฿ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส฿

มชฺฌิมนิกาเย

มูลปณฺณาส-ฏีกา

(ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

๑. สํวณฺณนารมฺภ รตนตฺตยวนฺทนา สํวณฺเณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ, ตํ ปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ, ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถํ฿ อถ วา มงฺคลภาวโต, สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต, ปณฺฑิเตหิ สมาจริตภาวโต, อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยา฿ อถ วา รตนตฺตยปณามกรณํ ปูชนียปูชาปุญฺญวิเสสนิพฺพตฺตนตฺถํ฿ ตํ อตฺตโน ยถาลทฺธสมฺปตฺตินิมิตฺตกสฺส กมฺมสฺส พลานุปฺปทานตฺถํ฿ อนฺตรา จ ตสฺส อสงฺโกจนตฺถํ฿ ตทุภยํ อนนฺตราเยน อฏฺฐกถาย ปริสมาปนตฺถํ฿ อิทเมว จ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํ฿ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อิติ เม ปสนฺนมติโน…เป.… ตสฺสานุภาเวนา’’ติ฿ วตฺถุตฺตยปูชาหิ นิรติสยปุญฺญกฺเขตฺตสํพุทฺธิยา อปริเมยฺยปภาโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธนสกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ฿ ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติ฿ ยถาห –

‘‘ปูชารเห ปูชยโต฿ พุทฺเธ ยทิ ว สาวเก’’ติอาทิ (ธ. ป. ๑๙๕; อป. ๑.๑๐.๑), ตถา –

‘‘เย, ภิกฺขเว, พุทฺเธ ปสนฺนา, อคฺเค เต ปสนฺนา, อคฺเค โข ปน ปสนฺนานํ อคฺโค วิปาโก โหตี’’ติอาทิ (อิติวุ. ๙๐, ๙๑),

> ‘‘พุทฺโธติ กิตฺตยนฺตสฺส, กาเย ภวติ ยา ปีติ;
> วรเมว หิ สา ปีติ, กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺส฿
>
> ธมฺโมติ กิตฺตยนฺตสฺส…เป.… กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺส;
> สงฺโฆติ กิตฺตยนฺตสฺส…เป.… กสิเณนปิ ชมฺพุทีปสฺสา’’ติ฿ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๙๐),

ตถา –

‘‘ยสฺมึ มหานาม สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมึ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส…เป.… น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑),

> ‘‘อรญฺเญ รุกฺขมูเล วา…เป.…
> ภยํ วา ฉมฺภิตตฺตํ วา,
> โลมหํโส น เหสฺสตี’’ติ จ฿ (สํ. นิ. ๒.๒๔๙);

ตตฺถ ยสฺส วตฺถุตฺตยสฺส วนฺทนํ กตฺตุกาโม, ตสฺส คุณาติสยโยคสนฺทสฺสนตฺถํ **"กรุณาสีตลหทย"**นฺติอาทินา คาถาตฺตยมาหฯ คุณาติสยโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว, วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิเปฺปตํ ปโยชนํ สาเธตีติฯ ตตฺถ ยสฺสา เทสนาย สํวณฺณนํ กตฺตุกาโมฯ สา น วินยเทสนา วิย กรุณาปฺปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปฺปธานา , อถ โข กรุณาปญฺญาปฺปธานาติ ตทุภยปฺปธานเมว ตาว สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส โถมนํ กาตุํ ตมฺมูลกตฺตา เสสรตนานํ ''กรุณาสีตลหทย''นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ กิรตีติ กรุณา, ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อโตฺถฯ อถ วา กิณาตีติ กรุณา, ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หิํสติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา กรุณาฯ อถ วา กมิติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ กรุณาฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพนฺธตีติ อโตฺถ ฯ กรุณาย สีตลํ กรุณาสีตลํ, กรุณาสีตลํ หทยํ อสฺสาติ กรุณาสีตลหทโย, ตํ **กรุณาสีตลหทยํ**ฯ

ตตฺถ กิญฺจาปิ ปเรสํ หิโตปสํหารสุขาทิอปริหานิจฺฉนสภาวตาย, พฺยาปาทารตีนํ อุชุวิปจฺจนีกตาย จ ปรสตฺตสนฺตานคตสนฺตาปวิเจฉทนาการปฺปวตฺติยา เมตฺตามุทิตานมฺปิ จิตฺตสีตลภาวการณตา อุปลพฺภติ, ตถาปิ ปรทุกฺขาปนยนาการปฺปวตฺติยา ปรูปตาปาสหนรสา อวิหิํสาภูตา กรุณาว วิเสเสน ภควโต จิตฺตสฺส จิตฺตปสฺสทฺธิ วิย สีติภาวนิมิตฺตนฺติ วุตฺตํ **"กรุณาสีตลหทย"**นฺติฯ กรุณามุเขน วา เมตฺตามุทิตานมฺปิ หทยสีตลภาวการณตา วุตฺตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา อสาธารณญาณวิเสสนิพนฺธนภูตา สาติสยํ นิรวเสสญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ วิย สวิสยพฺยาปิตาย มหากรุณาภาวํ อุปคตา กรุณาว ภควโต อติสเยน หทยสีตลภาวเหตูติ อาห **"กรุณาสีตลหทย"**นฺติฯ อถ วา สติปิ เมตฺตามุทิตานํ สาติสเย หทยสีติภาวนิพนฺธนเตฺต สกลพุทฺธคุณวิเสสการณตาย ตาสมฺปิ การณนฺติ กรุณาว ภควโต ''หทยสีตลภาวการณ''นฺติ วุตฺตาฯ กรุณานิทานา หิ สเพฺพปิ พุทฺธคุณาฯ กรุณานุภาวนิพฺพาปิยมานสํสารทุกฺขสนฺตาปสฺส หิ ภควโต ปรทุกฺขาปนยนกามตาย อเนกานิปิ อสเงฺขยฺยานิ กปฺปานํ อกิลนฺตรูปเสฺสว นิรวเสสพุทฺธกรธมฺมสมฺภรณนิรตสฺส สมธิคตธมฺมาธิปเตยฺยสฺส จ สนฺนิหิเตสุปิ สตฺตสงฺขารสมุปนีตหทยูปตาปนิมิเตฺตสุ น อีสกมฺปิ จิตฺตสีติภาวสฺส อญฺญถตฺตมโหสีติฯ เอตสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ตีสุปิ อวตฺถาสุ ภควโต กรุณา สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปชานาตีติ ปญฺญา, ยถาสภาวํ ปกาเรหิ ปฎิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ ปญฺญาว เญยฺยาวรณปฺปหานโต ปกาเรหิ ธมฺมสภาวโชตนเฎฺฐน ปโชฺชโตติ ปญฺญาปโชฺชโตฯ สวาสนปฺปหานโต วิเสเสน หตํ สมุคฺฆาติตํ วิหตํ, ปญฺญาปโชฺชเตน วิหตํ ปญฺญาปโชฺชตวิหตํฯ มุยฺหนฺติ เตน, สยํ วา มุยฺหติ, โมหนมตฺตเมว วา ตนฺติ โมโห, อวิชฺชา, เสฺวว วิสยสภาวปฎิจฺฉาทนโต อนฺธการสริกฺขตาย ตโม วิยาติ ตโม, ปญฺญาปโชฺชตวิหโต โมหตโม เอตสฺสาติ ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตโม, ตํ **ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ**ฯ สเพฺพสมฺปิ หิ ขีณาสวานํ สติปิ ปญฺญาปโชฺชเตน อวิชฺชนฺธการสฺส วิหตภาเว สทฺธาวิมุเตฺตหิ วิย ทิฎฺฐิปฺปตฺตานํ สาวเกหิ ปเจฺจกสมฺพุเทฺธหิ จ สวาสนปฺปหาเนน สมฺมาสมฺพุทฺธานํ กิเลสปฺปหานสฺส วิเสโส วิชฺชตีติ สาติสเยน อวิชฺชาปหาเนน ภควนฺตํ โถเมโนฺต อาห **"ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม"**นฺติฯ

อถ วา อนฺตเรน ปโรปเทสํ อตฺตโน สนฺตาเน อจฺจนฺตํ อวิชฺชนฺธการวิคมสฺส นิพฺพตฺติตตฺตา, ตถา สพฺพญฺญุตาย พเลสุ จ วสีภาวสฺส สมธิคตตฺตา, ปรสนฺตติยญฺจ ธมฺมเทสนาติสยานุภาเวน สมฺมเทว ตสฺส ปวตฺติตตฺตา ภควาว วิเสสโต โมหตมวิคเมน โถเมตโพฺพติ อาห **"ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม"**นฺติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป ''ปญฺญาปโชฺชโต''ติ ปเทน

ภควโต ปฏิเวธปญฺญา วิย เทสนาปญฺญาปิ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา สงฺคหิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อถ วา ภควโต ญาณสฺส เญยฺยปริยนฺติกตฺตา สกลเญยฺยธมฺมสภาวาวโพธนสมตฺถเน อนาวรณญาณสงฺขาเตน ปญฺญาปโชฺชเตน สพฺพเญยฺยธมฺมสภาวจฺฉาทกสฺส โมหนฺธการสฺส วิธมิตตฺตา อนญฺญสาธารโณ ภควโต โมหตมวินาโสติ กตฺวา วุตฺตํ **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ เอตฺถ จ โมหตมวิธมนเนฺต อธิคตตฺตา อนาวรณญาณํ การณูปจาเรน สสนฺตาเน โมหตมวิธมนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อภินีหารสมฺปตฺติยา สวาสนปฺปหานเมว หิ กิเลสานํ เญยฺยาวรณปฺปหานนฺติ, ปรสนฺตาเน ปน โมหตมวิธมนสฺส การณภาวโต อนาวรณญาณํ ‘‘โมหตมวิธมน’’นฺติ วุจฺจตีติฯ

กึ ปน การณํ อวิชฺชาสมุคฺฆาโตเยเวโก ปหานสมฺปตฺติวเสน ภควโต โถมนานิมิตฺตํ คยฺหติ, น ปน สาติสยํ นิรวเสสกิเลสปฺปหานนฺติ? ตปฺปหานวจเนเนว ตเทกฎฺฐตาย สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาตสฺส โชติตภาวโตฯ น หิ โส ตาทิโส กิเลโส อตฺถิ, โย นิรวเสสอวิชฺชาปฺปหาเนน น ปหียตีติฯ

อถ วา วิชฺชา วิย สกลกุสลธมฺมสมุปฺปตฺติยา นิรวเสสากุสลธมฺมนิพฺพตฺติยา สํสารปฺปวตฺติยา จ อวิชฺชา ปธานการณนฺติ ตพฺพิฆาตวจเนน สกลสํกิเลสคณสมุคฺฆาโต วุโตฺตเยว โหตีติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม”**นฺติฯ

นรา จ อมรา จ นรามรา, สห นรามเรหีติ สนรามโร, สนรามโร จ โส โลโก จาติ สนรามรโลโกฯ ตสฺส ครูติ สนรามรโลกครุ, ตํ **สนรามรโลกครุํ**ฯ เอเตน เทวมนุสฺสานํ วิย ตทวสิฎฺฐสตฺตานมฺปิ ยถารหํ คุณวิเสสาวหตาย ภควโต อุปการิตํ ทเสฺสติฯ น เจตฺถ ปธานาปฺปธานภาโว โจเทตโพฺพฯ อโญฺญ หิ สทฺทกฺกโม, อโญฺญ อตฺถกฺกโมฯ เอทิเสสุ หิ สมาสปเทสุ ปธานมฺปิ อปฺปธานํ วิย นิทฺทิสียติ ยถา ‘‘สราชิกาย ปริสายา’’ติ (จูฬว. ๓๓๖)ฯ กามเญฺจตฺถ สตฺตสงฺขาโรกาสวเสน ติวิโธ โลโก, ครุภาวสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ครุกรณสมตฺถเสฺสว ยุชฺชนโต สตฺตโลกสฺส วเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โส หิ โลกียนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ ตพฺพิปาโก จาติ ‘‘โลโก’’ติ วุจฺจติฯ อมรคฺคหเณน เจตฺถ อุปปตฺติเทวา อธิเปฺปตาฯ

อถ วา สมูหโตฺถ โลกสโทฺท สมุทายวเสน โลกียติ ปญฺญาปียตีติฯ สห นเรหีติ สนรา, สนรา จ เต อมรา จาติ สนรามรา, เตสํ โลโกติ สนรามรโลโกติ ปุริมนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อมรสเทฺทน เจตฺถ วิสุทฺธิเทวาปิ สงฺคยฺหนฺติฯ เต หิ มรณาภาวโต ปรมตฺถโต อมราฯ นรามรานํเยว จ คหณํ อุกฺกฎฺฐนิเทฺทสวเสน ยถา ‘‘สตฺถา เทวมนุสฺสาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๑๕๗)ฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตูปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมคารวฎฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ **“สนรามรโลกครุ”**นฺติฯ

โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ สุคโตฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ, ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฎิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิต-ขลิตานุกฑฺฒน-นิปฺปีฬนุกฺกุฎิก-กุฎิลากุลตาทิ-โทสรหิต-มวหสิต-ราชหํส- วสภวารณ-มิคราชคมนํ กายคมนํ ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณา-สติวีริยาทิ-คุณวิเสสสหิตมภินีหารโต ยาว มหาโพธึ อนวชฺชตาย โสภนเมวาติฯ อถ วา สยมฺภุญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน

ปริชานนฺโต ญาเณน สมฺมา คโต อวคโตติ สุคโตฯ ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหนฺโต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทนฺโต สมฺมา คโต อตีโตติ สุคโต, โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ สุคโต, โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปนฺโนติ สุคโตฯ ''โสตาปตฺติมคฺเคน เย กิเลสา ปหีนา, เต กิเลเส น ปุเนติ น ปเจฺจติ น ปจฺจาคจฺฉตีติ สุคโต''ติอาทินา (มหานิ. ๓๘; จูฬนิ. ๒๗) นเยน อยมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ อถ วา สุนฺทรํ ฐานํ สมฺมาสโมฺพธึ, นิพฺพานเมว วา คโต อธิคโตติ สุคโตฯ ยสฺมา วา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ เวเนยฺยานํ ยถารหํ กาลยุตฺตเมว จ ธมฺมํ ภาสติ, ตสฺมา สมฺมา คทติ วทตีติ สุคโต ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ อิติ โสภนคมนตาทีหิ สุคโต, ตํ **สุคตํ**ฯ

ปุญฺญปาปกมฺมหิ อุปปชฺชนวเสน คนฺตพฺพโต คติโย, อุปปตฺติภววิเสสาฯ ตา ปน นิรยาทิวเสน ปญฺจวิธาฯ ตาหิ สกลสฺสปิ ภวคามิกมฺมสฺส อริยมคฺคาธิคเมน อวิปาการหภาวกรเณน นิวตฺติตตฺตา ภควา ปญฺจหิปิ คตีหิ สุฏฺฐุ มุโตฺต วิสํยุโตฺตติ อาห **''คติวิมุตฺต''**นฺติฯ เอเตน ภควโต กตฺถจิปิ คติยา อปริยาปนฺนตํ ทเสฺสติ, ยโต ภควา ''เทวาติเทโว''ติ วุจฺจติฯ เตเนวาห –

> ''เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม;
> ยกฺขตฺตํ เยน คเจฺฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
> เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา''ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

ตํตํคติสํวตฺตนกานญฺหิ กมฺมกิเลสานํ อคฺคมเคฺคน โพธิมูเลเยว สุปฺปหีนตฺตา นตฺถิ ภควโต คติปริยาปนฺนตาติ อจฺจนฺตเมว ภควา สพฺพภวโยนิคติ-วิญฺญาณฏฺฐิติ-สตฺตาวาส-สตฺตนิกาเยหิ ปริมุโตฺต, ตํ **คติวิมุตฺตํฯ วเนฺท**ติ นมามิ, โถเมมีติ วา อโตฺถฯ

อถ วา **คติวิมุตฺต**นฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุปฺปตฺติยา ภควนฺตํ โถเมติฯ เอตฺถ หิ ทฺวีหิ อากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติโต ปรหิตปฏิปตฺติโต จฯ เตสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ อนาวรณญาณาธิคมโต สวาสนานํ สเพฺพสํ กิเลสานํ อจฺจนฺตปฺปหานโต อนุปาทิเสสนิพฺพานปฺปตฺติโต จ เวทิตพฺพา, ปรหิตปฏิปตฺติ ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมเทสนโต วิรุเทฺธสุปิ นิจฺจํ หิตชฺฌาสยโต ญาณปริปากกาลาคมนโต จฯ สา ปเนตฺถ อาสยโต ปโยคโต จ ทุวิธา ปรหิตปฏิปตฺติ, ติวิธา จ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปกาสิตา โหติฯ กถํ? ''กรุณาสีตลหทย''นฺติ เอเตน อาสยโต ปรหิตปฏิปตฺติ, สมฺมาคทนเตฺถน สุคตสเทฺทน ปโยคโต ปรหิตปฏิปตฺติ, ''ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตมํ คติวิมุตฺต''นฺติ เอเตหิ จตุสจฺจปฏิเวธเตฺถน จ สุคตสเทฺทน ติวิธาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติ, อวสิฏฺฐเฏฺฐน เตน ''ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม''นฺติ เอเตน จาปิ สพฺพาปิ อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติ ปกาสิตา โหตีติฯ

อถ วา ตีหิ อากาเรหิ ภควโต โถมนา เวทิตพฺพา – เหตุโต ผลโต อุปการโต จฯ ตตฺถ **เหตุ** มหากรุณา, สา ปฐมปเทน ทสฺสิตาฯ **ผลํ** จตุพฺพิธํ ญาณสมฺปทา ปหานสมฺปทา อานุภาวสมฺปทา รูปกายสมฺปทา จาติฯ ตาสุ ญาณปหานสมฺปทา ทุติยปเทน สจฺจปฏิเวธเตฺถน จ สุคตสเทฺทน ปกาสิตา โหนฺติ, อานุภาวสมฺปทา ปน ตติยปเทน, รูปกายสมฺปทา ยถาวุตฺตกายคมนโสภนเตฺถน สุคตสเทฺทน ลกฺขณานุพฺยญฺชนปาริปูริยา วินา ตทภาวโตฯ **อุปกาโร** อนนฺตรํ อพาหิรํ กริตฺวา ติวิธยานมุเขน วิมุตฺติธมฺมเทสนาฯ โส สมฺมาคทนเตฺถน สุคตสเทฺทน ปกาสิโต โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ ‘‘กรุณาสีตลหทย’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํ ทเสฺสติฯ มหากรุณาสโญฺจทิตมานโส หิ ภควา สํสารปงฺกโต สตฺตานํ สมุทฺธรณตฺถํ กตาภินีหาโร อนุปุเพฺพน ปารมิโย ปูเรตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อธิคโตติ กรุณา สมฺมาสโมฺพธิยา มูลํฯ ‘‘ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ เอเตน สมฺมาสโมฺพธึ ทเสฺสติ ฯ อนาวรณญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ ‘‘สมฺมาสโมฺพธี’’ติ วุจฺจตีติฯ สมฺมาคมนเตฺถน สุคตสเทฺทน สมฺมาสโมฺพธิยา ปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนกามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยคสสฺสตุเจฺฉทาภินิเวสาทิ อนฺตทฺวยรหิตาย กรุณาปญฺญาปริคฺคหิตาย มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยา ปกาสนโต สุคตสทฺทสฺสฯ อิตเรหิ สมฺมาสโมฺพธิยา ปธานาปฺปธานเภทํ ปโยชนํ ทเสฺสติฯ สํสารมโหฆโต สตฺตสนฺตารณเญฺหตฺถ ปธานํ ปโยชนํ, ตทญฺญมปฺปธานํฯ เตสุ ปธาเนน ปรหิตปฏิปตฺตึ ทเสฺสติ, อิตเรน อตฺตหิตสมฺปตฺตึ, ตทุภเยน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ ภควโต จตุตฺถปุคฺคลภาวํ ทเสฺสติฯ เตน จ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวํ อุตฺตมวนฺทนียภาวํ อตฺตโน จ วนฺทนกิริยาย เขตฺตงฺคตภาวํ ทเสฺสติฯ

เอตฺถ จ กรุณาคหเณน โลกิเยสุ มหคฺคตภาวปฺปตฺตาสาธารณคุณทีปนโต ภควโต สพฺพโลกิยคุณสมฺปตฺติ ทสฺสิตา โหติ, ปญฺญาคหเณน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานมคฺคญาณทีปนโต สพฺพโลกุตฺตรคุณสมฺปตฺติฯ ตทุภยคฺคหณสิโทฺธ หิ อโตฺถ ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติอาทินา วิปญฺจียตีติฯ กรุณาคหเณน จ อุปคมนํ นิรุปกฺกิเลสํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคหเณน อปคมนํฯ ตถา กรุณาคหเณน โลกสมญฺญานุรูปํ ภควโต ปวตฺตึ ทเสฺสติ โลกโวหารวิสยตฺตา กรุณาย, ปญฺญาคหเณน สมญฺญาย อนติธาวนํ สภาวานวโพเธน หิ ธมฺมานํ สมญฺญํ อติธาวิตฺวา สตฺตาทิปรามสนํ โหตีติฯ ตถา กรุณาคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติวิหารํ ทเสฺสติ, ปญฺญาคหเณน ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณํ จตุสจฺจญาณํ จตุปฏิสมฺภิทาญาณํ จตุเวสารชฺชญาณํฯ

กรุณาคหเณน มหากรุณาสมาปตฺติญาณสฺส คหิตตฺตา เสสาสาธารณญาณานิ, ฉ อภิญฺญา, อฏฺฐสุ ปริสาสุ อกมฺปนญาณานิ, ทส พลานิ, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, โสฬส ญาณจริยา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, สตฺตสตฺตติญาณวตฺถูนีติ เอวมาทีนํ อเนเกสํ ปญฺญาปเภทานํ วเสน ญาณจารํ ทเสฺสติฯ ตถา กรุณาคหเณน จรณสมฺปตฺตึ, ปญฺญาคหเณน วิชฺชาสมฺปตฺตึฯ กรุณาคหเณน อตฺตาธิปติตา, ปญฺญาคหเณน ธมฺมาธิปติตาฯ กรุณาคหเณน โลกนาถภาโว, ปญฺญาคหเณน อตฺตนาถภาโวฯ ตถา กรุณาคหเณน ปุพฺพการิภาโว, ปญฺญาคหเณน กตญฺญุตาฯ ตถา กรุณาคหเณน อปรนฺตปตา, ปญฺญาคหเณน อนตฺตนฺตปตาฯ กรุณาคหเณน วา พุทฺธกรธมฺมสิทฺธิ, ปญฺญาคหเณน พุทฺธภาวสิทฺธิฯ ตถา กรุณาคหเณน ปเรสํ ตารณํ, ปญฺญาคหเณน สยํ ตรณํฯ ตถา กรุณาคหเณน สพฺพสเตฺตสุ อนุคฺคหจิตฺตตา, ปญฺญาคหเณน สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิตฺตตา ทสฺสิตา โหติฯ

สเพฺพสญฺจ พุทฺธคุณานํ กรุณา อาทิ ตนฺนิทานภาวโต, ปญฺญา ปริโยสานํ ตโต อุตฺตริกรณียาภาวโตฯ อิติ อาทิปริโยสานทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติฯ ตถา กรุณาคหเณน สีลกฺขนฺธปุพฺพงฺคโม สมาธิกฺขโนฺธ ทสฺสิโต โหติฯ กรุณานิทานญฺหิ สีลํ ตโต ปาณาติปาตาทิวิรติปฺปวตฺติโต, สา จ ฌานตฺตยสมฺปโยคินีติฯ ปญฺญาวจเนน ปญฺญากฺขโนฺธฯ สีลญฺจ สพฺพพุทฺธคุณานํ อาทิ, สมาธิ มเชฺฌ, ปญฺญา ปริโยสานนฺติ เอวมฺปิ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณทสฺสเนน สเพฺพ พุทฺธคุณา ทสฺสิตา โหนฺติ นยโต ทสฺสิตตฺตาฯ เอโส เอว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย, ยทิทํ นยคฺคาหณํฯ อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตนวาห –

‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ;
กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโนฯ

ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร;
วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๕; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕; อุทา. อฏฺฐ. ๕๓; อป. อฏฺฐ. ๒.๗.๒๐; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๔.๔; จริยา. อฏฺฐ. ๓.๑๒๒ ปกิณฺณกกถา);

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรนปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติ อนุยุเตฺตน ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘อปิจ เม, ภเนฺต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) วุตฺตํฯ

๒. เอวํ สเงฺขเปน สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ **‘‘พุโทฺธปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พุโทฺธ**ติ กตฺตุนิเทฺทโสฯ **พุทฺธภาว**นฺติ กมฺมนิเทฺทโสฯ **ภาเวตฺวา สจฺฉิกตฺวา**ติ จ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโส ฯ **ย**นฺติ อนิยมโต กมฺมนิเทฺทโสฯ **อุปคโต**ติ อปรกาลกิริยานิเทฺทโสฯ **วเนฺท**ติ กิริยานิเทฺทโสฯ **ต**นฺติ นิยมนํฯ **ธมฺม**นฺติ วนฺทนกิริยาย กมฺมนิเทฺทโสฯ **คตมลํ อนุตฺตร**นฺติ จ ตพฺพิเสสนํฯ

ตตฺถ พุทฺธสทฺทสฺส ตาว ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ’’ติอาทินา **นิเทฺทสนเยน** (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ๙๗) อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา สวาสนาย อญฺญาณนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมโต, พุทฺธิยา วา วิกสิตภาวโต พุทฺธวาติ **พุโทฺธ** ชาครณวิกสนตฺถวเสนฯ อถ วา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาเวน อคฺคหณโต กมฺมวจนิจฺฉาย อภาเวน อวคมนตฺถวเสเนว กตฺตุนิเทฺทโส ลพฺภตีติ พุทฺธวาติ **พุโทฺธ** ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภุญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธสฺตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธฯ ยถาห –

> ‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภูฯ อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ๙๗; ปฏิ. ม. ๓.๑๖๑)ฯ

อปิ-สโทฺท สมฺภาวเนฯ เตน ‘‘เอวํ คุณวิเสสยุโตฺต โสปิ นาม ภควา’’ติ วกฺขมานคุเณ ธเมฺม สมฺภาวนํ ทีเปติฯ **พุทฺธภาว**นฺติ สมฺมาสโมฺพธิํฯ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวา วเฑฺฒตฺวา จฯ **สจฺฉิกตฺวา**ติ ปจฺจกฺขํ กตฺวาฯ **อุปคโต**ติ ปโตฺต, อธิคโตติ อโตฺถฯ เอตสฺส ‘‘พุทฺธภาว’’นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **คตมล**นฺติ วิคตมลํ, นิโทฺทสนฺติ อโตฺถฯ **วเนฺท**ติ ปณมามิ, โถเมมิ วาฯ **อนุตฺตร**นฺติ อุตฺตรรหิตํ, โลกุตฺตรนฺติ อโตฺถฯ **ธมฺม**นฺติ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายโต จ สํสารโต จ อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธโมฺมฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – เอวํ วิวิธคุณคณสมนฺนาคโต พุโทฺธปิ ภควา ยํ อริยมคฺคสงฺขาตํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา, ผลนิพฺพานสงฺขาตํ ปน สจฺฉิกตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อธิคโต, ตเมตํ พุทฺธานมฺปิ พุทฺธภาวเหตุภูตํ สพฺพโทสมลรหิตํ อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน อนุตฺตรํ ปฏิเวธสทฺธมฺมํ นมามีติฯ ปริยตฺติสทฺธมฺมสฺสาปิ ตปฺปกาสนตฺตา อิธ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อถ วา ‘‘อภิธมฺมนยสมุทฺทํ อธิคจฺฉิ, ตีณิ ปิฏกานิ สมฺมสี’’ติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา ปริยตฺติธมฺมสฺสปิ สจฺฉิกิริยาสมฺมสนปริยาโย ลพฺภตีติ โสปิ อิธ วุโตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา ‘‘ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา สจฺจิกตฺวา’’ติ จ วุตฺตตฺตา พุทฺธกรธมฺมภูตาหิ ปารมิตาหิ สห ปุพฺพภาเค อธิสี

ลสิกฺขาทโยปิ อิธ ธมฺมสเทฺทน สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ ตาปิ หิ มลปฏิปกฺขตาย คตมลา อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรา จาติฯ ตถา หิ สตฺตานํ สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถาย กตมหาภินีหาโร มหากรุณาธิวาสเปสลชฺฌาสโย ปญฺญาวิเสสปริโยตนิมฺมลานํ ทานทมสํยมาทีนํ อุตฺตมธมฺมานํ สตสหสฺสาธิกานิ กปฺปานํ จตฺตาริ อสงฺขฺยยฺยานิ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ นิรวเสสานํ ภาวนาปจฺจกฺขกรเณหิ กมฺมาทีสุ อธิคตวสีภาโว อจฺฉริยาจินฺเตยฺยมหานุภาโว อธิสีลาธิจิตฺตานํ ปรมุกฺกํสปารมิปฺปตฺโต ภควา ปจฺจยากาเร จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณํ เปเสตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุทฺโธติฯ

เอตฺถ จ ''ภาเวตฺวา''ติ เอเตน วิชฺชาสมฺปทาย ธมฺมํ โถเมติ, ''สจฺฉิกตฺวา''ติ เอเตน วิมุตฺติสมฺปทายฯ ตถา ปฐเมน ฌานสมฺปทาย, ทุติเยน วิโมกฺขสมฺปทายฯ ปฐเมน วา สมาธิสมฺปทาย, ทุติเยน สมาปตฺติสมฺปทายฯ อถ วา ปฐเมน ขเยญาณภาเวน, ทุติเยน อนุปฺปาเทญาณภาเวนฯ ปุริเมน วา วิชฺชูปมตาย, ทุติเยน วชิรูปมตายฯ ปุริเมน วา วิราคสมฺปตฺติยา, ทุติเยน นิโรธสมฺปตฺติยาฯ ตถา ปฐเมน นิยฺยานภาเวน, ทุติเยน นิสฺสรณภาเวนฯ ปฐเมน วา เหตุภาเวน, ทุติเยน อสงฺขตภาเวนฯ ปฐเมน วา ทสฺสนภาเวน, ทุติเยน วิเวกภาเวนฯ ปฐเมน วา อธิปติภาเวน, ทุติเยน อมตภาเวน ธมฺมํ โถเมติฯ อถ วา ''ยํ ธมฺมํ ภาเวตฺวา พุทฺธภาวํ อุปคโต''ติ เอเตน สฺวากฺขาตตาย ธมฺมํ โถเมติฯ ''สจฺฉิกตฺวา''ติ เอเตน สนฺทิฏฺฐิกตายฯ ตถา ปุริเมน อกาลิกตาย, ปจฺฉิเมน เอหิปสฺสิกตายฯ ปุริเมน วา โอปเนยฺยิกตาย, ปจฺฉิเมน ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพตาย ธมฺมํ โถเมติฯ ''คตมล''นฺติ อิมินา สํกิเลสาภาวทีปเนน ธมฺมสฺส ปริสุทฺธตํ ทเสฺสติ, ''อนุตฺตร''นฺติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปเนน วิปุลปริปุณฺณตํฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทํ ธมฺมสฺส ทเสฺสติ, ทุติเยน สภาวสมฺปทํฯ ภาเวตพฺพตาย วา ธมฺมสฺส คตมลภาโว โยเชตโพฺพ ฯ ภาวนาคุเณน หิ โส โทสานํ สมุคฺฆาตโก โหตีติฯ สจฺฉิกาตพฺพภาเวน อนุตฺตรภาโว โยเชตโพฺพฯ สจฺฉิกิริยานิพฺพตฺติโต หิ ตทุตฺตริกรณียาภาวโต อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตโรติฯ ตถา ''ภาเวตฺวา''ติ เอเตน สห ปุพฺพภาคสีลาทีหิ เสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺติ, ''สจฺฉิกตฺวา''ติ เอเตน สห อสงฺขตาย ธาตุยา อเสกฺขา สีลสมาธิปญฺญากฺขนฺธา ทสฺสิตา โหนฺตีติฯ

๓. เอวํ สเงฺขเปเนว สพฺพธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ อภิตฺถวิตฺวา อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ **''สุคตสฺสา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สุคตสฺสา**ติ สมฺพนฺธนิเทฺทโส, ตสฺส ''ปุตฺตาน''นฺติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **โอรสาน**นฺติ ปุตฺตวิเสสนํฯ **มารเสนมถนาน**นฺติ โอรสปุตฺตภาเว การณนิเทฺทโสฯ เตน กิเลสปฺปหานเมว ภควโต โอรสปุตฺตภาเว การณํ อนุชานาตีติ ทเสฺสติฯ **อฏฺฐนฺน**นฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโสฯ เตน สติปิ เตสํ สตฺตวิเสสภาเวน อเนกสหสฺสสงฺขาภาเว อิมํ คณนปริเจฺฉทํ นาติวตฺตนฺตีติ ทเสฺสติ มคฺคฏฺฐผลฏฺฐภาวานาติวตฺตนโตฯ **สมูห**นฺติ สมุทายนิเทฺทโสฯ **อริยสงฺฆ**นฺติ คุณวิสิฏฺฐสงฺฆาฏภาวนิเทฺทโสฯ เตน อสติปิ อริยปุคฺคลานํ กายสามคฺคิยํ อริยสงฺฆภาวํ ทเสฺสติ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตภาวโตฯ

ตตฺถ อุรสิ ภวา ชาตา สํวทฺธา จ โอรสาฯ ยถา หิ สตฺตานํ โอรสปุตฺตา อตฺตชาตตาย ปิตุสนฺตกสฺส ทายชฺชสฺส วิเสเสน ภาคิโน โหนฺติ, เอวเมว เตปิ อริยปุคฺคลา สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ธมฺมสฺสวนเนฺต อริยาย ชาติยา ชาตตาย ภควโต สนฺตกสฺส วิมุตฺติสุขสฺส อริยธมฺมรตนสฺส จ เอกนฺตภาคิโนติ โอรสา วิย **โอรสา**ฯ อถ วา ภควโต ธมฺมเทสนานุภาเวน อริยภูมึ โอกฺกมมานา โอกฺกนฺตา จ อริยสาวกา ภควโต อุเรน วายามชนิตาภิชาติตาย นิปฺปริยาเยน ''โอรสปุตฺตา''ติ วตฺตพฺพตํ อรหนฺติฯ สาวเกหิ ปวตฺติยมานาปิ หิ ธมฺมเทสนา ''ภควโต ธมฺมเทสนา''อิเจฺจว วุจฺจติ ตํมูลิกตฺตา ลกฺขณาทิวิเสสาภาวโต จฯ

ยทิปิ อริยสาวกานํ อริยมคฺคาธิคมสมเย ภควโต วิย ตทนฺตราย กรณตฺถํ เทวปุตฺตมาโร, มารวาหินี วา น เอกเนฺตน อปสาเทติ, เตหิ ปน อปสาเทตพฺพตาย การเณ วิมถิเต เตปิ วิมถิตา เอว นาม โหนฺตีติ อาห – **“มารเสนมถนาน”**นฺติฯ อิมสฺมิํ ปนเตฺถ ‘‘มารมารเสนมถนาน’’นฺติ วตฺตเพฺพ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอกเทสสรูเปกเสโส กโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ อถ วา ขนฺธาภิสงฺขารมารานํ วิย เทวปุตฺตมารสฺสปิ คุณมารเณ สหายภาวูปคมนโต กิเลสพลกาโย ‘‘เสนา’’ติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘กามา เต ปฐมา เสนา’’ติอาทิ (สุ. นิ. ๔๓๘; มหานิ. ๒๘, ๖๘, ๑๔๙)ฯ สา จ เตหิ ทิยฑฺฒสหสฺสเภทา อนนฺตเภทา วา กิเลสวาหินี สติธมฺมวิจยวีริยสมถาทิคุณปหรเณหิ โอธิโส วิมถิตา วิหตา วิทฺธสฺตา จาติ **มารเสนมถนา,** อริยสาวกาฯ เอเตน เตสํ ภควโต อนุชาตปุตฺตตํ ทเสฺสติฯ

อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต อริยา นิรุตฺตินเยนฯ อถ วา ส เทวเกน โลเกน ‘‘สรณ’’นฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต อริยา, อริยานํ สโงฺฆติ อริยสโงฺฆ, อริโย จ โส สโงฺฆ จาติ วา อริยสโงฺฆ, ตํ **อริยสงฺฆํ**ฯ ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อริยสงฺฆสฺส พหูปการตํ ทเสฺสตุํ อิเธว **“สิรสา วเนฺท”**ติ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จ ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส ปภวสมฺปทํ ทเสฺสติ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน ปหานสมฺปทํ สกลสํกิเลสปฺปหานทีปนโตฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ญาณสมฺปทํ มคฺคฎฺฐผลฎฺฐภาวทีปนโตฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ เอเตน ปภาวสมฺปทํ ทเสฺสติ สพฺพสงฺฆานํ อคฺคภาวทีปนโตฯ อถ วา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ อริยสงฺฆสฺส วิสุทฺธนิสฺสยภาวทีปนํ, ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ สมฺมาอุชุญายสามีจิปฺปฎิปนฺนภาวทีปนํ, ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ อาหุเนยฺยาทิภาวทีปนํ, ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺตภาวทีปนํฯ ตถา ‘‘สุคตสฺส โอรสานํ ปุตฺตาน’’นฺติ เอเตน อริยสงฺฆสฺส โลกุตฺตรสรณคมนสพฺภาวํ ทีเปติฯ โลกุตฺตรสรณคมเนน หิ เต ภควโต โอรสปุตฺตา ชาตาฯ ‘‘มารเสนมถนาน’’นฺติ เอเตน อภินีหารสมฺปทาสิทฺธํ ปุพฺพภาเค สมฺมาปฎิปตฺติํ ทเสฺสติฯ กตาภินีหารา หิ สมฺมาปฎิปนฺนา มารํ มารปริสํ วา อภิวิชินนฺติฯ ‘‘อฎฺฐนฺนมฺปิ สมูห’’นฺติ เอเตน ปฎิวิทฺธสฺตวิปเกฺข เสกฺขาเสกฺขธเมฺม ทเสฺสติ ปุคฺคลาธิฎฺฐาเนน มคฺคผลธมฺมานํ ปกาสิตตฺตาฯ ‘‘อริยสงฺฆ’’นฺติ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาวํ ทเสฺสติฯ สรณคมนญฺจ สาวกานํ สพฺพคุณานํ อาทิ, สปุพฺพภาคปฎิปทา เสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย มเชฺฌ, อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ปริโยสานนฺติ อาทิมชฺฌปริโยสานกลฺยาณา สเงฺขปโต สเพฺพ อริยสงฺฆคุณา ปกาสิตา โหนฺติฯ

๔. เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสํกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํนิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปเต ปโยชเน ปริณาเมโนฺต **“อิติ เม”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ รติชนนเฎฺฐน **รตนํ,** พุทฺธธมฺมสงฺฆาฯ เตสญฺหิ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวเชฺชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมิํ มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทส…เป.… น โมหปริยุฎฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ…เป.… อุชุคตจิโตฺต โข มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๖.๑๐; ๑๑.๑๑)ฯ

จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนเฎฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๒๒๓; ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๖.๓; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒๖; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐);

จิตฺติกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสุ เอว ลพฺภนฺตีติฯ

วนฺทนาว **วนฺทนามยํ** ยถา ‘‘ทานมยํ สีลมย’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๓๐๕; อิติวุ. ๖๐)ฯ วนฺทนา เจตฺถ กายวาจาจิเตฺตหิ ติณฺณํ รตนานํ คุณนินฺนตา, โถมนา วาฯ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตนโต **ปุญฺญํ,** อตฺตโน สนฺตานํ ปุนาตีติ วาฯ **สุวิหตนฺตราโย**ติ สุฏฺฐุ วิหตนฺตราโยฯ เอเตน อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา รตนตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา ตํ ปุญฺญํ อตฺถปฺปกาสนสฺส อุปฆาตกอุปทฺทวานํ วิหนเน สมตฺถนฺติ ทเสฺสติฯ **หุตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยาฯ ตสฺส ‘‘อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอเตน สมฺพโนฺธฯ **ตสฺสา**ติ ยํ รตนตฺตยวนฺทนามยํ ปุญฺญํ, ตสฺสฯ **อานุภาเวนา**ติ พเลนฯ

๕. เอวํ รตนตฺตยสฺส นิปจฺจกาเร ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺสา ธมฺมเทสนาย อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม, ตสฺสา ตาว คุณาภิตฺถวนวเสน อุปญฺญาปนตฺถํ **‘‘มชฺฌิมปมาณสุตฺตงฺกิตสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มชฺฌิมปมาณสุตฺตงฺกิตสฺสา**ติ นาติทีฆนาติขุทฺทกปมาเณหิ สุตฺตเนฺตหิ ลกฺขิตสฺสฯ ยถา หิ ทีฆาคเม ทีฆปมาณานิ สุตฺตานิ, ยถา จ สํยุตฺตงฺคุตฺตราคเมสุ ทฺวีสุ ขุทฺทกปมาณานิ, น เอวํ อิธฯ อิธ ปน ปมาณโต มชฺฌิมานิ สุตฺตานิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มชฺฌิมปมาณสุตฺตงฺกิตสฺสา**ติ นาติทีฆนาติขุทฺทกปมาเณหิ สุตฺตเนฺตหิ ลกฺขิตสฺสติ อโตฺถ’’ติฯ เอเตน ‘‘มชฺฌิโม’’ติ อยํ อิมสฺส อตฺถานุคตสมญฺญาติ ทเสฺสติฯ นนุ จ สุตฺตานิ เอว อาคโม, กสฺส ปน สุเตฺตหิ องฺกนนฺติ? สจฺจเมตํ ปรมตฺถโต, สุตฺตานิ ปน อุปาทาย ปญฺญโตฺต อาคโมฯ ยเถว หิ อตฺถพฺยญฺชนสมุทาเย ‘‘สุตฺต’’นฺติ โวหาโร, เอวํ สุตฺตสมุทาเย อยํ ‘‘อาคโม’’ติ โวหาโรฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ อาคมิสฺสนฺติ เอตฺถ, เอเตน เอตสฺมา วา อตฺตตฺถปรตฺถาทโยติ อาคโม, อาทิกลฺยาณาทิคุณสมฺปตฺติยา อุตฺตมเฏฺฐน ตํตํอภิปตฺถิตสมิทฺธิเหตุตาย ปณฺฑิเตหิ วริตพฺพโต วโร, อาคโม จ โส วโร จาติ อาคมวโรฯ อาคมสมฺมเตหิ วา วโรติ อาคมวโร, มชฺฌิโม จ โส อาคมวโร จาติ **มชฺฌิมาคมวโร,** ตสฺสฯ

พุทฺธานํ อนุพุทฺธานํ **พุทฺธานุพุทฺธา,** พุทฺธานํ สจฺจปฏิเวธํ อนุคมฺม ปฏิวิทฺธสจฺจา อคฺคสาวกาทโย อริยาฯ เตหิ อตฺถสํวณฺณนาคุณสํวณฺณนานํ วเสน **สํวณฺณิตสฺส**ฯ อถ วา พุทฺธา จ อนุพุทฺธา จ พุทฺธานุพุทฺธาติ โยเชตพฺพํฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธเนว หิ วินยสุตฺตาภิธมฺมานํ ปกิณฺณกเทสนาทิวเสน โย ปฐมํ อโตฺถ วิภโตฺต, โส เอว ปจฺฉา ตสฺส ตสฺส สํวณฺณนาวเสน สงฺคีติกาเรหิ สงฺคหํ อาโรปิโตติฯ **ปรวาทมถนสฺสา**ติ อญฺญติตฺถิยานํ วาทนิมฺมถนสฺส, เตสํ ทิฏฺฐิคตภญฺชนสฺสาติ อโตฺถฯ อยญฺหิ อาคโม มูลปริยายสุตฺตสพฺพาสวสุตฺตาทีสุ ทิฏฺฐิคติกานํ ทิฏฺฐิคตโทสวิภาวนโต **สจฺจกสุตฺตํ** (ม. นิ. ๑.๓๕๓) **อุปาลิสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๒.๕๖) สจฺจกาทีนํ มิจฺฉาวาทนิมฺมถนทีปนโต วิเสสโต ‘‘ปรวาทมถโน’’ติ โถมิโตติฯ สํวณฺณนาสุ จายํ อาจริยสฺส ปกติ, ยา ตํตํสํวณฺณนาสุ อาทิโต ตสฺส ตสฺส สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส วิเสสคุณกิตฺตเนน โถมนาฯ ตถา หิ **สุมงฺคลวิลาสินีสารตฺถปกาสินีมโนรถปูรณีสุ อฏฺฐสาลินีอาทีสุ** จ ยถากฺกมํ ‘‘สทฺธาวหคุณสฺส, ญาณปฺปเภทชนนสฺส, ธมฺมกถิกปุงฺควานํ วิจิตฺตปฏิภานชนนสฺส, ตสฺส คมฺภีรญาเณหิ โอคาฬฺหสฺส อภิณฺหโส นานานยวิจิตฺตสฺส อภิธมฺมสฺสา’’ติอาทินา โถมนา กตาฯ

๖. อโตฺถ กถียติ เอตายาติ อตฺถกถา, สา เอว **อฏฺฐกถา** ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวา ยถา ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนฏฺโฐ’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗; ๒.๘) **อาทิโต**ติอาทิมฺหิ ปฐมสงฺคีติยํฯ ฉฬภิญฺญตาย ปรเมน จิตฺติสฺสริยภาเวน สมนฺนาคตตฺตา ฌานาทีสุ ปญฺจวิธวสิตาสพฺภาวโต จ **วสิโน,** เถรา มหากสฺสปาทโยฯ เตสํ **สเตหิ ปญฺจหิฯ ยา**ติ ยา อฏฺฐกถาฯ **สงฺคีตา**ติ อตฺถํ ปกาเสตุํ ยุตฺตฏฺฐาเน ‘‘อยํ เอตสฺส อโตฺถ, อยํ เอตสฺส อโตฺถ’’ติ สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ **อนุสงฺคีตา จ** ยสเตฺถราทีหิ ปจฺฉาปิ ทุติยตติยสงฺคีตีสุฯ อิมินา อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมนสุทฺธึ ทเสฺสติฯ

๗. สีหสฺส ลานโต คหณโต **สีหโฬ,** สีหกุมาโรฯ ตํวํสชาตตาย ตมฺพปณฺณิทีเป ขตฺติยานํ, เตสํ นิวาสตาย ตมฺพปณฺณิทีปสฺส จ สีหฬภาโว เวทิตโพฺพฯ **อาภตา**ติ ชมฺพุทีปโต อานีตาฯ **อถา**ติ ปจฺฉาฯ อปรภาเค หิ นิกายนฺตรลทฺธีหิ อสงฺกรตฺถํ สีหฬภาสาย อฏฺฐกถา ฐปิตาติฯ เตน มูลฏฺฐกถา สพฺพสาธารณา น โหตีติ อิทํ อตฺถปฺปกาสนํ เอกเนฺตน กรณียนฺติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **‘‘ทีปวาสีนมตฺถายา**’’ติฯ ตตฺถ **ทีปวาสีน**นฺติ ชมฺพุทีปวาสีนํ, สีหฬทีปวาสีนํ วา อตฺถาย สีหฬภาสาย ฐปิตาติ โยชนาฯ

๘. **อปเนตฺวานา**ติ กญฺจุกสทิสํ สีหฬภาสํ อปเนตฺวาฯ **ตโต**ติ อฏฺฐกถาโตฯ **อหน**ฺติ อตฺตานํ นิทฺทิสติ, **มโนรมํ ภาส**นฺติ มาคธภาสํฯ สา หิ สภาวนิรุตฺติภูตา ปณฺฑิตานํ มนํ รมยตีติฯ เตเนวาห **‘‘ตนฺตินยานุจฺฉวิก**’’นฺติ, ปาฬิคติยา อนุโลมิกํ ปาฬิภาสายานุวิธายินินฺติ อโตฺถฯ **วิคตโทส**นฺติ อสภาวนิรุตฺติภาสนฺตรรหิตํฯ

๙. **สมยํ อวิโลเมโนฺต**ติ สิทฺธนฺตํ อวิโรเธโนฺตฯ เอเตน อตฺถโทสาภาวมาหฯ อวิรุทฺธตฺตา เอว หิ เถรวาทาปิ อิธ ปกาสียิสฺสนฺติฯ **เถรวํสทีปาน**นฺติ ถิเรหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถรา, มหากสฺสปาทโยฯ เตหิ อาคตา อาจริยปรมฺปรา เถรวํโส, ตปฺปริยาปนฺนา หุตฺวา อาคมาธิคมสมฺปนฺนตฺตา ปญฺญาปโชฺชเตน ตสฺส สมุชฺชลนโต **เถรวํสทีปา,** มหาวิหารวาสิโน, เตสํฯ วิวิเธหิ อากาเรหิ นิจฺฉียตีติ วินิจฺฉโย, คณฺฐิฏฺฐาเนสุ ขีลมทฺทนากาเรน ปวตฺตา วิมติเจฺฉทนี กถาฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ สโณฺห วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ **สุนิปุณวินิจฺฉยาฯ** อถ วา วินิจฺฉิโนตีติ วินิจฺฉโย, ยถาวุตฺตตฺถวิสยํ ญาณํฯ สุฏฺฐุ นิปุโณ เฉโก วินิจฺฉโย เอเตสนฺติ โยเชตพฺพํฯ เอเตน มหากสฺสปาทิเถรปรมฺปราภโต, ตโต เอว จ อวิปรีโต สโณฺห สุขุโม มหาวิหารวาสีนํ วินิจฺฉโยติ ตสฺส ปมาณภูตตํ ทเสฺสติฯ

๑๐. **สุชนสฺส จา**ติ **จ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน ‘‘น เกวลํ ชมฺพุทีปวาสีนเมว อตฺถาย, อถ โข สาธุชนโตสนตฺถญฺจา’’ติ ทเสฺสติฯ เตน จ ‘‘ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ อตฺถายา’’ติ อยมโตฺถ สิโทฺธ โหติ อุคฺคหณาทิสุกรตาย เตสมฺปิ พหุการตฺตาฯ **จิรฏฺฐิตตฺถ**นฺติ จิรฏฺฐิติอตฺถํ, จิรกาลฏฺฐิติยาติ อโตฺถฯ อิทญฺหิ อตฺถปฺปกาสนํ อวิปรีตปทพฺยญฺชนสุนิเกฺขปสฺส อตฺถสุนยสฺส จ อุปายภาวโต สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติยา สํวตฺตติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, ธมฺมา สทฺธมฺมสฺส ฐิติยา อสโมฺมสาย อนนฺตรธานาย สํวตฺตนฺติฯ กตเม เทฺว? สุนฺนิกฺขิตฺตญฺจ ปทพฺยญฺชนํ อโตฺถ จ สุนีโต’’ติ (อ. นิ. ๒.๒๐)ฯ

๑๑. ยํ อตฺถวณฺณนํ กตฺตุกาโม, ตสฺสา มหตฺตํ ปริหริตุํ **‘‘สีลกถา**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนวาห ‘‘น ตํ อิธ วิจารยิสฺสามี’’ติฯ อถ วา ยํ อฏฺฐกถํ กตฺตุกาโม, ตเทกเทสภาเวน วิสุทฺธิมโคฺคเหตโพฺพติ กถิกานํ อุปเทสํ กโรโนฺต ตตฺถ วิจาริตธเมฺม อุเทฺทสวเสน ทเสฺสติ **‘‘สีลกถา**’’ติอาทินาฯ ตตฺถ **สีลกถา**ติ จาริตฺตวาริตฺตาทิวเสน สีลสฺส วิตฺถารกถาฯ **ธุตธมฺมา**ติ ปิณฺฑปาติกงฺคาทโย เตรส กิเลสธุนนกธมฺมาฯ **กมฺมฏฺฐานานิ สพฺพานี**ติ ปาฬิยํ อาคตานิ

อฏฺฐตึส, อฏฺฐกถายํ เทฺวติ นิรวเสสานิ โยคกมฺมสฺส ภาวนาย ปวตฺติฏฺฐานานิฯ **จริยาวิธานสหิโต**ติ ราคจริตาทีนํ สภาวาทิวิธาเนน สหิโตฯ **ฌานานิ** จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโยฯ อฏฺฐปิ วา ปฏิลทฺธมตฺตานิ **ฌานานิ,** สมาปชฺชนวสีภาวปฺปตฺติยา **สมาปตฺติโยฯ ฌานานิ** วา รูปารูปาวจรชฺฌานานิ, **สมาปตฺติโย** ผลสมาปตฺตินิโรธสมาปตฺติโยฯ

๑๒. โลกิยโลกุตฺตรเภทา ฉ อภิญฺญาโย **สพฺพา อภิญฺญาโยฯ ญาณวิภงฺคา**ทีสุ (วิภ. ๗๕๑) อาคตนเยน เอกวิธาทินา ปญฺญาย สํกเลตฺวา สมฺปิเณฺฑตฺวา นิจฺฉโย **ปญฺญาสงฺกลนนิจฺฉโย**ฯ

๑๓. ปจฺจยธมฺมานํ เหตาทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานํ เหตุปจฺจยาทิภาโว ปจฺจยากาโร, ตสฺส เทสนา **ปจฺจยาการเทสนา,** ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาติ อโตฺถฯ สา ปน นิกายนฺตรลทฺธิสงฺกรรหิตตาย สุฏฺฐุ ปริสุทฺธา, ฆนวินิโพฺภคสฺส สุทุกฺกรตาย นิปุณา สณฺหสุขุมา, เอกตฺตนยาทิสหิตา จ ตตฺถ วิจาริตาติ อาห **“สุปริสุทฺธนิปุณนยา”**ติฯ ปฏิสมฺภิทาทีสุ อาคตนยํ อวิสฺสเชฺชตฺวาว วิจาริตตฺตา **อวิมุตฺตตนฺติมคฺคา**ฯ

๑๔. **อิติ ปน สพฺพนฺติ อิติ**-สโทฺท ปริสมาปเน, **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาเร, เอตํ สพฺพนฺติ อโตฺถฯ **อิธา**ติ อิมิสฺสา อฏฺฐกถายฯ **น ตํ วิจารยิสฺสามิ** ปุนรุตฺติภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

๑๕. อิทานิ ตเสฺสว อวิจารณสฺส เอกนฺตการณํ นิทฺธาเรโนฺต **“มเชฺฌ วิสุทฺธิมโคฺค”**ติ อาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘มเชฺฌ ฐตฺวา’’ติ เอเตน มชฺฌฏฺฐภาวทีปเนน วิเสสโต จตุนฺนํ อาคมานํ สาธารณฏฺฐกถา วิสุทฺธิมโคฺค, น **สุมงฺคลวิลาสินี**อาทโย วิย อสาธารณฏฺฐกถาติ ทเสฺสติฯ ‘‘วิเสสโต’’ติ จ อิทํ วินยาภิธมฺมานมฺปิ วิสุทฺธิมโคฺค ยถารหํ อตฺถวณฺณนา โหติ เอวาติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๑๖. **อิเจฺจวา**ติ อิติ เอวฯ **ตมฺปี**ติ วิสุทฺธิมคฺคมฺปิฯ **เอตายา**ติ ปปญฺจสูทนิยาฯ เอตฺถ จ ‘‘สีหพฺยปฺป อาภตา’’ติอาทินา อฏฺฐกถากรณสฺส นิมิตฺตํ ทเสฺสติ, ‘‘ทีปวาสีนมตฺถาย, สุชนสฺส จ ตุฏฺฐตฺถํ, จิรฏฺฐิตตฺถญฺจ ธมฺมสฺสา’’ติ เอเตน ปโยชนํ, ‘‘มชฺฌิมาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ เอเตน ปิณฺฑตฺถํ, ‘‘อปเนตฺวาน ตโตหํ สีหฬภาส’’นฺติอาทินา, ‘‘สีลกถา’’ติอาทินา จ กรณปฺปการํฯ สีลกถาทีนํ อวิจารณมฺปิ หิ อิธ กรณปฺปกาโร เอวาติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นิทานกถาวณฺณนา

๑. วิภาควนฺตานํ สภาววิภาวนํ วิภาคทสฺสนมุเขเนว โหตีติ ปฐมํ ตาว ปณฺณาสวคฺคสุตฺตาทิวเสน มชฺฌิมาคมสฺส วิภาคํ ทเสฺสตุํ **“ตตฺถ มชฺฌิมสงฺคีติ นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ยํ วุตฺตํ ‘‘มชฺฌิมาคมวรสฺส อตฺถํ ปกาสยิสฺสามี’’ติ, ตสฺมิํ วจเนฯ ยา มชฺฌิมาคมปริยาเยน มชฺฌิมสงฺคีติ วุตฺตา, สา ปณฺณาสาทิโต เอทิสาติ ทเสฺสติ ‘‘มชฺฌิมสงฺคีติ นามา’’ติ อาทินาฯ **ตตฺถา**ติ วา ‘‘เอตาย อฏฺฐกถาย วิชานาถ มชฺฌิมสงฺคีติยา อตฺถ’’นฺติ เอตฺถ ยสฺสา มชฺฌิมสงฺคีติยา อตฺถํ วิชานาถาติ วุตฺตํ, สา มชฺฌิมสงฺคีติ นาม ปณฺณาสาทิโต เอทิสาติ ทเสฺสติฯ ปญฺจ ทสกา ปณฺณาสา, มูเล อาทิมฺหิ ปณฺณาสา, มูลภูตา วา ปณฺณาสา **มูลปณฺณา**

สาฯ มเชฺฌ ภวา มชฺฌิมา, มชฺฌิมา จ สา ปณฺณาสา จาติ **มชฺฌิมปณฺณาสา**ฯ อุปริ อุทฺธํ ปณฺณาสา **อุปริปณฺณาสา**ฯ **ปณฺณาสตฺตยสงฺคหา**ติ ปณฺณาสตฺตยปริคณนาฯ

อยํ สงฺคโห นาม ชาติสญฺชาติกิริยาคณนวเสน จตุพฺพิโธฯ ตตฺถ ‘‘ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาวาจา, โย จ สมฺมากมฺมนฺโต, โย จ สมฺมาอาชีโว , อิเม ธมฺมา สีลกฺขนฺเธ สงฺคหิตา’’ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๒) อยํ ชาติสงฺคโหฯ ‘‘โย จาวุโส วิสาข, สมฺมาวายาโมฯ ยา จ สมฺมาสติ, โย จ สมฺมาสมาธิ, อิเม ธมฺมา สมาธิกฺขนฺเธ สงฺคหิตา’’ติ อยํ สญฺชาติสงฺคโหฯ ‘‘ยา จาวุโส วิสาข, สมฺมาทิฏฺฐิ, โย จ สมฺมาสงฺกปฺโป, อิเม ธมฺมา ปญฺญากฺขนฺเธ สงฺคหิตา’’ติ อยํ กิริยาสงฺคโหฯ ‘‘หญฺจิ จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺธคณนํ คจฺฉติ, เตน วต เร วตฺตเพฺพ จกฺขายตนํ รูปกฺขนฺเธน สงฺคหิต’’นฺติ (กถา. ๔๗๑) อยํ คณนสงฺคโหฯ อยเมว จ อิธาธิเปฺปโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปณฺณาสตฺตยสงฺคหาติ ปณฺณาสตฺตยปริคณนา’’ติฯ

วคฺคโตติ สมูหโต, โส ปเนตฺถ ทสกวเสน เวทิตโพฺพฯ เยภุเยฺยน หิ สาสเน ทสเก วคฺคโวหาโรฯ เตเนวาห **‘‘เอเกกาย ปณฺณาสาย ปญฺจ ปญฺจ วเคฺค กตฺวา’’**ติฯ **ปนฺนรสวคฺคสมาโยคา**ติ ปนฺนรสวคฺคสํโยคาติ อโตฺถฯ เกจิ ปน สมาโยคสทฺทํ สมุทายตฺถํ วทนฺติฯ **ปทโต**ติ เอตฺถ อฏฺฐกฺขโร คาถาปาโท ‘‘ปท’’นฺติ อธิเปฺปโต, ตสฺมา ‘‘อกฺขรโต ฉ อกฺขรสตสหสฺสานิ จตุราสีตุตฺตรสตาธิกานิ จตุจตฺตาลีส สหสฺสานิ จ อกฺขรานี’’ติ ปาเฐน ภวิตพฺพนฺติ วทนฺติฯ ยสฺมา ปน นวกฺขโร ยาว ทฺวาทสกฺขโร จ คาถาปาโท สํวิชฺชติ, ตสฺมา ตาทิสานมฺปิ คาถานํ วเสน อฑฺฒเตยฺยคาถาสตํ ภาณวาโร โหตีติ กตฺวา **‘‘อกฺขรโต สตฺต อกฺขรสตสหสฺสานิ จตฺตาลีสญฺจ สหสฺสานิ เตปญฺญาสญฺจ อกฺขรานี’’**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺหิ ปทภาณวารคณนาหิ อกฺขรคณนา สํสนฺทติ, เนตรถาฯ **ภาณวาโร**ติ จ ทฺวตฺติํสกฺขรานํ คาถานํ วเสน อฑฺฒเตยฺยคาถาสตํ, อยญฺจ อกฺขรคณนา ภาณวารคณนา จ ปทคณนานุสาเรน ลทฺธาติ เวทิตพฺพาฯ อิมเมว หิ อตฺถํ ญาเปตุํ สุตฺตคณนานนฺตรํ ภาณวาเร อคเณตฺวา ปทานิ คณิตานิฯ ตตฺริทํ วุจฺจติ –

> ‘‘ภาณวารา ยถาปิ หิ, มชฺฌิมสฺส ปกาสิตา;
> อุปฑฺฒภาณวาโร จ, เตวีสติปทาธิโกฯ
>
> สตฺต สตสหสฺสานิ, อกฺขรานํ วิภาวเย;
> จตฺตาลีส สหสฺสานิ, เตปญฺญาสญฺจ อกฺขร’’นฺติฯ

อนุสนฺธิโตติ เทสนานุสนฺธิโตฯ เอกสฺมิํ เอว หิ สุเตฺต ปุริมปจฺฉิมานํ เทสนาภาคานํ สมฺพนฺเธ อนุสนฺธานโต อนุสนฺธิฯ เอตฺถ จ อตฺตชฺฌาสยานุสนฺธิ ปรชฺฌาสยานุสนฺธีติ ทุวิโธ อชฺฌาสยานุสนฺธิฯ โส ปน กตฺถจิ เทสนาย วิปฺปกตาย ธมฺมํ สุณนฺตานํ ปุจฺฉาวเสน, กตฺถจิ เทเสนฺตสฺส สตฺถุ สาวกสฺส ธมฺมปฏิคฺคาหกานญฺจ อชฺฌาสยวเสน, กตฺถจิ เทเสตพฺพสฺส ธมฺมสฺส วเสน โหตีติ สมาสโต ติปฺปกาโรฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปุจฺฉานุสนฺธิอชฺฌาสยานุสนฺธิยถานุสนฺธิวเสน สเงฺขปโต ติวิโธ อนุสนฺธี’’**ติฯ สเงฺขเปเนว จ จตุพฺพิโธ อนุสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ‘‘เอวํ วุเตฺต อญฺญตโร ภิกฺขุ ภควนฺตํ เอตทโวจ ‘กิํ นุ โข, ภเนฺต, โอริมํ ตีรํ, กิํ ปาริมํ ตีรํ, โก มเชฺฌ สํสีโท, โก ถเล อุสฺสาโท, โก มนุสฺสคฺคาโห, โก อมนุสฺสคฺคาโห, โก อาวฏฺฏคฺคาโห, โก อโนฺตปูติภาโว’ติ’’ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑)? เอวํ ปุจฺฉนฺตานํ วิสฺสเชฺชเนฺตน ภควตา ปวตฺติตเทสนาวเสน **ปุจฺฉานุสนฺธี** เวทิตโพฺพฯ ‘‘อถ โข อญฺญตรสฺส ภิกฺขุโน เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘อิติ กิร โภ รูปํ อนตฺตา… เวทนา… สญฺญา… สงฺขารา… วิญฺญาณํ อนตฺตา, อนตฺตกตานิ กมฺมานิ กมตฺตานํ ผุสิสฺสนฺตี’ติฯ อถ โข ภควา ตสฺส ภิกฺขุโน เจตสา เจ

โตปริวิตกฺกมญฺญาย ภิกฺขู อามเนฺตสิ ฐานํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, วิชฺชติ, ยํ อิเธกโจฺจ โมฆปุริโส อวิทฺวา อวิชฺชาคโต ตณฺหาธิปเตเยฺยน เจตสา สตฺถุสาสนํ อติธาวิตพฺพํ มเญฺญยฺย ‘อิติ กิร โภ รูปํ อนตฺตา…เป…. ผุสิสฺสนฺตี’ติฯ ตํ กิํ มญฺญถ , ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา อนิจฺจํ วา’’ติ (ม. นิ. ๓.๙๐) เอวํ ปเรสํ อชฺฌาสยํ วิทิตฺวา ภควตา ปวตฺติตเทสนาวเสน **ปรชฺฌาสยานุสนฺธิ** เวทิตโพฺพฯ

‘‘ตสฺส มยฺหํ พฺราหฺมณ เอตทโหสิ ‘ยํนูนาหํ ยา ตา รตฺติโย อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา จาตุทฺทสี ปญฺจทสี อฎฺฐมี จ ปกฺขสฺส, ตถารูปาสุ รตฺตีสุ ยานิ ตานิ อารามเจติยานิ วนเจติยานิ รุกฺขเจติยานิ ภิํสนกานิ สโลมหํสานิ, ตถารูเปสุ เสนาสเนสุ วิหเรยฺยํ อเปฺปว นามาหํ ภยเภรวํ ปเสฺสยฺย’นฺติ’’ (ม. นิ. ๑.๔๙) เอวํ ภควตา, ‘‘ตตฺราวุโส โลโภ จ ปาปโก โทโส จ ปาปโก โลภสฺส จ ปหานาย โทสสฺส จ ปหานาย อตฺถิ มชฺฌิมา ปฎิปทา, จกฺขุกรณี ญาณกรณี อุปสมาย อภิญฺญาย สโมฺพธาย นิพฺพานาย สํวตฺตตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๓) เอวํ ธมฺมเสนาปตินา จ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ปวตฺติตเทสนาวเสน **อตฺตชฺฌาสยานุสนฺธิ** เวทิตโพฺพฯ เยน ปน ธเมฺมน อาทิมฺหิ เทสนา อุฎฺฐิตา, ตสฺส อนุรูปธมฺมวเสน วา ปฎิปกฺขธมฺมวเสน วา เยสุ สุเตฺตสุ อุปริ เทสนา อาคจฺฉติ, เตสํ วเสน **ยถานุสนฺธิ** เวทิตโพฺพฯ เสยฺยถิทํ **อากเงฺขยฺยสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๖๕) เหฎฺฐา สีเลน เทสนา อุฎฺฐิตา, อุปริ อภิญฺญา อาคตาฯ **วตฺถุสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๗๐) เหฎฺฐา กิเลเสน เทสนา อุฎฺฐิตา, อุปริ พฺรหฺมวิหารา อาคตาฯ **โกสมฺพกสุเตฺต** (ม. นิ. ๑.๔๙๑) เหฎฺฐา ภณฺฑเนน เทสนา อุฎฺฐิตา, อุปริ สารณียธมฺมา อาคตาฯ **กกจูปเม** (ม. นิ. ๑.๒๒๒) เหฎฺฐา อกฺขนฺติยา วเสน เทสนา อุฎฺฐิตา, อุปริ กกจูปมา อาคตาติฯ

วิตฺถารโต ปเนตฺถาติ เอวํ สเงฺขปโต ติวิโธ จตุพฺพิโธ จ อนุสนฺธิ เอตฺถ เอตสฺมิํ มชฺฌิมนิกาเย ตสฺมิํ ตสฺมิํ สุเตฺต ยถารหํ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา วิญฺญายมานา นวสตาธิกานิ ตีณิ อนุสนฺธิสหสฺสานิ โหนฺติฯ ยถา เจตํ ปณฺณาสาทิวิภาควจนํ มชฺฌิมสงฺคีติยา สรูปทสฺสนตฺถํ โหติ, เอวํ ปเกฺขปโทสปริหรณตฺถญฺจ โหติฯ เอวญฺหิ ปณฺณาสาทีสุ ววตฺถิเตสุ ตพฺพินิมุตฺตํ กิญฺจิ สุตฺตํ ยาว เอกํ ปทมฺปิ อาเนตฺวา อิมํ มชฺฌิมสงฺคีติยาติ กสฺสจิ วตฺตุํ โอกาโส น สิยาติฯ

เอวํ ปณฺณาสวคฺคสุตฺตภาณวารานุสนฺธิพฺยญฺชนโต มชฺฌิมสงฺคีติํ ววตฺถเปตฺวา อิทานิ นํ อาทิโต ปฎฺฐาย สํวเณฺณตุกาโม อตฺตโน สํวณฺณนาย ตสฺสา ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมเนว ปวตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตตฺถ ปณฺณาสาสุ มูลปณฺณาสา อาที’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ สงฺคีติ, มหาวิสยตฺตา ปูชนียตฺตา จ มหตี สงฺคีตีติ มหาสงฺคีติ, ปฐมา มหาสงฺคีติ ปฐมมหาสงฺคีติ, ตสฺสา ปวตฺติตกาโล ปฐมมหาสงฺคีติกาโล, ตสฺมิํ **ปฐมมหาสงฺคีติกาเล**ฯ นิทฺทาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทเสฺสตีติ **นิทานํ,** โย โลกิเยหิ ‘‘อุโปคฺฆาโต’’ติ วุจฺจติ, สฺวายเมตฺถ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิโก คโนฺถ เวทิตโพฺพ, น ปน ‘‘สนิทานาหํ, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสมี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๒๖) วิย อชฺฌาสยาทิเทสนุปฺปตฺติเหตุฯ เตเนวาห **‘‘เอวํ เม สุตนฺติอาทิกํ อายสฺมตา อานเนฺทน ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ นิทานมาที’’**ติฯ กามเญฺจตฺถ ยสฺสํ ปฐมมหาสงฺคีติยํ นิกฺขิตฺตานุกฺกเมน สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา วิตฺถารโต วตฺตพฺพาฯ **สุมงฺคลวิลาสินิยํ** (ที. นิ. ฎี. ๑.นิทานกถาวณฺณนา) ปน อตฺตนา วิตฺถาริตตฺตา ตเตฺถว คเหตพฺพาติ อิมิสฺสา สํวณฺณนาย มหนฺตตํ ปริหรโนฺต **‘‘สา ปเนสา’’**ติอาทิมาหฯ

นิทานกถาวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๑. มูลปริยายวโคฺค

๑. มูลปริยายสุตฺตวณฺณนา

อพฺภนฺตรนิทานวณฺณนา

๑. เอวํ พาหิรนิทาเน วตฺตพฺพํ อติทิสิตฺวา อิทานิ อภนฺตรนิทานํ อาทิโต ปฏฺฐาย สํวเณฺณตุํ **“ยํ ปเนต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยสฺมา สํวณฺณนํ กโรเนฺตน สํวเณฺณตเพฺพ ธเมฺม ปทวิภาคํ ปทตฺถญฺจ ทเสฺสตฺวา ตโต ปรํ ปิณฺฑตฺตาทิทสฺสนวเสน สํวณฺณนา กาตพฺพา, ตสฺมา ปทานิ ตาว ทเสฺสโนฺต **“เอวนฺติ นิปาตปท”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปทวิภาโค**ติ ปทานํ วิเสโส, น ปทวิคฺคโหฯ อถ วา ปทานิ จ ปทวิภาโค จ ปทวิภาโค, ปทวิคฺคโห จ ปทวิภาโค จ **ปทวิภาโค**ติ วา เอกเสสวเสน ปทปทวิคฺคหา ปทวิภาคสเทฺทน วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ปทวิคฺคโห ‘‘สุภคญฺจ ตํ วนญฺจาติ **สุภควนํ,** สาลานํ ราชา, สาโล จ โส ราชา จ อิติปิ สาลราชา’’ติอาทิวเสน สมาสปเทสุ ทฎฺฐโพฺพฯ

อตฺถโตติ ปทตฺถโตฯ ตํ ปน ปทตฺถํ อตฺถุทฺธารกฺกเมน ปฐมํ เอวํสทฺทสฺส ทเสฺสโนฺต **“เอวํ-สโทฺท ตาวา”**ติอาทิมาหฯ **อวธารณาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อิทมตฺถปุจฺฉาปริมาณาทิอตฺถานํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตถา หิ ‘‘เอวํคตานิ ปุถุสิปฺปายตนานิ (ที. นิ. ๑.๑๖๓), เอววิโธ เอวมากาโร’’ติ จ อาทีสุ อิทํ-สทฺทสฺส อเตฺถ เอวํ-สโทฺทฯ คต-สโทฺท หิ ปการปริยาโย, ตถา วิธาการ-สทฺทา จฯ ตถา หิ วิธยุตฺตคต-สเทฺท โลกิยา ปการเตฺถ วทนฺติฯ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา กปฺปิตเกสมสฺสู อามุกฺกมณิกุณฺฑลาภรณา โอทาตวตฺถวสนา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิตา สมงฺคีภูตา ปริจาเรนฺติ, เสยฺยถาปิ ตฺวํ เอตรหิ สาจริยโกติฯ โน หิทํ, โภ โคตมา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๖) ปุจฺฉายํฯ ‘‘เอวํลหุปริวตฺตํ (อ. นิ. ๑.๔๘) เอวมายุปริยโนฺต’’ติ (ปารา. ๑๒) จ อาทีสุ ปริมาเณฯ

นนุ จ ‘‘เอวํ สุ เต สุนฺหาตา สุวิลิตฺตา, เอวมายุปริยโนฺต’’ติ เอตฺถ เอวํ-สเทฺทน ปุจฺฉนาการปริมาณาการานํ วุตฺตตฺตา อาการเตฺถ เอว เอวํ-สโทฺทติ? น, วิเสสสพฺภาวโตฯ อาการมตฺตวาจโก หิ เอวํ-สโทฺท อาการเตฺถติ อธิเปฺปโต ยถา ‘‘เอวํ พฺยา โข’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๓๔, ๓๙๖), น ปน อาการวิเสสวาจโกฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘เอวํ ชาเตน มเจฺจนา’’ติอาทีนิ อุปมาทิอุทาหรณานิ อุปปนฺนานิ โหนฺติฯ ตถา หิ ‘‘ยถาปิ…เป…. พหุ’’นฺติ (ธ. ป. ๕๓) เอตฺถ ปุปฺผราสิฎฺฐานิยโต มนุสฺสูปปตฺติ-สปฺปุริสูปนิสฺสย-สทฺธมฺมสฺสวน-โยนิโสมนสิการ- โภคสมฺปตฺติ-อาทิทานาทิ-ปุญฺญกิริยเหตุสมุทายโต โสภา-สุคนฺธตาทิคุณโยคโต มาลาคุณสทิสิโย ปหูตา ปุญฺญกิริยา มริตพฺพสภาวตาย มเจฺจน สเตฺตน กตฺตพฺพาติ โชติตตฺตา ปุปฺผราสิมาลาคุณาว อุปมา, เตสํ อุปมากาโร ยถา-สเทฺทน อนิยมโต วุโตฺตติ ‘‘เอวํ-สโทฺท อุปมาการนิคมนโตฺถ’’ติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ โส ปน อุปมากาโร นิยมิยมาโน อตฺถโต อุปมาว โหตีติ อาห **“อุปมายํ อาคโต”**ติฯ ตถา ‘‘เอวํ อิมินา อากาเรน อภิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทินา อุปทิสิยมานาย สมณสารุปฺปาย อากปฺปสมฺปตฺติยา โย ตตฺถ อุปทิสนากาโร, โส อตฺถโต อุปเทโส เอวาติ วุตฺตํ **“เอวํ เต…เป…. อุปเทเส”**ติฯ ตถา **“เอวเมตํ ภควา, เอวเมตํ สุคตา”**ติ เอตฺถ จ ภควตา ยถาวุตฺตมตฺถํ อวิปรีตโต ชานเนฺตหิ กตํ ตตฺถ สํวิชฺชมานคุณานํ ปกาเรหิ หํสนํ อุทคฺคตากรณํ สมฺปหํสนํฯ โย ตตฺถ สมฺปหํสนากาโรติ โยเชตพฺพํฯ

เอวเมวํ ปนายนฺติ เอตฺถ ครหณากาโรติ โยเชตพฺพํ, โส จ ครหณากาโร ‘‘วสลี’’ติอาทิขุํสนสทฺทสนฺนิธานโต อิธ เอวํ-สเทฺทน ปกาสิโตติ วิญฺญายติฯ ยถา เจตฺถ, เอวํ อุปมาการาทโยปิ อุปมาทิวเสน วุตฺตานํ ปุปฺผราสิอาทิสทฺทานํ สนฺนิธานโต ทฏฺฐพฺพาฯ **เอวํ, ภเนฺต**ติ ปน ธมฺมสฺส สาธุกํ สวนมนสิกาเร สนฺนิโยชิเตหิ ภิกฺขูหิ อตฺตโน ตตฺถ ฐิตภาวสฺส ปฏิชานนวเสน วุตฺตตฺตา เอตฺถ เอวํ-สโทฺท วจนสมฺปฏิจฺฉนโตฺถ วุโตฺตฯ เตน **เอวํ, ภเนฺต** สาธุ, ภเนฺต, สุฏฺฐุ, ภเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวญฺจ วเทหี**ติ ‘‘ยถาหํ วทามิ, เอวํ สมณํ อานนฺทํ วเทหี’’ติ โยเอวํ วทนากาโร อิทานิ วตฺตโพฺพฯ โส เอวํสเทฺทน นิทสฺสียตีติ **‘‘นิทสฺสเน’’**ติ วุโตฺตติฯ **เอวํ โน**ติ เอตฺถาปิ เตสํ ยถาวุตฺตธมฺมานํ อหิตทุกฺขาวหภาเว สนฺนิฏฺฐานชนนตฺถํ อนุมติคหณวเสน ‘‘สํวตฺตนฺติ วา โน วา, กถํ โว เอตฺถ โหตี’’ติ ปุจฺฉาย กตาย ‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตทาการสนฺนิฏฺฐานํ เอวํ-สเทฺทน วิภาวิตนฺติ วิญฺญายติฯ โส ปน เตสํ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนากาโร นิยมิยมาโน อวธารณโตฺถ โหตีติ อาห **‘‘เอวํ โน เอตฺถ โหตีติ อาทีสุ อวธารเณ’’**ติฯ

นานานยนิปุณนฺติ เอกตฺตนานตฺตอพฺยาปารเอวํธมฺมตาสงฺขาตา, นนฺทิยาวตฺตติปุกฺขลสีหวิกฺกีฬิตองฺกุสทิสาโลจนสงฺขาตา วา อาธาราทิเภทวเสน นานาวิธา นยา นานานยา, นยา วา ปาฬิคติโย, ตา จ ปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติอาทิวเสน สํกิเลสภาคิยาทิโลกิยาทิตทุภยโวมิสฺสกาทิวเสน กุสลาทิวเสน ขนฺธาทิวเสน สงฺคหาทิวเสน สมยวิมุตฺตาทิวเสน ฐปนาทิวเสน กุสลมูลาทิวเสน ติกปฺปฏฺฐานาทิวเสน จ นานปฺปการาติ นานานยาฯ เตหิ นิปุณํ สณฺหํ สุขุมนฺติ **นานานยนิปุณํ**ฯ อาสโยว **อชฺฌาสโย,** เต จ สสฺสตาทิเภเทน, ตตฺถ จ อปฺปรชกฺขตาทิเภเทน อเนเก, อตฺตชฺฌาสยาทโย เอว วา สมุฏฺฐานํ อุปฺปตฺติเหตุ เอตสฺสาติ **อเนกชฺฌาสยสมุฏฺฐานํ**ฯ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนนฺ**ติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณํ อุปเนตพฺพาภาวโต, สงฺกาสนปกาสน-วิวรณ-วิภชน-อุตฺตานีกรณ-ปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขร-ปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตนฺติ วา อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

วิวิธปาฏิหาริยนฺติ เอตฺถ ปาฏิหาริยปทสฺส วจนตฺถํ (อุทา. อฏฺฐ. ๑; อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑ เทวตาสํยุตฺต) ‘‘ปฏิปกฺขหรณโต, ราคาทิกิเลสาปนยนโต จ **ปาฏิหาริย**’’นฺติ วทนฺติ, ภควโต ปน ปฏิปกฺขา ราคาทโย น สนฺติ, เย หริตพฺพาฯ ปุถุชฺชนานมฺปิ วิคตูปกฺกิเลเส อฏฺฐคุณสมนฺนาคเต จิเตฺต หตปฏิปเกฺข อิทฺธิวิธํ ปวตฺตติ, ตสฺมา ตตฺถปวตฺตโวหาเรน จ น สกฺกา อิธ **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วตฺตุํฯ สเจ ปน มหาการุณิกสฺส ภควโต เวเนยฺยคตา จ กิเลสา ปฏิปกฺขา, เตสํ หรณโต **‘‘ปาฏิหาริย’’**นฺติ วุตฺตํ, เอวํ สติ ยุตฺตเมตํฯ อถ วา ภควโต จ สาสนสฺส จ ปฏิปกฺขา ติตฺถิยา, เตสํ หรณโต **ปาฏิหาริยํ**ฯ เต หิ ทิฏฺฐิหรณวเสน ทิฏฺฐิปกาสเน อสมตฺถภาเวน จ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนีหิ หริตา อปนีตา โหนฺตีติ ฯ ‘‘ปฏิ’’ติ วา อยํ สโทฺท ‘‘ปจฺฉา’’ติ เอตสฺส อตฺถํ โพเธติ ‘‘ตสฺมึ ปฏิปวิฏฺฐมฺหิ, อโญฺญ อาคญฺฉิ พฺราหฺมโณ’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๙๘๕; จูฬนิ. ๔) วิย, ตสฺมา สมาหิเต จิเตฺต วิคตูปกฺกิเลเส จ กตกิเจฺจน ปจฺฉา หริตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ ปาฏิหาริยํ, อตฺตโน วา อุปกฺกิเลเสสุ จตุตฺถชฺฌานมเคฺคหิ หริเตสุ ปจฺฉา หรณํ ปาฏิหาริยํ, อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิโย จ วิคตูปกฺกิเลเสน กตกิเจฺจน จ สตฺตหิตตฺถํ ปุน ปวเตฺตตพฺพา, หริเตสุ จ อตฺตโน อุปกฺกิเลเสสุ ปรสตฺตานํ อุปกิเลสหรณานิ โหนฺตีติ ปาฏิหาริยานิ ภวนฺติฯ ปาฏิหาริยเมว **ปาฏิหาริยํ,** ปาฏิหาริเย วา อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิสมุทาเย ภวํ เอกเมกํ **ปาฏิหาริยนฺ**ติ วุจฺจติฯ ปาฏิหาริยํ วา จตุตฺถชฺฌานํ มโคฺค จ ปฏิปกฺขหรณโต, ตตฺถ ชาตํ, ตสฺมึ วา นิมิตฺตภูเต, ตโต วา อาคตนฺติ **ปาฏิหา**

ริยํฯ ตสฺส ปน อิทฺธิอาทิเภเทน วิสยเภเทน จ พหุวิธสฺส ภควโต เทสนายํ ลพฺภมานตฺตา อาห **“วิวิธปาฏิหาริย”**นฺติฯ

น อญฺญถาติ ภควโต สมฺมุขา สุตาการโต น อญฺญถาติ อโตฺถ, น ปน ภควโต เทสิตาการโตฯ อจินฺเตยฺยานุภาวา หิ ภควโต เทสนาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘สพฺพปฺปกาเรน โก สมโตฺถ วิญฺญาตุ’’นฺติ อิทํ วจนํ สมตฺถิตํ ภวติ, ธารณพลทสฺสนญฺจ น วิรุชฺฌติ สุตาการาวิรชฺฌนสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ น เหตฺถ อตฺถนฺตรตาปริหาโร ทฺวินฺนมฺปิ อตฺถานํ เอกวิสยตฺตาฯ อิตรถา เถโร ภควโต เทสนาย สพฺพถา ปฏิคฺคหเณ สมโตฺถ อสมโตฺถ จาติ อาปเชฺชยฺยาติฯ

‘‘โย ปโร น โหติ, โส อตฺตา’’ติ เอวํ วุตฺตาย นิยกชฺฌตฺตสงฺขาตาย สสนฺตติยา วตฺตน โต ติวิโธปิ เม-สโทฺท กิญฺจาปิ เอกสฺมิํเยว อเตฺถ ทิสฺสติ, กรณสมฺปทานสามินิเทฺทสวเสน ปน วิชฺชมานํ เภทํ สนฺธายาห **“เม-สโทฺท ตีสุ อเตฺถสุ ทิสฺสตี”**ติฯ

กิญฺจาปิ อุปสโคฺค กิริยํ วิเสเสติ, โชตกภาวโต ปน สติปิ ตสฺมิํ สุตสโทฺท เอว ตํ ตมตฺถํ วทตีติ อนุปสคฺคสฺส สุตสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร สอุปสคฺคสฺส คหณํ น วิรุชฺฌตีติ ทเสฺสโนฺต **“สอุปสโคฺค จ อนุปสโคฺค จา”**ติอาทิมาหฯ **อสฺสา**ติ สุตสทฺทสฺสฯ กมฺมภาวสาธนานิ อิธ สุตสเทฺท สมฺภวนฺตีติ วุตฺตํ **“อุปธาริตนฺติ วา อุปธารณนฺติ วา อโตฺถ”**ติฯ **มยาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา เม-สทฺทสฺส กตฺตุวเสน กรณนิเทฺทโส, ตทาติ อโตฺถฯ **มมาติ อเตฺถ สตี**ติ ยทา สมฺพนฺธวเสน สามินิเทฺทโส, ตทาฯ

สุต-สทฺทสนฺนิธาเน ปยุเตฺตน เอวํ-สเทฺทน สวนกิริยาโชตเกน ภวิตพฺพนฺติ วุตฺตํ **“เอวนฺติ โสตวิญฺญาณาทิวิญฺญาณกิจฺจนิทสฺสน”**นฺติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สมฺปฏิจฺฉนาทีนํ ปญฺจทฺวาริกวิญฺญาณานํ ตทภินีหฏานญฺจ มโนทฺวาริกวิญฺญาณานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ สเพฺพสมฺปิ วากฺยานํ เอว-การตฺถสหิตตฺตา **“สุต”**นฺติ เอตสฺส สุตเมวาติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติฯ เอเตน อวธารเณน นิราสงฺกตํ ทเสฺสติฯ ยถา จ สุตํ สุตเมวาติ นิยเมตพฺพํ, ตํ สมฺมา สุตํ โหตีติ อาห **“อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน”**นฺติฯ อถ วา สทฺทนฺตรตฺถาโปหนวเสน สโทฺท อตฺถํ วทตีติ **สุต**นฺติ อสฺสุตํ น โหตีติ อยเมตสฺส อโตฺถติ วุตฺตํ **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติ ฯ อิมินา ทิฏฺฐาทิวินิวตฺตนํ กโรติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘น อิทํ มยา ทิฏฺฐํ, น สยมฺภุญาเณน สจฺฉิกตํ, อถ โข สุตํ, ตญฺจ โข สมฺมเทวา’’ติฯ เตเนวาห – **“อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน”**นฺติฯ อวธารณเตฺถ วา **เอวํ**-สเทฺท อยมตฺถโยชนา กรียตีติ ตทเปกฺขสฺส สุต-สทฺทสฺส อยมโตฺถ วุโตฺต **“อสฺสวนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติฯ เตเนวาห **“อนูนานธิกาวิปรีตคฺคหณนิทสฺสน”**นฺติฯ สวนสโทฺท เจตฺถ กมฺมโตฺถ เวทิตโพฺพ ‘‘สุยฺยตี’’ติฯ

เอวํ สวนเหตุสุณนฺตปุคฺคลสวนวิเสสวเสน ปทตฺตยสฺส เอเกน ปกาเรน อตฺถโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปการนฺตเรหิปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“ตถา เอว”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ยา สา ภควโต สมฺมุขา ธมฺมสฺสวนากาเรน ปวตฺตา มโนทฺวารวิญฺญาณวีถิ, ตสฺสาฯ สา หิ นานปฺปกาเรน อารมฺมเณ ปวตฺติตุํ สมตฺถาฯ ตถา จ วุตฺตํ **“โสตทฺวารานุสาเรนา”**ติฯ **นานปฺปกาเรนา**ติ วกฺขมานานํ อเนกวิหิตานํ พฺยญฺชนตฺถคฺคหณานํ นานากาเรนฯ เอเตน อิมิสฺสา โยชนาย อาการโตฺถ เอวํ-สโทฺท คหิโตติ ทีเปติฯ **ปวตฺติภาวปฺปกาสน**นฺติ ปวตฺติยา อตฺถิภาวปฺปกาสนํฯ **สุตนฺติ ธมฺมปฺปกาสน**นฺติ ยสฺมิํ อารมฺมเณ วุตฺตปฺปการา วิญฺญาณวีถิ นานปฺปกาเรน ปวตฺตา, ตสฺส ธมฺมตฺตา วุตฺตํ, น สุตสทฺทสฺส ธมฺมตฺถตฺตาฯ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏี

กรณํ **“อยเณฺหตฺถา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **วิญฺญาณวีถิยา**ติ กรณเตฺถ กรณวจนํฯ **มยา**ติ กตฺตุอเตฺถฯ

เอวนฺติ นิทฺทิสิตพฺพปฺปกาสนนฺติ นิทสฺสนตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วุตฺตํ นิทเสฺสตพฺพสฺส นิทฺทิสิตพฺพตฺตาภาวาภาวโตฯ เตน เอวํ-สเทฺทน สกลมฺปิ สุตฺตํ ปจฺจามฏฺฐนฺติ ทเสฺสติฯ สุต-สทฺทสฺส กิริยาสทฺทตฺตา สวนกิริยาย จ สาธารณวิญฺญาณปพนฺธปฏิพทฺธตฺตา ตตฺถ จ ปุคฺคลโวหาโรติ วุตฺตํ **“สุตนฺติ ปุคฺคลกิจฺจปฺปกาสน”**นฺติฯ น หิ ปุคฺคลโวหารรหิเต ธมฺมปพเนฺธ สวนกิริยา ลพฺภตีติฯ

ยสฺส จิตฺตสนฺตานสฺสาติอาทิปิ อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ปุริมโยชนาย อญฺญถา อตฺถโยชนํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาการปญฺญตฺตี**ติ อุปาทาปญฺญตฺติ เอว ธมฺมานํ ปวตฺติอาการูปาทานวเสน ตถา วุตฺตาฯ **สุตนฺติ วิสยนิเทฺทโส**ติ โสตพฺพภูโต ธโมฺม สวนกิริยากตฺตุปุคฺคลสฺส สวนกิริยาวเสน ปวตฺติฏฺฐานนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ จิตฺตสนฺตานวินิมุตฺตสฺส ปรมตฺถโต กสฺสจิ กตฺตุ อภาเวปิ สทฺทโวหาเรน พุทฺธิปริกปฺปิตเภทวจนิจฺฉาย จิตฺตสนฺตานโต อญฺญํ วิย ตํสมงฺคึ กตฺวา วุตฺตํ **“จิตฺตสนฺตาเนน ตํสมงฺคิโน”**ติฯ สวนกิริยาวิสโยปิ โสตพฺพธโมฺม สวนกิริยาวเสน ปวตฺตจิตฺตสนฺตานสฺส อิธ ปรมตฺถโต กตฺตุภาวโต, สวนวเสน จิตฺตปฺปวตฺติยา เอว วา สวนกิริยาภาวโต ตํกิริยากตฺตุ จ วิสโย โหตีติ วุตฺตํ **“ตํสมงฺคิโน กตฺตุวิสเย”**ติฯ สุตาการสฺส จ เถรสฺส สมฺมานิจฺฉิตภาวโต อาห **“คหณสนฺนิฏฺฐาน”**นฺติฯ เอเตน วา อวธารณตฺถํ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา อยมตฺถโยชนา กตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุเพฺพ สุตานํ นานาวิหิตานํ สุตฺตสงฺขาตานํ อตฺถพฺยญฺชนานํ อุปธาริตรูปสฺส อาการสฺส นิทสฺสนสฺส, อวธารณสฺส วา ปกาสนสภาโว เอวํ-สโทฺทติ ตทาการาทิอุปธารณสฺส ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อุปาทานภูตธมฺมปพนฺธพฺยาปารตาย วุตฺตํ – **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ สวนกิริยา ปน ปุคฺคลวาทิโนปิ วิญฺญาณนิรเปกฺขา นตฺถีติ วิเสสโต วิญฺญาณพฺยาปาโรติ อาห **“สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ ‘‘เม’’ติ สทฺทปฺปวตฺติยา เอกเนฺตเนว สตฺตวิสยตฺตา วิญฺญาณกิจฺจสฺส จ ตเตฺถว สโมทหิตพฺพโต **“เมติ อุภยกิจฺจยุตฺตปุคฺคลนิเทฺทโส”**ติ วุตฺตํฯ อวิชฺชมานปญฺญตฺติวิชฺชมานปญฺญตฺติสภาวา ยถากฺกมํ เอวํ-สทฺท – สุต-สทฺทานํ อตฺถาติ เต ตถารูป-ปญฺญตฺติ-อุปาทานภูต-ธมฺมปพนฺธพฺยาปารภาเวน ทเสฺสโนฺต อาห – **“เอวนฺติ ปุคฺคลกิจฺจนิเทฺทโส, สุตนฺติ วิญฺญาณกิจฺจนิเทฺทโส”**ติฯ เอตฺถ จ กรณกิริยากตฺตุกมฺมวิเสสปฺปกาสนวเสน ปุคฺคลพฺยาปารวิสยปุคฺคลพฺยาปารนิทสฺสนวเสน คหณาการคาหกตพฺพิสยวิเสสนิเทฺทสวเสน กตฺตุกรณพฺยาปารกตฺตุนิเทฺทสวเสน จ ทุติยาทโยจตโสฺส อตฺถโยชนา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพสฺสปิ สทฺทาธิคมนียสฺส อตฺถสฺส ปญฺญตฺติมุเขเนว ปฏิปชฺชิตพฺพตฺตา สพฺพปญฺญตฺตีนญฺจ วิชฺชมานาทิวเสน ฉสุ ปญฺญตฺติเภเทสุ อโนฺตคธตฺตา เตสุ ‘‘เอว’’นฺติอาทีนํ ปญฺญตฺตีนํ สรูปํ นิทฺธาเรโนฺต อาห – **“เอวนฺติ จ เมติ จา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ‘‘เอว’’นฺติ จ ‘‘เม’’ติ จ วุจฺจมานสฺสตฺถสฺส อาการาทิโน ธมฺมานํ อสลฺลกฺขณภาวโต อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาโวติ อาห – **“สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสน อวิชฺชมานปญฺญตฺตี”**ติฯ ตตฺถ **สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถวเสนา**ติ ภูตตฺถอุตฺตมตฺถวเสนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย มายามรีจิอาทโย วิย อภูตโตฺถ, อนุสฺสวาทีหิ คเหตโพฺพ วิย อนุตฺตมโตฺถ จ น โหติ, โส รูปสทฺทาทิสภาโว, รุปฺปนานุภวนาทิสภาโว วา อโตฺถ สจฺจิกโฏฺฐ ปรมโตฺถ จาติ วุจฺจติ, น ตถา ‘‘เอวํ เม’’ติ ปทานํ อโตฺถติฯ เอตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“กิเณฺหตฺถ ต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สุตนฺติ** ปน สทฺทายตนํ สนฺธายาห

“วิชฺชมานปญฺญตฺตี”ติฯ เตเนว หิ **“ยญฺหิ ตํ เอตฺถ โสเตน อุปลทฺธ”**นฺติ วุตฺตํ, ‘‘โสตทฺวารานุสาเรน อุปลทฺธ’’นฺติ ปน วุเตฺต อตฺถพฺยญฺชนาทิสพฺพํ ลพฺภติฯ

ตํ ตํ อุปาทาย วตฺตพฺพโตติ โสตปถมาคเต ธเมฺม อุปาทาย เตสํ อุปธาริตาการาทิโน ปจฺจามสนวเสน ‘‘เอว’’นฺติ, สสนฺตติปริยาปเนฺน ขเนฺธ อุปาทาย ‘‘เม’’ติ วตฺตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ ทิฎฺฐาทิสภาวรหิเต สทฺทายตเน ปวตฺตมาโนปิ สุตโวหาโร ‘‘ทุติยํ ตติย’’นฺติอาทิโก วิย ปฐมาทีนิ ทิฎฺฐมุตวิญฺญาเต อเปกฺขิตฺวาว ปวโตฺตติ อาห **“ทิฎฺฐาทีนิ อุปนิธาย วตฺตพฺพโต”**ติ อสุตํ น โหตีติ หิ สุตนฺติ ปกาสิโตยมโตฺถติฯ อตฺตนา ปฎิวิทฺธา สุตฺตสฺส ปการวิเสสา ‘‘เอว’’นฺติ เถเรน ปจฺจามฎฺฐาติ อาห **“อสโมฺมหํ ทีเปตี”**ติฯ **นานปฺปการปฎิเวธสมโตฺถ โหตี**ติ เอเตน วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส นานปฺปการตํ ทุปฺปฎิวิชฺฌตญฺจ ทเสฺสติฯ **สุตสฺส อสโมฺมสํ ทีเปตี**ติ สุตาการสฺส ยาถาวโต ทสฺสิยมานตฺตา วุตฺตํฯ **อสโมฺมเหนา**ติ สโมฺมหาภาเวน, ปญฺญาย เอว วา สวนกาลสมฺภูตาย ตทุตฺตรกาลปญฺญาสิทฺธิฯ เอวํ **อสโมฺมเสนา**ติ เอตฺถาปิ วตฺตพฺพํฯ พฺยญฺชนานํ ปฎิวิชฺฌิตโพฺพ อากาโร นาติคมฺภีโร, ยถาสุตธารณเมว ตตฺถ กรณียนฺติ สติยา พฺยาปาโร อธิโก, ปญฺญา ตตฺถ คุณีภูตาติ วุตฺตํ **“ปญฺญาปุพฺพงฺคมายา”**ติอาทิ ‘‘ปญฺญาย ปุพฺพงฺคมา’’ติ กตฺวาฯ ปุพฺพงฺคมตา เจตฺถ ปธานตา ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑, ๒) วิยฯ ปุพฺพงฺคมตาย วา จกฺขุวิญฺญาณาทีสุ อาวชฺชนาทีนํ วิย อปฺปธานเตฺต ปญฺญา ปุพฺพงฺคมา เอติสฺสาติ อยมฺปิ อโตฺถ ยุชฺชติฯ เอวํ **สติปุพฺพงฺคมายาติ** เอตฺถาปิ วุตฺตนยานุสาเรน ยถาสมฺภวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺถพฺยญฺชนสมฺปนฺนสฺสา**ติ อตฺถพฺยญฺชนปริปุณฺณสฺส, สงฺกาสนปกาสนวิวรณวิภชนอุตฺตานีกรณปญฺญตฺติวเสน ฉหิ อตฺถปเทหิ, อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสวเสน ฉหิ พฺยญฺชนปเทหิ จ สมนฺนาคตสฺสาติ วา อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

โยนิโสมนสิการํ ทีเปติ เอวํ-สเทฺทน วุจฺจมานานํ อาการนิทสฺสนาวธารณตฺถานํ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสยตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **อวิเกฺขปํ ทีเปตี**ติ ‘‘มูลปริยายํ กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทิปุจฺฉาวเสน ปกรณปฺปตฺตสฺส วกฺขมานสฺส สุตฺตสฺส สวนํ สมาธานมนฺตเรน น สมฺภวตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตสฺสา**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส สมตฺถนวเสน วุตฺตํฯ **สพฺพสมฺปตฺติยา**ติ อตฺถพฺยญฺชนเทสกปโยชนาทิสมฺปตฺติยาฯ อวิปรีตสทฺธมฺมวิสเยหิ วิย อาการนิทสฺสนาวธารณเตฺถหิ โยนิโสมนสิการสฺส, สทฺธมฺมสฺสวเนน วิย จ อวิเกฺขปสฺส ยถา โยนิโสมนสิกาเรน ผลภูเตน อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตานํ สิทฺธิ วุตฺตา ตทวินาภาวโต, เอวํ อวิเกฺขเปน ผลภูเตน การณภูตานํ สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยานํ สิทฺธิ ทเสฺสตพฺพา สิยา อสฺสุตวโต สปฺปุริสูปนิสฺสยรหิตสฺส จ ตทภาวโตฯ **น หิ วิกฺขิตฺตจิโตฺตติ**อาทินา สมตฺถนวจเนน ปน อวิเกฺขเปน การณภูเตน สปฺปุริสูปนิสฺสเยน จ ผลภูตสฺส สทฺธมฺมสฺสวนสฺส สิทฺธิ ทสฺสิตาฯ อยํ ปเนตฺถ อธิปฺปาโย ยุโตฺต สิยา – สทฺธมฺมสฺสวนสปฺปุริสูปนิสฺสยา น เอกเนฺตน อวิเกฺขปสฺส การณํ พาหิรงฺคตฺตา, อวิเกฺขโป ปน สปฺปุริสูปนิสฺสโย วิย สทฺธมฺมสฺสวนสฺส เอกนฺตการณนฺติฯ เอวมฺปิ อวิเกฺขเปน สปฺปุริสูปนิสฺสยสิทฺธิโชตนา น สมตฺถิตาว, โน น สมตฺถิตา วิกฺขิตฺตจิตฺตานํ สปฺปุริสปยิรุปาสนาภาวสฺส อตฺถสิทฺธตฺตาฯ เอตฺถ จ ปุริมํ ผเลน การณสฺส สิทฺธิทสฺสนํ นทีปูเรน วิย อุปริ วุฎฺฐิสพฺภาวสฺส, ทุติยํ การเณน ผลสฺส สิทฺธิทสฺสนํ ทฎฺฐพฺพํ เอกนฺตวสฺสินา วิย เมฆวุฎฺฐาเนน วุฎฺฐิปฺปวตฺติยาฯ

ภควโต วจนสฺส อตฺถพฺยญฺชนปเภทปริเจฺฉทวเสน สกลสาสนสมฺปตฺติโอคาหนากาโร นิรวเสสปรหิตปาริปูริการณนฺติ วุตฺตํ **“เอวํ ภทฺทโก อากาโร”**ติฯ ยสฺมา น โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสมฺปตฺติ**นฺติ อตฺตสมฺมาปณิธิปุเพฺพกตปุญฺญตาสงฺขาตํ คุณทฺวยํฯ

อปราปรวุตฺติยา เจตฺถ จกฺกภาโว, จรนฺติ เอเตหิ สตฺตา สมฺปตฺติภเวสูติ วาฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ, เยหิ สมนฺนาคตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๔.๓๑)ฯ ปุริมปจฺฉิมภาโว เจตฺถ เทสนากฺกมวเสน ทฏฺฐพฺโพฯ **ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสิทฺธิยา**ติ ปจฺฉิมจกฺกทฺวยสฺส อตฺถิตายฯ สมฺมาปณิหิตตฺโต ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตฺตา สุทฺธาสโย โหติ ตทสุทฺธิเหตูนํ กิเลสานํ ทูรีภาวโตติ อาห – **‘‘อาสยสุทฺธิ สิทฺธา โหตี’’**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สมฺมาปณิหิตํ จิตฺตํ, เสยฺยโส นํ ตโต กเร’’ติ (ธ. ป. ๔๓), ‘‘กตปุญฺโญสิ ตฺวํ อานนฺท, ปธานมนุยุญฺช, ขิปฺปํ โหหิสิ อนาสโว’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๐๗) จฯ เตเนวาห **‘‘อาสยสุทฺธิยา อธิคมพฺยตฺติสิทฺธี’’**ติฯ **ปโยคสุทฺธิยา**ติ โยนิโสมนสิการปุพฺพงฺคมสฺส ธมฺมสฺสวนปโยคสฺส วิสทภาเวนฯ ตถา จาห **‘‘อาคมพฺยตฺติสิทฺธี’’**ติฯ สพฺพสฺส วา กายวจีปโยคสฺส นิโทฺทสภาเวนฯ ปริสุทฺธกายวจีปโยโค หิ วิปฺปฏิสาราภาวโต อวิกฺขิตฺตจิตฺโต ปริยตฺติยํ วิสารโท โหตีติฯ

นานปฺปการปฏิเวธทีปเกนาติอาทินา อตฺถพฺยญฺชเนสุ เถรสฺส เอวํสทฺทสุต-สทฺทานํ อสโมฺมหาสโมฺมสทีปนโต จตุปฏิสมฺภิทาวเสน อตฺถโยชนํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **โสตพฺพเภทปฏิเวธทีปเกนา**ติ เอเตน อยํ สุต-สโทฺท เอวํ-สทฺทสนฺนิธานโต, วกฺขมานาเปกฺขาย วา สามเญฺญเนว โสตพฺพธมฺมวิเสสํ อามสตีติ ทเสฺสติฯ มโนทิฏฺฐิกรณา ปริยตฺติธมฺมานํ อนุเปกฺขนสุปฺปฏิเวธา วิเสสโต มนสิการปฏิพทฺธาติ เต วุตฺตนเยน โยนิโสมนสิการทีปเกน เอวํสเทฺทน โยเชตฺวา, สวนธารณวจีปริจยา ปริยตฺติธมฺมานํ วิเสเสน โสตาวธานปฏิพทฺธาติ เต อวิเกฺขปทีปเกน สุต-สเทฺทน โยเชตฺวา ทเสฺสนฺต สาสนสมฺปตฺติยา ธมฺมสฺสวเน อุสฺสาหํ ชเนติฯ ตตฺถ **ธมฺมา**ติ ปริยตฺติธมฺมาฯ **มนสานุเปกฺขิตา**ติ ‘‘อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา, เอตฺตกา เอตฺถ อนุสนฺธิโย’’ติอาทินา นเยน มนสา อนุ อนุ เปกฺขิตาฯ **ทิฏฺฐิยา สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ นิชฺฌานกฺขนฺติภูตาย, ญาตปริญฺญาสงฺขาตาย วา ทิฏฺฐิยา ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตรูปารูปธเมฺม ‘‘อิติ รูปํ, เอตฺตกํ รูป’’นฺติอาทินา สุฏฺฐุ ววตฺถเปตฺวา ปฏิวิทฺธาฯ

สกเลน วจเนนาติ ปุเพฺพ ตีหิ ปเทหิ วิสุํ วิสุํ โยชิตตฺตา วุตฺตํฯ **อตฺตโน อทหโนฺต**ติ ‘‘มเมท’’นฺติ อตฺตนิ อฏฺฐเปโนฺตฯ **อสปฺปุริสภูมิ**นฺติ อกตญฺญุตํ ‘‘อิเธกโจฺจ ปาปภิกฺขุ ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อตฺตโน ทหตี’’ติ (ปารา. ๑๙๕) เอวํ วุตฺตํ อนริยโวหาราวตฺถํ, สา เอว อนริยโวหาราวตฺถา อสทฺธโมฺมฯ นนุ จ อานนฺทเตฺถรสฺส ‘‘มเมทํ วจน’’นฺติ อธิมานสฺส, มหากสฺสปเตฺถราทีนญฺจ ตทาสงฺกาย อภาวโต อสปฺปุริสภูมิสมติกฺกมาทิวจนํ นิรตฺถกนฺติ? นยิทเมวํ ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติ วทเนฺตน อยมฺปิ อโตฺถ วิภาวิโตติ ทสฺสนโตฯ เกจิ ปน ‘‘เทวตานํ ปริวิตกฺกาเปกฺขํ ตถาวจนนฺติ เอทิสี โจทนา อนวกาสาวา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺมึ กิร ขเณ เอกจฺจานํ เทวตานํ เอวํ เจตโส ปริวิตโกฺก อุทปาทิ ‘‘ภควา จ ปรินิพฺพุโต, อยญฺจ อายสฺมา เทสนากุสโล, อิทานิ ธมฺมํ เทเสติ สกฺยกุลปฺปสุโต ตถาคตสฺส ภาตา จูฬปิตุปุโตฺต, กึ นุ โข สยํ สจฺฉิกตํ ธมฺมํ เทเสติ, อุทาหุ ภควโตเยว วจนํ ยถาสุต’’นฺติฯ เอวํ ตทาสงฺกิตปฺปการโต อสปฺปุริสภูมิสโมกฺกมาทิโต อติกฺกมาทิ วิภาวิตนฺติฯ **อเปฺปตี**ติ นิทเสฺสติฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถสุ ยถารหํ สเตฺต เนตีติ เนตฺติ, ธโมฺมเยว เนตฺติ **ธมฺมเนตฺติ**ฯ

ทฬฺหตรนิวิฏฺฐา วิจิกิจฺฉา **กงฺขา**ฯ นาติสํสปฺปนา มติเภทมตฺตา **วิมติ**ฯ **อสฺสทฺธิยํ วินาเสติ** ภควตา เทสิตตฺตา, สมฺมุขาวสฺส ปฏิคฺคหิตตฺตา, ขลิตทุรุตฺตาทิคหณโทสาภาวโต จฯ เอตฺถ จ ปฐมาทโย ติโสฺส อตฺถโยชนา อาการาทิอเตฺถสุ อคฺคหิตวิเสสเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา ทสฺสิตา, ตโต ปรา จตโสฺส อาการตฺถเมว เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา วิภาวิตา, ปจฺฉิมา ปน ติโสฺส ยถากฺกมํ อาการตฺถํ นิทสฺสนตฺถํ อวธารณตฺถญฺจ เอวํ-สทฺทํ คเหตฺวา โยชิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอก-สโทฺท อญฺญเสฏฺฐาสหายสงฺขยาทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญนฺติ อิเตฺถเก อภิวทนฺตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗) อญฺญเตฺถ ทิสฺสติ , ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๘) เสฏฺฐเตฺถ, ‘‘เอโก วูปกโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๔๐๕) อสหาเย, ‘‘เอโกว โข, ภิกฺขเว, ขโณ จ สมโย จ พฺรหฺมจริยวาสายา’’ติอาทีสุ สงฺขฺยายํฯ อิธาปิ สงฺขฺยายนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอกนฺติ คณนปริเจฺฉทนิเทฺทโส’’**ติฯ **กาลญฺจ สมยญฺจา**ติ ยุตฺตกาลญฺจ ปจฺจยสามคฺคิญฺจ **ขโณ**ติ โอกาโสฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฏิลาภเหตุตฺตาฯ ขโณ เอว จ สมโยฯ โย ‘‘ขโณ’’ติ จ ‘‘สมโย’’ติ จ วุจฺจติ, โส เอโกวาติ หิ อโตฺถ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ **สมโยปิ โข**ติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุปิฯ **สมยปฺปวาทเก**ติ ทิฏฺฐิปฺปวาทเกฯ ตตฺถ หิ นิสินฺนา ติตฺถิยา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ปวทนฺตีติฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ หิตปฏิลาภาฯ อภิสเมตโพฺพติ อภิสมโย, อภิสมโย อโตฺถ **อภิสมยโฏฺฐ**ติ ปีฬนาทีนิ อภิสเมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา วุตฺตานิฯ อภิสมยสฺส วา ปฏิเวธสฺส วิสยภูโต อโตฺถ **อภิสมยโฏฺฐ**ติฯ ตาเนว ตถา เอกเตฺตน วุตฺตานิฯ ตตฺถ **ปีฬนํ** ทุกฺขสจฺจสฺส ตํสมงฺคิโน หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํฯ **สนฺตาโป** ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหนํฯ

ตตฺถ สหการีการณํ สนฺนิชฺฌํ สเมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ เอตฺถ ตทาธารปุคฺคเลหีติ **สมโย,** ขโณฯ สเมติ เอตฺถ, เอเตน วา สํคจฺฉติ สโตฺต, สภาวธโมฺม วา สหชาตาทีหิ อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กรณํ วิย จ กปฺปนามตฺตสิเทฺธน รูเปน โวหรียตีติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐานนฺติ **สมโย,** สมูโห ยถา ‘‘สมุทาโย’’ติฯ อวยวสหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโหติฯ อวเสสปจฺจยานํ สมาคเม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ‘‘สมุทโย’’ติฯ สเมติ สํโยชนภาวโต สมฺพโนฺธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา สํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฏฺฐิ; ทิฏฺฐิสโญฺญชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺตีติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฏิลาโภฯ สมยนํ, สมฺมา วา อยนํ อปคโมติ **สมโย,** ปหานํฯ อภิมุขํ ญาเณน สมฺมา เอตโพฺพ อภิสเมตโพฺพติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวาวโพโธฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ **สมย**-สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อภิสมยสทฺทสฺส อุทาหรณํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ **อสฺสา**ติ สมยสทฺทสฺส ฯ **กาโล อโตฺถ** สมวายาทีนํ อตฺถานํ อิธ อสมฺภวโต, เทสเทสกปริสานํ วิย สุตฺตสฺส นิทานภาเวน กาลสฺส อปทิสิตพฺพโต จฯ

กสฺมา ปเนตฺถ อนิยมิตวเสเนว กาโล นิทฺทิโฏฺฐ, น อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยเมตฺวาติ? อาห – **‘‘ตตฺถ กิญฺจาปี’’**ติอาทิฯ อุตุสํวจฺฉราทิวเสน นิยมํ อกตฺวา สมยสทฺทสฺส วจเนน อยมฺปิ คุโณ ลโทฺธ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เย วา อิเม’’**ติอาทิมาหฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฏฺฐตีติฯ ตตฺถ **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย** เทวสิกํ ฌานผลสมาปตฺตีหิ วีตินามนกาโล, วิเสสโต สตฺตสตฺตาหานิฯ **สุปฺปกาสา**ติ ทสสหสฺสิโลกธาตุสํกมฺปนโอภาสปาตุภาวาทีหิ ปากฏาฯ ยถาวุตฺตเภเทสุ เอว สมเยสุ เอกเทสํ ปการนฺตเรหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘โย จาย’’**นฺติอาทิมาหฯ ตถา หิ ญาณกิจฺจสมโย อตฺตหิตปฏิปตฺติสมโย จ **อภิสโมฺพธิสมโย,** อริยตุณฺหีภาวสมโย **ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสมโย,** กรุณากิจฺจปรหิตปฏิปตฺติธมฺมิกถาสมโย **เทสนาสมโย** เอวฯ

กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตติ สมฺพนฺโธฯ **ตตฺถา**ติ อภิธมฺมตทญฺญสุตฺตปทวินเยสุฯ **ตถา**ติ ภุมฺมกรเณหิฯ **อธิกรณโตฺถ** อาธารโตฺถฯ ภาโว นาม กิริยา, ตาย กิริยนฺตรลกฺขณํ **ภาเวนภาวลกฺขณํ**ฯ ตตฺถ ยถา กาโล สภาวธมฺมปริจฺฉินฺโน สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญาโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ ปรโต จ อภาวโต ‘‘ปุพฺพเณฺห ชาโต, สายเนฺห คจฺฉตี’’ติ จ อาทีสุ, สมูโห จ อวยววินิมุโตฺต อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิโทฺธ อวยวานํ อาธารภาเวน ปญฺญาปียติ ‘‘รุเกฺข สาขา, ยวราสิยํ สมฺภูโต’’ติอาทีสุ, เอวํ อิธาปีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อธิกรณญฺหิ…เป…. ธมฺมาน’’**นฺติฯ ยสฺมิํ กาเล ธมฺมปุเญฺช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํ เอว กาเล ธมฺมปุเญฺช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ ยถา จ ‘‘คาวีสุ ทุยฺหมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต’’ติ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวํ อิธาปิ ‘‘ยสฺมิํ สมเย, ตสฺมิํ สมเย’’ติ จ วุเตฺต ‘‘สตี’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอว โหติ ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโตติ สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา ผสฺสาทีนํ ภวนกิริยา จ ลกฺขียติฯ **ยสฺมิํ สมเย**ติ ยสฺมิํ นวเม ขเณ, ยสฺมิํ โยนิโสมนสิการาทิเหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย วา สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว ขเณ, เหตุมฺหิ, ปจฺจยสมวาเย วา ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อุภยตฺถ สมยสเทฺท ภุมฺมนิเทฺทโส กโต ลกฺขณภูตภาวยุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ขณ…เป…. ลกฺขียตี’’**ติฯ

เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวติ ‘‘อเนฺนน วสติ, อเชฺฌเนน วสติ, ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี’’ติอาทีสุ วิยฯ วีติกฺกมญฺหิ สุตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติณฺณวตฺถุกํ ปุคฺคลํ ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุํ โอติณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปโนฺต ภควา วิหรติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน ตติยปาราชิกาทีสุ วิยฯ

อจฺจนฺตเมว อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว เทสนานิฏฺฐานํ ปรหิตปฏิปตฺติสงฺขาเตน **กรุณาวิหาเรน**ฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถโชตนตฺถํฯ **อุปโยควจนนิเทฺทโส กโต** ยถา ‘‘มาสํ อเชฺฌตี’’ติฯ

โปราณาติ อฏฺฐกถาจริยาฯ **อภิลาปมตฺตเภโท**ติ วจนมเตฺตน วิเสโสฯ เตน สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติพฺยตฺตโย กโตติ ทเสฺสติฯ

เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ วจนํ ‘‘เสฏฺฐ’’นฺติ วุตฺตํ เสฏฺฐคุณสหจรณโตฯ ตถา **อุตฺตม**นฺติ เอตฺถาปิฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคโต, ครุกรณารหตาย วา **คารวยุโตฺต**ฯ **วุโตฺตเยว,** น ปน อิธ วตฺตโพฺพ **วิสุทฺธิมคฺคสฺส** อิมิสฺสา **อฏฺฐกถาย** เอกเทสภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อปโร นโย (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑; สารตฺถ. ฏี. ๑.วินยานิสํสกถาวณฺณนา; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔๔; อิติวุ. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) – ภาควาติ ภควา, ภตวาติ ภควา, ภาเค วนีติ ภควา, ภเค วนีติ ภควา, ภตฺตวาติ ภควา, ภเค วมีติ ภควา, ภาเค วมีติ ภควาฯ

> ภควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
> ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโนฯ

ตตฺถ กถํ ***ภาควาติ ภควา***? เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา, เต อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคตสฺส อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ ตถา หิสฺส สีลํ, สมาธิ, ปญฺญา, วิ

มุตฺติ, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ, หิรี, โอตฺตปฺปํ, สทฺธา, วีริยํ, สติ สมฺปชญฺญํ, สีลวิสุทฺธิ, ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, สมโถ, วิปสฺสนา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ สุจริตานิ, ตโย สมฺมาวิตกฺกา, ติโสฺส อนวชฺชสญฺญา, ติโสฺส ธาตุโย, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ อริยผลานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, จตุโยนิปฏิเจฺฉทกญาณํ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ, ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, ฉ คารวา, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ฉ สตตวิหารา, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉ นิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานิยา ธมฺมา, สตฺต อริยธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคา, สตฺต สปฺปุริสธมฺมา, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต สญฺญา, สตฺต ทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา, สตฺต ขีณาสวพลเทสนา, อฏฺฐ ปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา, อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ, อฏฺฐ โลกธมฺมาติกฺกมา, อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฏฺฐ อกฺขณเทสนา, อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา, อฏฺฐ อภิภายตนเทสนา, อฏฺฐ วิโมกฺขา, นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นว สตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฏิวินยา, นว สญฺญา, นว นานตฺตา, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถกรณา ธมฺมา, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปถา, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาสา, ทส อเสกฺขธมฺมา, ทส ตถาคตพลานิ, เอกาทส เมตฺตานิสํสา, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา, เตรส ธุตคุณา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ, โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ, ปโรปณฺณาส กุสลธมฺมา, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขาสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ เอวมาทโย อนนฺตาปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตวิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ‘‘ภาควา’’ติ วตฺตเพฺพ อา-การสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา **‘‘*ภควา*’’**ติ วุโตฺตฯ เอวํ ตาว ภาควาติ ***ภควา***ฯ

> ยสฺมา สีลาทโย สเพฺพ, คุณภาคา อเสสโต;
> วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา, ***ภควา***ติ ปวุจฺจตีติฯ

กถํ ***ภตวาติ ภควา***? เย เต สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปเนฺนหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา สมฺมาสโมฺพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสเตฺตหิ ปริปูริตพฺพา ทานปารมี, สีล, เนกฺขมฺม, ปญฺญา, วีริย, ขนฺติ, สจฺจ, อธิฏฺฐาน, เมตฺตา, อุเปกฺขาปารมีติ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตึส ปารมิโย, ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, สจฺจาทีนิ จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, องฺคปริจฺจาโค นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจาคา, ปุพฺพโยโค, ปุพฺพจริยา, ธมฺมกฺขานํ, ญาตตฺถจริยา, โลกตฺถจริยา, พุทฺธิจริยาติ เอวมาทโย, สเงฺขปโต วา สเพฺพ ปุญฺญญาณสมฺภารา พุทฺธกรธมฺมา, เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยานิ ยถา หานภาคิยา สํกิเลสภาคิยา ฐิติภาคิยา วา น โหนฺติ, อถ โข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหนฺติ, เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา อสฺส อตฺถีติ ‘‘ภตวา’’ติ วตฺตเพฺพ **‘‘*ภควา*’’**ติ วุโตฺต นิรุตฺตินเยน ต-การสฺส ค-การํ กตฺวาฯ อถ วา ***ภตวา***ติ เตเยว ยถาวุเตฺต พุทฺธกรธเมฺม วุตฺตนเยเนว ภริ สมฺภริ, ปริปูเรสีติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ ภตวาติ ภควาฯ

> สมฺมาสโมฺพธิยา สเพฺพ, ทานปารมิอาทิเก;

สมฺภาเร ภตวา นาโถ, เตนาปิ **ภควา** มโตติฯ

กถํ **ภาเค วนีติ ภควา**? เย เต จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺติภาคา, เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ นิจฺจกปฺปํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ **ภควา**ฯ อถ วา อภิเญฺญยฺยธเมฺมสุ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริเญฺญยฺยาทิวเสน สเงฺขปโต วา จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา, วิตฺถารโต ปน ‘‘จกฺขุ ปริเญฺญยฺยํ โสตํ…เป.… ชรามรณํ ปริเญฺญยฺย’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๒๑) อเนเก ปริเญฺญยฺยภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ…เป.… ชรามรณสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ’’ติอาทินา ปหาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส นิโรโธ…เป.… ชรามรณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ’’ติอาทินา สจฺฉิกาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส นิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติอาทินา, ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา, เต สเพฺพ วนิ ภชิ ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ **ภควา**ฯ อถ วา ‘‘เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา, กินฺติ นุ โข เต วิเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเปยฺย’’นฺติ มหากรุณาย วนิ อภิปตฺถยิ, สา จสฺส อภิปตฺถนา ยถาธิเปฺปตผลาวหา อโหสิฯ เอวมฺปิ **ภาเค วนีติ ภควา**ฯ

ยสฺมา เญยฺยสมาปตฺติคุณภาเค อเสสโต;
ภชิ ปตฺถยิ สตฺตานํ, หิตาย **ภควา** ตโตติฯ

กถํ **ภเค วนีติ ภควา**? สมาสโต ตาว กตปุเญฺญหิ ปโยคสมฺปเนฺนหิ ยถาวิภวํ ภชียนฺตีติ ภคา, โลกิยโลกุตฺตรา สมฺปตฺติโยฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สโมฺพธิโต ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต วนิ ภชิ เสวิ, ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธกรธเมฺม สมนฺนาเนฺโต พุทฺธธเมฺม ปริปาเจสิ, พุทฺธภูโต ปน เต นิรวชฺชสุขูปสํหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ วนิ ภชิ เสวิ, วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺชอิสฺสริยจกฺกวตฺติสมฺปตฺติ-เทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสน-ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติญาณทสฺสน-มคฺคภาวนาผลสจฺฉิ- กิริยาทิ-อุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ ภเค วนิ ภชิ เสวิฯ เอวมฺปิ **ภเค วนีติ ภควา**ฯ

ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก, ยา จ โลกุตฺตรา ปุถุ;
สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ **ภควา** มโตติฯ

กถํ **ภตฺตวาติ ภควา**? ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภตฺตวาฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริมิตนิรุปมปภาวคุณวิเสสสมงฺคิภาวโต สพฺพสตฺตุตฺตโม, สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตูปการิตาย ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณ-อสีติอนุพฺยญฺชน-พฺยามปฺปภาทิอนญฺญสาธารณ- วิเสสปฏิมณฺฑิต-รูปกายตาย ยถาภุจฺจ-คุณาธิคเตน ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน โลกตฺตยพฺยาปินา สุวิปุเลน สุวิสุเทฺธน จ ถุติโฆเสน สมนฺนาคตตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิอาทีสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทินิรติสยคุณวิเสส-สมงฺคิภาวโต จ รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน, โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺน, ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสโนฺน, ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสโนฺนติ เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทรพหุมานคารวายตนตาย ปรมเปมสมฺภตฺติฏฺฐานํฯ เย ตสฺส โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ, เกนจิ อสํหาริยา เตสํ ปสาทภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เท

เวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาฯ ตถา หิ เต อตฺตโน ชีวิตปริจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชนฺติ, ตสฺส วา อาณํ ทฬฺหภตฺติภาวโตฯ เตเนวาห –

> ‘‘โย เว **กตญฺญู** กตเวที ธีโร;
> กลฺยาณมิตฺโต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหาสมุทฺโท ฐิตธมฺโม เวลํ นาติวตฺตติ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๒๐; อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕) จฯ

เอวํ ภตฺตวาติ ***ภควา*** นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ต-การสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส ค-การํ กตฺวาฯ

> คุณาติสยยุตฺตสฺส, ยสฺมา โลกหิเตสิโน;
> สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ, ภควา เตน วุจฺจตีติฯ

กถํ ***ภเค วมีติ ภควา***? ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺตภูโตปิ ปุริมาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปูเรนฺโต ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ, อุคฺคิริ, เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ; ปจฺฉิมตฺตภาเวปิ หตฺถาคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสทิสํ จตุทีปิสฺสริยํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยํ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปกฺโข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสมฺโพธึ อภิสมฺพุทฺโธ, ตสฺมา อิเม สิริอาทิเก ภเค วมีติ ***ภควา***ฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา, สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภา กปฺปฏฺฐิยภาวโต, เตปิ ภเค วมิ ตนฺนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺกมนโต, ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปหาเนน ปชหีติฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควาฯ

> จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา, ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ;
> ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ, สุคโต ภควา ตโตติฯ

กถํ ***ภาเค วมีติ ภควา***? ภาคา นาม สภาคธมฺมโกฏฺฐาสา, เต ขนฺธายตนธาตาทิวเสน, ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน, ปถวิยาทิอตีตาทิวเสน จ อเนกวิธาฯ เต ภควา สพฺพํ ปปญฺจํ สพฺพํ โยคํ **สพฺพํ** คนฺถํ สพฺพํ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตํ ธาตุํ สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ, อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาคมิฯ ตถา เหส ‘‘สพฺพตฺถเมว ปถวึ อาปํ เตชํ วายํ, จกฺขุํ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ มนํ, รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ ธมฺเม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มโนวิญฺญาณํ, จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป.… มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ, รูปตณฺหํ…เป.… ธมฺมตณฺหํ, รูปวิตกฺกํ…เป.… ธมฺมวิตกฺกํ, รูปวิจารํ…เป.… ธมฺมวิจาร’’นฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาควเสนปิ สพฺพว ธมฺมโกฏฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ, อนเปกฺขปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิฯ วุตฺตํ เหตํ ‘‘ยํ ตํ, อานนฺท, จตฺตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาคมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ***ภควา***ฯ อถ วา ***ภาเค วมี***ติ สพฺพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวชฺเช หีนปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธมฺเม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ อนเปกฺโข ปริจฺจชิ ปชหิ, ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว, ปหาตพฺพา, ปเคว อธมฺมา (ม. นิ. ๑.๒๔๐), กุลฺลูปมํ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย, โน คหณตฺถายา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ

ขนฺธายตนธาตาทิ-ธมฺมภาคามเหสินา;
กณฺหสุกฺกา ยโต วนฺตา, ตโตปิ ภควา มโตติฯ

เตน วุตฺตํ –

‘‘ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน’’ติฯ

ธมฺมสรีรํ ปจฺจกฺขํ กโรตีติ ‘‘โย โว, อานนฺท, มยา ธมฺโม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญตฺโต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา’’ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖) วจนโต ธมฺมสฺส สตฺถุภาวปริยาโย วิชฺชตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วชิรสงฺฆาตสมานกาโย** ปเรหิ อเภชฺชสรีรตฺตาฯ น หิ ภควโต รูปกาเย เกนจิ สกฺกา อนฺตราโย กาตุนฺติฯ

เทสนาสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ วกฺขมานสฺส สกลสฺส สุตฺตสฺส ‘‘เอว’’นฺติ นิทสฺสนโตฯ **สาวกสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺเตน ปญฺจสุ ฐาเนสุ ภควตา เอตทคฺเค ฐปิเตน มยา มหาสาวเกน สุตํ, ตญฺจ โข มยาว สุตํ, น อนุสฺสุติกํ, น ปรมฺปราภตนฺติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทีปนโตฯ **กาลสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** ภควา-สทฺทสนฺนิธาเน ปยุตฺตสฺส สมย-สทฺทสฺส กาลสฺส พุทฺธุปฺปาทปฏิมณฺฑิตภาวทีปนโตฯ พุทฺธุปฺปาทปรมา หิ กาลสมฺปทาฯ เตเนตํ วุจฺจติ –

‘‘กปฺปกสาเย กลิยุเค, พุทฺธุปฺปาโท อโห มหจฺฉริยํ;
หุตาวหมชฺฌ ชาตํ, สมุทิตมกรนฺทมรวินฺท’’นฺติฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑; อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑ รูปาทิวคฺควณฺณนา);

***ภควาติ* เทสกสมฺปตฺตึ นิทฺทิสติ** คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจนภาวโตฯ

มงฺคลทิวโส สุขโณ สุนกฺขตฺตนฺติ อชฺช มงฺคลทิวโส, ตสฺมา สุนกฺขตฺตํ, ตตฺถาปิ อยํ สุขโณฯ **มา อติกฺกมี**ติ มา รตฺติวิภายนํ อนุทิกฺขนฺตานํ รตฺติ อติกฺกมีติ เอวํ สมฺพนฺโธ เวทิตพฺโพฯ อุกฺกาสุ ฐิตาสุ ฐิตาติ **อุกฺกฏฺฐา** (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๕; อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๓๖)ฯ อุกฺกาสุ วิโชฺชตลนฺตีสุ ฐิตา ปติฏฺฐิตาติ มูลวิภูชาทิปเกฺขเปน (ปาณินิ ๓.๒.๕) สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ นิรุตฺตินเยน วา อุกฺกาสุ ฐิตาสุ ฐิตา อาสีติ **อุกฺกฏฺฐา**ฯ อปเร ปน ภณนฺติ ‘‘ภูมิภาคสมฺปตฺติยา มนุสฺสสมฺปตฺติยา อุปกรณสมฺปตฺติยา จ สา นครี อุกฺกฏฺฐคุณโยคโต ‘อุกฺกฏฺฐา’ติ นามํ ลภี’’ติฯ

อวิเสเสนาติ น วิเสเสน, วิหารภาวสามญฺญนาติ อโตฺถฯ **อิริยาปถ…เป.… วิหาเรสู**ติ อิริยาปถวิหาโร ทิพฺพวิหาโร พฺรหฺมวิหาโร อริยวิหาโรติ เอเตสุ จตูสุ วิหาเรสุฯ **สมงฺคิปริทีปน**นฺติ สมงฺคีภาวปริทีปนํฯ **เอต**นฺติ ‘‘วิหรตี’’ติ เอตํ ปทํฯ ตถา หิ ตํ ‘‘อิเธกโจฺจ คิหีหิ สํสโฏฺฐ วิหรติ สหนนฺที สหโสกี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๒๔๑) อิริยาปถวิหาเร อาคตํ; ‘‘ยสฺมึ สมเย, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ…เป.… ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรตี’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖๐; วิภ. ๖๒๔) ทิพฺพวิหาเร; ‘‘โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗; ๒.๓๐๙; ๓.๒๓๐) พฺรหฺมวิหาเร; ‘‘โส โข อหํ อคฺคิเวสฺสน ตสฺสาเยว กถาย ปริโยสาเน ตสฺมึ เอว ปุริมสฺมึ สมาธินิมิเตฺต อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปมิ สนฺนิสาเทมิ เอโกทึ กโรมิ สมาทหามิ, เยน สุทํ นิจฺจกปฺปํ วิหรามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๘๗) อริยวิหาเรฯ

ตตฺถ อิริยนํ วตฺตนํ อิริยา, กายปฺปโยโคฯ ตสฺสา ปวตฺตนุปายภาวโต ฐานาทิ อิริยาปโถฯ ฐานสมงฺคี วา หิ กาเยน กิญฺจิ กเรยฺย คมนาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี วาฯ อถ วา อิริยติ ปวตฺตติ เอเตน อตฺตภาโว, กายกิจฺจํ วาติ อิริยา, ตสฺสา ปวตฺติยา อุปายภาวโต ปโถติ อิริยาปโถ, ฐานาทิ เอวฯ โส จ อตฺถโต คตินิวตฺติอาทิอาการเรน ปวตฺโต จตุสนฺตติรูปปฺปพนฺโธ เอวฯ วิหรณํ, วิหรติ เอเตนาติ วา วิหาโร, อิริยาปโถ เอว วิหาโร **อิริยาปถวิหาโร**ฯ ทิวิ ภโวติ ทิพฺโพฯ ตตฺถ พหุลปฺปวตฺติยา พฺรหฺมปาริสชฺชาทิเทวโลเก ภโวติ อโตฺถฯ ตตฺถ โย ทิพฺพานุภาโว, ตทตฺถาย สํวตฺตตีติ วา ทิโพฺพ, อภิญฺญาภินีหารวเสน มหาคติกตฺตา วา ทิโพฺพ, ทิโพฺพ จ โส วิหาโร จาติ **ทิพฺพวิหาโร,** จตโสฺส รูปาวจรสมาปตฺติโยฯ อารุปฺปสมาปตฺติโยปิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ พฺรหฺมูนํ, พฺรหฺมาโน วา วิหารา **พฺรหฺมวิหารา**, จตโสฺส อปฺปมญฺญาโยฯ อริยานํ, อริยา วา วิหารา **อริยวิหารา,** จตฺตาริ สามญฺญผลานิฯ **โส หิ ภควา เอกํ อิริยาปถพาธน**นฺติอาทิ ยทิปิ ภควา เอเกนปิ อิริยาปเถน จิรตรํ กาลํ อตฺตภาวํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติ, ตถาปิ ‘‘อุปาทินฺนกสรีรสฺส นาม อยํ สภาโว’’ติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยสฺมา วา ภควา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺต เวเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต, นานาสมาปตฺตีหิ จ กาลํ วีตินาเมโนฺต วสตีติ เวเนยฺยสตฺตานํ อตฺตโน จ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ อุปเนติ อุปฺปาเทติ, ตสฺมา วิวิธํ หรตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สุภคตฺตาติ สิรีกามานวเสน โสภนตฺตาฯ เตเนวาห **‘‘สุนฺทรสิริกตฺตา สุนฺทรกามตฺตา จา’’**ติฯ **ฉณสมชฺชอุสฺสเว**ติ เอตฺถ **ฉณํ** นาม ผคฺคุนมาสาทีสุ อุตฺตรผคฺคุนาทิ-อภิลกฺขิตทิวเสสุ สปริชนานํ มนุสฺสานํ มงฺคลกรณํฯ **สมชฺชํ** นาม นฏสมชฺชาทิฯ **อุสฺสโว** นกฺขตฺตํฯ ยตฺถ คามนิคมวาสิโน ตโย สตฺต วา ทิวเส นกฺขตฺตโฆสนํ กตฺวา ยถาวิภวํ อลงฺกตปฏิยตฺตา โภเค ปริภุญฺชนฺตา นกฺขตฺตกีฬํ กีฬนฺติฯ **เตสํ ตํ ตเถว โหตี**ติ เตสํ มนุสฺสานํ ตํ ปตฺถนํ ตนฺนิวาสิเทวตานุภาเวน เยภุเยฺยน ตเถว โหติ, ปตฺถนา สมิชฺฌตีติ อโตฺถฯ **พหุชนกนฺตตายา**ติ อิมินา ‘‘สุนฺทรกามตฺตา’’ติ เอตเสฺสว ปทสฺส ปการนฺตเรน อตฺถํ วิภาเวติฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – กมนียเฏฺฐน สุฏฺฐุ ภชียตีติ **สุภคํ,** สุภา อคา รุกฺขา เอตฺถาติ วา **สุภคํ,** สุนฺทรกิตฺติโยคโต วา **‘‘สุภค’’**นฺติ เอวเมฺปตฺถ อตฺถํ วเณฺณนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘สุภาควเน’’ติ ปฐนฺติ, ‘‘สุนฺทรภูมิภาเควเน’’ติ จสฺส อตฺถํ วทนฺติฯ สุภคสฺส นาม ยกฺขสฺส วนํ เตน ปริคฺคหิตตฺตาติ ‘‘สุภควน’’นฺติ อเญฺญฯ วนนํ ภตฺตีติอเตฺถ ตํ วนนํ กาเรตีติ เอตสฺมึ อเตฺถ วนยตีติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **‘‘อตฺตนิ สิเนหํ อุปฺปาเทตี’’**ติฯ ยาจนเตฺถ **วนุเต อิติ วน**นฺติ อุปจารกปฺปนาวเสน วน-สโทฺท เวทิตโพฺพฯ

อุชุวํสาติ อุชุภูตวิฏปาฯ **มหาสาลา**ติ มหารุกฺขาฯ **อญฺญตรสฺมึ สาลมูเล**ติ อญฺญตรสฺส รุกฺขสฺส มูเลฯ **วนปฺปติเชฏฺฐกรุโกฺข**ติ วนปฺปติภูโต เชฏฺฐกรุโกฺขฯ **ตเมว เชฏฺฐกภาว**นฺติ วนปฺปติภาเวนาคตํ เสฏฺฐภาวํ ปธานภาวํฯ เตน หิ โส ‘‘สาลราชา’’ติ วุโตฺตฯ อุปคตานํ รญฺชนเฏฺฐน ราชา, อญฺญสฺมิมฺปิ ตาทิเส รุเกฺข ราชโวหารํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุปติฏฺฐิตสฺสา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **พฺราหฺมณ ธมฺมิกา**ติ อาลปนํฯ นิปฺปริยาเยน สาขาทิมโต สงฺฆาตสฺส สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเน อวยววิเสเส ปวตฺตมาโน มูล-สโทฺทฯ ยสฺมา ตํสทิเสสุ ตนฺนิสฺสเย ปเทเส จ รุฬฺหีวเสน ปริยายโต ปวตฺตติ, ตสฺมา ‘‘มูลานิ อุทฺธเรยฺยา’’ติ เอตฺถ นิปฺปริยายมูลํ อธิเปฺปตนฺติ เอเกน มูล-สเทฺทน วิเสเสตฺวา อาห **‘‘มูลมูเล ทิสฺสตี’’**ติ ยถา ‘‘ทุกฺขทุกฺขํ (สํ. นิ. ๔.๓๒๗), รูปรูป’’นฺติ (วิสุทฺธิ. ๒.๔๔๙) จฯ **อสาธารณเหตุมฺหี**ติ อสาธารณการเณฯ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทานํ เอว อาเวณิเก เนสํ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนโต มูลเฏฺฐน อุปการเก ปจฺจยธเมฺม ทิสฺสตีติ อโตฺถฯ

ตตฺถาติ ‘‘เอกํ สมยํ ภควา อุกฺกฏฺฐายํ วิหรติ สุภควเน สาลราชมูเล’’ติ ยํ วุตฺตํ วากฺยํ, ตตฺถฯ **สิยา**ติ กสฺสจิ เอวํ ปริวิตกฺก สิยา, วกฺขมานากาเรน กทาจิ โจเทยฺย วาติ อโตฺถฯ **อถ ตตฺถ วิหรตี**ติ ยทิ สุภควเน สาลราชมูเล วิหรติฯ **น วตฺตพฺพ**นฺติ นานาฐานภูตตฺตา อุกฺกฏฺฐาสุภควนานํ, เอกํ สมยนฺติ จ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ โจทโก ตเมว อตฺตโน อธิปฺปายํ **“น หิ สกฺกา”**ติอาทินา วิวรติฯ อิตโร สพฺพเมตํ อวิปรีตํ อตฺถํ อชานเนฺตน วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพ”**นฺติ อาหฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ ‘‘อุกฺกฏฺฐายํ วิหรติ สุภควเน สาลราชมูเล’’ติ เอตํ วจนํฯ เอวนฺติ ‘‘ยทิ ตาว ภควา’’ติอาทินา ยํ ตํ ภวตา โจทิตํ, ตํ อตฺถโต เอวํ น โข ปน ทฏฺฐพฺพํ, น อุภยตฺถ อปฺพฺพอจริมํ วิหารทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ

อิทานิ อตฺตโน ยถาธิเปฺปตํ อวิปรีตํ อตฺถํ, ตสฺส จ ปฏิกเจฺจว วุตฺตภาวํ, เตน จ อปฺปฏิวิทฺธตฺตํ ปกาเสโนฺต **“นนุ อโวจุมฺห...เป.... สาลราชมูเล”**ติ อาหฯ เอวมฺปิ ‘‘สุภควเน สาลราชมูเล วิหรตี’’เจฺจว วตฺตพฺพํ, น ‘‘อุกฺกฏฺฐาย’’นฺติ โจทนํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ **“โคจรคามนิทสฺสนตฺถ”**นฺติอาทิฯ

อวสฺสํ เจตฺถ โคจรคามกิตฺตนํ กาตพฺพํฯ ตถา หิ ตํ ยถา สุภควนาทิกิตฺตนํ ปพฺพชิตานุคฺคหกรณาทิอเนกปฺปโยชนํ, เอวํ คหฏฺฐานุคฺคหกรณาทิวิวิธปฺปโยชนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“อุกฺกฏฺฐากิตฺตเนนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ปจฺจยคฺคหเณน อุปสงฺกมนปยิรุปาสนานํ โอกาสทาเนน ธมฺมเทสนาย สรเณสุ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปเนน ยถูปนิสฺสยํ อุปริวิเสสาธิคมาวหเนน จ **คหฏฺฐานคฺคหกรณํ,** อุคฺคหปริปุจฺฉานํ กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺส จ อนุรูปวสนฏฺฐานปริคฺคเหเนตฺถ **ปพฺพชิตานุคฺคหกรณํ** เวทิตพฺพํฯ **กรุณาย อุปคมนํ,** น ลาภาทินิมิตฺตํ, **ปญฺญาย อปคมนํ,** น วิโรธาทินิมิตฺตนฺติ อุปคมนาปคมนานํ นิรุปกฺกิเลสตํ วิภาเวติฯ **ธมฺมิกสุขํ** นาม อนวชฺชสุขํฯ **เทวานํ อุปการพหุลตา** ชนวิวิตฺตตายฯ ปจุรชนวิวิตฺตํ หิ ฐานํ เทวา อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญนฺติฯ **ตทตฺถปรินิปฺผาทน**นฺติ โลกตฺถนิปฺผาทนํ, พุทฺธกิจฺจสมฺปาทนนฺติ อโตฺถฯ **เอวมาทินาติ อาทิ**-สเทฺทน อุกฺกฏฺฐากิตฺตนโต รูปกายสฺส อนุคฺคณฺหนํ ทเสฺสติ, สุภควนาทิกิตฺตนโต ธมฺมกายสฺสฯ ตถา ปุริเมน ปราธีนกิริยากรณํ, ทุติเยน อตฺตาธีนกิริยากรณํฯ ปุริเมน วา กรุณากิจฺจํ, อิตเรน ปญฺญากิจฺจํฯ ปุริเมน จสฺส ปรมาย อนุกมฺปาย สมนฺนาคมํ, ปจฺฉิเมน ปรมาย อุเปกฺขาย สมนฺนาคมํ ทีเปติฯ ภควา หิ สพฺพสเตฺต ปรมาย อนุกมฺปาย อนุกมฺปติ, น จ ตตฺถ สิเนหโทสานุปติโต ปรมุเปกฺขกภาวโต, อุเปกฺขโก จ น จ ปรหิตสุขกรเณ อโปฺปสุโกฺก มหาการุณิกภาวโตฯ

ตสฺส มหาการุณิกตาย โลกนาถตา, อุเปกฺขกตาย อตฺตนาถตาฯ ตถา เหส โพธิสตฺตภูโต มหากรุณาย สโญฺจทิตมานโส สกลโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปโนฺน มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย ตทตฺถนิปฺผาทนตฺถํ ปุญฺญญาณสมฺภาเร สมฺปาเทโนฺต อปริมิตํ กาลํ อนปฺปกํ ทุกฺขมนุโภสิ, อุเปกฺขกตาย สมฺมา ปติเตหิ ทุเกฺขหิ น วิกมฺปิฯ ตถา มหาการุณิกตาย สํสาราภิมุขตา, อุเปกฺขกตาย ตโต นิพฺพินฺทนาฯ ตถา อุเปกฺขกตาย นิพฺพานาภิมุขตา, มหาการุณิกตาย ตทธิคโมฯ ตถา มหาการุณิกตาย ปเรสํ อหึสาปนํ, อุเปกฺขกตาย สยํ ปเรหิ อภายนํฯ มหาการุณิกตาย ปรํ รกฺขโต อตฺตโน รกฺขณํ, อุเปกฺขกตาย อตฺตานํ รกฺขโต ปเรสํ รกฺขณํฯ เตนสฺส อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว สิโทฺธ โหติฯ ตถา มหาการุณิกตาย สจฺจาธิฏฺฐานสฺส จาคาธิฏฺฐานสฺส จ ปาริปูริ, อุเปกฺขกตาย อุปสมาธิฏฺฐานสฺส ปญฺญาธิฏฺฐานสฺส จ ปาริปูริฯ เอวํ ปริสุทฺธาสยปโยคสฺส มหาการุณิกตาย โลกหิตตฺถเมว รชฺชสมฺปทาทิภวสมฺปตฺติยา อุปคมนํ, อุเปกฺขกตาย ติณายปิ อมญฺญมานสฺส ตโต อปคมนํฯ อิติ สุวิสุทฺธอุปคมาปคมสฺส มหาการุณิกตาย โลกหิตตฺถเมว ทานวเสน สมฺปตฺตีนํ ปริจฺจชนา, อุเปกฺขกตาย จสฺส ผลสฺส

อตฺตโน อปจฺจาสีสนาฯ เอวํ สมุทาคมนโต ปฏฺฐาย อจฺฉริยพฺภุตคุณสมนฺนาคตสฺส มหากา รุณิกตาย ปเรสํ หิตสุขตฺถํ อติทุกฺกรการิตา, อุเปกฺขกตาย กายมฺปิ อนลํการิตาฯ

ตถา มหาการุณิกตาย จริมตฺตภาเว ชิณฺณาตุรมตทสฺสเนน สญฺชาตสํเวโค, อุเปกฺขก ตาย อุฬาเรสุ เทวโภคสทิเสสุ โภเคสุ นิรเปโกฺข มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขมิฯ ตถา มหาการุณิก ตาย ''กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปนฺโน''ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔, ๑๐) กรุณามุเขเนว วิปสฺสนารมฺภ , อุเปกฺขกตาย พุทฺธภูตสฺส สตฺต สตฺตาหานิ วิเวกสุเขเนว วีตินามนํฯ มหากา รุณิกตาย ธมฺมคมฺภีรตํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตํ อาปชฺชิตฺวาปิ มหาพฺรหฺมุ โน อเชฺฌสนาปเทเสน โอกาสกรณํ, อุเปกฺขกตาย ปญฺจวคฺคิยาทิ เวเนยฺยานํ อนนุรูปสมุทา จาเรปิ อนญฺญถาภาโวฯ มหาการุณิกตาย กตฺถจิ ปฏิฆาตาภาเวนสฺส สพฺพตฺถ อมิตฺตสญฺญาย อภาโว, อุเปกฺขกตาย กตฺถจิปิ อนุโรธาภาเวน สพฺพตฺถ สิเนหสนฺถวาภาโวฯ มหาการุณิกตาย คามาทีนํ อาสนฺนฏฺฐาเน วสนฺตสฺสปิ อุเปกฺขกตาย อรญฺญฏฺฐาเน เอว วิ หรณํฯ เตน วุตฺตํ ''ปุริเมน จสฺส ปรมาย อนุกมฺปาย สมนฺนาคมํ, ปจฺฉิเมน ปรมาย อุเปกฺขาย สมนฺนาคมํ ทีเปตี''ติฯ

ตนฺติ ''ตตฺรา''ติ ปทํฯ **เทสกาลปริทีปน**นฺติ เย เทสกาลา อิธ วิหรณกิริยาวิเสสนภา เวน วุตฺตา, เตสํ ปริทีปนนฺติ ทเสฺสโนฺต **''ยํ สมยํ...เป.... ทีเปตี''**ติ อาหฯ ตํ-สโทฺท หิ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปฏินิเทฺทโส, ตสฺมา อิธ กาลสฺส, เทสสฺส วา ปฏินิเทฺทโส ภวิตุํ อรหติ, น อญฺญสฺสฯ อยํ ตาว ตตฺร-สทฺทสฺส ปฏินิเทฺทสภาเว อตฺถวิภาวนาฯ ยสฺมา ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ ตตฺร-สโทฺท ธมฺมเทสนาวิสิฏฺฐํ เทสํ กาลญฺจ วิภาเวติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''ภาสิตพฺพยุเตฺต วา เท สกาเล ทีเปตี''**ติฯ เตน **ตตฺรา**ติ ยตฺถ ภควา ธมฺมเทสนตฺถํ ภิกฺขู อาลปิ อภาสิ, ตาทิเส เทเส, กาเล วาติ อโตฺถฯ **น หี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ สมเตฺถติฯ นนุ จ ยตฺถ ฐิโต ภควา ''อกาโล โข ตาวา''ติอาทินา พาหิยสฺส ธมฺมเทสนํ ปฏิกฺขิปิ, ตเตฺถว อนฺตรวีถิยํ ฐิโต ตสฺส ธมฺมํ เทเส ตีติ? สจฺจเมตํ, อเทเสตพฺพกาเล อเทสนาย อิทํ อุทาหรณํฯ เตเนวาห **''อกาโล โข ตาวา''**ติฯ ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ ''อนฺตรฆรํ ปวิฏฺฐมฺหา''ติ (อุทา. ๑๐), ตมฺปิ ตสฺส อกาลภาว เสฺสว ปริยาเยน ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ ตสฺส หิ ตทา อทฺธานปริสฺสเมน รูปกาเย อกมฺมญฺญตา อโหสิ, พลวปีติเวเคน นามกาเย, ตทุภยสฺส วูปสมํ อาคเมโนฺต ปปญฺจปริหารตฺถํ ภควา ''อกาโล โข''ติ ปริยาเยน ปฏิกฺขิปิฯ อเทเสตพฺพเทเส อเทสนาย ปน อุทาหรณํ ''อถ โข ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔), วิหารโต นิกฺขมิตฺวา วิ หารปจฺฉายายํ ปญฺญเตฺต อาสเน นิสีที''ติ (ที. นิ. ๑.๓๖๓) จ เอวมาทิกํ อิธ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตํฯ

''อถ โข โส, ภิกฺขเว, พาโล อิธ ปุเพฺพ รสาโท อิธ ปาปานิ กมฺมานิ กริตฺวา''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๕๑) **ปทปูรณมเตฺต โข-สโทฺท,** ''ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ อปฺปติโสฺส''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๔.๒๑) **อวธารเณ,** ''กิตฺตาวตา นุ โข, อาวุโส, สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต สาวกา วิเวกํ นา นุสิกฺขนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๑) **อาทิกาลเตฺถ**ฯ วากฺยารมฺภเต อโตฺถฯ ตตฺถ ปทปูรเณน ว จนาลงฺการมตฺตํ กตํ โหติ, อาทิกาลเตฺถน วากฺยสฺส อุปญฺญาสมตฺตํ, อวธารเตฺถน ปน นิยม ทสฺสนํ, ตสฺมา อามเนฺตสิ เอวาติ อามนฺตเน นิยโม ทสฺสิโต โหตีติฯ

''ภควาติ โลกครุทีปน''นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ปุเพฺพปิ ภควา-สทฺทสฺส อโตฺถ วุโตฺตติ? ย ทิปิ ปุเพฺพ วุโตฺต, ตํ ปนสฺส ยถาวุเตฺต ฐาเน วิหรณกิริยาย กตฺตุวิเสสทสฺสนตฺถํ กตํ, น อามนฺ ตนกิริยาย, อิธ ปน อามนฺตนกิริยาย, ตสฺมา ตทตฺถํ ปุน ''ภควา''ติ ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ ตสฺสตฺถํ ท

เสฺสตุํ **“ภควาติ โลกครุทีปน”**นฺติ อาหฯ **กถาสวนยุตฺตปุคฺคลวจน**นฺติ วกฺขมานาย มูลปริยายเทสนาย สวนโยคฺยปุคฺคลวจนํฯ จตูสุปิ ปริสาสุ ภิกฺขู เอว เอทิสานํ เทสนานํ วิเสเสน ภาชนภูตา, อิติ สาติสยสาสนสมฺปฏิคฺคาหกภาวทสฺสนตฺถํ อิธ ภิกฺขุคฺคหณนฺติ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สทฺทตฺถํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ***ภิกฺขโกติ ภิกฺขู***ติ ภิกฺขนธมฺมตาย ภิกฺขูติ อโตฺถฯ ***ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโต***ติ พุทฺธาทีหิปิ อชฺฌุปคตํ ภิกฺขาจริยํ อุญฺฉาจริยํ อชฺฌุปคตตฺตา อนุฏฺฐิตตฺตา ***ภิกฺขู***ฯ โย หิ โกจิ อปฺปํ วา มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชิโต, โส กสิโครกฺขาทีหิ ชีวิกากปฺปนํ หิตฺวา ลิงฺคสมฺปฏิจฺฉเนเนว ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคตตฺตา ***ภิกฺขุ,*** ปรปฏิพทฺธชีวิกตฺตา วา วิหารมเชฺฌ กาชภตฺตํ ภุญฺชมาโนปิ ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ***ภิกฺขุ,*** ปิณฺฑิยาโลปโภชนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชาย อุสฺสาหชาตตฺตา วา ภิกฺขาจริยํ อชฺฌุปคโตติ ***ภิกฺขู***ติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อาทินา นเยนา**ติ ‘‘*ภินฺนปฏธโรติ ภิกฺขุ, ภินฺทติ ปาปเก อกุสเล ธเมฺมติ ภิกฺขุ, ภินฺนตฺตา ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมานํ ภิกฺขู*’’ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๑๐) อาคตนเยนฯ **ญาปเน**ติ อวโพธเน, ปฏิเวทเนติ อโตฺถฯ

ภิกฺขนสีลตาติอาทีสุ ***ภิกฺขนสีลตา*** ภิกฺขเนน อาชีวนสีลตา, น กสิวณิชฺชาทีหิ อาชีวนสีลตาฯ ***ภิกฺขนธมฺมตา*** ‘‘อุทฺทิสฺส อริยา ติฏฺฐนฺตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑๕๓; มิ. ป. ๔.๕.๙) เอวํ วุตฺตภิกฺขนสภาวตา, น สมฺภาวนาโกหญฺญสภาวตาฯ ***ภิกฺขเน สาธุการิตา*** ‘‘อุตฺติเฎฺฐ นปฺปมเชฺชยฺยา’’ติ (ธ. ป. ๑๖๘) วจนํ อนุสฺสริตฺวา ตตฺถ อปฺปมชฺชนาฯ อถ วา **สีลํ** นาม ปกติสภาโว, อิธ ปน ตทธิฏฺฐานํฯ **ธโมฺม**ติ วตํฯ อปเร ปน **“สีลํ** นาม วตสมาทานํ, **ธโมฺม** นาม ปเวณีอาคตํ จาริตฺตํ, **สาธุการิตา**ติ สกฺกจฺจการิตา อาทรกิริยา’’ติ วเณฺณนฺติฯ **หีนาธิกชนเสวิต**นฺติ เย ภิกฺขุภาเว ฐิตาปิ ชาติมทาทิวเสน อุทฺธตา อุนฺนฬาฯ เย จ คิหิภาเว ปเรสุ อตฺถิกภาวมฺปิ อนุปคตตาย ภิกฺขาจริยํ ปรมกาปญฺญตํ มญฺญนฺติ, เตสํ อุภเยสมฺปิ ยถากฺกมํ ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วจเนน หีนชเนหิ ทลิเทฺทหิ ปรมกาปญฺญตํ ปเตฺตหิ ปรกุเลสุ ภิกฺขาจริยาย ชีวิกํ กเปฺปเนฺตหิ เสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสโนฺต อุทฺธตภาวนิคฺคหํ กโรติ, อธิกชเนหิ อุฬารโภคขตฺติยกุลาทิโต ปพฺพชิเตหิ พุทฺธาทีหิ อาชีววิโสธนตฺถํ เสวิตํ วุตฺตึ ปกาเสโนฺต ทีนภาวนิคฺคหํ กโรตีติ โยเชตพฺพํฯ ยสฺมา ‘‘ภิกฺขโว’’ติ วจนํ อามนฺตนภาวโต อภิมุขีกรณํ, ปกรณโต สามตฺถิยโต จ สุสฺสูสาชนนํ สกฺกจฺจสวนมนสิการนิโยชนญฺจ โหติฯ ตสฺมา ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ***“ภิกฺขโวติ อิมินา”***ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สาธุกสวนมนสิกาเร**ติ สาธุกสวเน สาธุกมนสิกาเร จฯ กถํ ปน ปวตฺติตา สวนาทโย สาธุกํ ปวตฺติตา โหนฺตีติ? ‘‘อทฺธา อิมาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สกลสาสนสมฺปตฺติ หตฺถคตา ภวิสฺสตี’’ติ อาทรคารวโยเคน, กถาทีสุ อปริภวนาทินา จฯ วุตฺตํ หิ ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺตํฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? น กถํ ปริโภติ, น กถิกํ ปริโภติ, น อตฺตานํ ปริโภติ, อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ธมฺมํ สุณาติ เอกคฺคจิโตฺต, โยนิโส จ มนสิ กโรติฯ อิเมหิ โข, ภิกฺขเว , ปญฺจหิ ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต สุณโนฺต สทฺธมฺมํ ภโพฺพ นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธเมฺมสุ สมฺมตฺต’’นฺติ (อ. นิ. ๕.๑๕๑)ฯ เตเนวาห **“สาธุกสวนมนสิการายตฺตา หิ สาสนสมฺปตฺตี”**ติฯ **สาสนสมฺปตฺติ** นาม สีลาทินิปฺผตฺติฯ

ปฐมํ อุปฺปนฺนตฺตา อธิคมวเสนฯ **สตฺถุจริยานุวิธายกตฺตา** สีลาทิคุณานุฏฺฐาเนนฯ ติณฺณํ ยานานํ วเสน อนุธมฺมปฏิปตฺติสพฺภาวโต **สกลสาสนปฏิคฺคาหกตฺตาฯ สนฺติกตฺตา**ติ สมีปภาวโตฯ **สนฺติกาวจรตฺตา**ติ สพฺพกาลํ สมฺปยุตฺตภาวโตฯ **ยถานุสิฏฺฐ**นฺติ อนุสา

สนิอนุรูปํ, อนุสาสนิํ อนวเสสโต ปฏิคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **เอกเจฺจ ภิกฺขูเยว สนฺธายา**ติ เย สุตฺตปริโยสาเน ‘‘เต ภิกฺขู ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทุ’’นฺติ วุตฺตา ปญฺจสตา พฺราหฺมณปพฺพชิตา, เต สนฺธายฯ

ปุเพฺพ สพฺพปริสสาธารณเตฺตปิ ภควโต ธมฺมเทสนาย ‘‘เชฏฺฐเสฏฺฐา’’ติอาทินา ภิกฺขูนํ เอว อามนฺตเน การณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวาว ธมฺมเทสนาย ปโยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘กิมตฺถํ ปน ภควา’’**ติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปสิฯ ตตฺถ **อญฺญํ จิเนฺตนฺตา**ติ อญฺญวิหิตาฯ **วิกฺขิตฺตจิตฺตา**ติ อสมาหิตจิตฺตาฯ **ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขนฺตา**ติ ตทา หิโยฺย ตโต ปรทิวเสสุ วา สุตธมฺมํ ปติ ปติ มนสา อเวกฺขนฺตาฯ ภิกฺขู อามเนฺตตฺวา ธเมฺม เทสิยมาเน อาทิโต ปฏฺฐาย เทสนํ สลฺลเกฺขตุํ สโกฺกนฺตีติ อิมเมวตฺถํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **‘‘เต อนามเนฺตตฺวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ภิกฺขโวตีติ จ สนฺธิวเสน อิ-การโลโป ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ภิกฺขโว อิตี’’ติฯ อยํ หิ อิติ-สโทฺท เหตุ-ปริสมาปนาทิปทตฺถวิปริยาย-ปการาวธารณนิทสฺสนาทิอเนกตฺถปฺปเภโทฯ ตถา เหส ‘‘รุปฺปตีติ โข, ภิกฺขเว, ตสฺมา ‘รูป’นฺติ วุจฺจตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๗๙) เหตุอเตฺถ ทิสฺสติ; ‘‘ตสฺมา ติห เม, ภิกฺขเว, ธมฺมทายาทา ภวถ, มา อามิสทายาทา, อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา ‘กินฺติ เม สาวกา ธมฺมทายาทา ภเวยฺยุํ, โน อามิสทายาทา’ติ’’อาทีสุ ปริสมาปเน; ‘‘อิติ วา, อิติ เอวรูปา นจฺจคีตวาทิตวิสูกทสฺสนา ปฏิวิรโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๓) อาทิอเตฺถ; ‘‘มาคณฺฐิโยติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส สงฺขา สมญฺญา ปญฺญตฺติ โวหาโร นามํ นามกมฺมํ นามเธยฺยํ นิรุตฺติ พฺยญฺชนมภิลาโป’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๗๓) ปทตฺถวิปริยาเย; ‘‘อิติ โข, ภิกฺขเว, สปฺปฏิภโย พาโล, อปฺปฏิภโย ปณฺฑิโต, สอุปทฺทโว พาโล, อนุปทฺทโว ปณฺฑิโต, สอุปสโคฺค พาโล, อนุปสโคฺค ปณฺฑิโต’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๒๔) ปกาเร; ‘‘อตฺถิ อิทปฺปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ ปุเฏฺฐน สตา, อานนฺท, อตฺถีติสฺส วจนียํ, กิํ ปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิติ เจ วเทยฺย, ชาติปจฺจยา ชรามรณนฺติ อิจฺจสฺส วจนีย’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๙๖) อวธารเณ; ‘‘สพฺพมตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยเมโก อโนฺต, สพฺพํ นตฺถีติ โข, กจฺจาน, อยํ ทุติโย อโนฺต’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕) นิทสฺสเนฯ อิธาปิ นิทสฺสเนว ทฏฺฐโพฺพฯ ภิกฺขโวติ หิ อามนฺติตาการาโร, ตเมส อิติ-สโทฺท นิทเสฺสติ ‘‘ภิกฺขโวติ อามเนฺตสี’’ติฯ อิมินา นเยน **‘‘ภทฺทเนฺต’’**ติอาทีสุปิ ยถารหํ อิติ-สทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ปุเพฺพ ‘‘ภควา อามเนฺตสี’’ติ วุตฺตตฺตา ‘‘ภควโต ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติ อิธ ‘‘ภควโต’’ติ สามิวจนํ อามนฺตนเมว สมฺพนฺธีอนฺตรํ อเปกฺขตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน **‘‘ภควโต อามนฺตนํ ปฏิอโสฺสสุ’’**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ภควโต’’ติ ปน อิทํ ปฏิสฺสวสมฺพนฺธเนน สมฺปทานวจนํ ยถา ‘‘เทวทตฺตสฺส ปฏิสฺสุโณตี’’ติฯ

ยํ นิทานํ ภาสิตนฺติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺถาห – กิมตฺถํ ปน ธมฺมวินยสงฺคเห กริยมาเน นิทานวจนํ, นนุ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพติ? วุจฺจเต – เทสนาย ฐิติอสโมฺมสสเทฺธยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกนิมิตฺตปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ อสโมฺมสธมฺมา สเทฺธยฺยา จ, เทสกาลกตฺตุโสตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโทฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโยฯ เตเนว จ อายสฺมตา มหากสฺสเปน ‘‘มูลปริยายสุตฺตํ อาวุโส, อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทินา เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสฺสชฺชนํ กโรเนฺตน ธมฺมภณฺฑาคาริเกน ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทินา อิมสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ ภาสิตํฯ อปิจ สตฺถุสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ตถาคตสฺส หิ ภควโต ปุพฺพรจนานุมานาคมตกฺกาภาวโต สมฺมาสมฺพุทฺธภาวสิทฺธิ ฯ น หิ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปุพฺพรจนาทีหิ อโตฺถ อตฺถิ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย เอกปฺปมาณตฺตา จ เญยฺยธเมฺมสุฯ ตถา อาจริยมุฏฺฐิธมฺมมจฺฉริยสาสนสาวกานุโรธาภาวโต

ขีณาสวภาวสิทฺธิฯ น หิ สพฺพโส ขีณาสวสฺส เต สมฺภวนฺตีติ สุวิสุทฺธสฺส ปรานุคฺคหปฺปวตฺติฯ เอวํ เทสกสํกิเลสภูตานํ ทิฏฺฐิสีลสมฺปทาทูสกานํ อวิชฺชาตณฺหานํ อจฺจนฺตาภาวสํสูจเกหิ ญาณสมฺปทาปหานสมฺปทาภิพฺยญฺชเกหิ จ สมฺพุทฺธวิสุทฺธภาเวหิ ปุริมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธิ, ตโต เอว จ อนฺตรายิกนิยฺยานิกธมฺเมสุ สโมฺมหาภาวสิทฺธิโต ปจฺฉิมเวสารชฺชทฺวยสิทฺธีติ ภควโต จตุเวสารชฺชสมนฺนาคโม อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺติ จ นิทานวจเนน ปกาสิตา โหติ ตตฺถ ตตฺถ สมฺปตฺตปริยาย อชฺฌาสยานุรูปํ ฐานุปฺปตฺติกปฏิภาเนน ธมฺมเทสนาทีปนโต, อิธ ปน ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ ปุถุชฺชนานํ ปฏิปตฺติวิภาคววตฺถาปกเทสนาทีปนโตติ โยเชตพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สตฺถุสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ

ตถา สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถิกา ปฏิปตฺติ, อตฺตหิตตฺถา วาฯ ตสฺมา ปเรสํ เอว อตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺเถหิ ยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนฏฺฐิน สาสนํ, น กพฺยรจนา, ตยิทํ สตฺถุจริตํ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถารหํ ปกาสียติ, อิธ ปน ‘‘ปถวิยาทีสุ วตฺถูสู’’ติ สพฺพํ ปุริมสทิสเมวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจน’’นฺติฯ อปิจ สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนสฺส ปมาณภาวทสฺสนตฺถํ นิทานวจนํ, ตญฺจ เทสกปฺปมาณภาวทสฺสนํ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน ‘‘ภควา’’ติ จ อิมินา ปเทน วิภาวิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ภควา’’ติ อิมินา ตถาคตสฺส ราคโทสโมหาทิสพฺพกิเลสมลทุจฺจริตาทิโทสปฺปหานทีปเนน วจเนน อนญฺญสาธารณสุปริสุทฺธญาณกรุณาทิคุณวิเสสโยคปริทีปเนน ตโต เอว สพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน อยมตฺโถ สพฺพถา ปกาสิโต โหตีติ อิทเมตฺถ นิทานวจนปฺปโยชนสฺส มุขมตฺตทสฺสนํฯ

อพฺภนฺตรนิทานวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา

นิกฺขิตฺตสฺสาติ เทสิตสฺสฯ เทสนาปิ หิ เทเสตพฺพสฺส สีลาทิอตฺถสฺส วิเนยฺยสนฺตาเนสุ นิกฺขิปนโต ‘‘นิเกฺขโป’’ติ วุจฺจติฯ **สุตฺตนิเกฺขปํ วิจาเรตฺวา วุจฺจมานา ปากฏา โหตี**ติ สามญฺญโต ภควโต เทสนาสมุฏฺฐานสฺส วิภาคํ ทเสฺสตฺวา ‘‘เอตฺถายํ เทสนา เอวํสมุฏฺฐานา’’ติ เทสนาย สมุฏฺฐาเน ทสฺสิเต สุตฺตสฺส สมฺมเทว นิทานปริชานเนน วณฺณนาย สุวิเญฺญยฺยตฺตา วุตฺตํฯ เอวญฺหิ ‘‘อสฺสุตวา ภิกฺขเว ปุถุชฺชโน’’ติอาทินา, ‘‘โยปิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรหํ ขีณาสโว’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๘), ‘‘ตถาคโตปิ โข, ภิกฺขเว, อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๒) จ ปวตฺตเทสนา อนุสนฺธิทสฺสนสุขตาย สุวิเญฺญยฺยา โหติฯ ตตฺถ ยถา อเนกสตอเนกสหสฺสเภทานิปิ สุตฺตนฺตานิ สํกิเลสภาคิยาทิปธานนยวเสน โสฬสวิธตํ นาติวตฺตนฺติ, เอวํ อตฺตชฺฌาสยาทิสุตฺตนิเกฺขปวเสน จตุพฺพิธภาวนฺติ อาห **‘‘จตฺตาโร หิ สุตฺตนิเกฺขปา’’**ติฯ

เอตฺถ จ ยถา อตฺตชฺฌาสยสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติยา จ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาหิ สทฺธึ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ ‘‘อตฺตชฺฌาสโย จ ปรชฺฌาสโย จ, อตฺตชฺฌาสโย จ ปุจฺฉาวสิโก จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปรชฺฌาสโย จ, อฏฺฐุปฺปตฺติโก จ ปุจฺฉาวสิโก จา’’ติ อชฺฌาสยปุจฺฉานุสนฺธิสพฺภาวโต, เอวํ ยทิปิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา อตฺตชฺฌาสเยนปิ สํสคฺคเภโท สมฺภวติ, อตฺตชฺฌาสยาทีหิ ปน ปุรโต ฐิเตหิ อฏฺฐุปฺปตฺติยา สํสโคฺค นตฺถีติ นยิธ นิรวเสโส วิตฺถารนโย สมฺภวตีติ ‘‘จตฺตาโร สุตฺตนิเกฺขปา’’ติ วุตฺตํ, ตทโนฺตคธตฺตา วา สมฺภวนฺตานํ เสสนิเกฺขปานํ มูลนิเกฺขปวเสน จตฺตาโรว ทสฺสิตาฯ ตถาทสฺสนเญฺจตฺถ อยํ สํสคฺคเภโท คเหตโพฺพติฯ

ตตฺราย๋ วจนโตฺถ – นิกฺขิปียตีติ นิเกฺขโป, สุตฺตํ เอว นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป**ฯ อถ วา นิกฺขิปนํ นิเกฺขโป, สุตฺตสฺส นิเกฺขโป **สุตฺตนิเกฺขโป,** สุตฺตเทสนาติ อโตฺถฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย อตฺตชฺฌาสโย, โส อสฺส อตฺถิ การณภูโตติ **อตฺตชฺฌาสโย**ฯ อตฺตโน อชฺฌาสโย เอตสฺสาติ วา **อตฺตชฺฌาสโย**ฯ **ปรชฺฌาสเย**ปิ เอเสว นโยฯ ปุจฺฉาย วโส ปุจฺฉาวโส, โส เอตสฺส อตฺถีติ **ปุจฺฉาวสิโก**ฯ สุตฺตเทสนาวตฺถุภูตสฺส อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อตฺถุปฺปตฺติ, อตฺถุปฺปตฺติเยว อฏฺฐุปฺปตฺติ ตฺถ-การสฺส ฏฺฐ-การํ กตฺวาฯ สา เอตสฺส อตฺถีติ **อฏฺฐุปฺปตฺติโก**ฯ อถ วา นิกฺขิปียติ สุตฺตํ เอเตนาติ **สุตฺตนิเกฺขโป,** อตฺตชฺฌาสยาทิ เอวฯ เอตสฺมึ ปน อตฺตวิกเปฺป อตฺตโน อชฺฌาสโย **อตฺตชฺฌาสโย**ฯ ปเรสํ อชฺฌาสโย **ปรชฺฌาสโย**ฯ ปุจฺฉียตีติ ปุจฺฉา, ปุจฺฉิตโพฺพ อโตฺถฯ ปุจฺฉนวเสน ปวตฺตํ ธมฺมปฏิคฺคาหกานํ วจนํ ปุจฺฉาวสิกํ, ตเทว นิเกฺขป-สทฺทาเปกฺขาย ปุลฺลิงฺควเสน **“ปุจฺฉาวสิโก**”ติ วุตฺตํฯ ตถา อฏฺฐุปฺปตฺติ เอว **อฏฺฐุปฺปตฺติโก**ติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อปิเจตฺถ ปเรสํ อินฺทฺริยปริปากาทิการณนิรเปกฺขตฺตา อตฺตชฺฌาสยสฺส วิสุํ สุตฺตนิเกฺขปภาโว ยุโตฺต เกวลํ อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว ธมฺมตนฺติฐปนตฺถํ ปวตฺติตเทสนตฺตาฯ ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ ปน ปเรสํ อชฺฌาสยปุจฺฉานํ เทสนาปวตฺติเหตุภูตานํ อุปฺปตฺติยํ ปวตฺติตานํ กถมฏฺฐุปฺปตฺติยํ อนวโรโธ, ปุจฺฉาวสิกอฏฺฐุปฺปตฺติกานํ วา ปรชฺฌาสยานุโรเธน ปวตฺติกานํ กถํ ปรชฺฌาสเย อนวโรโธติ? น โจเทตพฺพเมตํฯ ปเรสญฺหิ อภินีหารปริปุจฺฉาทิวินิมุตฺตเสฺสว สุตฺตเทสนาการณุปฺปาทสฺส อฏฺฐุปฺปตฺติภาเวน คหิตตฺตา ปรชฺฌาสยปุจฺฉาวสิกานํ วิสุํ คหณํฯ ตถา หิ **พฺรหฺมชาล** (ที. นิ. ๑.๑) **ธมฺมทายาทสุตฺตา**ทีนํ (ม. นิ. ๑.๒๙) วณฺณาวณฺณอามิสุปฺปาทาทิเทสนานิมิตฺตํ ‘‘อฏฺฐุปฺปตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ปเรสํ ปุจฺฉํ วินา อชฺฌาสยํ เอว นิมิตฺตํ กตฺวา เทสิโต ปรชฺฌาสโย, ปุจฺฉาวเสน เทสิโต ปุจฺฉาวสิโกติ ปากโฏฺยมโตฺถติฯ

อตฺตโน อชฺฌาสเยเนว กเถสิ ธมฺมตนฺติฐปนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สมฺมปฺปธานสุตฺตนฺตหารโก**ติ อนุปุเพฺพน นิกฺขิตฺตานํ สํยุตฺตเก สมฺมปฺปธานปฏิสํยุตฺตานํ สุตฺตานํ อาวฬิฯ ตถา **อิทฺธิปาทหารกา**ทโยฯ

วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา สทฺธินฺทฺริยาทโยฯ **อชฺฌาสย**นฺติ อธิมุตฺตึฯ **ขนฺติ**นฺติ ทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺตึฯ **มน**นฺติ จิตฺตํฯ **อภินิหาร**นฺติ ปณิธานํฯ **พุชฺฌนภาว**นฺติ พุชฺฌนสภาวํ, ปฏิวิชฺฌนาการํ วาฯ

อุปฺปเนฺน มาเน นิกฺขิตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ อิตฺถิลิงฺคาทีนิ **ตีณิ ลิงฺคานิ**ฯ นามาทีนิ **จตฺตาริ ปทานิ**ฯ ปฐมาทโย **สตฺต วิภตฺติโย**ฯ **มุญฺจิตฺวา น กิญฺจิ กเถติ** สภาวนิรุตฺติยา ตเถว ปวตฺตนโตฯ คณฺฐิภูตํ ปทํฯ ยถา หิ รุกฺขสฺส คณฺฐิฏฺฐานํ ทุพฺพินิเพฺพธํ ทุตฺตจฺฉิตญฺจ โหติ, เอวเมวํ ยํ ปทํ อตฺถโต วิวริตุํ น สกฺกา, ตํ ‘‘คณฺฐิปท’’นฺติ วุจฺจติฯ **อนุปหจฺจา**ติ อนุทฺธริตฺวาฯ

เยน เยน สมฺพนฺธํ คจฺฉติ, ตสฺส ตสฺส อนวเสสตํ ทีเปตีติ อิมินา อิมสฺส สพฺพ-สทฺทสฺส สปฺปเทสตํ ทเสฺสติฯ สพฺพ-สโทฺท หิ สพฺพสพฺพํ ปเทสสพฺพํ อายตนสพฺพํ สกฺกายสพฺพนฺติ จตูสุ วิสเยสุ ทิฏฺฐปฺปโยโคฯ ตถา เหส ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สพฺพาการเน พุทฺธสฺส ภควโต ญาณมุเข อาปาถมาคจฺฉนฺตี’’ติอาทีสุ (มหานิ. ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๖) สพฺพสพฺพสฺมึ อาคโตฯ ‘‘สเพฺพสํ โว, สาริปุตฺต, สุภาสิตํ ปริยาเยนา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๔๕) ปเทสสพฺพสฺมึฯ ‘‘สพฺพํ โว, ภิกฺขเว, เทเสสฺสามิ…เป…. จกฺขุญฺจว รูปา จ…เป…. มโน เจว ธมฺมา จา’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓) เอตฺถ อายตนสพฺพสฺมึฯ ‘‘สพฺพํ สพฺพโต สญฺชานาตี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๕) สกฺกายสพฺพสฺมึฯ ตตฺถ สพฺพสพฺพสฺมึ อาคโต นิปฺปเทโส, อิตเรสุ ตีสุปิ

อาคโต สปฺปเทโส, อิธ ปน สกฺกายสพฺพสฺมิํ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘สกฺกายปริยาปนฺนา ปน เตภูมกธมฺมาว อนวเสสโต เวทิตพฺพา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑ สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา)ฯ

สเจฺจสูติ อริยสเจฺจสุฯ **เอเต จตฺโร ธมฺมา**ติ อิทานิ วุจฺจมาเน สจฺจาทิเก จตฺตาโร ธเมฺม สนฺธาย วทติฯ ตตฺถ **สจฺจ**นฺติ วจีสจฺจํฯ **ฐิตี**ติ วีริยํ, ‘‘ธิตี’’ติ วา ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **จาโค**ติ อโลโภฯ **ทิฏฺฐํ โส อติวตฺตตี**ติ ยสฺมิํ เอเต สจฺจาทโย ธมฺมา อุปลพฺภนฺติ, โส ทิฏฺฐํ อตฺตโน อมิตฺตํ อติกฺกมติ, น ตสฺส หตฺถตํ คจฺฉติ, อถ โข นํ อภิภวติ เอวาติ อโตฺถฯ **สภาเว วตฺตตี**ติ อสภาวธมฺมสฺส การณาสมฺภวโตฯ น หิ นิสฺสภาวา ธมฺมา เกนจิ นิพฺพตฺตียนฺติฯ **อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรนฺตี**ติ ยทิปิ ลกฺขณวินิมุตฺตา ธมฺมา นาม นตฺถิ, ตถาปิ ยถา ทิฏฺฐิตณฺหาปริกปฺปิตาการมตฺตา อตฺตสุภสุขสสฺสตาทโย, ปกติยาทโย, ทพฺพาทโย, ชีวาทโย, กายาทโย โลกโวหารมตฺตสิทฺธา คคณกุสุมาทโยว สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถโต น อุปลพฺภนฺติ, น เอวเมเต, เอเต ปน สจฺจิกฏฺฐปรมตฺถภูตา อุปลพฺภนฺติ, ตโต เอว สตฺตาทิวิเสสวิรหโต ธมฺมมตฺตา สภาววโนฺตติ ทสฺสนตฺถํ ‘‘อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรนฺตี’’ติ วุตฺตํ ฯ ภวติ หิ เภทาภาเวปิ สุขาวโพธนตฺถํ อุปจารมตฺตสิเทฺธน เภเทน นิเทฺทโส ยถา ‘‘สิลาปุตฺตกสฺส สรีร’’นฺติฯ ธารียนฺติ วา ยถาสภาวโต อวธารียนฺติ ญายนฺตีติ **ธมฺมา,** กกฺขฬผุสนาทโยฯ

อสาธารณเหตุมฺหีติ อสาธารณการเณ, สกฺกายธเมฺมสุ ตสฺส ตสฺส อาเวณิกปจฺจเยติ อโตฺถฯ กิํ ปน ตนฺติ? ตณฺหามานทิฏฺฐิโย, อวิชฺชาทโยปิ วาฯ ยเถว หิ ปถวีอาทีสุ มญฺญนาวตฺถูสุ อุปฺปชฺชมานา ตณฺหาทโย มญฺญนา เตสํ ปวตฺติยา มูลการณํ, เอวํ อวิชฺชาทโยปิฯ ตถา หิ ‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติอาทินา ‘‘อปริญฺญาตํ ตสฺสาติ วทามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒) ‘‘นนฺที ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๓) จ อนฺวยโต, ‘‘ขยา ราคสฺส…เป…. วีตโมหตฺตา’’ติ พฺยติเรกโต จ เตสํ มูลการณภาโว วิภาวิโตฯ

ปริยาเยติ เทเสตพฺพมตฺถํ อวคเมติ โพธยตีติ **ปริยาโย,** เทสนาฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา วตฺตติ ตสฺส วา การณภาวํ คจฺฉตีติ **ปริยาโย,** การณํฯ ปริยายติ อปราปรํ ปริวตฺตตีติ **ปริยาโย,** วาโรฯ เอวํ ปริยายสทฺทสฺส เทสนาการณวาเรสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ยถารุตวเสน อคฺคเหตฺวา นิทฺธาเรตฺวา คเหตพฺพตฺถํ **เนยฺยตฺถํฯ เตภูมกา ธมฺมาว อนวเสสโต เวทิตพฺพา** มญฺญนาวตฺถุภูตานํ สเพฺพสํ ปถวีอาทิธมฺมานํ อธิเปฺปตตฺตาฯ

การณเทสนนฺติ การณญาปนํ เทสนํฯ **ตํ อตฺถ**นฺติ ตํ สพฺพธมฺมานํ มูลการณสงฺขาตํ, การณเทสนาสงฺขาตํ วา อตฺถํฯ เตเนวาห **‘‘ตํ การณํ ตํ เทสน’’นฺติฯ เอกตฺถเมต**นฺติ เอตํ ปททฺวยํ เอกตฺถํฯ สาธุ-สโทฺท เอว หิ ก-กาเรน วเฑฺฒตฺวา ‘‘สาธุก’’นฺติ วุโตฺตฯ เตเนว หิ สาธุสทฺทสฺส อตฺถํ วทเนฺตน อตฺถุทฺธารวเสน สาธุกสโทฺท อุทาหโฏฯ **ธมฺมรุจี**ติ ปุญฺญกาโมฯ **ปญฺญาณวา**ติ ปญฺญวาฯ **อทฺทุโพฺภ**ติ อทูสโก, อนุปฆาตโกติ อโตฺถฯ **อิธาปี**ติ อิมสฺมิํ มูลปริยายสุเตฺตปิฯ **อยน**ฺติ สาธุกสโทฺทฯ **เอเตฺถว ทฬฺหีกเมฺม**ติ สกฺกจฺจกิริยายํฯ **อาณตฺติยน**ฺติ อาณาปเนฯ ‘‘สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถา’’ติ หิ วุเตฺต สาธุกสเทฺทน สวนมนสิการานํ สกฺกจฺจกิริยา วิย ตทาณาปนมฺปิ วุตฺตํ โหติฯ อายาจนตฺถตา วิย จสฺส อาณาปนตฺถตา เวทิตพฺพาฯ

อิทาเนตฺถ เอวํ โยชนา เวทิตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ **โสตินฺทฺริยวิเกฺขปวารณํ** สวเน นิโยชนวเสน กิรินฺตรปฏิเสธนภาวโต, โสตํ โอทหถาติ อโตฺถฯ **มนินฺทฺริยวิเกฺขปนิวารณํ** อญฺญจินฺตาปฏิเสธนโตฯ **ปุริม**นฺติ ‘‘สุณาถา’’ติ ปทํฯ **เอตฺถา**ติ สุณาถ, มนสิ กโรถา’’ติ ปททฺวเย, เอตสฺมิํ วา อธิกาเรฯ **พฺยญฺชนวิปลฺลาสคฺคาหวารณํ** โสตทฺวาเร วิกฺขปปฏิพา

หกตฺตาฯ น หิ ยาถาวโต สุณนฺตสฺส สทฺทโต วิปลฺลาสคฺคาโห โหติฯ **อตฺถวิปลฺลาสคฺคา หวารณํ** มนินฺทฺริยวิเกฺขปปฏิพาหกตฺตาฯ น หิ สกฺกจฺจํ ธมฺมํ อุปธาเรนฺตสฺส อตฺถโต วิปลฺลาสคฺคาโห โหติฯ **ธมฺมสฺสวเน นิโยเชติ** สุณาถาติ วิทหนโตฯ **ธารณูปปริกฺขาสู**ติ อุปปริกฺขคฺคหเณน ตุลนตีรณาทิเก ทิฏฺฐิยา จ สุปฺปฏิเวธํ สงฺคณฺหาติฯ

สพฺยญฺชโนติ เอตฺถ ยถาธิเปฺปตมตฺถํ พฺยญฺชยตีติ พฺยญฺชนํ, สภาวนิรุตฺติฯ สห พฺยญฺชเนนาติ สพฺยญฺชโน, พฺยญฺชนสมฺปนฺโนติ อโตฺถฯ อรณียโต อุปคนฺธพฺพโต อนุฏฺฐาตพฺพโต อโตฺถ, จตุปาริสุทฺธิสีลาทิโกฯ สห อเตฺถนาติ **สาโตฺถ,** อตฺถสมฺปนฺโนติ อโตฺถฯ **ธมฺมคมฺภีโร**ติอาทีสุ **ธโมฺม** นาม ตนฺติฯ **เทสนา** นาม ตสฺสา มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนาฯ **อโตฺถ** นาม ตนฺติยา อโตฺถฯ **ปฏิเวโธ** นาม ตนฺติยา ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ ยสฺมา เจเต ธมฺมเทสนาอตฺถปฏิเวธา สสาทีหิ วิย มหาสมุทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาฬฺหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา คมฺภีราฯ เตน วุตฺตํ **“ยสฺมา อยํ ธโมฺม…เป…. สาธุกํ มนสิ กโรถา”**ติฯ เอตฺถ จ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย ทุโกฺขคาหตา, ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ตพฺพิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ

เทสนํ นาม อุทฺทิสนํฯ ตสฺส นิทฺทิสนํ ภาสนนฺติ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **“วิตฺถารโตปิ นํ ภาสิสฺสามีติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ ปริพฺยตฺตํ กถนํ วา ภาสนํฯ **สาฬิกายิว นิโคฺฆโส**ติ สาฬิกาย อาลาโป วิย มธุโร กณฺณสุโข เปมนีโยฯ **ปฏิภาน**นฺติ สโทฺทฯ **อุทีรยี**ติ อุจฺจารียติ, วุจฺจติ วาฯ

เอวํ วุเตฺต อุสฺสาหชาตาติ เอวํ ‘‘สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถ ภาสิสฺสามี’’ติ วุเตฺต น กิร สตฺถา สเงฺขเปเนว เทเสสฺสติ, วิตฺถาเรนปิ ภาสิสฺสตีติ สญฺชาตุสฺสาหา หฏฺฐตุฏฺฐา หุตฺวาฯ **อิธา**ติ อิมินา วุจฺจมานอธิกรณํ ตสฺส ปุคฺคลสฺส อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“เทสาปเทเส นิปาโต”**ติฯ **โลก**นฺติ โอกาสโลกํฯ **อิธ ตถาคโต โลเก**ติ หิ ชาติเขตฺตํ, ตตฺถาปิ อยํ จกฺกวาโฬ อธิเปฺปโตฯ **สมโณ**ติ โสตาปโนฺนฯ **ทุติโย สมโณ**ติ สกทาคามีฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, สมโณ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑) ‘‘กตโม จ, ภิกฺขเว, ทุติโย สมโณ? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา สกทาคามี โหตี’’ติ จ (อ. นิ. ๔.๒๔๑)ฯ **อิเธว ติฏฺฐมานสฺสา**ติ อิมิสฺสา เอว อินฺทสาลคุหายํ ติฏฺฐมานสฺสฯ

๒. อสฺสุตวาติ เอตฺถ (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๕๑) **สุต**นฺติ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาริตํ, อุปธารณํ วา, สุตํ อสฺสตฺถีติ สุตวาฯ วา-สทฺทสฺส หิ อโตฺถ อตฺถิตามตฺตาทิวเสน อเนกวิโธฯ ตถา หิ ‘‘อนฺตวา อยํ โลโก ปริวฏุโม’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๕๔; ปฏิ. ม. ๑.๑๔๐) อตฺถิตามตฺตํ อโตฺถฯ ‘‘ธนวา โภควา, ลาภี อนฺนสฺสา’’ติ จ อาทีสุ พหุภาโวฯ ‘‘โรควา โหติ โรคาภิภูโต’’ติอาทีสุ กายาพาโธฯ ‘‘กุฏฺฐี กุฏฺฐจีวเรนา’’ติอาทีสุ นินฺทา, ‘‘อิสฺสุกี มจฺฉรี สโฐ มายาวิโน เกฏุภิโน’’ติอาทีสุ อภิณฺหโยโคฯ ‘‘ทณฺฑี ฉตฺตี อลมฺพรี’’ติอาทีสุ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒) สํสโคฯ ‘‘ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๓) อุปมานํ, สทิสภาโวติ อโตฺถฯ ‘‘ตํ วาปิ ธีรา มุนิํ เวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๒๑๓) สมุจฺจโยฯ ‘‘เก วา อิเม กสฺส วา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๙๖) สํสโยฯ ‘‘อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๘๑) วิภาวโนฯ ‘‘น วายํ กุมาโร มตฺตมญฺญาสี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) ปทปูรณํฯ ‘‘เย หิ เกจิ, ภิกฺขเว, สมณา วา พฺราหฺมณา วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๗๐) วิกโปฺปฯ ‘‘สกฺยปุตฺตสฺส

สิรีมโต (ที. นิ. ๓.๒๗๗), สีลวโต สีลสมฺปตฺติยา กลฺยาโณ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคจฺฉตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕) จ อาทีสุ ปสํสาฯ ‘‘ปญฺญวา โหติ อุทยตฺถคามินิยา ปญฺญาย สมนฺนาคโต อริยาย นิพฺเพธิกาย สมฺมา ทุกฺขกฺขยคามินิยา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๑๗, ๓๕๕) อติสโยฯ อิธาปิ อติสโย, ปสํสา วา อตฺโถ, ตสฺมา ยสฺส ปสํสิตํ, อติสเยน วา สุตํ อตฺถิ, โส สุตวาติ สํกิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ ปริยตฺติธมฺมสฺสวนํ, ตํ สุตฺวา ตถตฺตาย ปฏิปตฺติ จ ‘‘สุตวา’’ติ อิมินา สทฺเทน ปกาสิตาฯ อถ วา โสตพฺพยุตฺตํ สุตฺวา กตฺตพฺพนิปฺผตฺติวเสน สุณีติ สุตวา, ตปฺปฏิกฺเขเปน น สุตวาติ อสฺสุตวาฯ

อยญฺหิ อ-กาโร ‘‘อเหตุกา ธมฺมา (ธ. ส. ๒.ทุกมาติกา), อภิกฺขุโก อาวาโส’’ติอาทีสุ (ปาจิ. ๑๐๔๖, ๑๐๔๗) ตํสหโยคนิวตฺติยํ อิจฺฉิโตฯ ‘‘อปจฺจยา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๗.ทุกมาติกา) ตํสมฺพนฺธีภาวนิวตฺติยํฯ ปจฺจยุปฺปนฺนญฺหิ ปจฺจยสมฺพนฺธีติ อปฺปจฺจยุปฺปนฺนตฺตา อตํสมฺพนฺธิตา เอตฺถ โชติตาฯ ‘‘อนิทสฺสนา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๙.ทุกมาติกา) ตํสภาวนิวตฺติยํฯ นิทสฺสนญฺหิ ทฏฺฐพฺพตาฯ อถ วา ปสฺสตีติ นิทสฺสนํ, จกฺขุวิญฺญาณํ, ตคฺคเหตพฺพภาวนิวตฺติยํ ยถา ‘‘อนาสวา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๕.ทุกมาติกา), ‘‘อปฺปฏิฆา ธมฺมา (ธ. ส. ๑๐.ทุกมาติกา), อนารมฺมณา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๕๕.ทุกมาติกา) ตํกิจฺจนิวตฺติยํ, ‘‘อรูปิโน ธมฺมา (ธ. ส. ๑๑.ทุกมาติกา) อเจตสิกา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๕๗.ทุกมาติกา) ตพฺภาวนิวตฺติยํฯ ตทญฺญถา หิ เอตฺถ ปกาสิตาฯ ‘‘อมนุโสฺส’’ติ ตพฺภาวมตฺตนิวตฺติยํฯ มนุสฺสมตฺตํ นตฺถิ, อญฺญํ สมานนฺติฯ สทิสตา หิ เอตฺถ สูจิตาฯ ‘‘อสฺสมโณ สมณปฏิโญฺญ, อนริโย’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๓) จ ตํสมฺภาวนียคุณนิวตฺติยํฯ ครหา หิ อิธ ญายติฯ ‘‘กจฺจิ โภโต อนามยํ, อนุทรา กญฺญา’’ติ (ชา. ๒.๒๐.๑๒๙) ตทนปฺปภาวนิวตฺติยํ, ‘‘อนุปฺปนฺนา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๗.ติกมาติกา) ตํสทิสภาวนิวตฺติยํฯ อตีตานญฺหิ อุปฺปนฺนปุพฺพตฺตา อุปฺปาทิธมฺมานญฺจ ปจฺจเยกเทสนิปฺผตฺติยา อารทฺธุปฺปาทิภาวโต กาลวิมุตฺตสฺส จ วิชฺชมานตฺตา อุปฺปนฺนานุกูลตา ปเคว ปจฺจุปฺปนฺนานนฺติ ตพฺพิทูรตาว เอตฺถ วิญฺญายติ ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๑.ติกมาติกา) ตทปริโยสานนิวตฺติยํฯ ตนฺนิฏฺฐานญฺหิ เอตฺถ ปกาสิตนฺติฯ เอวมเนเกสํ อตฺถานํ โชตโกฯ อิธ ปน ‘‘อรูปิโน ธมฺมา อเจตสิกา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิย ตพฺภาวนิวตฺติยํ ทฏฺฐโพฺพ, อญฺญเตฺถติ อโตฺถฯ เอเตนสฺส สุตาทิญาณวิรหตํ ทเสฺสติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อาคมาธิคมาภาวา เญโยฺย อสฺสุตวา อิตี’’**ติฯ

อิทานิ ตสฺส อตฺถํ วิวรนฺโต ยสฺมา ขนฺธธาตฺวาทิโกสเลฺลนปิ มญฺญนาปฏิเสธนสมตฺถํ พาหุสจฺจํ โหติฯ ยถาห ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, พหุสฺสุโต โหติ? ยโต โข ภิกฺขุ ขนฺธกุสโล โหติ ธาตุ, อายตน, ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล โหติ, เอตฺตาวตา โข ภิกฺขุ พหุสฺสุโต โหตี’’ติ, ตสฺมา **‘‘ยสฺส หิ ขนฺธธาตุอายตนสจฺจปจฺจยาการสติปฏฺฐานาทีสู**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ วา จุคฺคตกรณํ **อุคฺคโห**ฯ อตฺถปริปุจฺฉนํ **ปริปุจฺฉา**ฯ กุสเลหิ สห โจทนาปริหรณวเสน วินิจฺฉยกรณํ **วินิจฺฉโย**ฯ มคฺคผลนิพฺพานานิ **อธิคโม**ฯ

พหูนํ (ธ. ส. มูลฏี. ๑๐๐๗) นานปฺปการานํ กิเลสสกฺกายทิฏฺฐีนํ อวิหตตฺตา ตา ชเนนฺติ, ตาหิ วา ชนิตาติ ปุถุชฺชนาฯ อวิฆาตเมว วา ชน-สทฺโท วทติฯ **ปุถุ สตฺถารานํ มุขมุโลฺลกิกา**ติ เอตฺถ ปุถุ ชนา สตฺถุปฏิญฺญา เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา**ติ วจนโตฺถฯ **ปุถุ สพฺพคตีหิ อวุฏฺฐิตา**ติ เอตฺถ ชเนตพฺพา, ชายนฺติ วา เอตฺถ สตฺตาติ ชนา, นานาคติโย, ตา ปุถู เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา**ฯ อิโต ปเร ชายนฺติ เอเตหีติ ชนา, อภิสงฺขาราทโย, เต เอเตสํ ปุถู วิชฺชนฺตีติ **ปุถุชฺชนา**ฯ อภิสงฺขรณาทิอโตฺถ เอว วา ชน-สทฺโท ทฏฺฐโพฺพฯ **โอฆา** กาโมฆาทโยฯ ราคคฺคิอาทโย **สนฺตาปา**ฯ เต เอว, สเพฺพปิ วา กิเลสา **ปริฬาหา**ฯ **ปุถุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ รตฺตา**ติ เอตฺถ ชายตีติ ชโน, ราโค เคโธติ เอวมาทิโก, ปุถุ ชโน เอเตสนฺติ **ปุถุชฺชนา**ฯ ปุถูสุ วา ชนา

ชาตา รตฺตาติ เอวํ ราคาทิอโตฺถ เอว วา ชนสโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **รตฺตา**ติ วตฺถํ วิย รงฺคชาเตน จิตฺตสฺส วิปริณามกเรน ฉนฺทราเคน รตฺตา สารตฺตาฯ **คิทฺธา**ติ อภิกงฺขนสภาเวน อภิชฺฌาเนน คิทฺธา เคธํ อาปนฺนาฯ **คธิตา**ติ คนฺถิตา วิย ทุโมฺมจนียภาเวน ตตฺถ ปฏิพทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ กิเลสวเสน วิสญฺญีภูตา วิย อนญฺญกิจฺจา มุจฺฉํ โมหมาปนฺนาฯ **อโชฺฌสนฺนา**ติ อนญฺญสาธารเณ วิย กตฺวา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ฐิตาฯ **ลคฺคา**ติ วงฺกทณฺฑเก วิย อาสตฺตา มหาปลิเป วา ยาว นาสิกคฺคา ปลิปนฺนปุริโส วิย อุทฺธริตุํ อสกฺกุเณยฺยภาเวน นิมุคฺคา , **ลคิตา**ติ มกฺกฏาเลเป อาลคฺคภาเวน ปจฺจุฑฺฑิโต วิย มกฺกโฏ ปญฺจนฺนํ อินฺทริยานํ วเสน อาลคฺคิตาฯ **ปลิพุทฺธา**ติ พทฺธา, อุปทฺทุตา วาฯ **อาวุฏา**ติ อาวุนิตา, **นิวุตา**ติ นิวาริตาฯ **โอวุตา**ติ ปลิคุณฺฐิตา, ปริโยนทฺธา วาฯ **ปิหิตา**ติ ปิทหิตา, **ปฏิจฺฉนฺนา**ติ ปฏิจฺฉาทิตาฯ **ปฏิกุชฺชิตา**ติ เหฏฺฐามุขชาตาฯ **ปุถูนํ วา คณนปถมตีตาน**นฺติอาทินา ปุถุ ชโน ปุถุชฺชโนติ ทเสฺสติฯ

‘‘อสฺสุตวา’’ติ เอเตน อวิชฺชนฺธตา วุตฺตาติ อาห **‘‘อนฺธปุถุชฺชโน วุโตฺต โหตี’’**ติฯ **อารกตฺตา** (สํ. นิ. ฏี. ๒.๓.๑) **กิเลเสหิ** มเคฺคน สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **อนเย**ติ อวฑฺฒิยํ, อนเตฺถติ อโตฺถฯ **อนเย** วา อนุปาเยฯ **นอิริยนโต** อวตฺตนโตฯ **อเย**ติ วฑฺฒิยํ, อเตฺถ, อุปาเย วาฯ **อรณียโต**ติ ปยิรุปาสิตพฺพโตฯ นิรุตฺตินเยน ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ ปุริเมสุ อตฺถวิกเปฺปสุฯ ปจฺฉิเมปน สทฺทสตฺถวเสนปิฯ ยทิปิ อริย-สโทฺท ‘‘เย หิ โว อริยา ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๕) วิสุทฺธาสยปโยเคสุ ปุถุชฺชเนสุปิ วตฺตติฯ อิธ ปน อริยมคฺคาธิคเมน สพฺพโลกุตฺตรภาเวน จ อริยภาโว อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘พุทฺธา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **‘‘ปเจฺจกพุทฺธา ตถาคตสาวกา จ สปฺปุริสา’’**ติ อิทํ อริยา สปฺปุริสาติ อิธ วุตฺตปทานํ อตฺถํ อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน นิปฺปริยายโต อริยสปฺปุริสภาวา อภินฺนสภาวาฯ ตสฺมา **‘‘สเพฺพว วา’’**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

เอตฺตาวตา หิ พุทฺธสาวโก วุโตฺตฯ ตสฺส หิ เอกเนฺตน กลฺยาณมิโตฺต อิจฺฉิตโพฺพ ปรโตโฆสมนฺตเรน ปฐมมคฺคสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ วิเสสโต จสฺส ภควาว **กลฺยาณมิโตฺต** อธิเปฺปโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘มมญฺหิ, อานนฺท, กลฺยาณมิตฺตํ อาคมฺม ชาติธมฺมา สตฺตา ชาติยา ปริมุจฺจนฺตี’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๒)ฯ โส เอว จ อเวจฺจปสาทาธิคเมน **ทฬฺหภตฺติ** นามฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อุทา. ๔๕)ฯ **กตญฺญุตาทีหิ ปเจฺจกพุทฺธา พุทฺธา**ติ เอตฺถ กตํ ชานาตีติ **กตญฺญู**ฯ กตํ วิทิตํ ปากฏํ กโรตีติ **กตเวที**ฯ อเนเกสุปิ หิ กปฺปสตสหเสฺสสุ กตํ อุปการํ ชานนฺติ ปเจฺจกพุทฺธา ปากฏญฺจ กโรนฺติ สติชนนอามิสปฏิคฺคหณาทินา , ตถา สํสารทุกฺขทุกฺขิตสฺส สกฺกจฺจํ กโรนฺติ กิจฺจํ, ยํ อตฺตนา กาตุํ สกฺกาฯ สมฺมาสมฺพุโทฺธ ปน กปฺปานํ อสเงฺขยฺยสหเสฺสสุปิ กตํ อุปการํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสยญฺจ ชานาติ, ปากฏญฺจ กโรติ, สีโห วิย จ เอวํ สพฺพตฺถ สกฺกจฺจเมว ธมฺมเทสนํ กโรโนฺต พุทฺธกิจฺจํ กโรติฯ ยาย ปฏิปตฺติยา ทิฏฺฐา นาม โหนฺติ, ตสฺสา อปฺปฏิปชฺชนภาโว, ตตฺถ จ อาทราภาโว อริยานํ อทสฺสนสีลตา จ, น จ ทสฺสเน สาธุการิตา จ เวทิตพฺพาฯ **จกฺขุนา อทสฺสาวี**ติ เอตฺถ **จกฺขุ** นาม น มํสจกฺขุ เอว, อถ โข ทิพฺพจกฺขุปีติ อาห **‘‘ทิพฺพจกฺขุนา วา’’**ติฯ **อริยภาโว**ติ เยหิ โยคโต ‘‘อริยา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เต มคฺคผลธมฺมา ทฏฺฐพฺพาฯ

ตตฺราติ ญาณทสฺสนเสฺสว ทสฺสนภาเวฯ **วตฺถู**ติ อธิเปฺปตตฺถญาปนการณํฯ **เอวํ วุเตฺตปี**ติ เอวํ อญฺญาปเทเสน อตฺตูปนายิกํ กตฺวา วุเตฺตปิฯ **ธมฺม**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมํ, จตุสจฺจธมฺมํ วาฯ **อริยกรธมฺมา** อนิจฺจานุปสฺสนาทโย วิปสฺสิยมานา อนิจฺจาทโย, จตฺตาริ วา อริยสจฺจานิฯ

อวินีโตติ น วินีโต, อธิสีลสิกฺขาทิวเสน น สิกฺขิโตฯ เยสํ สํวรวินยาทีนํ อภาเวน อยํ อวินีโตติ วุจฺจติ, เต ตาว ทเสฺสตุํ **"ทุวิโธ วินโย นามา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สีลสํวโร**ติ ปาติโมกฺขสํวโร เวทิตโพฺพ, โส จ อตฺถโต กายิกวาจสิโก อวีติกฺกโมฯ **สติสํวโร**ติ อินฺทฺริยรกฺขา, สา จ ตถาปวตฺตา สติ เอวฯ **ญาณสํวโร**ติ ''โสตานํ สํวรํ พฺรูมี''ติ (สุ. นิ. ๑๐๔๐) วตฺวา ''ปญฺญาเยเต ปิธียเร''ติ วจนโต โสตสงฺขาตานํ ตณฺหาทิฎฺฐิทุจฺจริตอวิชฺชาอวสิฎฺฐกิเลสานํ สํวโร ปิทหนํ สมุเจฺฉทญาณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ขนฺติสํวโร**ติ อธิวาสนา, สา จ ตถาปวตฺตา ขนฺธา, อโทโส วาฯ ปญฺญาติ เอเก, ตํ อฎฺฐกถาย วิรุชฺฌติฯ **วีริยสํวโร** กามวิตกฺกาทีนํ วิโนทนวเสน ปวตฺตํ วีริยเมวฯ เตน เตน คุณงฺคเคน ตสฺส ตสฺส อคุณงฺคสฺส ปหานํ **ตทงฺคปหานํ**ฯ วิกฺขมฺภเนน ปหานํ **วิกฺขมฺภนปหานํ**ฯ เสสปทตฺตเยปิ เอเสว นโยฯ

อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรนาติอาทิ สีลสํวราทีนํ วิวรณํฯ ตตฺถ **สมุเปโต**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิสโตฺถฯ เตน ''สหคโต สมุปคโต''ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๑๑) อาคตํ สํวรวิภงฺคํ ทเสฺสติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ อนนฺตรสุเตฺต อาวิ ภวิสฺสติฯ

กายทุจฺจริตาทีนนฺติ ทุสฺสีลฺยสงฺขาตานํ กายวจีทุจฺจริตาทีนํ มุฎฺฐสฺสจฺจสงฺขาตสฺส ปมาทสฺส อภิชฺฌาทีนํ วา อกฺขนฺติอญฺญาณโกสชฺชานญฺจฯ **สํวรณโต**ติ ปิทหนโต ถกนโตฯ **วินยนโต**ติ กายวาจาจิตฺตานํ วิรูปปฺปวตฺติยา วินยนโต อปนยนโต, กายทุจฺจริตาทีนํ วา **วินยนโต,** กายาทีนํ วา ชิมฺหปฺปวตฺตึ วิจฺฉินฺทิตฺวา อุชุกํ นยนโตติ อโตฺถฯ ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนารหานํ กายทุจฺจริตาทีนํ ตถา ตถา อนุปฺปาทนเมว **สํวรณํ วินยนญฺจ** เวทิตพฺพํฯ

ยํ ปหานนฺติ สมฺพโนฺธฯ **"นามรูปปริเจฺฉทาทีสุ วิปสฺสนาญาเณสู"**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ นามรูปปริเจฺฉทปจฺจยปริคฺคหกงฺขาวิตรณานิ น วิปสฺสนาญาณานิ สมฺมสนากาเรน อปฺปวตฺตนโต? สจฺจเมตํฯ วิปสฺสนาญาณสฺส ปน อธิฎฺฐานภาวโต เอวํ วุตฺตํฯ ''นามรูปมตฺตมิทํ, นตฺถิ เอตฺถ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วา''ติ เอวํ ปวตฺตญาณํ **นามรูปววตฺถานํ**ฯ สติ วิชฺชมาเน ขนฺธปญฺจกสงฺขาเต กาเย, สยํ วา สตี ตสฺมึ กาเย ทิฎฺฐีติ **สกฺกายทิฎฺฐิ**ฯ ''รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี''ติ (สํ. นิ. ๓.๘๑; ๔.๓๔๕) เอวํ ปวตฺตา มิจฺฉาทิฎฺฐิฯ ตเสฺสว รูปารูปสฺส กมฺมาวิชฺชาทิปจฺจยปริคฺคณฺหนญาณํ **ปจฺจยปริคฺคโห**ฯ ''นตฺถิ เหตุ นตฺถิ ปจฺจโย สตฺตานํ สํกิเลสายา''ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘) อาทินยปฺปวตฺตา **อเหตุกทิฎฺฐิ**ฯ ''อิสฺสรปุริสปชาปติปกติอณุกาลาทีหิ โลโก ปวตฺตติ นิวตฺตติ จา''ติ ปวตฺตา **วิสมเหตุทิฎฺฐิ**ฯ **ตเสฺสวา**ติ ปจฺจยปริคฺคหเสฺสวฯ **กงฺขาวิตรเณนา**ติ ยถา เอตรหิ นามรูปสฺส กมฺมาทิปจฺจยโต อุปฺปตฺติ, เอวํ อตีตานาคเตสุปีติ ตีสุปิ กาเลสุ วิจิกิจฺฉาปนยนญาเณนฯ **กถํกถีภาวสฺสา**ติ ''อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธาน''นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) อาทินยปฺปวตฺตาย สํสยปฺปวตฺติยาฯ **กลาปสมฺมสเนนา**ติ ''ยํ กิญฺจิ รูปํ อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺน''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๖๑; ๒.๑๑๓; ๓.๘๖, ๘๙) ขนฺธปญฺจกํ เอกาทสสุ โอกาเสสุ ปกฺขิปิตฺวา สมฺมสนวเสน ปวเตฺตน นยวิปสฺสนาญาเณน ฯ **อหํ มมาติ คาหสฺสา**ติ อตฺตตฺตนิยคหณสฺสฯ **มคฺคามคฺคววตฺถาเนนา**ติ มคฺคามคฺคญาณวิสุทฺธิยาฯ **อมเคฺค มคฺคสญฺญายา**ติ โอภาสาทิเก อมเคฺค ''มโคฺค''ติ อุปฺปนฺนสญฺญายฯ

ยสฺมา สมฺมเทว สงฺขารานํ อุทยํ ปสฺสโนฺต ''เอวเมว สงฺขารา อนุรูปการณโต อุปฺปชฺชนฺติ, น ปน อุจฺฉิชฺชนฺตี''ติ คณฺหาติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"อุทยทสฺสเนน อุเจฺฉททิฎฺฐิยา"**ติฯ ยสฺมา ปน สงฺขารานํ วยํ ปสฺสโนฺต ''ยทิปิเม สงฺขารา อวิจฺฉินฺนา วตฺตนฺติ, อุปฺปนฺนุปฺปนฺนา ปน อปฺปฎิสนฺธิกา นิรุชฺฌเนฺต วา''ติ ปสฺสติ, ตเสฺสวํ ปสฺสโต กุโต สสฺสตคฺคาโห, ตสฺมา วุตฺตํ

“วยทสฺสเนน สสฺสตทิฏฺฐิยา”ติฯ **ภยทสฺสเนนา**ติ ภยตุปฏฺฐานญาเณนฯ **สภเย**ติ สพฺพภยานํ อากรภาวโต สกลทุกฺขวูปสมสงฺขาตสฺส ปรมสฺสาสสฺส ปฏิปกฺขภาวโต จ สภเยขนฺธปญฺจเกฯ **อภยสญฺญายา**ติ ‘‘อภยํ เขม’’นฺติ อุปฺปนฺนสญฺญายฯ **อสฺสาทสญฺญา** นามปญฺจุปาทานกฺขเนฺธสุ อสฺสาทวเสน ปวตฺตสญฺญา, ยา ‘‘อาลยาภินิเวโส’’ติปิ วุจฺจติฯ **อภิรติสญฺญา** ตเตฺถว อภิรติวเสน ปวตฺตสญฺญา, ยา ‘‘นนฺที’’ติปิ วุจฺจติฯ **อมุจฺจิตุกมฺยตา** อาทานํฯ **อนุเปกฺขา** สงฺขาเรหิ อนิพฺพินฺทนํ, สาลยตาติ อโตฺถฯ **ธมฺมฏฺฐิติยํ** ปฏิจฺจสมุปฺปาเท **ปฏิโลมภาโว** สสฺสตุเจฺฉทคฺคาโห, ปจฺจยาการปฏิจฺฉาทกโมโห วา, **นิพฺพาเน ปฏิโลมภาโว** สงฺขาเรสุ รติ, นิพฺพานปฏิจฺฉาทกโมโห วาฯ **สงฺขารนิมิตฺตคฺคาโห**ติ ยาทิสสฺส กิเลสสฺส อปฺปหีนตฺตา วิปสฺสนา สงฺขารนิมิตฺตํ น มุญฺจติ, โส กิเลโส, โย ‘‘สํโยคาภินิเวโส’’ติปิ วุจฺจติฯ สงฺขารนิมิตฺตคฺคหณสฺส อติกฺกมนเมว วา **ปหานํ**ฯ

ปวตฺติ **เอว ปวตฺติภาโว,** ปริยุฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ **นีวรณาทิธมฺมาน**นฺติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน นีวรณปกฺขิยา กิเลสา วิตกฺกวิจาราทโย จ คยฺหนฺติฯ

จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติภาเวน ยํ ปหานนฺติ สมฺพโนฺธฯ เกน ปหานนฺติ? อริยมเคฺคเหวาติ วิญฺญายมาโนยมโตฺถ เตสํ ภาวิตตฺตา อปฺปวตฺติวจนโตฯ **สมุทยปกฺขิกสฺสา**ติ เอตฺถ จตฺตาโรปิ มคฺคา จตุสจฺจาภิสมยาติ กตฺวา เตหิ ปหาตเพฺพน เตน เตน สมุทเยน สห ปหาตพฺพตฺตา สมุทยสภาคตฺตา, สจฺจวิภเงฺค จ สพฺพกิเลสานํ สมุทยภาวสฺส วุตฺตตฺตา ‘‘สมุทยปกฺขิกา’’ติ ทิฏฺฐิอาทโย วุจฺจนฺติฯ **ปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตํ** วุปสนฺตตาฯ **สงฺขตนิสฺสฏตา** สงฺขารสภาวาภาโวฯ **ปหีนสพฺพสงฺขต**นฺติ วิรหิตสพฺพสงฺขตํ, วิสงฺขารนฺติ อโตฺถฯ ปหานญฺจ ตํ วินโย จาติ **ปหานวินโย** ปุริเมน อเตฺถน, ทุติเยน ปน ปหียตีติ ปหานํ, ตสฺส วินโยติ โยเชตพฺพํฯ

ภินฺนสํวรตฺตาติ นฏฺฐสํวรตฺตา, สํวราภาวโตติ อโตฺถฯ เตน อสมาทินฺนสํวโรปิ สงฺคหิโต โหติฯ สมาทาเนน หิ สมฺปาเทตโพฺพ สํวโร ตทภาเว น โหตีติฯ เอวญฺหิ โลเก วตฺตาโร โหนฺติ ‘‘มหา วต โน โภโค, โส นโฏฺฐ ตถา อกตตฺตา’’ติฯ **อริเย**ติ อริโยฯ ปจฺจตฺตวจนเญฺหตํฯ **เอเสเส**ติ เอโส โส เอว, อตฺถโต อนโญฺญติ อโตฺถฯ **ตชฺชาเต**ติ อตฺถโต ตํสภาโว, สปฺปุริโส อริยสภาโว, อริโย จ สปฺปุริสสภาโวติ อโตฺถฯ

ตํ อตฺถนฺติ ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอวํ วุตฺตมตฺถํฯ กสฺมา ปเนตฺถ ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตาติ? ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ‘‘ยสฺมา ปุถุชฺชโน อปริญฺญาตวตฺถุโก’’ติอาทินา (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒) สยเมว วกฺขติฯ ธโมฺม อธิฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **ธมฺมาธิฏฺฐานา,** สภาวธเมฺม นิสฺสาย ปวตฺติตเทสนาฯ ธมฺมวเสเนว ปวตฺตา ปฐมา, ปุคฺคลวเสน อุฏฺฐหิตฺวา ปุคฺคลวเสเนว คตา ตติยา, อิตรา ธมฺมปุคฺคลานํ โวมิสฺสกวเสนฯ กสฺมา ปน ภควา เอวํ วิภาเคน ธมฺมํ เทเสตีติ? เวเนยฺยชฺฌาสเยน เทสนาวิลาเสน จฯ เย หิ เวเนยฺยา ธมฺมาธิฏฺฐานาย ธมฺมเทสนาย สุเขน อตฺถํ ปฏิวิชฺฌนฺติ, เตสํ ตถา ธมฺมํ เทเสติฯ เอส นโย สพฺพตฺถฯ ยสฺสา จ ธมฺมธาตุยา สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา เทสนาวิลาสปฺปโตฺต โหติ, สายํ สุปฺปฏิวิทฺธา, ตสฺมา เทสนาวิลาสปฺปโตฺต ธมฺมิสฺสโร ธมฺมราชา ยถา ยถา อิจฺฉติ, ตถา ตถา ธมฺมํ เทเสตีติ เอวํ อิมินา เวเนยฺยชฺฌาสเยน เทสนาวิลาเสน จ เอวํ วิภาเคน ธมฺมํ เทเสตีติ เวทิตโพฺพฯ

ฉธาตุโรติ ปถวิธาตุ อาโป-เตโช-วาโย-อากาสธาตุ วิญฺญาณธาตูติ อิเมสํ ฉนฺนํ ธาตูนํ วเสน ฉธาตุโรฯ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา โสมนสฺสฏฺฐานิยํ รูปํ อุปวิจรตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๒๔) วุตฺตานํ ฉนฺนํ โสมนสฺสูปวิจารานํ, ฉนฺนํ โทมนสฺสอุเปกฺขูปวิจารานญฺจ วเสน

อฎฺฐารสมโนปวิจาโรฯ สจฺจาธิฎฺฐานาทิวเสน **จตุราธิฎฺฐาโน**ฯ ปญฺญาจกฺขุนา ทิฎฺฐธมฺมิกสฺส สมฺปรายิกสฺส จ อตฺถสฺส อทสฺสนโต **อโนฺธ,** ทิฎฺฐธมฺมิกเสฺสว ทสฺสนโต **เอกจกฺขุ,** ทฺวินฺนมฺปิ ทสฺสนโต **ทฺวิจกฺขุ,** เวทิตโพฺพฯ

สฺวายํ นิทฺทิสีติ สมฺพโนฺธฯ **สฺวาย**นฺติ จ โส อยํ, ยถาวุตฺตเทสนาวิภาคกุสโล ภควาติ อโตฺถฯ **อปริญฺญาตวตฺถุโก**ติ ตีหิ ปริญฺญาหิ อปริญฺญาตกฺขโนฺธฯ ขนฺธา หิ ปริญฺญาตวตฺถุฯ **อปริญฺญามูลิกา**ติ ปริชานนาภาวนิมิตฺตา ตสฺมิํ สติ ภาวโตฯ ปริญฺญานญฺหิ อวิชฺชาทโย กิเลสา ปฎิปกฺขา ตมฺมูลิกา จ สพฺพมญฺญนาติฯ **อริยานํ อทสฺสาวี**ติ เอตฺถ อิติ-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ‘‘อริยธมฺมสฺส อโกวิโท’’ติอาทิกํ ปุถุชนสฺส วิเสสนภาเวน ปวตฺตํ ปาฬิเสสํ คณฺหาติ ปุถุชฺชนนิเทฺทสภาวโตฯ เตนาห **‘‘เอวํ ปุถุชฺชนํ นิทฺทิสี’’**ติฯ

สุตฺตนิเกฺขปวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปถวีวารวณฺณนา

ตสฺสาติ ปุถุชฺชนสฺสฯ วสติ เอตฺถ อารมฺมณกรณวเสนาติ อารมฺมณมฺปิ **วตฺถู**ติ วุจฺจติ ปวตฺติฎฺฐานภาวโตติ อาห **‘‘ปถวีอาทีสุ วตฺถูสู’’**ติฯ สกฺกายธมฺมานมฺปิ อารมฺมณาทินา สติปิ มญฺญนาเหตุภาเว มญฺญนาเหตุกเตฺตเนว เตสํ นิพฺพตฺติโตติ วุตฺตํ **‘‘สพฺพสกฺกายธมฺมชนิตํ มญฺญน’’**นฺติฯ เอตฺถ จ ปถวีธาตุ เสสธาตูนํ สสมฺภาราสมฺภารภาวา สติปิ ปมาณโต สมภาเว สามตฺถิยโต อธิกานธิกภาเวน เวทิตพฺพาฯ สมฺภารนฺตีติ **สมฺภารา,** ปริวาราฯ ตํตํกลาเปหิ ลกฺขณปถวิยา เสสธมฺมา ยถารหํ ปจฺจยภาเวน ปริวารภาเวน จ ปวตฺตนฺติฯ เตนาห **‘‘สา หิ วณฺณาทีหิ สมฺภาเรหิ สทฺธิํ ปถวีติ สสมฺภารปถวี’’**ติฯ **ปถวิโต**ติ เอตฺถ ปุถุลเฎฺฐน ปุถุวี, ปุถุวี เอว ปถวีฯ สา หิ สติปิ ปริจฺฉินฺนวุตฺติยํ สเพฺพสํ สกลาปภาวานํ อาธารภาเวน ปวตฺตมานา ปุถุลา ปตฺถฎา วิตฺถิณฺณาติ วตฺตพฺพตํ อรหติ, น ปน ตํ อนุปวิสิตฺวา ปวตฺตมานา อาปาทโยฯ สสมฺภารปถวิยา ปน ปุถุลภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อารมฺมณปถวิยํ วฑฺฒนผรณเฎฺฐหิ ปุถุลโฎฺฐ, อิตรสฺมิํ รุฬฺหิยาว ทฎฺฐโพฺพฯ **อารมฺมณปถวี**ติ ฌานสฺส อารมฺมณภูตํ ปถวีสงฺขาตํ ปฎิภาคนิมิตฺตํฯ เตนาห **‘‘นิมิตฺตปถวีติปิ วุจฺจตี’’**ติฯ **อาคมนวเสนา**ติ ปถวีกสิณภาวนาคมนวเสนฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘อาโป จ เทวา ปถวี, เตโช วาโย ตทาคมุ’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๓๔๐)ฯ

สพฺพาปีติ จตุพฺพิธา ปถวีปิฯ อนุสฺสวาทิมตฺตลทฺธา มญฺญนา วตฺถุ โหติเยวฯ ตถา หิ ‘‘กกฺขฬํ ขริคต’’นฺติอาทินา (วิภ. ๑๗๓) ลกฺขณปถวีปิ อุทฺธรียติฯ ยํ ปเนเก วทนฺติ ‘‘ลกฺขเณ ทิเฎฺฐ มญฺญนา นตฺถิ, สญฺชานาตีติ วุตฺตสญฺญา จ ทิฎฺฐิคฺคาหสฺส มูลภูตา ปิณฺฑคฺคาหิตา, สา ลกฺขเณ นกฺขมติ, ตสฺมา ลกฺขณปถวี น คเหตพฺพา’’ติ, ตทยุตฺตํ ลกฺขณปฎิเวธสฺส อิธ อนธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห **‘‘โลกโวหารํ คเหตฺวา’’**ติฯ น จ สพฺพสญฺญา ปิณฺฑคฺคาหิกา , นาปิ ทิฎฺฐิคฺคาหเสฺสว มูลภูตา, ตสฺมา ลกฺขณปถวิยาปิ กายทฺวารานุสาเรน อญฺญถา จ อุปฎฺฐิตาย มญฺญนา ปวตฺตเตวฯ เตเนว จ ‘‘อนุสฺสวาทิมตฺตลทฺธา’’ติ วุตฺตํฯ **ปถวิโต**ติ ปจฺจเต นิสฺสกฺกวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปถวีติ สญฺชานาตี’’**ติ อาหฯ ยสฺมา จตุพฺพิธมฺปิ ปถวิํ ‘‘ปถวี’ติ สญฺชานโนฺต เตน เตน นเยน ปถวีโกฎฺฐาเสเนว สญฺชานาตีติ วุจฺจติ, น อาปาทิโกฎฺฐาเสน, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ปถวิภาเคน สญฺชานาตี’’**ติฯ **โลกโวหารํ คเหตฺวา**ติ โลกสมญฺญํ อวิชหิตฺวาฯ เอเตน ลกฺขณปถวิยมฺปิ โวหารมุเขเนวสฺสา ปวตฺตีติ ทเสฺสติฯ

ยทิ โลกโวหาเรน ตตฺถ ปวตฺติ, โก เอตฺถ โทโส, นนุ อริยาปิ ‘‘อยญฺหิ ภเนฺต มหาปถวี’’ติอาทินา โลกโวหาเรน ปวตฺตนฺตีติ? น เอตฺถ โวหารมเตฺต อวฏฺฐานํ อธิเปฺปตํ, อถ โข โวหารมุเขน มิจฺฉาภินิเวโสติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สญฺญาวิปลฺลาเสน สญฺชานาตี’’**ติ อาหฯ ตสฺส โตฺถ – อโยนิโสมนสิการสมฺภูตาย ‘‘สุภ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตาย วิปรีตสญฺญาย สญฺชานาตีติฯ เอเตน ทุพฺพลา ตณฺหามานทิฏฺฐิมญฺญนา ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา สญฺญา คหิตาติ? ปากฏภาวโตฯ ยถา นาม อคฺคิมฺหิ มถิยมาเน ยทา ธูโม อุปลพฺภติ, กิญฺจาปิ ตทา วิชฺชเตว ปาวโก อวินาภาวโต, ปากฏภาวโต ปน ธูโม ชาโตติ วุจฺจติ, น อคฺคิ ชาโตติ, เอวํ สมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยทิปิ ตตฺถ มญฺญนากิจฺจํ อตฺถิ, น ปน วิภูตํ อปากฏภาวโต สญฺญากิจฺจเมว วิภูตํ, ตํ ปน มญฺญนานุกูลํ มญฺญนาสหิตํ จาติ อาห **‘‘สญฺญาวิปลฺลาเสน สญฺชานาตี’’**ติฯ เอวํ ปถวีภาคํ อมฺุญฺจโนฺตเยว วา สญฺชานาตีติ สมฺพโนฺธฯ โย หิ วุตฺตปฺปเภทาย ปถวิยา ปถวิภาคํ อมฺุญฺจโนฺตเยว อวิชหโนฺตเยว สีสปิเณฺฑ สุวณฺณสญฺญี วิย อนตฺตาทิสภาวํเยว ตํ อตฺตาทิวเสน สญฺชานาติ, ตสฺส วเสน วุตฺตํ ‘‘ปถวี’’ติอาทิฯ **น วตฺตพฺพํ** ปุถุชฺชนคฺคาหสฺส ยุตฺติมคฺคนนิวารณโตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อุมฺมตฺตโก วิย…เป…. คณฺหาตี’’**ติ ฯ **อริยานํ อทสฺสาวิตาทิเภท**นฺติ อริยานํ อทสฺสาวิตาทิวิเสสํ วทเนฺตน ภควตาว เอตฺถ ยถาวุตฺตสญฺชานเน การณํ วุตฺตนฺติ โยชนาฯ

เอวนฺติ ‘‘ปถวิภาเคน สญฺชานาตี’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **สญฺชานิตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสติ อาห **‘‘อปรภาเค…เป…. คณฺหาตี’’**ติฯ **ปปญฺจสงฺขา**ติ ปปญฺจโกฏฺฐาสาฯ ปปญฺจนฺติ สตฺตา สํสาเร จิรายนฺติ เอเตหีติ **ปปญฺจา,** มญฺญนฺติ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา ปริกเปฺปนฺติ เอตาหีติ **มญฺญนา**ติ ทฺวีหิปิ ปริยาเยหิ ตณฺหาทโยว วุตฺตาติ อาห **‘‘ตณฺหามานทิฏฺฐิปปเญฺจหิ อิธ มญฺญนานาเมน วุเตฺตหี’’**ติฯ อชญฺญสฺส ชญฺญโต, อเสยฺยาทิกสฺส เสยฺยาทิโต คหณโต ทิฏฺฐิมญฺญนา วิย ตณฺหามานมญฺญนาปิ อญฺญถา คาโห เอวาติ อาห **‘‘อญฺญถา คณฺหาตี’’**ติฯ อารมฺมณาภินิโรปนาทินา ภินฺนสภาวานมฺปิ วิตกฺกาทีนํ สาธารโณ อุปนิชฺฌายนสภาโว วิย อนุคิชฺฌนุณฺณติปรามสนสภาวานมฺปิ ตณฺหาทีนํ สาธารเณน อารมฺมณปริกปฺปนากาเรน ปวตฺติ **มญฺญนา**ติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **‘‘ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญตี’’**ติอาทิฯ **อสฺสา**ติ ปุถุชฺชนสฺส, อุทยพฺพยานุปสฺสนาทีสุ วิย สุขุมนเยนปิ มญฺญนาปวตฺติ อตฺถีติ วิภาวนสุขตาย ถูลํเยว ตํ ทเสฺสตุกาโม **‘‘โอฬาริกนเยนา’’**ติอาหฯ โอฬาริเก หิ วิภาเค ทสฺสิเต สุขุมวิภาวนา สุกราติ ทเสฺสตุํ อยมตฺถโยชนา วุจฺจตีติ สมฺพโนฺธฯ **อชฺฌตฺติกา**ติ อินฺทฺริยพทฺธา สตฺตสนฺตานปริยาปนฺนา นิยกชฺฌตฺตา **วุตฺตา** วิภเงฺค ปฏิสมฺภิทามเคฺค จฯ

วิภเงฺคติ ธาตุวิภเงฺค (วิภ. ๑๗๓)ฯ **พาหิรา**ติ อนินฺทฺริยพทฺธา สงฺขารสนฺตานปริยาปนฺนาฯ **กกฺขฬ**นฺติ ถทฺธํฯ **ขริคต**นฺติ ผรุสํฯ กกฺขฬภาโว **กกฺขฬตฺตํ**ฯ **กกฺขฬภาโว**ติ กกฺขฬสภาโวฯ **พหิทฺธา**ติ อินฺทฺริยพทฺธโต พหิทฺธาภูตํฯ **อนุปาทินฺน**นฺติ น อุปาทินฺนํฯ **อโย**ติ กาฬโลหํฯ **โลห**นฺติ ชาติโลหํ วิชาติโลหํ กิตฺติมโลหํ ปิสาจโลหนฺติ จตุพฺพิธํฯ ตตฺถ อโย สชฺฌุ สุวณฺณํ ติปุ สีสํ ตมฺพโลหํ เวกนฺตกโลหนฺติ อิมานิ สตฺต **ชาติโลหานิ** นามฯ นาคนาสิกาโลหํ **วิชาติโลหํ** นามฯ กํสโลหํ วฏฺฏโลหํ อารกูฏนฺติ ตีณิ **กิตฺติมโลหานิ** นามฯ โมรกฺขกํ ปุถุกํ มลินกํ จปลกํ สลกํ อาฏลํ ภตฺตกํ ทุสิโลหนฺติ อฏฺฐ **ปิสาจโลหานิ** นามฯ เตสุ **เวกนฺตกโลหํ** นาม สพฺพโลหเจฺฉทนสมตฺถา เอกา โลหชาติฯ ตถา หิ ตํ วิกนฺตติ ฉินฺทตีติ วิกนฺตกนฺติ วุจฺจติฯ วิกนฺตกเมว เวกนฺตกํฯ **นาคนาสิกาโลหํ** โลหสทิสํ โลหวิชาติ หลิทฺทาทิวิชาติ วิยฯ ตถา หิ ตํ โลหาการํ โลหมลํ วิย ฆนสํหตํ หุตฺวา ติฏฺฐติ, ตาเปตฺวา ตาฬิตํ ปน ภินฺนํ ภินฺนํ หุตฺวา วิสรติ มุทุ มฏฺฐํ กมฺมนิยํ วา น โหติฯ ติปุตเมฺพ มิเสฺสตฺวา กตํ **กํสโลหํ**ฯ สีสตเมฺพ มิเสฺสตฺ

วา กตํ **วฏฺฏโลหํ**ฯ ชสตเมฺพ มิเสฺสตฺวา กตํ **อารกุฏํ**ฯ เตเนว ตํ กรเณน นิพฺพตฺตตฺตา **กิตฺติมโลห**นฺติ วุจฺจติฯ ยํ ปน เกวลํ รสกธาตุ วินิคฺคตํ, ตํ ‘‘ปิตฺตล’’นฺติปิ วทนฺติฯ ตํ อิธ นาธิเปฺปตํ, ยถาวุตฺตํ มิสฺสกเมว กตฺวา โยชิตํ **กิตฺติม**นฺติ วุตฺตํฯ **โมรกฺขกา**ทีนิ เอวํนามาเนเวตานิฯ เตสุ ยสฺมา ปญฺจ ชาติโลหานิ ปาฬิยํ วิสุํ วุตฺตาเนว, ตสฺมา เวกนฺตกโลเหน สทฺธิํ วุตฺตาวเสสํ สพฺพํ อิธ โลหนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ติปูติ เสตติปุฯ **สีส**นฺติ กาฬติปุฯ **สชฺฌ**นฺติ รชตํฯ **มุตฺตา**ติ หตฺถิกุมฺภชาทิกา อฏฺฐวิธาปิ มุตฺตาฯ ตถา หิ หตฺถิกุมฺภํ วราหทาฐา ภุชงฺคสีสํ วลาหกูฏํ เวฬุ มจฺฉสีโร สโงฺข สิปฺปีติ อฏฺฐ มุตฺตาโยนิโยฯ ตตฺถ **หตฺถิกุมฺภชา** ปีตวณฺณา ปภาหีนาฯ **วราหทาฐา** วราหทาฐวณฺณาวฯ **ภุชงฺคสีสชา** นีลาทิวณฺณา สุวิสุทฺธา วฏฺฏลา จฯ **วลาหกชา** ภาสุรา ทุพฺพิภาครูปา รตฺติภาเค อนฺธการํ วิธมนฺติโย ติฏฺฐนฺติ, เทวูปโภคา เอว จ โหนฺติฯ **เวฬุชา** กรกุปลสมานวณฺณา น ภาสุรา, เต จ เวฬู อมนุสฺสโคจเร เอว ปเทเส ชายนฺติฯ **มจฺฉสีรชา** ปาฐีนปิฏฺฐิสมานวณฺณา วฏฺฏลา ลฆโว จ โหนฺติ ปภาวิหีนา, เต จ มจฺฉา สมุทฺทมเชฺฌ เอว ชายนฺติฯ **สงฺขชา** สโงฺขทรจฺฉวิวณฺณา โกลปฺปมาณาปิ โหนฺติ ปภาวิหีนาวฯ **สิปฺปิชา** ปภาวิเสสยุตฺตา โหนฺติ นานาสณฺฐานาฯ เอวํ ชาติโต อฏฺฐวิธาสุปิ มุตฺตาสุ ยา มจฺฉสงฺขสิปฺปิชา, ตา สามุทฺทิกา โหนฺติ, ภุชงฺคชาปิ กาจิ สามุทฺทิกา โหนฺติ, อิตรา อสามุทฺทิกาฯ ยสฺมา พหุลํ สามุทฺทิกาว มุตฺตา โลเก ทิสฺสนฺติ, ตตฺถาปิ สิปฺปิชาว, อิตรา กาทาจิกาฯ ตสฺมา **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๑๗๓) ‘‘มุตฺตาติ สามุทฺทิกา มุตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ

มณีติ ฐเปตฺวา ปาฬิอาคเต เวฬุริยาทิเก เสโส โชติรสาทิเภโท สโพฺพปิ มณิฯ **เวฬุริย**นฺติ วํสวณฺณมณิฯ **สโงฺข**ติ สามุทฺทิกสโงฺขฯ **สิลา**ติ กาฬสิลา ปณฺฑุสิลา เสตสิลาทิเภทา อฏฺฐปิ สิลาฯ **รชต**นฺติ กหาปณาทิกํ วุตฺตาวเสสํ รชตสมฺมตํฯ **ชาตรูป**นฺติ สุวณฺณํฯ **โลหิตโงฺค**ติ รตฺตมณิฯ **มสารคลฺล**นฺติ กพรมณิ **ติณา**ทีสุ พหิภารา ตาลนาฬิเกราทโยปิ **ติณํ** นามฯ อโนฺตสารํ ขทิราทิ อนฺตมโส ทารุขณฺฑมฺปิ **กฏฺฐํ** นามฯ มุคฺคมตฺตโต ยาว มุฏฺฐิปฺปมาณา มรุมฺพา **สกฺขรา** นามฯ มุคฺคมตฺตโต ปฏฺฐาย เหฏฺฐา วาลิกา นามฯ **กฐล**นฺติ กปาลขณฺฑํฯ **ภูมี**ติ สสมฺภารปถวีฯ **ปาสาโณ**ติ อโนฺตมุฏฺฐิยํ อสณฺฐหนโต ปฏฺฐาย ยาว หตฺถิปฺปมาณํ ปาสาณํ, หตฺถิปฺปมาณโต ปน ปฏฺฐาย อุปริ **ปพฺพโต**ติฯ อยํ อโยอาทีสุ วิภาคนิเทฺทโสฯ **นิมิตฺตปถวี**ติ ปฏิภาคนิมิตฺตภูตํ ปถวิกสิณํฯ ตมฺปิ หิ ‘‘รูปาวจรติกจตุกฺกชฺฌานํ กุสลโต จ วิปากโต จ กิริยโต จ จตุตฺถสฺส ฌานสฺส วิปาโก อิเม ธมฺมา พหิทฺธารมฺมณา’’ติ วจนโต ‘‘พาหิรา ปถวี’’ติ วุจฺจติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยา จ อชฺฌตฺตารมฺมณตฺติเก นิมิตฺตปถวี, ตํ คเหตฺวา’’**ติฯ อุคฺคหนิมิตฺตเญฺจตฺถ ตํคติกเมว ทฏฺฐพฺพํ, นิมิตฺตุปฺปตฺติโต ปน ปุเพฺพ ภูมิคฺคหเณเนว คหิตนฺติฯ

ตีหิ มญฺญนาหีติ วุตฺตํ มญฺญนาตฺตยํ สปรสนฺตาเนสุ สเงฺขปโต โยเชตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อหํ ปถวี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อหํ ปถวี**ติอาทีนา อชฺฌตฺตวิสยํ ทิฏฺฐิมญฺญนํ มานมญฺญนเญฺจ ทเสฺสติ อตฺตาภินิเวสาหํการทีปนโตฯ **มม ปถวี**ติ อิมินา ตณฺหามญฺญนํ มานมญฺญนมฺปิ วา ปริคฺคหภูตายปิ ปถวิยา เสยฺยาทิโต มานชปฺปนโตฯ เสสปททฺวเยปิ อิมินานเยน มญฺญนาวิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ ปถวิกสิณชฺฌานลาภี ฌานจกฺขุนา คหิตฌานารมฺมณํ ‘‘อตฺตา’’ติ อภินิวิสโนฺต ตญฺจ เสยฺยาทิโต ทหโนฺต อตฺถโต **‘‘อหํ ปถวี’’ติ มญฺญติ** นาม, ตเมว ‘‘อยํ มยฺหํ อตฺตา’’ติ คหเณ ปน **‘‘มม ปถวี’’ติ มญฺญติ** นามฯ ตถา ตํ ‘‘ปรปุริโส’’ติ วา ‘‘เทโว’’ติ วา วาทวเสน ‘‘อยเมว ปเรสํ อตฺตา’’ติ วา อภินิวิสโนฺต **‘‘ปโร ปถวี, ปรสฺส ปถวี’’ติ มญฺญติ** นามฯ อิมินา นเยน เสสปถวีสุปิ ยถารหํ จตุกฺกํ นิทฺธาเรตพฺพํฯ

เอวํ ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติ เอตฺถ จตุกฺกวเสน มญฺญนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ มญฺญนาวตฺถุํ มญฺญนาโย จ วิภชิตฺวา อเนกวิหิตํ ตสฺส มญฺญนาการํ ทเสฺสตุํ **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อยนฺ**ติ ยถาวุโตฺต ปุถุชฺชโนฯ **ฉนฺทราค**นฺติ พหลราคํฯ **อสฺสาเทตี**ติ นิกาเมติ, ‘‘อิเม เกสา มุทุสินิทฺธกุญฺจิตนีโลภาสา’’ติอาทินา ตตฺถ รสํ วินฺทติฯ **อภินนฺทตี**ติ สปฺปีติกาย ตณฺหาย อภิมุโข นนฺทติ ปโมทติฯ **อภิวทตี**ติ อุปฺปนฺนํ ตณฺหาภินนฺทนาเวคํ หทเยน สนฺธาเรตุํ อสโกฺกโนฺต ‘‘อโห เม เกสา’’ติ วาจํ นิจฺฉาเรติฯ **อโชฺฌสาย ติฎฺฐตี**ติ พลวตณฺหาภินิเวเสน คิลิตฺวา ปรินิฎฺฐาเปตฺวา ติฎฺฐติฯ **อญฺญตรํ วา ปน รชฺชนียวตฺถุ**นฺติ เกสาทิโต อญฺญตรํ วา กรจรณาทิปฺปเภทํ นิยกชฺฌตฺตปริยาปนฺนํ ราคุปฺปตฺติเหตุภูตํ วตฺถุํฯ **อิตี**ติ อิมินา สินิทฺธาทิปฺปกาเรนาติ ปตฺถยิตพฺพาการํ ปรามสติฯ ตตฺถ **นนฺทึ สมนฺนาเนตี**ติ เตสุ ภาวีสุ เกสาทีสุ สิทฺธํ วิย กตฺวา นนฺทึ ตณฺหํ สมนฺนาหรติ สมฺปจาเรติฯ **ปณิทหตี**ติ ปตฺถนํ ฐเปติฯ

สมฺปตฺตึ นิสฺสาย ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติ, วิปตฺตึ นิสฺสาย ‘‘หีโนหมสฺมี’’ติ มานํ ชเนตีติ โยชนาฯ ปถวีโกฎฺฐาสภูตานํ เกสาทีนํ สมฺปตฺติวิปตฺตีหิ มานชปฺปนา ปถวิยา มญฺญนา โหตีติ อาห **‘‘เอวํ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ มานมญฺญนาย มญฺญตี’’**ติฯ อวยวพฺยติเรเกน สมุทายสฺส อภาวโต สมุทาโย ชีวาภินิเวโส อวยเวปิ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตํ ชีวํ ตํ สรีรนฺติ อาคตนเยน ปน เกสํ ‘ชีโว’ติ อภินิวิสตี’’**ติ อาหฯ ‘‘เกสา นาเมเต อิสฺสรวิหิตา ปชาปตินิสฺสิตา อณุสญฺจโย ปกติปริณาโม’’ติอาทินา นเยนเปตฺถ **ทิฎฺฐิมญฺญนา** เวทิตพฺพาฯ

อิมิสฺสา ปวตฺติยาติ นิกนฺติมานทิฎฺฐีนํ ปริยาทานสมุคฺฆาฎปฺปวตฺติยาฯ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา ยทิปิ ติสฺสนฺนมฺปิ มญฺญนานํ สมฺภโว ทสฺสิโตฯ ตณฺหามานมญฺญนานํ ปน เหฎฺฐา ทสฺสิตตฺตา ทิฎฺฐิมญฺญนา เอเวตฺถ วิเสสโต อุทฺธฎาติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **‘‘เอวมฺปิ อชฺฌตฺติกํ ปถวึ ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญตี’’**ติฯ

พาหิรมฺปิ ปถวึ ตีหิ มญฺญนาหิ มญฺญตีติ โยชนาฯ ตํ ปน มญฺญนาวิธึ ทเสฺสตุํ **‘‘กถ’’**นฺติ อาหฯ ตสฺสโตฺถ เหฎฺฐา วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

อยํ ชีโวติ อยํ กาฬโลหํ ‘‘ชีโว อตฺตา’’ติ **อภินิวิสติ** เอกเจฺจ นิคณฺฐา วิยฯ **เอวํ พาหิรํ ปถวึ ทิฎฺฐิมญฺญนาย มญฺญตี**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ยา เจว โข ปน อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุ, ยา จ พาหิรา ปถวีธาตู’’ติอาทินา นเยน อาเนตฺวา วตฺตโพฺพฯ

ปถวีกสิณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตีติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ อยมฺปิ จ นโย ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ เอเตฺถว อโนฺตคโธติ ทฎฺฐโพฺพ กสิณานมฺปิ รูปสมญฺญาสมฺภาวโตฯ **ปถวึ มญฺญตี**ติ เอตฺถ ยาทิโส มญฺญนาวตฺถุมญฺญนานํ วิตฺถารนโย วุโตฺต, ตาทิโส อิโต ปรํ วุตฺตนโยวาติ อาห **‘‘อิโต ปรํ สเงฺขเปเนว กถยิสฺสามา’’**ติ, อตาทิโส ปน วิตฺถารโตปิ กถยิสฺสตีติ อโตฺถฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา ‘‘ปถวิยา’’ติ อิทํ ภุมฺมวจนํ, ตสฺมา, โส อตฺตปรตฺตทุปกรณานํ อาธารภาเวน ตํ มญฺญนาวตฺถุํ กเปฺปตีติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อหํ ปถวิยา’’**ติอาทิฯ นนุ จ อินฺทฺริยพทฺธานินฺทฺริยพทฺธปเภทสฺส ธมฺมปฺปพนฺธสฺส สสมฺภารปถวี จ อาธารนิสฺสโย, อิตรา อารมฺมณนิสฺสโย ตทารมฺมณสฺสาติ เอตฺถ นิพฺพิโรโธติ? น, มญฺญนาวตฺถุํ นิสฺสยภาเวน ปริกปฺปนโตฯ อยญฺหิ ‘‘อห’’นฺติ ทิฎฺฐิมญฺญนาย มานมญฺญนาย จ วตฺถุภูตสฺส อตฺตโน ปถวิสนฺนิสฺสยํ กตฺวา **‘‘อหํ ปถวิยา’’ติ มญฺญติ,** ตณฺหามญฺญนาย วตฺถุภูตสฺส อุปกรณสฺส ปถวึ สนฺนิสฺสยํ กตฺวา

“มยฺหํ กิญฺจนํ ปลิโพโธ ปถวิยา”ติ มญฺญติฯ **ปโร**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยฺวายํ อตฺถนโยติ สมฺพโนฺธฯ **วุโตฺต** ปฏิสมฺภิทามเคฺคฯ **เอเตเนว นเยนา**ติ ยฺวายํ ‘‘โส โข ปน เม อตฺตา อิมสฺมิํ รูเป’’ติ สมุทายสฺส อาธารภาวทีปโน อตฺถนโย วุโตฺต, เอเตเนว นเยนฯ น หิ อวยวพฺยติเรเกน สมุทาโย ลพฺภติ, ตสฺมา สมุทาเย วุตฺตวิธิ อวยเวปิ ลพฺภตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมิสฺสา ปถวิยาติ มญฺญโนฺต**ติฯ **ตสฺมิํเยว ปนสฺส อตฺตนี**ติ เอตฺถ **อสฺสา**ติ ปุถุชฺชนสฺสฯ **ตสฺมิํเยว อตฺตนี**ติ อชฺฌตฺติกพาหิรปถวีสนฺนิสฺสเย อตฺตนิฯ ‘‘ปถวิยา มญฺญตี’’ติ ปทสฺสายํ วณฺณนาฯ เอวํ ‘‘ปถวิยา มญฺญตี’’ติ เอตฺถ อตฺตวเสน ทิฏฺฐิมานตณฺหามญฺญนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ปรวเสน ทเสฺสตุํ **“ยทา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อสฺสา**ติ ปรสฺสฯ **ตทา**ติ ปรวเสน มญฺญนายํฯ **ทิฏฺฐิมญฺญนา เอว ยุชฺชติ** ตตฺถ นิจฺจาภินิเวสาทโย สมฺภวนฺตีติ กตฺวาฯ อวธารเณน มานตณฺหามญฺญนา นิวเตฺตติฯ น หิ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา, ‘‘มยฺห’’นฺติ จ ปวตฺตลกฺขณา มานตณฺหา ปรสฺมิํ ปรสฺส สนฺตกภาเวน คหิเต จ ปวตฺตนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **อิตราโยปี**ติ มานตณฺหามญฺญนาโยปิฯ **อิจฺฉนฺติ** อฏฺฐกถาจริยาฯ ปรสฺสปิ หิ ปถวีสนฺนิสฺสเยน สมฺปตฺติอิสฺสริยาทิกสฺส วเสน อตฺตนิ เสยฺยาทิภาวํ ทหโต ปณิทหโต จ จิตฺตํ ตถาภาวาย มานตณฺหามญฺญนา สมฺภวนฺตีติ อาจริยานํ อธิปฺปาโยฯ ‘‘ปโร ปถวี ปรสฺส ปถวี’’ติ เอตฺถาปิ อิเม เทฺว ปการา สาธิปฺปายา นิทฺธาเรตพฺพาฯ

‘‘ปถวิโต สญฺชานาตี’’ติ, ‘‘อาทิโต’’ติ จ อาทีสุ อนิสฺสกฺกวจเนปิ โต-สโทฺท ทิโฏฺฐติ อาห **“ปถวิโตติ นิสฺสกฺกวจน”**นฺติฯ **สอุปกรณสฺสา**ติ หิรญฺญสุวณฺณคตสฺส ทาสโปริสาทินา วิตฺตุปกรเณน สอุปกรณสฺส, อตฺตโน วา ปรสฺส วา เตสํ อุปกรณสฺส วาติ อโตฺถฯ **ยถาวุตฺตปฺปเภทโต**ติ ลกฺขณาทิอชฺฌตฺติกาทิวุตฺตปฺปการวิภาคโตฯ **อุปฺปตฺติํ วา นิคฺคมนํ วา**ติ ‘‘ตํ อณฺฑํ อโหสิ เหมมยํ, ตสฺมิํ สยํ พฺรหฺมา อุปฺปโนฺน’’ติ พฺรหฺมณฺฑวาทวเสน วา ‘‘ทฺวีหิ อณูหิ ทฺวิอณุก’’นฺติ เอวํ ปวตฺตอณุกวาทวเสน วา ปถวิโต อุปฺปตฺติํ วา ‘‘สโพฺพยํ โลโก อิสฺสรโต วินิคฺคโต’’ติ อิสฺสรวาทวเสน อิสฺสรกุตฺตโต ปถวิโต นิคฺคมนํ วา มญฺญมาโนติ โยชนาฯ **ปถวิโต วา อโญฺญ** อาปาทิโก อตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถ จ ปุริมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป การกลกฺขณํ นิสฺสกฺกวจนํ, ทุติยสฺมิํ อุปปทลกฺขณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อตฺตโน ปริคฺคหภูตปถวิโต สุขปฺปตฺติํ ตโต เอว จ ปเรหิ เสยฺยาทิภาวํ กเปฺปนฺตสฺส วเสนเปตฺถ **ตณฺหามานมญฺญนา** เวทิตพฺพาฯ **อปเร**ติ สารสมาสาจริยาฯ **ตโต อญฺญํ อปฺปมาณํ อตฺตานํ คเหตฺวา**ติ ปุเพฺพ ภาวิตอาปาทิอปฺปมาณกสิณวเสน วา กาปิลกาณาททิฏฺฐิวเสน วา อปฺปมาณํ พฺยาปินํ อตฺตานํ คเหตฺวาฯ **ปถวิโต**ติ ปจฺฉา อภาวิตอวฑฺฒิตปถวีกสิณสงฺขาตปถวิโตฯ **พหิทฺธาปิ เม อตฺตา**ติ อิโต ปถวิโต พหิปิ เม อตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

เกวลนฺติ อนวเสสํฯ **มหาปถวิํ ตณฺหาวเสน มมายติ,** อยญฺจ นโย จตุทีปิสฺสริเย ฐิตสฺส ทีปจกฺกวตฺติโน จ ลเพฺภยฺย, มณฺฑลิกราชมหามตฺตกุฎุมฺพิกานมฺปิ วเสน ลพฺภเตว เตสมฺปิ ยถาปริคฺคหํ อนวเสเสตฺวา มญฺญนาย สมฺภวโตฯ ‘‘เอวํ มมา’’ติ คาหสฺส ‘‘เอโสหมสฺมิํ, เอโส เม อตฺตา’’ติ คาหวิธูรตาย วุตฺตํ **“เอกา ตณฺหามญฺญนา เอว ลพฺภตี”**ติ ฯ **อิมินา นเยนา**ติ วุตฺตมติเทสํ วิภาเวตุํ **“สา จาย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สา จาย**นฺติ สา จ อยํ ตณฺหามญฺญนา โยเชตพฺพาติ สมฺพโนฺธฯ ยถา ปน ทิฏฺฐิมญฺญนามญฺญิเต วตฺถุสฺมิํ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนา สมฺภวนฺติ, เอวํ ตณฺหามญฺญนามญฺญิเตน วตฺถุนา อตฺตานํ เสยฺยาทิโต ทหโต ตญฺจ อตฺตนิยํ นิจฺจํ ตถา ตํสามิภูตํ อตฺตานญฺจ ปริกเปฺปนฺตสฺส อิตรมญฺญ

นาปิ สมฺภวนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ‘‘เม’’ติ หิ อิมินา อตฺถคฺคหณมุเขเนว อตฺตนิยสมฺพโนฺธ ปกาสียตีติฯ

อภินนฺทตีติ อิมินา ตณฺหาทิฏฺฐาภินิเวสานํ สงฺคหิตตฺตา เต ทเสฺสโนฺต **‘‘อสฺสาเทติ ปรามสติ จา’’**ติ อาหฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาทวเสน เจตสฺส ทฺวยสฺส อสงฺกรโต ปวตฺติ เวทิตพฺพา, เอกจิตฺตุปฺปาเทปิ วา อธิปติธมฺมานํ วิย ปุพฺพาภิสงฺขารวเสน ตสฺส ตสฺส พลวภาเวน ปวตฺติฯ **เอตสฺมิํ อเตฺถ**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินนฺทนเตฺถฯ **เอต**นฺติ ‘‘ปถวิํ อภินนฺทตี’’ติ เอตํ ปทํฯ เยสํ วิเนยฺยานํ เยหิ ปการวิเสเสหิ ธมฺมานํ วิภาวเน กเต วิเสสาธิคโม โหติ, เตสํ เตหิ ปการวิเสเสหิ ธมฺมวิภาวนํฯ เยสํ ปน เยน เอเกเนว ปกาเรน ธมฺมวิภาวเน กเต วิเสสาธิคโม โหติ, เตสมฺปิ ตํ วตฺวา ธมฺมิสฺสรตาย ตทญฺญนิรวเสสปฺปการวิภาวนญฺจ **เทสนาวิลาโส**ฯ เตนาห **‘‘ปุเพฺพ มญฺญนาวเสน กิเลสุปฺปตฺติํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อภินนฺทนาวเสน ทเสฺสโนฺต’’**ติฯ **ธมฺมธาตุยา**ติ สมฺมาสโมฺพธิยาฯ สา หิ สพฺพเญฺญยฺยธมฺมํ ยถาสภาวโต ธาเรติ อุปธาเรติ, สกลญฺจ วิเนยฺยสตฺตสงฺขาตธมฺมปฺปพนฺธํ อปายทุกฺขสํสารทุกฺขปตนโต ธาเรติ, สยญฺจ อวิปรีตปวตฺติอาการา ธาตูติ ธมฺมธาตูติ อิธาธิเปฺปตาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ สมฺมาสโมฺพธีติฯ **สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา**ติ สุฏฺฐุ ปฏิวิทฺธภาวโต, สมฺมา อธิคตตฺตาติ อโตฺถฯ อภิกงฺขนสมฺปคฺคหปรามสนานํ วเสน อารมฺมเณ ปริกปฺปนาปวตฺติ มญฺญนาฯ ตตฺถ ‘‘มมํ, อห’’นฺติ จ อภินิเวสนํ **ปริกปฺปน**ํฯ เยน อโชฺฌสานํ โหติ, อยํ **อภินนฺทนา**ติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ สุตฺตาทิอวิรุทฺธาเยว อตฺตโนมติ อิจฺฉิตพฺพา, น อิตราติ สุเตฺตน ตสฺสา สงฺคหํ ทเสฺสตุํ **‘‘วุตฺตเญฺจต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เทสนาวิลาสวิภาวนสฺส ปน สเหตุกเหตุสมฺปยุตฺตทุกาทิเทสนาย นิพทฺธตา นิทฺธาเรตพฺพาฯ

ตสฺสาติ เตนฯ ญาตสทฺทสมฺพเนฺธน เหตุํ กตฺตริ สามิวจนํฯ **ตสฺมา**ติ อปริญฺญาตตฺตาฯ ‘‘อปริญฺญาต’’นฺติ ปฏิเกฺขปมุเขน ยํ ปริชานนํ วุตฺตํ, ตํ อตฺถโต ติวิธา ปริญฺญา โหตีติ ตํ สรูปโต ปวตฺติอาการโต จ วิภาเวโนฺต **‘‘โย หี’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ ยาย ปญฺญาย วิปสฺสนาภูมิํ ปริชานาติ ปริจฺฉินฺทติ, สา ปริชานนปญฺญา **ญาตปริญฺญา**ฯ สา หิ เตภูมกธมฺมชาตํ ‘‘อยํ วิปสฺสนาภูมี’’ติ ญาตํ วิทิตํ ปากฏํ กโรนฺตีเยว ลกฺขณรสาทิโต อชฺฌตฺติกาทิวิภาคโต จ ปริจฺฉิชฺช ชานาติฯ อิธ ปน ปถวีธาตุวเสน เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ **‘‘ปถวีธาตุํ ปริชานาตี’’**ติอาทิฯ **ตีรณปริญฺญา**ติ ตีรณวเสน ปริชานนกปญฺญาฯ สา หิ ปริวาเรหิ อนิจฺจตาทิอากาเรหิ อนิจฺจตาทิสภาวสฺส อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกสฺส ตีรณวเสน สมฺมสนวเสน ตํ ปริจฺฉิชฺช ชานาติฯ **อคฺคมเคฺคนา**ติ อรหตฺตมเคฺคนฯ โส หิ อนวเสสโต ฉนฺทราคํ ปชหติฯ **อคฺคมเคฺคนา**ติ วา อคฺคภูเตน มเคฺคน, โลกุตฺตรมเคฺคนาติ อโตฺถฯ อุภยถาปิ หิ สมุเจฺฉทปหานการี เอว ปญฺญา นิปฺปริยาเยน ปหานปริญฺญาติ ทเสฺสติฯ

นามรูปววตฺถานนฺติ เอเตน ปจฺจยปริคฺคโหปิ สงฺคหิโตติ ทฏฺฐโพฺพ นามรูปสฺส เหตุววตฺถานภาวโตฯ โสปิ หิ เหตุปจฺจยมุเขน นามรูปสฺส ววตฺถานเมวาติฯ กลาปสมฺมสนาทิวเสน **ตีรณปริญฺญา** อนิจฺจาทิวเสน สมฺมสนภาวโตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ตา ปริญฺญาโย นตฺถิ, ตสฺมาฯ อถ วา **ตสฺมา อปริญฺญาตตฺตา**ติ ยสฺมา อปริญฺญาตา ปถวี, ตสฺมา อปริญฺญาตตฺตา ปถวิยา ตํ ปถวิํ มญฺญติ จ อภินนฺทติ จาติฯ

ปถวีวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาโปวาราทิวณฺณนา

อาปํ อาปโตติ เอตฺถ อโปฺปติ, อปฺปายตีติ วา **อาโป,** ยสฺมิํ สงฺฆาเต สยํ อตฺถิ, ตํ อาพนฺธนวเสน พฺยาเปตฺวา ติฏฺฐติ, ปริพฺรูเหตีติ วา อโตฺถฯ อตฺถานํ อธิ **อชฺฌตฺตํ**ฯ ปติ ปติ อตฺตานนฺติ **ปจฺจตฺตํ**ฯ อุภเยนปิ สตฺตสนฺตานปริยาปนฺนเมว วทติฯ **อาโป อาโปคต**นฺติอาทีสุ อาพนฺธนเมว **อาโป,** ตเทว อาโปสภาวํ คตตฺตา **อาโปคตํ,** สภาเวเนว อาปภาวํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ สิเนหนวเสน **สิเนโห,** โสเยว สิเนหนสภาวํ คตตฺตา **สิเนหคตํ**ฯ **พนฺธนตฺตํ รูปสฺสา**ติ อวินิโพฺภครูปสฺส พนฺธนภาโว, อวิปฺปกิรณวเสน สมฺปิณฺฑนนฺติ อโตฺถฯ **อุคฺคณฺหโนฺต**ติ ยถาปริจฺฉิเนฺน อาโปมณฺฑเล ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปลพฺภติ, ตถา นิมิตฺตํ คณฺหโนฺตฯ **วุโตฺต**ติ ‘‘อาปสฺมิ’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตอาโปฯ โส หิ สสมฺภารอาโป, น ‘‘อาโปกสิณ’’นฺติ เอตฺถ วุตฺตอาโปฯ **เสส**นฺติ อารมฺมณสมฺมุติอาปานํ สรูปวิภาวนํฯ ‘‘อาปํ อาปโต ปชานาตี’’ติอาทิปาฬิยา อตฺถวิภาวนเญฺจว ตตฺถ ตตฺถ มญฺญนาวิภาคทสฺสนญฺจ **ปถวิยํ วุตฺตสทิสเมวา**ติฯ ตตฺถ ‘‘ปถวีกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๖๐; อ. นิ. ๑๐.๒๕) วุตฺตํ, อิธ ‘‘อาโปกสิณเมโก สญฺชานาตี’’ติอาทินา วตฺตพฺพํฯ ตตฺถ จ ‘‘ปถวีติ สญฺชานาตี’’ติ วุตฺตํ, อิธ ปน ‘‘อาโปติ สญฺชานาตี’’ติอาทินา วตฺตพฺพนฺติ เอวมาทิ เอว วิเสโสฯ เสสํ ตาทิสเมวฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ปถวิยํ วุตฺตสทิสเมวา’’ติฯ โย ปเนตฺถ วิเสโส, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เกวล’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มูลรโส**ติ มูลํ ปฏิจฺจ นิพฺพตฺตรโสฯ **ขนฺธรสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **ขีราทีนิ** ปากฏาเนวฯ ยถา ปน เภสชฺชสิกฺขาปเท (ปารา. ๖๑๘-๖๒๕), น เอวมิธ นิยโม อตฺถิฯ ยํ กิญฺจิ ขีรํ **ขีร**เมวฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ภุมฺมานี**ติ อาวาฏาทีสุ ฐิตอุทกานิฯ **อนฺตลิกฺขานี**ติ ปถวิํ อปฺปตฺตานิ วโสฺสทกานิ, ปตฺตานิ ปน ภุมฺมาเนวฯ **เอวํ วุตฺตา จาติ จ**-สเทฺทน หิโมทกกปฺปวินาสกอุทกปถวิยาอโนฺตอุทกปถวีสนฺธารกอุทกาทีนิ ปุเพฺพ อวุตฺตมฺปิ สมฺปิณฺฑิโนติฯ

เตชํ เตชโตติ เอตฺถ เตชนเฏฺฐน **เตโช,** เตชนํ นาม ทหนปจนาทิสมตฺถํ นิสานํ, ยํ อุณฺหตฺตนฺติ วุจฺจติฯ **เยน จา**ติ เยน เตโชคเตน กุปิเตนฯ **สนฺตปฺปตี**ติ อยํ กาโย สมนฺตโต ตปฺปติ เอกาหิกชราทิภาเวน อุสฺมชาโต โหติฯ **เยน จ ชีรียตี**ติ เยน อยํ กาโย ชีรียติ, อินฺทฺริยเวกลฺลตํ พลปริกฺขยํ วลิตาทิภาวญฺจ ปาปุณาติฯ **เยน จ ปริฑยฺหตี**ติ เยน กุปิเตน อยํ กาโย ปริโต ฑยฺหติ, โส จ ปุคฺคโล ฑยฺหามีติ สตโธตสปฺปิโคสีตจนฺทนาทิเลปเญฺจว ตาลวณฺฏวาตญฺจ ปจฺจาสีสติฯ **เยน จ อสิตปีตขายิตสายิตํ สมฺมา ปริณามํ คจฺฉตี**ติ เยน อสิตํ วา โอทนาทิ, ปีตํ วา ปานกาทิ, ขายิตํ วา ปิฏฺฐขชฺชกาทิ, สายิตํ วา อมฺพปกฺกมธุผาณิตาทิ สมฺมเทว ปริปากํ คจฺฉติ, รสาทิภาเวน วิเวกํ คจฺฉตีติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ สรีรสฺส ปกติอุสฺมํ อติกฺกมิตฺวา อุณฺหภาโว **สนฺตาโป,** สรีรทหนวเสน ปวโตฺต มหาทาโห **ปริทาโห,** สตวารํ ตาเปตฺวา อุทเก ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏสปฺปิ **สตโธตสปฺปิ,** รสรุธิรมํสเมทอฏฺฐิอฏฺฐิมิญฺชสุกฺกา **รสาทโย**ฯ ตตฺถ ปุริมา ตโย เตชา จตุสมุฏฺฐานา, ปจฺฉิโม กมฺมสมุฏฺฐาโนวฯ

เตโชภาวํ คตตฺตา **เตโชคตํ**ฯ **อุสฺมา**ติ อุณฺหาการโรฯ อุสฺมาว อุสฺมาภาวํ คตตฺตา **อุสฺมาคตํ**ฯ **อุสฺม**นฺติ จณฺฑอุสฺมํฯ ตเทว **อุสฺมคตํ,** สภาเวเนว อุสฺมภาวํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **กฏฺฐคฺคี**ติ กฏฺฐุปาทาโน อคฺคิฯ **สกลิกคฺคี**อาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สงฺการคฺคี**ติ กจวรํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนอคฺคิฯ **อินฺทคฺคี**ติ อสนิอคฺคิฯ **สนฺตาโป**ติ ชาลาย วา วีตจฺจิตงฺคารานํ วา สนฺตาโป ฯ **สูริยสนฺตาโป**ติ อาตโปฯ **กฏฺฐสนฺนิจยสนฺตาโป**ติ กฏฺฐราสิํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนสนฺตาโปฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **เอวํ วุตฺตา จาติฯ จ**-สเทฺทน เปตคฺคิกปฺปวินาสกคฺคินิรยคฺคิอาทิเก อวุเตฺตปิ สมฺปิณฺฑิโนติฯ

วายํ วายโตติ เอตฺถ วายนเฏฺฐน **วาโย**ฯ กิมิทํ วายนํ นาม? วิตฺถมฺภนํ, สมุทีรณํ วา, วายนํ คมนนฺติ เอเกฯ **อุทฺธงฺคมา วาตา**ติ อุคฺคารหิกฺกาทิปวตฺตกา อุทฺธํ อาโรหนวาตาฯ

อโธคมา วาตาติ อุจฺจารปสฺสาวาทินีหรณตา อโธ โอโรหนวาตาฯ **กุจฺฉิสยา วาตา**ติ อนฺตานํ พหิวาตาฯ **โกฏฺฐาสยา วาตา**ติ อนฺตานํ อโนฺตวาตาฯ **องฺคมงฺคานุสาริโน วาตา**ติ ธมนีชาลานุสาเรน สกลสรีเร องฺคมงฺคานิ อนุสฏา สมิญฺชนปสารณาทินิพฺพตฺตกา วาตา ฯ **สตฺถกวาตา**ติ สนฺธิพนฺธนานิ กตฺตริยา ฉินฺทนฺตา วิย ปวตฺตวาตาฯ **ขุรกวาตา**ติ ขุเรน วิย หทยมํสเฉทนผาลนกวาตาฯ **อุปฺปลกวาตา**ติ หทยมํสสฺส สมุปฺปาฏนกวาตาฯ **อสฺสาโส**ติ อโนฺตปวิสนกนาสิกาวาโตฯ **ปสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสิกาวาโตฯ เอตฺถ จ ปุริมา สเพฺพ จตุสมุฏฺฐานา, อสฺสาสปสฺสาสา จิตฺตสมุฏฺฐานาวฯ

วาโยคตนฺติ วาโยว วาโยคตํ, สภาเวเนว วาโยภาวํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ **ถมฺภิตตฺตํ รูปสฺสา**ติ อวินิโพฺภครูปสฺส ถมฺภิตภาโวฯ **ปุรตฺถิมา วาตา**ติ ปุรตฺถิมทิสโต อาคตา วาตาฯ **ปจฺฉิมา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ **สรชา**ทีสุ สห รเชน **สรชา,** รชวิรหิตา สุทฺธา **อรชา**ฯ สีตอุตุสมุฏฺฐานา, สีตวลาหกนฺตเร วา ชาตา **สีตา**ฯ อุณฺหอุตุสมุฏฺฐานา, อุณฺหวลาหกนฺตเร วา ชาตา **อุณฺหา**ฯ **ปริตฺตา**ติ มนฺทา ตนุกวาตาฯ **อธิมตฺตา**ติ พลววาตาฯ **กาฬา**ติ กาฬวลาหกนฺตเร สมุฏฺฐิตาฯ เยหิ อพฺภาหโต ฉวิวโณฺณ กาฬโก โหติ, เตสํ เอตํ อธิวจนนฺติปิ เอเกฯ **เวรมฺภวาตา**ติ โยชนโต อุปริ วายนวาตาฯ **ปกฺขวาตา**ติ อนฺตมโส มกฺขิกายปิ ปกฺขายูหนวาตาฯ **สุปณฺณวาตา**ติ ครุฬวาตาฯ กามํ เจเตปิ ปกฺขวาตาว, อุสฺสทวเสน ปน วิสุํ คหิตาฯ **ตาลวณฺฏวาตา**ติ ตาลวเณฺณหิ กเตน, อเญฺญหิ วา กเตน เกนจิ มณฺฑลสณฺฐาเนน สมุฏฺฐาปิตวาตาฯ **วิธูปนวาตา**ติ พีชนปตฺตเกน สมุฏฺฐาปิตวาตาฯ อิมานิ จ ตาลวณฺฏวิธูปนานิ อนุปฺปนฺนมฺปิ วาตํ อุปฺปาเทนฺติ, อุปฺปนฺนมฺปิ ปริวเตฺตนฺติฯ อิธาปิ **จ**-สโทฺท อุทกสนฺธารกวาตกปฺปวินาสกวาตชาลาเปลฺลนกวาตาทิเก อวุเตฺตปิ สมฺปิณฺเฑตีติฯ เอตฺถ จ ‘‘อาปํ มญฺญตี’’ติอาทีสุ ยสฺมา ตีหิ มญฺญนาหิ – ‘‘อหํ อาโปติ มญฺญติ, มม อาโปติ มญฺญตี’’ติอาทินา ปถวีวาเร วุตฺตนเยน สกฺกา มญฺญนาวิภาโค วิภาเวตุนฺติ วุตฺตํ **‘‘เสสํ วุตฺตนยเมวา’’**ติฯ ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน อิเมสุ ตีสุ วาเรสุ ยถารหํ มญฺญนาวิภาโค วิภาเวตโพฺพฯ

เอตฺตาวตาติ เอตฺตเกน อิมินา จตุวารปริมาเณน เทสนาวิเสเสนฯ **จ**-สโทฺท พฺยติเรโกฯ เตน วกฺขมานํเยว วิเสสํ โชเตติฯ **ยฺวาย**นฺติ โย อยํ ลกฺขโณ นาม หาโร วุโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ โส ปน ลกฺขณหาโร ยํลกฺขโณ ตตฺถ วุโตฺต, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘วุตฺตมฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **วุตฺตมฺหิ เอกธเมฺม**ติ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ วา ยสฺมิํ กสฺมิญฺจิ เอกธเมฺม สุเตฺต สรูปโต นิทฺธารณวเสน วา กถิเตฯ **เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เตนา**ติ เย เกจิ ธมฺมา กุสลาทิภาเวน, รูปกฺขนฺธาทิภาเวน วา เตน วุตฺตธเมฺมน สมานลกฺขณาฯ **วุตฺตา ภวนฺติ สเพฺพ**ติ สเพฺพปิ กุสลาทิสภาวา, ขนฺธาทิสภาวา วา ธมฺมา สุเตฺต อวุตฺตาปิ ตาย สมานลกฺขณตาย วุตฺตา ภวนฺติ, อาเนตฺวา สํวณฺณนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ

เอตฺถ จ เอกลกฺขณาติ สมานลกฺขณา วุตฺตาฯ เตน สหจริตา สมานกิจฺจตา สมานเหตุตา สมานผลตา สมานารมฺมณตาติ เอวมาทีหิปิ อวุตฺตานํ วุตฺตานํ วิย นิทฺธารณํ เวทิตพฺพํฯ **อิตี**ติ อิมินา ปกาเรนฯ เตนาห **‘‘เอวํ เนตฺติยํ ลกฺขโณ นาม หาโร วุโตฺต’’**ติ, **เนตฺติปาฬิยํ** (เนตฺติ. ๒๓) ปน ‘‘เย ธมฺมา เอกลกฺขณา เกจิ โส หาโร ลกฺขโณ นามา’’ติ ปาโฐ อาคโตฯ **ตสฺส วเสนา**ติ ตสฺส ลกฺขณหารสฺส วเสนฯ **รูปลกฺขณํ อนตีตตฺตา**ติ รุปฺปนสภาเวน สมานสภาวตฺตาฯ **วทเนฺตน** ภควตาฯ **เอตา**ติ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ เอวํ วุตฺตทิฏฺฐีฯ เอตฺถ จ **สกฺกายทิฏฺฐิมญฺญนา**ทสฺสเนเนว สกลรูปวตฺถุกา ตณฺหามานมญฺญนาปิ ทสฺสิตา เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ตสฺมิํเยว ปนสฺส ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมิํ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามานมญฺญนาปิ เวทิตพฺพา’’ติฯ อถ วา ปถวิํ อาปํ เตชํ วายํ เมติ มญฺญติ

อภินนฺทตีติ จ วทเนฺตน วุตฺตนเยเนว สกลรูปวตฺถุกา ตณฺหามญฺญนา ตทนุสาเรน มานมญฺญนาปิ วุตฺตาว โหตีติ เอวเมฺปตฺถ อิตรมญฺญนาปิ นิทฺธาเรตพฺพาฯ

อาโปวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภูตวาราทิวณฺณนา

๓. ‘‘ปถวิํ มญฺญติ, ปถวิยา มญฺญตี’’ติอาทีหิ ปเทหิ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, รูปสฺมิํ อตฺตานํ สมนุปสฺสตี’’ติอาทีนํ สกฺกายทิฏฺฐีนํ นิทฺธาริตตฺตา วุตฺตํ **‘‘เอวํ รูปมุเขน สงฺขารวตฺถุกํ มญฺญนํ วตฺวา’’**ติ ฯ **เตสุ สงฺขาเรสุ สเตฺตสุปี**ติ ตทุปาทาเนสุปิ สเตฺตสุ ฯ **ธาตูสู**ติ ปถวีอาทีสุ จตูสุ ธาตูสุฯ ‘‘ชาตํ ภูตํ สงฺขต’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๐๗; สํ. นิ. ๕.๓๗๙) ภูต-สโทฺท อุปฺปาเท ทิสฺสติ, สอุปสโคฺค ปน ‘‘ปฏูตมริโย ปกโรติ ปุญฺญ’’นฺติอาทีสุ วิปุเล, ‘‘เยภุเยฺยน ภิกฺขูนํ ปริภูตรูโป’’ติอาทีสุ หิํสเน, ‘‘สมฺภูโต สาณวาสี’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๔๕๐) ปญฺญตฺติยํ, ‘‘อภิภูโต มาโร วิชิโต สงฺคาโม’’ติอาทีสุ วิมถเน, ‘‘ปราภูตรูโป โข อยํ อเจโล ปาถิกปุโตฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๓, ๒๕, ๓๑, ๓๒) ปราชเย, ‘‘อนุภูตํ สุขทุกฺข’’นฺติอาทีสุ เวทิยเน, ‘‘วิภูตํ วิภาวิตํ ปญฺญายา’’ติอาทีสุ ปากฏีกรเณ ทิสฺสติฯ เต สเพฺพ **รุกฺขาทีสู**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ ‘‘กาโล ฆสติ ภูตานีติ (ชา. ๑.๒.๑๙๐), ภูตา โลเก สมุสฺสย’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๒๐; สํ. นิ. ๑.๑๘๖) จ อาทีสุ อวิเสเสน สตฺตวาจโกปิ ภูตสโทฺท, อุปริ เทวาทิปเทหิ สตฺตวิเสสานํ คหิตตฺตา อิธ ตทวสิฏฺฐา ภูตสเทฺทน คยฺหนฺตีติ อาห **‘‘โน จ โข อวิเสเสนา’’**ติฯ เตเนวาห – **‘‘จาตุมหาราชิกานญฺหิ เหฏฺฐา สตฺตา อิธ ภูตาติ อธิเปฺปตา’’**ติฯ โย หิ สตฺตนิกาโย ปริปุณฺณโยนิโก จตูหิปิ โยนีหิ นิพฺพตฺตนารโห, ตตฺถายํ ภูตสมญฺญา อณฺฑชาทิวเสน ภวนโตฯ

ภูเตติ วุตฺตเทสอาเทสิเต ภูเตฯ **ภูตโต สญฺชานาตี**ติ อิมินา ‘‘ภูตา’’ติ โลกโวหารํ คเหตฺวา ยถา ตตฺถ ตณฺหาทิมญฺญนา สมฺภวนฺติ, เอวํ วิปรีตสญฺญาย สญฺชานนํ ปกาสียติฯ สุวายมโตฺถ เหฏฺฐา ‘‘ปถวิโต สญฺชานาตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน สกฺกา ชานิตุนฺติ อาห **‘‘วุตฺตนยเมวา’’**ติฯ ยถา สุทฺธาวาสา สพฺพทา อภาวโต อิมํ เทสนํ นารุฬฺหา, เอวํ เนรยิกาปิ สพฺพมญฺญนานธิฏฺฐานโตฯ เอเตเนว เอกจฺจเปตานเมฺปตฺถ อสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ อปเร ปน ‘‘ทิฏฺฐิมญฺญนาธิฏฺฐานโต เตสเมฺปตฺถ สงฺคโห อิจฺฉิโตเยวา’’ติ วทนฺติฯ ‘‘สมงฺคิภูตํ ปริจาเรนฺต’’นฺติอาทินา สุเตฺต **วุตฺตนเยน**ฯ **รชฺชตี**ติ ‘‘สุภา สุขิตา’’ติ วิปลฺลาสคฺคาเหน ตตฺถ ราคํ ชเนติฯ เอวเมตฺถ รชฺชโนฺต จ น เกวลํ ทสฺสนวเสเนว, สวนาทิวเสนปิ รชฺชเตวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ทิสฺวาปิ…เป…. อุตฺวาปี’’**ติ อาหฯ ตตฺถ ฆายนาทิวเสน รชฺชนํ เตหิ อนุภูตคนฺธมาลาทิวเสน เจว วิสภาควตฺถุภูตานํ เตสํ ปริโภควเสน จ ยถานุภวํ อนุสฺสรณวเสน จ เวทิตพฺพํฯ **เอวํ ภูเต ตณฺหามญฺญนาย มญฺญตี**ติ วุตฺตนเยน ภูเต ปฏิจฺจ ฉนฺทราคํ ชเนโนฺต เตสํ ปฏิปตฺติํ อสฺสาเทโนฺต อภินนฺทโนฺต อภิวทโนฺต อโชฺฌสาย ติฏฺฐโนฺต ‘‘อีทิสี อวตฺถา มม อนาคตมทฺธานํ สิยา’’ติอาทินา วา ปน นเยน ตตฺถ นนฺทิํ สมนฺนาเนโนฺต ภูเต ตณฺหามญฺญนาย มญฺญตีติ อโตฺถฯ **อปฺปฏิลทฺธสฺส** ขตฺติยมหาสาลาทิภาวสฺส, **สมฺปตฺติํ วิปตฺติ**นฺติ ชาติวเสน อุกฺกฏฺฐนิหีนตํฯ **ทหตี**ติ ฐเปติฯ **โย เอวรูโป มาโน**ติ โย เอโส ‘‘อยํ ปุเพฺพ มยา สทิโส, อิทานิ อยํ เสโฏฺฐ อยํ หีนตโร’’ติ อุปฺปโนฺน มาโนฯ **อยํ วุจฺจติ มานาติมาโน**ติ อยํ ภาราติภาโร วิย ปุริมํ สทิสมานํ อุปาทาย มานาติมาโน นามาติ อโตฺถฯ

นิจฺจาติอาทีสุ อุปฺปาทาภาวโต **นิจฺจา,** มรณาภาวโต **ธุวา,** สพฺพทา ภาวโต **สสฺสตา**ฯ อนิจฺจปฏิปกฺขโต วา **นิจฺจา,** ถิรภาวโต **ธุวา,** สสฺสติสมตาย **สสฺสตา,** ชราทิวเสน วิปริณาม

สฺส อภาวโต **อวิปริณามธมฺมา**ติ มญฺญติฯ **สเพฺพ สตฺตา**ติ โอฏฺฐโคณคทฺรภาทโย อนวเสสา สญฺชนเฏฺฐน สตฺตาฯ **สเพฺพ ปาณา**ติ ''เอกินฺทฺริโย ปาโณ ทฺวินฺทฺริโย ปาโณ''ติอาทิวเสน วุตฺตา อนวเสสา ปาณนเฏฺฐน **ปาณาฯ สเพฺพ ภูตา**ติ อนวเสสา อณฺฑโกสาทีสุ ภูตา สญฺชาตาติ **ภูตาฯ สเพฺพ ชีวา**ติ สาลิยวโคธูมาทโย อนวเสสา ชีวนเฏฺฐน **ชีวา**ฯ เตสุ หิ โส วิรูหภาเวน ชีวสญฺญีฯ **อวสา อพลา อวีริยา**ติ เตสํ อตฺตโน วโส วา พลํ วา วีริยํ วา นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **นิยติสงฺคติภาวปริณตาติ** เอตฺถ **นิยตี**ติฯ **นิยตตา,** อเจฺฉชฺชสุตฺตาวุตอเภชฺชมณิ วิย อวิชหิตปกติตาฯ **สงฺคตี**ติ ฉนฺนํ อภิชาตีนํ ตตฺถ สงฺคโมฯ **ภาโว**ติ สภาโวเยว, กณฺฑกานํ ติขิณตา, กปิฏฺฐผลาทีนํ ปริมณฺฑลาทิตา, มิคปกฺขีนํ วิจิตฺตวณฺณาทิตาติ เอวมาทิโกฯ เอวํ นิยติยา จ สงฺคติยา จ ภาเว จ ปริณตา นานปฺปการตํ ปตฺตาฯ เยน หิ ยถา ภวิตพฺพํ, โส ตเถว ภวติฯ เยน น ภวิตพฺพํ, โส น ภวตีติ ทเสฺสติฯ **ฉเสฺววาภิชาตีสู**ติ กณฺหาภิชาติอาทีสุ ฉสุ เอว อภิชาตีสุ ฐตฺวา สุขญฺจ ทุกฺขญฺจ ปฏิสํเวเทนฺติ, อญฺญา สุขทุกฺขภูมิ นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **วา**-สเทฺทน อนฺตาทิเภเท ทิฏฺฐาภินิเวเส สงฺคณฺหาติฯ

อุปปตฺตินฺติ อิมินา ตสฺมึ ตสฺมึ สตฺตนิกาเย ภูตานํ สหพฺยตํ อากงฺขตีติ ทเสฺสติฯ **สุขุปฺปตฺติ**นฺติ อิมินา ปน ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปนฺนสฺส สุขุปฺปตฺตึฯ **เอกเจฺจ ภูเต นิจฺจา**ติอาทินา เอกจฺจสสฺสติกทิฏฺฐึ ทเสฺสติฯ **อหมฺปิ ภูเตสุ อญฺญตโรสฺมี**ติ อิมินา ปน จตุตฺถํ เอกจฺจสสฺสติกวาทํ ทเสฺสติฯ

ยโต กุโตจีติ อิสฺสรปุริสาทิเภทโต ยโต กุโตจิฯ **เอกา ตณฺหามญฺญนาว ลพฺภตี**ติ อิธาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อิตรมญฺญนานมฺปิ สมฺภโว นิทฺธาเรตโพฺพฯ วุตฺตปฺปกาเรเยว ภูเต ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อภินนฺทตีติอาทินา วตฺตพฺพตฺตา อาห ''วุตฺตนยเมวา''ติฯ **โยชนา กาตพฺพา**ติ ''โย ภูตปญฺญตฺติยา อุปาทานภูเต ขเนฺธ ปริชานาติ, โส ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริชานาตี''ติ อาทินา โยชนา กาตพฺพาฯ อปเร ปเนตฺถ ภูตคาโมปิ ภูต-สเทฺทน สงฺคหิโตติ รุกฺขาทิวเสนปิ มญฺญนาวิภาคํ โยเชตฺวา ทเสฺสนฺติ, ตถา มหาภูตวเสนปิ, ตํ **อฏฺฐกถายํ** นตฺถิฯ

ภูมิวิเสสาทินา เภเทนาติ ภูมิวิเสสอุปปตฺติวิเสสาทิวิภาเคนฯ **อิทฺธิยา**ติ ปุญฺญวิเสสนิพฺพเตฺตน อานุภาเวนฯ กิญฺจาปิ เทว-สโทฺท ''วิเทฺธ วิคตวลาหเก เทเว''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๑๐; ๓.๑๐๒; ๕.๑๔๖-๑๔๘; ม. นิ. ๑.๔๘๖; อ. นิ. ๑๐.๑๕; อิติวุ. ๒๗) อชฺฌากาเส อาคโต, ''เทโว จ โถกํ โถกํ ผุสายตี''ติอาทีสุ เมเฆ, ''อยญฺหิ เทว กุมาโร''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๔, ๓๕, ๓๖) ขตฺติเย อาคโต, ''ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคิภูโต ปริจาเรติ เทโว มเญฺญ''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๘๓; ม. นิ. ๒.๒๑๑) วิย อิธ อุปปตฺติเทเวสุ อาคโต, เทว-สเทฺทน ปน วตฺตพฺพสเตฺต อนวเสสโต อุทฺธริตฺวา ตโต อิธาธิเปฺปเต ทเสฺสตุํ **''เต ติวิธา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เสสา ฉ กามาวจรา อิธ เทวาติ อธิเปฺปตา** อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ นิวตฺติตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ภูตา เทวาติ คหิเตสุ สเตฺตสุ ตณฺหาทิมญฺญนานํ ปวตฺตาการเรนปิ ติวิธลกฺขณนฺติ อาห **''ภูตวาเร วุตฺตนเยน เวทิตพฺพา''**ติฯ

''อญฺญตรสฺส อุปาสกสฺส ปชาปติ อภิรูปา โหตี''ติอาทีสุ (ปารา. ๑๖๘) **ปชาปติ**-สโทฺท ฆรณิยํ อาคโต, ''ปชาปติ กามทายี สุวณฺณวณฺณา เม ปชา โหตุ''ติอาทีสุ ทิฏฺฐิคติกปริกปฺปิเต, ''ปชาปติสฺส เทวราชสฺส ธชคฺคํ อุโลฺลเกยฺยาถา''ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) เทวเชฏฺฐเก, อิธ ปน อธิปตีติ วทนฺติ, ตํ อุปริ พฺรหฺมุโน คยฺหมานตฺตา เตสํ มติมตฺตํฯ **เทวาน**นฺติ จาตุมหาราชิกาทิเทวานํฯ **มหาราชาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สกฺกสุยามสนฺตุสิตสุนิมฺมิตวสวตฺติโน คหิตาฯ **เตส**นฺติ มหาราชาทีนํฯ **สตฺตสงฺขาตายา**ติ กามภูมิยํ สตฺตสงฺขาตายฯ **ป**

ชาปตินฺติ ปชาปติภาวํฯ ปชาปติภาเวน หิ มานํ ชเปฺปโนฺต ปชาปตึ มานมญฺญนาย มญฺญตีติ วุโตฺตฯ

เอกา ทิฏฺฐิมญฺญนาว ยุชฺชตีติ วุตฺตํ, ปชาปติโน ปน สมิปตํ สโลกตํ วา อากงฺขโต, ตถาภาวาย จิตฺตํ ปณิทหโต, ตถาลทฺธพฺพาย สมฺปตฺติยา อตฺตโน เสยฺยาทิภาวํ ทหโต จ ตณฺหามานมญฺญนาปิ สมฺภวนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **เย จ ธมฺมา**ติ อายุวณฺณาทิเก วทติฯ **ปชาปติ**นฺติ เอตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อิตรมญฺญนานมฺปิ สมฺภโว เวทิตโพฺพฯ

พฺรูหิโตติ ปริวุโทฺธฯ **คุณวิเสเสหี**ติ ฌานาทีหิ วิสิเฏฺฐหิ คุเณหิ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมตายฯ พฺรหฺม-สทฺทสฺส สติปิ อวิเสสโต วิสิฏฺฐวาจกเตฺต ยตฺถ ยตฺถ ปนสฺส คุณวิเสสยุตฺตาทิรูปา ปวตฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สหโสฺส**ติ สหสฺสิยา โลกธาตุยา อธิปติภูโตฯ **ปฐมาภินิพฺพโตฺต**ติ ปณีเตน ปฐมฌาเนน นิพฺพโตฺต, ปฐมชฺฌานภูมิยํ วา ปฐมํ อภินิพฺพโตฺตฯ **คหิตาติ เวทิตพฺพา** ปธานคฺคหเณน อปฺปธานานมฺปิ เกนจิ สมฺพเนฺธน คหิตภาวสิทฺธิโตฯ เอตฺถ จ **พฺรหฺมา**ติ มหาพฺรหฺมา อธิเปฺปโตฯ โส หิ วณฺณวนฺตตาย เจว ทีฆายุกตาย จ พฺรหฺมปาริสชฺชาทีหิ มหโนฺต พฺรหฺมาติ **มหาพฺรหฺมา,** ตสฺส ปน ปุโรหิตฏฺฐาเน ฐิตาติ **พฺรหฺมปุโรหิตา,** ปริสายํ ภวา ปริจารกาติ **พฺรหฺมปาริสชฺชา**ติ เวทิตพฺพาฯ อุกฺกเฏฺฐกปุคฺคลภาวโต ปชาปติสฺมึ วิย พฺรหฺมนิ มญฺญนา วตฺตตีติ วุตฺตํ **"ปชาปติวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพา"ติฯ ตถา หิ พหุปุคฺคลภาวสามญฺญโต อาภสฺสรวาราทีนํ ภูตวารสทิสตา วุตฺตาฯ**

ยถาวุตฺตปภาย อาภาสนสีลา วา **อาภสฺสราฯ เอกตลวาสิโน**ติ อิทํ ฌานนฺตรภูมีนํ วิย เหฏฺฐุปริภาวาภาวโต วุตฺตํ, ฐานานิ ปน เนสํ ปริจฺฉินฺนาเนวฯ อาภสฺสเรหิ ปริตฺตา อาภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตาภาฯ อปฺปมาณา อาภา เอเตสนฺติ อปฺปมาณาภาฯ**

สุภาติ โสภนา ปภาฯ กญฺจนปิโณฺฑ วิย สสฺสิริกา **กญฺจนปิณฺฑสสฺสิริกา**ฯ ตตฺถ โสภนาย ปภาย กิณฺณา สุภากิณฺณาติ วตฺตเพฺพ ภา-สทฺทสฺส รสฺสตฺตํ, อนฺติม-ณ-การสฺส ห-การญฺจ กตฺวา **"สุภกิณฺหา"**ติ วุตฺตาฯ **สุภา**ติ จ เอกคฺฆนา นิจฺจลา ปภา วุจฺจติ, ปริตฺตา สุภา เอเตสนฺติ **ปริตฺตสุภา**ฯ อปฺปมาณา สุภา เอเตสนฺติ **อปฺปมาณสุภา**ฯ

วิปุลผลาติ วิปุลสนฺตสุขายุวณฺณาทิผลาฯ

สติปิ เทวพฺรหฺมาทีนํ ปุญฺญผเลน ฌานผเลน จ ปฏิปกฺขาภิภเว เยสํ ปน ปุถุชฺชน อสญฺญสเตฺตสุ อภิภูโวหาโร ปากโฏ นิรุโฬฺห จ, เตสํ วเสนายํ เทสนา ปวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **"อสญฺญภวเสฺสตํ อธิวจน"**นฺติฯ ยถา ปชาปติวาเร "อิเธกโจฺจ ปชาปติสฺมึเยวา"ติ อาทินา มญฺญนาปวตฺติ ทสฺสิตา, ตถา อิธาปิ ตํ ทเสฺสตุํ สกฺกาติ อาห **"เสสํ ปชาปติวาเร วุตฺตนยเมวา"**ติฯ

ภูตวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อากาสานญฺจายตนวาราทิวณฺณนา

๔. เอวํ สตฺตวเสน ภูมิกฺกมทสฺสเน สุทฺธาวาสานํ อคฺคหเณ การณํ นิทฺธาเรโนฺต **"เอวํ ภควา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนาคามิขีณาสวา**ติ อนาคามิโน จ ขีณาสวา จฯ กิญฺจาปิ สุทฺธาวาสา อเตฺถว อเนกกปฺปสหสฺสายุกา, อุกฺกํสปริเจฺฉทโต ปน โสฬสกปฺปสหสฺสายุกาว, นตโต ปรนฺติ อาห **"กติปยกปฺปสหสฺสายุกา"**ติฯ กามรูปภเวสุ ปวตฺตมานานิปิ อากาสานญฺ

จายตนาทิธมฺมา อรูปาวจรภาวโต ตํภูมิกโวหารํ น ลภนฺตีติ **“ตตฺรูปปนฺนาเยวา”**ติ อวธาเรตฺวา วุตฺตํฯ **อภิภูวาเร วุตฺตนเยน เวทิตพฺพา** ยถารหนฺติ อธิปฺปาโยฯ น เหตฺถ วณฺณวนฺตตาทิ สมฺภวตีติฯ **ปชาปติวาเร วุตฺตนเยนา**ติ เอตฺถ ‘‘อหมสฺมิ อรูโป ปหีนรูปปฏิฆสโญฺญ’’ติอาทินา มานมญฺญนา เวทิตพฺพาฯ

อากาสานญฺจายตนวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทิฏฺฐสุตวาราทิวณฺณนา

๕. รูปมุเขน มญฺญนาวตฺถุทสฺสนํ สเงฺขโปติ กตฺวา วุตฺตํ **“วิตฺถารโตปี”**ติฯ ตมฺปิ หิ ‘‘ยตฺถ เนว ปถวี, น อาโป, น เตโช, น วาโย, น อากาสานญฺจายตน’’นฺติอาทิคฺคหณํ วิย สเงฺขปโต ปญฺจโวการภวทสฺสนํ โหตีติฯ

ทิฏฺฐนฺติ ยํ จกฺขุทฺวาเรน กตทสฺสนกิริยาสมาปนํ, ยญฺจ จกฺขุ ทฺวยํ ปสฺสติ ปสฺสิสฺสติ สติ สมฺภเว ปเสฺสยฺย, ตํ สพฺพกาลนฺติ วิเสสวจนิจฺฉาย อภาวโต ทิฏฺฐเนฺตว วุตฺตํ ยถา ‘‘ทุทฺธ’’นฺติฯ เตนาห **“รูปายตนเสฺสตํ อธิวจน”**นฺติฯ อยญฺจ นโย **สุตา**ทีสุปิ โยเชตโพฺพฯ **สตฺตา**ติ รูปาทีสุ สตฺตา วิสตฺตาติ สตฺตาฯ สญฺชนเฏฺฐน สามญฺญสโทฺทปิ เจส สตฺต-สโทฺท ‘‘อิตฺถิรูเป’’ติ วิสยวิเสสิตตฺตา อิธ ปุริสวาจโก ทฏฺฐโพฺพฯ **รตฺตา**ติ วตฺถํ วิย รงฺคชาเตน จิตฺตสฺส วิปริณามการเกน ฉนฺทราเคน รตฺตา สารตฺตาฯ **คิทฺธา**ติ อภิกงฺขนสภาเวน อภิคิชฺฌเนน คิทฺธา เคธํ อาปนฺนาฯ **คธิตา**ติ คนฺถิตา วิย โลเภน ทุโมฺมจนียภาเวน อารมฺมเณ ปฏิพทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ กิเลสวเสน วิสญฺญีภูตา วิย อนญฺญกิจฺจา มุจฺฉํ โมหํ อาปนฺนาฯ **อโชฺฌสนฺนา**ติ วิสเย อญฺญสาธารเณ วิย กตฺวา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาเปตฺวา วิย ฐิตาฯ **อิมินา**ติ สุวณฺณวณฺณาทิอากาเรนฯ **มงฺคลํ อมงฺคล**นฺติ อีทิสํ ทิฏฺฐํ มงฺคลํ, อีทิสํ อมงฺคลนฺติ ฯ **รูปสฺมิํ อตฺตานํ สมนุปสฺสนนเยนา**ติ อิทํ เวทนาทิอรูปธเมฺม, รูปายตนวินิมุตฺตสพฺพธเมฺม วา อตฺตโต คเหตฺวา ตโต อชฺฌตฺติกํ, พาหิรํ วา รูปายตนํ ตโสฺสกาสภาเวน ปริกเปฺปตฺวา ‘‘โส โข ปน เม อยํ อตฺตา อิมสฺมิํ รูปายตเน’’ติ มญฺญโนฺต ทิฏฺฐสฺมิํ มญฺญตีติ อิมํ นยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘ปถวิโต มญฺญตี’’ติอาทีสุ ยถา ‘‘สอุปกรณสฺส อตฺตโน วา ปรสฺส วา’’ติอาทิมญฺญนาปวตฺติ ทสฺสิตา, เอวํ ‘‘ทิฏฺฐโต มญฺญตี’’ติอาทีสุ สกฺกา ตํ ทเสฺสตุนฺติ อาห **“เตสํ ปถวีวาเร วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพ”**นฺติฯ

อาหจฺจาติ วิสยํ อนฺวาย, ปตฺวาติ อโตฺถฯ เตนาห **“อุปคนฺตฺวา”ติฯ อญฺญมญฺญสํสิเลเส**ติ จกฺขุรูปโสตสทฺทา วิย ทูเร อหุตฺวา อญฺญมญฺญํ อลฺลิยเนฯ

มนสา วิญฺญาตํ เกวลนฺติ อโตฺถฯ อิตรานิปิ หิ มนสา วิญฺญายนฺตีติฯ เสเสหิ สตฺตหิ อายตเนหิ ปญฺญตฺติยา อสงฺคหิตตฺตา ตมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **“ธมฺมารมฺมณสฺส วา”**ติ วุตฺตํฯ ทฺวีสุปิ วิกเปฺปสุ โลกุตฺตรานมฺปิ สงฺคโห อาปโนฺนติ อาห **“อิธ ปน สกฺกายปริยาปนฺนเมว ลพฺภตี”**ติฯ **วิตฺถาโร**ติ มญฺญนานํ ปวตฺตนาการวิตฺถาโรฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ สุตวาราทีสุฯ

ทิฏฺฐสุตวาราทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เอกตฺตวาราทิวณฺณนา

๖. **สมาปนฺนกวาเรนา**ติ สมาปนฺนกปฺปวตฺติยา, รูปาวจรารูปาวจรฌานปฺปวตฺติยาติ อ โตฺถฯ สา หิ เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ เอกากาเรน ปวตฺตตีติ กตฺวา ‘‘เอกตฺต’’นฺติ วุจฺจติ, เอว ญฺจ กตฺวา วิปากชฺฌานปฺปวตฺติปิ อิธ สมาปนฺนกวารคฺคหเณเนว คหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **อสมา ปนฺนกวาเรนา**ติ กามาวจรธมฺมปฺปวตฺติยาฯ อุปจารชฺฌาเนนปิ หิ จิตฺตํ น สมฺมา **เอกตฺตํ** ค ตนฺติ วุจฺจตีติฯ

โยชนาติ มญฺญนาโยชนาฯ ***ภินฺทิตฺวา***ติ วิภชิตฺวาฯ **สาสนนเยนา**ติ ปาฬินเยนฯ ตตฺถ ‘‘เอกตฺตํ มญฺญตี’’ติอาทีสุ ‘‘เวทนํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา นเยน, ‘‘นานตฺตํ มญฺญ ตี’’ติอาทีสุ ปน ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทินา นเยน วุตฺตวิธิํ อนุคนฺตฺวา มญฺญนา เวทิ ตพฺพาฯ

ปถวีวาราทีสุ วุเตฺตน จ อฎฺฐกถานเยนาติ ‘‘อหํ เวทนาติ มญฺญติ, มม เวทนาติ มญฺญตี’’ติอาทินา, ‘‘อหํ รูปนฺติ มญฺญติ, มม รูปนฺติ มญฺญตี’’ติอาทินา จาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ยถานุรูปํ วีมํสิตฺวา’’**ติ, เอกตฺตนานตฺตภาเวสุ โย โยชนานโย สมฺภวติ, ตทนุรูปํ วิจาเรตฺวา ติ อโตฺถฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิโนฯ **อปเร**ติ สารสมาสาจริยาฯ ทิฏฺฐาภินิเวสํ วทนฺตีติ สมฺพ โนฺธฯ ปุถุชฺชนสฺส มญฺญนา นาม สกฺกายํ ภินฺทิตฺวาว ยถาอุปฏฺฐิตวิสยวเสเนว ปวตฺตตีติ น ตตฺถ อยเมกตฺตนโย อยํ นานตฺตนโยติ วิภาควเสเนว, เอกตฺตสญฺญี อตฺตา โหตีติอาทีสุ จ อตฺตโน เอกตฺตนานตฺตสญฺญิตา วุตฺตา, น ปน เอกตฺตํ นานตฺตนฺติ เอวํ ปวตฺตสฺส ทิฏฺฐาภินิ เวสสฺส เอกตฺตนานตฺตภาโวติ เอวเมตฺถ ตทุภยสฺส อิธ อนธิเปฺปตภาโว ทฏฺฐโพฺพฯ

ยํ ยถาวุตฺตปุถุชฺชโน อนวเสสโต คณฺหโนฺต คเหตุํ สโกฺกติ, ตํ ตสฺส อนวเสสโต ค เหตพฺพตํ อุปาทาย **‘‘สพฺพ’’**นฺติ วุจฺจตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตเมวา’’**ติ อาห, สกฺกายสพฺพนฺติ อ โตฺถฯ สพฺพสฺมิมฺปิ เตภูมกธเมฺม อาทีนวทสฺสเน อสติ นิพฺพิทาภาวโต อสฺสาทานุปสฺสนาย ตณฺหา วฑฺฒเตวาติ อาห **‘‘สพฺพํ อสฺสาเทโนฺต สพฺพํ ตณฺหามญฺญนาย มญฺญตี’’**ติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘สํโยชนิเยสุ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน วิหรโต ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๓, ๕๗)ฯ ‘‘สพฺพมิทํ มยา นิมฺมิต’’นฺติ เตน นิมฺมิตมญฺญนาย อตฺตานํ เสยฺยาทิโต ทหโนฺต เตน มาเนน นิมฺมิตํ มญฺญติเยว นาม นิมฺมิตมญฺญนาย วินา ตถามา นุปฺปตฺติยา อภาวโตติ อาห **‘‘อตฺตนา นิมฺมิตํ มญฺญโนฺต สพฺพํ มานมญฺญนาย มญฺญ ตี’’**ติฯ **สพฺพํ นตฺถีติอาทินา นเยนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน นิยติวาทาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **มหา เม อตฺตา**ติ อิมินา สพฺพโต อตฺตโน วิภูติปวตฺติวาทํ ทเสฺสติฯ ‘‘สพฺพํ สพฺพตฺถก’’นฺติ ทิฏฺฐิวเสน – ‘‘อหํ สพฺพสฺมิํ มยฺหํ กิญฺจนํ ปลิโพโธ สพฺพสฺมิํ, ปโร สพฺพสฺมิํ ปรสฺส กิญฺจนํ ปลิโพโธ สพฺพสฺมิ’’นฺติอาทินา นเยนเปตฺถ มญฺญนา สมฺภวตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เสสํ ปถวีวาเร วุตฺ ตนเยน เวทิตพฺพ’’**นฺติฯ อปิจ ‘‘สโพฺพยํ โลโก ปุริสมโย’’ติ เอวํทิฏฺฐิโก ปุริสสงฺขาตโต สพฺพโต, อตฺตโน อุปฺปตฺติํ วา นิคฺคมนํ วา มญฺญโนฺต ทิฏฺฐิมญฺญนาย สพฺพโต มญฺญติ, ตสฺ มิํเยว ปน ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมิํ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต ตณฺหามญฺญนา มา นมญฺญนา จ เวทิตพฺพาฯ ตํเยว ปน สพฺพํ มยฺหํ อตฺตา กตฺตา สามีติ วา มญฺญโนฺต ‘‘สพฺพํ เม’’ติ มญฺญติ, ตถายํ ทิฏฺฐิตณฺหาภินนฺทนาหิ อภินนฺทโนฺต สพฺพํ อภินนฺทตีติ เอวเมฺปตฺถ มญฺญนานํ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

ตนฺติ สกฺกายํฯ อุกฺกํสคตสุขสหิตญฺหิ ขนฺธปญฺจกํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาที นิพฺพานนฺติ มญฺญติ, ตํ ปนตฺถโต สกฺกาโยเยวาติฯ **เอกธา**ติ ปญฺจวิธมฺปิ นิพฺพานภาเวน เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํฯ **ยโต**ติ ยสฺมาฯ **ปญฺจหิ กามคุเณหี**ติ มนาปิยรูปาทีหิ ปญฺจหิ กามโกฏฺฐาเสหิ,

พนฺธเนหิ วาฯ **สมปฺปิโต** สุฏฺฐุ อปฺปิโต อลฺลีโน หุตฺวา ฐิโตฯ **สมงฺคิภูโต**ติ สมนฺนาคโตฯ **ปริจาเรตี**ติ เตสุ กามคุเณสุ กามโกฏฺฐาเสสุ ยถาสุขํ อินฺทฺริยานิ จาเรติ สญฺจาเรติ อิโต จิโต จ อุปเนติฯ อถ วา ลฬติ รมติ กีฬติฯ เอตฺถ ทฺวิธา กามคุณา มานุสกา เจว ทิพฺพา จฯ มานุสกา จ มนฺธาตุกามคุณสทิสา, ทิพฺพา ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวราชสฺส กามคุณสทิสาฯ เอวรูเป กาเม อุปคตานญฺหิ เต ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานสมฺปตฺติํ ปญฺญเปนฺติฯ เตนาห **“เอตฺตาวตา โข...เป.... โหตี”**ติฯ **ทิฏฺฐธมฺโม**ติ ปจฺจกฺขธมฺโม วุจฺจติ, ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจนํ, ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานํ อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ทุกฺขวูปสมนํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํฯ ปรมํ อุตฺตมํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานนฺติ **ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ,** ตํ ปโตฺต โหตีติ อโตฺถฯ **ปญฺจธา อาคต**นฺติ ยถาวุตฺตกามคุณสุขสฺส เจว จตุพฺพิธรูปาวจรชฺฌานสุขสฺส จ วเสน ปาฬิยํ ปญฺจปฺปกาเรน อาคตํฯ **นิพฺพานํ อสฺสาเทโนฺต**ติ ปรมํ สุขํ นิสฺสรณนฺติ มญฺญนาย อสฺสาเทโนฺตฯ

‘‘อิมสฺมิํ นิพฺพาเน ปเตฺต น ชายติ, น ชีรติ, น มียตี’’ติ เอวมฺปิ **นิพฺพานสฺมิํ มญฺญติ**ฯ ‘‘อิโต ปรํ ปรมสฺสาสภูตํ นตฺถี’’ติ คณฺหโนฺต **นิพฺพานโต มญฺญติ**ฯ ตยิทํ นิพฺพานํ มยา อธิคตํ, ตสฺมา **“นิพฺพานํ เม”**ติ **มญฺญติ**ฯ ตโตเยว ตํ นิพฺพานํ ทิฏฺฐาภินนฺทนาย อภินนฺทติฯ อยํ ตาเวตฺถ **ทิฏฺฐิมญฺญนา**ฯ ตสฺมิํเยว ปน ทิฏฺฐิมญฺญนาย มญฺญิเต วตฺถุสฺมิํ สิเนหํ มานญฺจ อุปฺปาทยโต **ตณฺหามานมญฺญนาปิ** นิทฺธาเรตพฺพาฯ

ยาทิโสติ ยถารูโป, เยหิ เชคุจฺฉาทิสภาเวหิ ปสฺสิตโพฺพติ อโตฺถฯ **เอสา**ติ อยํฯ เตนสฺส อตฺตโน สุณนฺตานญฺจ ปจฺจกฺขสิทฺธตมาหฯ อสุภาทิสภาเวน สห วิชฺชมานานํ รูปาทิธมฺมานํ กาโย สมูโหติ **สกฺกาโย,** อุปาทานกฺขนฺธาฯ **ตถา**ติ ตสฺส ภาวภูเตน ปฏิกูลตาทิปฺปกาเรนฯ **สพฺพมญฺญนา**ติ ปถวีอาทิเก สรูปาวธารณาทิวิภาคภิเนฺน วิสเย ปวตฺติยา อเนกวิหิตา สพฺพา ตณฺหามญฺญนาฯ

เชคุโจฺฉติ ชิคุจฺฉนีโยฯ เตนสฺส อสุภาชญฺญทุคฺคนฺธปฏิกูลภาวํ ทเสฺสติฯ **สิทฺโร**ติ ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาโวฯ เตนสฺส อนิจฺจอทฺธุวขยวยปภงฺคุรสภาวํ ทเสฺสติฯ **อย**นฺติ สกฺกาโยฯ **ทุโกฺข**ติ น สุโขฯ เตนสฺส กิจฺฉกสิราพาธทุกฺขวุตฺติตํ ทเสฺสติฯ **อปริณายโก**ติ ปริณายกรหิโตฯ เตนสฺส อตฺตสุญฺญอสารวุตฺติตํ ทเสฺสติฯ **ต**นฺติ สกฺกายํฯ **ปจฺจนีกโต**ติ สภาวปฏิปกฺขโต, สุภนิจฺจสุขอตฺตาทิโตติ อโตฺถฯ **คณฺห**นฺติ คณฺหโนฺต, ตตฺถ สุภาทิคาหวเสน อภินิวิสโนฺตติ อโตฺถฯ

อิทานิ ติโสฺสปิ มญฺญนา อุปมาหิ วิภาเวตุํ **“สุภโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา มหาปริฬาเห วิปุลานตฺถาวเห จ อคฺคิมฺหิ สลภสฺส ปตนํ สุภสุขสญฺญาย, เอวํ ตาทิเส สกฺกาเย สลภสฺส ตณฺหามญฺญนาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“สุภโต...เป.... ตณฺหาย มญฺญนา”**ติ อิมินาฯ

คูถาที กีฏโก คูถราสิํ ลทฺธา อสมฺปเนฺนปิ ตสฺมิํ สมฺปนฺนาการํ ปวตฺตยมาโน อตฺตานํ อุกฺกํเสติ, เอวมเนกาทีนเว เอกนฺตเภทินิ สกฺกาเย นิจฺจสญฺญํ อุปฏฺฐเปตฺวา สมฺปตฺติมเทน ตตฺถ พาโล มานํ ชเปฺปตีติ อิมมตฺถมาห **“นิจฺจสญฺญํ...เป.... มาเนน มญฺญนา”**ติฯ

ยถา พาโล มุทฺธธาตุโก สมฺมูโฬฺห โกจิ อาทาเส อตฺตโน ปฏิพิมฺพํ ทิสฺวา ‘‘อยํ มเญฺญ อาทาสสามิโก, ยทิ อหมิมํ คเหตฺวา ติเฏฺฐยฺยํ, อนตฺถมฺปิ เม กเรยฺยา’’ติ ฉเฑฺฑตฺวา ปลายโนฺต ตตฺถ อวิชฺชมานเมว กิญฺจิ วิชฺชมานํ กตฺวา คณฺหิ, ตถูปโม อยํ พาโล สกฺกาเย อตฺตตฺตนิยคาหํ คณฺหโนฺตติ อิมมตฺถํ ทีเปติ **“อตฺตา...เป.... ทิฏฺฐิยา โหติ มญฺญนา”**ติ อิมินาฯ

สุขุมํ มารพนฺธนํ เวปจิตฺติพนฺธนโตปิ สุขุมตรตฺตาฯ เตนาห ภควา ‘‘อโห สุขุมตรํ โข, ภิกฺขเว, มารพนฺธน’’นฺติฯ

พหุนฺติ อติวิย, อเนกกฺขตฺตุํ วาฯ **วิปฺผนฺทมาโนปิ สกฺกายํ นาติวตฺตติ** สํสารํ นาติวตฺตนโตฯ ยถาห ‘‘เย เต, ภิกฺขเว, สมณา สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปนฺติ, เต, สกฺกายํเยว อนุปริธาวนฺติ เสยฺยถาปิ สา คทฺทุลพนฺธโน’’ติอาทิฯ ยถา หิ สตฺตสฺสุปิ อุเจฺฉทวิกเปฺปสุ สํสารนายิกานํ ตณฺหาทิฎฺฐีนํ ปหานํ สมฺภวติ, เอวํ สสฺสตวิกเปฺปสุปีติ กถญฺจิ ปน ทิฎฺฐิคติกสฺส ภววิปฺปโมโกฺขฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สกฺกายํ นาติวตฺตตี’’ติฯ

สโสติ โส เอโส ปุถุชฺชโนฯ **นิจฺจนฺ**ติ สพฺพกาลํฯ

ตนฺติ ตสฺมา สกฺกายมลีนสฺส ชาติยาทีนมนติวตฺตนโตฯ **อสาตโต**ติ ทุกฺขโตฯ

ปสฺสํ เอวมิมนฺติ อสุภานิจฺจทุกฺขานตฺตสภาวํ ตํ สกฺกายํ วุตฺตปฺปกาเรน ยถาภูตวิปสฺสนาปญฺญาสหิตาย มคฺคปญฺญาย ปสฺสโนฺตฯ **ปหายา**ติ สมุเจฺฉทวเสน สพฺพา มญฺญนาโย ปชหิตฺวาฯ **สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี**ติ สกลสฺมาปิ วฎฺฎทุกฺขโต ปมุจฺจตีติฯ

เอกตฺตวาราทิวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปฐมนยวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

เสกฺขวารทุติยนยวณฺณนา

๗. อธิเปฺปตสฺส อตฺถสฺส อนิยเมตฺวา วจนํ **อุเทฺทโส,** นิยเมตฺวา วจนํ **นิเทฺทโส**ติ อาห **‘‘โยติ อุเทฺทสวจนํ, โสติ นิเทฺทสวจน**’’นฺติฯ **สมฺปิณฺฑนโตฺถ**ติ สมุจฺจยโตฺถฯ สมฺปิณฺฑนญฺจ สภาคตาวเสน โหตีติ อาห – **‘‘อารมฺมณสภาเคนา’’**ติ, อารมฺมณสฺส สภาคตาย สทิสตายาติ อโตฺถฯ **เสกฺขํ ทเสฺสติ** สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฎฺฐานโต, เสกฺขวิสยตฺตา จ ตสฺส วจนสฺสฯ

เกนเฎฺฐนาติ ยสฺมา ญาเณน อรณียโต อโตฺถ สภาโว, ตสฺมา เกนเฎฺฐน เกน สภาเวน เกน ลกฺขเณน เสโกฺข นาม โหตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน เสกฺขธมฺมาธิคเมน ปุคฺคเล เสกฺขโวหารปฺปวตฺติ, ตสฺมา **‘‘เสกฺขธมฺมปฎิลาภโต เสโกฺข’’**ติ วุตฺตํฯ **เสกฺขธมฺมา** นาม จตูสุ มเคฺคสุ, เหฎฺฐิเมสุ จ ตีสุ ผเลสุ สมฺมาทิฎฺฐิอาทโยฯ เตนาห **‘‘เสกฺขาย สมฺมาทิฎฺฐิยา... เป.... เอตฺตาวตา โข ภิกฺขุ เสโกฺข โหตี’’**ติฯ เอวํ อภิธมฺมปริยาเยน เสกฺขลกฺขณํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สุตฺตนฺติกปริยาเยนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สิกฺขตี**ติ อิมินา สิกฺขาตฺตยสมงฺคี อปรินิฎฺฐิตสิโกฺข เสโกฺขติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘สิกฺขตี’’**ติอาทิ ฯ สิกฺขาหิ นิจฺจสมาโยคทีปนตฺถเญฺจตฺถ ‘‘สิกฺขติ สิกฺขตี’’ติ อาเมฑิตวจนํฯ อถ วา สิกฺขนํ สิกฺขา, สา เอตสฺส สีลนฺติ **เสโกฺข**ฯ โส หิ อปริโยสิตสิกฺขตฺตา ตทธิมุตฺตตฺตา จ เอกเนฺตน สิกฺขนสีโล, น อเสโกฺข วิย ปรินิฎฺฐิตสิโกฺข ตตฺถ ปฎิปฺปสฺสทฺธุสฺสุโกฺก, นาปิ วิสฺสฎฺฐสิโกฺข ปจฺรชโน วิย ตตฺถ อนธิมุโตฺตฯ อถ วา อริยาย ชาติยา ตีสุ สิกฺขาสุ ชาโต, ตตฺถ วา ภโวติ **เสโกฺข**ฯ อถ วา อิกฺขติ เอตายาติ อิกฺขา, มคฺคผลสมฺมาทิฎฺฐิฯ สห อิกฺขายาติ **เสโกฺข**ฯ

อนุโลมปฎิปทาย ปริปูรการีติ ยา สา สีลาทิกา วิปสฺสนนฺตา ทุกฺขนิโรธคามินิยา โลกุตฺตราย ปฎิปทาย อนุโลมนโต อนุโลมปฎิปทา, ตสฺสา สมฺปาทเนน ปริปูรการีติฯ อิทานิ ตํ

ปฏิปทํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ทเสฺสตุํ **“สีลสมฺปโนฺน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สีลสมฺปโนฺน**ติ ปาติโมกฺขสํวรสีเลน สมนฺนาคโต, ปริปุณฺณปาติโมกฺขสีโล วาฯ ปาติโมกฺขสีลญฺหิ อิธ ‘‘สีล’’นฺติ อธิเปฺปตํ ปธานภาวโตฯ รูปาทิอารมฺมเณสุ อภิชฺฌาทีนํ ปวตฺตินิวารณสงฺขาเตน มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ปิธาเนน **อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร**ฯ ปริเยสนาทิวเสน โภชเน ปมาณชานเนน **โภชเน มตฺตญฺญู**ฯ วิคตถินมิโทฺธ หุตฺวา รตฺตินฺทิวํ กมฺมฏฺฐานมนสิกาเร ยุตฺตตาย **ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต**ฯ กถํ ปน ชาคริยานุโยโค โหตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **“ปุพฺพรตฺตา…เป…. วิหรตี”**ติ วุตฺตํฯ ยถาห ‘‘กถญฺจ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต โหติ? อิธ ภิกฺขุ ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชาย อาวรณีเยหิ จิตฺตํ ปริโสเธติ, รตฺติยา ปฐมํ ยามํ จงฺกเมน…เป…. โสเธติ, เอวํ โข ภิกฺขุ ปุพฺพรตฺตาปรรตฺตํ ชาคริยานุโยคมนุยุโตฺต โหตี’’ติ (วิภ. ๕๑๙)ฯ **อิมสฺมิํ ปน เตฺถ**ติ ‘‘มญฺญติ, น มญฺญตี’’ติ จ วตฺตพฺพภาวสงฺขาเต อเตฺถฯ **โน ปุถุชฺชโน อธิเปฺปโต** ‘‘อปฺปตฺตมานโส, อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ ปตฺถยมาโน’’ติ จ วุตฺตตฺตาฯ

สมฺปยุตฺตตฺตา มนสิ ภโวติ ราโค มานโส, มโน เอว มานสนฺติ กตฺวา จิตฺตํ **มานสํ,** อนวเสสโต มานํ สียติ สมุจฺฉินฺทตีติ อคฺคมโคฺค **มานสํ,** ตนฺนิพฺพตฺตตฺตา ปน อรหตฺตสฺส มานสตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ชเนสุตา**ติ ชเน สกลสตฺตโลเก วิสฺสุตา, ปตฺถฏยสาติ อโตฺถฯ

นตฺถิ อิโต อุตฺตรนฺติ **อนุตฺตรํ**ฯ ตํ ปน สพฺพเสฏฺฐํ โหนฺตํ เอกนฺตโต สทิสรหิตเมว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อนุตฺตรนฺติ เสฏฺฐํ, อสทิสนฺติ อโตฺถ”**ติฯ **ปตฺถยมานสฺสา**ติ ตณฺหายนฺตสฺสฯ **ปชปฺปิตานี**ติ มานชปฺปนานิฯ ยสฺมิญฺหิ วตฺถุสฺมิํ ตณฺหายนา ปตฺถยมานมญฺญนา สมฺภวติ, ตสฺมิํเยว ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทีนิ ปชปฺปิตานิ สมฺภวนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปเวธีต**นฺติ ปริวาสิตํฯ **ปกปฺปิเตสู**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิกเปฺปหิ ปริกปฺปิเตสุ อารมฺมเณสุฯ **โสต**นฺติ กิเลสโสตํ ฯ ตสฺมิญฺหิ ฉิเนฺน อิตรโสตํ ฉินฺนเมวาติฯ **วิทฺธสฺต**นฺติ วินาสิตํฯ ตญฺจ โข โลมหํสมตฺตมฺปิ อเสเสตฺวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“วินฬีกต”**นฺติ, วิคตาวเสสํ กตนฺติ อโตฺถฯ อธิมุตฺติยา อิธาธิเปฺปตปตฺถนา ปากฏา โหตีติ **“ตนฺนิโนฺน”**ติอาทิ วุตฺตํ, น ปน กุสลจฺฉนฺทสฺส อธิมุตฺติภาวโตฯ **อธิมุจฺจโนฺต**ติ โอกเปฺปโนฺตฯ

สพฺพาการวิปรีตายาติ ‘‘สุภํ สุขํ นิจฺจ’’นฺติอาทีนํ สเพฺพสํ อตฺตนา คเหตพฺพาการานํ วเสน ตพฺพิปรีตตาย, อนวเสสโต ธมฺมสภาววิปรีตาการคาหินิยาติ อโตฺถฯ **อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณนา**ติ อสมฺปชานนมิจฺฉาชานนานิ วิย น ธมฺมสภาวํ อปฺปตฺวา นาปิ อติกฺกมิตฺวา, อถ โข อวิรชฺฌิตฺวา ธมฺมสภาวสฺส อภิมุขภาวปฺปตฺติยา อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน, ญาตปริญฺญาธิฏฺฐานาย ตีรณปริญฺญาย ปหานปริเญฺญกเทเสน จาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปถวีติ…เป…. วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **ปถวีภาว**นฺติ ปถวิยํ อภิเญฺญยฺยภาวํฯ ลกฺขณปถวี หิ อิธาธิเปฺปตา, ปริเญฺญยฺยภาโว ปนสฺสา **“อนิจฺจาติปี”**ติอาทินา คหิโตติฯ **อภิญฺญตฺวา**ติ ญาตตีรณปหานปริญฺญาหิ เหฏฺฐิมมคฺคญาเณหิ จ อภิชานิตฺวาฯ **มามญฺญี**ติ อปฺปหีนานํ มญฺญนานํ วเสน มาติ มญฺญตีติ มา, ปหีนานํ ปน วเสน น มญฺญตีติ อมญฺญี, มา จ โส อมญฺญี จ มามญฺญีติ เอวเมตฺถ ปทวิภาคโต อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ เยน ภาเคน อมญฺญี, เตน มญฺญีติ น วตฺตโพฺพฯ เยน ปน ภาเคน มญฺญี, เตน อมญฺญีติ น วตฺตโพฺพติฯ เอวํ ปฏิเกฺขปปฺปธานํ อตฺถํ ทเสฺสตุํ อฏฺฐกถายํ **“มญฺญี จ น มญฺญี จ น วตฺตโพฺพ”**ติ วุตฺตํฯ ปฏิเกฺขปปฺปธานตา เจตฺถ ลพฺภมานานมฺปิ มญฺญนานํ ทุพฺพลภาวโต เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห – **“อิตรา ปน ตนุภาวํ คตา”**ติฯ **มา**ติ จ นิปาตปทเมตํ, อเนกตฺถา จ นิปาตาติ อธิปฺปาเยน **“เอตสฺมิญฺหิ อเตฺถ อิมํ ปทํ นิปาเตตฺวา วุตฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ **นิปาเตตฺวา**ติ จ ปกติอาทิวิภาคนิทฺธารเณ อนุมานนยํ มุญฺจิตฺวา ยถาวุเตฺต

อเตฺถ ปจฺจกฺขโตว ทเสฺสตฺวาติ อโตฺถฯ **ปุถุชฺชโน วิยา**ติ เอเตนสฺส อุปริมคฺควชฺฌตณฺหามานวเสน มญฺญนา น ปฏิกฺขิตฺตาติ ทีเปติฯ

อถ วา **มา มญฺญี**ติ ปริกปฺปกิริยาปฏิเกฺขปวจนเมตํ ‘‘มา รนฺธยุํ, มา ชีรี’’ติอาทีสุ วิย, น มเญฺญยฺยาติ วุตฺตโหฺหติฯ ยถา หิ ปุถุชฺชโน สพฺพโส อปฺปหีนมญฺญนตฺตา ‘‘มญฺญติ’’เจฺจว วตฺตโพฺพ, ยถา จ ขีณาสโว สพฺพโส ปหีนมญฺญนตฺตา น มญฺญติ เอว, น เอวํ เสโกฺขฯ ตสฺส หิ เอกจฺจา มญฺญนา ปหีนา, เอกจฺจา อปฺปหีนา, ตสฺมา อุภยภาวโต อุภยถาปิ น วตฺตโพฺพฯ นนุ จ อุภยภาวโต อุภยถาปิ วตฺตโพฺพติ? นฯ ยา หิ อปฺปหีนา, ตาปิสฺส ตนุภาวํ คตาติ ตาหิปิ โส น มเญฺญยฺย วิภูตตราย มญฺญนาย อภาวโต, ปเคว อิตราหิฯ เตนาห ภควา ‘‘มา มญฺญี’’ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘มา มญฺญีติ ปริกปฺปกิริยาปฏิเกฺขปวจนเมตํ ‘มา รนฺธยุํ, มา ชีรี’ติอาทีสุ วิย, น มเญฺญยฺยาติ วุตฺตํ โหตี’’ติฯ อยญฺจสฺส อมญฺญนา วตฺถุโน ปริเญฺญยฺยตฺตา, น อเสกฺขสฺส วิย ปริญฺญาตตฺตาฯ ยญฺหิ เอกนฺตโต ปริชานิตพฺพํ ปริชานิตุํ สกฺกา, น ตตฺถ ตพฺพิธุเร วิย ปุถุชฺชนสฺส มญฺญนา สมฺภวนฺติฯ เตนาห **‘‘ปริเญฺญยฺยํ ตสฺสาติ วทามี’’**ติฯ

โอกฺกนฺตนิยามตฺตาติ อนุปวิฏฺฐสมฺมตฺตนิยามตฺตา, โอติณฺณมคฺคโสตตฺตาติ อโตฺถฯ **สโมฺพธิปรายณตฺตา**ติ อุปริมคฺคสโมฺพธิปฏิสรณตฺตา, ตทธิคมาย นินฺนโปณปพฺภารภาวโตติ อโตฺถฯ อุภเยนปิ ตสฺส อวสฺสํภาวินี เสสปริญฺญาติ ทเสฺสติฯ **ปริเญฺญยฺยน**ฺติ ปริชานิตพฺพภาเวน ฐิตํ, ปริญฺญาตุํ วา สกฺกุเณยฺยํฯ ตปฺปฏิปกฺขโต **อปริเญฺญยฺยํฯ ปุถุชฺชนสฺส วิยา**ติ เอเตน อิธาธิเปฺปตปุถุชฺชนสฺส ปริเญฺญยฺยภาวาสงฺกา เอว นตฺถิ อนธิการโตติ ทเสฺสติฯ **‘‘มา ภินนฺที’’**ติ เอตฺถาปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เสกฺขวารทุติยนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขีณาสววารตติยาทินยวณฺณนา

๘. **สภาโค** ทิฏฺฐสจฺจตาทิสามเญฺญนฯ อารกา กิเลเสหิ อรหนฺติ ปทสฺส นิรุตฺตินเยน อตฺถํ วตฺวา ตํ ปาฬิยา สมาเนโนฺต **‘‘วุตฺตเญฺจต’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาปกา**ติ ลามกเฏฺฐน ทุคฺคติสมฺปาปนเฏฺฐน จ ปาปกาฯ สาวชฺชเฏฺฐน อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน จ **อกุสลา**ฯ สํกิเลสํ อรหนฺติ, ตตฺถ วา นิยุตฺตาติ **สํกิเลสิกา**ฯ ปุนพฺภวสฺส กรณสีลา, ปุนพฺภวผลํ อรหนฺตีติ วา **โปโนภวิกา**ฯ สห ทรเถน ปริฬาเหน ปวตฺตนฺตีติ **สทรา**ฯ ทุกฺข กฏุโก, ทุกฺขโม วา วิปาโก เอเตสนฺติ **ทุกฺขวิปากา**ฯ อนาคเต ชาติยา เจว ชรามรณานญฺจ วฑฺฒเนน **ชาติชรามรณิยา**ติฯ เอวเมเตสํ ปทานํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ กามญฺจายํ สุตฺตนฺตวณฺณนา, อภิธมฺมนโย ปน นิปฺปริยาโยติ เตน ทเสฺสโนฺต **‘‘จตฺตาโร อาสวา’’**ติอาทิมาหฯ **สมุจฺฉินฺนา ปฏิปฺปสฺสทฺธา**ติ น เกวลํ สมุจฺฉินฺนา เอว, อถ โข ปฏิปฺปสฺสทฺธาปีติ มคฺคกิเจฺจน สทิสํ ผลกิจฺจมฺปิ นิทฺธาเรติฯ

สีลวิโสธนาทินา ครูนํ ปฏิปตฺติยา อนุกรณํ **ครุสํวาโส**ฯ อริยมคฺคปฏิปตฺติ เอว **อริยมคฺคสํวาโส**ฯ **ทส อริยาวาสา** นาม ปญฺจงฺควิปฺปหีนตาทโยฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘ทสยิเม, ภิกฺขเว, อริยาวาสา, เย อริยา อาวสึสุ วา อาวสนฺติ วา อาวสิสฺสนฺติ วาฯ กตเม ทส? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปญฺจงฺควิปฺปหีโน โหติ ฉฬงฺคสมนฺนาคโต, เอการโกฺข, จตุราปเสฺสโน, ปนุณฺณปเจฺจกสเจฺจ, สมวยสเฏฺฐสโน, อนาวิลสงฺกโปฺป, ปสฺสทฺธกายสงฺขาโร, สุวิมุตฺตจิโตฺต, สุวิมุตฺตปโญฺญฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, ทส อริยาวาสา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๑๙)ฯ

วุสฺสตีติ วา วุสิตํ, อริยมโคฺค, อริยผลญฺจ, ตํ เอตสฺส อตฺถีติ อติสยวจนิจฺฉาวเสน อรหา **“วุสิตวา”**ติ วุโตฺตฯ **กรณียนฺ**ติ ปริญฺญาปหานภาวนาสจฺฉิกิริยมาหฯ ตํ ปน ยสฺมา จตูหิ มเคฺคหิ จตูสุ สเจฺจสุ กตฺตพฺพตฺตา โสฬสวิธนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“จตูหิ มเคฺคหิ กรณีย”**นฺติฯ **สมฺมาวิมุตฺตสฺสา**ติ อคฺคมคฺคผลปญฺญาหิ สมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธีนํ วเสน สุฏฺฐุ วิมุตฺตสฺสฯ **สนฺตจิตฺตสฺสา**ติ ตโต เอว สพฺพกิเลสทรถปริฬาหานํ วูปสนฺตจิตฺตสฺสฯ ภินฺนกิเลสสฺส ขีณาสวสฺส ***ภิกฺขุโน***ฯ **กตสฺส** ปริญฺญาทิกิจฺจสฺส **ปฏิจโย** ปุน กรณํ **นตฺถิ,** ตโต เอว **กรณียํ น วิชฺชติ** น อุปลพฺภติฯ

ภาราติ โอสีทาปนเฏฺฐน ภารา วิยาติ ภาราฯ วุตฺตญฺหิ *‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ* อาทิ (สํ. นิ. ๓.๒๒)ฯ อตฺตโน โยนิโสมนสิการายตฺตนฺติ **อตฺตุปนิพนฺธํ,** สสนฺตานปริยาปนฺนตฺตา อตฺตานํ **อวิชหนํ**ฯ ตยิทํ ยทิปิ สพฺพสฺมิํ อนวชฺชธเมฺม สมฺภวติ, อกุปฺปสภาวาปริหานธเมฺมสุ ปน อคฺคภูเต อรหเตฺต สาติสยํ, เนตเรสูติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อตฺตโน ปรมตฺถเฏฺฐน วา”**ติ, อุตฺตมฏฺฐภาเวนาติ อโตฺถฯ

สุตฺตนฺตนโย นาม ปริยายนโยติ นิปฺปริยายนเยน สํโยชนานิ ทเสฺสโนฺต **“*ภวราคอิสฺสามจฺฉริยสํโยชน*”**นฺติ อาห, น ปน ‘‘รูปราโค’’ติอาทินาฯ ***ภเวสุ สํโยชนฺตี***ติ กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานํ ปจฺจโย หุตฺวา นิสฺสริตุํ อปฺปทานวเสน พนฺธนฺติฯ สติปิ หิ อเญฺญสํ ตปฺปจฺจยภาเว น วินา สํโยชนานิ เตสํ ตปฺปจฺจยภาโว อตฺถิ, โอรมฺภาคิยอุทฺธมฺภาคิยสงฺคหิเตหิ จ เตหิ ตํตํภวนิพฺพตฺตกกมฺมนิยโม ภวนิยโม จ โหติ , น จ อุปจฺฉินฺนสํโยชนสฺส กตานิปิ กมฺมานิ ภวํ นิพฺพเตฺตนฺตีติ เตสํเยว สํโยชนโฎฺฐ ทฎฺฐโพฺพฯ

สมฺมา อญฺญายาติ อาชานนภูตาย อคฺคมคฺคปญฺญาย สมฺมา ยถาภูตํ ทุกฺขาทีสุ โย ยถา ชานิตโพฺพ, ตํ ตถา ชานิตฺวาฯ **จิตฺตวิมุตฺติ** สพฺพสฺส จิตฺตสํกิเลสสฺส วิสฺสโคฺคฯ **นิพฺพานาธิมุตฺติ** นิพฺพาเน อธิมุจฺจนํ ตตฺถ นินฺนโปณปพฺภารตาฯ **ตนฺ**ติ ปถวีอาทิกํฯ **ปริญฺญาตํ,** น ปุถุชฺชนสฺส วิย อปริญฺญาตํ, เสกฺขสฺส วิย ปริเญฺญยฺยํ วาฯ **ตสฺมา**ติ ปริญฺญาตตฺตาฯ

จตุตฺถปญฺจมฉฎฺฐวารา ตตฺถ ตตฺถ กิเลสนิพฺพานกิตฺตนวเสน ปวตฺตตฺตา **นิพฺพานวารา** นามฯ ตตฺถ ปถวีอาทีนํ ปริญฺญาตตฺตา อมญฺญนา, สา ปน ปริญฺญา ราคาทีนํ ขเยน สิทฺธาติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทีปนวเสน ปาฬิ ปวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **“ปริญฺญาตํ ตสฺสาติ สพฺพปเทหิ โยเชตฺวา ปุน ขยา ราคสฺส วีตราคตฺตาติ โยเชตพฺพํฯ เอส นโย อิตเรสู”**ติ อาหฯ ตตฺถ **อิตเรสู**ติ ปญฺจมฉฎฺฐวาเรสุฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ปาฬิ เอวํ น ทิสฺสตีติ อาห **“เทสนา ปน เอกตฺถ วุตฺตํ สพฺพตฺถ วุตฺตเมว โหตีติ สํขิตฺตา”**ติฯ

น ขยา ราคสฺส วีตราโค สพฺพโส อปฺปหีนราคตฺตาฯ วิกฺขมฺภิตราโค หิ โสติฯ **พาหิรก**คฺคหณเญฺจตฺถ ตถาภาวเสฺสว เตสุ ลพฺภนโต, น เตสุ เอว ตถาภาวสฺส ลพฺภนโตฯ อิทานิ ยา สา ‘‘ปริญฺญาตํ ตสฺสา’’ติ สพฺพปเทหิ โยชนา วุตฺตา, ตํ วินาปิ นิพฺพานวารอตฺถโยชนํ ทเสฺสตุํ **“ยถา จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **มญฺญนํ น มญฺญตี**ติ มญฺญนา นปฺปวตฺตตีติ อโตฺถฯ มญฺญนาย มญฺญิตพฺพเตฺตปิ ตสฺสา วตฺถุอโนฺตคธตฺตาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ

ยทิปิ ปริญฺญาตปทํ อคฺคเหตฺวา นิพฺพานวารเทสนา ปวตฺตา, เอวมฺปิ ‘‘ขยา’’ติอาทิปเทหิ ปริญฺญาสิทฺธิ เอว ปกาสียตีติ โก เตสํ วิเสโสติ โจทนํ สนฺธายาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ **มคฺคภาวนาปาริปูริทสฺสนตฺถํ วุโตฺต,** มคฺคกิจฺจนฺตา หิ ปริญฺญาโยติ อธิปฺปาโยฯ **อิตเร… เป… เวทิตพฺพา** วีตราคาทิกิตฺตนโตติฯ **ทฺวีหิ วา การเณหี**ติ ยถาวุตฺตการณทฺวเยนฯ **อสฺ**

สาติ ขีณาสวสฺสฯ **อยํ วิเสโส**ติ อิทานิ วุจฺจมาโน วิเสโสฯ ยทิปิ ขีณาสโว เอกเนฺตน วีตราโค วีตโทโส วีตโมโห เอว จ โหติ, ยาย ปน ปุพฺพภาคปฏิปทาย วีตราคตาทโย สวิเสสาติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺติ, ตํ ทเสฺสนฺโต **“ตีสุ หี”**ติอาทิมาห ฯ ‘‘รโตฺต อตฺถํ น ชานาตี’’ติอาทินา (เนตฺติ. ๑๑) ราเค อาทีนวํ ปสฺสโต ‘‘ราโค จ นาม สุขาภิสเงฺคน อุปฺปชฺชติ, สุขญฺจ วิปริณามโต ทุกฺขํฯ ปเคว อิตร’’นฺติ สเหตุเก ราเค อาทีนวทสฺสนํ ทุกฺขานุปสฺสนาย นิมิตฺตํ, ทุกฺขานุปสฺสนา จ ปณิธิยา ปฏิปกฺขภาวโต อปฺปณิหิตวิโมกฺขํ ปริปูเรตีติ อาห **“ราเค...เป.... วีตราโค โหตี”**ติฯ ตถา ‘‘ทุโฎฺฐ อตฺถํ น ชานาตี’’ติอาทินา (อิติวุ. ๘๘) โทเส อาทีนวํ ปสฺสโต ‘‘โทโส จ นาม ทุกฺขํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ, ตญฺจ อุภยํ อนวฎฺฐิตํ อิตฺตรํ ปภงฺคู’’ติ สเหตุเก โทเส อาทีนวทสฺสนํ อนิจฺจานุปสฺสนาย นิมิตฺตํ, อนิจฺจานุปสฺสนา จ นิจฺจนิมิตฺตาทีนํ ปฏิปกฺขภาวโต อนิมิตฺตวิโมกฺขํ ปริปูเรตีติ อาห **“โทเส...เป.... โหตี”**ติฯ ตถา ‘‘มูโฬฺห อตฺถํ น ชานาตี’’ติอาทินา (อิติวุ. ๘๘) โมเห อาทีนวํ ปสฺสโต ‘‘โมโห นาม ยถาสภาวคฺคหณสฺส ปริพฺภมโนฺต’’ติ โมหสฺส วิกฺขมฺภนํ อนตฺตานุปสฺสนาย นิมิตฺตํ, อนตฺตานุปสฺสนาย จ อตฺตาภินิเวสสฺส ปฏิปกฺขภาวโต สุญฺญตํ วิโมกฺขํ ปริปูเรตีติ อาห **“โมเห...เป.... วีตโมโห โหตี”**ติฯ

เอวํ สเนฺตติ ยทิ วีตราคตาทโย วิโมกฺขวิภาเคน วุตฺตา, เอวํ สเนฺตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา วิโมกฺขมุขวิโมกฺขานํ วเสน นิยเมตฺวา น วุตฺตํ, ตสฺมาฯ ยํ กิญฺจิ อรหโต สมฺภวนฺตํ วิภชิตฺวา วุจฺจตีติ วารตฺตยเทสนา กตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“ยํ อรหโต”**ติอาทินาฯ

เอวํ วิมุตฺติวิภาเคน ขีณาสวสฺส วิภาคํ วารตฺตยเทสนานิพนฺธนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อวิภาเคนปิ ตตฺถ ปริญฺญาวิสยสฺส อนุสยวิสยสฺส จ วิภาคํ ตสฺส นิพนฺธนํ ทเสฺสโนฺต **“อวิเสเสนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อุเปกฺขาเวทนา วิเสสโต สงฺขารทุกฺขํ สโมฺมหาธิฎฺฐานนฺติ วุตฺตํ **“สงฺขาร...เป.... โมโห”**ติฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ขีณาสววารตติยาทินยวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ตถาคตวารสตฺตมนยวณฺณนา

๑๒. เยหิ (ที. นิ. อภิ. ฎี. ๑.๗.จูฬสีลวณฺณนา; อ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๗๐) คุณวิเสเสหิ นิมิตฺตภูเตหิ ภควติ ‘‘ตถาคโต’’ติ อยํ สมญฺญา ปวตฺตา, ตํ ทสฺสนตฺถํ **“อฎฺฐหิ การเณหิ ภควา ตถาคโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ คุณเนมิตฺตกาเนว หิ ภควโต สพฺพานิ นามานิฯ ยถาห –

> ‘‘อสเงฺขยฺยานิ นามานิ, สคุเณน มเหสิโน;
> คุเณน นามมุเทฺธยฺยํ, อปิ นามสหสฺสโต’’ติฯ (ธ. ส. อฎฺฐ. ๑๓๑๓; อุทา. อฎฺฐ. ๕๓; ปฏิ. ม. อฎฺฐ. ๑.๗๖; ที. นิ. อภิ. ฎี. ๑.๗.จูฬสีลวณฺณนา; อ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๗๐) –

ตถา อาคโตติ เอตฺถ อาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ **ตถา**-สโทฺทฯ สามญฺญโชตนา หิ วิเสเส อวติฎฺฐตีติ ปฏิปาทคมนโตฺถ **อาคต**-สโทฺท, น ญาณคมนโตฺถ ‘‘ตถลกฺขณํ อาคโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.๗; ม. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑๒; สํ. นิ. อฎฺฐ. ๒.๓.๗๘; อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๑๗๐; อุทา. อฎฺฐ. ๑๘; อิติวุ. อฎฺฐ. ๓๘; เถรคา. อฎฺฐ. ๑.๑.๓; พุ. วํ. อฎฺฐ. ๒.พาหิรนิทาน; มหานิ. อฎฺฐ. ๑๔) วิย, นาปิ กายคมนาทิอโตฺถ ‘‘อาคโต โข มหาสมโณ, มาคธานํ คิริพฺพช’’นฺติอาทีสุ (มหาว. ๖๓) วิยฯ ตตฺถ ยทาการนิยมนวเสน โอปมฺมสมฺปฏิปาทนโตฺถ ตถา-สโทฺท, ตํ กรุณาปฺปธานตฺตา มหากรุณามุเขน ปุริมพุทฺธานํ อาคมนปฏิปทํ อุทาหรณว

เสน สามญฺญโต ทเสฺสโนฺต ยํตํสทฺทานํ เอกนฺตสมฺพนฺธภาวโต **“ยถา สพฺพโลก…เป…. อาคตา”**ติ สาธารณโต วตฺวา ปุน ตํ ปฏิปทํ **มหาปทานสุตฺตา**ทีสุ (ที. นิ. ๒.๔) สมฺพหุลนิเทฺทเสน สุปากฏานํ อาสนฺนานญฺจ วิปสฺสีอาทีนํ ฉนฺนํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ วเสน ทเสฺสโนฺต **“ยถา วิปสฺสี ภควา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เยน อภินีหาเรนา**ติ มนุสฺสตฺต-ลิงฺคสมฺปตฺติ-เหตุ-สตฺถารทสฺสน-ปพฺพชฺชา-อภิญฺญาทิคุณสมฺปตฺติ-อธิการ-ฉนฺทานํ วเสน อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน กายปณิธานมหาปณิธาเนนฯ สเพฺพสญฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ กายปณิธานํ อิมินาว นีหาเรน สมิชฺฌตีติฯ

เอวํ มหาภินีหารวเสน ‘‘ตถาคโต’’ติ ปทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ ปารมีปูรณวเสน ทเสฺสตุํ **“อถ วา ยถา วิปสฺสี ภควา…เป…. ยถา กสฺสโป ภควา ทานปารมึ ปูเรตฺวา”**ติอาทิวุตฺตํฯ อิมสฺมึ ปน ฐาเน สุตฺตนฺติกานํ มหาโพธิยานปฏิปทาย โกสลฺลชนนตฺถํ ปารมีกถา วตฺตพฺพา, สา ปน สพฺพาการสมฺปนฺนา **จริยาปิฏกวณฺณนาย** (จริยา. ปกิณฺณกกถา) วิตฺถารโต นิทฺทิฏฺฐา, ตสฺมา อตฺถิเกหิ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ ยถา ปน ปุเพฺพ วิปสฺสีอาทโย สมฺมาสมฺพุทฺธา อภินีหารสมฺปตฺติยํ ปติฏฺฐาย สุวิสุทฺธาย ปฏิปทาย อนวเสสโต สมฺมเทว สพฺพา ปารมิโย ปริปูเรสุํ, เอวํ อมฺหากมฺปิ ภควา ปริปูเรสีติ อิมมตฺถํ สนฺธายาห **“สมตฺตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา”**ติฯ สติปิ องฺคปริจฺจาคาทีนํ ทานปารมิภาเว ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ **“ปญฺจ มหาปริจฺจาเค”**ติ วิสุํ คหณํ, ตโตเยว จ องฺคปริจฺจาคโต วิสุํ นยนปริจฺจาคคฺคหณมฺปิ กตํ, ปริคฺคหปริจฺจาคภาวสามเญฺญปิ ธนรชฺชปริจฺจาคโต ปุตฺตทารปริจฺจาคคฺคหณญฺจ กตํฯ

คตปจฺจาคติกวตฺตปูรณาทิกาย ปุพฺพภาคปฏิปทาย สทฺธึ อภิญฺญาสมาปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพโยโค,** ทานาทีสุเยว สาติสยปฏิปตฺตินิปฺผาทนํ **ปุพฺพจริยา** , สา จริยาปิฏกสงฺคหิตาฯ อภินีหาโร **ปุพฺพโยโค,** ทานาทิปฏิปตฺติ, กายวิเวกวเสน เอกจริยา วา **ปุพฺพจริยา**ติ เกจิฯ ทานาทีนเญฺจว อปฺปิจฺฉตาทีนญฺจ สํสารนิพฺพาเนสุ อาทีนวานิสํสานญฺจ วิภาวนวเสน สตฺตานํ โพธิตฺตเย ปติฏฺฐาปนปริปาจนวเสน จ ปวตฺตา กถา **ธมฺมกฺขานํ,** ญาตีนํ อตฺถจริยา **ญาตตฺถจริยา,** สาปิ กรุณาย วเสเนวฯ **อาทิ**-สเทฺทน โลกตฺถจริยาทโย สงฺคณฺหาติฯ กมฺมสฺสกตญาณวเสน, อนวชฺชกมฺมายตนสิปฺปายตนวิชฺชาฎฺฐานปริจยวเสน ขนฺธายตนาทิปริจยวเสน, ลกฺขณตฺตยตีรณวเสน จ ญาณจาโร **พุทฺธิจริยา,** สา ปน อตฺถโต ปญฺญาปารมีเยว, ญาณสมฺภารทสฺสนตฺถํ วิสุํ คหณํฯ **โกฏี**ติ ปริยโนฺต, อุกฺกํโสติ อโตฺถฯ

จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน ภาเวตฺวา พฺรูเหตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **ภาเวตฺวา**ติ อุปฺปาเทตฺวาฯ **พฺรูเหตฺวา**ติ วเฑฺฒตฺวาฯ **สติปฏฺฐานา**ทิคฺคหเณน อาคมนปฏิปทํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสติฯ วิปสฺสนาสหคตา เอว วา **สติปฏฺฐานา**ทโย ทฏฺฐพฺพาฯ เอตฺถ จ ‘‘เยน อภินีหาเรนา’’ติอาทินา อาคมนปฏิปทาย อาทึ ทเสฺสติ, ‘‘ทานปารมี’’ติอาทินา มชฺฌํ, ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน’’ติอาทินา ปริโยสานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

สมฺปติชาโตติ มุหุตฺตชาโต มนุสฺสานํ หตฺถโต มุตฺตมโตฺต, น มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขนฺตมโตฺตฯ นิกฺขนฺตมตฺตญฺหิ มหาสตฺตํ ปฐมํ พฺรหฺมาโน สุวณฺณชาเลน ปฏิคฺคณฺหึสุ, เตสํ หตฺถโต จตฺตาโร มหาราชาโน อชินปฺปเวณิยา, เตสํ หตฺถโต มนุสฺสา ทุกูลจุมฺพฏเกน ปฏิคฺคณฺหึสุ, มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปถวิยํ ปติฏฺฐิโตติฯ **ยถาห** ภควา มหาปทานเทสนายํฯ **เสตมฺหิ ฉเตฺต**ติ ทิพฺพเสตจฺฉเตฺตฯ **อนุธารียมาเน**ติ ธารียมาเนฯ เอตฺถ จ ฉตฺตคฺคหเณเนว ขคฺคาทีนิ ปญฺจ กกุธภณฺฑานิปิ วุตฺตาเนวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ขคฺคตาลวณฺฏโมรหตฺถกวาลพีชนีอุณฺหี

สปฎฺฐาปิ หิ ฉเตฺตน สห ตทา อุปฏฺฐิตา อเหสุํ, ฉตฺตาทีนิเยว จ ตทา ปญฺญายึสุ, น ฉตฺตาทิคฺคาหกาฯ **สพฺพา จ ทิสา**ติ ทสปิ ทิสาฯ นยิทํ สพฺพทิสาวิโลกนํ สตฺตปทวีติหารุตฺตรกาลํ ทฎฺฐพฺพํฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถโต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมทิสํ โอโลเกสิฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา ''มหาปุริส อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริตโร''ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา, จตโสฺส อนุทิสา; เหฎฺฐา, อุปรีติ สพฺพา ทิสา อนุวิโลเกตฺวา สพฺพตฺถ อตฺตนา สทิสํ อทิสฺวา ''อยํ อุตฺตรา ทิสา''ติ ตตฺถ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสิฯ **อาสภิ**นฺติ อุตฺตมํฯ **อโคฺค**ติ สพฺพปฐโมฯ **เชโฎฺฐ เสโฎฺฐ**ติ จ ตเสฺสว เววจนํฯ **อยมนฺติมา ชาติ, นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว**ติ อิมสฺมิํ อตฺตภาเว ปตฺตพฺพํ อรหตฺตํ พฺยากาสิฯ

อเนเกสํ วิเสสาธิคมานํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนาติ สํขิเตฺตน วุตฺตมตฺถํ **''ยญฺหี''**ติอาทินา วิตฺถารโต ทเสฺสติฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ –

> ''อเนกสาขญฺจ สหสฺสมณฺฑลํ,
> ฉตฺตํ มรู ธารยุมนฺตลิเกฺข;
> สุวณฺณทณฺฑา วีติปตนฺติ จามรา,
> น ทิสฺสเร จามรฉตฺตคาหกา''ติฯ (สุ. นิ. ๖๙๓);

อิมิสฺสา คาถายฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว สพฺพตฺถ อปฺปฎิหตจารตาย อนาวรณญาณนฺติ อาห **''สพฺพญฺญุตานาวรณญาณปฎิลาภสฺสา''**ติฯ **ตถา อยํ ภควาปิ คโต…เป.… ปุพฺพนิมิตฺตภาเวนา**ติ เอเตน อภิชาติยํ ธมฺมตาวเสน อุปฺปชฺชนกวิเสสา สพฺพโพธิสตฺตานํ สาธารณาติ ทเสฺสติฯ ปารมิตานิสฺสนฺทา หิ เตติฯ

วิกฺกมีติ อคมาสิฯ **มรู**ติ เทวาฯ **สมา**ติ วิโลกนสมตาย สมา สทิสิโยฯ มหาปุริโส หิ ยถา เอกํ ทิสํ วิโลเกสิ, เอวํ เสสทิสาปิ, น กตฺถจิ วิโลกเน วิพโนฺธ ตสฺส อโหสีติฯ **สมา**ติ วา วิโลเกตุํ ยุตฺตา, วิสมรหิตาติ อโตฺถฯ น หิ ตทา โพธิสตฺตสฺส วิรูปพีภจฺฉวิสมรูปานิ วิโลเกตุํ อยุตฺตานิ ทิสาสุ อุปฎฺฐหนฺตีติฯ

เอวํ ''ตถา คโต''ติ กายคมนเฎฺฐน คต-สเทฺทน ตถาคต-สทฺทํ นิทฺทิสิตฺวา อิทานิ ญาณคมนเฎฺฐน ตํ ทเสฺสตุํ **''อถ วา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เนกฺขเมฺมนา**ติ อโลภปฺปธาเนน กุสลจิตฺตุปฺปาเทน ฯ กุสลา หิ ธมฺมา อิธ เนกฺขมฺมํ, น ปพฺพชฺชาทโย, ''ปฐมชฺฌาน''นฺติ (ที. นิ. อภิ. ฎี. ๑.๗.จูฬสีลวณฺณนา; อ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๗๐) จ วทนฺติฯ **ปหายา**ติ ปชหิตฺวาฯ **คโต** อธิคโต, ปฎิปโนฺน อุตฺตริวิเสสนฺติ อโตฺถฯ **ปหายา**ติ วา ปหานเหตุ, ปหานลกฺขณํ วาฯ เหตุลกฺขณโตฺถ หิ อยํ ปหาย-สโทฺทฯ กามจฺฉนฺทาทิปฺปหานเหตุกํ ''คโต''ติ เหตฺถ วุตฺตํ คมนํ อวโพโธ, ปฎิปตฺติ เอว วา กามจฺฉนฺทาทิปฺปหาเนน จ ลกฺขียตีติฯ เอส นโย **ปทาเลตฺวา**ติอาทีสุปิฯ **อพฺยาปาเทนา**ติ เมตฺตายฯ **อาโลกสญฺญายา**ติ วิภูตํ กตฺวา มนสิกรเณน (ที. นิ. อภิ. ฎี. ๑.๗.จูฬสีลวณฺณนา) อุปฎฺฐิตอาโลกสญฺจานเนนฯ **อวิเกฺขเปนา**ติ สมาธินาฯ **ธมฺมววตฺถาเนนา**ติ กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาวนิจฺฉเยนฯ ''สปฺปจฺจยนามรูปววตฺถาเนนา''ติปิ วทนฺติฯ

เอวํ กามจฺฉนฺทาทินีวรณปฺปหาเนน ''อภิชฺฌํ โลเก ปหายา''ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) วุตฺตาย ปฐมชฺฌานสฺส ปุพฺพภาคปฎิปทาย ภควโต ตถาคตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สห อุปาเยน อฎฺฐหิ สมาปตฺตีหิ อฎฺฐารสหิ จ มหาวิปสฺสนาหิ ตํ ทเสฺสตุํ **''ญาเณนา''**ติอาทิมาหฯ นามรูปปริคฺคหกงฺขาวิตรณานญฺหิ วินิพนฺธภูตสฺส โมหสฺส ทูรีกรเณน ญาตปริญฺญายํ ฐิตสฺส อนิจฺจสญฺญาทโย สิชฺฌนฺติ, ตถา ฌานสมาปตฺตีสุ อภิรตินิมิเตฺตน ปาโมเชฺชนฯ ตตฺถ ''อนภิรติ

ยา วิโนทิตาย ฌานาทีนํ สมธิคโม’’ติ สมาปตฺติวิปสฺสนานํ อรติวิโนทนอวิชฺชาปทาลนาทีนิ อุปาโย, อุปฺปฏิปาฏินิเทฺทโส ปน นีวรณสภาวาย อวิชฺชาย เหฏฺฐา นิวรเณสุปิ สงฺคหทสฺสนตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สมาปตฺติวิหารปฺปเวสวิพนฺธเนน นีวรณานิ กวาฏสทิสานีติ อาห **“นีวรณกวาฏํ อุคฺฆาเฏตฺวา”**ติฯ ‘‘รตฺติํ อนุวิตเกฺกตฺวา อนุวิจาเรตฺวา ทิวา กมฺมเนฺต ปโยเชตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๕๑) วุตฺตฏฺฐาเน วิตกฺกวิจารา ธูมายนาติ อธิเปฺปตาติ อาห **“วิตกฺกวิจารธูม”**นฺติฯ กิญฺจาปิ ปฐมชฺฌานุปจาเรเยว ทุกฺขํ, จตุตฺถชฺฌานุปจาเร จ สุขํ ปหียติ, อติสยปฺปหานํ ปน สนฺธายาห **“จตุตฺถชฺฌาเนน สุขทุกฺขํ ปหายา”**ติฯ

อนิจฺจสฺส, อนิจฺจนฺติ จ อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา,** เตภูมกธมฺมานํ อนิจฺจตํ คเหตฺวา ปวตฺตาย วิปสฺสนาเยตํ นามํฯ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ สงฺขตธเมฺมสุ ‘‘นิจฺจา สสฺสตา’’ติ เอวํปวตฺตมิจฺฉาสญฺญํฯ สญฺญาสีเสน ทิฏฺฐิจิตฺตานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **นิพฺพิทานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ นิพฺพิชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ **วิราคานุปสฺสนายา**ติ สงฺขาเรสุ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตาย อนุปสฺสนายฯ **นิโรธานุปสฺสนายา**ติ สงฺขารานํ นิโรธสฺส อนุปสฺสนายฯ ยถา วา สงฺขารา นิรุชฺฌนฺติเยว, อายติํ ปุนพฺภววเสน น อุปฺปชฺชนฺติ, เอวํ อนุปสฺสนา **นิโรธานุปสฺสนา**ฯ เตนวาห ‘‘นิโรธานุปสฺสนาย นิโรเธติ, โน สมุเทตี’’ติฯ มุจฺจิตุกมฺยตา หิ อยํ พลปฺปตฺตาติฯ ปฏินิสฺสชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา,** ปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนา หิ อยํฯ **อาทาน**นฺติ นิจฺจาทิวเสน คหณํฯ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณานํ วเสน เอกตฺตคฺคหณํ **ฆนสญฺญา**ฯ **อายูหนํ** อภิสงฺขรณํฯ อวตฺถาวิเสสาปตฺติ **วิปริณาโม**ฯ **ธุวสญฺญ**นฺติ ถิรภาวคฺคหณํฯ **นิมิตฺต**นฺติ สมูหาทิฆนวเสน สกิจฺจปริเจฺฉทตาย จ สงฺขารานํ สวิคฺคหคฺคหณํฯ **ปณิธิ**นฺติ ราคาทิปณิธิํฯ สา ปนตฺถโต ตณฺหาวเสน สงฺขาเรสุ นินฺนตาฯ **อภินิเวส**นฺติ อตฺตานุทิฏฺฐิํฯ

อนิจฺจทุกฺขาทิวเสน สพฺพธมฺมตีรณํ **อธิปญฺญาธมฺมวิปสฺสนา**ฯ **สาราทานาภินิเวส**นฺติ อสาเรสุ สารคฺคหณวิปลฺลาสํฯ อิสฺสรกุตฺตาทิวเสน โลโก สมุปฺปโนฺนติ อภินิเวโส **สโมฺมหาภินิเวโส**ฯ เกจิ ปน ‘‘อโหสิํ นุ โข อหํ อตีตมทฺธานนฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๘; สํ. นิ. ๒.๒๐) ปวตฺตสํสยาปตฺติ **สโมฺมหาภินิเวโส”**ติ วทนฺติฯ สงฺขาเรสุ เลณตาณภาวคฺคหณํ **อาลยาภินิเวโส**ฯ ‘‘อาลยรตา อาลยสมฺมุทิตา’’ติ (ที. นิ. ๒.๖๔, ๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๗, ๘) วจนโต อาลโย ตณฺหา, สาเยว จกฺขาทีสุ รูปาทีสุ จ อภินิวิสนวเสน ปวตฺติยา **อาลยาภินิเวโส**ติ เกจิฯ ‘‘เอวํวิธา สงฺขารา ปฏินิสฺสชฺชียนฺตี’’ติ ปวตฺตํ ญาณํ **ปฏิสงฺขานุปสฺสนา**ฯ วฏฺฏโต วิคตตฺตา วิวฏฺฏํ, **นิพฺพานํ,** ตตฺถ อารมฺมณกรณสงฺขาเตน อนุปสฺสเนน ปวตฺติยา **วิวฏฺฏานุปสฺสนา,** โคตฺรภูฯ **สํโยคาภินิเวส**นฺติ สํยุชฺชนวเสน สงฺขาเรสุ นิวิสนํฯ **ทิเฏฺฐกเฏฺฐ**ติ ทิฏฺฐิยา สหชาเตกเฏฺฐ ปหาเนกเฏฺฐ จฯ **โอฬาริเก**ติ อุปริมคฺควชฺฌกิเลเส อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํ, อญฺญถา ทสฺสเนน ปหาตพฺพาปิ ทุติยมคฺควเชฺฌหิ โอฬาริกาติฯ **อณุสหคเต**ติ อณุภูเตฯ อิทํ เหฏฺฐิมมคฺควเชฺฌ อเปกฺขิตฺวา วุตฺตํฯ **สพฺพกิเลเส**ติ อวสิฏฺฐสพฺพกิเลเสฯ น หิ ปฐมาทิมเคฺคหิ ปหีนา กิเลสา ปุน ปหียนฺตีติฯ

กกฺขฬตฺตํ กถินภาโวฯ **ปคฺฆรณํ** ทฺรวภาโวฯ โลกิยวายุนา ภสฺตสฺส วิย เยน วายุนา ตํตํกลาปสฺส อุทฺธุมายนํ, ถทฺธภาโว วา, ตํ **วิตฺถมฺภนํ**ฯ วิชฺชมาเนปิ กลาปนฺตรภูตานํ กลาปนฺตรภูเตหิ สมฺผุฏฺฐภาเว ตํตํภูตวิวิตฺตตา รูปปริยโนฺต อากาโสติ เยสํ โย ปริเจฺฉโท, เตหิ โส อสมฺผุโฏฺฐว, อญฺญถา ภูตานํ ปริเจฺฉทสภาโว น สิยา พฺยาปีภาวาปตฺติโต, อพฺยาปิตาว อสมฺผุฏฺฐตาติ ยสฺมิํ กลาเป ภูตานํ ปริเจฺฉโท, เตหิ อสมฺผุฏฺฐภาโว **อสมฺผุฏฺฐลกฺขณํ**ฯ เตนาห ภควา **อากาสธาตุนิเทฺทเส** (ธ. ส. ๖๓๗) ‘‘อสมฺผุฏฺฐํ จตูหิ มหาภูเตหี’’ติฯ

วิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติ **รุปฺปนํ**ฯ เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธธมฺมานํ เจตนาวเสเนตํ วุตฺตํ **“สงฺขารานํ อภิสงฺขรณลกฺขณ”**นฺติฯ ตถา หิ **สุตฺตนฺตภาชนีเย สงฺขารกฺขนฺธวิภงฺเค** (วิภ. ๙๒) ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติอาทินา เจตนาว วิภตฺตาฯ อภิสงฺขรณลกฺขณา จ เจตนาฯ ยถาห ‘‘ตตฺถ กตโม ปุญฺญาภิสงฺขาโร? กุสลา เจตนา กามาวจรา’’ติอาทิฯ **ผรณํ** สวิปฺผาริกตาฯ **อสฺสทฺธิเย**ติ อสทฺธิยเหตุฯ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมํฯ เอส นโย **โกสเชฺช**ติอาทีสุฯ **อุปสมลกฺขณ**นฺติ กายจิตฺตปริฬาหูปสมลกฺขณํฯ ลีนุทฺธจฺจรหิเต อธิจิเตฺต ปวตฺตมาเน ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ อพฺยาวฏตาย อชฺฌุเปกฺขนํ **ปฏิสงฺขานํ** ปกฺขปาตุปเจฺฉทโตฯ

มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ ปฏิปกฺขภาวโต ปริคฺคาหกสภาวา สมฺมาวาจา สินิทฺธภาวโต สมฺปยุตฺตธเมฺม สมฺมาวาจาปจฺจยสุภาสิตานํ โสตารญฺจ ปุคฺคลํ ปริคฺคณฺหาตีติ ตสฺสา **ปริคฺคาหลกฺขณํ** วุตฺตํฯ กายิกกิริยา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ สมุฎฺฐาเปติ, สยญฺจ สมุฎฺฐหนํ ฆฎนํ โหตีติ สมฺมากมฺมนฺต สงฺขาตาย วิรติยา **สมุฎฺฐานลกฺขณํ** ทฎฺฐพฺพํฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ **สมุฎฺฐาปนํ** กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ ชีวมานสฺส สตฺตสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา ชีวิตินฺทฺริยปฺปวตฺติยา, อาชีวเสฺสว วา สุทฺธิ **โวทานํ**ฯ สสมฺปยุตฺตธมฺมสฺส จิตฺตสฺส สํกิเลสปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺมเทว ปคฺคณฺหนํ **ปคฺคโห**ฯ

‘‘สงฺขารา’’ติ อิธ เจตนา อธิเปฺปตาติ วุตฺตํ **“สงฺขารานํ เจตนาลกฺขณ”**นฺติฯ **นมนํ** อารมฺมณาภิมุขภาโวฯ **อายตนํ** ปวตฺตนํฯ อายตนานํ วเสน หิ อายสงฺขาตานํ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฯ **ตณฺหาย เหตุลกฺขณ**นฺติ วฎฺฎสฺส ชนกเหตุภาโว, มคฺคสฺส ปน นิพฺพานสมฺปาปกตฺตนฺติ อยเมเตสํ วิเสโสฯ

ตถลกฺขณํ อวิปรีตสภาโวฯ **เอกรโส** อญฺญมญฺญานติวตฺตนํ อนูนานธิกภาโวฯ **ยุคนทฺธา** สมถวิปสฺสนาวฯ สทฺธาปญฺญา ปคฺคหาวิเกฺขปาติปิ วทนฺติฯ

ขีโณติ กิเลเส เขปตีติ **ขโย,** มโคฺคฯ อนุปฺปาทปริโยสานตาย **อนุปฺปาโท,** ผลํฯ **ปสฺสทฺธิ** กิเลสวูปสโมฯ **ฉนฺทสฺสา**ติ กตฺตุกามตาฉนฺทสฺสฯ **มูลลกฺขณํ** ปติฎฺฐาภาโวฯ สมุฎฺฐานภาโว **สมุฎฺฐานลกฺขณํ** อารมฺมณปฎิปาทกตาย สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุปฺปตฺติเหตุตาฯ **สโมธานํ** วิสยาทิสนฺนิปาเตน คเหตพฺพาการโร, ยา สงฺคตีติ วุจฺจติฯ สมํ สห โอทหนฺติ อเนน สมฺปยุตฺตธมฺมาติ วา **สโมธานํ,** ผโสฺสฯ สโมสรนฺติ สนฺนิปตนฺติ เอตฺถาติ **สโมสรณํ**ฯ เวทนาย วินา อปฺปวตฺตมานา สมฺปยุตฺตธมฺมา เวทนานุภวนนิมิตฺตํ สโมสฎา วิย โหนฺตีติ เอวํ วุตฺตํฯ โคปานสีนํ กูฎํ วิย สมฺปยุตฺตานํ ปาโมกฺขภาโว **ปมุขลกฺขณํ**ฯ ตโต, เตสํ วา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อุตฺตริ ปธานนฺติ **ตตุตฺตริ,** ปญฺญุตฺตรา หิ กุสลา ธมฺมาฯ **วิมุตฺติยา**ติ ผลสฺสฯ ตญฺหิ สีลาทิคุณสารสฺส ปรมุกฺกํสภาเวน **สารํ**ฯ อยญฺจ ลกฺขณวิภาโค ฉธาตุปญฺจฌานงฺคาทิวเสน ตํตํสุตฺตปทานุสาเรน โปราณฎฺฐกถายํ อาคตนเยน จ กโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตถา หิ ปุเพฺพ วุโตฺตปิ โกจิ ธโมฺม ปริยายนฺตรปกาสนตฺถํ ปุน ทสฺสิโตฯ ตโต เอว จ ‘‘ฉนฺทมูลกา กุสลา ธมฺมา มนสิการสมุฎฺฐานา ผสฺสสโมธานา เวทนาสโมสรณา’’ติ, ‘‘ปญฺญุตฺตรา กุสลา ธมฺมา’’ติ, ‘‘วิมุตฺติสารมิทํ พฺรหฺมจริย’’นฺติ, ‘‘นิพฺพาโนคธญฺหิ อาวุโส พฺรหฺมจริยํ นิพฺพานปริโยสาน’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๖๖) จ สุตฺตปทานํ วเสน **“ฉนฺทสฺส มูลลกฺขณ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

ตถธมฺมา นาม จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อวิปรีตสภาวตฺตาฯ **ตถานิ** ตํสภาวตฺตาฯ **อวิตถานิ** อมุสาสภาวตฺตาฯ **อนญฺญถานิ** อญฺญาการรหิตตฺตาฯ **ชาติปจฺจยสมฺภูตสมุทาคตโฎฺฐ**ติ ชาติปจฺจยา สมฺภูตํ หุตฺวา สหิตสฺส อตฺตโน ปจฺจยานุรูปสฺส อุทฺธํ อาคตภาโว, อนุ

ปวตฺตนโฏฺฐติ อโตฺถฯ อถ วา สมฺภูตโฏฺฐ จ สมุทาคตโฏฺฐ จ **สมฺภูตสมุทาคตโฏฺฐ,** น ชาติโต ชรามรณํ น โหติ, น จ ชาตึ วินา อญฺญโต โหตีติ **ชาติปจฺจยสมฺภูตโฏฺฐ**ฯ อิตฺถญฺจ ชาติโต สมุทาคจฺฉตีติ **ชาติปจฺจยสมุทาคตโฏฺฐ,** ยา ยา ชาติ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, ตทนุรูปํ ปาตุภาโวติ อโตฺถฯ **อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ**ติ เอตฺถาปิ น อวิชฺชา สงฺขารานํ ปจฺจโย น โหติ, น จ อวิชฺชํ วินา สงฺขารา อุปฺปชฺชนฺติ, ยา ยา อวิชฺชา เยสํ เยสํ สงฺขารานํ ยถา ยถา ปจฺจโย โหติ, อยํ อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยโฏฺฐ ปจฺจยภาโวติ อโตฺถฯ

ภควา ตํ สพฺพาการโต ชานาติ ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ **เตนา**ติ ภควตาฯ ตํ วิภชฺชมานนฺติ โยเชตพฺพํฯ **ตนฺ**ติ รูปายตนํฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มชฺฌตฺตํ สงฺคณฺหาติ, ตถา อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนปริตฺตอชฺฌตฺตพหิทฺธาตทุภยาทิเภทํฯ **ลพฺภมานกปทวเสนา**ติ ‘‘รูปายตนํ ทิฏฺฐํ, สทฺทายตนํ สุตํ, คนฺธายตนํ รสายตนํ โผฏฺฐพฺพายตนํ มุตํ, สพฺพํ รูปํ มนสา วิญฺญาต’’นฺติ (ธ. ส. ๙๖๖) วจนโต ทิฏฺฐปทญฺจ วิญฺญาตปทญฺจ รูปารมฺมเณ ลพฺภติ, รูปารมฺมณํ อิฏฺฐํ อนิฏฺฐํ มชฺฌตฺตํ ปริตฺตํ อตีตํ อนาคตํ ปจฺจุปฺปนฺนํ อชฺฌตฺตํ พหิทฺธา ทิฏฺฐํ วิญฺญาตํ รูปํ รูปายตนํ รูปธาตุ วณฺณนิภา สนิทสฺสนํ สปฺปฏิฆํ นีลํ ปีตกนฺติ เอวมาทีหิ **อเนเกหิ นาเมหิ**ฯ

เตรสหิ วาเรหีติ รูปกเณฺฑ (ธ. ส. ๖๑๖) อาคเต เตรส นิเทฺทสวาเร สนฺธายาหฯ เอเกกสฺมิญฺจ วาเร จตุนฺนํ จตุนฺนํ ววตฺถาปนนยานํ วเสน **‘‘เทฺวปญฺญาสาย นเยหี’’**ติ อาหฯ **ตถเมว** อวิปรีตทสฺสิตาย อปฺปฏิวตฺติยเทสนตาย จฯ **‘‘ชานามิ อภิญฺญาสิ’’**นฺติ วตฺตมานาตีตกาเลสุ ญาณปฺปวตฺติทสฺสเนน อนาคเตปิ ญาณปฺปวตฺติ วุตฺตาเยวาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **วิทิต**-สโทฺท อนามฏฺฐกาลวิเสโส เวทิตโพฺพ ‘‘ทิฏฺฐํ สุตํ มุต’’นฺติอาทีสุ (ธ. ส. ๙๖๖) วิยฯ **น อุปฏฺฐาสี**ติ อตฺตตฺตนิยวเสน น อุปคจฺฉิฯ ยถา รูปารมฺมณาทโย ธมฺมา ยํสภาวา ยํปการา จ, ตถา เน ปสฺสติ ชานาติ คจฺฉตีติ **ตถาคโต**ติ เอวํ ปทสมฺภโว เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ‘‘นิรุตฺตินเยน ปิโสทราทิปเกฺขเปน (ปาณินิ ๖.๓.๑๐๙) วา ทสฺสิ-สทฺทสฺส โลปํ, อาคต-สทฺทสฺส จาคมํ กตฺวา **ตถาคโต**’’ติ วเณฺณนฺติฯ

นิโทฺทสตาย **อนุปวชฺชํ**ฯ ปกฺขิปิตพฺพาภาเวน **อนูนํ**ฯ อปเนตพฺพาภาเวน **อนธิกํ**ฯ อตฺถพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา **สพฺพาการปริปุณฺณํ**ฯ **โน อญฺญถา**ติ ‘‘ตเถวา’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรเกน สมฺปาเทติฯ เตน ยทตฺถํ ภาสิตํ, เอกเนฺตน ตทตฺถนิปฺผาทนโต ยถา ภาสิตํ ภควตา, ตเถวาติ อวิปรีตเทสนตํ ทเสฺสติฯ **คทอโตฺถ**ติ เอเตน ตถํ คทตีติ **ตถาคโต**ติ ท-การสฺส ต-กาโร กโต นิรุตฺตินเยนาติ ทเสฺสติฯ

ตถา คตมสฺสาติ **ตถาคโตฯ คต**นฺติ จ กายวาจาปวตฺตีติ อโตฺถฯ **ตถา**ติ จ วุเตฺต ยํตํสทฺทานํ อพฺยภิจาริสมฺพนฺธิตาย ยถาติ อยมโตฺถ อุปฏฺฐิโตเยว โหติ, กายวจีกิริยานญฺจ อญฺญมญฺญานุโลเมน วจนิจฺฉายํ กายสฺส วาจา, วาจาย จ กาโย สมฺพนฺธีภาเวน อุปติฏฺฐตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ภควโต หี’’**ติอาทิฯ อิมสฺมึ ปน อเตฺถ ตถาวาทีตาย **ตถาคโต**ติ อยมฺปิ อโตฺถ สิโทฺธ โหติฯ โส ปน ปุเพฺพ ปการนฺตเรน ทสฺสิโตติ อาห **‘‘เอวํ ตถาการิตาย ตถาคโต’’**ติฯ

ติริยํ อปริมาณาสุ โลกธาตูสูติ เอเตน ยเทเก ‘‘ติริยํ วิย อุปริ อโธ จ สนฺติ โลกธาตุโย’’ติ วทนฺติ, ตํ ปฏิเสเธติฯ เทสนาวิลาโสเยว **เทสนาวิลาสมโย** ยถา ‘‘ปุญฺญมยํ, ทานมย’’นฺติอาทีสุฯ

นิปาตานํ วาจกสทฺทสนฺนิธาเน ตทตฺถโชตนภาเวน ปวตฺตนโต คต-สโทฺทเยว อวคตตฺถํ อตีตตฺถญฺจ วทตีติ อาห **“คโตติ อวคโต อตีโต”**ติฯ

อถ วา อภินีหารโต ปฏฺฐาย ยาว สมฺมาสโมฺพธิ, เอตฺถนฺตเร มหาโพธิยานปฏิปตฺติยา หานฏฺฐานสํกิเลสนิวตฺตีนํ อภาวโต ยถา ปณิธานํ, ตถา คโต อภินีหารานุรูปํ ปฏิปโนฺนติ **ตถาคโต**ฯ อถ วา มหิทฺธิกตาย ปฏิสมฺภิทานํ อุกฺกํสาธิคเมน อนาวรณญาณตาย จ กตฺถจิปิ ปฏิฆาตาภาวโต ยถา รุจิ, ตถา กายวจีจิตฺตานํ คตานิ คมนานิ ปวตฺติโย เอตสฺสาติ **ตถาคโต**ฯ ยสฺมา จ โลเก วิธ-ยุตฺต-คต-ปฺปการ-สทฺทา สมานตฺถา ทิสฺสนฺติฯ ตสฺมา ยถาวิธา วิปสฺสี อาทโย ภควโนฺต, อยมฺปิ ภควา ตถาวิโธติ **ตถาคโต** , ยถายุตฺตา จ เต ภควโนฺต, อยมฺปิ ภควา ตถายุโตฺตติ **ตถาคโต**ฯ อถ วา ยสฺมา สจฺจํ ตจฺฉํ ตถนฺติ ญาณเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา ตเถน ญาเณน อาคโตติ **ตถาคโต**ฯ เอวมฺปิ ตถาคต-สทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

> ปหาย กามาทิมเล ยถา คตา,
> สมาธิญาเณหิ วิปสฺสิอาทโย;
> มเหสิโน สกฺยมุนี ชุตินฺธโร,
> ตถา คโต เตน มโต ตถาคโตฯ
>
> ตถญฺจ ธาตายตนาทิลกฺขณํ,
> สภาวสามญฺญวิภาคเภทโต;
> สยมฺภุญาเณน ชิโน สมาคโต,
> ตถาคโต วุจฺจติ สกฺยปุงฺคโวฯ
>
> ตถานิ สจฺจานิ สมนฺตจกฺขุนา,
> ตถา อิทปฺปจฺจยตา จ สพฺพโส;
> อนญฺญเนเยฺยน ยโต วิภาวิตา,
> ยาถาวโต เตน ชิโน ตถาคโตฯ
>
> อเนกเภทาสุปิ โลกธาตุสุ,
> ชินสฺส รูปายตนาทิโคจเร;
> วิจิตฺรเภทํ ตถเมว ทสฺสนํ,
> ตถาคโต เตน สมนฺตโลจโนฯ
>
> ยโต จ ธมฺมํ ตถเมว ภาสติ,
> กโรติ วาจายนุโลมมตฺตโน;
> คุเณหิ โลกํ อภิภุยฺยิรียติ,
> ตถาคโต เตนปิ โลกนายโกฯ
>
> ยถาภินีหารมโต ยถารุจิ,
> ปวตฺตวาจา ตนุจิตฺตภาวโต;
> ยถาวิธา เยน ปุรา มเหสิโน,
> ตถาวิโธ เตน ชิโน ตถาคโตติฯ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘; ที. นิ. ฏี. ๑.๗ จูฬสีลวณฺณนา);

อารกตฺตาติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๕) พุทฺธานุสฺสติสํวณฺณ นาย วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ **สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา**ติ อิมินาสฺส ปโรป เทสรหิตสฺส สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณ ญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโตฯ

นนุ จ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘) สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อญฺญํ อนาวรณญาณํ, อญฺญถา ฉ อสา ธารณญาณานิ พุทฺธญาณานีติ วจนํ วิรุเชฺฌยฺยาติ? น วิรุชฺฌติ วิสยปฺปวตฺติเภทวเสน อเญฺญหิ อสาธารณญาณภาวทสฺสนตฺถํ เอกเสฺสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตาฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมวิสยตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ จ อาวรณาภาว โต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ วุตฺตํฯ ยถาห **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๙) ‘‘สพฺพํ สงฺขตาสงฺขตมนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณ ญาณ’’นฺติอาทิ, ตสฺมา นตฺถิ เนสํ อตฺถโต เภโท, เอกเนฺตน เจตํ เอวมิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาวรณตา อสพฺพธมฺมารมฺมณตา จ อาปเชฺชยฺยฯ น หิ ภควโต ญาณสฺส อณุมตฺตมฺปิ อาวรณํ อตฺถิ, อนาวรณญาณสฺส จ อสพฺพธมฺมารมฺมณภาเว ยตฺถ ตํ นปฺปวตฺตติ, ตตฺถาวรณสพฺภาวโต อนาวรณภาโวเยว น สิยาฯ อถ วา ปน โหตุ อญฺญเมว อ นาวรณญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต, อิธ ปน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย อนาวรณญาณนฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว อธิเปฺปตํ, ตสฺส จาธิคเมน ภควา สพฺพญฺญู สพฺพวิทู สมฺมาสมฺพุโทฺธ ติ จ วุจฺจติ, น สกิเมว สพฺพธมฺมาวโพธโตฯ ตถา จ วุตฺตํ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) ‘‘วิ โมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิ กา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติฯ สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถญาณสมธิคเมน หิ ภควโต สนฺตาเน อนวเสสธเมฺม ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถตา อโหสีติฯ

เอตฺถาห – กึ ปนิทํ ญาณํ ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อุทาหุ กเมนาติฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺ นอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภเทน ภินฺนานํ สงฺขตธมฺมานํ อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุป ฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺตปฏํ อเวกฺขนฺตสฺส วิย ปฏิวิภาเคนาวโพโธ น สิยา, ตถา จ สติ ‘‘สเพฺพ ธมฺ มา อนตฺตา’’ติ วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สเพฺพ ธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณสฺส วิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติฯ เยปิ ‘‘สพฺพเญฺยยฺยธมฺมานํ ฐิตลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ, เตน เต สพฺพวิทูติ วุจฺจนฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘จรํ สมาหิโต นาโค, ติฏฺฐโนฺตปิ สมาหิโต’ติ อิทมฺปิ วจนํ สุวุตฺตํ โหตี’’ติ วทนฺติ, เตสมฺปิ วุตฺตโทสานติวตฺติฯ ฐิต ลกฺขณารมฺมณตาย หิ อตีตานาคตสมฺมุติธมฺมานํ ตทภาวโต เอกเทสวิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยา, ตสฺมา สกึเยว ญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติฯ

อถ กเมน สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตติ, เอวมฺปิ น ยุชฺชติฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภินฺนฺน เนเยฺย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อนวเสสปฏิเวโธ สมฺภวติ อปริยนฺตภาวโต เญยฺยสฺสฯ เย ปน ‘‘อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺ จกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปเนน สพฺพญฺญู ภควา, ตญฺจ ญาณํ อนนุมา นิกํ สํสยาภาวโตฯ สํสยานุพนฺธญฺหิ โลเก อนุมานญาณ’’นฺติ วทนฺติ, เตสมฺปิ ตํ น ยุตฺตํฯ สพฺพสฺส หิ อปฺปจฺจกฺขภาเว อตฺถสฺส อวิสํวาทเนน เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปนสฺส อสมฺภวโตฯ ยญฺหิ ตํ เสสํ, ตํ อปฺปจฺจกฺขนฺติฯ อถ ตมฺปิ ปจฺ จกฺขํ, ตสฺส เสสภาโว เอว น สิยาติ? สพฺพเมตํ อการณํฯ กสฺมา? อวิสยวิจารณภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา ‘‘พุทฺธวิสโย ภิกฺขเว, อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, โย จิเนฺตยฺย, อุมฺมาท

สฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา''ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฏฺฐานํ – ยํ กิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ สกลเมกเทโส วา, ตตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ, นิจฺจสมาธานญฺจ วิเกฺขปาภาวโต, ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส จ สกลสฺส อวิสยภาเว ตสฺส อากงฺขาปฏิพทฺธวุตฺติตา น สิยา, เอกเนฺตเนว จ สา อิจฺฉิตพฺพา ''สเพฺพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฏิพทฺธา อากงฺขปฏิพทฺธา มนสิการปฏิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฏิพทฺธา''ติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโตฯ อตีตานาคตวิสยมฺปิ ภควโต ญาณํ อนุมานาคมตกฺกคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมวฯ

นนุ จ เอตสฺมิมฺปิ ปเกฺข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ, ตทา สกึเยว สกลวิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวเตฺตยฺยาติ วุตฺตโทสานติวตฺติเยวาติ? น, ตสฺส วิโสธิตตฺตาฯ วิโสธิโต หิ โส พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺยติฯ อญฺญถา ปจฺจฺรชนญาณสมานวุตฺติตาย พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจิเนฺตยฺยตา น สิยา, ตสฺมา สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววตฺถาปิตเยว เต ธเมฺม กตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมตฺถ อจิเนฺตยฺยํ, อนนฺตญฺจ ญาณํ เญยฺยํ วิยฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ยาวตกํ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํฯ เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญยฺย''นฺติ (มหานิ. ๖๙, ๑๕๖; จูฬนิ. ๘๕; ปฏิ. ม. ๓.๕)ฯ เอวเมกชฺฌํ, วิสุํ สกึ, กเมน วา อิจฺฉานุรูปํ สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

ตนฺติ ยถาวุตฺตํ ปถวีอาทิเภทํฯ **ปริญฺญาต**นฺติ ปริโต สมนฺตโต สพฺพาการโต ญาตํ, ตํ ปริชานิตพฺพภาวํ กิญฺจิ อเสเสตฺวา ญาตนฺติ อโตฺถฯ อยเมว หิ อโตฺถ ''ปริญฺญาตนฺต''นฺติ อิมินาปิ ปเทน ปกาสิโตติ ทเสฺสโนฺต **''ปริญฺญาตนฺตํ นามา''**ติอาทิมาหฯ **เตน เตน มเคฺคน กิเลสปฺปหาเนน วิเสโส นตฺถี**ติ อิทํ ตํตํมคฺควชฺฌกิเลสานํ พุทฺธานํ สาวกานญฺจ เตน เตน มเคฺคเนว ปหาตพฺพภาวสามญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ, น สาวเกหิ พุทฺธานํ กิเลสปฺปหานวิเสสาภาวโตฯ ตถา หิ สมฺมาสมฺพุทฺธา เอว สวาสนกิเลเส ชหนฺติ, น สาวกาฯ **เอกเทสเมวา**ติ อตฺตโน สนฺตานคตเมวฯ สสนฺตติปริยาปนฺนธมฺมปริญฺญามเตฺตนปิ หิ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานภาวนา สมิชฺฌติฯ เตเนวาห – ''อิมสฺมึเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ โลกสมุทยญฺจ ปญฺญเปมี''ติอาทิ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕)ฯ **อณุปฺปมาณมฺปิ ...เป.... นตฺถิ,** ยโต ฉตฺตึสโกฏิสตสหสฺสมุเขน พุทฺธานํ มหาวชิรญาณํ ปวตฺตตีติ วทนฺติฯ

ตถาคตวารสตฺตมนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตถาคตวารอฏฺฐมนยวณฺณนา

๑๓. **ปุริมตณฺหา**ติ ปุริมตเรสุ ภเวสุ นิพฺพตฺตา ปจฺจุปฺปนฺนตฺตภาวเหตุภูตา ตณฺหาฯ ตคฺคหเณเนว จ อตีตทฺธสงฺคหา อวิชฺชาสงฺขารา สทฺธึ อุปาทาเนน สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ **เอตฺถา**ติ ''ภวา ชาตี''ติ เอตสฺมึ ปเทฯ **เตน อุปปตฺติภเวนา**ติ ''ภวา ชาตี''ติ ชาติสีเสน วุตฺตอุปปตฺติภเวนฯ **ภูตสฺสา**ติ นิพฺพตฺตสฺสฯ โส ปน ยสฺมา สโตฺต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''สตฺตสฺสา''**ติฯ **เอวญฺจ ชานิตฺวา**ติ อิมินา **''ภูตสฺส ชรามรณ''**นฺติ เอตฺถาปิ ''อิติ วิทิตฺวา''ติ อิทํ ปทํ อาเนตฺวา โยเชตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ

ยทิปิ เตภูมกา อุปาทานกฺขนฺธา ''ยํ กิญฺจิ รูป''นฺติอาทินา (วิภ. ๒; ม. นิ. ๑.๒๔๔) เอกาทสสุ โอกาเสสุ ปกฺขิปิตพฺพา สมฺมสิตพฺพา จ, เต ปน ยสฺมา ภควตา ''กิมฺหิ นุ โข สติ ชรามรณํ โหติ, กึปจฺจยา ชรามรณ''นฺติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔, ๑๐) ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุ

เขน สมฺมสิตา, ปฏิจฺจสมุปฺปาโท จ ปวตฺติปวตฺติเหตุภาวโต ปุริมสจฺจทฺวยเมว โหติ, ตสฺมา ตทภิสมยํ ‘‘มญฺญนาภาวเหตุ ปจฺจยาการปฏิเวโธ’’ติ วิภาเวนฺโต **“ยํ โพธิรุกฺขมูเล…เป…. ทเสฺสนฺโต”**ติ อาหฯ สํขิปฺปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จาติ สงฺเขปา, อตีเต เหตุ อาทโย ‘‘เหตุ, ผล’’นฺติ เอวํ สํขิปฺปนฺตีติ วา สงฺเขปา, อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จฯ สงฺเขป-สโทฺท ภาคาธิวจนนฺติ ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห **“โกฏฺฐาสาติ อโตฺถ”**ติฯ เต ปน อตีเต เหตุสงฺเขโป, เอตรหิ ผลสงฺเขโป, เอตรหิ เหตุสงฺเขโป, อายตึ ผลสงฺเขโปติ จตฺตาโร สงฺเข ปา เอตสฺสาติ จตุสงฺเขโป, ตํ **จตุสงฺเขปํ**ฯ เหตุผลสนฺธิ, ผลเหตุสนฺธิ, ปุน เหตุผลสนฺธีติ เอวํ ตโย สนฺธี เอตสฺสาติ ติสนฺธิ, ตํ **ติสนฺธิํ**ฯ อตีตปจฺจุปฺปนฺนานาคตเภทา ตโย อทฺธา เอตสฺสาติ ติยโทฺธ, ตํ **ติยทฺธํ**ฯ สรูปโต อวุตฺตาปิ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สงฺเขเป อากิรียนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคห เณหิ ปกาสียนฺตีติ **อาการา,** อตีตเหตุอาทีนํ วา ปการา อาการา, เต เอเกกสงฺเขเป ปญฺจ ปญฺจ กตฺวา วีสติ อาการา เอตสฺสาติ วีสตากาโร, ตํ **วีสตาการํ**ฯ

เอส สโพฺพติ เอส จตุสงฺเขปาทิปเภโท อนวเสโส ปจฺจโยฯ **ปจฺจยลกฺขเณนา**ติ ปจฺจยภาเวน อตฺตโน ผลสฺส ปฏิสนฺธิวิญฺญาณสฺส ปจฺจยภาเวน, อวินาภาวลกฺขเณนาติ อ โตฺถฯ ยถา หิ ตณฺหํ วินา อวิชฺชาทโย วิญฺญาณสฺส ปจฺจยา น โหนฺติ, เอวํ ตณฺหาปิ อวิชฺชาทิ เก วินาติฯ เอตฺถ ทุกฺขคฺคหเณน วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ, ภวคฺคหเณน จ ตณฺหาสงฺขารุปาทานานํ คหิตตา วุตฺตนยา เอวาติ น อุทฺธฏาฯ

อิทานิ เต วีสติ อากาเร ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬิยา วิภาเวตุํ **“เอวเมเต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๔๗) **ปุริมกมฺมภวสฺมิ**นฺติ ปุริเม กมฺมภเว, อตีตชาติยํ กมฺมภเว กยิรมา เนติ อโตฺถฯ **โมโห อวิชฺชา**ติ โย ตทา ทุกฺขาทีสุ โมโห, เยน มูโฬฺห กมฺมํ กโรติ, สา อวิชฺ ชาฯ **อายูหนา สงฺขารา**ติ ตํ ตํ กมฺมํ กโรโนฺต ทานุปกรณาทิ สชฺชนาทิวเสน ยา ปุริมเจตนา โย, เต สงฺขาราฯ ปฏิคฺคาหกานํ ปน หเตฺถ เทยฺยธมฺมํ ปติฏฺฐาปยโต เจตนา ภโวฯ เอกาวชฺ ชนชวเนสุ วา ปุริมา เจตนา อายูหนา สงฺขารา, สตฺตมา ภโวฯ ยา กาจิ วา ปน เจตนา ภโว, สมฺปยุตฺตา อายูหนา สงฺขาราฯ **นิกนฺติ ตณฺหา**ติ ยํ กมฺมํ กโรนฺตสฺส อุปปตฺติภเว ตสฺส ผลสฺส นิกามนา ปตฺถนา, สา ตณฺหา นามฯ **อุปคมนํ อุปาทาน**นฺติ ยํ กมฺมภวสฺส ปจฺจยภูตํ ‘‘อิทํ กมฺมํ กตฺวา อสุกสฺมิํ นาม ฐาเน กาเม เสวิสฺสามิ อุจฺฉิชฺชิสฺสามี’’ติอาทินา นเยน ปวตฺตํ อุปคมนํ คหณํ ปรามสนํ, อิทํ อุปาทานํ นามฯ **เจตนา ภโว**ติ ทฺวีสุ อตฺถวิกเปฺปสุ วุตฺตสฺส อา ยูหนสฺส อวสาเน วุตฺตเจตนา, ตติเย ปน อายูหนสมฺปยุตฺตเจตนา ภโวฯ **อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺ มา ปุริมกมฺมภวสฺมิํ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา**ติ อิเม ยถาวุตฺตา โมหาทโย ปญฺจ ธมฺมา อตี ตกมฺมภวสิทฺธา เอตรหิ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยภูตาติ อโตฺถฯ

อิธ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณนฺติ ยํ ภวนฺตรปฏิสนฺธานวเสน อุปฺปนฺนตฺตา ปฏิสนฺธีติ วุจฺจติ, ตํ วิญฺญาณํฯ **โอกฺกนฺติ นามรูป**นฺติ ยา คเพฺภ รูปารูปธมฺมานํ โอกฺกนฺติ อาคนฺตฺวา ปวิสนฺตี วิย, อิทํ นามรูปํฯ **ปสาโท อายตน**นฺติ อิทํ จกฺขาทิปญฺจายตนวเสน วุตฺตํฯ **ผุโฏฺฐ ผโสฺส**ติ โย อารมฺมณํ ผุโฏฺฐ ผุสโนฺต อุปฺปโนฺน, อยํ ผโสฺสฯ **เวทยิตํ เวทนา**ติ ยํ ปฏิสนฺธิวิญฺญาเณน วา สฬายตนปจฺจเยน วา ผเสฺสน สหุปฺปนฺนํ วิปากเวทยิตํ, สา เวทนาฯ **อิติ อิเม…เป…. ปจฺจยา**ติ อิเม วิญฺญาณาทโย ปญฺจ โกฏฺฐาสิกา ธมฺมา ปุริมภเว กตสฺส กมฺมสฺส กมฺมวฏฺฏสฺส ปจฺจยา, ปจฺจยภาวโต ตํ ปฏิจฺจ อิธ เอตรหิ อุปปตฺติภวสฺมิํ อุปปตฺติภวภาเวน วา โหนฺตีติ อ โตฺถฯ

อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโหติ ปริปกฺกายตนสฺส กมฺมกรณกาเล อสโมฺมหํ ทเสฺสติฯ ทหรสฺส หิ จิตฺตปฺปวตฺติ ภวงฺคพหุลา เยภุเยฺยน ภวนฺตรชนกกมฺมายูหนสมตฺถา น โหตีติฯ **กมฺมกรณกาเล**ติ จ อิมินา สโพฺพ กมฺมสฺส ปจฺจยภูโต สโมฺมโห คหิโต, น สมฺปยุโตฺตวฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ปทโยชนายาติ ''ตสฺมา''ติอาทีนํ ปทานํ สมฺพเนฺธน สหฯ **อตฺถนิคมน**นฺติ อิมสฺมิํ อฎฺฐมวาเร เทสนตฺถนิคมนํฯ **นนฺทีติ เอวํ วุตฺตานํ สพฺพตณฺหาน**นฺติ ''นนฺที ทุกฺขสฺส มูล''นฺติ เอวํ นนฺทนตฺถสามญฺญโต เอกวจเนน วุตฺตานํ สพฺพตณฺหานํ สนฺตานารมฺมณสมฺปยุตฺตธมฺมปฺปวตฺติอาการาทิเภเทน อเนกเภทานํ สพฺพาสํ ตณฺหานํฯ **ขยเววจนาเนวา**ติ สมุเจฺฉทปหานเววจนาเนวฯ ''อจฺจนฺตกฺขยา''ติ หิ วุตฺตํฯ **จตุมคฺคกิจฺจสาธารณเมต**นฺติ จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ปหานกิจฺจสฺส สาธารณํ สามญฺญโต คหณํ เอตํ ขยาทิวจนนฺติ อโตฺถฯ เตสํ ปน มคฺคานํ กเมน ปวตฺตนํ กิจฺจกเมเนว ทเสฺสตุํ **''วิราคา''**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **''ตโต**...เป.... **โยเชตพฺพ**''นฺติ อาหฯ ตถา สติปิ ขยาทิสทฺทานํ ปหานปริยายภาเว ปหาตพฺพาย ปน วิสยเภทภินฺนาย ตณฺหาย อนวเสสโต ปหีนภาวทีปนตฺถํ ขยาทิปริยายนฺตรคฺคหณํ กตนฺติ ทเสฺสโนฺต **''ยาหี''**ติอาทิมาหฯ ยถาวุตฺตสญฺชนนาทิเหตุภูตาย ตณฺหาย ปหีนตฺตา ตปฺปหานทีปนํ กตฺวา วุจฺจมานํ ขยาทิวจนํ น กญฺจิ ธมฺมํ วิโลเมตีติ วุตฺตํ **''น กิญฺจิ วิรุชฺฌตี''**ติฯ

อุตฺตรวิรหิตนฺติ อตฺตานํ อุตฺตริตุํ สมตฺถตฺตา อุตฺตเรน อธิเกน วิรหิตํฯ อยญฺจสฺส อุตฺตรวิรหตา อตฺตโน เสฎฺฐภาเวนาติ อาห **''สพฺพเสฎฺฐ''**นฺติฯ ยถา สมฺมา-สํ-สทฺทา ''อวิปรีตํ, สาม''นฺติ อิเมสํ ปทานํ อตฺถํ วทนฺติ, เอวํ ปาสํสโสภนเตฺถปีติ อาห **''สมฺมา สามญฺจ โพธิํ ปสตฺถํ สุนฺทรญฺจ โพธิ''**นฺติฯ พุชฺฌิ เอตฺถ ปฎิวิชฺฌิ จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สพฺพมฺปิ วา เนยฺยนฺติ รุโกฺข **โพธิ,** พุชฺฌติ เอเตนาติ ปน มโคฺค **โพธิ,** ตถา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, นิพฺพานํ ปน พุชฺฌิตพฺพโต **โพธี**ติ อยเมตฺถ สาธนวิภาโค ทฎฺฐโพฺพฯ ปณฺณตฺติยมฺปิ อเตฺถว โพธิ-สโทฺท ''โพธิราชกุมาโร''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๒๔; จูฬว. ๒๖๘)ฯ **อปเร**ติ สารสมาสาจริยาฯ เอตฺถ จ สอุปสคฺคสฺส โพธิ-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร อนุปสคฺคานํ อุทาหรเณ การณํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ

โลกุตฺตรภาวโต วา ตตฺถาปิ เหฎฺฐิมมคฺคานํ วิย ตตฺตุตฺตริมคฺคาภาวโต จ ''สิยา นุ โข อนุตฺตรา โพธี''ติ อาสงฺกํ สนฺธาย ตํ วิธมิตุํ **''สาวกาน''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อภินีหารสมฺปตฺติยา ผลวิเสสภูเตหิ ญาณวิเสเสหิ เอกเจฺจหิ สกเลหิ สทฺธิํ สมิชฺฌมาโน มโคฺค อริยานํ ตํ ตํ ญาณวิเสสาทิํ เทโนฺต วิย โหตีติ ตสฺส อสพฺพคุณทายกตฺตํ วุตฺตํฯ เตน อนญฺญสาธารณาภินีหารสมฺปทาสิทฺธสฺส นิรติสย-คุณานุพนฺธสฺส วเสน อรหตฺตมโคฺค อนุตฺตรา โพธิ นาม โหตีติ ทเสฺสติฯ สาวกปารมิญาณํ อเญฺญหิ สาวเกหิ อสาธารณํ มหาสาวกานํเยว อาเวณิกํ ญาณํฯ **ปเจฺจกํ สจฺจานิ พุทฺธวโนฺตติ ปเจฺจกพุทฺธา**ฯ นนุ จ สเพฺพปิ อริยา ปเจฺจกเมว สจฺจานิ ปฎิวิชฺฌนฺติ ธมฺมสฺส ปจฺจตฺตํ เวทนียภาวโตติ? สจฺจํ, นยิทมีทิสํ ปฎิเวธํ สนฺธาย วุตฺตํ, ยถา ปน สาวกา อญฺญสนฺนิสฺสเยน สจฺจานิ ปฎิวิชฺฌนฺติ ปรโตโฆเสน วินา เตสํ ทสฺสนมคฺคสฺส อนุปฺปชฺชนโต, ยถา จ สมฺมาสมฺพุโทฺธ อเญฺญสํ นิสฺสยภาเวน สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌนฺติ, น เอวเมเต, เอเต ปน อปรเนยฺยา หุตฺวา อปริณายกภาเวน สจฺจานิ ปฎิวิชฺฌนฺติฯ เตน วุตฺตํ **''ปเจฺจกํ สจฺจานิ พุทฺธวโนฺตติ ปเจฺจกพุทฺธา''**ติฯ

อิตีติ กรียติ อุจฺจารียตีติ **อิติกาโร,** อิติ-สโทฺทฯ **การณโตฺถ** อนิยมรูเปนาติ อธิปฺปาโย, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **''ยสฺมา จา''**ติฯ ปุเพฺพ ปน อิติ-สทฺทํ ปการตฺถํ กตฺวา ''เอวํ ชา

นิตฺวา''ติ วุตฺตํ, อิธาปิ ตํ ปการตฺถเมว กตฺวา อโถ ยุชฺชติฯ กถํ? **วิทิตฺวา**ติ หิ ปทํ เหตุอตฺถ ทฏฺฐพฺพํ ''ปญฺญาย จสฺส ทิสฺวา''ติ (ม. นิ. ๑.๒๗๑), ''ฆตํ ปิวิตฺวา พลํ โหตี''ติ จ เอวมาทีสุ วิย, ตสฺมา ปการตฺถปิ อิติ-สทฺท ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส วิทิตตฺตาติ อยํ อโตฺถ ลพฺภเตวฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ วิทิตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เหตุอตฺถ วิทิตฺวา-สทฺท ยถาวุตฺตา อตฺถโยชนา ยุชฺชเตวฯ เอตฺถ จ ปฐมวิกปฺป ปฏิจฺจสมุปาทสฺส วิทิตตฺถํ มญฺญนาภาวสฺส การณํ วตฺวา ตณฺหามูลกสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ทสฺสิตตฺตา เอตฺถ ตณฺหาปฺปหานํ สมฺมาสโมฺพธิยา อธิคมนการณํ อุทฺธตนฺติ ทสฺสิตํ, ตสฺมา **''ปถวิํ น มญฺญตี''**ติอาทิ นิคมนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ทุติยวิกปฺป ปน ปฏิจฺจสมุปฺปาทเวทนํ ตณฺหาปฺปหานสฺส การณํ วุตฺตํ, ตํ อภิสโมฺพธิยา อภิสโมฺพธิมญฺญนาภาวสฺสาติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ อยเมเตสํ ทฺวินฺนํ อตฺถวิกปฺปานํ วิเสโส, ตสฺมา ''นนฺที ทุกฺขสฺส มูล''นฺติ วุตฺตํฯ

ตํ กุโต ลพฺภตีติ โจทนํ สนฺธายาห **''ยตฺถ ยตฺถ หี''**ติอาทิฯ **สาสนยุตฺติ** อยํ สาสเนปิ เอวํ สมฺพโนฺธ ทิสฺสตีติ กตฺวาฯ โลเกปิ หิ ยํ-ตํ-สทฺทานํ อพฺยภิจาริสมฺพนฺธตา สิทฺธาฯ

เอวํ อภิสมฺพุโทฺธติ วทามีติ อภิสมฺพุทฺธภาวสฺส คหิตตฺตา, อสพฺพญฺญุนา เอวํ เทเสตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา จ **''สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทเสฺสโนฺต''**ติอาทิมาหฯ

วิจิตฺรนยเทสนาวิลาสยุตฺตนฺติ ปุถุชฺชนวาราทิวิภาคภินฺนหิ วิจิเตฺตหิ ตนฺติ นเยหิ, ลกฺขณกมฺมตณฺหามญฺญนาทิวิภาคภินฺนหิ วิจิเตฺตหิ อตฺถนเยหิ, อภินนฺทนปจฺจยาการาทิวิเสสาปเทสสิเทฺธน เทสนาวิลาเสน จ ยุตฺตํฯ **ยถา เต น ชานนฺติ, ตถา เทเสสี**ติ อิมินาปิ ภควโต เทสนาวิลาสํเยว วิภาเวติฯ **ตํเยว กิร ปถวิ**นฺติ เอตฺถ ปถวีคหณํ อุปลกฺขณมตฺตํ อาปาทิวเสนปิ, ตถา ''กีทิสา นุ โข อิธ ปถวี อธิเปฺปตา, กสฺมา จ ภูตรูปานิเยว คหิตานิ, น เสสรูปานี''ติอาทินาปิ เตสํ สํสยุปฺปตฺติ นิทฺธาเรตพฺพาฯ อถ วา **กถํ นามิท**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท ปการโตฺถฯ เตน อิมสฺมิํ สุเตฺต สพฺพายปิ เตสํ สํสยุปฺปตฺติยา ปริคฺคหิตตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ **อนฺต**นฺติ มริยาทํ, เทสนาย อนฺตํ ปริเจฺฉทนฺติ อโตฺถ, โย อนุสนฺธีติ วุจฺจติฯ **โกฏิ**นฺติ ปริยนฺตํ, เทสนาย ปริโยสานนฺติ อโตฺถฯ อุภเยน สุเตฺต อชฺฌาสยานุสนฺธิ ยถานุสนฺธีติ วทติฯ

อนฺตรากถาติ กมฺมฏฺฐานมนสิการอุเทฺทสปริปุจฺฉาทีนํ อนฺตรา อญฺญา เอกา ตถาฯ **วิปฺปกถา**ติ อนิฏฺฐิตา สิขํ อปฺปตฺตาฯ **กงฺขณานุรูเปนา**ติ ตสฺมิํ ขเณ ธมฺมสภายํ สนฺนิปติตานํ ภิกฺขูนํ อชฺฌาสยานุรูเปนฯ **อิท**นฺติ อิทานิ วุจฺจมานํ มูลปริยายชาตกํฯ

ทิสาปาโมโกฺขติ ปณฺฑิตภาเวน สพฺพทิสาสุ ปมุขภูโตฯ **พฺราหฺมโณ**ติ พฺรหฺมํ อณตีติ พฺราหฺมโณ, มเนฺต สชฺฌายตีติ อโตฺถฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ อิรุเวท-ยชุเวท-สามเวทานํฯ **ปารคูติ** อตฺถโส พฺยญฺชนโส จ ปารํ ปริยนฺตํ คโตฯ สห นิฆณฺฑุนา จ เกฏุเภน จาติ **สนิฆณฺฑุเกฏุภา,** เตสํฯ **นิฆณฺฑู**ติ รุกฺขาทีนํ เววจนปฺปกาสกํ สตฺถํฯ **เกฏุภ**นฺติ กิริยากปฺปวิกโปฺป, กวีนํ อุปการาวหํ สตฺถํฯ สห อกฺขรปฺปเภเทนาติ **สากฺขรปฺปเภทา,** เตสํ, สิกฺขานิรุตฺติสหิตานนฺติ อโตฺถฯ **อิติหาสปญฺจมาน**นฺติ อาถพฺพณเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา ''อิติห อส, อิติห อสา''ติ อีทิสวจนปฏิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา, เตสํฯ ปทํ ตทวเสสญฺจ พฺยากรณํ กายติ อเชฺฌติ เวเทติ จาติ **ปทโก,** เวยฺยากรโณฯ **โลกายตํ** วุจฺจติ วิตณฺฑสตฺถํฯ มหาปุริสานํ พุทฺธาทีนํ ลกฺขณทีปนคโนฺถ **มหาปุริสลกฺขณํ**ฯ เตสุ อนูโน ปริปูรการีติ **อนวโย**ฯ

มเนฺตติ เวเทฯ ยทิปิ เวโท ‘‘มโนฺต, พฺรหฺมํ, กโปฺป’’ติ ติวิโธ, มโนฺต เอว ปน มูลเวโท, ตทตฺถวิวรณํ พฺรหฺมํ, ตตฺถ วุตฺตนเยน ยญฺญกิริยาวิธานํ **กโปฺป**ฯ เตน วุตฺตํ ‘‘มเนฺตติ เวเท’’ติฯ **ปณฺฑิตา**ติ ปญฺญาวโนฺตฯ ตถา หิ เต ปุถุปญฺญาตาย **พหุํ** สหสฺสทฺวิสหสฺสาทิปริมาณํ คนฺถํ ปากฏํ กตฺวา **คณฺหนฺติ** อุคฺคณฺหนฺติ, ชวนปญฺญตาย **ลหุํ** สีฆํ **คณฺหนฺติ,** ติกฺขปญฺญตาย **สุฎฺฐุ** อวิรชฺฌนฺตา **อุปธาเรนฺติ,** สติเนปกฺกสมฺปตฺติยา **คหิตญฺจ เนสํ น วินสฺสติ** น สมฺมุสฺสตีติฯ **สพฺพมฺปิ สิปฺป**นฺติ อฎฺฐารสวิชฺชาฎฺฐานาทิเภทํ สิกฺขิตพฺพเฎฺฐน สิปฺปนฺติ สงฺขฺยํ คตํ สพฺพํ พาหิรกสตฺถํ โมกฺขาวหสมฺมตมฺปิ น โมกฺขํ อาวหตีติ อาห **‘‘ทิฎฺฐธมฺมสมฺปรายหิต’’**นฺติฯ **สมฺปิณฺฑิตา หุตฺวา**ติ ยถา มิตฺตา, ตถา ปิณฺฑิตวเสน สนฺนิปติตา หุตฺวาฯ ‘‘เอวํ คยฺหมาเน อาทินา วิรุชฺฌยฺย, เอวํ อเนฺตนา’’ติ จิเนฺตนฺตา ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส ปุเพฺพนาปรํ อวิรุทฺธํ นิจฺฉยํ คเหตุํ อสโกฺกนฺตา **น อาทิํ,** น อนฺตํ อทฺทสํสุฯ

โลมสานีติ โลมวนฺตานิ, ฆนเกสมสฺสุวานีติ อโตฺถฯ เกสาปิ หิ โลมคฺคหเณน คยฺหนฺติ ยถา ‘‘โลมนขํ ผุสิตฺวา สุทฺธิ กาตพฺพา’’ติฯ กณฺณํ วิยาติ **กณฺณํ,** ปญฺญา, ตาย สุตฺวา กาตพฺพกิจฺจสาธนโต วุตฺตํ **‘‘กณฺณวาติ ปญฺญวา’’**ติฯ

ยสฺมา สตฺตานํ คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล อายุวณฺณาทิปริกฺขโย โหติ, ตสฺมา ตํ กาเลน กตํ วิย กตฺวา วุตฺตํ **‘‘เนสํ อายุ...เป.... ขาทตีติ วุจฺจตี’’**ติฯ

อภิญฺญายาติ กุสลาทิเภทํ ขนฺธาทิเภทญฺจ เทเสตพฺพํ ธมฺมํ, เวเนยฺยานญฺจ อาสยานุสยจริยาวิมุตฺติอาทิเภทํ, ตสฺส จ เนสํ เทเสตพฺพปฺปการํ ยาถาวโต อภิชานิตฺวาฯ **ธมฺมํ เทเสมี**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกนิพฺพานหิตาวหํ สทฺธมฺมํ กถยามิฯ **โน อนภิญฺญายา**ติ ยถา พาหิรกา อสมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา วุตฺตวิธิํ อชานนฺตายํ กิญฺจิ ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํปฎิภานํ กเถนฺติ, เอวํ น เทเสมีติ อโตฺถฯ **สนิทาน**นฺติ สการณํ, เวเนยฺยานํ อชฺฌาสยวเสน วา ปุจฺฉาย วา อฎฺฐุปฺปตฺติยา วา สนิมิตฺตํ เหตุอุทาหรณสหิตญฺจาติ อโตฺถฯ **สปฺปาฎิหาริย**นฺติ สนิสฺสรณํ สปฺปฎิหรณํ, ปจฺจนีกปฎิหรเณน สปฺปาฎิหาริยเมว กตฺวา เทเสมีติ อโตฺถฯ อปเร ปน ‘‘ยถารหํ อิทฺธิอาเทสนานุสาสนิปาฎิหาริยสหิต’’นฺติ วทนฺติ, อนุสาสนิปาฎิหาริยหิตา ปน เทสนา นตฺถีติฯ หิตูปเทสนา **โอวาโท,** สา เอว **อนุสาสนี**ฯ อโนติณฺณวตฺถุวิสโย วา **โอวาโท,** โอติณฺณวตฺถุวิสยา **อนุสาสนี**ฯ ปฐมูปเทโส วา **โอวาโท,** อิตรา **อนุสาสนีฯ อลญฺจ ปนา**ติ ยุตฺตเมวฯ **นิฎฺฐมคมาสี**ติ อตฺถสิทฺธิํ คตาฯ

ตถาคตวารอฎฺฐมนยวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อยํ ตาเวตฺถ อฎฺฐกถาย ลีนตฺถวณฺณนาฯ

เนตฺตินยวณฺณนา

อิทานิ (ที. นิ. ฎี. ๑.๑๔๙; สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.เนตฺตินยวณฺณนา; อ. นิ. ฎี. เนตฺตินยวณฺณนา) ปกรณนเยน ปาฬิยา อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามฯ สา ปนายํ อตฺถวณฺณนา ยสฺมา เทสนาย สมุฎฺฐานปโยชนภาชเนสุ ปิณฺฑเตฺถสุ จ นิทฺธาริเตสุ สุกรา โหติ สุวิเญฺญยฺยา จ, ตสฺมา สุตฺตเทสนาย สมุฎฺฐานาทีนิ ปฐมํ นิทฺธารยิสฺสามฯ ตตฺถ **สมุฎฺฐานํ** ตาว ปริยตฺติํ นิสฺสาย มานุปฺปาโท, **ปโยชนํ**มานมทฺทนํฯ วุตฺตญฺหิ อฎฺฐกถายํ ‘‘สุตปริยตฺติํ...เป.... อารภี’’ติฯ อปิจ เวเนยฺยานํ ปถวีอาทิภูตาทิเภทภิเนฺน สกฺกาเย ปุถุชฺชนสฺส เสกฺขาทิอริยสฺส จ สทฺทิํ เหตุนา มญฺญนามญฺญนวเสน ปวตฺติวิภาคานวโพโธ **สมุฎฺฐานํ,** ยถาวุตฺตวิภาควโพโธ **ปโยชนํ,** เวเนยฺ

ยานญฺหิ วุตฺตปฺปกาเร วิสเย ยถาวุตฺตานํ ปุคฺคลานํ สทฺธึ เหตุนา มญฺญนามญฺญนวเสน ปวตฺติวิภาคาวโพโธ **ปโยชนํ**ฯ

อปิจ **สมุฏฺฐานํ** นาม เทสนานิทานํฯ ตํ สาธารณํ อสาธารณนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ สาธารณมฺปิ อชฺฌตฺติกพาหิรเภทโต ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ อชฺฌตฺติกสมุฏฺฐานํ** นาม โลกนาถสฺส มหากรุณาฯ ตาย หิ สมุสฺสาหิตสฺส ภควโต เวเนยฺยานํ ธมฺมเทสนาย จิตฺตํ อุทปาทิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ ''สเตฺตสุ จ การุญฺญตํ ปฏิจฺจ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกสี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; สํ. นิ. ๑.๑๗๒; มหาว. ๙)ฯ เอตฺถ จ เหตาวตฺถายปิ มหากรุณาย สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ ยาวเทว สํสารมโหฆโต สทฺธมฺมเทสนาหตฺถทาเนหิ สตฺตสนฺตารณตฺถํ ตทุปฺปตฺติโตฯ ยถา จ มหากรุณา, เอวํ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ทสพลญาณาทีนิ จ เทสนาย อพฺภนฺตรสมุฏฺฐานภาเววตฺตพฺพานิฯ สพฺพมฺปิ หิ เญยฺยธมฺมํ, เตสํ เทเสตพฺพปฺปการํ, สตฺตานญฺจ อาสยานุสยาทึ ยาถาวโต ชานโนฺต ภควา ฐานาฏฺฐานาทีสุ โกสเลฺลน เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปํ วิจิตฺตนยเทสนํ ปวเตฺตสีติฯ **พาหิรํ** ปน **สาธารณํ สมุฏฺฐานํ** ทสสหสฺสพฺรหฺมปริวาริตสฺส สหมฺปติมหาพฺรหฺมุโน อเชฺฌสนํฯ ตทเชฺฌสนุตฺตรกาลญฺหิ ธมฺมคมฺภีรตาปจฺจเวกฺขณาชนิตํ อโปฺปสฺสุกฺกตํ ปฏิปฺปสฺสเมฺภตฺวา ธมฺมสฺสามี ธมฺมเทสนาย อุสฺสาหชาโต อโหสิฯ อสาธารณมฺปิ อมฺภนฺตรพาหิรเภทโต ทุวิธเมวฯ ตตฺถ **อพฺภนฺตรํ** ยาย มหากรุณาย เยน จ เทสนาญาเณน อิทํ สุตฺตํ ปวตฺติตํ, ตทุภยํ เวทิตพฺพํฯ **พาหิรํ** ปน ปญฺจสตานํ พฺราหฺมณชาติกานํ ภิกฺขูนํ ปริยตฺตึ นิสฺสาย มานุปฺปาทนํ, วุตฺตเมว ตํ **อฏฺฐกถายํ**ฯ

ปโยชนมฺปิ สาธารณํ อสาธารณนฺติ ทุวิธํฯ ตตฺถ **สาธารณํ** อนุกฺกเมน ยาว อนุปาทาปรินิพฺพานํ วิมุตฺติรสตฺตา ภควโต เทสนายฯ เตเนวาห ''เอตทตฺถา ตถา, เอตทตฺถา มนฺตนา''ติอาทิ (ปริ. ๓๖๖)ฯ เอเตเนว จ สํสารจกฺกนิวตฺติ สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺติ สสฺสตาทิมิจฺฉาวาทนิราภรณํ สมฺมาวาทปุเรกฺขาโร อกุสลมูลสมูหนนํ กุสลมูลสํโรปนํ อปายทฺวารปิทหนํ สคฺคโมกฺขทฺวารวิวรณํ ปริยุฏฺฐานวูปสมนํ อนุสยสมุคฺฆาตนํ ''มุโตฺต โมเจสฺสามี''ติ (อุทา. อฏฺฐ. ๑๘; อิติวุ. อฏฺฐ. ๓๘) ปุริมปฏิญฺญาอวิสํวาทนํ ตปฺปฏิปกฺขมารมโนรถวิสํวาทนํ ติตฺถิยธมฺมนิมฺมถนํ พุทฺธธมฺมปติฏฺฐาปนนฺติ เอวมาทีนมฺปิ ปโยชนานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อสาธารณํ** ปน เตสํ ภิกฺขูนํ มานมทฺทนํฯ วุตฺตเญฺจตํ **อฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑) ''เทสนากุสโล ภควา มานภญฺชนตฺถํ 'สพฺพธมฺมมูลปริยาย'นฺติ เทสนํ อารภี''ติฯ อุภยเมฺปตํ พาหิยเมวฯ สเจ ปน เวเนยฺยสนฺตานคตมฺปิ เทสนาพลสิทฺธิสงฺขาตํ ปโยชนํ อธิปฺปายสมิชฺฌนภาวโต ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธิยา ยถาการุณิกสฺส ภควโตปิ ปโยชนเมวาติ คเณฺหยฺย, อิมินา ปริยาเยนสฺส อพฺภนฺตรตาปิ เวทิตพฺพาฯ

อปิจ เวเนยฺยานํ ปถวีอาทิภูตาทิวิภาคภิเนฺน สกฺกาเย ปุถุชฺชนสฺส เสกฺขาทิอริยสฺส จ สทฺธึ เหตุนา มญฺญนามญฺญนวเสน ปวตฺติวิภาคานวโพโธ สมุฏฺฐานํ, อิมสฺส สุตฺตสฺส ยถาวุตฺตวิภาคาวโพโธ ปโยชนนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ เวเนยฺยานญฺหิ วุตฺตปฺปกาเร วิสเย ยถาวุตฺตานํ ปุคฺคลานํ สทฺธึ เหตุนา มญฺญนามญฺญนานํ วเสน ปวตฺติวิภาคาวโพโธ อิมํ เทสนํ ปโยเชติ ''ตนฺนิปฺผาทนปรายํ เทสนา''ติ กตฺวาฯ ยญฺหิ เทสนาย สาเธตพฺพํ ผลํ, ตํ อากงฺขิตพฺพตฺตา เทสกํ เทสนาย ปโยเชตีติ ปโยชนนฺติ วุจฺจติฯ ตถา เวเนยฺยานํ สพฺพโส เอกเทสโต จ มญฺญนานํ อปฺปหานํ, ตตฺถ จ อาทีนวาทสฺสนํ, นิรงฺกุสานํ มญฺญนานํ อเนกาการโวหารสฺส สกฺกาเย ปวตฺติวิเสสสฺส อชานนํ, ตตฺถ จ ปหีนมญฺญนานํ ปฏิปตฺติยา อชานนํ, ตณฺหามุเขน ปจฺจยาการสฺส จ อนวโพโธติ เอวมาทีนิ จ ปโยชนานิ อิธ เวทิตพฺพานิฯ

ภูมิตฺตยปริยาปนฺเนสุ อสงฺขาตธมฺมวิปฺปกตปริญฺญาทิกิจฺจสงฺขาตธมฺมานํ สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส จ ปฏิปตฺตึ อชานนฺตา อสทฺธมฺมสฺสวนธารณปริจยมนสิการปรา สทฺธมฺมสฺสวน-ธารณปริจยปฏิเวธวิมุขา จ เวเนยฺยา อิมิสฺสา เทสนาย **ภาชนํฯ ปิณฺฑตฺถา** ปน ''อสฺสุตวา''ติอาทินา อโยนิโสมนสิการพหุลีกาโร อกุสลมูล-สมาโยโค โอลียนาติธาวนาปริคฺคโห อุปายวินิพทฺธานุพฺรูหนา มิจฺฉาภินิเวสสมนฺนาคโม อวิชฺชาตณฺหา-ปริสุทฺธิ วฏฺฏตฺตยานุปรโม อาสโวฆโยคคนฺถาคติตณฺหุปฺปาทุปาทานาวิโยโค เจโตขิล-เจโตวินิพทฺธอภินนฺทน-นีวรณสงฺคานติกฺกโม วิวาทมูลาปริจฺจาโค อนุสยานุปเจฺฉโท มิจฺฉตฺตานติวตฺตนํ ตณฺหามูลธมฺมสนฺนิสฺสยตา อกุสลกมฺมปถานุโยโค สพฺพกิเลส-ปริฬาหสารทฺธกายจิตฺตตาติ เอวมาทโย ทีปิตา โหนฺติฯ ''ปถวึ ปถวิโต สญฺชานาตี''ติอาทินา ตณฺหาวิจริตนิเทฺทโส มานชปฺปนา วิปริเยสาภินิเวโส สํกิเลโส สกฺกายปริคฺคโห พาลลกฺขณาปเทโส วงฺกตฺตยวิภาวนานุโยโค พหุการปฏิปกฺขทีปนา ติวิธนิสฺสยสํสูจนา อาสวกฺขยกถนนฺติ เอวมาทโย ทีปิตา โหนฺติฯ

โสฬสหารวณฺณนา

๑. เทสนาหารวณฺณนา

ตตฺถ เย อุปาทานกฺขนฺธธมฺมา อุปาทาย ปถวีอาทิภูตาทิเภทา ปญฺญตฺติ, เต ปญฺญตฺติปฏิปาทนภาเวน ชาติชรามรณวิเสสนทุกฺขปริยาเยน จ วุตฺตา ตณฺหาวชฺชา เตภูมกธมฺมา **ทุกฺขสจฺจํ**ฯ มญฺญนาภินนฺทนนนฺทีปริยาเยหิ วุตฺตา ตณฺหา **สมุทยสจฺจํ**ฯ อยํ ตาว สุตฺตนฺตนโยฯ อภิธมฺมนเย ปน ยถาวุตฺตตณฺหาย สทฺธึ ''อสฺสุตวา''ติอาทินา ทีปิตา อวิชฺชาทโย, มญฺญนาปริยาเยน คหิตา มานทิฏฺฐิโย, ภวปเทน คหิโต กมฺมภโว จาติ สเพฺพปิ กิเลสาภิสงฺขารา **สมุทยสจฺจํ**ฯ อุภินฺนํ อปฺปวตฺติ **นิโรธสจฺจํ**ฯ อริยธมฺมคฺคหเณน, ปริญฺญาภิกฺขุเสกฺขาภิญฺญาคหเณหิ, ราคาทิขยวจเนหิ, สมฺมาสโมฺพธิคหเณน จ **มคฺคสจฺจํ**ฯ เกจิ ปน ตณฺหากฺขยาทิวจเนหิ นิโรธสจฺจํ อุทฺธรนฺติ, ตํ **อฏฺฐกถาย** วิรุชฺฌติ ตตฺถ ตณฺหากฺขยาทีนํ มคฺคกิจฺจภาวสฺส อุทฺธฏตฺตาฯ

ตตฺถ สมุทเยน **อสฺสาโท,** ทุเกฺขน **อาทีนโว,** มคฺคนิโรเธหิ **นิสฺสรณํ,** เตสํ ภิกฺขูนํ มานภญฺชนํ **ผลํ,** ตถา ''ยถาวุตฺตวิภาคาวโพโธ''ติอาทินา วุตฺตํ **ปโยชนญฺจ**ฯ ตสฺส นิปฺผตฺติการณตฺตา เทสนาย วิจิตฺตตา จตุนฺนํ ปุคฺคลานํ ยาถาวโต สภาวูปธารณญฺจ **อุปาโย** , ปถวีอาทีสุ ปุถุชฺชนาทีนํ ปวตฺติทสฺสนาปเทเสน ปถวีอาทโย เอกนฺตโต ปริชานิตพฺพา, มญฺญนา จ ปหาตพฺพาติ อยเมตฺถ ภควโต **อาณตฺตี**ติฯ อยํ **เทสนาหาโร**ฯ

๒. วิจยหารวณฺณนา

มญฺญนานํ สกฺกายสฺส อวิเสสเหตุภาวโต, กสฺสจิปิ ตตฺถ อเสสิตพฺพโต จ สพฺพคฺคหณํ, สภาวธารณโต นิสฺสตฺตนิชฺชีวโต จ ธมฺมคฺคหณํ, ปติฏฺฐาภาวโต อาเวณิกเหตุภาวโต จ มูลคฺคหณํ, การณภาวโต เทสนตฺถสมฺภวโต จ ปริยายคฺคหณํ, สมฺมุขภาวโต สมฺปทานตฺถสมฺภวโต จ ''โว''ติ วจนํ, ตถารูปคุณโยคโต อภิมุขีกรณโต จ ''ภิกฺขเว''ติ อาลปนํฯ เทเสตุํ สมตฺถภาวโต เตสํ สตุปฺปาทนตฺถญฺจ ''เทเสสฺสามี''ติ ปฏิชานนํ, เทเสตพฺพตาย ปฏิญฺญาตภาวโต, ยถาปฏิญฺญญฺจ เทสนโต ''ต''นฺติ ปจฺจามสนํ, โสตพฺพภาวโต, สวนตฺถสฺส จ เอกเนฺตน นิปฺผาทนโต ''สุณาถา''ติ วุตฺตํฯ สกฺกาตพฺพโต, สกฺกจฺจกิริยาย เอว จ ตทตฺถสิทฺธิโต ''สาธุก''นฺติ วุตฺตํฯ ธมฺมสฺส มนสิกรณียโต ตทธีนตฺตา จ สพฺพสมฺปตฺตีนํ ''มนสิ กโรถา''ติ วุตฺตํ ยถาปริญฺญาตาย เทสนาย ปริพฺยตฺตภาวโต วิตฺถารตฺถสมฺภวโต จ ''ภาสิสฺสามี''ติ วุตฺตํฯ

ภควโต สเทวเกน โลเกน สิรสา สมฺปฏิจฺฉิตพฺพวจนตฺตา, ตสฺส จ ยถาธิเปฺปตตฺถสาธนโต ‘‘เอว’’นฺติ วุตฺตํฯ สตฺถุ อุตฺตมคารวฏฺฐานภาวโต, ตตฺถ จ คารวสฺส อุฬารปุญฺญภาวโต ‘‘ภเนฺต’’ติ วุตฺตํฯ ภิกฺขูนํ ตถากิริยาย นิจฺฉิตภาวโต วจนาลงฺการโต จ ‘‘โข’’ติ วุตฺตํฯ สวนสฺส ปฏิชานิตพฺพโต, ตถา เตหิ ปฏิปนฺนตฺตา จ ‘‘ปจฺจโสฺสสุ’’นฺติ วุตฺตํ ปจฺจกฺขภาวโต, สกลสฺสปิ เอกชฺฌํ กรณโต ‘‘เอต’’นฺติ วุตฺตํฯ

วุจฺจมานสฺส ปุคฺคลสฺส โลกปริยาปนฺนตฺตา โลกาธารตฺตา จ โลกํ อุปาทาย ‘‘อิธา’’ติ วุตฺตํฯ ปฏิเวธพาหุสจฺจาภาวโต ปริยตฺติพาหุสจฺจาภาวโต จ ‘‘อสฺสุตวา’’ติ วุตฺตํฯ ปุถูสุ, ปุถุ วา ชนภาวโต ‘‘ปุถุชฺชโน’’ติ วุตฺตํฯ อนริยธมฺมวิรหโต อริยธมฺมสมนฺนาคมโต จ ‘‘อริยาน’’นฺติ วุตฺตํฯ อริยภาวกราย ปฏิปตฺติยา อภาวโต, ตตฺถ โกสลฺลทมถาภาวโต ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ อสนฺตธมฺมสฺสวนโต สนฺตธมฺมสมนฺนาคมโต สพฺภิ ปาสํสิยโต จ ‘‘สปฺปุริสาน’’นฺติ วุตฺตํฯ สปฺปุริสภาวกราย ปฏิปตฺติยา อภาวโต, ตตฺถ จ โกสลฺลทมถาภาวโต ‘‘สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ ปถวีวตฺถุกานํ มญฺญนานํ, อุปริ วุจฺจมานานญฺจมญฺญนานํ มูลกตฺตา ปปญฺจสงฺขานํ ‘‘ปถวิํ ปถวิโต สญฺชานาตี’’ติ วุตฺตํฯ อนฺธปุถุชฺชนสฺส อหํการ-มมํการานํ กตฺถจิปิ อปฺปหีนตฺตา ‘‘ปถวิํ มญฺญตี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปุเพฺพ อคฺคหิตตฺตา, สามญฺญโต จ คยฺหมานตฺตา, ปุคฺคลสฺส ปถวีอาทิอารมฺมณสภาคตาย ลพฺภมานตฺตา จ ‘‘โยปี’’ติ วุตฺตํฯ ‘‘โย’’ติ อนิยเมน คหิตสฺส นิยเมตพฺพโต ปฏินิทฺทิสิตพฺพโต จ; ‘‘โส’’ติ วุตฺตํ สาติสยํ สํสาเร ภยสฺส อิกฺขนโต กิเลสเภทนสมฺภวโต จ ‘‘ภิกฺขู’’ติ วุตฺตํฯ สิกฺขาหิ สมนฺนาคมโต เสกฺขธมฺมปฏิลาภโต จ ‘‘เสโกฺข’’ติ วุตฺตํฯ มนสา ลทฺธพฺพสฺส อรหตฺตสฺส อนธิคตตฺตา อธิคมนียโต จ ‘‘อปฺปตฺตมานโส’’ติ วุตฺตํฯ อปเรน อนุตฺตรณียโต, ปรํ อนุจฺฉวิกภาเวน อุตฺตริตฺวา ฐิตตฺตา จ ‘‘อนุตฺตร’’นฺติ วุตฺตํฯ โยเคน ภาวนาย กามโยคาทิโต จ เขมํ สิวํ อนุปทฺทวนฺติ ‘‘โยคเกฺขม’’นฺติ วุตฺตํฯ ฉนฺทปฺปวตฺติยา อุสฺสุกฺกาปตฺติยา จ ‘‘ปตฺถยมาโน’’ติ วุตฺตํฯ ตทตฺถสฺส สพฺพโส สพฺพอิริยาปถวิหารสฺส สมถวิปสฺสนาวิหารสฺส ทิพฺพวิหารสฺส จ วเสน ‘‘วิหรตี’’ติ วุตฺตํฯ เสกฺขสฺส สพฺพโส อภิเญฺญยฺยภาวเญฺจว ปริเญฺญยฺยภาวญฺจ ญาเณน อภิภวิตฺวา ชานนโต ‘‘อภิชานาตี’’ติ วุตฺตํฯ เสกฺขสฺส สพฺพโส อปฺปหีนมญฺญนตาย อภาวโต ‘‘มา มญฺญี’’ติ วุตฺตํฯ เสสํ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ อิมินา นเยน อิโต ปรํ สพฺพปเทสุ วินิจฺฉโย กาตโพฺพฯ สกฺกา หิ **อฏฺฐกถํ** ตสฺสา **ลีนตฺถวณฺณนน**ญฺจ อนุคนฺตฺวา อยมโตฺถ วิญฺญูหิ วิภาเวตุนฺติ อติวิตฺถารภเยน น วิตฺถารยิมฺหฯ อิติ อนุปทวิจยโต **วิจโย หาโร**ฯ

๓. ยุตฺติหารวณฺณนา

สกฺกายสฺส สพฺพมญฺญนานํ มูลภาโว ยุชฺชติ ปริกปฺปมตฺตกตฺตา โลกวิจิตฺตสฺสฯ พฺยาหุสจฺจทฺวยรหิตสฺส อนฺธปุถุชฺชนภาโว ยุชฺชติ ปุถุกิเลสาภิสงฺขารชนนาทิสภาวตฺตาฯ ยถาวุตฺตปุถุชฺชนสฺส วา วุตฺตปฺปการพาหุสจฺจาภาโว ยุชฺชติ ตสฺมิํ สติ สพฺภาวโตฯ ตตฺถ อสฺสุตวโต ปุถุชฺชนสฺส อริยานํ สปฺปุริสานญฺจ อทสฺสาวิตาทิ ยุชฺชติ อริยกรธมฺมานํ อริยภาวสฺส จ เตน อทิฏฺฐตฺตา อปฺปฏิปนฺนตฺตา จ ตถา ตสฺส ปถวิยา ‘‘อหํ ปถวี, มม ปถวี, ปโร ปถวี’’ติ สญฺชานนํ ยุชฺชติ อหํการมมํการานํ สเพฺพน สพฺพํ อปฺปหีนตฺตาฯ ตถา สญฺชานโต จสฺส ปถวิํ กมฺมาทิกรณาทิวเสน คเหตฺวา นานปฺปการโต มญฺญนาปวตฺติ ยุชฺชติ สญฺญานิทานตฺตา ปปญฺจสงฺขานํฯ โย มญฺญติ, ตสฺส อปริญฺญาตวตฺถุกตา ยุชฺชติ ปริญฺญาย วินา มญฺญนาปหานาภาวโตฯ ‘‘อาปํ อาปโต สญฺชานาตี’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อปริโยสิตสิกฺขสฺส อปฺปตฺตมานสตา

ยุชฺชติ กตกิจฺจตาภาวโตฯ เสกฺขสฺส สโต โยคเกฺขมปตฺถนา ยุชฺชติ ตทธิมุตฺตภาวโตฯ ตถา ตสฺส ปถวิยา อภิชานนา ยุชฺชติ ปริญฺญาปหาเนสุ มตฺตโส การิภาวโตฯ ตโต เอว จสฺส ''มา มญฺญี''ติ วตฺตพฺพตา ยุชฺชติ วตฺถุปริญฺญาย วิย มญฺญนาปหานสฺสปิ วิปฺปกตภาวโตฯ เสกฺขสฺส ปถวิยา ปริเญฺญยฺยตา ยุชฺชติ ปริญฺญาตุํ สกฺกุเณยฺยตฺตา สพฺพโส อปริญฺญาตตฺตา จฯ ''อาปํ อาปโต''ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อรหตฺตาทิยุตฺตสฺส ปถวิยาทีนํ อภิชานนา มญฺญนาภาโว จ ยุชฺชติ สงฺขาตธมฺมตฺตา, สพฺพโส กิเลสานํ ปหีนตฺตา, ตโต เอว จสฺส วีตราคาทิภาโว ตโต สมฺมเทว จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส ปฏิวิทฺธตาติฯ อยํ **ยุตฺติหาโร**ฯ

๔. ปทฏฺฐานหารวณฺณนา

กิโสฺสปิ มญฺญนา สกฺกายสฺส ปทฏฺฐานํ, มญฺญนานํ อโยนิโสมนสิกาโร ปทฏฺฐานํ, สุตทฺวยวิรโห อนฺธปุถุชฺชนภาวสฺส ปทฏฺฐานํ, โส อริยานํ อทสฺสาวิตาย ปทฏฺฐานํ, สา อริยธมฺมสฺส อโกวิทตาย ปทฏฺฐานํ, สา อริยธเมฺม อวินีตตาย ปทฏฺฐานํฯ ''สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี''ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สญฺญาวิปลฺลาโส มญฺญนานํ ปทฏฺฐานํฯ สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขาติฯ มญฺญนาสุ จ ตณฺหามญฺญนา อิตรมญฺญนานํ ปทฏฺฐานํ ''ตณฺหาคตานํ ปริตสฺสิตวิปฺผนฺทิต''นฺติ, (ที. นิ. ๑.๑๐๕-๑๐๙) ''ตณฺหาปจฺจยา อุปาทาน''นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; มหาว. ๑) จ วจนโต, ตณฺหาคตเสฺสว จ ''เสโยฺยหมสฺมิ''นฺติอาทินา มานชปฺปนาสพฺภาวตาฯ สพฺพาปิ วา มญฺญนา สพฺพาสํ มญฺญนานํ ปทฏฺฐานํ ฯ ''อุปาทานปจฺจยา ตณฺหา''ติ หิ วจนโต ทิฏฺฐิปิ ตณฺหาย ปทฏฺฐานํฯ ''อหมสฺมิ พฺรหฺมา มหาพฺรหฺมา''ติ (ที. นิ. ๑.๔๒; ๓.๓๙) อาทิวจนโต มาโนปิ ทิฏฺฐิยา ปทฏฺฐานํฯ ตถา ''อสฺมีติ สติ อิตฺถํสฺมีติ โหติ, เอวํสฺมีติ โหติ, อญฺญถาสฺมีติ โหตี''ติอาทิวจนโต มานสฺสปิ ตณฺหาย ปทฏฺฐานตา ลพฺภเตวฯ เสกฺขา ธมฺมา สปฺปเทสโต มญฺญนาปหานสฺส ปทฏฺฐานํฯ อเสกฺขา นิปฺปเทสโต มญฺญนาปหานสฺส ปทฏฺฐานํฯ กมฺมภโว จ ชาติยา ปทฏฺฐานํฯ ชาติ ชรามรณสฺส ปทฏฺฐานํฯ ปจฺจยาการสฺส ยถาภูตาวโพโธ สมฺมาสโมฺพธิยา ปทฏฺฐานนฺติฯ อยํ **ปทฏฺฐาโน หาโร**ฯ

๕. ลกฺขณหารวณฺณนา

''สพฺพธมฺมมูลปริยาย''นฺติ เอตฺถ มูลคฺคหเณน มูลปริยายคฺคหเณน วา ยถา ตณฺหามานทิฏฺฐิโย คยฺหนฺติ, เอวํ โทสโมหาทีนมฺปิ สกฺกายมูลธมฺมานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ สกฺกายสฺส มูลภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ ''อสฺสุตวา''ติ อิมินา ยถา ตสฺส ปุคฺคลสฺส ปริยตฺติปฏิเวธสทฺธมฺมานํ อภาโว คยฺหติ, เอวํ ปฏิปตฺติสทฺธมฺมสฺสปิ อภาโว คยฺหติ สทฺธมฺมภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ อริยานํ อทสฺสนกามตาทิลกฺขณาฯ ''อริยธมฺมสฺส อโกวิโท''ติ อิมินา อริยธมฺมาธิคมสฺส วิพนฺธภูตํ อญฺญาณํฯ ''อริยธเมฺม อวินีโต''ติ อิมินา อริยวินยาภาโวฯ โส ปนตฺถโต อริยวินเย อปฺปฏิปตฺติ เอว วาติ ตีหิปิ ปเทหิ ยถาวุตฺตวิสยา มิจฺฉาทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา จ คหิตาว โหนฺติฯ ตคฺคหเณน จ สเพฺพปิ อกุสลา ธมฺมา สงฺคหิตาว โหนฺติ สํกิเลสลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ''สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี''ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

''ปถวิํ ปถวิโต สญฺชานาตี''ติ อิทํ ทิฏฺฐิมญฺญนาทีนํ สญฺญาย การณภาวทสฺสนํฯ ตตฺถ ยถา สญฺญา, เอวํ วิตกฺกผสฺสาวิชฺชาอโยนิโสมนสิการาทโยปิ ตาสํ การณนฺติ อตฺถโต เตสเมฺปตฺถ สงฺคโห วุโตฺต โหติ มญฺญนานํ การณภาเวน เอกลกฺขณตฺตาฯ ''มญฺญตี''ติ อิมินา มญฺญนากิเจฺจน ตณฺหามานทิฏฺฐิโย คหิตา ตาสํ กิเลสสภาวตฺตาฯ ตคฺคหเณเนว วิจิกิจฺฉาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ กิเลสลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา ตณฺหาย เหตุสภาวตฺตา ตคฺคหเณเนว อวสิฏฺฐากุสลเหตูนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพ เหตุลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา

ตณฺหาทิฏฺฐีนํ อาสวาทิสภาวตฺตา ตคฺคหเณเนว อวสิฏฺฐาสโวฆโยคคนฺถนีวรณาทีนมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพ อาสวาทิสภาวตฺตา เอกลกฺขณตฺตาฯ ตถา ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติอาทินา ปถวีอาทีนํ รูปสภาวตฺตา ตพฺพิสยานญฺจ มญฺญนานํ รูปวิสยตฺตา ตคฺคหเณเนว สกลรูปกฺขนฺธวิสยาปิ มญฺญนา ทสฺสิตา โหนฺติ รูปวิสยลกฺขเณน อาสํ เอกลกฺขณตฺตาฯ เอวํ จกฺขายตนาทิวิสยาปิ มญฺญนา นิทฺธาเรตพฺพาฯ ‘‘อปริญฺญาต’’นฺติ ปริญฺญาปฏิกฺเขปเปน ตปฺปฏิพทฺธกิเลสานํ ปหานปฏิกฺเขโปปิ ทฏฺฐพฺโพ มคฺคกิจฺจภาเวน ปริญฺญาปหานานํ เอกลกฺขณตฺตาฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ ยถารหํ เอกลกฺขณา นิทฺธาเรตพฺพาติฯ อยํ **ลกฺขโณ หาโร**ฯ

๖. จตุพฺยูหหารวณฺณนา

ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ พฺยญฺชนจฺฉายาย อตฺถํ คเหตฺวา ธมฺมคมฺภีรตํ อสลฺลกฺเขตฺวา อสทฺธมฺมสฺสวนาทินา วญฺจิตา หุตฺวา สทฺธมฺมสฺสวนธารณปริจยมนสิการวิมุขา ปถวีอาทีสุ วตฺถูสุ ปุถุชฺชนเสกฺขาเสกฺขตถาคตานํ ปฏิปตฺติวิเสสํ อชานนฺตา จ เวเนยฺยา อิมิสฺสา เทสนาย **นิทานํ**ฯ เต ‘‘กถํ นุ โข ยถาวุตฺตโทสวินิมุตฺตา ยถาวุตฺตญฺจ วิเสสํ ชานนฺตา สมฺมาปฏิปตฺติยา อุภยหิตปรายณา สเวยฺยุ’’นฺติ อยเมตฺถ ภควโต **อธิปฺปาโย**ฯ ปทนิพฺพจนํ **นิรุตฺตํ,** ตํ ‘‘เอว’’นฺติอาทินิทานปทานํ, ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติอาทิปาฬิปทานญฺจ **อฏฺฐกถายํ,** ตสฺสา **ลีนตฺถวณฺณนาย**เญฺจว วุตฺตนเยน สุวิเญฺญยฺยตฺตา อติวิตฺถารภเยน น วิตฺถารยิมฺหฯ

ปทปทตฺถเทสนานิเกฺขปสุตฺตสนฺธิวเสน ปญฺจวิธา สนฺธิฯ ตตฺถ ปทสฺส ปทนฺตเรน สมฺพนฺโธ **ปทสนฺธิ,** ตถา ปทตฺถสฺส ปทตฺถนฺตเรน สมฺพนฺโธ **ปทตฺถสนฺธิ,** โย ‘‘กิริยาการกสมฺพนฺโธ’’ติ วุจฺจติฯ นานานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส ตํตํอนุสนฺธีหิ สมฺพนฺโธ, เอกานุสนฺธิกสฺส ปน ปุพฺพาปรสมฺพนฺโธ **เทสนาสนฺธิ**ฯ ยา **อฏฺฐกถายํ** ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธิ อชฺฌาสยานุสนฺธิ ยถานุสนฺธี’’ติ ติธา วิภตฺตาฯ อชฺฌาสโย เจตฺถ อตฺตชฺฌาสโย ปรชฺฌาสโยติ ทุวิธา เวทิตโพฺพฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา นิทานวณฺณนายํ วุตฺตเมวฯ **นิเกฺขปสนฺธิ** จตุนฺนํ สุตฺตนิเกฺขปานํ วเสน เวทิตโพฺพฯ **สุตฺตสนฺธิ** อิธ ปฐมนิเกฺขปวเสเนว เวทิตโพฺพฯ กสฺมา ปเนตฺถ มูลปริยายสุตฺตเมว ปฐมํ นิกฺขิตฺตนฺติ? นายมนุโยโค กตฺถจิ นปฺปวตฺตติ, อปิจ ยสฺมา มญฺญนามูลกํ สกฺกายํ, สพฺพมญฺญนา จ ตตฺถ เอว อเนกเภทภินฺนา ปวตฺตติ, น ตสฺสา สวิสยาย เลสมตฺตมฺปิ สารํ อตฺถีติ ปถวีอาทิวิภาคภินฺเนสุ มญฺญนาสุ จ สาติสยํ นิเพฺพธวิราคสญฺชนนี อุปริ เสกฺขาเสกฺขตถาคตคุณวิภาวนี จ อยํ เทสนาฯ สุตฺตนฺตเทสนา จ วิเสสโต ทิฏฺฐิวินิเวฐนกถา, ตสฺมา สนิสฺสยสฺส ทิฏฺฐิคฺคาหสฺส อาทิโต อสารภาวทีปนํ อุปริ จ สเพฺพสํ อริยานํ คุณวิเสสวิภาวนมิทํ สุตฺตํ ปฐมํ นิกฺขิตฺตํฯ กิญฺจ สกฺกาเย มญฺญนามญฺญนามุเขน ปวตฺตินิวตฺตีสุ อาทีนวานิสํสวิภาวนโต สเพฺพสํ ปุคฺคลานํ ปฏิปตฺติวิภาคโต จ อิทเมว สุตฺตํ ปฐมํ นิกฺขิตฺตํฯ

ยํ ปน เอกิสฺสา เทสนาย เทสนนฺตเรน สทฺธึ สํสนฺทนํ, อยมฺปิ เทสนาสนฺธิ, สา เอวํ เวทิตพฺพาฯ ‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป…. นิพฺพานํ อภินนฺทตี’’ติ อยํ เทสนาฯ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป…. สปฺปุริสธเมฺม อวินีโต มนสิกรณีเย ธเมฺม นปฺปชานาติ, อมนสิกรณีเย จ ธเมฺม นปฺปชานาติ, โส มนสิกรณีเย ธเมฺม อปฺปชานนฺโต อมนสิกรณีเย จ ธเมฺม อปฺปชานนฺโต เย ธมฺมา น มนสิกรณียา, เต ธเมฺม มนสิ กโรติ…เป…. อนุปฺปนฺโน วา กามาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺโน วา กามาสโว ปวฑฺฒติฯ อนุปฺปนฺโน วา ภวาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺโน วา ภวาสโว ปวฑฺฒติ, อนุปฺปนฺโน วา อวิชฺชาสโว อุปฺปชฺชติ, อุปฺปนฺโน วา อวิชฺชาสโว ปวฑฺฒตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๗) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ตถา ‘‘ตเสฺสตํ ปาฏิกงฺขํ สุภนิมิตฺตํ มนสิ กริสฺสติ, ตสฺส สุภนิมิตฺตสฺส มนสิการา ราโค จิตฺตํ อนุทฺธํเสสฺสติ, โส สราโค สโทโส ส

โมโห สางฺคโณ สํกิลิฏฺฐจิโตฺต กาลํ กริสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๙) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ตถา ‘‘จกฺขุญฺจาวุโส ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณํ, ติณฺณํ สงฺคติ ผโสฺส, ผสฺสปจฺจยา เวทนาฯ ยํ เวเทติ ตํ สญฺชานาติ, ยํ สญฺชานาติ ตํ วิตเกฺกติ, ยํ วิตเกฺกติ ตํ ปปเญฺจติ, ยํ ปปเญฺจติ ตโตนิทานํ ปุริสํ ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ตถา ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป.… สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต รูปํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติฯ เวทนํ…เป.…, สญฺญํ…เป.…, สงฺขาเร…เป.…, วิญฺญาณํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติฯ ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐํ…เป.… ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, โส โลโก โส อตฺตา โส เปจฺจ ภวิสฺสามิ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสามีติ, ตมฺปิ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’ติ สมนุปสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ

‘‘โยปิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ…เป.… นิพฺพานํ มาภินนฺที’’ติ อยํ เทสนาฯ ‘‘อิธ, เทวานมินฺท, ภิกฺขุโน สุตํ โหติ ‘สเพฺพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายา’ติ, เอวเญฺจตํ, เทวานมินฺท, ภิกฺขุโน สุตํ โหติ ‘สเพฺพ ธมฺมา นาลํ อภินิเวสายา’ติ, โส สพฺพํ ธมฺมํ อภิชานาติ, สพฺพํ ธมฺมํ อภิญฺญาย สพฺพํ ธมฺมํ ปริชานาติ, สพฺพํ ธมฺมํ ปริญฺญาย ยํ กิญฺจิ เวทนํ เวเทติ สุขํ วา ทุกฺขํ วา อทุกฺขมสุขํ วา, โส ตาสุ เวทนาสุ อนิจฺจานุปสฺสี วิหรติ, วิราคานุปสฺสี วิหรติ, นิโรธานุปสฺสี วิหรติ, ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสี วิหรตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๓๙๐) อิมาย เทสนาย สํสนฺทติฯ ‘‘โยปิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อรหํ…เป.… อภิสมฺพุโทฺธติ วทามี’’ติ อยํ เทสนา ‘‘สุตวา จ โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก…เป.… สปฺปุริสธมฺเม สุวินีโต รูปํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติ, เวทนํ…เป.…, สญฺญํ…เป.…, สงฺขาเร…เป.…, วิญฺญาณํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติฯ ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐํ สุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ อนุวิจริตํ มนสา, ตมฺปิ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติฯ ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, โส โลโก โส อตฺตา โส เปจฺจ ภวิสฺสามิ ‘นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อปิ ปริณามธโมฺม สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสามี’ติ, ตมฺปิ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติฯ โส เอวํ สมนุปสฺสโนฺต น ปริตสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๑) เอวมาทิเทสนาหิ สํสนฺทตีติ, อยํ **จตุพฺยูโห หาโร**ฯ

๗. อาวตฺตหารวณฺณนา

‘‘อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน’’ติ อิมินา โยนิโสมนสิการปฏิเกฺขปมุเขน อโยนิโสมนสิการปริคฺคโห ทีปิโตฯ ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติอาทินา สปฺปุริสูปนิสฺสยาทิปฏิเกฺขปมุเขน อสปฺปุริสูปนิสฺสยาทิปริคฺคโห ทีปิโตฯ เตสุ ปุริมนเยน อาสยวิปตฺติ กิตฺติตา, ทุติเยน ปโยควิปตฺติฯ ปุริเมน จสฺส กิเลสวฏฺฏํ, ตญฺจ ยโต วิปากวฏฺฏนฺติ สกลํ สํสารจกฺกมาวตฺตติฯ ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติ อาทินา ตตฺถ ติโสฺส มญฺญนา วุตฺตาฯ ตาสุ ตณฺหามญฺญนา ‘‘เอตํ มมา’’ติ ตณฺหาคฺคาโห, มานมญฺญนา ‘‘เอโสหมสฺมี’’ติ มานคฺคาโห, ทิฏฺฐิมญฺญนา ‘‘เอโส เม อตฺตา’’ติ ทิฏฺฐิคฺคาโหฯ ตตฺถ ตณฺหาคฺคาเหน ‘‘ตณฺหํ ปฏิจฺจปริเยสนา’’ติอาทิกา (ที. นิ. ๒.๑๐๓; ที. นิ. ๓.๓๕๙; อ. นิ. ๓.๒๓; วิภ. ๙๖๓) นว ตณฺหามูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ มานคฺคาเหน ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทิกา นว มานวิธา อาวตฺตนฺติฯ ทิฏฺฐิคฺคาเหน ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ อาทิกา (สํ. นิ. ๔.๓๔๕) วีสติวตฺถุกา สกฺกายทิฏฺฐิ อาวตฺตติฯ ตีสุ จ คาเหสุ ยาย สญฺญาย ตณฺหาคฺคาหสฺส วิกฺขมฺภนา, สา ทุกฺขสญฺญา ทุกฺขานุปสฺสนาฯ ยาย สญฺญาย มานคฺคาหสฺส วิกฺขมฺภนา, สา อนิจฺจสญฺญา อนิจฺจานุปสฺสนาฯ ยาย ปน สญฺญาย ทิฏฺฐิคฺคาหสฺส วิกฺขมฺภนา, สา อนตฺตสญฺญา อนตฺตานุปสฺสนาฯ ตตฺถ ปฐมคฺคาหวิสภาคโต อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขํ

อาวตฺตติ, ทุติยคฺคาหวิสภาคโต อนิมิตฺตวิโมกฺขมุขํ อาวตฺตติ, ตติยคฺคาหวิสภาคโต สุญฺญต วิโมกฺขมุขํ อาวตฺตติฯ

เสกฺขคฺคหเณน อริยาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สงฺคโห, ตโต จ ปรโตโฆสโยนิโสมนสิการา ทีปิตา โหนฺติฯ ปรโตโฆเสน จ สุตวา อริยสาวโกติ อาวตฺตติ, โยนิโสมนสิกาเรน นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา อาวตฺตนฺติ, จตุพฺพิธญฺจ สมฺปตฺติจกฺกํฯ ‘‘มา มญฺญี’’ติ มญฺญนานํ วิปฺปกตปฺปหานตาคหเณน เอกจฺจาสวปริกฺขโย ทีปิโต โหติ, เตน จ สทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตกายสกฺขิภาวา อาวตฺตนฺติฯ ‘‘อรหํ ขีณาสโว’’ติอาทินา อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย ทสฺสิตา โหนฺติ, สีลกฺขนฺธาทิปาริปูริยา จ ทส นาถกรณา ธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ‘‘น มญฺญตี’’ติ มญฺญนาปฏิเกฺขเปน ปญฺจสุ อุปาทานกฺขเนฺธสุ ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ สมฺมาปฏิปตฺติ ทสฺสิตา, ตาย จ สาติสยา นิกนฺติปริยาทานมานสมุคฺฆาฏนทิฏฺฐิอุคฺฆาฏนานิ ปกาสิตานีติ อปฺปณิหิตานิมิตฺต-สุญฺญตวิโมกฺขา อาวตฺตนฺติฯ

‘‘ตถาคโต’’ติอาทินา สพฺพญฺญุคุณา วิภาวิตาติ ตทวินาภาวโต ทสพล-จตุเวสารชฺช อสาธารณญาณอาเวณิกพุทฺธธมฺมา อาวตฺตนฺติฯ ‘‘นนฺที ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติอาทินา สทฺธึ เหตุนา วฏฺฏวิวฏฺฏํ กถิตนฺติ ปวตฺตินิวตฺติตทุภยเหตุวิภาวเนน จตฺตาริ อริยสจฺจานิ อาวตฺตนฺติฯ ‘‘ตณฺหานํ ขยา’’ติอาทินา ตณฺหปฺปหานาปเทเสน ตเทกฏฺฐภาวโต ทิยฑฺฒสฺส กิเลสสหสฺสสฺส ปหานํ อาวตฺตติฯ ‘‘สพฺพโส ตณฺหานํ ขยา สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ’’ติ จ วุตฺตตฺตา ‘‘นนฺที ทุกฺขสฺส มูล’’นฺติ, ‘‘อิติ วิทิตฺวา’’ติอาทินา วุตฺตสฺส มญฺญนาภาวเหตุภูตสฺส ปจฺจยาการเวทนสฺส สาวเกหิ อสาธารณญาณจารภาโว ทสฺสิโต, เตน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริ ภควโต มหาวชิรญาณํ อาวตฺตตีติฯ อยํ **อาวโฏฺต หาโร**ฯ

๘. วิภตฺติหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สพฺพธมฺมา นาม เตภูมกา ธมฺมา สกฺกายสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตสํ มญฺญนา ปทฏฺฐานํ ปปญฺจสงฺขานิมิตฺตตฺตา โลกวิจิตฺตสฺสฯ ตยิเม กุสลา อกุสลา อพฺยากตาติ ติวิธาฯ เตสุ กุสลานํ โยนิโสมนสิการาทิ ปทฏฺฐานํ, อกุสลานํ อโยนิโสมนสิการาทิ, อพฺยากตานํ กมฺมภวอาวชฺชนภูตรูปาทิ ปทฏฺฐานํฯ ตตฺถ กุสลา กามาวจราทิวเสน ภูมิโต ติวิธา, ตถา อพฺยากตา จิตฺตุปฺปาทสภาวา, อจิตฺตุปฺปาทสภาวา ปน กามาวจราวตถา อกุสลาฯ ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธสุตกิจฺจาภาเวน ติวิโธ อสฺสุตวาฯ อนฺธกลฺยาณวิภาเคน ทุวิโธ ปุถุชฺชโนฯ สมฺมาสมฺพุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกเภเทน ติวิธา อริยาฯ มํสจกฺขุทิพฺพจกฺขุปญฺญาจกฺขูหิ ทสฺสนาภาเวน ติวิโธ อทสฺสาวีฯ มคฺคผลนิพฺพานเภเทน ติวิโธ, นววิโธวา อริยธโมฺมฯ สวนธารณปริจยมนสิการปฏิเวธวเสน ปญฺจวิธา อริยธมฺมสฺส โกวิทตาฯ ตทภาวโต อโกวิโทฯ สํวรปหานเภเทน ทุวิโธ, ทสวิโธ วา อริยธมฺมวินโย, ตทภาวโต อริยธเมฺม อวินีโตฯ เอตฺถ ปทฏฺฐานวิภาโค เหฏฺฐา ทสฺสิโตเยวฯ ‘‘สปฺปุริสานํ อทสฺสาวี’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติอาทีสุ มญฺญนาวตฺถุวิภาโค ปาฬิยํ อาคโตว, ตถา อชฺฌตฺติกพาหิราทิโก จ อนฺตรวิภาโคฯ

มญฺญนา ปน ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน สเงฺขปโต ติวิธา, วิตฺถารโต ปน ตณฺหามญฺญนาตาว กามตณฺหาทิวเสน อฏฺฐสตวิธา, ตถา ‘‘อสฺมีติ สติ อิตฺถํสฺมีติ โหตี’’ติอาทินาฯ เอวํ มานมญฺญนาปิฯ ‘‘อสฺมีติ สติ อิตฺถํสฺมีติ โหตี’’ติอาทินา ปปญฺจตฺตยํ อุทฺทิฏฺฐํ นิทฺทิฏฺฐญฺจาติ ฯ เอเตน ทิฏฺฐิมญฺญนายปิ อฏฺฐสตวิธตา วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อปิจ เสยฺยสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา มานมญฺญนาย นววิธตา ตทนฺตรเภเทน อเนกวิธตา จ เวทิตพฺพาฯ อยญฺจ อ

โตฺถ หีนตฺติกตฺถวณฺณนาย วิภาเวตโพฺพฯ ทิฏฺฐิมญฺญนาย ปน **พฺรหฺมชาเล** อาคตนเยน ทฺวาสฏฺฐิวิธตา ตทนฺตรเภเทน อเนกวิธตา จ เวทิตพฺพาฯ ‘‘อปริญฺญาต’’นฺติ เอตฺถ ญาตปริญฺญาทิวเสน เจว รูปมุขาทิอภินิเวสเภทาทิวเสน จ ปริญฺญานํ อเนกวิธตา เวทิตพฺพาฯ ตถา อฏฺฐมกาทิวเสน เสกฺขวิภาโค ปญฺญาวิมุตฺตาทิวเสน อเสกฺขวิภาโค จฯ อยเมตฺถ ธมฺมวิภาโคฯ ปทฏฺฐานวิภาโค จ ภูมิวิภาโค จ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพาติฯ อยํ **วิภตฺติหาโร**ฯ

๙. ปริวตฺตหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ ‘‘สพฺพธมฺมา’’ติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา คหิตา, เตสํ มูลการณนฺติ จ ตณฺหามานทิฏฺฐิโยฯ ตถา อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป.… สปฺปุริสธมฺเม อวินีโตติฯ ยาวกีวญฺจ ปญฺจสฺ อุปาทานกฺขเนฺธสุ สุภโต สุขโต นิจฺจโต อตฺตโต สมนุปสฺสนวเสน ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิคาหา น สมุจฺฉิชฺชนฺติ, ตาว เนสํ ปพนฺธูปรโม สุปินเนฺตปิ น เกนจิ ลทฺธปุโพฺพฯ ยทา ปน เนสํ อสุภโต ทุกฺขโต อนิจฺจโต อนตฺตโต สมนุปสฺสนวเสน ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ ปวตฺตมานา อปฺปณิหิตานิมิตฺตสุญฺญตานุปสฺสนา อุสฺสกฺกิตฺวา อริยมคฺคาธิคมาย สํวตฺตนฺติ, อถ เนสํ ปพนฺธูปรโม โหติ อจฺจนฺตอปฺปญฺญตฺติกภาวูปคมนโตฯ เตน วุตฺตํ ‘‘สพฺพธมฺมาติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา คหิตา, เตสํ มูลการณนฺติ จ ตณฺหามานทิฏฺฐิโย’’ติฯ ตถา อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป.… สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต ตีหิปิ มญฺญนาหิ ปถวิํ มญฺญติ ยาว นิพฺพานํ อภินนฺทติ, ตีหิปิ ปริญฺญาหิ ตสฺส ตํ วตฺถุ อปริญฺญาตนฺติ กตฺวาฯ ยสฺส ปน ตํ วตฺถุ ตีหิ ปริญฺญาหิ ปริญฺญาตํ, น โส อิตโร วิย ตํ มญฺญติฯ เตนาห ภควา ‘‘สุตวา จ โข, ภิกฺขเว, อริยสาวโก…เป.… สปฺปุริสธมฺเม สุวินีโต รูปํ ‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติ, เวทนํ…เป.… อสติ น ปริตสฺสตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๑)ฯ เสโกฺข ปถวิํ มา มญฺญิ, ยาว นิพฺพานํ มาภินนฺทิ, อรหา สมฺมาสมฺพุโทฺธ จ ปถวิํ น มญฺญติ, ยาว นิพฺพานํ นาภินนฺทติ, มญฺญนามญฺญิเตสุ วตฺถูสุ มตฺตโส สพฺพโส จ ปริญฺญาภิสมยสํสิทฺธิยา ปหานาภิสมยนิพฺพตฺติโตฯ ยสฺส ปน เตสุ วตฺถูสุ สพฺพโส มตฺตโส วา ปริญฺญา เอว นตฺถิ, กุโต ปหานํ, โส ยถาปริกปฺปํ นิรงฺกุสาหิ มญฺญนาหิ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา มญฺญเตวฯ เตนาห ภควา ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา ปุถุชฺชโน…เป.… สปฺปุริสธมฺเม อวินีโต รูปํ ‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’ติ สมนุปสฺสติ, เวทนํ…เป.…, สญฺญ…เป.…’’นฺติ อาทิ (ม. นิ. ๑.๒๔๑)ฯ อยํ **ปริวโตฺต หาโร**ฯ

๑๐. เววจนหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมา สกลธมฺมา อนวเสสธมฺมา’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘มูลปริยายํ มูลการณํ อสาธารณเหตุ’’นฺติ ปริยายวจนํ, ‘‘มูลปริยายนฺติ วา มูลเทสนํ การณตถน’’นฺติ ปริยายวจนํ, ‘‘โวตุมฺหากํ ตุมฺห’’นฺติ ปริยายวจนํ, ‘‘ภิกฺขเว, สมณา ตปสฺสิโน’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘เทเสสฺสามี กเถสฺสามี ปญฺญเปสฺสามี’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘สุณาถ โสตํ โอทหถ โสตทฺวารานุสาเรน อุปธาเรถา’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘สาธุกํ สมฺมา สกฺกจฺจ’’นฺติ ปริยายวจนํ, ‘‘มนสิ กโรถ จิเตฺต ฐเปถ สมนฺนาหรถา’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘ภาสิสฺสามิ พฺยตฺตํ กเถสฺสามิ วิภชิสฺสามี’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘เอวํ, ภเนฺต, สาธุ สุฏฺฐุ ภเนฺต’’ติ ปริยายวจนํ, ‘‘ปจฺจโสฺสสุํ สมฺปฏิจฺฉิํสุ สมฺปฏิคฺคเหสุ’’นฺติ ปริยายวจนํฯ อิมินา นเยน สพฺพปเทสุ เววจนํ วตฺตพฺพนฺติฯ อยํ **เววจโน หาโร**ฯ

๑๑. ปญฺญตฺติหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สพฺพธมฺมา นาม สกฺกายธมฺมา, เต ขนฺธวเสน ปญฺจธา ปญฺญตฺตา, อายตนวเสน ทฺวาทสธา, ธาตุวเสน อฏฺฐารสธา ปญฺญตฺตาฯ ‘‘มูล’’นฺติ วา ‘‘มูลปริยาย’’นฺติ วา มญฺญนา วุตฺตา, ตา ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน ติธา อนฺตรเภเทน อเนกธา จ ปญฺญตฺตาฯ อถ วา ‘‘สพฺพธมฺมา’’ติ เตภูมกธมฺมานํ สงฺคหปญฺญตฺติ, ‘‘มูลปริยาย’’นฺติ เตสํ ปภวปญฺญตฺติ, ‘‘โว’’ติ สมฺปทานปญฺญตฺติ, ‘‘เทเสสฺสามิ ภาสิสฺสามี’’ติ ปฏิญฺญาปญฺญตฺติ, ‘‘สุณาถ สาธุกํ มนสิ กโรถา’’ติ จ อาณาปนปญฺญตฺติ, ‘‘อสฺสุตวา’’ติ ปฏิเวธวิมุขตาปญฺญตฺติ เจว ปริยตฺติวิมุขตาปญฺญตฺติ จ, ‘‘ปุถุชฺชโน’’ติ อนริยปญฺญตฺติ, สา อริยธมฺมปฏิกฺเขปปญฺญตฺติ เจว อริยธมฺมวิรหปญฺญตฺติ จ, ‘‘อริยาน’’นฺติ อสมปญฺญตฺติ เจว สมปญฺญตฺติ จฯ ตตฺถ อสมปญฺญตฺติ ตถาคตปญฺญตฺติ, สมปญฺญตฺติ ปเจฺจกพุทฺธานเญฺจว อุภโตภาควิมุตฺตาทีนเญฺจ วเสน อฏฺฐวิธา เวทิตพฺพาฯ ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติอาทิ ทสฺสนภาวนาปฏิเกฺขปปญฺญตฺติ, ‘‘ปถวิํ มญฺญตี’’ติอาทิ ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ อฏฺฐารสนฺนํ ธาตูนํ สมฺมสนุปคานํ อินฺทฺริยานํ นิเกฺขปปญฺญตฺติ เจว ปภวปญฺญตฺติ จ, ตถา วิปลฺลาสานํ กิจฺจปญฺญตฺติ ปริยุฏฺฐานํ ทสฺสนปญฺญตฺติ กิเลสานํ ผลปญฺญตฺติ อภิสงฺขารานํ วิรูหนปญฺญตฺติ ตณฺหาย อสฺสาทนปญฺญตฺติ ทิฏฺฐิยา วิปฺผนฺทนปญฺญตฺติ, ‘‘เสกฺขา’’ติ สทฺธานุสารีสทฺธาวิมุตฺตทิฏฺฐิปฺปตฺตกายสกฺขีนํ ทสฺสนปญฺญตฺติ เจว ภาวนาปญฺญตฺติ จ ‘‘อปฺปตฺตมานโส’’ติ เสกฺขธมฺมานํ ฐิติปญฺญตฺติ, ‘‘อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ ปตฺถยมาโน’’ติ ปญฺญาย อภินิพฺพิทาปญฺญตฺติ, ‘‘อภิชานาตี’’ติ อภิเญฺญยฺยธมฺมานํ อภิญฺญาปญฺญตฺติ, ทุกฺขสฺส ปริญฺญาปญฺญตฺติ, สมุทยสฺส ปหานปญฺญตฺติ, นิโรธสฺส สจฺฉิกิริยาปญฺญตฺติ, มคฺคสฺส ภาวนาปญฺญตฺติ, ‘‘มา มญฺญี’’ติ มญฺญนานํ ปฏิเกฺขปปญฺญตฺติ, สมุทยสฺส ปหานปญฺญตฺติฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ วิตฺถาเรตพฺพํฯ อยํ **ปญฺญตฺติ หาโร**ฯ

๑๒. โอตรณหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สพฺพธมฺมา นาม โลกิยา ปญฺจกฺขนฺธา ทฺวาทสายตนานิ อฏฺฐารส ธาตุโย เทฺว สจฺจานิ เอกูนวีสติ อินฺทฺริยานิ ทฺวาทสปทิโก ปจฺจยากาโรติ, อยํ สพฺพธมฺมคฺคหเณน ขนฺธาทิมุเขน เทสนาย โอตรณํฯ ‘‘มูล’’นฺติ วา ‘‘มูลปริยาย’’นฺติ วา มญฺญนา วุตฺตา, ตา อตฺถโต ตณฺหา มาโน ทิฏฺฐิ จาติ เตสํ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคโหติ อยํ ขนฺธมุเขน โอตรณํฯ ตถา ‘‘ธมฺมายตนธมฺมธาตูหิ สงฺคโห’’ติ อยํ อายตนมุเขน ธาตุมุเขน จ โอตรณํฯ ‘‘อสฺสุตวา’’ติ อิมินา สุตสฺส วิพนฺธภูตา อวิชฺชาทโย คหิตา, ‘‘ปุถุชฺชโน’’ติ อิมินา เยสํ กิเลสาภิสงฺขารานํ ชนนาทินา ปุถุชฺชโนติ วุจฺจติ, เต กิเลสาภิสงฺขาราทโย คหิตา, ‘‘อริยานํ อทสฺสาวี’’ติอาทินา เยสํ กิเลสธมฺมานํ วเสน อริยานํ อทสฺสาวิอาทิภาโว โหติ, เต ทิฏฺฐิมานาวิชฺชาทโย คหิตาติ สเพฺพหิ เตหิ สงฺขารกฺขนฺธสงฺคโหติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘สญฺชานาติ มญฺญติ อภิชานาติ น มญฺญตี’’ติ เอตฺถาปิ สญฺชานนมญฺญนาอภิชานนานุปสฺสนานํ สงฺขารกฺขนฺธปริยาปนฺนตฺตา วุตฺตนเยเนว โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ ตถา เสกฺขคฺคหเณน เสกฺขา, ‘‘อรห’’นฺติอาทินา อเสกฺขา สีลกฺขนฺธาทโย คหิตาติ เอวมฺปิ ขนฺธมุเขน โอตรณํ, อายตนธาตาทิมุเขน จ โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ ตถา ‘‘น มญฺญตี’’ติ ตณฺหาคาหาทิปฏิเกฺขเปน ทุกฺขานุปสฺสนาทโย คหิตา, เตสํ วเสน อปฺปณิหิตวิโมกฺขมุขาทีหิ โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ ‘‘ปริญฺญาต’’นฺติ อิมินา ปริชานนกิเจฺจน ปวตฺตมานา โพธิปกฺขิยธมฺมา คยฺหนฺตีติ สติปฏฺฐานาทิมุเขน โอตรณํ เวทิตพฺพํฯ นนฺทิคฺคหเณน ภวคฺคหเณน ตณฺหาคหเณน จ สมุทยสจฺจํ, ทุกฺขคฺคหเณน ชาติชรามรณคฺคหเณน จ ทุกฺขสจฺจํ, ‘‘ตณฺหานํ ขยา’’ติอาทินา นิโรธสจฺจํ, อภิสโมฺพธิยา คหเณน มคฺคสจฺจํ คหิตนฺติ อริยสเจฺจหิ โอตรณนฺติฯ อยํ **โอตรโณ หาโร**ฯ

๑๓. โสธนหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยายํ โว, ภิกฺขเว…เป…. อิธ, ภิกฺขเว, อสฺสุตวา…เป…. ปถวึ ปถวิโต สญฺชานาตี’’ติ อารโภฺภฯ ‘‘ปถวึ ปถวิยา สญฺญตฺวา ปถวึ มญฺญตี’’ติ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ ตถา ‘‘ปถวิยา มญฺญติ ปถวิโต มญฺญติ ปถวึ เมติ มญฺญติ ปถวึ อภินนฺทตี’’ติ ปทสุทฺธิ, โน อารมฺภสุทฺธิฯ ‘‘ตํ กิสฺส เหตุ อปริญฺญาตํ ตสฺสาติ วทามี’’ติ ปทสุทฺธิ เจว อารมฺภสุทฺธิ จฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยติฯ อยํ **โสธโน หาโร**ฯ

๑๔. อธิฏฺฐานหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สพฺพธมฺมคฺคหณํ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํฯ ‘‘ปถวึ อาป’’นฺติอาทิ ปน ตํ อวิกปฺปตฺวา วิเสสวจนํฯ ตถา ‘‘มูลปริยาย’’นฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘ปถวึ มญฺญติ…เป…. อภินนฺทตี’’ติฯ ‘‘ปถวึ มญฺญตี’’ติ จ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ ตณฺหาทิคฺคาหานํ สาธารณตฺตา มญฺญนาย, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ, เอวํ สุตฺตนฺตรปทานิปิ อาเนตฺวา วิเสสวจนํ นิทฺธาเรตพฺพํฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ ‘‘เสกฺข’’ติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘กายสกฺขี ทิฏฺฐิปฺปตฺโต สทฺธาวิมุตฺโต สทฺธานุสารี ธมฺมานุสารี’’ติฯ ตถา ‘‘เสโกฺข’’ติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ เสกฺขาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต โหติ…เป…. เสเกฺขน สมฺมาสมาธินา สมนฺนาคโต โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๓)ฯ ‘‘อรห’’นฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘อุภโตภาควิมุตฺโต ปญฺญาวิมุตฺโต (ปุ. ป. ๑๓.๒; ๑๕.๑ มาติกา), เตวิโชฺช ฉฬภิโญฺญ’’ติ (ปุ. ป. ๗.๒๖, ๒๗ มาติกา) จฯ ‘‘ขีณาสโว’’ติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถ, ภวาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถา’’ติอาทิ (ปารา. ๑๔)ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ ‘‘อภิชานาตี’’ติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘มญฺญตี’’ติฯ มญฺญนาภาโว หิสฺส ปหานปฏิเวธสิโทฺธ, ปหานปฏิเวโธ จ ปริญฺญาสจฺฉิกิริยาภาวนาปฏิเวเธหิ น วินาติ สเพฺพปิ อภิญฺญาวิเสสา มญฺญนาปฏิเกฺขเปน อตฺถโต คหิตาว โหนฺตีติฯ ตถา ‘‘อรห’’นฺติ สามญฺญโต อธิฏฺฐานํ, ตํ อวิกเปฺปตฺวา วิเสสวจนํ ‘‘วีตราคตฺตา วีตโทสตฺตา วีตโมหตฺตา’’ติฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ สามญฺญวิเสสนิทฺธารณา เวทิตพฺพาฯ อยํ **อธิฏฺฐาโน หาโร**ฯ

๑๔. ปริกฺขารหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สพฺพธมฺมา นาม ปริยาปนฺนธมฺมา, เต กุสลากุสลาพฺยากตเภเทน ติวิธาฯ เตสุ กุสลานํ โยนิโสมนสิกาโร อโลภาทโย จ เหตู, อกุสลานํ อโยนิโสมนสิกาโร โลภาทโย จ เหตู, อพฺยากเตสุ วิปากานํ ยถาสกํ กมฺมํ, อิตเรสํ ภวงฺคมาวชฺชน สมนฺนาหาราทิ จ เหตูฯ เอตฺถ จ สปฺปุริสูปนิสฺสยาทิโก ปจฺจโย เหตุมฺหิ เอว สมวรุโฬฺห, โส ตตฺถ อาทิ-สเทฺทน สงฺคหิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ ‘‘มูล’’นฺติ วุตฺตานํ มญฺญนานํ เหตุภาโว ปากโฏ ยํ วุตฺต เอวฯ มญฺญนาสุ ปน ตณฺหามญฺญนาย อสฺสาทานุปสฺสนา เหตุฯ ‘‘สโญฺญชนิเยสุ ธเมฺมสุ อสฺสาทานุปสฺสิโน ตณฺหา ปวฑฺฒตี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๕๒) หิ วุตฺตํฯ มานมญฺญนาย ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตโลโภ เหตุ เกวลํ สํสคฺควเสน ‘‘อหมสฺมี’’ติ ปวตฺตนโตฯ ทิฏฺฐิมญฺญนาย เอกตฺตนยาทีนํ อยาถาวคฺคาโห เหตุ, อสฺสุตภาโว ปุถุชฺชนภาวสฺส เหตุ, โส อริยานํ อทสฺสนสีลตาย, สา อริยธมฺมสฺส อโกวิทตาย, สา อริยธเมฺม อวินีตตาย เหตุ, สพฺพา จายํ เหตุปรมฺปรา ปถวีอาทีสุ ‘‘เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺตา’’ติ ติสฺสนฺนํ มญฺญนานํ เหตุ, เสกฺขารหาทิภาวา ปน มตฺตโส สพฺพโส จ มญฺญนาภาวสฺส เหตูติฯ อยํ **ปริกฺขาโร หาโร**ฯ

๑๖. สมาโรปนหารวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติอาทีสุ มูลปริยายคฺคหเณน อสฺสุตวาคหเณน สญฺชานนมญฺญนาปริญฺญาคหเณหิ จ สํกิเลสธมฺมา ทสฺสิตา, เต จ สเงฺขปโต ติวิธา ตณฺหาสํกิเลโส ทิฏฺฐิสํกิเลโส ทุจฺจริตสํกิเลโสติฯ ตตฺถ ตณฺหาสํกิเลโส ตณฺหาสํกิเลสสฺส, ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส, ทุจฺจริตสํกิเลสสฺส จ ปทฏฺฐานํ, ตถา ทิฏฺฐิสํกิเลโส ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส, ตณฺหาสํกิเลสสฺส, ทุจฺจริตสํกิเลสสฺส จ ปทฏฺฐานํ, ทุจฺจริตสํกิเลโสปิ ทุจฺจริตสํกิเลสสฺส, ตณฺหาสํกิเลสสฺส, ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส จ ปทฏฺฐานํฯ เตสุ ตณฺหาสํกิเลโส อตฺถโต โลโภว, โย ‘‘โลโภ ลุพฺภนา ลุพฺภิตตฺตํ สาราโค สารชฺชนา สารชฺชิตตฺต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๓๘๙) อเนเกหิ ปริยาเยหิ วิภโตฺตฯ ตถา ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิสํกิเลโส, โย ‘‘ทิฏฺฐิคตํ ทิฏฺฐิคหนํ ทิฏฺฐิกนฺตาโร ทิฏฺฐิวิสูกํ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิต’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๑๐๕) อเนเกหิ ปริยาเยหิ, ‘‘สนฺติ, ภิกฺขเว, เอเก สมณพฺราหฺมณา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๓๐) ทฺวาสฏฺฐิยา ปเภเทหิ จ วิภโตฺตฯ ทุจฺจริตสํกิเลโส ปน อตฺถโต ทุสฺสีลฺย เจตนา เจว เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา จ, ยา ‘‘กายทุจฺจริตํ วจีทุจฺจริตํ กายวิสมํ วจีวิสม’’นฺติ (วิภ. ๙๑๓, ๙๒๔), ‘‘ปาณาติปาโต อทินฺนาทาน’’นฺติ (วิภ. ๙๑๓) จ อาทินา อเนเกหิ ปริยาเยหิ, อเนเกหิ ปเภเทหิ จ วิภตฺตาฯ

เตสุ ตณฺหาสํกิเลสสฺส สมโถ ปฏิปโกฺข, ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส วิปสฺสนา, ทุจฺจริตสํกิเลสสฺส สีลํ ปฏิปโกฺขฯ เต ปน สีลาทโย ธมฺมา อิธ ปริญฺญาคหเณน เสกฺขคฺคหเณน ‘‘อรห’’นฺติอาทินา อริยตาทิคฺคหเณน จ คหิตาฯ ตตฺถ สีเลน ทุจฺจริตสํกิเลสปฺปหานํ สิชฺฌติ, ตถา ตทงฺคปฺปหานํ วีติกฺกมปฺปหานญฺจ, สมเถน ตณฺหาสํกิเลสปฺปหานํ สิชฺฌติ, ตถา วิกฺขมฺภนปฺปหานํ ปริยุฏฺฐานปฺปหานญฺจฯ วิปสฺสนาย ทิฏฺฐิสํกิเลสปฺปหานํ สิชฺฌติ, ตถา สมุเจฺฉทปฺปหานํ อนุสยปฺปหานญฺจฯ ตตฺถ ปุพฺพภาเค สีเล ปติฏฺฐิตสฺส สมโถ, สมเถ ปติฏฺฐิตสฺส วิปสฺสนา, มคฺคกฺขเณ ปน สมกาลเมว ภวนฺติฯ ปุเพฺพเยว หิ สุปริสุทฺธกายวจีกมฺมสฺส สุปริสุทฺธาชีวสฺส จ สมถวิปสฺสนา อารทฺธา คพฺภํ คณฺหนฺติโย ปริปากํ คจฺฉนฺติโย วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนํ ปริพฺรูเหนฺติ, วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนา ภาวนาปาริปูรึ คจฺฉนฺตี มเคฺคน ฆเฏนฺติ มคฺคกฺขเณ สมถวิปสฺสนา ปริปูเรติฯ อถ มคฺคกฺขเณ สมถวิปสฺสนาภาวนาปาริปูริยา อนวเสสสํกิเลสธมฺมํ สมุจฺฉินฺทนฺติโย นิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกโรนฺตีติฯ อยํ **สมาโรปโน หาโร**ฯ

โสฬสหารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจวิธนยวณฺณนา

๑. นนฺทิยาวฏฺฏนยวณฺณนา

‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติอาทีสุ สพฺพธมฺมมูลคฺคหเณน มญฺญนาคหเณน จ ตณฺหามานทิฏฺฐิโย คหิตาฯ มญฺญนานมฺปิ หิ มญฺญนา การณนฺติ ทสฺสิโตยมโตฺถฯ ‘‘อสฺสุตวา’’ติอาทินา อวิชฺชามานทิฏฺฐิโย คหิตา, สเพฺพปิ วา สํกิเลสธมฺมา, ตถา สญฺญาอปริญฺญาตคฺคหเณนฯ ‘‘ขีณาสโว ปริกฺขีณภวสโญฺญชโน’’ติ เอตฺถ ปน อาสวา สโญฺญชนานิ จ สรูปโต คหิตานิ, ตถา นนฺทิคฺคหเณน ตณฺหาคหเณน จ ตณฺหา, เอวเมฺปตฺถ สรูปโต ปริยายโต จ ตณฺหา อวิชฺชา ตปฺปกฺขิยธมฺมา จ คหิตาฯ ตตฺถ ตณฺหาย วิเสสโต รูปธมฺมา อธิฏฺฐานํ, อวิชฺชาย อรูปธมฺมา, เต ปน สพฺพธมฺมคฺคหเณน ปถวีอาทิคฺคหเณน จ ทสฺสิตา เอวฯ ตาสํ สมโถ วิปสฺสนา จ ปฏิปโกฺข, เตสเมตฺถ คเหตพฺพาการโร เหฏฺฐา ทสฺสิโต เอวฯ สมถสฺส เจโตวิมุตฺติ ผลํ , วิปสฺสนาย ปญฺญาวิมุตฺติฯ ตถา หิ ตา ‘‘ราควิราคา’’ติอาทินา วิเสเสตฺวา วุจฺจนฺติ, อิมาสเมตฺถ

คหณํ สมฺมทญฺญาวิมุตฺตวีตราคาทิวจเนหิ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ตณฺหาวิชฺชา สมุทยสจฺจํ, ตปฺปกฺขิยธมฺมา ปน ตคฺคหเณเนว คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ เตสํ อธิฏฺฐานภูตา วุตฺตปฺปเภทา รูปารูปธมฺมา ทุกฺขสจฺจํ, เตสํ อปฺปวตฺติ นิโรธสจฺจํ, นิโรธปชานนา ปฏิปทา มคฺคสจฺจํฯ ตณฺหาคหเณน เจตฺถ มายา-สาเฐยฺย-มานาติมาน-มทปฺปมาท-ปาปิจฺฉตา-ปาปมิตฺตตา-อหิริกาโนตฺตปฺปาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพ, อวิชฺชาคหเณน วิปรีตมนสิการ-โกธูปนาห-มกฺข-ปฬาส-อิสฺสา-มจฺฉริย- สารมฺภโทวจสฺสตา-ภวทิฏฺฐิ-วิภวทิฏฺฐิอาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพ, วุตฺตวิปริยาเยน อมายาอสาเฐยฺยาทิอวิปรีตมนสิการาทิวเสน, ตถา สมถปกฺขิยานํ สทฺธินฺทฺริยาทีนํ วิปสฺสนาปกฺขิยานํ อนิจฺจสญฺญาทีนญฺจ วเสน โวทานปโกฺข เนตโพฺพติฯ อยํ **นนฺทิยาวฏฺฏสฺส น ยสฺส ภูมิ**ฯ

๒. ติปุกฺขลนยวณฺณนา

ตถา วุตฺตนเยน สรูปโต ปริยายโต จ คหิเตสุ ตณฺหาวิชฺชาตปฺปกฺขิยธเมฺมสุ ตณฺหา โลโภ, อวิชฺชา โมโห, อวิชฺชาย สมฺปยุโตฺต โลหิเต สติ ปุโพฺพ วิย ตณฺหาย สติ สิชฺฌมาโน อาฆาโต โทโส, อิติ ตีหิ อกุสลมูเลหิ คหิเตหิ, ตปฺปฏิปกฺขโต มญฺญนาปฏิเกฺขปปริญฺญาคหณาทีหิ จ กุสลมูลานิ สิทฺธานิเยว โหนฺติฯ อิธาปิ ‘‘โลโภ สพฺพานิ วา สาสวกุสลากุสลมูลานิ สมุทยสจฺจํ, เตหิ นิพฺพตฺตา, เตสํ อธิฏฺฐานโคจรภูตา จ อุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจ’’นฺติอาทินา สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ ผลํ ปเนตฺถ ตโย วิโมกฺขา, ตีหิ ปน อกุสลมูเลหิ ติวิธทุจฺจริต-สํกิเลสมล-วิสมอกุสล-สญฺญา-วิตกฺกาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา ตีหิ กุสลมูเลหิ ติวิธสุจริต-สมกุสล-สญฺญา-วิตกฺก-สทฺธมฺม-สมาธิ-วิโมกฺขมุข-วิโมกฺขา-ทิวเสน กุสลปโกฺข เนตโพฺพติฯ อยํ **ติปุกฺขลสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

๓. สีหวิกฺกีฬิตนยวณฺณนา

ตถา วุตฺตนเยน สรูปโต ปริยายโต จ คหิเตสุ ตณฺหาวิชฺชาตปฺปกฺขิยธเมฺมสุ วิเสสโต ตณฺหาทิฏฺฐีนํ วเสน อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ , ทุเกฺข ‘‘สุข’’นฺติ จ วิปลฺลาสา, อวิชฺชาทิฏฺฐีนํ วเสน อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ, อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ จ วิปลฺลาสา เวทิตพฺพาฯ เตสํ ปฏิปกฺขโต มญฺญนาปฏิเกฺขปปริญฺญาคหณาทิสิเทฺธหิ สติวีริยสมาธิปญฺญินฺทฺริเยหิ จตฺตาริ สติปฏฺฐานานิ สิทฺธาเนว โหนฺติฯ ตตฺถ จตูหิ อินฺทฺริเยหิ จตฺตาโร ปุคฺคลา นิทฺทิสิตพฺพาฯ กถํ? ทุวิโธ หิ ตณฺหาจริโต มุทินฺทฺริโย ติกฺขินฺทฺริโยติ, ตถา ทิฏฺฐิจริโตฯ เตสํ ปฐโม อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ วิปริยาสคฺคาหี สติพเลน ยถาภูตํ กายสภาวํ สลฺลเกฺขโนฺต ตํ วิปลฺลาสํ สมุคฺฆาเฏตฺวา สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ทุติโย อสุเข ‘‘สุข’’นฺติ วิปริยาสคฺคาหี ‘‘อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๓.๓๑๐; ม. นิ. ๑.๒๖; อ. นิ. ๔.๑๔, ๑๑๔; อ. นิ. ๖.๕๘) วุเตฺตน วีริยสํวรภูเตน วีริยพเลน ตํ วิปลฺลาสํ วิธเมโนฺต สมฺมตฺตนิยามํ โอกฺกมติฯ ตติโย อนิเจฺจ ‘‘นิจฺจ’’นฺติ อยาถาวคฺคาหี สมาธิพเลน สมาหิตจิโตฺต สงฺขารานํ ขณิกภาวสลฺลกฺขเณน ตํ วิปลฺลาสํ สมุคฺฆาเฏโนฺต อริยภูมึ โอกฺกมติฯ จตุโตฺถ สนฺตติสมูหกิจฺจารมฺมณฆนวญฺจิตตาย ผสฺสาทิธมฺมปุญฺชมเตฺต อนตฺตนิ ‘‘อตฺตา’’ติ มิจฺฉาภินิเวสี จตุโกฏิกสุญฺญตามนสิกาเรน ตํ มิจฺฉาภินิเวสํ วิทฺธํเสโนฺต สามญฺญผลํ สจฺฉิกโรติฯ

อิธาปิ สุภสญฺญาสุขสญฺญาหิ จตูหิปิ วา วิปลฺลาเสหิ สมุทยสจฺจํ, เตสํ อธิฏฺฐานารมฺมณภูตา ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขสจฺจนฺติอาทินา สจฺจโยชนา เวทิตพฺพาฯ ผลํ ปเนตฺถ จตฺตาริ สามญฺญผลานิ, จตูหิ จิตฺตวิปลฺลาเสหิ จตฺราสโวฆ-โยค-กายคนฺถ-อคติ-ตณฺหุปฺปาท-สลฺลุปาทาน-วิญฺญาณฏฺฐิติ-อปริญฺญาทิวเสน อกุสลปโกฺข เนตโพฺพฯ ตถา จตูหิ สติปฏฺฐาเนหิ

จตุพฺพิธฌาน-วิหาราธิฏฺฐาน-สุขภาคิยธมฺม-อปฺปมญฺญา-สมฺมปฺปธาน-อิทฺธิปาทา- ทิวเสน โวทานปโกฺข เนตโพฺพติฯ อยํ **สีหวิกฺกีฬิตสฺส นยสฺส ภูมิ**ฯ

๔-๕. ทิสาโลจน-องฺกุสนยทฺวยวณฺณนา

อิเมสํ ปน ติณฺณํ อตฺถนยานํ สิทฺธิยา โวหาเรน นยทฺวยํ สิทฺธเมว โหติฯ ตถา หิ อตฺถนยานํ ทิสาภูตธมฺมานํ สมาโลจนํ **ทิสาโลจนํ,** เตสํ สมานยนํ **องฺกุโส**ติ ปญฺจปิ นยา นิยุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

ปญฺจวิธนยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สาสนปฏฺฐานวณฺณนา

อิทญฺจ สุตฺตํ โสฬสวิเธ สุตฺตนฺตปฏฺฐาเน สํกิเลสนิเพฺพธาเสกฺขภาคิยํ, สพฺพภาคิยเมว วา ‘‘สพฺพธมฺมมูลปริยาย’’นฺติ เอตฺถ สพฺพธมฺมคฺคหเณน โลกิยกุสลานมฺปิ สงฺคหิตตฺตาฯ อฏฺฐวีสติวิเธน ปน สุตฺตนฺตปฏฺฐาเน โลกิยโลกุตฺตรสพฺพธมฺมาธิฏฺฐานํ ญาณเญยฺยํ ทสฺสนภาวนํ สกวจนํ วิสฺสชฺชนียํ กุสลากุสลํ อนุญฺญาตํ ปฏิกฺขิตฺตํ จาติ เวทิตพฺพํฯ

เนตฺตินยวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

มูลปริยายสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนา

๑๔. **อปุพฺพปทวณฺณนา**ติ อตฺถสํวณฺณนาวเสน เหฏฺฐา อคฺคหิตตาย อปุพฺพสฺส อภินวสฺส ปทสฺส วณฺณนา อตฺถวิภชนาฯ ‘‘หิตฺวา ปุนปฺปุนาคตมตฺถ’’นฺติ หิ วุตฺตํฯ **นิวาสฏฺฐานภูตา** ภูตปุพฺพนิวาสฏฺฐานภูตา, นิวาสฏฺฐาเน วา ภูตา นิพฺพตฺตา **นิวาสฏฺฐานภูตา,** ตตฺถ มาปิตาติ อโตฺถฯ **ยถา กากนฺที มากนฺที โกสมฺพี**ติ ยถา กากนฺทสฺส อิสิโน นิวาสฏฺฐาเน มาปิตา นครี กากนฺที, มากนฺทสฺส นิวาสฏฺฐาเน มาปิตา มากนฺที, กุสมฺพสฺสนิวาสฏฺฐาเน มาปิตา โกสมฺพีติ วุจฺจติ, เอวํ สาวตฺถีติ ทเสฺสติฯ อุปเนตฺวา สมีเป กตฺวา ภุญฺชิตพฺพโต **อุปโภโค,** สวิญฺญาณกวตฺถุฯ ปริโต สพฺพทา ภุญฺชิตพฺพโต **ปริโภโค,** นิวาสนปารุปนาทิ อวิญฺญาณกวตฺถุฯ **สพฺพเมตฺถ อตฺถี**ติ นิรุตฺตินเยน สาวตฺถี-สทฺทสิทฺธิมาหฯ **สตฺถสมาโยเค**ติ สตฺถสฺส นคริยา สมาคเม, สเตฺถ ตํ นครํ อุปคเตติ อโตฺถฯ **ปุจฺฉิเต** สตฺถิกชเนหิฯ

สโมหิตนฺติ สนฺนิจิตํฯ รมฺมนฺติ อโนฺต พหิ จ ภูมิภาคสมฺปตฺติยา เจว อารามุยฺยานสมฺปตฺติยา จ รมณียํฯ **ทสฺสเนยฺย**นฺติ วิสิขาสนฺนิเวสสมฺปตฺติยา เจว ปาสาทกูฏาคาราทิสมฺปตฺติยา จ ทสฺสนียํ ปสฺสิตพฺพยุตฺตํฯ อุปโภคปริโภควตฺถุสมฺปตฺติยา เจว นิวาสสุขตาย จ นิพทฺธวาสํ วสนฺตานํ อิตเรสญฺจ สตฺตานํ มนํ รเมตีติ **มโนรมํ**ฯ **ทสหิ สเทฺทหี**ติ หตฺถิสโทฺท, อสฺส-รถ-เภริ-สงฺข-มุทิงฺค-วีณา-คีต สมฺมตาฬสโทฺท, อสฺนาถ-ปิวถ-ขาทถาติ-สโทฺทติ อิเมหิ ทสหิ สเทฺทหิฯ **อวิวิตฺต**นฺติ น วิวิตฺตํ, สพฺพกาลํ โฆสิตนฺติ อโตฺถฯ

วุทฺธึ เวปุลฺลตํ ปตฺตนฺติ ตนฺนิวาสี สตฺตวุทฺธิยา วุทฺธึ, ตาย ปริวุทฺธิตาเยว วิปุลภาวํ ปตฺตํ, พหุชนํ อากิณฺณมนุสฺสนฺติ อโตฺถฯ วิตฺตูปกรณสมิทฺธิยา **อิทฺธํ**ฯ สพฺพกาลํ สุภิกฺขภาเวน **ผีตํ**ฯ อนฺตมโส วิฆาสาเท อุปาทาย สเพฺพสํ กปณทฺธิกวนิพฺพกยาจกานมฺปิ อิจฺฉิ ตตฺถ

นิปฺผตฺติยา มนุญฺญํ ชาตํ, ปเคว อิสฺสริเย ฐิตานนฺติ ทสฺสนตฺถํ ปุน **“มโนรม”**นฺติ วุตฺตํฯ **อฬกมนฺทาวา**ติ อาฏานาฏาทีสุ ทสสุ เวสฺสวณมหาราชสฺส นครีสุ อฬกมนฺทา นาม เอกา นครี, ยา โลเก อฬกา เอว วุจฺจติ ฯ สา ยถา ปุญฺญกมฺมีนํ อาวาสภูตา อารามรามเณยฺยกาทินา โสภคฺคปฺปตฺตา, เอวํ สาวตฺถีปีติ วุตฺตํ ‘‘อฬกมนฺทาวา’’ติฯ **เทวาน**นฺติ เวสฺสวณปกฺขิยานํ จาตุมหาราชิกเทวานํฯ

ชินาตีติ อิมินา โสต-สโทฺท วิย กตฺตุสาธโน เชต-สโทฺทติ ทเสฺสติฯ **รญฺญา**ติ ปเสนทิโกสลราเชนฯ ราชคตํ ชยํ อาโรเปตฺวา กุมาโร ชิตวาติ เชโตติ วุโตฺตฯ **มงฺคลกมฺยตายา**ติ อาทินา ‘‘เชโยฺย’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ ‘‘เชโต’’ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **สพฺพกามสมิทฺธิตายา**ติ สเพฺพหิ อุปโภคปริโภควตฺถูหิ ผีตภาเวน วิภวสมฺปนฺนตายาติ อโตฺถฯ สมิทฺธาปิ มจฺฉริโน กิญฺจิ น เทนฺตีติ อาห **“วิคตมลมเจฺฉรตายา”**ติ, ราคโทสาทิมลานเญฺจว มจฺฉริยสฺส จ อภาเวนาติ อโตฺถฯ สมิทฺธา อมจฺฉริโนปิ จ กรุณาสทฺธาทิคุณวิรหิตา อตฺตโน สนฺตกํ ปเรสํ น ทเทยฺยุนฺติ อาห **“กรุณาทิคุณสมงฺคิตาย จา”**ติฯ **เตนา**ติ อนาถานํ ปิณฺฑทาเนนฯ สทฺทตฺถโต ปน ทาตพฺพภาเวน สพฺพกาลํ อุปฏฺฐิปิโต อนาถานํ ปิโณฺฑ เอตสฺส อตฺถีติ **อนาถปิณฺฑิโก**ฯ **ปญฺจวิธเสนาสนงฺคสมฺปตฺติยา**ติ ‘‘นาติทูรํ นจฺจาสนฺนํ คมนาคมนสมฺปนฺน’’นฺติ เอกํ องฺคํ, ‘‘ทิวา อปฺปากิณฺณํ รตฺติํ อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆส’’นฺติ เอกํ, ‘‘อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺส’’นฺติ เอกํ, ‘‘ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน วิหรนฺตสฺส อปฺปกสิเรน อุปฺปชฺชนฺติ จีวร…เป…. ปริกฺขารา’’ติ เอกํ, ‘‘ตสฺมิํ โข ปน เสนาสเน เถรา ภิกฺขู วิหรนฺติ พหุสฺสุตา’’ติ เอกํ, เอวเมเตหิ ปญฺจวิธเสนาสนเงฺคหิ สมฺปนฺนตายฯ ยทิ เชตวนํ ตถํ อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราโมติ อาห **“โส หี”**ติอาทิฯ

กีตกาลโต ปฏฺฐาย อนาถปิณฺฑิกเสฺสว ตํ วนํ, อถ กสฺมา อุภินฺนํ ปริกิตฺตนนฺติ อาห **“เชตวเน”**ติอาทิฯ ‘‘ยทิปิ โส ภูมิภาโค โกฏิสนฺถเรน มหาเสฏฺฐินา กีโต, รุกฺขา ปน เชเตน น วิกฺกีตาติ เชตวนนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภี’’ติ วทนฺติฯ

กสฺมา อิทํ สุตฺตมภาสีติ กเถตุกมฺยตาย สุตฺตนิเกฺขปํ ปุจฺฉติฯ สามญฺญโต หิ ภควโต เทสนาการณํ ปากฏเมวาติฯ โก ปนายํ สุตฺตนิเกฺขโปติ? อตฺตชฺฌาสโยฯ ปเรหิ อนชฺฌิโฏฺฐ เอว หิ ภควา อตฺตโน อชฺฌาสเยน อิมํ สุตฺตํ เทเสตีติ อาจริยาฯ ยสฺมา ปเนส ภิกฺขูนํ อุปกฺกิลิฏฺฐจิตฺตตํ วิทิตฺวา ‘‘อิเม ภิกฺขู อิมาย เทสนาย อุปกฺกิเลสวิโสธนํ กตฺวา อาสวกฺขยาย ปฏิปชฺชิสฺสนฺตี’’ติ อยํ เทสนา อารทฺธา, ตสฺมา ปรชฺฌาสโยติ อปเรฯ อุภยมฺปิ ปน ยุตฺตํฯ อตฺตชฺฌาสยาทีนญฺหิ สํสคฺคเภทสฺส สมฺภโว เหฏฺฐา ทสฺสิโตวาติฯ **เตสํ ภิกฺขูน**นฺติ ตทา ธมฺมปฏิคฺคาหกภิกฺขูนํฯ **อุปกฺกิเลสวิโสธน**นฺติ สมถวิปสฺสนุปกฺกิเลสโต จิตฺตสฺส วิโสธนํฯ ปฐมญฺหิ ภควา อนุปุพฺพิกถาทินา ปฏิปตฺติยา สํกิเลสํ นีหริตฺวา ปจฺฉา สามุกฺกํสิกํ เทสนํ เทเสติ เขเตฺต ขาณุกณฺฏกคุมฺพาทิเก อวหริตฺวา กสนํ วิย, ตสฺมา กมฺมฏฺฐานเมว อวตฺวา อิมาย อนุปุพฺพิยา เทสนา ปวตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

สํวรภูตนฺติ สีลสํวราทิสํวรภูตํ สํวรณสภาวํ การณํ, ตํ ปน อตฺถโต ทสฺสนาทิ เอวาติ เวทิตพฺพํฯ **สํวริตา**ติ ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน สมฺมา, สพฺพถา วา วาริตาฯ เอวํภูตา จ ยสฺมา ปวตฺติทฺวารปิธาเนน ปิหิตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“วิทหิตา หุตฺวา”**ติฯ เอวํ อจฺจนฺติกสฺส สํวรสฺส การณภูตํ อนจฺจนฺติกํ สํวรํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อจฺจนฺติกเมว สํวรํ ทเสฺสโนฺต ยสฺมิํ ทสฺสนาทิมฺหิ สติ อุปฺปชฺชนารหา อาสวา น อุปฺปชฺชนฺติ, โส เตสํ อนุปฺปาโท นิโรโธ ขโย ปหานนฺติ

จ วุจฺจมาโน อตฺถโต อปฺปวตฺติมตฺตนฺติ ตสฺส จ ทสฺสนาทิ การณนฺติ อาห **“เยน การเณน อนุปฺปาทนิโรธสงฺขาตํ ขยํ คจฺฉนฺติ ปหียนฺติ นปฺปวตฺตนฺติ, ตํ การณนฺติ อตฺโถ”**ติฯ

จกฺขุโตปิ...เป.... มนโตปีติ (ธ. ส. มูลฏี. ๑๔-๑๙) จกฺขุวิญฺญาณาทิวีถีสุ ตทนุคตมโนวิญฺญาณวีถีสุ จ กิญฺจาปิ กุสลาทีนมฺปิ ปวตฺติ อตฺถิ, กามาสวาทโย เอว ปน วณโต ยูสํ วิย ปคฺฆรณกอสุจิภาเวน สนฺทนฺติ, ตสฺมา เต เอว **“อาสวา”**ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ หิ ปคฺฆรณอสุจิมฺหิ นิรุโฬฺห อาสว-สโทฺทติฯ **ธมฺมโต ยาว โคตฺรภุ**นฺติ ตโต ปรํ มคฺคผเลสุ อปฺปวตฺตนโต วุตฺตํฯ เอเต หิ อารมฺมณวเสน ธเมฺม คจฺฉนฺตา ตโต ปรํ น คจฺฉนฺติฯ นนุ ตโต ปรํ ภวงฺคาทีนิปิ คจฺฉนฺตีติ เจ? น, เตสมฺปิ ปุเพฺพ อาลมฺพิเตสุ โลกิยธเมฺมสุ สาสวภาเวน อโนฺตคธตฺตา ตโต ปรตาภาวโตฯ เอตฺถ จ โคตฺรภุวจเนน โคตฺรภุโวทานผลสมาปตฺติปุเรจาริกปริกมฺมานิ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ ปฐมมคฺคปุเรจาริกเมว วา โคตฺรภุ อวธินิทสฺสนภาเวน คหิตํ, ตโต ปรํ ปน มคฺคผลสมานตาย อเญฺญสุ มเคฺคสุ มคฺควีถิยํ สมาปตฺติวีถิยํ นิโรธานนฺตรญฺจ ปวตฺตมาเนสุ ผเลสุ นิพฺพาเน จ อาสวานํ ปวตฺติ นิวาริตาติ เวทิตพฺพํฯ **สวนฺตี**ติ คจฺฉนฺติ, อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตนฺตีติ อตฺโถฯ อวธิอโตฺถ อา-กาโร, อวธิ จ มริยาทาภิวิธิเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ มริยาทํ กิริยํ พหิ กตฺวา ปวตฺตติ ยถา ‘‘อาปาฏลิปุตฺตา วุโฎฺฐ เทโว’’ติฯ อภิวิธิ ปน กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ ยถา ‘‘อาภวคฺคา ภควโต ยโส ปวตฺตตี’’ติฯ อภิวิธิอโตฺถ จายํ อา-กาโร อิธ คหิโตติ วุตฺตํ **“อโนฺตกรณโตฺถ”**ติฯ

มทิราทโยติ **อาทิ**-สเทฺทน สินฺธวกาทมฺพริกาโปติกาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **จิรปาริวาสิยโฎฺฐ** วิรปริวุตฺถตา ปุราณภาโวฯ **อวิชฺชา นาโหสีติอาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ ภวตณฺหายา’’ติ (อ. นิ. ๑๐.๖๒) อิทํ สุตฺตํ สงฺคหิตํฯ อวิชฺชาสวภวาสวานํ จิรปริวุตฺถตาย ทสฺสิตาย ตพฺภาวภาวิโน กามาสวสฺส จิรปริวุตฺถตา ทสฺสิตาว โหติฯ อเญฺญสุ จ ยถาวุเตฺต ธเมฺม โอกาสญฺจ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมาเนสุ มานาทีสุ วิชฺชมาเนสุ อตฺตตฺตนิยาทิคฺคาหวเสน อภิพฺยาปนํ มทกรณวเสน อาสวสทิสตา จ เอเตสํเยว, น อเญฺญสนฺติ เอเตเสฺวว อาสว-สโทฺท นิรุโฬฺหติ ทฏฺฐโพฺพฯ น เจตฺถ ทิฏฺฐาสโว นาคโตติ คเหตพฺพํ ภวตณฺหาย วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ ภวาสวคฺคหเณเนว คหิตตฺตาฯ **อายตํ** อนาทิกาลิกตฺตาฯ **ปสวนฺตี**ติ ผลนฺติฯ น หิ ตํ กิญฺจิ สํสารทุกฺขํ อตฺถิ, ยํ อาสเวหิ วินา อุปฺปเชฺชยฺยฯ **ปุริมานิ เจตฺถา**ติ เอตฺถ เอเตสุ จตูสุ อตฺถวิตเปฺปสุ ปุริมานิ ตีณิฯ **ยตฺถา**ติ เยสุ สุตฺตาภิธมฺมปเทเสสุฯ **ตตฺถ ยุชฺชนฺติ** กิเลเสสุเยว ยถาวุตฺตสฺส อตฺถตฺตยสฺส สมฺภวโตฯ **ปจฺฉิมํ** ‘‘อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวนฺตี’’ติ วุตฺตนิพฺพจนํฯ **กเมฺมปิ ยุชฺชติ** ทุกฺขปฺปสวนสฺส กิเลสกมฺมสาธารณตฺตาฯ

ทิฏฺฐธมฺมา วุจฺจนฺติ ปจฺจกฺขภูตา ขนฺธา, ทิฏฺฐธเมฺม ภวา **ทิฏฺฐธมฺมิกา**ฯ **วิวาทมูลภูตา**ติ วิวาทสฺส มูลการณภูตา โกธูปนาห-มกฺข-ปฬาส-อิสฺสา-มจฺฉริย-มายา-สาเฐยฺย-ถมฺภ-สารมฺภ-มานาติมานาฯ

เยน เทวูปปตฺยสฺสาติ เยน กมฺมกิเลสปฺปกาเรน อาสเวน เทเวสุ อุปปตฺติ นิพฺพตฺติ อสฺส มยฺหนฺติ สมฺพโนฺธฯ **คนฺธโพฺพ วา วิหงฺคโม** อากาสจารี อสฺสนฺติ วิภตฺติํ ปริณาเมตฺวา โยเชตพฺพํฯ เอตฺถ จ ยกฺขคนฺธพฺพตาย วินิมุตฺตา สพฺพา เทวคติ เทวคฺคหเณน คหิตาฯ **อวเสสา จ อกุสลา ธมฺมา**ติ อกุสลกมฺมโต อวเสสา อกุสลา ธมฺมา อาสวาติ อาคตาติ สมฺพโนฺธฯ

ปฏิฆาตายาติ ปฏิเสธนายฯ **ปรูปวา...เป.... อุปทฺทวา**ติ อิทํ ยทิ ภควา สิกฺขาปทํ น ปญฺญเปยฺย, ตโต อสทฺธมฺมปฺปฏิเสวนอทินฺนาทานปาณาติปาตาทิเหตุ เย อุปฺปชฺเชยฺยุํ ปรูปวาทาทโย ทิฏฺฐธมฺมิกา นานปฺปการา อนตฺถา, เย จ ตนฺนิมิตฺตา เอว นิรยาทีสุ นิพฺพตฺตสฺส ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณาทิวเสน มหาทุกฺขานุภวาทิปฺปการา อนตฺถา, เต สนฺธาย วุตฺตํฯ **เต ปเนเต**ติ เอเต กามราคาทิกิเลส-เตภูมกกมฺมปรูปวาทาทิอุปทฺทวปฺปการา อาสวาฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ วินยาทิปาฬิปเทเสฯ **ยถา**ติ เยน ทุวิธาทิปฺปกาเรน อเญฺญสุ จ สุตฺตเนฺตสุ อาคตาติ สมฺพโนฺธฯ

นิรยํ คเมนฺตีติ **นิรยคามินิยาฯ ฉกฺกนิปาเต** อาหุเนยฺยสุเตฺตฯ ตตฺถ หิ อาสวา ฉธา อาคตา อาสว-สทฺทาภิเธยฺยสฺส อตฺถสฺส ปเภโทปจาเรน อาสว-ปเท ปเภโทติ วุโตฺต, โกฏฺฐาส โตฺถ วา ปท-สโทฺทติ **อาสวปเท**ติ อาสวปฺปกาเร สทฺทโกฏฺฐาเส อตฺถโกฏฺฐาเส วาติ อโตฺถฯ

ตถา หีติ ตสฺมา สํวรณํ ปิทหนํ ปวตฺติตุํ อปฺปทานํ, เตเนว การเณนาติ อโตฺถฯ สีลาทิสํวเร อธิเปฺปเต ปวตฺติตุํ อปฺปทานวเสน ถกนภาวสามญฺญโต **ทฺวารํ สํวริตฺวา**ติ เคหทฺวารสํวรณมฺปิ อุทาหฏํฯ **สีลสํวโร**ติอาทิ เหฏฺฐา มูลปริยายวณฺณนาย วุตฺตมฺปิ อิมสฺส สุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนํ ปริปุณฺณํ กตฺวา วตฺตุกาโม ปุน วทติฯ ยุตฺตํ ตาว สีลสติญาณานํ สํวรโตฺถ ปาฬิยํ ตถา อาคตตฺตา, ขนฺติวีริยานํ ปน กถนฺติ อาห **“เตสญฺจา”**ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ – ยทิปิ ‘‘ขโม โหติ...เป.... สีตสฺส อุปฺปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี’’ติอาทินิเทฺทเส ขนฺติวีริยานํ สํวรปริยาโย นาคโต, อุเทฺทเส ปน สพฺพาสวสํวรปริยายนฺติ สํวรปริยาเยน คหิตตฺตา อเตฺถว เตสํ สํวรภาโวติฯ

ปุเพฺพ สีลสติญาณานํ ปาฐนฺตเรน สํวรภาโว ทสฺสิโตติ อิทานิ ตํ อิมินาปิ สุเตฺตน คหิตภาวํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขนฺติวีริยสํวรา วุตฺตาเยว** ‘‘ขโม โหติ สีตสฺสา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๔) ปาฬิยา ทสฺสนวเสนฯ **“ตญฺจ อนาสนํ, ตญฺจ อโคจร”นฺติ อยํ ปเนตฺถ สีลสํวโร**ติ ตญฺจ ‘‘ยถารูเป’’ติอาทินา วุตฺตํ อยุตฺตํ อนิยตวตฺถุกํ รโห ปฏิจฺฉนฺนาสนํ, ตญฺจ ยถาวุตฺตํ อยุตฺตํ เวสิยาทิโคจรํ, ‘‘ปฏิสงฺขาโยนิโส ปริวเชฺชตี’’ติ อาคตํ ยํ ปริวชฺชนํ, อยํ ปน เอตฺถ เอตสฺมิํ สุเตฺต อาคโต สีลสํวโรติ อโตฺถฯ อนาสนปริวชฺชเนน หิ อนาจารปริวชฺชนํ วุตฺตํ, อนาจาราโคจรปริวชฺชนํ จาริตฺตสีลตายสีลสํวโรฯ ตถา หิ ภควตา ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี’’ติ (วิภ. ๕๐๘) สีลสํวรวิภชเน อาจารโคจรสมฺปตฺติํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘อตฺถิ อนาจาโร, อตฺถิ อโคจโร’’ติอาทินา (วิภ. ๕๑๓, ๕๑๔) อนาจาราโคจรา วิภชิตฺวา ทสฺสิตาฯ อิทญฺจ เอกเทเสน สมุทายนิทสฺสนํ ทฎฺฐพฺพํ สมุทฺทปพฺพตนิทสฺสนํ วิยฯ

สพฺพตฺถ ปฏิสงฺขา ญาณสํวโรติ เอตฺถ ‘‘โยนิโสมนสิกาโร, ปฏิสงฺขา ญาณสํวโร’’ติ วตฺตพฺพํ ฯ น หิ ทสฺสนปหาตพฺพนิเทฺทเส ปฏิสงฺขาคหณํ อตฺถิ, ‘‘โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติ ปน วุตฺตํฯ โยนิโสมนสิกรณมฺปิ อตฺถโต ปฏิสงฺขา ญาณสํวรเมวาติ เอวํ ปน อเตฺถ คยฺหมาเน ยุตฺตเมตํ สิยาฯ เกจิ ปน ‘‘ยตฺถ ยตฺถ ‘อิธ ปฏิสงฺขา โยนิโส’ติ อาคตํ , ตํ สพฺพํ สนฺธาย ‘สพฺพตฺถ ปฏิสงฺขา ญาณสํวโร’ติ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ เตสํ มเตน ‘‘อิทํ ทุกฺขนฺติ โยนิโส มนสิ กโรตี’’ติ อาทิกสฺส ญาณสํวเรน จ อสงฺคโห สิยา, ‘‘ทสฺสนํ ปฏิเสวนา ภาวนา จ ญาณสํวโร’’ติ จ วจนํ วิรุเชฺฌยฺย, ตสฺมา วุตฺตนเยเนวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘สพฺพตฺถ ปฏิสงฺขา ญาณสํวโร’’ติ อิมินา สตฺตสุปิ ฐาเนสุ ยํ ญาณํ, โส ญาณสํวโรติ ปริวชฺชนาทิวเสน วุตฺตา สีลาทโย สีลสํวราทโยติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ เอวํ สติ สํวรานํ สงฺกโร วิย โหตีติ เต อสงฺกรโต ทเสฺสตุํ **“อคฺ**

คหิตคฺคหเณนา’’ติ วุตฺตํ ปริวชฺชนวิเสสสํวราธิวาสนวิโนทนานํ สีลสํวราทิภาเวน คหิตตฺตา, ตถา อคฺคหิตานํ คหเณนาติ อโตฺถฯ เต ปน อคฺคหิเต สรูปโต ทเสฺสนฺโต **“ทสฺสนํ ปฏิเสวนา ภาวนา**’’ติ อาหฯ

เอเตน สีลสํวราทินา กรณภูเตน, การณภูเตน วาฯ **ธมฺมา**ติ กุสลากุสลธมฺมาฯ สีลสํวราทินา หิ สหชาตโกฏิยา, อุปนิสฺสยโกฏิยา วา ปจฺจยภูเตน อนุปฺปนฺนา กุสลา ธมฺมา **อุปฺปตฺตึ คจฺฉนฺติ** อุปฺปชฺชนฺติ, ตถา อนิรุทฺธา อกุสลา ธมฺมา นิโรธํ คจฺฉนฺติ นิรุชฺฌนฺตีติ อโตฺถฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘อนุปฺปนฺนา เจว อาสวา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ อาสวา ปหียนฺตี’’ติ อกุสลธมฺมานํ อนุปฺปาทปหานานิ เอว วุตฺตานิ, น กุสลธมฺมานํ อุปฺปาทาทโยติ? นยิทเมวํ ทฏฺฐพฺพํ, ‘‘โยนิโส จ โข, ภิกฺขเว, มนสิกโรโต’’ติอาทินา กุสลธมฺมานมฺปิ อุปฺปตฺติ ปกาสิตาว อาสวสํวรณสฺส ปธานภาเวน คหิตตฺตาฯ ตถา หิ ปริโยสาเนปิ ‘‘เย อาสวา ทสฺสนา ปหาตพฺพา, เต ทสฺสนา ปหีนา โหนฺตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๘) อาสวปฺปหานเมว ปธานํ กตฺวา นิคมิตํฯ

๑๕. ชานโต ปสฺสโตติ เอตฺถ ทสฺสนมฺปิ ปญฺญาจกฺขุนาว ทสฺสนํ อธิเปฺปตํ, น มํสจกฺขุนา ทิพฺพจกฺขุนา วาติ อาห **“เทฺวปิ ปทานิ เอกตฺถานี**’’ติฯ **เอวํ สเนฺตปี**ติ ปททฺวยสฺส เอกตฺถเตฺถปิฯ **ญาณลกฺขณ**นฺติ ญาณสฺส สภาวํ, วิสยสฺส ยถาสภาวาวโพธนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“ชานนลกฺขณญฺหิ ญาณ**’’นฺติฯ **ญาณปฺปภาว**นฺติ ญาณานุภาวํ, ญาณกิจฺจํ วิสโยภาสนนฺติ อโตฺถฯ เตเนวาห **“ญาเณน วิวเฏ ธเมฺม**’’ติฯ **“ชานโต ปสฺสโต**’’ติ จ ชานนทสฺสนมุเขน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา ปวตฺตาติ อาห **“ญาณลกฺขณํ ญาณปฺปภาวํ อุปาทาย ปุคฺคลํ นิทฺทิสตี**’’ติฯ **ชานโต ปสฺสโต**ติ ‘‘โยนิโส จ มนสิการํ อโยนิโส จ มนสิการ’’นฺติ วกฺขมานตฺตา โยนิโสมนสิการวิสยชานนํ, อโยนิโสมนสิการวิสยทสฺสนํฯ ตญฺจ โข ปน เนสํ อาสวานํ ขยุปายสภาวสฺส อธิเปฺปตตฺตา อุปฺปาทนานุปฺปาทนวเสน น อารมฺมณมเตฺตนาติ อยมโตฺถ ยุโตฺตติ อาห **“โยนิโสมนสิการํ...เป.... อยเมตฺถ สาโร**’’ติฯ

‘‘ชานโต’’ติ วตฺวา ชานนญฺจ อนุสฺสวาการปฏิวิตกฺกมตฺตวเสน น อิธาธิเปฺปตํ, อถ โข รูปาทิ วิย จกฺขุวิญฺญาเณน โยนิโสมนสิการาโยนิโสมนสิกาเร ปจฺจเกฺข กตฺวา เตสํ อุปฺปาทวเสน ทสฺสนนฺติ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ ‘‘ปสฺสโต’’ติ วุตฺตนฺติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ อญฺญตฺถาปิ หิ ‘‘เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต (อิติวุ. ๑๐๒), ชานํ ชานาติ ปสฺสํ ปสฺสติ (ม. นิ. ๑.๒๐๓), เอวํ ชานนฺตา เอวํ ปสฺสนฺตา (ม. นิ. ๑.๔๐๗), อชานตํ อปสฺสต’’นฺติ จ อาทีสุ ญาณกิจฺจสฺส สามญฺญวิเสสทีปนวเสเนตํ ปททฺวยํ อาคตนฺติฯ **เกจี**ติ อภยคิริวาสิสารสมาสาจริยาฯ เต หิ ‘‘สมาธินา ชานโต วิปสฺสนาย ปสฺสโต ชานํ ชานาติ ปสฺสํ ปสฺสติ, เอวํ ชานนา สมโถ, ปสฺสนา วิปสฺสนา’’ติ จ อาทินา ปปเญฺจนฺติฯ **เต**ติ ปปญฺจาฯ **อิมสฺมึ อเตฺถ**ติ ‘‘ชานโต’’ติอาทินยปฺปวเตฺต อิมสฺมึ สุตฺตปทอเตฺถ นิทฺธาริยมาเนฯ **น ยุชฺชนฺติ** ชานนทสฺสนานํ โยนิโสมนสิการาโยนิโสมนสิการวิสยภาวสฺส ปาฬิยํ วุตฺตตฺตาฯ

อาสวปฺปหานํ อาสวานํ อจฺจนฺตปฺปหานํฯ โส ปน เนสํ อนุปฺปาโท สเพฺพน สพฺพํ ขีณตา อภาโว เอวาติ อาห **“อาสวานํ อจฺจนฺตขยมสมุปฺปาทํ ขีณาการํ นตฺถิภาว**’’นฺติฯ **อุชุมคฺคานุสาริโน**ติ กิเลสวงฺกสฺส กายวงฺกาทีนญฺจ ปหาเนน อุชุภูเต สวิปสฺสเนเหฏฺฐิมมเคฺค อนุสฺสรนฺตสฺสฯ ตเทว หิสฺส สิกฺขนํฯ **ขยสฺมึ ปฐมํ ญาณํฯ ตโต อญฺญา อนนฺตรา**ติ ขยสงฺขาเต อคฺคมเคฺค ตปฺปริยาปนฺนเมว ญาณํ ปฐมํ อุปฺปชฺชติ , ตทนนฺตรํ ปน อญฺญํ อรหตฺตนฺติฯ ยทิปิ คาถายํ ‘‘ขยสฺมึ’’อิเจฺจว วุตฺตํ, สมุเจฺฉทวเสน ปน อาสเวหิ ขีโณตีติ มโคฺค ขโยติ วุจฺจตีติ อาห **“มโคฺค อาสวกฺขโยติ วุโตฺต**’’ติฯ **สมโณ**ติ สมิตปาโป อธิเปฺป

โตฯ โส ปน ขีณาสโว โหตีติ **“อาสวานํ ขยา”**ติ อิมสฺส ผลปริยายตา วุตฺตา, นิปฺปริยาเยน ปน อาสวกฺขโย มโคฺค, เตน ปตฺตพฺพโต ผลํฯ เอเตเนว นิพฺพานสฺสปิ อาสวกฺขยภาโว วุตฺโต ติ เวทิตโพฺพฯ

“ชานโต ปสฺสโต”ติ ชานโต เอว ปสฺสโต เอวาติ เอวเมตฺถ นิยโม อิจฺฉิโต, น อญฺญ ถา วิเสสาภาวโต อนิฎฺฐสาธนโต จาติ ตสฺส นิยมสฺส ผลํ ทเสฺสตุํ **“โน อชานโต โน อปสฺส โต”**ติ วุตฺตนฺติ อาห **“โย ปน น ชานาติ น ปสฺสติ, ตสฺส เนว วทามีติ อโตฺถ”**ติฯ อิมินา ทู รีกตาโยนิโสมนสิการโร อิธาธิเปฺปโต, โยนิโสมนสิการโร จ อาสวกฺขยสฺส เอกนฺติกการณนฺติ ทเสฺสติฯ **เอเตนา**ติ ‘‘โน อชานโต โน อปสฺสโต’’ติ วจเนนฯ **เต ปฎิกฺขิตฺตา**ติ เก ปน เตติ? ‘‘พาเล จ ปณฺฑิเต จ สนฺธาวิตฺวา สํสริตฺวา ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสนฺติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘; ม. นิ. ๒.๒๒๘), อเหตู อปจฺจยา สตฺตา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๖๘; ม. นิ. ๒.๒๒๗) เอวมาทิวา ทาฯ เตสุ หิ เกจิ อภิชาติสงฺกนฺติมเตฺตน ภวสงฺกนฺติมเตฺตน จ สํสารสุทฺธิํ ปฎิชานนฺติ, อเญฺญ อิสฺสรปชาปติกาลาทิวเสน, ตยิทํ สพฺพํ ‘‘สํสาราทีหี’’ติ เอเตฺถว สงฺคหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ปุริเมน วา ปททฺวเยนาติ ‘‘ชานโต, ปสฺสโต’’ติ อิมินา ปททฺวเยนฯ **อุปาโย วุโตฺต** ‘‘อาสวกฺขยสฺสา’’ติ อธิการโต วิญฺญายติฯ **อิมินา**ติ ‘‘โน อชานโต, โน อปสฺสโต’’ติ อิมินา ปททฺวเยนฯ อนุปาโย เอว หิ อาสวานํ ขยสฺส ยทิทํ โยนิโส จ อโยนิโส จ มนสิการสฺส อชา นนํ อทสฺสนญฺจ, เตน ตถตฺตาย อปฺปฎิปตฺติโต มิจฺฉาปฎิปตฺติโต จฯ นนุ ‘‘ปสฺสโต’’ติ อิมินา อโยนิโสมนสิการโร ยถา น อุปฺปชฺชติ, เอวํ ทสฺสเน อธิเปฺปเต ปุริเมเนว อนุปายปฎิเสโธ วุ โตฺต โหตีติ? น โหติ, อโยนิโสมนสิการานุปฺปาทนสฺสปิ อุปายภาวโต สติพเลน สํวุตจกฺขุนฺทฺ ริยาทิตา วิย สมฺปชญฺญพเลเนว นิจฺจาทิวเสน อภูตชานนาภาโว โหตีติฯ เตนาห **“สเงฺขเปน…เป…. โหตี”**ติฯ ตตฺถ **สเงฺขเปนาติ** สมาเสน, อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ วิตฺถารํ อกตฺวาติ อโตฺถฯ **ญาณํ…เป…. ทสฺสิตํ โหติ** ‘‘ชานโต’’ติอาทินา ญาณเสฺสว คหิตตฺตาฯ ยทิ เอวํ ‘‘สฺวาขํ สํวโร’’ติอาทิ กถํ นียตีติ? ญาณสฺส ปธานภาวทสฺสนตฺถํ เอวมยํ เทสนา กตา ติ นายํ โทโส, ตถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘อริยํ โว ภิกฺขเว สมฺมาสมาธิํ เทเสสฺสามิ สอุปนิสํ สปริกฺ ขาร’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๓๖) วิตฺถาโรฯ

ทพฺพชาติโกติ ทพฺพรูโปฯ โส หิ ทฺรโพฺยติ วุจฺจติ ‘‘ทฺรพฺยํ วินสฺสติ นาทฺรพฺย’’นฺติอาที สุฯ **ทพฺพชาติโก** วา สารสภาโว, สารุปฺปสีลาจาโรติ อโตฺถฯ ยถาห ‘‘น โข ทพฺพ ทพฺพา เอวํ นิเพฺพเฐนฺตี’’ติ (ปารา. ๓๘๔, ๓๙๑; จูฬว. ๑๙๓)ฯ **วตฺตสีเส ฐตฺวา**ติ วตฺตํ อุตฺตมงฺคํ, ธุรํ วา กตฺวาฯ โย หิ ปริสุทฺธาชีโว กาตุํ อชานนฺตานํ สพฺรหฺมจารีนํ, อตฺตโน วา วาตาตปาทิป ฎิพาหนตฺถํ ฉตฺตาทีนิ กโรติ, โส วตฺตสีเส ฐตฺวา กโรติ นามฯ **ปทฎฺฐานํ น โหตีติ น วตฺตพฺ พา** นาถกรณธมฺมภาเวน อุปนิสฺสยภาวโตฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ยานิ ตานิ สพฺรหฺมจารีนํ อุจฺจาวจานิ กิจฺจกรณียานิ, ตตฺถ ทโกฺข โหตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๔๙๗)ฯ

อุปายมนสิกาโรติ กุสลธมฺมปฺปวตฺติยา การณภูโต มนสิกาโรฯ **ปถมนสิกาโร**ติ ตสฺ สา เอว มคฺคภูโต มนสิกาโรฯ **อนิจฺจาทีสุ อนิจฺจนฺติอาทินา**ติ อนิจฺจทุกฺขอสุภอนตฺตสภาเว สุ ธเมฺมสุ ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อสุภํ อนตฺตา’’ติอาทินา เอว นเยน, อวิปรีตสภาเวนาติ อโตฺถฯ **สจฺ จานุโลมิเกน วา**ติ สจฺจาภิสมยสฺส อนุโลมวเสนฯ **จิตฺตสฺส อาวฎฺฎนา**ติอาทินา อาวฎฺฎ นาย ปจฺจยภูตา ตโต ปุริมุปฺปนฺนา มโนทฺวาริกา กุสลชวนปฺปวตฺติ ผลโวหาเรน ตถา วุตฺตาฯ ตสฺสา หิ วเสน สา กุสลุปฺปตฺติยา อุปนิสฺสโย โหติฯ อาวชฺชนา หิ ภวงฺคจิตฺตํ อาวฎฺฎยตีติ **อาวฎฺฎนา**ฯ อนุ อนุ อาวเฎฺฎตีติ **อนฺวาวฎฺฎนา**ฯ ภวงฺคารมฺมณโต อญฺญํ อาภุชตีติ **อาโภ**

โคฯ สมนฺนาหรตีติ **สมนฺนาหาโร**ฯ ตเทวารมฺมณํ อตฺตานํ อนุพนฺธิตฺวา อุปฺปชฺชมานํ มนสิ กโรติ ฐเปตีติ **มนสิกาโร**ฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ อุปายปถมนสิการลกฺขโณ โยนิโสมนสิกาโร นาม วุจฺจติ, ยสฺส วเสน ปุคฺคโล ทุกฺขาทีนิ สจฺจานิ อาวชฺชิตุํ สโกฺกติ ฯ อโยนิโสมนสิกาเร **สจฺจปฏิกูเลนา**ติ สจฺจาภิสมยสฺส อนนุโลมวเสนฯ เสสํ โยนิโสมนสิกาเร วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ

ยุตฺตินฺติ อุปฺปตฺติสาธนยุตฺตึ, เหตุนฺติ อโตฺถฯ เตเนวาห **"ยสฺมา"**ติอาทิฯ **เอตฺถา**ติ "อโยนิโส ภิกฺขเว…เป…. ปหียนฺตี"ติ เอตสฺมึ ปาเฐฯ **ตตฺถา**ติ วาโกฺยปญฺญาสนํฯ กสฺมา ปเนตฺถ อยมุเทฺทสนิเทฺทโส ปริวโตฺตติ โจทนํ สนฺธายาห **"โยนิโส"**ติอาทิฯ ตตฺถ มนสิการปทํ ทฺวินฺนํ สาธารณนฺติ อธิปฺปาเยน **"โยนิโส อโยนิโสติ อิเมหิ ตาว ทฺวีหิ ปเทหี"**ติ วุตฺตํฯ **โยนิโส**ติ หิ โยนิโสมนสิกาโร, **อโยนิโส**ติ จ อโยนิโสมนสิกาโร ตตฺถ อนุวตฺตนโต วกฺขมานตฺตา จฯ สติปิ อนตฺถุปฺปตฺติสามเญฺญ ภวาทีสุ ปุคฺคลสฺส พหุลิสามญฺญํ ทเสฺสตฺวา ตํ ปริวตฺติตฺวา วิเสสทสฺสนตฺตํ **นาวาทิ** อุปมาตฺตยคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **จกฺกยนฺตํ** อาหฏฺฆฏียนฺตนฺติ วทนฺติฯ

อนุปฺปนฺนาติ อนิพฺพตฺตาฯ อารมฺมณวิเสสวเสน ตสฺส อนุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา, น รูปารมฺมณาทิอารมฺมณสามเญฺญน, นาปิ อาสววเสนฯ เตนาห **"อนนุภูตปุพฺพํ อารมฺมณํ…เป.… อญฺญถา หิ อนมตเคฺค สํสาเร อนุปฺปนฺนา นาม อาสวา น สนฺตี"**ติฯ **วตฺถุ**นฺติ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณกปฺปเภทํ อาสวุปฺปตฺติการณํฯ **อารมฺมณํ** อารมฺมณปจฺจยภูตรูปาทีนิ ฯ อิทานิ อาสววเสนปิ อนุปฺปนฺนปริยาโย ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ **"อนุภูตปุเพฺพปี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปกติสุทฺธิยา**ติ ปุพฺพจริยโต กิเลสทูรีภาวสิทฺธาย สุทฺธิปกติตายฯ ปาฬิยา อุทฺทิสนํ **อุเทฺทโส,** อตฺถกถนํ **ปริปุจฺฉา**ฯ อชฺฌยนํ **ปริยตฺติ,** จีวรสิพฺพาทิ **นวกมฺมํ,** สมถวิปสฺสนานุโยโค **โยนิโสมนสิกาโร**ฯ **ตาทิเสนา**ติ ยาทิเสน "มนุญฺญวตฺถู"ติมนสิการาทินา กามาสวาทโย สมฺภเวยฺยุํ, ตาทิเสนฯ อาสวานํ วฑฺฒิ นาม ปริยุฏฺฐานติพฺพตาย เวทิตพฺพา, สา จ อภิณฺหุปฺปตฺติยา พหุลีการโตติ เต ลทฺธาเสวนา พหุลภาวํ ปตฺตา มทฺทนฺตา ผรนฺตา ฉาเทนฺตา อนฺธาการํ กโรนฺตา อปราปรํ อุปฺปชฺชมานา เอกสนฺตานนเยน **"อุปฺปนฺนา ปวฑฺฒนฺตี"ติ วุจฺจ**นฺติฯ เตน วุตฺตํ **"ปุนปฺปุนํ อุปฺปชฺชมานา อุปฺปนฺนา ปวฑฺฒนฺตีติ วุจฺจนฺตี"**ติฯ **อิโต อญฺญถา**ติ อิโต อปราปรุปฺปนฺนานํ เอกตฺตคฺคหณโต อญฺญถา **วฑฺฒิ นาม นตฺถิ** ขณิกภาวโตฯ

โส จ ชานาตีติ ธมฺมุทฺธจฺจวิคฺคหาภาวมาหฯ **การกเสฺสวา**ติ ยุตฺตโยคเสฺสวฯ **ยสฺส ปนา**ติอาทินา อนุเทฺทสิกํ กตฺวา วุตฺตมตฺถํ ปุราตนสฺส ปุริสาติสยสฺส ปฏิปตฺติทสฺสเนน ปากฏตรํ กาตุํ **"มณฺฑลารามวาสีมหาติสฺสภูตเตฺถรสฺส วิยา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตญฺหิ สพฺรหฺมจารีนํ อายตึ ตถาปฏิปตฺติการณํ โหติ, ยโต เอทิสํ วตฺถุ วุจฺจติฯ **ตสฺมึ เยวา**ติ มณฺฑลาราเมเยวฯ **อาจริยํ อาปุจฺฉิตฺวา**ติ อตฺตโน อุเทฺทสาจริยํ กมฺมฏฺฐานคฺคหณตฺถํ คนฺตุํ อาปุจฺฉิตฺวาฯ **อาจริยํ วนฺทิตฺวา**ติ กมฺมฏฺฐานทายกํ มหารกฺขิตเตฺถรํ วนฺทิตฺวาฯ **อุเทฺทสมคฺค**นฺติ ยถา อารทฺธํ อุเทฺทสปพนฺธํฯ ตทา กิร มุขปาเฐเนว พหู เอกชฺฌํ อุทฺทิสาเปตฺวา มโนสชฺฌายวเสน ธมฺมํ สชฺฌายนฺติฯ ตตฺถายํ เถโร ปญฺญวนฺตตาย อุเทฺทสํ คณฺหนฺตานํ ภิกฺขูนํ โธรโยฺห, โส "อิทานาหํ อนาคามี, กึ มยฺหํ อุเทฺทเสนา"ติ สโงฺกจํ อนาปชฺชิตฺวา ทุติยทิวเส อุเทฺทสกาเล อาจริยํ อุปสงฺกมิฯ "อุปฺปนฺนา ปหียนฺตี"ติ เอตฺถ อุปฺปนฺนสทิสา "อุปฺปนฺนา"ติ วุตฺตา, น ปจฺจุปฺปนฺนาฯ น หิ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ อาสเวสุ มเคฺคน ปหานํ สมฺภวตีติ อาห **"เย ปน…**

เป.... นตฺถี”ติฯ **วตฺตมานุปฺปนฺนา** ขณตฺตยสมงฺคิโนฯ **เตสํ ปฏิปตฺติยา ปหานํ นตฺถิ** อุปฺปชฺชนารหานํ ปจฺจยฆาเตน อนุปฺปาทนเมว ตาย ปหานนฺติฯ

๑๖. ยทิ เอวํ ทุติยปทํ กิมตฺถิยนฺติ? ปททฺวยคฺคหณํ อาสวานํ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนภาวสมฺภวทสฺสนตฺถเญฺจว ปหายกวิภาเคน ปหาตพฺพวิภาคทสฺสนตฺถญฺจฯ เตนาห **“อิทเมว ปทํ คเหตฺวา**”ติฯ **อญฺญมฺปี**ติ ญาณโต อญฺญมฺปิ สติสํวราทิํฯ **ทสฺสนา**ติ อิทํ เหตุมฺหิ นิสฺสกฺกวจนนฺติ **ทสฺสเนนา**ติ เหตุมฺหิ กรณวจเนน ตทตฺถํ วิวรติฯ **เอส นโย**ติ ตเมวตฺถํ อติทิสติฯ **ทสฺสเนนา**ติ โสตาปตฺติมคฺเคนฯ โส หิ ปฐมํ นิพฺพานทสฺสนโต ‘‘ทสฺสน’’นฺติ วุจฺจติฯ ยทิปิ ตํ โคตฺรภุ ปฐมตรํ ปสฺสติ, ทิสฺวา ปน กตฺตพฺพกิจฺจสฺส กิเลสปฺปหานสฺส อกรณโต น ตํ ทสฺสนนฺติ วุจฺจติฯ อาวชฺชนฏฺฐานิยญฺหิ ตํ ญาณํ มคฺคสฺส, นิพฺพานารมฺมณตฺตสามเญฺญน เจตํ วุตฺตํ, น นิพฺพานปฏิวิชฺฌเนน, ตสฺมา ธมฺมจกฺขุ ปุนปฺปุนํ นิพฺพตฺตเนน ภาวนํ อปฺปตฺตํ ทสฺสนํ นาม, ธมฺมจกฺขุญฺจ ปริญฺญาทิกิจฺจกรณวเสน จตุสจฺจธมฺมทสฺสนํ ตทภิสมโยติ นฺเตฺถตฺถ โคตฺรภุสฺส ทสฺสนภาวปฺปตฺติ ฯ อยญฺจ วิจาโร ปรโต **อฏฺฐกถายเมว** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๒) อาคมิสฺสติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘สํวรา ปหาตพฺพา’’ติอาทีสุฯ **สํวรา**ติ สํวเรน, ‘‘สํวโร’’ติ เจตฺถ สติสํวโร เวทิตโพฺพฯ ปฏิเสวติ เอเตนาติ **ปฏิเสวนํ,** ปจฺจเยสุ อิทมตฺถิกตาญาณํฯ อธิวาเสติ ขมติ เอตายาติ **อธิวาสนา,** สีตาทีนํ ขมนากาเรน ปวโตฺต อโทโส, ตปฺปธานา วา จตฺตาโร กุสลกฺขนฺธาฯ ปริวเชฺชติ เอเตนาติ **ปริวชฺชนํ,** วาฬมิคาทีนํ ปริหรณวเสน ปวตฺตา เจตนา, ตถาปวตฺตา วา จตฺตาโร กุสลกฺขนฺธาฯ กามวิตกฺกาทิเก วิโนเทติ วิตุทติ เอเตนาติ **วิโนทนํ,** กุสลวีริยํฯ ปฐมมเคฺคน ทิเฏฺฐ จตุสจฺจธเมฺม ภาวนาวเสน อุปฺปชฺชนโต ***ภาวนา,*** เสสมคฺคตฺตยํฯ น หิ ตํ อทิฏฺฐปุพฺพํ กิญฺจิ ปสฺสติ, เอวํ ทสฺสนาทีนํ วจนโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทสฺสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๑๗. กุสลากุสลธเมฺมหิ อาลมฺพิยมานาปิ อารมฺมณธมฺมา อาวชฺชนมุเขเนว ตพฺภาวํ คจฺฉนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **“มนสิกรณีเย**”ติ ปทสฺส **“อาวชฺชิตเพฺพ**”ติ อตฺถมาหฯ หิตสุขาวหภาเวน มนสิกรณํ อรหนฺตีติ มนสิกรณียา, ตปฺปฏิปกฺขโต อมนสิกรณียาติ อาห **“อมนสิกรณีเยติ ตพฺพิปรีเต**”ติฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘มนสิกรณีเย ธเมฺม อปฺปชานโนฺต’’ติอาทีสุฯ ยสฺมา กุสลธเมฺมสุปิ สุภสุขนิจฺจาทิวเสน มนสิกาโร อสฺสาทนาทิเหตุตาย สาวโชฺช อหิตทุกฺขาวโห อกุสลธเมฺมสุปิ อนิจฺจาทิวเสน มนสิกาโร นิพฺพิทาทิเหตุตาย อนวโชฺช หิตสุขาวโห, ตสฺมา **“ธมฺมโต นิยโม นตฺถี**”ติ วตฺวา **“อาการโต ปน อตฺถี**”ติ อาหฯ

วา-สโทฺท เยภุเยฺยน ‘‘มมํ วา หิ ภิกฺขเว (ที. นิ. ๑.๕, ๖), เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๘๖; ม. นิ. ๒.๗๙, ๘๐) วิกปฺปโตฺถ ทิโฎฺฐ, น สมุจฺจยโตฺถติ ตตฺถ สมุจฺจยเตฺถ ปโยคํ ทเสฺสตุํ **“ยถา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา สมุจฺจยตฺถทีปกํ ปเนตํ สุตฺตปทํ สมุทาหฏํฯ

กามาสโวติ ปญฺจกามคุณสงฺขาเต กาเม อาสโว กามาสโวฯ เตนาห **“ปญฺจกามคุณิโก ราโค**”ติฯ ภวาสวํ ปน ฐเปตฺวา สโพฺพ โลโภ กามาสโวติ ยุตฺตํ สิยาฯ **รูปารูปภเวติ** กมฺมุปปตฺติเภทโต ทุวิเธปิ รูปารูปภเว **ฉนฺทราโคฯ ฌานนิกนฺตี**ติ ฌานสฺสาโทฯ ‘‘สุนฺทรมิทํ ฐานํ นิจฺจํ ธุว’’นฺติอาทินา อสฺสาเทนฺตสฺส อุปฺปชฺชมาโน สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิสหคโต ราโค ภเวอาสโวติ ***ภวาสโวฯ เอว***นฺติ สพฺพทิฏฺฐีนํ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิสงฺคหโต ภวาสเวเนว ทิฏฺฐาสโว คหิโต ตํสหคตราคตายาติ อธิปฺปาโยฯ อปเร ปน ‘‘ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสเวน จ สงฺคหิโต’’ติ วทนฺติฯ เอตฺถ จ ‘‘ภวาสโว จตูสุ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี’’ติ (ธ.

ส. ๑๔๖๕) วจนโต ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตราคสฺส ภวาสวภาโว วิจาเรตโพฺพ, อถ ‘‘กามสหคตา สญฺญามนสิการา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๓๓๒) วิย อารมฺมณกรณโตฺถ สหคตโตฺถ, เอวํ สติ ภวาสเว ทิฏฺฐาสวสฺส สโมธานคมนํ กตํ น สิยาฯ น หิ ตมฺปโยคตพฺภาวาทิเก อสติ ตํสงฺคโห ยุโตฺต, ตสฺมา ยถาวุตฺตปาฬึ อนุสาเรน ทิฏฺฐิคตสมฺปยุตฺตโลโภปิ กามาสโวติ ยุตฺตํ สิยาฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกทุกฺขานญฺหิ การณภูตา กามาสวาทโยปิ ทฺวิธา วุตฺตาฯ

อภิธเมฺม (ธ. ส. ๑๑๐๓) จ กามาสวนิเทฺทเส ‘‘กาเมสูติ กามราคทิฏฺฐิราคาทีนํ อารมฺมณภูเตสุ เตภูมเกสุ วตฺถุกาเมสู’’ติ อโตฺถ สมฺภวติฯ ตตฺถ หิ อุปฺปชฺชมานา สา ตณฺหา สพฺพาปิ น กามจฺฉนฺทาทินามํ น ลภตีติฯ ยทิ ปน โลโภ กามาสวภวาสววินิมุโตฺตปิ สิยา, โส ยทา ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุเตฺตสุ จิเตฺตสุ อุปฺปชฺชติ, ตทา เตน สมฺปยุโตฺต อวิชฺชาสโว อาสววิปฺปยุโตฺตติ โทมนสฺสวิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสมฺปยุตฺตสฺส วิย ตสฺสปิ อาสววิปฺปยุตฺตตา วตฺตพฺพา สิยา ‘‘จตูสุ ทิฏฺฐิคตวิปฺปยุตฺตโลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปโนฺน โมโห สิยา อาสวสมฺปยุโตฺต, สิยา อาสววิปฺปยุโตฺต’’ติฯ ‘‘กามาสโว อฏฺฐสุ โลภสหคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชตี’ติ (ธ. ส. ๑๔๖๕), ‘‘กามาสวํ ปฏิจฺจ ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๓.๑๐๙) จ วจนโต ทิฏฺฐิสหคตราโค กามาสโว น โหตีติ น สกฺกา วตฺตุํฯ กิญฺจ อภิชฺฌากามราคานํ วิเสโส อาสวทฺวยเอกาสวภาโว สิยา, น อภิชฺฌาย จ โนอาสวภาโวติ โนอาสวโลภสฺส สพฺภาโว วิจาเรตโพฺพฯ น หิ อตฺถิ **อภิธเมฺม** ‘‘อาสโว จ โนอาสโว จ ธมฺมา อาสวสฺส ธมฺมสฺส อาสวสฺส จ โนอาสวสฺส จ ธมฺมสฺส เหตุปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๓.๑๖-๑๗) สตฺตโม นวโม จ ปโญฺหฯ คณนายญฺจ ‘‘เหตุยา สตฺตา’’ติ (ปฏฺฐา. ๓.๓.๔๐) วุตฺตํ, โน ‘‘นวา’’ติฯ ทิฏฺฐิสมฺปยุเตฺต ปน โลเภ โนอาสเว วิชฺชมาเน สตฺตมนวมาปิ ปญฺหา วิสฺสชฺชนํ ลเภยฺยุํ, คณนาย จ ‘‘เหตุยา นวา’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา, น ปน วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุเตฺต จ โลเภ โนอาสเว วิชฺชมาเน วตฺตพฺพํ วุตฺตเมวฯ ยสฺมา ปน สุตฺตนฺตเทสนา นาม ปริยายกถา, น อภิธมฺมเทสนา วิย นิปฺปริยายกถา, ตสฺมา พลวกามราคเสฺสว กามาสวํ ทเสฺสตุํ **‘‘กามาสโวติ ปญฺจกามคุณิโก ราโค’’**ติ วุตฺตํ, ตถา ภวาภินนฺทนนฺติฯ

สามเญฺญน ภวาสโว ทิฏฺฐาสวํ อโนฺตคธํ กตฺวา อิธ ตโย เอว อาสวา วุตฺตาติ ตสฺส ตทโนฺตคธตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ ทิฏฺฐาสโว’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตถา หิ วกฺขติ ภวาสวสฺส อนิมิตฺตวิโมกฺขปฏิปกฺขตํฯ **จตูสุ สเจฺจสุ อญฺญาณ**นฺติ อิทํ สุตฺตนฺตนยํ นิสฺสาย วุตฺตํฯ สุตฺตนฺตสํวณฺณนา เหสาติ, ตทโนฺตคธตฺตา วา ปุพฺพนฺตาทีนํฯ ยถา อตฺถโต กามาสวาทโย ววตฺถาปิตา, ตถา เนสํ อุปฺปาทวฑฺฒิโย ทเสฺสโนฺต **‘‘กามคุเณ’’**ติอาทิมาหฯ **อสฺสาทโต มนสิกโรโต**ติ ‘‘สุภสุขา’’ติอาทินา อสฺสาทนวเสน มนสิ กโรนฺตสฺสฯ **จตุวิปลฺลาสปทฏฺฐานภาเวนา**ติ สุภสญฺญาทีนํ วตฺถุภาเวนฯ **วุตฺตนยปจฺจนีกโต**ติ ‘‘กามา นาเมเต อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมา’’ติอาทินา กามคุเณสุ อาทีนวทสฺสนปุพฺพกเนกฺขมฺมปฏิปตฺติยา ฉนฺทราคํ วิกฺขมฺภยโต สมุจฺฉินฺทนฺตสฺส จ อนุปฺปโนฺน จ กามาสโว น อุปฺปชฺชติ, อุปฺปโนฺน จ ปหียติฯ ตถา มหคฺคตธเมฺมสุ เจว สกลเตภูมกธเมฺมสุ จ อาทีนวทสฺสนปุพฺพกอนิจฺจาทิมนสิการวเสน นิสฺสรณปฏิปตฺติยา อนุปฺปนฺนา จ ภวาสวอวิชฺชาสวา น อุปฺปชฺชนฺติ, อุปฺปนฺนา จ ปหียนฺตีติ เอวํ ตณฺหาปเกฺข วุตฺตสฺส นยสฺส ปฏิปกฺขโต **สุกฺกปเกฺข วิตฺถาโร** เวทิตโพฺพฯ

ตโย เอวาติ อภิธเมฺม วิย ‘‘จตฺตาโร’’ติ อวตฺวา กสฺมา ตโย เอว อาสวา อิธ อิมิสฺสํ ทสฺสนาปหาตพฺพกถายํ วุตฺตา? ตตฺถ กามาสวสฺส ตณฺหาปณิธิภาวโต **อปฺปณิหิตวิโมกฺขปฏิปกฺขตา** เวทิตพฺพาฯ ภเวสุ นิจฺจคฺคาหานุสารโต เยภุยฺยโต ภวราคสมฺปตฺติโต ภวาสวสฺส **อนิมิตฺตวิโมกฺขปฏิปกฺขตา,** ภวทิฏฺฐิยา ปน ภวาสวภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิ, อนตฺตสญฺญาย

ญาณานุภาวสิทฺธิโต อวิชฺชาสวสฺส **สุญฺญตวิโมกฺขปฏิปกฺขตา**ฯ **เอตฺถา**ติ เอติสฺสํ อาสวกถายํฯ **วณฺณิตนฺ**ติ กถิตํฯ **อเภทโต**ติ สามญฺญโตฯ

๑๘. **กามาสวาทีนนฺ**ติ มนุสฺสโลกเทวโลกคมนียานํ กามาสวาทีนํฯ นิรยาทิคมนียาปน กามาสวาทโย ''ทสฺสนา ปหาตพฺพา อาสเว''ติ เอเตฺถว สมารุฬฺหาฯ อถ วา ยทเคฺคน โสปุคฺคโลทสฺสนาปหาตพฺพานํ อาสวานํ อธิฏฺฐานํ, ตทเคฺคน **กามาสวาทีนมฺปิ อธิฏฺฐานํ**ฯ น หิ สมญฺญาเภเทน วตฺถุเภโท อตฺถีติ ทเสฺสตุํ **''เอตฺตาวตา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนวาห **''สามญฺญโต วุตฺตาน''**นฺติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ทสฺสนาปหาตเพฺพสุ อาสเวสุ ทเสฺสตเพฺพสุ ''อโหสึ นุ โข อห''นฺติอาทินา วิจิกิจฺฉา ทสฺสิตาติ อาห **''วิจิกิจฺฉาสีเสน เจตฺถา''**ติอาทิฯ **เอวนฺ**ติ ยถา โสฬสวตฺถุกา วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, เอวํ อโยนิโสมนสิการโรติฯ

วิชฺชมานตํ อวิชฺชมานตญฺจาติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๒๐) สสฺสตาสงฺกํ นิสฺสาย ''อโหสึ นุ โข อหมตีตมทฺธาน''นฺติ อตีเต อตฺตโน วิชฺชมานตํ, อธิจฺจสมุปฺปตฺติอาสงฺกํ นิสฺสาย ''ยโต ปภุติ อหํ, ตโต ปุเพฺพ น นุ โข อโหสิ''นฺติ อตีเต อตฺตโน อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขติฯ กสฺมา? วิจิกิจฺฉาย อาการทฺวยาวลมฺพนโตฯ ตสฺสา ปน อตีตวตฺถุตาย คหิตตฺตา สสฺสตาธิจฺจสมุปฺปตฺติอาการนิสฺสยตา ทสฺสิตาฯ เอวํ อาสปฺปนปริสปฺปนาปวตฺติกํ กตฺถจิปิ อปฺปฏิวตฺติเหตุภูตํ วิจิกิจฺฉํ กสฺมา อุปฺปาเทตีติ น โจเทตพฺพเมตนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **''กึ การณนฺติ น วตฺตพฺพ''**นฺติฯ **เสฺวว** ปุถุชฺชนภาโว เอวฯ ยทิ เอวํ ตสฺส อโยนิโสมนสิกาเรเนว ภวิตพฺพนฺติ อาปนฺนนฺติ อาห **''นนุ จ ปุถุชฺชโนปิ โยนิโส มนสิ กโรตี''**ติฯ **ตตฺถา**ติ โยนิโสมนสิกรเณฯ

ชาติลิงฺคูปปตฺติโยติ ขตฺติยพฺราหฺมณาทิชาตึ คหฏฺฐปพฺพชิตาทิลิงฺคํ เทวมนุสฺสาทิอุปปตฺติญฺจฯ **นิสฺสายา**ติ อุปาทายฯ

ตสฺมึ กาเล สตฺตานํ มชฺฌิมปฺปมาณํ, เตน ยุโตฺต **ปมาณิโก,** ตทภาวโต, ตโต อตีตภาวโต วา **อปฺปมาณิโก** เวทิตโพฺพฯ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยาฯ เต หิ ''กถํ นุ โขติ อิสฺสเรน วา พฺรหฺมุนา วา ปุพฺพกเตน วา อเหตุโต วา นิพฺพโตฺตติ จิเนฺตตี''ติ อาหุฯ เตน วุตฺตํ **''เหตุโต กงฺขตีติ วทนฺตี''**ติฯ อเหตุโต นิพฺพตฺติกงฺขาปิ หิ เหตุปรามสนเมวาติฯ

ปรมฺปรนฺติ ปุพฺพาปรปฺปวตฺตึฯ **อทฺธานนฺ**ติ กาลาธิวจนํ, ตญฺจ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ

วิชฺชมานตํ อวิชฺชมานตญฺจาติ สสฺสตาสงฺกํ นิสฺสาย ''ภวิสฺสามิ นุ โข อหมนาคตมทฺธาน''นฺติ อนาคเต อตฺตโน วิชฺชมานตํ, อุเจฺฉทาสงฺกํ นิสฺสาย ''ยสฺมิญฺจ อตฺตภาเว อหํ, ตโต ปรํ น นุ โข ภวิสฺสามี''ติ อนาคเต อตฺตโน อวิชฺชมานตญฺจ กงฺขตีติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ

ปจฺจุปฺปนฺนมทฺธานนฺติ อทฺธาปจฺจุปฺปนฺนสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา **''ปฏิสนฺธึ อาทึ กตฺวา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''อิทํ กถํ อิทํ กถ''นฺติ ปวตฺตนโต กถํกถา, วิจิกิจฺฉา, สา อสฺส อตฺถีติ **กถํกถี**ติ อาห ''**วิจิกิโจฺฉ โหตี**''ติฯ **กา เอตฺถ จินฺตา,** อุมฺมตฺตโก วิย หิ พาลปุถุชฺชโนติ ปฏิกเจฺจว วุตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ตํ มหามาตาย **ปุตฺตํ**ฯ มุเณฺฑสฺนฺติ มุเณฺฑน อนิจฺฉนฺตํ ชาครณกาเล น สกฺกาติ สุตฺตํ มุเณฺฑสุํ กุลธมฺมตาย ยถา ตํ เอกเจฺจ กุลตาปสา, ราชภเยนาติ จ วทนฺติฯ

สีติภูตนฺติ อิทํ มธุรกภาวปฺปตฺติยา การณวจนํฯ ‘‘เสติภูต’’นฺติปิ ปาโฐ, อุทเก จิร ฎฺฐาเนน เสตภาวํ ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ

อตฺตโน ขตฺติยภาวํ กงฺขติ กโณฺณ วิย สูตปุตฺตสญฺญีฯ ชาติยา วิภาวิยมานาย ‘‘อห’’นฺติ ตสฺส อตฺตโน ปรามสนํ สนฺธายาห ‘‘เอวญฺหิ สิยา กงฺขา’’ติฯ **มนุสฺสาปิ จ ราชาโน วิยาติ** มนุสฺสาปิ เกจิ เอกเจฺจ ราชาโน วิยาติ อธิปฺปาโยฯ

วุตฺตนยเมว ‘‘สณฺฐานาการํ นิสฺสายา’’ติอาทินาฯ **เอตฺถาติ** ‘‘กถํ นุ โขสฺมี’’ติ ปเทฯ **อพฺภนฺตเร ชีโวติ** ปรปริกปฺปิตํ อนฺตรตฺตานํ วทติฯ **โสฬสํสาทีนนฺติ อาทิ**-สเทฺทน สรีร-ปริมาณ-ปริมณฺฑล-องฺคุฎฺฐยวปรมาณุ-ปริมาณตาทิเก สงฺคณฺหาติฯ

‘‘สตฺตปญฺญตฺติ ชีววิสยา’’ติ ทิฎฺฐิคติกานํ มติมตฺตํ, ปรมตฺถโต ปน สา อตฺตภาววิสยา วาติ อาห **‘‘อตฺตภาวสฺส อาคติคติฎฺฐาน’’**นฺติ, ยตายํ อาคโต, ยตฺถ จ คมิสฺสติ, ตํ ฐานนฺติ อโตฺถฯ

๑๙. ยถา อยํ วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชตีติ อยํ วุตฺตปฺปเภทา วิจิกิจฺฉา ยถา อุปฺปชฺชติ, เอวํ อโยนิโส มนสิกโรโตฯ เอเตน วิจิกิจฺฉาย อตฺตาภินิเวสสนฺนิสฺสยตมาหฯ ยถา หิ วิจิกิจฺฉา อตฺตาภินิเวสํ นิสฺสาย ปวตฺตติ, ยโต สา สสฺสตาธิจฺจสมุปฺปตฺติสสฺสตุเจฺฉทาการาวลมฺพินี วุตฺตา, เอวํ อตฺตาภินิเวโสปิ ตํ นิสฺสาย ปวตฺตติ ‘‘อโหสึ นุ โข อห’’นฺติอาทินา อโนฺตคธาหํการสฺส กถํกถิภาวสฺส อตฺตคฺคาหสนฺนิสฺสยภาวโตฯ เตเนวาห **‘‘สวิจิกิจฺฉสฺส อโยนิโสมนสิการสฺส ถามคตตฺตา’’**ติฯ **วิกปฺปโตฺถติ** อนิยมโตฺถฯ ‘‘อญฺญตรา ทิฎฺฐิ อุปฺปชฺชตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ **สฺฎฺฐุ ทฬฺหภาเวนาติ** อภินิเวสสฺส อติวิย ถามคตภาเวนฯ **ตตฺถ ตตฺถาติ** ตสฺมึ ภเวฯ **ปจฺจุปฺปนฺนเมวาติ** อวธารเณน อนาคเต อตฺถิภาวํ นิวเตฺตติ, น อตีเต ตตฺถปิ สติ อตฺถิตาย อุเจฺฉทคฺคาหสฺส สพฺภาวโตฯ **อตีเต เอว นตฺถิ,** น อนาคเตปีติ อธิปฺปาโยฯ

สญฺญากฺขนฺธสีเสนาติ สญฺญากฺขนฺธปมุเขน, สญฺญากฺขนฺธํ ปมุขํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **ขเนฺธติ** ปญฺจปิ ขเนฺธฯ **อตฺตาติ คเหตฺวาติ** ‘‘สญฺชานนสภาโว เม อตฺตา’’ติ อภินิวิสฺสฯ ปกาเสตพฺพํ วตฺถุํ วิย, อตฺตานมฺปิ ปกาเสนฺต ปทีโป วิย, สญฺชานิตพฺพํ นีลาทิอารมฺมณํ วิย อตฺตานมฺปิ สญฺชานาตีติ เอวํทิฎฺฐิโตปิ ทิฎฺฐิคติโต โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อตฺตนาว อตฺตานํ สญฺชานามี’’**ติฯ สฺวายมโตฺถ สญฺญํ ตทญฺญตรธเมฺม จ ‘‘อตฺตา อนตฺตา’’ติ จ คหณวเสน โหตีติ วุตฺตํ **‘‘สญฺญากฺขนฺธสีเสนา’’**ติอาทิฯ เอตฺถ จ ขนฺธวินิมุโตฺต อตฺตาติ คณฺหโต สสฺสตทิฎฺฐิ, ขนฺธํ ปน ‘‘อตฺตา’’ติ คณฺหโต อุเจฺฉททิฎฺฐีติ อาห **‘‘สพฺพาปิ สสฺสตุเจฺฉททิฎฺฐิโยวา’’**ติฯ

อภินิเวสาการาติ วิปริเยสาการาฯ **วทตีติ** อิมินา การกเวทกสตฺตานํ หิตสุขาวโพธน สมตฺถตํ อตฺตโน ทีเปติฯ เตนาห **‘‘วจีกมฺมสฺส การโก’’**ติฯ เวเทตีติ เวทิโย, เวทิโยว **เวเทยฺย**ฯ อีทิสานญฺหิ ปทานํ พหุลา กตฺตุสาธนตํ สทฺทสตฺถวิทู มญฺญนฺติฯ อุปฺปาทวโต เอกเนฺตเนว วโย อิจฺฉิตโพฺพ, สติ จ อุทยพฺพยเตฺต เนว นิจฺจตาติ **‘‘นิโจฺจ’’**ติ วทนฺตสฺส อธิปฺปายํ วิวรโนฺต อาห **‘‘อุปฺปาทวยรหิโต’’**ติฯ **สารภูโตติ** นิจฺจตาย เอว สารภาโวฯ **สพฺพกาลิโกติ** สพฺพสฺมึ กาเล วิชฺชมาโนฯ **ปกติภาว**นฺติ สภาวภูตํ ปกติํ, ‘‘วโท’’ติอาทินา วา วุตฺตํ ปกติสงฺขาตํ สภาวํฯ **สสฺสติสม**นฺติ สสฺสติยา สมํ สสฺสติสมํ, ถาวรํ นิจฺจกาลนฺติ อโตฺถฯ **ตเถว ฐสฺสตีติ** เยนากาเรน ปุเพฺพ อฎฺฐาสิ, เอตรหิ ติฎฺฐติ, ตเถว เตนากาเรน อนาคเตปิ ฐสฺสตีติ อโตฺถฯ

ปจฺจกฺขนิทสฺสนํ อิทํ-สทฺทสฺส อาสนฺนปจฺจกฺขภาวํ กตฺวาฯ **ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิคต**นฺติ คต-สทฺทสฺส ปทวฑฺฒนมตฺตตํ อาหฯ **ทิฏฺฐีสุคต**นฺติ มิจฺฉาทิฏฺฐีสุ ปริยาปนฺนนฺติ อตฺโถฯ เตเนวาห **"ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิอโนฺตคธตฺตา"**ติฯ **ทิฏฺฐิยา คมนมตฺต**นฺติ ทิฏฺฐิยา คหณมตฺตํฯ ยถา ปน ปพฺพตชลวิทุคฺคานิ ทุนฺนิคฺคมนานิ, เอวํ ทิฏฺฐิคฺคาโหปีติ อาห **"ทุนฺนิคฺคมนเฏฺฐน คหน"**นฺติฯ ตํ นาม อุทกํ, ตํ คเหตฺวา ตํ อติกฺกมิตพฺพโต **กนฺตาโร,** นิรุทกวนํ, ตํ ปวนนฺติปิ วุจฺจติฯ อโญฺญ ปน อรญฺญปเทโส ทุรติกฺกมนเฏฺฐน กนฺตาโร วิยาติ, เอวํ ทิฏฺฐิปีติ อาห **"ทุรติกฺกมนเฏฺฐนา"**ติอาทิฯ **วินิวิชฺฌนํ** วิตุทนํฯ **วิโลมนํ** วิปริณามภาโวฯ อนวฏฺฐิตสภาวตาย วิจลิตํ **วิปฺผนฺทิต**นฺติ อาห **"กทาจี"**ติอาทิฯ อนุทฺพนฺธนาทิ วิย นิสฺสริตุํ อปฺปทานวเสน อเสริภาวกรณํ **พนฺธนโฏฺฐ,** กิเลสกมฺมวิปากวฏฺฏานํ ปจฺจยภาเวน ทูรคตมฺปิ อากฑฺฒิตฺวา สํโยชนํ **สํโยชนโฏฺฐ,** ทิฏฺฐิปิ ตถารูปาติ วุตฺตํ **"ทิฏฺฐิสํโยชน"**นฺติฯ **พนฺธนตฺถํ ทเสฺสโนฺต** กิจฺจสิทฺธิยาติ อธิปฺปาโยฯ เตเนวาห **"ทิฏฺฐิสํโยชเนน...เป.... มุจฺจตี"**ติฯ ตตฺถ **เอเตหีติ** อิมินา ชาติอาทิทุกฺขสฺส ปจฺจยภาวมาหฯ ชาติอาทิเก ทุกฺขธเมฺม สรูปโต ทเสฺสตฺวาปิ ''น ปริมุจฺจติ ทุกฺขสฺมา''ติ วทเนฺตน ภควตา ทิฏฺฐิสํโยชนํ นาม สพฺพานตฺถกรํ มหาสาวชฺชํ สพฺพสฺสปิ ทุกฺขสฺส มูลภูตนฺติ อยมโตฺถ วิภาวิโตติ ทเสฺสตุํ **"กิํ วา พหุนา, สกลวฏฺฏทุกฺขโตปิ น มุจฺจตี"**ติ วุตฺตํฯ

๒๐. นนุ เจตฺถ ทิฏฺฐิสํโยชนทสฺสเนน สีลพฺพตปรามาโสปิ ทเสฺสตโพฺพ, เอวญฺหิ ทสฺสเนน ปหาตพฺพา อาสวา อนวเสสโต ทสฺสิตา โหนฺตีติ โจทนํ สนฺธายาห **"ยสฺมา"**ติอาทิฯ **สีลพฺพตปรามาโส กามาสวาทิคฺคหเณเนว คหิโต โหติ** กามาสวาทิเหตุกตฺตา ตสฺสฯ อปฺปหีนกามราคาทิโก หิ กามสุขตฺถํ วา ภวสุทฺธตฺถํ วา เอวํ ภววิสุทฺธิ โหตีติ **สีลพฺพตานิ ปรามสนฺติ,** ''อิมินาหํ สีเลน วา วเตน วา ตเปน วา พฺรหฺมจริเยน วา เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา''ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๖; ม. นิ. ๒.๗๙), ''ตตฺถ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต อวิปริณามธโมฺม สสฺสติสมํ ตเถว ฐสฺสามี''ติ (ม. นิ. ๑.๑๙), ''สีเลน สุทฺธิ วเตน สุทฺธิ สีลพฺพเตน สุทฺธี''ติ (ธ. ส. ๑๒๒๒) จ **สุเตฺต**วุตฺตํ สีลพฺพตํ ปรามสนฺติฯ ตตฺถ **ภวสุขภววิสุทฺธิอตฺถ**นฺติ ภวสุขตฺถญฺจ ภววิสุทฺธิอตฺถญฺจฯ **ตสฺส คหิตตฺตา**ติ สีลพฺพตปรามาสสฺส ทิฏฺฐิคฺคหเณน คหิตตฺตา ยถา ''ทิฏฺฐิคตานํ ปหานายา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๗๗)ฯ **เตส**นฺติ ทสฺสนปหาตพฺพานํฯ **ทเสฺสตุํ** ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนายฯ **ตพฺพิปรีตสฺสา**ติ โยนิโสมนสิกโรโต กลฺยาณปุถุชฺชนสฺสฯ

ตสฺสาติ ''สุตวา''ติอาทิปาฐสฺสฯ **ตาวา**ติ ''สุตวา''ติ อิโต ปฏฺฐาย ยาว ''โส อิทํ ทุกฺข''นฺติ ปทํ, ตาว อิมํ ปทํ อวธิํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เหฏฺฐา วุตฺตนเยนา**ติ อริยสปฺปุริส-อริยธมฺม-สปฺปุริสธมฺม-มนสิกรณีย-อมนสิกรณียปทานํ ยถากฺกมํ มูลปริยาเย อิธ คเหตฺวา วุตฺตนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพติ สมฺพโนฺธฯ **วุตฺตปจฺจนีกโต**ติ ''สุตวา อริยสาวโก, อริยานํ ทสฺสาวี, สปฺปุริสานํ ทสฺสาวี''ติ เอเตสํ ปทานํ สพฺพากาเรน วุตฺตวิปรีตโต อโตฺถ เวทิตโพฺพ, โกวิทวินีตปทานํ ปน น สพฺพปฺปกาเรน วุตฺตวิปรีตโตฯ อรหา หิ นิปฺปริยาเยน อริยธเมฺม โกวิโท อริยธเมฺม สุวินีโต จ นามฯ เตนาห **"ปจฺจนีกโต จ สพฺพากาเรน...เป.... อริยสาวโกติ เวทิตโพฺพ"**ติฯ สงฺขารุเปกฺขาญาณํ **สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนา**ฯ เกจิ ปน ''ภงฺคญาณโต ปฏฺฐาย สิขาปตฺตวิปสฺสนา''ติ วทนฺติ, ตทยุตฺตํ ฯ **ตทนุรูเปน อเตฺถนา**ติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส อนุรูเปน อริยเฏฺฐน, น ปฏิเวธวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ กลฺยาณปุถุชฺชโน หิ อยํฯ ยถา จสฺส ''โยปิ กลฺยาณปุถุชฺชโน''ติ อารภิตฺวา ''โสปิ วุจฺจติ สิกฺขตีติ เสโกฺข''ติ ปริยาเยน **เสกฺขสุเตฺต** (สํ. นิ. ๕.๑๓) เสกฺขภาโว วุโตฺต, เอวํ อิธ อริยสาวกภาโว วุโตฺตฯ วุฏฺฐานคามินีวิปสฺสนาลกฺขเณหิ เย อริยสปฺปุริสธมฺมวินยสงฺขาตา โพธิปกฺขิยธมฺมา ติโสฺส สิกฺขา เอว วา สมฺภวนฺติ, เตสํ วเสน อิมสฺส

อริยสาวกาทิภาโว วุโตฺต ฯ เตนาห **“ตทนุรูเปน อเตฺถนา”**ติฯ อริยสฺส สาวโกติ วา อริยสาวกเตฺถน เอว วุโตฺต ยถา ‘‘อคมา ราชคหํ พุโทฺธ’’ติ (สุ. นิ. ๔๑๐)ฯ สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนาคฺคหณเญฺจตฺถ วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อนิวตฺติปฏิปทายํ ฐิตสฺส คหณตฺถนฺติ ยถาวุตฺตา อตฺถสํวณฺณนา สุฏฺฐุตรํ ยุชฺชเตวฯ

๒๑. ยถา ธาตุมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิโฏฺฐ ธาตุกมฺมฏฺฐานิโก อายตนาทิมุเขน อภินิวิโฏฺฐ อายตนาทิกมฺมฏฺฐานิโก, เอวํ สจฺจมุเขน อภินิวิโฏฺฐติ วุตฺตํ **“จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิโก”**ติฯ จตุโรฆนิตฺถรณตฺถิเกหิ กาตพฺพโต กมฺมํ, ภาวนาฯ กมฺมเมว วิเสสาธิคมสฺส ฐานํ การณนฺติ, กเมฺม วา ยถาวุตฺตนเฏฺฐน ฐานํ อวฏฺฐานํ ภาวนารโมฺภกมฺมฏฺฐานํ, ตเทว จตุสจฺจมุเขน ปวตฺตํ เอตสฺส อตฺถีติ **จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิโก**ฯ อุภยํ นปฺปวตฺตติ เอตฺถาติ **อปฺปวตฺติ**ฯ **อุคฺคหิตจตุสจฺจกมฺมฏฺฐาโน**ติ จ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ปาฬิโต อตฺถโต จ อุคฺคเหตฺวา มนสิการโยคฺคํ กตฺวา ฐิโตฯ **วิปสฺสนามคฺคํ สมารุโฬฺห**ติ สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสเน ปติฏฺฐาย ตเทว นามรูปํ อนิจฺจาทิโต สมฺมสโนฺตฯ **สมนฺนาหรตี**ติ วิปสฺสนาวชฺชนํ สนฺธายาห, ตสฺมา ยถา ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ วิปสฺสนาญาณํ ปวตฺตติ, เอวํ สมนฺนาหรติ อาวชฺชตีติ อโตฺถฯ กถํ ปเนตฺถ ‘‘มนสิ กโรตี’’ติ อิมินา ‘‘วิปสฺสตี’’ติ อยมโตฺถ วุโตฺต โหตีติ อาห **“เอตฺถ…เป…. วุตฺตา”**ติฯ **เอตฺถา**ติ จ อิมสฺมิํ สุเตฺตติ อโตฺถฯ **วิปสฺสตี**ติ จ ยถา อุปริ วิเสสาธิคโม โหติ, เอวํ ญาณจกฺขุนา วิปสฺสติ, โอโลเกตีติ อโตฺถฯ มโคฺคปิ วตฺตโพฺพฯ ปุริมญฺหิ สจฺจทฺวยํ คมฺภีรตฺตา ทุทฺทสํ, อิตรํ ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรํฯ

อภินิเวโสติ วิปสฺสนาภินิเวโส วิปสฺสนาปฏิปตฺติฯ **ตทารมฺมเณ**ติ ตํ รูปกฺขนฺธํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวเตฺตฯ **ยาถาวสรสลกฺขณํ ววตฺถเปตฺวา**ติ อวิปรีตํ อตฺตโน อารมฺมณํ สภาวเจฺฉทนาทิกิจฺจเญฺจว อญฺญาณาทิลกฺขณญฺจ อสงฺกรโต หทเย ฐเปตฺวาฯ อิมินา ปุเพฺพ นามรูปปริเจฺฉเท กเตปิ ธมฺมานํ สลกฺขณววตฺถาปนํ ปจฺจยปริคฺคเหน สุววตฺถาปิตํ นาม โหตีติ ทเสฺสติ ยถา ‘‘ทฺวิกฺขตฺตุํ พทฺธํ สุพทฺธ’’นฺติฯ เอวญฺหิ ญาตปริญฺญาย กิจฺจํ สิทฺธํ นาม โหติฯ ปจฺจยโต ปจฺจยุปฺปนฺนโต จ ววตฺถาปิตตฺตา ปากฏภาเวน สิเทฺธนปิ สิทฺธภาโว ปากโฏ โหตีติ วุตฺตํ **“อหุตฺวา โหนฺตี”**ติฯ **อนิจฺจลกฺขณํ อาโรเปตี**ติ อสโต หิ อุปฺปาเทน ภวิตพฺพํ, น สโต, อุปฺปาทวนฺตโต จ เนสํ เอกเนฺตน อิจฺฉิตพฺพา ปจฺจยายตฺตวุตฺติภาวโต, สติ อุปฺปาเท อวสฺสํภาวี นิโรโธติ นเตฺถว นิจฺจตาวกาโสติฯ สูปฏฺฐิตานิจฺจตาย จ อุทยพฺพยธเมฺมหิ อภิณฺหปฏิปีฬนโต ทุกฺขมนเฏฺฐน ทุกฺขํฯ เตนาห **“อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา ทุกฺขาติ ทุกฺขลกฺขณํ อาโรเปตี”**ติฯ กตฺถจิปิ สงฺขารคเต ‘‘มา ชีริ มา พฺยาธิยี’’ติ อลพฺภนโต นตฺถิ วสวตฺตนนฺติ อาห **“อวสวตฺตนโต อนตฺตาติ อนตฺตลกฺขณํ อาโรเปตี”**ติฯ **ปฏิปาฏิยา**ติ อุทยพฺพยญาณาทิปรมฺปรายฯ

ตสฺมิํ ขเณติ โสตาปตฺติมคฺคกฺขเณฯ **เอกปฏิเวเธเนวา**ติ เอกญาเณเนว ปฏิวิชฺฌเนนฯ ปฏิเวโธ ปฏิฆาตาภาเวน วิสเย นิสฺสงฺคจารสงฺขาตํ นิพฺพิชฺฌนํฯ **อภิสมโย** อวิรชฺฌิตฺวา วิสยสฺส อธิคมสงฺขาโต **อวโพโธ**ฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ชานนเมว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **ปริญฺญาปฏิเวโธ**ฯ อยํ ยถา ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติํ คเหตฺวา วุโตฺต, น ปน มคฺคญาณสฺส ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินาปิ วตฺตนโตฯ เตนาห **“น หิสฺส ตสฺมิํ สมเย”**ติอาทิฯ ปหีนสฺส ปุน อปฺปหาตพฺพตาย ปกฏฺฐํ หานํ จชนํ สมุจฺฉินฺทนํ ปหานํ, ปหานเมว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **ปหานปฏิเวโธ**ฯ อยมฺปิ เยน กิเลเสน อปฺปหียมาเนน มคฺคภาวนาย น ภวิตพฺพํ, อสติ จ มคฺคภาวนาย โย อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส กิเลสสฺส ปทฆาตํ กโรนฺตสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปา

เทนฺตสฺส ญาณสฺส ตถาปวตฺติยา ปฏิฆาตาภาเวน นิสฺสงฺคจารํ อุปาทาย เอวํ วุตฺตํฯ สจฺฉิกิริยา ปจฺจกฺขกรณํ, อนุสฺสวาการปริวิตกฺกาทิเก มุญฺจิตฺวา สรูปโต อารมฺมณกรณํ อิทํ ตนฺติ ยถาสภาวโต คหณํ, สา เอว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ**ฯ อยํ ปน ยสฺส อาวรณสฺส อสมุจฺฉินฺนตฺตา ญาณํ นิโรธํ อาลมฺพิตุํ น สกฺกติ, ตสฺส สมุจฺฉินฺนตฺตา ตํ สรูปโต วิภาวิตเมว ปวตฺตตีติ เอวํ วุตฺโตฯ

ภาวนา อุปฺปาทนา วฑฺฒนา จ, ตตฺถ ปฐมมคฺค อุปฺปาทนฏฺเฐน, ทุติยาทีสุ วฑฺฒนฏฺเฐน, อุภยตฺถาปิ วา อุภยถาปิ เวทิตพฺพํฯ ปฐมมคฺโคปิ หิ ยถารหํ วุฏฺฐานคามินิยํ ปวตฺตํ ปริชานนาทิํ วฑฺฒฺโนฺต ปวตฺตตีติ ตตฺถาปิ วฑฺฒนฏฺเฐน ภาวนา สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ทุติยาทีสุปิ อปฺปหีนกิเลสปฺปหานโต ปุคฺคลนฺตรสาธนโต อุปฺปาทนฏฺเฐน ภาวนา, สา เอว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ ***ภาวนา ปฏิเวโธ***ฯ อยมฺปิ หิ ยถา ญาเณ ปวตฺเต ปจฺฉา มคฺคธมฺมานํ สรูปปริจฺเฉเท สมฺโมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติเมว คเหตฺวา วุตฺโต, ติฏฺฐตุ ตาว ยถาธิคตมคฺคธมฺมํ ยถาปวตฺเตสุ ผลธมฺเมสุปิ อยํ ยถาธิคตสจฺจธมฺเมสุ วิย วิคตสมฺโมโหว โหติฯ เตน วุตฺตํ ''ทิฏฺฐธมฺโม ปตฺตธมฺโม วิทิตธมฺโม ปริโยคาฬฺหธมฺโม''ติ (ที. นิ. ๑.๒๙๙, ๓๕๖; มหาว. ๒๗, ๕๗)ฯ ยโต จสฺส ธมฺมตาสโณฺจิตา ยถาธิคตสจฺจธมฺมาวลมฺพินิโย มคฺควีถิโต ปรโต มคฺคผลปหีนาวสิฏฺฐกิเลสนิพฺพานานํ ปจฺจเวกฺขณา ปวตฺตนฺติฯ ทุกฺขสจฺจธมฺมา หิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทโยฯ อยญฺจ อตฺถวณฺณนา ''ปริญฺญาภิสมเยนา''ติอาทีสุปิ วิภาเวตพฺพาฯ **เอกาภิสมเยน อภิสเมตี**ติ วุตฺตเมวตฺถํ วิภูตตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''โน จ โข อญฺญมญฺญูน ญาเณนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

วิตณฺฑวาที ปนาห ''อริยมคฺคญาณํ จตูสุ สเจฺจสุ นานาภิสมยวเสน กิจฺจกรณํ, น เอกาภิสมยวเสนฯ ตญฺหิ กาเลน ทุกฺขํ ปชานาติ, กาเลน สมุทยํ ปชหติ, กาเลน นิโรธํ สจฺฉิกโรติ, กาเลน มคฺคํ ภาเวติ, อญฺญถา เอกสฺส ญาณสฺส เอกสฺมิํ ขเณ จตุกิจฺจกรณํ น ยุชฺชติฯ น หิทํ กตฺถจิ ทิฏฺฐมฺปิ สุตฺตํ อตฺถี''ติฯ โส วตฺตโพฺพ – ยทิ อริยมคฺคญาณํ นานาภิสมยวเสน สจฺจานิ อภิสเมติ, น เอกาภิสมยวเสน, เอวํ สเนฺต ปเจฺจกมฺปิ สเจฺจสุ นานกฺขเณเนว ปวเตฺตยฺย, น เอกกฺขเณน, ตถา สติ ทุกฺขาทีนํ เอกเทเสกเทสเมว ปริชานาติ ปชหตีติ อาปชฺชตีติ นานาภิสมเย ปฐมมคฺคาทีหิ ปหาตพฺพานํ สโณฺญชนตฺตยาทีนํ เอกเทเสกเทสปฺปหานํ สิยาติ เอกเทสโสตาปตฺติมคฺคฏฺฐาทิตา, ตโต เอว เอกเทสโสตาปนฺนาทิตา จ อาปชฺชติ อนนฺตรผลตฺตา โลกุตฺตรกุสลานํ, น จ ตํ ยุตฺตํฯ น หิ กาลเภเทน วินา โส เอว โสตาปโนฺน จ อโสตาปโนฺน จาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ

อปิจายํ นานาภิสมยวาที เอวํ ปุจฺฉิตโพฺพ ''มคฺคญาณํ สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌนฺตํ กิํ อารมฺมณโต ปฏิวิชฺฌติ, อุทาหุ กิจฺจโต''ติ? ชานมาโน ''กิจฺจโต''ติ วเทยฺย, ''กิจฺจโต ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส กิํ นานาภิสมเยนา''ติ วตฺวา ปฏิปาฏิยานิทสฺสเนน สญฺญาเปตโพฺพฯ อถ ''อารมฺมณโต''ติ วเทยฺย, เอวํ สเนฺต ตสฺส ญาณสฺส วิปสฺสนาญาณสฺส วิย ทุกฺขสมุทยานํ อจฺจนฺตปริญฺญาสมุเจฺฉทา น ยุตฺตา อนิสฺสฏตฺตาฯ ตถา มคฺคทสฺสนํฯ น หิ มโคฺค สยเมว อตฺตานํ อารพฺภ ปวตฺตตีติ ยุตฺตํ, มคฺคนฺตรปริกปฺปนาย ปน อนวฏฺฐานํ อาปชฺชติ, ตสฺมา ตีณิ สจฺจานิ กิจฺจโต, นิโรธํ กิจฺจโต จ อารมฺมณโต จ ปฏิวิชฺฌตีติ เอวํ อสมฺโมหโต ปฏิวิชฺฌนฺตสฺส มคฺคญาณสฺส นเตฺถว นานาภิสมโยฯ วุตฺตเญฺหตํ ''โย ภิกฺขเว ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ โส ปสฺสตี''ติอาทิฯ น เจตํ กาลนฺตรทสฺสนํ สนฺธาย วุตฺตํ ''โย นุ โข, อาวุโส, ทุกฺขํ ปสฺสติ, ทุกฺขสมุทยมฺปิ …เป.… ทุกฺขนิโรธคามินิปฏิปทมฺปิ โส ปสฺสตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๑๐๐) เอกจฺจทสฺสนสมงฺคิโน อญฺญสจฺจทสฺสนสมงฺคิภาววิจารณายํ ตทตฺถสาธนตฺถํ อายสฺมตา ควมฺปติเตฺถเรน อาภตตฺ

ตา, ปเจฺจกญฺจ สจฺจตฺตยทสฺสนสฺส โยชิตตฺตา, อญฺญถา ปุริมทิฏฺฐสฺส ปุน อทสฺสนโต สมุทยาทิทสฺสนมโยชนิยํ สิยาฯ น หิ โลกุตฺตรมโคฺค โลกิยมโคฺค วิย กตการีภาเวน ปวตฺตติ สมุเจฺฉทกตฺตา, ตถา โยชเนน จ สพฺพทสฺสนํ ทสฺสนนฺตรปรมนฺติ ทสฺสนานุปรโม สิยาติ เอวํ อาคมโต ยุตฺติโต จ นานาภิสมโย น ยุชฺชตีติ สญฺญาเปตโพฺพฯ เอวํ เจ สญฺญตฺตึ คจฺฉติ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ คจฺฉติ, **อภิธเมฺม** (กถา. ๒๗๔) โอธิโสกถาย สญฺญาเปตโพฺพติฯ

นิโรธํ อารมฺมณโตติ นิโรธเมว อารมฺมณโตติ นิยโม คเหตโพฺพ, น อารมฺมณโตวาติฯ เตน นิโรเธ กิจฺจโตปิ ปฏิเวโธ สิโทฺธ โหติฯ **ตสฺมิํ สมเย**ติ สจฺจานํ อภิสมเยฯ **วีสติวตฺถุกา**ติ อาทิ ‘‘ตีณิ สโญฺญชนานี’’ติ วุตฺตานํ สรูปทสฺสนํฯ **จตูสุ อาสเวสู**ติ อิทํ อภิธมฺมนเยน วุตฺตํ, น สุตฺตนฺตนเยนฯ น หิ สุเตฺต กตฺถจิ จตฺตาโร อาสวา อาคตา อตฺถิฯ ยทิ วิจิกิจฺฉา น อาสโว, อถ กสฺมา ‘‘สกฺกายทิฏฺฐิ วิจิกิจฺฉา สีลพฺพตปรามาโส, อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, อาสวา ทสฺสนา ปหาตพฺพา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ทสฺสนา ปหาตพฺพา’’**ติอาทิฯ **เอตฺถ ปริยาปนฺนตฺตา**ติ เอเตน สมฺมาสงฺกปฺปสฺส วิย ปญฺญากฺขเนฺธ กิจฺจสภาคตาย อิธ วิจิกิจฺฉาย อาสวสงฺคโห กโตติ ทเสฺสติฯ

สโพฺพ อตฺตคฺคาโห สกฺกายทิฏฺฐิวินิมุโตฺต นตฺถีติ วุตฺตํ **‘‘ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนํ...เป.... วิภตฺตา’’**ติฯ สา หิ ทิฏฺฐิ เอกสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท สนฺตาเน จ ฐิตํ เอกฏฺฐํ, ตตฺถ ปฐมํ สหชาเตกฏฺฐํ, อิตรํ ปหาเนกฏฺฐํ, ตทุภยมฺปิ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ทิฏฺฐาสเวหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สพฺพถาปี**ติ สพฺพปฺปกาเรน, สหชาเตกฏฺฐปหาเนกฏฺฐปฺปกาเรหีติ อโตฺถฯ **อวเสสา**ติ ทิฏฺฐาสวโต อวสิฏฺฐาฯ **ตโยปิ อาสวา**ติ กามาสวภวาสวอวิชฺชาสวาฯ ตถา หิ ปุเพฺพ ‘‘จตูสุ อาสเวสู’’ติ วุตฺตํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา พหู เอเวตฺถ อาสวา ปหาตพฺพา, ตสฺมา พหุวจนนิเทฺทโส กโต ‘‘อิเม วุจฺจนฺติ, ภิกฺขเว, อาสวา ทสฺสนา ปหาตพฺพา’’ติฯ **โปราณาน**นฺติ อฏฺฐกถาจริยานํ, ‘‘ปุราตนานํ มชฺฌิมภาณกาน’’นฺติ จ วทนฺติฯ

ทสฺสนา ปหาตพฺพาติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ทสฺสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สํวราปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๒. **สํวราทีหี**ติ สํวรปฏิเสวนอธิวาสนปริวชฺชนวิโนทเนหิฯ **สเพฺพสมฺปี**ติ จตุนฺนมฺปิ อริยมคฺคานํฯ **อยน**ฺติ สํวราปหาตพฺพาทิกถา **ปุพฺพภาคปฏิปทาติ เวทิตพฺพา**ฯ ตถา หิ เหฏฺฐา ‘‘อุปกฺกิเลสวิโสธนํ อาทิํ กตฺวา อาสวกฺขยปฏิปตฺติทสฺสนตฺถ’’นฺติ สุตฺตนฺตเทสนาย ปโยชนํ วุตฺตํฯ น หิ สกฺกา อาทิโต เอว อริยมคฺคํ ภาเวตุํ, อถ โข สมาทินฺนสีโล อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร ‘‘สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ, สงฺขาเยกํ อธิวาเสติ, สงฺขาเยกํ ปริวเชฺชติ, สงฺขาเยกํ วิโนเทตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๔๘; ม. นิ. ๒.๑๖๘) เอวํ วุตฺตํ จตุราปเสฺสนปฏิปตฺติํ ปฏิปชฺชมาโน สมฺมสนวิธิํ โอตริตฺวา อนุกฺกเมน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อาสเว เขเปติฯ เตนาห ภควา ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหาสมุโทฺท อนุปุพฺพนิโนฺน อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโร, น อายตเกเนว ปปาโต, เอวํ โข, ภิกฺขเว, อิมสฺมิํ ธมฺมวินเย อนุปุพฺพสิกฺขา อนุปุพฺพกิริยา อนุปุพฺพปฏิปทา, น อายตเกเนว อญฺญาปฏิเวโธ’’ติ (อ. นิ. ๘.๒๐; อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕)ฯ

อิธาติ อยํ **อิธ**-สโทฺท สพฺพาการโต อินฺทฺริยสํวรสํวุตสฺส ปุคฺคลสฺส สนฺนิสฺสยภูตสาสนปริทีปโน, อญฺญสาสนสฺส ตถาภาวปฏิเสธโน จาติ วุตฺตํ **‘‘อิมสฺมิํ สาสเน’’**ติฯ **อาทีนวปฏิ

สงฺขาติ อาทีนวปจฺจเวกฺขณาฯ **สมฺปลิมฏฺฐนฺ**ติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๖.๕๘) ฆํสิตํฯ **อนุพฺยญฺชนโส**ติ หตฺถปาทหสิตกถิตวิโลกิตาทิปฺปการภาคโสฯ ตญฺหิ อโยนิโส มนสิกโรโต กิเลสานํ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต "อนุพฺยญฺชน"นฺติ วุจฺจติฯ **นิมิตฺตคฺคาโห**ติ อิตฺถิปุริสนิมิตฺตาทิกสฺส วา กิเลสวตฺถุภูตสฺส วา นิมิตฺตสฺส คาโหฯ **อาทิตฺตปริยายนเยนา**ติ อาทิตฺตปริยาเย (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) อาคตนเยน เวทิตพฺพา อาทีนวปฏิสงฺขาติ โยชนาฯ ยถา อิตฺถิยา อินฺทฺริยนฺติ อิตฺถินฺทฺริยํ, น เอวมิทํ, อิทํ ปน **จกฺขุเมว อินฺทฺริยนฺติ จกฺขุนฺทฺริยนฺติ**ฯ **ติตฺถกาโกวิยา**ติ ติเตฺถ กาโก ติตฺถกาโก, นทิยา สมติกฺกมนติเตฺถ นิยตฏฺฐิติโกฯ **อาวาฏกจฺฉโป**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย **จกฺขุนฺทฺริเย** นิยตฏฺฐาโน **สํวโร** จกฺขุนฺทฺริยสํวโรฯ **มุฏฺฐสฺสจฺจํ** สติปฏิปกฺขา อกุสลธมฺมาฯ ยทิปิ อญฺญตฺถ อสเงฺขยฺยมฺปิ ภวงฺคจิตฺตํ นิรนฺตรํ อุปฺปชฺชติ, ปสาทฆฏฺฏนาวชฺชนุปฺปาทานํ ปน อนฺตเร เทฺว เอว ภวงฺคจิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อยํ จิตฺตนิยาโมติ อาห **ภวเงฺค "ทฺวิกฺขตฺตุํ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุเทฺธ"**ติฯ

ชวนกฺขเณ ปน สเจ ทุสฺสีลฺยํ วาติอาทิ (วิสุทฺธิ. ฏี. ๑.๑๕; ธ. ส. มูลฏี. ๑๓๕๒) ปุน อวจนตฺถํ อิเธว สพฺพํ วุตฺตนฺติ ฉสุ ทฺวาเรสุ ยถาสมฺภวํ โยเชตพฺพํฯ น หิ ปญฺจทฺวาเร กายวจีทุจฺจริตสงฺขาโต ทุสฺสีลฺยสํวโร อตฺถีติ โส มโนทฺวารวเสน, อิตโร ฉนฺนมฺปิ ทฺวารานํ วเสน โยเชตโพฺพฯ มุฏฺฐสฺสจฺจาทีนญฺหิ สติปฏิปกฺขาทิลกฺขณานํ อกุสลธมฺมานํ สิยา ปญฺจทฺวาเร อุปฺปตฺติ, น เตฺวว กายิกวาจสิกวีติกฺกมภูตสฺส ทุสฺสีลฺยสฺส ตตฺถ อุปฺปตฺติ ปญฺจทฺวาริกชวนานํ อวิญฺญตฺติชนกตฺตาติฯ

ยถา กินฺติ เยน ปกาเรน ชวเน อุปฺปชฺชมาโน อสํวโร "จกฺขุทฺวาเร อสํวโร"ติ วุจฺจติ, ตํ นิทสฺสนํ กินฺติ อโตฺถฯ **ยถา**ติอาทินา นครทฺวาเร อสํวเร สติ ตํสมฺพนฺธานํ ฆราทีนํ อสํวุตตา วิย ชวเน อสํวเร สติ ตํสมฺพนฺธานํ ทฺวาราทีนํ อสํวุตตาติ อญฺญาสํวเร อญฺญาสํวุตตาสามญฺญเมว นิทเสฺสติ, น ปุพฺพาปรสามญฺญํ, อโนฺตพหิสามญฺญํ วาฯ สมฺพโนฺธ จ ชวเนน ทฺวาราทีนํ เอกสนฺตติปริยาปนฺนตาย เอว ทฏฺฐโพฺพฯ ปจฺจยภาเวน ปุริมนิปฺผนฺนํ ชวนกาเล อสนฺตมฺปิ ภวงฺคาทิ ผลนิปฺผตฺติยา จกฺขาทิ วิย สนฺตํเยว นามฯ น หิ ธรมานํเยว "สนฺต"นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมา สติ ทฺวารภวงฺคาทิเก ปจฺฉา อุปฺปชฺชมานํ ชวนํ พาหิรํ วิย กตฺวา นครทฺวารสมานํ วุตฺตํฯ อิตรญฺจ อโนฺตนครฆราทิสมานํฯ ชวนสฺส หิ ปรมตฺถโต อสติปิ พาหิรภาเว อิตรสฺส จ อพฺภนฺตรภาเว "ปภสฺสรมิทํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตญฺจ โข อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐ"นฺติ (อ. นิ. ๑.๔๙) อาทิวจนโต อาคนฺตุกภูตสฺส กทาจิ กทาจิ อุปฺปชฺชมานสฺส ชวนสฺส พาหิรภาโว, ตพฺพิธุรสภาวสฺส อิตรสฺส อพฺภนฺตรภาโว จ ปริยายโต เวทิตโพฺพฯ ชวเน วา อสํวเร อุปฺปเนฺน ตโต ปรํ ทฺวารภวงฺคาทีนํ อสํวรเหตุภาวาปตฺติโต นครทฺวารสทิเสน ชวเนน ปวิสิตฺวา ทุสฺสีลฺยาทิโจรานํ ทฺวารภวงฺคาทีสุ มุสนํ กุสลภณฺฑวินาสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ อุปฺปเนฺน หิ อสํวเร ทฺวาราทีนํ ตสฺส เหตุภาโว ปญฺญายติ, โส จ อุปฺปชฺชมาโนเยว ทฺวาราทีนํ สํวรูปนิสฺสยภาวํ ปฏิพาเหนฺตเยว ปวตฺตตีติ อยเญฺหตฺถ อสํวราทีนํ ปวตฺตินโยฯ ปญฺจทฺวาเร รูปาทิอารมฺมเณ อาปาถคเต ยถาปจฺจยํ อกุสลชวเน อุปฺปชฺชิตฺวา ภวงฺคํ โอติเณฺณ มโนทฺวาริกชวนํ ตํเยว อารมฺมณํ กตฺวา ภวงฺคํ โอตรติ, ปุน ตสฺมิํเยว ทฺวาเร "อิตฺถี ปุริโส"ติอาทินา วิสยํ ววตฺถเปตฺวา ชวนํ ภวงฺคํ โอตรติ, ปุน วาเร รชฺชนาทิวเสน ชวนํ ชวติ, ปุนปิ ยทิ ตาทิสํ อารมฺมณํ อาปาถมาคจฺฉติ, ตํสทิสเมว ปญฺจทฺวาเร รูปาทีสุ ชวนํ อุปฺปชฺชติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **"เอวเมว ชวเน ทุสฺสีลฺยาทีสุ อุปฺปเนฺนสุ ตสฺมิํ อสํวเร สติ ทฺวารมฺปิ อคุตฺต"**นฺติอาทิฯ อยํ ตาว อสํวรปเกฺข อตฺถวณฺณนาฯ

สํวรปเกฺขปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สํวเรน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล สํวุโตติ วุโตฺตติ อาห **“อุเปโตติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **เอกชฺฌํ กตฺวา**ติ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต’’ติ ปทญฺจ อตฺถโต อภินฺนํ สมานํ กตฺวาฯ **อยเมว เจตฺถ อโตฺถ สุนฺทรตโร** อุปริปาฬิยา สํสนฺทนโตฯ เตนาห **“ตถาหี”**ติอาทิฯ **ยนฺติ อาเทโส**ติ อิมินา ลิงฺควิปลฺลาเสน สทฺธึ วจนวิปลฺลาโส กโตติ ทเสฺสติ, นิปาตปทํ วา เอตํ ปจฺจตฺตปุถุวจนตฺถํฯ **วิฆาตกรา**ติ จิตฺตวิฆาตกรณา จิตฺตทุกฺขนิพฺพตฺตกา จฯ ยถาวุตฺตกิเลสเหตุกา ทาหานุพนฺธา วิปากา เอว **วิปากปริฬาหา**ฯ ยถา ปเนตฺถ อาสวา อเญฺญ จ วิฆาตกรา กิเลสวิปากปริฬาหา สมฺภวนฺติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“จกฺขุทฺวาเรหี”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ เอตฺถ จ สํวรญฺปาโย, สํวริตพฺพํ, สํวโร, ยโต โส สํวโร, ยตฺถ สํวโร, ยญฺจ สํวรผลนฺติ อยํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ กถํ? ปฏิสงฺขา โยนิโสติ หิ **สํวรญฺปาโย**ฯ จกฺขุนฺทฺริยํ **สํวริตพฺพํ**ฯ สํวรคฺคหเณน คหิตา สติ **สํวโร**ฯ อสํวุตสฺสาติ **สํวรณาวธิ**ฯ อสํวรโต หิ สํวรณํฯ สํวริตพฺพคฺคหเณน สิโทฺธ อิธ **สํวรวิสโย**ฯ จกฺขุนฺทฺริยญฺหิ สํวรญาณํ รูปารมฺมเณ สํวรียตีติ อวุตฺตสิโทฺธยมโตฺถฯ อาสวตนฺนิมิตฺตกิเลสาทิปริฬาหาภาโว **ผลํ**ฯ เอวํ โสตทฺวาราทีสุปิ โยเชตพฺพํฯ **สพฺพเตฺถวา**ติ มโนทฺวาเร ปญฺจทฺวาเร จาติ สพฺพสฺมึ ทฺวาเรฯ

สํวราปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิเสวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๓. ปฏิสงฺขา โยนิโส จีวรนฺติอาทีสุ ‘‘สีตสฺส ปฏิฆาตายา’’ติอาทินา วุตฺตํ ปจฺจเวกฺขณเมว โยนิโส ปฏิสงฺขาฯ **อีทิส**นฺติ เอวรูปํ อิฏฺฐารมฺมณํฯ ***ภวปตฺถนาย อสฺสาทยโต***ติ ภวปตฺถนามุเขน ภาวิตํ อารมฺมณํ อสฺสาเทนฺตสฺสฯ **จีวร**นฺติ นิวาสนาทิ ยํ กิญฺจิ จีวรํฯ **ปฏิเสวตี**ติ นิวาสนาทิวเสน ปริภุญฺชติฯ **ยาวเทวา**ติ ปโยชนปริมาณนิยมนํฯ สีตปฏิฆาตาทิเยว หิ โยคิโน จีวรปฏิเสวเน ปโยชนํฯ **สีตสฺสา**ติ ธาตุโกฺขภโต วา อุตุปริณามโต วา อุปฺปนฺนสีตสฺสฯ **ปฏิฆาตายา**ติ ปฏิพาหนตฺถํ ตปฺปจฺจยสฺส วิการสฺส วิโนทนตฺถํฯ **อุณฺหสฺสา**ติ อคฺคิสนฺตาปโต อุปฺปนฺนสฺส อุณฺหสฺสฯ **ฑํสา**ทโย ปากฏาเยวฯ ปุน **ยาวเทวา**ติ นิยตปโยชนปริมาณนิยมนํฯ นิยตญฺหิ ปโยชนํ จีวรปฏิเสวนสฺส หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนํ, อิตรํ กทาจิ กทาจิ ฯ **หิริโกปีน**นฺติ สมฺพาธฏฺฐานํ ฯ ยสฺมิญฺหิ อเงฺค วิวเฏ หิรีกุปฺปติ วินสฺสติ, ตํ หิริยา โกปนโต หิริโกปีนํ, ตสฺส ปฏิจฺฉาทนตฺถํ จีวรํ ปฏิเสวติฯ

ปิณฺฑปาตนฺติ ยํ กิญฺจิ อาหารํฯ โส หิ ปิโณฺฑเลฺยน ภิกฺขนาย ปเตฺต ปตนโต ตตฺถ ตตฺถ ลทฺธภิกฺขาปิณฺฑานํ ปาโต สนฺนิปาโตติ ‘‘ปิณฺฑปาโต’’ติ วุจฺจติฯ **เนว ทวายา**ติ น กีฬานายฯ **น มทายา**ติ น พลมทมานมทปุริสมทตฺถํฯ **น มณฺฑนายา**ติ น องฺคปจฺจงฺคานํ ปีณนภาวตฺถํฯ **น วิภูสนายา**ติ น เตสํเยว โสภนตฺถํ, ฉวิสมฺปตฺติอตฺถนฺติ อโตฺถฯ อิมานิ จ ปทานิ ยถากฺกมํ โมห-โทส-สณฺฐาน-วณฺณ-ราคูปนิสฺสย-ปหานตฺถานิ เวทิตพฺพานิฯ ปุริมํ วา ทฺวยํ อตฺตโน อตฺตโน สํกิเลสุปฺปตฺตินิเสธนตฺถํ, อิตรํ ปรสฺสปิฯ จตฺตาริปิ กามสุขลฺลิกานุโยคสฺส ปหานตฺถํ วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ **กายสฺสา**ติ รูปกายสฺสฯ **ฐิติยา ยาปนายา**ติ ปพนฺธฏฺฐิตตฺถเญฺจว ปวตฺติยา อวิเจฺฉทนตฺถญฺจ จิรกาลฏฺฐิตตฺถํ ชีวิตินฺทฺริยสฺส ปวตฺตาปนตฺถํฯ **วิหึสูปรติยา**ติ ชิฆจฺฉาทุกฺขสฺส อุปรมณตฺถํฯ **พฺรหฺมจริยานุคฺคหายา**ติ สาสนมคฺคพฺรหฺมจริยานํ อนุคฺคหตฺถํฯ **อิตี**ติ เอวํ อิมินา อุปาเยนฯ **ปุราณญฺจ เวทนํ ปฏิหงฺขามี**ติ ปุราณํ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนํ ปฏิหนิสฺสามิฯ **นวญฺจ เวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามี**ติ นวํ ภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนํ น อุปฺปาเทสฺสามีติฯ ตสฺสา หิ อนุปฺปนฺนาย อนุปฺปชฺชนตฺถเมว อาหารํ ปริภุญฺชติฯ เอตฺถ จ อภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกเวทนา นาม ยถาปวตฺตา ชิฆจฺฉานิมิตฺตา เวท

นาฯ สา หิ อภุญฺชนฺตสฺส ภิโยฺย ภิโยฺย ปวฑฺฒนวเสน อุปฺปชฺชติ, ภุตฺตปจฺจยา อุปฺปชฺชนก เวทนาปิ ขุทานิมิตฺตาว องฺคทาหสูลาทิเวทนา อปฺปวตฺตาฯ สา หิ ภุตฺตปจฺจยา อนุปฺปนฺนาว น อุปฺปชฺชิสฺสตีติฯ วิหึสานิมิตฺตตา เจตาสํ วิหึสาย วิเสโสฯ

ยาตฺรา จ เม ภวิสฺสตีติ ยาปนา จ เม จตุนฺนํ อิริยาปถานํ ภวิสฺสติฯ **ยาปนายา**ติ อิมินา ชีวิตินฺทฺริยยาปนา วุตฺตา, อิธ จตุนฺนํ อิริยาปถานํ อวิเจฺฉทสงฺขาตา ยาปนาติ อยเมตาสํ วิเสโสฯ **อนวชฺชตา จ ผาสุวิหาโร จา**ติ อยุตฺตปริเยสนปฏิคฺคหณปริโภคปริวชฺชเนน อนวชฺชตา, ปริมิตปริโภเคน ผาสุวิหาโรฯ อสปฺปายาปริมิตโภชนปจฺจยา อรติตนฺทีวิชมฺภิตาวิญฺญุครหาทิโทสาภาเวน วา อนวชฺชตา, สปฺปายปริมิตโภชนปจฺจยา กายพลสมฺภเวน ผาสุวิหาโรฯ ยาวทตฺถอุทราวเทหกโภชนปริวชฺชเนน เสยฺยสุขปสฺสสุขมิทฺธสุขาทีนํ อภาวโต อนวชฺชตา, จตุปญฺจาโลปมตฺตตฺตญฺญีนโภชเนน จตุอิริยาปถโยคฺยตาปาทนโต ผาสุวิหาโรฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จตฺตาโร ปญฺจ อาโลเป, อภุตฺวา อุทกํ ปิเว;
> อลํ ผาสุวิหาราย, ปหิตตฺตสฺส ภิกฺขุโน’’ติฯ (เถรคา. ๙๘๓);

เอตฺตาวตา ปโยชนปริคฺคโห, มชฺฌิมา จ ปฏิปทา ทีปิตา โหติฯ

เสนาสนนฺติ สยนญฺจ อาสนญฺจฯ ยตฺถ หิ วิหาราทิเก เสติ นิปชฺชติ, อาสติ นิสีทติ, ตํ เสนาสนํฯ **อุตุปริสฺสยวิโนทนปฏิสลฺลานารามตฺถ**นฺติ อุตุเยว ปริสหนเฏฺฐน ปริสฺสโย, สรีราพาธจิตฺตวิเกฺขปกโร, อถ วา ยถาวุโตฺต อุตุ จ สีหพฺยคฺฆาทิปากฏปริสฺสโย จ ราคโทสาทิปฏิจฺฉนฺนปริสฺสโย จ อุตุปริสฺสโย, ตสฺส วิโนทนตฺถเญฺจว เอกีภาวสุขตฺถญฺจฯ อิทญฺจ จีวรปฏิเสวเน หิริโกปีนปฏิจฺฉาทนํ วิย ตสฺส นิยตปโยชนนฺติ ปุน **‘‘ยาวเทวา’’**ติ วุตฺตํฯ

คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารนฺติ โรคสฺส ปจฺจนีกปฺปวตฺติยา คิลานปจฺจโย, ตโต เอว ภิสกฺกสฺส อนุญฺญาตวตฺถุตาย เภสชฺชํ, ชีวิตสฺส ปริวารสมฺภารภาเวหิ ปริกฺขาโร จาติ **คิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขาโร,** ตํฯ **อุปฺปนฺนาน**นฺติ ชาตานํ นิพฺพตฺตานํฯ **เวยฺยาพาธิกาน**นฺติ พฺยาพาธโต ธาตุโกฺขภโต จ ตนฺนิพฺพตฺตโรคโต จ ชาตานํฯ **เวทนาน**นฺติ ทุกฺขเวทนานํฯ **อพฺยาพชฺฌปรมตายา**ติ นิทฺทุกฺขปรมภาวาย ปฏิเสวามีติ โยชนาฯ เอวเมตฺถ สเงฺขเปเนว ปาฬิวณฺณนา เวทิตพฺพาฯ **นวเวทนุปฺปาทนโตปี**ติ น เกวลํ อายตึ เอว วิปากปริฬาหา, อถ โข อติโภชนปจฺจยา อลํสาฏกาทีนํ วิย นวเวทนุปฺปาทนโตปิ เวทิตพฺพาติ อโตฺถฯ

ปฏิเสวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อธิวาสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๔. **ขโม**ติ ขมนโกฯ กมฺมฏฺฐานิกสฺส จลนํ นาม กมฺมฏฺฐานปริจฺจาโคติ อาห **‘‘จลติ กมฺปติ กมฺมฏฺฐานํ วิชหตี’’**ติฯ **อภิมตฺตมฺปิ อุณฺหํ สหติ,** สหโนฺต จ น นคฺคสมณาทโย วิย สหติ, อถ โข กมฺมฏฺฐานาวิชหเนนาติ อาห **‘‘เสฺวว เถโร วิยา’’**ติฯ **พหิจงฺกเม**ติ เลณโต พหิ จงฺกเมฯ **อุณฺหภเยเนวา**ติ นรกคฺคิอุณฺหภเยเนวฯ เตนาห **‘‘อวีจิมหานิรยํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา’’**ติ, ตมฺปิ ‘‘มยา อเนกกฺขตฺตุํ อนุภูตํ, อิทํ ปน ตโต มุทุตร’’นฺติ เอวํ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ ฐาเนฯ **อคฺคิสนฺตาโปว เวทิตโพฺพ** สูริยสนฺตาปสฺส ปรโต วุจฺจมานตฺตาฯ

ปริสุทฺธสีโลหมสฺมีติ สพฺพถาปิ ‘‘วิสุทฺธสีโลหมสฺมี’’ติ มรณํ อคฺคเหตฺวา อวิปฺปฏิสารมูลิกํ ปีตึ อุปฺปาเทสิฯ **สห ปีตุปฺปาทา**ติ ผรณปีติยา อุปฺปาเทน สเหวฯ **วิสํ นิวตฺติตฺวา**ติ ปีติเวเคน อโชฺฌตฺถตํ ทฏฺฐมุเขเนว ภสฺสิตฺวาฯ **ตเตฺถวา**ติ สเปฺปน ทฏฺฐฏฺฐาเนเยวฯ **จิเตฺตกคฺคตํ ลภิตฺวา**ติ ‘‘ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๖๖; ๓.๓๕๙; สํ. นิ. ๕.๓๗๖; อ. นิ. ๓.๙๖; ๑๑.๑๒) นเยน สมาธานํ ปาปุณิตฺวาฯ

ปจฺจเยสุ สโนฺตโส ภาวนาย จ อารมิตพฺพฏฺฐานตาย อาราโม อสฺสาติ ปจฺจยสโนฺตสภาวนาราโม, ตสฺส ภาโว **ปจฺจย...เป.... รามตา,** ตายฯ **มหาเถโร**ติ วุฑฺฒตโร เถโรฯ วจนเมว ตทตฺถํ ญาเปตุกามานํ ปโถติ **วจนปโถ**ฯ

อสุขเฏฺฐน วา **ติพฺพา**ฯ ยญฺหิ น สุขํ, ตํ อนิฏฺฐํ ‘‘ติพฺพ’’นฺติ วุจฺจติฯ **เอวํสภาโว**ติ ‘‘อธิวาสนชาติโย’’ติ ปทสฺส อตฺถมาหฯ **มุหุเตฺตน** ขเณว วาเต หทยํ ผาเลตุํ อารเทฺธเยวฯ **อนาคามี หุตฺวา ปรินิพฺพายี**ติ อรหตฺตํ ปตฺวา ปรินิพฺพายิฯ

เอวํ สพฺพตฺถาติ ‘‘อุเณฺหน ผุฏฺฐสฺส สีตํ ปตฺถยโต’’ติอาทินา สพฺพตฺถ อุณฺหาทินิมิตฺตํ กามาสวุปฺปตฺติ เวทิตพฺพา, สีตํ วา อุณฺหํ วา อนิฏฺฐนฺติ อธิปฺปาโยฯ อตฺตคฺคาเห สติ อตฺตนิยคฺคาโหติ อาห **‘‘มยฺหํ สีตํ อุณฺหนฺติ คาโห ทิฏฺฐาสโว’’**ติฯ สีตาทิเก อุปคเต สหนฺตี ขมนฺตี เต อตฺตโน อุปริ วาเสนฺตี วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘อาโรเปตฺวา วาเสติเยวา’’**ติ ฯ **น นิรสฺสตี**ติ น วิธุนติฯ โย หิ สีตาทิเก น สหติ, โส เต นิรสฺสโนฺต วิธุนโนฺต วิย โหตีติฯ

อธิวาสนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปริวชฺชนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๕. **อหํ สมโณ**ติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๖.๕๘) ‘‘อหํ สมโณ, กึ มม ชีวิเตน วา มรเณน วา’’ติ เอวํ อจิเนฺตตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปจฺจเวกฺขิตฺวา**ติ คามปฺปเทสํ ปโยชนาทิญฺจ ปจฺจเวกฺขิตฺวาฯ **ปฏิกฺกมตี**ติ หตฺถิอาทีนํ สมีปคมนโต อปกฺกมติฯ กณฺฏกา ยตฺถ ติฏฺฐนฺติ, ตํ **กณฺฏกฏฺฐานํ**ฯ **อมนุสฺสทุฏฺฐานี**ติ อมนุสฺสสญฺจาเรน ทูสิตานิ, สปริสฺสยานีติ อโตฺถฯ **สมาน**นฺติ สมํ, อวิสมนฺติ อโตฺถฯ **อกาสิ วา** ตาทิสํ อนาจารํฯ

สีลสํวรสงฺขาเตนาติ ‘‘กถํ ปริวชฺชนํ สีล’’นฺติ ยเทตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ อปิจ ‘‘จณฺฑํ หตฺถึ ปริวเชฺชตี’’ติ วจนโต หตฺถิอาทิปริวชฺชนมฺปิ ภควโต วจนานุฏฺฐานนฺติ กตฺวา อาจารสีลเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

ปริวชฺชนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิโนทนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๖. **อิติปี**ติ อิมินา การเณน, อโยนิโสมนสิการสมุฏฺฐิตตฺตาปิ โลภาทิสหคตตฺตาปิ กุสลปฏิปกฺขโตปีติอาทีหิ การเณหิ อยํ วิตโกฺก อกุสโลติ อโตฺถฯ อิมินา นเยน **สาวโชฺช**ติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ **อกุสโล**ติอาทินา ทิฏฺฐธมฺมิกํ กามวิตกฺกสฺส อาทีนวํ ทเสฺสติ, **ทุกฺขวิปาโก**ติ อิมินา สมฺปรายิกํฯ **อตฺตพฺยาพาธาย สํวตฺตตี**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อาทีนววิภาวนา เวทิตพฺพาฯ อุปฺปนฺนสฺส กามวิตกฺกสฺส อนธิวาสนํ นาม ปุน ตาทิสสฺส อนุปฺปาทนํ, ตํ ปนสฺส ปหานํ วิโนทนํ พฺยนฺติกรณํ อนภาวคมนนฺติ จ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ปาฬิยํ ‘‘อุปฺ

ปนฺนํ กามวิตกฺกํ นาธิวาเสตี''ติ วตฺวา ''ปชหตี''ติอาทิ วุตฺตนฺติ ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''อนธิวาเสโนฺต กึ กโรตีติ ปชหตี''**ติอาทิมาหฯ ปหานเญฺจตฺถ วิกฺขมฺภนเมว, น สมุเจฺฉโทติ ทเสฺสตุํ **''วิโนเทตี''**ติอาทิ วุตฺตนฺติ วิกฺขมฺภนวเสเนว อโตฺถ ทสฺสิโตฯ

กามวิตโกฺกติ สมฺปโยคโต อารมฺมณโต จ กามสหคโต วิตโกฺกฯ เตนาห **''กามปฏิสํยุโตฺต ตโกฺก''**ติอาทิฯ **กามปฏิสํยุโตฺต**ติ หิ กามราคสงฺขาเตน กาเมน สมฺปยุโตฺต วตฺถุกามสงฺขาเตน ปฏิพโทฺธ จฯ **อุปฺปนฺนุปฺปเนฺน**ติ เตสํ ปาปวิตกฺกานํ อุปฺปาทาวตฺถาคหณํ วา กตํ สิยา อนวเสสคฺคหณํ วาฯ เตสุ ปฐมํ สนฺธายาห **''อุปฺปนฺนมเตฺต''**ติ, สมฺปติชาเตติ อโตฺถฯ อนวเสสคฺคหณํ พฺยาปนิจฺฉาย โหตีติ ทเสฺสตุํ **''สตกฺขตฺตุมฺปิ อุปฺปเนฺน''**ติ วุตฺตํฯ **ญาติวิตโกฺก**ติ ''อมฺหากํ ญาตโย สุขชีวิโน สมฺปตฺติยุตฺตา''ติอาทินา เคหสฺสิตเปมวเสน ญาตเก อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ **ชนปทวิตโกฺก**ติ ''อมฺหากํ ชนปโท สุภิโกฺข สมฺปนฺนสโสฺส รมณีโย''ติอาทินา เคหสฺสิตเปมวเสเนว ชนปทํ อารพฺภ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ อุกฺกุฏิกปฺปธานาทีหิ ทุเกฺข นิชฺชิเณฺณ สมฺปราเย อตฺตา สุขี โหติ อมโรติ ทุกฺกรการิกาย ปฏิสํยุโตฺต อมรตฺถาย วิตโกฺก, ตํ วา อารพฺภ อมราวิเกฺขปทิฏฺฐิสหคโต อมโร จ โส วิตโกฺก จาติ **อมรวิตโกฺกฯ ปรานุทฺทยตาปฏิสํยุโตฺต**ติ ปเรสุ อุปฏฺฐากาทีสุ สหนนฺทิกาทิวเสน ปวโตฺต อนุทฺทยตาปติรูปโก เคหสฺสิตเปเมน ปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺกฯ **ลาภสกฺการสิโลกปฏิสํยุโตฺต**ติ จีวราทิลาเภน เจว สกฺกาเรน จ กิตฺติสเทฺทน จ อารมฺมณกรณวเสน ปฏิสํยุโตฺตฯ **อนวญฺญตฺติปฏิสํยุโตฺต**ติ ''อโห วต มํ ปเร น อวชาเนยฺยุํ, น เหฏฺฐา กตฺวา มเญฺญยฺยุํ, ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กเรยฺยุ''นฺติ อุปฺปนฺนวิตโกฺกฯ

กามวิตโกฺก กามสงฺกปฺปนสภาวตฺตา กามสงฺกปฺปวตฺติยา สาติสยตฺตา จ กามนากาโรติ อาห **''กามวิตโกฺก ปเนตฺถ กามาสโว''**ติฯ **ตพฺพิเสโส**ติ กามาสววิเสโส, ราคสหวุตฺตีติ อธิปฺปาโยฯ กามวิตกฺกาทิเก วิโนเทติ อตฺตโน สนฺตานโต นีหรติ เอเตนาติ **วิโนทนํ,** วีริยนฺติ อาห **''วีริยสํวรสงฺขาเตน วิโนทเนนา''**ติฯ

วิโนทนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภาวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา

๒๗. ''สตฺต โพชฺฌงฺคา ภาวิตา พหุลีกตา วิชฺชาวิมุตฺติโย ปริปูเรนฺตี''ติ (สํ. นิ. ๕.๑๘๗) วจนโต วิชฺชาวิมุตฺตีนํ อนธิคโม ตโต จ สกลวฏฺฏทุกฺขานติวตฺติ **อภาวนาย อาทีนโว,** วุตฺตวิปริยาเยน ภควโต โอรสปุตฺตภาวาทิวเสน จ **ภาวนาย อานิสํโส** เวทิตโพฺพฯ **อุปริมคฺคตฺตยสมยสมฺภูตา**ติ ทุติยาทิมคฺคกฺขเณ ชาตา, ภาวนาธิการโต ทุติยมคฺคาทิปริยาปนฺนาติ อโตฺถฯ นนุ จ เต โลกุตฺตรา เอว, กสฺมา วิเสสนํ กตนฺติ? นยิทํ วิเสสนํ, วิเสสิตพฺพํ ปเนตํ, โลกุตฺตรโพชฺฌงฺคา เอว อธิเปฺปตา, เต จ โข อุปริมคฺคตฺตยสมยสมฺภูตาติฯ **โพชฺฌเงฺคสุ อสโมฺมหตฺถ**นฺติ วิปสฺสนาฌานมคฺคผลโพชฺฌเงฺคสุ สโมฺมหาภาวตฺถํฯ มิสฺสกนเยน หิ โพชฺฌเงฺคสุ วุจฺจมาเนสุ ตทงฺคาทิวิเวกทสฺสนวเสน วิปสฺสนาโพชฺฌงฺคาทโย วิภชิตฺวา วุจฺจนฺติ, น นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรโพชฺฌงฺคา เอวาติ โพชฺฌเงฺคสุ สโมฺมโห น โหติ โพชฺฌงฺคภาวนาปฏิปตฺติยา จ สมฺมเทว ปกาสิตตฺตาฯ **อิธ ปนา**ติ อิมสฺมึ สุเตฺต, อิมสฺมึ วา อธิกาเรฯ **โลกุตฺตรนโย เอว คเหตโพฺพ** ภาวนามคฺคสฺส อธิกตตฺตาฯ

อาทิปทานนฺติ (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๔๑๘) ''สติสโมฺพชฺฌงฺค''นฺติ เอวมาทีนํ ตสฺมึ ตสฺมึ วา เกฺย อาทิภูตานํ ปทานํฯ **อตฺถโต**ติ วิเสสวเสน สามญฺญวเสน จ ปทตฺถโตฯ **ลกฺขณาทีหี**ติ

ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานโต ฯ **กมโต**ติ อนุปุพฺพิโต ฯ **อนูนาธิกโต**ติ ตาวตฺตกโต ฯ **วิภาวินา**ติ วิญฺญุนา ฯ

สติสโมฺพชฺฌเงฺคติ สติสโมฺพชฺฌงฺคปเท ฯ **สรณเฏฺฐนา**ติ อนุสฺสรณเฏฺฐน ฯ จิรกตาทิเภทํ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํ** ฯ อุทเก อลาพุ วิย ปิลวิตฺวา คนฺตุํ อทตฺวา ปาสาณสฺส วิย นิจฺจลสฺส อารมฺมณสฺส ฐปนํ สารณํ อสมฺมุฏฺฐตากรณํ **อปิลาปนํ** ฯ **วุตฺตมฺปิ เหตํ** มิลินฺทปเญฺห ฯ **ภณฺฑาคาริโก**ติ ภณฺฑโคปโก ฯ อปิลาเป กโรติ **อปิลาเปติ** ฯ **เถเรนา**ติ นาคเสนเตฺถเรน ฯ สโมฺมสปจฺจนีกํ กิจฺจํ **อสโมฺมโส,** น สโมฺมสาภาวมตฺตํ ฯ **โคจราภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา**ติ กายาทิอารมฺมณาภิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา ฯ

โพธิยา ธมฺมสามคฺคิยา, **อโงฺค** อวยโว, **โพธิสฺส วา** อริยสาวกสฺส **อโงฺค** การณํ ฯ **ปติฏฺฐานายูหนา** โอฆตรณสุตฺตวณฺณนายํ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑) –

> ‘‘กิเลสวเสน ปติฏฺฐานํ, อภิสงฺขารวเสน อายูหนา ฯ ตณฺหาทิฏฺฐีหิ ปติฏฺฐานํ, อวเสสกิเลสาภิสงฺขาเรหิ อายูหนา ฯ ตณฺหาวเสน ปติฏฺฐานํ, ทิฏฺฐิวเสน อายูหนา ฯ สสฺสตทิฏฺฐิยา ปติฏฺฐานํ, อุเจฺฉททิฏฺฐิยา อายูหนา ฯ ลีนวเสน ปติฏฺฐานํ, อุทฺธจฺจวเสน อายูหนา ฯ กามสุขานุโยควเสน ปติฏฺฐานํ, อตฺตกิลมถานุโยควเสน อายูหนา ฯ สพฺพากุสลาภิสงฺขารวเสน ปติฏฺฐานํ, สพฺพโลกิยกุสลาภิสงฺขารวเสน อายูหนา’’ติ –

วุเตฺตสุ ปกาเรสุ อิธ อวุตฺตานํ วเสน เวทิตพฺพา ฯ ยา หิ อยํ โพธีติ วุจฺจตีติ โยเชตพฺพํ ฯ ‘‘พุชฺฌตี’’ติ ปทสฺส ปฏิพุชฺฌตีติ อโตฺถติ อาห **‘‘กิเลสสนฺตานนิทฺทาย อุฏฺฐหตี’’**ติ ฯ ตํ ปน ปฏิพุชฺฌนํ อตฺถโต จตุนฺนํ สจฺจานํ ปฏิเวโธ, นิพฺพานเสฺสว วา สจฺฉิกิริยาติ อาห **‘‘จตฺตารี’’**ติ อาทิ ฯ **ฌานงฺคมคฺคงฺคาทโย วิยา**ติ ยถา องฺคานิ เอว ฌานมคฺคา, น องฺควินิมุตฺตา, เอวมิธาปีติ อโตฺถ ฯ **เสนงฺครถงฺคาทโย วิยา**ติ เอเตน ปุคฺคลปญฺญตฺติยา อวิชฺชมานปญฺญตฺติภาวํ ทเสฺสติ ฯ

โพธาย สํวตฺตนฺตีติ โพชฺฌงฺคาติ อิทํ การณโตฺถ องฺค-สโทฺทติ กตฺวา วุตฺตํ ฯ พุชฺฌนฺตีติ โพธิโย, โพธิโย เอว องฺคาติ โพชฺฌงฺคาติ วุตฺตํ **‘‘พุชฺฌนฺตีติ โพชฺฌงฺคา’’**ติ ฯ **อนุพุชฺฌนฺตี**ติ วิปสฺสนาทีนํ การณานํ พุชฺฌิตพฺพานญฺจ สจฺจานํ อนุรูปํ พุชฺฌนฺติ ฯ **ปฏิพุชฺฌนฺตี**ติ กิเลสนิทฺทาย อุฏฺฐหนโต ปจฺจกฺขภาเวน วา ปฏิมุขํ พุชฺฌนฺติ ฯ **สมฺพุชฺฌนฺตี**ติ อวิปรีตภาเวน สมฺมา จ พุชฺฌนฺติ ฯ เอวํ อุปสคฺคานํ อตฺถวิเสสทีปนตา ทฏฺฐพฺพา ฯ โพธิ-สโทฺท หิ สพฺพวิเสสยุตฺตํ พุชฺฌนํ สามเญฺญน คเหตฺวา ฐิโต ฯ

วิจินาตีติ ‘‘ตยิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา วีมํสติ ฯ **โอภาสนํ** ธมฺมานํ ยถาภูตสภาวปฏิจฺฉาทกสฺส สโมฺมหสฺส วิทฺธํสนํ ยถา อาโลโก อนฺธการสฺส ฯ ยสฺมิํ ธเมฺม สติ วีโร นาม โหติ, โส ธโมฺม **วีรภาโว ฯ อีรยิตพฺพโต**ติ ปวเตฺตตพฺพโต ฯ โกสชฺชปกฺขโต ปติตุํ อปฺปทานวเสน สมฺปยุตฺตานํ ปคฺคณฺหนํ **ปคฺคโห ฯ อุปตฺถมฺภนํ** อนุพลปฺปทานํ ฯ โอสีทนํ ลยาปตฺติ, ตปฺปฏิปกฺขโต **อโนสีทนํ** ทฏฺฐพฺพํ ฯ **ปีณยตี**ติ ตเปฺปติ วเฑฺฒติ วา ฯ **ผรณํ** ปณีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนํ ฯ **ตุฏฺฐิ** นาม ปีติ ฯ อุทคฺคภาโว **โอทคฺยํ,** กายจิตฺตานํ อุกฺขิปนนฺติ อโตฺถ ฯ **กายจิตฺตทรถปสฺสมฺภนโต**ติ กายทรถสฺส จิตฺตทรถสฺส จ ปสฺสมฺภนโต วูปสมนโต ฯ **กาโยติ** เจตฺถ เวทนาทโย ตโย ขนฺธา ฯ **ทรโถ** สารโมฺภ, ทุกฺขโทมนสฺสปจฺจยานํ อุทฺธจฺจาทิกิเลสานํ, ตปฺปธานานํ วา จตุนฺนํ ขนฺธานํ อธิวจนํ ฯ อุทฺธจฺจาทิกิเลสปฏิปกฺขภาโว ทฏฺฐโพฺพ, เอว

เญฺจตฺถ ปสฺสทฺธิยา **อปริปฺผนฺทนสีติภาโว** ทฏฺฐพฺโพ อสารทฺธภาวโตฯ เตนาห ภควา ‘‘ปสฺสทฺโธ กาโย อสารทฺโธ’’ติ (ม. นิ. ๑.๕๒)ฯ

สมาธานโตติ สมฺมา จิตฺตสฺส อาธานโต ฐปนโตฯ **อวิเกฺขโป** สมฺปยุตฺตานํ อวิกฺขิตฺตตา, เยน สสมฺปยุตฺตา ธมฺมา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส ธโมฺม อวิเกฺขโปติฯ **อวิสาโร** อตฺตโน เอว อวิสรณสภาโวฯ **สมฺปิณฺฑนํ** สมฺปยุตฺตานํ อวิปฺปกิณฺณภาวาปาทนํ นฺหานียจุณฺณานํ อุทกํ วิยฯ **จิตฺตฏฺฐิติปจฺจุปฏฺฐาโน**ติ ‘‘จิตฺตสฺส ฐิตี’’ติ (ธ. ส. ๑๑) วจนโต จิตฺตสฺส ปพนฺธฐิติปจฺจุปฏฺฐาโนฯ **อชฺฌุเปกฺขนโต**ติ อุทาสีนภาวโตฯ **สา**ติ โพชฺฌงฺคอุเปกฺขา ฯ สมปฺปวเตฺต ธเมฺม ปฏิสญฺจิกฺขติ อุปปตฺติโต อิกฺขติ ตทาการา หุตฺวา ปวตฺตตีติ **ปฏิสงฺขานลกฺขณา,** เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา คหเณ มชฺฌตฺตตา’’ติ อุเปกฺขากิจฺจาธิมตฺตตาย สงฺขารุเปกฺขา วุตฺตาฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ยถาสกกิจฺจกรณวเสน สมํ ปวตฺตนปจฺจยตา **สมวาหิตา**ฯ อลีนานุทฺธตปฺปวตฺติปจฺจยตา **อูนาธิกตานิวารณํ**ฯ สมฺปยุตฺตานํ อสมปฺปวตฺติเหตุกปกฺขปาตํ อุปจฺฉินฺทนฺตี วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ปกฺขปาตุปเจฺฉทรสา’’**ติฯ อชฺฌุเปกฺขนเมว **มชฺฌตฺตภาโว**ฯ

สพฺพสฺมิํ ลีนปเกฺข อุทฺธจฺจปเกฺข จ อตฺถิกา ปตฺถนียา อิจฺฉิตพฺพาติ สพฺพตฺถิกา, ตํ **สพฺพตฺถิกํ**ฯ สมานกฺขณปวตฺตีสุ สตฺตสุปิ สโมฺพชฺฌเงฺคสุ วาจาย กมปฺปวตฺติโต ปฏิปาฏิยา วตฺตเพฺพสุ ยํ กิญฺจิ ปฐมํ อวตฺวา สติสโมฺพชฺฌงฺคเสฺสว ปฐมํ วจนสฺส การณํ สเพฺพสํ อุปการกตฺตนฺติ วุตฺตํ **‘‘สเพฺพส’’**นฺติอาทิฯ **สเพฺพส**นฺติ จ ลีนุทฺธจฺจปกฺขิกานํ, อญฺญถา สเพฺพปิ สเพฺพสํ ปจฺจยาติฯ

‘‘กสฺมา สเตฺตว โพชฺฌงฺคา วุตฺตา’’ติ โจทโก สทฺธาโลภาทีนมฺปิ โพชฺฌงฺคภาวํ อาสงฺกติ, อิตโร สติอาทีนํเยว ภาวนาย อุปการตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ลีนุทฺธจฺจปฏิปกฺขโต สพฺพตฺถิกโต จา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ลีนสฺสา**ติ อติสิถิลวีริยตาทีหิ ภาวนาวีถิํ อโนตริตฺวา สํกุฏิตสฺส จิตฺตสฺสฯ ตทา หิ ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคา น ภาเวตพฺพาฯ ตญฺหิ เอเตหิ อลฺลติณาทีหิ วิย ปริโตฺต อคฺคิ ทุสฺสมุฏฺฐาปิยํ โหตีติฯ เตนาห ภควา ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคิํ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺยา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคา ปน ภาเวตพฺพา, สุกฺขติณาทีหิ วิย ปริโตฺต อคฺคิ ลีนํ จิตฺตํ เอเตหิ สุสมุฏฺฐาปิยํ โหตีติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยสฺมิญฺจ โข’’**ติอาทิฯ ตตฺถ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กุสลากุสลา ธมฺมา…เป.… ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย…เป.… สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ ตตฺถ สภาวสามญฺญลกฺขณปฏิเวธวเสน ปวตฺตมนสิกาโร…เป.… ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นามฯ

อุทฺธจฺจสฺสาติ จิตฺตสฺส อจฺจารทฺธวีริยตาทีหิ สีติภาวปติฏฺฐิตภาวํ อโนติณฺณตาย, ตทา ธมฺมวิจยวีริยปีติสโมฺพชฺฌงฺคา น ภาเวตพฺพาฯ ตญฺหิ เอเตหิ สุกฺขติณาทีหิ วิย อคฺคิกฺขโนฺธ ทุวูปสมยํ โหติฯ เตนาห ภควา ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺยา’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคา ปน ภาเวตพฺพา, อลฺลติณาทีหิ วิย อคฺคิกฺขโนฺธ อุทฺธตํ จิตฺตํ เอเตหิ สุวูปสมยํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ยสฺมิญฺจ โข’’**ติอาทิฯ เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, กายปสฺสทฺธิ จิตฺตปสฺสทฺธิ…เป.… อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภิโยฺยภาวาย สํวตฺตตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒)ฯ ตตฺถ

ยถาสฺส ปสฺสทฺธิอาทโย อุปฺปนฺนปุพฺพา, ตํ อาการํ สลฺลกฺเขตฺวา เตสํ อุปฺปาทนวเสน ตถา มนสิกโรนฺโตว ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทโย ภาเวติ นามฯ สติสโมฺพชฺฌโงฺค ปน สพฺพตฺถ พหูปกาโรฯ โส หิ จิตฺตํ ลีนปกฺขิกานํ ปสฺสทฺธิอาทีนํ วเสน ลยาปตฺติโต, อุทฺธจฺจปกฺขิกานญฺจ ธมฺมวิจยาทีนํ วเสน อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขติ, ตสฺมา โส โลณธูปนํ วิย สพฺพพฺยญฺชเนสุ สพฺพกมฺมิกอมจฺโจ วิย จ ราชกิจฺเจสุ สพฺพตฺถ อิจฺฉิตโพฺพฯ เตนาห **“สติญฺจ ขฺวาหํ, ภิกฺขเว, สพฺพตฺถิกํ วทามี”**ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

ญตฺวา ญาตพฺพาติ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๒๙) สมฺพนฺโธฯ **วฑฺฒิ** นาม เวปุลฺลํ ภิโยฺยภาโว ปุนปฺปุนํ อุปฺปาโท เอวาติ อาห **“ปุนปฺปุนํ ชเนตี”**ติฯ **อภิ**วุฑฺฒิํ ปาเปนฺโต **นิพฺพเตฺตตีฯ วิวิตฺตตา**ติ วิวิตฺตภาโวฯ โย หิ วิเวจนียโต วิวิจฺจติ, ยํ วิวิจฺจิตฺวา ฐิตํ, ตทุภยํ อิธ วิวิตฺตภาวสามเญฺญน ‘‘วิวิตฺตตา’’ติ วุตฺตํฯ เตสุ ปุริโม วิเวจนียโต วิวิจฺจมานตาย วิเวกสงฺขาตาย วิวิจฺจนกิริยาย สมงฺคี ธมฺมสมูโห ตาย เอว วิวิจฺจนกิริยาย วเสน วิเวโกติ คหิโตฯ อิตโร สพฺพโสตโต ตโต วิวิตฺตสภาวตายฯ ตตฺถ ยสฺมิํ ธมฺมปุเญฺช สติสโมฺพชฺฌโงฺค วิวิจฺจนกิริยาย ปวตฺตติ, ตํ ยถาวุตฺตาย วิวิจฺจมานตาย วิเวกสงฺขาตํ นิสฺสาเยว ปวตฺตติ, อิตรํ ปน ตนฺนินฺนตาตทารมฺมณตาหีติ วุตฺตํ **“วิเวเก นิสฺสิต”**นฺติฯ ยถา วา วิเวกวเสน ปวตฺตํ ฌานํ ‘‘วิเวกช’’นฺติ วุตฺตํ, เอวํ วิเวกวเสน ปวโตฺต โพชฺฌโงฺค ‘‘วิเวกนิสฺสิโต’’ติ ทฏฺฐโพฺพฯ นิสฺสยโฏฺฐ จ วิปสฺสนามคฺคานํ วเสน มคฺคผลานํ เวทิตโพฺพฯ อสติปิ ปุพฺพาปรภาเว ‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปาทา’’ติ เอตฺถ ปจฺจยานํ สมุปฺปาทนํ วิย อภินฺนธมฺมาธารา นิสฺสยนภาวนา สมฺภวนฺตีติฯ **อยเมวา**ติ วิเวโก เอวฯ วิเวโก หิ ปหานวินยวิราคนิโรธา จ สมานตฺถาฯ

ตทงฺคสมุเจฺฉทนิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตตํ วตฺวา ปฏิปสฺสทฺธิวิเวกนิสฺสิตตาย อวจนํ ‘‘สติสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวตี’’ติอาทินา ภาเวตพฺพานํ โพชฺฌงฺคานํ อิธ วุตฺตตฺตาฯ ภาวิตโพฺพชฺฌงฺคสฺส หิ เย สจฺฉิกาตพฺพา ผลโพชฺฌงฺคา, เตสํ กิจฺจํ ปฏิปสฺสทฺธิวิเวโกฯ **อชฺฌาสยโต**ติ ‘‘นิพฺพานํ สจฺฉิกริสฺสามี’’ติ มหนฺตอชฺฌาสยโตฯ ยทิปิ วิปสฺสนากฺขเณ สงฺขารารมฺมณํ จิตฺตํ, สงฺขาเรสุ ปน อาทีนวํ สุฏฺฐุ ทิสฺวา ตปฺปฏิปเกฺข นิพฺพาเน อธิมุตฺตตาย อชฺฌาสยโต นิสฺสรณวิเวกนิสฺสิตตา ทาหาภิภูตสฺส ปุคฺคลสฺส สีตนินฺนจิตฺตตา วิยฯ **น ปฏิสิทฺธา** วิปสฺสนาปาทเกสุ กสิณารมฺมณาทิฌาเนสุ สติอาทีนํ นิเพฺพธภาคิยตฺตาฯ อนุทฺธรนฺตา ปน วิปสฺสนา วิย โพธิยา มคฺคสฺส อาสนฺนการณํ ฌานํ น โหติ, นาปิ ตถา เอกนฺติกํ การณํ, น จ วิปสฺสนากิจฺจสฺส วิย ฌานกิจฺจสฺส นิฏฺฐานํ มโคฺคติ กตฺวา น อุทฺธรนฺติฯ เอตฺถ จ กสิณคฺคหเณน ตทายตฺตานิ อารุปฺปานิปิ คหิตานีติ ทฏฺฐพฺพานิฯ ตานิปิ หิ วิปสฺสนาปาทกานิ นิเพฺพธภาคิยานิ จ โหนฺตีติ วตฺตุํ วฏฺฏติ ตนฺนินฺนภาวสพฺภาวโตฯ ยทเคฺคน หิ นิพฺพานนินฺนตา, ตทเคฺคน ผลนินฺนตาปิ สิยาฯ ‘‘กุทาสฺสุ นามาหํ ตทายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) อาทิวจนเมฺปตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ

โวสฺสคฺค-สโทฺท ปริจฺจาคโตฺถ ปกฺขนฺทนโตฺถ จาติ โวสฺสคฺคสฺส ทุวิธตา วุตฺตาฯ โวสฺสชฺชนญฺหิ ปหานํ, วิสฺสฏฺฐภาเวน นิราสงฺกปวติ จ, ตสฺมา วิปสฺสนากฺขเณ ตทงฺควเสน, มคฺคกฺขเณ สมุเจฺฉทวเสน ปฏิปกฺขสฺส ปหานํ โวสฺสโคฺค, ตถา วิปสฺสนากฺขเณ ตนฺนินฺนภาเวน, มคฺคกฺขเณ อารมฺมณกรเณน วิสฺสฏฺฐสภาวโต โวสฺสโคฺคติ เวทิตพฺพํฯ **ยถาวุเตฺตน ปกาเรนา**ติ ตทงฺคสมุเจฺฉทปกาเรน ตนฺนินฺนตทารมฺมณกรณปกาเรน จฯ ปุเพฺพ โวสฺสคฺค-ปทเสฺสว อตฺถสฺส วุตฺตตฺตา อาห **“สกเลน วจเนนา”**ติฯ **ปริณมนฺตํ** วิปสฺสนากฺขเณ, **ปริณตํ** มคฺคกฺขเณฯ ปริณาโม นาม ปริปาโกติ อาห **“ปริปจฺจนฺตํ ปริปกฺกญฺจา”**ติฯ ปริปาโก จ อาเสวนลาเภน อาหิตสามตฺถิยสฺส กิเลสสฺส ปริจฺจชิตุํ นิพฺพานญฺจ ปกฺขนฺทิตุํ ติกฺขวิสท

สภาโวฯ เตนาห **“อยญฺหี”**ติอาทิฯ **เอส นโย**ติ ยฺวายํ ‘‘ตทงฺควิเวกนิสฺสิต’’นฺติอาทินา สติสโมฺพชฺฌงฺเค วุโตฺต, เสเสสุ ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทีสุปิ เอส นโยติ เอวํ ตตฺถ เนตพฺพนฺติ อโตฺถฯ

เอวํ อาทิกมฺมิกานํ โพชฺฌงฺเคสุ อสโมฺมหตฺถํ มิสฺสกนยํ วตฺวา อิทานิ นิพฺพตฺติตโลกุตฺตรโพชฺฌงฺควเสน อตฺถํ วิภาเวตุํ **“อิธ ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธ ปนา**ติ อิมสฺมิํ สพฺพาสวสุตฺตเนฺตฯ **มโคฺค เอว โวสฺสคฺควิปริณามี** ภาวนามคฺคสฺส อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ **ตญฺจ โข**ติ สติสโมฺพชฺฌงฺคํฯ **สมุเจฺฉทโต**ติ สมุจฺฉินฺทนโตฯ

ทิฎฺฐาสวสฺส ปฐมมคฺควชฺฌตฺตา **“ตโย อาสวา”**ติ วุตฺตํฯ เตปิ อนปายคมนียา เอว เวทิตพฺพา อปายคมนียานํ ทสฺสเนเนว ปหีนตฺตาฯ สติปิ สโมฺพชฺฌงฺคานํ เยภุเยฺยน มคฺคภาเวตตฺถ ตตฺถ สโมฺพชฺฌงฺคสภาวานํ มคฺคธมฺมานํ วเสน วุตฺตมคฺคตฺตยสมฺปยุตฺตา โพชฺฌงฺคาติ ปเจฺจกโพชฺฌเงฺค ‘‘โพชฺฌงฺคภาวนายา’’ติ อิมินา คณฺหโนฺต **“มคฺคตฺตยสมฺปยุตฺตายา”**ติ อาหฯ

ภาวนาปหาตพฺพอาสววณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

๒๘. **โกเมโนฺต**ติ อาสวปฺปหานสฺส สุทุกฺกรตฺตา ตาย เอว ทุกฺกรกิริยาย ตํ อภิตฺถวโนฺตฯ **อสฺสา**ติ ปหีนาสวภิกฺขุโนฯ **อานิสํส**นฺติ ตณฺหาเจฺฉทาทิทุกฺขกฺขยปริโยสานํ อุทฺรยํฯ **เอเตหิ** ปหานาทิสํกิตฺตเนหิฯ **อุสฺสุกฺกํ ชเนโนฺต**ติ เอวํ ธมฺมสฺสามินาปิ อภิตฺถวนียํ มหานิสํสญฺจ อาสวปฺปหานนฺติ ตตฺถ อาทรสหิตํ อุสฺสาหํ อุปฺปาเทโนฺตฯ **ทสฺสเนเนว ปหีนา**ติ ทสฺสเนน ปหีนา เอวฯ เตน วุตฺตํ **“น อปฺปหีเนสุเยว ปหีนสญฺญี”**ติฯ

สพฺพ-สเทฺทน อาสวานํ, อาสวสํวรานญฺจ สมฺพนฺธวเสน ทุติยปฐมวิกปฺปานํ เภโท ทฎฺฐโพฺพฯ **ทสฺสนาภิสมยา**ติ ปริญฺญาภิสมยา ปริญฺญากิจฺจสิทฺธิยาฯ เตนาห **“กิจฺจวเสนา”**ติ, อสโมฺมหปฎิเวเธนาติ อโตฺถฯ **สมฺมสฺสโย** กาโย, อตฺตภาโว วาฯ

อนวชฺชปีติโสมนสฺสสหิตํ จิตฺตํ ‘‘อตฺตโน’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหติ อตฺถาวหตฺตา, น ตพฺพิปรีตํ อนตฺถาวหตฺตาติ ปีติสมฺปยุตฺตจิตฺตตํ สนฺธายาห **“อตฺตมนาติ สกมนา”**ติฯ เตนาห **“ตุฎฺฐมนา”**ติฯ **อตฺตมนา**ติ วา ปีติโสมนเสฺสหิ คหิตมนาฯ ยสฺมา ปน เตหิ คหิตตา สมฺปยุตฺตตาว, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปีติโสมนเสฺสหิ วา สมฺปยุตฺตมนา”**ติฯ ยเทตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยตฺตา จาติ เวทิตพฺพํฯ

สพฺพาสวสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. ธมฺมทายาทสุตฺตวณฺณนา

๒๙. **ตสฺมา ตํ ทเสฺสตฺวา**ติ ยสฺมา สุตฺตนฺตวณฺณนา สุตฺตนิเกฺขปํ ทเสฺสตฺวา วุจฺจมานา ปากฎา โหติ, ยสฺมา จสฺส ธมฺมทายาทสุตฺตสฺส อฎฺฐุปฺปตฺติโก นิเกฺขโป, ตสฺมา ตํ นิเกฺขปํ ทเสฺสตฺวา, กเถตฺวาติ อโตฺถฯ **ลาภสกฺกาเร**ติ (สํ. นิ. ฎี. ๒.๒.๖๓) ลาภสกฺการสงฺขาตายอฎฺฐุปฺปตฺติยาติ เกจิ, ลาภสกฺกาเร วา อฎฺฐุปฺปตฺติยาติ อปเรฯ ยา หิ ลาภสกฺการนิมิตฺตํ ตทาภิกฺขูสุ ปจฺจยพาหุลฺลิกตา ชาตา, ตํ อฎฺฐุปฺปตฺติํ กตฺวา ภควา อิมํ เทเสสีติฯ **ยมกมหาเมโฆ**ติ เหฎฺฐาโอลมฺพนอุปริอุคฺคมนวเสน สตปฎโล สหสฺสปฎโล ยุคฬมหาเมโฆฯ **ติฎฺฐนฺติ เจว** ภควติ กตฺถจิ นิพทฺธวาสํ วสเนฺต, จาริกํ ปน คจฺฉเนฺต **อนุพนฺธนฺติ จ**ฯ ภิกฺขูนมฺปิ

เยภุเยฺยน กปฺปสตสหสฺสํ ตโต ภิโยฺยปิ ปูริตทานปารมิสญฺจยตฺตา ตทา มหาลาภสกฺการ อุปฺปชฺชีติ วุตฺตํ **“เอวํ ภิกฺขุสงฺฆสฺสปิ”**ติฯ

สกฺกโตติ สกฺการปฺปโตฯ **ครุกโต**ติ ครุการปฺปโตฺตฯ **มานิโต**ติ พหุมโต มนสา ปิยายิโต จฯ **ปูชิโต**ติ มาลาทิปูชาย เจว จตุปจฺจยาภิปูชาย จ ปูชิโตฯ **อปจิโต**ติ อปจายนปฺปโตฺตฯ ยสฺส หิ จตฺตาโร ปจฺจเย สกฺกตฺวาปิ อภิสงฺขเต ปณีตปณีเต อุปเนนฺติ, โส สกฺกโตฯ ยสฺมิํ ครุภาวํ ปจฺจุปฎฺฐเปตฺวา เต เทนฺติ, โส ครุกโตฯ ยํ มนสา ปิยายนฺติ พหุมญฺญนฺติ จ, โส พหุมโตฯ ยสฺส สพฺพเมตํ ปูชาวเสน กโรนฺติ, โส ปูชิโตฯ ยสฺส อภิวาทนปจฺจุฎฺฐานญฺชลิกมฺมาทิวเสน ปรมนิปจฺจการํ กโรนฺติ, โส อปจิโตฯ ภควติ ภิกฺขุสเงฺฆ จ โลโก เอวํ ปฎิปโนฺนฯ เตน วุตฺตํ ‘‘เตน โข ปน…เป.… ปริกฺขาราน’’นฺติฯ **ลาภคฺคยสคฺคปตฺต**นฺติ ลาภสฺส จ ยสสฺส จ อคฺคํ อุกฺกํสํ ปตฺตํฯ

ปจฺจยา จีวราทโย ครุกาตพฺพา เอเตสนฺติ **ปจฺจยครุกา,** อามิสจกฺขุกาติ อโตฺถฯ ปจฺจเยสุ คิทฺธา คธิตา ปจฺจยานํ พหุลภาวาย ปฎิปนฺนาติ **ปจฺจยพาหุลิกา**ฯ **ภควโตปิ ปากฎา อโหสิ** ปกติจาริตฺตวเสนาติ อธิปฺปาโย อญฺญถา อปากฎเสฺสว อภาวโตฯ ธมฺมสภาวจินฺตาวเสน ปวตฺตํ สโหตฺตปฺปญฺญาณํ **ธมฺมสํเวโค,** อิธ ปน โส ภิกฺขูนํ ลาภครุตาธมฺมวเสน เวทิตโพฺพฯ **สมณธมฺมวุตฺตี**ติ สมณธมฺมกรณํฯ **สา**ติ ธมฺมทายาทเทสนาฯ ปฎิพิมฺพทสฺสนวเสน สพฺพกายสฺส ทสฺสนโยโคฺค อาทาโสติ **สพฺพกายิกอาทาโส**ฯ

ปิตุ-ทายํ, เตน ทาตพฺพํ, ตโต ลทฺธพฺพํ อรหภาเวน อาทิยนฺตีติ **ทายาทา,** ปุตฺตาฯ ตญฺจ โลเก อามิสเมว, สาสเน ปน ธโมฺมปีติ ตตฺถ ยํ สาวชฺชํ อนิยฺยานิกญฺจ, ตํ ปฎิกฺขิปิตฺวา, ยํ นิยฺยานิกํ อนวชฺชญฺจ, ตตฺถ ภิกฺขู นิโยเชโนฺต ภควา อโวจ **“ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา”**ติฯ **ธมฺมสฺส เม ทายาทา**ติ มม ธมฺมสฺส โอคาหิโน, ธมฺมภาคภาคิโนติ อโตฺถฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘ธมฺมโกฎฺฐาสเสฺสว สามิโน’’ติ (ม. นิ. อฎฺฐ.๑.๒๙)ฯ **นิพฺพตฺติตธโมฺม**ติ อสํกิเลสิกานุตฺตราทิภาเวน ธมฺมสามญฺญโต นิทฺธาริตธโมฺมฯ ปริยาเยติ สภาวโต ปริวเตฺตตฺวา ญาเปติ เอเตนาติ **ปริยาโย,** เลโส, เลสการณํ วาฯ ตทภาวโต **นิปฺปริยายธโมฺม** มคฺคปฺปตฺติยา อปายปตนาทิโต อจฺจนฺตเมว วารณโตฯ อิตโร วุตฺตวิปริยายโต **ปริยายธโมฺม** อจฺจนฺตํ อปายทุกฺขวฎฺฎทุกฺขปาตนโต ปรมฺปราย วารณโตฯ ยถา หิ โลกิยํ กุสลํ ทานสีลาทิ วิวฎฺฎํ อุทฺทิสฺส นิพฺพตฺติตํ, อยํ ตํ อสมฺปาเทนฺตมฺปิ ตํ สมฺปาปกสฺส ธมฺมสฺส นิพฺพตฺตการณภาวปริยาเยน ปริยายธโมฺม นาม โหติ, เอวํ ตํ วฎฺฎํ อุทฺทิสฺส นิพฺพตฺติตํ, ยํ ตณฺหาทีหิ สวิเสสํ อามสิตพฺพโต อามิสนฺติ โลเก ปากฎํ อจฺฉาทนโภชนาทิ, ตสฺส, ตํสทิสสฺส จ ผลวิเสสสฺส นิมิตฺตภาวปริยาเยน ปริยายามิสนฺติ วุจฺจตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ยํ ปนิทํ…เป.… อิทํ ปริยายามิสํ นามา”**ติฯ

‘‘สกลเมว หิทํ, อานนฺท, พฺรหฺมจริยสฺส ยทิทํ กลฺยาณมิตฺตตา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒, ๓) อาทิวจนโต สาวเกหิ อธิคโตปิ โลกุตฺตรธโมฺม สตฺถุเยวาติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ วุตฺตํ **“นิปฺปริยายธโมฺมปิ ภควโตเยว สนฺตโก”**ติฯ สาวกานญฺหิ ธมฺมทิฎฺฐิปจฺจยสฺสปิ โยนิโสมนสิการสฺส วิเสสปจฺจโย ปรโตโฆโส จ ตถาคตาธีโนติ เตหิ ปฎิวิโทฺธปิ ธโมฺม ธมฺมสฺสามิโนเยวาติ วตฺตุํ ยุตฺตํฯ เตนาห **“ภควตา หี”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อนุปฺปนฺนสฺส มคฺคสฺสา**ติ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานโต ปภุติ ยาว อิมสฺมา พุทฺธุปฺปาทา อสโมฺพธวเสน น อุปฺปนฺนสฺส อริยมคฺคสฺสฯ **อุปฺปาเทตา**ติ นิพฺพเตฺตตาฯ ตํ ปเนตํ มคฺคสฺส ภควโต นิพฺพตฺตนํ, น ปเจฺจกพุทฺธานํ วิย สสนฺตาเนเยว, อถ โข ปรสนฺตาเนปีติ ทเสฺสตุํ **“อสญฺชาตสฺส มคฺคสฺส สญฺชเนตา, อนกฺ

ขาตสฺส มคฺคสฺส อกฺขาตา’’ติ วุตฺตํฯ ตยิทํ มคฺคสฺส อุปฺปาทนํ สญฺชานนญฺจ อตฺถโต ชานนเญฺญว อสโมฺมหปฏิเวธภาวโตติ วุตฺตํ **‘‘มคฺคญฺญู มคฺควิทู**’’ติฯ อกฺขานํ ปนสฺส สุกฺสลภาเวนาติ วุตฺตํ **‘‘มคฺคโกวิโท**’’ติฯ สตฺถารา ยถาคตํ มคฺคํ อนุคจฺฉนฺตีติ **มคฺคานุคา** ภควโต เอว ตํ มคฺคํ สุฏฺฐุ อธิคมนโตฯ ปจฺฉา ปรโต สมฺมา อนุ อนุ อาคตา ปฏิปนฺนาติ **ปจฺฉา สมนฺนาคตา**ฯ

ชานํ ชานาตีติ ชานิตพฺพเมว อภิเญฺญยฺยาทิเภทํ ชานาติ เอกนฺตหิตปฏิปตฺติโตฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ตถา ปสฺสิตพฺพเมว ปสฺสติฯ อถ วา **ชานํ ชานาตี**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตพฺพํ ชานาติเยวฯ น หิ ปเทสญาเณน ชานิตพฺพํ สพฺพํ เอกนฺตโต ชานาติฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ทิพฺพจกฺขุ ปญฺญาจกฺขุ ธมฺมจกฺขุ พุทฺธจกฺขุ สมนฺตจกฺขุสงฺขาเตหิ ปญฺจหิ จกฺขูหิ ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติเยวฯ อถ วา **ชานํ ชานาตี**ติ ยถา อเญฺญ สวิปลฺลาสา กามรูปปริญฺญาวาทิโน ชานนฺตาปิ วิปลฺลาสวเสน ชานนฺติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ปหีนวิปลฺลาสตฺตา ชานโนฺต ชานาติเยว, ทิฏฺฐิทสฺสนสฺส จ อภาวา ปสฺสโนฺต ปสฺสติเยวาติ อโตฺถฯ **จกฺขุภูโต**ติ ปญฺญาจกฺขุมยตฺตา ตสฺส จ ปตฺตตฺตา สเตฺตสุ จ ตทุปฺปาทนโต ทสฺสนปริณายกเฏฺฐน โลกสฺส จกฺขุ วิย ภูโตฯ **ญาณภูโต**ติ เอตสฺส จ เอวเมว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ธมฺมา โพธิปกฺขิยา, พฺรหฺมา มโคฺค, เตหิ อุปฺปนฺนตฺตา, เตสํวา ปตฺตตฺตา อธิคตตฺตา, โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต **‘‘ธมฺมภูโต, พฺรหฺมภูโต**’’ติ จ เวทิตโพฺพฯ **วตฺตา**ติ จตุสจฺจธมฺมํ วทตีติ วตฺตาฯ จิรํ สจฺจปฺปฏิเวธํ ปวเตฺตโนฺต วทตีติ **ปวตฺตา**ฯ **อตฺถสฺส นิเนฺนตา**ติ ธมฺมตาสงฺขาตํ ปรมตฺถํ นิพฺพานญฺจ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตา, ปาปยิตา วาฯ **อมตสฺส ทาตา**ติ อมตํ สจฺฉิกิริยํ สเตฺตสุ อุปฺปาเทโนฺต อมตํ ททาตีติ อมตสฺส ทาตาฯ โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ตทายตฺตภาวโต **ธมฺมสฺสามี**ฯ

‘‘ยา จ นิพฺพานสมฺปตฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภติ;
สุโข วิปาโก ปุญฺญานํ, อธิปฺปาโย สมิชฺฌติฯ (เปฏโก. ๒๓);

นิพฺพานปฏิสํยุโตฺต, สพฺพสมฺปตฺติทายโก’’ติ –

เอวมาทิํ ภควโต วจนํ สุตฺวา เอว ภิกฺขู ทานาทิปุญฺญานํ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสยตํ ชานนฺติ, น อญฺญถาติ วุตฺตํ **‘‘ปริยายธโมฺมปิ…เป…. ปฏิลภตี**’’ติฯ ‘‘เอทิสํ ปริภุญฺจิตพฺพ’’นฺติ กปฺปิยสฺส จ จีวราทิปจฺจยสฺส ภควโต วจเนน วินา ปฏิคฺคโหปิ ภิกฺขูนํ น สมฺภวติ, กุโต ปริโภโคติ อาห **‘‘นิปฺปริยายามิสมฺปิ**’’ติอาทิฯ

ปริยายามิสสฺส ภควโต สนฺตกภาโว ปริยายธมฺมสฺส ตพฺภาเวเนว ทีปิโตฯ ตเทว สามิภาวํ ทเสฺสโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ **ตสฺมา**ติ อตฺตาธีนปฏิลาภปฏิคฺคหตาย อตฺตโน สนฺตกตฺตา จฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ธมฺมามิเสฯ

ปจฺจยา จีวราทโย ปรมา ปาปุณิตพฺพภาเวน อุตฺตมมริยาทา เอตสฺส น อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อปฺปิจฺฉตาทโย จาติ **ปจฺจยปรโม,** ลาภครูติ อโตฺถฯ **ตณฺหุปฺปาเทสู**ติ ‘‘จีวรเหตุ วา, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, ปิณฺฑปาตเสนาสนอิติภวาภวเหตุ วา, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๑; อ. นิ. ๔.๙; อิติวุ. ๑๐๕) เอวํ วุเตฺตสุ จตูสุ ตณฺหุปฺปตฺติโกฏฺฐาเสสุฯ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิสเลฺลขปวิเวกาทโย **อปฺปิจฺฉตาทโย**ฯ

ตตฺถาติ ตสฺมึ โอวาเท, เตสุ วา ธมฺมปฏิคฺคาหเกสุ ภิกฺขูสุฯ ภวิสฺสติ วา เยสํ ตตฺถาติ โยชนาฯ อิมสฺมึ ปเกฺข **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ โอวาเท อิเจฺจว อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อธิปฺปาโย** อามิสทายาทตาย อุปฺปชฺชนกอนตฺถานุปฺปาทสฺส ธมฺมทายาทตาย อุปฺปชฺชนกอฎฺฐุปฺปตฺติยา จ อากงฺขาฯ เตนาห **"ปสฺสตี"**ติอาทิฯ ตตฺถ **อามิเส อุปกฺขลิตาน**นฺติ อามิสเหตุ วิปฺปฎิปนฺนานํฯ **อตีตกาเล**ติ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเลฯ **กปิลสฺส ภิกฺขุโน** วตฺถุ กปิลสุเตฺตน, **"สงฺฆาฎิปิอาทิตฺตา โหตี"**ติอาทินา ลกฺขณสุเตฺตน (สํ. นิ. ๒.๒๑๘) จ วิภาเวตพฺพํฯ อามิสครุโก อปฺปคฺฆภาเวน กูฏกหาปโณ วิย นิเตฺตโช สมณเตเชน อนุชฺชลโต นิพฺพุตงฺคาโร วิย นิปฺปโภ จ โหตีติ โยชนาฯ **ตโต**ติ ปจฺจยครุกภาวโตฯ **วิวฎฺฎิตจิโตฺต**ติ วินิวฎฺฎิตมานโส, สเลฺลขวุตฺตีติ อโตฺถฯ

ธมฺมทายาทาติ เอตฺตาวตา อโนฺตคธาวธารณํ วจนนฺติ เตน อวธารเณน นิวตฺติตมตฺถํ วิภาเวตุํ **"มา อามิสทายาทา"**ติ ปฏิเกฺขโป ทสฺสิโตฯ ตเถว จ วิภาเวตุํ อธิปฺปายานิสํสวิภาวเนสุปิ ทสฺสิโต, ตถา อาทีนววิภาวเนน ธมฺมทายาทตาปฏิเกฺขโปฯ **อปทิสิตพฺพา**ติ เหฎฺฐา กตฺวา วตฺตพฺพาติฯ **อาทิยา**ติ เอตฺถ ยสฺมา **อา**-กาโร มริยาทโตฺถ, ตสฺมา ธมฺมทายาทตาวิธุเรน อามิสทายาทภาเวน เหตุภูเตน, กรณภูเตน วา อาทิยํ วิเวจนํ วิญฺญูหิ วิสุํ กรณํ ววตฺถานสฺส โหตีติ อาห **"วิสุํ กาตพฺพา"**ติฯ เตนาห **"วิญฺญูหิ คารยฺหา ภเวยฺยาถาติ วุตฺตํ โหตี"**ติฯ

"อตฺถิ เม ตุเมฺหสุ อนุกมฺปา…เป…. โน อามิสทายาทา"ติ ภิกฺขูสุ อตฺตโน กรุณายนากิตฺตนํ เตสํ มุทุกรณํ, "อหมฺปิ เตนา"ติอาทิ ปน ตโตปิ สวิเสสํ มุทุกรณนฺติ อาห **"อตีว มุทุกรณตฺถ"**นฺติฯ

นาฬกปฎิปทาทโย นาฬกสุตฺตาทีสุ (สุ. นิ. ๖๘๔-๗๒๘) อาคตปฏิปตฺติโยฯ ตา ปน ยสฺมา นาฬกเตฺถราทีหิ ปฏิปนฺนา ปรมสเลฺลขวุตฺติภูตา อติอุกฺกฎฺฐปฏิปตฺติโย, ตสฺมา อิธ ธมฺมทายาทปฏิปทาย อุทาหรณภาเวน อุทฺธฎาฯ **สกฺขิภูตา**ติ ตาย ปฏิปตฺติยา วุจฺจมานาย "กึ เม วินา ปฏิปชฺชนโก อตฺถี"ติ อสทฺทหนฺตานํ ปจฺจกฺขกรเณน สกฺขิภูตาฯ **อิมสฺมิ**นฺติ "ตุเมฺห จ เม ภิกฺขเว ธมฺมทายาทา"ติอาทิเก วาเกฺยฯ **เสส**นฺติ "ตุเมฺห จ เม"ติอาทิกํ สุกฺกปเกฺข อาคตํ ปาฬิปทํฯ **วุตฺตนยปจฺจนีเกนา**ติ "เตน ธมฺมทายาทภาเวน โน อามิสทายาทภาเวนา"ติ เอวํ กณฺหปเกฺข วุตฺตนยสฺส ปฏิปเกฺขนฯ

๓๐. **โภมนํ สุตฺวา**ติ ปฏิปชฺชนกสฺส ปุคฺคลสฺส ปสํสนํ สุตฺวา ยถา ตํ สปริสสฺส อายสฺมโต อุปเสนสฺส ปฏิปตฺติยา สีลโภมนํ สุตฺวาฯ **นิปาตปท**นฺติ อิมินา อิธ-สทฺทสฺส อนตฺถกตมาหฯ **ปวาริโต**ติ ปฏิเกฺขปิโตฯ โย หิ ภุญฺชโนฺต โภชเนน ติโตฺต ปริเวสเกน อุปนีตโภชนํ ปฏิกฺขิปติ, โส เตน ปวาริเตน ปฏิเกฺขปิโต นาม โหติฯ เตนาห **"ปวาริโตติ…เป…. วุตฺตํ โหตี"**ติฯ ปกาเรหิ ทิฎฺฐาทีหิ วาเรติ สงฺฆาทิเก ยาจาเปติ ภเตฺต กโรติ เอตายาติ **ปวารณา,** อาปตฺติวิโสธนาย อตฺตโวสฺสโคฺค โอกาสทานํฯ สา ปน ยสฺมา เยภุเยฺยน วสฺสํวุเตฺถหิ กาตพฺพา วุตฺตา, ตสฺมา **"วสฺสํวุตฺถปวารณา"**ติ วุตฺตํฯ ปวาเรติ ปจฺจเย อิจฺฉาเปติ เอตายาติ **ปวารณา,** จีวราทีหิ อุปนิมนฺตนาฯ ปการยุตฺตา วารณาติ **ปวารณา,** วิปฺปกตโภชนตาทิจตุรงฺคสหิโต โภชนปฏิเกฺขโปฯ สา ปน ยสฺมา อนติริตฺตโภชนนิมิตฺตาย อาปตฺติยา การณํ โหติ, ตสฺมา **"อนติริตฺตปวารณา"**ติ วุตฺตาฯ ยาวทตฺถโภชนสฺส ปวารณา **ยาวทตฺถปวารณา,** ปริโยสิตโภชนสฺส อุปนีตาหารปฏิเกฺขโปติ อโตฺถฯ

‘‘ภุตฺตาวี’’ติ วจนโต โภชนปาริปูริตา อิธาธิเปฺปตาติ อาห **‘‘ปริปุโณฺณติ โภชเนน ปริปุโณฺณ’’**ติฯ **ปริโยสิโต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ‘‘โภชเนน โภชนกิริยาย ปริโยสิโต’’ติฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน อธิเปฺปตตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ โภชน-สทฺทสฺส โลโป วุโตฺตฯ **ธาโต**ติ ติโตฺตฯ **สาธกานี**ติ ญาปกานิฯ ปริโยสิตโภชนํ สุหิตยาวทตฺถตาคหเณหิ ภุตฺตาวิตาทโย, ภุตฺตาวิตาทิคฺคหเณหิ วา อิตเร โพธิตา โหนฺตีติ อญฺญมญฺญํ เนสํ ญาปกญาเปตพฺพตํ ทเสฺสตุํ **‘‘โย หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอวํ ฉหิปิ ปเทหิ อุทราวเทหกํ โภชนํ ทสฺสิตํ , ตญฺจ โข ปริกปฺปนาวเสนฯ น หิ ภควา เอวํ ภุญฺชติฯ เตนาห **‘‘สพฺพเญฺจตํ ปริกเปฺปตฺวา วุตฺต’’**นฺติฯ

‘‘สิยา เอว, นาปิ สิยา’’ติ จ อิทํ อตฺถทฺวยมฺปิ อิธ สมฺภวตีติ วุตฺตํ **‘‘อิธ อุภยมฺปิ วฏฺฏตี’’**ติฯ **อถา**ติ อนนฺตรํ, มม โภชนสมนนฺตรเมวาติ อโตฺถฯ ตํ ปน ยสฺมา ยถาวุตฺตกาลปจฺจามสนํ โหติ, ตสฺมา **‘‘ตมฺหิ กาเล’’**ติ วุตฺตํฯ **อปฺปรุฬฺหหริเต**ติ รุหมานติณาทิหริตรหิเตฯ อภาวโตฺถ จ อยํ **อปฺป**-สโทฺท ‘‘อปฺปิโจฺฉ’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๕๒, ๓๓๖; สํ. นิ. ๒.๑๔๘) วิยฯ

กถิเตปีติ **ปิ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถฯ เตน วาปสมีกรณาทิํ สงฺคณฺหาติฯ ตถา เหส **วุตฺต**-สโทฺท ‘‘โน จ โข ปฏิวุตฺต’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๒๘๙) วาปสมีกรเณ ทิสฺสติ, ‘‘ปนฺนโลโม ปรทตฺตวุโตฺต’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๓๓๒) ชีวิตวุตฺติยํ, ‘‘ปณฺฑุปลาโส พนฺธนา ปวุโตฺต’’ติอาทีสุ (ปารา. ๙๒; ปาจิ. ๖๖๖; มหาว. ๑๒๙; ม. นิ. ๓.๕๙) อปคเม, ‘‘คีตํ ปวุตฺตํ สมิหิต’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๘๕) ปาวจนภาเวน ปวตฺติเต, โลเก ปน ‘‘วุตฺตํ ปรายณ’’นฺติอาทีสุ (มหาภาส ๗.๒.๒๖) อเชฺฌเน ทิสฺสตีติฯ

น เอตฺถ ปิณฺฑปาตโภชเนน ธมฺมทายาทตา นิวาริตา, ปิณฺฑปาตโภชนํ ปน อนาทริตฺวา ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีติ เอตฺถ การณํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ปิณฺฑปาตํ...เป.... วีตินาเมยฺยา’’**ติฯ ตตฺถ **วีตินาเมยฺยา**ติ กมฺมฏฺฐานานุโยเคน เขเปยฺยฯ เตนาห **‘‘อาทิตฺตสีสูปมํ ปจฺจเวกฺขิตฺวา’’**ติฯ **อาทิตฺตสีสูปม**นฺติอาทิตฺตสีสูปมสุตฺตํฯ

กิญฺจาปีติ อยํ ‘‘ยทิปี’’ติ อิมินา สมานโตฺถ นิปาโตฯ นิปาโต จ นาม ยตฺถ ยตฺถ วาเกฺย ปยุชฺชติ, เตน เตน วตฺตพฺพตฺถโชตโก โหตีติ อิธ ‘‘ปิณฺฑปาต’’นฺติอาทินา อนุญฺญาปสํสาวเสน วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส โชตโกติ อธิปฺปาเยน **‘‘อนุชานนปสํสนเตฺถ นิปาโต’’**ติ วุตฺตํ, อนุญฺญาปสํสารเมฺภ ปน ‘‘อสมฺภาวนเตฺถ’’ติ วุตฺตํ สิยา ปุริเมเยว สมฺภาวนาวิภาวนโต อธิกตฺตานุโลมโต จฯ

เอกวารํ ปวตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺขิปนํ กถํ ทีฆรตฺตํ อปฺปิจฺฉตาทีนํ การณํ โหตีติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘ตสฺส หี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อตฺริจฺฉตา**ติ อตฺร อิจฺฉตีติ อตฺริโจฺฉ, ตสฺส ภาโว อตฺริจฺฉตา, อตฺถโต ปรลาภปตฺถนาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปุริเมเยว สกลาเภน อสนฺตุฏฺฐิ, ปรลาเภ จ ปตฺถนา, เอตํ อตฺริจฺฉตาลกฺขณ’’นฺติ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๔๙)ฯ **ปาปิจฺฉตา**ติ อสนฺตคุณสมฺภาวนาธิปฺปายตาฯ ปาปา อิจฺฉา เอตสฺสาติ ปาปิโจฺฉ, ตสฺส ภาโว ปาปิจฺฉตาฯ ยถาห ‘‘อสนฺตคุณสมฺภาวนตา ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา, เอตํ ปาปิจฺฉลกฺขณ’’นฺติ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๕๑)ฯ มหนฺตานิ วตฺถูนิ อิจฺฉติ, มหตี วา ตสฺส อิจฺฉาติ มหิโจฺฉ, ตสฺส ภาโว **มหิจฺฉตา**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘สนฺตคุณสมฺภาวนตา ปฏิคฺคหเณ จ อมตฺตญฺญุตา, เอตํ มหิจฺฉลกฺขณ’’นฺติฯ ปจฺจเวกฺขมาโน นิวาเรสฺสตีติ โยชนาฯ **อสฺส** ภิกฺขุโน **สํวตฺติสฺสติ** ปิณฺฑปาตปฏิเกฺขโปฯ

มหิโจฺฉ ปุคฺคโล ยถา ปจฺจยทานวเสน ปจฺจยทายเกหิ ภริตุํ อสกฺกุเณโยฺย, เอวํ ปจฺจยปริเยสนวเสน อตฺตนาปีติ วุตฺตํ **‘‘อตฺตโนปิ อุปฏฺฐากานมฺปิ ทุพฺภโร โหตี’’**ติฯ สทฺธา

เทยฺยสฺส วินิปาตวเสน ปวตฺติยา **อญฺญสฺส ฆเร ฉเฑฺฑโนฺต**ฯ **ริตฺตปโตฺตวา**ติ เยสุ กุเลสุ ปฏิปิณฺฑวเสน ปวตฺตติ, เตสํ สพฺพปจฺฉิมํ อตฺตโน ยถาลทฺธํ ทตฺวา ตตฺถ กิญฺจิ อลทฺธา ริตฺตปโตฺต **วิหารํ ปวิสิตฺวา นิปชฺชติ** ชิฆจฺฉาทุพฺพเลฺยนาติ อธิปฺปาโยฯ ยถาลทฺธปจฺจยปริโภเคน, ปุน ปริเยสนานาปชฺชเนน อตฺตโน สุภรตา, ยถาลทฺธปจฺจเยน อวญฺญํ อกตฺวา สโนฺต สาปตฺติยา อุปฏฺฐากานํ สุภรตา เวทิตพฺพาฯ

กถาวตฺถูนีติ อปฺปิจฺฉตาทิปฏิสํยุตฺตานํ กถานํ วตฺถูนีติ กถาวตฺถูนิ, อปฺปิจฺฉตาทโย เอวฯ **ตีณี**ติ ตีณิ กถาวตฺถูนิฯ **อภิสเลฺลขิกา**ติ อติวิย กิเลเส สเลฺลขตีติ อภิสเลฺลโข, อปฺปิจฺฉตาทิคุณสมุทาโย, โส เอติสฺสา อตฺถีติ อภิสเลฺลขิกา, มหิจฺฉตาทีนํ ตนุภาวาย ยุตฺตรูปา อปฺปิจฺฉตาทิปฏิสํยุตฺตตาฯ **เจโตวินีวรณสปฺปายา**ติ กุสลจิตฺตุปฺปตฺติยา นิวารกานํ นีวรณานํ ทูรีภาวกรเณน เจโตวินีวรณสงฺขาตานํ สมถวิปสฺสนานํ สปฺปายาฯ สมถวิปสฺสนาจิตฺตเสฺสว วา วิภูติภาวกรณาย สปฺปายา อุปการิกาติ **เจโตวินีวรณสปฺปายา**ฯ **เอกนฺตนิพฺพิทายา**ติอาทิ เยน นิพฺพิทาทิอานิสํเสน อยํ กถา อภิสเลฺลขิกา เจโตวินีวรณสปฺปายา จ นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอกนฺตนิพฺพิทายา**ติ เอกํเสน วฏฺฏทุกฺขโต นิพฺพินฺทนตฺถายฯ **วิราคาย นิโรธายา**ติ ตเสฺสว วิรชฺชนตฺถญฺจ นิรุชฺฌนตฺถญฺจฯ **อุปสมายา**ติ สพฺพกิเลสวูปสมายฯ **อภิญฺญายา**ติ สพฺพสฺสปิ อภิเญฺญยฺยสฺส อภิชานนายฯ **สโมฺพธายา**ติ จตุมคฺคสโมฺพธายฯ **นิพฺพานายา**ติ อนุปาทิเสสนิพฺพานายฯ เอเตสุ หิ อาทิโต ตีหิ วิปสฺสนา วุตฺตา, ปุน ตีหิ มโคฺค, อิตเรน นิพฺพานํฯ เตน สมถวิปสฺสนา อาทิํ กตฺวา นิพฺพานปริโยสาโน อยํ สโพฺพ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม ทสกถาวตฺถุลาภิโน สมฺภวตีติ ทเสฺสติฯ **ปริปูเรสฺสนฺตี**ติ ตํสภาวโต อุปการโต จ สํวตฺติสฺสนฺติฯ อปฺปิจฺฉตาทโย หิ เอกวารอุปฺปนฺนา อุปริ ตทตฺถาย สํวตฺติสฺสนฺติฯ กถาวตฺถุปริปูรณํ สิกฺขาปริปูรณญฺจ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อมตํ นิพฺพานนฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานธาตุํฯ อิตรา ปน เสกฺขาเสกฺขธมฺมปาริปูริยา ปริปุณฺณาฯ นิพฺพานปาริปูริ เจตฺถ ตทาวหธมฺมปาริปูริวเสน ปริยายโต วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ อิทานิ ยายํ อปฺปิจฺฉตาทีนํ อนุกฺกมปริวุทฺธิยา คุณปาริปูริตา, ตํ อุปมาย สาเธโนฺต "**เสยฺยถาปี**"ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ปาวุสฺสโก**ติ วสฺสานมาเส อุฏฺฐิโตฯ โส หิ จิรานุปฺปวตฺติ โหติฯ **ปพฺพตกนฺทรา** ปพฺพเตสุ อุปจฺจกาธิจฺจกาปภวนิชฺฌราทินทิโยฯ **สรสาขา**ติ ยตฺถ อุปริอุนฺนตปเทสโต อุทกํ อาคนฺตฺวา ติฏฺฐติ เจว สนฺทติ จ, เตฯ **กุโสพฺภา** ขุทฺทกตฟ้ากาฯ **กุนฺนทิโย**ติ ปพฺพตปาทโต นิกฺขนฺตา ขุทฺทกนทิโยฯ ตา หิ มหานทิโย โอตรนฺติโย ปริปูเรนฺติฯ **ปรมธมฺมทายาทนฺ**ติ ปรมํ อุตฺตมํ ธมฺมทายาทภาวํ, ปรมํ ธมฺมทายชฺชํ วาฯ **เต ภิกฺขู**ติ เต ธมฺมปฏิคฺคาหเก ภิกฺขูฯ **สนฺนิโยเชโนฺต**ติ มูลคุเณหิ อปฺปิจฺฉตาทีหิ โยเชโนฺตฯ

อุคฺคเหตฺวาติ อตฺถโต พฺยญฺชนโต จ อุปธารณวเสน คเหตฺวา อวิปรีตํ คเหตฺวาฯ **สํสเนฺทตฺวา**ติ มม เทสนานุสาเรน มมชฺฌาสยํ อวิรชฺฌิตฺวาฯ ยถา อิเธว **จิเนฺตสี**ติ ยถา อิมิสฺสา ธมฺมทายาทเทสนาย จิเนฺตสิ, เอวํ อญฺญตฺถาปิ ธมฺมโถมนตฺถํ คนฺถกุฏิํ ปวิสโนฺต จิเนฺตสิฯ **เอกชฺฌาสยายา**ติ สมานาธิปฺปายายฯ **มติยา**ติ ปญฺญายฯ **อยํ เทสนา อคฺคา**ติอาทิ ภควา ธมฺมเสนาปติํ คุณโต เอว ปคฺคณฺหาตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

จิตฺตคติยาติ จิตฺตวเสน กายสฺส ปริณามเนน ''อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู''ติ กายสฺส จิเตฺตน สมานคติกตาธิฏฺฐาเนนฯ กถํ ปน กาโย ทนฺธปฺปวตฺติโก ลหุปริวตฺตนจิเตฺตน สมานคติโก โหตีติ? น สพฺพถา สมานคติโกฯ ยเถว หิ กายวเสน จิตฺตปริณามเน จิตฺตํ สพฺพถา กาเยน สมานคติกํ น โหติฯ น หิ ตทา จิตฺตํ สภาวสิเทฺธน อตฺตโน ขเณน อวตฺติตฺวา

ทนฺธวุตฺติกสฺส รูปธมฺมสฺส ขเณน วตฺติตุํ สกฺกติ, ‘‘อิทํ จิตฺตํ อยํ กาโย วิย โหตู’’ติ ปน อธิฏฺฐาเนน ทนฺธคติกสฺส กายสฺส อนุวตฺตนโต ยาว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติ, ตาว กายคตึ อนุโลเมนฺตเมว หุตฺวา สนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ จิตฺตํ กายคติกํ กตฺวา ปริณามิตํ นาม โหติ, เอวํ ‘‘อยํ กาโย อิทํ จิตฺตํ วิย โหตู’’ติ อธิฏฺฐาเนน ปเคว ลหุสญฺญาย สุขุมสญฺญาย จ สมฺปาทิตตฺตา อภาวิติทฺธิปาทานํ วิย ทนฺธํ อวตฺติตฺวา ยถา ลหุํ กติปยจิตฺตวาเรเหว อิจฺฉิตฏฺฐานปฺปตฺติ โหติ , เอวํ ปวตฺตมาโน กาโย จิตฺตคติกภาเวเนว ปริณามิโต นาม โหติ, น เอกจิตฺตกฺขเณเนว ปวตฺติยาฯ เอวญฺจ กตฺวา พาหุสมิญฺชนปฺปสารณูปมาปิ อุปจาเรน วินา สุฏฺฐุตรํ ยุตฺตา โหติ, อญฺญถา ธมฺมตาวิโลมิตา สิยาฯ น หิ ธมฺมานํ ลกฺขณญฺญถตฺตํ อิทฺธิพเลน กาตุํ สกฺกา, ภาวญฺญถตฺตเมว ปน สกฺกาติฯ

๓๑. ภควโต อธิปฺปายานุรูปํ ภิกฺขูนญฺจ อชฺฌาสยํ ญตฺวาติ วจนเสโสฯ เทสกาเล วิย ภาชนมฺปิ โอโลเกตฺวา เอว มหาเถโร ธมฺมํ กเถติฯ **ปกฺกนฺตสฺสา**ติ อิทํ อนาทเร สามิวจนนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ปกฺกนฺตสฺส สโต’’**ติอาทิมาหฯ **กิตฺตเกนา**ติ เกน ปริมาเณนฯ ตํ ปน ปริมาณํ ยสฺมา ปริเมยฺยสฺส อตฺถสฺส ปริจฺฉินฺทนํ โหติ, ตสฺมา **‘‘กิตฺตาวตาติ ปริเจฺฉทวจน’’**นฺติ อาหฯ **นุกาโร ปุจฺฉายน**ฺติ อยํ นุ-สโทฺท อิเธว ปุจฺฉายํ อาคโตติ กตฺวา วุตฺตํฯ นุ-สเทฺทน เหตุภ โชติยมาโน อโตฺถ กิํ-สเทฺทน ปริมาโณ อโตฺถ ปริเมยฺยโตฺถ จฯ เอตฺถ สํกิเลสปโกฺข วิเวกสฺส อนนุสิกฺขนํ อามิสทายาทตา, โวทานปโกฺข ตสฺส อนุสิกฺขนํ ธมฺมทายาทตาติฯ **ตีหิ วิเวเกหี**ติ วิเวกตฺตยคฺคหณํ ตทโนฺตคธตฺตา วิเวกปญฺจกสฺสฯ วิเวกปญฺจกคฺคหเณ ปนสฺส สรูเปน กายวิเวโก คหิโต น สิยา, ตทายตฺตตฺตา วา สตฺถารา ตทา ปยุชฺชมานวิเวกทสฺสนวเสน **‘‘ตีหิ วิเวเกหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อญฺญตรมฺปี**ติ กสฺมา วุตฺตํฯ น หิ กายวิเวกมเตฺตน ธมฺมทายาทภาโว สิชฺฌตีติ? น, วิเวกทฺวยสนฺนิสฺสยเสฺสว กายวิเวกสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา จิตฺตวิเวกคฺคหณมฺปิ สมตฺถิตํ โหติฯ น หิ โลกิยชฺฌานาธิคมมเตฺตน นิปฺปริยายโต สตฺถุธมฺมทายาทภาโว อิจฺฉิโต, นิพฺพานาธิคเมน ปน โส อิจฺฉิโต, ตสฺมา สพฺพาปิ สาสเน วิเวกานุสิกฺขนา นิพฺพานโปณา นิพฺพานปพฺภารา นิพฺพาโนคธา จาติ วุตฺตํ **‘‘ติณฺณํ วิเวกานํ อญฺญตรมฺปี’’**ติฯ อสติ อาโลเก อนฺธกาโร วิย อสติ ธมฺมทายาทตาย เอกํสิยา อามิสทายาทตาติ อาห **‘‘อามิสทายาทาว โหนฺตี’’**ติฯ **เอส นโย สุกฺกปเกฺขปี**ติ กณฺหปกฺขโต สาธารณวเสน ลพฺภมานํ อตฺถสามญฺญํ อติทิสติ, น อตฺถวิเสสํ ตสฺส วิสทิสตฺตา, อตฺถวิเสสเมว วา อติทิสติ วิสทิสูทาหรณูปายญาเยนฯ ‘‘ติณฺณํ วิเวกานํ อญฺญตร’’นฺติ อิทํ อิธ น ลพฺภติฯ ตโยปิ หิ วิเวกา, เตสุ เอโก วา อิตรทฺวยสนฺนิสฺสโย อิธ ลพฺภติฯ

ทูรโตปีติ ทูรฏฺฐานโตปิฯ เตนาห **‘‘ติโรรฏฺฐโตปี’’**ติอาทิฯ กามํ ‘‘ปฏิภาตู’’ติ เอตฺถ ปฏิ-สทฺทาเปกฺขาย ‘‘สาริปุตฺต’’นฺติ อุปโยควจนํ, อโตฺถ ปน สามิวจนวเสเนว เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อายสฺมโตเยว สาริปุตฺตสฺสา’’**ติฯ **ภาโค โหตู**ติ อิมินาภาคโตฺถ ปฏิ-สโทฺทติ ทเสฺสติ ลกฺขณาทิอตฺถานํ อิธ อยุชฺชนโตฯ เตนาห **‘‘เอวํ สทฺทลกฺขเณน สเมตี’’**ติฯ **ทิสฺสตู**ติ ญาเณน ทิสฺสตุ, ปสฺสตูติ วา อโตฺถฯ **อุปฏฺฐาตู**ติ ญาณสฺส ปจฺจุปติฏฺฐตุฯ **อุคฺคเหสฺสนฺตี**ติ วาจุคฺคตํ กริสฺสนฺติฯ วาจุคฺคตกรณญฺหิ อุคฺคโหฯ **ปริยาปุณิสฺสนฺตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ ปุริปุจฺฉนาทินา วา อตฺถสฺส จิเตฺต อาปาทนํ ปฏฺฐปนํ ปริยาปุณนํฯ **การณวจน**นฺติ ยถาวุตฺตสฺส การณภาเวน วจนํ ‘‘เหตุมฺหิ กรณวจน’’นฺติ กตฺวาฯ วุตฺตตฺถปจฺจามสนํ ตํ-สเทฺทน กรียตีติฯ เตนาห **‘‘ยสฺมา’’**ติอาทิฯ

เอเกเนวากาเรนาติ อามิสทายาทตาสิเทฺธน อาทิยตาสงฺขาเตน เอเกเนว ปกาเรนฯ ตเมว หิ อาการํ สนฺธายาห **‘‘ภควตา วุตฺตมตฺถ’’**นฺติฯ อญฺญถา ‘‘สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต

สาวกา วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’ติ เอเกเนว อากาเรน โส อโตฺถ เถเรนปิ วุโตฺตฯ **ตีหิ อากาเรหี**ติ อามิสทายาทปฏิปทาภูเตหิ ติณฺณํ วิเวกานํ อนนุสิกฺขนากาเรหิฯ **เอตฺตาวตา**ติ **“อิธาวุโส...เป.... นานุสิกฺขนฺตี”**ติ เอตฺตเกน กณฺหปเกฺข อุเทฺทสปาเฐนฯ

วิตฺถารโต สุวิภโตฺต โหติ อนวเสสโต สมฺมเทว นิทฺทิฏฺฐตฺตาฯ นนุ จ อุเทฺทเส สตฺถุโนปิ อาทิยตา ภควตา คหิตา, สา น นิทฺทิฏฺฐาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **“โส จ โข”**ติอาทิฯ **สาวเก อนุคฺคณฺหนฺตสฺสา**ติ ‘‘อามิสทายาทา สตฺถุ สาวกา’’ติ สตฺถุ ปรปฺปวาทปริหรณตฺถมฺปิ ‘‘ตุเมฺหหิ ธมฺมทายาเทหิ ภวิตพฺพ’’นฺติ เอวํ สาวเก อนุกมฺปมานสฺสฯ สาวกานํ ตํ น ยุตฺตํ สามีจิอภาวโตติ โยชนาฯ **เอส นโย**ติ ยทิทํ ‘‘เอตฺตาวตายํ ภควา’’ติอาทินา กณฺหปเกฺข อุเทฺทสสฺส อตฺถวิภาคทสฺสนมุเขน สมฺพนฺธทสฺสนํ, เอส นโย สุกฺกปเกฺขปิ สมฺพนฺธทสฺสเนติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“อยํ ตาเวตฺถ อนุสนฺธิกฺกมโยชนา”**ติ, สตฺถารา เทสิตาย อุเทฺทสเทสนาย มหาเถเรน เทสิตาย จ อนุสนฺธิกฺกเมน สมฺพโนฺธติ อโตฺถฯ ยถานุสนฺธิ เอว เจตฺถ อนุสนฺธิ เวทิตโพฺพฯ

อจฺจนฺตปวิวิตฺตสฺสาติ เอกนฺตอุปธิวิเวโก วิย อิตเรปิ วิเวโก สตฺถุ เอกนฺติกาวาติฯ อนุสิกฺขนํ นาม อนุ อนุ ปูรณนฺติ ตปฺปฏิเกฺขเปน อาห **“น ปริปูเรนฺตี”**ติ, น ปริพฺรูเหนฺตีติ อโตฺถ, **น ปริปูเรนฺตี**ติ วา น ปริปาเลนฺตีติ อโตฺถฯ ยทเคฺคน หิ วิเวกํ นานุสิกฺขนฺติ, ตทเคฺคน น ปริพฺรูเหนฺติ, น ปริปาเลนฺตีติ วา วตฺตพฺพตํ ลภนฺตีติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ‘‘วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติ อุเทฺทเส วิย อวิเสสวจเน กายวิเวกเสฺสว คหณํ กตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“ยทิ ปนา”**ติอาทิฯ **ปุจฺฉายา**ติ ปุจฺฉาโต อวิเสโส สิยา วิภาคสฺส อลพฺภมานตฺตา วิสฺสชฺชนสฺสฯ นนุ จ ‘‘วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติ อวิเสสวจนโต ปาฬิยํ วิภาโค น ลพฺภเตวาติ? น, ปทนฺตเรน วิภาวิตตฺตาฯ เตนาห **“เยสญฺจ ธมฺมาน”**นฺติอาทิฯ **พฺยากรณปโกฺข**ติ วิสฺสชฺชนปโกฺขฯ วิสฺสชฺชนญฺจ น ปุจฺฉา วิย อวิเสสโชตนา , อถ โข ยถาธิเปฺปตตฺถวิภชนนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อิมินา ปเทนา**ติ ‘‘วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติ อิมินา ปเทน กายวิเวกํ อปริปูริยมานํ ทเสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตวิเวกํ อุปธิวิเวก**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

เอตฺถ จ นปฺปชหนฺตีติ ปหาตพฺพธมฺมานํ ปหานาภาววจนํ ปหานลกฺขณวิเวกาภาวทีปนํ, ตํ วตฺวา ปุน ‘‘วิเวเก นิกฺขิตฺตธุรา’’ติ วจนํ ตโต สาติสยวิเวกาภาวทีปนนฺติ ตทุภยวิเวกาภาวทสฺสเนน ‘‘เยสญฺจ ธมฺมาน’’นฺติอาทินาว ปาริเสสญฺาเยน ‘‘วิเวกํ นานุสิกฺขนฺตี’’ติ อิมินา วิเวกทฺวยมูลภูตกายวิเวกาภาวทสฺสนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อวิคตตณฺหตาย ตํ ตํ ปริกฺขารชาตํ พหุํ ลนฺติ อาทิยนฺตีติ พหุลา, พหุลา เอว **พาหุลิกา** ยถา ‘‘เวนยิโก’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖; อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘)ฯ เต ปน ยสฺมา ปจฺจยพหุลภาวาย ยุตฺตปฺปยุตฺตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา อาห **“จีวราทิพาหุลฺลาย ปฏิปนฺนา”**ติฯ สิกฺขาย อาทรภาวาภาวโต สิถิลํ อทฬฺหํ คณฺหนฺตีติ **“สาถลิกา”**ติ วุตฺตํฯ **สิถิล**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, สิถิล-สเทฺทน วา สมานตฺถสฺส สาถล-สทฺทสฺส วเสน **“สาถลิกา”**ติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ **อวคมนเฏฺฐนา**ติ อโธคมนเฏฺฐน , โอรมฺภาคิยภาเวนาติ อโตฺถฯ **อุปธิวิเวเก**ติ สพฺพูปธิปฏินิสฺสคฺคตาย อุปธีหิ วิวิเตฺตฯ **โอโรปิตธุรา**ติ อุชฺฌิตุสฺสาหาฯ

อนิยเมเนวาติ กิญฺจิ วิเสสํ อนามสิตฺวา ‘‘สาวกา’’ติ อวิเสเสเนวฯ **นิยเมโนฺต**‘‘เถรา’’ติ อาทินาฯ **ทสวเสฺส อุปาทายา**ติ ทสวสฺสโต ปฏฺฐายฯ **อิสฺสริเย**ติ ‘‘เสฏฺฐิฏฺฐานํ เสนาปติฏฺฐาน’’นฺติอาทีสุ วิยฯ อจิรกฺขโณภาเสน ลกฺขเวธโก **อกฺขณเวธิ**ฯ **ฐิติย**นฺติ อวฏฺฐาเนฯ **ฐานโส**ติ ตงฺขเณเยวฯ **ติฏฺฐตี**ติ อาธาราเธยฺยภาเวนาติ อาห **“ตทายตฺตวุตฺติภาเวนา”**ติฯ อุ

เปกฺขานุพฺรูหนา สตฺตสงฺขาเรสุ อุทาสีนตาปิ อสงฺขตาธิคมสฺส อุปาโยติ ตพฺพิปริยายโต จีวราทิมณฺฑนา น อุปธิวิเวกปาริปูริยา สํวตฺตตีติ อาห **“จีวรปตฺต...เป.... อปูรยมานา”**ติฯ **ตตฺถา**ติ เถรวาเรฯ **อิธา**ติ มชฺฌิมนวกวาเรสุฯ ตถา หิ **“มชฺฌิมเถรกาเล”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๓๒. **อิมสฺมิญฺจ กณฺหปเกฺข**ติ อิมสฺมิญฺจ นิเทฺทสวาเร กณฺหปเกฺข, น อุเทฺทสวาเร กณฺหปเกฺขฯ อุเทฺทสวาเร ปน กณฺหปเกฺข วุตฺตวิปริยาเยน คเหตพฺพโตฺถ ‘‘เอส นโย สุกฺกปเกฺขปี’’ติ อติเทเสน ทสฺสิโตฯ **วุตฺตปจฺจนีกนเยนา**ติ ‘‘กายวิเวกํ นานุสิกฺขนฺติ น ปริปูเรนฺตี’’ติอาทินา วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ปจฺจนีกนเยน, ‘‘กายวิเวกํ อนุสิกฺขนฺติ ปริปูเรนฺตี’’ติอาทินา นเยนฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ สุกฺกปเกฺขฯ **สเงฺขโป**ติ อตฺถสเงฺขโปฯ **โยชนปรมฺปรายา**ติ คามนฺตโต ทูรภาเวน เอกํ เทฺว ตีณีติ เอวํ โยชนานํ ปฏิปาฏิยาฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรเญฺญสุ วนสณฺฑภูตานิฯ **ปนฺตานี**ติ ปริยนฺตานิฯ **อุปคนฺตุํ ยุตฺตกาโล** ชราชิณฺณกาโล โคจรคาเม ทูเร คมนาคมนสมตฺถตาภาวโตฯ ‘‘เอวํ คุณวเนฺตสุ ทินฺนํ อโห สุทินฺน’’นฺติ **ปจฺจยทายกานํ ปสาทํ ชเนนฺติ**ฯ **ปาสํสา**ติ ปสํสิตพฺพาฯ **อยมฺปิ มหาเถโร**ติอาทิ เอกํ อปฺปมาทวิหารินํ วุทฺธตรํ นิทฺทิสิตฺวา วทนฺตานํ วเสน วุตฺตํฯ **ปวิโฎฺฐ** วิเวกฎฺฐานํฯ **สายํ นิกฺขมติ** โยนิโสมนสิการํ อุปพฺรูเหตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **กสิณปริกมฺมํ กโรติ,** น ยํ กิญฺจิ กิจฺจนฺตรํฯ **สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตติ,** น โมฆมนสิการํฯ **สพฺพถา**ติอาทิโต ตาว ตทงฺควเสน กิเลเสหิ จิตฺตํ วิเวเจนฺต ตโต วิกฺขมฺภนวเสน สมุเจฺฉทวเสน ปฏิปสฺสทฺธิวเสนาติ สพฺพปฺปกาเรน จิตฺตวิเวกํ ปูเรติฯ **ปํสุกูลานิ ธาเรตี**ติ อิมินา พาหุลิกตาภาวํ ทเสฺสติ, **อสิถิลํ สาสนํ คเหตฺวา**ติ อิมินา สาถลิกตาภาวํ, **วิคตนีวรโณ**ติ อิมินา โอกฺกมเน นิกฺขิตฺตธุรตํ, **ผลสมาปตฺตินฺติ**อาทินา ปวิเวกปุพฺพงฺคมตํ ทเสฺสติฯ

๓๓. **ตตฺราวุโส**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ‘‘โลโภ จ ปาปโก’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ อุปริเทสนํ อนวเสสโต ปริยาทิยติฯ **โก อนุสนฺธี**ติ ยา สา ภควตา สํกิเลสปเกฺขน สห ธมฺมทายาทปฏิปตฺติภาวินี ‘‘ธมฺมทายาทา เม, ภิกฺขเว, ภวถ, มา อามิสทายาทา’’ติอาทินา เทสนา อุทฺทิฎฺฐา, ตํ ‘‘สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส วิหรโต’’ติอาทินา อารภิตฺวา อฎฺฐารสวารปฏิมณฺฑิตาย นิเทฺทสเทสนาย วิภชิตฺวา ตโต ปรํ ‘‘ตตฺราวุโส โลโภ จ ปาปโก’’ติอาทินยาย อุปริเทสนาย สมฺพนฺธํ ปุจฺฉติฯ **เอวน**ฺติ สํกิเลสปเกฺข ‘‘นปฺปชหนฺตี’’ติ ปหานาภาวทสฺสนวเสน, โวทานปเกฺข ‘‘ปชหนฺตี’’ติ ปหานสพฺภาวทสฺสนวเสนาติ เอวํฯ อนิทฺธาริตสรูปา ยํ-ตํ-สเทฺทหิ ธมฺม-สเทฺทน สามญฺญโต เย ปหาตพฺพธมฺมา วุตฺตา, เต สรูปโต ทเสฺสตุนฺติ โยชนาฯ **อิเม เตติ** เอตฺถ กสฺมา โลภาทโย เอว ปหาตพฺพธมฺมา วุตฺตา, นนุ อิโต อเญฺญปิ โมหทิฎฺฐิวิจิกิจฺฉาทโย ปหาตพฺพธมฺมา สนฺตีติ? สจฺจํ สนฺติ, เต ปน โลภาทีหิ ตเทกฎฺฐตา คหิตา เอว โหนฺตีติ วุตฺตาฯ อถ วา อิเมสํเยเวตฺถ คหเณ การณํ ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ

อิทานิ อุปจเยน อนุสนฺธิํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สาวกานํ ยสฺส ธมฺมสฺส ทายาทภาโว สตฺถุ อภิรุจิโต, โส ‘‘จตฺตาโร สติปฎฺฐาเน ภาเวตี’’ติอาทินา อกเถตฺวา ‘‘วิเวกํ อนุสิกฺขนฺติ, เต จ ธเมฺม ปชหนฺติ, น จ พาหุลิกา’’ติอาทินา กถิตตฺตา **เหฎฺฐา ปริยาเยเนว ธโมฺม กถิโต**ติ วุตฺตํฯ ‘‘เต จ ธเมฺม นปฺปชหนฺติ, โอกฺกมเน ปุพฺพงฺคมา’’ติอาทินา **อามิสํ ปริยาเยนปิ กถิตํ**ฯ ‘‘สิยา จ เม ปิณฺฑปาโต’’ติอาทินา, ‘‘พาหุลิกา จ โหนฺตี’’ติอาทินา จ **อามิสํ นิปฺปริยาเยนปิ กถิตํ**ฯ อถ วา ยาย ภควตา อามิสทายาทปฏิเกฺขปนา ธมฺมทายาทตา วุตฺตา, ยญฺจ ตทตฺถํ วิภชเนฺตน มหาเถเรน อตฺตนา วิเวกานุสิกฺขนาทิ วุตฺตํ, ตทุภยํ เหตุวเสน วิภาเวตุํ **“ตตฺราวุโส, โลโภ จา”**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ เหตุนิโรเธน หิ สํกิเลสปกฺขสฺส, นิโรธเหตุสมฺปาทเนน จ โวทานปกฺขสฺส ตปฺปาปกตาฯ

อตีตเทสนานิทสฺสนนฺติ อตีตาย เถเรน ยถาเทสิตาย เทสนาย จ ปจฺจามสนํฯ เตเนวาห **“สตฺถุ ปวิวิตฺตสฺส...เป.... เทสนายนฺติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **ตตฺถา**ติ ยํ วุตฺตํ วิเสสโต ‘‘เยสํ ธมฺมานํ สตฺถา ปหานมาหา’’ติ, เอตสฺมึ ปเทฯ ตตฺถ หิ ปหาตพฺพธมฺมา โลภาทโย สามญฺญโต วุตฺตาฯ **ลามกา**ติ นิหีนาฯ โลภโทสา หิ เหตุโต ปจฺจยโต สภาวโต ผลโต นิสฺสนฺทโต สํกิลิฏฺฐปกติกา, อายตึ ทุกฺขสฺส ปาปนฏฺเฐน วา ปาปกาฯ **ลุพฺภนลกฺขโณ**ติ อารมฺมณสฺส อภิคิชฺฌนลกฺขโณฯ ตถา หิ โส ลุพฺภนฺติ เตน, สยํ วา ลุพฺภติ, ลุพฺภนมตฺตเมว วา ตนฺติ ‘‘โลโภ’’ติ วุจฺจติฯ รสาทีสุ อภิสงฺครโส, อปริจฺจาคปจฺจุปฏฺฐาโน, สํโยชนิเยสุ ธมฺเมสุ อสฺสาททสฺสนปทฏฺฐาโนฯ **ทุสฺสนลกฺขโณ**ติ อารมฺมเณ พฺยาปชฺชนลกฺขโณฯ ตถา หิ โส ทุสฺสนฺติ เตน, สยํ วา ทุสฺสติ, ทุสฺสนมตฺตเมว วา ตนฺติ ‘‘โทโส’’ติ วุจฺจติฯ รสาทีสุ วิสปฺปนรโส, สนิสฺสยทหนรโส วา, ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโน, อาฆาตวตฺถุปทฏฺฐาโนฯ

เตสูติอาทินา ทสฺสเนน โลภโทสานํ เอกนฺตโต ปหาตพฺพตาทสฺสนํฯ **อามิสทายาทสฺส ปจฺจยานํ ลาเภ โหตี**ติ อิทํ โลภสฺส อารมฺมณคฺคหณสภาวตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตณฺหายวเสน ปน อนุคิชฺฌนํ สนฺธาย **“อลทฺธํ ปเตฺถตี”**ติ อาหฯ อลาเภ ปจฺจยานํ อามิสทายาทสฺส โหตีติ อาเนตฺวา โยชนาฯ **อลภโนฺต**ติ เอตฺถ ‘‘ปจฺจเย’’ติ วิภตฺตึ ปริณาเมตฺวา โยเชตพฺพํฯ **วิฆาตวา**ติ ‘‘ยมฺปิจฺฉํ น ลภติ, ตมฺปิ ทุกฺข’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๒๐; วิภ. ๑๙๐) วจนโต อิจฺฉาวิฆาตวาฯ โลโภ จ เทยฺยธเมฺม โหติ อามิสทายาทสฺสาติ สมฺพโนฺธฯ เอส นโย อนนฺตรปเทปิฯ **เทยฺยธเมฺม**ติ จ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ สตฺตเกลายนาทิวเสนปิ ตสฺส โลภุปฺปตฺติสพฺภาวโตฯ ‘‘ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา, ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ’’ติ เอวมาทโย **นว ตณฺหามูลกาฯ ปริปูเรติ** อามิสทายาโทติ วิภตฺติวิปริณาโม เวทิตโพฺพฯ อาวาสมจฺฉริยาทีนิ **ปญฺจ มจฺฉริยานิ**ฯ

มคฺคนฺติ อริยมคฺคํฯ โส หิ กิเลเส มาเรโนฺต คจฺฉติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ จ มคฺคียติ, สยํ วา สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิพฺพานํ มคฺคตีติ นิปฺปริยาเยน ‘‘มโคฺค’’ติ วุจฺจติฯ **เอโก อโนฺต**ติ อิตเรน อสมฺมิโสฺส เอโก โกฏฺฐาโส, หีนตาย วา ลามกเฏฺฐน **เอโก อโนฺต**ฯ กามํ อเญฺญปิ กุสลธมฺมา เอเต อเนฺต อสมฺปโยคโต น อุเปนฺติ, เตหิ วิมุตฺตา เอว, อยํ ปน อจฺจนฺตวิมุตฺติยา น อุเปตีติ อาห **“วิมุโตฺต เอเตหิ อเนฺตหี”**ติฯ **ตสฺมา**ติ อนฺตทฺวยวิมุตฺตตฺตาฯ **เอเตสํ มเชฺฌ ภวตฺตา**ติ อิทํ มคฺคสฺส อุภยนฺตวิมุตฺตตาย เอว วุตฺตํ, น ตปฺปริยาปนฺนตาย, วฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถิเกหิ ปฏิปชฺชิตพฺพโต จฯ **ตถา**ติ ยถา อิตเรน อสมฺมิสฺสเฏฺฐน ลามกเฏฺฐน จ โลโภ เอโก อโนฺต, ตถา **กามสุขลฺลิกานุโยโค**ติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ มคฺคสฺส อนุปคมนญฺจ เนสํ อนฺตานํ สพฺพโส อปฺปวตฺติกรเณเนว ทฏฺฐพฺพํฯ **ปุริมนเยนา**ติ ‘‘เอเต เทฺว อเนฺต น อุเปตี’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยนฯ

สจฺจานนฺติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํฯ **ทสฺสนปริณายกเฏฺฐนา**ติ ทสฺสนสฺส ปริญฺญาภิสมยาทิเภทสฺส ปริโต สพฺพถา นยนเฏฺฐน ปวตฺตนเฏฺฐนฯ **จกฺขุกรณี**ติ ธมฺมจกฺขุสฺส กรณี นิปฺผาทิกาฯ ตยิทํ สติปิ ปฏิปทาย ธมฺมจกฺขุโต อนญฺญเตฺต อวยววเสน สิชฺฌมาโน อโตฺถ สมุทาเยน กโต นาม โหตีติ อุปจารวเสน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ วกฺขติ **“มโคฺคเยว หิ มคฺคตฺถาย สํวตฺตติ มเคฺคน กาตพฺพกิจฺจกรณโต”**ติฯ **ญาณายาติ** ยาถาวโต ชานนายฯ เตนาห **“วิทิตกรณเฏฺฐนา”**ติฯ วิเสสญาตภาวาปาทนญฺหิ วิทิตกรณํฯ **วูปสมนโต**ติ สมุจฺฉินฺทนวเสน วูปสมนโตฯ ทุกฺขาทีนํ ปริเญฺญยฺยาทิภาโว วิย อภิเญฺญยฺยภาโวปิ มคฺควเสเนว ปากโฏ โหตีติ อาห **“จตุนฺนมฺปิ สจฺจานํ อภิเญฺญยฺยภาวทสฺสนโต”**ติ, วิภาวนโตติ อโตฺถฯ **สโมฺพโธติ มโคฺค** ‘‘สมฺพุชฺฌติ เอเตนา’’ติ กตฺวาฯ **ตสฺสตฺถายา**ติ มคฺคกิจฺจตฺถายฯ น หิ มคฺคโต อโญฺญ มคฺคกิจฺจกโร อตฺถิฯ เตนาห **“มโคฺคเยว หี”**ติอาทิฯ อถ วา สมฺมาทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชมา

นา สหชาตาทิปจฺจยภาเวน อิตเร อุปฺปาเทติ, เอวํ เสสมคฺคธมฺมาปีติ เอวมฺปิ มคฺคตฺถาย สํวตฺตนํ เวทิตพฺพํฯ **สจฺฉิกิริยาย ปจฺจกฺขกมฺมายา**ติ สจฺฉิกรณสงฺขาตปจฺจกฺขกมฺมายฯ **นิพฺพานายา**ติ วา อนุปาทิเสสนิพฺพานายฯ **อุปสมายาติ** อิมินา สอุปาทิเสสนิพฺพานํ คหิตนฺติฯ **อย**นฺติ ‘‘สา หิ สจฺจาน’’นฺติอาทินา ยถาวุตฺต อตฺถนโยฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘จกฺขุกรณี’’ติอาทีสุ ปเทสุฯ **สาโร** สุนฺทโร อนปนีโตฯ **อิโต อญฺญถา**ติ ‘‘ทุกฺขสฺส ปริญฺญาย ทิฏฺฐิวิสุทฺธึ กโรตีติ จกฺขุกรณี’’ติอาทินา อตฺถวณฺณนาปปญฺจ เกวลํ วิตฺถารตฺถายฯ

อยเมวาติ เอตฺถ **อย**นฺติ อิมินา อตฺตโน อเญฺญสญฺจ ตสฺสํ ปริสายํ อริยานํ มคฺคสฺส ปจฺจกฺขภาวํ ทเสฺสติฯ อาสนฺนปจฺจกฺขวาจี หิ อยํ-สโทฺทฯ **อญฺญมคฺคปฏิเสธนตฺถ**นฺติ อญฺญสฺส นิพฺพานคามิมคฺคสฺส อตฺถิภาวปฏิเสธนตฺถํฯ สตฺตาปฏิเกฺขโป หิ อิธ ปฏิเสธนํ อลพฺภมานตฺตา อญฺญสฺส มคฺคสฺสฯ พุทฺธาทีนํ สาธารณภาโว อนญฺญตาฯ เตนาห พฺรหฺมา สหมฺปติ –

> ‘‘เอกายนํ ชาติขยนฺตทสฺสี,
> มคฺคํ ปชานาติ หิตานุกมฺปี;
> เอเตน มเคฺคน ตรึสุ ปุเพฺพ,
> ตริสฺสนฺติ เย จ ตรนฺติ โอฆ’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๕.๓๘๔, ๔๐๙; มหานิ. ๑๙๑; จูฬนิ. ๑๐๗, ๑๒๑; เนตฺติ. ๑๗๐);

อารกตฺตาติ อิมินา นิรุตฺตินเยน อริย-สทฺทสิทฺธิมาหฯ **อริปหานายา**ติ อตฺถวจนมตฺตํฯ อรโย ปาปธมฺมา ยนฺติ อปคมนฺติ เอเตนาติ **อริโย**ฯ **อริเยน เทสิโต**ติ เอตฺถ อริยสฺส ภควโต อยนฺติ **อริโย**ฯ **อริยภาวปฺปฏิลาภายา**ติ เอตฺถ อริยกโร **อริโย**ติ อุตฺตรปทโลเปน อริย-สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ ยสฺมา มคฺคงฺคสมุทาเย มคฺคโวหาโร โหติ, สมุทาโย จ สมุทายีหิ สมนฺนาคโต นาม โหตีติ อาห **‘‘อฏฺฐหิ อเงฺคหิ อุเปตตฺตา’’**ติ, ตสฺมา อตฺตโน อวยวภูตานิ อฏฺฐ องฺคานิ เอตสฺส สนฺตีติ **อฏฺฐงฺคิโก**ฯ ยสฺมา ปน ปรมตฺถโต องฺคานิเยว มโคฺค, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘น จ องฺควินิมุโตฺต’’**ติ ยถา ‘‘ฉฬโงฺค เวโท’’ติฯ สทิสูทาหรณํ ปน ทเสฺสโนฺต **‘‘ปญฺจงฺคิกตูริยาทีนิ วิยา’’**ติ อาหฯ **อาทิ**-สเทฺทน จตุรงฺคินี เสนาติ เอวมาทีนํ สงฺคโหฯ **มาเรโนฺต คจฺฉตี**ติ นิรุตฺตินเยน สทฺทสิทฺธิมาหฯ **มคฺคตี**ติ คเวสติฯ อริยมโคฺค หิ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรโนฺต ตํ คเวสโนฺต วิย โหตีติฯ **มคฺคียติ นิพฺพานตฺถิเกหิ** วิวฏฺฏูปนิสฺสยปุญฺญกรณโต ปฏฺฐาย ตทตฺถํ ปฏิปตฺติโตฯ **คมฺมตี**ติ เอเตน อาทิอนฺตวิปริยาเยน สทฺทสิทฺธิมาห ยถา ‘‘กกู’’ติฯ **‘‘เสยฺยถิทนฺติ นิปาโต’’**ติ วตฺวา ตสฺส สพฺพลิงฺควิภตฺติวจนสาธารณตาย **‘‘กตมานิ ตานิ อฏฺฐงฺคานี’’**ติ วุตฺตํฯ นนุ จ องฺคานิ สมุทิตานิ มโคฺค อนฺตมโส สตฺตงฺควิกลสฺส อริยมคฺคสฺส อภาวโตติ? สจฺจเมตํ สจฺจปฏิเวเธ, มคฺคปจฺจยตาย ปน ยถาสกํ กิจฺจกรเณน ปเจฺจกมฺปิ ตานิ มโคฺคเยวาติ อาห **‘‘เอกเมกมฺหิ องฺคํ มโคฺคเยวา’’**ติ, อญฺญถา สมุทิตานมฺปิ เนสํ มคฺคกิจฺจํ น สมฺภเวยฺยาติฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ ปาฬิยา สมเตฺถตุํ **‘‘สมฺมาทิฏฺฐิมโคฺคเจว เหตุ จา’’**ติ วุตฺตํฯ

สมฺมา อวิปรีตํ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน จตุนฺนํ สจฺจานํ ทสฺสนํ ปฏิวิชฺฌนํ ลกฺขณํ เอติสฺสาติ **สมฺมาทสฺสนลกฺขณา**ฯ สมฺมา อวิปรีตํ สมฺปยุตฺตธเมฺม นิพฺพานารมฺมเณ อภินิโรปนํ อปฺปนาลกฺขณํ เอตสฺสาติ **สมฺมาอภินิโรปนลกฺขโณ** มุสาวาทาทีนํ วิสํวาทนาทิกิจฺจตาย ลูขานํ อปริคฺคาหกานํ ปฏิปกฺขภาวโต สินิทฺธสภาวตฺตา สมฺปยุตฺตธเมฺม, สมฺมาวาจปฺปจฺจยสุภาสิตโสตารญฺจ ชนํ สมฺมเทว ปริคฺคณฺหาตีติ สมฺมาวาจา สมฺมาปริคฺคโห ลกฺขณํ เอติสฺสา

ติ **สมฺมาปริคฺคหลกฺขณา**ฯ ยถา กายิกา กิริยา กิญฺจิ กตฺตพฺพํ สมุฏฺฐาเปติ, สยญฺจ สมุฏฺฐหนํ ฆฏนํ โหติ, ตถา สมฺมากมฺมนฺตสงฺขาตา วิรติปีติ **สมฺมาสมุฏฺฐานลกฺขโณ สมฺมากมฺมนฺโต**ฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา อุกฺขิปนํ **สมุฏฺฐานํ** กายิกกิริยาย ภารุกฺขิปนํ วิยฯ ชีวมานสฺส สตฺตสฺส, สมฺปยุตฺตธมฺมานํ วา สุทฺธิ โวทานํ, อาชีวเสฺสว วา ชีวิตปฺปวตฺติยา สุทฺธิ โวทานํ เอเตนาติ **สมฺมาโวทานลกฺขโณ สมฺมาอาชีโว**ฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ **ปคฺคโห**ฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, ตสฺส วา อนิสฺสชฺชนํ **อุปฏฺฐานํ**ฯ อารมฺมเณ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สมฺมา, สมํ วา อาธานํ **สมาธานํ**ฯ สมฺมา สงฺกปฺเปติ สมฺปยุตฺตธเมฺม อารมฺมเณ อภินิโรเปตีติ **สมฺมาสงฺกโปฺป**ฯ สมฺมา วทติ เอตายาติ **สมฺมาวาจา**ฯ สมฺมา กโรติ เอเตนาติ สมฺมากมฺมํ, ตเทว **สมฺมากมฺมโนฺต**ฯ สมฺมา อาชีวติ เอเตนาติ **สมฺมาอาชีโว**ฯ สมฺมา วายมติ อุสฺสหติ เอเตนาติ **สมฺมาวายาโม**ฯ สมฺมา สรติ อนุสฺสรตีติ **สมฺมาสติ** ฯ สมฺมา สมาธิยติ จิตฺตํ เอเตนาติ **สมฺมาสมาธี**ติ เอวํ สมฺมาสงฺกปฺปาทีนํ นิพฺพจนํ เวทิตพฺพํฯ

มิจฺฉาทิฏฺฐินฺติ สพฺพมฺปิ มิจฺฉาทสฺสนํฯ **ตปฺปจฺจนียกิเลเส**ติ เอตฺถ **ตํ**-สเทฺทน สมฺมาทิฏฺฐิฯ น หิ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา กิเลสา ปจฺจนียา, อถ โข สมฺมาทิฏฺฐิยาฯ **อวิชฺชญฺจา**ติ อวิชฺชาคฺคหณํ ตสฺสา สํกิเลสธมฺมานํ ปมุขภาวโตฯ เตนาห ‘‘อวิชฺชา, ภิกฺขเว, ปุพฺพงฺคมา อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺติยา’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑)ฯ ทสฺสนนิวารกสฺส สโมฺมหสฺส สมุคฺฆาเตน **อสโมฺมหโต**ฯ เอตฺถ จ **มิจฺฉาทิฏฺฐิํ...เป.... ปชหตี**ติ เอเตน ปหานาภิสมยํ, **นิพฺพานํ อารมฺมณํ กโรตี**ติ เอเตน สจฺฉิกิริยาภิสมยํ, **สมฺปยุตฺตธเมฺม**ติอาทินา ภาวนาภิสมยํ สมฺมาทิฏฺฐิกิจฺจํ ทเสฺสติฯ ปริญฺญาภิสมโย ปน นานนฺตริยตาย อตฺถโต วุโตฺต เอว โหตีติ ทฏฺฐโพฺพฯ

กถํ ปน เอกเมว ญาณํ เอกสฺมิํ ขเณ จตฺตาริ กิจฺจานิ สาเธนฺตํ ปวตฺตติฯ น หิ ตาทิสํ โลเก ทิฏฺฐํ, น อาคโม วา ตาทิโส อตฺถีติ น วตฺตพฺพํฯ ยถา หิ ปทีโป เอกสฺมิํเยว ขเณ วฏฺฏิํ ทหติ, เสฺนหํ ปริยาทิยติ, อนฺธการํ วิธมติ, อาโลกญฺจ วิทํเสติ, เอวเมตํ ญาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ มคฺคสมงฺคิสฺส ญาณํ ทุเกฺขเปตํ ญาณํ, ทุกฺขสมุทเยเปตํ ญาณํ , ทุกฺขนิโรเธเปตํ ญาณํ, ทุกฺขนิโรธคามินิยา ปฏิปทายเปตํ ญาณนฺติ **สุตฺตปทํ** (วิภ. ๗๕๔) เอตฺถ อุทาหริตพฺพํฯ ยถา จ สมฺมาทิฏฺฐิ ปุพฺพภาเค ทุกฺขาทีสุ วิสุํ วิสุํ ปวตฺติตฺวา มคฺคกฺขเณ เอกาว จตุนฺนํ ญาณานํ กิจฺจํ สาเธนฺตี ปวตฺตติ, เอวํ สมฺมาสงฺกปฺปาทโย ปุพฺพภาเค เนกฺขมฺมสงฺกปฺปาทินามกา หุตฺวา กามสงฺกปฺปาทีนํ ปชหนวเสน วิสุํ วิสุํ ปวตฺติตฺวา มคฺคกฺขเณ ติณฺณํ จตุนฺนญฺจ กิจฺจํ สาเธนฺตา ปวตฺตนฺติฯ สมฺมาสมาธิ ปน ปุพฺพภาเคปิ มคฺคกฺขเณปิ นานาเยว หุตฺวา ปวตฺตตีติ กามํ เณฺจตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิยา สเพฺพปิ ปาปธมฺมา ปฏิปกฺขา, อุชุวิปจฺจนีกตาทสฺสนวเสน ปน สมฺมาทิฏฺฐิยา กิจฺจนิเทฺทเส มิจฺฉาทิฏฺฐิคฺคหณํ กตํฯ เตเนว จ **‘‘ตปฺปจฺจนียกิเลเส จา’’**ติ วุตฺตํฯ

เยสํ กิเลสานํ อนุปจฺฉินฺทเน สมฺมาทิฏฺฐิ น อุปฺปเชฺชยฺย, เต มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สหเชกฏฺฐตาย ตเทกฏฺฐาว ตปฺปจฺจนียกิเลสา ทฏฺฐพฺพาฯ สมฺมาสงฺกปฺปาทีนํ กิจฺจนิเทฺทเสปิ เอเสว นโยฯ โสตาปตฺติมคฺคาทิวเสน จตฺตาโร โลกุตฺตรมคฺคภาวสามเญฺญน เอกโต กตฺวาฯ โลภโทสา สมุทยสจฺจํ, ยสฺส ปน โส สมุทโย ตํ ทุกฺขสจฺจํ, ปหานภาโว มคฺคสจฺจํ, ยตฺถ ตํ ปหานํ, ตํ นิโรธสจฺจนฺติ อิมานิ จตฺตาริ สจฺจานิฯ กสฺมา ปเนตฺถ โลภโทสานํ วิสุํ อาทิโต จ คหณํ? วิสุํ คหณํ ตาว ตถาพุชฺฌนกานํ ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน, อิเมหิ โลภโทเสหิ อามิสทายาทตา, ตปฺปหาเนน จ ธมฺมทายาทตาติ ทสฺสนตฺถํ, ตทนุสาเรน จตุสจฺจโยชนาย เอวํ เอเกกสฺส นิยฺยานมุขํ โหตีติ ทสฺสนตฺถญฺจฯ เสสวาเรสุปิ เอเสว นโยฯ อาทิโต คหณํ ปน อติวิย โอฬาริก

ตาย สุปากฏภาวโต วกฺขมานานํ อเญฺญสญฺจ ปาปธมฺมานํ มูลภาวโต ตเทกฏฺฐตาย จ เวทิ ตพฺพํฯ

กุชฺฌนลกฺขโณติ กุปฺปนสภาโว, จิตฺตสฺส พฺยาปชฺชนาติ อโตฺถฯ **จณฺฑิกฺกํ** ลุทฺทตา, กุรฺรภาโวติ อโตฺถฯ **อาฆาตกรณรโส**ติ ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทินา จิเตฺต อาฆาตสฺส กร ณรโสฯ **ทุสฺสนปจฺจุปฏฺฐาโน**ติ สปรสนฺตานสฺส วินาสนปจฺจุปฏฺฐาโน ลโทฺธกาโส วิย สป โตฺตฯ **อุปนนฺธนํ** นานปฺปการสฺส อุปรูปริ นนฺธนํ วิย โหตีติ กตฺวาฯ ตถา เหส **‘‘เวรอปฺปฏิ นิสฺสชฺชนรโส, โกธานุปฺพนฺธภาวปจฺจุปฏฺฐาโน’’**ติ จ วุโตฺตฯ **อปรกาเล อุปนาโหติอา ที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘อุปนยฺหนา อุปนยฺหิตตฺตํ อาฐปนา ฐปนา สณฺฐปนา อนุสํสนฺทนา อนุปฺป พนฺธนา ทฬฺหีกมฺม’’นฺติอาทีนํ (วิภ. ๘๙๑) นิเทฺทสปทานํ อตฺถวณฺณนํ สงฺคยฺหติฯ อุปนาห สมงฺคี หิ ปุคฺคโล เวรสฺส อนิสฺสชฺชนโต อาทิตฺตปูติอลาตํ วิย ชลติ เอว, จิตฺตญฺจสฺส โธวิ ยมานํ อจฺฉจมฺมํ วิย, มสิมกฺขิตปิโลติกา วิย จ น สุชฺฌเตวฯ

ปรคุณมกฺขนลกฺขโณติ อุทกปุญฺฉนิยา อุทกํ วิย ปเรสํ คุณานํ มกฺขนสภาโวฯ ตถาภู โต จายํ อตฺตโน การกํ คูเถน ปหรนฺตํ คูโถ วิย ปฐมตรํ มเกฺขติ เอวาติ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา เหสฺส สปรสนฺตาเนสุ คุณํ มเกฺขตีติ **มโกฺข**ติ วุจฺจติฯ **ยุคคฺคาโห** สมธุรคฺคหณํ อสมานสฺสปิ อภูตสฺส สมาโรปนํฯ สมภาวกรณํ **สมีกรณํ**ฯ ปเรสํ คุณปฺปมาเณน อตฺตโน คุณานํ อุปฏฺฐานํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อาห **‘‘ปเรสํ คุณปฺปมาเณน อุปฏฺฐานปจฺจุปฏฺฐาโน’’**ติฯ ตถา เหส ปเรสํ คุเณ ฑํสิตฺวา วิย อตฺตโน คุเณหิ สเม กโรตีติ **ปฬาโส**ติ วุจฺจติฯ

ปรสมฺปตฺติขียนํ ปรสมฺปตฺติยา อุสูยนํฯ อิสฺสติ ปรสมฺปตฺตึ น สหตีติ **อิสฺสา**ฯ ตถา เหสา **‘‘ปรสมฺปตฺติยา อกฺขมนลกฺขณา’’**ติ วุจฺจติฯ **ตตฺถา**ติ ปรสมฺปตฺติยํฯ **อนภิรติรสา** อภิรติปฏิปกฺขกิจฺจาฯ **วิมุขภาวปจฺจุปฏฺฐานา** ปรสมฺปตฺตึ ปสฺสิตุมฺปิ อปฺปทานโตฯ **นิคูหน ลกฺขณํ** อตฺตโน สมฺปตฺติยา ปเรหิ สาธารณภาวาสหนโตฯ **อสุขายนํ** น สุขนํ ทุกฺขนํ, อโร จนนฺติ อธิปฺปาโยฯ

กตสฺส กายทุจฺจริตาทิปาปสฺส ปฏิจฺฉาทนํ **กตปาปปฏิจฺฉาทนํ**ฯ ตสฺส ปาปสฺส อาวรณ ภาเวน ปจฺจุปติฏฺฐตีติ **ตทาวรณปจฺจุปฏฺฐานา,** มายา, ยาย สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ภสฺมฉ โนฺน วิย องฺคาโร, อุทกฉโนฺน วิย ขาณุ, ปิโลติกปฏิจฺฉาทิตํ วิย จ สตฺถํ โหติฯ **อวิชฺชมาน คุณปฺปกาสนํ** อตฺตนิ อวิชฺชมานสีลาทิคุณวิภาวนํ, เยน สาเฐเยฺยน สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺส อสนฺตคุณสมฺภาวเนน จิตฺตานุรูปกิริยาวิหรโต ‘‘เอวํจิโตฺต, เอวํกิริโย’’ติ ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺตา กุจฺฉึ วา ปิฏฺฐึ วา ชานิตุํ น สกฺกาฯ ยโต –

> ‘‘วาเมน สูกโร โหติ, ทกฺขิเณน อชามิโค;
> สเรน เนลโก โหติ, วิสาเณน ชรคฺคโว’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๙๖; วิภ. อฏฺฐ. ๘๙๔; มหานิ. อฏฺฐ. ๑๖๖) –

เอวํ วุตฺตยกฺกสูกรสทิโส โหติฯ

จิตฺตสฺส อุทฺธุมาตภาโว ถทฺธลูขภาโวฯ **อปฺปติสฺสยวุตฺตี**ติ อนิวาตวุตฺติฯ อมทฺทวา กาเรน ปจฺจุปติฏฺฐติ, อมทฺทวตํ วา ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อมทฺทวตาปจฺจุปฏฺฐาโน,** ถโมฺภ, เยน สมนฺนาคโต ปุคฺคโล คิลิตนงฺคลสีโส วิย อชคโร, วาตภริตภสฺตา วิย จ ถโทฺธ หุตฺวา ครุฏฺ ฐานิเย จ ทิสฺวา โอนมิตุมฺปิ น อิจฺฉติ, ปริยเนฺตเนว จรติฯ กรณสฺส อุตฺตรกิริยา **กรณุตฺตริยํ**ฯ

วิเสสโต ปจฺจนีกภาโว **วิปจฺจนีกตา**ฯ ปเรน หิ กิสฺมิญฺจิ กเต ตทฺทิคุณํ กรณวเสน **สารมฺภ** ปวตฺตติฯ

เสยฺยาทิอากาเรหิ อุนฺนมนํ **อุนฺนติ**ฯ โอมาโนปิ หิ เอวํ กรณมุเขน สมฺปคฺคหวเสเนว ปวตฺตติฯ ''อหมสฺมิ เสโยฺย''ติอาทินา อหํกรณํ สมฺปคฺคโห **อหงฺกาโร**ฯ ปเร อภิภวิตฺวา อธิกํ อุนฺนมนํ **อพฺภุนฺนติ** ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''ปุพฺพกาเล อตฺตานํ หีนโต ทหติ อปรกาเล เสยฺย โต''ติ (วิภ. ๘๗๗)ฯ

มตฺตภาโว ชาติอาทึ ปฏิจฺจ จิตฺตสฺส มชฺชนาการิ, ยสฺส วา ธมฺมสฺส วเสน ปุคฺคโล ม โตฺต นาม โหติ, โส ธโมฺม **มตฺตภาโวฯ มทคฺคาหณรโส** มทสฺส คาหณกิโจฺจฯ มโท หิ อตฺตโน มชฺชนาการํ สมฺปยุตฺตธเมฺม คาเหโนฺต วิย ปวตฺตมาโน ตํสมงฺคึ ปุคฺคลมฺปิ ตถา กโร โนฺต วิย โหติฯ อหงฺการวเสน ปุคฺคลํ อนิฏฺฐํ กโรโนฺต จิตฺตสฺส อุมฺมาทภาโว วิย โหตีติ **อุมฺมาทปจฺจุปฏฺฐาโน**ฯ สติยา อนิคฺคณฺหิตฺวา จิตฺตสฺส โวสฺสชฺชนํ **จิตฺตโวสฺสโคฺค,** สติวิรหิโต ติ อโตฺถฯ ยถาวุตฺตสฺส โวสฺสคฺคสฺส อนุปฺปทานํ ปุนปฺปุนํ วิสฺสชฺชนํ **โวสฺสคฺคานุปฺปทานํ**ฯ **อิเมสํ** โกธาทีนํ โลภาทีนมฺปิ วาฯ **ลกฺขณาทีนี**ติ ลกฺขณรสปจฺจุปฏฺฐานานิฯ ปทฏฺฐานํ ปน ธมฺมนฺตรตาย น คหิตํฯ นิพฺพจนํ ''กุชฺฌตีติ **โกโธ,** อุปนยฺหตีติ **อุปนาโห**''ติอาทินา สุวิเญฺญยฺย เมวาติ น วุตฺตํ, อตฺถโต ปน โกโธ โทโส เอว, ตถา อุปนาโหฯ ปวตฺติอาการมตฺตโต หิ กโต เนสํ เภโท, มกฺขปฬาสสารมฺภา ตทาการปฺปวตฺตา ปฏิฆสหคตจิตฺตุปฺปาทธมฺมา, มายา สาเเฐยฺยถมฺภมทปฺปมาทา ตทาการปฺปวตฺตา โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทธมฺมาฯ **ถโมฺภ** วา มานวิ เสโส จิตฺตสฺส ถทฺธภาเวน คเหตพฺพโต, ตถา **มโท**ฯ ตถา หิ โส ''มาโน มญฺญนา''ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๘๗๘) นิทฺทิโฏฺฐฯ อิธ ปน มานาติมานานํ วิสุํ คหิตตฺตา มชฺชนากาเรน ปวตฺต ธมฺมา เอว **''มโท''**ติ คเหตพฺพาฯ เสสานํ ธมฺมนฺตรภาโว ปากโฏ เอวฯ

กสฺมา ปเนตฺถ เอเต เอว อฏฺฐ ทุกา คหิตา, กิมิโต อเญฺญปิ กิเลสธมฺมา นตฺถีติ? โน นตฺถิ, อิเม ปน อามิสทายาทสฺส สวิเสสํ กิเลสาย สํวตฺตนฺตีติ ตํ วิเสสํ วิภาเวเนฺตน อามิสทา ยาทสฺส โลภาทีนํ ปวตฺตนาการํ ทเสฺสตุํ **''วิเสสโต''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ โลภาทีสุฯ **อลภโนฺต** อามิสนฺติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺตฺตริ อุปฺปโนฺน โกโธติ อาเนตฺวา สมฺ พนฺธิตพฺพํฯ **สเนฺตปี**ติ วิชฺชมาเนปิฯ **อิสฺสตี**ติ อิสฺสํ ชเนติฯ **ปทุสฺสตี**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ ตถา หิ สา ''อิสฺสติ ทุสฺสติ ปทุสฺสตี''ติอาทินา นิทฺทิฏฺฐาฯ ยสฺมา วา อิสฺสํ ชเนโนฺต เอกํสโต ป ทุฏฺฐจิโตฺต เอว โหติ, ตสฺมา **''ปทุสฺสตี''**ติ วุตฺตํฯ **อสฺสา**ติ อามิสทายาทสฺสฯ **เอวํ ปฏิป โนฺน**ติ เอวํ อสนฺตคุณปฺปกาสนํ ปฏิปทํ ปฏิปโนฺนฯ **โอวทิตุํ อสกฺกุเณโยฺย**ติ เอเตน ถโมฺภ นาม โทวจสฺสกรโณ ธโมฺมติ ทเสฺสติฯ **กิญฺจิ วทติ** โอวาททานวเสนฯ **ถเมฺภน...เป.... มญฺญโนฺต**ติ อิมินา จ ถมฺภสฺส มานวิเสสภาวํ ทเสฺสติ, ถเมฺภน วา เหตุนาติ อโตฺถฯ **มโตฺต สมาโน**ติ มโตฺต โหโนฺตฯ **กาม...เป.... ปมชฺชตี**ติ เอเตน มทวเสน เอกํสโต ปมา ทมาปชฺชตีติ ทเสฺสติฯ

เอวนฺติ อิมินา อามิสทายาทสฺส โลภาทีนํ อุปฺปตฺติกฺกมทสฺสเนเนว อิธ ปาฬิยํ เนสํ เท สนากฺกโมปิ ทสฺสิโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ น เกวลํ อิเมเหว, อถ โข อเญฺญหิ จ เอวรูเปหิ ปาปเกหิ ธ เมฺมหิ อปริมุโตฺต โหตีติ สมฺพโนฺธฯ เก ปน เตติ? อตฺริจฺฉตามหิจฺฉตาทโยติฯ เอวํ มหาทีนวา อามิสทายาทตาติ ตโต พลวตโร สํเวโค ชเนตโพฺพติ อยเมตฺถ โอวาโท เวทิตโพฺพฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สุเตฺตฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ วาเรสุฯ **นิพฺพิเสโสเยวา**ติ เอเตเนว ปฐมตรํ อิธ ทสฺสิตสจฺจโยชนานเยน สพฺพวาเรสุ โยเชตโพฺพติ เวทิตโพฺพฯ

ญาณปริจยปาฏวตฺถนฺติ มคฺคสฺส อฏฺฐงฺคสตฺตงฺคตาทิวิเสสวิภาวนาย ญาณสฺส อาเสวนเฏฺฐน ปริจโย ญาณปริจโย, ตสฺส ปฏุภาวตฺถํ โกสลฺลตฺถํฯ **เอตฺถา**ติ อริยมคฺเคฯ **เภโท**ติ วิเสโสฯ **กโม**ติ องฺคานํ เทสนานุปุพฺพีฯ **ภาวนานโย**ติ ภาวนาวิธิฯ **“กทาจิ อฏฺฐงฺคิโก, กทาจิ สตฺตงฺคิโก”**ติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรนฺโต ปุน **“อยํ หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โลกุตฺตรปฐมชฺฌานวเสนา**ติ โลกุตฺตรสฺส ปฐมชฺฌานสฺส วเสนฯ เอตฺถ จ เกจิ ฌานธมฺมา มคฺคสภาวาติ เอกนฺตโต ฌานํ มคฺคโต วิสุํ กตฺวา วตฺตุํ น สกฺกาติ ‘‘โลกุตฺตรปฐมชฺฌานสหิโต’’ติ อวตฺวา ‘‘โลกุตฺตรปฐมชฺฌานวเสน’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ อถ วา **โลกุตฺตรปฐมชฺฌานวเสนา**ติ โลกุตฺตรา หุตฺวา ปฐมชฺฌานสฺส วเสนาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อริยมโคฺค หิ วิปสฺสนาย ปาทกภูตสฺส, สมฺมสิตสฺส วา ปฐมชฺฌานสฺส วเสน อฏฺฐงฺคิโก โหติฯ อถ วา อฌานลาภิโน สุกฺขวิปสฺสกสฺส, ฌานลาภิโน วา ปาทกมกตฺวา ปฐมชฺฌานสฺส, ปกิณฺณกสงฺขารานํ วา สมฺมสเน อุปฺปโนฺน อริยมโคฺค อฏฺฐงฺคิโก โหติ, สฺวาสฺส อฏฺฐงฺคิกภาโว ปฐมชฺฌานิกภาเวนาติ ทเสฺสโนฺต **“ปฐมชฺฌานวเสนา”**ติ อาหฯ เอวํ **“อวเสสชฺฌานวเสนา”**ติ เอตฺถาติ ยถารหํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ยทิ อริยมโคฺค สตฺตงฺคิโกปิ โหติ, อถ กสฺมา ปาฬิยํ ‘‘อฏฺฐงฺคิโก’’อิเจฺจว วุตฺตนฺติ อาห **“อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสโต”**ติอาทิฯ ยถา เจตฺถ ปฏิปทาย มคฺควเสน อฏฺฐงฺคิกสตฺตงฺคิกเภโท , เอวํ โพชฺฌงฺควเสน สตฺตงฺคิกฉฬงฺคิกเภโท เวทิตโพฺพ อปฺปีติกชฺฌานวเสน ฉฬงฺคิกตฺตา, มคฺควเสน ปน เทสนา อาคตาติ สฺวายํ เภโท อฏฺฐกถายํ น อุทฺธโฏฯ **อิโต ปร**นฺติ อิโต อฏฺฐงฺคโต ปรํ อุกฺกํสโต, อวกํสโต ปน สตฺตงฺคโต ปรํ มคฺคงฺคํ นาม นตฺถีติฯ **นนุ มคฺควิภเงฺค** (วิภ. ๔๙๓-๕๐๒) ปญฺจงฺคิกวาเร ปเญฺจว มคฺคงฺคานิ อุทฺธฏานิ, **มหาสฬายตเน** (ม. นิ. ๓.๔๓๑) จ ‘‘ยา ตถาภูตสฺส ทิฏฺฐิ, โย ตถาภูตสฺส สงฺกโปฺป, โย ตถาภูตสฺส วายาโม, ยา ตถาภูตสฺส สติ, โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, สฺวาสฺส โหติ สมฺมาสมาธี’’ติ วตฺวา ปุพฺพภาควเสน ปน ‘‘ปุเพฺพว โข ปนสฺส กายกมฺมํ วจีกมฺมํ อาชีโว สุปริสุโทฺธ โหตี’’ติ สมฺมาวาจาทโย อาคตาติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ปญฺจนฺนํ การาปกงฺคานํ อติเรกกิจฺจทสฺสนวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา น อริยมโคฺค สมฺมาวาจาทิวิรหิโต อตฺถีติ **“อิโต ปรญฺหิ มคฺคงฺคํ นตฺถี”**ติ สุวุตฺตเมตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สพฺพกุสลานนฺติ สเพฺพสํ กุสลธมฺมานํฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ กามาวจราทิวเสน ตํตํกุสลธเมฺมสุ สา สมฺมาทิฏฺฐิ เสฏฺฐาฯ ตสฺสา เสฏฺฐภาเวน หิ ‘‘ปญฺญาชีวิํ ชีวิตมาหุ เสฏฺฐ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๔) วุตฺตํ, มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา ปน สพฺพเสฏฺฐภาเว วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **กุสลวาเร**ติ กุสลุปฺปตฺติสมเยฯ **ปุพฺพงฺคมา** กุสลาทิธมฺมานํ ยาถาวสภาวโพเธน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปริณายกภาวโตฯ เตเนวาห **“สมฺมาทิฏฺฐิํ สมฺมาทิฏฺฐีติ ปชานาตี”**ติอาทิฯ สา สมฺมาทิฏฺฐิ ปภโว เอตสฺสาติ ตปฺปภโว, สมฺมาสงฺกโปฺปฯ สมฺมาทสฺสนวเสน หิ สมฺมาสงฺกโปฺป โหติฯ ตโต อภินิพฺพตฺตานีติ **ตปฺปภวาภินิพฺพตฺตานิ**ฯ ตปฺปภวาภินิพฺพตฺตานิปิ ‘‘ตทภินิพฺพตฺตานี’’ติ วุจฺจนฺติ การณการเณปิ การณูปจารโตติ อาห **“ตปฺปภวาภินิพฺพตฺตานิ เสสงฺคานี”**ติฯ เตนาห **“สมฺมาทิฏฺฐิสฺสา”**ติอาทิฯ ยถา หิ สมฺมาทสฺสนํ สมฺมาวิตกฺกนสฺส วิเสสปจฺจโย, เอวํ สมฺมาวิตกฺกนํ สมฺมาปริคฺคหสฺส สมฺมาปริคฺคโห สมฺมาสมุฏฺฐานสฺส, สมฺมาสมุฏฺฐานํ สมฺมาโวทานสฺส, สมฺมาโวทานํ สมฺมาวายามสฺส, สมฺมาวายาโม สมฺมาอุปฏฺฐานสฺส, สมฺมาอุปฏฺฐานํ สมฺมาธานสฺส วิเสสปจฺจโย, **ตสฺมา** ‘‘ปุริมํ ปุริมํ ปจฺฉิมสฺส ปจฺฉิมสฺส วิเสสปจฺจโย โหตี’’ติ **อิมินา** วิเสสปจฺจยภาวทสฺสนเตฺถน **กเมน เอตานิ** สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิ **องฺคานิ วุตฺตานี**ติ ทสฺสิตานิฯ

ภาวนานโยติ สมถวิปสฺสนานํ ยุคนทฺธภาเวน ปวโตฺต ภาวนาวิธิฯ อยญฺหิ อริยมคฺคกฺขเณ ภาวนาวิธิฯ ตสฺส ปน ปุพฺพภาเค ภาวนานโย กสฺสจิ สมถปุพฺพงฺคโม โหติ , กสฺสจิ วิปสฺสนาปุพฺพงฺคโมติฯ ตํ วิธึ ทเสฺสตุํ **“โกจี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ ปฐโม สมถยานิกสฺส วเสน วุโตฺต, ทุติโย วิปสฺสนายานิกสฺสฯ เตนาห **“อิเธกโจฺจ”**ติอาทิฯ **ตนฺ**ติ สมถํ สมาธึ, ฌานธมฺมํติ วา อโตฺถฯ **ตํสมฺปยุเตฺต**ติ สมาธิสมฺปยุเตฺต, ฌานสมฺปยุเตฺต วา ธเมฺมฯ อยญฺจ นโย เยภุเยฺยน สมถยานิกา อรูปมุเขน, ตตฺถาปิ ฌานมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสํ กโรนฺตีติ กตฺวา วุโตฺตฯ **วิปสฺสนํ ภาวยโต**ติ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธึ อารภิตฺวา ยถาธิคตํ ตรุณวิปสฺสนํ วเฑฺฒนฺตสฺสฯ **มโคฺค สญฺชายตี**ติ ปุพฺพภาคิโย โลกิยมโคฺค อุปฺปชฺชติฯ **อาเสวติ** นิพฺพิทานุปสฺสนาวเสนฯ **ภาเวติ** มุญฺจิตุกมฺยตาวเสนฯ **พหุลีกโรติ** ปฏิสงฺขานุปสฺสนาวเสนฯ **อาเสวติ** วา ภยตูปฏฺฐานญาณวเสนฯ **พหุลีกโรติ** วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนาวเสนฯ **สํโยชนานิ ปหียนฺติ, อนุสยา พฺยนฺตี โหนฺติ** มคฺคปฏิปาฏิยาฯ

สมถํ อนุปฺปาเทตฺวาวาติ อวธารเณน อุปจารสมาธึ นิวเตฺตติ, น ขณิกสมาธึฯ น หิ ขณิกสมาธึ วินา วิปสฺสนา สมฺภวติฯ **วิปสฺสนาปาริปูริยา**ติ วิปสฺสนาย ปริปุณฺณตาย วุฏฺฐานคามินิภาวปฺปตฺติยาฯ **ตตฺถชาตาน**นฺติ ตสฺมึ อริยมคฺคกฺขเณ อุปฺปนฺนานํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ธมฺมานํฯ นิทฺธารเณ เจตํ สามิวจนํฯ **ววสฺสคฺคารมฺมณโต**ติ ววสฺสคฺคสฺส อารมฺมณตายฯ ววสฺสโคฺค โวสฺสโคฺค ปฏินิสฺสโคฺคติ จ อปฺปวโคฺคติ จ อตฺถโต เอกํ, นิพฺพานนฺติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺมา นิพฺพานสฺส อารมฺมณกรเณนาติ อโตฺถฯ **จิตฺตสฺส เอกคฺคตา**ติ มคฺคสมฺมาสมาธิมาหฯ อริยมโคฺค หิ เอกนฺต สมาหิโต อสมาธานเหตูนํ กิเลสานํ สมุเจฺฉทนโตฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

ยุคนทฺธาว โหนฺติ ตทา สมาธิปญฺญานํ สมรสตาย อิจฺฉิตพฺพโตฯ มคฺคกฺขเณ หิ น สมถภาวนายํ วิย สมาธิ, วิปสฺสนาภาวนายํ วิย จ ปญฺญา กิจฺจโต อธิกา อิจฺฉิตพฺพา, สมรสตาย ปน อญฺญมญฺญสฺส อนติวตฺตนเฏฺฐน เทฺวปิ ยุคนทฺธา วิย ปวตฺตนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“สมถวิปสฺสนา ยุคนทฺธาว โหนฺตี”**ติฯ

ธมฺมทายาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. ภยเภรวสุตฺตวณฺณนา

๓๔. เอวํ เม สุตนฺติ ภยเภรวสุตฺตํฯ โก นิเกฺขโป? เกจิ ตาว เอวมาหุ ‘‘ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโป’’ติฯ ทุวิธา หิ ปุจฺฉา ปากฏาปากฏเภทโตฯ ตตฺถ ยสฺสา เทสนาย นิมิตฺตภูโต ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถ กึ-สทฺทปุพฺพเกน ปกาสียติ, สา **ปากฏา ปุจฺฉา** ยถา ‘‘กึสูธ วิตฺตํ ปุริสสฺส เสฏฺฐ’’นฺติ เอวมาทิ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๓)ฯ ยสฺสา ปน เทสนาย นิมิตฺตภูโต ญาตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถ กึ-สทฺทรหิเตน เกวเลเนว สทฺทปโยเคน ปกาสียติ, สา **อปากฏา ปุจฺฉา**ฯ ญาตุํ อิจฺฉิโต หิ อโตฺถ ‘‘ปญฺหา, ปุจฺฉา’’ติ วุจฺจติ, ตสฺมาเยว อิธ ‘‘เย เม โภ โคตมา’’ติอาทิกา อปากฏาติ ‘‘ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโป’’ติฯ ตยิทํ อการณํ, ยสฺมา โส พฺราหฺมโณ ‘‘เยเม โภ โคตมา’’ติอาทีนิ วทโนฺต น ตตฺถ กงฺขี วิจิกิจฺฉี สํสยมาปโนฺน อโวจ, อถ โข อตฺตนา ยถานิจฺฉิตมตฺถํ ภควติ ปสาทภาวพหุมานํ ปเวเทโนฺต กเถสิฯ เตนาห **“ภควติ ปสาทํ อลตฺถา”**ติอาทิ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๔)ฯ **วิหาเร**ติ วิหารเก นิวาเสฯ **อวิจฺฉิเนฺนเยวา**ติ ปวตฺตมาเนเยวฯ ปททฺวยสฺสปิ วสเนฺต เอวาติ อโตฺถฯ **เอตํ ปุโรหิตฏฺฐานํ** อุณฺหีสาทิกกุธภเณฺฑหิ สทฺธึ ลทฺธํ, ตถา จ ‘‘อสฺส รญฺญา ทิน฿น’’นฺติ วทนฺติฯ เตนาห **“ตํ ตสฺส รญฺญา ทินฺน”**นฺติฯ พฺรหฺมนฺติ เวทํฯ โส ปน มนฺตพฺรหฺมกปฺปวเสน ติวิโธฯ ตตฺถ มนฺตา ปธานํ มูลภาวโต, เย อฏฺฐกา

ทีหิ ปวุตฺตา, อิตเร ตนฺนิสฺสเยน ชาตา, เตน เตสํเยว คหณํ **“มเนฺต สชฺฌายตี”**ติ ฯ เต หิ คุตฺตภาสิตพฺพตาย **“มนฺตา”**ติ วุจฺจนฺติฯ **อิทเมว หีติ** อวธารเณน ‘‘พฺรหฺมโต ชาตา’’ติอาทิกํ นิรุตฺตึ ปฏิกฺขิปติฯ

เยน วา การเณนาติ (สารตฺถ. ฏี. เวรญฺชกณฺฑวณฺณนายํ ๒; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑; อ. นิ. ฏี. ๒.๒.๑๖) เหตุมฺหิ อิทํ กรณวจนํฯ เหตุอโตฺถ หิ กิริยาการณํ, น กรณํ วิย กิริยโตฺถ, ตสฺมา นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมตฺถา อิธ อุปสงฺกมนกิริยาติ ‘‘อเนฺนน วสตี’’ติอาทีสุ วิย เหตุอตฺถเมเวตํ กรณวจนํ ยุตฺตํ, น กรณตฺถํ ตสฺส อยุชฺชมานตฺตาติ วุตฺตํ ‘‘เยน วา การเณนา’’ติอาทิฯ ภควโต สตตปฺปวตฺตนิรติสยสาธุวิปุลามตรสสทฺธมฺมผลตาย สาธุผลนิจฺจผลิตมหารุเกฺขน ภควา อุปมิโต, สาธุผลูปโภคาธิปฺปายคฺคหเณเนว หิ มหารุกฺขสฺส สาธุผลตา คหิตาติฯ

อุปสงฺกมีติ อุปสงฺกโนฺตฯ สมฺปตฺตุกามตาย หิ กิญฺจิ ฐานํ คจฺฉโนฺต ตํตํปเทสาติกฺกมเนน อุปสงฺกมิ, อุปสงฺกโนฺตติ วา วตฺตพฺพตํ ลภติฯ เตนาห **“คโตติ วุตฺตํ โหตี”**ติ, อุปคโตติ อโตฺถฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสติ อาห **“อุปสงฺกมนปริโยสานทีปน”**นฺติฯ **ตโตติ** ยํ ฐานํ ปโตฺต ‘‘อุปสงฺกมี’’ติ วุโตฺต, ตโต อุปคตฏฺฐานโตฯ **ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต**ติ (สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๑๒) ยถา ภควา ‘‘กจฺจิ เต พฺราหฺมณ ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต เตน พฺราหฺมเณน สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมโท อโหสิ ปุพฺพภาสิตาย, ตทนุกรเณน เอวํ โสปิ พฺราหฺมโณ ภควตา สทฺธึ สมฺปฺปวตฺตโมโท อโหสีติ โยชนาฯ ตํ ปน สมฺปฺปวตฺตโมทตํ อุปมาย ทเสฺสตุํ **“สีโตทกํ วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สโมฺมทิต**นฺติ สํสนฺทิตํฯ **เอกีภาว**นฺติ สโมฺมทนกิริยาย สมานตํ เอกรูปตํฯ **ขมนีย**นฺติ ‘‘อิทํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ขณภงฺคุรตาย สภาวโต ทุสฺสหํ, กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติ ปุจฺฉติฯ **ยาปนีย**นฺติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติกํ จิรปฺปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํฯ สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาพาธํ**ฯ **ทุกฺขชีวิกาภาเวน กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ**ฯ ตํตํกิจฺจกรเณ อุฏฺฐานสุขตาย **กจฺจิ ลหุฏฺฐานํ**ฯ ตทนรูปพลโยคโต **กจฺจิ พลํ**ฯ สุขวิหารสพฺภาเวน **กจฺจิ ผาสุวิหาโร** อตฺถีติ ตตฺถ ตตฺถ กจฺจิ-สทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

พลวปฺปตฺตา ปีติ **ปีติ**เยวฯ ตรุณปีติ **ปาโมชฺชํ**ฯ สโมฺมทนํ ชเนติ กโรตีติ สโมฺมทนิกํ, ตเทว **สโมฺมทนีย**นฺติ อาห **“สโมฺมทชนนโต”**ติฯ สโมฺมทิตพฺพโต **สโมฺมทนีย**นฺติ อิมํ ปน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต”**ติ อาหฯ **สริตพฺพภาวโต**ติ อนุสฺสริตพฺพภาวโตฯ ‘‘สรณีย’’นฺติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา **“สารณีย”**นฺติ วุตฺตํฯ **สุยฺยมานสุขโต**ติ อาปาถมธุรตํ อาห, **อนุสฺสริยมานสุขโต**ติ วิมทฺทรมณียตํฯ **พฺยญฺชนปริสุทฺธตายา**ติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนจาตุริยมาห, **อตฺถปริสุทฺธตายา**ติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตํฯ **อเนเกหิ ปริยาเยหี**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ

อภิทูรอจฺจาสนฺนปฏิเกฺขเปน นาติทูรนาจฺจาสนฺนํ นาม คหิตํ, ตํ ปน อวกํสโต อุภินฺนํ ปสาริตหตฺถสงฺฆฏฺฏเนน ทฏฺฐพฺพํฯ **คีวํ ปสาเรตฺวา**ติ คีวํ ปริวตฺตนวเสน ปสาเรตฺวาฯ

เยเมติ เอตฺถ สนฺธิวเสน อิการโลโปติ ทเสฺสโนฺต **“เย อิเม”**ติอาทิมาหฯ อุจฺจากุลีนตาย ชาติวเสน อภิชาตา **ชาติกุลปุตฺตา**ฯ เตนาห **“อุจฺจากุลปฺปสุตา”**ติฯ อาจารสมฺปตฺติยา อภิชาตา **อาจารกุลปุตฺตา**ฯ เตนาห **“อาจารสมฺปนฺนา”**ติฯ **ยตฺถ กตฺถจิ** อปากเฏปิ **กุเล**ฯ เตน พฺราหฺมเณน อธิเปฺปตา ภิกฺขูสุ ทุวิธาปิ สํวิชฺชนฺตีติ อาห **“อิธ ปน ทฺวีหิปิ การเณหิ กุลปุตฺตาเยวา”**ติฯ

สทฺธาติ อิทํ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห “**สทฺธายา**”ติ, **สทฺธา**ติ วา สทฺทหิตฺวาติ อ โตฺถฯ อิมสฺมึ ปเกฺข ปาฬิยํ ย-การโลเปน นิเทฺทโสติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อคารโต**ติ อคารวาสโต, อุตฺตรปทโลเปน, นิสฺสยฺยปจาเรน วา อยํ นิเทฺทโสติฯ ภิกฺขนสีลตาทิลกฺขโณ ภิกฺขุภาโว ปพฺพชฺชาสหจริตาย สทฺธึ ภิกฺขุภาวํ อนฺวาจินโนฺตติ อาห “**ปพฺพชฺชํ ภิกฺขุภาวญฺจา**”ติฯ กมฺมวาจาลกฺขเณ ปน ภิกฺขุภาเว อธิเปฺปเต สมุจฺจยโตฺถ **จ**-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **อนคารสฺส ภาโว**ติ เอเตน ปพฺพชฺชานิสฺสิโต สุวิสุโทฺธ สีลาจารคุณวิเสโส คหิโต, กสิโครกฺขาทิกมฺมปฏิเกฺขโป อิธ อนุปฺปาทาทีหิ เวทิตโพฺพฯ เสสคฺคหเณ ปน สรณคมนาทิวเสน ปพฺพชฺชาย, สรณคมนาทิวเสน อุปสมฺปทาย จ อเนกเภทตฺตา อาห “**สพฺพถาปี**”ติ, เตน เตน ปกาเรนาติ อโตฺถฯ ปุรโตคามิตา ปฏิปตฺติคมเนน, น กายคมเนนาติ อาห “**นายโก**”ติ , สมฺมาปฏิปตฺติยา นิพฺพานสมฺปาปโกติ อโตฺถฯ **หิตกิริยายา**ติ ทิฏฺฐธมฺมิกาทิหิตจริยายฯ **คาหณํ** อธิสีลาทีสุ อจฺจนฺตาย นิโยชนํ, น กถนมตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต “**คาเหตา**”ติ วตฺวา “**สิกฺขาเปตา**”ติ อาหฯ **ทิฏฺฐานุคติ**นฺติ ทิฏฺฐิยา อนุคมนนฺติ ทเสฺสโนฺต “**ทสฺสนานุคติ**”นฺติ วตฺวา สิกฺขาตฺตย สงฺคหํ ภควโต สาสนํ เตน ทิฏฺฐตฺตา ทิฏฺฐิ, ตสฺส ตเสฺสว ขมนวเสน ขนฺติ, รุจฺจนวเสน รุจิ, ตํทิฏฺฐิขนฺติรุจิกาว ภควโต สาวกาติ อาห “**ยํทิฏฺฐิโก**”ติอาทิฯ

เอส กิร อลตฺถาติ สมฺพโนฺธฯ **เทวปุเตฺต วิยา**ติอาทิ กสฺสจิ ปาริชุญฺญสฺส อภาวทีปนโต ‘‘สทฺธายา’’ติอาทินา วุตฺตสฺส ปพฺพชิตภาวสฺส ปากฏีกรณํฯ **สทฺธาย ฆรา นิกฺขมฺม ปพฺพชิตฺวา**ติ อิทํ หฏฺฐปหฏฺฐาทิภาวสฺส การณวจนํฯ **ฆาสจฺฉาทนปรมตาย สนฺตุเฏฺฐ**ติ อิทํ อนุสฺสงฺกิตาปริสงฺกิตตาย การณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวเมตนฺติอาทินา อาเมฑิตวจนํ สมฺปหํสนวเสน, ปสาทวเสน วา กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ เอวํ-สโทฺท สมฺปฏิจฺฉนโตฺถ อพฺภนุโมทนโตฺถ จ วุโตฺตฯ **มม**นฺติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, นิปาตปทํ วา เอตํ ‘‘ม’’นฺติ อิมินา สมานตฺถนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน นชีวิกาปกตาทึ สงฺคณฺหาติ **อีทิสานํเยวา**ติ สทฺธาปพฺพชฺชาย วิภาวิตอนภิชฺฌาลุอาทิสภาวานํเยว, น อิตเรสํ อภิชฺฌาลุสภาวานํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สงฺฆาฏิกเณฺณ เจปิ เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คเหตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพโนฺธ อสฺส ปเท ปทํ นิกฺขิปโนฺต, โส จ โหติ อภิชฺฌาลุ กาเมสุ ติพฺพสาราโค พฺยาปนฺนจิโตฺต ปทุฏฺฐมนสงฺกโปฺป มุฏฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน อสมาหิโต วิพฺภนฺตจิโตฺต ปากฏินฺทฺริโย, อถ โข อารกาว มม อหญฺจ ตสฺสา’’ติ (อิติวุ. ๙๒)ฯ

อโชฺฌคาเหตฺวา อธิเปฺปตตฺถํ สมฺภวิตุํ สาเธตุํ ทุกฺขานีติ **ทุรภิสมฺภวานิ**ฯ อฏฺฐกถายํ ปน ตตฺถ นิวาโสเยว ทุโกฺขติ ทเสฺสตุํ “**สมฺภวิตุํ ทุกฺขานิ ทุสฺสหานี**”ติ วุตฺตํฯ **อรญฺญวนปตฺถานี**ติ อรญฺญลกฺขณปฺปตฺตานิ วนสณฺฑานิฯ วนปตฺถ-สโทฺท หิ สณฺฑภูเต รุกฺขสมูเหปิ วตฺตตีติ อรญฺญคฺคหณํฯ **กิญฺจาปี**ติ อนุชานนสมฺภาวนเตฺถ นิปาโตฯ กึ อนุชานาติ? นิปฺปริยายโต อรญฺญาภาวํ ‘‘คามโต พหิ อรญฺญ’’นฺติฯ เตนาห “**นิปฺปริยาเยนา**”ติอาทิฯ กึ สมฺภาเวติ? อารญฺญกงฺคนิปฺผาทกตฺตํฯ ยญฺหิ อารญฺญกงฺคนิปฺผาทกํ, ตํ วิเสสโต ‘‘อรญฺญ’’นฺติ วุตฺตนฺติฯ เตเนวาห “**ยํ ตํ ปญฺจธนุสติก**”นฺติอาทิฯ **นิกฺขมิตฺวา พหิ อินฺทขีลา**ติ อินฺทขีลโต พหิ นิกฺขมิตฺวา, ตโต พหิ ปฏฺฐายาติ อโตฺถฯ **พหิ อินฺทขีลา**ติ ยตฺถ เทฺว ตีณิ อินฺทขีลานิ, ตตฺถ พหิทฺธา อินฺทขีลโต ปฏฺฐาย, ยตฺถ ตํ นตฺถิ, ตตฺถ ตทรหฏฺฐานโต ปฏฺฐายาติ วทนฺติฯ ยสฺมา พหิ อินฺทขีลโต ปฏฺฐาย มนุสฺสูปจาเร ภยเภรวํ นตฺถิ, ตสฺมา อิธ นาธิเปฺปตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

คามนฺตนฺติ คามสมีปํฯ **อนุปจารฏฺฐาน**นฺติ นิจฺจกิจฺจวเสน นุปจริตพฺพฏฺฐานํฯ เตนาห **“ยตฺถ น กสียติ น วปียตี”**ติฯ **ปนฺตานี**ติ อิมินา ‘‘ปริยนฺตาน’’นฺติ อิมสฺส ปริยายสฺส อิธ ปาฬิยํ คหิตตฺตา วุตฺตํ **“ปริยนฺตานนฺติ อิมเมกํ ปริยายํ ฐเปตฺวา”**ติฯ **ทูราน**นฺติ ปน อยํ ปริยาโย ฐเปตโพฺพ สิยา ตสฺสาปิ ‘‘ปนฺตานี’’ติ อิมินาว อตฺถโต คหิตตฺตา, ตถา สติ ‘‘น มนุสฺสูปจาราน’’นฺติ เอทิสานมฺปิ ฐเปตพฺพตา อาปชฺชติ, ตสฺมา สทฺทโต เอว ฐปนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปวิเวก**นฺติ ปการโต, ปกาเรหิ วา วิเวจนํ, รูปาทิปุถุตฺตารมฺมเณ ปการโต คมนาทิอิริยาปถปฺปกาเรหิ อตฺตโน กายสฺส วิเวจนํ คจฺฉโตปิ ติฏฺฐโตปิ นิสชฺชโตปิ เอกเสฺสว ปวตฺตติฯ เตเนว หิ วิเวเจตพฺพานํ วิเวจนาการสฺส จ เภทโต พหุวิธตฺตา เต เอกเตฺตน คเหตฺวา ‘‘ปวิเวก’’นฺติ เอกวจเนน วุตฺตํฯ **ทุกฺกรํ ปวิเวก**นฺติ วา ปวิเวกํ กตฺตุํ น สุขนฺติ อโตฺถฯ **เอกีภาเว**ติ เอกิกภาเวฯ **ทฺวยํทฺวยาราโม**ติ ทฺวินฺนํ ทฺวินฺนํ ภาวาภิรโตฯ **หรนฺติ วิยา**ติ สํหรนฺติ วิย วิฆาตุปฺปาทเนนฯ เตนาห **“ฆสนฺติ วิยา”**ติ, ภยสนฺตาสุปฺปาทเนน ขาทิตุํ อาคตา ยกฺขรกฺขสปิสาจาทโย วิยาติ อธิปฺปาโยฯ **อีทิสสฺสา**ติ อลทฺธสมาธิโนฯ **ติณปณฺณมิคาทิสเทฺทหี**ติ วาเตริตานํ ติณปณฺณาทีนํ มิคปกฺขิอาทีนญฺจ ภึสนเกหิ เภรเวหิ สเทฺทหิ **วิวิเธหิ จ** อเญฺญหิ ขาณุอาทีหิ ยกฺขาทิอากาเรหิ อุปฏฺฐิเตหิ **ภึสนเกหิ**ฯ เอวํ ทุกฺกรํ ทุรภิสมฺภวํ นาม กโรโนฺต อโห อจฺฉริยา เอเตติ **วิมฺหิโต**ฯ

กายกมฺมนฺตวารกถาวณฺณนา

๓๕. **โสฬสสุ ฐาเนสู**ติ ‘‘เย โข เกจี’’ติอาทินา ปาฬิยํ วกฺขมาเนสุ โสฬสสุ การเณสุฯ อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตตาทโย อรเญฺญ วิหรนฺตานํ จิตฺตุตฺราสนิมิตฺตตาย วิเสสโต วิเกฺขปาวหา, ปริสุทฺธกายกมฺมนฺตตาทโย ปน ตทภาวโต เตสํ อวิเกฺขปาวหาฯ เตนาห **“อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตสโนฺทสเหตู”**ติอาทิฯ **โสฬสสู**ติ จ โวทานปกฺขํเยว คเหตฺวา วุตฺตํฯ สํกิเลสคฺคหณมฺปิ ยาวเทว โวทานทสฺสนตฺถนฺติฯ **อารมฺมณปริคฺคหรหิตาน**นฺติ อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตาทิกสฺส อรเญฺญ ทิฏฺฐสฺส ตสฺส อารมฺมณสฺส **“เย โข เกจี”**ติอาทินา ปาฬิยํ อาคตนเยน ปริคฺคณฺหนญาณรหิตานํฯ **อารมฺมณปริคฺคหยุตฺตาน**นฺติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺตนา**ติ ภควนฺตํ สนฺธาย วทติ, สยนฺติ อโตฺถฯ **ตาทิโส**ติ อารมฺมณปริคฺคหยุโตฺตฯ

สมฺพุชฺฌตีติ เอเตนาติ **สโมฺพโธ,** อริยมโคฺคติ อาห **“อริยมคฺคปฺปตฺติโต”**ติฯ อคฺคมคฺคาธิคมาธีโน พุทฺธานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณาธิคโมติ อาห **“อนภิสมฺพุทฺธสฺสาติ อปฺปฏิวิทฺธจตุสจฺจสฺสา**”ติฯ อนวเสสโต เญยฺยํ, พุชฺฌิตุํ อรหตีติ **โพธิ,** มหาวีริยตาทินา ตตฺถ วิเสสโยคโต สโตฺตติ อาห **“พุชฺฌนกสตฺตสฺสา”**ติฯ เตนาห **“สมฺมาสโมฺพธิ”**นฺติอาทิฯ นิยตภาวปฺปตฺติโต ปฏฺฐาย มหาสตฺตา ยถา มหาโพธิยานปฏิปทา หานภาคิยา, ฐิติภาคิยา วา น โหติ, อถ โข วิเสสภาคิยา นิเพฺพธภาคิยา จ โหติ, ตถา ปฏิปชฺชนโต โพธิยํ นินฺนโปณปพฺภารา เอวาติ อาห **“โพธิยา วา สตฺตเสฺสว ลคฺคเสฺสวา**”ติฯ เตนาห **“ทีปงฺกรสฺส หี”**ติอาทิฯ **อฏฺฐธมฺมสโมธาเนนา**ติ –

> ‘‘มนุสฺสตฺตํ ลิงฺคสมฺปตฺติ, เหตุ สตฺถารทสฺสนํ;
> ปพฺพชฺชา คุณสมฺปตฺติ, อธิกาโร จ ฉนฺทตา’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๕๙) –

อิเมสํ อภินีหารสฺส องฺคภูตานํ อฏฺฐนฺนํ ธมฺมานํ สโมธาเนน สมวธาเนนฯ

ปพฺพชฺชูปคตาติ ปพฺพชฺชํ อุปคตาฯ เตน ปพฺพชฺชามเตฺตน สมณา, น สมิตปาปตายาติ ทเสฺสติฯ ชาติมเตฺตน อิธ **พฺราหฺมณา**ติ อธิเปฺปตาติ อาห **“โภวาทิโน วา”**ติฯ เต หิ ‘‘โภ

โภ’’ติ วทนสีลา, เตนาห ‘‘โภวาที นาม โส โหติ, สเจ โหติ สกิญฺจโน’’ติ (ธ. ป. ๓๙๖; สุ. นิ. ๖๒๕)ฯ **ปาณาติปาตาทินา**ติ **อาทิ**-สทฺเทน อทินฺนาทานํ อพฺรหฺมจริยญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **อปริสุทฺธนา**ติ จ วิเสสนํ กายกมฺมนฺตาเปกฺขาย, น ปาณาติปาตาทิอเปกฺขายฯ น หิ ปาณาติปาตาทิโก ตสฺส ปุพฺพภาคปโยโค จ โกจิ ปริสุทฺโธ นาม อตฺถิฯ ภายนเฏฺฐน **ภยํ,** ภีรุตาวหเฏฺฐน **เภรวํ**ฯ **สโนฺทสเหตู**ติ สโทสเหตุฯ ส-สทฺโท หิ อิธ สานุสาโร วุโตฺตฯ เตนาห **‘‘อตฺตโน โทสสฺส เหตู’’**ติฯ เอกเนฺตน จิตฺตุตฺราสลกฺขณสฺส ภยสฺส วเสน **‘‘สาวชฺช’’**นฺติ วุตฺตํฯ จิตฺตุตฺราโส หิ เอกนฺตสาวโชฺช ภายนเฏฺฐน ภยญฺจาติฯ **อเกฺขม**นฺติ อิทํ อุภยวเสนฯ จิตฺตุตฺราโสปิ หิ สรีรจิตฺตานํ อนตฺถาวหโต อเกฺขม, ตถา **ภยานการมฺมณมฺปี**ติฯ อฏฺฐกถายํ ปน อตฺถทฺวยํ ยถาสงฺขฺยํ โยชิตํฯ สยํ ปริกปฺปิตภยานการมฺมณนิมิตฺตํ จิตฺตุตฺราสสมุปฺปาทนวเสน อาเนนฺตา ภยเภรวํ อวฺหายนฺติ วิย โหนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘อวฺหายนฺตีติ ปโกฺกสนฺตี’’**ติฯ **เต**ติ มาริตมนุสฺสานํ ญาติมิตฺตาทโยฯ **คจฺฉํ** คหนภูตํ มหนฺตํ กณฺฏกสณฺฑํ, **คุมฺพํ** นาติมหนฺตนฺติ วทนฺติฯ **คจฺฉ**นฺติ ปน ติณวนํ เวทิตพฺพํ, ‘‘คเจฺฉ รุฟฺหติเณ’’ติ วุตฺตํ, **คุมฺพํ** กณฺฏกลตาทิภริตา วิรุฟฺหํฯ **พทฺธา วธิตา วิยา**ติ พทฺธา หุตฺวา ตาฬิยมานา วิยฯ

‘‘น โข ปนาติ เอตฺถ **โข**ติ อวธารณเตฺถ นิปาโต, **ปนา’’**ติ วิเสสเตฺถฯ เตเนตํ ทเสฺสติ ‘‘อเญฺญ สมณพฺราหฺมณา วิย อหํ อปริสุทฺธกายกมฺมโนฺต หุตฺวา อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ น โข ปน ปฏิเสวามิ, ปริสุทฺธกายกมฺมโนฺตเยว ปน หุตฺวา ตานิ ปฏิเสวามี’’ติฯ เอวํ วา เอตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ ‘‘ปริสุทฺธกายกมฺมโนฺตหมสฺมี’’ติ หิ เตน อวธารเณน วิภาวิตตฺถทสฺสนํฯ **เตสมหํ อญฺญตโร**ติ ตาย ปริสุทฺธกายกมฺมตาย เตสํ อริยานํ อหํ อญฺญตโรติ กายกมฺมปาริสุทฺธิยา มหาสโตฺต อตฺตานํ อริเยสุ ปกฺขิปติฯ ปรมสเลฺลขภาวปฺปตฺตา หิ ตทา โพธิสตฺตสฺส กายกมฺมปาริสุทฺธิ , ตถา วจีกมฺมาทิปาริสุทฺธิ, ยโต มาโร รนฺธคเวสี หุตฺวา ฉพฺพสฺสานิ นิรนฺตรํ อนุพโนฺธ อนฺตรํ น ลภติฯ เตนาห –

> ‘‘สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
> โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘);

ภิโยฺยติ อธิกํ สวิเสสํ, อุปรูปริ วาฯ ภีตตสิตา ภยุปทฺทเวน ฉมฺภิตสรีรา หฏฺฐโลมา โหนฺติ, อภีตาตสิตา ปน ภยุปทฺทวาภาวโต อหฏฺฐโลมา เขเมน โสตฺถินา ติฏฺฐนฺตีติ เตสํ เขมปฺปตฺติ โสตฺถิภาโว วา ปนฺนโลมตาย ปากโฏ โหตีติ ปาฬิยํ ‘‘ปโลฺลม’’นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘ปนฺนโลมต’’**นฺติอาทิฯ เอตฺถ จ ***ภิโยฺย ปโลฺลมมาปาทึ อรเญฺญ วิหารายา***ติ ปฏิญฺญานิเทฺทโสฯ **ปริสุทฺธกายกมฺมโนฺตหมสฺมี**ติ เหตุทสฺสนํฯ **‘‘เย หิ โว อริยา’’**ติ สทิสูทาหรณทสฺสนํฯ **เย โข เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา**ติ วิสทิสูทาหรณทสฺสนํฯ เสสานิ อนฺวยพฺยติเรกวิภาวนานีติ ทฏฺฐพฺพนฺติ อยเมตฺถ ยุตฺติวิภาวนาฯ อิมินา นเยน เสสวาเรสุปิ ยุตฺติวิภาวนา เวทิตพฺพาฯ

กายกมฺมนฺตวารกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วจีกมฺมนฺตวาราทิกถาวณฺณนา

๓๖. **อปริสุทฺธน มุสาวาทาทินา**ติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ **อาทิ**-สทฺทน ปน สงฺคหิตํ เตสญฺจ มุสาวาทาทีนํ ปวตฺติเภทํ ภยเภรวาวฺหานมุเขน ทเสฺสตุํ **‘‘กถ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ภเณฺฑสูติ สวิญฺญาณกาวิญฺญาณเกสุ ภเณฺฑสุฯ **อุปฺปาเทตฺวา**ติ อตฺตโน ปริณามวเสน อภิชฺฌาสงฺขาตํ วิสมโลภํ อุปฺปาเทตฺวาฯ **กุชฺฌิตฺวา**ติ วินาสจินฺตาวเสน ปรสฺส กุชฺฌิตฺวาฯ เอวญฺหิ เนสํ ''เยสํ อปรชฺฌิมฺหา, เต อิทานิ อนุพนฺธิตฺวา''ติอาทินา ปจฺฉา อาสงฺกุปฺปตฺติ สิยาฯ ''เอเต อมฺหากํ ปริคฺคหวตฺถุํ คเหตุกามา มเญฺญ, วินาสํ กาตุกามา มเญฺญ''ติ ยถา ปเร ปรโต เตสํ อภิชฺฌาพฺยาปาทปฺปวตฺตึ ปริคฺคณฺหนฺติ, ตาทิสํ มโนกมฺมนฺตํ สนฺธาย **''เต ปเรส''**นฺติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กามํ อกุสลกายกมฺมวจีกมฺมปวตฺติกาเลปิ อภิชฺฌาทโย ปวตฺตนฺติเยว, ตทา ปน เต เจตนาปกฺขิกา วา อโพฺพหาริกา วาติ มโนกมฺมนฺตวาเร เอว อภิชฺฌาทิวเสน โยชนา กตาฯ อถ วา ทฺวารนฺตเร ปวตฺตานมฺปิ ปาณาติปาตาทีนํ วจีกมฺมาทิภาวาภาโว วิย ทฺวารนฺตเร ปวตฺตานมฺปิ อภิชฺฌาทีนํ กายกมฺมาทิภาวาภาโว, มโนกมฺมภาโว เอว ปน สิโทฺธติ กตฺวา มโนกมฺมนฺตวาเร เอว อภิชฺฌาทโย อุทฺธฏาฯ ตถา หิ วุตฺตํ –

> ''ทฺวาเร จรนฺติ กมฺมานิ, น ทฺวารา ทฺวารจาริโน;
> ตสฺมา ทฺวาเรหิ กมฺมานิ, อญฺญมญฺญํ ววตฺถิตา''ติฯ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑.กายกมฺมทฺวาร);

กิญฺจาปิ อฏฺฐกถายํ สาสเน ปพฺพชิตวเสน อาชีววาเร ภยเภรววาวฺหานํ โยชิตํ, ''เย โข เกจิ สมณา วา พฺราหฺมณา วา''ติ ปน วจนโต พาหิรกวเสน คหฏฺฐวเสน จ โยชนา เวทิตพฺพาฯ คหฏฺฐานมฺปิ หิ ชาติธมฺมกุลธมฺมเทสธมฺมวิโลมนวเสน อญฺญถาปิ มิจฺฉาชีโว ลพฺภเตว, ตาย เอว จ อาชีววิปตฺติยา อญฺญถา วา เนสํ อรญฺญวาโส สมฺภเวยฺยาติฯ

๓๗. เอวํ อาชีวฏฺฐมกสีลวเสน ภยเภรวํ ทเสฺสตฺวา ตโต ปรํ นีวรณปฺปหานาทิวเสน ตํ ทเสฺสตุํ เทสนา วฑฺฒิตาติ ตทตฺถํ วิวรโนฺต **''อิโต ปร''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นีวรณวเสน ปุน วุตฺตา**ติ อยมธิปฺปาโย – เอวํ สีลวิสุทฺธิมตฺตมฺปิ อรเญฺญ วิหรโต ภยเภรวาภาวํ อาวหติ, กิมงฺคํ ปน นีวรณานิ ปหาย อปฺปนาสมาธึ, อุปจารสมาธิเมว วา สมฺปาทยโตติ สมาธิสมฺปทาย ภยเภรวาภาวเหตุกํ ทเสฺสตุํ อุปริ เทสนา วฑฺฒิตาติ อกุสลมโนกมฺมนฺตภาเวน คหิตาปิ อภิชฺฌาพฺยาปาทา นีวรณวเสน ปุน วุตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อภิ-ปุโพฺพ ฌา-สโทฺท อภิชฺฌายนโตฺถติ อาห **''ปรภณฺฑาทิอภิชฺฌายนสีลา''**ติฯ **วตฺถุกาเมสู**ติ รูปาทีสุ กิเลสกามสฺส วตฺถุภูเตสุ กาเมสุฯ **พหลกิเลสราคา**ติ ถิรมูลทุโมฺมจนียตาหิ อโชฺฌสาเนน ปภูตกิเลสกามาฯ อภิชฺฌา เจตฺถ อปฺปตฺตวิสยปตฺถนา, ติพฺพสาราโค สมฺปตฺตวิสยาภินิเวโสฯ เต หิ โลภาภิภูตา ปุคฺคลา อตฺตนิ ติพฺพสาเปกฺขตาย เอว โลภาภิภูตตาย อววตฺถิตารมฺมณา อวินิจฺฉิตวิสยา อรเญฺญ ตํ ตํ วิสยํ อนุปธาริตฺวา วิหรนฺติ, รชฺชุอาทีนิ ยาถาวโต น สลฺลเกฺขนฺติฯ เตนาห **''เตส''**นฺติอาทิฯ **อุปฏฺฐาติ** สนฺตจิตฺตตายฯ ตถา หิ วุตฺตํ **''อากุลจิตฺตา''**ติฯ ''อิทานิมฺห นฏฺฐา''ติ ตสนฺติ วิตสนฺติ, อาคนฺตฺวา พาธิยมานา วิย โหนฺติ, เอวํ ตํ ภยเภรวํ อตฺตนิ สมาโรปนเฏฺฐน อวฺหายนฺติ ปโกฺกสนฺตีติ โยชนํ สนฺธายาห **''เสสํ ตาทิสเมวา''**ติฯ **''อนภิชฺฌาลุ หมสฺมี''**ติ ปาฬิปเท จิรปริจิตอโลภชฺฌาสยตาย กมลทเล ชลพินฺทุ วิย อลคฺคมานสตฺตา สพฺพตฺถ อนเปกฺขหมสฺมีติ อโตฺถฯ

๓๘. **ปกติภาววิชหเนนา**ติ ปริสุทฺธภาวสงฺขาตสฺส จ ปกติภาวสฺส วิชหเนนฯ สาวชฺชธมฺมสมฺปฺปตฺติยา หิ จิตฺตสฺส อนวชฺชภาโว ชหิโต โหตีติฯ **วิปนฺนจิตฺตา**ติ กิเลสาสุจิทูสิตตาย กุถิตจิตฺตาฯ เตนาห **''กิเลสานุคตํ...เป.... ปูติกํ โหตี''**ติฯ **ปทุฏฺฐมนสงฺกปฺปา**ติ วิสสํสฏฺฐมุตฺตํ วิย โทเสน ปทูสิตจิตฺตสงฺกปฺปาฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ''เต อววตฺถิตารมฺมณา

โหนฺตี’’ติอาทินา อภิชฺฌาลุวาเร วุตฺตนเยเนวฯ ยถา หิ โลภวเสน, เอวํ โทสาทิวเสนปิ อววตฺถิตารมฺมณา โหนฺตีติฯ **สพฺพตฺถา**ติ เหฏฺฐา อุปริ จาติ สพฺพตฺถ ฐาเนสุ วเณฺณตพฺพาฯ

๓๙. ‘‘ยา จิตฺตสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา’’ติ วจนโต ถินํ จิตฺตสฺส เคลญฺญภาเวน คหณํ คจฺฉตีติ อาห **‘‘จิตฺตเคลญฺญภูเตน ถิเนนา’’**ติฯ ตถา ‘‘ยา กายสฺส อกลฺลตา อกมฺมญฺญตา’’ติ (ธ. ส. ๑๑๖๓) วจนโต มิทฺธํ วิเสสโต นามกายสฺส เคลญฺญภาเวน คหณํ คจฺฉตีติ อาห **‘‘เสสนามกายเคลญฺญภูเตน มิเทฺธนา’’**ติฯ เสสคฺคหณเญฺจตฺถ จิตฺตนิวตฺตนตฺถํฯ อิทญฺจ มิทฺธํ รูปกายสฺสปิ เคลญฺญาวหนฺติ ทฏฺฐพฺพํ นิทฺทาย เหตุภาวโตฯ ตถา หิ ตํ ‘‘นิทฺทา จปลายิกา’’ติ นิทฺทิฏฺฐํฯ เตนาห **‘‘เต นิทฺทาพหุลา โหนฺตี’’**ติฯ

๔๐. **อุทฺธจฺจปกติกา**ติ อุทฺธจฺจสีลา อนวฏฺฐิตสภาวาฯ อนวฏฺฐานรสญฺหิ อุทฺธจฺจํฯ เตนาห **‘‘วิปฺผนฺทมานจิตฺตา’’**ติอาทิฯ **อิธา**ติ ‘‘อวูปสนฺตจิตฺตา’’ติ อิมสฺมิํ ปเทฯ **กุกฺกุจฺจํ คเหตฺวํ วฏฺฏติ** สํวณฺณนาวเสน ปจฺฉานุตาปสฺสปิ จิตฺตสฺส อวูปสมกรตฺตาฯ อุทฺธจฺจํ ปน สรูเปเนว คหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

๔๑. **เอกเมวิทํ ปญฺจมํ นีวรณํ** ยทิทํ กงฺขา วิจิกิจฺฉาติ จฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ทฺวิธา กตฺวา วุตฺตนฺติ อาห **‘‘กิํ นุ โข’’**ติอาทิฯ **กงฺขนโต**ติ สํสยนโตฯ **วิจิกิจฺฉาติ วุจฺจติ** ‘‘ธมฺมสภาวํ วิจินโนฺต เอตาย กิจฺฉติ, วิคตา ติกิจฺฉา วา’’ติ กตฺวาฯ

๔๒. เอวํ นีวรณาภาวกิตฺตนมุเขน สมาธิสมฺปทาย ภยเภรวาภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตุกฺกํสนาทิอภาวกิตฺตนมุเขน ปญฺญาสมฺปทาย ภยเภรวาภาวํ ทเสฺสตุํ ‘‘เย โข เกจี’’ติอาทินา อุปริ เทสนา วฑฺฒิตา, ตทตฺถํ วิวริตุํ **‘‘อตฺตุกฺกํสนกา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุกฺกํเสนฺติ** มานวเสน ปคฺคณฺหเนนฯ เตนาห **‘‘อุเจฺจ ฐาเน ฐเปนฺตี’’**ติฯ ถินมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจวิจิกิจฺฉาวาเรสุ คยฺหมานํ อภิชฺฌาลุวารสทิสนฺติ ตตฺถ ตํ อนามสิตฺวา อตฺตุกฺกํสกวาเร กิญฺจิ วิสทิสํ อตฺถีติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘เต กถ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๓. ฉมฺภนํ ฉโมฺภ, กายสฺส ฉมฺภิตตฺตเหตุภูโต พลวจิตฺตุตฺราโสฯ โส เอเตสํ อตฺถีติ **ฉมฺภี**ฯ เตนาห **‘‘กายถมฺภนา’’**ติอาทิฯ **ภีรุกชาติกา**ติ ภายนกสีลาฯ เอกเมว เจตํ สาวชฺชภยํ กาเย ฉมฺภิตตฺตสฺส, จิเตฺต จ กาเย จ ถทฺธภาวสฺส อุปฺปาทนวเสน ‘‘ฉโมฺภ ภีรุตา’’ติ จ วุจฺจตีติ ตํสมงฺคิโน สมณพฺราหฺมณา ‘‘ฉมฺภี ภีรุกชาติกา’’ติ วุตฺตา, อิธ ภยเภรวํ สรูเปเนว คหิตํฯ

๔๔. **ลพฺภติ ปาปุณียตี**ติ ลาภสทฺทสฺส กมฺมสาธนตฺตมาหฯ สกฺกจฺจํ กาตโพฺพ ทาตโพฺพติ **สกฺกาโรฯ ตทตฺถทีปก**นฺติ ลาภาทิํ ปหาย อรเญฺญ วสโต ภยเภรวาวฺหายนํ นตฺถีติ ทีปกํฯ โส กิร ลาภครุตาเยว ปิโย คาโม เอตสฺสาติ **‘‘ปิยคามิโก’’**ติ นามํ ลภติฯ **กมฺมมุโตฺต**ติ ชราชิณฺณตฺตา กมฺมํ กาตุํ น สโกฺกตีติ สามิเกหิ วิสฺสโฏฺฐฯ

๔๕. อลสภาเวน สมฺมาวายามสฺส อกรณโต กุจฺฉิตํ สีทนฺตีติ **กุสีตา**ฯ วีรสฺส ภาโว, กมฺมํ วา วีริยํ, วิธินา วา อีเรตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ วีริยํ, สมฺมาวายาโมฯ เตน หีนา **หีนวีริยา**ฯ กายวิญฺญตฺติยา สมุฏฺฐานวเสน ปวตฺตวีริยํ **กายิกวีริยํ,** วตฺตกรณจงฺกมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพํฯ นิสชฺชสยิตฺวา จ กมฺมฏฺฐานมนสิการวเสน ปวตฺตวีริยํ **เจตสิกวีริยํ**ฯ ตตฺถ ปุริมํ วิเสสโต โกสชฺชปฏิปกฺขตาวเสน, ทุติยํ วีริยารมฺภตาวเสน ปากฏํ โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กุสีตา’’**ติอาทิมาหฯ เต หิ หีนวีริยา อลสตาเยว อารมฺมณววตฺถานมตฺตมฺปิ กาตุํ น สโกฺกนฺติฯ

๔๖. **นฏฺฐสฺสตี**ติ อลพฺภมานสฺสติ, ปจฺจยเวกเลฺลน วิชฺชมานายปิ สติยา สติกิจฺจํ กาตุํ อสมตฺถตาย เอวํ วุตฺตํฯ น สมฺปชานาติ อสมฺปชานาฯ ตํโยคนิวตฺติยญฺจายํ **อ**-กาโร ‘‘อเหตุกา ธมฺมา (ธ. ส. ๒.ทุกมาติกา), อภิกฺขุโก อาวาโส’’ติอาทีสุ (จูฬว. ๗๖) วิยาติ อาห **‘‘ปญฺญารหิตา’’**ติฯ นนุ โสฬสโม ปญฺญาวาโร, อยํ สติวาโร, ตตฺถ กสฺมา สํกิเลสปเกฺข ปญฺญา คหิตาติ โจทนํ สนฺธายาห **‘‘อิมสฺส จา’’**ติอาทิฯ **สติภาชนียเมเวตํ,** ยทิทํ จุทฺทสโม วาโร, ปญฺญา ปเนตฺถ จุทฺทสเม วาเร เกวลา สติ ทุพฺพลาติ **สติทุพฺพลฺยทีปนตฺถํ** ‘‘อสมฺปชานา’’ติ ปฏิเกฺขปมุเขน **วุตฺตา**ฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘ทุวิธา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๗. อปฺปนาสมาธินา, อุปจารสมาธินา วา จิตฺตํ อารมฺมเณ สมํ, สมฺมา วา อาหิตํ นาม โหติ, นาญฺญถาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อสมาหิตาติ อุปจารปฺปนาสมาธิวิรหิตา’’**ติ อาห ฯ **วิพฺภนฺตจิตฺตา**ติ อนวฏฺฐิตจิตฺตาฯ ปุเพฺพ นีวรณภาวสามเญฺญน อุทฺธจฺจํ คหิตํ **‘‘อุทฺธตา อวูปสนฺตจิตฺตา’’**ติ, อิธ สมาธานาภาเวน อุทฺธจฺจเหตุโก จิตฺตวิพฺภโม วุโตฺต **‘‘อสมาหิตา วิพฺภนฺตจิตฺตา’’**ติ, อยเมเตสํ วิเสโสฯ **ปุเพฺพ วุตฺตนเยนา**ติ ปุเพฺพ ‘‘อุทฺธเจฺจน หิ เอการมฺมเณ จิตฺตํ วิปฺผนฺทติ ธชยฏฺฐิยํ วาเตน ปฏากา วิยา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๔๐) วุตฺตนเยนฯ **สพฺพํ ปุพฺพสทิสเมวา**ติ ภยเภรววาวฺหายนสฺส อภิชฺฌาลุวาเร วุตฺตสทิสตํ สนฺธาย วทติฯ

๔๘. **ทุปฺปญฺญา**ติ เอตฺถ **ทุ**-สโทฺท ‘‘ทุสฺสีโล’’ติอาทีสุ วิย อภาวโตฺถ, น ‘‘ทุคฺคติ, ทุปฺปฏิปโนฺน’’ติอาทีสุ วิย ครหโตฺถติ ทเสฺสตุํ **‘‘นิปฺปญฺญานเมตํ อธิวจน’’**นฺติ วตฺวา **‘‘ปญฺญา ปน ทุฏฺฐา นาม นตฺถี’’**ติ วุตฺตํฯ **เต**ติ ทุปฺปญฺญาฯ **สพฺพตฺถา**ติ จตูสุปิ ปาฐวิกเปฺปสุฯ **เอลน**ฺติ วา โทโส วุจฺจติฯ เตนาห ‘‘ยา สา วาจา เนลา กณฺณสุขา’’ติฯ ตถา หิ สีลํ ‘‘เนลงฺค’’นฺติ วุตฺตํฯ ทุปฺปญฺญา จ กเถนฺตา สโทสเมว กถํ กเถนฺติ อปณฺฑิตภาวโตฯ เตเนวาห ‘‘ทุพฺภาสิตภาสี’’ติฯ ตสฺมา เอลสพฺภาวโต เอลํ มุขํ เอเตสนฺติ เอลมูคาติ วุตฺตาติ เอวมฺปิ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ยาย ปญฺญาย วเสน ‘‘ปญฺญาสมฺปโนฺน’’ติ วุตฺตํ, ตํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **‘‘โน จ โข’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ นนุ จ โพธิสตฺตา พหุลวิปสฺสนาปญฺญาย สมนฺนาคตา โหนฺตีติ? โหนฺติ, ตทา ปน โพธิสเตฺตน น วิปสฺสนารโมฺภ กโต, โน จ วิปสฺสนาปญฺญา อธิเปฺปตาติ วุตฺตํ **‘‘โน จ โข วิปสฺสนาปญฺญายา’’**ติฯ

เกจิ ปเนตฺถ ‘‘สทฺธาวิรหิตา อปริสุทฺธกายกมฺมนฺตาทโย วิย ภยเภรววาวฺหายนสฺส วิเสสการณํ, นาปิ สทฺธาลุตา ปโลฺลมตายาติ สทฺธาวาโร อนุทฺธโฏ’’ติ วทนฺติ, ตํ อการณํฯ กมฺมผเล หิ สทฺทหโนฺต กมฺมปฏิสรณตํเยว นิสฺสาย ภยเภรวํ ติณายปิ อมญฺญมาโน ปโลฺลมตมาปเชฺชยฺยฯ ยสฺมา ปน วีริยาทโย สทฺธาย วินา นปฺปวตฺตนฺตีติ เตสํ อุปนิสฺสยภูตา สหชาตา จ สา ตคฺคหเณเนว คหิตา โหตีติ วิสุํ น อุทฺธฏาฯ ตถา หิ สา ฌานสฺส ปุพฺพภาคปฏิปทายมฺปิ น อุทฺธฏา, กึ วา เอตาย สทฺธาย, อทฺธา สา อิมสฺมึ อารมฺมณปริคฺคหฏฺฐาเน น คเหตพฺพาว, ตโต ธมฺมสฺสามินา อิธ น อุทฺธฏา, เอวํ อเญฺญสุปิ เอทิเสสุ ฐาเนสุ นิจฺฉโย กาตโพฺพฯ ยถานุโลมเทสนา หิ สุตฺตนฺตกถาติฯ

วจีกมฺมนฺตวาราทิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

โสฬสฏฺฐานารมฺมณปริคฺคโห นิฏฺฐิโตฯ

ภยเภรวเสนาสนาทิวณฺณนา

๔๙. โสฬสารมฺมณานีติ โสฬสฏฺฐานานิ อารมฺมณานิฯ **เอวรูปาสุ รตฺตีสู**ติ จาตุทฺทสีอาทิกา อุปริ วกฺขมานา รตฺติโย สนฺธาย วทติ ฯ **เอวรูเป เสนาสเน**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ยา**ติ อนิยมโต อุทฺทิฏฺฐานํ ปุน ‘‘ตา’’ติ วจนํ นิเทฺทโส วิย โหตีติ วุตฺตํ **‘‘ยา ตาติ อุภยเมตํ รตฺตีนํเยว อุเทฺทสนิเทฺทสวจน’’**นฺติฯ **อภีติ ลกฺขณเตฺถ** ‘‘อเณฺณ จ อภิญฺญาตา พฺราหฺมณมหาสาลา’’ติอาทีสุ วิยฯ กถํ ปเนตฺถ ลกฺขณตฺถตา เวทิตพฺพา? ลกฺขียติ เอเตนาติ ลกฺขณนฺติ อาห **‘‘จนฺทปาริปูริยา’’**ติอาทิฯ ปุณฺณมาสิยํ **จนฺทปาริปูริยา** อมาวาสิยํ **จนฺทปริกฺขเยน**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน จนฺทสฺส อุปฺฆฏฺฒมณฺฑลตาราหุคฺคหตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อุปสคฺคมตฺตเมว** อภิ-สโทฺท ลกฺขิตสเทฺทเนว ลกฺขณตฺถสฺส วิญฺญายมานตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ปฐมทิวสโต ปภุตีติ ปฐมปาฏิปททิวสโต ปฏฺฐายฯ ยสฺมา โจทโก ภควโต กาเล อนภิลกฺขิตาปิ อปรภาเค อภิลกฺขิตา ชาตา, ตสฺมา ตํ อภิลกฺขณียตํ อุปาทาย **‘‘สพฺพทสฺสินา ภควตา ปญฺจมี กสฺมา น คหิตา’’**ติ โจเทติ, อิตโร สพฺพกาลิกาสุ จาตุทฺทสีอาทีสุ คยฺหมานาสุ อสพฺพกาลิกาย กถํ คหณนฺติ อธิปฺปาเยน **‘‘อสพฺพกาลิกตฺตา’’**ติ ปริหรติฯ

ตถาวิธาสูติ ‘‘อภิญฺญาตา’’ติอาทินา ยถา วุตฺตา, ตถาวิธาสุฯ เทวตาธิฏฺฐิตภาเวน อารามาทีนํ โลกสฺส เจติยภาโวติ อาห **‘‘ปูชนียเฏฺฐนา’’**ติฯ มนุสฺสา เยภุเยฺยน คามาทีนํ ทฺวาเรสุ ตถารูเป รุเกฺข เจติยฏฺฐานิเย กตฺวา โวหรนฺตีติ อาห **‘‘คามนิคมาทิทฺวาเรสู’’**ติอาทิฯ ทสฺสนมเตฺตนปิ สวนมเตฺตนปิ ภยุปฺปาทเนน ปากติกสเตฺต ภึเสนฺตีติ **ภึสนกานิ**ฯ เตนาห **‘‘ภยชนกานี’’**ติอาทิฯ ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํ,** อติวิย สปฺปฏิภยํ **เภรวํ**ฯ

อายาจนอุปหารกรณารหนฺติ ตํตํพลิกมฺมปณิธิกมฺมกรณโยคฺคํฯ **ปุปฺผธูป...เป.... ธรณิตล**นฺติ อิทํ ยถาปฏิสูเตน สุปฺปาทินา อุปหารกรณทสฺสนํฯ **โกเฏฺฏนฺต**ติ ปหรนฺต, สิงฺคปฺปหารขุรปฺปหาเรหิ สทฺทํ กโรนฺตตีติ อธิปฺปาโยฯ **สพฺพจตุปฺปทานํ อิธ มโคติ นามํ,** น ‘‘อจฺฉจมฺมํ มิคจมฺมํ เอฬกจมฺม’’นฺติอาทีสุ (มหาว. ๒๕๙) วิย, โรหิโตติอาทิ มิควิเสสานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **จาเลตฺวา**ติ อคฺคมทฺทเนน จาเลตฺวาฯ โมรคฺคหณเญฺจตฺถ อุปลกฺขณนฺติ ทเสฺสนฺต อาห **‘‘อิธ สพฺพปกฺขิคหณํ อธิเปฺปต’’**นฺติฯ **เอส นโย**ติ อิทํ ยถา ‘‘โมโร วา’’ติ เอตฺถ วา-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปนโตฺถ, เอวํ ‘‘มิโค วา’’ติ เอตฺถาปีติ มิคสทฺทสฺส วิเสสตฺถวุตฺติตํ สนฺธายาหฯ **อิโต ปภูตี**ติ ‘‘ยํนูนาหํ ยา ตา รตฺติโย’’ติอาทินา ภยเภรวสฺส คเวสนจินฺตนโต ปภุติ, น คเวสนารมฺภโต ปภุติฯ ‘‘อเปฺปว นามาหํ ภยเภรวํ ปเสฺสยฺย’’นฺติ เอตฺถาปิ หิ **อารมฺมณเมว ภยเภรวํ**ฯ **สุขารมฺมณํ รูปํ สุขมิว** ‘‘รูปํ สุขํ สุขานุปติตํ สุขาวกฺกนฺต’’นฺติอาทีสุ (สํ. นิ. ๓.๖๐)ฯ กถํ ภยคฺคหเณน จ รูปารมฺมณคฺคหณนฺติ อาห **‘‘ปริตฺตสฺส จา’’**ติอาทิฯ ‘‘อาคจฺฉตี’’ติ วจนโต คเวสนารมฺภโต ปภุติ ‘‘เอตํ ภย’’นฺติ อารมฺมณํ อธิเปฺปตนฺติ เกจิ ‘‘ตํ น ปเสฺสยฺย’’นฺติ จกฺขุนา ทสฺสนสฺส อธิเปฺปตตฺตา, ตสฺมา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **ภยํ อากงฺขมาโน**ติ อุปปริกฺขนวเสน อหํ ภยวตฺถุํ อากงฺขโนฺต วิหรามิ, ตํ กิมตฺถิยํ, เอตฺตโกปิ ภยสมนฺนาหาโร มยฺหํ อยุโตฺตติ อธิปฺปาโยฯ

ยํ ปการํ ภูโต ยถาภูโต, โส ปเนตฺถ ปกาโร อิริยาปถวเสน ยุโตฺต ปาฬิยํ ตถา อาคตตฺตาติ อาห **‘‘เยน เยน อิริยาปเถน ภูตสฺสา’’**ติฯ **ภวิตสฺสา**ติ อิทํ ‘‘ภูตสฺสา’’ติ อิมินา สมานตฺถํ ปทนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘สมงฺคีภูตสฺสา’’ติ ปทํ ปุริมปทโลเปน **ภูตสฺสา**ติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมงฺคีภูตสฺส วา’’**ติ อาหฯ **ภยเภรวารมฺมเณ**ติ ภยเภรวาภิมเต อารมฺมเณฯ **เนว มหาสโตฺต ติฏฺฐตี**ติอาทิ ‘‘ตถาภูโต จ ตํ ปฏิวิเนยฺย’’นฺติ ยถา จินฺติตํ, ตถา ปฏิปนฺนภาวทสฺสนํฯ **อิริยาปถปฏิปาฏิ** นาม ฐานคมนนิสชฺชานิปชฺชาติ วทนฺติ, อุปฺปฏิปาฏิ ปน ปฐมํ นิปชฺชา,

ปุน นิสชฺชา, ปุน ฐานํ, ปจฺฉา คมนนฺติ เอวํ เวทิตพฺพาฯ **อาสนฺนปฏิปาฏิยา**ติ คมนสฺส ตาว ฐานํ อาสนฺนํ, ฐานสฺส นิสชฺชา คมนญฺจ, นิสชฺชาย นิปชฺชา ฐานญฺจ, นิปชฺชาย นิสชฺชา อาสนฺนาฯ อิธ ปน คมนสฺส ฐานํ, ฐานสฺส จ คมนํ, นิสชฺชาย จ นิปชฺชา, นิปชฺชาย จ นิสชฺชา อาสนฺนภาเวน คหิตา, อิตเร ปรมฺปราวเสนาติ เวทิตพฺพาฯ ภิกฺขุสฺส ปน อิริยาปถา สมฺปตฺตปฏิปาฏิยา วิย อปราปรุปฺปตฺติวเสน วุจฺจนฺติฯ

ภยเภรวเสนาสนาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อสโมฺมหวิหารวณฺณนา

๕๐. อยญฺจ เม สพฺพโส ภยเภรวาภาโว วิเสสโต อสโมฺมหธมฺมตฺตาติ ทเสฺสตุํ **“สนฺติ โข ปนา”**ติอาทินา อุปริ เทสนา วฑฺฒิตาติ อยํ วา เอตฺถ อนุสนฺธิฯ **ฌายีนํ สโมฺมหฏฺฐาเนสู**ติ อิมินา อชฺฌายีนํ สโมฺมหฏฺฐาเนสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ทเสฺสติฯ **อตฺถี**ติ อิทํ นิปาตปทํ ปุถุวจนมฺปิ โหติ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๓-๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ๓.๑๕๔; สํ. นิ. ๔.๑๒๗; ขุ. ปา. ๓.ทฺวตฺติํสาการ) วิยาติ ‘‘สนฺตี’’ติ ปทสฺส อตฺถทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ กิํ ขณตฺตยสมงฺคิตาย เต อตฺถิ, โนติ อาห **“สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺตี”**ติ, มหติ โลกสนฺนิวาเส เอทิสาปิ **สํวิชฺชนฺติ** ญาเณน คเหตพฺพตาย **อุปลพฺภนฺตี**ติฯ **โอทาตกสิณลาภี**ติ อปฺปมาณโอทาตกสิณลาภีฯ เอวํ หิสฺส สมนฺตโต อาโลโก วิย อุปฏฺฐาติฯ **ปริกมฺม**นฺติ สมาปตฺติปุพฺพภาคมาหฯ เอตฺตกํ สูริเย คเต **วุฏฺฐหามีติ, โน จ โข อทฺธานปริเจฺฉเท กุสโล โหติ,** เกวลํ ‘‘ทิวา เอว วุฏฺฐหามี’’ติ มนสิการํ อุปฺปาเทสิฯ **วิสทํ โหติ** สพฺพํ อารมฺมณชาตํ, ทิพฺพจกฺขุนา ปสฺสนฺตสฺส วิย **วิภูตํฯ อวิสทน**ฺติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอวํสญฺญิโน**ติ รตฺติํ ‘‘ทิวา’’ติ, ทิวา จ ‘‘รตฺตี’’ติ เอวํสญฺญิโนฯ

อโนฺตเสนาสเน รตฺติํ นิสิโนฺน โหตีติ รตฺติ-สโทฺท อชฺฌาหริตโพฺพฯ ปริตฺตาสนาทีหิ, อเญฺญหิ วา **การเณหิฯ คมฺภีราย** ภูมิคพฺภสทิสาย **ฆนวนปฏิจฺฉนฺนาย** พหลตรชาลวนปฏลปฏิจฺฉนฺนายฯ **อนฺตรหิตสูริยาโลเก กาเล**ติ เอเตเนว ทิวาติ อวุตฺตสิโทฺธฯ สโมฺมหวิหาโร นาม พหุวิโธติ อาห **“สโมฺมหวิหารานํ อญฺญตร”**นฺติฯ

ปากโฏ โพธิสตฺตสฺส รตฺตินฺทิวปริเจฺฉโท อนฺตมโส ลวตฺฏิขณสฺสปิ อุปาทาย สุวตฺถิตตฺตา, ตถา รตฺติทิวสโกฏฺฐาสปริเจฺฉโท อตฺตนา กาตพฺพกิจฺจวเสน กาลญาณวเสน จฯ

กาลถเมฺภ ลทฺธพฺพฉายาวเสน **ทฺวงฺคุลกาเลฯ ยามฆณฺฏิกํ ปหรติ** สงฺฆสฺส ตํตํวตฺตกรณตฺถํฯ **มุคฺครน**ฺติ ฆณฺฏิกปฺปหรณมุคฺครํฯ **ยามยนฺตํ ปตติ** อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ โยชิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ยาว อเญฺญ ภิกฺขู โภชนสาลํ อุปคจฺฉนฺติ, ตาว ทิวาวิหารฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมณธมฺมํ กโรติฯ

ยํ โข ตนฺติ เอตฺถ **ย**นฺติ อนิยมุเทฺทโส, **โข**ติ อวธารเณ, ยเมว ปุคฺคลนฺติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ วุจฺจมานาการวจนํฯ **มเมวา**ติ มํ เอวฯ **อสโมฺมหสภาโว**ติ สภาวภูตอสโมฺมโหฯ ‘‘อุปฺปโนฺน’’ติ วุตฺตตฺตา **“มนุสฺสโลเก”**ติ วุตฺตํฯ **ปญฺญาสมฺปตฺติยา**ติ ยาถาวโต หิตสฺส ชานนสมเตฺถน อตฺตโน ปญฺญาคุเณน, น เกวลํ อชฺฌาสเยเนว หิเตสิตา, อถ โข ปโยเคนาติ ทเสฺสตุํ **“หิตูปเทสโก”**ติ อาหฯ อชฺฌาสเยน ปน หิเตสิตา **“โลกานุกมฺปายา”**ติ อิมินา ทสฺสิตาฯ อุปกรเณหิ วินา น กทาจิ โภคสุขํ อุปกรณทานญฺจ จาคสมฺปตฺติเหตุกนฺติ อาห **“จาคสมฺปตฺติยา…เป.… ทายโก”**ติฯ **เมตฺตาสมฺปตฺติยา** หิตูปสํหาเรน **รกฺขิตาฯ กรุณา**

สมฺปตฺติยา ทุกฺขาปนยเนน **โคปายิตา**ฯ นนุ จ ปุเพฺพปิ วุตฺตํ ‘‘หิตาย สุขายา’’ติ, อถ กสฺมา ปุน ตํ คหิตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **“อิธ เทวมนุสฺสคฺคหเณนา”**ติอาทิฯ เตน ปุเพฺพ อวิเสส โต หิตาทีนิ ทสฺสิตานิ, อิทานิ วิเสสโต สห ปโยชเนน ตานิ ทสฺสิตานีติ ทีเปติฯ นิพฺพานโต ปโร ปรโม อโตฺถ นาม นตฺถีติ อาห **“ปรมตฺถตฺตายา”**ติฯ หิโนติ นิพฺพานํ คจฺฉตีติ **หิตํ,** ม โคฺคฯ อุกฺกํสโต สุขตฺถํ อริยผลนฺติ อาห **“ตโต อุตฺตริ สุขาภาวโต”**ติฯ

อสโมฺมหวิหารวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

ปุพฺพภาคปฎิปทาทิวณฺณนา

๕๑. **อสโมฺมหวิหาร**นฺติ อสโมฺมหวุตฺตึ, อสโมฺมหสโมฺพธินฺติ วา อโตฺถฯ **ตนฺติ** สมถวิ ปสฺสนาภาวนาสงฺขาตํ ปฎิปทํฯ **ปุพฺพภาคโต ปภุตี**ติ ภาวนาย ปุพฺพภาควีริยารมฺภาทิโต ปฎฺฐายฯ **เกจี**ติ อุตฺตรวิหารวาสิโนฯ

โพธิมเณฺฑติ (สารตฺถ. ฎี. ๑.๑๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; อ. นิ. ฎี. ๓.๘.๑๑) โพธิสงฺ ขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปเตฺต ฐาเนฯ **จตุรงฺค**นฺติ ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฎฺฐิ จ อวสิสฺ สตู’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๓๗; อ. นิ. ๒.๕; ๘.๑๓; มหานิ. ๑๗, ๑๙๖) วุตฺต จตุรงฺคสมนฺนาคตํฯ **ปคฺคหิต**นฺติ อารมฺภํ สิถิลํ อกตฺวา ทฬฺหปรกฺกมสงฺขาตุสฺสหนภาเวน คหิตํฯ เตนาห **“อสิถิลปฺปวตฺติตนฺติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **อสลฺลีน**นฺติ อสงฺกุจิตํ โกสชฺชวเสน ส โงฺกจํ อนาปนฺนํฯ

อุปฎฺฐิตาติ โอคาหนสงฺขาเตน อปิลาปนภาเวน อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐิตาฯ เตนาห **“อารมฺมณาภิมุขีภาเวนา”**ติฯ สโมฺมสสฺส วิทฺธํสนวเสน ปวตฺติยา น สมฺมุฎฺฐาติ **อสมฺมุฎฺฐา**ฯ กิญฺจาปิ จิตฺตมิว จิตฺตปสฺสทฺธิวเสน กายปสฺสทฺธิวเสเนว กาโย ปสฺสโทฺธ โหติ, ต ถาปิ ยสฺมา กายปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชมานา จิตฺตปสฺสทฺธิยา สเหว อุปฺปชฺชติ, น วินา, ตสฺมา วุตฺตํ **“กายจิตฺตปสฺสทฺธิสมฺภเวนา”**ติ ฯ **รูปกาโยปิ ปสฺสโทฺธเยว โหติ** กายปสฺสทฺธิยา อุภ เยสมฺปิ กายานํ ปสฺสมฺภนาวหตฺตาฯ **โส จ โข** กาโยฯ **วิคตทรโถ**ติ วิคตกิเลสทรโถฯ นา มกาเย หิ วิคตทรเถ รูปกาโยปิ วูปสนฺตทรถปริฬาโห โหติฯ **สมฺมา อาหิต**นฺติ นานารมฺมเณ สุ วิธาวนสงฺขาตวิเกฺขปํ วิจฺฉินฺทิตฺวา เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ อวิกฺขิตฺตภาวาปาทาเนน สมฺม เทว อาหิตํฯ เตนาห **“สุฎฺฐุ ฐปิต”**นฺติอาทิฯ จิตฺตสฺส อเนกคฺคภาโว วิเกฺขปวเสน จญฺจลตา, สา สติ เอกคฺคตาย น โหตีติ อาห **“เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทน”**นฺติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อารทฺธํ โข ปนา’’ติอาทินา วีริยสติปสฺสทฺธิสมาธีนํ กิจฺจสิทฺธิทสฺสเนนฯ นนุ จ สทฺธาปญฺญานมฺปิ กิจฺ จสิทฺธิ ฌานสฺส ปุพฺพปฎิปทาย อิจฺฉิตพฺพาติ? สจฺจํ อิจฺฉิตพฺพา, สา ปน นานนฺตริยภาเวน อวุตฺตสิทฺธาติ น คหิตาฯ อสติ หิ สทฺธาย วีริยารมฺภาทีนํ อสมฺภโวเยว, ปญฺญาปริคฺคเห จ เนสํ อสติ ปญฺญายารมฺภาทิภาโว น สิยาฯ ตถา อสลฺลีนาสโมฺมสตาทโย วีริยาทีนนฺติ อสลฺ ลีนตาทิคฺคหเณเนวตฺถ ปญฺญากิจฺจสิทฺธิ คหิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ฌานภาวนายํ วา สมาธิกิจฺจํ อธิกํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ สมาธิปริโยสานาว **ฌานสฺส ปุพฺพปฎิปทา กถิตา**ติ ทฎฺฐพฺพํฯ

วุตฺตํ, ตสฺมา อิธ น วตฺตพฺพํฯ **วิสุทฺธิมโคฺค** หิ อิมิสฺสา สํวณฺณนาย เอกเทสภูโตติ วุโตฺต วายมโตฺถติฯ **วิหรตีติ อาคตํ** ปรฺเทฺทสิกตฺตา วิหารสฺสฯ **อิธ วิหาสินฺติ อาคตํ** อตฺตุเทฺทสิ กตฺตาฯ อิทํ กิร สพฺพพุทฺธานํ อวิชหิตนฺติ อาห **“อานาปานสฺสติกมฺมฎฺฐาน”**นฺติฯ รูปวิราค ภาวนาวเสน (สารตฺถ. ฎี. ๑.๑๒.เนรญฺชกณฺฑวณฺณนา) ปวโตฺต จตุพฺพิโธปิ อรูปชฺฌานวิ เสโส จตุตฺถชฺฌานสงฺคโห เอวาติ อาห **“จตฺตาริ ฌานานี”**ติฯ ยุตฺตํ ตาว จิเตฺตกคฺคตา ภ

โวกฺกมนตฺถตา วิย วิปสฺสนาปาทกตาปิ จตุนฺนํ ฌานานํ สาธารณาติ เตสํ วเสน ‘‘จตฺตาริ ฌานานี’’ติ วจนํ, อภิญฺญาปาทกตา ปน นิโรธปาทกตา จ จตุตฺถเสฺสว ฌานสฺส อาเวณิกา, สา กถํ จตุนฺนํ ฌานานํ สาธารณา วุตฺตาติ? ปรมฺปราธิฏฺฐานภาวโตฯ ปทฏฺฐานปทฏฺฐานมฺปิ หิ ปทฏฺฐานเนฺตว วุจฺจติ, การณการณมฺปิ การณนฺติ ยถา ‘‘ติเณหิ สตฺตํ สิทฺธ’’นฺติ, เอวญฺจ กตฺวา ปโยชนนิเทฺทเส อฏฺฐสมาปตฺติคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติฯ **จิเตฺตกคฺคตตฺถานี**ติ จิตฺต สมาธานตฺถานิ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถานีติ อโตฺถฯ จิเตฺตกคฺคตาสีเสน หิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร วุโตฺต, สุกฺขวิปสฺสกขีณาสววเสน เจตํ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิหริสฺสามา’’**ติฯ ***ภโวกฺกมนตฺถานี***ติ ภเวสุ นิพฺพตฺติอตฺถานิฯ

ยสฺมา (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๒.เนรญฺชกณฺฑวณฺณนา) โพธิสเตฺตน โพธิมณฺฑูปสงฺกมนโต ปุเพฺพปิ จริมภเว จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺติตปุพฺพํ, ตทา ปน ตํ นิพฺพตฺติตมตฺตเมว อโหสิ, น วิปสฺสนาทิปาทกํ , ตสฺมา **‘‘โพธิรุกฺขมูเล นิพฺพตฺติต’’**นฺติ ตโต วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **วิปสฺสนาปาทก**นฺติ วิปสฺสนารเมฺภ วิปสฺสนาย ปาทกํฯ **อภิญฺญาปาทก**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ พุทฺธานญฺหิ ปฐมารเมฺภ เอว ปาทกชฺฌาเนน ปโยชนํ อโหสิ, น ตโต ปรํ อุปริมคฺคาธิคมผลสมาปตฺติอภิญฺญาวฬญฺชนาทิอตฺถํฯ อภิสโมฺพธิสมธิคมโต ปฏฺฐาย หิ สพฺพํ ญาณสมาธิกิจฺจํ อากงฺขมตฺตปฏิพทฺธเมวาติฯ **สพฺพกิจฺจสาธก**นฺติ อนุปุพฺพวิหาราทิสพฺพกิจฺจสาธกํฯ **สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายก**นฺติ เอตฺถ วิปสฺสนาภิญฺญาปาทกตฺตา เอว จตุตฺถสฺส ฌานสฺส ภควโต สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายกตา เวทิตพฺพาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ, มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อภิสโมฺพธิ, ตทธิคมสมกาลเมว ภควโต สเพฺพ พุทฺธคุณา หตฺถคตา อเหสุํ, จตุตฺถชฺฌานสนฺนิสฺสโย จ มคฺคาธิคโมติฯ

ปุพฺพภาคปฏิปทาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปุเพฺพนิวาสกถาวณฺณนา

๕๒. **ทฺวินฺนํ วิชฺชาน**นฺติ ปุเพฺพนิวาสญาณทิพฺพจกฺขุญาณสงฺขาตานํ ทฺวินฺนํ วิชฺชานํฯ **อนุปทวณฺณนา**ติ ตาสํ วิชฺชานํ นิเทฺทสปาฬิยา อนุปทวณฺณนาฯ **ภาวนานโย**ติ อุปฺปาทนวิธิฯ **‘‘โส’’**ติ ปจฺจตฺตวจนสฺส อหํ-สเทฺทน สมฺพนฺธเนน การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘อภินินฺนาเมสิ’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ ปาฬิยํ วา ‘‘อภินินฺนาเมสิ’’นฺติ อุตฺตมปุริสสฺส โยโคติ อหํ-สเทฺทน อาเนตฺวา วุจฺจมาเน ตทโตฺถ ปากโฏ โหตีติ **‘‘โส อห’’**นฺติ วุตฺตํฯ **อภินีหริ**นฺติ จิตฺตํ ฌานารมฺมณโต อปเนตฺวา ปุเพฺพนิวาสาภิมุขํ เปเสสิํ, ปุเพฺพนิวาสนินฺนํ ปุเพฺพนิวาสโปณํ ปุเพฺพนิวาสปพฺภารํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

ปุเพฺพอตีตชาตีสุ นิวุตฺถกฺขนฺธา ปุเพฺพนิวาโสฯ **นิวุตฺถา**ติ จ อชฺฌาวุตฺถา อนุภูตา อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา, โคจรนิวาเสน นิวุตฺถธมฺมา วา อตฺตโน วิญฺญาเณนวิญฺญาตา, ปรวิญฺญาณวิญฺญาตาปิ วา ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณาทีสุ, ตํ ปุเพฺพนิวาสํ ยาย สติยา อนุสฺสรติ, ตาย สมฺปยุตฺตํ ญาณํ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ**ฯ **ปฏินิวตฺตนฺตสฺสา**ติ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรณวเสน ยาวทิจฺฉกํ คนฺตฺวา ปจฺจาคจฺฉนฺตสฺสฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส การณภาเวน ปจฺจามสนํ, ปฏินิวตฺตนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณภาวโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อิธูปปตฺติยา**ติ อิธ จริมภเว อุปปตฺติยาฯ **อนนฺตร**นฺติ อตีตานนฺตรมาหฯ **อมุตฺรา**ติ อมุกสฺมิํ ภเวติ อโตฺถฯ **อุทปาทิ**นฺติ อุปฺปชฺชิํฯ **ตาหิ เทวตาหี**ติ ตุสิตาเทวตาหิฯ **เอกโคโตฺต**ติ ตุสิตโคเตฺตน เอกโคโตฺตฯ มหาโพธิสตฺตานํ สนฺตานสฺส ปริโยสานาวตฺถาย เทวโลกูปปตฺติชนกํ นาม อกุสเลน กมฺมุนา อนุปทฺทุตเมว โหตีติ อธิปฺปาเยน **‘‘ทุกฺขํ ปน สงฺขารทุกฺขเมวา’’**ติ วุตฺตํฯ มหาปุญฺญานมฺปิ

ปน เทวปุตฺตานํ ปุพฺพนิมิตฺตุปฺปตฺติกาลาทีสุ อนิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค โหติเยวาติ ‘‘กทาจิ ทุกฺขทุกฺขสฺสปิ สมฺภโว นตฺถี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํฯ **สตฺตปญฺญาส...เป.... ปริยโนฺต**ติ อิทํ มนุสฺสานํ วสฺสคณนาวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ เทวานํ วสฺสคณนาย ปน จตุสหสฺสเมวฯ

อตีตภเว (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๒.ปุเพฺพนิวาสกถายํ) ขนฺธา ตปฺปฏิพทฺธนามโคตฺตานิ จ สพฺพํ ปุเพฺพนิวาสเนฺตว สงฺคหิตนฺติ อาห **‘‘กิํ วิทิตํ กโรติ**? **ปุเพฺพนิวาส’’**นฺติฯ **โมโห ปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ‘‘ตโม’’ติ วุจฺจติ** ‘‘ตโม วิยา’’ติ กตฺวาฯ **โอภาสกรณเฏฺฐนา**ติ กาตพฺพโต กรณํ, โอภาโสว กรณํ, อตฺตโน ปจฺจเยน โอภาสภาเวน นิพฺพเตฺตตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **เสสํ ปสํสาวจน**นฺติ ปฏิปกฺขวิธมนปวตฺติวิเสสานํ โพธนโต วุตฺตํฯ **อวิชฺชา วิหตา**ติ เอเตน วิชฺชนเฏฺฐน วิชฺชาติ อยมฺปิ อโตฺถ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนา**ติ เอเตน วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา, ปฏิปกฺขตา จสฺสา ปหาตพฺพภาเวน วิชฺชาย จ ปหายกภาเวนาติ ทเสฺสติฯ **เอส นโย อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเยติ** อิมินา ตโม วิหโต วินโฏฺฐฯ กสฺมา? ยสฺมา อาโลโก อุปฺปโนฺนติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ **เปสิตตฺตสฺสา**ติ ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธิํ ปติ วิสฺสฏฺฐจิตฺตสฺสฯ **ยถา อปฺปมตฺตสฺสา**ติ อญฺญสฺสปิ กสฺสจิ มาทิสสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

ปุเพฺพนิวาสกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณกถาวณฺณนา

๕๓. **อิธา**ติ ภยเภรวสุเตฺต วุตฺตํฯ อิธ อยํ วิเสโสติ โยชนาฯ **วุตฺตสทิสเมว** ‘‘เมติ มยา’’ติอาทินาฯ **ปริกมฺมกิจฺจ**นฺติ ‘‘อภิญฺญาปาทกจตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย สพฺพปจฺฉิมา นิสชฺชา อาวชฺชิตพฺพา’’ติอาทินา, กสิณารมฺมณํ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สพฺพากาเรน อภินีหารกฺขมํ กตฺวา’’ติอาทินา จ วุเตฺตน ปริกเมฺมน กิจฺจํ ปโยชนํ นตฺถิฯ **น เตน อิธ อโตฺถ**ติ เตน ภาวนานเยน อิธ ปาฬิยา อตฺถวณฺณนายํ อโตฺถ นตฺถิ ตถาภาวนาย อิธ อนธิเปฺปตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาสวกฺขยญาณกถาวณฺณนา

๕๔. **วิปสฺสนาปาทก**นฺติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๔.อาสวกฺขยญาณกถายํ; ที. นิ. ฏี. ๑.๒๔๘; อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๕๙) วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภูตํฯ วิปสฺสนา จ ติวิธา วิปสฺสนกปุคฺคลเภเทนฯ มหาโพธิสตฺตานญฺหิ ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจ วิปสฺสนา จินฺตามยญาณสํวทฺธิตตฺตา สยมฺภุญาณภูตา, อิตเรสํ สุตมยญาณสํวทฺธิตตฺตา ปโรปเทสสมฺภูตา, สา ‘‘ฐเปตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อวเสสรูปารูปชฺฌานานํ อญฺญตรโต วุฏฺฐายา’’ติอาทินา อเนกธา อรูปมุขวเสน จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานํ อญฺญตรมุขวเสน อเนกธาว **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๖) นานานยโต วิภาวิตาฯ มหาโพธิสตฺตานํ ปน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปเภทคมนโต นานานยํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสนฺนิสฺสยสฺส อริยมคฺคญาณสฺส อธิฏฺฐานภูตํ ปุพฺพภาคญาณคพฺภํ คณฺหาเปนฺตํ ปริปากํ **คจฺฉนฺตํ** ปรมคมฺภีรสณฺหสุขุมตรํ อนญฺญสาธารณํ วิปสฺสนาญาณํ โหติ, ยํ **อฏฺฐกถาสุ** มหาวชิรญาณนฺติ วุจฺจติฯ ยสฺส จ ปวตฺติวิภาเคน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสปฺปเภทสฺส ปาทกภาเวน สมาปชฺชิยมานา จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ สตฺถุ วฬญฺชนกสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ, สฺวายํ พุทฺธานํ วิปสฺสนาจาโร

ปรมตฺถมญฺชูสาย **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย** (วิสุทฺธิ. มหาฎี. ๑.๑๔๔) อุเทฺทสโต ทสฺสิโต, อตฺถิเกหิ ตโต คเหตพฺโพฯ

อาสวานํ เขปนโต สมุจฺฉินฺทนโต อาสวกฺขโย, อริยมคฺโค, อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน อรหตฺตมคฺคคฺคหณํฯ อาสวานํ ขเย ญาณํ **อาสวกฺขยญาณ**นฺติ ทเสฺสนฺโต **“ตตฺร เจตํ ญาณ”**นฺติ วตฺวา ขเยติ จ อาธาเร ภุมฺมํ, น วิสเยติ ทเสฺสนฺโต ‘‘ตปฺปริยา ปนฺนตฺตา’’ติ อาหฯ **อิทํ ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ตทา ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนํฯ **เอตฺตกํ ทุกฺข**นฺติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ตทา ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนํฯ **เอตฺตกํ ทุกฺข**นฺติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺช คหิตภาวทสฺสนํฯ **น อิโต ภิโยฺย**ติ อนวเสเสตฺวา คหิตภาวทสฺสนํฯ เตนาห **“สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจ”**นฺติอาทิฯ **สรสลกฺขณปฏิเวเธนา**ติ สภาวสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌเนนฯ **อสโมฺมหปฏิเวโธ**ติ จ ยถา ตสฺมิํ ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติฯ เตนาห **“ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิ”**นฺติฯ **ยํ ฐานํ ปตฺวา**ติ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยเฏฺฐน การณภูตํ อาคมฺมฯ ตทุภยวโต หิ ปุคฺคลสฺส ปตฺติ ตทุภยสฺส ปตฺตีติ วุตฺตํฯ **ปตฺวาติ** วา ปาปุณนเหตุฯ **อปฺปวตฺติ**นฺติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ เต วา นปฺปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ **อปฺปวตฺติ,** นิพฺพานํฯ **ตสฺสา**ติ ทุกฺขนิโรธสฺสฯ **สมฺปาปก**นฺติ สจฺฉิกิริยาวเสน สมฺมเทว ปาปกํฯ

กิเลสวเสนาติ อาสวสงฺขาตกิเลสวเสนฯ ยสฺมา อาสวานํ ทุกฺขสจฺจปริยาโย ตปฺปริยาปนฺนตฺตา, เสสสจฺจานญฺจ ตํสมุทยาทิปริยาโย อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํฯ **“ปริยายโต”**ติฯ ทเสฺสนฺโต สจฺจานีติ โยชนาฯ อาสวานํเยว เจตฺถ คหณํ ‘‘อาสวานํ ขยญาณาย’’ติ อารทฺธตฺตาฯ ตถา หิ อาสววิมุตฺติ สีเสเนว สพฺพสํกิเลสวิมุตฺติ วุตฺตาฯ **“อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิ”**นฺติอาทินา มิสฺสกมโคฺค อิธ กถิโตติ **“สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถตี”**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ สจฺจปฏิเวธสฺส ตทา อตีตกาลิกตฺตา ‘‘ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิ’’นฺติ วตฺวาปิ อภิสมยกาเล ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตํ อุปาทาย ‘‘เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต’’ติ วตฺตมานกาเลน นิเทฺทโส กโตฯ โส จ กามํ มคฺคกฺขณโต ปรํ ยาวชฺชตนา อตีตกาลิโก เอว, สพฺพปฐมํ ปนสฺส อตีตกาลิกตฺตํ ผลกฺขเณน เวทิตพฺพนฺติ อาห **“วิมุจฺจิตฺถาติ อิมินา ผลกฺขณํ ทเสฺสตี”**ติฯ **ชานโต ปสฺสโต**ติ วา เหตุนิเทฺทโสยํฯ ชานนเหตุ ทสฺสนเหตุ กามาสวา จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถาติ โยชนาฯ ภวาสวคฺคหเณเนว เจตฺถ ภวราคสฺส วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ สมวโรโธติ ทิฏฺฐาสวสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ขีณาชาตีติอาทีหิ ปเทหิฯ **ตสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสฯ **ภูมี**นฺติ ปวตฺติฏฺฐานํฯ **น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา** มคฺคภาวนายาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ การณมาห **“ปุเพฺพว ขีณตฺตา”**ติฯ น อนาคตา อสฺสชาติ ขีณาติ โยชนาฯ **น อนาคตา**ติ จ อนาคตตฺตสามญฺญํ คเหตฺวา เลเสน โจเทติฯ เตนาห **“อนาคเต วายามาภาวโต”**ติ, อนาคตวิเสโส ปเนตฺถ อธิเปฺปโต, ตสฺส จ เขปเน วายาโมปิ ลพฺภเตวฯ เตนาห **“ยา ปน มคฺคสฺสา”**ติอาทิฯ **เอกจตุปญฺจโวการภเวสู**ติ ภวตฺตยคฺคหณํ วุตฺตนเยน อนวเสสโต ชาติยา ขีณภาวทสฺสนตฺถํฯ **ต**นฺติ ยถาวุตฺตํ ชาติํฯ **โส**ติ ภควาฯ

พฺรหฺมจริยวาโส นาม อิธ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส นิพฺพตฺตนเมวาติ อาห **“นิฏฺฐิต”**นฺติฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา จตูสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตมานาย สมฺมา สงฺกปฺปาทีนมฺปิ ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาภิสมยานุคุณา ปวตฺติ, อิตรสเจฺจสุ จ เนสํ ปหานาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติ ปากฏา เอวฯ เตน วุตฺตํ **“จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาวเสนา”**ติฯ

อิตฺถตฺตายาติ อิเม ปการา อิตฺถํ, ตพฺภาโว อิตฺถตฺตํ, ตทตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เต ปน ปการา อริยมคฺคพฺยาปารภูตา ปริญฺญาทโย อิธาธิเปฺปตาติ อาห **“เอวํโสฬสกิจฺจภาวายา”**ติฯ เต หิ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขโต มคฺคานุภาเวน ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, ปริญฺญาทีสุ จ ปหานเมว ปธานํ ตทตฺถตฺตา อิตเรสนฺติ อาห **“กิเลสกฺขยายวา”**ติฯ ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ **อิตฺถตฺตายา**ติ นิสฺสเกฺก สมฺปทานวจนนฺติ อาห **“อิตฺถภาวโต”**ติฯ **อปรํ** อนาคตํฯ **อิเม ปน** จริมตฺตภาวสงฺขาตา **ปญฺจกฺขนฺธา**ฯ **ปริญฺญาตา ติฏฺฐนฺตี**ติ เอเตน เตสํ อปฺปติฏฺฐตํ ทเสฺสติฯ อปริญฺญามูลกา หิ ปติฏฺฐาฯ ยถาห ‘‘กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค อตฺถิ นนฺที อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรูฬฺห’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔; มหานิ. ๗; กถา. ๒๙๖)ฯ เตเนวาห **“ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยา”**ติอาทิฯ

ปจฺจเวกฺขณญาณปริคฺคหิตํ, น ปฐมทุติยญาณทฺวยาธิคมํ วิย เกวลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ทเสฺสโนฺต** นิคมนวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ สรูปโต หิ ตํ ปุเพฺพ ทสฺสิตเมวาติฯ ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตารมฺมณสภาคตาย ตพฺภาวีภาวโต จ อตีตํสญาณํ สงฺคเหตฺวาติ โยชนาฯ ตตฺถ **อตีตํสญาณ**นฺติ อตีตขนฺธายตนธาตุสงฺขาเต อตีตโกฏฺฐาเส อปฺปฏิหตํ ญาณํฯ **ทิพฺพจกฺขุนา**ติ สปริภเณฺฑน ทิพฺพจกฺขุญาเณนฯ ปจฺจุปฺปนฺนํโส จ อนาคตํโส จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสํ, ตตฺถ ญาณํ **ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณํฯ สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณ**นฺติ เอเตน สพฺพํ โลกํ อุตฺตริตฺวา อภิภุยฺย ฐิตตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิย เสสาสาธารณญาณสฺส พลญาณอาเวณิกพุทฺธธมฺมาทีนมฺปิ อนญฺญสาธารณานํ พุทฺธคุณานํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ เตนาห **“สเพฺพปิ สพฺพญฺญุคุเณ สงฺคเหตฺวา”**ติฯ

อาสวกฺขยญาณกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อรญฺญวาสการณวณฺณนา

๕๕. **สิยา โข ปน เต พฺราหฺมณา**ติ เอตฺถ **สิยา**ติ ‘‘อเปฺปวา’’ติ อิมินา สมานโตฺถ นิปาโต , ตสฺมา ‘พฺราหฺมณ, อเปฺปว โข ปน เต เอวมสฺสา’ติ อโตฺถฯ ยํ ปน **อฏฺฐกถายํ “กทาจี”**ติ วุตฺตํ, ตมฺปิ อิมเมวตฺถํ สนฺธาย วุตฺตํ อการณํ พฺราหฺมเณน ปริกปฺปิตมตฺถํ ปฏิปกฺขิปิตฺวา อตฺตโน อธิเปฺปตํ การณํ ทเสฺสโนฺตฯ อโตฺถว ผลํ ตทธีนวุตฺติตาย วโส เอตสฺสาติ **อตฺถวโส,** เหตูติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาร**นฺติ เอเตน สตฺถา อตฺตโน วิเวกาภิรตึ ปกาเสตีติ ทเสฺสโนฺต **“ทิฏฺฐธโมฺม นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิริยาปถวิหาราน**นฺติ อิริยาปถปวตฺตีนํฯ ตปฺปวตฺติโย หิ เอกสฺมึ อิริยาปเถ อุปฺปนฺนทุกฺขํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา หรณโต วิหาราติ วุจฺจนฺติฯ **ปจฺฉิมญฺจ ชนตํ อนุกมฺปมาโน**ติ เอเตน โย อาทิโต พฺราหฺมเณน ‘‘ภวํ เตสํ โคตโม ปุพฺพงฺคโม…เป.… ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชตี’’ติ วุโตฺต, โย จ ตถา ‘‘เอวเมตํ พฺราหฺมณา’’ติอาทินา อตฺตนา สมฺปฏิจฺฉิโต, ตเมว อตฺถํ นิคมนวเสน ทเสฺสโนฺต ยถานุสนฺธินาว สตฺถา เทสนํ นิฏฺฐาเปสิฯ

อรญฺญวาสการณวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เทสนานุโมทนาวณฺณนา

๕๖. เอวํ นิฏฺฐาปิตาย เทสนาย พฺราหฺมโณ ตตฺถ ภควติ ปสาทํ ปเวเทโนฺต **“อภิกฺกนฺต”**นฺติอาทิมาหฯ **อภิกฺกนฺตา**ติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๕.เทสนานุโมทนกถา; ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๐; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑; อ. นิ. ฏี. ๒.๒.๑๖) อติกฺกนฺตา, วิคตาติ อโตฺถติ อาห **“ขเย ทิสฺ

สตี”ติฯ เตเนว หิ “**นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม**”ติ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร**ติ อติวิย กนฺตตโร มโนรโมฯ ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห “**สุนฺทเร ทิสฺสตี**”ติฯ

โกติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโมฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริชเนนฯ **ชลนฺ**ติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ ทสปิ ทิสา โอภาเสโนฺต ปภาเสโนฺต, จโนฺท วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ

‘‘โจโร โจโร, สโปฺป สโปฺป’’ติอาทีสุ **ภเย อาเมฑิตํ**ฯ ‘‘วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรา’’ติอาทีสุ **โกเธ,** ‘‘สาธุ สาธูติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๓๒๗; สํ. นิ. ๒.๑๒๗; ๓.๓๕; ๕.๑๐๘๕) **ปสํสายํ,** ‘‘คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหี’’ติอาทีสุ **ตุริเต,** ‘‘อาคจฺฉ อาคจฺฉา’’ติอาทีสุ **โกตูหเล,** ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต’’ติอาทีสุ (พุ. วํ. ๒.๔๔) **อจฺฉเร,** ‘‘อภิกฺกมถายสฺมโนฺต, อภิกฺกมถายสฺมโนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๐; อ. นิ. ๙.๑๑) **หาเส,** ‘‘กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๓๕๓; สํ. นิ. ๒.๖๓) **โสเก,** ‘‘อโห สุขํ อโห สุข’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๒๐; ที. นิ. ๓.๓๐๕; จูฬว. ๓๓๒) **ปสาเทฯ จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถฯ เตน ครหาอสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ตตฺถ ‘‘ปาโป ปาโป’’ติอาทีสุ **ครหายํ**ฯ ‘‘อภิรูปก อภิรูปกา’’ติอาทีสุ **อสมฺมาเน** ทฏฺฐพฺพํฯ

นยิทํ อาเมฑิตวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํ, อถ โข อตฺถทฺวยวเสนาติ ทเสฺสโนฺต “**อถ วา**”ติ อาทิมาหฯ **อภิกฺกนฺตนฺ**ติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกลิงฺควเสน วุตฺตํ, ตํ ปน ภควโต วจนํ ธมฺมสฺส เทสนาติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ อตฺถมตฺตทสฺสนํ วา เอตํ, ตสฺมา อตฺถวเสน ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโม เวทิตโพฺพฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **โทสนาสนโต**ติ ราคาทิกิเลสโทสวิธมนโต, **คุณาธิคมนโต**ติ สีลาทิคุณานํ สมฺปาปนโตฯ เย คุเณ เทสนา อธิคเมติ, เตสุ ปธานภูตา ทเสฺสตพฺพาติ เต ปธานภูเต ตาว ทเสฺสตุํ “**สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโต**”ติ วุตฺตํฯ สทฺธาปมุขา หิ โลกิยา คุณา, ปญฺญาปมุขา โลกุตฺตราฯ สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถโต,** สภาวนิรุตฺติสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนโต**ฯ สุวิเญฺญยฺยสทฺทปโยคตาย **อุตฺตานปทโต,** สณฺหสุขุมภาเวน ทุพฺพิเญฺญยฺยตฺถตาย **คมฺภีรตฺถโต**ฯ สินิทฺธมุทุมธุรสทฺทปโยคตาย **กณฺณสุขโต,** วิปุลวิสุทฺธเปมนียตฺถตาย **หทยงฺคมโต**ฯ มานาติมานวิธมเนน **อนตฺตุกฺกํสนโต,** ถมฺภสารมฺภมทฺทเนน **อปรวมฺภนโต**ฯ หิตาธิปฺปายปวตฺติยา ปเรสํ ราคปริฬาหาทิวูปสมเนน จ **กรุณาสีตลโต,** กิเลสนฺธการวิธมเนน **ปญฺญาวทาตโต**ฯ กรวีกรุตมญฺชุตาย **อาปาถรมณียโต,** ปุพฺพาปราวิรุทฺธสุวิสุทฺธตฺถตาย **วิมทฺทกฺขมโต**ฯ อาปาถรมณียตาย เอว **สุยฺยมานสุขโต,** วิมทฺทกฺขมตาย หิตชฺฌาสยปฺปวตฺติตตาย จ **วีมํสิยมานหิตโตฯ เอวมาทีหีติ อาทิ**สเทฺทน สํสารจกฺกนิวตฺตนโต, สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต, มิจฺฉาวาทวิธมนโต, สมฺมาวาทปติฏฺฐาปนโต, อกุสลมูลสมุทฺธรณโต, กุสลมูลสํโรปนโต, อปายทฺวารปิธานโต, สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณโต, ปริยุฏฺฐานวูปสมนโต, อนุสยสมุคฺฆาตนโตติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อโธมุขฏฺฐปิตนฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํฯ **เหฏฺฐามุขชาตนฺ**ติ สภาเวเนว เหฏฺฐามุขชาตํฯ **อุคฺฆาเฏยฺยา**ติ วิวฏํ กเรยฺยฯ **หเตฺถ คเหตฺวา**ติ ‘‘ปุรตฺถาภิมุโข, อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉา’’ติอาทีนิ อวตฺวา หเตฺถ คเหตฺวา ‘‘นิสฺสเนฺทหํ เอส มโคฺค, เอวํ คจฺฉา’’ติ วเทยฺยฯ **กาฬปกฺขจาตุทฺทสี**ติ กาฬปเกฺข จาตุทฺทสีฯ

นิกฺกุชฺชิตํ อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน **อุกฺกุชฺเชยฺย**ฯ เหฏฺฐามุขชาตตาย **สทฺธมฺมวิมุขํ,** อโธมุขฏฺฐปิตตาย **อสทฺธมฺเม ปติตํ**นฺติ เอวํ ปททฺวยํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ, น ยถาสงฺขฺยํฯ กามํ กามจฺฉนฺทาทโยปิ ปฏิจฺฉาทกา, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฏิจฺฉาทิกาติ อาห **''มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺนํ''**นฺติฯ เตนาห ภควา ''มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ, ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี''ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๐)ฯ สโพฺพ อปายคามิมโคฺค **กุมฺมโคฺค** ''กุจฺฉิโตมโคฺค''ติ กตฺวาฯ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อุชุปฏิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺตธมฺมา **มิจฺฉามโคฺค**ฯ เตเนว หิ ตทุภยปฏิปกฺขตํ สนฺธาย **''สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาจิกฺขเนฺตนา''**ติ วุตฺตํฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป น ตถา อุชฺชโล, ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ **เตลปโชฺชตคฺคหณํ**ฯ **เอเตหิ ปริยาเยหี**ติ เอเตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฏิจฺฉนฺนวิวรณาทิอุปโมปมิตพฺพปการเรหิ, **เอเตหิ** วา ยถาวุเตฺตหิ โสฬสารมฺมณปริคฺคหอสโมฺมหวิหารทิพฺพวิหารวิภาวนปริยาเยหิ วิชฺชาตฺตยวิภาวนาปเทเสน อตฺตโน สพฺพญฺญุคุณวิภาวนปริยาเยหิ จฯ เตนาห **''อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโต''**ติฯ

เทสนานุโมทนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปสนฺนการวณฺณนา

ปสนฺนการนฺติ ปสเนฺนหิ กาตพฺพํ สกฺการํฯ **สรณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ เตนาห **''ปรายณ''**นฺติฯ ปรายณภาโว จ อนตฺถนิเสธเนน อตฺถสมฺปฏิปาทเนน จ โหตีติ อาห **''อฆสฺส ตาตา หิตสฺส จ วิธาตา''**ติฯ **อฆสฺสา**ติ ทุกฺขโตติ วทนฺติ, ปาปโตติ ปน ยุตฺตํฯ นิสฺสเกฺก เจตํ สามิวจนํฯ เอตฺถ จ นายํ คมิ-สโทฺท นี-สทฺทาทโย วิย ทฺวิกมฺมโก, ตสฺมา ยถา ''อชํ คามํ เนตี''ติ วุจฺจติ, เอวํ ''โคตมํ สรณํ คจฺฉามี''ติ วตฺตุํ น สกฺกา, ''สรณนฺติ คจฺฉามี''ติ ปน วตฺตพฺพํฯ อิติ-สโทฺท เจตฺถ ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, ตสฺส จายมโตฺถ – คมนญฺจ ตทธิปฺปาเยน ภชนํ, ตถา ชานนํ วาติ ทเสฺสโนฺต **''อิติ อิมินา อธิปฺปาเยนา''**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ***ภชามี***ติอาทีสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อตฺถวจนํฯ **ภชนํ** วา สรณาธิปฺปาเยน อุปสงฺกมนํ, **เสวนํ** สนฺติกาวจรตา, **ปยิรุปาสนํ** วตฺตปฏิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐานนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ อนญฺญสรณตํเยว ทีเปติฯ **''คจฺฉามี''**ติ ปทสฺส กถํ ''พุชฺฌามี''ติ อยมโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **''เยสญฺหี''**ติอาทิฯ

อธิคตมเคฺค, สจฺฉิกตนิโรเธติ ปททฺวเยนปิ ผลฏฺฐา เอว ทสฺสิตา, น มคฺคฏฺฐาติ เต ทเสฺสโนฺต **''ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จา''**ติ อาหฯ นนุ จ กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชตีติ วุจฺจตีติ? กิญฺจาปิ วุจฺจติ, นิปฺปริยาเยน ปน มคฺคฏฺฐา เอว ตถา วตฺตพฺพา, น อิตเร นิยาโมกฺกมนาภาวโตฯ ตถา หิ เต เอว **''อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตี''**ติ วุตฺตาฯ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเนน หิ อปายวินิมุตฺติสมฺภโวฯ **อกฺขายตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วาฯ เตน ''ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี''ติ **สุตฺตปทํ** (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) สงฺคณฺหาติ, **วิตฺถาโร**ติ วา อิมินาฯ เอตฺถ จ **อริยมโคฺค** นิยฺยานิกตาย, **นิพฺพานํ** ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตายาติ อุภยเมเวตฺถ นิปฺปริยาเยน ธโมฺมติ วุโตฺตฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณปจฺจยภูตํ ลภิตฺวา อริยมคฺคสฺส ตทตฺถสิทฺธิ, อริยผลานํ ''ยสฺมา ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายา''ติอาทิวจนโต มเคฺคน สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปหานกิจฺจตาย นิยฺยานานุคุณตาย นิยฺยานปริโยสานตาย จฯ ปริยตฺติธมฺมสฺส ปน นิยฺยานธมฺมสมธิคมเหตุตายาติ อิมินา ปริยาเยน ธมฺมภาโว ลพฺภติ เอว, สฺวายมโตฺถ ปาฐารุโฬฺห เอวาติ ทเสฺสโนฺต ''น เกวล''นฺติอาทิมาหฯ

กามราโค ภวราโคติ เอวมาทิเภโท สโพฺพปิ ราโค วิรชฺชติ ปหียติ เอเตนาติ **ราควิราโคติ มโคฺค กถิโต**ฯ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย อโนฺตนิชฺฌานลกฺขณสฺส โสกสฺส จ ตทุปฺปตฺติยํ สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา **อเนชมโสกนฺติ ผลํ กถิตํ**ฯ **อปฺปฏิกูล**นฺติ อวิโรธทีปนโต เกนจิ อวิรุทฺธํ, อิฏฺฐํ ปณีตนฺติ วา อโตฺถฯ ปคุณรูเปน ปวตฺติตตฺตา, ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต วา **ปคุณํ**ฯ ยถาห ''วิหึสสญฺญี ปคุณํ น ภาสึ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม''ติฯ สพฺพธมฺมกฺขนฺธา กถิตาติ โยชนาฯ

ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตนาติ ''ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา, ''ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ , ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๒; ปริ. ๒๗๔) เอวํ วุตฺตานํ สีลานญฺจ สํหตภาเวน, ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญนาติ อโตฺถฯ **สํหโต**ติ ฆฏิโตฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตา เอวฯ **อฏฺฐ จ ปุคฺคล ธมฺมทสา เต**ติ เต ปุริสยุควเสน จตฺตาโรปิ ปุคฺคลวเสน อเฏฺฐว อริยธมฺมสฺส ปจฺจกฺขทสฺสาวิตาย ธมฺมทสาฯ ตีณิ วตฺถูนิ สรณนฺติ คมเนน ติกฺขตฺตุํ คมเนน จ **ตีณิ สรณคมนานิ**ฯ **ปฏิเวเทสี**ติ อตฺตโน หทยคตํ วาจาย ปเวเทสิฯ

ปสนฺนการวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สรณคมนกถาวณฺณนา

สรณคมนสฺส วิสยปเภทผลสํกิเลสเภทานํ วิย กตฺตุ จ วิภาวนา ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ **''สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ...เป.... เวทิตโพฺพ''**ติ วุตฺตํ เตน วินา สรณคมนเสฺสว อสมฺภวโตฯ กสฺมา ปเนตฺถ โวทานํ น คหิตํ, นนุ โวทานวิภาวนาปิ ตตฺถ โกสลฺลาวหาติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน สํกิเลสคฺคหเณเนว อตฺถโต ทีปิตํ โหตีติ น คหิตํฯ ยานิ หิ เตสํ สํกิเลสการณานิ อญฺญาณาทีนิ, เตสํ สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปนฺนานํ อนุปฺปาทเนน, อุปฺปนฺนานญฺจ ปหาเนน โวทานํ โหตีติฯ หึสตฺถสฺส สร-สทฺทสฺส วเสเนตํ ปทํ ทฏฺฐพฺพนฺติ **''หึสตีติ สรณ''**นฺติ วตฺวา ตํ ปน หึสนํ เกสํ, กถํ, กสฺส วาติ โจทนํ โสเธโนฺต **''สรณคตาน''**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภย**นฺติ วฏฺฏภยํฯ **สนฺตาส**นฺติ จิตฺตุตฺราสํฯ เตเนว เจตสิกทุกฺขสฺส คหิตตฺตา **ทุกฺข**นฺติ อิธ กายิกํ ทุกฺขํฯ **ทุคฺคติปริกิเลส**นฺติ ทุคฺคติปริยาปนฺนํ สพฺพํ ทุกฺขํฯ ตยิทํ สพฺพํ ปรโต ผลกถายํ อาวิภวิสฺสติฯ **เอต**นฺติ ''สรณ''นฺติ ปทํฯ

เอวํ อวิเสสโต สรณสทฺทสฺส อตฺถํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิเสสโต ทเสฺสตุํ **''อถ วา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **หิเต ปวตฺตมาเนนา**ติ ''สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๖๔, ๖๙) อเตฺถ นิโยชเนนฯ **อหิตา จ นิวตฺตเนนา**ติ **''ปาณาติปาตสฺส โข ปาปโก วิปาโก ปาปกํ อภิสมฺปราย''**นฺติอาทินา อาทีนวทสฺสนาทิมุเขน อนตฺถโต วินิวตฺตเนนฯ **ภยํ หึสตี**ติ หิตาหิเตสุ อปฺปวตฺติปวตฺติเหตุกํ พฺยสนํ อปฺปวตฺติกรเณน วินาเสติ ฯ **ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน** มคฺคสงฺขาโต ธโมฺม, อิตโร **อสฺสาสทาเนน** สตฺตานํ ภยํ หึสตีติ โยชนาฯ **การาน**นฺติ ทานวเสน ปูชาวเสน จ อุปนีตานํ สกฺการานํฯ **วิปุลผลปฏิลาภกรเณน** สตฺตานํ ภยํ หึสติ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **อิมินาปิ ปริยาเยนา**ติ อิมินาปิ วิภชิตฺวา วุเตฺตน การเณนฯ

“สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธมฺโม, สุปฺปฏิปนฺโน สงฺโฆ”ติ เอวํ ปวตฺโต ตตฺถ รตนตฺตเย ปสาโท ตปฺปสาโท, ตเทว รตนตฺตยํ ครุ เอตสฺสาติ ตคฺครุ, ตสฺส ภาโว ตคฺครุตา, ตปฺปสาโท จ ตคฺครุตา จ **ตปฺปสาทตคฺครุตา,** ตาหิฯ วิธุตทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสโมฺมหอสฺสทฺธิยาทิตาย **วิหตกิเลโส**ฯ “ตเทว รตนตฺตยํ ปรายณํ คติ ตาณํ เลณ”นฺติ เอวํ อาการเรน ปวตฺติยา **ตปฺปรายณตาการปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท สรณคมนํ** “สรณนฺติ คจฺฉติ เอเตนา”ติฯ **ตํสมงฺคี**ติ เตน ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทน สมนฺนาคโตฯ **เอวํ อุเปตี**ติ เอวํ ภชติ เสวติ ปยิรุปาสติ, เอวํ วา ชานาติ พุชฺฌตีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ ปสาทคฺคหเณน โลกิยสรณคมนมาหฯ ตญฺหิ ปสาทปฺปธานํ, น ญาณปฺปธานํฯ ครุตาคหเณน โลกุตฺตรํฯ อริยา หิ รตนตฺตยํ คุณาภิญฺญาตาย ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุํ กตฺวา ปสฺสนฺติ, ตสฺมา ตปฺปสาเทน วิกฺขมฺภนวเสน วิหตกิเลโส ตคฺครุตาย สมุเจฺฉทวเสนาติ โยเชตพฺพํฯ ตปฺปรายณตา ปเนตฺถ ตคฺคติกตาติ ตายจตุพฺพิธมฺปิ วกฺขมานํ สรณคมนํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อวิเสเสน วา ปสาทครุตา โชติตาติ ปสาทคฺคหเณน อเวจฺจปฺปสาทสฺส อิตรสฺส จ คหณํ, ตถา ครุตาคหเณนาติ อุภเยนปิ อุภยํ สรณคมนํ โยเชตพฺพํฯ

มคฺคกฺขเณ อิชฺฌตีติ โยชนาฯ **นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา**ติ เอเตน อตฺถโต จตุสจฺจาธิคโมเยว โลกุตฺตรํ สรณคมนนฺติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ นิพฺพานธโมฺม สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน, มคฺคธโมฺม ภาวนาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิยมาโนเยว สรณคมนตฺตํ สาเธติ, พุทฺธคุณา ปน สาวกโคจรภูตา ปริญฺญาภิสมยวเสน, ตถา อริยสงฺฆคุณาฯ เตนาห **“กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตี”**ติ, อิชฺฌนฺตญฺจ สเหว อิชฺฌติ, น โลกิยํ วิย ปฏิปาฏิยา อสโมฺมหปฏิเวเธน ปฏิวิทฺธตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ เย ปน วทนฺติ “น สรณคมนํ นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา ปวตฺตติ, มคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปน อธิคตเมว โหติ เอกจฺจานํ เตวิชฺชาทีนํ โลกิยวิชฺชาทโย วิยา”ติ, เตสํ โลกิยเมว สรณคมนํ สิยา, น โลกุตฺตรํ, ตญฺจ อยุตฺตํ ทุวิธสฺสปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ **ตนฺติ** โลกิยสรณคมนํฯ **สทฺธาปฏิลาโภ** “สมฺมาสมฺพุทฺโธ ภควา”ติอาทินาฯ **สทฺธามูลิกา**ติ ยถาวุตฺตสทฺธาปุพฺพงฺคมา **สมฺมาทิฏฺฐิ** พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ โลกิยาวโพธวเสเนว สมฺมา ญาเยน ทสฺสนโตฯ “สทฺธามูลิกา สมฺมาทิฏฺฐี”ติ เอเตน สทฺธูปนิสฺสยา ยถาวุตฺตลกฺขณา ปญฺญา โลกิยสรณคมนนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจตี”**ติ “ทิฏฺฐิ เอว อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุชุํ กรียตี”ติ กตฺวาฯ ทิฏฺฐิ วา อุชุํ กรียติ เอเตนาติ **ทิฏฺฐิชุกมฺมํ,** ตถา ปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท ฯ เอวญฺจ กตฺวา “ตปฺปรายณตาการปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท”ติ อิทญฺจ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ สทฺธาปุพฺพงฺคมสมฺมาทิฏฺฐิคฺคหณํ ปน จิตฺตุปฺปาทสฺส ตปฺปธานตายาติ ทฏฺฐพฺพํฯ “สทฺธาปฏิลาโภ”ติ อิมินา มาตาทีหิ อุสฺสาหิตทารกาทีนํ วิย ญาณวิปฺปยุตฺตสรณคมนํ ทเสฺสติ, “สมฺมาทิฏฺฐี”ติ อิมินา ญาณสมฺปยุตฺตสรณคมนํฯ

ตยิทํ โลกิยํ สรณคมนํฯ **อตฺตา** สนฺนิยฺยาตียติ อปฺปียติ ปริจฺจชียติ เอเตนาติ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ,** ยถาวุตฺตํ ทิฏฺฐิชุกมฺมํฯ ตํ รตนตฺตยํ ปรายณํ ปฏิสรณํ เอตสฺสาติ ตปฺปรายโณ, ปุคฺคโล, จิตฺตุปฺปาโท วา, ตสฺส ภาโว **ตปฺปรายณตา,** ยถาวุตฺตทิฏฺฐิชุกมฺมเมวฯ สรณนฺติ อธิปฺปาเยน สิสฺสภาวํ อเนฺตวาสิกภาวํ อุปคจฺฉติ เอเตนาติ **สิสฺสภาวูปคมนํ**ฯ สรณคมนาธิปฺปาเยเนว ปณิปตติ เอเตนาติ **ปณิปาโต**ฯ สพฺพตฺถ ยถาวุตฺตทิฏฺฐิชุกมฺมวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อตฺตปริจฺจชน**นฺติ สํสารทุกฺขนิตฺถรณตฺถํ อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ปริจฺจชนํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **พุทฺธาทีนํเยวา**ติ อวธารณํ อิตเรสุปิ สรณคมนวิเสเสสุ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ เอวญฺหิ ตทญฺญนิวตฺตนํ กตํ โหติฯ

เอวํ อตฺตสนฺนิยาตนาทีนิ เอเกน ปกาเรน ทเสฺสตฺวา อิทานิ อปเรหิปิ ปกาเรหิ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ เตน ปริยายนฺตเรหิปิ อตฺตสนฺนิยฺยาตนาทิ กตเมว โหติ อตฺตสฺส อภินฺนตฺตาติ ทเสฺสติฯ **อาฬวกาทีนนฺติ อาทิ**-สเทฺทน สาตาคิริเหมวตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐ โพฺพฯ นนุ เจเต อาฬวกาทโย มเคฺคเนว อาคตสรณคมนา, กถํ เตสํ ตปฺปรายณตาสรณคมนํ วุตฺตนฺติ? มเคฺคนาคตสรณคมเนหิปิ ‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ คามา คาม’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๒๔๖) เตหิ ตปฺปรายณตาการสฺส ปเวทิตตฺตา ตถา วุตฺตํฯ

ญาติ…เป…. วเสนาติ เอตฺถ ญาติวเสน ภยวเสน อาจริยวเสน ทกฺขิเณยฺยวเสนาติ ป เจฺจกํ ‘‘วเสนา’’ติ ปทํ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **ญาติวเสนา**ติ ญาติภาววเสนฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **ทกฺขิเณยฺยปณิปาเตนา**ติ ทกฺขิเณยฺยตาเหตุเกน ปณิปาเตนฯ **อิตเรหี**ติ ญาติภาวาทิวส ปฺปวเตฺตหิ ตีหิ ปณิปาเตหิฯ **อิตเรหี**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“ตสฺ มา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วนฺทตี**ติ ปณิปาตสฺส ลกฺขณวจนํฯ **เอวรูป**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกํ สนฺธาย วทติฯ สมฺปรายิกญฺหิ นิยฺยานิกํ วา อนุสาสนํ ปจฺจาสีสโนฺต ทกฺขิเณยฺยปณิปาตเมว กโรตีติ อธิปฺปา โยฯ **สรณคมนปฺปเภโท**ติ สรณคมนวิภาโคฯ

อริยมเคฺคเยว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ อาห **“จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผล”**นฺติฯ **สพฺพทุกฺขกฺขโย**ติ สกลสฺส วฏฺฏทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธฯ **เอต**นฺติ ‘‘จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสตี’’ติ (ธ. ป. ๑๙๐) เอวํ วุตฺตํ อริยสจฺจทสฺสนํฯ

นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสนาติ นิจฺจนฺติ อคฺคหณาทิวเสนฯ **อฏฺฐาน**นฺติ เหตุปฏิเกฺข โปฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยปฏิเกฺขโปฯ อุภเยนปิ การณเมว ปฏิกฺขิปติฯ **ย**นฺติ เยน การเณนฯ **ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน**ติ มคฺคทิฏฺฐิยา สมฺปโนฺน โสตาปโนฺนฯ **กญฺจิ สงฺขาร**นฺติ จตุภูมเกสุ สงฺขต สงฺขาเรสุ เอกสงฺขารมฺปิฯ **นิจฺจโต อุปคเจฺฉยฺยา**ติ ‘‘นิโจฺจ’’ติ คเณฺหยฺยฯ **สุขโต อุปค เจฺฉยฺยา**ติ ‘‘เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา’’ติ (ที. นิ. ๑.๗๖) เอวํ อตฺตทิฏฺฐิวเสน สุขโต คาหํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ ทิฏฺฐิวิปฺปยุตฺตจิเตฺตน ปน อริยสาวโก ปริฬาหาภิภูโต ปริฬาหวูปสมนตฺถํ มตฺตหตฺถิปริตฺตาสิโต วิย โจกฺขพฺราหฺมโณ อุกฺการภูมิํ กญฺจิ สงฺขารํ สุขโต อุปคจฺฉติฯ อตฺต วาเร กสิณาทิปญฺญตฺติสงฺคหณตฺถํ ‘‘สงฺขาร’’นฺติ อวตฺวา **“กญฺจิ ธมฺม”**นฺติ วุตฺตํฯ อิเมสุปิ วาเรสุ จตุภูมกวเสเนว ปริเจฺฉโท เวทิตโพฺพ เตภูมกวเสเนว วาฯ ยํ ยญฺหิ ปุถุชฺชโน คาหว เสน คณฺหาติ, ตโต ตโต อริยสาวโก คาหํ วินิเวเฐติฯ **มาตร**นฺติอาทีสุ ชนิกา มาตา, ชนโก ปิตา, มนุสฺสภูโต ขีณาสโว **อรหา**ติ อธิเปฺปโตฯ กิํ ปน อริยสาวโก อญฺญํ ชีวิตา โวโรเปยฺยา ติ? เอตมฺปิ อฏฺฐานํ, ปุถุชฺชนภาวสฺส ปน มหาสาวชฺชภาวทสฺสนตฺถํ อริยสาวกสฺส ผลที ปนตฺถเญฺจวํ วุตฺตํฯ **ทุฏฺฐจิโตฺต** วธกจิเตฺตน ปทุฏฺฐจิโตฺตฯ **โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยา**ติ ชีวมานก สรีเร ขุทฺทกมกฺขิกาย ปิวนมตฺตมฺปิ โลหิตํ อุปฺปาเทยฺยฯ **สงฺฆํ ภิเนฺทยฺยา**ติ สมานสํวาสกํ สมานสีมายํ ฐิตํ สงฺฆํ ‘กเมฺมน อุเทฺทเสน โวหรโนฺต อนุสฺสาวเนน สลากคฺคาเหนา’’ติ (ปริ. ๔๕๘) เอวํ วุเตฺตหิ ปญฺจหิ การเณหิ ภิเนฺทยฺย ฯ **อญฺญํ สตฺถาร**นฺติ อญฺญํ ติตฺถกรํ ‘‘อยํ เม สตฺถา’’ติ เอวํ คเณฺหยฺยาติ **เนตํ ฐานํ วิชฺชตี**ติ อโตฺถฯ

น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมินฺติ เต พุทฺธํ สรณํ คตา ตนฺนิมิตฺตํ อปายภูมิํ น คมิสฺสนฺติ, **เทวกายํ** ปน **ปริปูเรสฺสนฺตี**ติ อโตฺถฯ

ทสหิ ฐาเนหีติ ทสหิ การเณหิฯ **อธิคฺคณฺหนฺตี**ติ อธิภวนฺติฯ **เวลามสุตฺตาทิวเสนา ปี**ติ เอตฺถ ‘‘จตุราสีติสหสฺสสงฺขานํ สุวณฺณปาติรูปิยปาติกํสปาตีนํ ยถากฺกมํ รูปิยสุว ณฺณหิรญฺญปูรานํ กรีสสฺส จตุตฺถภาวปฺปมาณานํ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตานํ จตุราสีติยา

หตฺถิสหสฺสานํ จตุราสีติยา อสฺสสหสฺสานํ จตุราสีติยา รถสหสฺสานํ จตุราสีติยา เธนุสหสฺสานํ จตุราสีติยา กญฺญาสหสฺสานํ จตุราสีติยา ปลฺลงฺกสหสฺสานํ จตุราสีติยา วตฺถโกฏิสหสฺสานํ อปริมาณสฺส จ ขชฺชโภชฺชาทิเภทสฺส อาหารสฺส ปริจฺจชนวเสน สตฺตมาสาธิกานิ สตฺตสํวจฺฉรานิ นิรนฺตรํ ปวตฺตเวลามมหาทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต สตํ โสตาปนฺนานํ ทินฺนทานโต เอกสฺส สกทาคามิสฺส, ตโต เอกสฺส อนาคามิสฺส, ตโต เอกสฺส อรหโต, ตโต เอกสฺส ปเจฺจกพุทฺธสฺส, ตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ตโต พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส วิหารกรณํ, ตโต สรณคมนํ มหปฺผลตร''นฺติ อิมมตฺถํ ทีเปนฺตสฺส เวลามสุตฺตสฺส (อ. นิ. ๙.๒๐) วเสนฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ยํ คหปติ, เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ มหาทานํ, โย เอกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตร''นฺติอาทิ (อ. นิ. ๙.๒๐)ฯ **เวลามสุตฺตาทีติ อาทิ**-สเทฺทน อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนํ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อญฺญาณํ วตฺถุตฺตยสฺส คุณานํ อชานนํ ตตฺถ สโมฺมโห, ''พุโทฺธ นุ โข, น นุ โข พุโทฺธ''ติอาทินา วิจิกิจฺฉา **สํสโย, มิจฺฉาญาณํ** ตสฺส คุณานํ อคุณภาวปริกปฺปเนน วิปรีตคฺคาโหฯ **อาทิ**-สเทฺทน อนาทราคารวาทีนํ สงฺคโหฯ **น มหาชุติกนฺ**ติ น อุชฺชลํ, อปริสุทฺธํ อปริโยทาตนฺติ อโตฺถฯ **น มหาวิปฺผารนฺ**ติ อนุฬารํฯ **สาวโชฺช**ติ ทิฏฺฐิตณฺหาทิวเสน สโทสํฯ โลกิยํ สรณคมนํ สิกฺขาสมาทานํ วิย อคฺคหิตกาลปริเจฺฉทํ ชีวิตปริยนฺตเมว โหติ, ตสฺมา ตสฺส ขนฺธเภเทน เภโทติ อาห **''อนวโชฺช กาลกิริยายา''**ติฯ **โส**ติ อนวโชฺช สรณคมนเภโทฯ สติปิ อนวชฺชเตฺต อิฏฺฐผโลปิ น โหตีติ อาห **''อผโล''**ติฯ

สรณคมนกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาสกวิธิกถาวณฺณนา

โก อุปาสโกติ สรูปปุจฺฉา, ตสฺมา กึลกฺขโณ อุปาสโกติ วุตฺตํ โหติฯ **กสฺมา**ติ เหตุปุจฺฉาฯ เตน เกน ปวตฺตินิมิเตฺตน อุปาสกสโทฺท ตสฺมึ ปุคฺคเล นิรุโฬฺหติ ทเสฺสติฯ **กิมสฺส สีลนฺ**ติ กีทิสํ อสฺส อุปาสกสฺส สีลํ, กิตฺตเกน สีเลนายํ สีลสมฺปโนฺน นาม โหตีติ อโตฺถฯ **โก อาชีโว**ติ โก อสฺส สมฺมาอาชีโว, โส ปน มิจฺฉาชีวสฺส ปริวชฺชเนน โหตีติ โสปิ วิภชียตีติฯ **กา วิปตฺตี**ติ กา อสฺส สีลสฺส, อาชีวสฺส วา วิปตฺติฯ อนนฺตรสฺส หิ วิธิ วา ปฏิเสโธ วาฯ **กา สมฺปตฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

โย โกจีติ ขตฺติยาทีสุ โย โกจิฯ เตน สรณคมนเมเวตฺถ การณํ, น ชาติอาทิวิเสโสติ ทเสฺสติฯ **อุปาสนโต**ติ เตเนว สรณคมเนน ตตฺถ จ สกฺกจฺจการิตาย อาทรคารวพหุมานาทิโยเคน ปยิรุปาสนโตฯ **เวรมณิโย**ติ เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยํ, ตสฺส มณนโต หนนโต วินาสนโต เวรมณิโย, ปญฺจ วิรติโย วิรติปฺปธานตฺตา ตสฺส สีลสฺสฯ เตเนวาห ตตฺถ ตตฺถ **''ปฏิวิรโต โหตี''**ติฯ

มิจฺฉาวณิชฺชาติ น สมฺมาวณิชฺชา อยุตฺตวณิชฺชา อสารุปฺปวณิชฺชาฯ **ปหายา**ติ อกรเณเนว ปชหิตฺวาฯ **ธเมฺมนา**ติ ธมฺมโต อนเปเตนฯ เตน อญฺญมฺปิ อธมฺมิกํ ชีวิกํ ปฏิกฺขิปติฯ **สเมนา**ติ อวิสเมนฯ เตน กายวิสมาทิทุจฺจริตํ วเชฺชตฺวา กายสมาทินา สุจริเตน ชีวนํ ทเสฺสติฯ **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **สตฺถวณิชฺชา**ติ มนุสฺสวิกฺกโย ฯ **มํสวณิชฺชา**ติ สูนการาทโย วิย มิคสูกราทิเก โปเสตฺวา มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโยฯ **มชฺชวณิชฺชา**ติ ยํ กิญฺจิ มชฺชํ โยเชตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **วิส**

วณิชฺชาติ วิสํ โยเชตฺวา, วิสํ คเหตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโยฯ ตตฺถ สตฺถวณิชฺชา ปโรปโรธนิมิตฺตตาย อกรณียา วุตฺตา, สตฺตวณิชฺชา อภุชิสฺสภาวกรณโต, มํสวิสวณิชฺชา วธเหตุโต, มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโตฯ

ตเสฺสวาติ ปญฺจเวรมณิลกฺขณสฺส สีลสฺส เจว ปญฺจมิจฺฉาวณิชฺชาลกฺขณสฺส อาชีวสฺส จฯ **วิปตฺตี**ติ เภโท ปโกโป จฯ **ยายา**ติ ยาย ปฏิปตฺติยาฯ **จณฺฑาโล**ติ อุปาสกจณฺฑาโลฯ **มล**นฺติ อุปาสกมลํฯ **ปติกิโฏฺฐ**ติ อุปาสกนิหีโนฯ พุทฺธาทีสุ กมฺมกมฺมผเลสุ จ สทฺธาวิปริยาโย อสฺสทฺธิยํ มิจฺฉาธิโมกฺขฯ ยถาวุเตฺตน อสฺสทฺธิเยน สมนฺนาคโต **อสฺสโทฺธ**ฯ ยถาวุตฺต สีลวิปตฺติ อาชีววิปตฺติวเสน **ทุสฺสีโล**ฯ ''อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ ภวิสฺสตี''ติ เอวํ พาลชนปริกปฺปิตโกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต **โกตูหลมงฺคลิโก**ฯ **มงฺคลํ ปเจฺจตี**ติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว ปตฺติยายติฯ **โน กมฺม**นฺติ กมฺมสฺสกตํ โน ปตฺติยายติฯ **อิโต พหิทฺธา**ติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโต พหิทฺธา พาหิรกสมเยฯ **ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสตี**ติ ทุปฺปฏิปนฺนํ ทกฺขิณารหสญฺญี คเวสติฯ **ปุพฺพการํ กโรตี**ติ ทานมานนาทิกํ กุสลกิริยํ ปฐมํ กโรติฯ เอตฺถ จ ทกฺขิเณยฺยปริเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ

วิปตฺติยํ วุตฺตวิปริยาเยน **สมฺปตฺติ** ญาตพฺพาฯ อยํ ปน วิเสโส – จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ รติชนนเฏฺฐน อุปาสโกว รตนํ **อุปาสกรตนํ**ฯ คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาหิ อุปาสโกว ปทุมํ **อุปาสกปทุมํ**ฯ ตถา **อุปาสกปุณฺฑรีโก**ฯ

อาทิมฺหีติ อาทิอเตฺถฯ **โกฏิย**นฺติ ปริยนฺตโกฏิยํฯ **วิหารเคฺคนา**ติ โอวรกโกฏฺฐาเสน, ''อิมสฺมิํ คเพฺภ วสนฺตานํ อิทํ นาม ปนสผลํ ปาปุณาตี''ติอาทินา ตํตํวสนฏฺฐานโกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถฯ **อชฺชต**นฺติ อชฺชอิเจฺจว อโตฺถฯ

ปาเณหิ อุเปตนฺติ อิมินา ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตํ ทเสฺสโนฺต **"ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตตี"**ติอาทินา วตฺวา ปุน ชีวิเตน ตํ วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชโนฺต ''สรณคมนํ รกฺขามี''ติ อุปฺปนฺนํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **"อหญฺหี"**ติอาทิมาหฯ **ปาเณหิ อุเปต**นฺติ หิ ยาว เม ปาณา ธรนฺติ, ตาว สรณํ อุเปตํ, อุเปโนฺต จ น วาจามเตฺตน, น เอกวารํ จิตฺตุปฺปาทนมเตฺตน, อถ โข ปาเณ ปริจฺจชิตฺวาปิ ยาวชีวํ อุเปตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพติฯ

อุปาสกวิธิกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภยเภรวสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. อนงฺคณสุตฺตวณฺณนา

๕๗. **อายสฺมา สาริปุโตฺต**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, เอวมาทิกนฺติ อโตฺถฯ เตน ''ภิกฺขู อามเนฺตสี''ติอาทิกํ สพฺพํ สุตฺตํ สงฺคณฺหาติฯ เตนาห **"อนงฺคณสุตฺต"**นฺติฯ ตสฺส โก นิเกฺขโป? อตฺตชฺฌาสโยฯ ปเรหิ อนชฺฌิโฏฺฐเยว หิ มหาเถโร อิมํ เทสนํ อารภิฯ เกจิ ปนาหุ ''เอกเจฺจ ภิกฺขู สํกิลิฏฺฐจิเตฺต ทิสฺวา เตสํ จิตฺตสํกิเลสปฺปหานาย เจว เอกจฺจานํ อายติํ อนุปฺปาทนาย จ อยํ เทสนา อารทฺธา''ติฯ **เอวํ สพฺพสุเตฺตสู**ติ ยถา เอตฺถ อนงฺคณสุเตฺต, เอวํ อิโต ปเรสูติ สเพฺพสุปิ สุเตฺตสุ อนุตฺตานอปุพฺพปทวณฺณนา เอว กรียติฯ เตนาห **"ตสฺมา"**ติ อาทิฯ **คณนปริเจฺฉโท**ติ คณเนน ปริจฺฉินฺทนํฯ อิทญฺหิ อปฺปรชกฺขมหารชกฺขตาวเสน ทุวิเธ

สเตฺต ปเจฺจกํ อตฺถญฺญุตานตฺถญฺญุตาวเสน ทฺวิธา กตฺวา ‘‘จตฺตาโร’’ติ อนวเสสปริยาทานํฯ วชฺชีปุตฺตกาทโย วิย ปุคฺคลวาทีติ น คเหตพฺพํ โลกสมญฺญานุสาเรน อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถานํ วเสน เทสนาย อารทฺธตฺตา, อยญฺจ เทสนานโย สตฺถุ นิสฺสาย เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“อยญฺหี”**ติอาทิมาหฯ

สมฺมุติปรมตฺถเทสนากถาวณฺณนา

ตตฺถ (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๗๐) สมฺมุติยา เทสนา **สมฺมุติเทสนา,** ปรมตฺถสฺส เทสนา **ปรมตฺถเทสนา**ฯ **ตตฺถา**ติ สมฺมุติปรมตฺถเทสนาสุ, น สมฺมุติปรมเตฺถสุฯ เตนาห **“เอวรูปา สมฺมุติเทสนา, เอวรูปา ปรมตฺถเทสนา”**ติฯ ตตฺริทํ สมฺมุติปรมตฺถานํ ลกฺขณํ – ยสฺมิํ ภิเนฺน, พุทฺธิยา อวยววินิโพฺภเค วา กเต น ตํสมญฺญา, สา ฆฏปฏาทิปฺปเภทา สมฺมุติ, ตพฺพิปริยายโต ปรมโตฺถฯ น หิ กกฺขฬผุสนาทิสภาเว อยํ นโย ลพฺภติ, ตตฺถ รูปาทิธมฺมํ สมูหสนฺตานวเสน ปวตฺตมานํ อุปาทาย ปุคฺคลโวหาโรติ อาห **“ปุคฺคโลติ สมฺมุติเทสนา”**ติฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ อุปฺปาทวยวโนฺต สภาวธมฺมา น นิจฺจาติ อาห **“อนิจฺจนฺติ ปรมตฺถเทสนา”**ติฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ นนุ ขนฺธเทสนาปิ สมฺมุติเทสนาวฯ ขนฺธโฎฺฐ หิ ราสโฎฺฐ, โกฎฺฐาสโฎฺฐ วาติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน ขนฺธสมญฺญา ผสฺสาทีสุ ตชฺชาปญฺญตฺติ วิย ปรมตฺถสนฺนิสฺสยา ตสฺส อาสนฺนตรา, ปุคฺคลสมญฺญาทโย วิย น ทูเรติ ปรมตฺถสงฺคหตา วุตฺตา, ขนฺธสีเสน วา ตทุปาทานา สภาวธมฺมา เอว คหิตาฯ นนุ จ สภาวธมฺมา สเพฺพปิ สมฺมุติมุเขเนว เทสนํ อาโรหนฺติ, น สมฺเขนาติ สพฺพาปิ เทสนา สมฺมุติเทสนาว สิยาติ? นยิทเมวํ เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน เทสนาวิภาคสฺส อธิเปฺปตตฺตา, น จ สโทฺท เกนจิ ปวตฺตินิมิเตฺตน วินา อตฺถํ ปกาเสตีติฯ

สมฺมุติวเสน เทสนํ สุตฺวาติ ‘‘อิเธกโจฺจ ปุคฺคโล อตฺตนฺตโป โหติ อตฺตปริตาปานุโยคมนุยุโตฺต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๔๑๓; ปุ. ป. ๑๐.๒๕ มาติกา) สมฺมุติมุเขน ปวตฺติตํ เทสนํ สุตมยญาณุปฺปาทนวเสน สุตฺวาฯ **อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ ตทนุสาเรน จตุสจฺจสงฺขาตํ อตฺถํ สหวิปสฺสนาย มเคฺคน ปฏิวิชฺฌิตฺวาฯ **โมหํ ปหายา**ติ ตเทกเฎฺฐหิ กิเลเสหิ สทฺธิํ อนวเสสํ โมหํ ปชหิตฺวาฯ **วิเสส**นฺติ นิพฺพานสงฺขาตํ อรหตฺตสงฺขาตญฺจ วิเสสํฯ **เตส**นฺติ ตาทิสานํ วิเนยฺยานํฯ **ปรมตฺถวเสนา**ติ ‘‘ปญฺจิมานิ, ภิกฺขเว, อินฺทฺริยานี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๕.๔๗๒-๔๗๔) ปรมตฺถธมฺมวเสนฯ เสสํ อนนฺตรนเย วุตฺตสทิสเมวฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺสํ สมฺมุติวเสน ปรมตฺถวเสน จ เทสนายํฯ **เทสภาสากุสโล**ติ นานาเทสภาสาสุ กุสโลฯ **ติณฺณํ เวทาน**นฺติ นิทสฺสนมตฺตํ, ติณฺณํ เวทานํ สิปฺปคนฺถานมฺปีติ อธิปฺปาโย สิปฺปุคฺคหณญฺหิ ปรโต วกฺขติฯ สิปฺปานิ วา เวทโนฺตคเธ กตฺวา **“ติณฺณํ เวทาน”**นฺติ วุตฺตํฯ **กเถตพฺพภาเวน ฐิตานิ,** น กตฺถจิ สนฺนิหิตภาเวนาติ เวทานมฺปิ กเถตพฺพภาเวเนว อวฎฺฐานํ ทีเปโนฺต ‘‘คุยฺหา ตยี นิหิตา คยฺหตี’’ติ มิจฺฉาวาทํ ปฏิกฺขิปติฯ นานาวิธา เทสภาสา เอเตสนฺติ **นานาเทสภาสา**ฯ

ปรโม อุตฺตโม อโตฺถ **ปรมโตฺถ,** ธมฺมานํ ยถาภูตสภาโวฯ โลกสเงฺกตมตฺตสิทฺธา **สมฺมุติ**ฯ ยทิ เอวํ กถํ สมฺมุติกถาย สจฺจตาติอาห **“โลกสมฺมุติการณา”**ติ, โลกสมญฺญํ นิสฺสาย ปวตฺตนโตฯ โลกสมญฺญาย หิ อภินิเวเสน วินา ญาปนา เอกจฺจสฺส สุตสฺส สาวนา วิย น มุสา อนติธาวิตพฺพโต ตสฺสาฯ เตนาห ภควา ‘‘ชนปทนิรุตฺติํ นาภินิเวเสยฺย, สมญฺญํ นาติธาเวยฺยา’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๓๒)ฯ **ธมฺมาน**นฺติ สภาวธมฺมานํฯ **ภูตการณา**ติ ยถาภูตสภาวํ นิสฺสาย ปวตฺตนโตฯ **สมฺมุติํ โวหรนฺตสฺสา**ติ ‘‘ปุคฺคโล สโตฺต’’ติอาทินา โลกสมญฺญํ กเถนฺตสฺสฯ

หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถนฺติ โลกปาลนกิจฺจ หิโรตฺตปฺปธมฺม กิจฺจโต ปกาเสตุํฯ เตสญฺหิ กิจฺจํ สตฺตสนฺตาเนเยว ปากฏํ โหตีติ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย ตํ วตฺตพฺพํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ยสฺมิญฺหิ จิตฺตุปฺปาเท กมฺมํ อุปฺปนฺนํ, ตํสนฺตาเน เอว ตสฺส ผลสฺส อุปฺปตฺติ **กมฺมสฺสกตา**ฯ เอวญฺหิ กตวิญฺญาณนาโส อกตาคโม วา นตฺถีติ สา ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว กถาย ทีเปตพฺพาฯ เตหิ สเตฺตหิ กาตพฺพา ปุญฺญาทิกิริยา **ปจฺจตฺตปุริสกาโร**ปิ สนฺตานวเสน นิปฺผาเทตพฺพโต ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว กถาย ทีเปตโพฺพฯ

อานนฺตริยทีปนตฺถนฺติ จุติอนนฺตรํ ผลํ อนนฺตรํ นาม, ตสฺมิํ อนนฺตเร นิยุตฺตานิ, ตนฺนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลานิ, อนนฺตรปโยชนานิ วาติ **อานนฺตริยานิ,** มาตุฆาตาทีนิ, เตสํ ทีปนตฺถํฯ ตานิปิ หิ สนฺตานวเสน นิปฺผาเทตพฺพโต ‘‘มาตรํ ชีวิตา โวโรเปตี’’ติอาทินา (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๒๓) ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว กถาย ทีเปตพฺพานิ, ตถา ‘‘โส เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๕๕๖; ๓.๓๐๘; ม. นิ. ๑.๗๗; ๒.๓๐๙; ๓.๒๓๐; วิภ. ๖๔๒, ๖๔๓) ‘‘โส อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ เอกมฺปิ ชาติ’’นฺติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๔๔, ๒๔๕; ม. นิ. ๑.๑๔๘, ๓๘๔, ๔๓๑; ปารา. ๑๒) ‘‘อตฺถิ ทกฺขิณา ทายกโต วิสุชฺฌติ, โน ปฏิคฺคาหกโต’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๓๘๑) จ ปวตฺตา **พฺรหฺมวิหารปุเพฺพนิวาสทกฺขิณาวิสุทฺธิกถา** ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เอว กถาย ทีเปตพฺพา สตฺตสนฺตานวิสยตฺตาฯ ‘‘อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา (สํ. นิ. ๑.๒๔๙), น สมยวิมุโตฺต ปุคฺคโล’’ติอาทินา (ปุ. ป. ๑) จ ปรมตฺถํ กเถโนฺตปิ โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถํ ปุคฺคลกถํ กเถสิฯ เอเตน วุตฺตาวเสสาย กถาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานภาเว ปโยชนํ สามญฺญวเสน สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กามเญฺจตํ สพฺพํ อปริญฺญาตวตฺถุกานํ วเสน วุตฺตํ, ปริญฺญาตวตฺถุกานมฺปิ ปน เอวํ เทสนา สุขาวหา โหติฯ

มหาชโนติ โลกิยมหาชโนฯ **น ชานาติ** ฆนวินิโพฺภคาภาเวน ธมฺมกิจฺจสฺส อสลฺลกฺขเณนฯ ตตฺถ ‘‘กิํ นาเมตํ, กถํ นาเมต’’นฺติ สํสยปกฺขนฺทตาย **สโมฺมหํ อาปชฺชติ**ฯ วิรุทฺธาภินิเวสิตาย **ปฏิสตฺตุ โหติ**ฯ **ชานาติ** จิรปริจิตตฺถา โวหารกถายฯ ตโต เอว น **สโมฺมหมาปชฺชติ,** น ปฏิสตฺตุ โหติฯ

นปฺปชหนฺติ โวหารมุเขน ปรมตฺถสฺส ทีปนโตฯ สมญฺญาคหณวเสน โลเกน ญายติ สมญฺญายติ โวหรียตีติ โลกสมญฺญา, ตาย **โลกสมญฺญาย**ฯ ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วิภาวเน โลเกน นิจฺฉิตํ, นิยตํ วา วุจฺจติ โวหรียตีติ โลกนิรุตฺติ, ตสฺสํ **โลกนิรุตฺติยํ**ฯ ตถา โลเกน อภิลปียตีติ โลกสมญฺญตาย โลกาภิลาโป, ตสฺมิํ **โลกาภิลาเป ฐิตาเยว** อปฺปหานโตฯ ปุคฺคลวาทิโน วิย **ปรมตฺถวเสน อคฺคเหตฺวา**ฯ

สโนฺตติ เอตฺถ **สนฺต**สโทฺท ‘‘ทีฆํ สนฺตสฺส โยชน’’นฺติอาทีสุ (ธ. ป. ๗๐) กิลนฺตภาเว อาคโต, ‘‘อยญฺจ วิตโกฺก อยญฺจ วิจาโร สนฺตา โหนฺติ สมิตา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๕๗๖) นิรุทฺธภาเว อาคโต, ‘‘อธิคโต โข มฺยายํ ธโมฺม คมฺภีโร ทุทฺทโส ทุรนุโพโธ สโนฺต ปณีโต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; ๒.๓๓๗; สํ. นิ. ๒.๑๗๒; มหาว. ๗) สนฺตญาณโคจรตาย, ‘‘อุปสนฺตสฺส สทา สติมโต’’ติอาทีสุ (อุทา. ๒๗) กิเลสวูปสเม, ‘‘สโนฺต หเว สพฺภิ ปเวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๑๕) สาธูสุ, ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, มหาโจรา สโนฺต สํวิชฺชมานา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๑๙๕) อตฺถิภาเว, อิธาปิ อตฺถิภาเวเยวฯ โส จ ปุคฺคลสมฺพเนฺธน วุตฺตตฺตา โลกสมญฺญาวเสนาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โลกสเงฺกตวเสน อตฺถี’’**ติ อาหฯ **อตฺถี**ติ เจตํ นิปาตปทํ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย เกสา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๓๗๓-๓๗๔; ม. นิ. ๑.๑๑๐; ๓.๑๕๔; อ. นิ. ๖.๒๙; ๑๐.๖๐) วิยฯ **สํวิชฺชมานา**ติ ปทสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อุปลพฺภมานา’’**ติ อาหฯ

ยญฺหิ สํวิชฺชติ, ตํ อุปลพฺภตีติฯ องฺคนฺติ เอเตหิ ตํสมงฺคิปุคฺคลา นิหีนภาวํ คจฺฉนฺตีติ **องฺคณานิ,** ราคาทโยฯ อญฺชติ มกฺขตีติ **องฺคณํ,** มลาทิฯ อเณฺชติ ตตฺถ ฐิตํ อหุนฺทรตาย อภิพฺยเณฺชตีติ **องฺคณํ,** วิวโฏ ภูมิปเทโสฯ โทสาทีนํ ปวตฺติอาการวิเสสตาย นานปฺปการา พหุลปฺปวตฺติยา **ติพฺพกิเลสาฯ ปาปกาน**นฺติ ลามกานํฯ **อกุสลาน**นฺติ อโกสลฺลสมฺภูตานํฯ **อิจฺฉาวจราน**นฺติ อิจฺฉาวเสน ปวตฺตานํฯ **สห องฺคเณนา**ติ องฺคณนฺติ ลทฺธนาเมน ยถาวุตฺตกิเลเสน สห วตฺตติฯ

อตฺถีติปิ น ชานาติ ตาทิสสฺส โยนิโสมนสิการสฺส อภาวาฯ เยสํ กิเลสานํ อตฺถิตา, เตสํ สปฺปฏิภยตา วิเสสโต ชานิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **"อิเม กิเลสา นามา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กกฺขฬา**ติ ผรุสาฯ **วาฬา**ติ กุรฺราฯ **น คหิตพฺพา**ติ น อุปฺปาเทตพฺพาฯ **ยาถาวสรสโต**ติ ยถาภูตสภาวโตฯ **เอวญฺจา**ติ "อิเม กิเลสา นามา"ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **เยน วา เตน วา**ติ นวกเมฺมสุ วา ปริยตฺติธุตงฺคาทีสุ วา เยน วา เตน วาฯ **ตตฺรา**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ ตํ ปน นิทฺธารณํ สงฺคณานงฺคณสมุทายโตติ ทเสฺสโนฺต **"จตูสุ ปุคฺคเลสู"**ติ วตฺวา ปุน ตเทกเทสโต ทเสฺสโนฺต **"เตสุ วา ทฺวีสุ สางฺคเณสู"**ติ อาหฯ ตญฺหิ ทฺวยํ ปฐมํ หีนเสฏฺฐภาเวน นิทฺธารียติ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐตฺตาฯ นิทฺธารณญฺหิ กฺวจิ กุโตจิ เกนจิ โหตีติฯ

๕๘. กิญฺจาปิ อญฺญตฺถ "ชนโก เหตุ, ปริคฺคาหโต ปจฺจโย, อสาธารโณ เหตุ, สาธารโณ ปจฺจโย, สภาโค เหตุ, อสภาโค ปจฺจโย, ปุพฺพกาลิโก เหตุ, สหปฺปวโตฺต ปจฺจโย"ติ อาทินา เหตุปจฺจยา วิภชฺช วุจฺจนฺติ, อิธ ปน "จตฺตาโร โข, ภิกฺขเว, มหาภูตา เหตู, จตฺตาโร มหาภูตา ปจฺจยา รูปกฺขนฺธสฺส ปญฺญาปนายา"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๕) วิย เหตุปจฺจยสทฺทา สมานตฺถาติ ทเสฺสตุํ **"อุภเยนปิ การณเมว ปุจฺฉตี"**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุภเยนา**ติ เหตุปจฺจยวจนทฺวเยนฯ **ปุจฺฉติ** อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เทสนํ วเฑฺฒตุกาโมฯ **กิญฺจาปี**ติ อนุชานนสมฺภาวนเตฺถ นิปาโตฯ กึ อนุชานาติ? สมาเนปิ ทฺวินฺนํ สางฺคณภาเว ตสฺสา ปชานนาปฺปชานนเหตุกตํ เตสํ เสฏฺฐหีนตํฯ กึ สมฺภาเวติ? เถรสฺส วิจิตฺตปฏิภานตาย นานาเหตูปมาหิ อลงฺกตฺวา ยถาปุจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส ปากฏกรณํฯ เตนาห **"นปฺปชานาตี"**ติอาทิฯ **เหตุ เจว ปจฺจโย จ** เสฏฺฐหีนภาเวฯ ตถาอกฺขาตพฺพตาปิ หิ เตสํ ตนฺนิมิตฺตา เอวาติฯ

๕๙. **ต**นฺติ เตสํ ทฺวินฺนํ ปุคฺคลานํ หีนเสฏฺฐตาย การณํฯ โอปเมฺมหิ **ปากฏตรํ กตฺวา ทเสฺสตุํฯ เอต**นฺติ สุเตฺต อนนฺตรํ วุจฺจมานํ วีริยารมฺภาภาเวน องฺคณสฺส อปฺปหานํฯ เตนาห **"น ฉนฺทํ...เป.... สนฺธายาหา"**ติฯ **กตฺตุกมฺยตาฉนฺท**นฺติ กตฺตุกมฺยตาสงฺขาตํ องฺคณสฺส ปหาตุกมฺยตาวเสน อุปฺปชฺชนกกุสลธมฺมจฺฉนฺทํฯ **น ชเนสฺสตี**ติ น อุปฺปาเทสฺสติฯ กุสโล วายาโม นาม ฉนฺทโต พลวาติ อาห **"ตโต พลวตรํ วายามํ น กริสฺสตี"**ติ, ฉนฺทมฺปิ อนุปฺปาเทโนฺต กถํ ตชฺชํ วายามํ กริสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ **ถามคตวีริยํ** อุโสฺสฬฺหีภาวปฺปตฺตํ ทฬฺหํ วีริยํฯ สางฺคณคฺคหเณเนว องฺคณานํ กิเลสวตฺถุตาย จิตฺตสฺส สํกิลิฏฺฐตาย สทฺธาย ปุน สํกิลิฏฺฐคฺคหณํ สวิเสสํ กิลิฏฺฐภาววิภาวนนฺติ อาห **"สุฏฺฐุตรํ กิลิฏฺฐจิโตฺต"**ติฯ **มลินจิโตฺต**ติอาทีสุปิ "เตหิเยวา"ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อุกฺขลิปุจฺฉนโจฬกสฺส วิย วสาปีตปิโลติกา วิย จ ทุโมฺมจนียภาเวน มลคฺคหณํ **มลีนตา,** ปีฬนํ หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํ **วิพาธนํ** ทรถปริฬาหุปฺปาทเนน ปริทหนํ อุปตาปนํ, **กาล**นฺติ กาลนํ, ยถาคหิตสฺส อตฺตภาวสฺส เขปนํ อายุกฺขยนฺติ อโตฺถฯ **กริสฺสตี**ติ ปวเตฺตสฺสติ, ปาปุณิสฺสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตถาภูโต จ ปาณํ จชิสฺสติ นามาติ อาห **"มริสฺสตี"**ติฯ

เสยฺยถาปีติ อุปมานิทสฺสเน นิปาโตฯ ตทตฺถํ ทเสฺสนฺโต **"ยถา นามา"**ติ อาหฯ **ปํสุอาทินา**ติ **อาทิ**-สทฺเทน ชลฺลาทีนํ สงฺคโห, **ฆํสนาทีหี**ติ **อาทิ**-สทฺเทน ฉาริกาปริมชฺชนาทีนํ สงฺคโหติฯ "อภิรูปาย กญฺญา ทาตพฺพา"ติอาทีสุ วิย อนฺตเรนปิ อติสยตฺถโพธกสทฺทํ อติสยโตฺถ ญายตีติ อาห **"มลคฺคหิตตราติ วุตฺตํ โหตี"**ติฯ **ปฏิปุจฺฉาวจน**นฺติ อนุมติปุจฺฉาวิเสโสฯ **เอวํ กริยมานา**ติ อปริโภค-อปริโยทปนรโชปถนิกฺขิปเนหิ กิลิฏฺฐภาวํ อาปาทิยมานาฯ **โอปมฺมํ สมฺปฏิปาเทนฺโต**ติ ยถูปนีตํ อุปมํ อุปเมยฺยเตฺถน สมํ กตฺวา ปฏิปาเทนฺโต, สํสเนฺทโนฺตติ อโตฺถฯ **สางฺคโณ ปุคฺคโล**ติ สางฺคโณ ตสฺมึ อตฺตภาเว อสุชฺฌนกปุคฺคโลฯ อาปณาทิโต กุลฆรํ อานีตสฺส มลคฺคหิตกํสภาชนสฺส ตตฺถ ลทฺธพฺพาย วิสุทฺธิยา อลาภโต ยถา อนุกฺกเมน สํกิลิฏฺฐตรภาโว, เอวํ ฆรโต นิกฺขนฺตสฺส ปุคฺคลสฺส ปพฺพชฺชาย ลทฺธพฺพาย วิสุทฺธิยา อลาภโต อนุกฺกเมน สํกิลิฏฺฐตรภาโวติ ทเสฺสนฺโต **"สํกิลิฏฺฐกํสปาติยา"**ติอาทิมาหฯ สํกิลิฏฺฐตรภาโว จ นาม ปพฺพชิตสฺส อาชีววิปตฺติวเสน วา สิยา อาจารทิฏฺฐิสีลวิปตฺตีสุ อญฺญตรวเสน วาติ ตํ สพฺพํ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุํ **"ตสฺส ปุคฺคลสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปาจิตฺติยวีติกฺกมนคฺคหเณน หิ เอกจฺจทิฏฺฐิวิปตฺติยาปิ สงฺคโห โหตีติฯ **เอตฺถ ฐิตสฺสา**ติ เอติสฺสํ อาชีววิปตฺติยํ ฐิตสฺสฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ สพฺพปริสสาธารณา มหาเถรสฺส เทสนา, ตสฺมา คหปติวเสนปิ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ อุกฺกํสคตสํกิลิฏฺฐตรภาวํ ทเสฺสนฺโต **"มาตุฆาตาทิอานนฺตริยกรณ"**นฺติ อาหฯ **อวิโสเธตฺวา**ติ ยถา อตฺตโน สีเล วา ทิฏฺฐิยา วา วิสุทฺธิ โหติ, เอวํ กิเลสมลินจิตฺตสนฺตานํ อวิโสเธตฺวาฯ

ภพฺพปุคฺคโลติ อุปนิสฺสยาทิสมฺปตฺติยา ตสฺมึ อตฺตภาเว วิสุทฺธปุคฺคโลฯ **อาทึ กตฺวา**ติ อิมินา โธวนฆํสนาทีหิ ปริโยทปนํ อาทิมนฺตํ กตฺวา วทติฯ **สุทฺธฏฺฐานํ** ยตฺถ วา น รเชน โอกิรียติฯ **ทณฺฑกมฺมํ กตฺวา**ติ "เอตฺตกา อุทกา, วาลุกา วา อาเนตพฺพา"ติ ทณฺฑกมฺมํ กตฺวาฯ **เอตฺถ ฐิตสฺสา**ติ ปริสุเทฺธ สีเล ฐิตสฺสฯ สมฺมาวตฺตปฏิปตฺติสีเลหิ สีลวิสุทฺธิ ทสฺสิตาฯ วตฺตปฏิปตฺติยาปิ หิ องฺคณานํ วิกฺขมฺภนํ สิยาฯ ตถา หิสฺสา สํกิลิฏฺฐกํสปาติยา ปริสุทฺธปริโยทาตภาโว อุปมาภาเวน วุโตฺตฯ **ปนฺตเสนาสนวาโส** กิเลสวิกฺขมฺภนํ กิเลสานํ ตทงฺคนิวารณํฯ **โสตาปตฺติผลาธิคโม...เป.... อรหตฺตสจฺฉิกิริยา**ติ สตฺตสุปิ ฐาเนสุ "ปริสุทฺธปริโยทาตภาโว วิยา"ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ปพฺพชิตสฺส หิ วิสุทฺธิ นาม เหฏฺฐิมเนฺตน สีลวิสุทฺธิยา วา สิยา กมฺมฏฺฐานานุโยควเสน วิเวกวาเสน ฌานสฺสาธิคเมน วา วิปสฺสนาภาวนาย วา สามญฺญผลาธิคเมน วาติฯ

ราคฏฺฐานิยนฺติ ราคุปฺปตฺติเหตุภูตํฯ วิสภาคารมฺมณํ สนฺธาย วทติ **"อิฏฺฐารมฺมณ"**นฺติฯ **ตสฺมิ**นฺติ อิฏฺฐารมฺมเณฯ **วิปนฺนสฺสตี**ติ มุฏฺฐสฺสติฯ **ตํ นิมิตฺต**นฺติ สุภนิมิตฺตํฯ **อาวชฺชิสฺสตี**ติ อโยนิโส อาวชฺชิสฺสติฯ **สยเมว** อเญฺญน อโจทิโตฯ กุสลวารปจฺฉินฺทนเมว เจตฺถ **อนุทฺธํสนํ** ทฏฺฐพฺพํฯ **เสส**นฺติ "สางฺคโณ สํกิลิฏฺฐจิโตฺต"ติอาทิฯ **วุตฺตนยานุสาเรนา**ติ ปฐมวาเร วุตฺตนยานุสาเรนฯ **สพฺพ**นฺติ มาตุฆาตาทิอานนฺตริยกรณปริโยสานํ สพฺพํ อุปมาสํสนฺทนวจนํฯ

อติวิรหาภาวโตติ สติสโมฺมสาภาวโต, อุปฏฺฐิตสฺสติ ภาวโตติ อโตฺถฯ **เสส**นฺติ "โส อราโค"ติอาทิฯ "โธวนฆํสนสณฺหฉาริกาปริมชฺชนาทีหิ"ติอาทินา **ทุติยวารานุสาเรน**ฯ "โก นุ โข"ติอาทิ ปุจฺฉาวเสน อาคตํ, อิธ นิคมนวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ

๖๐. **องฺคณ**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ นามโต เอว วิภาวิตํ, น ปน สภาวโต, ปเภทโต วาติ สภาวาทิโต วิภาวนํ สนฺธายาห **"นานปฺปการโต ปากฏํ การาเปตุกาเมนา"**ติฯ **อิจฺฉาย**

อวจรานนฺติ อิจฺฉาวเสน อวจรณานํฯ **โอติณฺณานนฺ**ติ จิตฺตสนฺตานํ อนุปวิฏฺฐานํฯ เต ปน ตตฺถ ปจฺจยวเสน นิพฺพตฺตตฺตา ปวตฺตา นาม โหนฺตีติ อาห **"ปวตฺตาน"นฺติฯ นานปฺปการานนฺ**ติ วิสยเภเทน ปวตฺติอาการเภเทน จ นานาวิธานํฯ **เยน**การเณนฯ น เกวลํ ลาภตฺถิกตา เอว, อถ โข ปุญฺญวนฺตตา สกฺกตครุกตา จ เอตฺถ การณภาเวน คเหตพฺพาติ ทเสฺสนฺโต **"ปกติยาปิ จา"**ติอาทิมาหฯ เตน ลาภตฺถิโกปิ น โย โกจิ เอวํ จิตฺตํ อุปฺปาเทติ ปุญฺญวา สมฺภาวนีโยติ ทเสฺสติฯ **เถรา** อวชฺชปฏิจฺฉาทนภเยน **มชฺฌิมานํ อาโรเจนฺติ,** ตถา มชฺฌิมา **นวกานํ,** นวกา ปน อตฺตโน นวกภาเวน **วิฆาสาทาทีนํ อาโรเจนฺติ** ''ปสฺสถ ตุมฺหากํ เถรสฺส กมฺม''นฺติฯ วิฆาสาทาทโย นาม ''อีทิสสฺส สนฺติเก โอวาทตฺถํ ตุเมฺห อาคตา''ติ ***ภิกฺขุนีนํ* อาโรเจนฺติฯ น จ มํ *ภิกฺขู* ชาเนยฺยุ**นฺติ น จ วต มํ ภิกฺขู ชาเนยฺยุํ, อโห วต มํ ภิกฺขู น ชาเนยฺยุนฺติ โยชนาฯ **ฐานํ โข ปเนต**นฺติ เอตฺถ **โข**-สโทฺท อวธารณโตฺถ, **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาโรติ อาห **"อตฺถิเยวา"**ติฯ **ปุเพฺพ** อิจฺฉุปฺปาทวารวณฺณนาย **วุตฺตนเยนฯ อิติ**-สโทฺท อิธ อาสนฺนการณโตฺถติ ตํ ทเสฺสนฺโต **"อิมินา การเณนา"**ติ อาห ฯ **อิทญฺจ** โกปอปฺปจฺจยานเมว คหณํฯ **ตาทิสานนฺ**ติ โกปอปฺปจฺจยาธิภูตานนฺติ อธิปฺปาโยฯ

อนุรโหติ อนุรูเป รหสิฯ เอวเมว หิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **"วิหารปจฺจเนฺต"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปุริมสทิสเมวา**ติ ''ลาภตฺถิโก หี''ติอาทินา วุเตฺตน ปุริเมน โยชนานเยน สทิสเมวฯ

โจทนาย ปฏิปุคฺคลภาโว, โจทนา จ อาปตฺติยาติ จุทิตเกน โจทกสฺส สมานภาโว อาปตฺติอาปนฺนตายาติ อาห **"สมาโนติ สาปตฺติโก"**ติฯ สปฺปฏิปุคฺคเลเนวสฺส โจทนิจฺฉาย การณํ วิภาเวตุํ **"อย"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ น จายํ สาปตฺติกตาย เอว สมานตํ อิจฺฉติ, อถ โข อญฺญถาปีติ ทเสฺสนฺโต **"อปิจา"**ติอาทิมาหฯ อเญฺญน วา ปฏิปุคฺคเลน **สปฺปฏิปุคฺคโล**ฯ อยญฺหิ ''สปฺปฏิปุคฺคโลว มํ โจเทยฺยา''ติ อิจฺฉติ ''เอวาหํ ตสฺส ปฏิปุคฺคเลหิ สทฺธิํ เอกชฺฌาสโย หุตฺวา ตสฺส อุปริ กิญฺจิ วตฺตุํ กาตุํ วา ลภิสฺสามี''ติ **มญฺญมาโน** ฯ อิมสฺมิํ ปน ปเกฺข **โน อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ นตฺถิ เอตสฺส ปฏิปุคฺคโลติ **อปฺปฏิปุคฺคโล**ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

''อโห วตา''ติ อิทํ ปทํ ทิสฺสตีติ สมฺพโนฺธ, อิมสฺส ปุคฺคลสฺส อิจฺฉาจาเร ฐิตตฺตา ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสยฺยาติ วจนโต **"ตญฺจ โข อนุมติปุจฺฉายา"**ติ วุตฺตํฯ น เหส ''สจฺจํ กิร ตฺวํ ภิกฺขู''ติอาทินา กิญฺจิ วีติกฺกมํ อุทฺทิสฺส ภควตา ปุจฺฉิตพฺพตํ อิจฺฉติฯ **โน มคฺคํ วา ผลํ วา วิปสฺสนํ วา อนฺตรํ กตฺวา**ติ มคฺคภาวนํ วา ผลสจฺฉิกิริยํ วา สิขาปฺปตฺตวิปสฺสนานุโยคํ วา นิโรธสมาปชฺชนํ วา ฌานสมาปชฺชนเมว วา อนฺตรํ การณํ กตฺวา ภควตา อตฺตานํ ปฏิปุจฺฉิตพฺพํ โน อิจฺฉติฯ **นิจฺจํ อนิจฺจ**นฺติอาทินา อนุมติคฺคหณวเสน ปุจฺฉิตพฺพํ อิจฺฉติ, อุตฺตานเมว กตฺวา ปุจฺฉิตพฺพํ อิจฺฉตีติ อโตฺถฯ อุปหรเนฺต ปสฺสตีติ สมฺพโนฺธฯ อภพฺพฏฺฐานภิกฺขุตาย **นิหริสฺสนฺติ** สาสนโตฯ

ตํ สมฺปตฺตินฺติ ปริวารสมฺปตฺติเญฺจว ภิกฺขูหิ กริยมานํ สกฺการครุการสมฺปตฺติญฺจฯ **คเหตฺวา ปริภุญฺชนฺติ** มยา สํวิภาเค กริยมาเนฯ **สยเมว ปญฺญายตี**ติ สยเมว คนฺตฺวา ภิกฺขูนํ ปุรโต อตฺตานํ ทเสฺสติ, ปุรโต วสนฺตํ ปน ภิกฺขุ ปุรกฺขตฺวา คจฺฉนฺติเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

ทกฺขิโณทกนฺติ อคฺคโต อุปนียมานํ ทกฺขิโณทกํฯ ยโต เอว-กาโร, ตโต อญฺญตฺถ นิยโม อิจฺฉิโตฯ อวธารณตฺถํ วา เอว-การคฺคหณนฺติ กตฺวา **อหเมว ลเภยฺย**นฺติ อหํ ลเภยฺยเมวาติ เอวเมตํ อวธารณํ ทฏฺฐพฺพนฺติ อธิปฺปาเยนาห **"อหเมว ลเภยฺยนฺติ อิจฺฉา นาติมหาสาวชฺชา"**ติ, อญฺญถา ยถารุตฺวเสน อวธารเณ คยฺหมาเน ''น อเญฺญ ลเภยฺยุ''นฺติ อยเมเวตฺถ อโตฺถ สิยาติฯ **ปาสาทิโก โหตี**ติ อิทํ ตสฺส อคฺคาสนาทิปจฺจาสีสนาย การณทสฺสนํฯ

อนุโมทนนฺติ มงฺคลามงฺคเลสุ อนุโมทนาวเสน ปวตฺตตพฺพธมฺมกถํฯ **ขณฺฑานุโมทนนฺ**ติ อนุโมทเนกเทสํฯ ‘‘ปุเพฺพ อนุโมทิตปุโพฺพ อนุโมทตู’’ติ อวตฺวา **เถเรน วุตฺตมเตฺตเยว**ฯ

ตาทิเสสุ ฐาเนสูติ ตาทิเสสุ เปสลานํ พหุสฺสุตานํ วสนฏฺฐาเนสุฯ สพฺพมฺปิ รตึ ปวตฺตนโต **สพฺพรตฺติกานิ**ฯ **วินิจฺฉยกุสลานนฺ**ติ อเนกวิหิเตสุ กงฺขฏฺฐานิเยสุ กงฺขาวินยนาย ตํ ตํ ปญฺหานํ วินิจฺฉเย กุสลานํ เฉกานํฯ เตสุ เตสุ ธมฺมกถิเกสุ อชฺฌิเฏฺฐสุ วาเรน ธมฺมํ กเถเนฺตสุ ‘‘อยํ พฺยโตฺต’’ติ ธมฺมเชฺฌสเกน อชฺฌิฏฺฐตฺตา **โอกาสํ อลภมาโน**ฯ

สกฺกจฺจญฺจ กเรยฺยุนฺติ ภิกฺขู ยํ มม อภิวาทนปจฺจุฏฺฐานญฺชลิกมฺมสามีจิกมฺมาทึ กโรนฺติฯ ตํ อาทเรเนว กเรยฺยุํ, ยญฺจ เม ปริกฺขารชาตํ ปฏิยาเทนฺติ, ตมฺปิ สุนฺทรํ สมฺมเทว อภิสงฺขตํ กเรยฺยุนฺติ อโตฺถฯ **ภาริยนฺ**ติ ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกาตพฺพํฯ **เอตํ วิธินฺ**ติ เอตํ ‘‘สกฺกเรยฺยุ’’นฺติอาทินา วุตฺตสกฺการาทิวิธึฯ **เตนา**ติ เตน การเณน, พาหุสจฺจาทิคุณวิเสสวโต เอว สกฺการาทีนํ อรหตฺตาติ อโตฺถฯ **เอวรูปนฺติ** อีทิสํ ‘‘ปิโย ครู’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๓๗) วุตฺตปฺปการํฯ **เอวํ กเรยฺยุนฺ**ติ เอวํ ‘‘สกฺกเรยฺยุ’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปการํ สกฺการาทึ กเรยฺยุํฯ **เอส นโย**ติ โยยํ ภิกฺขุวาเร วุตฺตวิธิ, เอเสว นโยฯ **อิโต ปเรสุ** ภิกฺขุนิวาราทีสุ **วาเรสุ**ฯ

อหเมว ลาภี อสฺสนฺติ เอตฺถาปิ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อวธารณํ คเหตพฺพํฯ ปิณฺฑปาตสฺส ปณีตตา อุปเสจนาทิวเสนาติ อาห **‘‘สปฺปิเตลมธุสกฺขราทิปูริตานฺ’’**ติ ฯ **มญฺจปีฐาทีนนฺ**ติ นิทสฺสนมตฺตํ อุตฺสปฺปายานํ นิวาตานํ ผสฺสิตตลานํ ปิหิตทฺวารกวาฟวาตปานาทีนมฺปิ ปณีตเสนาสนภาวโตฯ **อาทิ**-สเทฺทน วา เตสมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สพฺพตฺถาปี**ติ สเพฺพสุ เตสุ จตูสุปิ ปจฺจยวาเรสุฯ

๖๑. **กายกมฺมํ ทิสฺวา**ติ อิทํ น กายกมฺมํ จกฺขุวิเญฺญยฺยํ, กายกมฺมุนา ปน สห ปวตฺตํ โอฏฺฐปริปฺผนฺทนํ ภากุฏิกรณํ กายงฺคาทิทสฺสนํ กายกมฺมทสฺสนํ วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ **วจีกมฺมํ สุตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย, ตสฺมา กายวิการชนกา ธมฺมา ‘‘ทิสฺสนฺตี’’ติ วุตฺตา, วจีวิการชนกา ‘‘สูยนฺตี’’ติฯ ตโต เอว จ เต **ปจฺจกฺขกาเล** สมฺมุขกาเล **ทิสฺสนฺติ** นามฯ **ติโรกฺขกาเล** อสมฺมุขกาเล **สูยนฺติ** นามฯ อนุรูปโต คหณํ **อนุคฺคโห**ฯ **อารญฺญิกตฺตนฺ**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน ธุตคุณตฺตานุรูปโต คณฺหาติฯ เตนาห **‘‘อารญฺญิกตฺตํ อนุคฺคณฺหาตี’’**ติฯ อรเญฺญ นิวาโส อสฺสาติ **อารญฺญิโก**ฯ ปนฺตํ ปริยนฺตํ ทูรตรํ เสนาสนํ อสฺสาติ **ปนฺตเสนาสโน**ฯ ตํ ปน อตฺถมเตฺตน ทเสฺสเนฺตน **‘‘ปนฺตเสนาสเน วสตี’’**ติ วุตฺตํฯ ภิกฺขาสงฺขาตานํ ปิณฺฑานํ ปาโต ปิณฺฑปาโต, ตํ ปิณฺฑปาตํ อุญฺฉติ คเวสตีติ **ปิณฺฑปาติโก**ฯ ปิณฺฑาย ปติตุํ จริตุํ วตเมตสฺสาติ วา ปิณฺฑปาติ, โส เอว **ปิณฺฑปาติโก**ฯ ทานโต อวขณฺฑนโต อเปตํ อปทานํ, สห อปทาเนน สปทานํ, อนวขณฺฑนํฯ อนุฆรํ จรณสีโล **สปทานจารี**ฯ อุนฺนตภาเวน ปํสุกูลํ วิย ปํสุกูลํ, ปํสุ วิย วา กุจฺฉิตภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลํ, ตสฺส ธารณํ อิธ ปํสุกูลํ, ตํ สีลมสฺสาติ **ปํสุกูลิโก**ฯ

ตีหิ การเณหิ ลูขํ เวทิตพฺพํ อคฺฆผสฺสวณฺณปริหานิโต อปํสุกูลมฺปิ, โก ปน วาโท ปํสุกูลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ถูลทีฆสุตฺตเกนา**ติ ถูเลน โอลมฺพมาเนน ทีฆสุตฺตเกนฯ **วเณฺณนา**ติ เอตฺถ ผเสฺสนปิ ปริหายตีติ วตฺตพฺพํฯ ตณฺหิ ตตฺถ ขรผสฺสมฺปิ โหติเยวาติฯ กสฺมา ปน ปาฬิยํ อารญฺญิกาทิคฺคหเณน จตฺตาโรว ธุตคุณา วุตฺตาติ? ปธานตฺตา, ตคฺคหเณเนว จ อิโต ปเรสมฺปิ สุขปริโภคตาย คหณสมฺภวโตฯ โย หิ อารญฺญิโก ปนฺตเสนาสโน, ตสฺส อโพฺภกาสิก-รุกฺขมูลิก-เนสชฺชิก-ยถาสนฺถติก-โสสานิกงฺคานิ สุปริปูรานิฯ โย จ ปิณฺฑปาติโก สปทานจารี

จ, ตสฺส ปตฺตปิณฺฑิกขลุปจฺฉาภตฺติกเอกาสนิกงฺคานิฯ โย ปน ปํสุกูลิโก, ตสฺส เตจีวริกงฺคํ สุปริหรเมวาติฯ ปธานตฺตา หิ ภควตาปิ ‘‘กทาหํ นนฺทํ ปเสฺสยฺยํ, อารญฺญํ ปํสุกูลิก’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๒.๒๔๒; เนตฺติ. ๑๐๐) ตตฺถ ตตฺถ อารญฺญิกาทโย เอว คยฺหนฺติฯ **เอตฺตกา**ติ ปาฬิยํ อาคตานํ ปริจฺฉิชฺช คหณเมตํ, น เอตฺตกา สเพฺพปิ เอกสฺส เอกํสโต สมฺภวนฺติ, นาปิ เอตฺตกาเยว ปาปธมฺมา ปหาตพฺพาฯ น หิ มกฺขปฬาสาทีนํ อปฺปหีนภาเวปิ **สพฺรหฺมจารี เนว สกฺกโรนฺติ…เป.… น ปูเชนฺตี**ติฯ

ตมตฺถนฺติ ‘‘ยสฺส กสฺสจี’’ติอาทินา วุตฺตมตฺถํฯ **อุปมาย ปากฏํ กโรโนฺต**ติ อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ อุทาหรเณน วิภาเวโนฺตฯ **อหิกุณปาทีนํ อติปฏิกูลชิคุจฺฉนียตา** อติวิย ทุคฺคนฺธตายฯ สา จ อหีนํ ติขิณโกปตาย, กุกฺกุรมนุสฺสานํ โอทนกุมฺมาสูปจยตาย สรีรสฺส โหตีติ วทนฺติฯ **อิเมส**นฺติ อหิอาทีนํฯ **วเฏฺฏตฺวา**ติ อุปรูปริ ขิปเนน รจิตํ กตฺวาฯ ตํ ปน วฏฺฏิตํ เตน จ ภาชนํ ปูริตํ โหตีติ อาห **‘‘วเฏฺฏตฺวา ปริปูเรตฺวา**’’ติฯ ชนสฺส ทสฺสนโยคฺยํ ทสฺสนียํ **ชญฺญํ,** ตํ ปรมปริสุทฺธํ มโนหรญฺจ โหตีติ อาห **‘‘โจกฺขโจกฺข**’’นฺติฯ อภินวนิวิฏฺฐา มหามาตา **วธุกา**ฯ สา ปน ปุตฺตลาภโยคฺยตํ อุปาทาย มงฺคลวจเนน ‘‘ชนี’’ติ วุจฺจติ, ตสฺสา นิยฺยมานํ ปณฺณาการํ ชนิยา หรตีติ **ชญฺญํ**ฯ **อุภยตฺถา**ติ อตฺถทฺวเยฯ **ปุนรุตฺต**นฺติ อาเมฑิตวจนมาหฯ น มนาปํ เอตสฺสาติ อมนาโป, ตสฺส ภาโว **อมนาปตา,** ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโทติ อาห **‘‘อมนาปํ อิทนฺติ…เป.… อธิวจน**’’นฺติฯ พุทฺธเวสตฺตา ลิงฺคสฺส **ปริสุทฺธกํสปาติสทิสกา**ฯ **กุณปรจนํ วิย** อิจฺฉาวจเรหิ สนฺตานสฺส ภริตภาโวฯ โส ปน เตสํ อปฺปหีนตายาติ อาห **‘‘อิจฺฉาวจรานํ อปฺปหาน**’’นฺติฯ

๖๒. ‘‘เตน คามนฺตวิหารํ อนุคฺคณฺหาตี’’ติ วตฺตเพฺพ **‘‘อารญฺญิกตฺต**’’นฺติ ปน โปตฺถเก ลิขิตํฯ น หิ สุกฺกปเกฺข ปาฬิยํ อารญฺญิกคฺคหณํ อตฺถิ, สติ จ อิจฺฉาวจรปฺปหาเน คามนฺตวิหาโร เอกเนฺตน น ปฏิกฺขิปิตโพฺพ, อิจฺฉิตโพฺพว ตาทิสานํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมปฏิจฺฉาทนโต ฯ ตถา หิ วกฺขติ **‘‘อปฺปิจฺฉตาสมุฏฺฐาเนหี**’’ติอาทิฯ **สาลิวรภตฺตรจนํ วิย อิจฺฉาวจรปฺปหานํ** มนุญฺญภาวโต ติตฺติเหตุโต จฯ

๖๓. **มํ ต**นฺติ จ อุปโยควจนํ ปฏิ-สทฺทโยเคน, อโตฺถ ปน สมฺปทานเมวาติ อาห **‘‘มยฺหํ ตุยฺห**’’นฺติ จฯ **‘‘สมเย**’’ติ ***ภุมฺมเตฺถ*** ‘‘สมย’’นฺติ **อุปโยควจนํ**ฯ คิชฺฌกูฏปณฺฑวอิสิคิลิเวภารเวปุลฺลปพฺพตานํ วเสน **สมนฺตโต คิริปริเกฺขเปน**ฯ **ราชคเห**ติ สมีปเตฺถ ภุมฺมวจนนฺติ อาห **‘‘ตํ นิสฺสาย วิหรามี**’’ติฯ

ปุราณยานการปุโตฺตติ ปุราเณ ปพฺพชิตโต ปุเพฺพ ยานการปุโตฺต ตถาปญฺญาโตฯ **ชิมฺห**นฺติ โคมุตฺตกุฏิลํฯ เตนาห **‘‘สปฺปคตมคฺคสทิส**’’นฺติฯ **โส**ติ ปณฺฑุปุโตฺตฯ **อิตโร**ติ สมิติฯ **จินฺติตฏฺฐานเมวา**ติ จินฺติตจินฺติตฏฺฐานเมว ตจฺฉติ, ตญฺจ โข น ตสฺส จิตฺตานุสาเรน, อถ โข อตฺตโน สุตฺตานุสาเรน ตจฺฉโนฺต ยานการปุโตฺตฯ **จิตฺต**นฺติ อตฺตโน จิเตฺตน มม จิตฺตํ ชานิตฺวา วิยฯ

‘‘น สทฺธาย ปพฺพชิโต’’ติ อิมินาว กมฺมผลสทฺธาย อภาโว เนสํ ปกาสิโตติ อาห **‘‘อสฺสทฺธาติ พุทฺธธมฺมสเงฺฆสุ สทฺธาวิรหิตา**’’ติฯ ปพฺพชิตานํ ชีวิกา อโตฺถ เอเตสนฺติ **ชีวิกตฺถา**ฯ เตนาห **‘‘อิณภยาทีหี**’’ติอาทิฯ **เกราฏิกํ** วุจฺจติ สาเฐยฺยํฯ สฐานํ คุณวาณิชกานํ กมฺมํ สาเฐยฺยนฺติ อาห **‘‘สาเฐยฺยญฺหี**’’ติอาทิฯ ตุจฺฉสภาเวน มาโน นโฬ วิยาติ นโฬ, มานสงฺขาโต อุคฺคโต นโฬ เอเตสนฺติ **อุนฺนฬา**ฯ เตนาห **‘‘อุฏฺฐิตตุจฺฉมานา**’’ติฯ ลหุกตาย วา **จปลา**ฯ ผรุสวจนตาย **ขรวจนา**ฯ ติรจฺฉานกถาพหุลตาย **นิรตฺถกวจนปลาปิโน**ฯ **อสํวุ**

ตกมฺมทฺวาราติ อิทํ กมฺมทฺวาราทีนํ อสํวุตภาโว อุปฺปตฺติทฺวารานํ อสํวุตตาย เอว โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ อถ วา **ฉสุ อินฺทฺริเยสู**ติ นิมิเตฺต ภุมฺมํ, ฉสุ อินฺทฺริเยสุ นิมิตฺตภูเตสุ อสํวุตกมฺมทฺวาราติ อโตฺถฯ **ยา มตฺตา**ติ โภชเน อยุตฺตปริเยสน-อยุตฺตปฏิคฺคหณ-อยุตฺตปริโภเค วเชฺชตฺวา ยุตฺตปริเยสน-ยุตฺตปฏิคฺคหณ-ยุตฺตปริโภคสงฺขาตา ยา มตฺตา อปฺปมเตฺตหิ **ชานิตพฺพา**ฯ เตนาห **"ยุตฺตตา"**ติฯ **ชาคเร**ติ รตฺตินฺทิวํ อาวรณิเยหิ ธเมฺมหิ จิตฺตปริโสธนสงฺขาเต ชาคเรฯ เตสํ ชาคริตาย อธิสีลสิกฺขาย คารวรหิตานํ อิตรสิกฺขาสุ ปติฏฺฐา เอว นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **"สิกฺขาปเทสุ พหุลคารวา น โหนฺตี"**ติ วตฺวา ตเมว คารวาภาวํ สรูเปน วิภาเวโนฺต **"อาปตฺติวีติกฺกมพหุลา"**ติ อาหฯ

ปกติยาปิ สิทฺธาย รตนตฺตยสทฺธาย กมฺมผลสทฺธาย จ **สทฺธาฯ ปิวนฺติ มเญฺญ** ยถา ตํ ทฺรวภูตํ อมตํ ลทฺธาฯ **ฆสนฺติ มเญฺญ** ยถา ตํ พหลปิณฺฑิกสุธาโภชนํ ลทฺธาฯ **อตฺตมนวาจํ นิจฺฉาเรนฺตา** ''สาธุ สาธู''ติฯ ตเมว ปน สาธุการํ หทเย ฐเปตฺวา **อพฺภนุโมทนฺตา**ฯ เอตฺถ จ อตฺตมนวาจานิจฺฉารณํ ปิวนสทิสํ กตฺวา วุตฺตํ พหิทฺธาภาวโต, มนสา อพฺภนุโมทนํ ปน อพฺภนฺตรภาวโต ฆสนสทิสํ วุตฺตํฯ สงฺขาทนโชฺฌหรณญฺหิ ฆสนนฺติฯ รสฺสญฺจ เอกวจนํ โหตีติ อาห **"รเสฺส สติ สาริปุตฺตสฺส อุปริ โหตี"**ติฯ ทีฆญฺจ พหุวจนํ โหตีติ อาห **"ทีเฆ สติ สพฺรหฺมจารีน"**นฺติฯ ''อุปริ โหตี''ติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **อาลสิยพฺยสนาทีหี**ติ อาลสิเยน วา ญาติพฺยสนาทีหิ วาฯ **"มหานาคาติ วุจฺจนฺตี"**ติ วตฺวา ตตฺถ การณํ วิภาเวโนฺต **"ตตฺรา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ''น คจฺฉนฺตีติ นาคา, น อาคจฺฉนฺตีติ นาคา, น อาคุํ กโรนฺตีติ นาคา''ติ โย วิวิโธ วจนโตฺถ อิจฺฉิโต, ตํ วิจาเรตฺวา ทเสฺสตุํ **"ฉนฺทาทีหี"**ติอาทิ วุตฺตํ, ตํ ปน เญยฺยาวโพธาย วจนโต อปฺปมตฺตการณํฯ

สยเมว **อาคุํ น กโรติ** สพฺพถา มเคฺคน ปหีนอาคุตฺตาฯ โส กามโยคาทิเก **สพฺพสํโยเค** ทสวิธสํโยชนปฺปเภทานิ จ สพฺพพนฺธนานิ **วิสชฺช** ชหิตฺวา **สพฺพตฺถ** ยกฺขาทีสุ, สเพฺพสุ วา ภเวสุ เกนจิ สเงฺคน **น สชฺชติ** ตีหิ จ วิมุตฺตีหิ **วิมุโตฺต,** ตโต เอว อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวปฺปตฺติยา **ตาทิ,** โส วุตฺตลกฺขเณน **ตถตฺตา** ตํสภาวตฺตา **นาโค ปวุจฺจเต**ติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **"เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ"**ติฯ **อเญฺญหิ ขีณาสวนาเคหิ** อคฺคสาวกตฺตา คุณวิเสสโยคโต **ปุชฺชตรา จ ปาสํสตรา จฯ สมํ อนุโมทิสุ**นฺติ อญฺญมญฺญสฺส สุภาสิตโต สมฺปฏิจฺฉเนน สมปฺปวตฺตโมทตาย สมํ สทิสํ อพฺภนุโมทิํสุฯ ตํ ปน สมนุโมทนํ **"ตตฺถา"**ติอาทินา ปาฬิวเสเนว ทเสฺสติฯ

สมฺมุติปรมตฺถเทสนากถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อนงฺคณสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. อากเงฺขยฺยสุตฺตวณฺณนา

๖๔. สมฺปนฺนนฺติ ปริปุณฺณํ, สมนฺตโต ปนฺนํ ปตฺตนฺติ สมฺปนฺนํฯ เตนาห **"อิทํ ปริปุณฺณสมฺปนฺนํ นามา"**ติฯ **นนฺ**ติ ''สุวา''ติ วุตฺตํ สุวคณํฯ **สมฺปโนฺน**ติ สมฺมเทว ปโนฺน คโต อุปคโตฯ เตนาห **"สมนฺนาคโต"**ติฯ **สมฺปนฺน**นฺติ สมฺปตฺติยุตฺตํฯ สา ปเนตฺถ รสสมฺปตฺติ อธิเปฺปตา สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโตฯ เตนาห **"เสยฺยถาปิ ขุทฺทมธุํ อเนฬก"**นฺติ, นิโทฺทสนฺติ อโตฺถฯ เตน วุตฺตํ **"อิทํ มธุรสมฺปนฺนํ นามา"**ติฯ สีลสฺส อนวเสสสมาทาเนน อขณฺฑาทิภาววาปตฺติยา จ **ปริปุณฺณสีลา**ฯ สมาทานโต ปฏฺฐาย อจฺฉินฺทนโต **สีลสมงฺคิโน**ฯ สมาทานโต หิ อจฺจนฺตวิโรธิธมฺมานุปฺปตฺติยา สีลสมงฺคิตา เวทิตพฺพา, เจตนาทีนํ ปน สี

ลนลกฺขณานํ ธมฺมานํ ปวตฺติกฺขเณ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๙) **วุตฺตา,** ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว วิตฺถารกถา เวทิตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

เขตฺตปาริปูรีติ นิสฺสิตปาริปูริยา นิสฺสยปาริปูริมาห นิสฺสิตกมฺมวิปตฺติสมฺปตฺติวิสยตฺตา ยถา ''มณฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺตี''ติฯ ตถา หิ เขเตฺตน ขณฺฑปูติอาทิโทโส วุโตฺตฯ **เขตฺตํ ขณฺฑํ โหตี**ติ อปริปูรํ โหติ สสฺสปาริปูริยา อภาวโตฯ เตเนวาห **''สสฺสํ น อุเฏฺฐตี''**ติฯ ปาทมตฺตสฺสปิ อเนกมฺพณผลนโต **มหปฺผลํ โหติ**ฯ กิสลยปลาลาทิพหุตาย **มหานิสํสํฯ เอวเมว**นฺติ ยถา ขิตฺตํ พีชํ ขณฺฑาทิจตุโทสวเสน อปริปุณฺณํ โหติ, ตทภาเวน จ ปริปุณฺณํ, เอวํ สีลํ ขณฺฑาทิจตุโทสวเสน อปริปุณฺณํ โหติ, ตทภาเวน จ ปริปุณฺณนฺติ, จตุโทสตทภาวสามญฺญเมว นิทสฺสนนิทสฺสิตพฺพวิปตฺติสมฺปตฺตีสุ ทเสฺสติฯ **มหปฺผลํ โหติ** วิปากผเลนฯ **มหานิสํส**นฺติ วิปุลานิสํสํฯ สฺวายํ อานิสํโส อิธ ปาฬิยํ นานปฺปกาเรน วิตฺถารียติฯ

เอตฺตาวตา กิราติ (อ. นิ. ฏี. ๒.๒.๓๗; อ. นิ. ฏี. ๓.๑๐.๗๑-๗๔) **กิร**-สโทฺท อรุจิสูจนโตฺถฯ เตเนตฺถ อาจริยวาทสฺส อตฺตโน อรุจฺจนภาวํ ทีเปติฯ **สมฺปนฺนสีลา**ติ อนามฏฺฐวิเสสํ สามญฺญโต สีลสเงฺขเปน คหิตํฯ ตญฺจ จตุพฺพิธนฺติ อาจริยเตฺถโร **''จตุปาริสุทฺธิสีลํ อุทฺทิสิตฺวา''**ติ อาหฯ **ตตฺถา**ติ จตุปาริสุทฺธิสีเลฯ **เชฏฺฐกสีล**นฺติ (สํ. นิ. ฏี. ๓.๕.๔๑๒) ปธานสีลํฯ **อุภยตฺถา**ติ อุเทฺทสนิเทฺทเสฯ อิธ นิเทฺทเส วิย อุเทฺทเสปิ **ปาติโมกฺขสํวโร ภควตา วุโตฺต** ''สมฺปนฺนสีลา''ติ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโย ฯ สีลคฺคหณญฺหิ ปาฬิยํ ปาติโมกฺขสํวรวเสน อาคตํฯ เตนาห **''ปาติโมกฺขสํวโรเยวา''**ติอาทิฯ ตตฺถ อวธารเณน อิตเรสํ ติณฺณํ เอกเทเสน ปาติโมกฺขโนฺตคธภาวํ ทีเปติฯ ตถา หิ อโนโลกิโยโลกเน อาชีวเหตุ ฉสิกฺขาปทวีติกฺกเม คิลานปจฺจยสฺส อปจฺจเวกฺขิตปริโภเค จ อาปตฺติ วิหิตาติฯ **ตีณี**ติ อินฺทฺริยสํวรสีลาทีนิฯ **สีลนฺติ วุตฺตฏฺฐานํ นาม อตฺถี**ติ สีลปริยาเยน เตสํ กตฺถจิ สุเตฺต คหิตฏฺฐานํ นาม กึ อตฺถิ ยถา ปาติโมกฺขสํวโรติ อาจริยสฺส สมฺมุขตฺตา อปฺปฏิกฺขิปโนฺตว อุปจาเรน ปุจฺฉโนฺต วิย วทติฯ เตนาห **''อนนฺชานโนฺต''**ติฯ **ฉทฺวารรกฺขามตฺตกเมวา**ติ ตสฺส สลฺลหุกภาวมาห จิตฺตาธิฏฺฐานมเตฺตน ปฏิปากติกภาวาปตฺติโตฯ อิตรทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจยุปฺปตฺติมตฺตก**นฺติ ผเลน เหตุํ ทเสฺสติฯ อุปฺปาทนเหตุกา หิ ปจฺจยานํ อุปฺปตฺติฯ **อิทมตฺถ**นฺติ อิทํ ปโยชนํ อิมสฺส ปจฺจยสฺส ปริภุญฺชเนติ อธิปฺปาโยฯ **นิปฺปริยาเยนา**ติ อิมินา อินฺทฺริยสํวราทีนิ ตีณิ ปธานสฺส สีลสฺส ปริวารวเสน ปวตฺติยา ปริยายสีลานิ นามาติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ปาติโมกฺขสํวรเสฺสว ปธานภาวํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ อุปมาย วิภาเวตุํ **''ยสฺสา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **โส**ติ ปาติโมกฺขสํวโรฯ **เสสานี**ติ อินฺทฺริยสํวราทีนิฯ **ตเสฺสวา**ติ ''สมฺปนฺนสีลา''ติ เอตฺถ ยํ สีลํ วุตฺตํ, ตเสฺสวฯ **สมฺปนฺนปาติโมกฺขา**ติ เอตฺถ ปาติโมกฺขคฺคหเณน **เววจนํ วตฺวา ตํ วิตฺถาเรตฺวา...เป.... อาทิมาห**ฯ ยถา อญฺญถาปิ ''อิธ ภิกฺขุ สีลวา โหตี''ติ (มหานิ. ๑๙๙) ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย เทสนาย อุทฺทิฏฺฐํ สีลํ ''ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรตี''ติ (วิภ. ๕๐๘; มหานิ. ๑๙๙) นิทฺทิฏฺฐํฯ

ปาติโมกฺขสํวรสํวุตาติ โย นํ ปาติ รกฺขติ, ตํ โมเกฺขติ โมเจติ อาปายิกาทีหิ ทุเกฺขหีติ ''ปาติโมกฺข''นฺติ ลทฺธนาเมน สิกฺขาปทสีเลน ปิหิตกายวจีทฺวาราฯ เต ปน ยสฺมา เอวํภูตา เตน สมนฺนาคตา นาม โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''ปาติโมกฺขสํวเรน สมนฺนาคตา''**ติฯ

อปโร นโย (อุทา. อฏฺฐ. ๓๑; อิติวุ. อฏฺฐ. ๙๗) – กิเลสานํ พลวภาวโต, ปาปกิริยาย สุกรภาวโต, ปุญฺญกิริยาย จ ทุกฺกรภาวโต พหุกฺขตฺตุํ อปาเยสุ ปตนสีโลติ ปาตี, ปุถุชฺชโนฯ อนิจฺจตาย วา ภวาทีสุ กมฺมเวคกฺขิโตฺต ฆฏียนฺตํ วิย อนวฏฺฐาเนน ปริพฺภมนโต คมนสีโลติ

ปาตี, มรณวเสน วา ตมฺหิ ตมฺหิ สตฺตนิกาเย อตฺตภาวสฺส ปาตนสีโลติ ปาตี, สตฺตสนฺตาโน, จิตฺตเมว วา, ตํ ปาตึ สํสารทุกฺขโต โมเกฺขตีติ **ปาติโมกฺขํ**ฯ จิตฺตสฺส หิ วิโมเกฺขน สโตฺต วิมุโตฺตติ วุจฺจติฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิตฺตโวทานา วิสุชฺฌนฺตี’’ติ, ‘‘อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุตฺต’’นฺติ (มหาว. ๒๘) จฯ

อถ วา อวิชฺชาทินา เหตุนา สํสาเร ปตติ คจฺฉติ ปวตฺตตีติ ปาตีฯ ‘‘อวิชฺชานีวรณานํ สตฺตานํ ตณฺหาสํโยชนานํ สนฺธาวตํ สํสรต’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๒๕) หิ วุตฺตํฯ ตสฺส ปาติโน สตฺตสฺส ตณฺหาทิสํกิเลสตฺตยโต โมโกฺข เอเตนาติ **ปาติโมโกฺข**ฯ ‘‘กเณฺฐกาโล’’ติอาทีนํ วิย สมาสสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

อถ วา ปาเตติ วินิปาเตติ ทุเกฺขติ ปาติ, จิตฺตํฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘จิเตฺตน นียติ โลโก, จิเตฺตน ปริกสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๖๒)ฯ ตสฺส ปาติโน โมโกฺข เอเตนาติ **ปาติโมโกฺข**ฯ ปตติ วา เอเตน อปายทุเกฺข สํสารทุเกฺข จาติ ปาตี, ตณฺหาทิสํกิเลโสฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ตณฺหา ชเนติ ปุริสํ (สํ. นิ. ๑.๕๗), ตณฺหาทุติโย ปุริโส’’ติ (อิติวุ. ๑๕, ๑๐๕; อ. นิ. ๔.๙) จ อาทิฯ ตโต ปาติโต โมโกฺขติ **ปาติโมโกฺข**ฯ

อถ วา ปตติ เอตฺถาติ ปาตี, ฉ อชฺฌตฺติกพาหิรานิ อายตนานิฯ วุตฺตญฺหิ ‘‘ฉสุ โลโก สมุปฺปโนฺน, ฉสุ กุพฺพติ สนฺถว’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๗๐; สุ. นิ. ๑๗๑)ฯ ตโต อชฺฌตฺติกพาหิรายตนสงฺขาตโต ปาติโต โมโกฺขติ **ปาติโมโกฺข**ฯ อถ วา ปาโต วินิปาโต อสฺส อตฺถีติ ปาตี, สํสาโรฯ ตโต โมโกฺขติ **ปาติโมโกฺข**ฯ อถ วา สพฺพโลกาธิปติภาวโต ธมฺมิสฺสโร ภควา ‘‘ปตี’’ติ วุจฺจติ, มุจฺจติ เอเตนาติ โมโกฺข, ปติโน โมโกฺข เตน ปญฺญตฺตตฺตาติ ปาติโมโกฺข ฯ ปาติโมโกฺข เอว **ปาติโมโกฺข**ฯ สพฺพคุณานํ วา มูลภาวโต อุตฺตมเฏฺฐน ปติ จ โส ยถาวุตฺตเตฺถน โมโกฺข จาติ ปาติโมโกฺขฯ ปาติโมโกฺข เอว **ปาติโมโกฺข**ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ปาติโมกฺขนฺติอาทิเมตํ มุขเมตํ ปมุขเมต’’นฺติ (มหาว. ๑๓๕) วิตฺถาโรฯ

อถ วา **ป**-อิติ ปกาเร, **อตี**ติ อจฺจนฺตเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา ปกาเรหิ อจฺจนฺตํ โมเกฺขตีติ **ปาติโมโกฺข**ฯ อิทญฺหิ สีลํ สยํ ตทงฺควเสน, สมาธิสหิตํ ปญฺญาสหิตญฺจ วิกฺขมฺภนวเสน, สมุเจฺฉทวเสน จ อจฺจนฺตํ โมเกฺขติ โมเจตีติ **ปาติโมโกฺข**ฯ ปติ ปติ โมโกฺขติ วา ปาติโมโกฺข, ตมฺหา ตมฺหา วีติกฺกมโทสโต ปเจฺจกํ โมโกฺขติ อโตฺถฯ ปาติโมโกฺข เอว **ปาติโมโกฺข**ฯ โมโกฺข วา นิพฺพานํ, ตสฺส โมกฺขสฺส ปติพิมฺพภูโตติ ปาติโมโกฺข ฯ สีลสํวโร หิ นิเพฺพธภาคิโย สูริยสฺส อรุณุคฺคมนํ วิย นิพฺพานสฺส อุทยภูโต ตปฺปฏิภาโค วิย โหติ ยถารหํ กิเลสนิพฺพาปนโตติ ปาติโมโกฺขฯ ปาติโมโกฺขเยว **ปาติโมโกฺข**ฯ อถ วา โมกฺขํ ปติ วตฺตติ โมกฺขาภิมุขนฺติ วา ปาติโมกฺขํฯ ปาติโมกฺขเมว **ปาติโมกฺข**นฺติ เอวเมตฺถ ปาติโมกฺขสทฺทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อาจารโคจรสมฺปนฺนาติ กายิกวาจสิกอวีติกฺกมสงฺขาเตน อาจาเรน เจว นเวสิยโคจรตาทิสงฺขาเตน โคจเรน จ สมฺปนฺนา, สมฺปนฺนอาจารโคจราติ อโตฺถฯ **อปฺปมเตฺตสู**ติ อติปริตฺตเกสุ อนาปตฺติคมนีเยสุ, ทุกฺกฏทุพฺภาสิตมเตฺตสูติ อปเรฯ **วเชฺชสู**ติ คารเยฺหสุฯ เต ปน เอกนฺตโต อกุสลสภาวา โหนฺตีติ อาห **‘‘อกุสลธเมฺมสู’’**ติฯ ***ภยทสฺสิโน***ติ ภยโต ทสฺสนสีลา, ปรมาณุมตฺตมฺปิ วชฺชํ สิเนรุปฺปมาณํ วิย กตฺวา ภายนสีลาฯ **สมฺมา อาทิยิตฺวา**ติ สมฺมเทว สกฺกจฺจํ สพฺพโส จ อาทิยิตฺวาฯ **สิกฺขาปเทสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมนฺติ สมุทายโต อวยวนิทฺธารณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สิกฺขาปเทสุ ตํ ตํ สิกฺขาปทํ สมาทิยิตฺวา สิกฺขถา’’**ติ อตฺถมาหฯ สิกฺขาปทเมว หิ สมาทาตพฺพํ สิกฺขิตพฺพญฺจาติ อธิปฺปาโยฯ **ยํ กิญฺจิ สิกฺขาโกฏฺฐาเสสู**ติ สิกฺ

ขาโกฏฺฐาเสสุ มูลปญฺญตฺติอนุปญฺญตฺติสพฺพตฺถปญฺญตฺติปเทสปญฺญตฺติอาทิเภทํ ยํ กิญฺจิ สิกฺขิตพฺพํ ปฏิปชฺชิตพฺพํ ปูเรตพฺพํ สีลํฯ ตํ ปน ทฺวารวเสน ทุวิธเมวาติ อาห **“กายิกํ วาจสิกญฺจา”**ติฯ อิมสฺมึ อตฺถวิกปฺเป **สิกฺขาปเทสู**ติ อาธาเร ภุมฺมํ สิกฺขาภาเคสุ กสฺสจิ วิสุํ อคฺคหณโตฯ เตนาห **“ตํ สพฺพ”**นฺติฯ

๖๕. **กสฺมา อารทฺธ**นฺติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๑๐.๗๑-๗๔) เทสนาย การณปุจฺฉาฯ **สีลานิสํสทสฺสนตฺถ**นฺติ ปโยชนนิทฺทโสฯ โก อโตฺถ กฺว อโตฺถ กฺว นิปาติตาติ? นยิทเมวํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สีลานิสํสทสฺสนตฺถ**นฺติ หิ เอตฺถ พฺยติเรกโต ยํ สีลานิสํสสฺส อทสฺสนํ, ตํ อิมิสฺสา เทสนาย การณนฺติ กสฺมา อารทฺธนฺติ วิเนยฺยานํ สีลานิสํสสฺส อทสฺสนโตติ อตฺถโต อาปโนฺน เอว โหตีติฯ เตนาห **“สเจปี”**ติอาทิฯ **สีลานิสํสทสฺสนตฺถ**นฺติ ปน อิมสฺส อตฺถํ วิวริตุํ **“เตส”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อานิสํโส**ติ อุทโยฯ ‘‘สีลวา สีลสมฺปโนฺน กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคโลกํ อุปปชฺชตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๕๐; ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕) ปน วิปากผลมฺปิ ‘‘อานิสํโส’’ติ วุตฺตํฯ **โก วิเสโส**ติ โก ผลวิเสโสฯ **กา วฑฺฒี**ติ โก อพฺภุทโยฯ วิชฺชมาโนปิ คุโณ ยาถาวโต วิภาวิโต เอว อภิรุจึ อุปฺปาเทติ, น อวิภาวิโต, ตสฺมา เอกนฺตโต อานิสํสกิตฺตนํ อิจฺฉิตพฺพเมวาติ ทเสฺสตุํ **วิสกณฺฏกวาณิโช** อุทาหโฏฯ

ตตฺถ **คุโฬ** นาม อุจฺฉุรสํ ปจิตฺวา จุณฺณาทีหิ มิสฺสิตฺวา สมฺปิณฺฑเน ปิณฺฑีภูตํฯ **ผาณิตํ** อปิณฺฑิตํ ทฺรวีภูตํฯ **ขณฺฑํ** ภิชฺชนกฺขมํฯ **สกฺขรา** นาม ผลิกสทิสาฯ **สกฺขราทีนิ**ติ **อาทิ**-สเทฺทน มจฺฉณฺฑิกานํ สงฺคโหฯ ตสฺมึ กาเล คุฬาทีสุ วิสกณฺฏกโวหาโร อปจฺจนฺตเทเส ปจฺโรติ **“ปจฺจนฺตคามํ คนฺตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **ทารเก จ ปลาเปสุํ** ‘‘วิสกณฺฏกํ มา คณฺหนฺตู’’ติฯ

ปิโยติ ปิยายิตโพฺพฯ ปิยสฺส นาม ทสฺสนํ เอกนฺตโต อภินนฺทิตพฺพํ โหตีติ อาห **“วิยจกฺขูหิ สมฺปสฺสิตโพฺพ”**ติฯ ปีติสมุฏฺฐานปสนฺนโสมฺมรูปปริคฺคหณฺหิ จกฺขุ ‘‘ปิยจกฺขู’’ติ วุจฺจติฯ **เตส**นฺติ สพฺรหฺมจารีนํฯ **มนวฑฺฒนโก**ติ ปีติมนสฺส ปริพฺรูหนโต อุปรูปริ ปีติจิตฺตสฺส อุปฺปาทโกฯ **ครุฏฺฐานิโย**ติ ครุกรณสฺส ฐานภูโตฯ **ชานํ ชานาตี**ติ ญาเณน ชานิตพฺพํ ชานาติฯ ยถา วา อเญฺญ อชานนฺตาปิ ชานนฺตา วิย ปวตฺตนฺติ, น เอวมยํ, อยํ ปน ชานโนฺต เอว ชานาติ ฯ **ปสฺสํ ปสฺสตี**ติ ทสฺสนภูเตน ปญฺญาจกฺขุนา ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติ, ปสฺสโนฺต เอว วา ปสฺสติฯ **เอวํ สมฺภาวนีโย**ติ เอวํ วิญฺญุตาย ปณฺฑิตภาเวน สมฺภาเวตโพฺพฯ

สีเลเสฺววสฺส ปริปูรการีติ สีเลสุ ปริปูรการี เอว ภเวยฺยาติ เอวํ อุตฺตรปทาวธารณํ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวญฺหิ อิมินา ปเทน อุปริสิกฺขาทฺวยํ อนิวตฺติตเมว โหติฯ ยถา ปน สีเลสุ ปริปูรการี นาม โหติ, ตํ ผเลน ทเสฺสตุํ **“อชฺฌตฺต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ วิปสฺสนาธิฏฺฐานสมาธิสํวตฺตนิกตาย หิ อิธ สีลสฺส ปาริปูรี, น เกวลํ อขณฺฑาทิภาวมตฺตํฯ เตนาห ‘‘ยานิ โข ปน ตานิ อขณฺฑานิ…เป…. สมาธิสํวตฺตนิกานี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา อุปริ สิกฺขาทฺวยํ สีลสฺส สมฺภารภาเวน คหิตนฺติ สีลเสฺสเวตฺถ ปธานคฺคหณํ สิทฺธํ โหติฯ ตถา หิ จิเตฺตกคฺคตาสงฺขารปริคฺคหานํ สีลสฺสานุรกฺขณภาวํ วกฺขติฯ ยํ ปน วกฺขติ ‘‘สิกฺขตฺตยเทสนา ชาตา’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๕), ตํ อิตราสมฺปิ สิกฺขานํ อิธ คหิตตามตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปธานภาเวน คหิตตํฯ ยทิ เอวํ กถํ สีลสฺส อปฺปมตฺตกตาวจนํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, โอรมตฺตก’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๗)ฯ ตํ ปุถุชฺชนโคจรํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตถา หิ ตตฺถ น นิปฺปเทสโต สีลํ วิภตฺตํ, เอวํ กตฺวา ตตฺถ สีลมตฺตกนฺติ มตฺตคฺคหณํ สมตฺถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อนูเนนา**ติ อขณฺฑาทิภาเวน, กสฺสจิ วา อหาปเนน อุปปเนฺนนฯ **อาการเรนา**ติ กรเณน สมฺปาทเนนฯ **จิตฺตสมเถ**ติ จิตฺตสมาธาเนฯ **ยุโตฺต**ติ อวิยุโตฺต ปสุโตฯ โย สเพฺพน สพฺพํ ฌานภาวนํ อนนุยุโตฺต, โส ตํ พหิ นีหรติ

นามฯ โย อารภิตฺวา อนฺตรา สโงฺกจํ อาปชฺชติ , โส ตํ วินาเสติ นามฯ โย ปน อีทิโส อหุตฺวา ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, โส **อนิรากตชฺฌาโน**ติ ทเสฺสโนฺต **“พหิ อนีหฎชฺฌาโน”**ติอาทิมาหฯ

อนิจฺจสฺส เตภูมกธมฺมสฺส, อนิจฺจนฺติ วา อนุปสฺสนา **อนิจฺจานุปสฺสนา**ฯ ตถา **ทุกฺขานุปสฺสนา อนตฺตานุปสฺสนา** จฯ ตเสฺสว นิพฺพินฺทนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **นิพฺพิทานุปสฺสนา**ฯ วิรชฺชนากาเรน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **วิราคานุปสฺสนา**ฯ นิโรธสฺส อนุปสฺสนา **นิโรธานุปสฺสนา**ฯ ปฏินิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตา อนุปสฺสนา **ปฏินิสฺสคฺคานุปสฺสนา**ฯ สุญฺญาคารคโต ภิกฺขุ ตตฺถ ลทฺธกายวิเวกตาย สมถวิปสฺสนาวเสน จิตฺตวิเวกํ ปริพฺรูเหโนฺต ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปตฺติยา โลกํ สาสนญฺจ อตฺตโน วิเสสาธิคมฏฺฐานภูตํ สุญฺญาคารญฺจ อุปโสภยมาโน คุณวิเสสาธิฏฺฐานภาวาปาทเนน วิญฺญูนํ อตฺถโต ตํ พฺรูเหโนฺต นาม โหตีติ วุตฺตํ **“พฺรูเหตา สุญฺญาคาราน”**นฺติฯ เตนาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ อยเมว สุญฺญาคารานุพฺรูหนวิญฺญุปฺปสตฺถานํ ภาชนํ, น เสนาสนปติฏฺฐาปนนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“เอกภูมกาทิ…เป…. ทฏฺฐโพฺพ”**ติฯ **สุญฺญาคาร**คฺคหเณน เจตฺถ อรญฺญรุกฺขมูลาทิ สพฺพํ ปธานานุโยคกฺขมํ เสนาสนํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตณฺหาวิจริตเทสนาติ ‘‘อชฺฌตฺติกสฺส อุปาทายา’’ติ (วิภ. ๙๓๗) อาทินยปฺปวตฺตํ ตณฺหาวิจริตสุตฺตํฯ **ตณฺหาปทฏฺฐานตฺตา**ติ ตณฺหาสนฺนิสฺสยตฺตาฯ น หิ ตณฺหาวิรหิตา มานทิฏฺฐิปฺปวตฺติ อตฺถิฯ **มานทิฏฺฐิโย โอสริตฺวา**ติ ทเสฺสตพฺพตาย มานทิฏฺฐิโย โอคาเหตฺวาติ อโตฺถฯ คหณตฺถเมว หิ เทเสตพฺพธมฺมสฺส เทสนาย โอสรณํฯ **ตณฺหามานทิฏฺฐิโย ปปญฺจตฺตยํ** สตฺตสนฺตานสฺส สํสาเร ปปญฺจนโต อนุปฺปพนฺธนวเสน วิตฺถารณโตฯ **สีลปทฏฺฐานตฺตา**ติ สีลาธิฏฺฐานตฺตาฯ

อธิจิตฺตสิกฺขา วุตฺตาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ วิปสฺสนาวเสน สุญฺญาคารวฑฺฒเนติ โยชนาฯ **เทฺวปิ สิกฺขา**ติ อธิจิตฺตาธิปญฺญาสิกฺขาฯ **สงฺคเหตฺวา**ติ อธิสีลสิกฺขาย สทฺธึ สงฺคเหตฺวา วุตฺตาฯ ยทิ เอวมยํ สิกฺขตฺตยเทสนา ชาตาติ สิกฺขตฺตยานิสํสปฺปกาสนี สิยาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **“เอตฺถ จา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ อินฺทฺริยสํวโร วิย ปาติโมกฺขสํวรสฺส จตุปาริสุทฺธิสีลสฺส อารกฺขภูตา จิเตฺตกคฺคตา วิปสฺสนา จ อิธ คหิตาติ ตทุภยํ อปฺปธานํ, สีลเมว ปน ปธานภาเวน คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“สีลานุรกฺขิกา เอวา”**ติอาทิฯ

พลวตรสุขนฺติ สมุปฺปนฺนพฺยาธิทุกฺขโต พลวตรํ, ตํ อภิภวิตุํ สมตฺถํ ฌานสุขํ อุปฺปชฺชติฯ **พลวมมตฺตํ โหติ,** เตน ทฬฺหอตฺตสิเนเหน วิลุตฺตหทโย กุสลธมฺม ฉเฑฺฑโนฺต **โส ตถารูเปสุ…เป…. โปเสตา โหติฯ พลวมมตฺตํ วา สิเนโห น โหติ** ‘‘สุโทฺธ สงฺขารปุโญฺช’’ติ ยาถาวทสฺสเนน อหํการมมํการาภาวโตฯ ทุพฺภิกฺขภเย ขุทาภิภวํ สนฺธายาห **“สเจปิสฺส อนฺตานิ พหิ นิกฺขมนฺตี”**ติฯ พฺยาธิภยํ สนฺธายาห ‘‘อุสฺสุสฺสติ วิสุสฺสนี’’ติฯ อาทิ-สเทฺทน คหิตํ โจรภยํ สนฺธายาห **“ขณฺฑาขณฺฑิโก วา”**ติฯ **อุภยสฺสา**ติ สมถวิปสฺสนาทฺวยสฺสฯ เอตฺถ จ ‘‘อชฺฌตฺตํ เจโต…เป…. สุญฺญาคาราน’’นฺติ อิเมหิ วิเสสนิเพฺพธภาคิยภาวาปาทเนน สีลํ รกฺขิตุํ สมตฺถา เอว จิเตฺตกคฺคตาวิปสฺสนา คหิตาฯ ยสฺมา ปรโต ฌานวิโมกฺขผลาภิญฺญาณอธิฏฺฐานภาโว สีลสฺส อุทฺธโฏ, ตสฺมา ตสฺส ภิโยฺยปิ สมฺภารภูตา เอว จิเตฺตกคฺคตา วิปสฺสนา ตตฺถ ตตฺถ คหิตาติ เวทิตพฺพาฯ

สีลาทีติ อาทิ-สเทฺทน ยถาวุตฺตจิเตฺตกคฺคตาวิปสฺสนา สงฺคณฺหาติ, สีลสฺส วา มูลการณภูตํ สพฺพํ กมฺมสฺสกตญาณญฺจ สงฺคณฺหาติ กมฺมปถสมฺมาทิฏฺฐึ วาฯ สีลญฺหิ ตทญฺญมฺปิ ปุญฺญกิริยาวตฺถุ เตเนว ปริโสธิตํ มหปฺผลํ โหติ มหานิสํสนฺติฯ **ลาภี อสฺสนฺ**ติ ลาภา สาย สํวรณสีลปริปูรณํ ปาฬิยํ อาคตํ กิมีทิสํ ภควา อนุชานาตีติ? น ภควา สภาเวน อีทิสํ อนุชานาติ, มหาการุณิกตาย ปน ปุคฺคลชฺฌาสเยน เอวํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสนฺโต **"น เจตฺถา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ฆาเสสนํ ฉินฺนกโถ น** วาจํ **ปยุตฺตํ ภเณ**ติ ฉินฺนกโถ มูโค วิย หุตฺวา โอภาสปริกถานิมิตฺตวิญฺญตฺติปยุตฺตํ ฆาเสสนํ วาจํ น ภเณ น กเถยฺยาติ อโตฺถฯ **ปุคฺคลชฺฌาสยวเสนา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **"เยสญฺหี"**ติอาทิมาหฯ รโส สภาวภูโต อานิสํโส **รสานิสํโส**ฯ

ปจฺจยทานการาติ จีวราทิปจฺจยวเสน ทานการาฯ **"เทวานํ วา"**ติ วุตฺตวจนํ ปากฏีกาตุมาห **"เทวาปี"**ติอาทิฯ ''ปญฺจิเม คหปตโย อานิสํสา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๕๐) อนิสํสสโทฺท ผลปริยาโยปิ โหตีติ อาห **"อุภยเมตํ อตฺถโต เอก"**นฺติฯ

สสฺสุสสุรา จ ตปฺปกฺขิกา จ **สสฺสุสสุรปกฺขิกา**ฯ เต ญาติโยนิสมฺพเนฺธน อาวาหวิวาหสมฺพนฺธวเสน สมฺพนฺธา **ญาตีฯ สาโลหิตา**ติ โยนิสมฺพนฺธวเสนฯ **เอกโลหิตสมฺพทฺธา**ติ เอเกน สมาเนน โลหิตสมฺพเนฺธน สมฺพทฺธาฯ **เปจฺจภาวํ คตา**ติ เปตูปปตฺติวเสน นิพฺพตฺตึ อุปคตาฯ เต ปน ยสฺมา อิธ กตกาลกิริยา กาเลน กตชีวิตุปเจฺฉทา โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"กาลกตา"**ติฯ **ปสนฺนจิโตฺต**ติ ปสนฺนจิตฺตโกฯ กาลกโต ปิตา วา มาตา วา เปตโยนึ อุปปโนฺนติ อธิการโต วิญฺญายตีติ วุตฺตํ **"มหานิสํสเมว โหตี"**ติ, ตสฺส ตถา สีลสมฺปนฺนตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อริยภาเว ปน สติ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ เตนาห **"อเนกานิ กปฺปสตสหสฺสานี"**ติอาทิฯ **พหุการนฺ**ติ พหุปการํฯ **อุปสงฺกมนนฺ**ติ อภิวาทนาทิวเสน อุปคมนํฯ **ปยิรุปาสนนฺ**ติ อุปฏฺฐานนฺติฯ

๖๖. อโชฺฌตฺถริตาติ มทฺทิตาฯ **อุกฺกณฺฐา**ติ ริญฺจนา อนภิรติ อนนุโยโคฯ สีลวา ภิกฺขุ อตฺตโน สีลขณฺฑภเยน สมาหิโต วิปสฺสโก จ ปจฺจยฆาเตน อรติยา รติยา จ สหิตา อภิภวิตาว โหตีติ อาห **"สีลาทิคุณยุเตฺตเนวา"**ติอาทิฯ

จิตฺตุตฺราโส ภายตีติ **ภยํฯ อารมฺมณํ** ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํ**ฯ ปุริมวารสทิสตฺตา **วุตฺตนยเมวา**ติ อติทิสิตฺวาปิ ปุน ตํ ทเสฺสตุํ **"สีลาทิคุณยุโตฺต หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เถรสฺส เหฏฺฐานิสินฺนตฺตา เทวตาย **ทารกา สกภาเวน สณฺฐาตุํ** สุเขน วตฺติตุํ **อสโกฺกนฺตา** อสมตฺถาฯ

อธิกํ เจโตติ **อภิเจโต,** อุปจารชฺฌานจิตฺตํฯ ตสฺส ปน อธิกตา ปากติกกามาวจรจิเตฺตหิ สุนฺทรตาย สปฏิปกฺขโต วิสุทฺธิยา จาติ อาห **"อภิกฺกนฺตํ วิสุทฺธิจิตฺต"**นฺติฯ **อธิจิตฺตนฺ**ติ สมาธิมาห, โส จ อุปจารสมาธิ ทฏฺฐโพฺพฯ วิเวกชํ ปีติสุขํ, สมาธิชํ ปีติสุขํ, อปีติชํ ฌานสุขํ, สติปาริสุทฺธิชํ ฌานสุขนฺติ จตุพฺพิธมฺปิ ฌานสุขํ ปฏิปกฺขโต นิกฺขนฺตตฺตํ อุปาทาย ''เนกฺขมฺมสุข''นฺติ วุจฺจตีติ อาห **"เนกฺขมฺมสุขํ วินฺทนฺตี"**ติฯ **อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณ สมาปชฺชิตุํ สมโตฺถติ** อิมินา เตสุ ฌาเนสุ สมาปชฺชนวสีภาวมาห, ''นิกามลาภี''ติ ปน วจนโต อาวชฺชนาธิฏฺฐานปจฺจเวกฺขณวสิโยปิ วุตฺตา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ **สุเขเนว ปจฺจนีกธเมฺม วิกฺขเมฺภตฺวา**ติ เอเตน เตสํ ฌานสุขขิปฺปาภิญฺญตญฺจ ทเสฺสติฯ **วิปุลานนฺ**ติ เวปุลฺลํ ปาปิตานํฯ ฌานานํ วิปุลตา นาม สุภาวิตภาเวน จิรตรปฺปตฺติ, สา จ ปริเจฺฉทานุรูปาว อิจฺฉิตพฺพาติ ''วิปุลาน''นฺติ วตฺวา **"ยถาปริเจฺฉเทเยว วุฏฺฐาตุํ สมโตฺถติ วุตฺตํ โหตี"**ติ อาหฯ ปริเจฺฉทกาลญฺหิ อปฺปตฺวาว วุฏฺฐหโนฺต อกสิรลาภี น โหติ ยาวทิจฺฉกํ ปวเตฺตตุํ อสมตฺถตฺตาฯ อิทานิ เตเยว ยถาวุเตฺต สมาปชฺชนาทิวสีภาเว พฺยติเรกวเสน วิภาเวตุํ **"เอกโจฺจ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ

ลาภีเยว โหตีติ อิทํ ปฏิลทฺธมตฺตสฺส ฌานสฺส วเสน วุตฺตํฯ **ตถา**ติ อิจฺฉิติจฺฉิตกฺขเณฯ **ปาริพนฺธิเก**ติ วสีภาวสฺส ปจฺจนีกธมฺเมฯ ฌานาธิคมสฺส ปน ปจฺจนีกธมฺมา ปเคว วิกฺขมฺภิตา, อญฺญถา ฌานาธิคโม เอว น สิยาฯ **กิจฺฉน วิกฺขเมฺภตี**ติ กิจฺฉน วิโสเธติฯ กามาทีนวปจฺจเวกฺขณาทีหิ กามจฺฉนฺทาทีนํ วิย อเญฺญสมฺปิ สมาธิปาริพนฺธิกานํ ทูรสมุสฺสารณํ อิธ วิกฺขมฺภนํ วิโสธนญฺจาติ เวทิตพฺพํฯ **นาฬิกายนฺตนฺ**ติ กาลมานนาฬิกายนฺตํ อาหฯ

วิเสเสน รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ สพฺพโส วสีภาววาปาทิตํ อภิญฺญาปาทกนฺติ อธิปฺปาเยน าห “**อภิญฺญาปาทเก ฌาเน วุเตฺต**”ติฯ อรูปชฺฌานมฺปิ ปน อธิฏฺฐานตาย ปาทกเมว จุทฺทสธา จิตฺตปริทมเนน วินา ตทภาวโตฯ ‘‘เอวมภิญฺญาปาทเก รูปาวจรชฺฌาเน วุเตฺต รูปาวจรตาย กิญฺจาปิ อภิญฺญานํ โลกิยวาโร อาคโต’’ติ อยเมฺหตฺถ อธิปฺปาโยฯ **นนฺ**ติ อภิญฺญาวารํฯ **จตฺตาริ…เป…. อริยมคฺคา สีลานํ อานิสํโส** สมฺปนฺนสีลเสฺสว ลาภโตฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ คเหตฺวาฯ

องฺคสนฺตตายาติ นีวรณาทีนํ ปจฺจนีกธมฺมานํ สุทูรตรภาเวน ฌานงฺคานํ วูปสนฺตตาย, นิพฺพุตสพฺพทรถปริฬาหตายาติ อโตฺถ, ยโต เตสํ ฌานานํ ปณีตตราทิภาโวฯ **อารมฺมณสนฺตตายา**ติ รูปปฏิฆาทิวิคมเนน สณฺหสุขุมาทิภาวปฺปตฺตสนฺตภาเวนฯ ยทเคฺคน หิ เนสํ ภาวนาภิสมยสพฺภาวิตสณฺหสุขุมาการานิ อารมฺมณานิ สนฺตานิ, ตทเคฺคน ฌานงฺคานํ สนฺตตา เวทิตพฺพาฯ อารมฺมณสนฺตตาย สนฺตตา โลกุตฺตรธมฺมารมฺมณาหิ ปจฺจเวกฺขณาหิ ทีเปตพฺพาฯ วิมุตฺตา วิเสเสน มุตฺตาฯ เย หิ ฌานธมฺมา ตถาปวตฺตปุพฺพภาคภาวนาหิ ตพฺพิเสสตาย สาติสยํ ปฏิปกฺขเมฺมหิ วิมุตฺติวเสน ปวตฺตนฺติ, ตโต เอว ตถาวิมุตฺตตาย ปิตุ อเงฺก วิสฺสฏฺฐองฺคปจฺจโงฺค วิย กุมาโร นิราสงฺกภาเวน อารมฺมเณ อธิมุตฺตา จ ปวตฺตนฺติ, เต วิโมกฺขาติ วุจฺจนฺติฯ เตนาห “**วิโมกฺขาติ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุตฺตตฺตา อารมฺมเณ จ อธิมุตฺตตฺตา**”ติ ฯ ยทิปิ อารมฺมณสมติกฺกมวเสน ปตฺตพฺพานิ อารุปฺปานิ, น องฺคาติกฺกมวเสน, ตถาปิ ยสฺมา อารมฺมเณ อวิรตฺตสฺส ฌานสมติกฺกโม น โหติ, สมติกฺกเนฺตสุ จ ฌาเนสุ อารมฺมณํ สมติกฺกนฺตเมว โหติ, ตสฺมา อารมฺมณสมติกฺกมํ อวตฺวา “**รูปาวจรชฺฌาเน อติกฺกมิตฺวา**”ติ อิเจฺจว วุตฺตํฯ **อติกฺกมฺม รูเป**ติ ปาฬิยํ ‘‘สมฺปาเทตพฺพา, ปสฺสิตพฺพา’’ติ วา กิญฺจิ ปทํ อิจฺฉิตพฺพํ, อสุตปริกปฺปเนน ปน ปโยชนํ นตฺถีติ “**สนฺตาติ ปทสมฺพโนฺธ**”ติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา เตน วิราคภาเวน เตสํ สนฺตตาติ อยมฺปิ อโตฺถ วิภาวิโต โหติฯ รูปชฺฌานาทีนํ วิย นตฺถิ เอเตสํ อารมฺมณภูตํ วา ผลภูตํ วา รูปนฺติ อรูปาฯ อรูปา เอว **อารุปฺปา**ฯ เตนาห “**อารมฺมณโต จ วิปากโต จ รูปวิรหิตา**”ติฯ **นามกาเยนา**ติ สหชาตนามสมูเหนฯ

๖๗. **สํโยเชนฺตี**ติ พนฺธนฺติฯ เกหีติ อาห “**ขนฺธคตี**”ติอาทิฯ อสมุจฺฉินฺนราคาทิกสฺส หิ ขนฺธาทีนํ อายตึ ขนฺธาทีหิ สมฺพโนฺธ, สมุจฺฉินฺนราคาทิกสฺส ปน ตํ นตฺถิ กตานมฺปิ กมฺมานํ อสมตฺถภาวาปตฺติโตติฯ ราคาทีนํ อนฺวยโต จ สํโยชนโฏฺฐ สิโทฺธติ อาห “**ขนฺธคติ…เป…. วุจฺจนฺตี**”ติฯ **ปริกฺขเยนา**ติ สมุเจฺฉเทน สพฺพโส อายตึ อนุปฺปชฺชเนนฯ ปฏิปกฺขธมฺมานํ อนวเสสโต สวนโต ปีฬนโต **โสโต,** อริยมโคฺคติ อาห “**โสโตติ จ มคฺคเสฺสตํ อธิวจน**”นฺติฯ ตํ โสตํ อาทิโต ปนฺนํ อธิคจฺฉีติ **โสตาปโนฺน,** อฏฺฐมโกฯ เตนาห “**ตํสมงฺคีปุคฺคลสฺสา**”ติ, ปฐมมคฺคกฺขเณ ปุคฺคลสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ อิธ ปน **ปนฺน**-สโทฺท ‘‘ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๕๙) วิย วตฺตมานกาลิโกติ อาห “**มเคฺคน ผลสฺส นามํ ทินฺน**”นฺติฯ อภีตกาลิกเตฺต ปน สรสโตว นามลาโภ สิยาฯ วิรูปํ สทุกฺขํ สอุปายาสํ นิปาเตตีติ **วินิปาโต,** อปายทุเกฺข ขิปนโกฯ **ธโมฺม**ติ สภาโวฯ เตนาห “**อตฺตาน**”นฺติอาทิฯ **กสฺมา**ติ อวินิปาตธมฺมตาย การณํ ปุจฺฉติฯ อปายํ คเมนฺตีติ อปายคมนียาฯ สมฺพุชฺฌตีติ **สโมฺพธิ**, อริยมโคฺคฯ โส

ปน ปฐมมคฺคสฺส อธิคตตฺตา อวสิโฏฺฐ เอว อธิคนฺธพฺพภาเวน อิจฺฉิตโพฺพติ อาห **“อุปริมคฺคตฺตย”**นฺติฯ

วณฺณภณนตฺถํ วุตฺตานิ,น ปหาตพฺพานีติ อธิปฺปาโยฯ โอฬาริกานํ ราคาทีนํ สมุจฺฉินฺทนวเสน ปวตฺตมาโน ทุติยมโคฺค อวสิฏฺฐานํ เตสํ ตนุภาวาปตฺติยา อุปฺปโนฺน นาม โหตีติ วุตฺตํ **“ราคโทสโมหานํ ตนุตฺตา”**ติฯ **อธิจฺจุปฺปตฺติยา**ติ กทาจิ กรหจิ อุปฺปชฺชเนนฯ **ปริยุฏฺฐานมนฺทตายา**ติ สมุทาจารมุทุตายฯ **อภิณฺหํ น อุปฺปชฺชนฺติ** ตชฺชสฺส อโยนิโสมนสิการสฺส อนิพทฺธภาวโตฯ **มนฺทมนฺทา อุปฺปชฺชนฺติ** วิปลฺลาสานํ ตปฺปจฺจยานญฺจ โมหมานาทีนํ มุทุตรภาวโตฯ **พหลาว อุปฺปชฺชนฺติ** วตฺถุปฏิเสวนโตติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“ตถาหี”**ติอาทิฯ

สกึ อาคมนธมฺมฺติ ปฏิสนฺธิวเสน สกิํเยว อาคมนสภาโวฯ **เอกวารํเยว...เป.... อาคนฺตฺวา**ติ อิมินา ปญฺจสุ สกทาคามีสุ จตฺตาโร วชฺเชตฺวา เอโกเยว คหิโตติ ทเสฺสนฺโต **“โยปิ หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยฺวายํ ปญฺจมโก สกทาคามี ‘‘อิธ มคฺคํ ภาเวตฺวา เทวโลเก นิพฺพโตฺต, ตตฺถ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปุน อิธูปปชฺชิตฺวา ปรินิพฺพายตี’’ติ วุโตฺต, ตสฺส เอกพีชินา สทฺธิํ กิํ นานากรณนฺติ? เอกพีชิสฺส เอกา ปฏิสนฺธิ, สกทาคามิสฺส เทฺว ปฏิสนฺธิโยติ อิทํ เตสํ นานากรณํฯ ยสฺส หิ โสตาปนฺนสฺส เอกํเยว ขนฺธพีชํ, น เอกํ อตฺตภาวคฺคหณํ, โส เอกพีชีติฯ

เหฏฺฐาติ ‘‘อมหคฺคตภูมิย’’นฺติ เหฏฺฐา สมฺพนฺธเนนฯ เหฏฺฐาภาคสฺส หิตาติ **เหฏฺฐาภาคิยา,** เตสํฯ **ตานีติ** โอรมฺภาคิยสํโยชนานิฯ **กามาวจเร นิพฺพตฺตติเยว** อชฺฌตฺตํ สํโยชนตฺตาฯ ตถา เหส ทูรโตปิ อาวตฺติธมฺโม เอวาติ ทเสฺสตุํ คิลพฬิสมจฺฉาทโย อุปมาภาเวน วุตฺตาฯ **โอปปาติโก**ติ อิมินา คพฺภวาสทุกฺขาภาวมาหฯ **ตตฺถ ปรินิพฺพายี**ติ อิมินา เสสทุกฺขาภาวํฯ ตตฺถ ปรินิพฺพานตา จสฺส กามโลเก ขนฺธพีชสฺส อปฺปนาโรหวเสเนวาติ ทเสฺสตุํ **“อนาวตฺติธมฺม”**ติ วุตฺตํฯ

๖๘. **เกวลา**ติ โลกิยาภิญฺญาหิ อสมฺมิสฺสาฯ **โลกิยปญฺจาภิญฺญาโยปิ สีลานํ อานิสํโส** ตทวินาภาวโตฯ ตาปิ ทเสฺสตุํ อากเงฺขยฺย เจ...เป.... เอวมาทิมาหาติ โยชนาฯ อาสวานํ อนวเสสปฺปหานโต อรหตฺตมโคฺคเยว วิเสสโต ‘‘อาสวกฺขโย’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ วุตฺตํ **“อาสวกฺขเย กถิเต”**ติ, อญฺญถา สพฺพาปิ ฉฬภิญฺญา อาสวกฺขโย เอวาติฯ **อิเมสํ คุณาน**นฺติ โลกิยาภิญฺญานํ ฯ ยถา ปุริสสฺส มุณฺฑิตํ สีสํ สิขาวิรหิตตฺตา น โสภติ, เอวํ เทสนาย สีสภูตาปิ อคฺคมคฺคกถา โลกิยาภิญฺญารหิตา น โสภตีติ อาห **“อยํ กถา มุณฺฑาภิญฺญากถา นาม ภเวยฺยา”**ติฯ **อิทฺธิวิกุพฺพนา**ติ อิทฺธิ จ วิกุพฺพนา จฯ วิกุพฺพนคฺคหเณน เจตฺถ วิกุพฺพนิทฺธิมาห, อิทฺธิคฺคหเณน ตทญฺญํ สพฺพญฺจ อภิญฺญากิจฺจํฯ **ยุตฺตฏฺฐาเนเยวา**ติ โลกิยาภิญฺญานํ นิพฺพตฺตนสฺส วิย เทสนาย ยุตฺตฏฺฐาเนเยวฯ เอเตน น เกวลํ เทสนกฺกเมเนวายํ เทสนา, อถ โข ปฏิปตฺติกฺกเมนปีติ ทเสฺสติฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๓๖๙) **วุตฺตา,** ตสฺมา ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติ อธิปฺปาโยฯ

๖๙. **อาสวานํ ขยา**ติ เหฏฺฐิมมเคฺคน เขปิตาวสิฏฺฐานํ อาสวานํ อรหตฺตมเคฺคน สมุจฺฉินฺทนโตฯ ยสฺมา อรหตฺตมโคฺค น เกวลํ อาสเวเยว เขเปติ, อถ โข อวสิเฏฺฐ สพฺพกิเลเสปิ, ตสฺมา อาห **“สพฺพกิเลสานํ ขยา”**ติฯ ลกฺขณมตฺตเญฺหตฺถ อาสวคฺคหณํ, อาสวานํ อารมฺมณภาวสฺสปิ อนุปคมนโต อนาสวํฯ ยสฺมา ปน ตตฺถ อาสวานํ เลโสปิ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อาสววิรหิต”**นฺติฯ **สมาธิ วุโตฺต** เจโตสีเสน ยถา ‘‘จิตฺตํ ปญฺญญฺจ ภาวย’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๓, ๑๙๒; เปฏโก. ๒๒; มิ. ป. ๒.๑.๙) อธิปฺปาโยฯ **ราคโต วิมุตฺตตฺตา อวิชฺชาย วิมุตฺ**

ตตฺตาติ อิทํ อุชุวิปจฺจนีกปฏิปฺปสฺสทฺธิทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํ, น ตทเญฺญสํ ปาปธมฺมานํ อปฺปฏิปฺปสฺสทฺธตฺตาฯ อิทานิ ตเมว สมาธิปญฺญานํ ราคาวิชฺชาปฏิปกฺขตํ อาคเมน ทเสฺสตุํ **“วุตฺตํ เจต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สมถผล**นฺติ สมถสฺส ผลํ โลกิยสมถภาวนาย หิ วิปสฺสนาคตาย อาหิตผลสฺส โลกุตฺตรสมถสฺส สริกฺขกผโล **เจโตวิมุตฺติฯ วิปสฺสนาผล**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อตฺตโนเยวา**ติ สุตมยญาณาทินา วิย ปรปจฺจยตํ นยคฺคาหญฺจ มุญฺจิตฺวา ปรโตโฆสานุคตภาวนาธิคมภูตตาย อตฺตโนเยว **ปญฺญาย ปจฺจกฺขํ กตฺวา** สยมฺภุญาณภูตายาติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“อปรปฺปจฺจเยน ญตฺวา”**ติฯ

สพฺพมฺปิ ตนฺติ สพฺพมฺปิ สตฺตรสวิธํ ตํ ยถาวุตฺตํ สีลานิสํสํฯ ยถา อานิสํสวเนฺต สมฺมเทว สมฺปาทิเต ตทานิสํสา ทสฺสิตา เอว โหนฺติ ตทายตฺตภาวโต, เอวํ อานิสํสปธานโยคฺยภาเวน ทสฺสิเต ตทานิสํสา ทสฺสิตา เอว โหนฺตีติ อาห **“สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสโนฺต”**ติฯ วุตฺตเสฺสว อตฺถสฺส ปุนวจนํ นิคมนนฺติ วุตฺตํ **“นิคมนํ อาหา”**ติฯ **ปุเพฺพ**ติ เทสนารเมฺภฯ **เอวํ วุตฺต**นฺติ ‘‘สมฺปนฺนสีลา’’ติ เอวมาทินา อากาเรน วุตฺตํฯ **อิทํ สพฺพมฺปี**ติ อิทํ ‘‘สมฺปนฺนสีลา’’ติอาทิกํ สพฺพมฺปิ วจนํฯ **เอตํ ปฏิจฺจา**ติ เอตํ สมฺปนฺนสีลสฺส ภิกฺขุโน ยถาวุตฺตสตฺตรสวิธานิสํสภาคิตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิทเมว หิ ‘‘อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ วจนํ สนฺธาย **“สพฺพมฺปิ ตํ สีลานิสํสํ สมฺปิเณฺฑตฺวา ทเสฺสโนฺต”**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถอาทิโต ฉหิ อานิสํเสหิ ปริตฺตภูมิกา สมฺปตฺติ คหิตา, ตทนฺตรํ ปญฺจหิ โลกิยาภิญฺญาหิ จ มหคฺคตภูมิกา, อิตเรหิ โลกุตฺตรภูมิกาติ เอวํ จตุภูมิกสมฺปทานิสํสสีลํ นาเมตํ มหนฺตํ มหานุภาวํ, ตสฺมา ตํสมฺปาทเน สกฺกจฺจการิตา อปฺปมเตฺตน ภวิตพฺพํฯ

อากเงฺขยฺยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. วตฺถสุตฺตวณฺณนา

๗๐. ฉาเทตพฺพํ ฐานํ วสติ ปฏิจฺฉาเทตีติ **วตฺถํ**ฯ ยํ สมานํ วิย น สพฺพโส มิโนติ, มานสฺส ปน สมีเป, ตํ อุปมานํฯ อุปมียติ เอตายาติ อุปมา, อุปมาย โพธกวจนํ **อุปมาวจนํ**ฯ **กตฺถจิ** สุเตฺตฯ **อตฺถ**นฺติ อุปมิยตฺถํฯ ปฐมํ อุปมํ วตฺวา ตทนนฺตรํ อตฺถํ วตฺวา ปุน อุปมํ วทโนฺต **“อุปมาย อตฺถํ ปริวาเรตฺวา ทเสฺสตี”**ติ วุโตฺตฯ **อเตฺถน อุปมํ ปริวาเรตฺวา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อิทานิ เต จตฺตาโรปิ ปกาเร สุเตฺต อาคตนเยเนว ทเสฺสโนฺต **“เสยฺยถาปิสฺสุ, ภิกฺขเว”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เทฺว อคารา**ติ เทฺว ปฏิวิสฺสกฆราฯ **สทฺวารา**ติ สมฺมุขทฺวาราฯ

สฺวายนฺติ โส อยํ เอวํ อุปมาทสฺสนวเสนปิ นานานเยนปิ ธมฺมเทสโก ภควาฯ เอกจฺจานํ เวเนยฺยานํ อตฺถสฺส สุขาวโพโธ ปฐมํ อุปมาทสฺสเน เหตุ, เอวํ ปฐมํ อตฺถทสฺสเน, อุปมาย อตฺถปริวารเณ, อเตฺถน อุปมาปริวารเณ จา’’ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **“เอส นโย สพฺพตฺถา”**ติ อิมินาฯ **ธมฺมธาตุยา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺสฯ ตญฺหิ ธมฺมธาตุปริยาปนฺนตฺตา ยถาวุตฺตธเมฺม จ สเพฺพปิ เญยฺยธเมฺม จ ปทหติ ยถาสภาวโต พุชฺฌติ โพเธติ จาติ ธาตุ, ธียนฺติ วา ธมฺมา เอตาย สพฺพาการโต ญายนฺติ ญาปิยนฺติ จาติ ธมฺมธาตุฯ ตสฺสา ปน สุฏฺฐุ สจฺจสมฺปฏิเวธวเสน ลทฺธตฺตา **สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา**ติ, ยทเคฺคน วา เญยฺยํ ตาย สุปฺปฏิวิทฺธํ, ตทเคฺคน สาปิสฺส สุปฺปฏิวิทฺธา เอวาติ อาห **“สุปฺปฏิวิทฺธตฺตา”**ติฯ

ปกติปริโยทาตสฺส จิตฺตสฺส อาคนฺตุเกหิ อุปกฺกิเลเสหิ อุปกฺกิลิฏฺฐภาวทสฺสนตฺถํ สํกิลิฏฺฐวตฺถทสฺสนนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“ปกติปริสุทฺธํ วตฺถ”**นฺติฯ **รชาทินา**ติ เอตฺถรโช นาม เรณุฯ **อาทิ**-สเทฺทน อณฺตชฺชาริฐมาทิกํ วตฺถสฺส อปริสุทฺธิการณํ สงฺคณฺหาติฯ สพฺพโส กิลิสฺ

สติ วินสฺสติ วิสุทฺธิ เอเตนาติ สํกิเลโส, เตน **สํกิเลเสน ปํสุรชาทินา สํกิลิฏฺฐํ** วณฺณวินาสเนน วิทูสิตํฯ **มลํ** มสิฯ **ชลฺลิกา** วุจฺจติ โลณปฏลาทิ ฉวิยา อุปริ ฐิตํ สรีรมลํฯ **อาทิ**สเทฺทน สรีรชลฺลเมว อสฺสุเขฬสิงฺฆาณิกาทิกํ ตทญฺญมลํ สงฺคณฺหาติฯ **คหิตตฺตา**ติ ปริโยนนฺธนวเสน คหิตตฺตาฯ รชนฺติ สตฺตา เตนาติ รงฺคํ, รงฺคเมว **รงฺคชาตํ** ยถา โกปเมว โกปชาตํฯ **อุปนาเมยฺยา**ติ ปกฺขิเปยฺยฯ **นีลกตฺถายา**ติ นีลวณฺณตฺถายฯ **ปลาสนีลาทิเกติ อาทิ**-สเทฺทน กาฬสามาทึ สงฺคณฺหาติฯ หลิทฺทิกกุธเสลาทิเก **ปีตกรเงฺค**ฯ ลาขาปตฺตงฺครสาทิเก **โลหิตกรเงฺค**ฯ มหารชนโลทฺทกนฺทุลาทิเก **มนฺทรตฺตรเงฺค**ฯ ทุฏฺฐุ รชิตวณฺณํ อปภสฺสรํฯ เตนาห **“อปริสุทฺธวณฺณเมวสฺสา”**ติฯ **อีทิสนฺ**ติ ทุรตฺตวณฺณํฯ ตสฺมึ วเตฺถ รงฺคชาตํ สยํ สุปริสุทฺธํ สมานํ กิสฺส เหตุ เกน รตฺตวณฺณํ อปริสุทฺธํ โหตีติ รงฺคชาตสฺส นิโทฺทสตํ วทติฯ เตนาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ

สํกิเลสปกฺขํ ทเสฺสเนฺตน อสํกิลิฏฺฐเมว วตฺถํ อุทาหริตพฺพนฺติ ปากโฏยมโตฺถ, สํกิลิฏฺฐวตฺถนิทสฺสเนน ปน ‘‘สิยา นุ โข อโญฺญปิ โกจิ วิเสโส’’ติ อธิปฺปาเยน ปุจฺฉติ **“กสฺมา ปนา”**ติอาทินาฯ อิตโร อตฺถวิเสโสติ ทเสฺสโนฺต **“วายามมหปฺผลทสฺสนตฺถ”**นฺติอาทิมาหฯ เอตฺถ จ สํกิลิฏฺฐจิตฺตวิโสธนวิธาเน สํกิลิฏฺฐวตฺถํ นิทสฺสตพฺพนฺติ ปฏิญฺญา, วายามมหปฺผลทสฺสนตฺถนฺติ เหตุอโตฺถฯ **ยถา หี**ติอาทิ อนฺวยโตฺถฯ **น ตตฺถ ชาติกาฬเก วิยา**ติอาทิ พฺยติเรกโตฺถฯ สทิสูทาหรณํ ปน มลคฺคหิตกํสปาติอาทิ ทฏฺฐพฺพํฯ **เอวํ จิตฺตมฺปี**ติอาทิ โอปมฺมตฺถสฺส อุปเมยฺยอุปนยนํฯ ตตฺถ **ปกติยา**ติ อกิตฺติเมน สภาเวนฯ ตนฺติ จิตฺตํฯ สามญฺญคฺคหณเญฺจตํ จิตฺตภาวาวิเสสโตฯ เตนาห **“สกเลปี”**ติฯ **ปณฺฑรเมว** น สํกิลิฏฺฐํ สํกิเลเสหิ อสมนฺนาคตภาวโตฯ นนุ กิริยามยจิเตฺตหิ วิปากสนฺตาเน วิเสสาธานํ ลพฺภติ, อญฺญถา กตวินาสา กตพฺภาคมา อาปเชฺชยฺยุํ? กิญฺจาปิ ลพฺภติ, ตสฺส สํกิเลโส วฏฺฏูปนิสฺสโย, อสุทฺธิ วา น โหติ, อสํกิเลโส วิวฏฺฏูปนิสฺสโย, วิสุทฺธิ วา น โหติ เอวฯ **อุปกฺกิลิฏฺฐ**นฺติ ปเนตํ อุปกฺกิเลสนารหสฺส จิตฺตสฺส วเสน วุตฺตํ, น วิปากปพนฺธสฺสฯ เตนาห **“ปภสฺสรมิทํ ภิกฺขเว จิตฺต”**นฺติ, **“ปณฺฑรเมวา”**ติ จฯ **ตญฺจ โข**ติ ปน สกสนฺตติปริยาปนฺนตาย เนสํ เกวลํ เอกตฺตนยวเสน วุตฺตํ, น วิปากธมฺมานํ กิเลสาสมงฺคิภาวโตฯ อถ วา **อุปกฺกิลิฏฺฐ**นฺติ อิมินา อุปกฺกิเลสเหตุ ตตฺถ วิชฺชมานํ วิเสสาธานมาห, น ‘‘สํกิลิฏฺฐา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๗๗.ทุกมาติกา) วิย ตํสมงฺคิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิโสธิยมาน**นฺติ วิปสฺสนาปญฺญาย อนุกฺกเมน สพฺพุปกฺกิเลเสหิ วิโมจิยมานํฯ **สกฺกา** อคฺคมคฺคกฺขเณ **ปภสฺสรตรํ กาตุํ,** ยโต น ปุน อุปกฺกิลิสฺสติฯ **เอวนฺ**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนํฯ

ทุฏฺฐคติปริปูรณวเสน ปฏิปชฺชนํ **ปฏิปตฺติ**ฯ สา เอว กิเลสทรถปริฬาหาทิวเสน อุปายาสทุกฺขา, กุจฺฉิตา วา คติ ปวตฺติ, ทุคฺคติเหตูติ วา **ทุคฺคติ,** ทุคฺคติยา ปน ปฏิปตฺติยา คนฺธพฺพโต, ตสฺสา วา นิปฺผนฺนภาวโต กุจฺฉิโต, ทุกฺขา จ คตีติ **ทุคฺคติ**ฯ **สํกิลิฏฺฐจิโตฺต**ติ อิทํ ตสฺสา ปฏิปตฺติยา ทุคฺคติภาวทสฺสนตฺถํ, น วิเสสนตฺถํฯ น หิ อสํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปาณฆาตาทิวเสน ปวตฺติฯ **สํกิลิฏฺฐจิโตฺต**ติ ลาภาสาย สพฺพโส กิลิฏฺฐจิโตฺต ฯ **ทูเตยฺยปหิณคมน**นฺติ ทูเตยฺยํ วุจฺจติ ทุตกมฺมํ, คิหีนํ ปณฺณํ วา สาสนํ วา คเหตฺวา ตตฺถ ตตฺถ คมนํ, ปหิณคมนํ ฆราฆรํ เปสิตสฺส ขุทฺทกคมนํ, ทูเตยฺยคมนํ ปหิณคมนเญฺจ คจฺฉติฯ **เวชฺชกมฺม**นฺติ อนนุญฺญาเต ฐาเน ลาภาสาย คหฏฺฐานํ เภสชฺชํ กโรติฯ **สงฺฆเภท**กถา ปรโต อาคมิสฺสติฯ **เวฬุทานาทีหี**ติ เวฬุทานปตฺตทานปุปฺผทานาทีหิ มิจฺฉาชีเวน **ชีวิกํ กเปฺปติ**ฯ **สกลมฺปี**ติ ‘‘อตฺถิ อนาจาโร, อตฺถิ อโคจโร’’ติอาทินา **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๑๓, ๕๑๔) อาคตํ สพฺพมฺปิ อนาจารํ อโคจรญฺจ จรณวเสน ปริปูเรติฯ

“นิรยมฺปิ ...เป.... เปตฺติวิสยมฺปิ คจฺฉตี”ติ วตฺวา ตตฺถ เปตฺติวิสยคมนํ ทเสฺสนฺโต **“สมณยโกฺข นาม โหตี”**ติอาทิมาหฯ

สุกฺกปเกฺข **ปริสุทฺธ**นฺติ สพฺพโส วิสุทฺธํ อสํกิลิฏฺฐํฯ ปริสุทฺธตฺตา เอว **ปริโยทาตํ,** ปภสฺส รนฺติ อโตฺถฯ **สุรตฺตวณฺณเมวสฺสา**ติ สุฏฺฐุ รตฺตวณฺณเมว อสฺสฯ **ปริสุทฺธวณฺณเมวสฺสา**ติ นีลวโณฺณปิสฺส ปริสุโทฺธ จ ภเวยฺยาติ เอวมาทึ สนฺธายาห **“กณฺหปเกฺข วุตฺตปจฺจนีเกเนว เวทิตพฺพา”**ติฯ **รงฺคชาต**นฺติอาทิ ปน ตตฺถ วุตฺตวเสเนว เวทิตพฺพํฯ **ปฏิปตฺติสุคติ**อาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปฏิปตฺติทุคฺคติอาทีสุ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพํฯ **ปริสุทฺธจิโตฺต**ติ สุทฺธาสโยฯ **ทส กุสลกมฺมปเถ ปริปูเรตี**ติ อิทํ กณฺหปเกฺข ‘‘ทส อกุสลกมฺมปเถ ปริปูเรตี’’ติ วุตฺตสฺส ปฏิปกฺขทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ ยถา หิ ตตฺถ อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทิฏฺฐิคฺคหเณน กมฺมปถสํสนฺทนนเยน กมฺมปถํ อปฺปตฺตาย จ อคาริยสฺส ตถารูปาย มิจฺฉาปฏิปตฺติยา สงฺคโห อิจฺฉิโต, เอวํ อิธาปิ อนภิชฺฌาอพฺยาปาทสมฺมาทิฏฺฐิคฺคหเณน อโลภาโทสาโมหวเสน ปวตฺตา อคาริยสฺส สมฺมาปฏิปตฺติ สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํ, น กมฺมปถปฺปตฺตาวาติฯ **มนุสฺสมหนฺตต**นฺติ ชาติรูปโภคาธิปเตยฺยาทิวเสน มนุเสฺสสุ มหนฺตภาวํฯ ทสหิ ฐาเนหิ อเญฺญสํ เทวานํ อภิภโว **เทวมหนฺตตา**ฯ ปฏิปตฺติ สุคติยา ภาชิยมานตฺตา **“อนาคามิมคฺคํ ภาเวตี”**ติ ตถา อนาคามิภาวนํ ปาเปตฺวา ฐปิตาฯ คหิตคฺคหเณน สุขานุภวฏฺฐานสฺส อธิเปฺปตตฺตา ตทภาวโต อสญฺญิภวํ อนาทิยโนฺต **“ทสสุ วา พฺรหฺมภวเนสู”**ติอาทิมาหฯ

๗๑. **สกภเณฺฑ ฉนฺทราโค** อภิชฺฌายนเฏฺฐน **อภิชฺฌา,** อภิชฺฌายนาติ อโตฺถฯ **ปรภเณฺฑ ฉนฺทราโค** วิสมํ ลุพฺภตีติ **วิสมโลโภ**ฯ เอวมฺปิ อภิชฺฌาวิสมโลภานํ วิเสโส โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ อตฺตโน สนฺตกํ ตํสทิสญฺจ **ยุตฺตฏฺฐานํ**ฯ ยํ ยาจิตํ, อปฺปกสิเรน วา สกฺกา ลทฺธุํ, ตํ **ปตฺตฏฺฐานํ**ฯ ปรทารครุทาราติ **อยุตฺตฏฺฐานํ**ฯ ยํ อปตฺถนิยํ, ยสฺส วา ปตฺถนาย พฺยสนํ อาปชฺชติ, ตํ **อปฺปตฺตฏฺฐานํ**ฯ **เถโรติ มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถโร,** เยน **อฏฺฐกถา** โปตฺถกํ อาโรปิตาฯ โส หิ อเนฺตวาสิเกสุ สากจฺฉเนฺตสุ เอวมาหฯ โสปิ อิมสฺมิํเยว สุเตฺต วินิโพฺภโค น ลพฺภติ จิตฺตสํกิเลสสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ เตนาห **“ยุเตฺต วา”**ติ อาทิฯ อโยนิโสมนสิการวเสน อุปฺปชฺชนโต สมฺปตฺติ อายติญฺจ ทุกฺขเสฺสว อุปฺปาทนโต **นโกจิ โลโภ อวิสโม นาม**ฯ **อภิชฺฌายนเฏฺฐนา**ติ ยสฺส กสฺสจิ อารมฺมณสฺส ยุตฺตสฺส อยุตฺตสฺส อปฺปตฺตสฺส จ อภิชฺชายนวเสน อภิปตฺถนาวเสน จ ปวตฺตา ตณฺหา **อภิชฺฌา**ติ โลภโต นิพฺพิเสสนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“เอกตฺถเมตํ พฺยญฺชนเมว นาน”**นฺติฯ **ทูเสตี**ติ สภาวสนฺตํ อสํกิเลสํ วินาเสติ อวิสุทฺธํ กโรติฯ เตนาห **“โอภาสิตุํ น เทตี”**ติฯ ‘‘อิเม สตฺตา อุจฺฉิชฺชนฺตุ วินสฺสนฺตู’’ติ สเตฺตสุ พฺยาปชฺชนาการปฺปวตฺติยา **พฺยาปาโท นววิธอาฆาตวตฺถุสมฺภโว** วุโตฺตฯ โกโธ ปน สงฺขาเรสุปิ ปวตฺตนโต ทสวิธอาฆาตวตฺถุสมฺภโว วุโตฺตฯ อุภยมฺปิ ปฏิฆเมว, ปวตฺตนานตฺตโต ภินฺทิตฺวา วุโตฺตฯ กุชฺฌนวเสเนว **จิตฺตปริโยนนฺธโน** ‘‘อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิม’’นฺติอาทินาฯ

สุฏฺฐุ กตํ กรณํ **สุกตํ,** ตสฺส ปุพฺพการิตาลกฺขณสฺส คุณสฺส **วินาสโน** อุทกปุญฺฉนิยา วิย สรีรานุคตํ อุทกํ ปุญฺฉโนฺต **มโกฺข**ฯ ตถา หิ โส ปเรสํ คุณานํ มกฺขนเฏฺฐน ‘‘มโกฺข’’ติ วุจฺจติฯ อิทานิ **อนคาริยสฺส วา**ติอาทินา สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน ทเสฺสตุํ **“อนคาริโยปี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ นิสินฺนกถาปริกถาทิวเสน ธมฺมสฺส กถา ธมฺมกถานโย, เอกตฺตาทิธมฺมนีติ เอว วาฯ ปกรณํ สตฺต ปกรณานิ, ตตฺถ โกสลฺลํ **ธมฺมกถานยปกรณโกสลฺลํ**ฯ **อาทิ**-สเทฺทน วินยกฺกเม จตูสุ มหานิกาเยสุ จ โกสลฺลํ สงฺคณฺหาติฯ **อจิตฺตีกโต**ติ จิตฺตีการรหิโตฯ **ยถาจาย**นฺติ อิมินา ยถายํ มโกฺข จิตฺตํ ทูเสติ, เอวํ ปฬาโสปิ จิตฺตํ ทูเสติ, ตสฺมา อุปกฺกิเลโสติ ท

เสฺสติฯ **อนิยตา คติ นิยาโมกฺกมนาภาวโตฯ อาทิ**-สเทฺทน ‘‘รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิเต ปุคฺคเล อโชฺฌตฺถริตฺวา ‘ตฺวมฺปิ อิมสฺมิํ สาสเน ปพฺพชิโต, อหมฺปิ ปพฺพชิโต, ตฺวมฺปิ สีลมเตฺต ฐิโต อหมฺปี’ติ’’ เอวมาทีนํ สงฺคโหฯ **ยุคคฺคาหคาหี**ติ ‘‘ตว วา มม วา โก วิเสโส’’ติ อสมมฺปิ สมํ กตฺวา สมธุรคฺคาหคณฺหนโกฯ **ขียนา** อุสูยนาฯ อตฺตโน สมฺปตฺติยา นิคูหนํ ตสฺส ปเรหิ สาธารณภาวาสหเนน โหตีติ **‘‘ปเรหิ สาธารณภาวํ อสหมานํ’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ การเณ หิ คหิเต ผลมฺปิ คหิตเมว โหตีติฯ อญฺญถา อตฺตโน ปเวทนกปุคฺคโล **เกราฎิโก,** ‘‘เนกติกวาณิโช’’ติปิ วทนฺติฯ สปฺปมุขา มจฺฉวาลา เอกา มจฺฉชาติ อายตนมโจฺฉฯ เตนาห **‘‘อายตนมโจฺฉ นามา’’**ติอาทิฯ **พทฺธจโร**ติ อเนฺตวาสีฯ

สพฺพโส อมทฺทิตสภาเวน วา ตภริตภตฺตสทิสสฺส ถทฺธภาวสฺส อโนนมิตทณฺฑสทิสตาย ปคฺคหิตสิรอนิวาตวุตฺติการสฺส จ กรณโต **วา ตภริต...เป.... กรโณฯ ตทุตฺตริกรโณ**ติ ยํ เยน กตํ ทุจฺจริตํ วา สุจริตํ วา, ตทุตฺตริ, ตสฺส ทฺวิคุณํ วา กรโณฯ อตฺตโน มณฺฑนาทิอตฺถํ **ปเรน กตํ อลงฺการาทิํฯ ปริยาปุณาติ วา กเถติ วา** อตฺตโน พลานุรูปํฯ กามํ นิกายทฺวยคฺคหณาทิวเสน ปวโตฺต เสวิตพฺพมาโน เอว, ตถาปิสฺส สํกิเลสปกฺขตฺตา วุตฺตํ **‘‘มานํ อนิสฺสายา’’**ติฯ

อุณฺณติวเสนาติ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา จิตฺตสฺส ปคฺคหณวเสนฯ ปุเพฺพ เกนจิ อตฺตานํ สทิสํ กตฺวา ปจฺฉา ตโต อธิกโต ทหนโต อุปฺปชฺชนโก **อติมาโนฯ มทคฺคหณาการโร** ชาติอาทิํ ปฎิจฺจ มชฺชนาการโร, โสปิ อตฺถโต มาโน เอวฯ **ปมาโท** ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโทฯ

ตสฺมา โลภมาทิํ กตฺวา ทเสฺสตีติ โลภสฺส อาทิโต คหเณ การณํ วิภาเวตุกาโม ปุจฺฉติฯ **ปฐมุปฺปตฺติโต**ติ ตตฺถ ตตฺถ ภเว สพฺพปฐมํ อุปฺปชฺชนโตฯ สตฺตานญฺหิ ยถาธิคตํ ฌานาทิวิเสสํ อารพฺภ ปจฺจเวกฺขณา วิย ยถาลทฺธํ อุปปตฺติภวํ อารพฺภ นิกนฺติ เอวฯ เตนาห **‘‘สพฺพสตฺตาน’’**นฺติอาทิฯ **ยถาสมฺภวํ อิตเร**ติ อิตเร พฺยาปาทาทโย ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชนฺติ, โลภสฺส วิย อาทิโต อสฺกสฺส อนนฺตรํ อสฺโกติ วา น เนสํ นิยโม อตฺถีติ อโตฺถฯ กิํ ปน เอเต โสฬเสว จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลสา, อุทาหุ อเญฺญปิ สนฺตีติ อนุโยคํ สนฺธาย อเญฺญปิ สนฺตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น จ เอเต’’**ติอาทิมาหฯ ยทิ เอวํ กสฺมา เอตฺตกา เอว อิธ วุตฺตาติฯ นยทสฺสนวเสนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอเตน ปน...เป.... เวทิตพฺพา’’**ติฯ เตน ถินมิทฺธอุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจ-วิจิกิจฺฉา-อตฺตุกฺกํสน-ปรวมฺภนฉมฺภิตตฺตา- ภีรุกตา-อหิริกาโนตฺตปฺป-อตฺติจฺฉตา-ปาปิจฺฉตา-มหิจฺฉตาทโย สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ

๗๒. **สํกิเลสํ ทเสฺสตฺวา**ติ สํกิลิฎฺฐวตฺตนิทสฺสเนน สเงฺขเปน วุตฺตํ สํกิเลสํ วิภาเคน ทเสฺสตฺวาฯ **โวทานํ ทเสฺสโนฺต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เอวํ ชานิตฺวา**ติ ‘‘อภิชฺฌา วิสมโลโภ เอกเนฺตเนว จิตฺตสฺส อุปฺปกฺกิเลโส’’ติ สภาวโต สมุทยโต นิโรธโต นิโรธูปายโต จ ปุพฺพภาคปญฺญาย เจว เหฎฺฐิมมคฺคทฺวยปญฺญาย จ ชานิตฺวาฯ **ปชหตี**ติ เอตฺถ อจฺจนฺตปฺปหานเมว อธิเปฺปตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน อริยมเคฺคน ปชหตี’’**ติ อาหฯ **อริยมเคฺคนา**ติ อนาคามิมเคฺคนฯ เตน หิ ปหานํ อิธ สพฺพวาเรสุ อธิเปฺปตํฯ **กิเลสปฎิปาฎิ** อิธ กิเลสานํ เทสนากฺกโมฯ **มคฺคปฎิปาฎิ**ปน จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ เทสนากฺกโมปิ ตาย เทสนาย ปฎิปชฺชนกฺกโมปิ ตาย ปฎิปตฺติยา อุปฺปตฺติกฺกโมปิฯ ตตฺถ เย เย กิเลสา เยน เยน มเคฺคน ปหียนฺติ, มคฺคปฎิปาฎิํ อโนโลเกตฺวา เตสํ เตสํ กิเลสานํ เตน เตน มเคฺคน ปหานทสฺสนํ กิเลสปฎิปาฎิ น กิเลสานํ อุปฺปตฺติกฺกโม อิธ เทสนากฺกโม จาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อภิชฺฌา วิสมโลโภ’’**ติอาทิมาหฯ เยน เยน ปน มเคฺคน เย เย กิเลสา ปหียนฺติ มคฺคานุปุพฺพิยา, เตน เตน

มเคฺคน เตสํ เตสํ กิเลสานํ ปหานทสฺสนํ มคฺคปฏิปาฏิยา ปหานทสฺสนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“โสตาปตฺติมเคฺคนา”**ติอาทิมาหฯ

อิมสฺมิํ ปน ฐาเนติ “ส โข โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขู”ติอาทินา อาคโต อิมสฺมิํ ปหานวาเรฯ **อิเม กิเลสา**ติ อิเม ยถาวุตฺตา กิเลสาฯ **โสตาปตฺติมคฺควชฺฌา วา โหนฺตุ เสสมคฺควชฺฌา วา**เหฏฺฐา ทสฺสิตมคฺคปฏิปาฏิวเสนฯ ตตฺถ ปน เย ตติยมคฺควชฺฌา, เตสํ อนาคามิมเคฺคเนว ปหาเน วตฺตพฺพํ นตฺถิ, เยสํ ปเนตฺถ เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌานํ อิธ สงฺคเห การณํ ปจฺฉา วตฺตุกาเมน อคฺคมคฺควชฺฌานํ อนาทิยิตฺวา กสฺมา ตติยมคฺควชฺฌานเมว คหณํ กตนฺติ อาห **“อยเมตฺถ ปเวณิมคฺคาคโต สมฺภโว”**ติ, อยํ อิมสฺส สุตฺตสฺส เอตสฺมิํ ฐาเน อาจริยปเวณิยา กถามโคฺค ตโต อาคโต อตฺถสมฺภโว อตฺถตตฺวนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ เหฏฺฐิมมคฺควชฺฌานํ อิธ สงฺคเห การณํ ปจฺฉา วตฺตุกาโม อคฺคมคฺควชฺฌานํ อคฺคหเณ ยุตฺติํ ทเสฺสโนฺต **“โส จา”**ติอาทิมาหฯ **เตนา**ติ จตุตฺถมเคฺคนฯ **เสสาน**นฺติ พฺยาปาทาทีนํ ฯ **เยปี**ติ มกฺขาทิเก สนฺธายาหฯ **ตํสมุฏฺฐาปกจิตฺตาน**นฺติ เตสํ มกฺขาทีนํ สมุฏฺฐาปกจิตฺตุปฺปาทานํฯ ตตฺถ มกฺข-ปฬาส-อิสฺสา-มจฺฉริย-สมุฏฺฐาปกํ ปฏิฆทฺวยจิตฺตํ, วิเสสโต ปญฺจกามคุณโลเภน สเฐา มายาวี จ โหติ, ปญฺจกามคุณิกราโค จ อนาคามิมเคฺคเนว นิรวเสสโต ปหียติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ตํสมุฏฺฐาปกจิตฺตานํ อปฺปหีนตฺตา”**ติฯ เตปิ สุปฺปหีนา โหนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **ต**นฺติ ปฐมมเคฺคเนว ปหานํ **ปุพฺพาปเรน น สนฺธิยติ** “ยโถธิ โข”ติ เอตฺถ โอธิวจนสฺส มคฺคตฺตยวาจกตฺตาฯ รตนตฺตเย อเวจฺจปฺปสาโท นาม อริยกนฺตสีลํ วิย โสตาปนฺนสฺส องฺคานิ, เต จ ปหานโต ปจฺฉานิทฺทิฏฺฐา, ตสฺมา อิธ วุตฺตปฺปหานํ วิกฺขมฺภนปหานเมวาติ เกจิ วทนฺติฯ **เตสํ อิจฺฉามตฺตเมว** ยถาวุตฺตปหานเสฺสว วเสน อเวจฺจปฺปสาทานํ โอธิโส ปหานสฺส วิภาวิตตฺตา, สฺวายมโตฺถ เหฏฺฐา ยุตฺติโตปิ ปกาสิโตเยวฯ

๗๔. **เอกเมเกน ปเทน โยเชตพฺพํ,** ยโต เอกเมกสฺสปิ อุปกฺกิเลสสฺส สภาวาทิโต ทสฺสนํ นิยฺยานมุขํ โหติ, ตถา เจว เหฏฺฐา สํวณฺณิตํฯ อนาคามิมคฺควเสน ปหานํ วตฺวา ปสาทสฺส อุทฺธฏตฺตา วุตฺตํ **“อนาคามิมเคฺคน โลกุตฺตรปฺปสาโท อาคโต”**ติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา “โลกิโย อุปฺปชฺชตี”ติ วุตฺตนฺติ? “อิติปิ โส ภควา”ติอาทินยปฺปวตฺตสฺส โลกิยตฺตาฯ นิพฺพานารมฺมโณ เอว หิ โลกุตฺตโร ปสาโทฯ “อิติปิ โส ภควา”ติอาทิวจเนน โลกิยํ, อเวจฺจปฺปสาทวจเนน โลกุตฺตรนฺติ **โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกํ ปสาทํ ทเสฺสโนฺต**ฯ อเวจฺจ รตนตฺตยคุเณ ยาถาวโต ญตฺวา ปสาโท **อเวจฺจปฺปสาโท**ฯ โส ปน ยสฺมา มเคฺคนาคตตฺตา เกนจิ อกมฺปนิโย อปฺปธํสิโย จ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อจเลน อจฺจุเตนา”**ติฯ ตตฺถ โลกุตฺตโร สพฺพโส พุทฺธคุณาทีสุ สโมฺมหํ วิทฺธํเสโนฺต ตตฺถ กิจฺจโต ปวตฺตติ, อิตโร อารมฺมณวเสน เต อารพฺภฯ **ตํวิธิ**นฺติ ตํ ตสฺส อุปฺปนฺนปฺปการํฯ **อนุสฺสติฏฺฐานานี**ติ อนุสฺสติกมฺมฏฺฐานานิฯ

๗๕. **โสมนสฺสาทีติ อาทิ**-สเทฺทน ญาณาทีนิ สงฺคณฺหาติฯ โจรานํ อภิณฺหํ สญฺจรณฏฺฐานตาย **ปจฺจนฺต**คฺคหณํฯ **ปจฺจเวกฺขโต**ติ “อสุกสฺมิญฺจ ฐาเน อิเม จิเม โจรา เอวญฺจ เอวญฺจ วินาสิตา”ติ ปจฺจเวกฺขโต **รโญฺญ วิย**ฯ

โย โย โอธิ **ยโถธิ**ฯ ยถา-สโทฺท พฺยาปนิจฺฉายํ, โข สโทฺท อวธารเณติ ทเสฺสโนฺต **“สกสกโอธิวเสน จตฺตเมว โหตี”**ติอาทิมาหฯ เตน “วนฺต”นฺติอาทีสุปิ อวธาเรตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ **สกสกโอธิวเสนา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“เทฺว โอธี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ยํมคฺควชฺฌา**ติ เยน มเคฺคน อนวเสสโต ปหาตพฺพาฯ อนวเสสปฺปหานวเสน หิ ตํตํมคฺควชฺฌานํ กิเลสานํ ตทญฺญมคฺควเชฺฌหิ อสมฺมิสฺสตา, อญฺญถา เย สกสกโอธิวเสน อุปริ

มคฺควชฺฌา, เต เหฏฺฐิมมเคฺคหิ ปหีนาปายคมนียาทิสภาวา เอว เตหิ ปหียนฺตีติ ปหานวเสน สมฺมิสฺสา สิยุํฯ **เตน เตเยว ปหีนา โหนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตตฺุตฺตริปี**ติ ตโต ปหานนิมิตฺตโสมนสฺสุปฺปตฺติโต อุทฺธมฺปิฯ ปฏิปเกฺขสุ โอธิโส ปวตฺติกิจฺจตฺตา **โอธีติ เหฏฺฐา ตโย มคฺคา วุจฺจนฺติ**ฯ **เต หี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส วิวรณํฯ **อิมสฺส ภิกฺขุโน**ติ อนาคามึ สนฺธายาหฯ เตน วุตฺตํ **“เหฏฺฐามคฺคตฺตเยน จตฺต”**นฺติฯ

เกจิ จตฺตมฺปิ คณฺหนฺติ, นยิทเมวนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“วนฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ น หิ ยํ เยน วนฺตํ, โส ปุน ตํ อาทิยติฯ เตนาห **“อนาทิยนภาวทสฺสนวเสนา”**ติฯ วนฺตมฺปิ กิญฺจิ สสนฺตติลคฺคํ สิยา, นยิทเมวนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“มุตฺต”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“สนฺตติโต วินิโมจนวเสนา”**ติฯ มุตฺตมฺปิ กิญฺจิ มุตฺตพนฺธนา วิย ผลํ กุหิญฺจิ ติฏฺฐติ, น เอวมิทนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“ปหีน”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“กฺวจิ อนวฏฺฐานทสฺสนวเสนา”**ติฯ ยถา กิญฺจิ ทุนฺนิสฺสฏฺฐํ ปุน อาทาย สมฺมเทว นิสฺสฏฺฐํ ปฏินิสฺสฏฺฐนฺติ วุจฺจติ, เอวํ วิปสฺสนาย นิสฺสฏฺฐํ อาทินฺนสทิสํ มเคฺคน ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ นาม โหตีติ ทสฺสนตฺถํ **“ปฏินิสฺสฏฺฐ”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“อาทินฺนปุพฺพสฺส ปฏินิสฺสคฺคทสฺสนวเสนา”**ติฯ น กาปุริเสน วิย ปรมฺมุเขน นิสฺสฏฺฐํ , อถ โข อภิมุเขเนว นิสฺสฏฺฐนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“ปฏินิสฺสฏฺฐ”**นฺติ วุตฺตํฯ เตนาห **“ปฏิมุขํ วา”**ติอาทิฯ **อุปคนฺตพฺพโต**ติ อตฺตโน หิตสุขํ ปจฺจาสีสเนฺตน เอกเนฺตน อธิคนฺตพฺพโตฯ **ธารณโต**ติ ตํสมงฺคีนํ อปายปาตโต สนฺธารเณนฯ **คโนฺถ “เวโท”ติ วุจฺจติ** ‘‘วิทนฺติ เอเตนา’’ติ, เวเทหิ ญาเณหิ คโต ปฏิปโนฺนติ **เวทคู**ฯ **อภิชญฺญา**ติ ชาเนยฺยฯ **เวทชาตา**ติ อุปฺปนฺนโสมนสฺสาฯ **ญาณํ “เวโท”ติ วุจฺจติ** ‘‘เวทิตพฺพํ เวเทตี’’ติฯ **โสมนสฺสํ “เวโท”ติ วุจฺจติ** อารมฺมณรสํ วินฺทติ อนุภวตีติฯ

อุปฺปนฺนนฺติ อเวจฺจปฺปสาทํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํฯ **วุตฺตปฺปการเมว เวท**นฺติ ‘‘โสมนสฺสํ โสมนสฺสมยญาณญฺจา’’ติ เอวํ วุตฺตปฺปการเมวฯ **อตฺถเวท**นฺติ อเตฺถ เหตุผเล เวทํฯ **ธมฺมเวท**นฺติ ธเมฺม เหตุมฺหิ เวทํฯ เตนาห **“อเวจฺจปฺปสาทสฺส เหตุ”**นฺติอาทิฯ อิธ ธมฺมตฺถสทฺทา เหตุผลปริยายาติ อิมมตฺถํ ปาฬิยา เอว ทเสฺสตุํ **“วุตฺตเญฺหต”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตเมว อตฺถญฺจ ธมฺมญฺจา**ติ อโตฺถ ธโมฺมติ จ วุตฺตํ อเวจฺจปฺปสาทนิมิตฺตํ ยถาวุตฺตํ กิเลสปฺปหานญฺจฯ **อตฺถธมฺมานิสํสภูตํ เวท**นฺติ ยถาวุตฺตอตฺถธมฺมานิสํสภูตํ โสมนสฺสมยญาณสงฺขาตํ เวทญฺจฯ **ปาโมชฺช**นฺติ ตรุณปีตึ อาหฯ **ปจฺจเวกฺขณาการปฺปวเตฺตนา**ติ เอเตน ปจฺจเวกฺขณา เอเวตฺถ อนวชฺชสภาวตาย ธโมฺมติ วุโตฺตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปีติ ชายตี**ติ ปรปฺปจฺจยํ พลวปีติมาหฯ **ปีณิตมนสฺสา**ติ ปสฺสทฺธิอาวเหหิ อุฬาเรหิ ปีติเวเคหิ ติตฺตจิตฺตสฺสฯ **กาโย**ติ นามกาโยฯ **วูปสนฺตทรโถ**ติ กิเลสปริฬาหานํ ทูรีภาเวน สุฏฺฐุ อุปสนฺตทรโถฯ ปจฺจเวกฺขณเหตุกํ จิตฺตสฺส สมาธานํ อิธ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“อปฺปิตํ วิย อจลํ ติฏฺฐตี”**ติฯ

๗๖. กามํ ‘‘พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโตมฺหิ, ธเมฺม สเงฺฆ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโตมฺหี’’ติ อิทมฺปิ ตสฺสา ปจฺจเวกฺขณาย ปวตฺติอาการปกาสนเมว, อิทํ ปน วิเสสโต รตนตฺตเย อุปฺปนฺนโสมนสฺสาทิปฺปกาสนปทํฯ ‘‘ยโถธิ โข ปนา’’ติ อิทมฺปิ สวิเสสํ ปจฺจเวกฺขณาการปฺปกาสนปทนฺติ อธิปฺปาเยน **“อิทานิ ยโถธิ…เป…. ปกาเสตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ จตฺตาโรปิ ปน วารา ปจฺจเวกฺขณาการปฺปกาสนวเสน เจว โสมนสฺสาทิอานิสํสทสฺสนวเสน จ วุตฺตาติ สกฺกา วิญฺญาตุํ อุภยตฺถาปิ อุภยสฺส วุตฺตตฺตาฯ ยทิปิ อริยมโคฺค เอกจิตฺตกฺขณิโก น ปุน อุปฺปชฺชติ, ปฏิปกฺขสฺส ปน เตน สุปฺปหีนตฺตา ตํสมงฺคี อปริหานธโมฺม ตํสีลาทิภาเวเนว วุจฺจตีติ อาห **“ตสฺส อนาคามิมคฺคสมฺปยุตฺตํ สีลกฺขนฺธํ ทเสฺสตี”**ติอาทิฯ ‘‘เอวํธมฺมา เต ภควโนฺต อเหสุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๑๓; ม. นิ. ๓.๑๙๗-๑๙๘; สํ. นิ. ๕.๓๗๘) วิย อิธ ธมฺม-ส

โทฺท สมาธิปริยาโยติ อาห **“สมาธิกฺขนฺธํ ปญฺญากฺขนฺธญฺจ ทเสฺสติ”**ติฯ ตถา หิ โส สมฺปยุตฺตธมฺเม เอการมฺมเณ อวิกฺขิปมาเน อวิปฺปกิเณฺณ อวิสเฏ กตฺวา สมํ, สมฺมา จ อาทห โนฺต ตถา เต ธาเรตีติ จ วตฺตพฺพตํ อรหตีติ ธโมฺมติ จ วุจฺจติฯ **อเนกรูปานนฺ**ติ อเนกปฺปการานํฯ อนฺตราโย นาม อปฺปฏิลทฺธสฺส วา อลพฺภนวเสน, ปฏิลทฺธสฺส วา ปริหานวเสน, ตทุภยมฺปิ อิธ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **“มคฺคสฺส วา”**ติอาทิมาหฯ **เนวสฺส ตํ โหติ อนฺตรายายา**ติ ตสฺส อนาคามิโน ปิณฺฑปาตโภชนํ เนว โหติ อนฺตรายาย อุกฺกํสคตาย ปจฺจเวกฺขณาย ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชนโตฯ ตญฺจสฺสา อุกฺกํสคมนํ หตปฏิปกฺขตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **“มเคฺคน วิสุทฺธจิตฺตตฺตา”**ติ อาหฯ

เอตฺถาติ เอตสฺมิํ อนฺตรายาภาเวฯ **เอตเทว** วิสุทฺธจิตฺตตฺตเมว **การณํ**ฯ เอตฺถ จ ‘‘เนวสฺส ตํ โหติ อนฺตรายายา’’ติ อิมินา เหฏฺฐา วุตฺตปฺปหานํ อนาคามิมเคฺคเนวาติ สิทฺธํ โหติฯ อนาคามิโน หิ สพฺพโส กามราโค ปหีโน โหติ, รสตณฺหาย อภาวโต ตาทิสปิณฺฑปาตปริโภโค อคฺคมคฺคาธิคเม กสฺมิญฺจิปิ อนฺตรายาย น โหตีติฯ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, วตฺถ’’นฺติ วทโนฺต ภควาอาทิมฺหิ อตฺตนา อุปนีตวตฺถูปมํ อนุสเนฺธติฯ อุทกสฺส อจฺฉภาโว ปงฺกเสวาลปณกาทิมลาภาเวน ปสนฺนตาย, ตพฺพิปริยายโต พหลตาติ อาห **“อจฺฉนฺติ วิปฺปสนฺน”**นฺติฯ วณฺณนิภาย วิคตสํกิเลสตาย สมุชฺชลนํ ปภสฺสรตาย วตฺถสฺส, ตํ ปริโยทาตนฺติ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ อาห **“ปริโยทาตํ ปภสฺสรตายา”**ติฯ **อุกฺกํ พเนฺธยฺยา**ติ องฺคารกปลฺลํ ยถา ทารุฆฏิกงฺคาราทิเกน น ภิชฺชติ, เอวํ ตนฺมตฺติกาเลปาทินา พเนฺธยฺยฯ เมฆปฏลโต เวรมฺภวาตธาราสงฺฆฏฺฏนโต วิชฺชุตา วิย เกวลํ วาตธาราสงฺฆฏฺฏนชนิตา ปภา อุกฺกาปภา, สา ปน ยสฺมา ทุวินฺนํ วาตธารานํ เวคสมฺภูตสงฺฆฏฺฏนเหตุกา, ตสฺมา การณวเสน **“วาตเวโค อุกฺกา”**ติ วุตฺตํฯ

๗๗. **ยถานุสนฺธิวเสนา**ติอาทิมฺหิ อุฎฺฐิตเทสนาย อนุรูปา อนุสนฺธิ ยถานุสนฺธิ, ตสฺสา วเสนฯ พฺยติเรกทสฺสนํ วิย หิ สาเธตพฺพสฺส อาทิมฺหิ อุฎฺฐิตเทสนาย ปฏิปกฺขทสฺสนมฺปิ อนุรูปเทสนาว สมฺมเทว ปติฏฺฐาปนภาวโต, ยถา ตํ อาวตฺตหารโยชนายํ วิสภาคธมฺมาวตฺตนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **“ยถานุสนฺธิวเสน เทสนา อาคตา”**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรโนฺต ตปฺปสเงฺคน อิตเรปิ อนุสนฺธี ทเสฺสตุํ **“ตโย หี”**ติอาทิมาหฯ **พหิทฺธา**ติ พาหิเรสุ วตฺถูสุฯ **อสติ ปริตสฺสนา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิปริตสฺสนาภาโวฯ **วิสฺสชฺชิตสุตฺตวเสนา**ติ ‘‘อิธ ภิกฺขุ เอกจฺจสฺสา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔๒) วิสฺสชฺชิตสุตฺตวเสนฯ **เยน ธเมฺมนา**ติ สีลาทิโวทานธเมฺมสุ อกฺขนฺติยาทิสํกิเลสธเมฺมสุ จ เยน เยน ธเมฺมนฯ **ฉ อภิญฺญา อาคตา**ติ อิมินา ‘‘อนุรูปธมฺมวเสน วา’’ติ วุตฺตวิกปฺปํ ทเสฺสติ, เสเสหิ ‘‘ปฏิปกฺขวเสน วา’’ติ วุตฺตวิกปฺปํฯ อกฺขนฺติยา หิ กกจูปโมวาโท (ม. นิ. ๑.๒๒๒) ปฏิปโกฺข, ตถา ทิฏฺฐิยา ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ เอวํ ปฏิภาคา สุญฺญตากาเรนฯ เสสทฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ‘‘จิเตฺต สํกิลิเฏฺฐ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา’’ติ (ม. นิ. ๑.๗๐) เหฏฺฐา กิเลสเทสนา อาคตาฯ **สโพฺพ**ติ อนวเสโสฯ **สพฺพากาเรนา**ติ อาทีนวานิสํสปจฺจเวกฺขณปุคฺคลโทสชานนาทินา สพฺพปฺปกาเรนฯ

๗๘. ‘‘เมตฺตา ภาเวตพฺพา พฺยาปาทสฺส ปหานายา’’ติอาทิวจนโต (อ. นิ. ๙.๑) เมตฺตาทโย พฺยาปาทวิเหสารติราคานํ ปฏิปกฺขาฯ ยสฺมา ‘‘โส อตฺถี’’ติอาทินา ภควตา อนาคามิโน อคฺคมคฺคาธิคมนํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตฺวา กถิตํ, ตสฺมา ตํ ทเสฺสโนฺต **“อิทานิสฺสา”**ติอาทิมาหฯ

พฺรหฺมวิหารธมฺมติ พฺรหฺมวิหาเร เจว พฺรหฺมวิหารสหคตธมฺเม จฯ เตนาห **“นามวเสนา”**ติฯ ววตฺถเปตฺวาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ นามนฺติปิ หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา วุจฺจนฺติฯ **อิมินา นเยนา**ติ เอเตน ภูตนิสฺสิตานํ เสสุปาทายธมฺมานํ สเพฺพสมฺปิ ปหาตพฺพตณฺหาวชฺชานํ เตภูมกธมฺมานํ ปริคฺคหวิธึ อุลฺลิเงคติฯ สภาวโต วิชฺชมานํ ตํ อตฺตปจฺจกฺขํ กตฺวา ญาเณน ยาถาวโต ปฏิวิชฺฌิยมานตํ อุปาทาย ‘‘อตฺถิ อิท’’นฺติ ยถาววตฺถาปิตํ นามรูปํฯ เตเนวาห **“เอตฺตาวตาเนน ทุกฺขสจฺจววตฺถานํ กตํ โหตี”**ติฯ สาวธารณเณฺจตํ วจนํ, โลกสมญฺญาสิทฺธํ สตฺตอิตฺถิปุริสาทิ วิย, อิโต พาหิรกปริกปฺปิตํ ปกติอาทิ ทฺรพฺยาทิ ชีวาทิ กายาทิ วิย จ น ปรมตฺถโต นตฺถิ, อเตฺถวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปชานาตี**ติ ปุพฺพภาเคตาว ลกฺขณรสาทิวเสน เจว ปฏิคฺคหวิภาควเสน จ ปการโต ชานาติ, อปรภาเค ปน ปริญฺญาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌโนฺต ชานาติฯ เอกนฺตหีนา นาม อกุสลธมฺมา สมฺปติ อายติญฺจ ทุกฺขมูลตฺตา, ตตฺถาปิ วิเสสโต ตณฺหาติ อาห **“ทุกฺขสฺส สมุทยํ ปฏิวิชฺฌโนฺต อตฺถิ หีนนฺติ ปชานาตี”**ติฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปธานภาวํ นีตตฺตา ปณีตนฺติ อิมินา อเตฺถน อริยมโคฺค ‘‘ปณีต’’นฺติ วุจฺจตีติ อาห **“ปหานุปายํ วิจินโนฺต อตฺถิ ปณีตนฺติ ปชานาตี”**ติฯ ‘‘อุตฺตมเฏฺฐน จ ปณีต’’นฺติ วุจฺจมาเน นิโรธสจฺจสฺสปิ สงฺคโห สิยา, ตสฺส ปน ปทนฺตเรน สงฺคหิตตฺตา วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อปฺปมญฺญามุเขน วิปสฺสนาภินิเวสเสฺสว กตตฺตา **“พฺรหฺมวิหารสญฺญาคตสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ ‘‘สพฺพสฺสปิ เตภูมกสฺส สญฺญาคตสฺสา’’ติ วตฺตุํ วฏฺฏติเยวฯ น เจตฺถ อสงฺคโห ตสฺสาปิ สญฺญาย อาคตภาวโตฯ โลกํ อุตฺตริตฺวา สมติกฺกมิตฺวา นิสฺสริตฺวา วิสํยุตฺตํ หุตฺวา ฐิตตฺตา วุตฺตํ **“อุตฺตริ นิสฺสรณํ นิพฺพาน”**นฺติฯ

จตูหิ อากาเรหีติ ‘‘อตฺถิ หีน’’นฺติอาทีหิ จตูหิ ปกาเรหิฯ อนฺวยญาณตาย อนุโพธภูตาย วิปสฺสนาปญฺญาย ชานนโตฺถ ธมฺมญาณตาย ปฏิเวธภูตาย มคฺคปญฺญาย ทสฺสนโตฺถ สภาวสิโทฺธติ ทเสฺสโนฺต **“วิปสฺสนาปญฺญาย จตฺตาริ สจฺจานิ ชานนโต มคฺคปญฺญาย ปสฺสโต”**ติ วุตฺตํฯ **ภยเภรเว วุตฺตนเยเนวา**ติ ภยเภรวสุตฺตวณฺณนายํ อตฺตนา วุตฺตอตฺถวจนตฺถปาเฐน อิธ ปาฐสฺส สทิสตฺตา อติทิสโนฺต **“กามาสวาปิ...เป.... ปชานาตี”**ติ อาหฯ เอตฺถ จ ยสฺมา ‘‘กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจติ…เป…. อวิชฺชาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติ ‘‘ขีณา ชาตี’’ติอาทีนิ วทตา ภควตา จตุตฺถมโคฺค นิทฺทิโฏฺฐ, ตสฺมา ยํ เหฏฺฐา **อฏฺฐกถายํ** วุตฺตํ ‘‘โส จ อุปริ จตุตฺถมคฺคเสฺสว นิทฺทิฏฺฐตฺตา ยุชฺชตี’’ติ, ตํ สุวุตฺตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตสฺส โจทนตฺถายาติ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ภควา อตฺตโน โจทนตฺถาย ‘‘ปุจฺฉ มํ ตฺวํ พฺราหฺมณ ยเทตฺถ ตยา มนสาภิสมีหิต’’นฺติ โจทนาย, โอกาสทานตฺถายาติ อธิปฺปาโยฯ เทสนาสนฺนิสฺสโย พฺราหฺมณสฺส ตถารูโป เอตฺถ อชฺฌาสโยปิ นตฺถีติ ยถาวุตฺตอนุสนฺธิตฺตยวินิมุตฺตตฺตา **“ปาฏิเยกฺกํ อนุสนฺธึ อาหา”**ติ วุตฺตํฯ จิตฺตคตตฺตา **อพฺภนฺตเรนฯ กิเลสวุฏฺฐานสินาเนนา**ติ กิเลสมลปวาหเนน ราคปริฬาหาทิวูปสมกเรน จ อฏฺฐงฺคิกอริยมคฺคสลิลสินาเนนฯ

๗๙. ธมฺมสภามณฺฑปํ ตาวเทว อุปคตตฺตา พาหุกา นทิโต **อาคตํ วิย มญฺญมาโน**ฯ อริยผลมทฺทนจุณฺณาทโย เตลสิเนหสฺส วิเวจเนน ฯ ลูขภาโว โลกํ, ตํ เอติสฺสา อตฺถีติ โลกาติ สมฺมตาฯ **โลกฺขสมฺมต**คฺคหเณน ‘‘ตถา สา นที โลเก ปากฏา’’ติ เอวํ ปวตฺตํ อตฺตโน มิจฺฉาคาหํ ทีเปติฯ เตนาห **“วิสุทฺธภาวํ เทตีติ เอวํ สมฺมตา”**ติฯ ปาปปวาหเนน สมฺปรายิกาทิสมฺปตฺติอาวหโต โลกสฺส หิตา **โลกฺยา**ฯ โลกฺยาติ สมฺมตาติ สพฺพํ ปุริมสทิสํฯ เตนาห **“เสฏฺฐํ โลกํ คมยตีติ เอวํ สมฺมตา”**ติฯ **ปุญฺญสมฺมตา**ติ ปุชฺชภวผลนิพฺพตฺตเนน สตฺตานํ ปุนเนน วิโสธเนน ปุญฺญาติ สมฺมตาฯ **ตทตฺถทีปนตฺถเมวา**ติ ตสฺสา ปุเพฺพ อาคตเทสนาย

อตฺถทีปนตฺถเมวฯ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปุน ทีปนํ กิมตฺถิยนฺติ อาห **“คาถารุจิกาน”**นฺติฯ จุณฺณิกวจนํ อสมฺภาเวนฺตา ตถา จ วุเตฺต อตฺถมพุชฺฌนกา ปชฺชวจนํ สมฺภาเวนฺตา ตถา จ วุเตฺต พุชฺฌนกา คาถารุจิกาฯ **วิเสสตฺถทีปนตฺถ**นฺติ วิสิฏฺฐทีปนตฺถํ, ปุริมเทสนาย อญฺญทีปนตฺถนฺติ อโตฺถฯ

‘‘คจฺฉติ ปน ภวํ โคตโม พาหุกํ นทิํ สินายิตุ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๗๘) เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา **พาหุกนฺติ อิทเมว เอตฺถ ตทตฺถทีปกํฯ เสสานิ** อธิกกฺกาทิวจนานิ ตโต วิสิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส โพธนโต **วิเสสตฺถทีปกานิ**ฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภควตา พฺราหฺมเณน อวุตฺตานิ อธิกกฺกาทีนิ คหิตานีติ อาห **“ยเถว หี”**ติอาทิฯ กกฺกนฺติ นฺหานปิณฺฑํ อธิเปฺปตํ, นฺหายิตฺวา อธิกํ กกฺกํ เอตฺถ คณฺหนฺตีติ **อธิกกฺกํ**ฯ เตนาห **“นฺหานสมฺภารวเสนา”**ติอาทิฯ **มณฺฑลวาปิสณฺฐาน**นฺติ วฏฺฏโปกฺขรณีสณฺฐานํฯ **นทิโย**ติ วิสุํ นทิโย, น อธิกกฺกาทีนิ วิย ติตฺถมตฺตํฯ

ตีหิ ปเทหีติ สุนฺทริกาปยาคพาหุกาปเทหิฯ **จตฺตารี**ติ อธิกกฺกาทีนิ จตฺตาริฯ **วุตฺตาเนว โหนฺตี**ติ โลกสมฺมตาลกฺขเณน เอกลกฺขณตา พฺราหฺมณสฺส อธิปฺปาเยน, ปรมตฺถโต ปน ปาปปวาหลกฺขเณน เอกลกฺขณตฺตาฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ **กิญฺจิ** ปาปสุทฺธิํ **น กโรนฺติ** เยวฯ **น หิ นํ โสธเย**ติ นํ ปุคฺคลํ น โสธเยฯ **เวรกิพฺพิสภาวํ อปฺปตฺตา** นาม กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตาฯ เตนาห **“ขุทฺทเกหี”**ติฯ

ปฏิหนฺนฺตติ อยุตฺตภาวทสฺสเนน ตํ ทิฏฺฐิํ ปฏิพาหนฺตฯ ตตฺถายํ ปฏิพาหนวิธิ ยถา ยํ กิญฺจิ อุทโกโรหนํ น ปาปปวาหนํ, เอวํ โย โกจิ นกฺขตฺตโยโค ปาปเหตูนํ ปฏิปกฺขาภาวโตฯ ยญฺหิ วินาเสติ, โส ตสฺส ปฏิปโกฺขฯ ยถา อาโลโก อนฺธการสฺส วิชฺชา จ อวิชฺชาย, น เอวํ อุทโกโรหนํ นกฺขตฺตโยโค วา ปาปเหตูนํ โลภาทีนํ ปฏิปโกฺข, ตสฺมา นิฏฺฐเมตฺถ คนฺตพฺพํ ‘‘น อุทโกโรหนาทิ ปาปปวาหน’’นฺติฯ **นิจฺจํ ผคฺคุนีนกฺขตฺต**นฺติ สุทฺธสีลาทิกสฺส สพฺพกาลํ มงฺคลทิวโส เอวาติ อธิปฺปาโยฯ **อิตโร**ติ สีลาทิวเสน อสุโทฺธฯ **นิจฺจเมว อุโปสโถ** อริยุโปสเถน อุปวุตฺถภาวโตฯ **สุทฺธสฺสา**ติ ปริสุทฺธมโนสมาจารสฺสฯ **สุจิกมฺมสฺสา**ติ ปริสุทฺธกายวจีสมาจารสฺสฯ เตนาห **“นิกฺกิเลสตายา”**ติอาทิฯ **กุสลูปสญฺหิต**นฺติ อนวชฺชภาวูปคตํฯ **วตสมาทาน**นฺติ ธุตธมฺมสมาทานาทิ **สมฺปนฺนเมว โหติ,** นาสฺส วิปตฺติ อตฺถีติ อโตฺถฯ **มม สาสเนเยว สินาหิ,** ยทิ อจฺจนฺตเมว สุทฺธิํ อิจฺฉสีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“สเจ”**ติอาทิฯ **เขมต**นฺติ เขมภาวํฯ ยถา สพฺพภูตานิ ตปวเสน เขมปฺปตฺตานิ อภยปฺปตฺตานิ โหนฺติ, เอวํ กโรหีติ ตํ เหฏฺฐา ทสฺสิตํ เมตฺตาทิภาวนํ พฺราหฺมณสฺส สเงฺขเปน อุปทิสเนฺตนสฺส เอกจฺจสมาธิสมฺปทาตทวินาภาวินี ปญฺญาสมฺปทา จ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตนาห **“มโนทฺวารสุทฺธิ ทสฺสิตา”**ติฯ

ตสฺส ปน สมฺปทาทฺวยสฺส นิสฺสยภูตํ สีลสมฺปทํ ทเสฺสตุํ **“สเจ มุสา น ภณสี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ ยถา ‘‘สเจ มุสา น ภณสี’’ติอาทินา มุสาวาท-ปาณาติปาต-อทินฺนาทาน-ปฏิวิรติวจเนน อวเสสกายวจีทุจฺจริตวิรตีปิ วุตฺตา เอว โหติ ลกฺขณหารนเยน, เอวํ ‘‘สทฺทหาโน อมจฺฉรี’’ติ สทฺธาทิธนสมฺปทานิโยชเนเนว อวเสสอริยธนสมฺปทานิโยชนมฺปิ สิทฺธเมว โหตีติ สทฺธาทโย วิมุตฺติปริปาจนียธมฺมา พฺราหฺมณสฺส ปกาสิตา เอวาติ เวทิตพฺพาฯ เตเนวาห **“อิมาย เอว ปฏิปตฺติยา กิเลสสุทฺธี”**ติฯ **คยา สมฺมตตรา** พาหุกาทีหิปีติ อธิปฺปาโยฯ

๘๐. เอโกติ อสหาโย, เอสา ปนสฺส อสหายตา เอกีภาเวนาติฯ น หิสฺส ตาว ตณฺหา ทุติยตา วิคตาฯ เตเนวาห **“น จิรเสฺสวา”**ติอาทิฯ เอกคฺคหเณเนว กาเยน วูปกฏฺฐตา วุตฺตาติ อาห **“วูปกโฏฺฐ จิตฺตวิเวเกนา”**ติฯ เตน ‘‘ทิวา จงฺกเมน นิสชฺชายา’’ติอาทินา (ม. นิ.

๑.๔๒๓; ๓.๗๕; วิภ. ๕๑๙; มหานิ. ๑๖๑) อาคตํ ชาคริยานุโยคมาหฯ ตถาภูตสฺส จสฺส เอกาทสหิ องฺคีหิ อาทิเตฺต ตโย ภเว ปสฺสโต ยถา ปมาทสฺส เลโสปิ นาโหสิ, เอวํ กมฺมฏฺฐานํ พฺรูเหนฺต สมฺมเทว ปทหติฯ กตฺถจิ สงฺขารคเต อนเปกฺขจิตฺโต นิพฺพานาธิมุตฺโต เอว วิหาสีติ ทเสฺสตุํ **“อปฺปมตฺโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ขีณา ชาตี**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วตฺถสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. สเลฺลขสุตฺตวณฺณนา

๘๑. ‘‘จุนฺท’’ติ ตสฺส มหาเถรสฺส นามํ, ปูชาวเสน ปน **มหาจุนฺท**ติ วุจฺจติ ยถา **“มหาโมคฺคลฺลาโน”**ติฯ อตฺตโน วา จุนฺทํ นาม ภาคิเนยฺยเตฺถรํ อุปาทาย อายสฺมโต สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ภาตา อยํ มหาเถโร **“มหาจุนฺท”**ติ ปญฺญายิตฺถ ยถา ‘‘มหาปนฺถโก’’ติฯ **สายนฺหสมยน**ฺติ ภุมฺมเตฺถ เอกํ อุปโยควจนนฺติ อาห **“สายนฺหกาเล”**ติฯ น เหตฺถ อจฺจนฺต สํโยโค สมฺภวตีติฯ **สตฺตสงฺขาเรหี**ติ สทฺธิวิหาริกอเนฺตวาสิกอุปาสกาทิสเตฺตหิ เจว รูปารมฺมณาทิสงฺขาเรหิ จฯ **ปฏินิวตฺติตฺวา**ติ อปสกฺกิตฺวาฯ **นิลียน**ฺติ วิเวจนํ กายจิเตฺตหิ ตโต วิวิตฺตตาฯ **เอกีภาโว**ติ หิ กายวิเวกมาห, **ปวิเวโก**ติ จิตฺตวิเวกํฯ **ตโต วุฏฺฐิโต**ติ ตโต ทุวิธวิเวกโต ภวงฺคุปฺปตฺติยา, สพฺรหฺมจารีหิ สมาคเมน จ อเปโตฯ **อภิวาทาเปตฺวา**ติ อภิวาทํ กาเรตฺวาฯ **เอวน**ฺติ ยถาวุตฺตอภิวาทวเสนฯ ปคฺคยฺหาติ อุนฺนาเมตฺวาฯ อนุปจฺฉินฺนภวมูลานํ ตาว เอวํ อภิวาโท โหตุ, อุจฺฉินฺนภวมูลานํ กิมตฺถิโยติ อาห **“เอตํ อาจิณฺณํ ตถาคตาน”**นฺติฯ เตน น ตถาคตา สมฺปรายิกํเยว สตฺตานํ สุขํ อาสีสนฺติ, อถ โข ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ กสฺมา เอวํ ตถาคตา อภิวทนฺตีติ ตตฺถ การณมาห **“สุขกามา หี”**ติอาทิฯ **ปุถุกายา**ติ พหู สตฺตกายาฯ **ยกฺขา**ติ เทวาฯ เต หิ ปูชนียตาย ‘‘ยกฺขา’’ติ **วุจฺจน**ฺติฯ **อภิวทนฺตี**ติ อาสีสิตเมวตฺถํ ญาณกรุณาหิ อภิมุขํ กตฺวา วทนฺติฯ

ยาติ อนิยมโต คหิตา นิยมโต ทเสฺสโนฺต **“อิมา”**ติ อาหฯ **อิมา**ติ จ อาสนฺนปจฺจกฺขวจนนฺติ อาห **“อภิมุขํ กโรโนฺต วิยา”**ติ , ตํ ตํ ทิฏฺฐิคติกํ จิตฺตคตํ สมฺมุขา วิย กโรนฺตติ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐิโย**ติ ปุริมปทโลเปน ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“มิจฺฉาทิฏฺฐิโย”**ติ อาหฯ สเตฺตสุ ทิฏฺฐิคตจิตฺตุปฺปาเทสุ อุปฺปชฺชมานา, สเตฺตสุ วา วิสยภูเตสุ อารพฺภ อุปฺปชฺชมานา **“สเตฺตสุ ปาตุภวนฺตี”**ติ วุตฺตาฯ **อตฺตวาเทนา**ติ อตฺตานํ อารพฺภ ปวเตฺตน วจเนนฯ **ปฏิสํยุตฺตา**ติ ‘‘อตฺถิ อตฺตา’’ติ คาเห คาหเณ จ วิสยภาเวน ปฏิสํยุตฺตาฯ ทิฏฺฐิคติเกน ทิฏฺฐิํ คาหเนฺตหิ คหเณ คาหาปเณ จ ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวาทสฺส วิสโยติ เตน ปฏิสํยุตฺตา นาม โหติฯ ‘‘อตฺถิ อตฺตา’’ติ เอวํ ปวตฺตา ทิฏฺฐิ อิธ อตฺตวาทปฏิสํยุตฺตา, น ตสฺสา วิสยภูโต อตฺตาฯ สา จ วิสยภาวโต ตถาปวเตฺตน วาเทน ปฏิสํยุตฺตาฯ **โลกวาทปฺปฏิสํยุตฺตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **วีสติ ภวนฺติ** ตโต ปรํ อตฺตวาทวตฺถุโน อภาวา ฯ ปญฺจปิ หิ อุปาทานกฺขเนฺธ ปเจฺจกํ ‘‘อตฺตา’’ติ เต จ อตฺตโน นิสฺสยภาเวน คณฺหโต เอตาสํ ทิฏฺฐีนํ สมฺภโว, ตพฺพินิมุตฺโต ปนายํ วิสโย อตฺตคฺคหณาการโร จ นตฺถีติฯ **สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา**ติ รูปาทีสุ อญฺญตรํ ‘‘อตฺตา’’ติ, ‘‘โลโก’’ติ วา คเหตฺวา ตํ สสฺสโต สพฺพกาลภาวี นิโจฺจ ธุโวติฯ ยถาห ‘‘รูปี อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปตี’’ติอาทิฯ **สสฺสโต**ติอาทีสุ ปฐโม สสฺสตวาทวเสน อตฺตคฺคาโห, ทุติโย อุเจฺฉทวาทวเสน, ตติโย เอกจฺจสสฺสตวาทวเสน, จตุโตฺถ ตกฺกีวาทวเสน ปวโตฺต, อมราวิเกฺขปวเสน วา ปวโตฺต อตฺตคฺคาโหฯ **อนฺตวา**ติ อตฺตโน

ปริเจฺฉทตาวเสนฯ **อนนฺตวา**ติ อปริเจฺฉทตาวเสนฯ **อนฺตวา จ อนนฺตวา จา**ติ ตทุภยวเสน, อิตโร ตกฺกีวาทวเสน ปวโตฺต อตฺตคฺคาโหฯ เอวํ ปวตฺตตฺตา อฎฺฐ โหนฺตีติ โยชนาฯ

อาทิเมวาติ อาทิมนสิการเมวฯ ตํ ปน สรูปโต ทเสฺสโนฺต **"วิปสฺสนามิสฺสกปฐม มนสิการเมวา"**ติ อาหฯ **อปฺปตฺวาปิ โสตาปตฺติมคฺค**นฺติ อิมินา อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสติฯ นามรูปปริเจฺฉทโต ปฎฺฐาย ยาว อุทยพฺพยทสฺสนํ, อยํ อิธ อาทิมนสิกาโรติ อธิเปฺปโต ปญฺญาภาวนาย อารมฺภภาวโตฯ อุทยพฺพยานุปสฺสนาสหิตตาย จสฺส **วิปสฺสนามิสฺสกตา** วจนํฯ **เอวน**ฺติ อิมสฺส อตฺถวจนํ **"เอตฺตเกเนว อุปาเยนา"**ติ , ยถาวุตฺตอาทิมนสิกาเรนาติ อ โตฺถฯ **เอตาส**นฺติ ยถาวุตฺตานํ อตฺตวาทโลกวาทปฎิสํยุตฺตานํ ทิฎฺฐีนํฯ กามญฺจ ตาสํ เตน ตทงฺควเสน ปหานํ โหติเยว, ตํ ปน นาธิเปฺปตํ, ตสฺมา สมุเจฺฉทวเสน ปหานํ ปฎินิสฺสโคฺค จ โหตีติ ปุจฺฉติฯ สพฺพโส สมุจฺฉินฺนสํโยชนตาย **อนธิมานิโกปิ สมาโน**ฯ "อริยธโมฺม อธิค โต"ติ มาโน อธิมาโน, โส เยสํ อตฺถิ เต **อธิมานิกา,** เตสํ อุทยพฺพยญาณาธิคเมน อธิมา นุปฺปตฺติ ตทวสาโน จ มนสิกาโรติ อธิเปฺปโตฯ เตน ทิฎฺฐีนํ ปหานํ น โหตีติ กถาปนตฺถํ อยํ ปุจฺฉาติ อาห **"อธิมานปฺปหานตฺถํ ปุจฺฉตี"**ติฯ "อาทิเมว นุ โข…เป…. ปฎินิสฺสโคฺค โหตี"ติ อนภิสเมตาวี วิย วทโนฺต อธิมาเน ฐิโต วิย โหตีติ อาห **"อธิมานิโก วิย หุตฺวา"**ติฯ **โส**ติ เถโรฯ **เตสํ อตฺถายาติ** เตสํ อตฺตโน อเนฺตวาสิกานํ ภควตา เอตสฺส มิจฺฉาคาหสฺส วิ เวจนตฺถายฯ เถโร กิร ธมฺมเสนาปติ วิย สทฺธึ อตฺตโน อเนฺตวาสิเกหิ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิฯ

๘๒. **ยตฺถา**ติ วิสเย ภุมฺมํฯ ทิฎฺฐีนญฺหิ อารมฺมณนิทสฺสนเมตนฺติฯ ยสฺมา ทิฎฺฐีนํ อนุสย นภูมิปิ สมุทาจรณฎฺฐานมฺปิ ขนฺธา เอว, ตสฺมา อาห **"ยตฺถ เจตา ทิฎฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺตี ติ อาทิ ปญฺจกฺขเนฺธ สนฺธาย วุตฺต**"นฺติฯ **รูปํ อภินิวิสฺสา**ติ "อิทํ รูปํ มม อตฺตา"ติ ทิฎฺฐาภินิ เวสวเสน อภินิวิสิตฺวา อารพฺภฯ อภินิวิสมานา เอว หิ ทิฎฺฐิ นํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชติฯ **"โส อตฺตา"**ติอาทีสุ ยทิทํ จกฺขาทิสงฺคหํ รูปํ, สหพฺทฺธินิพนฺธนตาย **โส เม อตฺตา,** สุขาสุขํ เอตฺถ โลกิยตีติ **โส โลโก**ฯ **"โส**เอวาหํ **เปจฺจ** ปรโลเก **ภวิสฺสามี**ติ ตถาภาเวน **นิโจฺจ,** ถิรภา เวน **ธุโว,** สพฺพทาภาวิตาย **สสฺสโต,** นิพฺพิการตาย **อวิปริณามธโมฺม**ติ อโตฺถฯ ยทิ ปญฺ จกฺขเนฺธ สนฺธาย วุตฺตํ, กถเมกวจนนฺติ อาห **"อารมฺมณวเสนา"**ติอาทิฯ นานา กรียติ เอเต นาติ **นานากรณํ,** วิเสโสฯ **ชาติวเสนา**ติ อุปฺปตฺติวเสนฯ เย หิ อนิพฺพตฺตปุพฺพา สมานาวตฺ ถา, เต อุปฺปาทสงฺขาตวิการสมงฺคิตาย อุปฺปชฺชนฺตีติ สมญฺญํ ลภนฺติฯ เตนาห **"ชาติว เสนา"**ติอาทิฯ **ปุนปฺปุนํ อาเสวิตา**ติ อนาทิมติ สํสาเร อปราปรุปฺปตฺติยา ลทฺธาเสวนาฯ เอ เตน กิเลสานํ ภาวนเฎฺฐน อนุสยตฺถํ วิเสเสติ ฯ **ถามคตา**ติ ถามภาวํ อุปคตาฯ เอเตน อนุ สเย สภาวโต ทเสฺสติฯ **ถามคมน**นฺติ จ กามราคาทีนํ อนญฺญสาธารโณ สภาโวฯ ตถา หิ วุตฺตํ "ถามคโต อนุสเย ปชหตี"ติ (ปฎิ. ม. ๓.๒๑)ฯ **อปฺปฎิวินีตา**ติ สมุเจฺฉทวินยวเสน น ปฎิวินีตาฯ อปฺปหีนา หิ ถามคตา กิเลสา อนุเสนฺตีติ วุจฺจนฺติฯ เอเตน เตสํ การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหตํ ทเสฺสติฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ อภิภวนฺติฯ เอเตน เตสํ วีติกฺกมปฺปตฺตตํ ทเสฺสติฯ **อุปฺปชฺชนฺตี**ติ ปน อิมินาว ปริยุฎฺฐานาวตฺถา ทสฺสิตาฯ

ตํ ปญฺจกฺขนฺธปฺปเภทํ อารมฺมณนฺติ ยํ ตํ "ยตฺถ เจตา ทิฎฺฐิโย อุปฺปชฺชนฺตี"ติอาทินา วุตฺตํ รูปุปาทานกฺขนฺธาทิปญฺจกฺขนฺธปเภทํ ทิฎฺฐีนํ อารมฺมณํฯ **เอตํ มยฺหํ น โหตี**ติ เอตํ ขนฺธปญฺจกํ มยฺหํ สนฺตกํ น โหติ มม กิญฺจนปลิโพธภาเวน คเหตพฺพตาย อภาวโตฯ เตนสฺส ปรมตฺถโต ตณฺหาวตฺถุภาวํ ปฎิกฺขิปติ ตาวกาลิกาทิภาวโตฯ **อหมฺปิ เอโส น อสฺมี**ติ เอโส ปญฺจกฺขนฺธปเภโท อหมฺปิ น อสฺมิ, อหนฺติ โส คเหตโพฺพ น โหตีติ อโตฺถฯ เอเตนสฺส มา

นวตฺถุภาวํ ปฏิกฺขิปติ อนิจฺจทุกฺขเชคุจฺฉาทิภาวโตฯ **เอโส เม อตฺตาปิ น โหติ** อตฺตสภาวสฺส ตตฺถ อภาวโต มมณฺจสฺส กิญฺจนปลิโพธภาเวน คเหตพฺพตาย อภาวโตฯ

ตณฺหาว มมนฺติ คณฺหาติ เอเตนาติ **ตณฺหาคาโหฯ ตํ คณฺหโนฺต**ติ ตํ อุปฺปาเทโนฺตฯ เตนาห **“ตณฺหาปปญฺจํ คณฺหาตี”**ติฯ ปปเญฺจติ สนฺตานํ วิตฺถาเรโนฺต สเตฺต สํสาเร จิรายตีติ **ปปโญฺจฯ ยถา วุตฺตปเภท**นฺติ อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปเภทํฯ **ตณฺหาปปญฺจํ ปฏิกฺขิปติ** ขนฺธปญฺจกสฺส ตณฺหาวตฺถุกาภาววิภาวเนนาติ อธิปฺปาโยฯ ปรโต ปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **ทิเฏฺฐกฏฺฐา**ติ ทิฏฺฐิยา ปหาเนกฏฺฐาฯ เตน เตสํ ปฐมมคฺควชฺฌตํ ทเสฺสติฯ สหเชกฏฺฐา ปน ทิฏฺฐิยา ตณฺหา เอว, น มาโน, สา จ โข อปายคมนียาฯ **ยถา อตฺถี**ติ เยน อนิจฺจทุกฺขาสุภานตฺตากาเรน อตฺถิ, ตถา ปสฺสโนฺต ยถาภูตํ ปสฺสติ นามฯ เตนาห **“ขนฺธปญฺจกณฺหี”**ติ อาทิฯ **เอเตเนว อากาเรนา**ติ รุปฺปนาทิอนิจฺจาทิอากาเรเนวฯ **คยฺหมานมฺปิ** อปฺปหีนวิปลฺลาเสหิฯ **เตนากาเรนา**ติ ‘‘เอตํ มม’’นฺติอาทิอากาเรนฯ **เนวตฺถิ** ยถาภูตทสฺสนวิปลฺลาสานํ ตทภาวโตฯ **สุฏฺฐุ ปสฺสนฺตสฺสา**ติ ยถา ปุน ตถา น ปสฺสิตพฺพํ, เอวํ สุฏฺฐุ สาติสยํ ปสฺสนฺตสฺสฯ

น อาทิมนสิกาเรเนว ทิฏฺฐิปฺปหานํ โหติ, อธิมานิกานํ ปน อธิมานมตฺตเมตํ ทสฺสนํฯ มเคฺคเนว ตํ โหตีติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **“โสตาปตฺติมเคฺคน ทิฏฺฐิปฺปหานํ ทเสฺสตฺวา”**ติ อาหฯ **วิภชโนฺต**ติ อธิมานิกานํ ฌานานิ อสเลฺลขภาเวน วิภชโนฺตฯ **พาลปุถุชฺชนานํ เนว อุปฺปชฺชติ** อการกภาวโตฯ **น อริยสาวกานํ** ปหีนาธิมานปจฺจยตฺตาฯ **น อฏฺฐานนิโยชโก** สปฺปายกมฺมฏฺฐาเนเยว นิโยชนโตฯ

เถโร ‘‘ยทตฺถํ สโงฺฆ ปโกฺกสติ, โส อโตฺถ ตตฺถ วาสีนํ อาคตาคตานํ อิธ อิชฺฌตี’’ติ ตํ อุทฺทิกฺขโนฺต สเงฺฆน ยาวตติยํ ปหิโตปิ น คโต น อคารเวนฯ เตนาห **“กิเมต”**นฺติอาทิฯ ปณฺฑิโต หิ ตตฺถ อตฺตโน กิจฺจเมว กโรตีติ **อญฺญตรํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ ปาเหสิฯ กิเมต**นฺติ สงฺฆสฺส อาณาย อกรณํ นาม กิเมตนฺติ กรเณ อาทรํ ทีเปโนฺต เอวมาหฯ **สฏฺฐิวสฺสาตีโต**ติ อปฺปเตฺตปตฺตสญฺญี เอว สฏฺฐิวสฺสาตีโตฯ ยสฺมา เปสลา เปสเลหิ สทฺธึ สํสนฺทนฺติ สมานาธิมุตฺติตาย, ตสฺมา เถโร **“สาธาวุโส”**ติ วตฺวา หตฺถิมาปนาทึ สพฺพํ อกาสิฯ

ตาทิโสวาติ อนนฺตรํ วุตฺตเตฺถรสทิโสว อปฺปเตฺตปตฺตสญฺญี เอว สฏฺฐิวสฺสาตีโตติ อโตฺถฯ **ปทุมคุมฺพ**นฺติ กมลสณฺฑํฯ **ปาสาทํ ปาวิสิ** วิสุสฏฺฐํ โอโลกเนนสฺส ปุถุชฺชนภาโว อตฺตนาว ปญฺญายิสฺสตีติฯ ติสฺสมหาวิหาเร กิร เถรา ภิกฺขู ตทา ‘‘สกจิตฺตํ ปสีทตี’’ติ วจนํ ปูเชนฺตา กาลเสฺสว เจติยงฺคณํ สมฺมชฺชิตฺวา เอตฺตการมฺมณเมว พุทฺธารมฺมณปีตึ อุปฺปาเทตฺวา ทิวเส ทิวเส ตถา กโรนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“ตสฺมิญฺจ สมเย”**ติอาทิฯ ‘‘ธมฺมทินฺน, อิธ ปตฺตจีวรํ ฐเปตี’’ติ **วตฺตาปิ** ปฏิสนฺถารวเสน กิญฺจิ **ปุจฺฉิตาปิ นาโหสิฯ คุณํ ชานาตี**ติ นิมฺชฺชนาทีสุ วิวรทานาทินา คุณํ ชานาติ วิยฯ **ตุเมฺห ปน น ชานิตฺถ** อาคนฺตุกวตฺตสฺสปิ อกรณโตฯ สตฺถุอาณาวิลงฺฆินี กีทิสี สา สงฺฆสฺส กติกา? กติกา จ นาม สิกฺขาปทาวิโรเธน อนุวเตฺตตพฺพา, เอตฺตกมฺปิ อชานเนฺตหิ เม สํวาโส นตฺถีติ อากาเส อพฺภุคฺคมิฯ

ยํ ตสฺส เอวมสฺส สเลฺลเขน วิหรามีติ โย ‘‘ปฐมชฺฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหเรยฺยา’’ติ วุโตฺต, ตสฺส ภิกฺขุโน ยํ ‘‘ปฐมชฺฌานสงฺขาตํ ปฏิปตฺติวิธานํ กิเลเส สเลฺลขติ, เตน สเลฺลเขน อหํ วิหรามี’’ติ อธิมานวเสน เอวมสฺส เอวํ ภเวยฺย ฐานเมตํ วิชฺชตีติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ตํ น ยุชฺชตี**ติ ตํ อธิมานิกสฺส ‘‘ยถาวิภงฺคํ ปฐมชฺฌานํ สเลฺลโข’’ติ ปริวิตกฺกิตํ น ยุชฺชติ ยุตฺตํ น โหติฯ เตนาห **“น หี”**ติอาทิฯ ตตฺถ สมฺมา สพฺพโส จ กิเลเส ลิขตีติ **สเลฺล**

โข, อริยมคฺโคฯ ตทุปายวิปสฺสนา **สเลฺลขปฏิปทา**ฯ ยํ ปน ฌานํ วิปสฺสนาปาทกํ, ตมฺปิ ฌานํ ปริยาเยน มคฺคปาทกํ โหติเยวฯ เตนาห **"อวิปสฺสนาปาทกตฺตา"**ติอาทิฯ

ฌานธมฺมวเสนาติ วิตกฺกาทิปญฺจกชฺฌานธมฺมวเสนฯ จิตฺตุปฺปาทวเสน อเนกวารํ ปวตฺตมานมฺปิ ฌานํ เอกาวชฺชนตาย เอกวีถิปริยาปนฺนตฺตา เอกา สมาปตฺติ เอวาติ **"ปุนปฺปุนํ สมาปตฺติวเสนา"**ติ วุตฺตํฯ จตฺตาริ อรูปชฺฌานานิ ยถาสกํ เอเกกสฺมึเยว อารมฺมเณ ปวตฺตนฺตีติ อาห **"อารมฺมณเภทาภาวโต"**ติฯ **ปุริมการณทฺวยวเสเนวา**ติ ''ฌานธมฺมวเสน, ปุนปฺปุนํ สมาปตฺติวเสนา''ติ ปุพฺเพ วุตฺตปฺปการการณทฺวยวเสเนวฯ

เตสํ อรูปชฺฌานานํ กิเลสปริฬาหาภาเวน **นิพฺพุตานิ** องฺคานิ, ภาวนาวิเสสวเสน **สุขุมานิ** อารมฺมณานิฯ **ตสฺมา ตานี**ติ เตสํ วเสน ตานิ ฌานานิ สนฺตานิ, ตสฺมา **"สนฺตา เอเต วิหารา"**ติ วุตฺตํฯ **เตสํ จตุนฺนมฺปี**ติ จตุนฺนมฺปิ เตสํ อรูปชฺฌานานํฯ

๘๓. **โส**ติ อธิมานิโก ภิกฺขุ, อโญฺญ วา อิโต พาหิรโก ตาปสปริพฺพาชกาทิโก น หิ สมฺมสติฯ ตตฺถ อธิมานิโก อปฺปเตฺต ปตฺตสญฺญิตาย น สมฺมสติ, อิตโร อวิสยตายฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ สเลฺลขวตฺถุสฺมึ, อวิหึสกตาทีหิ **จตฺจตฺตาลีสาย อากาเรหิ**ฯ

อฏฺฐ สมาปตฺติโย นาม กิเลสานํ วิกฺขมฺภนวเสน ปวตฺตา อุตฺตรุตฺตริ สนฺตปณีตา ธมฺมา, น ตถา โลกิยา อวิหึสาทโยฯ ตตฺถ กถํ อวิหึสาทโย เอว สเลฺลขภาเวน วุตฺตา, น อิตราติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต โจทโก **"กสฺมา ปนา"**ติอาทิมาหฯ อิตโร กามํ สมาปตฺติโย สนฺตปณีตสภาวา, วฏฺฏปาทกตาย ปน กิเลสานํ สเลฺลขปฏิปทา น โหนฺติ, อวิหึสาทโย ปน วิวฏฺฏปาทกา สเลฺลขปฏิปทาติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **"โลกุตฺตรปาทกตฺตา"**ติอาทิมาหฯ อิมินาเยว อฏฺฐสมาปตฺตีหิ อวิหึสาทีนํ วิเสสทีปเกน สุเตฺตน ยถา มหปฺผลตรํ โหติ, ตํ ปการชาตํ เวทิตพฺพํฯ อิทญฺหิ ทกฺขิเณยฺยตรตาย ทกฺขิณาย มหปฺผลตรตํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ นนุ ตตฺถ ''โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน''ติ อาคตํ, น ''สรณคโต''ติ โจทนํ สนฺธายาห **"สรณคมนโต ปฏฺฐายา"**ติอาทิฯ วุตฺตเญฺหตํ **อฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๓๗๙) ''เหฏฺฐิมโกฏิยา ติสรณํ คโต อุปาสโกปิ โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน นามา''ติฯ โย หิ วฏฺฏทุกฺขํ สมติกฺกมิตุกาโม ปสนฺนจิโตฺต รตนตฺตยํ สรณํ คจฺฉติ, ตสฺส ตํ อธิสีลาทีนํ อุปนิสฺสโย หุตฺวา อนุกฺกเมน ทสฺสนมคฺคาธิคมาย สํวเตฺตยฺยาติฯ

วิหึสาทิวตฺถุนฺติ ยเทตํ วิหึสาทีนํ วตฺถุํ วทาม, อิมสฺมึ วิหึสาทิวตฺถุสฺมึฯ **อนุตมิจฺฉาทิฏฺฐิญฺจ มิจฺฉตฺตานํ อาทิมิจฺฉาทิฏฺฐิญฺจา**ติ อิทํ เทสนากฺกมํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **มิเสฺสตฺวา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ กตฺวาฯ **ตถา**ติ อิมินา ยถา กมฺมปถมิจฺฉตฺตานํ อเนฺต อาทิมฺหิ จ วุตฺตมิจฺฉาทิฏฺฐึ มิเสฺสตฺวา เอกชฺฌํ วุตฺตํ, ตถา เตสํ อเนฺต วุตฺตสมฺมาทิฏฺฐีติ อิมมตฺถํ อุปสํหรติฯ

ปาณนฺติ โวหารโต สตฺตํ, ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํฯ **อติปาเตนฺติ** สรเสเนว ปตนสภาวํ อติจฺจ อนฺตรา เอว ปาเตนฺติ, อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาเตนฺติฯ **อทินฺน**นฺติ ปรสนฺตกํฯ **อาทิยนฺตี**ติ คณฺหนฺติฯ **สเลฺลขตี**ติ สมํ เลขติ, ปชหตีติ อโตฺถฯ กมฺมปถกถา เอสาติ **"อตฺถภญฺชนก"**นฺติ วุตฺตํฯ ปิยสุญฺญกรณโต **ปิสุณา,** ปิสติ ปเร สเตฺต หึสตีติ วา **ปิสุณาฯ ผรุสา**ติ ลูขา, นิฏฺฐุราติ อโตฺถฯ **นิรตฺถก**นฺติ อตฺถรหิตํ อตฺตโน ปเรสญฺจ หิตวินิมุตฺตํฯ **มิจฺฉา**ติ วิปรีตา นิจฺจาทิวเสน ปวตฺติยาฯ **ปาปิกา**ติ ลามิกาฯ เอกนฺตากุสลตาย **วิญฺญูหิ** พุทฺธาทีหิ **ครหิตาฯ นตฺถิ ทินฺนนฺติ อาทิวตฺถุกายา**ติ ทสวตฺถุกมิจฺฉาทิฏฺฐิมาหฯ นตฺถิกภา

วาภินิเวสนวเสน กมฺมปถปฺปตฺติเยวสฺสา **กมฺมปถปริยาปนฺนตา**ฯ ‘‘รูปํ อตฺตา’’’ติอาทิน ยปฺปวตฺตา อตฺตทิฏฺฐิ มคฺคนฺตรายกรตฺตา **อนิยฺยานิกทิฏฺฐิ**ฯ อนิยฺยานิกตฺตา เอว หิสฺสา มิจฺฉตฺตปริยาปนฺนตาฯ **สมฺมา**ติ อวิปรีตา, ตโต **เอว โสภนา** สุนฺทรา, พุทฺธาทีหิ ปสตฺถตฺตา **วิญฺญุปฺปสตฺถา**ฯ เสสเมตฺถ มิจฺฉาทิฏฺฐิยํ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ

อสุภาทีสุ สุภาทิอาการคฺคหณโต **อยาถาวอนิยฺยานิกา** อโยนิโส อุปฺปตฺติยาฯ **อกุสลา**ติ อยาถาวาอนิยฺยานิกา อกุสลา สงฺกปฺปาฯ **เอส นโย**ติ อิมินา ‘‘อยาถาวา อนิยฺยานิกา อกุสลา วาจา’’ติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ อยาถาวาทิอตฺถํ อติทิสติฯ **วาจา**ติ เจตนา อธิเปฺปตา, ตถา **กมฺมนฺตาชีวาสติ** จฯ เยภุยฺเยน อตีตานุสฺสรณวเสน ปวตฺติโต **‘‘อตีตํ จินฺตยโต’’**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ โลเก เอวํ วทนฺติ ‘‘ยํ เม ปหูตํ ธนํ อโหสิ, ตํ ปมาทวเสน ปน พหุํ ขีณ’’นฺติฯ **สติปติรูปเกนา**ติ ‘‘จิรกตมฺปิ จิรภาสิตมฺปิ สริตา’’ติ เอวํ วุตฺตสตุปฺปตฺติปติรูปเกนฯ **อุปฺปตฺติ**นฺติ จิตฺตุปฺปตฺตึฯ ตถาปวตฺตจิตฺตุปฺปาโท หิ มิจฺฉาสติฯ สา ปน โกธวเสน วา ‘‘อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ ม’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๓) อุปนยฺหนฺตสฺส, ราควเสน วา ‘‘ยานิสฺส ตานิ ปุเพฺพ มาตุคาเมน สทฺธึ หสิตลปิตกีฬิตานิ อนุสฺสรตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๕๐) วุตฺตนเยน สุภโต อนุสฺสรนฺตสฺส, ทิฏฺฐิวเสน วา ‘‘โส โข ปน เม อโตฺต นิโจฺจ ธุโว’’ติอาทินา มิจฺฉาอภินิวิสนฺตสฺสาติ เอวมาทินา นเยน ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพาฯ

อุปายจินฺตาวเสนาติ ขิปฺปชาลกุมินาทุหลาทิอุปกรณสํวิธานาทีสุ ยุตฺติจินฺตนาทิวเสน **ปาปํ กตฺวา** วิปฺปฏิสารนิมิตฺตํ, **‘‘สุกตํ มยา’’**ติ ปาโมชฺชนิมิตฺตํ กตฺวา **ปจฺจเวกฺขณากาเรน โมโห** อญฺญาณํฯ ตตฺถ ปน ‘‘อสิเว สิวา’’ติ โวหาโร วิย ญาณโวหาโรฯ มิจฺฉาสภาวตฺตา ปน **มิจฺฉาญาณํ**เตฺวว วุจฺจติฯ เอกูนวีสติเภทํ ปจฺจเวกฺขณญาณํ สมฺมา เปกฺขิตตฺตา **สมฺมา ญาณํ** วุจฺจติ, อิตรํ ปน ฌานาทิปจฺจเวกฺขณญาณํ สมฺมาทิฏฺฐิยาว สงฺคยฺหติฯ รูปารูปสมาปตฺติลาภิตามเตฺตน วฏฺฏโต **อวิมุตฺตาเยว สมานา ‘‘วิมุตฺตา มย’’นฺติ เอวํสญฺญิโน**ฯ ปกติปุริสนฺตรญาณสงฺขาตายํ, คุณวิยุตฺตสฺส อตฺตโน สกตฺตนิ อวฏฺฐานสงฺขาตายํ, อตฺตโน มหาพฺรหฺมุนา สโลกตา ตสฺส สมีปตาสํยุชฺชนสงฺขาตายํ วา อวิมุตฺติยํ **วิมุตฺติสญฺญิโน**ฯ เอกนฺตากุสลตาย หีนตฺตา **ปาปิกา**ฯ อยาถาวตาย **วิปรีตาฯ ยถาวุเตฺตนา**ติ ‘‘อวิมุตฺตาเยว สมานา’’ติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ ‘‘มยเมตฺถ สมฺมาทิฏฺฐิ ภวิสฺสามา’’ติอาทีสุ ผลสมฺมาทิฏฺฐิอาทีนิปิ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิอาทิปกฺขิกาเนวาติ อธิปฺปาเยน **‘‘ผลสมฺปยุตฺตานิ...เป.... เวทิตพฺพา’’**ติ วุตฺตํฯ สเพฺพปิ ปน ผลธเมฺม วิมุตฺติกฺขนฺธสงฺคหโต ‘‘วิมุตฺตี’’ติ วุจฺจมาเน น โกจิ วิโรโธฯ เอตฺถ สมฺมาวิมุตฺติสงฺขาเต สเลฺลขวตฺถุมฺหิฯ

ยทิ **นีวรณวเสน วุตฺตานิ,** ตสฺมา ตีเณว วุตฺตานีติ อาห **‘‘อภิชฺฌาลู’’**ติอาทิฯ ปริยุฏฺฐานปฺปตฺตา **ถินมิทฺธปริยุฏฺฐิตา**ฯ ยสฺส ธมฺมสฺส อตฺถิตาย อุทฺธตา นาม โหนฺติ, โส ธโมฺม อุทฺธจฺจนฺติ อาห **‘‘อุทฺทเจฺจน สมนฺนาคตาติ อุทฺธตา’’**ติฯ **วิจินฺตา**ติ ธโมฺมติ วา อธโมฺมติ วา อาทินา ยํ กิญฺจิ สภาวํ วินิจฺฉินนฺตาฯ **อุปนาหนสีลา**ติ ปรสฺส อตฺตโน จิเตฺต อนุพนฺธนสีลาฯ **อิสฺสนฺตี**ติ อุสูยนฺติฯ **สฐยนฺตีติ สฐา** อญฺญถา อตฺตานํ อญฺญถา ปเวทนกาฯ เต ปน ยสฺมา น ยถาภูตวาทิโน, ตสฺมา อาห **‘‘น สมฺมา ภาสนฺตีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ **วุตฺตปจฺจนีกนเยนา**ติ ‘‘น โกธนา อโกฺกธนา’’ติอาทินา วุตฺตอตฺถปฏิปกฺขนเยนฯ

ทุกฺขํ วโจ เอเตสุ วิปฺปฏิกูลคฺคาหิตาย วิปจฺจนีกคาเหสูติ **ทุพฺพจา**ฯ เต ปน วจนกฺขมา น โหนฺตีติ อาห **‘‘วตฺตุํ ทุกฺขา’’**ติอาทิฯ หีนาจารตาย ทุกฺขสฺส วา สมฺปาปกตาย **ปาปกา**ฯ **อสทฺธมฺมวเสนา**ติ อสปฺปุริสธมฺมวเสนฯ อตฺตนา วิเสสิตพฺพวเสน กายวิญฺญตฺติอาทีนํ กา

ยกมฺมทฺวาราทิภาโว วิย อสฺสทฺธิยาทิอสทฺธมฺมสมนฺนาคเมนอสตํ อสปฺปุริสานํ ธมฺมานนฺติ ตานิเยว อสฺสทฺธิยาทีนิ อสทฺธมฺมา นาม, เตสํ วเสนาห **“สทฺธา เอเตสํ นตฺถี”**ติ ยถา ตํ ‘‘ทุปฺปญฺญา’’ติฯ สุตฺตเคยฺยาทิ **อปฺปํ สุตํ เอเตสนฺติ อปฺปสฺสุตา,** สุเตน อนุปฺปนฺนาฯ **นตฺถีติ คเหตพฺพ**นฺติ อิมินา อภาวโตฺถ อยํ อปฺป-สโทฺท ‘‘อปฺปฑํสมกสวาตาตปสรีสปสมฺผสฺสาน’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ๑๐.๑๑) วิยาติ ทเสฺสติฯ สมฺมาปฏิปตฺติยา อนารมฺภนโต **กุจฺฉิตา** คารยฺหา **สีทนฺติ** โอสีทนฺติ สํกิเลสปเกฺขติ **กุสีตา** ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ อกุสลานํ ธมฺมานํ ปหานาย กุสลานํ ธมฺมานํ อุปสมฺปทาย **อารทฺธํ** ปคฺคหิตํ **วีริยํ เอเตสนฺติ อารทฺธวีริยา**ฯ อนุปฺปาทเนน **มุฏฺฐา** นฏฺฐา สติ **เอเตสนฺติ มุฏฺฐสฺสตีฯ ทุฏฺฐา**ติ ทูสิตาฯ ทุปฺปญฺญา นาม ทูสิตภาโว ปฏิปเกฺขน วินาสิตภาโวติ อาห **“นฏฺฐปญฺญาติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ เหฏฺฐา สมฺมาทิฏฺฐิคฺคหเณน กมฺมสฺสกตาปญฺญาย มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา จ คหิตตฺตา สุพฺพจกลฺยาณมิตฺตตาปริวาราหิ อิธ สทฺธาทีหิ วิปสฺสนาสมฺภารสฺส อุทฺธฏตฺตา จ วุตฺตํ **“อิธ วิปสฺสนาปญฺญา เวทิตพฺพา”**ติฯ เตนาห **“วิปสฺสนาสมฺภาโร หี”**ติอาทิฯ ยุตฺตึ อนเปกฺขิตฺวาปิ อยมโตฺถ คเหตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **“โปราณานํ อาณา”**ติฯ

โลกุตฺตรคุณานํ อนฺตรายกรนฺติ โลกุตฺตรคุณานํ อธิคมสฺส อนฺตรายกรํฯ **สนฺทิฏฺฐิ**นฺติ สํ อตฺตโน ทิฏฺฐึ, ยํ วา ตํ วา อตฺตนา ยถาคหิตทิฏฺฐินฺติ อโตฺถฯ สภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรโต อามสนโต **ปรามาสีฯ ทฬฺหคฺคาหี**ติ ‘‘อิทเมว สจฺจ’’นฺติ ถิรคฺคาหคฺคาหีฯ **ปฏินิสฺสคฺคี**ติ ปฏินิสฺสชฺชนโกฯ **กุโมฺมวา**ติ ยถา กจฺฉโป อตฺตโน ปาทาทิเก อเงฺค เกนจิ ฆฏฺฏิโต สพฺพานิ องฺคานิ อตฺตโน กปาเลเยว สโมทหติ, น พหิ นีหรติ, เอวมยมฺปิ ‘‘น สุนฺทโร ตว คาโห, ฉเฑฺฑหิ น’’นฺติ วุโตฺต ตํ น วิสฺสเชฺชติฯ **อโนฺตเยว** อตฺตโน หทเย เอว ฐเปตฺวา ตํ วทติฯ **กุมฺภีลคฺคาห**นฺติ สํสุมารคฺคาหํฯ **คณฺหนฺตี**ติ ยถา สํสุมารา คหิตํ น วิสฺสเชฺชนฺติ, เอวํ คณฺหนฺติฯ

๘๔. เอวํ จตุจตฺตาลีสาย อาการเรหีติ อวิหิํสนาทีหิ จตุอธิกจตฺตาลีสปฺปกาเรหิฯ กสฺมา ปเนตฺถ อวิหิํสา อาทิโต วุตฺตา? สพฺพคุณานํ มูลภาวโตฯ อวิหิํสาติ หิ กรุณาเยตํ อธิวจนํ, สา จ วิเสสโต สีลสฺส มูลการณํ ปรูปฆาตลกฺขณา ทุสฺสีลฺยา โอรมาปนโตฯ ยถา หิ ปาณาติปาโต ปรูปฆาตลกฺขโณ, ตถา ปเรสํ สาปเตยฺยาวหรณํ, สตฺติปฺปหารโตปิ ธนสฺสาวหาโร ครุตโรติฯ ตถา อพฺรหฺมจริยํ คพฺภธารณาทิทุกฺขาวหนโต, ปรทาราติกฺกเม ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ปเรสํ วิสํวาทนเภทนมมฺมฆฏฺฏนานํ ปรูปฆาตภาโว ปากโฏ เอว, สมฺผปฺปลาโป อตฺถคฺคาหาปนโต อนตฺถุปฺปาทนโต, อภิชฺฌา อทินฺนาทานาทิเหตุโต, พฺยาปาโท ปาณาติปาตาทิเหตุโต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ สพฺพานตฺถเหตุโต ปรูปฆาตลกฺขณา, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ธมฺมิกปฏิโญฺญปิ ปาณาติปาตาทีนิ กโรติ, ปเร จ ตตฺถ นิโยเชติ, กิมงฺค ปน อิตเรฯ วิหิํสลกฺขณา ทุสฺสีลฺยา โอรมา อวิหิํสลกฺขณา วิเสสโต สีลสฺส พลวการณํฯ สีลปทฏฺฐาโน จ สมาธิ, สมาธิปทฏฺฐานา จ ปญฺญาติ สพฺพคุณานํ มูลภูตา อวิหิํสาฯ อปิจ อุฬารชฺฌาสยานํ นิสมฺมการีนํ ธีรานํ อุตฺตมปุริสานํ สีลํ วิย สมาธิปญฺญาปิ ปเรสํ หิตสุขาวหาว สมฺปชฺชนฺตีติ เอวมฺปิ กรุณา สพฺพคุณานํ มูลนฺติ สา อาทิโต วุตฺตาฯ

ตโต ปรํ วิเสสโต ‘‘อวิหิํสาสมุฏฺฐานา อิเม ธมฺมา’’ติ ทสฺสนตฺถํ กุสลกมฺมปถธมฺมา คหิตาฯ ตโต อิทํ คุณานํ มูลภูตํ สีลํ, เอตฺถ ปติฏฺฐิเตน อิเม ธมฺมา อุปฺปาเทตพฺพาติ ทสฺสนตฺถํ อฏฺฐ สมฺมตฺตา คหิตาฯ เตสํ วิโสธนาย ปฏิปนฺนสฺส อาทิโต เอวํ โหตีติ ทสฺสนตฺถํ นีวรณวิเวโก คหิโต, อาทิโต นีวรณทฺวยสฺส อคฺคหเณ คหิตาคหิตการณํ **อฏฺฐกถาย** วุตฺตเมวฯ โกธสฺส ปน พฺยาปาทโต เภโท **วตฺถสุตฺตวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ โกธาทิปฺปหาเนน เจตฺถ สเลฺลขสิทฺธีติ ทสฺสนตฺถํ ตโต อุปกฺกิเลสวิสุทฺธิ คหิตาฯ สา

จ สุพฺพจกลฺยาณมิตฺตอปฺปมตฺตตาหิ สิชฺฌตีติ ทสฺสนตฺถํ ปกิณฺณกา คหิตาฯ สมฺปนฺนโสวจสฺสตาทิคุณสฺส อิเม ธมฺมา ปาริปูรึ คจฺฉนฺติ, วิปสฺสนํ ปริพฺรูเหตฺวา อริยมคฺคาธิคมาย สํวตฺตนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ สทฺธมฺมา คหิตาฯ เอวํภูตสฺส อยํ มิจฺฉาคาโห โลกุตฺตรคุณาธิคมสฺส อนฺตรายกโร, ตสฺมา โส ทูรโต วเชฺชตพฺโพ, เอวํ ยถาวุตฺตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา อริยมคฺคํ อธิคจฺฉโนฺต สเลฺลขํ มตฺถกํ ปาเปตีติ ทสฺสนตฺถํ ''สนฺทิฏฺฐิปรามาสี''ติอาทิ วุตฺตนฺติ เอวเมเตสํ จตฺจตฺตาลีสาย สเลฺลขาการานํ คหณปโยชนํ อนุปุพฺพี จ เวทิตพฺพาฯ ปโยคโต สเลฺลขปฏิปทํ ปฏิปชฺชิตุํ อสโกฺกนฺตานํ จิตฺตุปฺปาโทปิ พหูปกาโรติ อาห **''จิตฺตุปฺปาทสฺสปิ พหูปการตํ ทเสฺสตุ''**นฺติฯ

กุสเลสุ ธเมฺมสูติ อวิหึสาทีสุ ยถาวุตฺตอนวชฺชธเมฺมสุฯ **อนุวิธิยนาติ** จิตฺตุปฺปาทสฺส กายวาจาหิ อนุวิธานาฯ **เตสํ ธมฺมานนฺติ** อวิหึสาทิธมฺมานํ, เตสํ วา จิตฺตุปฺปาทวเสน ปวตฺตธมฺมานํฯ อิทานิ ยถาวุตฺตธมฺมํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **''กสฺมา ปนา''**ติอาทิ อารทฺธํฯ สรณคมนํ วาจาย วิญฺญาเปตุํ อสโกฺกนฺตสฺส วเสน วุตฺตํ **''กาเยน วา''**ติฯ ''สีลํ กาเยน สมาทิยตี''ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ ตถา ตถา ปวตฺตสลฺลหุกกามาวจรกุสลจิตฺตุปฺปตฺตึ อุปาทาย ตถารูปกุสลกายวจีกมฺมานํ พหูปการตา วุตฺตาติ น สภาวโต จิตฺตุปฺปาทสฺส พหูปการตํ ญายตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๘๕. **หิตาธิคมายาติ** ทิฏฺฐธมฺมิกาทิหิตสมฺปตฺติยา, อริยมคฺคาธิคมาย เอว วาฯ อริยมโคฺค หิ เอกนฺตหิตตฺตา หิโต นามฯ ปริวชฺชนวเสน กมนํ ปวตฺติ ปริกฺกมนนฺติ อาห **''ปริกฺกมนาย ปริวชฺชนตฺถายา''**ติฯ สมฺมาทสฺสนุปายสํวิธาเนน **อวิหึสา ปฏิยตฺตา** สมฺมาสมฺพุเทฺธนฯ **สุเขนวาติ** อกิเจฺฉเนวฯ เอเตเนว **อุปาเยนาติ** เอเตเนว อวิหึสาปเท วุเตฺตน วิธินาฯ **สพฺพปทานีติ** เสสานิ เตจตฺตาลีส ปทานิฯ

๘๖. **อกุสลา** ปฏิสนฺธิอชนกา นาม อุทฺธจฺจสหคตจิตฺตุปฺปาทธมฺมา อเญฺญปิ ปวตฺติวิปากมตฺตทายิโน, **ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา วิปากชนกา,** ปจฺจยเวกเลฺลน วิปจฺจิตุํ อลโทฺธกาสา อโหสิกมฺมาทโย วา **อชนกาฯ ชาติวเสนาติ** อกุสลชาติวเสนฯ **อโธภาคงฺคมนียาติ** อปายคมนียาฯ **เอวํนามาติ** นามคฺคหเณน สภาวํ อุปลเกฺขติ สติ ปจฺจยสมวาเย ตํสภาวานติวตฺตนโตฯ เตนาห **''วิปากกาเล อนิฏฺฐากนฺตวิปากตฺตา''**ติฯ วุตฺตนเยเนว กุสลปโกฺขเวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส, อิธ ปฏิสนฺธิอชนกา อภิญฺญาสหคตธมฺมา, เสสํ วุตฺตสทิสเมวฯ **สเพฺพ อกุสลาติ** เอตฺถ วิหึสเมกํ ฐเปตฺวา อิตเร สเพฺพ อกุสลา อุปมาภูตาฯ วิหึสา หิ อุปเมยฺยํฯ **สเพฺพ กุสลาติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เอเตเนว อุปาเยนาติ** ยถา วิหึสานํ อุปเมยฺยตา, ตทวเสสานํ กุสลากุสลานํ อุปมาภาโว วุโตฺต, อิมินา นเยน อกุสลํ ปาณาติปาตาทิอกุสเลน อิตเรน, กุสลญฺจ ปาณาติปาตาปฏิวิรติอาทิกุสเลน อิตเรน อุปเมตพฺพํฯ

๘๗. **ปรินิพฺพาปเนติ** กิเลสปริฬาหวูปสมเนฯ ปริโต ลิมฺปนเฏฺฐน ปลิปํ วุจฺจติ มหากทฺทมํ, ตํ ปน เอกนฺตโต คมฺภีรมฺปิ โหตีติ **''คมฺภีรกทฺทเม นิมุโคฺค''**ติ วุตฺตํฯ ปลิปํ วิย **ปลิปนฺติ ปญฺจ กามคุณา วุจฺจนฺติ, ตสฺมา เอวํ** อิทานิ วุจฺจมาเนน อุปโมปเมยฺยสํสนฺทนนเยน **เอตฺถ** อิมสฺมึ ฐาเน **อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ น หิ ตํ การณนฺติ** เอตฺถ การณํ นาม หตฺถสฺส วา ปาทสฺส วา อปลิปนฺนภาโว, โส ปน นตฺถิฯ เอส นโย อุปเมเยฺยปิฯ

ตตฺถ สิยา กสฺสจิ ปริวิตโกฺก ''ภควโต เทสนานุภาเวน ภิกฺขุอาทโย กเถนฺตี''ติฯ **''ภควาเยว หิ ตตฺถ อุทฺธรตี''**ติ วตฺวา อุปมาย ตทตฺถํ วิภาเวตุํ **''รโญฺญ''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปุถุชฺชนา ตาวติฏฺฐนฺตุ, สาวกสิขาปฺปตฺตวิเสสานมฺปิ อริยานํ เทสนา สตฺถุเยว เทสนาติ ทเสฺส

ตุํ **“กิญฺจาปี”**ติอาทิมาหฯ ตถา หิ เตหิ เทสิตสุตฺตานิ พุทฺธวจนเมว, เตสํ เทสนาย ลทฺธวิเสสาปิ อริยา พุทฺธปุตฺตาเยวาติฯ

อนิพฺพิสตายาติ อนิพฺพิเสวนตายฯ **อสิกฺขิตวินยตายา**ติ ปญฺจนฺนํ วินยานํ สาทรํ อสิกฺขิตภาเวนฯ เต ปน วินยา ติสฺสนฺนํ สิกฺขานํ สิกฺขาปเนน โหตีติ อาห **“ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขาเปสฺสตี”**ติฯ **กึ ปน ต**นฺติ? ‘‘ฐานเมตํ วิชฺชตี’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ กึ ปน ฐานนฺติ อาห **“อปลิปฺปลิปนฺนตฺต”**นฺติอาทิฯ ยสฺมา ปาฬิยํ ‘‘โส วต จุนฺทา’’ติอาทินา สามญฺญตฺถํ อุปมาภาเวน คเหตฺวา วิเสสโตฺถ อุปเมยฺยภาเวน วุโตฺต, ตสฺมา ตมตฺถํ **“เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพ”**ติอาทินา สาธารณโต วตฺวา ปุน อสาธารณโต วิวรโนฺต **“กึ วุตฺตํ โหตี”**ติอาทิมาหฯ **ปรสฺส วิหิํสาเจตนํ นิพฺพาเปสฺสตี**ติ อิทํ โย อวิหิํสาสงฺขาตํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทิสฺวา ทิฏฺฐานุคตึ อาปชฺชโนฺต ธมฺมเทสนาย ปโร อวิหิํสโก โหติ, ตาทิสํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อาเทสนญฺหิ ตสฺส วจนนฺติฯ เตนาห **“อยํ ยา เอสา วิหิํสกสฺสา”**ติฯ ปุเพฺพ **วิหิํสกสฺส** มิจฺฉาปฏิปชฺชนฺตสฺสฯ **วิหิํสาปหานาย มคฺคํ ภาวยโต**ติอาทินา อตฺตโน เอว อวิหิํสาย วิหิํสาปรินิพฺพานาย สํวตฺตนมาหฯ เตนาห **“ปรินิพฺพุโต วิยา”**ติอาทิฯ **สพฺพปเทสู**ติ ‘‘ปาณาติปาติสฺสา’’ติอาทินา อาคเตสุ เตจตฺตาลีสาย ปเทสุฯ

๘๘. **เอว**นฺติ เทสิตาการปรามสนํฯ **ตสฺสา**ติ สเลฺลขสฺสฯ ‘‘อตฺถิ เขฺวส พฺราหฺมณ, ปริยาโย’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๓-๑๐) วิย **ปริยาย**-สโทฺท การณโตฺถติ อาห **“สเลฺลขการณ”**นฺติฯ **เตสํ วเสนา**ติ สเลฺลขานํ วเสนฯ เมตฺตาย อุปสํหรณวเสน **หิตํ เอสเนฺตน**ฯ กรุณาย วเสน **อนุกมฺปมาเนน**ฯ **ปริคฺคเหตฺวา**ติ ปริโต คเหตฺวา, ปริตฺวาติ อโตฺถฯ **ปริจฺจา**ติ ปริโต อิตฺวา, สมนฺตโต ผริตฺวา อิเจฺจว อโตฺถฯ **มา ปมชฺชิตฺถา**ติ ‘‘ฌายถา’’ติ วุตฺตสมถวิปสฺสนานํ อญฺญาเณน, อเญฺญน วา เกนจิ ปมาทการเณน มา ปมาทํ อาปชฺชิตฺถฯ นิยฺยานิกสาสเน หิ อกตฺตพฺพกรณมฺปิ ปมาโทติฯ **วิปตฺติกาเล**ติ สตฺตอสปฺปายาทิวิปตฺติยุตฺตกาเลฯ ยถาวุตฺตา ปญฺจ ปริยายา อเญฺญปิ สเพฺพ สาสนคุณา อิเธว สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ อาห **“ฌายถ, มา ปมาทตฺถาติ ตุมฺหากํ อนุสาสนี”**ติฯ

สเลฺลขสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตวณฺณนา

๘๙. **กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา เอวา**ติ อวธารเณน อิตรา จตโสฺส ปุจฺฉา นิวเตฺตติ อิตราสํ อสมฺภวโต, ตตฺถ ยถาปุจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส วิสฺสชฺชนโต จ ‘‘อยํ สมฺมาทิฏฺฐี’’ติ ยาถาวโต อชานนฺตาปิ ปุถุชฺชนา พาหิรกตาปสาทโย อตฺตโน สมานสีเล ฐิตํ **สมฺมาทิฏฺฐีติ วทนฺ**ติฯ **อนุสฺสวาทิวเสนาปี**ติ อนุสฺสวาการปริวิตกฺกทิฏฺฐินิชฺฌานกฺขนฺติวเสนปิฯ ยถาสมงฺคิตาการสฺส อตฺถสฺส เอวเมตนฺติ นิชฺฌานกฺขมาปนโต เอกนฺตโต ยาถาวคฺคาโห โหตีติ อาห **“อตฺตปจฺจเกฺขนปี”**ติ, ยาถาวโต ลกฺขณสฺส ปฏิวิทฺธตฺตา อตฺตโน ปจฺจกฺขภาเวนาติ อโตฺถฯ **พหุนฺนํ วจนํ อุปาทายา**ติ อิมินา สาสเน โลเก จ นิรุฬฺหตาย อยํ อาเมฑิตปโยโคติ สาสนสฺส นิรุฬฺหตาย จ สมฺปสาทํ อุปาทายปิ ตทุภยิโก อาเมฑิตปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ **อตฺถ**นฺติ วจนตฺถํฯ **ลกฺขณ**นฺติ สภาวํฯ **อุปาทายา**ติ คเหตฺวาฯ **โสภนายา**ติ สุนฺทรายฯ **ปสตฺถายา**ติ ปสํสายฯ เตสุ ปุริเมน ธมฺมานํ ยถาสภาวาวโพธสงฺขาตํ สมฺมาทิฏฺฐิสภาวํ ทเสฺสติฯ เตน หิ สา สพฺพธเมฺม อภิภวิตฺวา โสภติฯ ทุติเยน สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ปริณายิกภาวํฯ เตน หิ สา สมฺปยุตฺตธเมฺม ญาณมเย วิย ตํสมงฺคินญฺจ ปุคฺคลํ ญาณปิณฺฑํ วิย กโรติ, ตสฺส ‘‘ปณฺฑิโต นิปุโณ เฉโก วิญฺญู วิภาวี’’ติอาทินา ทิสาสุ ปสํสา ปตฺถรติฯ

กมฺมสฺสกตาญาณนฺติ กมฺมํ สโก เอตสฺสาติ กมฺมสฺสโก, ตสฺส ภาโว กมฺมสฺสกตา, ตตฺถ ญาณํ ‘‘อิทํ กมฺมํ สตฺตานํ สกํ, อิทํ โน สก’’นฺติ เอวํ ชานนญาณํฯ **สจฺจานุโลมิกญาณ**นฺติ อริยสจฺจานํ ปฏิเวธสฺส อนุโลมโต สจฺจานุโลมิกํ ญาณํ, วิปสฺสนาญาณํฯ **โน สจฺจานุโลมิกายา**ติ พาหิรโก สจฺจานุโลมิกาย สมฺมาทิฏฺฐิยา โน สมฺมาทิฏฺฐิ สเพฺพน สพฺพํ ตสฺส อภาวโตฯ ตตฺถ การณมาห ‘‘**อตฺตทิฏฺฐิปรามาสกตฺตา**’’ติฯ กมฺมสฺส กตาทิฏฺฐิ ปน พาหิรกสฺส อตฺตทิฏฺฐึ อนุรุชฺฌนฺตี ปวตฺตติ ‘‘อตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺติโตฯ **สาสนิโก ทฺวีหิปี**ติ สาสนิโก ปุถุชฺชโน กมฺมสฺสกตาญาณาทีหิ ทฺวีหิปิ สมฺมาทิฏฺฐิฯ โอกฺกนฺตสมฺมตฺตนิยามตฺตา ‘‘**เสโกฺข นิยตายา**’’ติ วุตฺตํฯ อเสกฺขาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมฺมาทิฏฺฐีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ ตีสุปิ ปุคฺคเลสุ เสโกฺข อิธ สมฺมาทิฏฺฐีติ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสนฺโต ‘‘**นิยตาย นิยฺยานิกายา**’’ติอาทิมาหฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา วิภาเวตุํ ‘‘**เตเนวาหา**’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อนฺตทฺวย**นฺติ ‘‘สสฺสตํ, อุเจฺฉทํ, กามสุขํ, อตฺตกิลมถ’’นฺติ เอตํ อนฺตทฺวยํฯ ลีนุทฺธจฺจปติฏฺฐานายูหนนฺตทฺวยสฺส อนุปคมนํ อตฺถสิทฺธเมวฯ **อุชุภาเวนา**ติ อุชุสภาเวน มเคฺคน, มชฺฌิมาย ปฏิปตฺติยาติ อโตฺถฯ ธเมฺม ปสาทคฺคหเณน สตฺถริ สเงฺฆ จ ปสาโทปิ คหิโตเยว โหตีติ ‘‘**ธเมฺม**’’อิเจฺจว วุโตฺต ตทวินาภาวโตฯ ยสฺมา เอส นิยตาย สมฺมาทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต สมฺมาทิฏฺฐีติ อธิเปฺปโต, ตญฺจ วฏฺฏโต นิยฺยานํ วิวฏฺฏาธิคเมน โหตีติ อาห ‘‘**อาคโต อิมํ สทฺธมฺม**’’นฺติฯ นิพฺพานญฺหิ สโนฺต สทา วิชฺชมาโน ธโมฺมติ กตฺวา สทฺธโมฺมติ อิมํ ผเลหิ อสาธารเณน ปริยาเยน วตฺตพฺพตํ ลภติฯ ตยิทมสฺส อาคมํ สจฺฉิกิริยาภิสมโย, โส จ ปหานาภิสมยาทีหิ สเหว อิธ อิชฺฌตีติ ทเสฺสนฺโต ‘‘**สพฺพทิฏฺฐิคหนานี**’’ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพทิฏฺฐิคหนานิ วินิเพฺพเฐนฺโต สพฺพกิเลเส ปชหนฺโต**ติ ปททฺวเยน ปน ปหานาภิสมยมาห, **ชาติสํสารานิกฺขมโนฺต**ติ อิมินา ปริญฺญาภิสมยํฯ สมติกฺกมโตฺถ หิ ปริญฺญโตฺถฯ **ปฏิปตฺตึ ปรินิฎฺฐเปโนฺต**ติ อิมินา ภาวนาภิสมยนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

กาลปริเจฺฉทวจนนฺติ ปริจฺฉิชฺชตีติ ปริเจฺฉโท, กาโล เอว ปริเจฺฉโท กาลปริเจฺฉโท, โย โส อกุสลปชานนาทินา ปริจฺฉิโนฺน มคฺควุฏฺฐานกาโล มคฺคกฺขโณ, ตสฺส วจนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห ‘‘**ยสฺมึ กาเล**’’ติฯ **อกุสลญฺจา**ติ **จ**-สโทฺท สมุจฺจยโตฺถฯ เตน วกฺขมานํ อกุสลมูลาทึ สมุจฺจิโนติฯ **ทสากุสลกมฺมปถ**นฺติ กฺโตยํ วิเสโส, ยาวตา อนิทฺธาริตวิเสสํ อกุสลํ คหิตนฺติ? น สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโตฯ กึ วา อิมาย ยุตฺติจินฺตาย, ยสฺมา ปฐมวาเรน อุเทฺทสวเสน เทสิตสฺส อตฺถสฺส วิตฺถารเทสนา ทุติยวาโรฯ เตเนวาห ‘‘**กตมํ ปนาวุโส**’’ติ อาทิฯ ยสฺมา โลกุตฺตรา สมฺมาทิฏฺฐิ อิธ อธิเปฺปตา, ตสฺมา นิโรธารมฺมณาย ปชานนาย มคฺคปญฺญาย กิจฺจวเสน สโมฺมหโต ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติ ทสอกุสลกมฺมปถํ ปฏิวิชฺฌโนฺต ‘‘**อกุสลํ ปชานาตี**’’ติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **ตสฺสา**ติ อกุสลกมฺมปถสงฺขาตสฺส ทุกฺขสฺสฯ **เตเนวปกาเรนา**ติ ‘‘นิโรธารมฺมณาย ปชานนาย กิจฺจวเสนา’’ติ วุตฺตปฺปกาเรนฯ

กุสลนฺติ เอตฺถายํ วจนโตฺถ – กุจฺฉิเต ปาปธเมฺม สลยติ จลยติ กเมฺปตีติ **กุสลํ,** กุจฺฉิเตน วา อากาเรน สยนฺตีติ กุสา, ปาปกา ธมฺมาฯ เต กุเส ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุสลํ**ฯ กุจฺฉิตานํ วา สานโต ตนุกรณโต ญาณํ กุสํ นาม, เตน ลาตพฺพํ คเหตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ **กุสลํ**ฯ ยถา วา กุโส อุภยภาคคตํ หตฺถปเทสํ ลุนาติ, เอวมิทํ อุปฺปนฺนานุปฺปนฺนวเสน อุภยภาคคตํ สํกิเลสปกฺขํ ลุนาติ ฉินฺทติ, ตสฺมา กุโส วิย ลุนาตีติ **กุสลํ**ฯ กุจฺฉิตานํ วา สาวชฺชธมฺมานํ สลนโต สํวรณโต **กุสลํ**ฯ กุสลธมฺมวเสน หิ อกุสลา มนจฺฉเฏฺฐสุ ทฺวาเรสุ อปฺปวตฺติยา สํวุตา โหนฺติฯ กุจฺฉิเต วา ปาปธเมฺม สลยติ คเมติ อปเนตีติ **กุสลํ**ฯ กุจฺฉิตานํ วา ปาณาติปาตาทีนํ สานโต นิสาน

โต เตชนโต กุสา, โทสโลภาทโยฯ สาทีนววเสน เจตนาย ติกฺขภาวปฺปตฺติยา ปาณาติปาตาทีนํ มหาสาวชฺชตาฯ เต กุเส ลุนาติ ฉินฺทตีติ **กุสลํ**ฯ กุจฺฉิตานํ วา สานโต อนุตกรณโต วินาสนโต กุสานิ, ปุญฺญกิริยวเสน ปวตฺตานิ สทฺธาทีนิ อินฺทฺริยานิฯ เตหิ ลาตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ **กุสลํ**ฯ ‘‘กุ’’อิติ วา ภูมิ วุจฺจติ, อธิฏฺฐานภาเวน ตํสทิสสฺส อตฺตโน นิสฺสยภูตสฺส รูปารูปปพนฺธสฺส สมฺปติ อายติญฺจ อนุทเหน วินาสนโต กุํ สสนฺตีติ กุสา, ราคาทโยฯ เต วิย อตฺตโน นิสฺสยสฺส ลวนโต ฉินฺทนโต **กุสลํ**ฯ ปโยคสมฺปาทิตา หิ กุสลธมฺมา อจฺจนฺตเมว รูปารูปธเมฺม อปฺปวตฺติกรเณน สมุจฺฉินฺทนฺติฯ กุสลสฺส มูลนฺติ **กุสลมูลํ,** สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเนน กุสลสฺส ปติฏฺฐา นิทานนฺติ อโตฺถฯ **อกุสลมูล**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

อกุสลนฺติ ปน น กุสลํ อกุสลํ, กุสลธมฺมานํ ปฏิปกฺขวเสน อกุสลนฺติ ปทสฺส อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวญฺหิ อาโรคฺยานวชฺชสุขวิปากโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน กุสลํ วุจฺจตีติฯ ยถา ยํ ธมฺมชาตํ น อโรคํ น อวชฺชํ น สุขวิปากํ น จ โกสลฺลสมฺภูตํ, ตํ อกุสลนฺติ อยมโตฺถ ทสฺสิโต โหติฯ เอวํ ยํ น กุจฺฉิตานํ สลนสภาวํ, น กุเสน, กุเสหิ วา ปวเตฺตตพฺพํ, น จ กุโส วิย ลวนกํ, ตํ อกุสลํ นามาติ อยมฺปิ อโตฺถ ทสฺสิโตติ เวทิตโพฺพฯ **วตฺถุปชานนา**ติ ทุกฺขาทิวตฺถุโน ปชานนา ปฏิเวโธฯ ตถา พุชฺฌนกปุคฺคลานํ อชฺฌาสยวเสน เทสนา ปวตฺตาติ อาห **‘‘อกุสลาทิปชานเนนาปี’’**ติฯ เตเนว จ สํขิเตฺตน เทสนา ปวตฺตาฯ ภาวนามนสิกาโร ปน ‘‘สพฺพํ ภิกฺขเว อภิเญฺญยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๔๖; ปฏิ. ม. ๑.๓) วจนโต อนวเสสโต รูปารูปธมฺมานํ ปริคฺคหวเสเนว ปวตฺตติฯ เตนาห **‘‘เทสนาเยวา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **มนสิการปฏิเวโธ**ติ ปุพฺพภาเค ปวตฺตวิปสฺสนามนสิกาโร อริยมคฺคปฏิเวโธ จฯ กสฺสจิ อโกปนโต วิตฺถารวเสเนว วุตฺตํ วิปสฺสนํ อนุยุญฺชนฺตา มคฺคํ ปฏิวิชฺฌนฺตาปิ วิตฺถารนเยเนว ปฏิวิชฺฌนฺตีติ อโตฺถ วิสุทฺธิกฺกมสฺส อภาวโตฯ

ภิกฺขูติ มหาวิหาเร ธมฺมสงฺคีติวเสน ปญฺจนิกายมณฺฑเล นิสินฺนภิกฺขูฯ **เถโร**ติ ตตฺถ สงฺฆเตฺถโรติ วทนฺติฯ วตฺถสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนเยน ปน มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส อเนฺตวาสิกภิกฺขู สนฺธาย **‘‘อาหํสู’’**ติ วุตฺตํฯ **เถโร**ติ ปน มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถโรฯ โส หิ อิมสฺมึ มชฺฌิมนิกาเย ตํ ตํ วินิจฺฉยํ กเถสิฯ **ราสิโต**ติ ปิณฺฑโต, เอกชฺฌนฺติ อโตฺถฯ

อกุสลกมฺมปถวณฺณนา

อโกสลฺลปฺปวตฺติยาติ โกสลฺลปฏิปกฺขโต อโกสลฺลํ วุจฺจติ อญฺญาณํ, ตโต ปวตฺตนโต, อโกสลฺลสมฺภูตตฺตาติ อโตฺถฯ ญาณปฏิปโกฺข อญฺญาณํ มิตฺตปฏิปโกฺข อมิโตฺต วิย กุสลปฏิปโกฺข อกุสลํ กุสเลน ปหาตพฺพตฺตา, น ปน กุสลานํ ปหายตตฺตาฯ กุสลเมว หิ ปโยคสมฺปาทิตํ อกุสลํ ปชหติฯ สห อวเชฺชหิ โลภาทีหิ วตฺตตีติ **สาวชฺชํ**ฯ ทุโกฺข อนิโฏฺฐ จตุกฺขนฺธ-สงฺขาโต วิปาโก เอตสฺสาติ **ทุกฺขวิปากํ**ฯ ตตฺถ สาวชฺชวจเนน อกุสลานํ ปวตฺติทุกฺขตํ ทเสฺสติ, ทุกฺขวิปากวจเนน วิปากทุกฺขตํฯ ปุริมญฺหิ ปวตฺติสมฺภววเสน อกุสลสฺส ลกฺขณวจนํ, ปจฺฉิมํ ตาลนฺตเร วิปากุปฺปาทนสมตฺถตาวเสนฯ ตถา ปุริเมน อกุสลสฺส อวิสุทฺธสภาวตํ ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน อวิสุทฺธวิปากตํฯ ปุริเมน อกุสลํ กุสลสภาวโต นิวเตฺตติ, ปจฺฉิเมน อพฺยากตสภาวโต สวิปากตฺตทีปกตฺตา ปจฺฉิมสฺสฯ ปุริเมน วา อวชฺชวนฺตตาทสฺสนโต กิจฺจเฏฺฐน รเสน อนตฺถชนนรสตํ ทเสฺสติ, ปจฺฉิเมน สมฺปตฺติอเตฺถน อนิฏฺฐวิปากรสตํฯ ปุริเมน จ อุปฏฺฐานาการเฏฺฐน ปจฺจุปฏฺฐาเนน สํกิเลสปจฺจุปฏฺฐานตํ, ปจฺฉิเมน ผลเฏฺฐน ทุกฺขวิปากปจฺจุปฏฺฐานตํฯ ปุริเมน จ อโยนิโสมนสิการํ อกุสลสฺส ปทฏฺฐานํ ปกาเสติฯ ตโต หิ ตํ สาวชฺชํ ชาตํ, ปจฺฉิเมน อกุสลสฺส อเญฺญสํ ปทฏฺฐานภาวํ วิภาเวติฯ ตญฺหิ ทุกฺขวิปากสฺส การณนฺติฯ **สํกิลิฏฺฐ**นฺติ สํกิเลเสหิ สมนฺนาคตํ, ทสหิ กิเลสวตฺถูหิ วิพาธิตํ, อุปตาปิตํ วา เตหิ วิทูสิตํ มลี

นกตญฺจาติ อโตฺถฯ อิทญฺจสฺส ทุกฺขวิปากตญฺจาติ อเตฺถ อิทญฺจ ทุกฺขวิปากตํ อปจฺจกฺขตาย อสทฺทหนฺตานํ ปจฺจกฺขโต อาทีนวทสฺสเนน สํเวชนตฺถํ วุตฺตํฯ **สาธารณา** สพฺพสฺสปิ อกุสลสฺสฯ

สรเสเนว (ธ. ส. มูลฏี. ๑) ปตนสภาวสฺส อนฺตรา เอว อตีว ปาตนํ **อติปาโต,** สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อโตฺถฯ อติกฺกมฺมวา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ **อติปาโต**ฯ ปโยควตฺถุมหนฺตตาทีหิ **มหาสาวชฺชตา** เตหิ ปจฺจเยหิ อุปฺปชฺชมานาย เจตนาย พลวภาวโตฯ เอกสฺส หิ ปโยคสฺส สหสา นิปฺผาทนวเสน สกิจฺจสาธิกาย พหุกฺขตฺตุํ ปวตฺตชวเนหิ ลทฺธาเสวนาย จ สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาย วเสน ปโยคสฺส มหนฺตภาโวฯ สติปิ กทาจิ ขุทฺทเก เจว มหเนฺต จ ปาเณ ปโยคสฺส สมภาเว มหนฺตํ หนนฺตสฺส เจตนา ติพฺพาการา อุปฺปชฺชตีติ วตฺถุสฺส มหนฺตภาโวฯ อิติ อุภยเมฺปตํ เจตนาย พลวภาเวเนว โหตีติฯ ยถาวุตฺตปจฺจยปริยาเยปิ ตํตํปจฺจเยหิ เจตนาย พลวตาย เอว มหาสาวชฺชภาโว เวทิตโพฺพฯ ปโยควตฺถุอาทิปจฺจยานญฺหิ อมหเตฺตปิ หนฺตพฺพสฺส คุณวนฺตตาย มหาสาวชฺชตา, ตพฺพิปริยาเยน อปฺปสาวชฺชตา จ วตฺถุสฺส มหตฺตามหเตฺตสุ วิย ทฏฺฐพฺพาฯ กิเลสานํ อุปกฺกมานํ ทุวินฺนญฺจ มุทุตาย ติพฺพตาย จ อปฺปสาวชฺชตา มหาสาวชฺชตาปิ โยเชตพฺพาฯ ปาโณ ปาณสญฺญิตา วธกจิตฺตญฺจ ปุพฺพภาคิยาปิ โหนฺติ, อุปกฺกโม วธกเจตนาสมุฏฺฐาปิโตฯ ปญฺจ สมฺภารา หิ ปาณาติปาตเจตนาติ สา ปญฺจสมฺภารวินิมุตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ อยญฺจ วิจาโร อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตโพฺพฯ วิชฺฌนปหรณาทิวเสน สหเตฺถนนิพฺพโตฺต **สาหตฺถิโก,** อาณาปนวเสน ปวโตฺต **อาณตฺติโก,** อุสฺสตฺติยนฺตปาสาณาทินิสฺสชฺชนวเสน ปวโตฺต **นิสฺสคฺคิโย,** อทุหลสชฺชนาทิวเสน ปวโตฺต **ถาวโร,** อาถพฺพณิกาทีนํ วิย มนฺตปริชปฺปนวเสน ปวโตฺต **วิชฺชามโย,** กมฺมวิปากชิทฺธิมโย **อิทฺธิมโย** ทาฐาโกฏนาทีนิ วิยฯ

ยทิ ''มม อิท''นฺติ ปเรน ปริคฺคหิตํ อทินฺนํ, อุตฺตานเสยฺยกทารกสนฺตเก กถํ ตสฺส ปริคฺคหสญฺญาย เอว อภาวโตติ อาห **''ยตฺถ ปโร''**ติอาทิฯ ปโร นาม วิญฺญู วา อวิญฺญู วา อตฺถิ ตสฺส วตฺถุสฺส สามิโกฯ อวิญฺญูปิ หิ วิญฺญุกาเล ยถากามํ กโรนฺต **อทณฺฑารโห**ติฯ มนฺตปริชปฺปเนน ปรสนฺตกหรณํ วิชฺชามโย, วินา มเนฺตน ปรสนฺตกสฺส กายวจีปโยเคหิ ปริกฑฺฒนํ ตาทิเสนิทฺธิวเสน อิทฺธิมโย ปโยโคติ อทินฺนาทาเน **ฉ ปโยคา สาหตฺถิกาทโย** วุตฺตาฯ **ยถานุรูป**นฺติ เอตฺถ สาหตฺถิโก ตาว ปญฺจนฺนมฺปิ อวหารานํ วเสน ปวตฺตติ, ตถา อาณตฺติโย นิสฺสคฺคิโย จฯ ถาวโร เถยฺยาวหารปสยฺหาวหารปฏิจฺฉนฺนาวหารวเสนฯ ตถา เสสาปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เมถุนสมาจาเรสูติ สทาราสโนฺตส-ปรทารคมนวเสน ทุวิเธสุ เมถุนสมาจาเรสุฯ อยเมวหิ เภโท อิธาธิเปฺปโตฯ **โคตฺตรกฺขิตา** สโคเตฺตหิ รกฺขิตาฯ **ธมฺมรกฺขิตา** สหธมฺมิเกหิ รกฺขิตาฯ **สารกฺขา** สสามิกาฯ ยสฺสา คมเน รญฺญา ทโณฺฑ ฐปิโต, สา **สปริทณฺฑา**ฯ ภริยภาวตฺถํ ธเนน กีตา **ธนกฺกีตา**ฯ ฉเนฺทน วสนฺตี **ฉนฺทวาสินี**ฯ โภคตฺถํ วสนฺตี โภควาสินีฯ ปฏตฺถํ วสนฺตี **ปฏวาสินี**ฯ อุทกปตฺตํ อามสิตฺวา คหิตา **โอทปตฺตกินี**ฯ จุมฺพฏกํ อปเนตฺวา คหิตา **โอภฏจุมฺพฏา**ฯ กรมรานีตา **ธชาหตา**ฯ ตงฺขณิกา **มุหุตฺติกา**ฯ อภิภวิตฺวา วีติกฺกเม มิจฺฉาจาโร มหาสาวโชฺช, น ตถา ทุวินฺนํ สมานฉนฺทตายฯ อภิภวิตฺวา วีติกฺกมเน สติปิ มเคฺคน มคฺคปฏิปตฺติอธิวาสเน ปุริมุปฺปนฺนเสวนาภิสนฺธิปโยคาภาวโต มิจฺฉาจาโร น โหติ อภิภุยฺยมานสฺสาติ วทนฺติฯ เสวนาจิเตฺต สติ ปโยคาภาโว อปฺปมาณํ เยภุเยฺยน อิตฺถิยา เสวนาปโยคสฺส อภาวโตฯ ตถา สติ ปุเรตรํ เสวนาจิตฺตสฺส อุปฏฺฐาเนปิ ตสฺสา มิจฺฉาจาโร น สิยา, ตถา ปุริสสฺสปิ เสวนาปโยคาภาเวติ, ตสฺมา อตฺตโน รุจิยา ปวตฺติตสฺส วเสน ตโย, พลกฺกาเรน

ปวตฺติตสฺส วเสน ตโยติ สเพฺพปิ อคฺคหิตคฺคหเณน **จตฺตาโร สมฺภารา**ติ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

อตฺถภญฺชโกติ กมฺมปถวเสน วุตฺตํฯ กมฺมปถกถา เหสาติฯ **อสฺสา**ติ วิสํวาทกสฺสฯ มุสาวทติ เอเตนาติ **เจตนา มุสาวาโท,** อิมสฺมิํ ปเกฺข อตถากาเรน วตฺถุโน วิญฺญาปนปโยโค มุสา, ตํสมุฏฺฐาปิกา เจตนามุสาวาโทติ วุตฺตตฺตา ตโต อญฺญถา วตฺตุํ **"อปโร นโย"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตายา**ติอาทิ มุสาวาทสามเญฺญน วุตฺตํฯ หสาธิปฺปาเยนปิ วิสํวาทนปุรกฺขารสฺส มุสาวาโทฯ **ปรสฺสา**ติ วิสํวาทนวเสน วิญฺญาเปตพฺพสฺสฯ **โส**ติ มุสาวาทปโยโคฯ

สุญฺญภาวนฺติ ปีติวิรหิตตาย ริตฺตภาวํฯ ผรุสสทฺทตาย **เนว กณฺณสุขา**ฯ อตฺถวิปนฺนตาย **น หทยสุขา**ฯ **สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺสา**ติ โทเสน, โลเภน วา ทูสิตจิตฺตสฺสฯ

เอกนฺตผรุสา เจตนาติ เอเตน ทุฏฺฐจิตฺตตํเยว วิภาเวติ, ทุฏฺฐจิตฺตตา จสฺส อมรณาธิปฺปายวเสน ทฏฺฐพฺพาฯ สติ หิ มรณาธิปฺปาเย อตฺถสิทฺธิ, ตทภาเว ปาณาติปาตพฺยาปาทา สิยุนฺติฯ ยํ ปฏิจฺจ ผรุสวาจา ปยุชฺชติ, ตสฺส สมฺมุขาว สีสํ เอติฯ ปรมฺมุขาปิ สีสํ เอติ เอวาติ อปเรฯ ตตฺถายํ อธิปฺปาโย ยุตฺโต สิยา – สมฺมุขา ปโยเค อคารวาทีนํ พลวภาวโต สิยา เจตนา พลวตี, ปรสฺส จ ตทตฺถวิญฺญาปนํ, น ตถา อสมฺมุขาติฯ ยถา จ อโกฺกสิเต มเต อาฬาหเน กตา ขมาปนา อุปวาทนฺตรายํ นิวเตฺตติ, เอวํ ปรมฺมุขา ปยุตฺตา ผรุสวาจา โหติเยวาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ **ตสฺสา**ติ เอกนฺตผรุสเจตนาย เอว ผรุสวาจาภาวสฺส อาวิภาวตฺถํฯ **มมฺม เจฺฉทโก** สวนผรุสตายาติ อธิปฺปาโยฯ **จิตฺตสณฺหาตาย ผรุสวาจา น โหติ** กมฺมปถา'ปฺปตฺตตฺตา, กมฺมภาวํ ปน น สกฺกา วาเรตุํฯ เอวํ อนฺวยวเสน เจตนาผรุสตาย ผรุสวาจํ สาเธตฺวา อิทานิ ตเมว พฺยติเรกวเสน สาเธตุํ **"วจนสณฺหตายา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอสา**ติ ผรุสวาจาฯ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตา **อปฺปสาวชฺชา,** อิตรา **มหาสาวชฺชา**ฯ ตถา กิเลสานํ มุทุติพฺพตาเภเทหิ สพฺพํ ปุริมสทิสํฯ

อาเสวนํ พหุลีกรณํฯ ยํ อุทฺทิสฺส ปวตฺติโต, เตน อคฺคหิเต **อปฺปสาวโชฺช,** คหิเต **มหาสาวโชฺช** กมฺมปถปฺปตฺติโตฯ โย โกจิ ปน สมฺผปฺปลาโป ทฺวีหิ สมฺภาเรหิ สิชฺฌติฯ กิเลสานํ มุทุติพฺพตาวเสนปิ อปฺปสาวชฺชมหาสาวชฺชตา เวทิตพฺพาฯ

อตฺตโน ปริณามนํ จิเตฺตเนวาติ เวทิตพฺพํฯ **หิตสุขํ พฺยาปาทยตี**ติ โย ตํ อุปฺปาเทติ, ตสฺส หิตสุขํ วินาเสติฯ **อโห วตา**ติ อิมินา อจฺจนฺตวินาสจินฺตนํ ทีเปติฯ เอวํ หิสฺส ทารุณปวตฺติยา กมฺมปถปฺปตฺติฯ **ยถาภุจฺจคหณาภาเวนา**ติ ยาถาวคฺคาหสฺส อภาเวน อนิจฺจาทิสภาวสฺส นิจฺจาทิโต คหเณนฯ **มิจฺฉา ปสฺสตี**ติ วิตถํ ปสฺสติฯ **สมฺผปฺปลาโป วิยา**ติ อิมินา อาเสวนสฺส มนฺทตาย อปฺปสาวชฺชตํ, มหนฺตตาย มหาสาวชฺชตํ ทเสฺสติฯ **คหิตาการวิปรีตตา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิยา คหิตาการสฺส วิปรีตภาโวฯ **วตฺถุโน**ติ ตสฺสา อยถาภูตสภาวมาหฯ **ตถาภาเวนา**ติ คหิตากาเรเนว **ตสฺส** ทิฏฺฐิคติกสฺส, **ตสฺส** วา วตฺถุโน **อุปฏฺฐานํ** เอวเมตํ, น อิโต อญฺญถาติฯ

ธมฺมโตติ สภาวโตฯ **โกฏฺฐาสโต**ติ ผสฺสปญฺจมกาทีสุ จิตฺตงฺคโกฏฺฐาเสสุ ยํ โกฏฺฐาสา โหนฺติ, ตโตติ อโตฺถฯ **เจตนาธมฺมา**ติ เจตนาสภาวาฯ

ปฏิปาฏิยา สตฺตาติ เอตฺถ นนุ เจตนา อภิธมฺม กมฺมปเถสุ น วุตฺตาติ ปฏิปาฏิยา สตฺตนฺนํ กมฺมปถภาโว น ยุตฺโตติ? น, อวจนสฺส อญฺญเหตุกตฺตาฯ น หิ ตตฺถ เจตนาย อกมฺมปถตฺตา กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, กทาจิ ปน กมฺมปโถ โหติ, น สพฺพทาติ กมฺมปถภาวสฺส อนิยตตฺตา อวจนํฯ ยทา ปน กมฺมปโถ โหติ, ตทา กมฺมปถราสิสงฺคโห น นิวาริโตฯ เอตฺถาห – ยทิ เจตนาย สพฺพทา กมฺมปถภาวาภาวโต อนิยโต กมฺมปถภาโวติ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ, นนุ อภิชฺฌาทีนํ กมฺมปถภาวํ อปฺปตฺตานํ อตฺถิตาย อนิยโต กมฺมปถภาโวติ เตสมฺปิ กมฺมปถราสิมฺหิ อวจนํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ กมฺมปถตาตํสภาคตาหิ เตสํ ตตฺถ วุตฺตตฺตาฯ ยทิ เอวํ เจตนาปิ ตตฺถ วตฺตพฺพา สิยา? สจฺจเมตํ, สา ปน ปาณาติปาตาทิกาติ ปากโฏ, ตสฺสา กมฺมปถภาโวติ น วุตฺตา สิยาฯ เจตนาย หิ – ''เจตนาหํ, ภิกฺขเว, กมฺมํ วทามิ (อ. นิ. ๖.๖๓; กถา. ๕๓๙), ติวิธา, ภิกฺขเว, กายสเญฺจตนา อกุสลํ กายกมฺม''นฺติอาทิวจนโต (กถา. ๕๓๙) กมฺมภาโว ปากโฏ, กมฺมํเยว จ สุคติทุคฺคตีนํ ตตฺถ อุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขานญฺจ ปถภาเวน ปวตฺตํ กมฺมปโถติ วุจฺจตีติ ปากโฏ ตสฺสา กมฺมปถภาโว, อภิชฺฌาทีนํ ปน เจตนาสมีหนภาเวน สุจริตทุจฺจริตภาโว เจตนาชนิตปิฏฺฐิวฏฺฏกภาเวน สุคติทุคฺคติตทุปฺปชฺชนกสุขทุกฺขานํ ปถภาโว จาติ น ตถา ปากโฏ กมฺมปถภาโวติ เตเยว เตน สภาเวน ทเสฺสตุํ **อภิธมฺม** เจตนา กมฺมปถราสิภาเวน น วุตฺตา , อตถาชาติยกตฺตา วา เจตนา เตหิ สทฺธึ น วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **มูลํ ปตฺวา**ติ มูลเทสนํ ปตฺวา, มูลสภาเวสุ ธเมฺมสุ วุจฺจมาเนสูติ อโตฺถฯ

อทินฺนาทานํ สตฺตารมฺมณนฺติ อิทํ ''ปญฺจ สิกฺขาปทา ปริตฺตารมฺมณา เอว วา''ติ อิมาย ปญฺหปุจฺฉกปาฬิยา วิรุชฺฌติฯ ยญฺหิ ปาณาติปาตาทิทุสฺสีลฺยสฺส อารมฺมณํ, ตเทว ตํ เวรมณิยา อารมฺมณํฯ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต เอว หิ วิรตีติฯ **สตฺตารมฺมณ**นฺติ วา สตฺตสงฺขาตํ สงฺขารารมฺมณเมว อุปาทาย วุตฺตนฺติ นายํ วิโรโธฯ ตถา หิ วุตฺตํ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๗๑๔) ''ยานิ สิกฺขาปทานิ เอตฺถ สตฺตารมฺมณานีติ วุตฺตานิ, ตานิ ยสฺมา สโตฺตติ สงฺขฺยํ คตํ สงฺขารเมว อารมฺมณํ กโรนฺตี''ติฯ วิสภาควตฺถุโน ''อิตฺถี, ปุริโส''ติ คเหตพฺพโต **สตฺตารมฺมโณติ เอเก**ฯ ''เอโก ทิโฏฺฐ, เทฺว สุตา''ติอาทินา สมฺผปฺปลปเน **ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสน**ฯ **ตถา อภิชฺฌา**ติ เอตฺถ **ตถา**-สโทฺท ''ทิฏฺฐสุตมุตวิญฺญาตวเสนา''ติ อิทมฺปิ อุปสํหรติ, น สตฺตสงฺขารารมฺมณตํ เอว ทสฺสนาทิวเสน อภิชฺฌายนโตฯ ''นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา''ติ ปวตฺตมานาปิ **มิจฺฉาทิฏฺฐิ** เตภูมกธมฺมวิสยาวาติ อธิปฺปาเยนสฺสา **สงฺขารารมฺมณตา** วุตฺตาฯ กถํ ปน มิจฺฉาทิฏฺฐิยา สเพฺพ เตภูมกธมฺมา อารมฺมณํ โหนฺตีติ? สาธารณโตฯ ''นตฺถิ สุกตทุกฺกฏานํ กมฺมานํ ผลํ วิปาโก''ติ หิ ปวตฺตมานาย อตฺถโต รูปารุปาวจรธมฺมาปิ คหิตา เอว โหนฺตีติฯ

สุขพหุลตาย ราชาโน หสมานาปิ ''โจรํ ฆาเตถา''ติ วทนฺติ, หาโส ปน เตสํ อญฺญวิสโยติ อาห **''สนฺนิฏฺฐาปก...เป.... โหตี''**ติฯ

เกสญฺจีติ สหชาตานํ อทินฺนาทานาทีนํฯ **สมฺปยุตฺตปภาวกเฏฺฐนา**ติ สมฺปยุโตฺต หุตฺวา อุปฺปาทกเฏฺฐนฯ **เกสญฺจี**ติ อสหชาตานํฯ **อุปนิสฺสยปจฺจยเฏฺฐนา**ติ เอเตน มูลเฏฺฐน โลภสฺส อุปการตํ นิวเตฺตติฯ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนโฏฺฐ หิ มูลโฏฺฐ, โส จ เหตุปจฺจยตาอวินาภาวี, เตน เจตฺถ มูลมิว มูลนฺติ คเหตพฺพํ, นิปฺปริยายโต ปน ปุเพฺพ ''เกสญฺจี''ติ วุตฺตานํ สหชาตานํ มูลภาโว เวทิตโพฺพฯ **รโตฺต โข**ติอาทินา สุตฺตปเทนปิ ปาณาติปาตาทีนํ อกุสลานํ โลภสฺส มูลการณตํ วิภาเวติ, น มูลเฏฺฐนุปการตฺถํ อวิเสสโต เตสํ เหตุปจฺจยตฺตาภาวโตฯ

อกุสลกมฺมปถวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

กุสลกมฺมปถวณฺณนา

เวรนฺติ ปาณาติปาตาทิปาปธมฺมํฯ โส หิ เวรเหตุตาย ‘‘เวร’’นฺติ วุจฺจติ, ตํ **มณติ** ‘‘มยิ อิธ ฐิตาย กถมาคจฺฉสี’’ติ ตเชฺชนฺตี วิย นิวาเรตีติ **เวรมณี**ฯ เตนาห **‘‘ปชหตี’’**ติฯ ‘‘วิร มณี’’ติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน เอว-การํ กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ **วิภเงฺค** (วิภ. ๗๐๓, ๗๐๔) เอว นิทฺทิสนวเสน เอวํ วุตฺตาฯ อสมาทินฺนสีลสฺส สมฺปตฺตโต ยถาอุปฏฺฐิตวีติกฺกมิตพฺพวตฺถุโต วิรติ **สมฺปตฺตวิรติ,** สมาทานวเสน อุปฺปนฺนา วิรติ **สมาทานวิรติ,** สมาทานวเสน อุปฺปนฺนา วิรติ **สมาทานวิรติ,** กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนวเสน ปวตฺตาวิรติ **สมุเจฺฉทวิรติ**ฯ

ชีวมานสสสฺส มํสรุธิรสมฺมิสฺสตาย **อลฺลสสมํสํ**ฯ **มุญฺจิ** สพฺพตฺถ สมกรุณตายฯ **สจฺจํ วตฺวา** ‘‘เอเตน สจฺจวเชฺชน มยฺหํ มาตุ โรโค สมฺมตู’’ติ **อธิฏฺฐาสิ**ฯ

มหาสโปฺปติ อชคโรฯ **มุญฺจิตฺวา อคมาสิ** สีลเตเชนฯ

โกสลฺลํ วุจฺจติ ญาณํ, โกสเลฺลน, โกสลฺลโต วา **ปวตฺติยา** อุปคมนโตฯ **กุจฺฉิตสยนโต**ติ กุจฺฉิเตนากาเรน สยนโต อนุสยนโต, ปวตฺตนโต วาฯ ‘‘เวรมณิกุสลา’’ติ วตฺตพฺพาปิ ปุจฺฉานุรูปํ วิสฺสชฺชนนฺติ ‘‘กุสลา’’ติ น วุตฺตา, ‘‘กุสล’’เนฺตฺวว วุตฺตาฯ

กามเญฺจตฺถ ปาฬิยํ วิรติโยว อาคตา, สิกฺขาปทวิภเงฺค (วิภ. ๗๐๔) ปน เจตนาปิ อาหริตฺวา ทีปิตาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหโนฺต **‘‘เจตนาปิ วฏฺฏนฺติ วิรติโยปี’’**ติ อาหฯ

อนภิชฺฌา หิ มูลํ ปตฺวา กมฺมปถโกฏฺฐาสํ ปตฺวา อนภิชฺฌาติ วุตฺตธโมฺม มูลโต อโลโภ กุสลมูลํ โหตีติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

ทุสฺสีลฺยารมฺมณา ตทารมฺมณา ชีวิตินฺทฺริยาทิอารมฺมณา กถํ ทุสฺสีลฺยานิ ปชหนฺตีติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อนภิชฺฌา ...เป.... วิรมนฺตสฺสาติ อภิชฺฌํ ปชหนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ น หิ มโนทุจฺจริตโต วิรติ อตฺถิ อนภิชฺฌาทีเหว ตปฺปหานสิทฺธิโตฯ **เตสุ อโลโภ**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อกุสลมูเลสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อปฺปนาวารนฺติ นิคมนวารํฯ **เอเกน นเยนา**ติ เวทนาทิวเสน อรูปมุเขเนว อเนกวิเธสุ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐาเนสุ เอเกน กมฺมฏฺฐานนเยนฯ **‘‘ฐเปตฺวา อภิชฺฌํ นว อกุสลกมฺมปถา’’**ติ วตฺตพฺพํฯ **ทสา**ติ วา อิทํ ‘‘กุสลกมฺมปถา’’ติ อิมินา สมฺพนฺธิตพฺพํ ‘‘อกุสลกมฺมปถา จ ทส กุสลกมฺมปถา จา’’ติฯ ‘‘ฐเปตฺวา อภิชฺฌ’’นฺติ หิ อิมินาว อกุสลกมฺมปถานํ นวภาโว วุโตฺต โหติฯ อถ วา **ทสา**ติ อิทํ อุภยถาปิ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อภิชฺฌา หิ ปหาตพฺพาปิ สติ ปริเญฺญยฺยตํ นาติวตฺตตีติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘รูปตณฺหา ปิยรูปํ สาตรูป’’นฺติอาทิ, ตสฺมา สา ตาย ปริเญฺญยฺยตาย ทุกฺขสเจฺจปิ สงฺคหํ ลภเตว, ปหาตพฺพํ ปน อุปาทาย ‘‘ฐเปตฺวา อภิชฺฌ’’นฺติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **‘‘ปริยาเยน ปน สเพฺพปิ กมฺมปถา ทุกฺขสจฺจ’’**นฺติฯ อภิชฺฌาโลภานํ ปวตฺติอาการสิทฺธเภทํ อุปาทาย **‘‘อิเม เทฺว ธมฺมา’’**ติ วุตฺตํฯ สุตฺตนฺตนเยน ตณฺหา ‘‘สมุทยสจฺจ’’นฺติ วุตฺตาติ อาห **‘‘นิปฺปริยาเยน สมุทยสจฺจ’’**นฺติฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตมาห ยถา ‘‘ราคกฺขโย โทสกฺขโย’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๑๔)ฯ สปฺปจฺจยตาย สงฺขตสภาเว ทุกฺขสเจฺจ คหิเต อปฺปจฺจยตาย อสงฺขตํ นิโรธสจฺจํ ปฏิปกฺขโต อาวตฺตติ, เอกนฺตสาวเชฺช อาจยคามิลกฺขเณ

สมุทยสเจฺจ คหิเต สาวชฺชา วิคมนํ อปจยคามิลกฺขณํ มคฺคสจฺจํปฏิปกฺขโต อาวตฺตตีติ เทฺว อาวตฺตหารวเสน เวทิตพฺพานีติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **เนตฺติยํ** (เนตฺติ. ๔.นิเทฺทสวาร) –

> ‘‘เอกมฺหิ ปทฏฺฐาเน, ปริเยสติ เสสกํ ปทฏฺฐานํ;
> อาวตฺตติ ปฏิปเกฺข, อาวโตฺต นาม โส หาโร’’ติฯ

สพฺพากาเรนาติ กามราครูปราคาทิสพฺพปฺปกาเรหิ, สพฺพโต วา อปายคมนียาทิ อาการโต, ตตฺถ กิญฺจิปิ อนวเสเสตฺวา วาฯ **สพฺพากาเรเนวา**ติ สพฺพาการโตฯ **นีหริตฺวา**ติ อปเนตฺวา, สมุจฺฉินฺทิตฺวาอิเจฺจว อโตฺถฯ **กญฺจิ ธมฺมํ อนวการีกริตฺวา**ติ รูปเวทนาทีสุ กญฺจิ เอกธมฺมมฺปิ อวินิโพฺภคํ กตฺวา, เอเกกโต อคฺคเหตฺวา สมูหโตว คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **อสฺมี**ติ อหมสฺมีติ มานคฺคาหวเสนฯ โส ปน ยสฺมา ปญฺจกฺขเนฺธ นิรวเสสโต คณฺหาติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สมูหคฺคหณากาเรนา”**ติฯ ยสฺมา เจตฺถ อคฺคมคฺคจิตฺตํ วุจฺจติ, ตสฺมา อาห **“ทิฏฺฐิสทิสํ มานานุสย”**นฺติฯ ‘‘ยํ รูปํ ตํ อห’’นฺติอาทินา ยถา ทิฏฺฐิ รูปาทิํ ‘‘อหมสฺมี’’ติ คณฺหนฺตี ปวตฺตติ, เอวํ มาโนปิ ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินาติ อาห **“มานานุสโย อสฺมีติ ปวตฺตตฺตา ทิฏฺฐิสทิโส”**ติฯ **ปริเจฺฉทกโร**ติ โอสานปริเจฺฉทกโร อิโต ปรํ ทุกฺขสฺสาภาวกรณโตฯ **กมฺมปถเทสนายา**ติ กมฺมปถมุเขน ปวตฺตจตุสจฺจเทสนายฯ **มนสิการปฺปฏิเวธวเสนา**ติ วิปสฺสนามนสิการมคฺคปฺปฏิเวธวเสนฯ

กุสลกมฺมปถวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาหารวารวณฺณนา

๙๐. **อาหรตี**ติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๑๑) อาเนติ, อุปฺปาเทติ อุปตฺถเมฺภติ จาติ อโตฺถฯ **นิพฺพตฺตา**ติ ปสุตาฯ ตโต ปฏฺฐาย หิ โลเก ชาตโวหาโรฯ ปฏิสนฺธิคฺคหณโต ปน ปฏฺฐาย ยาว มาตุกุจฺฉิโต นิกฺขมนํ, ตาว สมฺภเวสิโนฯ เอส ตาว คพฺภเสยฺยเกสุ ภูตสมฺภเวสิวิภาโค, อิตเรสุ ปน ปฐมจิตฺตาทิวเสน วุโตฺตฯ **สมฺภว**-สโทฺท เจตฺถ คพฺภเสยฺยกานํ วเสน ปสูติปริยาโย, อิตเรสํ วเสน อุปฺปตฺติปริยาโยฯ ปฐมจิตฺตปฐมอิริยาปถกฺขเณสุ หิ เต สมฺภวํ อุปฺปตฺติํ เอสนฺติ อุปคจฺฉนฺติ นาม, น ตาว ภูตา อุปฺปตฺติยา น สุปฺปติฏฺฐิตตฺตาฯ **ภูตาเยว** สพฺพโส ภเวสนาย สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ **น ปุน ภวิสฺสนฺตีติ** อวธารเณน นิวตฺติตมตฺถํ ทเสฺสติ, ‘‘โย จ กาล ฆโส ภูโต’’ติอาทีสุ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) ภูต-สทฺทสฺส ขีณาสววาจิตา ทฏฺฐพฺพาฯ **วา-สโทฺท เจตฺถ สมฺปิณฺฑนโตฺถ** ‘‘อคฺคินา วา อุทเกน วา’’ติอาทีสุ (อุทา. ๗๖) วิยฯ

ยถาสกํ ปจฺจยภาเวน อตฺตภาวสฺส ปฏฺฐปนเมเวตฺถอาหาเรหิ กาตพฺพอนุคฺคโหติ อธิปฺปาเยนาห **“วจนเภโท...เป.... เอโกเยวา”**ติฯ **สตฺตสฺส อุปฺปนฺนธมฺมาน**นฺติ สตฺตสฺสสนฺตาเน อุปฺปนฺนธมฺมานํฯ ยถา ‘‘วสฺสสตํ ติฏฺฐตี’’ติ วุเตฺต อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺตตีติ วุตฺตํ โหติ, เอวํ **ฐิติยา**ติ อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺติยาติ อโตฺถ, สา ปน อวิเจฺฉทโหติ อาห **“อวิเจฺฉทายา”**ติฯ อนุปฺปพนฺธธมฺมุปฺปตฺติยา สตฺตสนฺตาโน อนุคฺคหิโต นาม โหตีติ อาห **“อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทายา”**ติฯ **เอตานี**ติ ฐิติอนุคฺคหปทานิฯ **อุภยตฺถ ทฏฺฐพฺพานิ,** น ยถาสงฺขฺยํฯ

วตฺถุคตา โอชา วตฺถุ วิย เตน สทฺธิํ อาหริตพฺพตํ คจฺฉตีติ วุตฺตํ **“อโชฺฌหริตพฺพโต อาหาโร”**ติฯ นิพฺพตฺติตโอชํ ปน สนฺธาย ‘‘กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกรูปานิ อาหรตี’’ติ วกฺขติฯ **โอฬาริกตา** อโปฺปชตาย, น วตฺถุโน ถูลตาย, กถินตาย วา, ตสฺมา ยสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ ปริตฺตา โอชา โหติ, ตํ โอฬาริกํฯ สปฺปาทโย ทุกฺขุปฺปาทกตาย โอฬาริกาเวทิตพฺพาฯ วิ

สาณาทีนํ ติวสฺสฉฺฑฺฒิตานํ ปูติภูตตฺตา มุทุกตาติ วทนฺติ, ตรจฺฉเขฬเตมิกตาย ปน ตถาภูตานํ เตสํ มุทุกตาฯ ธมฺมสภาโว เหสฯ **สสานํ อาหาโร สุขุโม** ตรุณติณสสฺสขาทนโตฯ **สกุณานํ อาหาโร สุขุโม** ติณพีชาทิขาทนโตฯ **ปจฺจนฺตวาสีนํ สุขุโม,** เตสญฺหิ สากปณฺณสุกฺขกุรปทุมปตฺตมฺปิ อาหาโรติฯ **เตสํ** ปรนิมฺมิตวสวตฺตีนํฯ **สุขุโมเตฺววาติ** น กิญฺจิ อุปาทาย, อถ โข สุขุโม อิเจฺจว **นิฏฺฐํ ปโตฺต** ตโต ปรํ สุขุมสฺส อภาวโตฯ

วตฺถุวเสน ปเนตฺถ อาหารสฺส โอฬาริกสุขุมตา วุตฺตา, สา จสฺส อโปฺปชมโหชตาหิ เวทิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **“เอตฺถ จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริสฺสมนฺติ** ขุทาวเสน อุปฺปนฺนํ สรีรเขทํฯ **วิโนเทตีติ** วตฺถุ ตสฺส วิโนทนมตฺตํ กโรติฯ **น ปน สโกฺกติ ปาเลตุนฺติ** สรีรํ ยาเปตุํ นปฺปโหติ นิสฺสารตฺตาฯ **น สโกฺกติ ปริสฺสมํ วิโนเทตุํ** อามาสยสฺส อปูรณโตฯ

ฉพฺพิโธปีติ อิมินา กสฺสจิปิ ผสฺสสฺส อนวเสสิตพฺพตมาหฯ อาหารสฺสเทสนากฺกเมเนเวตฺถ ผสฺสาทีนํ ทุติยาทิตา, น อเญฺญน การเณนาติ อาห **“เทสนานโย เอวา”**ติอาทิฯ มนโส สเญฺจตนา, น สตฺตสฺสาติ ทสฺสนตฺถํ มโนคหณํ ยถา ‘‘จิตฺตสฺส ฐิติ (ธ. ส. ๑๑), เจโตวิมุตฺติ จา’’ติ (ม. นิ. ๑.๖๙) อาห **“มโนสเญฺจตนาติ เจตนา เอวา”**ติฯ **จิตฺตนฺติ** ยํ กิญฺจิ จิตฺตํ, น วิปากวิญฺญาณเมวฯ

ปุเพฺพ ‘‘อาหารนฺติ ปจฺจย’’นฺติ วุตฺตตฺตา **“ยทิ ปจฺจยโฎฺฐ อาหารโฎฺฐ”**ติอาทินา โจเทติฯ **อถ กสฺมา อิเมเยว จตฺตาโร วุตฺตาติ** อถ กสฺมา จตฺตาโรว วุตฺตา, อิเม เอว จ วุตฺตาติ โยชนาฯ **วิเสสปจฺจยตฺตาติ** เอเตน ยถา อเญฺญ ปจฺจยธมฺมา อตฺตโน ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยาว โหนฺติ, อิเม ปน ตถา จ โหนฺติ อญฺญถา จาติ สมาเนปิ ปจฺจยเตฺต อติเรกปจฺจยา โหนฺติ, ตสฺมา อาหาราติ วุตฺตาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตํ อติเรกปจฺจยตํ ทเสฺสตุํ **“วิเสสปจฺจโย หี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **วิเสสปจฺจโย รูปกายสฺส กพฬีกาโร อาหาโร** อุปตฺถมฺภกภาวโตฯ เตนาห **อฎฺฐกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๗๐๘; ปฏฺฐา. อฏฺฐ. ปจฺจยุเทฺทสวณฺณนา) ‘‘รูปารูปานํ อุปตฺถมฺภกเตฺตน อุปการกา จตฺตาโร อาหารา อาหารปจฺจโย’’ติฯ อุปตฺถมฺภกตฺตญฺหิ สติปิ ชนกเตฺต อรูปีนํ อาหารานํ อาหารชรูปสมุฏฺฐาปกรูปาหารสฺส จ โหติ, อสติ ปน อุปตฺถมฺภกเตฺต อาหารานํ ชนกตฺตํ นตฺถีติ อุปตฺถมฺภกตฺตํ ปธานํฯ ชนยมาโนปิ หิ อาหาโร อวิเจฺฉทวเสน อุปตฺถมฺภยมาโน เอว ชเนตีติ อุปตฺถมฺภกภาโว เอว อาหารภาโวฯ **เวทนาย ผโสฺส วิเสสปจฺจโย**ฯ ‘‘ผสฺสปจฺจยา เวทนา’’ติ หิ วุตฺตํฯ ‘‘สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณ’’นฺติ (อุทา. ๑; ม. นิ. ๓.๑๒๖) วจนโต **วิญฺญาณสฺสมโนสเญฺจตนา**ฯ ‘‘เจตนา ติวิธํ ภวํ ชเนตี’’ติ หิ วุตฺตํฯ ‘‘วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป’’นฺติ ปน วจนโต **นามรูปสฺส วิญฺญาณํ วิเสสปจฺจยา**ฯ น หิ โอกฺกนฺติวิญฺญาณาภาเว นามรูปสฺส อตฺตสมฺภโวฯ ยถาห ‘‘วิญฺญาณญฺจ หิ, อานนฺท, มาตุกุจฺฉิสฺมึ น โอกฺกมิสฺสถ, อปิ นุ โข นามรูปํ มาตุกุจฺฉิสฺมึ สมุจฺจิสฺสถา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๑๕)ฯ วุตฺตเมวตฺถํ สุเตฺตน สาเธตุํ **“ยถาหา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

เอวํ ยทิปิ ปจฺจยโฎฺฐ อาหารโฎฺฐ, วิเสสปจฺจยตาย ปน อิเม เอว อาหาราติ วุตฺตาติ ตํ เนสํ วิเสสปจฺจยตํ อวิภาคโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิภาคโต ทเสฺสตุํ **“โก ปเนตฺถา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **มุเข ฐปิตมเตฺตเยว** อสงฺขาทิโต, ตตฺตเกนปิ อพฺภนฺตรสฺส อาหารสฺส ปจฺจโย โหติ เอวฯ เตนาห **“อฎฺฐ รูปานิ สมุฏฺฐาเปตี”**ติฯ สุขเวทนาย หิโต **สุขเวทนิโยฯ สพฺพถาปีติ** จกฺขุสมฺผสฺสาทิวเสนฯ ยตฺตกา ผสฺสสฺส ปการเภทา, เตสํ วเสน สพฺพปฺปกาโรปิ **ผสฺสาหาโร**ฯ ยถารหํ **ติโสฺส เวทนา อาหรติ,** อนาหารโก นตฺถิฯ

สพฺพถาปีติ อิธาปิ ผสฺสาหาเร วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ติสนฺตติวเสนา**ติ กายทสกํ ภาวทสกํ วตฺถุทสกนฺติ ติวิธสนฺตติวเสนฯ **สหชาตาทิปจฺจยนเยนา**ติ สหชาตาทิปจฺจยวิธินาฯ ปฏิสนฺธิวิญฺญาณญฺหิ อตฺตนา สหชาตนามสฺส สหชาตอญฺญมญฺญนิสฺสยวิปากินฺทฺริยสมฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหนฺตเยว อาหารปจฺจยตาย ตํ อาหาเรตีวุตฺตํ, สหชาตรูเปสุ ปน วตฺถุโน สมฺปยุตฺตปจฺจยํ ฐเปตฺวา วิปฺปยุตฺตปจฺจเยน, เสสรูปสฺส อญฺญมญฺญปจฺจยญฺจ ฐเปตฺวา วุตฺตนเยเนวโยชนา กาตพฺพาฯ **ตานี**ติ นปุํสกนิเทฺทโส อนปุํสกานมฺปิ นปุํสเกหิ สห วจนโตฯ

สาสวา กุสลากุสลเจตนาว วุตฺตาฯ วิเสสปจฺจยภาวทสฺสนํ เหตนฺติฯ เตนาห **"อวิเสเสน ปนา"**ติอาทิฯ **ปฏิสนฺธิวิญฺญาณเมว วุตฺต**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ยถา ตสฺส ตสฺส ผลสฺส วิเสสโต ปจฺจยตาย เอเตสํ อาหารโภฺฐ, เอวํ อวิเสสโตปีติ ทสฺสเนฺตน **"อวิเสเสน ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตํสมฺปยุตฺตตํสมุฏฺฐานธมฺมาน**นฺติ เตหิ ผสฺสาทีหิ สมฺปยุตฺตธมฺมานเญฺจว ตํสมุฏฺฐานรูปธมฺมานญฺจฯ ตตฺถ **สมฺปยุตฺต**คฺคหณํ ยถารหโต ทฏฺฐพฺพํ, **สมุฏฺฐาน**คฺคหณํ ปน อวิเสสโตฯ

อุปตฺถเมฺภนฺต อาหารกิจฺจํ สาเธตีติ อุปตฺถเมฺภนฺตเยว รูปํ สมุฏฺฐาเปติ, โอชฏฺฐมกรูปสมุฏฺฐาปเนเนว ปนสฺส อุปตฺถมฺภนกิจฺจสิทฺธิฯ **ผุสโนฺตเยวา**ติ ผุสนกิจฺจํ กโรนฺต เอวฯ **อายูหมานาวา**ติ เจตยมานา เอว อภิสนฺทหนฺตี เอวฯ **วิชานนฺตเมวา**ติ อุปฺปตฺติปริกปฺปนวเสน วิชานนฺตเมว อาหารกิจฺจํ สาเธตีติ โยชนาฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อาหารกิจฺจสาธนญฺจ เตสํ เวทนาทิอุปฺปตฺติเหตุตาย อตฺตภาวสฺส ปวตฺตนเมวฯ

กายฏฺฐปเนนาติ กสฺมา วุตฺตํ? นนุ กมฺมชาทิรูปํ กมฺมาทินาว ปวตฺตตีติ โจทนํ สนฺธายาห **"กมฺมชนิโตปี"**ติอาทิฯ อุปาทินฺนรูปสนฺตติยา อุปตฺถมฺภเนเนว อุตุจิตฺตชรูปสนฺตตีนมฺปิ อุปตฺถมฺภนสิทฺธิ โหตีติ **"ทฺวินฺนํ รูปสนฺตตีน"**นฺติ วุตฺตํฯ อุปตฺถมฺภนเมว สนฺธาย **"อนุปาลโก หุตฺวา"**ติ จ วุตฺตํฯ รูปกายสฺส ฐิติเหตุตา หิ ยาปนา อนุปาลนาฯ

สุขาทิวตฺถุภูตนฺติ สุขาทีนํ ปวตฺติฏฺฐานภูตํฯ อารมฺมณมฺปิ หิ วสติ เอตฺถ อารมฺมณกรณวเสน ตทารมฺมณา ธมฺมาติ วตฺถูติ วุจฺจติฯ **ผุสโนฺตเยวา**ติ อิทํ ผสฺสสฺส ผุสนสภาวตฺตา วุตฺตํฯ น หิ ธมฺมานํ สภาเวน วินา ปวตฺติ อตฺถิฯ เวทนาปวตฺติยา วินา สตฺตานํ สนฺธาวนตา นตฺถีติ อาห **"สุขาทิ…เป…. โหตี"**ติ, น เจตฺถ สญฺญีภวกถายํ อสญฺญีภโว ทเสฺสตโพฺพ, ตสฺสาปิ วา การณภูตเวทนาปวตฺติวเสเนว ฐิติยา เหตุโน อพฺยาปิตาฯ ตถา หิ **"มโนสเญฺจตนา…เป…. ภวมูลนิปฺผาทนโต สตฺตานํ ฐิติยา โหตี"**ติ วุตฺตา, ตโต เอว "วิญฺญาณํ วิชานนฺตเมวาติ อุปฺปตฺติปริกปฺปนวเสน วิชานนฺตเมวา"ติ วุโตฺตวายมโตฺถติฯ

จตฺตาริ ภยานิ ทฏฺฐพฺพานิ อาทีนววิภาวนโตฯ **นิกนฺตี**ติ นิกามนาฯ รสตณฺหํ สนฺธาย วทติฯ สา หิ กพฬีการ อาหาเร พลวตีฯ เตเนว ตตฺถ อวธารณํ กตํฯ ภายติ เอตสฺมาติ **ภยํ, นิกนฺติเยวภยํ** มหานตฺถเหตุโตฯ **อุปคมนํ** วิสยินฺทฺริยวิญฺญาเณสุ วิสยวิญฺญาเณสุ เอว จ สงฺคติวเสน ปวตฺติ, ตํ เวทนาทิอุปฺปตฺติเหตุตาย **"ภย"**นฺติ วุตฺตํฯ อวธารเณ ปโยชนํ วุตฺตนยเมวฯ เสสทฺวเยปิ เอเสวนโยฯ **อายูหนํ** อภิสนฺทหนํ, สํวิธานนฺติปิ วทนฺติฯ ตํ ภวูปปตฺติเหตุตาย **"ภย"**นฺติ วุตฺตํฯ **อภินิปาโต** ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปฏิสนฺธิคฺคหณวเสน นิพฺพตฺติฯ โส ภวูปปตฺติเหตุกานํ สเพฺพสํ อนตฺถานํ มูลการณตฺตา **"ภย"**นฺติ วุโตฺตฯ อิทานิ นิกนฺติอาทีนํ สปฺปฏิภยตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"กิํการณา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **นิกนฺติํ กตฺวา**ติ อาลยํ ชเนตฺวา, ตณฺหํ อุปฺปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ

ผสฺส อุปคจฺฉนฺตาติ จกฺขุสมฺผสฺสาทิเภทํ ผสฺสํ ปวเตฺตนฺตาฯ **ผสฺสสฺสาทิโน**ติ กายสมฺผสฺสวเสน โผฏฺฐพฺพสงฺขาตสฺส ผสฺสสฺส อสฺสาทนสีลาฯ กายสมฺผสฺสวเสน หิ สตฺตานํ โผฏฺฐพฺพตณฺหา ปวตฺตตีติ ทเสฺสตุํ ผสฺสาหาราทีนวทสฺสเน โผฏฺฐพฺพารมฺมณํ อุทฺธฏํ **“ปเรสํ รกฺขิตโคปิเตสู”**ติอาทินาฯ **ผสฺสสฺสาทิโน**ติ วา ผสฺสาหารสฺสาทิโนติ อโตฺถฯ สติ หิ ผสฺสาหาเร สตฺตานํ ผสฺสารมฺมเณ อสฺสาโท, นาสตีติฯ เตนาห **“ผสฺสสฺสาทมูลก”**นฺติ อาทิฯ

ชาตินิมิตฺตสฺส ภยสฺส อภินิปาตสภาเวน คหิตตฺตา **“ตมฺมูลก”**นฺติ วุตฺตํ, กมฺมายูหนนิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ

อภินิปตตีติ อภินิพฺพตฺตติฯ ปฐมาภินิพฺพตฺติ หิ สตฺตานํ ตตฺถ ตตฺถ องฺคารกาสฺสทิเสภเว อภินิปาตสทิสีติฯ **ตมฺมูลกตฺตา**ติ นามรูปนิพฺพตฺติมูลกตฺตาฯ

ตตฺราติ ตาสุ อุปมาสุฯ **ภูตมตฺถํ กตฺวา**ติ น ปริกปฺปิตมตฺถํ, อถ โข ภูตํ ภูตปุพฺพํ อตฺถํ กตฺวาฯ ปาเถยฺยหเตฺถสุ คจฺฉเนฺตสุ ปาเถยฺยํ, คจฺฉนฺตํ วิย โหตีติ วุตฺตํ **“คนฺตฺวา ปาเถยฺยํ นิฏฺฐาสี”**ติฯ **คนฺตฺวา**ติ วาคมนเหตูติ อโตฺถฯ ขุปฺปิปาสาตุรตาย ฆนจฺฉายํ รุกฺขํ อุปคนฺตุํ อสมตฺถา **วิรฬฺหจฺฉายายํ นิสีทิํสุฯ น ทานิ สกฺกา ตํ มยา กาตุํ** อติทุพฺพลภาวโตฯ ปริกฺขลิตคติตรุณทารโก ขุปฺปิปาสาภิภูโต จ, ตสฺมา **คจฺฉโนฺตเยว มโต**ฯ

สชาติมํสตายาติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๖๓) สมานชาติมํสตาย, มนุสฺสมํสตายาติ อโตฺถฯ ยํ มนุสฺสมํสํ, ตณฺหิ โลเก ชิคุจฺฉนียตฺตา ปฏิกุลํฯ ตถา หิ ตํ วิญฺญูหิ วชฺชิตํ, มนุสฺสมํเสสฺปิ ญาติมํสํ อยุตฺตปริโภคตาย ปฏิกูลํ, ตตฺถาปิ ปุตฺตมํสํ, ตตฺถาปิ ปิยปุตฺตมํสํ, ตตฺถาปิ ตรุณมํสํ, ตตฺถาปิ อามกมํสํ, ตตฺถาปิ อโครสาภิสงฺขตํ, ตตฺถาปิ อโลณํ, ตตฺถาปิ อธูปิตนฺติ เอวํ เหฏฺฐิมโต อุตฺตรุตฺตรสฺส ปฏิกูลตรภาวการณตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปุตฺตมํสสทิส**นฺติ ปฏิกูลตาอุปฏฺฐาปเนน ปุตฺตมํสสทิสํ กตฺวา ปสฺสติฯ **ตตฺถ นิกนฺติํ ปริยาทิยตี**ติ อริยมเคฺคน อาหาเร สาเปกฺขํ เขเปติฯ

สา คาวีติ ‘‘เสยฺยถาปิ ภิกฺขเว คาวี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๖๓) เอวํ สุเตฺต วุตฺตคาวีฯ **อุทฺทาเลตฺวา**ติ อุปฺปาเฏตฺวาฯ **นิสฺสาย ติฏฺฐตี**ติ ปฏิจฺจปจฺจยํ กตฺวา ปวตฺตติฯ ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน ติณฺณมฺปิ เวทยิตานํ ทุกฺขภาวํ สนฺธายาห **“เวทยิตทุกฺขสฺสา”**ติฯ

สาธุสมฺมตาปิ คติ วิปริณามสงฺขารทุกฺขตาวเสน กิเลสทุกฺขวเสน จ มหาปริฬาหาเยวาติ วุตฺตํ **“มหาปริฬาหเฏฺฐน ตโย ภวา”**ติฯ **ยถา อุปกฑฺฒกา เทฺว ปุริสา,** เอวํ กุสลากุสลวเสน เทฺว มโนสเญฺจตนาฯ ยถา มโนสเญฺจตนา น ปวตฺตติ, ตถา ปฏิปชฺชโนฺต ตตฺถ นิกนฺติํ ปริยาทิยตีติ เวทิตโพฺพฯ

สตฺติสเตน หตา **เอว** อุปมา สตฺติสตหตูปมา, ตสฺสํ **สตฺติสตหตูปมายํ**ฯ **ตํ** สตฺติสตํฯ **อสฺส** ปุริสสฺสฯ **ปติโตกาเส**ติ ปุริมสตฺตีหิ ปติตปฺปเทเสฯ **ทุกฺขสฺส ปมาณํ นตฺถิ** อเนกสฺส อปราปรํ อุปฺปชฺชนโตฯ **ขนฺธชนน**นฺติ ขนฺธานํ อปราปรุปฺปาโท, ปฐมาภินิพฺพตฺติ ปน ปฏิสนฺธิ เอวฯ **อาคุจารี ปุริโส วิย ปฏิสนฺธิวิญฺญาณํ** นานปฺปการทุกฺขุปฺปาทสนฺนิสฺสยโต, เตหิ จ ทุเกฺขหิ อุปคนฺตพฺพโตฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปมุขภาเวน ปวตฺติยา **“วิญฺญาณสฺส ทุกฺขุปฺปาโท**ติ วุตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา’’ติ (ธ. ป. ๑, ๒) ยถา วิญฺญาณํ อายติํ ปฏิสนฺธิวเสน น ปวตฺตติ, เอวํ กรณํ ตตฺถ นิกนฺติปริยาทานํ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปริญฺญาตํ วตฺถูติ ทุกฺขสจฺจมาหฯ **ปญฺจกามคุณิโก ราโค**ติ ปญฺจกามคุณารมฺมโณ ราโคฯ **ปริญฺญาโต โหตี**ติ ปริจฺฉิชฺช ชานเนน สมติกฺกโนฺต โหติฯ รสตณฺหาย หิ สมฺมเทว วิคตาย รูปตณฺหาทโยปิ วิคตาเยว โหนฺติฯ ตถา จ สติ กามราคสํโยชนํ สมุจฺฉินฺนเมว โหติ, เอวํ กรณํ ตตฺถ นิกนฺติปริยาทานํ ทฏฺฐพฺพํฯ ปริญฺญาภิสมเย หิ สิเทฺธ ปหานาภิสมโย สิโทฺธ เอวาติฯ ปหีเน จ กามราคสํโยชเน โอรมฺภาคิยสํโยชนานํ เลโสปิ นาวสิสฺสตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **"นตฺถิ ตํ สํโยชน"**นฺติอาทิฯ เตน กพฬีการาหารปริญฺญา อนาคามิตํ ปาเปตีติ ทเสฺสติฯ เสสาหารปริญฺญา ปน อรหตฺตนิฏฺฐา เอวาติ ทเสฺสโนฺต **"ผเสฺส ภิกฺขเว"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ติโสฺส ตณฺหา**ติ กามตณฺหา รูปตณฺหา อรูปตณฺหาติ อิมา ติโสฺส ตณฺหาฯ

"ปุริมตณฺหาสมุทยา"ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"กถ"**นฺติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **ตณฺหาปจฺจยนิพฺพตฺตา**ติ ตณฺหาปจฺจยา นิพฺพตฺตาฯ ปฏิสนฺธิกฺขเณ ปุริมตณฺหาสมุทยา อาหารานํ สมุทยทสฺสเนเนว ปวตฺติกฺขเณปิ อุปาทินฺนกอาหารสมุทโย ทสฺสิโต โหตีติ ตํ อนามสิตฺวา อนุปาทินฺนกานํ ตณฺหาสมุทยํ ทเสฺสตุํ **"ยสฺมา ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต **มิสฺสิตฺวา กถิตา** อวิเสสิตตฺตาฯ **สหชาตตณฺหาปจฺจยนิพฺพโตฺต**ติ เอตฺถ **สหชาต**คฺคหณํ อสหชาตตณฺหาปจฺจยนิพฺพโตฺตปิ อนุปาทินฺนกอาหาโร ลพฺภตีติ ทสฺสนตฺถํฯ โส ปน อสหชาตตณฺหาปจฺจยนิพฺพตฺตตาสามเญฺญนปิ ยถาวุตฺตอุปาทินฺนกาหาเรน สํสยํ ชเนยฺยาติ น อุทฺธโฏ, น จ เอตํ การณํ ''ราคํ อุปนิสฺสาย โทมนสฺสํ อุปฺปชฺชตี''ติ วจนโต, ตโณฺหปนิสฺสยปฏิฆจิตฺตสมุฏฺฐานาย จ โอชาย วเสน อนุปาทินฺนกอาหารสฺส ลพฺภนโตฯ กถํ ปน ตณฺหา โอชาย อุปนิสฺสยปจฺจโย; น หิ **ปฏฺฐาเน** กตฺถจิ รูปสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย วุโตฺต อตฺถีติฯ นายํ วิโรโธ ''ยสฺมิํ สติ ยํ โหติ, โส ตสฺส อุปนิสฺสโย''ติ สุตฺตนฺตนยสฺส อธิเปฺปตตฺตา ยถาวุตฺตตฺถสมฺภวโตฯ เตเนวาห **"อิมิสฺสา...เป.... ตณฺหาย นิโรเธนา"**ติฯ

การเณ สพฺพโส นิรุเทฺธ ผลมฺปิ สพฺพโส นิรุชฺฌตีติ อาห **"อาหารนิโรโธ ปญฺญายตี"**ติฯ อาหารานํ ทุกฺขสเจฺจกเทสตฺตา อาหารคฺคหณํ ทุกฺขสจฺจคฺคหณเมว โหตีติ อาห **"อิธ จตฺตาริปิ สจฺจานิ สรูเปเนว วุตฺตานี"**ติฯ สจฺจเทสนา ทุกฺขาทีนํ ยาวเทว ปริเญฺญยฺยาทิภาวสนฺทสฺสนตฺถา, ตสฺมา ชรามรณาทีสุ ปริเญฺญยฺยาทิภาโว อสโมฺมหโต สลฺลเกฺขตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **"สพฺพตฺถ อสมฺมุยฺหเนฺตน สจฺจานิ อุทฺธริตพฺพานี"**ติ อาหฯ

อาหารวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สจฺจวารวณฺณนา

๙๑. เยน เยน ปริยาเยน พฺยากโรตีติ เยน เยน ทุกฺขาทิชรามรณาทิปริยาเยน อริยสจฺจานิ สเงฺขปโต จ วิตฺถารโต จ กเถติฯ **ทุกฺขนฺติ ทุกฺขสจฺจํ** ทุกฺขํ, น ทุกฺขมตฺตํฯ

สจฺจวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชรามรณวารวณฺณนา

๙๒. เตสํ เตสนฺติ พฺยาปนิจฺฉาวเสนายํ นิเทฺทโส กโต, ตสฺมา ยถา ''คาโม คาโม รมณีโย''ติ วุเตฺต รมณียตาย ตาทิสา สเพฺพปิ คามา สงฺคหํ คจฺฉนฺติ, เอวํ ''เตสํ เตสํ สตฺตานํ ชาตี''ติ วุเตฺต ชาติสงฺขาตวิการวเสน สเพฺพปิ สตฺตา สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ เตนาห **"สเงฺขปโต อเนเกสํ สตฺตานํ สาธารณนิเทฺทโส"**ติฯ

คติชาติวเสนาติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๑.๒) ปญฺจคติวเสน, ตตฺถาปิ เอเกกาย คติยา ขตฺติยาทิภุมฺมเทวาทิหตฺถิอาทิชาติวเสน จฯ นิกิยฺยนฺติ สตฺตา เอตฺถ, เอเตน วาติ **นิกาโย,** โคตฺตจรณาทิวิภาโคฯ ชราย สภาโว นาม วโยหานิ, ตสฺมา **ชรา**ติ วโยหานิสงฺขาตสฺส สภาวสฺส นิเทฺทโส, ปากฏชราวเสน นิเทฺทโส ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คหณโตฯ ชีรณเมว **ชีรณตา,** ชีรนฺตสฺส วา อาการโร ตา-สเทฺทน วุโตฺตฯ เตนาห **"อยํ อาการนิเทฺทโส"**ติฯ ทนฺตาทีนํ วเสน ขณฺฑํ ชาตํ เอตสฺสาติ ขณฺฑิโต, ปุคฺคโลฯ ตสฺส ภาโว **ขณฺฑิจฺจํ**ฯ ปลิตํ เอตสฺส อตฺถีติ ปลิโต, ตสฺส ภาโว **ปาลิจฺจํ**ฯ วลิ ตโจ เอตสฺสาติ วลิตฺตโจ, ตสฺส ภาโว **วลิตฺตจตา**ฯ **อิเม** ขณฺฑิจฺจาทโย ชราฯ **วิการานํ ทสฺสนวเสนา**ติ วิปตฺติทสฺสนวเสนฯ **วาตสฺสา**ติ มหโต วา ตกฺขนฺธสฺสฯ **ขณฺฑิจฺจาทิวเสน คตมโคฺค ปากโฏ,** ตสฺมา ขณฺฑิจฺจาทิคฺคหณํ ชราย กิจฺจนิเทฺทโสติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **น จ ขณฺฑิจฺจาทีเนว ชรา**ติ กลลกาลโต ปภุติ ปุริมรูปานํ ชราปตฺตกฺขเณ อุปฺปชฺชมานานิ ปจฺฉิมรูปานิ ปริปกฺกรูปานุรูปานิ ปริณตปริณตานิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อนุกฺกเมน สุปริณตรูปานํ ปริปากกาเล อุปฺปชฺชมานานิ ขณฺฑิจฺจาทิสภาวานิ อุปฺปชฺชนฺติ, ตานิ อุทกาทิมเคฺคสุ ติณรุกฺขสํภคฺคตาทโย วิย ปริปากคตมคฺคสงฺขาเตสุ ปริปกฺกรูเปสุ อุปฺปนฺนานิ ''ชราย คโต มโคฺค''อิเจฺจว วุตฺตานิ, น ชราติฯ

ปกติยาติ ผลวิปจฺจนปกติยา, ชราย วา ปาปุณิตพฺพํ ผลเมวปกติ, ตาย ชรา ทีปิตาฯ **สุปฺปสนฺนานี**ติ สุฏฺฐุ ปสนฺนานิฯ ตเมว สุปฺปสนฺนตํ กิจฺจโต ทเสฺสตุํ **"สุขุมมฺปี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ติกฺขวิสทตา หิ เตสํ อินฺทฺริยานํ สุปฺปสนฺนตาฯ **อาลุฬิตานี**ติ อากุลานิฯ **อวิสทานี**ติ อพฺยตฺตานิฯ

กามํ รูปธเมฺมสฺปิ ขณิกชรา ทุรุปลกฺขิตา ปฏิจฺฉนฺนาว, สา ปน ยสฺมา สนฺตานวเสน ปวตฺติยา ปริพฺยตฺตาว โหตีติ **"ปากฏชรา"**อิเจฺจว วุตฺตาฯ อวีจิ นิรนฺตรา ชรา **อวีจิชรา** สติ สนฺตาเน สตฺตานํ อนุปฺปพนฺธโตฯ **ตโต อเญฺญสู**ติ มนฺททสกาทีสุ ปุพฺพทสกาทิปริเจฺฉทโต อเญฺญสุ ยถาวุเตฺตสุฯ **อนฺตรนฺตรา**ติ เตสุ เอว วุตฺตปฺปกาเรสุ ปุริมทสกาทิโต ปจฺฉิมทสกาทีนํ อนฺตรนฺตราฯ **วณฺณวิเสสาทีน**นฺติ วณฺณวิเสสสณฺฐานวิเสสสมฺผสฺสวิเสสาทีนํฯ

วจนกวเสนาติ ก-กาเรน หิ ปทํ วเฑฺฒตฺวา วุตฺตํ, ตสฺมา จวนํ จุตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตํ ปน เอกจตุปญฺจโวการภเวสุ จุติยา อวิเสสโต คหณนฺติ อาห **"เอกจตุปญฺจกฺขนฺธานํ สามญฺญวจน"**นฺติฯ **จวนกวเสนา**ติ วา จวนกสฺส ปุคฺคลสฺส วเสนาติ อโตฺถฯ จวนเมว **จวนตา**ติ อาห **"*ภาววจเนนา*"**ติฯ **ลกฺขณนิทสฺสน**นฺติ วยสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส นิทสฺสนํฯ จวนฺตสฺส วา อาการโร ตา-สเทฺทน วุโตฺต **"จวนตา"**ติฯ ภิชฺชนํ **เภโท**ติ วุตฺตํ **"จุติกฺขนฺธานํ ภงฺคุปฺปตฺติปริทีปน"**นฺติฯ ยถา ภินฺนสฺส ฆฏสฺส เกนจิ ปริยาเยน ฆนฆฏภาเวน ฐานํ นตฺถิ, เอวํ ภินฺนานํ ขนฺธานนฺติ จวนํ อนฺตรหิตํ นามาติ อาห **"อนฺตรธานนฺติ...เป.... ปริทีปน"**นฺติฯ โย มจฺจูติ วุจฺจติ เภโท, ยญฺจ มรณํ ปาณจาโค, ตทุภยํ เอกชฺฌํ กตฺวา วุตฺตํ **"มจฺจุ มรณ"**นฺติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ กาลสฺส อนฺตกสฺส กิริยาติ ยา โลเก วุจฺจติ, สา จุติ, มรณนฺติ อโตฺถฯ จวนกาโล เอว วา อนติกฺกมนียตฺตา วิเสเสน กาโลติ วุโตฺตติ ตสฺส กิริยา อตฺถโต จุติกฺขนฺธานํ เภทปฺปตฺติเยวฯ ''จุติ จวนตา''ติอาทินา ปุเพฺพ โวหารมิสฺสเกน นิทฺทิฏฺฐํฯ

อิทานิ นิพฺพตฺติตปรมตฺถนเยเนว นิเทฺทโสติ ทเสฺสตุํ **"ปรมเตฺถน ทีเปตุ"**นฺติ วุตฺตํฯ ''จวนกวเสนา''ติอาทินา หิ ปุคฺคลวเสน จ โวหาราธิฏฺฐานา สํวณฺณนา กตาฯ **น กิญฺจิ** กเฬวรํ **นิกฺขิปกิ** โอปปาติกานํ จุติกฺขนฺธานํ อนฺตรธานเมวโหติ, ตโต ปรํ อุตุสมุฏฺฐานรูป

สนฺตติ น ปวตฺตติฯ ‘‘ชาติสมุทยา’’ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ‘‘ตณฺหาสมุทยา’’ติอาทีสุ วุตฺตนยเนว สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ น วุตฺตํฯ

ชรามรณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ชาติวารวณฺณนา

๙๓. **ชายนฏฺฐนา**ติอาทิ อายตนวเสน โยนิวเสน จ ทฺวีหิ ทฺวีหิ ปเทหิ สพฺพสเตฺต ปริยาทิยิตฺวา ชาตึ ทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๑๙๑) ปน ‘‘ชายมานกวเสน **ชาติ,** สญฺชายนวเสน สญฺชาตี’’ติ วุตฺตตฺตา ตตฺถ เอเกเกเนว ปเทน สพฺพสเตฺต ปริยาทิยิตฺวา ชาตึ ทเสฺสตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ สมฺปุณฺณา ชาติ **สญฺชาตี**ติ กตฺวา **‘‘สา ปริปุณฺณายตนวเสน ยุตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ เอเตเนว เกวลํ ชาติสเทฺทน วุตฺตาย ชาติยา อปริปุณฺณายตนตา ทฏฺฐพฺพาฯ อภิพฺยตฺตา นิพฺพตฺติ **อภินิพฺพตฺติ,** ปากฏา นิพฺพตฺตีติ อโตฺถฯ ‘‘เตสํ เตสํ สตฺตานํ…เป. … อภินิพฺพตฺตี’’ติ สตฺตวเสน ปวตฺตตฺตา **โวหารเทสนา**ฯ

ตตฺร ตตฺราติ เอตฺถ จตุโวการภเว ทฺวินฺนํ, เอกโวการภเว ทฺวินฺนํ, เสสรูปธาตุยํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ อุปฺปชฺชมานานํ ปญฺจนฺนํ, กามธาตุยํ วิกลาวิกลินฺทฺริยวเสน สตฺตนฺนํ นวนฺนํ ทสนฺนํ, ปุน ทสนฺนํ, เอกาทสนฺนญฺจ อายตนานํ วเสน สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ยทิปิ จุติกฺขนฺธา อนนฺตรานํ ปฏิสนฺธิกธมฺมานํ อนนฺตราทินา ปจฺจยา โหนฺติ, เย ปน สมุทยา อชนกา, เต เอตฺถ อุปปตฺติภโวติ อธิเปฺปตาฯ ชนโก เอว ภโวติ อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ชาติยา ปจฺจยภูโต กมฺมภโว เวทิตโพฺพ’’**ติ อาหฯ

ชาติวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ภววารวณฺณนา

๙๔. ภาวนภวนเฏฺฐน ภโว ทุวิโธฯ ตตฺถ กมฺมภโว ‘‘ภวติ เอตสฺมา อุปปตฺติภโว’’ติ ภาวนเฏฺฐน **ภโวฯ อฏฺฐกถายํ** ปน อุปปตฺติภวํ ‘‘ภวตีติ ภโว’’ติ วตฺวา ตสฺส การณตฺตา กมฺมํ ผลูปจาเรน ภโวติ อยมโตฺถ วุโตฺต, อุภยตฺถาปิ อุปปตฺติภวเหตุภาวเนตฺถ กมฺมสฺส กมฺมภวปริยาโยติ ทสฺสิตํ โหติฯ **สพฺพถาปี**ติ ภาวนภวนกุสลากุสลอุปปตฺติสมฺปตฺติภวหีนปณีตาทินา สพฺพปฺปกาเรนปิฯ **กามภโวติ วุตฺตํ** กามตณฺหาเหตุกโต กามตณฺหาย อารมฺมณภาวโต จฯ รูปภวูปคกมฺมํ รูปภโว, ตถา อรูปภวูปคกมฺมํ อรูปภโว, ตํตํนิพฺพตฺตกฺขนฺธา รูปารูปุปฺปตฺติภวา, รูปารูปภวภาโว ปน เตสํ ‘‘กามภโว’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

ภววารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาทานวารวณฺณนา

๙๕. **อุปาทาน**นฺติ จตุพฺพิธมฺปิ อุปาทานํฯ ยถา หิ กามสฺสาทวเสน, ภวสฺสาทวเสน วา ตํตํสุคติภวูปคํ กมฺมํ กโรนฺตสฺส กามุปาทานํ, เอวํ อุเจฺฉทาทิมิจฺฉาภินิเวสวเสนาติ จตฺตาริปิ อุปาทานานิ ยถารหํ ตสฺส ตสฺส กุสลกมฺมภวสฺส อุปนิสฺสยวเสเนว ปจฺจยา โหนฺติ, อกุสลกมฺมภวสฺส อสหชาตสฺส อนนฺตรสฺส อุปนิสฺสยวเสนปิ อารมฺมณวเสนปิ ฯ สหชาตสฺส กามุปาทานํ สหชาต-อญฺญมญฺญ-นิสฺสย-สมฺปยุตฺต-อตฺถิ-อวิคต-เหตุ-วเสน สตฺตธา, เสสอุปาทานานิ ตตฺถ เหตุปจฺจยภาวํ ปหาย มคฺคปจฺจยํ ปกฺขิปิตฺวา สตฺตธาว ปจฺจยา โหนฺติฯ อนนฺตรสฺส

ปน อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนวเสน ปจฺจยา โหนฺติฯ ตสฺสิทมฺปิ **สหชาตาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วตฺถุกามํ อุปาทิยติ** จิตฺตํ, ปุคฺคโล วา **เอเตนา**ติ อโตฺถฯ **ต**นฺติ วตฺถุกามํฯ กาเมตีติ กาโม จ โส อุปาทิยตีติ อุปาทานญฺจาติ โยชนาฯ **วุตฺตนเยนา**ติ **อภิธเมฺม** วุตฺตนเยนฯ

สสฺสโต อตฺตาติ อิทํ ปุริมทิฏฺฐิํ อุปาทิยมานํ อุตฺตรทิฏฺฐิํ นิทเสฺสตุํ วุตฺตํฯ ยถา เอสา ทิฏฺฐิ ทฬฺหีกรณวเสน ปุริมํ ปุริมํ อุตฺตรา อุตฺตรา อุปาทิยติ, เอวํ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทิกาปีติฯ **อตฺต**คฺคหณํ ปน อตฺตวาทุปาทานนฺติ นยิทํ ทิฏฺฐุปาทานทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **โลโก จา**ติ อตฺตคฺคหณวินิมุตฺตคฺคหณํ ทิฏฺฐุปาทานภูตํ อิธ ปุริมทิฏฺฐิอุตฺตรทิฏฺฐิวจเนหิ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สพฺพทิฏฺฐิคตสฺส** ‘‘ทิฏฺฐุปาทาน’’นฺติ **เอตํ อธิวจนํ** ‘‘สพฺพาปิ ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐุปาทาน’’นฺติ วจนโตฯ

สีลพฺพตํ อุปาทิยนฺตีติ สีลพฺพตํ ‘‘สุทฺธิมโคฺค’’ติ อุปาทิยนฺติฯ **เอเตน** มิจฺฉาภินิเวเสนฯ **สยํ วา ตํ** มิจฺฉาภินิเวสสหคตํฯ สีลพฺพตสหจรณโต **สีลพฺพตญฺจ ตํ** ทฬฺหคฺคาหภาวโต **อุปาทานญฺจาติ สีลพฺพตุปาทานํฯ เอวํ สุทฺธีติ อภินิเวสโต**ติ เอวํ โคสีลโควตาทิจรเณน สํสารสุทฺธีติ อภินิเวสภาวโตฯ เอเตน ตํ สหจรณโต อภินิเวสสฺส ตํสทฺทารหตํ ทเสฺสติฯ

วทนฺตีติ ‘‘อตฺถิ เม อตฺตา’’ติอาทินา โวหรนฺติฯ **เอเตน** ทิฏฺฐิคเตนฯ **อตฺตวาทมตฺตเมวา**ติ อตฺตาติ วาจามตฺตเมวฯ เอเตน วาจาวตฺถุมตฺตเมตํ, ยทิทํ พาหิรกปริกปฺปิโต อตฺตาติ ทเสฺสติฯ

ตณฺหา กามุปาทานสฺสาติ เอตฺถ ‘‘ตตฺถ กตมํ กามุปาทานํ? โย กาเมสุ กามจฺฉโนฺท กามราโค กามนนฺที กามตณฺหา กามเสฺนโห กามปริฬาโห กามมุจฺฉา กามโชฺฌสานํฯ อิทํ วุจฺจติ กามุปาทาน’’นฺติ วจนโต ตณฺหาทฬฺหตฺตํ กามุปาทานํฯ **ตณฺหาทฬฺหตฺต**นฺติ จ ปุริมตณฺหาอุปนิสฺสยปจฺจยโต ทฬฺหภูตา อุตฺตรตณฺหา เอวฯ เกจิ ปนาหุ –

‘‘อปฺปตฺตวิสยปตฺถนา ตณฺหา อนฺธกาเร โจรสฺสหตฺถปฺปสารณํ วิย, สมฺปตฺตวิสยคฺคหณํ อุปาทานํ ตเสฺสว ภณฺฑคฺคหณํ วิยา’’ติฯ อปฺปิจฺฉสนฺตุฏฺฐิปฏิปกฺขา เอเต ธมฺมา ปริเยสนารกฺขทุกฺขมูลานิ, ตสฺมา วุตฺตลกฺขณา ตณฺหา วุตฺตลกฺขณเสฺสว อุปาทานสฺส อนานนฺตรสฺส อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโย, อารมฺมณาทิวเสนปิ ปจฺจโย โหติเยว, อนนฺตราทีนํ ปน อนนฺตราทิวเสน ปจฺจโยฯ สพฺพสฺสปิ หิ โลภสฺส ตณฺหาปริยาโยปิ กามุปาทานปริยาโยปิ ลพฺภเตวาติฯ **อวเสสาน**นฺติ ทิฏฺฐุปาทานาทีนํฯ **สหชาตาทิวเสนา**ติ สหชาตานํ สหชาตาทิวเสน, อสหชาตานํ อนนฺตรอุปนิสฺสยาทิวเสนาติ สพฺพํ เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อุปาทานวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ตณฺหาวารวณฺณนา

๙๖. ‘‘จกฺขุสมฺผโสฺส’’ติอาทิ ผสฺสสฺส มาติโต นามํ วิย ปุตฺตสฺส วตฺถุโต ตสฺส นิสฺสยภาเวน อุปฺปตฺติเหตุตฺตา, อารมฺมณํ ปน เกวลํ อุปฺปตฺติเหตูติ วุตฺตํ **‘‘เสฏฺฐิ…เป.… นาม**’’นฺติฯ **กามราคภาเวนา**ติ วตฺถุกามสฺส รชฺชนวเสนฯ **รูปํ อสฺสาเทนฺตี**ติ รุปารมฺมณํ ตณฺหาภินนฺทนาวเสน อภิรมมานา เอว อสฺสาเทนฺตีฯ **นิจฺจ**นฺติอาทินา ทิฏฺฐาภินนฺทนามุเขน รูปํ อภิรมนฺตีฯ **เปจฺจ น ภวิสฺสตี**ติ ภิชฺชิตฺวา น โหติ ปุน อนุปฺปชฺชนโตฯ **ตถา สทฺทกณฺหาทโยปี**ติ

ยถา รูปตณฺหา กามราคภาเวน สสฺสตราควเสน อุจฺเฉทราควเสนาติ จ ปวตฺติยา ติโสฺส ตณฺหา, ตถา สทฺทตณฺหา คนฺธรสโผฏฺฐพฺพธมฺมตณฺหาปีฯ **ตณฺหาวิจริตานี**ติ ตณฺหาสมุทาจารา, สมุทาจารวเสน ปวตฺตตณฺหาติ อโตฺถฯ

อชฺฌตฺติกสฺสุปาทายาติ (วิภ. อฏฺฐ. ๙๗๓; สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๒) อชฺฌตฺติกํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ อุปโยคเตฺถ หิ อิทํ สามิวจนํฯ **อสฺมีติ โหตี**ติ ยเทตํ อชฺฌตฺตํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทาย ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน สมูหคาหโต อสฺมีติ เอวํ โหติ, ตสฺมิํ สตีติ อโตฺถฯ **อิตฺถสฺมีติ โหตี**ติ ขตฺติยาทีสุ ‘‘อิทํปกาโร อห’’นฺติ เอวํ ตณฺหามานทิฏฺฐิวเสน โหตีติ อิทเมตฺถ อนุปนิธาย คหณํฯ **เอวมาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘เอวํสฺมีติ, อญฺญถาสฺมีติ, ภวิสฺสนฺติ, อิตฺถํ ภวิสฺสนฺติ, เอวํ ภวิสฺสนฺติ, อญฺญถา ภวิสฺสนฺติ, อสสฺมีติ, สตสฺมีติ, สิยนฺติ, อิตฺถํ สิยนฺติ, เอวํ สิยนฺติ, อญฺญถา สิยนฺติ, อปาหํ สิยนฺติ, อปาหํ อิตฺถํ สิยนฺติ, อปาหํ เอวํ สิยนฺติ, อปาหํ อญฺญถา สิย’’นฺติ (วิภ. ๙๗๓) อิเมสํ ตณฺหาวิจริตานํ คหณํฯ ตตฺถ **เอวํสฺมี**ติ อิทํ สมโต อุปนิธาย คหณํ, ยถา อยํ ขตฺติโย, ยถา อยํ พฺราหฺมโณ, เอวํ อหมฺปีติ อโตฺถฯ **อญฺญถาสฺมี**ติ อิทํ อสมโต อุปนิธาย คหณํ, ยถา อยํ ขตฺติโย, ยถา อยํ พฺราหฺมโณ, ตโต อญฺญถา อหํ หีโน วา อธิโก วาติ อโตฺถฯ อิติ อิมานิ ปุเพฺพ วุตฺตานิ เทฺวติ เอตานิ ปจฺจุปฺปนฺนวเสน จตฺตาริ ตณฺหาวิจริตานิฯ **ภวิสฺส**นฺติอาทีนิ ปน จตฺตาริ อนาคตวเสน วุตฺตานิฯ เตสํ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อสสฺมี**ติ อสตีติ อสํฯ นิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา สสฺสโต อสฺมีติ อโตฺถฯ **สตสฺมี**ติ สีทตีติ สตํฯ อนิจฺจเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา อสสฺสโต อสฺมีติ อโตฺถฯ อิติ อิมานิ เทฺว สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตานิฯ อิโต ปรานิ **สิย**นฺติอาทีนิ จตฺตาริ สํสยปริวิตกฺกวเสน วุตฺตานิ, ตานิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยน อตฺถโต เวทิตพฺพานิฯ **อปาหํ สิย**นฺติอาทีนิ จตฺตาริ ‘‘อปิ นามาหํ ภเวยฺย’’นฺติ เอวํ ปตฺถนากปฺปนวเสน วุตฺตานิ, ตานิ ปุริมจตุเกฺก วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ

เอตฺถ จ สสฺสตุเจฺฉทวเสน วุตฺตา เทฺว ทิฏฺฐิสีสา นาม, อสฺมิ, ภวิสฺสํ, สิยํ, อปาหํ สิยนฺติ เอเต ปน จตฺตาโร สุทฺธสีสา เอว, ‘‘อิตฺถสฺมี’’ติอาทโย ตโย ตโยติ ทฺวาทส สีสมูลกา นามฯ เอวเมตานิ เทฺว ทิฏฺฐิสีสา, จตฺตาโร สุทฺธสีสา, ทฺวาทส สีสมูลกาติ อชฺฌตฺติกสฺสุปาทาย อฏฺฐารสฺส ตณฺหาวิจริตานิ เวทิตพฺพานิฯ

พาหิรสฺสุปาทายาติ พาหิรํ ขนฺธปญฺจกํ อุปาทายฯ อิทมฺปิ หิ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **อิมินา**ติ อิมินา รุเปน วา…เป.… วิญฺญาเณน วาติ เอวํ รูปาทีสุ เอกเมว ‘‘อห’’นฺติ, อิตรํ กิญฺจนปลิโพธภาเวน คเหตฺวา ตณฺหาทิวเสน ‘‘อสฺมี’’ติ อภินิวิสติ, ‘‘อิมินา’’ติ อยเมตฺถ วิเสโสฯ **อสฺมี**ติ อิมินา ขเคฺคน วา ฉเตฺตน วา อภิเสเกน วา ‘‘ขตฺติโยหมสฺมี’’ติ อภินิวิสติฯ **พาหิรรูปาทินิสฺสิตานี**ติ พาหิรานิ ปรสนฺตติปริยาปนฺนานิ รูปเวทนาทีนิ นิสฺสิตานิฯ **อฏฺฐารสา**ติ อิมินา ‘‘อสฺมี’’ติอาทินยปฺปวตฺตานิ อฏฺฐารส, ตานิ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพานิฯ ‘‘อิมินา’’ติ หิ อยเมเวตฺถ วิเสโส, ตสฺมา ‘‘เทฺว ทิฏฺฐิสีสา’’ติอาทินา วุตฺตนเยเนว นิทฺธาเรตฺวา เวทิตพฺพาฯ อุภยํ ปน เอกชฺฌํ กตฺวา อาห **‘‘ฉตฺติํสา’’**ติฯ

นิเทฺทสเตฺถนาติ ‘‘ฉยิเม อาวุโส ตณฺหากายา’’ติอาทินิเทฺทสปาฬิยา อตฺถวจเนนฯ **นิเทฺทสวิตฺถารา**ติ ตสฺส จ นิเทฺทสสฺส อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตวเสน วิตฺถาเรนฯ **วิตฺถารสฺส จ ปุน สงฺคหโต**ติ ทฺวีหิ อากาเรหิ วิตฺถาริตสฺส อฏฺฐารสตณฺหาวิจริตปเภทสฺส ฉเฬว ติโสฺสเยวาติ จ ปุน สงฺคหณโต จฯ

วิปากเวทนา อธิปฺปตา วิเสสโต อตฺตานํ อสฺสาเทตพฺพโตฯ ตเมว หิสฺสา อสฺสาเทตพฺพตํ ปกาเสตุํ **“กถ”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อสฺสาทเนนา**ติ อภิรติยาฯ **มมายนฺตา**ติ ธนายนฺตาฯ **จิตฺตการาทีน**นฺติ **อาทิ**-สทฺเทน อิฏฺฐวณฺณารมฺมณทายกานํ สงฺคโหฯ **สิปฺปสนฺทสฺสนกาทีน**นฺติ **อาทิ**-สทฺเทน เวชฺชาทีนํ สงฺคโหฯ เวชฺชา หิ รสายตโนชาวเสน ตทุปตฺถมฺภิตวเสน จ ธมฺมารมฺมณสฺส ทายกาฯ สฺวายํ **อาทิ**-สโทฺท ‘‘วีณาวาทกาที’’ติอาทินา ปเจฺจกญฺจ โยเชตโพฺพ, **ปุตฺตํ มมายนฺตา**ติ ปุตฺตํ สมฺปิยายนฺตาฯ ปุโตฺต วิย เจตฺถ เวทนา ทฎฺฐพฺพา, สปฺปายสปฺปิขีราทีนิ วิย เวทนาย ปจฺจยภูตานิ อิฏฺฐรูปาทิอารมฺมณานิ, ธาติ วิย รูปาทิฉฬารมฺมณทายกา จิตฺตการาทโย ทฎฺฐพฺพาฯ

ตณฺหาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนาวารวณฺณนา

๙๗. จกฺขุสมฺผสฺสชา เอว เวทนา อตีตาทิเภทภินฺนา ราสิวเสน เอกชฺฌํ คเหตฺวา เอโก เวทนากาโย ยถา เวทนากฺขโนฺธ, เอวํ โสตสมฺผสฺสชาทิกาติ ปาฬิยํ ‘‘ฉยิเม อาวุโส เวทนากายา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“เวทนากายาติ เวทนาสมูหา”**ติฯ จกฺขุสมฺผสฺสโต ชาตา **จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา**ฯ สา ปน อุปาทินฺนาปิ อนุปาทินฺนาปิ, ตทุภยสฺสปิ สงฺคณฺหเนฺตน อตฺถวณฺณนาย กตตฺตา อาห **“อยํ ตาเวตฺถ สพฺพสงฺคาหิกกถา”**ติฯ อิทานิ ‘‘วิปากวิธิ อย’’นฺติ อุปาทินฺนเยว คณฺหโนฺต **“วิปากวเสนา”**ติอาทิมาหฯ **มโนทฺวาเร มโนวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตา**ติ ตทารมฺมณมโนวิญฺญาณธาตุสมฺปยุตฺตาฯ

อวเสสานนฺติ สมฺปฏิจฺฉนาทิเวทนานํฯ **อุปนิสฺสยาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อนนฺตราทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ อนนฺตรานญฺหิ อนนฺตราทิวเสน, อิตเรสํ อุปนิสฺสยวเสน ผโสฺส ปจฺจโย โหติ, มโนทฺวาเร ปน ตทารมฺมณเวทนานํ มโนสมฺผโสฺส อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจโยฯ **อทฺวาริกาน**นฺติ ทฺวารรหิตานํฯ น หิ ปฏิสนฺธิอาทิเวทนานํ กิญฺจิ ทฺวารํ อตฺถิฯ **สหชาตมโนสมฺผสฺสสมฺุทยา**ติ เอเตนสฺส ตาสํ สหชาตโกฏิยา ปจฺจยภาวมาหฯ

เวทนาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ผสฺสวารวณฺณนา

๙๘. จกฺขุํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน สมฺผโสฺส **จกฺขุสมฺผโสฺส**ฯ **ปญฺจวตฺถุกา**ติ จกฺขาทิปญฺจวตฺถุกา จกฺขาทิปญฺจวตฺถุสนฺนิสฺสยาฯ ‘‘อุปาทินฺนกกถา เอสา’’ติ **พาวีสติ**คฺคหณํ, ปวตฺติกถาภาวโต **โลกิย**คฺคหณํฯ **วิปากมนสมฺปยุตฺตผสฺสา**ติ วิปากมโนวิญฺญาณสมฺปยุตฺตา ผสฺสาฯ ปจฺจยุปฺปเนฺนน วิย ปจฺจเยนปิ อุปาทินฺนเกเนว ภวิตพฺพนฺติ **“ฉนฺนํ จกฺขาทีนํ อายตนาน”**นฺติ วุตฺตํฯ

ผสฺสวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สฬายตนวารวณฺณนา

๙๙. นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ, ตสฺมา ยถา เอตฺถ อรูปโลกาเปกฺขาย ฉฏฺฐายตนญฺจ สฬายตนญฺจ สฬายตนนฺติ เอกเสโส อิจฺฉิตโพฺพ, เอวํ เยสํ ปจฺจยุปฺปโนฺน อุปาทิโนฺน, ปจฺจโย ปน อนุปาทิโนฺนติปิ อิจฺฉิตโพฺพฯ เตสํ มเตน พาหิรายตนวเสนปิ เอกเสโส เวทิตโพฺพ ‘‘ฉฏฺฐาย

ตนญฺจ สฬายตนญฺจ สฬายตนญฺจ สฬายตน’’นฺติฯ วิสุทฺธิมโคฺคปิ อิมสฺส อาคมสฺส อตฺถสํวณฺณนาติ อาห **“วิสุทฺธิมเคฺค...เป.... วุตฺตนยเมวา”**ติฯ เอส นโย อญฺญตฺถาปิ วิสุทฺธิมคฺคคฺคหเณฯ

สฬายตนวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นามรูปวารวณฺณนา

๑๐๐. **นมนลกฺขณ**นฺติ อารมฺมณาภิมุขํ นมนสภาวํ เตน วินา อปวตฺตนโตฯ **รุปฺปนํ** สีตาทิวิโรธิปจฺจยสนฺนิปาเต วิสทิสุปฺปตฺติฯ อิเม ปน **ตโย**ติอาทินา สพฺพจิตฺตุปฺปาทสาธารณวเสเนว ตํสงฺขารกฺขนฺธคฺคหณํ, ตสฺมา เย ยตฺถ อสาธารณา, เตปิ อตฺถโต คหิตาเยวาติ ทเสฺสติฯ

อุปาทิยิตฺวาติ ปจฺจเย กตฺวาฯ ปจฺจยกรณเมว หิ ปจฺจยุปฺปนฺนสฺส ปจฺจยภูตธมฺมานํ อุปาทิยนํฯ สมูหสมฺพเนฺธ สามิวจนํ เอตนฺติ **“สมูหเตฺถ เอตํ สามิวจน”**นฺติ วุตฺตํ เตน วินา สมฺพนฺธสฺส อภาวโตฯ **เตนา**ติ ตสฺมาฯ **ตํ สพฺพมฺปี**ติ ตํ ภูตุปาทายปเภทํ สพฺพมฺปิ สตฺตวีสติวิธํฯ **ยสฺส นามสฺสา**ติ จตุโวการภเว นามสฺสฯ **วิญฺญาณ**มฺปิ ตปฺปริยาปนฺนเมว เวทิตพฺพํฯ **รูปสฺสา**ติ เอกโวการภเว รูปสฺสฯ **วิญฺญาณํ** ปน ปญฺจโวการภเว สงฺขารวิญฺญาณเมวฯ **ยสฺส** ปญฺจโวการภเว นามรูปสฺสฯ **ตสฺส วเสนา**ติ สหชาตสฺส สหชาตาทิวเสน, อนนฺตรสฺส อนนฺตราทิวเสน, อิตรสฺส อุปนิสฺสยาทิวเสน ตสฺส นามสฺส ยถารหํ ตสฺส ตสฺส วิญฺญาณสฺส ปจฺจยภาโว เวทิตโพฺพฯ

นามรูปวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วิญฺญาณวารวณฺณนา

๑๐๑. **เตภูมกวิปาก**คฺคหเณ การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **สงฺขาโร ยสฺส วิญฺญาณสฺสา**ติ เอตฺถ อฏฺฐวิโธปิ กามาวจรปุญฺญาภิสงฺขาโร โสฬสวิธสฺส กามาวจรวิปากวิญฺญาณสฺส, ปญฺจวิโธปิ รูปาวจรปุญฺญาภิสงฺขาโร ปญฺจวิธสฺส รูปาวจรวิปากวิญฺญาณสฺส, ทฺวาทสวิโธปิ อปุญฺญาภิสงฺขาโร สตฺตวิธสฺส อกุสลวิปากวิญฺญาณสฺส, จตุพฺพิโธปิ อาเนญฺชาภิสงฺกาโร จตุพฺพิธสฺส อรูปาวจรวิปากวิญฺญาณสฺส ยถารหํ ปฏิสนฺธิปวตฺตีสุ กมฺมปจฺจเยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จ ปจฺจโย โหติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๖๒๐) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

วิญฺญาณวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สงฺขารวารวณฺณนา

๑๐๒. **อภิสงฺขรณลกฺขโณ**ติ อภิสเญฺจตยิตสภาโว, อายูหนลกฺขโณติ อโตฺถฯ **โจปนวเสนา**ติ กายวิญฺญตฺติสงฺขาตโจปนวเสนฯ เตน ปญฺจทฺวาริกเจตนา ปฏิกฺขิปติฯ **วจนเภทวเสนา**ติ วาจานิจฺฉารณวเสนฯ วจีวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปนวเสนาติ อโตฺถฯ ยถาวุตฺตา วีสติ, นว มหคฺคตกุสลเจตนา จาติ **เอกูนตึส มโนสเญฺจตนา**ฯ **“กุสลานํ อุปนิสฺสยวเสนา”**ติ วุตฺตํ, เอกจฺจานํ อารมฺมณวเสนปีติ วตฺตพฺพํฯ **สหชาตาทิวเสนา**ติ สหชาต-อญฺญมญฺญ-นิสฺสย-สมฺปยุตฺต-อตฺถิ-อวิคตเหตุวเสน, อนนฺตรานํ อนนฺตรสมนนฺตรอนนฺตรูปนิสฺสยนตฺถิวิคตาเสวนเสน ปจฺจโยฯ **อปิ**-สเทฺทน อุปนิสฺสยํ สงฺคณฺหาติฯ

สงฺขารวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อวิชฺชาวารวณฺณนา

๑๐๓. “**ทุกฺขสเจฺจอญฺญาณ**”นฺติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ “**ตตฺถา**”ติอาทิ อารทฺธํฯ **ตนฺติ** อญฺญาณํฯ สติปิ ปหาตพฺพเตฺต ปริเญฺญยฺยตฺตวเสน **อโนฺตคธํฯ ทุกฺขสจฺจญฺจสฺสาติ** วตฺถุสงฺขาตํ สมฺปยุตฺตขนฺธสงฺขาตญฺจ ทุกฺขสจฺจํ อสฺส อญฺญาณสฺสฯ ตํ หิสฺส นิสฺสยปจฺจโย โหติฯ **ตสฺสาติ** ทุกฺขสจฺจสฺสฯ **ยาถาวลกฺขณปฏิเวธนิวารเณนาติ** สงฺขตอวิปรีตสภาวปฏิวิชฺฌนสฺส นิวารเณนฯ เอเตนสฺส ปริญฺญาภิสมยสงฺขาตสฺส อริยมคฺคปฏิเวธสฺส วิพนฺธกภาวมาหฯ **ญาณปฺปวตฺติยาติ** ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺข’’นฺติ อนุพุชฺฌนาการาย ปุพฺพภาคญาณปฺปวตฺติยาฯ **เอตฺถาติ** ทุกฺขสเจฺจฯ **อปฺปทาเนนาติ** อวิสฺสชฺชเนนฯ เอเตนสฺสา อนุโพธญาณสฺสปิ วิพนฺธกตมาหฯ

ตีหิ การเณหิ เวทิตพฺพํ อโนฺตคธาภาวโตฯ อิธ สมฺปยุตฺตขนฺธวเสเนว วตฺถุโต สมุทเย อญฺญาณํ ทฎฺฐพฺพํฯ **เอเกเนวาติ** อิตรํ การณตฺตยํ ปฏิกฺขิปติฯ ยทิปิ อญฺญาณํ นิโรธมเคฺค อารมฺมณํ น กโรติ, กุโต ตทโนฺตคธตพฺพตฺถุตา, เต ปน ชานิตุกามสฺส ตปฺปฏิจฺฉาทนวเสน อนิโรธมเคฺคสุ นิโรธมคฺคคฺคาหเหตุตาวเสน จ ปวตฺตมานํ “**นิโรเธ ปฏิปทายญฺจ อญฺญาณ**”นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห “**ปฏิจฺฉาทนโต**”ติอาทิฯ ตสฺสโตฺถ วุโตฺตเยวฯ **คมฺภีรตฺตาติ** สภาเวเนว คมฺภีรตฺตาฯ อคาธอปติฎฺฐาภาเวน ตํวิสยสฺส ญาณสฺส อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา **ทุทฺทสํฯ ปุริมํ ปน** สจฺจทฺวยํฯ **วญฺจนียเฎฺฐนาติ** วญฺจกภาเวน อยาถาวภาเวน อุปฏฺฐานโต **ทุทฺทสตฺตา คมฺภีรํ,** น สภาวโต, ตสฺมา ตํวิสยํ อญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ **ตตฺถาติ** ตสฺมึ ปุริมสจฺจทฺวเย อนิจฺจาทิสภาวลกฺขณสฺส ทุทฺทสตฺตา เอว นิจฺจาทิวิปลฺลาสวเสน ปวตฺตติ อญฺญาณนฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ

อิทานิ นิเทฺทสวิภาเคนปิ อวิชฺชาย สเจฺจสุ ปวตฺติวิภาคํ ทเสฺสตุํ “**อปิจา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ทุเกฺขติ** เอตฺตเกน ภุมฺมนิเทฺทเสนฯ **สงฺคหโตติ** ปริเญฺญยฺยตาย ทุเกฺขน สงฺคเหตพฺพโตฯ เตน นิทฺธารณตฺถํ ทเสฺสติฯ ทุกฺขสฺมิญฺหิ อวิชฺชา นิทฺธารียติ, น อญฺญสฺมึฯ **วตฺถุโตติ** อาธารตฺถํฯ ทุกฺขสนฺนิสฺสยา หิ อวิชฺชาฯ **อารมฺมณโตติ** วิสยตฺถํ ตํ อารพฺภ ปวตฺตนโตฯ **กิจฺจโตติ** พฺยาปนตฺถํ ฉาทนวเสน ตํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตนโตฯ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อโตฺถ เวทิตพฺโพฯ **อวิเสสโตติ** วิเสสาภาวโต, วุตฺตนเยน ทุกฺขาทีสุ ปวตฺติอาการวิเสสํ อคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **สภาวโตติ** สรสลกฺขณโตฯ จตุนฺนมฺปิ สจฺจานํ อชานนสภาวา หิ อวิชฺชาฯ กามราคภวราคา กามาสวภวาสวาติ อาห “**สหชาตาทิวเสนา**”ติฯ นนุ อวิชฺชา เอว อวิชฺชาสโว, โส กถํ อวิชฺชาย ปจฺจโยติ อาห “**ปุพฺพุปฺปนฺนา**”ติอาทิฯ

อวิชฺชาวารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาสววารวณฺณนา

๑๐๔. **อาสววาเร** อาสว-สทฺทโตฺถ อาสววิจาโร จ เหฎฺฐา วุโตฺตเยวฯ กสฺมา ปนายํ วาโร วุโตฺต, นนุ อวิชฺชาทิกาว ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาติ โจทนํ สนฺธาย “**อยํ วาโร**”ติอาทิ อารทฺธํฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทปเทสูติ** ปฏิจฺจสมุปฺปาทโกฎฺฐาเสสุฯ ทฺวาทสโกฎฺฐาสา หิ สตฺถุ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนาฯ **ตสฺสาปิ ปจฺจยทสฺสนวเสนาติ** นายํ กาปิลานํ มูลปกติ วิย อปฺปจฺจยา, อถ โข สปฺปจฺจยาติ อวิชฺชายปิ ปจฺจยทสฺสนวเสนฯ **อาสวสมุทเยนาติ** อตีตภเว อาสวา

นํ สมุทเยน เอตรหิ อวิชฺชาย สมุทโย, เอตรหิ อวิชฺชาย สมุทเยน อนาคเต อาสวสมุทโยติ เอวํ อาสวาวิชฺชานํ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน อปราปรํ ปวตฺตมานํ อาทิโกฏิอภาเวเนว ตนฺนิมิตฺตสฺส สํสารสฺส อาทิโกฏิอภาวโต อนมตคฺคตาสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ

ทฺวตฺตึส ฐานานีติ ทฺวตฺตึส สจฺจปฺปฏิเวธการณานิ, ทฺวตฺตึส วา จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานานิฯ **อิมมฺหา สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตา**ติ ยาย อริยสาวโก สมฺมาทิฏฺฐิ นาม โหติ, สา อริยา สมฺมาทิฏฺฐิ เอตฺถ วุตฺตาติ สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตํ, อิโต สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตโตฯ

จตุสจฺจปริยาเยหีติ จตุสจฺจาธิคมการเณหิฯ **อรหตฺตปริยาเยหี**ติ ‘‘โส สพฺพโส ราคานุสยํ ปหายา’’ติอาทินา อรหตฺตาธิคมการเณหิฯ เตนาห **‘‘จตุสฏฺฐิยา การเณหี’’**ติฯ

อาสววารวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. สติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๑๐๕. **ชานปทิโน**ติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๙๕) ชนปทวโนฺต, ชนปทสฺส วา อิสฺสรา **ราชกุมารา**ฯ โคตฺตวเสน **กุรู** นามฯ เตสํ นิวาโส ยทิ เอโก ชนปโท, กถํ พหุวจนนฺติ อาห **‘‘รุฬฺหีสเทฺทนา’’**ติฯ อกฺขรจินฺตกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย สลิงฺควจนานิ (ปาณินิ ๑.๒๕๑) อิจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ รุฬฺหี ยถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘องฺคสุ วิหรติ, มเลฺลสุ วิหรตี’’ติ จฯ ตพฺพิเสสเนปน ชนปท-สเทฺท ชาติ-สเทฺท เอกวจนเมวฯ **อฏฺฐกถาจริยา ปนา**ติ **ปน**-สโทฺท วิเสสตฺถโชตโนฯ เตน ปุถุอตฺถวิสยตาย เอวํ ตํ พหุวจนนฺติ ‘‘พหุเก ปนา’’ติอาทินา วกฺขมานํ วิเสสํ ทีเปติฯ **สุตฺวา**ติ มนฺธาตุมหาราชสฺส อานุภาวทสฺสนานุสาเรน ปรมฺปราคตํ กถํ สุตฺวาฯ **อนุสํยายเนฺตนา**ติ อนุวิจรเนฺตนฯ **เอเตสํ ฐานนฺติ** จนฺทิมสูริยมุเขน จาตุมหาราชิกภวนมาหฯ เตนาห **‘‘ตตฺถ อคมาสี’’**ติอาทิฯ **โสติ** มนฺธาตุมหาราชาฯ **ตนฺติ** จาตุมหาราชิกรชฺชํฯ **คเหตฺวา**ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวาฯ **ปุน ปุจฺฉิ** ปริณายกรตนํฯ **โทวาริกภูมิยํ ติฏฺฐนฺติ** สุธมฺมาย เทวสภาย เทวปุรสฺส จ จตูสุ ทฺวาเรสุ อารกฺขาย อธิกตตฺตาฯ **ทิพฺพรุกฺขสหสฺสปฏิมณฺฑิต**นฺติ อิทํ ‘‘จิตฺตลตาวน’’นฺติอาทีสุปิ โยเชตพฺพํฯ

ปถวิยํ ปติฏฺฐาสีติ ภสฺสิตฺวา ปถวิยา อาสเนฺน ฐาเน อฏฺฐาสิ, ฐตฺวา จ นจิรเสฺสว อนฺตรธายิ เตนตฺตภาเวน รโญฺญ จกฺกวตฺติสฺสริยสฺส อภาวโตฯ ‘‘จิรตรํ กาลํ ฐตฺวา’’ติ อปเรฯ **เทวภาโว ปาตุรโหสิ** เทวโลเก ปวตฺติวิปากทายิโน อปราปริยายเวทนียสฺส กมฺมสฺส กโตกาสตฺตาฯ อวยเว สิโทฺธ วิเสโส สมุทายสฺส วิเสสโก โหตีติ **เอกมฺปิ รฏฺฐํ พหุวจเนน โวหรียติ**ฯ

ท-กาเรน อตฺถํ วณฺณยนฺติ นิรุตฺตินเยนฯ **กมฺมาโส**ติ กมฺมาสปาโท วุจฺจติ อุตฺตรปทโลเปน ยถา ‘‘รูปภโว รูป’’นฺติฯ กถํ ปน โส กมฺมาสปาโทติ อาห **‘‘ตสฺส กิรา’’**ติ อาทิฯ **ทมิโต**ติ เอตฺถ กีทิสํ ทมนํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘โปริสาทภาวโต ปฏิเสธิโต’’**ติฯ **อิเม ปน เถรา**ติ มชฺฌิมภาณเก วทติ, เต ปน จูฬกมฺมาสทมฺมํ สนฺธาย ตถา วทนฺติฯ ยกฺขินิปุโตฺต หิ กมฺมาสปาโท อลีนสตฺตุกุมารกาเล โพธิสเตฺตน ตตฺถ ทมิโต, สุตโสมกาเล ปน พาราณสิราชา โปริสาทภาวปฏิเสธเนน ยตฺถ ทมิโต, ตํ มหากมฺมาสทมฺมํ นามฯ **ปุโตฺต**ติ วตฺวา **อตฺรโช**ติ วจนํ โอรสปุตฺตภาวทสฺสนตฺถํฯ

เยหิ อาวสิตปเทโส กุรุรฏฺฐนฺติ นามํ ลภิ, เต อุตฺตรกุรุโต อาคตา มนุสฺสา ตตฺถ รกฺขิตนิยาเมเนว ปญฺจ สีลานิ รกฺขึสุ, เตสํ ทิฏฺฐานุคติยา ปจฺฉิมา ชนตาติ, โส เทสธมฺมวเสน อวิเจฉทโต วตฺตมาโน **กุรุวตฺตธมฺม**ติ ปญฺญายิตฺถ, อยญฺจ อโตฺถ **กุรุธมฺมชาตเกน** (ชา. ๑.๓.๗๖-๗๘) ทีเปตโพฺพฯ โส อปรภาเค ยตฺถ ปฐมํ สํกิลิโฏฺฐ ชาโต, ตํ ทเสฺสตุํ **"กุรุรฏฺฐวาสีน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยตฺถ ภควโต วสโนกาโส โกจิ วิหาโร น โหติ, ตตฺถ เกวลํ โคจรคามกิตฺตนํ นิทานกถาย ปกติ, ยถา ตํสเกฺกสุ วิหรติ เทวทหํ นาม สกฺกานํ นิคโมติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **"อวสโนกาสโต"**ติอาทิมาหฯ

อุเทฺทสวารกถาวณฺณนา

๑๐๖. **กสฺมา ภควา อิมํ สุตฺตมภาสี**ติ อสาธารณสมุฏฺฐานํ ปุจฺฉติ, สาธารณํ ปน ปากฏนฺติ อนามฏฺฐํ, เตน สุตฺตนิเกฺขโป ปุจฺฉิโตติ กตฺวา อิตโร **"กุรุรฏฺฐวาสีน"**นฺติอาทินา อปรชฺฌาสโยยํ สุตฺตนิเกฺขโปติ ทเสฺสติฯ เอเตน พาหิรสมุฏฺฐานํ วิภาวิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อชฺฌตฺติกํ ปน อสาธารณญฺจ **มูลปริยายสุตฺตาทิฎีกาย** วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ กุรุรฏฺฐํ กิร (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๗๓) ตทา ตนฺนิวาสีนํ สตฺตานํ เยภุเยฺยน โยนิโสมนสิการวนฺตตาย ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตาพเลน อุตุอาทิสมฺปนฺนเมว อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **"อุตุปจฺจยาทิสมฺปนฺนตฺตา"**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน โภชนาทิสมฺปตฺตึ สงฺคณฺหาติฯ เกจิ ปน ''ปุเพฺพ กุรุวตฺตธมฺมานุฏฺฐานวาสนาย อุตฺตรกุรุวิย เยภุเยฺยน อุตุอาทิสมฺปนฺนเมว โหนฺตํ ภควโต กาเล สาติสยํ อุตฺสปฺปายาทิยุตฺตํ ตํ รฏฺฐํ อโหสี''ติ วทนฺติฯ **จิตฺตสรีรกลฺลตายา**ติ จิตฺตสฺส สรีรสฺส จ อโรคตายฯ **อนุคฺคหิตปญฺญาพลา**ติ ลทฺธุปการญาณานุภาวา, อนุ อนุ วา อาจิณฺณปญฺญาเตชาฯ **เอกวีสติยา ฐาเนสู**ติ กายานุปสฺสนาวเสน จุทฺทสสุฐาเนสุ, เวทนานุปสฺสนาวเสน เอกสฺมึ ฐาเน, ตถา จิตฺตานุปสฺสนาวเสน, ธมฺมานุปสฺสนาวเสน ปญฺจสุ ฐาเนสูติ เอวํ เอกวีสติยา ฐาเนสุฯ **กมฺมฏฺฐานํ อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานํ ยถา อรหตฺตํ ปาเปติ, เอวํ เทสนาวเสน อรหเตฺต ปกฺขิปิตฺวาฯ สุวณฺณจงฺโกฏกสุวณฺณมญฺชูสาสุ ปกฺขิตฺตานิ สุมนจมฺปกาทินานาปุปฺผานิ มณิปุตฺตาทิสตฺตรตนานิ จ ยถา ภาชนสมฺปตฺติยา สวิเสสํ โสภนฺติ, กิจฺจกรานิ จ โหนฺติ มนุญฺญาภาวโต, เอวํ สีลทสฺสนาทิสมฺปตฺติยา ภาชนวิเสสภูตาย กุรุรฏฺฐวาสิปริสาย เทสิตา จ ภควโต อยํ เทสนา ภิโยฺยโสมตฺตาย โสภติ, กิจฺจการี จ โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ **"ยถา หิ ปุริโส"**ติอาทินาฯ **เอตฺถา**ติ กุรุรเฏฺฐฯ

ปกติยาติ สรสโต, อิมิสฺสา สติปฏฺฐานสุตฺตเทสนาย ปุเพฺพปีติ อธิปฺปาโยฯ **อนุยุตฺตา วิหรนฺติ** สตฺตุ เทสนานุสารโตติ อธิปฺปาโยฯ **วิสฺสฏฺฐอตฺตภาวนา**ติ อนิจฺจาทิวเสน กิสฺมิญฺจิ โยนิโสมนสิกาเร จิตฺตํ อนิโยเชตฺวา รูปาทิอารมฺมเณ อภิรติวเสน วิสฺสฏฺฐจิเตฺตน **ภวิตุํ น วฏฺฏติ,** ปมาทวิหารํ ปหาย อปฺปมเตฺตน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

เอกายโนติ เอตฺถ **อยน**-สโทฺท มคฺคปริยาโยฯ น เกวลมยนเมว, อถ โข อเญฺญปิ พหู มคฺคปริยายาติ ปทุทฺธารํ กโรโนฺต **"มคฺคสฺส หี"**ติอาทิ วตฺวา ยทิ มคฺคปริยาโย อยน-สโทฺท, กสฺมา ปุน มโคฺคติ วุตฺตนฺติ โจทนํ สนฺธายาห **"ตสฺมา"**ติอาทิฯ ตตฺถ เอกมโคฺคติ เอโก เอว มโคฺคฯ น หิ นิพฺพานคามี มโคฺค อโญฺญ อตฺถีติฯ นนุ สติปฏฺฐานํ อิธ ''มโคฺค''ติ อธิเปฺปตํ, ตทเญฺญ จ พหู มคฺคธมฺมา อตฺถีติ? สจฺจํ อตฺถิ, เต ปน สติปฏฺฐานคฺคหเณเนว คหิตา ตทวินาภาวโตฯ ตถา หิ ญาณวีริยาทโย นิเทฺทเส คหิตาฯ อุเทฺทเส ปน สติยา เอว คหณํ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **น เทฺวธาปถภูโต**ติ อิมินา อิมสฺส มคฺคสฺส อเนกมคฺคตาภาวํ วิย อนิพฺพานคามิภาวาภาวญฺจ ทเสฺสติฯ **เอเกนา**ติ อสหาเยนฯ อสหายตา จ ทุวิธา

อตฺตทุติยตาภาเวน วา, ยา ‘‘วูปกฏฺฐกายตา’’ติ วุจฺจติ, ตณฺหาทุติยตาภาเวน วา, ยา ‘‘ปวิวิตฺตจิตฺตตา’’ติ วุจฺจติฯ เตนาห **‘‘วูปกเฏฺฐน ปวิวิตฺตจิเตฺตนา’’**ติฯ เสโฏฺฐปิ โลเก ‘‘เอโก’’ติ วุจฺจติ ‘‘ยาว ปเร เอกโต กโรสี’’ติอาทีสูติ อาห **‘‘เอกสฺสาติ เสฏฺฐสฺสา’’**ติฯ ยทิ สํสารโต นิสฺสรณโฏฺฐ อยนโฏฺฐ อเญฺญสมฺปิ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนานํ สาธารโณ กถํ ภควโตติ อาห **‘‘กิญฺจาปี’’**ติอาทิฯ **อิมสฺมิํ โข**ติ เอตฺถ **โข**-สโทฺท อวธารเณ, ตสฺมา อิมสฺมิํ เยวาติ อโตฺถฯ **เทสนาเภโทเยว เหโส,** ยทิทํ มโคฺคติ วา อยโนติ วาฯ เตนาห **‘‘อโตฺถ ปเนโก’’**ติฯ

นานามุขภาวนานยปฺปวโตฺตติ กายานุปสฺสนาทิมุเขน ตตฺถาปิ อานาปานาทิมุเขน ภาวนานเยน ปวโตฺตฯ **เอกายน**นฺติ เอกคามินํ, นิพฺพานคามินนฺติ อโตฺถฯ นิพฺพานญฺหิ อทุติยตฺตา เสฏฺฐตฺตา จ ‘‘เอก’’นฺติ วุจฺจติฯ ยถาห ‘‘เอกญฺหิ สจฺจํ น ทุตียมตฺถี’’ติ (สุ. นิ. ๘๙๐) ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) จฯ ขโย เอว อโนฺตติ ขยโนฺต , ชาติยา ขยนฺตํ ทิฏฺฐวาติ **ชาติขยนฺตทสฺสี**ฯ อวิภาเคน สเพฺพปิ สเตฺต หิเตน อนุกมฺปตีติ **หิตานุกมฺปี**ฯ **อตริํสู**ติ ตริํสุฯ **ปุเพฺพ**ติ ปุริมกา พุทฺธา, **ปุเพฺพ** วา อตีตกาเลฯ

ตนฺติ ตํ เตสํ วจนํ, **ตํ** วา กิริยาวุตฺติวาจกตฺตํ น ยุชฺชติฯ น หิ สเงฺขยฺยปฺปธานตาย สตฺตวาจิโน เอก-สทฺทสฺส กิริยาวุตฺติวาจกตา อตฺถิฯ ‘‘สกิมฺปิ อุทฺธํ คเจฺฉยฺยา’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๗.๗๒) วิย **‘‘สกิํ อยโน’’ติ อิมินา พฺยญฺชเนน ภวิตพฺพํฯ เอวํ อตฺถํ โยเชตฺวา**ติ เอวํ ปทตฺถํ โยเชตฺวาฯ **อุภยถาปี**ติ ปุริมนเยน ปจฺฉิมนเยน จฯ **น ยุชฺชติ** อิธาธิเปฺปตมคฺคสฺส อเนกวารํ ปวตฺติสพฺภาวโตฯ เตนาห **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิฯ **อเนกวารมฺปิ อยตี**ติ ปุริมนยสฺส, อเนกญฺจสฺส อยนํ **โหตี**ติ ปจฺฉิมนยสฺส จ ปฏิเกฺขโปฯ

อิมสฺมิํ ปเทติ ‘‘เอกายโน อยํ ภิกฺขเว มโคฺค’’ติ อิมสฺมิํ วาเกฺย, อิมสฺมิํ วา ‘‘ปุพฺพภาคมโคฺค โลกุตฺตรมโคฺค’’ติ สํสยฏฺฐาเนฯ **มิสฺสกมโคฺค**ติ โลกิเยน มิสฺสโก โลกุตฺตรมโคฺคฯ วิสุทฺธิอาทีนํ นิปฺปริยายเหตุํ สงฺคณฺหโนฺต อาจริยเตฺถโร ‘‘มิสฺสกมโคฺค’’ติ อาห, อิตโร ปริยายเหตุ อิธาธิเปฺปโตติ **‘‘ปุพฺพภาคมโคฺค’’**ติฯ

สทฺทํ สุตฺวาวาติ ‘‘กาโล, ภเนฺต, ธมฺมสฺสวนายา’’ติ กาลาโรจนสทฺทํ สุตฺวาฯ **เอวํ อุกฺขิปิตฺวา**ติฯ เอวํ ‘‘มธุรํ อิมํ กุหิํ ฉเฑฺฑมา’’ติ อฉเฑฺฑนฺตา อุจฺฉุภารํ วิย ปคฺคเหตฺวา น วิจรนฺติฯ **อาลุเฬตี**ติ วิลุฬิโต อากุโล โหตีติ อโตฺถฯ **เอกายนมโคฺค วุจฺจติ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานมโคฺค**ติฯ เอตฺตาวตา อิธาธิเปฺปตเตฺถ สิเทฺธ ตเสฺสว อลงฺการตฺถํ โส ปน ยสฺส ปุพฺพภาคมโคฺค, ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘มคฺคานฏฺฐงฺคิโก’’**ติอาทิกา คาถาปิ ปฏิสมฺภิทามคฺคโตว อาเนตฺวา ฐปิตาฯ

นิพฺพานคมนเฏฺฐนาติ นิพฺพานํ คจฺฉติ อธิคจฺฉติ เอเตนาติ นิพฺพานคมนํ, โส เอว อวิปรีตสภาวตาย อโตฺถ, เตน นิพฺพานคมนเฏฺฐน, นิพฺพานาธิคมุปายตายาติ อโตฺถฯ **มคฺคนียเฏฺฐนา**ติ คเวสิตพฺพตาย, **‘‘คมนียเฏฺฐนา’’**ติ วา ปาโฐ, อุปคนฺตพฺพตฺตาติ อโตฺถฯ **ราคาทีหี**ติฯ อิมินา ราคโทสโมหานํเยว คหณํ ‘‘ราโค มลํ, โทโส มลํ, โมโห มล’’นฺติ (วิภ. ๙๒๔) วจนโตฯ ‘‘อภิชฺฌาวิสมโลภาทีหี’’ติ ปน อิมินา สเพฺพสมฺปิ อุปกฺกิเลสานํ สงฺคณฺหนตฺถํ เต วิสุํ อุทฺธฏาฯ **สตฺตานํ วิสุทฺธิยา**ติ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส เอกนฺติกตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตถา หี’’**ติอาทิมาหฯ กามํ ‘‘วิสุทฺธิยา’’ติ สามญฺญโชตนา, จิตฺตวิสุทฺธิ เอว ปเนตฺถ อธิเปฺปตาติ ทเสฺสตุํ **‘‘รูปมลวเสน ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ น เกวลํ **อฏฺฐกถา**วจนเมว, อถ โข อิทเมตฺถ อาหจฺจภาสิตนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตถา หี’’**ติอาทิมาหฯ

สา ปนายํ จิตฺตวิสุทฺธิ สิชฺฌมานา ยสฺมา โสกาทีนํ อนุปฺปาทาย สํวตฺตติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โสกปริเทวานํ สมติกฺกมายา”**ติอาทิฯ ตตฺถ โสจนํ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตํ เจตโส สนฺตาโป อโนฺตนิชฺฌานํ **โสโก**ฯ ญาติพฺยสนาทินิมิตฺตเมว โสกาธิกตาย ‘‘กหํ, เอกปุตฺตก, กหํ, เอกปุตฺตกา’’ติ ปริเทววเสน ลปนํ **ปริเทโว,** อายตึ อนุปฺปชฺชนํ อิธ **สมติกฺกโม**ติ อาห **“ปหานายา”**ติฯ ตํ ปนสฺส สมติกฺกมาวหตํ นิทสฺสนวเสน ทเสฺสโนฺต **“อยํ หี”**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ยํ ปุเพฺพ ตํ วิโสเธหี**ติ อตีเตสุ ขเนฺธสุ ตณฺหาสํกิเลสวิโสธนํ วุตฺตํฯ **ปจฺฉา**ติ ปรโตฯ **เต**ติ ตุยฺหํฯ **มาหู**ติ มา อหุฯ **กิญฺจนนฺ**ติ ราคาทิกิญฺจนํฯ เอเตน อนาคเตสุ ขเนฺธสุ สํกิเลสวิโสธนํ วุตฺตํฯ **มเชฺฌ**ติ ตทุภยเวมเชฺฌฯ **โน เจ คเหสฺสสี**ติ น อุปาทิยิสฺสสิ เจฯ เอเตน ปจฺจุปฺปเนฺน ขนฺธปพเนฺธ อุปาทานปฺปวตฺติ วุตฺตาฯ **อุปสโนฺต จริสฺสสี**ติ เอวํ อทฺธตฺตยคตสํกิเลสวิโสธเน สติ นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย อุปสโนฺต หุตฺวา วิหริสฺสสีติ อรหตฺตนิกูเฏน คาถํ นิฎฺฐเปสิฯ เตนาห **“อิมํ คาถ”**นฺติอาทิฯ

ปุตฺตาติ โอรสา, อเญฺญปิ วา เย เกจิฯ **ปิตา**ติ ชนโกฯ **พนฺธวา**ติ ญาตกาฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – ปุตฺตา วา ปิตา วา พนฺธวา วา **อนฺตเกน** มจฺจุนา **อธิปนฺนสฺส** อภิภูตสฺส มรณโต ตาณาย น โหนฺติ, ตสฺมา **นตฺถิ ญาตีสุ ตาณตา**ติฯ น หิ ญาตีนํ วเสน มรณโต อารกฺขา อตฺถิ, ตสฺมา ปฎาจาเร ‘‘อุโภ ปุตฺตา กาลกตา’’ติอาทินา (อป. เถรี ๒.๒.๔๙๘) มา นิรตฺถกํ ปริเทวิ, ธมฺมํเยว ปน ยาถาวโต ปสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ

โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐิตาติ ยถานุโลมํ ปวตฺติตาย สามุกฺกํสิกาย ธมฺมเทสนาย ปริโยสาเน สหสฺสนยปฎิมณฺฑิเต โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐหิฯ กถํ ปนายํ สติปฎฺฐานมคฺควเสน โสตาปตฺติผเล ปติฎฺฐาสีติ อาห **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ น หิ จตุสจฺจกมฺมฎฺฐานกถาย วินา สาวกานํ อริยมคฺคาธิคโม อตฺถิฯ **“อิมํ คาถํ สุตฺวา”**ติ ปน อิทํ โสกวิโนทนวเสน ปวตฺติตาย คาถาย ปฐมํ สุตตฺตา วุตฺตํฯ เอส นโย อิตรคาถายปิฯ **ภาวนา**ติ ปญฺญาภาวนาฯ สา หิ อิธาธิเปฺปตาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา รูปาทีนํ อนิจฺจาทิโต อนุปสฺสนาปิ สติปฎฺฐานภาวนา, ตสฺมาฯ **เตปี**ติ สนฺตติมหามตฺตปฎาจาราฯ

ปญฺจสเต โจเรติ สตสตโจรปริวาเร ปญฺจ โจเร ปฎิปาฎิยา เปเสสิฯ เต อรญฺญํ ปวิสิตฺวา เถรํ ปริเยสนฺตา อนุกฺกเมน เถรสฺส สมีเป สมาคจฺฉิํสุฯ เตนาห **“เต คนฺตฺวา เถรํ ปริวาเรตฺวา นิสีทิํสู”**ติฯ เวทนํ วิกฺขเมฺภตฺวา ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชีติ สมฺพโนฺธฯ เถรสฺส หิ สีลํ ปจฺจเวกฺขโต สุปริสุทฺธํ สีลํ นิสฺสาย อุฬารํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชมานํ อูรุฎฺฐิเภทชนิตํ ทุกฺขเวทนํ วิกฺขเมฺภสิฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **สญฺญเปสฺสามี**ติ สญฺญตฺติํ กริสฺสามิฯ **อฎฺฎิยามี**ติ ชิคุจฺฉามิฯ **หรายามี**ติ ลชฺชามิฯ **วิปสฺสิสนฺ**ติ สมฺมสิํฯ

ปจลายนฺตานนฺติ ปจลายนํ นิทฺทํ อุปคตานํฯ **วตสมฺปนฺนนฺ**ติ ธุตจรณสมฺปนฺนํฯ **ปมาทนฺ**ติ ปจลายนํ สนฺธายาหฯ **โอรุทฺธมานโส**ติ อุปรุทฺธอธิจิโตฺตฯ **ปญฺชรสฺมินฺ**ติ สรีเรฯ สรีรญฺหิ นฺหารุสมฺพนฺธอฎฺฐิสงฺฆาตตาย อิธ ‘‘ปญฺชร’’นฺติ วุตฺตํฯ

ปีตวณฺณาย ปฎากาย ปริหรณโต มลฺลยุทฺธจิตฺตกตาย จ **ปีตมโลฺลฯ ตีสุ รเชฺชสู**ติ ปณฺฑุโจฬโคฬรเชฺชสุฯ มลฺลา สีหฬาทีเป สกฺการสมฺมานํ ลภนฺตีติ **ตมฺพปณฺณิทีปํ อาคมฺม**ฯ **ตํเยว องฺกุสํ กตฺวา**ติ ‘‘รูปาทโย ‘มมา’ติ น คเหตพฺพา’’ติ น ตุมฺหากวเคฺคน (สํ. นิ. ๓.๓๓-๓๔) ปกาสิตมตฺถํ อตฺตโน จิตฺตมตฺตหตฺถิโน องฺกุสํ กตฺวาฯ **ชณฺณุเกหิ จงฺกมติ** ‘‘นิสิเนฺน นิทฺทาย อวสโร โหตี’’ติฯ **พฺยากริตฺวา**ติ อตฺตโน วีริยารมฺภสฺส สผลตาปเวทนมุเขน

สพฺรหฺมจารีนํ อุสฺสาหํ ชเนนฺต อญฺญํ พฺยากริตฺวาฯ **ภาสิต**นฺติ วจนํฯ กสฺส ปน ตนฺติ อาห “**พุทฺธเสฏฺฐสฺส, สพฺพโลกคฺควาทิโน**”ติฯ **น ตุมฺหาก**นฺติอาทิ ตสฺส ปวตฺติอาการทสฺสนํฯ ตยิทํ เม สงฺขารานํ อจฺจนฺตวูปสมการณนฺติ ทเสฺสนฺโต “**อนิจฺจา วตา**”ติ คาถํ อาหริฯ เตน อิทานาหํ สงฺขารานํ ขเณ ขเณ ภงฺคสงฺขาตสฺส โรคสฺส อภาเวน อโรโค ปรินิพฺพุโตติ ทเสฺสติฯ

อสฺสาติ สกฺกสฺสฯ **อุปฺปตฺตี**ติ เทวูปปตฺติฯ **ปุนปากติกาว อโหสิ** สกฺกภาเวเนว อุปฺปนฺนตฺตาฯ **สุพฺรหฺมา**ติ เอวํ นาโมฯ อจฺฉรานํ นิรยูปปตฺตึ ทิสฺวา ตโต ปภุติ สตตํ ปวตฺตมานํ อตฺตโน จิตฺตุตฺราสํ สนฺธายาห “**นิจฺจํ อุตฺรสฺตมิทํ จิตฺต**”นฺติอาทิฯ ตตฺถ **อุตฺรสฺต**นฺติ สนฺตสฺตํ ภีตํฯ **อุพฺพิคฺค**นฺติ สํวิคฺคํฯ **อุตฺรสฺต**นฺติ วา สํวิคฺคํฯ **อุพฺพิคฺค**นฺติ ภยวเสน สห กาเยน สญฺจลิตํฯ **อนุปฺปเนฺนสู**ติ อนาคเตสุฯ **กิเจฺฉสู**ติ ทุเกฺขสุฯ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมวจนํ, ภาวีทุกฺขปวตฺตินิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อุปฺปติเตสู**ติ อุปฺปเนฺนสุ กิเจฺฉสูติ โยชนา, ตทา อตฺตโน ปริวารสฺส อุปฺปนฺนทุกฺขนิมิตฺตนฺติ อธิปฺปาโยฯ

โพชฺฌาติ โพธิโต, อริยมคฺคโตติ อโตฺถฯ **อญฺญตฺรา**ติ จ ปทํ อเปกฺขิตฺวา นิสฺสกฺกวจนํ, ตสฺมา โพธึ ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **ตปสา**ติ ตโปกมฺมโตฯ เตน มคฺคาธิคมสฺส อุปายภูตํ ธุตงฺคเสวนาทิสเลฺลขปฏิปทํ ทเสฺสติฯ **อินฺทฺริยสํวรา**ติ มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ สํวรณโตฯ เอเตน สติสํวรสีเสน สพฺพมฺปิ สํวรสีลํ, ลกฺขณหารนเยน วา สพฺพมฺปิ จตุปาริสุทฺธิสีลํ ทเสฺสติฯ **สพฺพนิสฺสคฺคา**ติ สพฺพุปธินิสฺสชฺชนโต สพฺพกิเลสปฺปหานโตฯ กิเลเสสุ หิ นิสฺสเฎฺฐสุ กมฺมวฏฺฏํ วิปากวฏฺฏญฺจ นิสฺสฏฺฐเมว โหตีติฯ **โสตฺถิ**นฺติ เขมํ อนุปทฺทวตํฯ

ญายติ นิจฺฉเยน กมติ นิพฺพานํ, ตํ วา ญายติ ปฏิวิชฺฌียติ เอเตนาติ **ญาโย,** อริยมโคฺคติ อาห “**ญาโย วุจฺจติ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค**”ติ ฯ **ตณฺหาวานวิรหิตตฺตา**ติ ตณฺหาสงฺขาตวานวิวิตฺตตฺตาฯ ตณฺหา หิ ขเนฺธหิ ขนฺธํ, กมฺมุนา วา ผลํ, สเตฺตหิ วา ทุกฺขํ วินติ สํสิพฺพตีติ วานนฺติ วุจฺจติฯ ตยิทํ นตฺถิ เอตฺถ วานํ, น วา เอตสฺมึ อธิคเต ปุคฺคลสฺส วานนฺติ **นิพฺพานํ,** อสงฺขตา ธาตุฯ ปรปจฺจเยน วินา ปจฺจกฺขกรณํ สจฺฉิกิริยาติ อาห “**อตฺตปจฺจกฺขตายา**”ติฯ

นนุ ‘‘วิสุทฺธิยา’’ติ จิตฺตวิสุทฺธิยา อธิเปฺปตตฺตา วิสุทฺธิคฺคหเณเนเวตฺถ โสกสมติกฺกมาทโยปิ คหิตา เอว โหนฺติ, เต ปุน กสฺมา คหิตาติ อนุโยคํ สนฺธาย “**ตตฺถ กิญฺจาปี**”ติอาทิวุตฺตํฯ **สาสนยุตฺติโกวิเท**ติ สจฺจปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิลกฺขณายํ ธมฺมนีติยํ เฉเกฯ **ตํ ตํ อตฺถํ ญาเปตี**ติ เย เย โพธเนยฺยปุคฺคลา สเงฺขปวิตฺถาราทิวเสน ยถา ยถา โพเธตพฺพา, อตฺตโน เทสนาวิลาเสน ภควา เต เต ตถา ตถา โพเธนฺโต ตํ ตมตฺถํ ญาเปติฯ **ตํ ตํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสนฺโต**ติ อตฺถาปตฺตึ อคเณนฺโต ตํ ตํ อตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสนฺโตฯ น หิ สมฺมาสมฺพุทฺธา อตฺถาปตฺติญาปกาทิสาธนียวจนาติฯ **สํวตฺตตี**ติ ชายติ, โหตีติ อโตฺถฯ ยสฺมา อนติกฺกนฺต โสกปริเทวสฺส น กทาจิ จิตฺตวิสุทฺธิ อตฺถิ โสกปริเทวสมติกฺกมมุเขเนว จิตฺตวิสุทฺธิยา อิชฺฌนโต, ตสฺมา อาห “**โสกปริเทวานํ สมติกฺกเมน โหตี**”ติฯ ยสฺมา ปน โทมนสฺสปจฺจเยหิ ทุกฺขเมฺมหิ ปุฏฺฐํ ปุถุชฺชนํ โสกาทโย อภิภวนฺติ, ปริญฺญาเตสุ จ เตสุ เต น โหนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**โสกปริเทวานํ สมติกฺกโม ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคเมนา**”ติฯ **ญายสฺสา**ติ อคฺคมคฺคสฺส ตติยมคฺคสฺส จฯ ตทธิคเมน หิ ยถากฺกมํ ทุกฺขโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคโมฯ สจฺฉิกิริยาภิสมยสหภาวีปิ อิตราภิสมโย ตทวินาภาวโต สจฺฉิกิริยาภิสมยเหตุโก วิย วุโตฺต “**ญายสฺสาธิคโม นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**”ติฯ ผลญาเณน วา ปจฺจกฺขกรณํ สนฺธาย วุตฺตํ “**นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยายา**”ติฯ สมฺปทานวจนเญฺจตํ ทฏฺฐพฺพํฯ

วณฺณภณนนฺติ ปสํสาวจนํฯ ตยิทํ น อิเธว, อถ โข อญฺญตฺถาปิ สตฺถา อกาสิเยวาติ ท เสฺสโนฺต **“ยเถว หี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถอาทิมฺหิ กลฺยาณํ, อาทิ วา กลฺยาณํ เอตสฺสาติ **อาทิ กลฺยาณํ**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ**ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา **สพฺยญฺชนํ**ฯ สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธปาริปูริโต อุปเนตพฺพสฺส อภาวา จ **เกวลปริปุณฺณํ**ฯ นิ รุปกฺกิเลสโต อปเนตพฺพสฺส อภาวา จ **ปริสุทฺธํ**ฯ เสฏฺฐจริยภาวโต สาสน **พฺรหฺมจริยํ มคฺคพฺรหฺมจริยญฺจ** โว **ปกาเสสฺสามี**ติ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิ สุทฺธิ. ๑.๑๔๗) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **อริยวํสา**ติ อริยานํ พุทฺธาทีนํ วํสา ปเวณิโยฯ **อคฺคญฺญา**ติ ‘‘อคฺคา’’ติ ชานิตพฺพา สพฺพวํเสหิ เสฏฺฐภาวโตฯ **รตฺตญฺญา**ติ ‘‘จิรรตฺตา’’ติ ชานิตพฺพาฯ **วํสญฺญา**ติ ‘‘พุทฺธาทีนํ วํสา’’ติ ชานิตพฺพาฯ **โปราณา**ติ ปุราตนา อนธุนาตนตฺตาฯ **อสํกิณฺณา**ติ อวิกิณฺณา อนปนีตาฯ **อสํกิณฺณปุพฺพา**ติ ‘‘กึ อิเมหี’’ติ อริเยหิ น อปนีต ปุพฺพาฯ **น สํกียนฺตี**ติ อิทานิปิ เตหิ น อปนียนฺติฯ **น สํกียิสฺสนฺตี**ติ อนาคเตปิ เตหิ น อ ปนียิสฺสนฺติฯ **อปฺปฏิกุฏฺฐา…เป.… วิญฺญูหี**ติ เย โลเก วิญฺญู สมณพฺราหฺมณา, เตหิ อปจฺ จกฺขตา อนินฺทิตา, อครหิตาติ อโตฺถฯ **วิสุทฺธิยาติอาทีหี**ติ วิสุทฺธิอาทิทีปเนหิฯ **ปเทหี**ติ วา เกฺยหิ, วิสุทฺธิอตฺถตาทิเภทภิเนฺนหิ วา ธมฺมโกฏฺฐาเสหิฯ

อุปทฺทเวติ อนเตฺถฯ **วิสุทฺธิ**นฺติ วิสุชฺฌนํ สํกิเลสปฺปหานํฯ วาจุคฺคตกรณํ **อุคฺคโห**ฯ **ปริยาปุณนํ** ปริจโยฯ อตฺถสฺส หทเย ฐปนํ **ธารณํ**ฯ ปริวตฺตนํ **วาจนํ**ฯ **คนฺธารโก**ติ คนฺธารเท เส อุปฺปโนฺนฯ **ปโหนฺตี**ติ สโกฺกนฺติ อนิยฺยานมคฺคาติ มิจฺฉามคฺคา, มิจฺฉตฺตนิยตานิยตมคฺคาปิ วาฯ สุวณฺณนฺติ กูฏสุวณฺณมฺปิ วุจฺจติฯ **ปณี**ติ กาจมณิปิฯ **มุตฺตา**ติ เวฬุชาปิฯ **ปวาฬ**นฺติ ปลฺลโวปิ วุจฺจตีติ **รตฺตชมฺพุนทา**ทิปเทหิ เต วิเสสิตาฯ

น ตโต เหฏฺฐาติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๕.๓๖๗; ที. นิ. ฏี. ๒.๓๗๓) อิธาธิเปฺปตกายาทีนํ เวท นาทิสภาวตฺตาภาวา, กายเวทนาจิตฺตวิมุตฺตสฺส เตภูมกธมฺมสฺส วิสํ วิปลฺลาสวตฺถุนฺตรภาเวน คหิตตฺตา จ เหฏฺฐาคหเณสุ วิปลฺลาสวตฺถูนํ อนิฏฺฐานํ สนฺธาย วุตฺตํ, ปญฺจมสฺส ปน วิปลฺลา สวตฺถุโน อภาวา **“น อุทฺธ”**นฺติ อาหฯ อารมฺมณวิภาเคน เหตฺถ สติปฏฺฐานวิภาโคติฯ **ตโย สติปฏฺฐานา**ติ สติปฏฺฐานสทฺทสฺส อตฺถุทฺธารทสฺสนํ, น อิธ ปาฬิยํ วุตฺตสฺส สติปฏฺฐาน สทฺทสฺส อตฺถทสฺสนนฺติฯ **อาทีสุ หิ สติโคจโร**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ‘‘ผสฺสสมุทยา เวท นานํ สมุทโย, นามรูปสมุทยา จิตฺตสฺส สมุทโย, มนสิการสมุทยา ธมฺมานํ สมุทโย’’ติ สติปฏฺ ฐานาติ วุตฺตานํ สติโคจรานํ ปกาสเก สุตฺตปเทเส สงฺคณฺหาติฯ เอวํ ปฏิสมฺภิทาปาฬิยมฺปิ (ปฏิ. ม. ๓.๓๔) อวเสสปาฬิปฺปเทสทสฺสนโตฺถ **อาทิ**-สโทฺท ทฏฺฐโพฺพฯ **สติยา ปฏฺฐาน**นฺติ สติยา ปติฏฺฐาตพฺพฏฺฐานํฯ ทานาทีนิ สติยา กโรนฺตสฺส รูปาทีนิ กสิณาทีนิ จ สติยา ฐานํ โหนฺตีติ ตํนิวารณตฺถมาห **“ปธานํ ฐาน”**นฺติฯ ป-สโทฺท หิ อิธ ‘‘ปณีตา ธมฺมา’’ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๔ ติกมาติกา) วิย ปธานตฺถทีปโกติ อธิปฺปาโยฯ

อริโยติ อริยํ สพฺพสตฺตเสฏฺฐํ สมฺมาสมฺพุทฺธมาหฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ สฬายตนวิภงฺคสุ เตฺต (ม. นิ. ๓.๓๑๑)ฯ สุเตฺตกเทเสน หิ สุตฺตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ –

> ‘‘ตโย สติปฏฺฐานา ยทริโย…เป.… มรหตีติ อิติ โข ปเนตํ วุตฺตํ, กิเญฺจตํ ปฏิจฺจ วุตฺตํฯ อิธ, ภิกฺขเว, สตฺถา สาวกานํ ธมฺมํ เทเสติ อนุกมฺปโก หิเตสี อนุกมฺปํ อุปาทาย ‘‘อิทํ โว หิตาย อิทํ โว สุขายา’ติฯ ตสฺส สาวกา น สุสฺสูสนฺติ, น โสตํ โอทหนฺติ, น อญฺญา จิตฺตํ อุปฏฺฐเปนฺติ, โวกฺกมฺม จ สตฺถุสาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต

> น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ, ภิกฺขเว, ปฐมํ สติปฏฺฐานํ, ยทริโย…เป…. อรหติฯ
>
> ปุน จปรํ, ภิกฺขเว, สตฺถา…เป…. อิทํ โว สุขายาติฯ ตสฺส เอกเจฺจ สาวกา น สุสฺสูสนฺติ…เป…. วตฺตนฺติฯ เอกเจฺจ สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป…. น จ โวกฺกมฺม สตฺถุสาสนา วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต น เจว อนตฺตมโน โหติ, น จ อนตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติ, น เจว อตฺตมโน โหติ, น จ อตฺตมนตํ ปฏิสํเวเทติฯ อนตฺตมนตญฺจ อตฺตมนตญฺจ ตทุภยํ อภินิวเชฺชตฺวา อุเปกฺขโต วิหรติ สโต สมฺปชาโนฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ทุติยํ สติปฏฺฐานํ…เป…. อรหติฯ
>
> ปุน จปรํ…เป…. สุขายาติฯ ตสฺส สาวกา สุสฺสูสนฺติ…เป…. วตฺตนฺติฯ ตตฺร, ภิกฺขเว, ตถาคโต อตฺตมโน เจว โหติ, อตฺตมนตญฺจ ปฏิสํเวเทติ, อนวสฺสุโต จ วิหรติ สโต สมฺปชาโน ฯ อิทํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ตติยํ สติปฏฺฐานํ…เป…. อรหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๓๑๑) –

เอวํ ปฏิฆานุนเยหิ อนวสฺสุตตา, นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย ตทุภยวีติวตฺตตา ‘‘สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตาฯ พุทฺธานํเยว หิ นิจฺจํ อุปฏฺฐิตสฺสติตา โหติ อาเวณิกธมฺมภาวโต, น ปเจฺจกพุทฺธาทีนํฯ **ป**-สโทฺท อารมฺภํ โชเตติ, อารโมฺภ จ ปวตฺตีติ กตฺวา อาห **‘‘ปวตฺตยิตพฺพโตติ อโตฺถ’’**ติฯ **สติยา** กรณภูตาย **ปฏฺฐานํ** ปฏฺฐเปตพฺพํ **สติปฏฺฐานํ**ฯ อน-สโทฺท หิ พหุลวจเนน กมฺมโตฺถปิ โหตีติฯ

ตถาสฺส กตฺตุอโตฺถปิ ลพฺภตีติ **‘‘ปติฏฺฐาตีติ ปฏฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ป**-สโทฺท ภุสตฺถวิสิฏฺฐํ ปกฺขนฺธนํ ทีเปตีติ **‘‘โอกฺกนฺติตฺวา ปกฺขนฺทิตฺวา ปวตฺตตีติ อโตฺถ’’**ติ อาหฯ ปุน ภาวตฺถํ สติ-สทฺทํ ปฏฺฐาน-สทฺทญฺจ วเณฺณโนฺต **‘‘อถ วา’’**ติอาทิมาหฯ เตน ปุริมวิกเปฺป สติ-สโทฺท ปฏฺฐาน-สโทฺท จ กตฺตุอโตฺถติ วิญฺญายติฯ **สรณเฏฺฐนา**ติ จิรกตสฺส จิรภาสิตสฺส จ อนุสฺสรณเฏฺฐนฯ **อิท**นฺติ ยํ ‘‘สติเยว สติปฏฺฐาน’’นฺติ วุตฺตํ, อิทํ **อิธ** อิมสฺมิํ สุตฺตปเทเส อธิเปฺปตํฯ

ยทิ เอวนฺติ ยทิ สติ เอว สติปฏฺฐานํ, สติ นาม เอโก ธโมฺม, เอวํ สเนฺต กสฺมา **‘‘สติปฏฺฐานา’’**ติ พหุวจนนฺติ อาห **‘‘สติพหุตฺตา’’**ติอาทิฯ ยทิ พหุกา เอตา สติโย, อถ กสฺมา ‘‘มโคฺค’’ติ เอกวจนนฺติ โยชนาฯ **มคฺคเฏฺฐนา**ติ นิยฺยานเฏฺฐนฯ นิยฺยานิโก หิ มคฺคธโมฺม, เตเนว นิยฺยานิกภาเวน เอกตฺตุปคโต เอกนฺตโต นิพฺพานํ คจฺฉติ, อตฺถิเกหิ จ ตทตฺถํ มคฺคียตีติ อตฺตนาว ปุเพฺพ วุตฺตํ ปจฺจาหรติ **‘‘วุตฺตเญฺจต’’**นฺติฯ ตตฺถ **จตโสฺสปิ เจตา**ติ กายานุปสฺสนาทิวเสน จตุพฺพิธาปิ จ เอตา สติโยฯ **อปรภาเค**ติ อริยมคฺคกฺขเณฯ **กิจฺจํ สาธยมานา**ติ ปุพฺพภาเค กายาทีสุ อารมฺมเณสุ สุภสญฺญาทิวิธมเนน วิสุํ วิสุํ ปวตฺติตฺวา มคฺคกฺขเณ สกิํเยว ตตฺถ จตุพฺพิธสฺสปิ วิปลฺลาสสฺส สมุเจฺฉทวเสน ปหานกิจฺจํ สาธยมานา อารมฺมณกรณวเสน นิพฺพานํ คจฺฉนฺติฯ จตุพฺพิธกิจฺจสาธเนเนว เหตุ พหุวจนนิเทฺทโสฯ **เอวญฺจ สตี**ติ มคฺคเฏฺฐน เอกตฺตํ อุปาทาย ‘‘มโคฺค’’ติ เอกวจเนน อารมฺมณเภเทน จตุพฺพิธตํ อุปาทาย ‘‘จตฺตาโร’’ติ จ วตฺตพฺพตาย สติวิชฺชมานตฺตาฯ **วจนานุสนฺธินา** ‘‘เอกายโน อย’’นฺติอาทิกา เทสนา **สานุสนฺธิกาว,** น อนนุสนฺธิกาติ อธิปฺปาโยฯ วุตฺตเมวตฺถํ นิทสฺสเนน ปฏิปาเทตุํ **‘‘มารเสนปฺปมทฺทน’’**นฺติ สุตฺตปทํ (สํ. นิ. ๕.๒๒๔) อาเนตฺวา **‘‘ยถา’’**ติอาทินา นิทสฺสนํ สํสเนฺทติฯ **ตสฺมา**ติอาทิ นิคมนํฯ

วิเสสโต กาโย จ เวทนา จ อสฺสาทสฺสการณนฺติ ตปฺปหานตฺถํ เตสุ ตณฺหาวตฺถูสุ โอฬาริกสุขุเมสุ อสุภทุกฺขภาวทสฺสนานิ มนฺทติกฺขปญฺญหิ ตณฺหาจริเตหิ สุกรานีติ ตานิ เตสํ “วิสุทฺธิมคฺค”ติ วุตฺตานิ ตถา “นิจฺจํ อตฺตา”ติ อภินิเวสวตฺถุตาย ทิฏฺฐิยา วิเสสการเณสุ จิตฺตธเมฺมสุ อนิจฺจานตฺตตาทสฺสนานิ สราคาทิวเสน สญฺญาผสฺสาทิวเสน นีวรณาทิวเสน จ นาติปฺปเภทอติปฺปเภทคเตสุ เตสุ ตปฺปหานตฺถํ มนฺทติกฺขปญฺญานํ ทิฏฺฐิจริตานํ สุกรานีติ เตสํ ตานิ “วิสุทฺธิมคฺค”ติ วุตฺตานิฯ เอตฺถ จ ยถา จิตฺตธมฺมานมฺปิ ตณฺหาย วตฺถุภาโว สมฺภวติ, ตถา กายเวทนานมฺปิ ทิฏฺฐิยาติ สติปิ เนสํ จตุนฺนมฺปิ ตณฺหาทิฏฺฐิยา วตฺถุภาเว โย ยสฺส สาติสยปจฺจโย, ตํทสฺสนตฺถํ วิเสสคฺคหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ติกฺขปญฺญสมถยานิโก โอฬาริการมฺมณํ ปริคฺคณฺหโนฺต ตตฺถ อฏฺฐตฺวา ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย เวทนํ ปริคฺคณฺหาตีติ วุตฺตํฯ **“โอฬาริการมฺมเณ อสณฺฐหนโต”**ติฯ วิปสฺสนายานิกสฺส ปน สุขุเม จิเตฺต ธเมฺมสุ จ จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติ จิตฺตธมฺมานุปสฺสนานํ มนฺทติกฺขปญฺญาวิปสฺสนายานิกานํ วิสุทฺธิมคฺคตา วุตฺตาฯ

เตสํ ตตฺถาติ เอตฺถ ตตฺถ-สทฺทสฺส “ปหานตฺถ”นฺติ เอเตน โยชนาฯ ปรโต **เตสํ ตตฺถา**ติ เอตฺถาปิ เอเสวนโยฯ ปญฺจ กามคุณา สวิเสสา กาเย ลพฺภนฺตีติ วิเสเสน กาโย กาโมฆสฺส วตฺถุ, ภเวสุ สุขคฺคหณวเสน ภวสฺสาโท โหติ ภโวฆสฺส เวทนา วตฺถุ, สนฺตติฆนคหณวเสน วิเสสโต จิเตฺต อตฺตาภินิเวโส โหตีติ ทิโฏฺฐฆสฺส จิตฺตํ วตฺถุ, ธเมฺมสุ วินิโพฺภคสฺส ทุกฺกรตฺตา ธมฺมานํ ธมฺมมตฺตตาย ทุปฺปฏิวิชฺฌตฺตา สโมฺมโห โหตีติ อวิโชฺชฆสฺส ธมฺมา วตฺถุ, ตสฺมา เตสํ ปหานตฺถํ **จตฺตาโรว วุตฺตาฯ**

ยทเคฺคน จ กาโย กาโมฆสฺส วตฺถุ, ตทเคฺคน อภิชฺฌากายคนฺถสฺส วตฺถุ, ทุกฺขาย เวทนาย ปฏิฆานุสโย อนุเสตีติ ทุกฺขทุกฺขวิปริณามทุกฺขสงฺขารทุกฺขภูตา เวทนา วิเสเสน พฺยาปาทกายคนฺถสฺส วตฺถุ, จิเตฺต นิจฺจคฺคหณวเสน สสฺสตสฺส อตฺตโน สีเลน สุทฺธีติอาทิ ปรามสนํ โหตีติ สีลพฺพตปรามาสสฺส จิตฺตํ วตฺถุ, นามรูปปริเจฺฉเทน ภูตํ ภูตโต อปสฺสนฺตสฺส ภววิภวทิฏฺฐิสงฺขาโต อิทํสจฺจาภินิเวโส โหตีติ ตสฺส ธมฺมา วตฺถุ, สุขเวทนาสฺสาทวเสน ปรโลกนิรเปโกฺข “นตฺถิ ทินฺน”นฺติอาทิกํ ปรามาสํ อุปฺปาเทตีติ ทิฏฺฐุปาทานสฺส เวทนา วตฺถุ สนฺตติฆนคหณวเสน สราคาทิจิเตฺต สโมฺมโห โหตีติ โมหาคติยา จิตฺตํ วตฺถุ, ธมฺมสภาวานวโพเธน ภยํ โหตีติ ภยาคติยา ธมฺมา วตฺถุฯ เย ปเนตฺถ อวุตฺตา, เตสํ วุตฺตนเยน วตฺถุภาโว โยเชตโพฺพฯ ตถา หิ โอเฆสุ วุตฺตนยา เอว โยคาสเวสุปิ โยชนา อตฺถโต อภินฺนตฺตาฯ ตถา ปฐโมฆตติยจตุตฺถคนฺถโยชนาย วุตฺตนยา เอว กายจิตฺตธมฺมานํ อิตรูปาทานวตฺถุตา โยชนา, ตถา กาโมฆพฺยาปาทกายคนฺถโยชนาย วุตฺตนยา เอว กายเวทนานํ ฉนฺทโทสาคติ วตฺถุตา โยชนา วาฯ

“อาหารสมุทยา กายสมุทโย, ผสฺสสมุทยา เวทนาสมุทโย, (สํ. นิ. ๕.๔๐๘) สงฺขารปจฺจยา วิญฺญาณํ, วิญฺญาณปจฺจยา นามรูป”นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; อุทา. ๑; วิภ. ๒๒๕) วจนโต กายาทีนํ สมุทยภูตา กพฬีการาหารผสฺสมโนสเญฺจตนาวิญฺญาณาหารา กายาทิปริชานเนน ปริญฺญาตา โหนฺตีติ อาห **“จตุพฺพิธาหารปริญฺญตฺถ”**นฺติ **ปกรณนโย**ติ **เนตฺติปกรณวเสน** สุตฺตนฺตสํวณฺณนานโยฯ

สรณวเสนาติ กายาทีนํ กุสลาทิธมฺมานญฺจ อุปธารณวเสนฯ สรนฺติ คจฺฉนฺติ นิพฺพานํ เอตายาติ สตีติ อิมสฺมึ อเตฺถ เอกเตฺต เอกสภาเว นิพฺพาเน สโมสรณํ สมาคโม **เอกตฺตสโมสรณํ**ฯ เอตเทว หิ ทเสฺสตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอกนิพฺพานปเวสเหตุภูตา วา

สมานตา เอโก สติปฏฺฐานสฺส ภาโว เอกตฺตํ, ตตฺถ สโมสรณํ ตํสภาคตา **เอกตฺตสโมสรณํ**ฯ เอกนิพฺพานปเวสเหตุภาวํ ปน ทเสฺสตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิมาหฯ เอตสฺมิํ อเตฺถ สรเณกตฺต สโมสรณานิ สเหว สติปฏฺฐาเนกภาวสฺส การณเตฺถน วุตฺตานีติ ทฏฺฐพฺพานิ, ปุริมสฺมิํ วิสุํฯ **สรณวเสนา**ติ วา "คมนวเสนา"ติ อเตฺถ สติ ตเทว คมนํ สโมสรณนฺติ, สโมสรเณ วา สติ สทฺทตฺถวเสน อวฺจฺจมาเน ธารณตาว สตีติ สติสทฺทตฺถนฺตราภาวา ปุริมํ สติภาวสฺส การณํ, ปจฺฉิมํ เอกภาวสฺสาติ นิพฺพานสโมสรเณปิ สหิตาเนว ตานิ สติปฏฺฐาเนกภาวสฺส การณานิ วุตฺตานิ โหนฺติฯ **จุทฺทสวิเธน, นววิเธน, โสฬสวิเธน, ปญฺจวิเธนา**ติ อิทํ อุปริ ปาฬิยํ (ม. นิ. ๑.๑๐๗) อาคตานํ อานาปานปพฺพาทีนํ วเสน วุตฺตํ, เตสํ ปน อนฺตรเภทวเสน ตทนุคตเภทวเสน จ ภาวนาย อเนกวิธตา ลพฺภติเยวฯ จตูสุ ทิสาสุ อุฏฺฐานกภณฺฑสทิสตา กายานุปสฺสนาทิตํตํสติปฏฺฐานภาวนานุภาวสฺส ทฏฺฐพฺพาฯ

"โคจเร, ภิกฺขเว, จรถ สเก เปตฺติเก วิสเย"ติอาทิวจนโต (ที. นิ. ๓.๘๐; สํ. นิ. ๕.๓๗๒) ภิกฺขุโคจรา เอเต ธมฺมา, ยทิทํ กายานุปสฺสนาทโยฯ ตตฺถ ยสฺมา กายานุปสฺสนาทิปฏิปตฺติยา ภิกฺขุ โหติ, ตสฺมา "กายานุปสฺสี วิหรตี"ติอาทินา ภิกฺขุํ ทเสฺสติ, ภิกฺขุมฺหิ ตํ นิยมโตติ อาห **"ปฏิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนโต"**ติฯ สตฺถุ จริยานุวิธายกตฺตา สกลสาสนสมฺปฏิคฺคาหกตฺตา จ **สพฺพปฺปการาย อนุสาสนิยา ภาชนภาโว**ฯ

สมํ จเรยฺยาติ กายาทิวิสมจริยํ ปหาย กายาทีหิ สมํ จเรยฺยฯ ราคาทิวูปสเมน **สโนฺต**ฯ อินฺทฺริยทเมน **ทโนฺต**ฯ จตุมคฺคนิยาเมน **นิยโต**ฯ เสฏฺฐจริตาย **พฺรหฺมจารี**ฯ กายทณฺฑาทิโอโรปเนน **นิธาย ทณฺฑํ**ฯ อริยภาเว ฐิโต **โส** เอวรูโป พาหิตปาปสมิตปาปภินฺนกิเลสตาหิ **พฺราหฺมโณ สมโณ ภิกฺขู**ติ เวทิตโพฺพฯ

"อยเญฺจว กาโย พหิโทฺธ จ นามรูป"นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๗๓) ขนฺธปญฺจกํ, "สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทตี"ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗; ปารา. ๑๑) นามกาโย กาโยติ วุจฺจตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **"กาเยติ รูปกาเย"**ติ อาหฯ

อสมฺมิสฺสโตติ "เวทนาทโยปิ เอตฺถ สิตา เอตฺถ ปฏิพทฺธา"ติ กาเย เวทนาทิอนุปสฺสนาปสเงฺคปิ อาปเนฺน ตโต อสมฺมิสฺสโตติ อโตฺถฯ สมูหวิสยตาย จสฺส กาย-สทฺทสฺส สมุทายุปาทานตาย จ อสุภาการสฺส "กาเย"ติ เอกวจนํ, ตถา อารมฺมณาทิวิภาเคน อเนกเภทภินฺนมฺปิ จิตฺตํ จิตฺตภาวสามเญฺญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา "จิเตฺต"ติ เอกวจนํ, เวทนา ปน สุขาทิเภทภินฺนา วิสุํ วิสุํ อนุปสฺสิตพฺพาติ ทเสฺสเนฺตน "เวทนาสู"ติ พหุวจเนน วุตฺตา, ตเถว จ นิเทฺทโส ปวตฺติโต, ธมฺมา จ ปโรปณฺณาสเภทา อนุปสฺสิตพฺพากาเรน จ อเนกเภทา เอวาติ เตปิ พหุวจนวเสเนว วุตฺตาฯ อวยวีคาห-สมญฺญาติธาวน-สาราทานาภินิเวสนิเสธนตฺถํ กายํ องฺคปจฺจเงฺคหิ, ตานิ จ เกสาทีหิ, เกสาทิเก จ ภูตุปาทายรูเปหิ วินิพฺภุชฺชโนฺต **"ตถา น กาเย"**ติอาทิมาหฯ ปาสาทาทินคราวยวสมูเห อวยวีวาทิโนปิ อวยวีคาหํ น กโรนฺติ, นครํ นาม โกจิ อโตฺถ อตฺถีติ ปน เกสญฺจิ สมญฺญาติธาวนํ สิยาติ อิตฺถิปุริสาทิสมญฺญาติธาวเน นครนิทสฺสนํ วุตฺตํฯ องฺคปจฺจงฺคสมูโห, เกสโลมาทิสมูโห ภูตุปาทายสมูโห จ ยถาวุตฺตสมูเห ตพฺพินิมุโตฺต กาโยปิ นาม โกจิ นตฺถิ, ปเคว อิตฺถิอาทโยติ อาห **"กาโย วา...เป.... ทิสฺสตี"**ติฯ **โกจิ ธโมฺม**ติ อิมินา สตฺตชีวาทิํ ปฏิกฺขิปติ, อวยวี ปน กายปฏิเกฺขเปเนว ปฏิกฺขิโตฺตติฯ ยทิ เอวํ กถํ กายาทิสญฺญาภิธานานีติอาห **"ยถาวุตฺต...เป.... กโรนฺตี"**ติฯ

ยํ ปสฺสติ อิตฺถิํ ปุริสํ วาฯ นนุ จกฺขุนา อิตฺถิปุริสทสฺสนํ นตฺถีติ? สจฺจเมตํ, "อิตฺถิํ ปสฺสามิ, ปุริสํ ปสฺสามี"ติ ปน ปวตฺตสญฺญาย วเสน "ยํ ปสฺสตี"ติ วุตฺตํฯ มิจฺฉาทสฺสเนน วา ทิฏฺฐิ

ยา **ยํ ปสฺสติ, น ตํ ทิฏฺฐํ, ตํ** รูปายตนํ น โหตีติ อโตฺถ วิปรีตคฺคาหวเสน มิจฺฉาปริกปฺปิตรูปตฺตาฯ อถ วา ตํ เกสาทิภูตุปาทายสมูหสงฺขาตํ ทิฏฺฐํ น โหติ อจกฺขุวิญฺญาณวิเญฺญยฺยตฺตา, ทิฏฺฐํ วา ตํ น โหติฯ **ยํ ทิฏฺฐํ ตํ น ปสฺสตี**ติ ยํ รูปายตนํ เกสาทิภูตุปาทายสมูหสงฺขาตํ ทิฏฺฐํ, ตํ ปญฺญาจกฺขุนา ภูตโต น ปสฺสตีติ อโตฺถฯ **อปสฺสํ พชฺฌเต**ติ อิมํ อตฺตภาวํ ยถาภูตํ ปญฺญาจกฺขุนา อปสฺสโนฺต ''เอตํ มม, เอโสหมสฺมิ, เอโส เม อตฺต''ติ กิเลสพนฺธเนน พชฺฌติฯ

น อญฺญธมฺมานุปสฺสีติ น อญฺญสภาวานุปสฺสี, อสุภาทิโต อญฺญาการานุปสฺสี น โหตีติ อโตฺถฯ **กึ วุตฺตํ โหตี**ติอาทินา ตเมวตฺถํ ปากฏํ กโรติฯ **ปถวีกาย**นฺติ เกสาทิโกฏฺฐาสปถวิํ ธมฺมสมูหตฺตา ''กาโย''ติ วทติ, ลกฺขณปถวิเมว วา อเนกปฺปเภทํ สกลสรีรคตํ ปุพฺพาปริยภาเวน จ ปวตฺตมานํ สมูหวเสน คเหตฺวา ''กาโย''ติ วทติฯ **อาโปกาย**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

เอวํ คเหตพฺพสฺสาติ ''อหํ มม''นฺติ เอวํ อตฺตตฺตนิยภาเวน อนฺธพาเลหิ คเหตพฺพสฺสฯ อิทานิ สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนาการานมฺปิ วเสน กายานุปสฺสนํ ทเสฺสตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **อนิจฺจโต อนุปสฺสตี**ติ จตุสมุฏฺฐานิกกายํ ''อนิจฺจ''นฺติ อนุปสฺสติ, เอวํ ปสฺสโนฺต เอวํ จสฺส อนิจฺจาการมฺปิ อนุปสฺสตีติ วุจฺจติฯ ตถาภูตสฺส จสฺส นิจฺจคฺคาหสฺส เลโสปิ น โหตีติ วุตฺตํ **''โน นิจฺจโต''**ติ ตถาเหส ''นิจฺจสญฺญํ ปชหตี''ติ (ปฏิ. ม. ๓.๓๕) วุโตฺตฯ เอตฺถ จ ''อนิจฺจโต เอว อนุปสฺสตี''ติ เอว-กาโร ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ เตน นิวตฺติตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **''โน นิจฺจโต''**ติ วุตฺตํฯ น เจตฺถ ทุกฺขโต อนุปสฺสนาทินิวตฺตนมาสงฺกิตพฺพํ ปฏิโยคีนิวตฺตนปรตฺตา เอว-การสฺส, อุปริเทสนารุฬฺหตฺตา จ ตาสํฯ

ทุกฺขโต อนุปสฺสตีติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – อนิจฺจสฺส ทุกฺขตฺตา ตเมว กายํ ทุกฺขโต อนุปสฺสติ, ทุกฺขสฺส อนตฺตตฺตา **อนตฺตโต อนุปสฺสติ**ฯ ยสฺมา ปน ยํ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา, ตํ อนภินนฺทิตพฺพํ, น ตตฺถ รชฺชิตพฺพํ, ตสฺมา วุตฺตํ **''นิพฺพินฺทติ โน นนฺทติ, วิรชฺชติ โน รชฺชตี''**ติฯ โส เอวํ อรชฺชโนฺต ราคํ **นิโรเธติ โน สมุเทติ,** สมุทยํ น กโรตีติ อโตฺถฯ เอวํ ปฏิปโนฺน จ **ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยติ**ฯ อยญฺหิ อนิจฺจาทิอนุปสฺสนา ตทงฺควเสน สทฺธิํ กายตนฺนิสฺสยขนฺธาภิสงฺขาเรหิ กิเลสานํ ปริจฺจชนโต, สงฺขตโทสทสฺสเนน ตพฺพิปรีเต นิพฺพาเน ตนฺนินฺนตาย ปกฺขนฺทนโต ''ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค เจว ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค จา''ติ วุจฺจติ, ตสฺมา ตาย สมนฺนาคโต ภิกฺขุ วุตฺตนเยน กิเลเส จ ปริจฺจชติ, นิพฺพาเน จ ปกฺขนฺทติ , ตถาภูโต จ นิพฺพตฺตนวเสน กิเลเส น อาทิยติ, นาปิ อโทสทสฺสิตาวเสน สงฺขตารมฺมณํฯ เตน วุตฺตํ **''ปฏินิสฺสชฺชติ โน อาทิยตี''**ติฯ อิทานิสฺส ตาหิ อนุปสฺสนาหิ เยสํ ธมฺมานํ ปหานํ โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''โส ตํ อนิจฺจโต อนุปสฺสโนฺต นิจฺจสญฺญํ ปชหตี''**ติฯ ตตฺถ **นิจฺจสญฺญ**นฺติ ''สงฺขารา นิจฺจา''ติ เอวํ ปวตฺตวิปรีตสญฺญํฯ ทิฏฺฐิจิตฺตวิปลฺลาสปหานมุเขเนว สญฺญาวิปลฺลาสปฺปหานนฺติ สญฺญาคหณํ, สญฺญาสีเสน วา เตสมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **นนฺทิ**นฺติ สปฺปีติกตณฺหํฯ เสสํ วุตฺตนเยเมวฯ

วิหรตีติ อิมินา กายานุปสฺสนาสมงฺคิโน อิริยาปถวิหาโร วุโตฺตติ อาห **''อิริยตี''**ติ อิริยาปถํ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ อารมฺมณกรณวเสน อภิพฺยาปนโต **''ตีสุ ภเวสู''**ติ วุตฺตํ, อุปฺปชฺชนวเสน ปน กิเลสา ปริตฺตภูมกา เอวาติฯ ยทิปิ กิเลสานํ ปหานํ อาตาปนนฺติ ตํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนมฺปิ อเตฺถว, อาตาป-สโทฺท ปน วีริเยเยว นิรุโฬฺหติ วุตฺตํ **''วีริยเสฺสตํ นาม''**นฺติฯ อถ วา ปฏิปกฺขปหาเน สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อพฺภุสฺสหนวเสน ปวตฺตมานสฺส วีริยสฺส สาติสยํ ตทาตาปนนฺติ วีริยเมว ตถา วุจฺจติ, น อเญฺญ ธมฺมาฯ **อาตาปี**ติ จายมีกาโร ปสํสาย, อติสยสฺส วา ทีปโกติ อาตาปีคหเณน สมฺมปฺปธานสมงฺคิตํ ทเสฺสติฯ สมฺมา, สมนฺตโต, สามญฺจ ปชาน

โนฺต **สมฺปชาโน,** อสมฺมิสฺสโต ววตฺถาเน อญฺญธมฺมานุปสฺสิตาภาเวน สมฺมา อวิปรีตํ, สพฺพาการปชานเนน สมนฺตโต, อุปรูปริ วิเสสาวหภาเวน ปวตฺติยา สยํ ปชานโนฺตติ อโตฺถฯ ยทิ ปญฺญาย อนุปสฺสติ, กถํ สติปฏฺฐานตาติ อาห **"น หี"**ติอาทิฯ **สพฺพตฺถิก**นฺติ สพฺพตฺถ ภวํ สพฺพตฺถ ลีเน อุทฺธเต จ จิเตฺต อิจฺฉิตพฺพตฺตา, สเพฺพ วา ลีเน อุทฺธเต จ ภาเวตพฺพา โพชฺฌงฺคา อตฺถิกา เอตายาติ **สพฺพตฺถิกา**ฯ สติยา ลทฺธูปการาย เอว ปญฺญาย เอตฺถ ยถาวุเตฺต **กาเย** กมฺมฏฺฐานิโก ภิกฺขุ **กายานุปสฺสี วิหรติฯ อโนฺตสเงฺขโป** อโนฺต โอลียโน, โกสชฺชนฺติ อโตฺถฯ **อุปายปริคฺคเหติ** เอตฺถ สีลวิโสธนาทิ คณนาทิ อุคฺคหโกสลฺลาทิ จ **อุปาโย,** ตพฺพิปริยายโต **อนุปาโย** เวทิตโพฺพฯ ยสฺมา จ อุปฏฺฐิตสฺสติ ยถาวุตฺตอุปายํ น ปริจฺจชติ, อนุปายญฺจ น อุปาทิยติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"มุฏฺฐสฺสติ...เป.... อสมโตฺถ โหตี"**ติฯ **เตนา**ติ อุปายานุปายานํ ปริคฺคหปริวชฺชเนสุ อปริจฺจาคาปริคฺคเหสุ จ อสมตฺถภาเวน **อสฺส** โยคิโนฯ

ยสฺมา สติเยเวตฺถ สติปฏฺฐานํ วุตฺตา, ตสฺมาสฺส สมฺปยุตฺตา ธมฺมา วีริยาทโย องฺคนฺติ อาห **"สมฺปโยคงฺคญฺจสฺส ทเสฺสตฺวา"**ติฯ องฺค-สโทฺท เจตฺถ การณปริยาโย ทฏฺฐโพฺพ, สติคฺคหเณเนว เจตฺถ สมาธิสฺสติ คหณํ ทฏฺฐพฺพํ ตสฺสา สมาธิกฺขเนฺธ สงฺคหิตตฺตาฯ ยสฺมา วา สติสีเสนายํ เทสนาฯ น หิ เกวลาย สติยา กิเลสปฺปหานํ โหติ, นิพฺพานาธิคโม วา, น จ เกวลา สติ ปวตฺตติ, ตสฺมาสฺส ฌานเทสนายํ สวิตกฺกาทิวจนสฺส วิย สมฺปโยคงฺคทสฺสนตาติ องฺค-สทฺทสฺส อวยวปริยายตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปหานงฺค**นฺติ ''วิวิเจฺจว กาเมหี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๒๖; ม. นิ. ๑.๒๗๑, ๒๘๗; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓; ปารา. ๑๑) วิย ปหาตพฺพงฺคํ ทเสฺสตุํฯ ยสฺมา เอตฺถ โลกิยมโคฺค อธิเปฺปโต, น โลกุตฺตรมโคฺค, ตสฺมา ปุพฺพภาคิยเมว วินยํ ทเสฺสโนฺต **"ตทงฺควินเยน วา วิกฺขมฺภนวินเยน วา"**ติ อาหฯ **เตสํ ธมฺมาน**นฺติ เวทนาทิธมฺมานํฯ เตสญฺหิ ตตฺถ อนธิเปฺปตตฺตา **"อตฺถุทฺธารนเยเนตํ วุตฺต"**นฺติ วุตฺตํฯ

อวิเสเสน ทฺวีหิปิ นีวรณปฺปหานํ วุตฺตนฺติ กตฺวา ปุน เอเกเกน วุตฺตํ ปหานวิเสสํ ทเสฺสตุํ **"วิเสเสนา"**ติ อาหฯ อถ วา ''วิเนยฺย นีวรณานี''ติ อวตฺวา อภิชฺฌาโทมนสฺสวจนสฺส ปโยชนํ ทเสฺสโนฺต **"วิเสเสนา"**ติอาทิมาหฯ กายานุปสฺสนาภาวนาย หิ อุชุวิปจฺจนีกานํ อนุโรธาทีนํ ปหานํ ทสฺสนํ เอตสฺส ปโยชนนฺติฯ **กายสมฺปตฺติมูลกสฺสา**ติ รูป-พล-โยพฺพนาโรคฺยาทิ-สรีรสมฺปทา-นิมิตฺตสฺสฯ วุตฺตวิปริยายโต **กายวิปตฺติมูลโก วิโรโธ** เวทิตโพฺพฯ **กายภาวนายา**ติ กายานุปสฺสนาภาวนายฯ สา หิ อิธ ''กายภาวนา''ติ อธิเปฺปตาฯ **เตนา**ติ อนุโรธาทิปฺปหานวจเนนฯ **โยคานุภาโว หี**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณํฯ

สติสมฺปชเญฺญนาติ อติสมฺปชญฺญคฺคหเณนฯ **สพฺพตฺถิกกมฺมฏฺฐาน**นฺติ พุทฺธานุสฺสติ เมตฺตา มรณสฺสติ อสุภภาวนา จฯ อิทญฺหิ จตุกฺกํ โยคินา ปริหริยมานํ ''สพฺพตฺถิกกมฺมฏฺฐาน''นฺติ วุจฺจติ อติสมฺปชญฺญพเลน อวิจฺฉินฺนสฺส ตสฺส ปริหริตพฺพตฺตา, **สติยา วา สมโถ วุโตฺต** ตสฺสา สมาทฺธิกฺขเนฺธน สงฺคหิตตฺตาฯ

เตนาติ สทฺทตฺถํ อนาทิยิตฺวา ภาวตฺถเสฺสว วิภชนวเสน ปวเตฺตน วิภงฺคปาเฐน สหฯ **อฏฺฐกถานโย**ติ สทฺทตฺถสฺสปิ วิวรณวเสน ยถารหํ วุโตฺต อตฺถสํวณฺณนานโยฯ **ยถา สํสนฺทตี**ติ ยถา อตฺถโต อธิปฺปายโต จ อวิโลเมโนฺต อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติ, เอวํ เวทิตโพฺพฯ

เวทนาทีนํ ปุน วจเนติ เอตฺถ นิสฺสยปจฺจยภาววเสน จิตฺตธมฺมานํ เวทนาสนฺนิสฺสิตตฺตา ปญฺจโวการภเว อรูปธมฺมานํ รูปปฏิพทฺธวุตฺติโต จ เวทนาย กายาทิอนุปสฺสนาปสเงฺคปิ อาปเนฺนน ตทสมฺมิสฺสโต ววตฺถานทสฺสนตฺถํ ฆนวินิโพฺภคาทิทสฺสนตฺถญฺจ ทุติยเวทนาคหณํฯ เตน น เวทนายํ กายานุปสฺสี, จิตฺตธมฺมานุปสฺสี วา, อถ โข เวทนานุปสฺสีเยวาติ เวทนาสงฺขา

เต วตฺถุสฺมึ เวทนานุปสฺสนาการเสฺสว ทสฺสเนน อสมฺมิสฺสโต ววตฺถานํ ทสฺสิตํ โหติฯ ตถา ‘‘ยสฺมึ สมเย สุขา เวทนา, น ตสฺมึ สมเย ทุกฺขา อทุกฺขมสุขา วา เวทนาฯ ยสฺมึ วา ปน สมเย ทุกฺขา อทุกฺขมสุขา วา เวทนา, น ตสฺมึ สมเย อิตรา เวทนา’’ติ เวทนาภาวสามเญฺญ อฎฺฐตฺวา ตํ ตํ เวทนํ วินิพฺภุชิตฺวา ทสฺสเนน ฆนวินิโพฺภโค ธุวภาววิเวโก ทสฺสิโต โหติฯ เตน ตาสํ ขณมตฺตาวฎฺฐานทสฺสเนน อนิจฺจตาย ตโต เอว ทุกฺขตาย อนตฺตตาย จ ทสฺสนํ วิภาวิตํ โหติฯ **ฆนวินิโพฺภคาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อยมฺปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยญฺหิ เวทนายํ เวทนานุปสฺสีเยว, น อญฺญธมฺมานุปสฺสีฯ กึ วุตฺตํ โหติ – ยถา นาม พาโล อมณิสภาเวปิ อุทกพุพฺพุฬเก มณิอาการานุปสฺสี โหติ, น เอวมยํ ฐิติรมณีเยปิ เวทยิเต, ปเคว อิตรสฺมึ มนุญฺญาการานุปสฺสี, อถ โข ขณภงฺคุรตาย อวสวตฺติตาย กิเลสาสุจิปคฺฆรณตาย จ อนิจฺจอนตฺตอสุภาการานุปสฺสี, วิปริณามทุกฺขตาย สงฺขารทุกฺขตาย จ วิเสสโต ทุกฺขานุปสฺสีเยวาติ วุตฺตํ โหติฯ เอวํ จิตฺตธเมฺมสุปิ ยถารหํ ปุน วจเน ปโยชนํ วตฺตพฺพํฯ **‘‘เกวลํ ปนิธา’’**ติอาทินา อิธ ‘เอตฺตกํ เวทิตพฺพ’’นฺติ เวทิตพฺพปริเจฺฉทํ ทเสฺสติฯ **เอส นโย**ติ อิมินา ยถา จิตฺตํ ธมฺมา จ อนุปสฺสิตพฺพา, ตถา ตานิ อนุปสฺสโนฺต ‘‘จิเตฺต จิตฺตานุปสฺสี, ธเมฺมสุ ธมฺมานุปสฺสี’’ติ เวทิตโพฺพติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ

โย สุขํ ทุกฺขโต อทฺทาติ โย ภิกฺขุ สุขเวทนํ วิปริณามทุกฺขตาย ‘‘ทุกฺข’’นฺติ ปญฺญาจกฺขุนา อทฺทกฺขิฯ **ทุกฺขมทฺทกฺขิ สลฺลโต**ติ ทุกฺขเวทนํ ปีฬาชนนโต อโนฺตตุทนโต ทุนฺนีหรณโต จ สลฺลนฺติ อทฺทกฺขิ ปสฺสิฯ **อทุกฺขมสุข**นฺติ อุเปกฺขาเวทนํฯ **สนฺต**นฺติ สุขทุกฺขานิ วิย อโนฬาริกตาย ปจฺจยวเสน วูปสนฺตสภาวตาย จ สนฺตํฯ **อนิจฺจโต**ติ หุตฺวา อภาวโต อุทยพฺพยวนฺตโต ตาวกาลิกโตนิจฺจปฎิเกฺขปโต จ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติ โย อทฺทกฺขิฯ **ส เว สมฺมทฺทโส ภิกฺขุ** เอกํเสน ปริพฺยตฺตํ วา เวทนาย สมฺมา ปสฺสนโกติ อโตฺถฯ

ทุกฺขาติปีติ สงฺขารทุกฺขตาย ทุกฺขา อิติปิฯ **สพฺพํ ตํ ทุกฺขสฺมิ**นฺติ สพฺพํ ตํ เวทยิตํ ทุกฺขสฺมึ อโนฺตคธํ ปริยาปนฺนํ วทามิ สงฺขารทุกฺขตานติวตฺตนโตฯ **สุขทุกฺขโตปิ จา**ติ สุขาทีนํ ฐิติวิปริณามญฺญาณสุขตาย วิปริณามฐิติอญฺญาณทุกฺขตาย จ วุตฺตตฺตา ติโสฺสปิ สุขโต, ติโสฺสปิ จ ทุกฺขโต อนุปสฺสิตพฺพาติ อโตฺถฯ รูปาทิ-**อารมฺมณ**ฉนฺทาทิ-**อธิปติ-**ญาณาทิ-**สหชาต-** กามาวจราทิ-**ภูมิ**นานตฺตเภทานํ กุสลากุสล-ตํวิปากกิริยา-นานตฺตาทิเภทานญฺจ, อาทิ-สเทฺทน สงฺขาริกาสงฺขาริกส-วตฺถุกาวตฺถุกาทิ-นานตฺตเภทานญฺจ วเสนาติ โยเชตพฺพํฯ **สุญฺญตธมฺมสฺสา**ติ ‘‘ธมฺมา โหนฺตี’’ติอาทินา (ธ. ส. ๑๒๑) สุญฺญตวาเร อาคตสุญฺญตสภาวสฺส วเสนฯ **‘‘กามเญฺจตฺถา’’**ติอาทินา ปุเพฺพ ปหีนตฺตา ปุน ปหานํ น วตฺตพฺพนฺติ โจทนํ ทเสฺสติ, มคฺคจิตฺตกฺขเณ วา เอกตฺถ ปหีนํ สพฺพตฺถ ปหีนเมว โหตีติ วิสุํ วิสุํ น วตฺตพฺพนฺติฯ ตตฺถ ปุริมาย โจทนาย นานาปุคฺคลปริหาโร, ปจฺฉิมาย นานาจิตฺตกฺขณิกปริหาโรฯ โลกิยภาวนาย หิ กาเย ปหีนํ น เวทนาทีสุ ปหีนํ โหติ ยทิปิ น ปวเตฺตยฺย, น ปฎิปกฺขภาวนาย ตตฺถ สา อภิชฺฌาโทมนสฺสสฺส อปฺปวตฺติ โหตีติ ปุน ตปฺปหานํ วตฺตพฺพเมวาติฯ **เอกตฺถ ปหีนํ เสเสสุปิ ปหีนํ โหตี**ติ มคฺคสติปฎฺฐานภาวนํ, โลกิยภาวนาย วา สพฺพตฺถ อปฺปวตฺติมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ‘‘ปญฺจปิ ขนฺธา โลโก’’ติ หิ วิภเงฺค (วิภ. ๓๖๒, ๓๖๔, ๓๖๖, ๓๗๓) จตูสุปิ ฐาเนสุ วุตฺตนฺติฯ

อุเทฺทสวารวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

กายานุปสฺสนาวณฺณนา

อานาปานปพฺพวณฺณนา

๑๐๗. พาหิรเกสุปิ อิโต เอกเทสสฺส สมฺภวโต สพฺพปฺปการคฺคหณํ กตํ **"สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺสา"**ติฯ เตน เย อิเม อานาปานปพฺพาทิวเสน อาคตา จุทฺทสปฺปการา, ตทโนฺตคธา จ อชฺฌตฺตาทิอนุปสฺสนา ปการา, ตถา **กายคตาสติสุเตฺต** (ม. นิ. ๓.๑๕๔) วุตฺตา เกสาทิวณฺณสณฺฐานกสิณารมฺมณจตุกฺกชฺฌานปฺปการา, โลกิยาทิปฺปการา จ, เต สเพฺพปิ อนวเสสโต สงฺคณฺหาติฯ อิเม จ ปการา อิมสฺมึเยว สาสเน, น อิโต พหิทฺธาติ วุตฺตํ **"สพฺพปฺปการ...เป.... ปฏิเสธโน จา"**ติฯ ตตฺถ **ตถาภาวปฏิเสธโน**ติ สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตกสฺส ปุคฺคลสฺส อญฺญสาสนสฺส นิสฺสยภาวปฏิเสธโนฯ เอเตน ''อิธ, ภิกฺขเว''ติ เอตฺถ อิธ-สโทฺท อโนฺตคธเอวสทฺทโตฺถติ ทเสฺสติ ฯ สนฺติ หิ เอกปทานิปิ สาวธารณานิ ยถา ''วายุภโกฺข''ติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๗๔)ฯ เตนาห **"อิเธว สมโณ"**ติอาทิฯ ปริปุณฺณสมณกรณธโมฺม หิ โส, โย สพฺพปฺปการกายานุปสฺสนานิพฺพตฺตโกฯ **ปรปฺปวาทา**ติ ปเรสํ อญฺญติตฺถิยานํ นานปฺปการา วาทา ติตฺถายตนานิฯ

อรญฺญาทิกเสฺสว ภาวนานุรูปเสนาสนตํ ทเสฺสตุํ **"อิมสฺส หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ทุทฺทโมทมถํ อนุปคโต โคโณ **กูฏโคโณ**ฯ โทหนกาเล ยถา ถเนหิ อนวเสสโต ขีรํ น ปคฺฆรติ, เอวํ โทหปฏิพนฺธินี **กูฏเธนุ**ฯ รูปสทฺทาทิเก ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกอสฺสาโท **รูปารมฺมณาทิรโสฯ ปุเพฺพ อาจิณฺณารมฺมณ**นฺติ ปพฺพชฺชาโต ปุเพฺพ, อนาทิมติ วา สํสาเร ปริจิตารมฺมณํฯ

นิพเนฺธยฺยาติ พเนฺธยฺยฯ **สติยา**ติ สมฺมเทว กมฺมฏฺฐานสฺส สลฺลกฺขณวเสน ปวตฺตายสติยาฯ **อารมฺมเณ**ติ กมฺมฏฺฐานารมฺมเณฯ ทฬฺหนฺติ ถิรํ, ยถา สโตการิสฺส อุปจารปฺปนาเภโท สมาธิ อิชฺฌติ, ตถา ถามคตํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

วิเสสาธิคมทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารปทฏฺฐานนฺติ สเพฺพสํ พุทฺธานํ, เอกจฺจานํ ปเจฺจกพุทฺธานํ, พุทฺธสาวกานญฺจ วิเสสาธิคมสฺส, อเญฺญน กมฺมฏฺฐาเนน อธิคตวิเสสานํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสฺส จ ปทฏฺฐานภูตํฯ **วตฺถุวิชฺชาจริโย วิย ภควา** โยคีนํ อนุรูปนิวาสฏฺฐานุปทิสนโตฯ **ภิกฺขุ ทีปิสทิโส** อรเญฺญ เอกากี วิหริตฺวา ปฏิปกฺขนิมฺมถเนน อิจฺฉิตตฺถสาธนโตฯ **ผลมุตฺตม**นฺติ สามญฺญผลํ สนฺธายาหฯ **ปรกฺกมชวโยคฺคภูมิ**นฺติ ภาวนุสฺสาหชวสฺส โยคฺคกรณภูมิภูตํฯ

อสฺสาสปสฺสาสานํ วเสน สิกฺขโตติ อสฺสาสปสฺสาสานํ ทีฆรสฺสตาปชานน-สพฺพกายปฏิสํเวทน-โอฬาริโกฬาริกปฏิปฺปสฺสมฺภนวเสน ภาวนานุโยคํ สิกฺขโต, ตถาภูโต วา หุตฺวา ติโสฺส สิกฺขา ปวตฺตยโตฯ **อสฺสาสปสฺสาสนิมิเตฺต**ติ อสฺสาสปสฺสาสสนฺนิสฺสเยน อุปฏฺฐิตปฏิภาคนิมิเตฺตฯ **อสฺสาสปสฺสาเส ปริคฺคณฺหาติ** รูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสโนฺต, โย ''อสฺสาสปสฺสาสกมฺมิโก''ติ วุโตฺตฯ **ฌานงฺคานิ ปริคฺคณฺหาติ** อรูปมุเขน วิปสฺสนํ อภินิวิสโนฺตฯ **วตฺถุ นาม กรชกาโย** จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **อโญฺญ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา นตฺถี**ติ วิสุทฺธทิฏฺฐิ ''ตยิทํ ธมฺมมตฺตํ น อเหตุกํ, นาปิ อิสฺสราทิวิสมเหตุกํ, อถ โข อวิชฺชาทีหิ เอว สเหตุก''นฺติ อทฺธตฺตเยปิ กงฺขาวิตรเณน **วิติณฺณกโงฺข** ''ยํ กิญฺจิ รูป''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๖๑; ม. นิ. ๒.๑๑๓; ม. นิ. ๓.๘๖; อ. นิ. ๔.๑๘๑; ปฏิ. ม. ๑.๔๘) กลาปสมฺมสนวเสน **ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา** อุทยพฺพยานุปสฺสนาทิวเสน **วิปสฺสนํ วเฑฺฒโนฺต อนุกฺกเมน** มคฺคปฏิปาฏิยาฯ

ปรสฺส วา อสฺสาสปสฺสาสกาเยติ อิทํ สมฺมสนจารวเสนายํ ปาฬิ ปวตฺตาติ กตฺวา วุตฺตํ, สมถวเสน ปน ปรสฺส อสฺสาสปสฺสาสกาเย อปฺปนานิมิตฺตุปฺปตฺติ เอว นตฺถีติฯ **อิทํ อุภยํ น**

ลพฺภตีติ ‘‘อชฺฌตฺตํ, พหิทฺธา’’ติ จ วุตฺตํ อิทํ ธมฺมทฺวยฆฏิตํ เอกโต อารมฺมณภาเวน น ลพฺภติฯ

สมุเทติ เอตสฺมาติ สมุทโย, โส เอว การณฏฺเฐน ธโมฺมติ สมุทยธโมฺม, อสฺสาสปสฺสาสานํ ปวตฺติเหตุกรชกายาทิฯ ตสฺส อนุปสฺสนสีโล **สมุทยธมฺมานุปสฺสี**ฯ ตํ ปน สมุทยธมฺมํ อุปมามุเขน ทเสฺสโนฺต **“ยถา นามา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ภสฺต**นฺติ รุตฺติํฯ **คคฺครนาฬิ**นฺติ อุกฺกาปนาฬิํฯ **เต**ติ กรชกายาทิเกฯ ยถา อสฺสาสปสฺสาสกาโย กรชกายาทิสมฺพนฺธี ผลภาเวน, เอวํ เตปิ อสฺสาสปสฺสาสกายสมฺพนฺธิโน เหตุภาเวนาติ ‘‘สมุทยธมฺมา กายสฺมิ’’นฺติ วตฺตพฺพตํ ลภนฺตีติ วุตฺตํ **“สมุทย...เป.... วุจฺจตี”**ติฯ ปกติวาจี วา **ธมฺม**-สโทฺท ‘‘ชาติธมฺมาน’’นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๓๑; ม. นิ. ๓.๓๗๓; ปฏิ. ม. ๑.๓๓) วิยาติ กายสฺส ปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชนปกติกานุปสฺสี **“สมุทยธมฺมานุปสฺสี”**ติ วุโตฺตฯ เตนาห – ‘‘กรชกายญฺจา’’ติ อาทิฯ เอวญฺจ กตฺวา **กายสฺมิ**นฺติ ภุมฺมวจนญฺจ สมตฺถิตํ โหติฯ **วยธมฺมานุปสฺสี**ติ เอตฺถ อเหตุกเตฺตปิ วินาสสฺส เยสํ เหตุธมฺมานํ อภาเว ยํ น โหติ, ตทภาโว ตสฺส อภาวสฺส โหตุ วิย โวหรียตีติ อุปจารโต กรชกายาทิอภาโว อสฺสาสปสฺสาสกายสฺส วยการณํ วุโตฺตฯ เตนาห **“ยถา ภสฺตายา”**ติอาทิฯ อยํ ตาเวตฺถ ปฐมวิกปฺปวเสน อตฺถวิภาวนาฯ ทุติยวิกปฺปวเสน ปน อุปจาเรน วินาเยว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อชฺฌตฺตพหิทฺธานุปสฺสนา วิย ภินฺนวตฺถุวิสยตาย สมุทยวยธมฺมานุปสฺสนาปิ เอกกาเล น ลพฺภตีติ อาห **“กาเลน สมุทยํ กาเลน วยํ อนุปสฺสโนฺต”**ติฯ

อตฺถิ กาโยติ เอว-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ **“กาโยว อตฺถี”**ติ วตฺวา อวธารเณน นิวตฺติตํ ทเสฺสโนฺต **“น สโตฺต”**ติอาทิมาหฯ ตสฺสโตฺถ – โย รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย ปเรสญฺจ สชฺชาปนเฏฺฐน, สตฺวคุณโยคโต วา **“สโตฺต”**ติ ปเรหิ ปริกปฺปิโตฯ ตสฺส สตฺตนิกายสฺส ปูรณโต จ จวนุปฺปชฺชนธมฺมตาย คลนโต จ **“ปุคฺคโล”**ติฯ ถียติ สํหญฺญติ เอตฺถ คโพฺภติ **“อิตฺถี”**ติฯ ปุริ ปุเร ภาเค เสติ ปวตฺตตีติ **“ปุริโส”**ติฯ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ **“อตฺตา”**ติ, อตฺตโน สนฺตกภาเวน **“อตฺตนิย”**นฺติฯ ปโร น โหตีติ กตฺวา **“อห”**นฺติ, มม สนฺตกนฺติ กตฺวา **“มม”**นฺติฯ วุตฺตปฺปการวินิมุโตฺต อโญฺญติ กตฺวา **“โกจี”**ติ, ตสฺส สนฺตกภาเวน **“กสฺสจี”**ติ ปริกเปฺปตโพฺพ โกจิ นตฺถิ, เกวลํ กาโย เอว อตฺถีติ อตฺตตฺตนิยสุญฺญตเมว กายสฺส วิภาเวติฯ **เอว**นฺติ ‘‘กาโยว อตฺถิ’’ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ **ญาณปมาณตฺถายา**ติ กายานุปสฺสนาญาณปรํ ปมาณํ ปาปนตฺถายฯ **สติปมาณตฺถายา**ติ กายปริคฺคาหิกสติปวตฺตํ สติปรํ ปมาณํ ปาปนตฺถายฯ อิมสฺส หิ วุตฺตนเยน ‘‘อตฺถิ กาโย’’ติ อปราปรุปฺปตฺติวเสน ปจฺจุปฏฺฐิตา สติ ภิโยฺยโส มตฺตาย ตตฺถ ญาณสฺส สติยา จ ปริพฺรูหนาย โหติฯ เตนาห **“สติสมฺปชญฺญานํ วฑฺฒตฺถายา”**ติฯ

อิมิสฺสา ภาวนาย ตณฺหาทิฏฺฐิคาหานํ อุชุปฏิปกฺขตฺตา วุตฺตํ **“ตณฺหา...เป.... วิหรตี”**ติฯ ตถาภูโต จ โลเก กิญฺจิ ‘‘อห’’นฺติ วา ‘‘มม’’นฺติ วา คเหตพฺพํ น ปสฺสติ, กุโต คเณฺหยฺยฯ เตนาห **“น จ กิญฺจี”**ติอาทิฯ **เอวมฺปี**ติ เอตฺถ **ปิ**-สโทฺท เหฏฺฐา นิทฺทิฏฺฐสฺส ตาทิสสฺส อตฺถสฺส อภาวโต อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถติ ทเสฺสโนฺต **“อุปริ อตฺถํ อุปาทายา”**ติ อาหฯ **“เอว”**นฺติ ปน นิทฺทิฏฺฐาการสฺส ปจฺจามสนํ นิคมนวเสน กตนฺติ อาห **“อิมินา ปน...เป.... ทเสฺสตี”**ติฯ ปุพฺพภาคสติปฏฺฐานสฺส อิธาธิเปฺปตตฺตา วุตฺตํ **“สติ ทุกฺขสจฺจ”**นฺติฯ สา ปน สติ ยสฺมิํ อตฺตภาเว, ตสฺส สมุฏฺฐาปิกา ตณฺหา ตสฺสาปิ สมุฏฺฐาปิกา เอว นาม โหติ ตทภาเว อภาวโตติ อาห **“ตสฺสา สมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหา”**ติฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํ, น ปวตฺตติ เอตฺถาติ วา **อปฺปวตฺติ**ฯ **จตุสจฺจวเสนา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานวเสนฯ **อุสฺสกฺกิตฺวา**ติ

วิสุทฺธิปรมฺปราย อารุหิตฺวา, ภาวนํ อุปริ เนตฺวาติ อโตฺถฯ **นิยฺยานมุข**นฺติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณูปาโยฯ

อานาปานปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิริยาปถปพฺพวณฺณนา

๑๐๘. **อิริยาปถวเสนา**ติ อิริยนํ อิริยา, กิริยา, อิธ ปน กายิกปโยโค เวทิตโพฺพฯ อิริยานํ ปโถ ปวตฺติมโคฺคติ อิริยาปโถ, คมนาทิสรีราวตฺถาฯ คจฺฉโนฺต วา หิ สโตฺต กาเยน กตฺตพฺพกิริยํ กเรยฺย ฐิโต วา นิสิโนฺน วา นิปโนฺน วาติฯ เตสํ วเสน, อิริยาปถวิภาเคนาติ อโตฺถฯ **ปุน จปร**นฺติ ปุน จ อปรํ, ยถาวุตฺตอานาปานกมฺมฏฺฐานโต ภิโยฺยปิ อญฺญํ กายานุปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ กเถมิ, สุณาถาติ วา อธิปฺปาโยฯ **คจฺฉโนฺต วา**ติอาทิ คมนาทิมตฺตชานนสฺส คมนาทิคตวิเสสชานนสฺส จ สาธารณวจนํฯ ตตฺถ คมนาทิมตฺตชานนํ อิธ นาธิเปฺปตํ, คมนาทิคตวิเสสชานนํ ปน อธิเปฺปตนฺติ ตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **"ตตฺถ กาม"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **สตฺตูปลทฺธิ**นฺติ สโตฺต อตฺถีติ อุปลทฺธึ สตฺตคฺคาหํ **น ชหติ** น ปริจฺจชติ ''อหํ คจฺฉามิ, มม คมน''นฺติ คาหสพฺภาวโตฯ ตโต เอว **อตฺตสญฺญํ** ''อตฺถิ อตฺตา การโก เวทโก''ติ เอวํ ปวตฺตํ วิปรีตสญฺญํ น **อุคฺฆาเฏติ** นาปเนติ อปฺปฏิปกฺขภาวโต, อนนพฺรูหนโต วาฯ เอวํ ภูตสฺส จสฺส กุโต กมฺมฏฺฐานาทิภาโวติ อาห **"กมฺมฏฺฐานํ วา สติปฏฺฐานภาวนา วา น โหตี"**ติฯ **อิมสฺส ปนา**ติอาทิสุกฺกปกฺขสฺส วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ตเมว หิ อตฺถํ วิวริตุํ **"อิทํ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โก คจฺฉตี**ติ คมนกิริยาย กตฺตุปุจฺฉา, สา กตฺตุภาววิสิฏฺฐอตฺตปฏิเกฺขปตฺถา ธมฺมมตฺตเสฺสว คมนสิทฺธิทสฺสนโตฯ **กสฺส คมน**นฺติ อกตฺตุตาวิสิฏฺฐอตฺตคฺคาหปฏิเกฺขปตฺถาฯ **กึการณา**ติ ปน ปฏิกฺขิตฺตกตฺตุกาย คมนกิริยาย อวิปรีตการณปุจฺฉา ''คมนนฺติ อตฺตา มนสา สํยุชฺชติ, มโน อินฺทฺริเยหิ, อินฺทฺริยานิ อเตฺถหี''ติ เอวมาทิคมนการณปฏิเกฺขปนโตฯ เตนาห **"ตตฺถา"**ติอาทิฯ

น โกจิ สโตฺต วา ปุคฺคโล วา คจฺฉติ ธมฺมมตฺตเสฺสว คมนสิทฺธิโต ตพฺพินิมุตฺตสฺส จ กสฺสจิ อภาวโตฯ อิทานิ ธมฺมมตฺตเสฺสว คมนสิทฺธึ ทเสฺสตุํ **"จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จิตฺตกิริยา จ สา วาโยธาตุยา วิปฺผาโร วิปฺผนฺทนญฺจาติ **จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาโร,** เตนฯ เอตฺถ จ จิตฺตกิริยคฺคหเณน อนินฺทฺริยพทฺธวาโยธาตุวิปฺผารํ นิวเตฺตติ, วาโยธาตุวิปฺผารคฺคหเณน เจตนาวจีวิญฺญตฺติเภทํ จิตฺตกิริยํ นิวเตฺตติ, อุภเยน ปน กายวิญฺญตฺตึ วิภาเวติฯ **"คจฺฉตี"**ติ วตฺวา ยถา ปวตฺตมาเน กาเย ''คจฺฉตี''ติ โวหาโร โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"ตสฺมา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ต**นฺติ คนฺตุกามตาวเสน ปวตฺตจิตฺตํฯ **วายํ ชเนตี**ติ วาโยธาตุอธิกํ รูปกลาปํ ชเนติ, อธิกตา เจตฺถ สามตฺถิยโต, น ปมาณโตฯ คมนจิตฺตสมุฏฺฐิตํ สหชาตรูปกายสฺส ถมฺภนสนฺธารณจลนานํ ปจฺจยภูเตน อาการวิเสเสน ปวตฺตมานํ วาโยธาตุํ สนฺธายาห **"วาโย วิญฺญตฺตึ ชเนตี"**ติฯ อธิปฺปายสหภาวี หิ วิกาโร วิญฺญตฺติ, ยถาวุตฺตอธิกภาเวเนว จ วาโยคหณํ, น วาโยธาตุยา เอว ชนกภาวโต, อญฺญถา วิญฺญตฺติยา อุปาทายรูปภาโว ทุรุปปาโท สิยาฯ **ปุรโต อภินีหาโร** ปุรโตภาเคน กายสฺส ปวตฺตนํ, โย ''อภิกฺกโม''ติ วุจฺจติฯ

"เอเสว นโย"ติ อติเทสวเสน สเงฺขปโต วตฺวา ตเมวตฺถํ วิวริตุํ **"ตตฺราปิ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โกฏิโต ปฏฺฐายา**ติ เหฏฺฐิมโกฏิโต ปฏฺฐายฯ **อุสฺสิตภาโว**ติ อุพฺพิทฺธภาโวฯ

เอวํ ปชานโตติ เอวํ จิตฺตกิริยวาโยธาตุวิปฺผาเรเนว คมนาทิภาโว โหตีติ ปชานโต ตสฺส เอวํ ปชานนาย นิจฺฉยคมนตฺถํ **“เอวํ โหตี”**ติ วิจารณา **วุจฺจ**ติ โลเก ยถาภูตํ อชานเนฺตหิ มิจฺฉาภินิเวสวเสน, โลกโวหารวเสน วาฯ **อตฺถิ ปนา**ติ อตฺตโน เอว วีมํสนวเสน ปุจฺฉาวจนํฯ **นตฺถี**ติ นิจฺฉยวเสน สตฺตสฺส ปฏิเกฺขปวจนํฯ **ยถา ปนา**ติอาทิ ตเสฺสวตฺถสฺส อุปมาย วิภาวนํฯ

นาววา มาลุตเวเคนาติ **ยถา** อเจตนา นาววา วาตเวเคน เทสนฺตรํ **ยาติ, ยถา** จ อเจตโน **เตชนํ** กโณฺฑ **ชิยาเวเคน** เทสนฺตรํ **ยาติ,** ตถา อเจตโน **กาโย วาตาหโต** ยถาวุตฺตวายุนา นีโต เทสนฺตรํ **ยาตี**ติ เอวํ อุปมาสํสนฺทนํ เวทิตพฺพํฯ สเจ ปน โกจิ วเทยฺย ‘‘ยถา นาวาย เตชนสฺส จ เปลฺลกสฺส ปุริสสฺส วเสน เทสนฺตรคมนํ, เอวํ กายสฺสาปี’’ติ, โหตุ, เอวํ อิจฺฉิโตวายมโตฺถฯ ยถา หิ นาววา เตชนานํ สํหตลกฺขณเสฺสว ปุริสสฺส วเสน คมนํ, น อสํหตลกฺขณสฺส, เอวํ กายสฺสาปีติ กา โน หานิ, ภิโยฺยปิ ธมฺมมตฺตตาว ปติฏฺฐํ ลภติ, น ปุริสวาโทฯ เตนาห **“ยนฺตํ สุตฺตวเสนา”**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ปยุตฺต**นฺติ เหฏฺฐา วุตฺตนเยน คมนาทิกิริยาวเสน ปโยชิตํฯ **ฐาตี**ติ ติฏฺฐติฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมิํ โลเกฯ **วินา เหตุปจฺจเย**ติ คนฺตุกามตาจิตฺต-ตํสมุฏฺฐาน-วาโยธาตุ-อาทิเหตุปจฺจเยหิ วินาฯ **ติเฎฺฐ**ติ ติเฎฺฐยฺยฯ **วเช**ติ วเชยฺย คเจฺฉยฺย โก นามาติ สมฺพโนฺธฯ ปฏิเกฺขปโตฺถ เจตฺถ **กิํ**-สโทฺทติ เหตุปจฺจยวิรเหน ฐานคมนปฏิเกฺขปมุเขน สพฺพายปิ ธมฺมปฺปวตฺติยา ปจฺจยาธีนวุตฺติตาวิภาวเนน อตฺตสุญฺญตา วิย อนิจฺจทุกฺขตาปิ วิภาวิตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ

ปณิหิโตติ ยถา ยถา ปจฺจเยหิ ปการโต นิหิโต ฐปิโตฯ **สพฺพสงฺคาหิกวจน**นฺติ สเพฺพสํ จตุนฺนมฺปิ อิริยาปถานํ สงฺคณฺหนวจนํ, ปุเพฺพ วิสุํ วิสุํ อิริยาปถานํ วุตฺตตฺตา อิทํ เตสํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา วจนนฺติ อโตฺถฯ ปุริมนโย วา อิริยาปถปฺปธาโน วุโตฺตติ ตตฺถ กาโย อปฺปธาโน อนุนิปฺผาทีติ อิธ กายํ ปธานํ อปฺปธานญฺจ อิริยาปถํ อนุนิปฺผาทํ กตฺวา ทเสฺสตุํ ทุติยนโย วุโตฺตติ เอวเมฺปตฺถ ทฺวินฺนํ นยานํ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ **ฐิโต**ติ ปวโตฺตฯ

อิริยาปถปริคฺคณฺหนมฺปิ อิริยาปถวโต กายเสฺสว ปริคฺคณฺหนํ ตสฺส อวตฺถาวิเสสภาวโตติ วุตฺตํ **“อิริยาปถปริคฺคหเณน กาเย กายานุปสฺสี วิหรตี”**ติฯ เตเนวตฺถ รูปกฺขนฺธวเสเนว สมุทยาทโย อุทฺธฏาฯ เอส นโย เสสวาเรสุปิฯ **อาทินา**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ยถา ‘‘ตณฺหาสมุทยา กมฺมสมุทยา อาหารสมุทยา’’ติ นิพฺพตฺติลกฺขณํ ปสฺสโนฺตปิ รูปกฺขนฺธสฺส อุทยํ ปสฺสตีติ อิเม จตฺตาโร อาหารา สงฺคยฺหนฺติ, เอวํ ‘‘อวิชฺชานิโรธา รูปนิโรธา’’ติอาทโยปิ ปญฺจ อาการา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐโพฺพฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

อิริยาปถปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา

๑๐๙. จตุสมฺปชญฺญวเสนาติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๒๘๔; สํ. นิ. ๕.๓๖๘; ที. นิ. อภิ. ฏี. ๒.๒๑๔) สมนฺตโต ปกาเรหิ, ปกฏฺฐํ วา สวิเสสํ ชานาตีติ สมฺปชาโน, สมฺปชานสฺส ภาโว **สมฺปชญฺญํ,** ตถาปวตฺตํ ญาณํฯ จตฺตาริ สมฺปชญฺญานิ สมาหฏานิ **จตุสมฺปชญฺญํ,** ตสฺส วเสนฯ อภิกฺกมนํ **อภิกฺกนฺต**นฺติ อาห **“อภิกฺกนฺตํ วุจฺจติ คมน”**นฺติฯ ตถา ปฏิกฺกมนํ **ปฏิกฺกนฺต**นฺติ อาห **“ปฏิกฺกนฺตํ วุจฺจติ นิวตฺตน”**นฺติฯ **นิวตฺตน**นฺติ จ นิวตฺติมตฺตํ, นิวตฺติตฺวา ปน คมนํ คมนเมวฯ **อภิหรโนฺต**ติ คมนวเสน กายํ อุปเนโนฺตฯ

สมฺมา ปชานนํ สมฺปชานํ, เตน อตฺตนา กาตพฺพสฺส กรณสีโล **สมฺปชานการี**ติ อาห **“สมฺปชญฺญูน สพฺพกิจฺจการี”**ติฯ สมฺปชานสทฺทสฺส สมฺปชญฺญปริยายตา ปุเพฺพ วุตฺตา เยวฯ **สมฺปชญฺญํ กโรเตวา**ติ อภิกฺกนฺตาทีสุ อสโมฺมหํ อุปฺปาเทติ เอวฯ สมฺปชานสฺส วา กาโร เอตสฺส อตฺถีติ **สมฺปชานการี**ฯ ธมฺมโต วฑฺฒิสงฺขาเตน สห อเตฺถน ปวตฺตตีติ สาตฺถกํ, อภิกฺกนฺตาทิฯ สาตฺถกสฺส สมฺปชานนํ **สาตฺถกสมฺปชญฺญํ**ฯ สปฺปายสฺส อตฺตโน อุปการาวหสฺส หิตสฺส สมฺปชานนํ **สปฺปายสมฺปชญฺญํ** อภิกฺกมาทีสุ ภิกฺขาจารโคจเร, อญฺญตฺถาปิ จ ปวเตฺตสุ อวิชหิเต กมฺมฏฺฐานสงฺขาเต โคจเร สมฺปชญฺญํ **โคจรสมฺปชญฺญํ**ฯ อภิกฺกมาทีสุ อสมฺมุยฺหนเมว สมฺปชญฺญํ **อสโมฺมหสมฺปชญฺญํ**ฯ **ปริคฺคณฺหิตฺวา**ติ ปฏิสงฺขายฯ

ตสฺมินฺติ สาตฺถกสมฺปชญฺญวเสน ปริคฺคหิตอเตฺถฯ อโตฺถ นาม ธมฺมโต วฑฺฒีติ ยํ สาตฺถกนฺติ อธิเปฺปตํ คมนํ, ตํ สปฺปายเมวาติ สิยา กสฺสจิ อาสงฺกาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“เจติยทสฺสนํ ตาวา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **จิตฺตกมฺมรูปกานิ วิยา**ติ จิตฺตกมฺมกตปฏิมาโย วิย, ยนฺตปโยเคน วา วิจิตฺตกมฺมปฏิมาโย วิยฯ **อสมเปกฺขนํ** เคหสิตอญฺญาณุเปกฺขาวเสน อารมฺมณสฺส อโยนิโส คหณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุปฺปชฺชติ อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺสา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๐๘)ฯ หตฺถิอาทิสมฺมเทฺทน **ชีวิตนฺตราโย,** วิสภาครูปทสฺสนาทินา **พฺรหฺมจริยนฺตราโย**ฯ

ปพฺพชิตทิวสโต ปฏฺฐาย ภิกฺขูนํ อนุวตฺตนกถา อาจิณฺณา, อนนุวตฺตนกถา ปน ตสฺสา ทุติยา นาม โหตีติ อาห **“เทฺว กถา นาม น กถิตปุพฺพา”**ติฯ

เอวนฺติ ‘‘สเจ ปนา’’ติอาทิกํ สพฺพมฺปิ วุตฺตาการํ ปจฺจามสติ, น ‘‘ปุริสสฺส มาตุคามาสุภ’’นฺติอาทิกํ วุจฺจมานํฯ โยคกมฺมสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย ภาวนาย อารมฺมณํ กมฺมฏฺฐานนฺติ วุจฺจตีติ อาห **“กมฺมฏฺฐานสงฺขาตํ โคจร”**นฺติฯ **อุคฺคเหตฺวา**ติ ยถา อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ อุคฺคหโกสลฺลสฺส สมฺปาทนวเสน อุคฺคเหตฺวาฯ **หรตี**ติ กมฺมฏฺฐานํ ปวเตฺตติ, ยาว ปิณฺฑปาตปฏิกฺกมา อนุยุญฺชตีติ อโตฺถฯ **น ปจฺจาหรตี**ติ อาหารูปโภคโต ยาว ทิวาฏฺฐานุปสงฺกมนา กมฺมฏฺฐานํ น ปฏิเนติฯ

สรีรปริกมฺมนฺติ มุขโธวนาทิสรีรปฏิชคฺคนํฯ **เทฺว ตโย ปลฺลเงฺก**ติ เทฺว ตโย นิสชฺชาวาเร, เทฺว ตีณิ อุณฺหาสนานิฯ เตนาห **“อุสฺมํ คาหาเปโนฺต”**ติฯ **กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา**ติ กมฺมฏฺฐานเคฺคเนว, กมฺมฏฺฐานํ ปธานํ กตฺวา เอวาติ อโตฺถฯ เตน ‘‘ปโตฺตปิ อเจตโน’’ติอาทินา (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๙) วกฺขมานํ กมฺมฏฺฐานํ, ยถาปริหริยมานํ วา อวิชหิตฺวาติ ทเสฺสติฯ ‘‘ปริโภคเจติยโต สรีรเจติยํ ครุตร’’นฺติ กตฺวา **“เจติยํ วนฺทิตฺวา”**ติ ปุพฺพกาลกิริยาวเสน วุตฺตํฯ ตถา หิ **อฏฺฐกถายํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๘๐๙; ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๒๘; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๗๕) ‘‘เจติยํ พาธยมานา โพธิสาขา หริตพฺพา’’ติ วุตฺตาฯ

ชนสงฺคหตฺถนฺติ ‘‘มยิ อกเถเนฺต เอเตสํ โก กเถสฺสตี’’ติ ธมฺมานุคฺคเหน ชนสงฺคหตฺถํฯ **ตสฺมา**ติฯ ยสฺมา ‘‘ธมฺมกถา นาม กเถตพฺพาเยวา’’ติ **อฏฺฐกถาจริยา** วทนฺติ, ยสฺมา จ ธมฺมกถา กมฺมฏฺฐานวินิมุตฺตา นาม นตฺถิ, ตสฺมาฯ **อนุโมทนํ กตฺวา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘กมฺมฏฺฐานสีเสเนวา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **สมฺปตฺตปริเจฺฉเทเนวา**ติ ‘‘ปริจิโต อปริจิโต’’ติอาทิวิภาคํ อกตฺวา สมฺปตฺตโกฏฺฐิยาวฯ **ภเย**ติ ปรจกฺกาทิภเยฯ

กมฺมชเตโชติ คหณิ สนฺธายาหฯ **กมฺมฏฺฐานวีถึ นาโรหติ** ขุทาปริสฺสเมน กิลนฺตกายตฺตา สมาธานาภาวโตฯ **อวเสสฏฺฐาเน**ติ ยาคุยา อคฺคหิตฏฺฐาเนฯ **โปงฺขานุโปงฺข**นฺติ

กมฺมฏฺฐานุปฏฺฐานสฺส อวิเจฺฉทฺทสฺสนวจนเมตํ, ยถา โปงฺขานุโปงฺขปวตฺตาย สรปฏิปาฏิยา อวิเจฺฉโท, เอวเมตสฺสาปีติฯ

นิกฺขิตฺตธุโร ภาวนานุโยเคฯ วตฺตปฏิปตฺติยา อปูรเณน **สพฺพวตฺถานิ ภินฺทิตฺวา**ฯ ''กาเม อวีตราโค โหติ, กาเย อวีตราโค, รูเป อวีตราโค, ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุตฺโต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๐; ม. นิ. ๑.๑๘๖) เอวํ วุตฺต **ปญฺจวิธเจโตขิลวินิพนฺธจิโตฺตฯ จริตฺวา**ติ ปวตฺติตฺวาฯ

อตฺตกามาติ อตฺตโน หิตสุขํ อิจฺฉนฺตา, ธมฺมจฺฉนฺทวโนฺตติ อโตฺถฯ ธโมฺมติ หิ หิตํ, ตนฺนิมิตฺตกญฺจ สุขนฺติฯ อถ วา วิญฺญูนํ นิพฺพิเสสตฺตา อตฺตภาวปริยาปนฺนตฺตา จ อตฺตา นาม ธโมฺม, ตํ กาเมนฺติ อิจฺฉนฺตีติ อตฺตกามาฯ **อุสภํ** นาม วีสติ ยฏฺฐิโยฯ **ตาย สญฺญายา**ติ ตาย ปาสาณสญฺญาย, เอตฺตกํ ฐานํ อาคตาติ ชานนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ **โสเยว นโย**ติ ''อยํ ภิกฺขู''ติอาทิโก โย ฐาเน วุโตฺต, โส เอว นิสชฺชายปิ นโยฯ ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตานํ ฉินฺนภตฺตภาวภเยนปิ โยนิโสมนสิการํ ปริพฺรูเหติฯ

พหาปธานํ ปูเชสฺสามีติ อมฺหากํ อตฺถาย โลกนาเถน ฉ วสฺสานิ กตํ ทุกฺกรจริยํ เอวาหํ ยถาสตฺติ ปูเชสฺสามีติฯ ปฏิปตฺติปูชา หิ สตฺถุปูชา, น อามิสปูชาฯ **ฐานจงฺกมนเมวา**ติ อธิฏฺฐาตพฺพอิริยาปถวเสน วุตฺตํ, น โภชนาทิกาเลสุ อวสฺสํ กตฺตพฺพนิสชฺชาย ปฏิเกฺขปวเสนฯ

วีถึ โอตริตฺวา อิโต จิโต จ อโนโลเกตฺวา ปฐมเมว วีถิโย สลฺลเกฺขตพฺพาติ อาห **''วีถิโย สลฺลเกฺขตฺวา''**ติฯ ยํ สนฺธาย วุจฺจติ ''ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตนา''ติ, ตํ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ จา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ปเจฺจกโพธึ สจฺฉิกโรติ, ยทิ อุปนิสฺสยสมฺปโนฺน โหตีติ สมฺพโนฺธฯ เอวํ สพฺพตฺถ อิโต ปเรสุปิฯ ตตฺถ ปเจฺจกโพธิยา อุปนิสฺสยสมฺปทา กปฺปานํ เทฺว อสเงฺขฺยยฺยานิ สตสหสฺสญฺจ ตชฺชํ ปุญฺญญาณสมฺภรณํ, สาวกโพธิยํ อคฺคสาวกานํ เอกํ อสเงฺขฺยยฺยํ กปฺปสตสหสฺสญฺจ, มหาสาวกานํ กปฺปสตสหสฺสเมว, อิตเรสํ อตีตาสุ ชาตีสุ วิวฏฺฏสนฺนิสฺสยวเสน นิพฺพตฺติตํ นิเพฺพธภาคิยํ กุสลํฯ **พาหิโย ทารุจีริโย**ติ พหิ วิสเย สญฺชาตสํวฑฺฒตาย พาหิโย, ทารุจีรปริหรเณน ทารุจีริโยติ จ สมญฺญาโตฯ โส หิ อายสฺมา –

> ''ตสฺมา ติห เต, พาหิย, เอวํ สิกฺขิตพฺพํ 'ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต… มุเต… วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสตี'ติฯ ยโต โข เต, พาหิย, ทิเฏฺฐ ทิฏฺฐมตฺตํ ภวิสฺสติ, สุเต… มุเต… วิญฺญาเต วิญฺญาตมตฺตํ ภวิสฺสติ, ตโต ตฺวํ, พาหิย, น เตนฯ ยโต ตฺวํ, พาหิย, น เตน, ตโต ตฺวํ, พาหิย, น ตตฺถฯ ยโต ตฺวํ, พาหิย, น ตตฺถ, ตโต ตฺวํ, พาหิย, เนวิธ น หุรํ น อุภยมนฺตเรน, เอเสวโนฺต ทุกฺขสฺสา''ติ (อุทา. ๑๐) – เอตฺตกาย เทสนาย อรหตฺตํ สจฺฉากาสิฯ

ตนฺติ อสมฺมุยฺหนํฯ **เอวนฺ**ติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน เวทิตพฺพํฯ **อตฺตา อภิกฺกมตี**ติ อิมินา อนฺธปุถุชฺชนสฺส ทิฏฺฐิคฺคาหวเสน อภิกฺกเม สมฺมุยฺหนํ ทเสฺสติ, อหํ **อภิกฺกมามี**ติ ปน อิมินา มานคฺคาหวเสน, ตทุภยํ ปน ตณฺหาย วินา น โหตีติ ตณฺหาคฺคาหวเสนปิ สมฺมุยฺหนํ ทสฺสิตเมว โหติฯ **''ตถา อสมฺมุยฺหโนฺต''**ติ วตฺวา ตํ อสมฺมุยฺหนํ เยน ฌนวินิโพฺภเคน โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **''อภิกฺกมามี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา วาโยธาตุยา อนุคตา เตโชธาตุ อุทฺ

ธรณสฺส ปจฺจโยฯ อุทฺธรณคติกา หิ เตโชธาตูติ อุทฺธรเณ วาโยธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต **"เอเกก...เป.... พลวติโย"**ติ อาหฯ ยสฺมา ปน เตโชธาตุยา อนุคตา วาโยธาตุ อติหรณวีติหรณานํ ปจฺจโยฯ ติริยคติกาย หิ วาโยธาตุยา อติหรณวีติหรเณสุ สาติสโย พฺยาปาโรติ เตโชธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา อิมาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต **"ตถา อติหรณวีติหรเณสู"**ติ อาหฯ สติปิ อนุคมนานุคนฺตพฺพตาวิเสเส เตโชธาตุ-วาโยธาตุ-ภาวมตฺตํ สนฺธาย **ตถา**-สทฺทคฺคหณํฯ ตตฺถ อกฺกนฺตฏฺฐานโต ปาทสฺส อุกฺขิปนํ **อุทฺธรณํ,** ฐิตฏฺฐานํ อติกฺกมิตฺวา ปุรโต หรณํ **อติหรณํ** ขาณุอาทิปริหรณตฺถํ, ปติฏฺฐิตปาทฆฏฺฏนปริหรณตฺถํ วา ปเสฺสน หรณํ **วีติหรณํ,** ยาว ปติฏฺฐิตปาโท, ตาว อาหรณํ **อติหรณํ,** ตโต ปรํ หรณํ **วีติหรณ**นฺติ อยํ วา เอเตสํ วิเสโสฯ

ยสฺมา ปถวีธาตุยา อนุคตา อาโปธาตุ โวสฺสชฺชนสฺส ปจฺจโยฯ ครุตรสภาวา หิ อาโปธาตูติ โวสฺสชฺชเน ปถวีธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตสฺมา ตาสํ ทฺวินฺนเมตฺถ สามตฺถิยโต อธิมตฺตตา, อิตราสญฺจ โอมตฺตตาติ ทเสฺสนฺโต อาห **"โวสฺสชฺชเน...เป.... พลวติโย"**ติฯ ยสฺมา ปน อาโปธาตุยา อนุคตา ปถวีธาตุ สนฺนิเกฺขปนสฺส ปจฺจโย, ปติฏฺฐาภาเว วิย ปติฏฺฐาปเนปิ ตสฺสา สาติสยกิจฺจตฺตา อาโปธาตุยา ตสฺสา อนุคตภาโว, ตถา ฆฏฺฏนกิริยาย ปถวีธาตุยา วเสน สนฺนิรุมฺภนสฺส สิชฺฌนโต ตตฺถาปิ ปถวีธาตุยา อาโปธาตุอนุคตภาโว, ตสฺมา วุตฺตํ **"ตถา สนฺนิเกฺขปนสนฺนิรุมฺภเนสู"**ติฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมึ อภิกฺกมเน, เตสุ วา วุเตฺตสุ อุทฺธรณาทีสุ ฉสุ โกฏฺฐาเสสุฯ **อุทฺธรเณ**ติ อุทฺธรณกฺขเณฯ **รูปารูปธมฺมา**ติ อุทฺธรณากาเรน ปวตฺตา รูปธมฺมา, ตํสมุฏฺฐาปกา อรูปธมฺมา จ **อติหรณํ น ปาปุณนฺติ** ขณมตฺตาวฏฺฐานโตฯ **ตตฺถ ตเตฺถวา**ติ ยตฺถ ยตฺถ อุปฺปนฺนา, ตตฺถ ตเตฺถวฯ น หิ ธมฺมานํ เทสนฺตรสงฺกมนํ อตฺถิฯ **ปพฺพํ ปพฺพ**นฺติอาทิ อุทฺธรณาทิโกฏฺฐาเส สนฺธาย วุตฺตํ, ตํ สภาคสนฺตติวเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อติอิตฺตโร หิ รูปธมฺมานมฺปิ ปวตฺติกฺขโณ คมนสฺสาทานํ เทวปุตฺตานํ เหฏฺฐุปริเยน ปฏิมุขํ ธาวนฺตานํ สิรสิ ปาเท จ พทฺธขุรธาราสมาคมโตปิ สีฆตโรฯ ยถา ติลานํ ภชฺชิยมานานํ ปฏปฏายเนน เภโท ลกฺขียติ, เอวํ สงฺขตธมฺมานํ อุปฺปาเทนาติ ทสฺสนตฺถํ **"ปฏปฏายนฺตา"**ติ วุตฺตํฯ อุปฺปนฺนา หิ เอกนฺตโต ภิชฺชนฺตีติฯ

สทฺธึ รูเปนาติ อิทํ ตสฺส ตสฺส จิตฺตสฺส นิโรเธน สทฺธึ นิรุชฺฌนกรูปธมฺมานํ วเสน วุตฺตํ, ยํ ตโต สตฺตรสมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ อุปฺปนฺนํฯ อญฺญถา ยทิ รูปารูปธมฺมา สมานกฺขณา สิยุํ, ''รูปํ ครุปริณามํ ทนฺธนิโรธ''นฺติอาทิวจเนหิ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๖) วิโรโธ สิยา, ตถา ''นาหํ, ภิกฺขเว, อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ ลหุปริวตฺตํ, ยถยิทํ จิตฺต''นฺติ เอวมาทิปาฬิยา (อ. นิ. ๑.๔๘)ฯ จิตฺตเจตสิกา หิ สารมฺมณสภาวา ยถาพลํ อตฺตโน อารมฺมณปจฺจยภูตมตฺถํ วิภาเวโนฺต เอว อุปฺปชฺชนฺตีติ เตสํ ตํสภาวนิปฺผตฺติอนนฺตรํ นิโรโธ, รูปธมฺมา ปน อนารมฺมณา ปกาเสตพฺพา, เอวํ เตสํ ปกาเสตพฺพภาวนิวตฺติ โสฬสหิ จิเตฺตหิ โหตีติ ตงฺขณายุกตา เตสํ อิจฺฉิตา, ลหุวิญฺญาณวิสยสงฺคติมตฺตปจฺจยตาย ติณฺณํ ขนฺธานํ, วิสยสงฺคติมตฺตตาย จ วิญฺญาณสฺส ลหุปริวตฺติตา, ทนฺธมหาภูตปจฺจยตาย รูปธมฺมานํ ทนฺธปริวตฺติตา, นานาธาตุยา ยถาภูตญาณํ โข ปน ตถาคตเสฺสว, เตน จ ปุเรชาตปจฺจโย รูปธโมฺมว วุโตฺต, ปจฺฉาชาตปจฺจโย จ ตเสฺสวาติ รูปารูปธมฺมานํ สมานกฺขณตา น ยุชฺชเตว, ตสฺมา วุตฺตนเยเนเวตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อญฺญํ อุปฺปชฺชเต จิตฺตํ, อญฺญํ จิตฺตํ นิรุชฺฌตีติ ยํ ปุริมุปฺปนฺนํ จิตฺตํ, ตํ อญฺญํ, ตํ ปน นิรุชฺฌนฺตํ อปรสฺส อนนฺตราทิปจฺจยภาเวเนว นิรุชฺฌตีติ ตโต ลทฺธปจฺจยํ อญฺญํ อุปฺปชฺชเต

จิตฺตํฯ ยทิ เอวํ เตสํ อนฺตโร ลเพฺภยฺยาติ โนติ อาห **“อวีจิมนุสมฺพโนฺธ”**ติ, ยถา วีจิ อนฺตโร น ลพฺภติ, ตเทเวตนฺติ อวิเสสวิทุ มญฺญนฺติ, เอวํ อนุ อนุ สมฺพโนฺธ จิตฺตสนฺตาโน รูปสนฺตาโน จ **นทีโสโตว** นทิยํ อุทกปฺปวาโห วิย วตฺตติฯ

อภิมุขํ โลกิตํ อาโลกิตนฺติ อาห **“ปุรโตเปกฺขน”**นฺติฯ ยสฺมา ยํทิสาภิมุโข คจฺฉติ ติฎฺฐติ นิสีทติ วา, ตทภิมุขํ เปกฺขนํ อาโลกิตํ, ตสฺมา ตทนุคตํ วิทิสาโลกนํ วิโลกิตนฺติ อาห **“วิโลกิตํ นาม อนุทิสาเปกฺขน”**นฺติฯ สมฺมชฺชนปริภณฺฑาทิกรเณ โอโลกิตสฺส, อุโลฺลกหรณาทีสุ อุโลฺลกิตสฺส, ปจฺฉโต อาคจฺฉนฺตปริสฺสยสฺส ปริวชฺชนาทีสุ อปโลกิตสฺส สิยา สมฺภโวติ อาห **“อิมินา วา มุเขน สพฺพานิปิ ตานิ คหิตาเนวา”**ติฯ

กายสกฺขินฺติ กาเยน สจฺฉิกตวนฺตํ, ปจฺจกฺขการินนฺติ อโตฺถฯ โส หิ อายสฺมา วิปสฺสนากาเล เอว ‘‘ยเมวาหํ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวารตํ นิสฺสาย สาสเน อนภิรติอาทิวิปฺปการํ ปโตฺต, ตเมว สุฎฺฐุ นิคฺคณฺหิสฺสามี’’ติ อุสฺสาหชาโต พลวหิโรตฺตโปฺป, ตตฺถ จ กตาธิการตฺตา อินฺทฺริยสํวเร อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต, เตเนว นํ สตฺถา ‘‘เอตทคฺคํ, ภิกฺขเว, มม สาวกานํ ภิกฺขูนํ อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวารานํ ยทิทํ นโนฺท’’ติ (อ. นิ. ๑.๒๓๕) เอตทเคฺค ฐเปสิฯ

สาตฺถกตา จ สปฺปายตา จ อาโลกิตวิโลกิตสฺส **เวทิตพฺพาฯ ตสฺมา**ติ ‘‘กมฺมฎฺฐานาวิชหนเสฺสว โคจรสมฺปชญฺญภาวโต’’ติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ **อตฺตโน กมฺมฎฺฐานวเสเนว อาโลกนวิโลกนํ กาตพฺพํ,** ขนฺธาทิกมฺมฎฺฐานา อโญฺญ อุปาโย น คเวสิตโพฺพติ อธิปฺปาโยฯ อาโลกิตาทิสมญฺญาปิ ยสฺมา ธมฺมมตฺตเสฺสว ปวตฺติวิเสโส, ตสฺมา ตสฺส ยาถาวโต ชานนํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญนฺติ ทเสฺสตุํ **“อพฺภนฺตเร”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

“ปฐมชวเนปิ ...เป.... น โหตี”ติ อิทํ ปญฺจทฺวารวิญฺญาณวีถิยํ ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ รชฺชนาทีนํ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ หิ อาวชฺชนโวฎฺฐพฺพนานํ อโยนิโส อาวชฺชนโวฎฺฐพฺพนวเสน อิเฎฺฐ อิตฺถิรูปาทิมฺหิ โลโภ, อนิเฎฺฐ จ ปฎิโฆ อุปฺปชฺชติ, มโนทฺวาเร ปน ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติ รชฺชนาทิ โหติ, ตสฺส ปญฺจทฺวารชวนํ มูลํ, ยถาวุตฺตํ วา สพฺพํ ภวงฺคาทิ, เอวํ มโนทฺวารชวนสฺส มูลวเสน มูลปริญฺญา วุตฺตาฯ อาคนฺตุกตาวกาลิกตา ปน ปญฺจทฺวารชวนเสฺสว อปุพฺพภาววเสน อิตฺตรภาววเสน จ วุตฺตาฯ **เหฎฺฐุปริยวเสน ภิชฺชิตฺวา ปติเตสุ**ติ เหฎฺฐิมสฺส อุปริมสฺส จ อปราปรํ ภงฺคปฺปตฺติมาหฯ **ต**นฺติ ชวนํฯ ตสฺส น ยุตฺตนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อาคนฺตุโก** อพฺภาคโตฯ อุทยพฺพยปริจฺฉิโนฺน ตาวตโก กาโล เอเตสนฺติ **ตาวกาลิกานิ**ฯ

เอตํ อสโมฺมหสมฺปชญฺญํฯ **ตตฺถา**ติ ปญฺจกฺขนฺธวเสน อาโลกนวิโลกเน ปญฺญายมาเน ตพฺพินิมุโตฺต **โก เอโก อาโลเกติ, โก วิโลเกติฯ อุปนิสฺสยปจฺจโย**ติ อิทํ สุตฺตนฺตนเยน ปริยายโต วุตฺตํฯ **สหชาตปจฺจโย**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อญฺญมญฺญ-สมฺปยุตฺต-อตฺถิอวิคตาทิปจฺจยานมฺปิ ลพฺภนโตฯ

มณิสโปฺป นาม เอกา สปฺปชาตีติ วทนฺติฯ **ลพฺพน**นฺติ กมฺปนนฺติ วทนฺติ, ลีฬฺหากรณํ วา ลพฺพนํฯ

อุณฺหปกติโก ปริฬาหพหุโลฯ สีลสฺส วิทูสเนน อหิตาวหตฺตา **มิจฺฉาชีววเสน อุปฺปนฺนํ อสปฺปายํฯ จีวรมฺปิ อเจตน**นฺติอาทินา จีวรสฺส วิย **“กาโยปิ อเจตโน”**ติ กายสฺส อตฺตสุญฺญตาวิภาวเนน **“อพฺภนฺตเร”**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวโนฺต อิตรีตรสโนฺตสสฺส

การณํ ทเสฺสติฯ เตนาห “**ตสฺมา**”ติอาทิฯ **จตุปญฺจคณฺฐิกาหโต**ติ อาหตจตุปญฺจคณฺฐิโก, จตุปญฺจคณฺฐิกาหิ วา หตโสโภฯ

อฏฺฐวิโธปิ อโตฺถติ อฏฺฐวิโธปิ ปโยชนวิเสโสฯ ปถวีสนฺธารกชลสฺส ตํสนฺธารกวายุนา วิย ปริภุตฺตสฺส อาหารสฺส วาโยธาตุนาว อาสเย อวฏฺฐานนฺติ อาห “**วาโยธาตุวเสเนว ติฏฺฐตี**”ติฯ **อติหรตี**ติ ยาว มุขา อภิหรติฯ **วีติหรตี**ติ ตโต ยาว กุจฺฉิ, ตาว หรติฯ **อติหรตี**ติ วา มุขทฺวารํ อติกฺกาเมนฺโต หรติฯ **วีติหรตี**ติ กุจฺฉิคตํ ปสฺสโต หรติฯ **ปริวเตฺตตี**ติ อปราปรํ จาเรติฯ เอตฺถ จ อาหารสฺส ธารณปริวตฺตนสํจุณฺณนวิโสสนานิ ปถวีธาตุสหิตา เอว วาโยธาตุ กโรติ, น เกวลาติ ตานิ ปถวีธาตุยาปิ กิจฺจภาเวน วุตฺตานิฯ **อลฺลตฺตญฺจ อนุปาเลตี**ติ วายุอาทีหิ อติโสสนํ ยถา น โหติ, ตถา อนุปาเลติ อลฺลอาทีหิ อติโสสนํ ยถา น โหติ, ตถา อนุปาเลติ อลฺลภาวํฯ **เตโชธาตู**ติ คหณีสงฺขาตา เตโชธาตุฯ สา หิ อโนฺต ปวิฏฺฐํ อาหารํ ปริปาเจติฯ **อญฺชโส โหตี**ติ อาหารสฺส ปเวสนาทีนํ มโคฺค โหติฯ **อาภุชตี**ติ ปริเยสนโชฺฌหรณชิณฺณาชิณฺณตาทึ อาวเชฺชติ, วิชานาตีติ อโตฺถฯ ตํตํวิชานนนิปฺผาทโกเยว หิ ปโยโค ‘‘สมฺมาปโยโค’’ติ วุโตฺตฯ เยน หิ ปโยเคน ปริเยสนาทิ นิปฺผชฺชติ, โส ตพฺพิสยวิชานนมฺปิ นิปฺผาเทติ นาม ตทวินาภาวโตฯ อถ วา **สมฺมาปโยคํ** สมฺมาปฏิปตฺตึ **อนฺวาย** อาคมฺม **อาภุช**ติ สมนฺนาหรติฯ อาโภคปุพฺพโก หิ สโพฺพปิ วิญฺญาณพฺยาปาโรติ ตถา วุตฺตํฯ

คมนโตติ ภิกฺขาจารวเสน โคจรคามํ อุทฺทิสฺส คมนโตฯ **ปริเยสนโต**ติ โคจรคาเม ภิกฺขตฺถํ อาหิณฺฑนโตฯ **ปริโภคโต**ติ อาหารสฺส ปริภุญฺชนโตฯ **อาสยโต**ติ ปิตฺตาทิอาสยโตฯ อาสยติ เอตฺถ เอกชฺฌํ ปวตฺตมาโนปิ กมฺมพลวตฺถิโต หุตฺวา มริยาทวเสน อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต สยติ ติฏฺฐตีติ ปวตฺตตีติ **อาสโย,** อามาสยสฺส อุปริ ติฏฺฐนโก ปิตฺตาทิโกฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมาการโรฯ นิเธติ ยถาภุโตฺต อาหาโร นิจิโต หุตฺวา ติฏฺฐติ เอตฺถาติ นิธานํ, อามาสโยฯ ตโต **นิธานโต**ฯ **อปริปกฺกโต**ติ คหณีสงฺขาเตน กมฺมชเตเชน อวิปกฺกโตฯ **ปริปกฺกโต**ติ ยถาภุตฺตสฺส อาหารสฺส วิปกฺกภาวโตฯ **ผลโต**ติ นิปฺผตฺติโตฯ **นิสฺสนฺทโต**ติ อิโต จิโต จ วิสฺสนฺทนโตฯ **สมฺมกฺขนโต**ติ สพฺพโส มกฺขนโตฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย** (วิสุทฺธิ. มหาฎี. ๑.๒๙๔) คเหตโพฺพฯ

อเญฺญ จ โรคา กณฺณสูลภคนฺทราทโยฯ **อฏฺฐาเน**ติ มนุสฺสามนุสฺสปริคฺคหิเต อยุเตฺต ฐาเน เขตฺตเทวายตนาทิเกฯ นิสฺสฏฺฐตฺตา **เนว อตฺตโน** กสฺสจิ อนิสฺสชฺชิตตฺตา ชิคุจฺฉนียตฺตา จ **น ปรสฺส**ฯ **อุทกตุมฺพโต**ติ เวฬุนาฬิอาทิอุทกภาชนโตฯ **ตนฺ**ติ ฉฑฺฑิตอุทกํฯ

อทฺธานอิริยาปถา จิรปฺปวตฺติกา ทีฆกาลิกา อิริยาปถาฯ **มชฺฌิมา** ภิกฺขาจรณาทิวเสน ปวตฺตาฯ **จุณฺณิกอิริยาปถา** วิหาเร อญฺญตฺถาปิ อิโต จิโต จ ปริวตฺตนาทิวเสน ปวตฺตาติ วทนฺติฯ ‘‘คเตติ คมเน’’ติ ปุเพฺพ อภิกฺกมปฏิกฺกมคฺคหเณน คมเนนปิ ปุรโต ปจฺฉโต จ กายสฺส อติหรณํ วุตฺตนฺติ อิธ คมนเมว คหิตนฺติ เกจิฯ

ยสฺมา มหาสีวเตฺถรวาเท อนนฺตเร อนนฺตเร อิริยาปเถ ปวตฺตรูปารูปธมฺมานํ ตตฺถ ตเตฺถว นิโรธทสฺสนวเสน สมฺปชานการิตา คหิตา, อิทเญฺจตฺถ สมฺปชญฺญวิปสฺสนาจารวเสน อาคตํ, ตสฺมา วุตฺตํ “**ตยิทํ มหาสีวเตฺถเรน วุตฺตํ อสโมฺมหธุรํ อิมสฺมึ สติปฏฺฐานสุเตฺต อธิเปฺปต**”นฺติฯ **สามญฺญผเล** (ที. นิ. ๑.๒๑๔; ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๑๔; ที. นิ. ฎี. ๑.๒๑๔) **ปน สพฺพมฺปิ จตุพฺพิธํ สมฺปชญฺญํ ลพฺภติ** ยาวเทว สามญฺญผลวิเสสทสฺสนปรตฺตา ตสฺสา เทสนายฯ **สติสมฺปยุตฺตเสฺสวา**ติ อิทํ ยถา สมฺปชญฺญกิจฺจสฺส ปธานตา, เอวํ สติกิจฺจสฺสาปีติ ทสฺสนตฺถํ, น สติยา สพฺภาวมตฺตทสฺสนตฺถํฯ น หิ กทาจิ สติรหิตา ญาณปฺปวตฺติ อตฺถิฯ **เอ**

ตานิ ปทานีติ สมฺปชญฺญปทานิฯ **วิภตฺตาเนวา**ติ วิสุํ วิภตฺตาเนวฯ อิมินาปิ สมฺปชญฺญสฺส วิย สติยาปิ ปธานตํเยว วิภาเวติฯ

อปโร นโย – เอโก ภิกฺขุ คจฺฉนฺโต อญฺญํ จินฺเตนฺโต อญฺญํ วิตกฺเกนฺโต คจฺฉติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสชฺเชตฺวาว คจฺฉติ, ตถา เอโก ติฏฺฐนฺโต นิสีทนฺโต สยนฺโต อญฺญํ จินฺเตนฺโต อญฺญํ วิตกฺเกนฺโต สยติ, เอโก กมฺมฏฺฐานํ อวิสฺสชฺเชตฺวาว สยติ, เอตฺตเกน ปน น ปากฏํ โหตีติ จงฺกมเนน ทีเปนฺติฯ โย หิ ภิกฺขุ จงฺกมนํ โอตริตฺวา จงฺกมนโกฏิยํ ฐิโต ปริคฺคณฺหาติ ''ปาจีนจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอตฺเถว นิรุทฺธา, ปจฺฉิมจงฺกมนโกฏิยํ ปวตฺตาปิ ปาจีนจงฺกมนโกฏึ อปฺปตฺวา เอตฺเถว นิรุทฺทา, จงฺกมนมชฺเฌ ปวตฺตา อุโภ โกฏิโย อปฺปตฺวา เอตฺเถว นิรุทฺธา, จงฺกเม ปวตฺตา รูปารูปธมฺมา ฐานํ อปฺปตฺวา เอตฺเถว นิรุทฺธา, ฐาเน ปวตฺตา นิสชฺชํ, นิสชฺชาย ปวตฺตา สยนํ อปฺปตฺวา เอตฺเถวนิรุทฺธา''ติ, เอวํ ปริคฺคณฺหนฺโต ปริคฺคณฺหนฺโตเยว จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตาเรติ, อุฏฺฐหนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว อุฏฺฐหติ, อยํ ภิกฺขุ **คตาทีสุ สมฺปชานการี** นาม โหติ, เอวมฺปิ สุตฺเต กมฺมฏฺฐานํ อวิภูตํ โหติ, ตสฺมา โย ภิกฺขุ ยาว สโกฺกติ, ตาว จงฺกมิตฺวา ฐตฺวา นิสีทิตฺวา สยมาโน เอวํ ปริคฺคเหตฺวา สยติ ''กาโย อเจตโน, มโญฺจ อเจตโน, กาโย น ชานาติ ''อหํ มเญฺจ สยิโต'ติ, มโญฺจ น ชานาติ ''มยิ กาโย สยิโต''ติ, อเจตโน กาโย อเจตเน มเญฺจ สยิโต''ติ, เอวํ ปริคฺคณฺหนฺโตเยว จิตฺตํ ภวงฺคํ โอตาเรติ, ปพุชฺฌนฺโต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวาว ปพุชฺฌติ, อยํ **สุตฺเต สมฺปชานการี** นาม โหตีติฯ

กายาทิกิริยานิพฺพตฺตเนน ตมฺมยตฺตา อาวชฺชนกิริยาสมุฏฺฐิตตฺตา จ ชวนํ, สพฺพมฺปิ วา ฉทฺวารปฺปวตฺตํ กิริยามยปวตฺตํ นาม, ตสฺมึ สติ ชาคริตํ นาม โหตีติ ปริคฺคณฺหนฺโต **ชาคริเต สมฺปชานการี** นามฯ อปิจ รตฺตินฺทิวํ ฉ โกฏฺฐาเส กตฺวา ปญฺจ โกฏฺฐาเส ชคฺคนฺโตปิ **ชาคริเต สมฺปชานการี** นาม โหติฯ วิมุตฺตายตนสีเสน ธมฺมํ เทเสนฺโตปิ พาตฺตึสติรจฺฉานกถํ ปหาย ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตํ สปฺปายกถํ กเถนฺโตปิ **ภาสิเต สมฺปชานการี** นามฯ อฏฺฐตึสาย อารมฺมเณสุ จิตฺตรุจิยํ มนสิการํ ปวเตฺตนฺโตปิ ทุติยํ ฌานํ สมาปนฺโนปิ **ตุณฺหีภาเว สมฺปชานการี** นามฯ ทุติยญฺหิ ฌานํ วจีสงฺขารวิรหโต วิเสสโต ตุณฺหีภาโว นามฯ รูปธมฺมเสฺสว ปวตฺติอาการวิเสสา อภิกฺกมาทโยติ วุตฺตํ **''รูปกฺขนฺธเสฺสว สมุทโย จ วโย จ นีหริต โพฺพ''**ติฯ เสสํ วุตฺตนยเมวฯ

จตุสมฺปชญฺญปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปฏิกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา

๑๑๐. **ปฏิกูลมนสิการวเสนา**ติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๗๗) ชิคุจฺฉนียตายฯ ปฏิกูลเมว ปฏิกูลํ โย ปฏิกูลสภาโว ปฏิกูลาการโร, ตสฺส มนสิกรณวเสนฯ อนฺตเรนปิ หิ ภาววาจินํ สทฺทํ ภาวโตฺถ วิญฺญายติ ยถา ''ปฏสฺส สุกฺก''นฺติฯ ยสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๘๒-๑๘๓) วุตฺตํ, ตสฺมา ตตฺถ ตํสํวณฺณนายญฺจ วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ วตฺถาทีหิ ปสิพฺพกาการเรน พนฺธิตฺวา กตํ อาวฏฺฏนํ **ปุโตฬิฯ วิภูตาการโร**ติ ปณฺณตฺตึ สมติกฺกมิตฺวา อสุภภาวสฺส อุปฏฺฐิตาการโรฯ อิติ-สทฺทสฺส อาการตฺถตํ ทเสฺสนฺโต **''เอว''**นฺติ วตฺวา ตํ การณํ สรูปโต ทเสฺสนฺโต **''เกสาทิปริคฺคหเณนา''**ติ อาหฯ

ปฏิกูลมนสิการปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา

๑๑๑. **ธาตุมนสิการวเสนา**ติ ปถวีธาตุอาทิกา จตโสฺส ธาตุโย อารพฺภ ปวตฺตภาวนามนสิการวเสน, จตุธาตุววตฺถานวเสนาติ อโตฺถฯ ธาตุมนสิกาโร ธาตุกมฺมฏฺฐานํ จตุธาตุววตฺถานนฺติ หิ อตฺถโต เอกํฯ **โคฆาตโก**ติ ชีวิกตฺถาย คุนฺนํ ฆาตโกฯ **อเนฺตวาสิโก**ติ กมฺมกรณวเสน ตสฺส สมีปวาสีฯ **ฐิต**-สโทฺท ''ฐิโต วา''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๖๓; อ. นิ. ๕.๒๘) ฐานสงฺขาตอิริยาปถสมงฺคิตาย, **ฐา**-สทฺทสฺส วา คติวินิวตฺติอตฺถตาย อญฺญตฺถ ฐเปตฺวา คมนํ เสสอิริยาปถสมงฺคิตาย โพธโก, อิธ ปน ยถา ตถา รูปกายสฺส ปวตฺติอาการโพธโก อธิเปฺปโตติ อาห **''จตุนฺนํ อิริยาปถานํ เยน เกนจิ อากาเรน ฐิตตฺตา ยถาฐิต''**นฺติฯ ตตฺถ **อากาเรนา**ติ ฐานาทินา รูปกายสฺส ปวตฺติอากาเรนฯ ฐานาทโย หิ อิริยาปถสงฺขาตาย กายิกกิริยายปโถ ปวตฺติมโคฺคติ ''อิริยาปโถ''ติ วุจฺจนฺติฯ **ยถาฐิต**นฺติ ยถาปวตฺตํฯ ยถาวุตฺตฏฺฐานเมเวตฺถ ''ปณิธาน''นฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **''ยถาฐิตตฺตา จ ยถาปณิหิต''**นฺติฯ **ฐิต**นฺติ วา กายสฺส ฐานสงฺขาตอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ **ปณิหิต**นฺติ ตทญฺญอิริยาปถสมาโยคปริทีปนํฯ **ฐิต**นฺติ วา กายสงฺขาตานํ รูปธมฺมานํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ขเณ สกิจฺจวเสน อวฏฺฐานปริทีปนํฯ **ปณิหิต**นฺติ ปจฺจยกิจฺจวเสน เตหิ เตหิ ปจฺจเยหิ ปการโต นิหิตํ ปณิหิตนฺติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปจฺจเวกฺขตี**ติ ปติ ปติ อเวกฺขติ, ญาณจกฺขุนา วินิพฺภุชิตฺวา วิสุํ วิสุํ ปสฺสติฯ

อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ภาวตฺถวิภาวนวเสน ทเสฺสตุํ **''ยถา โคฆาตกสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **โปเสนฺตสฺสา**ติ มํสูปจยปริพฺรูหนาย กุณฺฑกภตฺตกปฺปาสฏฺฐิอาทีหิ สํวเฑฺฒนฺตสฺสฯ **วธิตํ มต**นฺติ หิํสิตํ หุตฺวา มตํฯ **มต**นฺติ จ มตมตฺตํฯ เตเนวาห **''ตาวเทวา''**ติฯ **คาวีติ สญฺญา น อนฺตรธายติ** ยานิ องฺคปจฺจงฺคานิ ยถาสนฺนิวิฏฺฐานิ อุปาทาย คาวีสมญฺญา มตมตฺตายปิ คาวิยา, เตสํ ตํสนฺนิเวสสฺส อวินฏฺฐตฺตาฯ วิลียนฺติ ภิชฺชนฺติ วิภุชฺชนฺตีติ **พีลา** ภาคา ว-การสฺส พ-การํ, อิ-การสฺส อี-การํ กตฺวาฯ **พีลโส**ติ พีลํ พีลํ กตฺวาฯ **วิภชิตฺวา**ติ อฏฺฐิสงฺฆาฏโต มํสํ วิเวเจตฺวา, ตโต วา วิเวจิตมํสํ ภาคโส กตฺวาฯ เตเนวาห **''มํสสญฺญา ปวตฺตตี''**ติฯ **ปพฺพชิตสฺส**ปิ อปริคฺคหิตกมฺมฏฺฐานสฺสฯ **ฆนวินิโพฺภค**นฺติ สนฺตติสมูหกิจฺจฆนานํ วินิพฺภุชนํ วิเวจนํฯ **ธาตุโส ปจฺจเวกฺขโต**ติ ฆนวินิโพฺภคกรเณน ธาตุํ ธาตุํ ปถวีอาทิธาตุํ วิสุํ วิสุํ กตฺวา ปจฺจเวกฺขนฺตสฺสฯ **สตฺตสญฺญา**ติ อตฺตานุทิฏฺฐิวเสน ปวตฺตา สญฺญาติ วทนฺติ, โวหารวเสน ปวตฺตสตฺตสญฺญายปิ ตทา อนฺตรธานํ ยุตฺตเมว ยาถาวโต ฆนวินิโพฺภคสฺส สมฺปาทนโตฯ เอวญฺหิ สติ ยถาวุตฺตโอปมฺมเตฺถน อุปเมยฺยโตฺถ อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมติฯ เตเนวาห **''ธาตุวเสเนว จิตฺตํ สนฺติฏฺฐตี''**ติฯ **ทโกฺข**ติ เฉโก ตํตํสมญฺญาย กุสโล, ยถาชาเต สูนสฺมิํ นงฺคุฏฺฐขุรวิสาณาทิวเนฺต อฏฺฐิมํสาทิอวยวสมุทาเย อวิภเตฺต คาวีสมญฺญา, น วิภเตฺต, วิภเตฺต ปน อฏฺฐิมํสาทิอวยวสมญฺญาติ ชานนโกฯ **จตุมหาปโถ วิย จตุอิริยาปโถ**ติ คาวิยา ฐิตจตุมหาปโถ วิย กายสฺส ปวตฺติมคฺคภูโต จตุพฺพิโธ อิริยาปโถฯ ยสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๖) **วิตฺถาริตา,** ตสฺมา ตตฺถ **ตํสํวณฺณนาย**ญฺจ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๓๐๖) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ

ธาตุมนสิการปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา

๑๑๒. สิวถิกาย อปวิทฺธอุทฺธุมาตกาทิปฏิสํยุตฺตานํ โอธิโส ปวตฺตานํ กถานํ ตทภิเธยฺยานญฺจ อุทฺธุมาตกาทิอสุภาคานํ สิวถิกปพฺพานีติ สงฺคีติกาเรหิ คหิตสมญฺญาฯ เตนาห **''สิวถิกปเพฺพหิ วิภชิตุ''**นฺติฯ **อุทฺธํ ชีวิตปริยาทานา**ติ ชีวิตกฺขยโต อุปริ มรณโต ปรํฯ

สมฺคฺคเตนาติ อุฏฺฐิเตนฯ **อุทฺธุมาตตฺตา**ติ อุทฺธํ อุทฺธํ ธุมาตตฺตา สูนตฺตาฯ เสตรเตฺตหิ วิปริภินฺนํ วิมิสฺสิตํ นีลํ วินีลํ, ปุริมวณฺณวิปริณามภูตํ วา นีลํวินีลํ, วินีลเมว **วินีลก**นฺติ ก-กาเรน ปทวฑฺฒนมาห อนตฺถนฺตรโต ยถา ''ปีตกํ โลหิตก''นฺติ (ธ. ส. ๖๑๖)ฯ **ปฏิกูลกตฺตา**ติ ชิคุจฺฉนียตฺตาฯ **กุจฺฉิตํ วินีลํ วินีลก**นฺติ กุจฺฉนโตฺถ วา อยํ ก-กาโรติ ทเสฺสตุํ วุตฺตํ ยถา ''ปาปโก กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคจฺฉตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๑๖; อ. นิ. ๕.๒๑๓; มหาว. ๒๘๕)ฯ **ปริภินฺนฏฺฐาเนหิ** กากกงฺกาทีหิฯ **วิสฺสนฺทมานํ ปุพฺพ**นฺติ วิสฺสวนฺตํ ปุพฺพํ, ตหํ ตหํ ปคฺฆรนฺตปุพฺพนฺติ อโตฺถฯ **ตถาภาว**นฺติ วิสฺสนฺทมานปุพฺพภาวํฯ

โส ภิกฺขูติ โย ''ปเสฺสยฺย สรีรํ สิวถิกาย ฉฑฺฑิต''นฺติ วุโตฺต, โส ภิกฺขุฯ **อุปสํหรติ** สทิสตํฯ **อยมฺปิ โข**ติอาทิ อุปสํหรณาการทสฺสนํ ฯ **อายู**ติ รูปชีวิตินฺทฺริยํ, อรูปชีวิตินฺทฺริยํ ปเนตฺถ วิญฺญาณคติกเมวฯ **อุสฺมา**ติ กมฺมชเตโชฯ **เอวํปูติกสภาโว**ติ เอวํ อติวิย ปูติกสภาโว, น อายุอาทีนํ อวิคเม วิย มตฺตโสติ อธิปฺปาโยฯ เอทิโส ภวิสฺสตีติ **เอวํภาวี**ติ อาห **''เอวํอุทฺธุมาตาทิเภโท ภวิสฺสตี''**ติฯ

ลุญฺจิตฺวา ลุญฺจิตฺวาติ อุปฺปาเฏตฺวา อุปฺปาเฏตฺวาฯ **เสสาวเสสมํสโลหิตยุตฺต**นฺติ สพฺพโส อขาทิตตฺตา ตหํ ตหํ เสเสน อปฺปาวเสเสน มํสโลหิเตน ยุตฺตํฯ **อเญฺญน หตฺถฏฺฐิก**นฺติ อวิเสเสน หตฺถฏฺฐิกานํ วิปฺปกิณฺณตา โชติตาติ อนวเสสโต เตสํ วิปฺปกิณฺณตํ ทเสฺสโนฺต **''จตุสฏฺฐิเภทมฺปี''**ติอาทิมาหฯ **เตโรวสฺสิกานี**ติ ติโรวสฺสํ คตานิฯ ตานิ ปน สํวจฺฉรํ วีติวตฺตานิ โหนฺตีติ อาห **''อติกฺกนฺตสํวจฺฉรานี''**ติฯ ปุราณตาย ฆนภาววิคเมน วิจุณฺณตา อิธ ปูติภาโวติ โส ยถา โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **''อโพฺภกาเส''**ติอาทิมาหฯ ขชฺชมานตาทิวเสน ทุติยสิวถิกปพฺพาทีนํ ววตฺถิตตฺตา วุตฺตํ **''ขชฺชมานาทีนํ วเสน โยชนา กาตพฺพา''**ติฯ

นวสิวถิกปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิมาเนว เทฺวติ อวธารเณน อปฺปนากมฺมฏฺฐานํ ตตฺถ นิยเมติ อญฺญปเพฺพสุ ตทภาวโตฯ ยโต หิ เอว-กาโร, ตโต อญฺญตฺถ นิยเมติ, เตน ปพฺพทฺวยสฺส วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานตาปิ อปฺปฏิสิทฺธาติ ทฏฺฐพฺพา อนิจฺจาทิทสฺสนโตฯ สงฺขาเรสุ อาทีนววิภาวนานิ สิวถิกปพฺพานีติ อาห **''สิวถิกานํ อาทีนวานุปสฺสนาวเสน วุตฺตตฺตา''**ติฯ อิริยาปถปพฺพาทีนํ อนปฺปนาวหตา ปากฏา เอวาติ **''เสสานิ ทฺวาทสาปี''**ติ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

กายานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

เวทนานุปสฺสนาวณฺณนา

๑๑๓. **สุขํ เวทน**นฺติ เอตฺถ สุขยตีติ **สุขา,** สมฺปยุตฺตธเมฺม กายญฺจ ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ อโตฺถฯ สุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ วา กายิกํ เจตสิกญฺจ อาพาธนฺติ **สุขา**ฯ สุกรํ โอกาสทานํ เอติสฺสาติ **สุขา**ติ อปเรฯ เวทยติ อารมฺมณรสํ อนุภวตีติ **เวทนาฯ เวทยมาโน**ติ อนุภวมาโนฯ **กาม**นฺติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ อิริยาปถปเพฺพ วุตฺตเมวฯ สมฺปชานสฺส เวทิยนํ **สมฺปชานเวทิยนํ**ฯ

“โวหารมตฺตํ โหตี”ติ เอเตน ‘‘สุขํ เวทนํ เวทยมาโน สุขํ เวทนํ เวทยามี’’ติ อิทํ โวหารมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **วตฺถุอารมฺมณา**ติ รูปาทิอารมฺมณาฯ รูปาทิอารมฺมณญฺหิ เวทนาย ปวตฺติฏฺฐานตาย ‘‘วตฺถู’’ติ อธิเปฺปตํฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ ธมฺมวินิมุตฺตสฺส อญฺญสฺส กตฺตุ อภาวโต ธมฺมเสฺสว กตฺตุภาวํ ทเสฺสนฺโต **“เวทนาว เวทยตี”**ติ อาหฯ **นิตฺถุนนฺโต**ติฯ พลวโต เวทนาเวคสฺส นิโรธเน อาทีนวํ ทิสฺวา ตสฺส อวสรทานวเสน นิตฺถุนนฺโตฯ **วีริยสมตํ โยเชตฺวา**ติ อธิวาสนวีริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ตสฺส หาปนวเสน สมาธินา สมรสตาปาทเนน วีริยสมตํ โยเชตฺวาฯ **สห ปฏิสมฺภิทาหี**ติ โลกุตฺตรปฏิสมฺภิทาหิ สหฯ โลกิยานมฺปิ วา สติ อุปฺปตฺติกาเล ตตฺถ สมตฺถตํ สนฺธายาห **“สห ปฏิสมฺภิทาหี”**ติฯ **สมสีสี**ติ วารสมสีสี หุตฺวา, ปจฺจเวกฺขณวารสฺส อนนฺตรวาเร ปรินิพฺพายีติ อโตฺถฯ

ยถา จ สุขํ, เอวํ ทุกฺขนฺติ ยถา ‘‘สุขํ เวทยตี’’ติอาทินา สมฺปชานเวทิยนํ สนฺธาย วุตฺตํ, เอวํ ทุกฺขมฺปิฯ ตตฺถ ทุกฺขยตีติ **ทุกฺขา,** สมฺปยุตฺตธเมฺม กายญฺจ ปีเฬตีติ วิพาธตีติ อโตฺถฯ ทุฏฺฐุ วา ขาทติ, ขนติ วา กายิกํ เจตสิกญฺจ สาตนฺติ **ทุกฺขา**ฯ ทุกฺกรํ โอกาสทานํ เอติสฺสาติ **ทุกฺขา**ติ อปเรฯ **อรูปกมฺมฏฺฐาน**นฺติ อรูปปริคฺคหํ, อรูปธมฺมมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสนฺติ อโตฺถฯ รูปกมฺมฏฺฐาเนน ปน สมถาภินิเวโสปิ สงฺคยฺหติ, วิปสฺสนาภินิเวโส ปน อิธาธิเปฺปโตติ ทเสฺสนฺโต อาหฯ **“รูปปริคฺคโห อรูปปริคฺคโหติปิ เอตเทว วุจฺจตี”**ติฯ **จตุธาตุววตฺถานํ กเถสี**ติ เอตฺถาปิ ‘‘เยภุเยฺยนา’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ตทุภย**นฺติ จตุธาตุววตฺถานสฺส สเงฺขปวิตฺถารทฺวยมาหฯ **สเงฺขปมนสิการวเสน** มหาสติปฏฺฐาเน, **วิตฺถารมนสิการวเสน** ราหุโลวาท- (ม. นิ. ๒.๑๑๕-๑๑๗) ธาตุวิภงฺคาทีสุ (วิภ. ๑๗๔-๑๗๕)ฯ

เยภุยฺยคฺคหเณน ตทญฺญธมฺมวเสนปิ อรูปกมฺมฏฺฐานกถาย อตฺถิตา ทีปิตาติ ตํ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ติวิโธ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภินิเวโส**ติ อนุปฺปเวโส, อารโมฺภติ อโตฺถฯ อารเมฺภ เอว หิ อยํ วิภาโค, สมฺมสนํ ปน อนวเสสโตว ธเมฺม ปริคฺคเหตฺวา วตฺตติฯ **ปริคฺคหิเต รูปกมฺมฏฺฐาเน**ติ อิทํ รูปมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสํ สนฺธาย วุตฺตํ, อรูปมุเขน ปน วิปสฺสนาภินิเวโส เยภุเยฺยน สมถยานิกสฺส อิจฺฉิตโพฺพ, โส จ ปฐมํ ฌานงฺคานิ ปริคฺคเหตฺวา ตโต ปรํ เสสธเมฺม ปริคฺคณฺหาติฯ **ปฐมาภินิปาโต**ติ สเพฺพ เจตสิกา จิตฺตายตฺตา จิตฺตกิริยภาเวน วุจฺจนฺตีติ ผโสฺส จิตฺตสฺส ปฐมาภินิปาโต วุโตฺต, อุปฺปนฺนผโสฺส ปุคฺคโล, จิตฺตเจตสิกราสิ วา อารมฺมเณน ผุโฏฺฐ ผสฺสสหชาตาย เวทนาย ตํสมกาลเมว เวเทติ, ผโสฺส ปน โอภาสสฺส วิย ปทีโป เวทนาทีนํ ปจฺจยวิเสโส โหตีติ ปุริมกาโล วิย วุจฺจติ, ยา ตสฺส อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขณตา วุจฺจติฯ **ผุสนฺโต**ติ อารมฺมณสฺส ผุสนากาเรนฯ อยญฺหิ อรูปธมฺมตา เอกเทเสน อนลฺลียมาโนปิ รูปํ วิย จกฺขุ, สโทฺท วิย จ โสตํ จิตฺตํ อารมฺมณญฺจ ผุสนฺโต วิย สงฺฆเฏฺฏนฺโต วิย จ ปวตฺตติฯ ตถาเหส ‘‘สงฺฆฏฺฏนรโส’’ติ วุจฺจติฯ

อารมฺมณํ อนุภวนฺตีติ อิสฺสรวตาย วิสวิตาย สามิภาเวน อารมฺมณรสํ อนุภวนฺตีฯ ผสฺสาทีนญฺหิ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อารมฺมเณ เอกเทเสเนว ปวตฺติ ผุสนาทิมตฺตภาวโต, เวทนาย ปน อิฏฺฐาการสโมฺภคาทิวเสน ปวตฺตนโต อารมฺมเณ นิปฺปเทสโต ปวตฺติฯ ผุสนาทิภาเวน หิ อารมฺมณคฺคหณํ เอกเทสานุภวนํ, เวทยิตาภาเวน คหณํ ยถากามํ สพฺพานุภวนํ เอวสภาวาเนว ตานิ คหณานีติ น เวทนาย วิย ผสฺสาทีนมฺปิ ยถาสกํ กิจฺจกรเณน สามิภาวานุภวนํ โจเทตพฺพํฯ **วิชานนฺต**นฺติ ปริจฺฉินฺทนวเสน วิเสสโต ชานนฺตํฯ วิญฺญาณญฺหิ มินิตพฺพวตฺถุํ นาฬิยา มินโนฺต ปุริโส วิย อารมฺมณํ ปริจฺฉิชฺช วิภาเวนฺตํ ปวตฺตติ, น สญฺญา วิย สญฺชานนมตฺตํ หุตฺวาฯ ตถา หิ อเนน กทาจิ ลกฺขณตฺตยวิภาวนาปิ โหติฯ อิเมสํ ปน ผสฺสาทีนํ ตสฺส ตสฺส ปากฏภาโว ปจฺจยวิเสสสิทฺธสฺส ปุพฺพาโภคสฺส วเสน เวทิตพฺพาฯ

เอวํ ตสฺส ตเสฺสว ปากฏภาเวปิ ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อภิเญฺญยฺย’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๔๖; ปฏิ. ม. ๑.๓) ‘‘สพฺพญฺจ โข, ภิกฺขเว, อภิชาน’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๒๖) จ เอวมาทิวจนโต สเพฺพ สมฺมสนุปคา ธมฺมา ปริคฺคเหตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตตฺถ ยสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ผสฺสปญฺจมเกเยวา**ติ อวธารณํ ตทโนฺตคธตฺตา ตคฺคหเณเนว คหิตตฺตา จตุนฺนํ อรูปกฺขนฺธานํฯ ผสฺสปญฺจมกคฺคหณญฺหิ ตสฺส สพฺพจิตฺตุปฺปาทสาธารณภาวโต, ตตฺถ จ ผสฺสเจตนาคฺคหเณน สพฺพสงฺขารกฺขนฺธธมฺมสงฺคโห เจตนาปธานตฺตา เตสํฯ ตถา หิ สุตฺตนฺตภาชนีเย **สงฺขารกฺขนฺธวิภเงฺค** (วิภ. ๑๒) ‘‘จกฺขุสมฺผสฺสชา เจตนา’’ติอาทินา เจตนาว วิภตฺตา, อิตเร ปน ขนฺธา สรูเปเนว คหิตาฯ

วตฺถุํ นิสฺสิตาติ เอตฺถ วตฺถุ-สโทฺท กรชกายวิสโยติ กถมิทํ วิญฺญายตีติ อาห **‘‘ยํ สนฺธาย วุตฺต’’**นฺติอาทิฯ กตฺถ ปน วุตฺตํ? **สามญฺญผเลฯ โส**ติ กรชกาโยฯ **ปญฺจกฺขนฺธวินิมุตฺตํ นามรูปํ นตฺถี**ติ อิทํ อธิการวเสน วุตฺตํฯ อญฺญถา หิ ขนฺธวินิมุตฺตมฺปิ นามํ อเตฺถวาติฯ **อวิชฺชาทิเหตุกา**ติ อวิชฺชาตณฺหุปาทานาทิเหตุกาฯ **วิปสฺสนาปฏิปาฏิยา...เป.... วิจรตี**ติ อิมินา พลววิปสฺสนํ วตฺวา ปุน ตสฺส อุสฺสุกฺกาปนํ วิเสสาธิคมนญฺจ ทเสฺสโนฺต **‘‘โส’’**ติอาทิมาหฯ

อิธาติ อิมิสฺสํ ทุติยสติปฏฺฐานเทสนายํ, ตสฺสา ปน เวทนานุปสฺสนาวเสน กเถตพฺพตฺตา **ภควา เวทนาวเสน กเถสิ**ฯ ยถาวุเตฺตสุ จ ตีสุ กมฺมฏฺฐานาภินิเวเสสุ เวทนาวเสน กมฺมฏฺฐานาภินิเวโส สุกโร เวทนานํ วิภูตภาวโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘ผสฺสวเสน หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปากฏํ โหตี**ติ อิทํ ตาทิเส ปุคฺคเล สนฺธาย วุตฺตํ, เยสํ อาทิโต เวทนาว วิภูตตรา หุตฺวา อุปฏฺฐาติฯ เอวญฺหิ ยํ วุตฺตํ ‘‘ผโสฺส ปากโฏ โหติ, วิญฺญาณํ ปากฏํ โหตี’’ติ, ตํ อวิโรธิตํ โหติฯ **เวทนานํ อุปฺปตฺติปากฏตายา**ติ จ อิทํ สุขทุกฺขเวทนานํ วเสน วุตฺตํฯ ตาสญฺหิ ปวตฺติ โอฬาริกา, น อิตรายฯ ตทุภยคฺคหณมุเขน วา คเหตพฺพตฺตา อิตรายปิ ปวตฺติ วิญฺญูนํ ปากฏา เอวาติ **‘‘เวทนาน’’**นฺติ อวิเสสคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยทา สุขํ อุปฺปชฺชตี**ติอาทิ สุขเวทนาย ปากฏภาววิภาวนํฯ **เนว ตสฺมิํ สมเย ทุกฺขํ เวทนํ เวเทตี**ติ ตสฺมิํ สุขเวทนาสมงฺคิสมเย เนว ทุกฺขํ เวทนํ เวเทติ นิรุทฺธตฺตา, อนุปฺปนฺนตฺตา จ ยถากฺกมํ อตีตานาคตานํ , ปจฺจุปฺปนฺนาย ปน อสมฺภโว วุโตฺตเยวฯ สกิจฺจกฺขณมตฺตาวฏฺฐานโต **อนิจฺจา**ฯ สเมจฺจสมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กตตฺตา **สงฺขตา**ฯ วตฺถารมฺมณาทิปจฺจยํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนตฺตา **ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนา**ฯ ขยวยปลุชฺชนนิรุชฺฌนปกติตาย **ขยธมฺมา...เป.... นิโรธธมฺมา**ติ ทฏฺฐพฺพาฯ

กิเลเสหิ อามสิตพฺพโต อามิสํ นาม ปญฺจ กามคุณา, อารมฺมณกรณวเสน สห อามิเสหีติ **อามิสา**ฯ เตนาห **‘‘ปญฺจกามคุณามิสนิสฺสิตา’’**ติฯ **อิโต ปร**นฺติ ‘‘อตฺถิ เวทนา’’ติ เอวมาทิปาฬิํ สนฺธายาห **‘‘กายานุปสฺสนายํ วุตฺตนยเมวา’’**ติฯ

เวทนานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จิตฺตานุปสฺสนาวณฺณนา

๑๑๔. สมฺปโยควเสน (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๘๑) ปวตฺตมาเนน สห ราเคนาติ **สราคํ**ฯ เตนาห **‘‘โลภสหคต’’**นฺติฯ **วีตราค**นฺติฯ เอตฺถ กามํ สราคปทปฏิโยคินา วีตราควเสน ภวิตพฺพํ, สมฺมสนจารสฺส ปน อิธาธิเปฺปตตฺตา เตภูมกเสฺสว คหณนฺติ **‘‘โลกิยกุสลาพฺยากต’’**นฺติ วตฺวา ‘‘อิทํ ปนา’’ติอาทินา ตเมว อธิปฺปายํ วิวรติฯ เสสานิ เทฺว โทสมูลานิ, เทฺว โมหมูลานีติ **จตฺตาริ อกุสลจิตฺตานิ**ฯ เตสญฺหิ ราเคน สมฺปโยคาภาวโต นเตฺถว สราคตา, ตนฺนิมิตฺตก

ตาย ปน สิยา ตํสหิตตาเลโสติ นเตฺถว วีตราคตาปีติ ทุกวินิมุตฺตตา เอเวตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“เนว ปุริมปทํ, น ปจฺฉิมปทํ ภชนฺตี”**ติฯ ยทิ เอวํ ปเทสิกํ ปชานนํ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ ทุกนฺตรปริยาปนฺนตฺตา เตสํฯ อกุสลมูเลสุ สห โมเหเนว วตฺตตีติ **สโมหนฺติ** อาห **“วิจิกิจฺฉาสหคตเญฺจว อุทฺธจฺจสหคตญฺจา”**ติฯ ยสฺมา เจตฺถ สเหว โมเหนาติ สโมหนฺติ ปุริมปทาวธารณมฺปิ ลพฺภติเยว, ตสฺมา วุตฺตํ **“ยสฺมา ปนา”**ติอาทิฯ ยถา ปน อติมูฬฺหตาย ปาฏิปุคฺคลิกนเยน สวิเสสํ โมหวนฺตตาย โมมูหจิตฺตนฺติ วตฺตพฺพโต วิจิกิจฺฉุทฺธจฺจสหคตทฺวยํ วิเสสโต ‘‘สโมห’’นฺติ วุจฺจติ, น ตถา เสสากุสลจิตฺตานีติ **“วฏฺฏนฺติเยวา”**ติ วุตฺตํฯ สมฺปโยควเสน ถินมิเทฺธน อนุปติตํ อนุคตนฺติ ถินมิทฺธานุปติตํ ปญฺจวิธํ สสงฺขาริกากุสลจิตฺตํ **สงฺกุฏิตจิตฺตํ**ฯ **สงฺกุฏิตจิตฺตํ นาม** อารมฺมเณ สโงฺกจนวเสน ปวตฺตนโตฯ ปจฺจยวิเสสวเสน ถามชาเตน อุทฺธเจฺจน สหคตํ ปวตฺตํ สํสฏฺฐนฺติ **อุทฺธจฺจสหคตํ,** อญฺญถา สพฺพมฺปิ อกุสลจิตฺตํ อุทฺธจฺจสหคตเมวาติฯ **ปสฏจิตฺตํ นาม** สาติสยํ วิเกฺขปวเสน ปวตฺตนโตฯ

กิเลสวิกฺขมฺภนสมตฺถตาย วิปุลผลตาย ทีฆสนฺตานตาย จ มหนฺตภาวํ คตํ, มหเนฺตหิ วา อุฬารจฺฉนฺทาทีหิ คตํ ปฏิปนฺนนฺติ **มหคฺคตํ**ฯ ตํ ปน รูปารูปภูมิกํ ตโต มหนฺตสฺส โลเก อภาวโตฯ เตนาห **“รูปารูปาวจร”**นฺติฯ ตสฺส เจตฺถ ปฏิโยคี ปริตฺตเมวาติ อาห **“อมหคฺคตนฺติ กามาวจร”**นฺติฯ อตฺตานํ อุตฺตริตุํ สมเตฺถหิ สห อุตฺตเรหีติ **สอุตฺตรํ,** ตปฺปฏิปเกฺขน **อนุตฺตรํ,** ตทุภยํ อุปาทาย เวทิตพฺพนฺติ อาห **“สอุตฺตรนฺติ กามาวจร”**นฺติอาทิฯ ปฏิปกฺขวิกฺขมฺภนสมเตฺถน สมาธินา สมฺมเทว อาหิตํ **สมาหิตํ**ฯ เตนาห **“ยสฺสา”**ติอาทิฯ **ยสฺสา**ติ ยสฺส จิตฺตสฺสฯ ยถาวุเตฺตน สมาธินา น สมาหิตนฺติ **อสมาหิตํ**ฯ เตนาห **“อุภยสมาธิรหิต”**นฺติฯ ตทงฺควิมุตฺติยา **วิมุตฺตํ,** กามาวจรํ กุสลํฯ วิกฺขมฺภนวิมุตฺติยา **วิมุตฺตํ,** มหคฺคตนฺติ ตทุภยํ สนฺธายาห **“ตทงฺควิกฺขมฺภนวิมุตฺตีหิ วิมุตฺต”**นฺติฯ ยตฺถ ตทุภยวิมุตฺติ นตฺถิ, ตํ อุภยวิมุตฺติรหิตนฺติ คยฺหมาเน โลกุตฺตรจิเตฺตปิ สิยา อาสงฺกาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“สมุเจฺฉท...เป.... โอกาโสว นตฺถี”**ติ อาหฯ โอกาสาภาโว จ สมฺมสนจารสฺส อธิเปฺปตตฺตา เวทิตโพฺพฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวาติฯ

จิตฺตานุปสฺสนาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ธมฺมานุปสฺสนาวณฺณนา

นีวรณปพฺพวณฺณนา

๑๑๕. ปหาตพฺพาทิธมฺมวิภาคทสฺสนวเสน ปญฺจธา ธมฺมานุปสฺสนา นิทฺทิฏฺฐาติ อยมโตฺถ ปาฬิโต เอว วิญฺญายตีติ ตมตฺถํ อุลฺลิเงฺคโนฺต **“ปญฺจวิเธน ธมฺมานุปสฺสนํ กเถตุ”**นฺติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา นีวรณาทิวเสเนว นิทฺทิฏฺฐนฺติ? เวเนยฺยชฺฌาสยโตฯ เยสญฺหิ เวเนยฺยานํ ปหาตพฺพธเมฺมสุ ปฐมํ นีวรณานิ วิภาเคน วตฺตพฺพานิ, เตสํ วเสเนตฺถ ภควตา ปฐมํ นีวรเณสุ ธมฺมานุปสฺสนา กถิตาฯ ตถา หิ กายานุปสฺสนาปิ สมถปุพฺพงฺคมา เทสิตา, ตโต ปริเญฺญยฺเยสุ ขเนฺธสุ อายตเนสุ, ภาเวตเพฺพสุ โพชฺฌเงฺคสุ ปริเญฺญยฺยาทิวิภาเคสุ สเจฺจสุ จ อุตฺตรา เทสนา เทสิตา, ตสฺมา เจตฺถ สมถภาวนาปิ ยาวเทว วิปสฺสนตฺถํ อิจฺฉิตา, วิปสฺสนาปธานา วิปสฺสนาพหุลา จ สติปฏฺฐานเทสนาติ ตสฺสา วิปสฺสนาภินิเวสวิภาเคน เทสิตภาวํ วิภาเวโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ขนฺธายตนทุกฺขสจฺจวเสน มิสฺสกปริคฺคหกถนํ ทฏฺฐพฺพํฯ **สญฺญาสงฺขารกฺขนฺธปริคฺคหมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน สกลปญฺจุปาทานกฺขนฺธปริคฺคหํ สมฺปิเณฺฑติ อิตเรสํ ตทโนฺตคธตฺตาฯ ‘‘กณฺหสุกฺกานํ ยุคนฺธตา นตฺถี’’ติ ปชานนกาเล อภาวา **“อภิณฺหสมุทาจารวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ **ยถา**ติ เยนาการเนฯ โส ปน ‘‘กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหตี’’ติ

วุตฺตตฺตา กามจฺฉนฺทสฺส การณากาโรว, อตฺถโต การณเมวาติ อาห **“เยน การเณนา”**ติฯ **จ**-สโทฺท วกฺขมานตฺถสมุจฺจยโตฺถฯ

ตตฺถาติ ‘‘ยถา จา’’ติอาทินา วุตฺตปเทฯ **สุภมฺปี**ติ กามจฺฉโนฺทปิฯ โส หิ อตฺตโน คหณากาเรน **“สุภ”**นฺติ วุจฺจติ, เตนาการเรน ปวตฺตนกสฺส อญฺญสฺส กามจฺฉนฺทสฺส นิมิตฺตตฺตา **“สุภนิมิตฺต”**นฺติ จฯ อิฏฺฐํ, อิฏฺฐากาเรน วา คยฺหมานํ รูปาทิ **สุภารมฺมณํ**ฯ อากงฺขิตสฺส หิตสุขสฺส อนุปายภูโต มนสิกาโร **อนุปายมนสิกาโรฯ ต**นฺติ อโยนิโสมนสิการํฯ **ตตฺถา**ติ นิปฺผาเทตเพฺพ อารมฺมณภูเต จ ทุวิเธปิ สุภนิมิเตฺตฯ **อาหาโร**ติ ปจฺจโยฯ

อสุภมฺปีติ อสุภชฺฌานมฺปิ อุตฺตรปทโลเปนฯ ตํ ปน ทสสุ อวิญฺญาณกาสุเภสุ, เกสาทีสุ จ ปวตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ เกสาทีสุ หิ สญฺญา อสุภสญฺญาติ **คิริมานนฺทสุเตฺต** (อ. นิ. ๑๐.๖๐) วุตฺตาติฯ เอตฺถ จ จตุพฺพิธสฺส อโยนิโสมนสิการสฺส โยนิโสมนสิการสฺส จ คหณํ นิรวเสสทสฺสนตฺถํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตสุ ปน อสุเภ ‘‘สุภ’’นฺติ, ‘‘อสุภ’’นฺติ จ มนสิกาโร อิธาธิเปฺปโต, ตทนุกูลตฺตา วา อิตเรปีติฯ

เอกาทสสุ (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๖) อสุเภสุ ปฏิกูลาการสฺส อุคฺคณฺหนํ, ยถา วา ตตฺถ อุคฺคหนิมิตฺตํ อุปฺปชฺชติ, ตถา ปฏิปตฺติ **อสุภนิมิตฺตสฺส อุคฺคโห**ฯ อุปจารปฺปนาวหาย อสุภภาวนาย อนุยุญฺชนํ **อสุภภาวนานุโยโค**ฯ โภชเน มตฺตญฺญุโน ถินมิทฺธาภิภวาภาวา โอตารํ อลภมาโน กามจฺฉโนฺท ปหียตีติ วทนฺติฯ โภชนนิสฺสิตํ ปน อาหาเร ปฏิกูลสญฺญํ, ตพฺพิปริณามสฺส, ตทาธารสฺส, ตสฺส จ อุทริยภูตสฺส อสุภตาทสฺสนํ, กายสฺส อาหารฏฺฐิติกตาทสฺสนญฺจ โย สมฺมเทว ชานาติ, โส วิเสสโต **โภชเน มตฺตญฺญู** นาม, ตสฺส จ กามจฺฉโนฺท ปหียเตวฯ **อสุภกมฺมิกติสฺสเตฺถโร** ทนฺตฏฺฐิทสฺสาวีฯ **อภิธมฺมปริยาเยน** (ธ. ส. ๑๑๕๙, ๑๕๐๓) สโพฺพปิ โลโภ กามจฺฉนฺทนีวรณนฺติ อาห **“อรหตฺตมเคฺคนา”**ติฯ

ปฏิฆมฺปิ ปุริมุปฺปนฺนํ **ปฏิฆนิมิตฺตํ** ปรโต อุปฺปชฺชนกปฏิฆสฺส การณนฺติ กตฺวาฯ เมชฺชติ หิตผรณวเสน สินิยฺหตีติ มิโตฺต, ตสฺมึ มิเตฺต ภวา, มิตฺตสฺส วา เอสาติ เมตฺตา, ตสฺสา **เมตฺตาย**ฯ

เมตฺตายนสฺส สเตฺตสุ หิตผรณสฺส อุปฺปาทนํ ปวตฺตนํ **เมตฺตานิมิตฺตสฺส อุคฺคโหฯ โอธิสกอโนธิสกทิสาผรณาน**นฺติ อตฺตอติปิยสหายมชฺฌตฺตเวรีวเสน โอธิสกตา, สีมาสเมฺภเทกเต อโนธิสกตา, เอกาทิทิสาผรณวเสน ทิสาผรณตา เมตฺตาย อุคฺคหเณ เวทิตพฺพาฯ วิหารรจฺฉาคามาทิวเสน วา โอธิสกทิสาผรณํ, วิหาราทิอุเทฺทสรหิตํ ปุรตฺถิมาทิทิสาวเสน อโนธิสกทิสาผรณนฺติ เอวํ วา ทฺวิธา อุคฺคหณํ สนฺธาย **“โอธิสกอโนธิสกทิสาผรณาน”**นฺติ วุตฺตํฯ อุคฺคโห จ ยาว อุปจารา ทฏฺฐโพฺพ, อุคฺคหิตาย อาเสวนา ภาวนาฯ ตตฺถ ‘‘สเพฺพ สตฺตา, ปาณา, ภูตา, ปุคฺคลา, อตฺตภาวปริยาปนฺนา’’ติ เอเตสํ วเสน ปญฺจวิธา, เอเกกสฺมึ ‘‘อเวรา โหนฺตุ, อพฺยาปชฺชา, อนีฆา, สุขี อตฺตานํ ปริหรนฺตู’’ติ จตุธา ปวตฺติโต วีสติวิธา อโนธิสกผรณา เมตฺตา, ‘‘สพฺพา อิตฺถิโย, ปุริสา, อริยา, อนริยา, เทวา, มนุสฺสา, วินิปาติกา’’ติ สโตฺตธิกรณวเสน ปวตฺตา สตฺตวิธา อฏฺฐวีสติวิธา วา, ทสหิ ทิสาหิ ทิโสธิกรณวเสน ปวตฺตา ทสวิธา จ, เอเกกาย วา ทิสาย สตฺตาทิอิตฺถาทิอเวราทิเภเทน อสีตาธิกจตุสตปฺปเภทา จ โอธิโสผรณา เวทิตพฺพาฯ

เยน อโยนิโสมนสิกาเรน อรติอาทิกานิ อุปฺปชฺชนฺติ, โส อรติอาทีสุ **อโยนิโสมนสิกาโร,** เตนฯ นิปฺผาเทตเพฺพ หิ อิทํ ภุมฺมํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **อุกฺกณฺฐิตา** ปนฺตเสนาสเน

สุ อธิกุสเลสุ ธเมฺมสุ จ อุปฺปชฺชนภาวริญฺจนาฯ **กายวินามนา**ติ กายสฺส วิรูเปนากาเรน นามนาฯ

กุสลธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา ปฏฺฐปนสภาวตาย, ตปฺปฏิปกฺขานํ วิโสสนสภาวตาย จ อารมฺภธาตุอาทิโต ปวตฺตวีริยนฺติ อาห **“ปฐมารมฺภวีริย”**นฺติฯ ยสฺมา ปฐมารมฺภมตฺตสฺส โกสชฺชวิธมนํ ถามคมนญฺจ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“โกสชฺชโต นิกฺขนฺตตาย ตโต พลวตร”**นฺติฯ ยสฺมา ปน อปราปรุปฺปตฺติยา ลทฺธาเสวนํ อุปรูปริวิเสสํ อาวหนฺตํ อติวิย ถามคตเมว โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ปรํ ปรํ ฐานํ อกฺกมนโต ตโตปิ พลวตร”**นฺติฯ

อติโภชเน นิมิตฺตคฺคาโหติ อติโภชเน ถินมิทฺธสฺส นิมิตฺตคฺคาโห, ‘‘เอตฺตเก ภุตฺเต ถินมิทฺธสฺส การณํ โหติ, เอตฺตเก น โหตี’’ติ ถินมิทฺธสฺส การณาการณคฺคาโห โหตีติ อโตฺถฯ **ทิวา สูริยาโลก**นฺติ ทิวา คหิตนิมิตฺตํ สูริยาโลกํ รตฺติยํ มนสิกโรนฺตสฺสปีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ธุตงฺคานํ วีริยนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **“ธุตงฺคนิสฺสิตสปฺปายกถายปี”**ติฯ

กุกฺกุจฺจมฺปิ กตากตานุโสจนวเสน ปวตฺตมานํ เจตโส อวูปสมาวหตาย อุทฺธเจฺจน สมานลกฺขณเมวาติ **“อวูปสโม นาม อวูปสนฺตากาโร, อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจเมเวตํ อตฺถโต”**ติ วุตฺตํฯ

พหุสฺสุตสฺส คนฺถโต อตฺถโต จ สุตฺตาทีนิ วิจาเรนฺตสฺส อตฺถเวทาทิปฏิลาภสพฺภาวโต วิเกฺขโป น โหติ, ยถาวิธิปฏิปตฺติยา ยถานุรูปปฏิการปฺปวตฺติยา จ กตากตานุโสจนญฺจ น โหตีติ **“พาหุสเจฺจนปิ…เป…. อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียตี”**ติ อาหฯ ยทเคฺคน พาหุสเจฺจน อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ปหียติ, ตทเคฺคน ปริปุจฺฉกตาวินยปกตญฺญุตาหิปิ ตํ ปหียตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ พุทฺธเสวิตา จ พุทฺธสีลิตํ อาวหตีติ เจตโส วูปสมกรตฺตา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปหานการี วุตฺตาฯ พุทฺธตฺตํ ปน อนเปกฺขิตฺวา วินยธรา กุกฺกุจฺจวิโนทกา กลฺยาณมิตฺตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพาฯ วิเกฺขโป จ ภิกฺขุโน เยภุเยฺยน กุกฺกุจฺจเหตุโก โหตีติ **“กปฺปิยากปฺปิยปริปุจฺฉามหุลสฺสา”**ติอาทินา วินยนเยเนว ปริปุจฺฉกตาทโย นิทฺทิฏฺฐาฯ **ปหีเน อุทฺธจฺจกุกฺกุเจฺจ**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ **กุกฺกุจฺจสฺส** โทมนสฺสสหคตตฺตา **อนาคามิมเคฺคน อายตึ อนุปฺปาโท** วุโตฺตฯ

ติฏฺฐติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ ฐานียา, วิจิกิจฺฉาย ฐานียา **วิจิกิจฺฉาฏฺฐานียา,** วิจิกิจฺฉาย การณภูตา ธมฺมาฯ ติฏฺฐตีติ วา ฐานียา, วิจิกิจฺฉา ฐานียา เอติสฺสาติ **วิจิกิจฺฉาฏฺฐานียา,** อตฺถโต วิจิกิจฺฉา เอวฯ สา หิ ปุริมุปฺปนฺนา ปรโต อุปฺปชฺชนกวิจิกิจฺฉาย สภาคเหตุตาย อสาธารณํฯ

กุสลากุสลาติ โกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐน กุสลา, ตปฺปฏิปกฺขโต อกุสลาฯ เย อกุสลา, เต **สาวชฺชา อเสวิตพฺพา หีนา จ**ฯ เย กุสลา, เต **อนวชฺชา เสวิตพฺพา ปณีตา จ**ฯ กุสลาปิ วา หีเนหิ ฉนฺทาทีหิ อารทฺธา **หีนา,** ปณีเตหิ **ปณีตาฯ กณฺหา**ติ กาฬกา, จิตฺตสฺส อปภสฺสรภาวกรณาฯ **สุกฺกา**ติ โอทาตา, จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณาฯ กณฺหาภิชาติเหตุโต วา **กณฺหา,** สุกฺกาภิชาติเหตุโต **สุกฺกา**ฯ เต เอว **สปฺปฏิภาคา**ฯ กณฺหา หิ อุชุวิปจฺจนีกตาย สุเกฺกหิ สปฺปฏิภาคา, ตถา สุกฺกาปิ อิตเรหิฯ อถ วา กณฺหสุกฺกา จ สปฺปฏิภาคา จ **กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา**ฯ สุขา หิ เวทนา ทุกฺขายเวทนาย สปฺปฏิภาคา, ทุกฺขา จ เวทนา สุขาย เวทนาย สปฺปฏิภาคาติฯ

กามํ พาหุสจฺจปริปุจฺฉกตาหิ อฏฺฐวตฺถุกาปิ วิจิกิจฺฉา ปหียติ, ตถาปิ รตนตฺตยวิจิกิจฺฉา มูลิกา เสสวิจิกิจฺฉาติ กตฺวา อาห **“ตีณิ รตนานิ อารพฺภา”**ติฯ รตนตฺตยคุณาวโพเธ หิ ‘‘สตฺถริ กงฺขตี’’ติ (ธ. ส. ๑๐๐๘, ๑๑๒๓, ๑๑๖๗, ๑๒๔๑, ๑๒๖๓, ๑๒๗๐; วิภ. ๙๑๕) อาทิวิจิกิจฺฉาย อสมฺภโวติฯ วินเย ปกตญฺญุตา ‘‘สิกฺขาย กงฺขตี’’ติ (ธ. ส. ๑๐๐๘, ๑๑๒๓, ๑๑๖๗, ๑๒๔๑, ๑๒๖๓, ๑๒๗๐; วิภ. ๙๑๕) วุตฺตาย วิจิกิจฺฉาย ปหานํ กโรตีติ อาห **“วินเย จิณฺณวสีภาวสฺสปี”**ติฯ **โอกปฺปนียสทฺธาสงฺขาตอธิโมกฺขพหุลสฺสา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุโน อนุปวิสนสทฺธาสงฺขาตอธิโมเกฺขน อธิมุจฺจนพหุลสฺส ฯ อธิมุจฺจนญฺจ อธิโมกฺขุปฺปาทนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สทฺธาย วา นินฺนโปณตา อธิมุตฺติ อธิโมโกฺขฯ

สุภนิมิตฺตอสุภนิมิตฺตาทีสูติ ‘‘สุภนิมิตฺตาทีสุ อสุภนิมิตฺตาทีสู’’ติ อาทิ-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตตฺถ ปฐเมน **อาทิ**-สเทฺทน ปฏิฆนิมิตฺตาทีนํ สงฺคโห, ทุติเยน เมตฺตาเจโตวิมุตฺติอาทีนํฯ เสสเมตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตนยเมวาติฯ

นีวรณปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ขนฺธปพฺพวณฺณนา

๑๑๖. อุปาทาเนหิ อารมฺมณกรณาทิวเสน อุปาทาตพฺพา วา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ อิติ รูป**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อิทํ-สเทฺทน สมานโตฺถติ อธิปฺปาเยนาห **“อิทํ รูป”**นฺติฯ ตยิทํ สรูปโต อนวเสสปริยาทานํ โหตีติ อาห – **“เอตฺตกํ รูปํ, น อิโต ปรํ รูปํ อตฺถี”**ติฯ **อิตี**ติ วา ปการเตฺถ นิปาโต, ตสฺมา **“อิติ รูป”**นฺติ อิมินา ภูตุปาทาทิวเสน ยตฺตโก รูปสฺส เภโท, เตน สทฺธึ รูปํ อนวเสสโต ปริยาทิยิตฺวา ทเสฺสติฯ **สภาวโต**ติ รุปฺปนสภาวโต จกฺขาทิวณฺณาทิสภาวโต จฯ **เวทนาทีสุปี**ติ เอตฺถ ‘‘อยํ เวทนา, เอตฺตกา เวทนา, น อิโต ปรํ เวทนา อตฺถีติ สภาวโต เวทนํ ปชานาตี’’ติอาทินา, **สภาวโต**ติ จ อนุภวนสภาวโต สาตาทิสภาวโต จาติ เอวมาทินา โยเชตพฺพํฯ

ขนฺธปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อายตนปพฺพวณฺณนา

๑๑๗. **ฉสุ อชฺฌตฺติกพาหิเรสู**ติ (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๘๔) ‘‘ฉสุ อชฺฌตฺติเกสุ ฉสุ พาหิเรสุ’’ติ **“ฉสู”**ติ ปทํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ กสฺมา ปเนตานิ อุภยานิ ฉเฬว วุตฺตานิ? ฉวิญฺญาณกายุปฺปตฺติทฺวารารมฺมณววตฺถานโตฯ จกฺขุวิญฺญาณวีถิยา ปริยาปนฺนสฺส หิ วิญฺญาณกายสฺส จกฺขายตนเมว อุปฺปตฺติทฺวารํ, รูปายตนเมว จ อารมฺมณํ, ตถา อิตรานิ อิตเรสํ, ฉฏฺฐสฺส ปน ภวงฺคมนสงฺขาโต มนายตเนกเทโส อุปฺปตฺติทฺวารํ, อสาธารณญฺจ ธมฺมายตนํ อารมฺมณํฯ จกฺขตีติ **จกฺขุ,** รูปํ อสฺสาเทติ วิภาเวติ จาติ อโตฺถฯ สุณาตีติ **โสตํ**ฯ ฆายตีติ **ฆานํ**ฯ ชีวิตนิมิตฺตตาย รโส ชีวิตํ, ตํ ชีวิตมวฺหายตีติ **ชิวฺหา**ฯ กุจฺฉิตานํ สาสวธมฺมานํ อาโย อุปฺปตฺติเทโสติ **กาโย**ฯ มุนาติ อารมฺมณํ วิชานาตีติ **มโน**ฯ รูปยติ วณฺณวิการํ อาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **รูปํ**ฯ สปฺปติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ หรียติ โสตวิเญฺญยฺยภาวํ คมียตีติ **สโทฺท**ฯ คนฺธยติ อตฺตโน วตฺถุํ สูเจตีติ **คโนฺธ**ฯ รสนฺติ ตํ สตฺตา อสฺสาเทนฺตีติ **รโส**ฯ ผุสียตีติ **โผฏฺฐพฺพํ**ฯ อตฺตโน ลกฺขณํ ธาเรนฺตีติ **ธมฺมา**ฯ สพฺพานิ ปน อายานํ ตนนาทิอเตฺถน **อายตนานิ**ฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๑๐-๕๑๒) **ตํสํวณฺณนาย** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๑๐) จ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

จกฺขุญฺจ ปชานาตีติ เอตฺถ **จกฺขุ** นาม ปสาทจกฺขุ, น สสมฺภารจกฺขุ, นาปิ ทิพฺพจกฺขุ อาทิกนฺติ อาห **“จกฺขุปสาท”**นฺติฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ยํ จกฺขุ จตุนฺนํ มหาภูตานํ อุปาทาย ปสาโท’’ติ (ธ. ส. ๕๙๖-๕๙๙)ฯ **จ**-สโทฺท วกฺขมานตฺถสมุจฺจยโตฺถฯ **ยาถาวสรสลกฺขณวเสนา**ติ อวิปรีตสฺส อตฺตโน รสสฺส เจว ลกฺขณสฺส จ วเสน, รูเปสุ อาวิญฺฉนกิจฺจสฺส เจว รูปาภิฆาตารหภูตปสาทลกฺขณสฺส จ วเสนาติ อโตฺถฯ ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ๓.๔๒๑, ๔๒๕-๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๕; ๔.๕๔-๕๕; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗) สมุทิตานิเยว รูปายตนานิ จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติเหตุ, น วิสุํ วิสุนฺติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทสฺสนตฺถํ **“รูเป จา”**ติ ปุถุวจนคฺคหณํ, ตาย เอว จ เทสนาคติยา กามํ อิธาปิ ‘‘รูเป จ ปชานาตี’’ติ วุตฺตํ, รูปภาวสามญฺญน ปน สพฺพํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา **“พหิทฺธา จตุสมุฏฺฐานิกรูปญฺจา”**ติ เอกวจนวเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ **สรสลกฺขณวเสนา**ติ จกฺขุวิญฺญาณสฺส วิสยภาวกิจฺจสฺส เจว จกฺขุปฏิหนนลกฺขณสฺส จ วเสนาติ โยเชตพฺพํฯ

อุภยํ ปฏิจฺจาติ จกฺขุํ อุปนิสฺสยปจฺจยวเสน ปจฺจยภูตํ, รูเป อารมฺมณาธิปติอารมฺมณูปนิสฺสยวเสน ปจฺจยภูเต จ ปฏิจฺจฯ กามญฺจายํ สุตฺตนฺตสํวณฺณนา , นิปฺปริยายกถา นาม อภิธมฺมสนฺนิสฺสิตา เอวาติ อภิธมฺมนเยเนว สํโยชนานิ ทเสฺสโนฺต **“กามราค…เป.… อวิชฺชาสํโยชน”**นฺติ อาหฯ ตตฺถ กาเมสุ ราโค, กาโม จ โส ราโค จาติ **กามราโค,** โส เอว พนฺธนเฏฺฐน **สํโยชนํ**ฯ อยญฺหิ ยสฺส สํวิชฺชติ, ตํ ปุคฺคลํ วฏฺฏสฺมิํ สํโยเชติ พนฺธติ, อิติ ทุเกฺขน สตฺตํ, ภวาทิเก วา ภวนฺตราทีหิ, กมฺมุนา วา วิปากํ สํโยเชติ พนฺธตีติ **สํโยชนํ**ฯ เอวํ ปฏิฆสํโยชนาทีนมฺปิ ยถารหํ อโตฺถ วตฺตโพฺพฯ **สรสลกฺขณวเสนา**ติ เอตฺถ ปน สตฺตสฺส วฏฺฏโต อนิสฺสชฺชนสงฺขาตสฺส อตฺตโน กิจฺจสฺส เจว ยถาวุตฺตพนฺธนสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส จ วเสนาติ โยเชตพฺพํฯ

ภวสฺสาท-ทิฏฺฐิสฺสาท-นิวตฺตนตฺถํ **กามสฺสาท**คฺคหณํฯ **อสฺสาทยโต**ติ อภิรมนฺตสฺสฯ **อภินนฺทโต**ติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน นนฺทนฺตสฺสฯ ปททฺวเยนปิ พลวโต กามราคสฺส ปจฺจยภูตา กามราคุปฺปตฺติ วุตฺตาฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **เอตํ อารมฺมณ**นฺติ เอตํ เอวํสุขุมํ เอวํทุพฺพิภาคํ อารมฺมณํฯ **นิจฺจํ ธุว**นฺติ เอตํ นิทสฺสนมตฺตํ, ‘‘อุจฺฉิชฺชิสฺสติ วินสฺสิสฺสตีติ คณฺหโต’’ติ เอวมาทีนมฺปิ สงฺคโห อิจฺฉิตโพฺพฯ **ภวํ ปเตฺถนฺตสฺสา**ติ ‘‘อีทิเส สมฺปตฺติภเว ยสฺมา อมฺหากํ อิทํ อิฏฺฐารมฺมณํ สุลภํ ชาตํ, ตสฺมา อายติมฺปิ สมฺปตฺติภโว ภเวยฺยา’’ติ ภวํ นิกาเมนฺตสฺสฯ เอวรูปํ สกฺกา ลทฺธุนฺติ โยชนาฯ **อุสูยโต**ติ อุสูยํ อิสฺสํ อุปฺปาทยโตฯ **อญฺญสฺส มจฺฉรายโต**ติ อเญฺญน อสาธารณภาวกรเณน มจฺฉริยํ กโรโตฯ **สเพฺพเหว** ยถาวุเตฺตหิ นวหิ สํโยชเนหิฯ

ตญฺจ การณนฺติ สุภนิมิตฺตปฏิฆนิมิตฺตาทิวิภาวํ อิฏฺฐานิฏฺฐาทิรูปารมฺมณเญฺจว ตชฺชาโยนิโสมนสิการญฺจาติ ตสฺส ตสฺส สํโยชนสฺส การณํฯ อวิกฺขมฺภิตอสมูหตภูมิลทฺธุปฺปนฺนนฺตํ สนฺธาย **“อปฺปหีนเฏฺฐน อุปฺปนฺนสฺสา”**ติ วุตฺตํฯ วตฺตมานุปฺปนฺนตา **สมุทาจาร**คฺคหเณเนว คหิตาฯ **เยน การเณนา**ติ เยน วิปสฺสนาสมถภาวนาสงฺขาเตน การเณนฯ **ตญฺหิ** ตสฺส ตทงฺควเสน เจว วิกฺขมฺภนวเสน จ ปหานการณํฯ อิสฺสามจฺฉริยานํ อปายคมนียตาย ปฐมมคฺควชฺฌตา วุตฺตาฯ ยทิ เอวํ ‘‘ติณฺณํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา โสตาปโนฺน โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๔๑) สุตฺตปทํ กถนฺติ? ตํ สุตฺตนฺตปริยาเยน วุตฺตํฯ ยถานุโลมสาสนญฺหิ สุตฺตนฺตเทสนา, อยํ ปน อภิธมฺมนเยน สํวณฺณนาติ นายํ โทโสฯ **โอฬาริกสฺสา**ติ ถูลสฺส, ยโต อภิณฺหสมุปฺปตฺติปริยุฏฺฐานติพฺพตาว โหติฯ **อณุสหคตสฺสา**ติ วุตฺตปฺปการโอฬาริกาภาเวน อณุภาวํ สุขุมภาวํ คตสฺสฯ อุทฺธจฺจสํโยชนสฺสเปตฺถ อนุปฺปาโท วุโตฺตเยว ยถาวุตฺตสํโยชเนหิ อ

วินาภาวโตฯ โสตาทีนํ สภาวสรสลกฺขณวเสน ปชานนา, ตปฺปจฺจยานํ สํโยชนานํ อุปฺปาทาทิปชานนา จ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาติ ทเสฺสโนฺต “**เอเสว นโย**”ติ อติทิสติฯ

อตฺตโน วา ธเมฺมสูติ อตฺตโน อชฺฌตฺติกายตนธเมฺมสุ, อตฺตโน อุภยธเมฺมสุ วาฯ อิมสฺมิํ ปเกฺข **อชฺฌตฺติกายตนปริคฺคหเณนา**ติ อชฺฌตฺติกายตนปริคฺคณฺหนมุเขนาติ อโตฺถ, เอวญฺจ อนวเสสโต สปรสนฺตาเนสุ อายตนานํ ปริคฺคโห สิโทฺธ โหติฯ **ปรสฺส วา ธเมฺมสู**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **รูปายตนสฺสา**ติ อเฏฺฐกาทสปเภทรูปสภาวสฺส อายตนสฺสฯ รูปกฺขเนฺธ วุตฺตนเยน นีหริตพฺพาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เสสขเนฺธสู**ติ เวทนาสญฺญาสงฺขารกฺขเนฺธสุฯ **วุตฺตนเยนา**ติ อิมินา อติเทเสน รูปกฺขเนฺธ อาหารสมุทยาติ, วิญฺญาณกฺขเนฺธ นามรูปสมุทยาติ, เสสกฺขเนฺธสุ ผสฺสสมุทยาติ อิมํ วิเสสํ วิภาเวติ, อิตรํ ปน สพฺพตฺถ สมานนฺติฯ ขนฺธปเพฺพ วิย อายตนปเพฺพปิ โลกุตฺตรนิวตฺตนํ ปาฬิยํ คหิตํ นตฺถีติ อาห “**โลกุตฺตรธมฺมา น คเหตพฺพา**”ติฯ

อายตนปพฺพวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา

๑๑๘. **พุชฺฌนกสตฺตสฺสา**ติ กิเลสนิทฺทาย ปฎิพุชฺฌนกสตฺตสฺส, อริยสจฺจานํ วา ปฎิวิชฺฌนกสตฺตสฺสฯ **อเงฺคสู**ติ การเณสุ, อวยเวสุ วาฯ อุทยพฺพยญาณุปฺปาทโต ปฎฺฐาย สโมฺพธิปฎิปทายํ ฐิโต นาม โหตีติ อาห “**อารทฺธวิปสฺสกโต ปฎฺฐาย โยคาวจโรติ สโมฺพธี**”ติฯ

“**สติสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานียา**”ติ ปทสฺส อโตฺถ ‘‘วิจิกิจฺฉฎฺฐานียา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ **ตนฺ**ติ โยนิโสมนสิการํฯ **ตตฺถา**ติ สติยํฯ นิปฺผาเทตเพฺพ เจตํ ภุมฺมํฯ

สติ จ สมฺปชญฺญญฺจ **สติสมฺปชญฺญํ** (ที. นิ. ฎี. ๒.๓๘๕; สํ. นิ. ฎี. ๒.๕.๒๓๒; อ. นิ. ฎี. ๑.๑.๔๑๘)ฯ อถ วา สติปธานํ อภิกฺกนฺตาทิสาตฺถกภาวปริคฺคณฺหนญาณํ **สติสมฺปชญฺญํ**ฯ ตํ สพฺพตฺถ สโตการิภาวาวหตฺตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหติฯ ยถา ปจฺจนีกธมฺมานํ ปหานํ อนุรูปธมฺมเสวนา จ อนุปฺปนฺนานํ กุสลานํ ธมฺมานํ อุปฺปาทาย โหติ, เอวํ สติรหิตปุคฺคลวิวชฺชนา, สโตการีปุคฺคลเสวนา, ตตฺถ จ ยุตฺตปยุตฺตตา สติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติ “**สติสมฺปชญฺญ**”นฺติอาทินาฯ

ธมฺมานํ, ธเมฺมสุ วา วิจโย ธมฺมวิจโย, โส เอว สโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส**ฯ “**กุสลากุสลา ธมฺมา**”ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตเมวฯ ตตฺถ **โยนิโสมนสิการพหุลีกาโร**ติ กุสลาทีสุ ตํตํสภาวรสลกฺขณาทิกสฺส ยาถาวโต อวพุชฺฌนวเสน อุปฺปโนฺน ญาณสมฺปยุตฺตจิตฺตุปฺปาโทฯ โส หิ อวิปรีตมนสิการตาย ‘‘โยนิโสมนสิกาโร’’ติ วุโตฺต, ตทาโภคตาย อาวชฺชนาปิ ตคฺคติกาว, ตสฺส อภิณฺหปวตฺตนํ พหุลีกาโรฯ **ภิโยฺยภาวายา**ติ ปุนปฺปุนภาวายฯ **เวปุลฺลายา**ติ วิปุลภาวายฯ **ปาริปูริยา**ติ ปริพฺรูหนายฯ

ปริปุจฺฉกตาติ ปริโยคาเหตฺวา ปุจฺฉกภาโวฯ อาจริเย ปยิรุปาสิตฺวา ปญฺจปิ นิกาเย สหอฎฺฐกถาย ปริโยคาเหตฺวา ยํ ยํ ตตฺถ คณฺฐิฎฺฐานภูตํ, ตํ ตํ ‘‘อิทํ ภเนฺต กถํ, อิมสฺส โก อโตฺถ’’ติ ขนฺธายตนาทิอตฺถํ ปุจฺฉนฺตสฺส ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชติฯ เตนาห “**ขนฺธธาตุ...เป.... พหุลตา**”ติฯ

วตฺถุวิสทกิริยาติ เอตฺถ จิตฺตเจตสิกานํ ปวตฺติฏฺฐานภาวโต สรีรํ, ตปฺปฏิพทฺธานิ จีวราทีนิ จ อิธ ‘‘วตฺถูนี’’ติ อธิเปฺปตานิฯ ตานิ ยถา จิตฺตสฺส สุขาวหานิ โหนฺติ, ตถา กรณํ เตสํ วิสทภาวกรณํฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อชฺฌตฺติกพาหิราน’’**นฺติอาทิฯ **อุสฺสนฺนโทสน**ฺติ วาตาทิอุสฺสนฺนโทสํฯ **เสทมลมกฺขิตน**ฺติ เสเทน เจว ชลฺลิกาสงฺขาเตน สรีรมเลน จ มกฺขิตํฯ **จ**-สเทฺทน อญฺญมฺปิ สรีรสฺส ปีฬาวหํ สงฺคณฺหาติฯ **เสนาสนํ วา**ติ **วา**-สเทฺทน ปตฺตาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อวิสเท** สติ, วิสยภูเต วาฯ กถํ ภาวนมนุยุตฺตสฺส ตานิ วิสโย? อนฺตรนฺตรา ปวตฺตนกจิตฺตุปฺปาทวเสเนวํ วุตฺตํฯ เต หิ จิตฺตุปฺปาทา จิเตฺตกคฺคตาย อปริสุทฺธภาวาย สํวตฺตนฺติฯ **จิตฺตเจตสิเกสุ** นิสฺสยาทิปจฺจยภูเตสุฯ **ญาณมฺปี**ติ **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถฯ เตน น เกวลํ ตํ วตฺถุเยว, อถ โข ตสฺมิํ อปริสุเทฺธ ญาณมฺปิ อปริสุทฺธํ โหตีติ นิสฺสยาปริสุทฺธิยา ตํนิสฺสิตาปริสุทฺธิ วิย วิสยสฺส อปริสุทฺธตาย วิสยีนํ อปริสุทฺธิํ ทเสฺสติฯ

สมภาวกรณนฺติ กิจฺจโต อนูนาธิกภาวกรณํฯ ยถาปจฺจยํ สเทฺธยฺยวตฺถุสฺมิํ อธิโมกฺขกิจฺจสฺส ปฏุตรภาเวน ปญฺญาย อวิสทตาย วีริยาทีนญฺจ สิถิลตาทินา **สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ โหติ**ฯ เตนาห **‘‘อิตรานิ มนฺทานี’’**ติฯ **ตโต**ติ ตสฺมา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาวโต อิตเรสญฺจ มนฺทตฺตาฯ โกสชฺชปเกฺข ปติตุํ อทตฺวา สมฺปยุตฺตธมฺมานํ ปคฺคณฺหนํ อนุพลปฺปทานํ ปคฺคโห, ปคฺคโหว กิจฺจํ **ปคฺคหกิจฺจํ**ฯ ‘‘กาตุํ น สโกฺกตี’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐานํ, อนิสฺสชฺชนํ วา **อุปฏฺฐานํ**ฯ วิเกฺขปปฏิปโกฺข, เยน วา สมฺปยุตฺตา อวิกฺขิตฺตา โหนฺติ, โส **อวิเกฺขโป**ฯ รูปคตํ วิย จกฺขุนา เยน ยาถาวโต วิสยสภาวํ ปสฺสติ, ตํ **ทสฺสนกิจฺจํ กาตุํ น สโกฺกติ** พลวตา สทฺธินฺทฺริเยน อภิภูตตฺตาฯ สหชาตธเมฺมสุ อินฺทฏฺฐํ กาเรนฺตานํ สหปวตฺตมานานํ ธมฺมานํ เอกรสตาวเสเนว อตฺถสิทฺธิ, น อญฺญถาฯ

ตสฺมาติ วุตฺตเมวตฺถํ การณภาเวน ปจฺจามสติฯ **ตนฺ**ติ สทฺธินฺทฺริยํฯ **ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณนา**ติ ยสฺส สเทฺธยฺยวตฺถุโน อุฬารตาทิคุเณ อธิมุจฺจนสฺส สาติสยปฺปวตฺติยา สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตสฺส ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนตาทิวิภาคโต ยาถาวโต วีมํสเนนฯ เอวญฺหิ เอวํธมฺมตานเยน สภาวสรสโต ปริคฺคยฺหมาเน สวิปฺผาโร อธิโมโกฺข น โหติ ‘‘อยํ อิเมสํ ธมฺมานํ สภาโว’’ติ ปริชานนวเสน ปญฺญาพฺยาปารสฺส สาติสยตฺตาฯ ธุริยธเมฺมสุ หิ ยถา สทฺธาย พลวภาเว ปญฺญาย มนฺทภาโว โหติ, เอวํ ปญฺญาย พลวภาเว สทฺธาย มนฺทภาโว โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ตํ ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน…เป…. หาเปตพฺพ’’**นฺติฯ **ตถา อมนสิกาเรนา**ติ เยนากาเรน ภาวนมนุยุญฺชนฺตสฺส สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, เตนากาเรน ภาวนาย อนนุยุญฺชนโตติ วุตฺตํ โหติฯ อิธ ทุวิเธน สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว อตฺตโน วา ปจฺจยวิเสสวเสน กิจฺจุตฺตริยโต วีริยาทีนํ วา มนฺทกิจฺจตายฯ ตตฺถ ปฐมวิกเปฺป หาปนวิธิ ทสฺสิโต, ทุติยวิกเปฺป ปน ยถา มนสิกโรโต วีริยาทีนํ มนฺทกิจฺจตาย สทฺธินฺทฺริยํ พลวํ ชาตํ, ตถา อมนสิกาเรน, วีริยาทีนํ ปฏุกิจฺจภาวาวเหน มนสิกาเรน สทฺธินฺทฺริยํ เตหิ สมรสํ กโรเนฺตน หาเปตพฺพํฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ หาปนวิธิ เวทิตโพฺพฯ

วกฺกลิเตฺถรวตฺถูติ โส หิ อายสฺมา สทฺธาธิมุตฺตาย กตาธิกาโร สตฺถุ รูปกายทสฺสนปสุโต เอว หุตฺวา วิหรโนฺต สตฺถารา ‘‘กิํ เต, วกฺกลิ, อิมินา ปูติกาเยน ทิเฏฺฐน, โย โข, วกฺกลิ, ธมฺมํ ปสฺสติ, โส มํ ปสฺสตี’’ติอาทินา (สํ. นิ. ๓.๘๗) โอวทิตฺวา กมฺมฏฺฐาเน นิโยชิโตปิ ตํ อนนุยุญฺชโนฺต ปณามิโต อตฺตานํ วินิปาเตตุํ ปปาตฏฺฐานํ อภิรุหิฯ อถ นํ สตฺถา ยถานิสิโนฺนว โอภาสคิสฺสชฺชเนน อตฺตานํ ทเสฺสตฺวา –

‘‘ปาโมชฺชพหุโล ภิกฺขุ, ปสโนฺน พุทฺธสาสเน;

อธิคเจฺฉ ปทํ สนฺตํ, สงฺขารูปสมํ สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๘๑);

คาถํ วตฺวา ‘‘เอหิวกฺกลี’’ติ อาหฯ โส เตน อมเตเนว อภิสิโตฺต หฏฺฐตุฏฺโฐ หุตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปสิ, สทฺธาย ปน พลวภาวโต วิปสฺสนาวีถึ น โอตรติฯ ตํ ญตฺวา ภควา ตสฺส อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนาย กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา อทาสิฯ โส สตฺถารา ทินฺนนเยน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา มคฺคปฏิปาฏิยา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘วกฺกลิเตฺถรวตฺถุ เจตฺถ นิทสฺสน’’**นฺติฯ

อิตรกิจฺจเภทนฺติ อุปฏฺฐานาทิกิจฺจวิเสสํฯ **ปสฺสทฺธาทีติ อาทิ**-สเทฺทน สมาธิอุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคานํ สงฺคโหฯ **หาเปตพฺพ**นฺติ ยถา สทฺธินฺทฺริยสฺส พลวภาโว ธมฺมสภาวปจฺจเวกฺขเณน หายติ, เอวํ วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตา ปสฺสทฺธิอาทิภาวนาย หายติ สมาธิปกฺขิยตฺตา ตสฺสาฯ ตถาหิ สา สมาธินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ โกสชฺชปาตโต รกฺขนฺตี วีริยาทิภาวนา วิย วีริยินฺทฺริยสฺส อธิมตฺตตํ อุทฺธจฺจปาตโต รกฺขนฺตี เอกํสโต หาเปติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปสฺสทฺธาทิภาวนาย หาเปตพฺพ’’**นฺติฯ **โสณเตฺถรสฺส วตฺถู**ติ สุขุมาลโสณเตฺถรสฺส วตฺถุฯ โส หิ อายสฺมา, สตฺถุ, สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สีตวเน วิหรโนฺต ‘‘มม สรีรํ สุขุมาลํ, น จ สกฺกา สุเขเนว สุขํ อธิคนฺตุํ, กายํ กิลเมตฺวาปิ สมณธโมฺม กาตโพฺพ’’ติ ฐานจงฺกมเมว อธิฏฺฐาย ปธานมนุยุญฺชโนฺต ปาทตเลสุ โผเฏสุ อุฏฺฐิเตสุปิ เวทนํ อชฺฌุเปกฺขิตฺวา ทฬฺหวีริยํ กโรโนฺต อจฺจารทฺธวีริยตาย วิเสสํ นิพฺพเตฺตตุํ นาสกฺขิฯ สตฺถา ตตฺถ คนฺตฺวา วีณูปโมวาเทน โอวทิตฺวา วีริยสมตาโยชนวิธึ ทเสฺสโนฺต กมฺมฏฺฐานํ โสเธตฺวา คิชฺฌกูฏํ คโตฯ เถโรปิ สตฺถารา ทินฺนนเยน วีริยสมตํ โยเชตฺวา ภาเวโนฺต วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาเปตฺวา อรหเตฺต ปติฏฺฐาสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘โสณเตฺถรสฺส วตฺถุ ทเสฺสตพฺพ’’**นฺติฯ **เสเสสุปี**ติ สติสมาธิปญฺญินฺทฺริเยสุปิฯ

สมตนฺติ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ อนูนานธิกภาวํ, ตถา สมาธิวีริยานํฯ ยถา หิ สทฺธาปญฺญานํ วิสุํ วิสุํ ธุริยธมฺมภูตานํ กิจฺจโต อญฺญมญฺญานาติวตฺตนํ วิเสสโต อิจฺฉิตพฺพํ, ยโต เนสํ สมธุรตาย อปฺปนา สมฺปชฺชติ, เอวํ สมาธิวีริยานํ โกสชฺชุทฺธจฺจปกฺขิกานํ สมรสตาย สติ อญฺญมญฺญูปตฺถมฺภนโต สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อนฺตทฺวยปาตาภาเวน สมฺมเทว อปฺปนา อิชฺฌตีติฯ **พลวสโทฺธ**ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส พฺยติเรกมุเขน สมตฺถนํฯ ตสฺสโตฺถ – โย พลวติยา สทฺธาย สมนฺนาคโต อวิสทญาโณ, โส **มุธาปสโนฺน โหติ, น** อเวจฺจปฺปสโนฺนฯ ตถา หิ โส **อวตฺถุสฺมึ ปสีทติ** เสยฺยถาปิ ติตฺถิยสาวกาฯ **เกราฏิกปกฺข**นฺติ สาเฐยฺยปกฺขํ ภชติฯ สทฺธาหีนาย ปญฺญาย อติธาวโนฺต ‘‘เทยฺยวตฺถุปริจฺจาเคน วินา จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ ทานมยํ ปุญฺญํ โหตี’’ติอาทีนิ ปริกเปฺปติ เหตุปติรูปเกหิ วญฺจิโต, เอวํภูโต จ สุกฺขตกฺกวิลุตฺตจิโตฺต ปณฺฑิตานํ วจนํ นาทิยติ, สญฺญตฺตึ น คจฺฉติฯ เตนาห **‘‘เภสชฺชสมุฏฺฐิโต วิย โรโค อเตกิโจฺฉ โหตี’’**ติฯ ยถา เจตฺถ สทฺธาปญฺญานํ อญฺญมญฺญํ สมภาโว อตฺถาวโห, อนตฺถาวโห วิสมภาโว, เอวํ สมาธิวีริยานํ อญฺญมญฺญํ อวิเกฺขปาวโห สมภาโว, อิตโร วิเกฺขปาวโห จาติฯ **โกสชฺชํ อธิภวติ,** เตน อปฺปนํ น ปาปุณาตีติ อธิปฺปาโย ฯ **อุทฺธจฺจํ อธิภวตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ตทุภย**นฺติ สทฺธาปญฺญาทฺวยํ สมาธิวีริยทฺวยญฺจฯ **สมํ กาตพฺพ**นฺติ สมรสํ กาตพฺพํฯ

สมาธิกมฺมิกสฺสาติ สมถกมฺมฏฺฐานิกสฺสฯ **เอว**นฺติ เอวํ สเนฺต, สทฺธาย โถกํ พลวภาเว สตีติ อโตฺถฯ **สทฺทหโนฺต**ติ ‘‘ปถวีติ มนสิการมเตฺตน กถํ ฌานุปฺปตฺตี’’ติ อจินฺเตตฺวา ‘‘อทฺธา สมฺมาสมฺพุเทฺธน วุตฺตวิธิ อิชฺฌิสฺสตี’’ติ สทฺทหโนฺต สทฺธํ ชเนโนฺตฯ **โอกเปฺปโนฺต**ติ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย อธิมุจฺจนวเสน อวกเปฺปโนฺต ปกฺขนฺทโนฺตฯ **เอกคฺคตา พลวตี วฏฺฏ**

ติ สมาธิปฺปธานตฺตา ฌานสฺสฯ **อุภินฺนน**ฺติ สมาธิปญฺญานํฯ สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิโน อธิมตฺตตาย ปญฺญาย อธิมตฺตตาปิ อิจฺฉิตพฺพาติ อาห **“สมตายปี”**ติ, สมภาเวนปีติ อโตฺถฯ **อปฺปนา**ติ โลกิยอปฺปนาฯ ตถา หิ **“โหติเยวา”**ติ สาสงฺกํ วทติฯ โลกุตฺตรปฺปนา ปน เตสํ สมภาเวเนว อิจฺฉิตาฯ ยถาห ‘‘สมถวิปสฺสนํ ยุคนทฺธํ ภาเวตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๗; ปฏิ. ม. ๒.๕)ฯ ยทิ วิเสสโต สทฺธาปญฺญานํ สมาธิวีริยานญฺจ สมตา อิจฺฉิตา, กถํ สตีติ อาห **“สติ ปน สพฺพตฺถ พลวตี วฏฺฏตี”**ติฯ **สพฺพตฺถาติ** ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเกสุ ปญฺจสุ อินฺทฺริเยสุฯ อุทฺธจฺจปกฺขิเกกเทเส คณฺหโนฺต **“สทฺธาวีริยปญฺญานน”**ฺติ อาหฯ อญฺญถา ปีติ จ คเหตพฺพา สิยาฯ ตถา หิ **“โกสชฺชปกฺขิเกน สมาธินา”**อิเจฺจว วุตฺตํ, น ‘‘ปสฺสทฺธิสมาธิอุเปกฺขาหี’’ติฯ **สา**ติ สติฯ สเพฺพสุ ราชกเมฺมสุ นิยุโตฺต **สพฺพกมฺมิโกฯ เตนา**ติ เตนา สพฺพตฺถ อิจฺฉิตพฺพเตฺถน การเณนฯ **อาห** อฏฺฐกถายํฯ สพฺพตฺถ นิยุตฺตา **สพฺพตฺถิกา,** สเพฺพน วา ลีนุทฺธจฺจปกฺขิเยน โพชฺฌเงฺคน อเตฺถตพฺพา สพฺพตฺถิยา, สพฺพตฺถิยาว **สพฺพตฺถิกา**ฯ **จิตฺตน**ฺติ กุสลจิตฺตํฯ ตสฺส หิ **สติ ปฏิสรณํ** ปรายณํ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา อนธิคตสฺส อธิคมายฯ เตนาห **“อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา”**ติอาทิฯ

ขนฺธาทิเภเท อโนคาฬฺหปญฺญานนฺติ ปริยตฺติพาหุสฺจฺจวเสนปิ ขนฺธายตนาทีสุ อปฺปติฏฺฐิตพุทฺธีนํฯ พหุสฺสุตเสวนา หิ สุตมยญาณาวหาฯ ตรุณวิปสฺสนาสมงฺคีปิ ภาวนามยญาเณ ฐิตตฺตา เอกํสโต ปญฺญวา เอว นาม โหตีติ อาห **“สมปญฺญาส…เป…. ปุคฺคลเสวนา”**ติฯ เญยฺยธมฺมสฺส คมฺภีรภาววเสน ตปฺปริเจฺฉทกญาณสฺส คมฺภีรภาวคฺคหณนฺติ อาห **“คมฺภีเรสุ ขนฺธาทีสุ ปวตฺตาย คมฺภีรปญฺญายา”**ติฯ ตญฺหิ เญยฺยํ ตาทิสาย ปญฺญาย จริตพฺพโต คมฺภีรญาณจริยํ, ตสฺสา วา ปญฺญาย ตตฺถ ปเภทโต ปวตฺติ คมฺภีรญาณจริยา, ตสฺสา ปจฺจเวกฺขณาติ อาห **“คมฺภีรปญฺญาย ปเภทปจฺจเวกฺขณา”**ติฯ ยถา สติเวปุลฺลปฺปโตฺต นาม อรหา เอว, เอวํ โส เอว ปญฺญาเวปุลฺลปฺปโตฺตปีติ อาห **“อรหตฺตมเคฺคน ภาวนาปาริปูรี โหตี”**ติฯ **วีริยาทีสุ**ปิ เอเสว นโยฯ

‘‘ตตฺตํ อโยขิลํ หเตฺถ คเมนฺตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๓.๒๕๐, ๒๖๗; อ. นิ. ๓.๓๖) ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณํ นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตสฺส เยภุเยฺยน สพฺพปฐมํ กโรนฺตีติ เทวทูตสุตฺตาทีสุ ตสฺสา อาทิโต วุตฺตตฺตา จ อาห **“ปญฺจวิธพนฺธนกมฺมการณโต ปฏฺฐายา”**ติฯ **สกฏวาหนาทิกาเลติ อาทิ**-สเทฺทน ตทญฺญํ มนุเสฺสหิ ติรจฺฉาเนหิ จ วิพาธิยมานกาลํ สงฺคณฺหาติฯ **เอกํ พุทฺธนฺตรน**ฺติ อิทํ อปราปรํ เปเตสุเยว อุปฺปชฺชนกสตฺตวเสน วุตฺตํ, เอกจฺจานํ วา เปตานํ เอกจฺจติรจฺฉานานํ วิย ตถา ทีฆายุกภาวโตฯ ตถา หิ กาโฬ นาคราชา จตุนฺนํ พุทฺธานํ อธิคตรูปทสฺสโนฯ

เอวํ อานิสํสทสฺสาวิโนติ วีริยายโตฺต **เอว** สโพฺพ โลกุตฺตโร โลกิโย จ วิเสสาธิคโมติ เอวํ วีริเย อานิสํสทสฺสนสีลสฺสฯ **คมนวีถิน**ฺติ สปุพฺพภาคํ นิพฺพานคามินิํ อริยมคฺคปฏิปทํฯ สา หิ ภิกฺขุโน วฏฺฏนิสฺสรณาย คนฺตพฺพา ปฏิปชฺชิตพฺพา ปฏิปทาติ กตฺวา คมนวีถิ นามฯ **กายทฬฺหีพหุโล**ติ ยถา ตถา กายสฺส ทฬฺหีกมฺมปสุโตฯ **ปิณฺฑน**ฺติ รฏฺฐปิณฺฑํฯ ปจฺจยทายกานํ อตฺตนิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลภาวสฺส กรเณน ปิณฺฑสฺส ภิกฺขาย ปฏิปูชนา **ปิณฺฑาปจายนํ**ฯ

นีหรโนฺตติ ปตฺตตฺถวิกโต นีหรโนฺตฯ **ตํ สทฺทํ สุตฺวาติ ตํ** อุปาสิกาย วจนํ ปณฺณสาลทฺวาเร ฐิโตว ปญฺจาภิญฺญตาย ทิพฺพโสเตน สุตฺวาฯ มนุสฺสสมฺปตฺติ ทิพฺพสมฺปตฺติ อเนฺต นิพฺพานสมฺปตฺตีติ **ติโสฺส สมฺปตฺติโย** ฯ **ทาตุํ สกฺขิสฺสสี**ติ ‘‘ตยิ กเตน ทานมเยน เวยฺยาวจฺจม

เยน จ ปุญฺญกเมฺมน เขตฺตวิเสสภาวูปคมเนน อปราปรํ เทวมนุสฺสสมฺปตฺติโย อเนฺต นิพฺพาน สมฺปตฺติญฺจ ทาตุํ สกฺขิสฺสสี''ติ เถโร อตฺตานํ ปุจฺฉติฯ **สิตํ กโรโนฺตวา**ติ ''อกิเจฺฉเนว มยา วฏฺฏทุกฺขํ สมติกฺกนฺต''นฺติ ปจฺจเวกฺขณาวสาเน สญฺชาตปาโมชฺชวเสน สิตํ กโรโนฺต เอวฯ

วิปฺปฏิปนฺนนฺติ ชาติธมฺมกุลธมฺมาทิลงฺฆเนน อสมฺมาปฏิปนฺนํฯ **เอวํ** ยถา อสมฺมาปฏิป โนฺน ปุโตฺต ตาย เอว อสมฺมาปฏิปตฺติยา กุลสนฺตานโต พาหิโร หุตฺวา ปิตุ สนฺติกา ทาย ชฺชสฺส น ภาคี, เอวํ **กุสีโตปิ** เตเนว กุสีตภาเวน อสมฺมาปฏิปโนฺน สตฺถุ สนฺติกา ลทฺธพฺพอริย ธนทายชฺชสฺส น ภาคีฯ **อารทฺธวีริโยว ลภติ** สมฺมาปฏิปชฺชนโตฯ อุปฺปชฺชติ วีริยสโมฺพชฺฌ โงฺคติ โยชนาฯ เอวํ สพฺพตฺถฯ

มหาติ สีลาทีหิ คุเณหิ มหโนฺต วิปุโล อนญฺญสาธารโณฯ ตํ ปนสฺส คุณมหตฺตํ ทส สหสฺสิโลกธาตุกมฺปเนน โลเก ปากฏนฺติ ทเสฺสโนฺต **''สตฺถุโน หี''**ติอาทิมาหฯ

ยสฺมา สตฺถุสาสเน ปพฺพชิตสฺส ปพฺพชฺชุปคเมน สกฺยปุตฺติยภาโว สมฺปชายติ, ตสฺมา พุทฺธปุตฺตภาวํ ทเสฺสโนฺต **''อสมฺภินฺนายา''**ติอาทิมาหฯ

อลสานํ ภาวนาย นามมตฺตมฺปิ อชานนฺตานํ กายทฬฺหีพหุลานํ ยาวทตฺถํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺ ยสุขาทิอนุยุญฺชนกานํ ติรจฺฉานกถิกานํ ปุคฺคลานํ ทูรโต วชฺชนา **กุสีตปุคฺคลปริวชฺชนา**ฯ ''ทิวสํ จงฺกเมน นิสชฺชายา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๔๒๓; ๓.๗๕; สํ. นิ. ๔.๑๒๐; อ. นิ. ๓.๑๖; วิภ. ๕๑๙; มหานิ. ๑๖๑) ภาวนารมฺภวเสน อารทฺธวีริยานํ ทฬฺหปรกฺกมานํ กาเลน กาลํ อุป สงฺกมนา **อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวนา**ฯ เตนาห – **''กุจฺฉิํ ปูเรตฺวา''**ติอาทิฯ **วิสุทฺธิมเคฺค** ปน ชาติมหตฺตปจฺจเวกฺขณา สพฺรหฺมจาริมหตฺตปจฺจเวกฺขณาติ อิทํ ทฺวยํ น คหิตํ, ถินมิทฺธวิโน ทนตา สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณตาติ อิทํ ทฺวยํ คหิตํฯ ตตฺถ อานิสํสทสฺสาวิตาย เอว สมฺมปฺปธานปจฺจเวกฺขณา คหิตา โหติ โลกิยโลกุตฺตรวิเสสาธิคมสฺส วีริยายตฺตตาทสฺสน ภาวโตฯ ถินมิทฺธวิโนทนํ ตทธิมุตฺตตาย เอว คหิตํ, วีริยุปฺปาทเน ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส ถินมิทฺธวิ โนทนํ อตฺถสิทฺธเมวฯ ตตฺถ ถินมิทฺธวิโนทน-กุสีตปุคฺคลปริวชฺชน-อารทฺธวีริยปุคฺคลเสวน-ต ทธิมุตฺตตา ปฏิปกฺขวิธมนปจฺจยูปสํหารวเสน, อปายปจฺจเวกฺขณาทโย สมุเตฺตชนวเสน วี ริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทกา ทฏฺฐพฺพาฯ

ปุริมุปฺปนฺนา ปีติ ปรโต อุปฺปชฺชนกปีติยา การณภาวโต **''ปีติเยว ปีติสโมฺพชฺฌงฺคฏฺ ฐานียา ธมฺมา''**ติ วุตฺตา, ตสฺสา ปน พหุโส ปวตฺติยา ปุถุตฺตํ อุปาทาย พหุวจนนิเทฺทโส, ยถา สา อุปฺปชฺชติ, เอวํ ปฏิปตฺติ, **ตสฺสา อุปฺปาทกมนสิกาโร**ฯ

พุทฺธานุสฺสติยา อุปจารสมาธินิฏฺฐตฺตา วุตฺตํ **''ยาว อุปจารา''**ติฯ **สกลสรีรํ ผรมา โน**ติ ปีติสมุฏฺฐาเนหิ ปณีตรูเปหิ สกลสรีรํ ผรมาโนฯ ธมฺมคุเณ อนุสฺสรนฺตสฺสปิ ยาว อุปจารา สกลสรีรํ ผรมาโน ปีติสโมฺพชฺฌโงฺค อุปฺปชฺชตีติฯ เอวํ เสสอนุสฺสตีสุ ปสาทนียสุตฺตนฺตปจฺจ เวกฺขณายญฺจ โยเชตพฺพํ ตสฺสาปิ วิมุตฺตายตนภาเวน ตคฺคติกตฺตาฯ **สมาปตฺติยา...เป.... สมุทาจรนฺตี**ติ อิทญฺจ อุปสมานุสฺสติทสฺสนํฯ สงฺขารานญฺหิ สปฺปเทสวูปสเมปิ นิปฺปเท สวูปสเม วิย ตถา ปญฺญาย ปวตฺติโต ภาวนามนสิกาโร กิเลสวิกฺขมฺภนสมโตฺถ หุตฺวา อุปจา รสมาธิํ อาวหโนฺต ตถารูปปีติโสมนสฺสสมนฺนาคโต ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส อุปฺปาทาย โหตีติฯ ปสาทนีเยสุ ฐาเนสุ ปสาทสิเนหาภาเวน ถุสสมหทยตา ลูขตา, สา ตตฺถ อาทรคารวากร เณน วิญฺญายตีติ อาห **''อสกฺกจฺจกิริยาย สํสูจิตลูขภาเว''**ติฯ

กายจิตฺตทรถวูปสมลกฺขณา ปสฺสทฺธิ เอว ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌโงฺค, ตสฺส **ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส**ฯ

ปณีตโภชนเสวนตาติ ปณีตสปฺปายโภชนเสวนตาฯ **อุตุอิริยาปถสุข**คฺคหเณน สปฺปายอุตุอิริยาปถคฺคหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ตญฺหิ ติวิธํ สปฺปายํ เสวิยมานํ กายสฺส กลฺลตาปาทนวเสน จิตฺตสฺส กลฺลตํ อาวหนฺตํ ทุวิธายปิ ปสฺสทฺธิยา การณํ โหติฯ อเหตุกํ สเตฺตสุ ลพฺภมานํ สุขํ ทุกฺขนฺติ อยเมโก อโนฺต, อิสฺสราทิวิสมเหตุกนฺติ ปน อยํ ทุติโย, เอเต อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม ยถาสกํ กมฺมุนา โหตีติ อยํ มชฺฌิมา ปฏิปตฺติฯ มชฺฌโตฺต ปโยโค ยสฺส โหติ มชฺฌตฺตปโยโค, ตสฺส ภาโว **มชฺฌตฺตปโยคตา**ฯ อยญฺหิ ปหาย สารทฺธกายตํ ปสฺสทฺธกายตาย การณํ โหนฺตี ปสฺสทฺธิทฺวยํ อาวหติ, เอเตเนว สารทฺธกายปุคฺคลปริวชฺชนปสฺสทฺธกายปุคฺคลเสนานํ ตทาวหนตา สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ยถาสมาหิตาการสลฺลกฺขณวเสน คยฺหมาโน ปุริมุปฺปโนฺน สมโถ เอว **สมถนิมิตฺตํ**ฯ นานารมฺมเณ ปริพฺภมเนน วิวิธํ อคฺคํ เอตสฺสาติ พฺยโคฺค, วิเกฺขโปฯ ตถา หิ โส อนวฏฺฐานรโส ภนฺตตาปจฺจุปฏฺฐาโน จ วุโตฺตฯ เอกคฺคตาภาวโต พฺยคฺคปฏิปเกฺขติ **อพฺยโคฺค,** สมาธิฯ โส เอว นิมิตฺตนฺติ ปุเพฺพ วิย วตฺตพฺพํฯ เตนาห **“อวิเกฺขปเฏฺฐน จ อพฺยคฺคนิมิตฺต”**นฺติฯ

วตฺถุวิสทกิริยา อินฺทฺริยสมตฺตปฏิปาทนา จ ปญฺญาวหา วุตฺตา, สมาธานาวหาปิ ตา โหนฺติ สมาธานาวหภาเวเนว ปญฺญาวหภาวโตติ วุตฺตํ **“วตฺถุวิสท...เป.... เวทิตพฺพา”**ติฯ

กรณภาวนาโกสลฺลานํ อวินาภาวโต, รกฺขณโกสลฺลสฺส จ ตมฺมูลกตฺตา **“นิมิตฺตกุสลตา นาม กสิณนิมิตฺตสฺส อุคฺคหณกุสลตา”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **กสิณนิมิตฺตสฺสา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ อสุภนิมิตฺตสฺสาทิกสฺสปิ หิ ยสฺส กสฺสจิ ฌานุปฺปตฺตินิมิตฺตสฺส อุคฺคหณโกสลฺลํ นิมิตฺตกุสลตา เอวาติฯ

อติสิถิลวีริยตาทีหีติ อาทิ-สเทฺทน ปญฺญาปโยคมนฺทตํ ปโมทเวกลฺลญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส ปคฺคหณ**นฺติ ตสฺส ลีนสฺส จิตฺตสฺส ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน ลยาปตฺติโต สมุทฺธรณํฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย ลีนํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมิํ สมเย ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล วีริยสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล ปีติสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย ฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ลีนํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุสมุฏฺฐาปยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคิํ อุชฺชาเลตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ สุกฺขานิ เจว ติณานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ โคมยานิ ปกฺขิเปยฺย, สุกฺขานิ จ กฏฺฐานิ ปกฺขิเปยฺย, มุขวาตญฺจ ทเทยฺย, น จ ปํสุเกน โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส ปริตฺตํ อคฺคิํ อุชฺชาเลตุนฺติ? เอวํ สเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถ จ ยถาสกํ อาหารวเสน ธมฺมวิจยสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา สมุฏฺฐาปนาติ เวทิตพฺพํ, สา อนนฺตรํ วิภาวิตา เอวฯ

อจฺจารทฺธวีริยตาทีหีติ อาทิ-สเทฺทน ปญฺญาปโยคพลวตํ ปโมทุปฺปิลาวนญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **ตสฺส นิคฺคหณ**นฺติ ตสฺส อุทฺธตจิตฺตสฺส สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคาทิสมุฏฺฐาปเนน อุทฺธตาปตฺติโต นิเสธนํฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

‘‘ยสฺมิญฺจ โข, ภิกฺขเว, สมเย อุทฺธตํ จิตฺตํ โหติ, กาโล ตสฺมึ สมเย ปสฺสทฺธิส โมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนาย, กาโล อุเปกฺขาส โมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนายฯ ตํ กิสฺส เหตุ? อุทฺธตํ, ภิกฺขเว, จิตฺตํ, ตํ เอเตหิ ธเมฺมหิ สุวูป สมยํ โหติฯ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส มหนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุกาโม อสฺส, โส ตตฺถ อลฺลานิ เจว ติณานิ…เป…. ปํสุเกน จ โอกิเรยฺย, ภโพฺพ นุ โข โส ปุริโส ม หนฺตํ อคฺคิกฺขนฺธํ นิพฺพาเปตุนฺติ? เอวํ ภเนฺต’’ติ (สํ. นิ. ๕.๒๓๔)ฯ

เอตฺถาปิ ยถาสกํ อาหารวเสน ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคาทีนํ ภาวนา สมุฎฺฐาปนาติ เวทิตพฺ พาฯ ตตฺถ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส ภาวนา วุตฺตา เอว, สมาธิสโมฺพชฺฌงฺคสฺส วุจฺจมานา, อิตรสฺส อนนฺตรํ วกฺขติฯ

ปญฺญาปโยคมนฺทตายาติ ปญฺญาพฺยาปารสฺส อปฺปภาเวนฯ ยถา หิ ทานํ อโลภ ปฺปธานํ, สีลํ อโทสปฺปธานํ, เอวํ ภาวนา อโมหปฺปธานาฯ ตตฺถ ยทา ปญฺญา น พลวตี โหติ, ตทา ภาวนา ปุเพฺพนาปรํ วิเสสาวหา น โหติ, อนภิสงฺขโต วิย อาหาโร ปุริสสฺส โยคิโน จิตฺ ตสฺส อภิรุจึ น ชเนติ, เตน ตํ นิรสฺสาทํ โหติ, ตถา ภาวนาย สมฺมเทว อวีถิปฎิปตฺติยา อุปสม สุขํ น วินฺทติ, เตนาปิ จิตฺตํ นิรสฺสาทํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ปญฺญาปโยค…เป…. นิรสฺสาทํ โหตี’’**ติฯ ตสฺส สํเวคุปฺปาทนํ ปสาทุปฺปาทนญฺจ ติกิจฺฉนนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อฎฺฐ สํเวควตฺถู นี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ชาติชราพฺยาธิมรณานิ ยถารหํ สุคติยํ ทุคฺคติยญฺจ โหนฺตีติ ตทญฺญ เมว ปญฺจวิธพนฺธนาทิ-ขุปฺปิปาสาทิ-อญฺญมญฺญวิพาธนาทิเหตุกํ อปายทุกฺขํ ทฎฺฐพฺพํ, ตยิทํ สพฺพํ เตสํ เตสํ สตฺตานํ ปจฺจุปฺปนฺนภวนิสฺสิตํ คหิตนฺติ อตีเต อนาคเต จ กาเล วฎฺฎมูลกทุกฺ ขานิ วิสุํ คหิตานิฯ เย ปน สตฺตา อาหารูปชีวิโน, ตตฺถ จ อุฎฺฐานผลูปชีวิโน, เตสํ อเญฺญหิ อสาธารณํ ชีวิกทุกฺขํ อฎฺฐมํ สํเวควตฺถุ คหิตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย สมฺปหํสนตา**ติ อยํ สมฺปหํสิตพฺพสมเย วุตฺตนเยน เตน สํเวชนวเสน เจว ปสาทุปฺปาทนวเสน จ สมฺมเทว ปหํ สนา, สํเวคชนนปุพฺพกปสาทุปฺปาทเนน ภาวนาจิตฺตสฺส โตสนาติ อโตฺถฯ

สมฺมาปฎิปตฺตึ อาคมฺมาติ ลีนุทฺธจฺจวิรเหน สมถวีถิปฎิปตฺติยา จ สมฺมา อวิสมํ สมฺม เทว ภาวนาปฎิปตฺตึ อาคมฺมฯ **อลีน**นฺติอาทีสุ โกสชฺชปกฺขิยานํ ธมฺมานํ อนธิมตฺตตาย **อลีนํ,** อุทฺธจฺจปกฺขิยานํ อนธิมตฺตตาย **อนุทฺธตํ,** ปญฺญาปโยคสตฺติยา อุปสมสุขาธิคเมน จ **อนิรสฺ สาทํ,** ตโต เอว **อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ สมถวีถิปฎิปนฺนญฺจ**ฯ ตตฺถ อลีนตาย **ปคฺคเห,** อนุทฺธตตาย **นิคฺคเห,** อนิรสฺสาทตาย **สมฺปหํสเน น พฺยาปารํ อาปชฺชติ,** อลีนานุทฺธต ตาหิ อารมฺมเณ สมปฺปวตฺตํ, อนิรสฺสาทตาย สมถวีถิปฎิปนฺนํฯ สมปฺปวตฺติยา วา **อลีนํ อนุ ทฺธตํ,** สมถวีถิปฎิปตฺติยา **อนิรสฺสาท**นฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ **อยํ วุจฺจติ สมเย อชฺฌุเปกฺขนตา**ติ อยํ อชฺฌุเปกฺขิตพฺพสมเย ภาวนาจิตฺตสฺส ปคฺคหนิคฺคหสมฺปหํสเนสุ พฺยาวฎตาสงฺขาตํ ปฎิ ปกฺขํ อภิภุยฺย เปกฺขนา วุจฺจติฯ

ปฎิปกฺขวิกฺขมฺภนโต วิปสฺสนาย อธิฎฺฐานภาวูปคมนโต จ อุปจารชฺฌานมฺปิ สมาทา นกิจฺจนิปฺผตฺติยา ปุคฺคลสฺส สมาหิตภาวสาธนเมวาติ ตตฺถ สมธุรภาเวนาห **‘‘อุปจารํ วา อปฺ ปนํ วา’’**ติฯ

อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคฎฺฐานิยา ธมฺมาติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

อนุโรธวิโรธวิปฺปหานวเสน มชฺฌตฺตภาโว อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคสฺส การณํ ตสฺมึ สติ สิชฺฌนโต, อสติ จ อสิชฺฌนโต, โส จ มชฺฌตฺตภาโว วิสยวเสน ทุวิโธติ อาห **“สตฺตมชฺฌตฺตตา สงฺขารมชฺฌตฺตตา”**ติฯ ตทุภเย จ วิรุชฺฌนํ ปสฺสทฺธิสโมฺพชฺฌงฺคภาวนาย เอว ทูรีกตนฺติ อนุรุชฺฌนเสฺสว ปหานวิธึ ทเสฺสเนฺตน **“สตฺตมชฺฌตฺตตา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“สตฺตสงฺขารเกลายนปุคฺคลปริวชฺชนตา”**ติฯ อุเปกฺขาย หิ วิเสสโต ราโค ปฏิปโกฺขฯ ตถา จาห ‘‘อุเปกฺขา ราคพหุลสฺส วิสุทฺธิมโคฺค’’ติ (วิสุทฺธิ. ๑.๒๖๙)ฯ

ทุวีหากาเรหีติ กมฺมสฺสกตาปจฺจเวกฺขณํ อตฺตสุญฺญตาปจฺจเวกฺขณนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิฯ **ทฺวีเหวา**ติ อวธารณํ สงฺขฺยาสมานตายฯ **อสฺสามิกภาโว** อนตฺตนิยตาฯ สติ หิ อตฺตนิ ตสฺส กิญฺจนภาเวน จีวรํ อญฺญญฺจ กิญฺจิ อตฺตนิยํ นาม สิยา, โส ปน โกจิ นเตฺถวาติ อธิปฺปาโยฯ **อนทฺธนิย**นฺติ น อทฺธานกฺขมํ, น จิรฏฺฐายิ อิตฺตรํ อนิจฺจนฺติ อโตฺถฯ **ตาวกาลิก**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ

มมายตีติ มมตฺตํ กโรติ, ‘‘มม’’นฺติ ตณฺหาย ปริคฺคยฺห ติฏฺฐติฯ **ธนายนฺตา**ติ ธนํ ทฺรพฺยํ กโรนฺตาฯ

อยํ สติปฏฺฐานเทสนา ปุพฺพภาคมคฺควเสน เทสิตาติ ปุพฺพภาคิยโพชฺฌเงฺค สนฺธายาห **“โพชฺฌงฺคปริคฺคาหิกา สติ ทุกฺขสจฺจ”**นฺติฯ

โพชฺฌงฺคปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา

๑๑๙. **ยถาสภาวโต**ติ อวิปรีตสภาวโต พาธนลกฺขณโต, โย โย วา สภาโว **ยถาสภาโว,** ตโต, รุปฺปนาทิกกฺขฬาทิสภาวโตติ อโตฺถฯ **ชนิกํ สมุฏฺฐาปิก**นฺติ ปวตฺตลกฺขณสฺส ทุกฺขสฺส ชนิกํ นิมิตฺตลกฺขณสฺส สมุฏฺฐาปิกํฯ **ปุริมตณฺห**นฺติ ทุกฺขนิพฺพตฺติโต ปุเรตรสิทฺธํ ตณฺหํฯ

สสนฺตติปริยาปนฺนานํ ทุกฺขสมุทยานํ อปฺปวตฺติภาเวน ปริคฺคยฺหมาโน นิโรโธปิ สสนฺตติปริยาปโนฺน วิย โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“อตฺตโน วา จตฺตาริ สจฺจานี”**ติฯ **ปรสฺส วา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห ภควา – ‘‘อิมสฺมึเยว พฺยามมเตฺต กเฬวเร สสญฺญิมฺหิ สมนเก โลกญฺจ ปญฺญเปมิ, โลกสมุทยญฺจ ปญฺญเปมิ, โลกนิโรธญฺจ ปญฺญเปมิ, โลกนิโรธคามินิปฏิปทญฺจ ปญฺญเปมี’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗)ฯ กถํ ปน อาทิกมฺปิโก นิโรธสจฺจานิ ปริคฺคณฺหาตีติ? อนุสฺสวาทิสิทฺธมาการํ ปริคฺคณฺหาติ, เอวญฺจ กตฺวา โลกุตฺตรโพชฺฌเงฺค อุทฺทิสฺสปิ ปริคฺคโห น วิรุชฺฌติฯ **ยถาสมฺภวโต**ติ สมฺภวานุรูปํ, ฐเปตฺวา นิโรธสจฺจํ เสสสจฺจวเสน สมุทยวยา เวทิตพฺพาติ อโตฺถฯ

จตุสจฺจปพฺพวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

‘‘อฏฺฐิกสงฺขลิกํ สมํส’’นฺติอาทิกา สตฺต สิวถิกา อฏฺฐิกกมฺมฏฺฐานตาย อิตราสํ อุทฺธุมาตกาทีนํ สภาเวเนวาติ นวนฺนํ สิวถิกานํ อปฺปนากมฺมฏฺฐานตา วุตฺตาฯ **เทฺวเยวา**ติ ‘‘อานาปานํ, ทฺวตฺตึสากาโร’’ติ อิมานิ เทฺวเยวฯ **อภินิเวโส**ติ วิปสฺสนาภินิเวโส, โส ปน สมฺมสนียธเมฺม ปริคฺคโหฯ อิริยาปถา อาโลกิตาทโย จ รูปธมฺมานํ อวตฺถาวิเสสมตฺตตาย น สมฺมสนุปคา วิญฺญตฺติอาทโย วิยฯ นีวรณโพชฺฌงฺคา อาทิโต น ปริคฺคเหตพฺพาติ วุตฺตํ **“อิริยาปถ...

เป.... น ชายตี’’ติฯ เกสาทิอปเทเสน ตทุปาทานธมฺมา วิย อิริยาปถาทิอปเทเสน ตทวตฺถารูปธมฺมา ปริคฺคยฺหนฺติ, นีวรณาทิมุเขน จ ตํ สมฺปยุตฺตา ตํนิสฺสยธมฺมาติ อธิปฺปาเยน มหาสีวเตฺถโร **‘‘อิริยาปถาทีสุปิ อภินิเวโส ชายตี**’’ติ อาหฯ **อตฺถิ นุ โข เม**ติอาทิ ปน สภาวโต อิริยาปถาทีนํ อาทิกมฺมิกสฺส อนิจฺฉิตภาวทสฺสนํฯ อปริญฺญาปุพฺพิกา หิ ปริญฺญาติฯ

๑๓๗. กามํ ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขู’’ติอาทินา อุเทฺทสนิเทฺทเสสุ ตตฺถ ตตฺถ ภิกฺขุคฺคหณํ กตํ, ตํ ปฏิปตฺติยา ภิกฺขุภาวทสฺสนตฺถํ, เทสนา ปน สพฺพสาธารณาติ ทเสฺสตุํ **‘‘โย หิ โกจิ, ภิกฺขเว**’’อิเจฺจว วุตฺตํ, น ภิกฺขุเยวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘โย หิ โกจิ, ภิกฺขุ วา**’’ติอาทิมาหฯ **ทสฺสน**มเคฺคน ญาตมริยาทํ อนติกฺกมิตฺวา ชานนฺตี สิขาปฺปตฺตา อคฺคมคฺคปญฺญา อญฺญา นาม, ตสฺส ผลภาวโต อคฺคผลมฺปีติ อาห **‘‘อญฺญาติ อรหตฺต**’’นฺติฯ อปฺปตเรปิ กาเล สาสนสฺส นิยฺยานิกภาวํ ทเสฺสโนฺตติ โยชนาฯ

๑๓๘. **นิยฺยาเตโนฺต**ติ นิคเมโนฺตฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

สติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ มูลปริยายวคฺควณฺณนาฯ

ปฐโม ภาโค นิฏฺฐิโตฯ

ฯ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺสฯ

มชฺฌิมนิกาเย

มูลปณฺณาส-ฏีกา

(ทุติโย ภาโค)

๒. สีหนาทวโคฺค

๑. จูฬสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

๑๓๙. สุตฺตเทสนาวตฺถุสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส อุปฺปตฺติ อฏฺฐุปฺปตฺติ, สา ตสฺส อตฺถีติ **อฏฺฐุปฺปตฺติโก**ติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **ลาภสกฺการปจฺจยา**ติ ลาภสกฺการนิมิตฺตํ, ภควโต สงฺฆสฺส จ อุปฺปนฺนลาภสกฺการเหตุ, อตฺตโน วา ลาภสกฺการุปฺปาทนเหตุฯ **ติตฺถิยปริเทวิเต**ติ ติตฺถิยานํ ‘‘กึ โภ สมโณเยว โคตโม สมโณ’’ติอาทินา วิปฺปลปนิมิตฺตํฯ **‘‘มหาลาภสกฺการโร อุปฺปชฺชี’’**ติ วตฺวา สมนฺตปาสาทิกตฺถํ ตสฺส อุปฺปตฺติการณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จตุปฺปมาณิโก หี’’**ติอาทิมาหฯ จตฺตาริ ปมาณานิ จตุปฺปมาณานิ, จตุปฺปมาณานิ เอตสฺส อตฺถีติ **จตุปฺปมาณิโก**ฯ โลโกเยว สงฺคมฺม สมาคมฺม วสนเฏฺฐน **โลกสนฺนิวาโส,** สตฺตกาโยติ อโตฺถฯ ปมินาติ อุฬารตาทิวิเสสํ เอเตนาติ ปมาณํ (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๖๕) รูปํ รูปกาโย ปมาณํ เอตสฺสาติ **รูปปฺปมาโณ**ฯ ตโต เอว รูเป ปสโนฺนติ **รูปปฺปสโนฺน**ฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโย ฯ **โฆโส**ติ ปวตฺตถุติโฆโส (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๖๕)ฯ **ลูข**นฺติ ปจฺจยลูขตาฯ **ธโมฺม**ติ สีลาทโย คุณธมฺมา อธิเปฺปตาฯ

เตสํ ปุคฺคลานํฯ **อาโรห**นฺติ อุจฺจตํฯ สา จ โข ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ปมาณยุตฺตา ทฏฺฐพฺพาฯ **ปริณาห**นฺติ นาติกิสนาติถูลตาวเสน มิตปริณาหํฯ **สณฺฐาน**นฺติ เตสํ เตสํ องฺคปจฺจงฺคานํ สุสณฺฐิตตํฯ **ปาริปูริ**นฺติ สเพฺพสํ สรีราวยวานํ ปริปุณฺณตํ อเวกลฺลตํฯ **ตตฺถ ปมาณํ คเหตฺวา**ติ ตสฺมิํ รูเป รูปสมฺปตฺติยํ ปมาณภาวํ อุปาทายฯ **ปสาทํ ชเนตี**ติ อธิโมกฺขํ อุปฺปาเทติฯ

ปรวณฺณนายาติ ‘‘อมุโก เอทิโส จ เอทิโส จา’’ติ ยสคุณวจเนนฯ **ปรโถมนายา**ติ สมฺมุขาว ปรสฺส สิลาฆุปฺปาทเนน อภิตฺถวเนนฯ **ปรปสํสนายา**ติ ปรมฺมุขา ปรสฺส คุณสํกิตฺตเนนฯ **ปรวณฺณหาริกายา**ติ ปรมฺปรวณฺณหาริกาย ปรมฺปราย ปรสฺส กิตฺติสทฺทูปสํหาเรนฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ฐิติโฆเสฯ

จีวรลูขนฺติ ถูลชิณฺณพหุตุนฺนกตาทิํ จีวรสฺส ลูขภาวํฯ **ปตฺตลูข**นฺติ อเนกคนฺถิกาหตาทิํ ปตฺตสฺส ลูขภาวํฯ **วิวิธํ วา ทุกฺกรการิก**นฺติ ธุตงฺคเสวนาทิวเสน ปวตฺตํ นานาวิธํ ทุกฺกรจริยํฯ

สีลํ วา ปสฺสิตฺวาติ สีลปาริปูริวเสน วิสุทฺธํ กายวจีสุจริตํ ญาณจกฺขุนา ปสฺสิตฺวาฯ ฌานาทิอธิคมสิทฺธํ **สมาธิํ วา**ฯ วิปสฺสนาภิญฺญาสงฺขาตํ **ปญฺญํ วา**ฯ

ภควโต สรีรํ ทิสฺวาติ สมฺพโนฺธฯ **รูปปฺปมาโณปิ สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติ** อปริมิตกาลสมฺปจิตปุญฺญานุภาวนิปฺผนฺนาย สพฺพโส อนวชฺชาย สพฺพาการปริปุณฺณาวยวาย รูปกายสมฺปตฺติยา สมนฺตปาสาทิกตฺตา, ยสฺสา รุจิรภาโว วิสุเทฺธ วิคตวลาหเก เทเว ปุณฺณมาสิยํ ปริปุณฺณกลาภาคมณฺฑลํ จนฺทมณฺฑลํ อภิวิตฺวา อติโรจติ, ปภสฺสรภาโว สรทสมยํ สํวทฺธิตทิคุณเตชกิรณชาลสมุชฺชลํ สูริยมณฺฑลํ อภิภวติ, โสมฺมกิรณรสสมุชฺชลภาเวหิ ตทุภเยหิ อภิภุยฺย วตฺตมานํ เอกสฺมิํ ขเณ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ วิโชฺชตนสมตฺถํ มหาพฺรหฺมุโน ปภาสมุทยํ อภิวิหจฺจ ภาสเต ตปเต วิโรจติ จฯ

สติปิ องฺคปริจฺจาคาทีนํ ทานปารมิภาเว ปริจฺจาควิเสสภาวทสฺสนตฺถเญฺจว สุทุกฺกรภาวทสฺสนตฺถญฺจ **องฺคปริจฺจาคา**ทิคฺคหณํ, ตตฺถาปิ จ องฺคปริจฺจาคโต วิสุํ **นยนปริจฺจาค**คฺ

คหณํ, ปริจฺจาคภาวสามญฺญปิ รชฺชปริจฺจาคโต **ปุตฺตทารปริจฺจาค**คฺคหณญฺจ กตํฯ **อาทินา นเยนา**ติ **อาทิ**-สทฺเทน ปุพฺพโยคปุพฺพจริยาทิเหตุสมฺปตฺติยา, ''อิติปิ โส ภควา''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๕๗, ๒๕๕) วุตฺตาย ผลสมฺปตฺติยา, ''โส ธมฺมํ เทเสตี''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๒๕๕) วุตฺตาย สตฺตุปการกิริยาย จ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สมฺมาสมฺพุเทฺธเยว ปสีทติ** ยถาวุตฺตคุณานํ อนญฺญสาธารณภาวโต อจฺฉริยพฺภุตภาวโต จฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

''จีวรลูขํ ทิสฺวา''ติ วตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ **''สเจ ภควา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สาณปํสุกูลจีวเรนา**ติ มตกเฬวรํ ปลิเวเฐตฺวา ฉฑฺฑิเตน ตุมฺพมตฺต กิมี ปปฺโผเฏตฺวา คหิเตน สาณปํสุกูลจีวเรนฯ **ภาริย**นฺติ ครุกํ, ทุกฺกรนฺติ อโตฺถฯ วธุยุวตีมชฺฌิมิตฺถิวเสน, พาลโยพฺพนปุราณวเสน วา **ติวิธนาฏกตาฯ หเรณุยูสํ** มณฺฑลกลายรโสฯ ''ยาเปสฺสติ นามา''ติ นาม-สทฺทํ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ นาม-สทฺทโยเคน หิ อนาคตกาลสฺส วิย ปโยโค, ยาเปติ อิเจฺจว อโตฺถฯ **อปฺปาณก**นฺติ นิรสฺสาสํ นิโรธิตสฺสาสปสฺสาสํฯ

สมาธิคุณนฺติ สาธารณโต วุตฺตมตฺถํ วิวรติ ฌานาทิคฺคหเณนฯ มานทพฺพนิมฺมทเนน นิพฺพิเสวนภาวาปาทนมฺปิ ทมนเมวาติ วุตฺตํ **''ปาถิกปุตฺตทมนาทีนี''**ติฯ **อาทิ**-สเทฺทน สจฺจกาฬวกพกทมนาทีนํ สงฺคโหฯ **พาเวรุ**นฺติ เอวํนามกํ วิสยํฯ **สรสมฺปโนฺน**ติ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคเตน สเรน สมนฺนาคโตฯ เตน พฺรหฺมสฺสรตากรวีกภาณิตาทสฺสเนน ลกฺขณหารนเยน อวเสสลกฺขณปาริปูรึ วิย ตทวินาภาวโต พุทฺธานํ เทสนาวิลาสญฺจ วิภาเวติฯ

หตปฺปภาติ พุทฺธานุภาเวน วิคตเตชาฯ **กาฬปกฺขูปเม**ติ สตฺตานํ พฺยาโมหนฺธการาภิภเวน กาฬปกฺขรตฺตูปเมฯ **สูริเย**ติ สูริเย อุทยิตฺวา โอภาเสเนฺตติ อธิปฺปาโยฯ

สิงฺฆาฏเกติ ติโกณรจฺฉายํฯ **จตุเกฺก**ติ สนฺธิยํฯ **ปริเทวนฺตี**ติ อนุตฺถุนนวเสน วิปฺปลปนฺติฯ โสกาธิกกโต หิ วจีปลาโป ปริเทโวฯ **โลเก อุปฺปชฺชมาเนเยว อุปฺปนฺนา**ติ อตฺตโน ทิฏฺฐิวาทสฺส ปุราตนภาวํ ทีเปนฺติฯ

เสสปเทสุปีติ ''อิธ ทุติโย สมโณ''ติอาทีสุ เสสวาเรสุปิ (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๒๔๑-๒๔๒) ยถา หิ ''วิวิเจฺจว กาเมหี''ติ (ปารา. ๑๑; ที. นิ. ๑.๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) เอตฺถ กโต นิยโม ''วิวิจฺจ อกุสเลหี''ติ (ปารา. ๑๑; ที. นิ. ๑.๒๒๖; สํ. นิ. ๒.๑๕๒; อ. นิ. ๔.๑๒๓) เอตฺถาปิ กโตเยว โหติ สาวธารณเสฺสว อตฺถสฺส อิจฺฉิตพฺพตฺตา, เอวมิธาปีติฯ เตนาห **''ทุติยาทโยปี''**ติอาทิฯ สามญฺญผลาธิคมวเสน นิปฺปริยายโต สมณภาโวติ เตสํ วเสเนตฺถ จตฺตาโร สมณา เทสิตาติ ตมตฺถํ สุตฺตนฺตเรน สมเตฺถตุํ **''เตเนวาหา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปฏิปตฺติกฺกเมน เทสนากฺกเมน จ สกทาคามิอาทีนํ ทุติยาทิตา วุตฺตาติ โสตาปนฺนสฺส ปฐมตา อวุตฺตสิทฺธาติ น โจทิตาฯ **ผลฏฺฐกสมณาว อธิเปฺปตา** สมิตปาปสมณคฺคหณโตฯ กสฺมา ปเนตฺถ **มหาปรินิพฺพาเน** วิย มคฺคฏฺฐา ตทตฺถาย ปฏิปนฺนา จ น คหิตาติ? เวเนยฺยชฺฌาสยโตฯ ตตฺถ หิ มคฺคาธิคมตฺถาย วิปสฺสนาปิ อิโต พหิทฺธา นตฺถิ, กุโต มคฺคผลานีติ ทเสฺสเนฺตน ภควตา ''ญายสฺส ธมฺมสฺส ปเทสวตฺตี, อิโต พหิทฺธา สมโณปิ นตฺถี''ติ วุตฺตํฯ อิธ ปน นิฏฺฐานปฺปตฺตเมว ตํตํสมณภาวํ คณฺหเนฺตน ผลฏฺฐกสมณาว คหิตา ''มคฺคฏฺฐโต ผลโฏฺฐ สวิเสสํ ทกฺขิเณโยฺย''ติฯ สฺวายมโตฺถ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ เทสนาเภเทเนว วิญฺญายตีติฯ

ริตฺตาติ วิวิตฺตาฯ **ตุจฺฉา**ติ นิสฺสารา ปฏิปนฺนกสาราภาวโตฯ ปวทนฺติ เอเตหีติ **ปวาทา,** ทิฏฺฐิคติกานํ นานาทิฏฺฐิทีปกา สมยาติ อาห **''จตฺตาโร สสฺสตวาทา''**ติอาทิฯ ตตฺถ ยํ

วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต อาคมิสฺสติฯ **เต**ติ ยถาวุตฺตสมณาฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘ปรปฺปวาทา’’ติ วุเตฺต พาหิรกสมเยฯ

ยนฺติ ยสฺมึฯ ภุมฺมเตฺถ หิ อิทํ ปจฺจตฺตวจนํฯ ญาโย วุจฺจติ สห วิปสฺสนาย อริยมโคฺคฯ เตน หิ นิพฺพานํ ญายติ คมฺมติ ปฏิวิชฺฌตีติฯ โส เอว นิพฺพานสมฺปาปกเหตุตาย ธโมฺมติ อาห **‘‘ญายสฺส ธมฺมสฺสา’’**ติฯ

เตสํ ปรปฺปวาทสาสนานํ **อเขตฺตตา เขตฺตตา จ อริยมคฺคสฺส** อภาวภาวา สุปริสุทฺธสฺส สีลสฺส สุปริสุทฺธาย สมถวิปสฺสนาย **อภาวโต สาวโต จ**ฯ ตทุภยญฺจ ทุรกฺขาตสฺวากฺขาตภาวเหตุกํ, โส จ อสมฺมาสมฺพุทฺธสมฺมาสมฺพุทฺธปเวทิตตายาติ ปราชิกาย สตฺถุ วิปตฺติเหตุตาย สาสนสฺส อนิยฺยานภาโวติ ทเสฺสติฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปริยายโต จ ปาฬิยา จ สมเตฺถตุํ **‘‘เตนาห ภควา’’**ติอาทินา ปาฬึ ทเสฺสตฺวา อุปมาปเทเสน ตตฺถ สุตฺตํ วิภาเวโนฺต **‘‘ยสฺมา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยสฺมา เอกจฺจานํ วิเสสโต สีหานํ ปุริมํ ปาททฺวยํ หตฺถกิจฺจมฺปิ กโรติ, ตสฺมา อาห **‘‘สุรตฺตหตฺถปาโท’’**ติฯ **สีหสฺส เกสา** นาม เกสรายตนา ขนฺธโลมาฯ **โคจริยหตฺถิกุลํ** นาม ปกติหตฺถิกุลํ, ยํ ‘‘กาลาวก’’นฺติปิ วุจฺจติฯ **โฆฏโก** นาม อสฺสขฬุโงฺกฯ สิเนรุปริภเณฺฑ สิมฺพลิรุเกฺขหิ สญฺฉาทิโต ปญฺญาสโยชโน ทโห สิมฺพลิทโห, ตํ ปริวาเรตฺวา มหนฺตํ สิมฺพลิวนํ, ตํ สนฺธายาห **‘‘สิมฺพลิทหวเน’’**ติฯ อญฺญติตฺถาวาสภูมิยํ อิเมสุ สมเณสุ เอกโจฺจ น อุปฺปชฺชติ, อีทิโส ปเนตฺถ วิกโปฺป นตฺถิ, สเพฺพน สพฺพํ น อุปฺปชฺชเนฺตวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอกสมโณปี’’**ติ อาหฯ **อริยมคฺคปริกฺขเต**ติ อริยมคฺคุปฺปตฺติยา อภิสงฺขเต, ยทา สาสนิกานํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อริยมโคฺค ทิพฺพติ, ตทาติ อโตฺถฯ

สมฺมาติ สุฏฺฐุฯ สุฏฺฐุ นทนํ นาม เหตุยุตฺตํ สุฏฺฐุ กตฺวา กถนนฺติ อาห **‘‘เหตุนา’’**ติฯ โส จ เหตุ อวิปรีโต เอว อิจฺฉิตโพฺพติ อาห **‘‘นเยนา’’**ติ, ญาเยนาติ อโตฺถฯ เอวํภูโต จ โส ยถาธิเปฺปตตฺถํ กโรติ สาเธตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘การเณนา’’**ติฯ ยทิ ติรจฺฉานสีหสฺส นาโท สพฺพติรจฺฉานเอกจฺจมนุสฺสามนุสฺสนาทโต เสฏฺฐตฺตา เสฏฺฐนาโท, กิมงฺค ปน ตถาคตสีหนาโทติ อาห **‘‘สีหนาทนฺติ เสฏฺฐนาท’’**นฺติฯ ยทิ ติรจฺฉานสีหนาทสฺส เสฏฺฐนาทตา นิพฺภยตาย อปฺปฏิสตฺตุตาย อิจฺฉิตา, ตถาคตสีหนาทเสฺสว อยมโตฺถ สาติสโยติ อาห **‘‘อภีตนาทํ อปฺปฏินาท’’**นฺติฯ อิทานิสฺส เสฏฺฐนาทภาวํ การเณน ปฏิปาเทโนฺต **‘‘อิเมสญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ เตน ‘‘สมฺมา’’ติ วุตฺตมตฺถํ สมเตฺถติฯ ตตฺถ **อตฺถิตายา**ติ อิมินา สีหนาทสฺส อุตฺตมตฺถตํ ทเสฺสติฯ ภูตโฏฺฐ หิ อุตฺตมโฏฺฐฯ ตาย เอว ภูตฏฺฐตาย อภีตนาทตาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิเม สมณา…เป.… นาม โหตี’’**ติ อาหฯ อฏฺฐตญฺหิ วทโต กุโตจิ ภยํ วา อาสงฺกา วา สิยาติ ‘‘อิเธว’’ติ นิยมสฺส อวิปรีตตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อมฺหากมฺปิ…เป.… อปฺปฏินาโท นาม โหตี’’**ติ อาหฯ ยญฺหิ อญฺญตฺถาปิ อตฺถิ, ตํ อิเธวาติ อวธาเรตุํ น ยุตฺตนฺติฯ

๑๔๐. **โข**ติ อวธารเณฯ เตน วิชฺชติ เอวาติ ทเสฺสติฯ ยนฺติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตนฺติ อาห **‘‘เยน การเณนา’’**ติฯ **ติตฺถํ นาม ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิโย** ตพฺพินิมุตฺตสฺส กสฺสจิ ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตสฺส อภาวโตฯ ปารคมนสงฺขาตํ ตรณํ ทิฏฺฐิคติกานํ (อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๖๒) ตตฺถ ตเตฺถว อปราปรํ อุมฺมุชฺชนนิมฺมุชฺชนวเสน ปิลวนนฺติ อาห **‘‘ตรนฺติ อุปฺปลวนฺตี’’**ติฯ **อุปฺปาเทตา**ติ ปูรณาทิโกฯ ติเตฺถ ชาตาติ **ติตฺถิยา,** ยถาวุตฺตํ วา ทิฏฺฐิคตสงฺขาตํ ติตฺถํ เอเตสํ อตฺถีติ ติตฺถิกา, ติตฺถิกา เอว **ติตฺถิยา**ฯ อสฺสสนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา **อสฺสาโส,** อวสฺสโยฯ

ปกตตฺถนิเทฺทโส ยํ-ตํ-สโทฺทติ ตสฺส ‘‘ภควตา’’ติอาทีหิ ปเทหิ สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตสฺส เยน อภิสมฺพุทฺธภาเวน ภควา ปกโต สตฺถุภาเวน อธิคโต สุปากโฏ จ, ตํ อภิสมฺพุทฺธภาวํ สทฺธึ อาคมนปฏิปทาย อตฺถภาเวน ทเสฺสโนฺต **“โย โส...เป.... อภิสมฺพุโทฺธ”**ติ อาหฯ สติปิ ญาณทสฺสนสทฺทานํ อิธ ปญฺญาเววจนภาเว เตน เตน วิเสเสน เนสํ สวิสเย วิเสสปฺปวตฺติทสฺสนตฺถํ (สารตฺถ. ฏี. ปริวาร ๓.๑) อสาธารณวิเสสวเสน วิชฺชาตฺตยวเสน วิชฺชาภิญฺญานาวรณวเสน สพฺพญฺญุตญฺญาณมํสจกฺขุวเสน ปฏิเวธเทสนาญาณวเสน จ เต โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต **“เตสํ เตส”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาสยานุสยํ ชานตา** อาสยานุสยญาเณน, **สพฺพํ เญยฺยธมฺมํ ปสฺสตา** สพฺพญฺญุตานาวรณญาเณหิฯ **ปุเพฺพนิวาสาทีหี**ติ ปุเพฺพนิวาสอาสวกฺขยญาเณหิฯ อนญฺญสาธารณปุญฺญานุภาวนิพฺพโตฺต อนุตฺตรญาณาธิคมลทฺธปฺปราวตฺตโก จ ภควโต รูปกาโย อติกฺกเมฺมว เทวานํ เทวานุภาวํ วตฺตตีติ อาห **“สพฺพสตฺตานํ... เป.... ปสฺสตา”**ติฯ **ปฏิเวธปญฺญายา**ติ มคฺคปญฺญายฯ ตาย หิ สพฺพโส เญยฺยธเมฺมสุ สโมฺมหสฺส วิธมิตตฺตา ปจฺฉา ปวตฺตชานนํ ตสฺส ชานนํ วิย วุจฺจติฯ

อรีนนฺติ กิเลสารีนํ, ปญฺจวิธมารานํ วา สาสนปจฺจตฺถิกานํ วา อญฺญติตฺถิยานํ, เตสํ หนนํ ปาฏิหาริเยหิ อภิภวนํ อปฺปฏิภานตากรณํ อชฺฌุเปกฺขนํ วาฯ **เกสิวินยสุตฺต**เญฺจตฺถ (อ. นิ. ๔.๑๑๑) นิทสฺสนํฯ ตถา จ ฐานาฏฺฐานาทีนิ วา **ชานตา,** ยถากมฺมุปเค สเตฺต **ปสฺสตา,** สวาสนานมาสวานํ ขีณตฺตา **อรหตา,** อภิเญฺญยฺยาทิเภเท ธเมฺม อภิเญฺญยฺยาทิโต อวิปรีตาวโพเธน **สมฺมาสมฺพุเทฺธน**ฯ อถ วา ตีสุ กาเลสุ อปฺปฏิหตญาณตาย **ชานตา,** กายกมฺมาทีนํ ญาณานุปริวตฺตเนน นิสมฺมการิตาย **ปสฺสตา,** รวาทีนมฺปิ (สารตฺถ. ฏี. ปริวาร ๓.๑) อภาวสาธิกาย ปหานสมฺปทาย **อรหตา,** ฉนฺทาทีนํ อหานิเหตุภูตาย อกฺขยปฏิภานสาธิกาย สพฺพญฺญุตาย **สมฺมาสมฺพุเทฺธน**ฯ เอวํ ทสพลอฏฺฐารสาเวณิกพุทฺธธมฺมวเสนปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ **เย**ติ จตฺโร ธเมฺมฯ **อตฺตนี**ติ อเมฺหสุฯ น ราชราชมหามตฺตาทีสุ อุปตฺถมฺภํ สมฺปสฺสมานา, น กายพลํ สมฺปสฺสมานาติ โยชนาฯ

อุปฺปนฺนปสาโทติ อเวจฺจปฺปสาทํ วทติฯ วกฺขติ หิ ‘‘จตฺตาริ โสตาปนฺนสฺส องฺคานิ กถิตานี’’ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๐)ฯ กามํ อเสกฺขาปิ อเสกฺขาย สมสิกฺขตาย สหธมฺมิกา เอว, จิณฺณพฺรหฺมจริยตาย ปน สหธมฺมํ จรนฺตีติ น วตฺตพฺพาติ อเสกฺขวาโร น คหิโตฯ **สเพฺพเปเต**ติ เอเต ยถาวุตฺตา ภิกฺขุอาทโย โสตาปนฺนาทโย จ ปุถุชฺชนา อริยา จาติ สเพฺพปิ เอเต ตํตํสิกฺขาหิ สมานธมฺมตฺตา สหธมฺมตฺตา **“สหธมฺมิกา”**ติ วุจฺจนฺติฯ อิทานิ นิพฺพตฺติตอริยธมฺมวเสเนว สหธมฺมิเก ทเสฺสโนฺต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ **มคฺคทสฺสนมฺหี**ติ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน สจฺจปฏิเวเธน ‘‘นว มคฺคงฺคานิ, อฏฺฐ โพชฺฌงฺคานี’’ติอาทินา วิวาโท นตฺถิฯ **เอกธมฺมจาริตายา**ติ สมานธมฺมจาริตายฯ น หิ ปฏิวิทฺธสจฺจานํ ‘‘มยา ธโมฺม สุทิโฏฺฐ, ตยา ทุทฺทิโฏฺฐ’’ติอาทินา วิวาโท อตฺถิฯ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สงฺฆาตตา หิ เต อุตฺตมปุริสาฯ **อิมินา**ติ ‘‘สหธมฺมิกา โข ปนา’’ติอาทิวจเนนฯ ตตฺถ **ปิยมนาป**คฺคหเณน สีเลสุ ปริปูรการิตาปเทเสน เอกเทเสน คหิตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺตึ ปริปุณฺณํ กตฺวา ทเสฺสติฯ เย หิ สมฺปนฺนสีลา สุวิสุทฺธทสฺสนา, เต วิญฺญูนํ ปิยา มนาปาติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อตฺถิ โข โน อาวุโส’’ติอาทินยปฺปวเตฺตน รตนตฺตยปสาทโชตเนน **อกฺขาตา** เตสุ เตสุ สุตฺตปเทเสสุฯ

๑๔๑. **สตฺถริ ปสาโท**ติ **ปสาท**คฺคหเณน ‘‘ภควตา’’ติอาทินา วา ปสาทนียา ธมฺมา คหิตาฯ เตน พุทฺธสุพุทฺธตํ ทเสฺสติ, ตถา **“ธเมฺม ปสาโท”**ติ อิมินา ธมฺมสุธมฺมตํ, อิตเรน สงฺฆสุปฺปฏิปนฺนตํฯ เยน จิเตฺตน อญฺญตฺถ อนุปลพฺภมาเนน สาสเนเยว สมโณ อิโต พหิทฺธา นตฺถีติ อยมโตฺถ, สมฺมเทว, ปติฏฺฐาปิโตติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺรายํ โยชนา – ยสฺมา สมฺมาสมฺพุ

โทฺธ อมฺหากํ สตฺถา, ตสฺมา อตฺถิ โข โน, อาวุโส, สตฺถริ ปสาโท, สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา จสฺส สฺวาขาโต ธมฺโมติ อตฺถิ ธมฺเม ปสาโท, ตโต เอว จ อตฺถิ สีเลสุ ปริปูรการิตาติ สหธมฺมิกา… เป…. ปพฺพชิตา จาติ เอวเมตฺถ สตฺถริ ปสาเทน ธมฺเม ปสาโท, เตน สงฺฆสุปฺปฏิปตฺตีติ อยญฺจ นโย เลเสนปิ ปรปฺปวาเทสุ นตฺถีติ อิเธว สมโณ…เป…. สมเณหิ อเญฺญหีติฯ

ปฏิวิทฺธสจฺจานํ ปหีนานุโรธานํ เคหสฺสิตเปมสฺส อสมฺภโว เอวาติ **“อิทานี”**ติ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ ‘‘อุปชฺฌาเยน, ภิกฺขเว, สทฺธิวิหาริกมฺหิ ปุตฺตเปมํ อุปฏฺฐเปตพฺพํ’’ติอาทิวจนํ (มหาว. ๖๕) กถนฺติ? นยิทํ เคหสฺสิตเปมํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตํสทิสตฺตา ปน เปมมุเขน วุโตฺต เมตฺตาเสฺนโหฯ น หิ ภควา ภิกฺขู สํกิเลเส นิโยเชติฯ **เอวรูปํ เปมํ สนฺธายา**ติ ปสาทาวหคุณาวหโตปูรณาทีสุ ภตฺติ ปสาโท น โหติ, ปสาทปติรูปกา ปน โลภปวตฺตีติ ทฏฺฐพฺพาฯ **เถโร**ติ มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถโรฯ เยน **อฏฺฐกถา** โปตฺถกํ อาโรปิตาฯ **เอโกว สตฺถา** อนญฺญสาธารณคุณตฺตา, อญฺญถา อนจฺฉริยตฺตา สตฺถุลกฺขณเมว น ปริปูเรยฺยฯ **วิสุํ กตฺวา**ติ อเญฺญหิ วิเวเจตฺวา อตฺตโน อาเวณิกํ กตฺวาฯ ‘‘อมฺหากํ สตฺถา’’ติ พฺยาวทนฺตานํ อเญฺญสํ สตฺถา น โหตีติ อตฺถโต อาปนฺนเมว โหติ, ตถา จ ปเทสวตฺตินิํ ตสฺส สตฺถุตํ ปฏิชานนฺตา ปริปุณฺณลกฺขณสตฺถุตํ อิจฺฉนฺตานมฺปิ ตโต วิรุทฺธา สตฺถุภาวปริเยสเนน ปราชิตา โหนฺติฯ **ปริยตฺติธมฺม**ติ อธิกพฺรหฺมคุณสุตฺตเคยฺยาทิปฺปเภทสมเยฯ ตตฺถ **อชสีล…เป…. กุกฺกุรสีลาทีสู**ติ อิทํ เยภุเยฺยน อญฺญติตฺถิยานํ ตาทิสํ วตสมาทานสพฺภาวโต วุตฺตํ, **อาทิ**-สเทฺทน ยมนิยมจาตุยามสํวราทีนํ สงฺคโหติฯ **อธิปฺปยาโส**ติ อธิกํ ปยสติ ปยุชฺชติ เอเตนาติ อธิปฺปยาโส, สวิเสสํ อธิกตฺตพฺพกิริยา (อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๑๑๗)ฯ เตนาห **“อธิกปฺปโยโค”**ติฯ

ตสฺส ปสาทสฺส ปริโยสานภูตาติ ตสฺส สตฺถริ ธมฺเม จ ปสาทสฺส นิฏฺฐานภูตาฯ **นิฏฺฐา**ติ โมโกฺขฯ สมยวาทีนญฺหิ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สมเย ตทุปเทสเก จ ปสาโท ยาวเทว โมกฺขาธิคมนโตฺถฯ ทิฏฺฐิคติกา ตถา ตถา อตฺตโน ลทฺธิวเสน นิฏฺฐํ ปริกเปฺปนฺติ เยวาติ อาห **“นิฏฺฐํ อปญฺญเปโนฺต นาม นตฺถี”**ติฯ **พฺราหฺมณานนฺ**ติ พฺราหฺมณวาทีนํฯ เตสํ เอกเจฺจ พฺรหฺมุนา สโลกตา นิฏฺฐาติ วทนฺติ, เอกเจฺจ ตสฺส สมีปตา, เอกเจฺจ เตน สํโยโค นิฏฺฐาติ วทนฺติฯ ตตฺถ เย สโลกตาวาทิโน สมีปตาวาทิโน จ, เต เทฺวธาวาทิโน, อิตเร อเทฺวธาวาทิโนฯ สเพฺพปิ เต อตฺถโต พฺรหฺมโลกุปฺปตฺติยํเยว นิฏฺฐาสญฺญิโนฯ ตตฺถ หิ เนสํ นิจฺจาภินิเวโส ยถา ตํ พกสฺส พฺรหฺมุโนฯ เตน วุตฺตํ **“พฺรหฺมโลโก นิฏฺฐา”**ติฯ **พฺรหฺมโลโก**ติ ปฐมชฺฌานภูมิฯ **มหาตาปสานนฺ**ติ เวขนสาทิตาปสานํฯ มหาพฺรหฺมา วิย ปฐมชฺฌานภูมิยํ อาภสฺสเรสุ เอโก สพฺพเสโฏฺฐ นตฺถีติ **“อาภสฺสรา”**ติ ปุถุวจนํฯ **ปริพฺพาชกานนฺ**ติ สญฺจยาทิปริพฺพาชกานํฯ อโนฺต จ มโน จ เอตสฺส นตฺถีติ **อนนฺตมานโส**ฯ อาชีวกานญฺหิ สพฺพทาภาวโต อโนฺต, สุขทุกฺขาทิสมติกฺกมนโต อมานโสฯ อิมินา อฏฺฐหิ โลกธมฺมหิ อุปกฺกิลิฏฺฐจิตฺตตํ ทเสฺสติฯ

ปปเญฺจ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิโยว อธิเปฺปตา** มมงฺการอหงฺการวิคมสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ ยถา ปญฺจสุ ฐาเนสุ เอโกว กิเลโส โลโภ อาคโต, เอวํ ทฺวีสุ ฐาเนสุ ตโย กิเลสา อาคตา ‘‘โทโส โมโห ทิฏฺฐี’’ติฯ ‘‘สโทสสฺสา’’ติ หิ วุตฺตฏฺฐาเน ปฏิฆํ อกุสลมูลํ คหิตํ, ‘‘ปฏิวิรุทฺธสฺสา’’ติ วิโรโธ, ‘‘สโมหสฺสา’’ติ โมโห อกุสลมูลํ, ‘‘อวิทฺทสฺโน’’ติ มลฺยํ, อสมฺปชญฺญํ วา, ‘‘สอุปาทานสฺสา’’ติ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน คหณํ, ‘‘ปปญฺจารามสฺสา’’ติ ปปญฺจุปฺปตฺติวเสนฯ

อาการโตติ ปวตฺติอาการโตฯ ปทนฺตเรน ราควิเสสสฺส วุจฺจมานตฺตาอาทิโต วุตฺตํ สราควจนํ โอฬาริกํ ราควิสยนฺติ อาห **“ปญฺจกามคุณิกราควเสนา”**ติฯ **คหณวเสนา**ติ

ทฬฺหคฺคหณวเสนฯ ‘‘อนุรุทฺธปฏิวิรุทฺธสฺสา’’ติ เอกปทวเสน ปาฬิยํ อาคตตฺตา เอกชฺฌํ ปทุทฺธาโร กโตฯ ตตฺถ ปน ‘‘อนุรุทฺธสฺสา’’ติ สุภวเสนาติ เอวมโตฺถ วตฺตพฺโพฯ น หิ ปฏิวิรุชฺฌนํ สุภวเสน โหติฯ **ปปญฺจุปฺปตฺติทสฺสนวเสนา**ติ กิเลสกมฺมวิปากานํ อปราปรุปฺปตฺติปจฺจยตาย สํสารสฺส ปปญฺจนํ ปปโญฺจ, ตสฺส อุปฺปตฺติเหตุภาวทสฺสนวเสนฯ ตณฺหา หิ ภวุปฺปตฺติยา วิเสสปจฺจโยฯ **ตณฺหาปจฺจยา อุปาทานทสฺสนวเสนา**ติ ตณฺหาปจฺจยสฺส อุปาทานสฺส ทสฺสนวเสน, ยทวตฺถา ตณฺหา อุปาทานสฺส ปจฺจโย, ตทวตฺถาทสฺสนวเสนฯ ผเลน หิ เหตุวิเสสกิตฺตนเมตนฺติฯ **เอวํ วิทฺธํเสถา**ติ กามราคภวตณฺหาทิวเสน โลภํ กสฺมา เอวํ วิปฺปกิเรถฯ **ตณฺหากรณวเสนา**ติ ตณฺหายนกรณวเสน สุภาการคฺคหณวเสนฯ สุภนฺติ หิ อารมฺมเณ ปวโตฺต ราโค ‘‘สุภ’’นฺติ วุโตฺตฯ

๑๔๒. วทนฺติ เอเตนาติ **วาโท,** ทิฏฺฐิวาโทฯ ทิฏฺฐิวเสน หิ ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จ, อสสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติ จ ทิฏฺฐิคติกา ปญฺญเปนฺติฯ เตนาห **‘‘เทฺวมา, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิโย’’**ติ (ม. นิ. ๑.๑๔๒)ฯ ตณฺหารหิตาย ทิฏฺฐิยา อภาวโต ตณฺหาวเสเนว จ อตฺตโน สสฺสตภาวาภินิเวโสติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา’’**ติฯ **อลฺลีนา**ติ นิสฺสิตาฯ **อุปคตา**ติ อวิสฺสชฺชนวเสน เอกิภาวมิว คตาฯ **อโชฺฌสิตา**ติ ตาย ทิฏฺฐิยา คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐาปิตา วิย ตทโนฺตคธาฯ เตนาห **‘‘อนุปวิฏฺฐา’’**ติฯ ยถา คหฏฺฐานํ กามโชฺฌสานํ วิวาทมูลํ, เอวํ ปพฺพชิตานํ ทิฏฺฐโชฺฌสานนฺติ อาห **‘‘วิภวทิฏฺฐิยา เต ปฏิวิรุทฺธา’’**ติฯ ทิฏฺฐิวิโรเธน หิ ทิฏฺฐิคติกวิโรโธฯ

ขณิกสมุทโย อุปฺปาทกฺขโณติ อาห **‘‘ทิฏฺฐีนํ นิพฺพตฺตี’’**ติฯ ทิฏฺฐินิพฺพตฺติคฺคหเณเนว เจตฺถ ยถา ทิฏฺฐีนํ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนตา วิภาวิตา, เอวํ ทิฏฺฐิวตฺถุโนปีติ อุภเยสมฺปิ อนิจฺจตา ทุกฺขตา อนตฺตตา จ วิภาวิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยานิ **ปฏิสมฺภิทานเยน** (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๒) ‘‘ปจฺจยสมุทโย อฏฺฐ ฐานานี’’ติ วุตฺตานิ, ตานิ ทเสฺสโนฺต **‘‘ขนฺธาปี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ขนฺธาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ อารมฺมณเฏฺฐน ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติอาทิวจนโต (สํ. นิ. ๓.๘๑; ๔.๓๔๕)ฯ **อวิชฺชาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ** อุปนิสฺสยาทิวเสน ปจฺจยภาวโตฯ ยถาห – ‘‘อสฺสุตวา, ภิกฺขเว, ปุถุชฺชโน อริยานํ อทสฺสาวี อริยธมฺมสฺส อโกวิโท’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒, ๔๖๑; สํ. นิ. ๓.๑, ๗)ฯ **ผโสฺสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ ยถา จาห ‘‘ตทปิ ผสฺสปจฺจยา (ที. นิ. ๑.๑๑๘-๑๓๐), ผุสฺส ผุสฺส ปฏิสํเวทิยนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๑๔๔) จ ฯ **สญฺญาปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สญฺญานิทานา หิ ปปญฺจสงฺขาติ (สุ. นิ. ๘๘๐), ปถวึ ปถวิโต สญฺญตฺวา’’ติ (ม. นิ. ๑.๒) จ อาทิฯ **วิตโกฺกปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ตกฺกญฺจ ทิฏฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา, สจฺจํ มุสาติ ทฺวยธมฺมมาหู’’ติ (สุ. นิ. ๘๙๒; มหานิ. ๑๒๑) ‘‘ตกฺกี โหติ วีมํสี’’ติ (ที. นิ. ๑.๓๔) จ อาทิฯ **อโยนิโสมนสิกาโรปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ**ฯ ยถาห ภควา ‘‘ตเสฺสว อโยนิโส มนสิกโรโต ฉนฺนํ ทิฏฺฐีนํ อญฺญตรา ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, อตฺถิ เม อตฺตาติ อสฺส สจฺจโต เถตโต ทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๙)ฯ สมุฏฺฐาติ เอเตนาติ สมุฏฺฐานํ, ตสฺส ภาโว **สมุฏฺฐานเฏฺฐ,** เตนฯ **ขณิกตฺถงฺคโม** ขณิกนิโรโธฯ **ปจฺจยตฺถงฺคโม** อวิชฺชาทีนํ อจฺจนฺตนิโรโธฯ โส ปน เยน โหติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โสตาปตฺติมโคฺค’’**ติ อาหฯ จตฺตาโร หิ อริยมคฺคา ยถารหํ ตสฺส ตสฺส สงฺขารคตสฺส อจฺจนฺตนิโรธเหตุ, ขณิกนิโรโธ ปน อเหตุโกฯ

อานิสํสนฺติ อุทยํฯ โส ปน ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกวเสน ทุวิโธฯ ตตฺถ สมฺปรายิโก ทุคฺคติปริกิเลสตายอาทีนวปกฺขิโก เอวาติ อิตรํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยํ สนฺธายา’’**ติอาทิมาหฯ **อาทีนวมฺปิ** ทิฏฺฐธมฺมิกเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘ทิฏฺฐิคฺคหณมูลกํ อุปทฺทว’’**นฺติอาทิมาหฯ **โส**ติอาทีนโวฯ **อาทีน**นฺติ **อาทิ**-สเทฺทน นคฺคิยานสนสงฺกฏิวตาทีนํ สงฺคโหฯ นิสฺสรติ เอเตนาติ นิสฺสรณนฺติ วุจฺ

จมาเน ทสฺสนมโคฺค เอว ทิฏฺฐีนํ นิสฺสรณํ สิยา, ตสฺส ปน อตฺถงฺคมปริยาเยน คหิตตฺตา สพฺพสงฺขตนิสฺสฏํ นิพฺพานํ ทิฏฺฐีหิปิ นิสฺสฏนฺติ กตฺวา วุตฺตํ **“ทิฏฺฐีนํ นิสฺสรณํ นาม นิพฺพาน”**นฺติฯ **อิมินา**ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ อนุโยควเตฺต วุตฺตนยเมวฯ

๑๔๓. **ทิฏฺฐิเจฺฉทนํ ทเสฺสโนฺต**ติ สพฺพุปาทานปริญฺญาทสฺสเนน สพฺพโส ทิฏฺฐีนํ สมุเจฺฉทวิธิํ ทเสฺสโนฺตฯ **วุตฺตาเยวา**ติ –

> ‘‘อุปาทานานิ จตฺตาริ, ตานิ อตฺถวิภาคโต;
> ธมฺมสเงฺขปวิตฺถารา, กมโต จ วิภาวเย’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๕) –

คาถํ อุทฺทิสิตฺวา อตฺถวิภาคาทิวเสน วุตฺตาเยวฯ กามํ อิโต พาหิรกานํ ‘‘อิมานิ อุปาทานานิ เอตฺตกานิ จตฺตาริ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ อีทิสํ ญาณํ นตฺถิ, เกวลํ ปน เกจิ ‘‘กามา ปหาตพฺพา’’ติ วทนฺติ, เกจิ ‘‘นตฺถิ ปโร โลโกติ จ, มิจฺฉา’’ติ วทนฺติ, อปเร ‘‘สีลพฺพเตน สุทฺธีติ จ, มิจฺฉา’’ติ วทนฺติ, อตฺตทิฏฺฐิยา ปน มิจฺฉาภาวํ สพฺพโส น ชานนฺติ เอวฯ ยตฺตกํ ปน ชานนฺติ, ตสฺสปิ อจฺจนฺตปฺปหานํ น ชานนฺติ, ตถาปิ สพฺพสฺส ปริเญฺญยฺยสฺส ปริเญฺญยฺยํ ปญฺญเปมอิเจฺจว ติฏฺฐนฺติฯ เอวํภูตานํ ปน เนสํ ตตฺถ ยาทิสี ปฏิปตฺติ, ตํ ทเสฺสโนฺต สตฺถา **“สนฺติ, ภิกฺขเว”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สนฺตี**ติ สํวิชฺชนฺติฯ เตน เตสํ ทิฏฺฐิคติกานํ วิชฺชมานตาย อวิเจฺฉทตํ ทเสฺสติฯ **เอเก**ติ เอกเจฺจฯ **สมณพฺราหฺมณา**ติ ปพฺพชฺชุปคมเนน สมณา, ชาติมเตฺตน จ พฺราหฺมณาฯ **สเพฺพส**นฺติ อนวเสสานํ อุปาทานานํ **สมติกฺกมํ** ปหานํฯ **สมฺมา น ปญฺญเปนฺตี**ติ เยสํ ปญฺญเปนฺติ, เตสมฺปิ สมฺมา ปริญฺญํ น ปญฺญเปนฺติฯ อิทานิ ตํ อตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“เกจี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ โหติก-กุฏีจก-พหูทก-หํส-ปรมหํส-กาชก-ติทณฺฑ-โมนวต-เสว-ปารุปก-ปญฺจมรตฺติก- โสมการก-มุคพฺพต-จรพาก-ตาปส-นิคนฺถา-ชีวก-อิสิ-ปารายนิก-ปญฺจาตปิก-กาปิล- กาณาท-สํสารโมจก-อคฺคิภตฺติก-มควติก-โควติก-กุกฺกุรวติก-กามณฺฑลุก- วคฺคุลิวติก-เอกสาฏก-โอทกสุทฺธิก-สรีรสนฺตาปก-สีลสุทฺธิก-ฌานสุทฺธิก-จตุพฺพิธ- สสฺสตวาทาทโย ฉนฺนวุติ ตณฺหาปาเสน ฑํสนโต, อริยธมฺมสฺส วา วิพาธนโต **ปาสณฺฑาฯ วตฺถุปฏิเสวนํ กาม**นฺติ พฺยาปารสฺส วตฺถุโน ปฏิเสวนสงฺขาตํ กามํฯ **เถเยฺยน เสวนฺตี**ติ ปฏิหตฺถอาทิสมญฺญาย โลกสฺส วจนวเสน เสวนฺติฯ **ตีณิ การณานี**ติ ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตานิ ทิฏฺฐิวิเสสภูตานิ วฏฺฏการณานิฯ

อตฺถสลฺลาปิกาติ อตฺถสฺส สลฺลาปิกา, ทฺวินฺนํ อธิเปฺปตตฺถสลฺลาปวิภาวินีติ อธิปฺปาโยฯ ทฺวินฺนญฺหิ วจนํ สลฺลาโปฯ เตนาห **“ปถวี กิรา”**ติอาทิฯ

โย ติตฺถิยานํ อตฺตโน สตฺถริ ธเมฺม สหธมฺมิเกสุ จ ปสาโท วุโตฺต, ตสฺส อนายตนคตตฺตา อปฺปสาทกภาวทสฺสนํ ปสาทปเจฺฉโทฯ ตถาปวโตฺต วาโท **ปสาทปเจฺฉทวาโท** วุโตฺตฯ **เอวรูเป**ติ อีทิเส วุตฺตนเยน กิเลสานํ อนุปสมสํวตฺตนิเกฯ **ธเมฺม**ติ ธมฺมปติรูปเกฯ **วินเย**ติ วินยปติรูปเกฯ ติตฺถิยา หิ โกหเญฺญ ฐตฺวา โลกํ วเญฺจนฺตา ธมฺมํ กเถมาติ ‘‘สตฺติเม กายา อกฏา อกฏวิธา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๑๗๔) ยํ กิญฺจิ กเถตฺวา ตถา ‘‘วินยํ ปญฺญเปมา’’ติ โคสีลวคฺคุลิวตาทีนิ ปญฺญเปตฺวา ตาทิสํ สาวเก สิกฺขาเปตฺวา ‘‘ธมฺมวินโย’’ติ กเถนฺติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ ‘‘ธมฺมวินเย’’ติฯ เตนาห **“อุภเยนปิ อนิยฺยานิกํ สาสนํ ทเสฺสตี”**ติฯ ปริตฺตมฺปิ นาม ปุญฺญํ กาตุกามํ มเจฺฉรมลาภิภูตตาย นิวาเรนฺตสฺส อนฺตรายํ ตสฺส กโรโต ทิเฏฺฐว ธเมฺม วิญฺญูหิ ครหิตพฺพตา สมฺปราเย จ ทุคฺคติ ปาฏิกงฺขา, กิมงฺคํ ปน สกลวฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณาวเห ชินจเกฺก ปหารทายิโน ติตฺถกรสฺส ตโทวาทกรสฺส จาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อนิยฺยานิกสาสนมฺหิ หี”**ติอาทิมาหฯ ยถา โส ปสาโท สมฺปราเย น สมฺมคฺคโต อตฺตโน ปวตฺ

ติวเสนาติ ทเสฺสโนฺต “**กญฺจิ กาลํ คนฺตฺวาปิ ปจฺฉา วินสฺสติ เยวา**”ติ อาห, อเวจฺจปฺปสาโท วิย อจฺจนฺติโก น โหตีติ อโตฺถฯ

สมฺปชฺชมานา ยถาวิธิปฏิปตฺติยา **ติรจฺฉานโยนึ อาวหติ**ฯ กมฺมสริกฺขเกน หิ วิปาเกเนว ภวิตพฺพํฯ **สพฺพมฺปิ การณเภท**นฺติ สพฺพมฺปิ ยถาวุตฺตํ ติตฺถกรานํ สาวกานํ อปายทุกฺขาวหํ มิจฺฉาปฏิปตฺติสงฺขาตํ การณวิเสสํฯ **โส ปเนส** ปสาโท **น นิยฺยาติ** มิจฺฉตฺตปกฺขิกตฺตา สุราปีตสิงฺคาเล ปสาโท วิยฯ สุรํ ปริสฺสาเวตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํ **สุราชลฺลิกํ**ฯ พฺราหฺมณา นาม ธนลุทฺธาติ อธิปฺปาเยนาห “**อิมํ วเณฺจสฺสามี**”ติฯ **กํสสตา**ติ กหาปณสตาฯ

๑๔๔. **ตสฺสา**ติ ปสาทสฺสฯ สโพฺพปิ โลโภ กามุปาทานเนฺตว วุจฺจตีติ อาห “**อรหตฺตมเคฺคน กามุปาทานสฺส ปหานปริญฺญ**”นฺติฯ **เอวรูเป**ติ อีทิเส สพฺพโส กิเลสานํ อุปสมสํวตฺตนิเกฯ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมานานํ อปาเยสุ อปตนวเสน ธารณเฎฺฐน **ธเมฺม**ฯ สพฺพโส วินยนเฎฺฐน **วินเย**ฯ ตตฺถ ภวทุกฺขนิสฺสรณาย สํวตฺตเนฯ

นมสฺสมาโน อฎฺฐาสิ เทฺว อสเงฺขยฺยยานิ ปเจฺจกโพธิปารมีนํ ปูรเณน ตตฺถ พุทฺธสาสเน ปริจเยน จ ภควติ ปสนฺนจิตฺตตาย จฯ “**อุลูกา**”ตฺยาทิคาถา รุกฺขเทวตาย ภาสิตาฯ **กาลุฎฺฐิต**นฺติ สายนฺหกาเล ทิวาวิหารโต อุฎฺฐิตํฯ **ทุคฺคเตโส น คจฺฉตี**ติ ทุคฺคตึ เอโส น คมิสฺสติฯ **โมรชิโก** มุรชวาทโกฯ **มหาเภริวาทกวตฺถุ**อาทีนิปิ สิตปาตุกรณํ อาทึ กตฺวา วิตฺถาเรตพฺพานิฯ

ปรมเตฺถติ โลกุตฺตรธเมฺมฯ **กึ ปน วตฺตพฺพ**นฺติ ธเมฺมปิ ปรมเตฺถ นิมิตฺตํ คเหตฺวา สุณนฺตานํฯ **สามเณรวตฺถู**ติ ปพฺพชิตทิวเสเยว สเปฺปน ทโฎฺฐ หุตฺวา กาลํ กตฺวา เทวโลกํ อุปปนฺนสามเณรวตฺถุฯ

ขีโรทนนฺติ ขีเรน สทฺธึ สมฺมิสฺสํ โอทนํฯ **ติมฺพรุสก**นฺติ ตินฺทุกผลํฯ ติปุสสทิสา เอกา วลฺลิชาติ ติมฺพรุสํ, ตสฺส ผลํ ติมฺพรุสกนฺติ จ วทนฺติฯ **กกฺการิก**นฺติ ขุทฺทกเอลาฬุกํฯ มหาติปุสนฺติ จ วทนฺติฯ **วลฺลิปกฺก**นฺติ ขุทฺทกติปุสวลฺลิยา ผลํฯ **หตฺถปตาปก**นฺติ มนฺทามุขิฯ **อมฺพกญฺชิก**นฺติ อมฺพิลกญฺชิกํฯ ขฬียาคุนฺติปิ วทนฺติฯ **โทณินิมฺมชฺชนิ**นฺติ สเตลํ ติลปิญฺญากํฯ **วิธุปน**นฺติ จตุรสฺสพีชนึ ฯ **ตาลวณฺฎ**นฺติ ตาลปเตฺตหิ กตมณฺฑลพีชนึฯ **โมรหตฺถ**นฺติ โมรปิเญฺฉหิ กตํ มกสพีชนึฯ

วุตฺตนยานุสาเรนวาติ ยสฺมา อิธาปิ ยถาวุตฺตํ สพฺพมฺปิ การณเภทํ เอกโต กตฺวา ทเสฺสโนฺต สตฺถา ‘‘ตํ กิสฺส เหตู’’นฺติอาทิมาห, ตสฺมา ตตฺถ อนิยฺยานิกสาสเน วุตฺตนยสฺส อนุสฺสรณวเสน โยเชตฺวา เวทิตพฺพํฯ

๑๔๕. **ปริญฺญ**นฺติ ปหานปริญฺญํฯ **เตสํ ปจฺจยํ ทเสฺสตุ**นฺติ อุปาทานานํ ปริญฺญา นาม ปหานปริญฺญาฯ เตสํ อจฺจนฺตนิโรโธ อธิเปฺปโต, โส จ ปจฺจยนิโรเธน โหตีติ เตสํ ปจฺจยํ มูลการณโต ปภุติ ทเสฺสตุํฯ **อย**นฺติ อิทานิ วุจฺจมาโน **เอตฺถ** ‘‘อิเม จา’’ติอาทิปาเฐ ‘‘กึ นิทานา’’ติอาทิสมาสปทานํ อโตฺถฯ **สพฺพปเทสู**ติ ‘‘ตณฺหาสมุทยา’’ติอาทีสุ สเพฺพสุ ปเทสุฯ อิมินา เอว จ สพฺพคฺคหเณน ‘‘ผสฺสนิทานา’’ติอาทีนมฺปิ ปทานํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ อิเม อญฺญติตฺถิยา อุปาทานานมฺปิ สมุทยํ น ชานนฺติ, กุโต นิโรธํ, ตถาคโต ปน เตสํ ตปฺปจฺจยปจฺจยานมฺปิ สมุทยญฺจ อตฺถงฺคมญฺจ ยาถาวโต ชานาติ, ตสฺมา – ‘‘อิเธว, ภิกฺขเว, สมโณ…เป…. สุญฺญา ปรปฺปวาทา สมเณภิ อเญฺญหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๓๙) ยถารทฺธสีหนาทํ

มตฺถกํ ปาเปตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘‘อิเม จ, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อุปาทานา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๔๕) นเยน เทสนํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน โอตาเรโนฺต วฏฺฏํ ทเสฺสตฺวา ‘‘ยโต จ โข’’ติอาทินา วิวฏฺฏํ ทเสฺสโนฺต อรหเตฺตน เทสนาย กูฏํ คณฺหิ, ตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยสฺมา ปน ภควา’’**ติอาทิมาหฯ ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬสีหนาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนา

เวสาลีนครวณฺณนา

๑๔๖. **อปราปร**นฺติ ปุนปฺปุนํฯ **วิสาลีภูตตายา**ติ คาวุตนฺตรํ คาวุตนฺตรํ ปุถุภูตตายฯ **ตตฺรา**ติ ตสฺสํ วิสาลีภูตตายํฯ **ฉฑฺฑิตมเตฺต**ติ วิสฺสฏฺฐมเตฺตฯ **อูมิภยาทีหี**ติ อูมิกุมฺภีลอาวฏฺฏสุํสุกาภเยหิฯ อุทกปฺปวาเหนาคตสฺสปิ จ อุสฺมา น วิคจฺฉติ, อุสฺมา จ นาม อีทิสสฺส สวิญฺญาณกตาย ภเวยฺยาติ **‘‘สิยา คโพฺภ’’**ติ จิเนฺตสิฯ **ตถา** หีติอาทิ ตตฺถ การณจินฺตาฯ ปุญฺญวนฺตตาย **ทุคฺคนฺธํ** นาโหสิ, สอุสุมตาย **ปูติกภาโว**ฯ ทารกานํ ปุญฺญูปนิสฺสยโต **องฺคุฏฺฐกโต จสฺส ขีรํ นิพฺพตฺติ,** ขีรภตฺตญฺจ ลภิฯ จริมภเว โพธิสเตฺต กุจฺฉิคเต โพธิสตฺตมาตุ วิย อุทรจฺฉวิยา อจฺฉวิปฺปสนฺนตาย นิจฺฉวิ วิยาติ กตฺวา อาห **‘‘นิจฺฉวี อเหสุ’’**นฺติฯ **เตส**นฺติ ทฺวินฺนํ ทารกานํฯ **มาตาปิตโร**ติ โปสกมาตาปิตโรฯ **อภิสิญฺจิตฺวา ราชานํ อกํสุ** รชฺชสมฺปตฺติยา ทายกสฺส กมฺมสฺส กตตฺตา, อสมฺภินฺน เอว ราชกุเล อุปฺปนฺนตฺตา จฯ กุมารสฺส ปุญฺญานุภาวสโญฺจทิตา เทวตาธิคฺคหิตาติ เกจิฯ

ปุรสฺส อปเรติ ปุรสฺส อปรทิสาย คาวุตมเตฺต ฐาเน ชีวกมฺพวนํ วิย สปาการมนฺทิรเกฯ **อจิรปกฺกโนฺต**ติ เอตฺถ น เทสนฺตรปกฺกมนํ อธิเปฺปตํ, อถ โข สาสนโต อปกฺกมนนฺติ ทเสฺสโนฺต **‘‘วิพฺภมิตฺวา’’**ติอาทิมาหฯ เตเนวาห ‘‘อิมสฺมา ธมฺมวินยา’’ติฯ **ปริสตี**ติ ปริสายํ, ชนสมูเหติ อโตฺถฯ ชนสมูหคโต ปน **‘‘ปริสมเชฺฌ’’**ติ วุโตฺตฯ ภาวนามนสิกาเรน วินา ปกติยาว มนุเสฺสหิ นิพฺพเตฺตตโพฺพ ธโมฺมติ **มนุสฺสธโมฺม,** มนุสฺสตฺตภาวาวโห วา ธโมฺม **มนุสฺสธโมฺม,** อนุฬารํ ปริตฺตกุสลํฯ ยํ อสติปิ พุทฺธุปฺปาเท วตฺตติ, ยญฺจ สนฺธายาห ‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชตี’’ติฯ ‘‘อมฺหากํ พุโทฺธ’’ติ พุเทฺธ มมตฺตการิโน **พุทฺธมามกา**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ

อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาทิวณฺณนา

อลํ อริยาย อริยภาวายาติ **อลมริโย,** รูปายตนํ ชานาติ จกฺขุวิญฺญาณํ วิย ปสฺสติ จาติ **ญาณทสฺสนํ,** ทิพฺพจกฺขุฯ สมฺมสนูปเค จ ปน ธเมฺม ลกฺขณตฺตยญฺจ ตถา ชานาติ ปสฺสติ จาติ **ญาณทสฺสนํ,** วิปสฺสนาฯ นิพฺพานํ, จตฺตาริ วา สจฺจานิ อสโมฺมหปฏิเวธโต ชานาติ ปสฺสติ จาติ **ญาณทสฺสนํ,** มโคฺคฯ ผลํ ปน นิพฺพานวเสเนว โยเชตพฺพํฯ ปจฺจเวกฺขณา มคฺคาธิคตสฺส อตฺถสฺส ปจฺจกฺขโต ชานนเฏฺฐน **ญาณทสฺสนํ,** สพฺพญฺญุตา อนาวรณตาย สมนฺตจกฺขุตาย จ **ญาณทสฺสนํฯ โลกุตฺตรมโคฺค อธิเปฺปโต,** ตสฺมิญฺหิ ปฏิสิเทฺธ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธคุณานํ อสมฺภโวติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ตญฺหิ โส ภควโต ปฏิเสเธตี’’**ติฯ

สุขุมํ ธมฺมนฺตรํ นาม ฌานวิปสฺสนาทิกํ อาจริยานุคฺคเหน **คหิตํ นาม นตฺถิฯ ตกฺกปริยาหต**นฺติ ‘‘อิติ ภวิสฺสติ, เอวํ ภวิสฺสตี’’ติ ตํตํทเสฺสตพฺพมตฺถตกฺกเนน วิตกฺกนมเตฺตน ปริโต

อาหตํ ปริวตฺติตํ กตฺวาฯ เตนาห **“ตเกฺกตฺวา”**ติอาทิฯ **โลกิยปญฺญํ อนุชานาติ** อุปนิสินฺน ปริสาย อนุกูลธมฺมกถนโตติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“สมโณ โคตโม”**ติอาทิฯ ปฏิภาตีติ ปฏิภานํ, ‘‘อิติ วกฺขามี’’ติ เอวํปวตฺตํ กถนจิตฺตํ, ตโต ปฏิภานโต ชานนํ ปฏิภานํ, อาคมาภาวโต สยเมว อุปฏฺฐิตตฺตา **สยํปฏิภานํ**ฯ เตนาห **“อิมินาสฺส ธเมฺมสุ ปจฺจกฺขภาวํ ปฏิพาหตี”**ติฯ **สุผุสิต**นฺติ นิพฺพิวรํฯ อผุสิตเตฺต หิ สฺเขน วจีโฆโส น นิจฺฉรติฯ **ทนฺตาวรณ**นฺติ โอฏฺฐทฺวยํฯ ชิวฺหาปิ ถทฺธตาย สฺเขน วจีโฆโส น นิจฺฉรตีติ อาห **“มุทุกา ชิวฺหา”**ติฯ กรวีกรุตมญฺชุตาย **มธุโร สโร**ฯ เอลํ วุจฺจติ โทโส, เอลํ คฬตีติ เอลคฬา, น เอลคฬา **อเนลคฬา,** นิโทฺทสา, น รุชฺฌตีติ อโตฺถฯ สพฺพเมตํ รญฺชนเสฺสว การณํ ทเสฺสนฺต วทติฯ

ปญฺจ ธมฺมาติ คมฺภีรญาณจริยภูตานํ ขนฺธาทีนํ อุคฺคหณ-สวน-ธารณ-ปริจย-โยนิโส มนสิกาเร สนฺธายาหฯ **ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา**ติ เอตฺถ **สมฺมา**-สโทฺท อุภยตฺถาปิ โยเชตโพฺพ ‘‘สมฺมา ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยายา’’ติฯ โย หิ สมฺมา ธมฺมํ ปฏิปชฺชติ, ตเสฺสว สมฺมา ทุกฺขกฺขโย โหติฯ โย ปน วุตฺตนเยน ตกฺกโร, ตสฺส นิยฺยานํ อตฺถโต ธมฺมเสฺสว นิยฺยานนฺติ อาห **“โส ธโมฺม…เป…. นิยฺยาติ คจฺฉตี”**ติฯ

๑๔๗. **โกธโน**ติ กุชฺฌนสีโลฯ ยสฺมา ปน สุนกฺขโตฺต โกธวเสน กุรูโร ผรุสวจโน จ, ตสฺมา อาห **“โกธโนติ จโณฺฑ ผรุโส จา”**ติฯ **ตสฺมิํ อตฺตภาเว มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถี**ติ ตสฺมิํ อตฺตภาเว อุปฺปชฺชนารหานํ มคฺคผลานํ อุปนิสฺสโย นตฺถิฯ **ตํ พุทฺธา “โมฆปุริโส”ติ วทนฺติ** ยถา ตํ สุทินฺนลาฬุทายิอาทิเกฯ **อุปนิสฺสเย สติปิ ตสฺมิํ ขเณ มเคฺค วา ผเล วา อสติ “โมฆปุริโส”ติ วทนฺติ** ยถา ตํ ธนิยูปเสนเตฺถราทิเกฯ สมุจฺฉินฺนุปนิสฺสเย ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ ยถา ‘‘มกฺขลิ โมฆปุริโส มนุสฺสขิปฺปํ มเญฺญ’’ติ (อ. นิ. ๑.๓๑๑) ตถา สุนกฺขโตฺตปีติ อาห **“อิมสฺส ปนา”**ติอาทิฯ **อสฺสา**ติ เอเตนฯ กตฺตริ หิทํ สามิวจนํฯ **โกเธนา**ติ โกธเหตุนาฯ

ภควโตติ สมฺปทานวจนํ กุทฺธปทาเปกฺขายฯ **ปุเพฺพ**ติ ภิกฺขุกาเลฯ **สทฺทํ โสตุกาโม**ติ โส กิร ทิพฺพจกฺขุนา ตาวติํสภวเน เทวตานํ รูปํ ปสฺสโนฺต โอฏฺฐจลนํ ปสฺสติ, น ปน สทฺทํ สุณาติ, ตสฺมา ตาสํ สทฺทํ โสตุกาโม อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **“สทฺทํ โสตุกาโม…เป…. ปุจฺฉี”**ติฯ โส จ อตีเต เอกํ สีลวนฺตํ ภิกฺขุํ กณฺณสกฺขลิยํ ปหริตฺวา พธิรมกาสิ, ตสฺมา ปริกมฺมํ กโรโนฺตปิ อภโพฺพว ทิพฺพโสตาธิคมายฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“อุปนิสฺสโย นตฺถีติ ญตฺวา ปริกมฺมํ น กเถสี”**ติฯ **จิเนฺตสี**ติ อตฺตโน มิจฺฉาปริวิตกฺกิเตน อโยนิโส อุมฺมุชฺชโนฺต จิเนฺตสิฯ

นิยฺยานิกตฺตาวโพธนโต อเภโทปจาเรน **“เทสนาธโมฺม นิยฺยานิโก”**ติ วุโตฺตฯ นิยฺยาโน วา อริยมโคฺค โพเธตโพฺพ เอตสฺส อตฺถีติ **นิยฺยานิโก เทสนาธโมฺมฯ อตฺตนิ อตฺถิตํ ทเสฺสติ** กิจฺจสิทฺธิทสฺสเนน ตตฺถ ตตฺถ ปากฏีกตฺตตฺตา, น ปฏิญฺญามเตฺตนฯ ตถา หิ ยถาปราธํ ตํตํสิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ยถาธมฺมํ เวเนยฺยชฺฌาสยานุรูปญฺจ อวิปรีตธมฺมเทสนาย เทวมนุเสฺสหิ ยถาภิสงฺขตปญฺหานํ ตทชฺฌาสยานุกูลํ ฐานโส วิสฺสชฺชเนน จ ภควโต สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารภาเวน **สพฺพญฺญุตญฺญาณํ** วิญฺญูนํ ปากฏํ, ตถา ตตฺถ ตตฺถ ยมกปาฏิหาริยกรณาทีสุ **อิทฺธิวิธญาณาทีนิ**ติฯ เตนาห **“มยฺหญฺจา”**ติอาทิฯ อเนฺวติ ยถาคหิตสเงฺกตสฺส อนุคมนวเสน เอติ ชานาตีติ **อนฺวโย**ฯ เตนาห **“อนุพุชฺฌตีติ อโตฺถ”**ติฯ สเงฺกตานุคมนเญฺจตฺถ ‘‘ยถาปราธํ ตํตํสิกฺขาปทปญฺญตฺติยา’’ติอาทินา วุตฺตนยเมวฯ **เอวํ โยชนา เวทิตพฺพา**ติ ยถา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน โยชนา กตา, เอวํ ‘‘เอวรูปมฺปิ นาม มยฺหํ อิทฺธิวิธญาณสงฺขาตํ อุตฺตริมนุสฺสธมฺม’’นฺติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ โยชนา เวทิตพฺพาฯ

ทสพลญาณวณฺณนา

๑๔๘. ยทิปิ อาทิโต อภิญฺญาตฺตยวเสน เทสนาย อาคตตฺตา เจโตปริยญาณานนฺตรํ อุปริ ติโสฺส อภิญฺญา วตฺตพฺพา สิยุนฺติ วตฺตพฺพํ สิยา, อตฺถโต ปน วิชฺชาตฺตยํ ยถาวุตฺตอภิญฺญาตฺตยเมวาติ กตฺวา **“ติโสฺส วิชฺชา วตฺตพฺพา สิยุ”**นฺติ วุตฺตํฯ กสฺมา ปเนตฺถ **“ตาสุ วุตฺตาสุ อุปริ ทสพลญาณํ น ปริปูรตี”**ติ วุตฺตํ, นนุ อิมานิ ญาณานิ เสสาภิญฺญา วิย อตฺตโน วิสยสฺส อภิชานนฏฺฐํ อุปาทาย อภิญฺญาสุ วตฺตพฺพานิ, อกมฺปิยฏฺฐํ ปน อุปตฺถมฺภนฏฺฐญฺจ อุปาทาย พลญาเณสุ ยถา สมฺมาสติอาทโย อินฺทฺริยพลโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคสูติ? นยิทเมวํฯ ตตฺถ หิ ธมฺมานํ ธมฺมกิจฺจวิเสสวิภาวนปราย เทสนาย วุตฺตํ, อิธ ปน สตฺถุ คุณวิเสสวิภาวนปราย เทสนาย ตถา วตฺตุํ น สกฺกา อตฺถโต อนญฺญตฺตา, เอกจฺจานํ ปุถุชฺชนานํ เอวํ จิตฺตํ อุปฺปชฺเชยฺย ‘‘กิมิทํ ภควา เหฏฺฐา วุตฺตคุเณ ปุนปิ คณฺหโนฺต คุณาธิกทสฺสนํ กโรตี’’ติฯ ตสฺมา สุวุตฺตเมตํ ‘‘อุปริ ทสพลญาณํ น ปริปูรตี’’ติฯ

อเญฺญหิ อสาธารณานีติ กสฺมา วุตฺตํ (อ. นิ. ฏี. ๓.๑๐.๒๑), นนุ เจตานิ สาวกานมฺปิ เอกจฺจานํ อุปฺปชฺชนฺตีติ? กามํ อุปฺปชฺชนฺติ, ยาทิสานิ ปน พุทฺธานํ ฐานาฏฺฐานญาณาทีนิ, น ตาทิสานิ ตทเญฺญสํ กทาจิปิ อุปฺปชฺชนฺตีติ อเญฺญหิ อสาธารณานีติฯ เตนาห **“ตถาคตเสฺสว พลานี”**ติฯ อิมเมว หิ ยถาวุตฺตเลสํ อเปกฺขิตฺวา ตทภาวโต อาสยานุสยญาณาทีสุ เอว อสาธารณคุณสมญฺญา นิรุฬฺหาฯ กามํ ญาณพลานํ ญาณสมฺภาโร วิเสสปจฺจโย, ปุญฺญสมฺภาโรปิ ปน เนสํ ปจฺจโย เอว , ญาณสมฺภารสฺสปิ วา ปุญฺญสมฺภารภาวโต **“ปุญฺญุสฺสยสมฺปตฺติยา อาคตานี”**ติ วุตฺตํฯ

ปกติหตฺถิกุลนฺติ (สํ. นิ. ๒.๒๒) คิริจรนทีจรวนจราทิปฺปเภทา โคจริยกาลาวกนามา สพฺพาปิ พเลน ปากติกา หตฺถิชาติฯ **ทสนฺนํ ปุริสาน**นฺติ ถามมชฺฌิมานํ ทสนฺนํ ปุริสานํฯ เอกสฺส ตถาคตสฺส กายพลนฺติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **เอกสฺสา**ติ จ ตถา เหฏฺฐากถายํ อาคตตฺตา เทสนาโสเตน วุตฺตํฯ **นารายนสงฺฆาตพล**นฺติ เอตฺถ นารา วุจฺจนฺติ รสฺมิโย, ตา พหู นานาวิธา อิโต อุปฺปชฺชนฺตีติ **นารายนํ,** วชิรํ, ตสฺมา นารายนสงฺฆาตพลนฺติ วชิรสงฺฆาตพลนฺติ อโตฺถฯ **ญาณพลํ ปน ปาฬิยํ อาคตเมว,** น กายพลํ วิย อฏฺฐกถารุฬฺหเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **“สํยุตฺตเก อาคตานิ เตสตฺตติ ญาณานิ สตฺตสตฺตติ ญาณานี”**ติ วุตฺตํ (วิภ. มูลฏี. ๗๖๐), ตตฺถ ปน นิทานวเคฺค สตฺตสตฺตติ อาคตานิ จตฺจตฺตารีสญฺจ, เตสตฺตติ ปน ปฏิสมฺภิทามเคฺค (ปฏิ. ม. ๑.๗๓ มาติกา) สุตมยาทีนิ อาคตานิ ทิสฺสนฺติ, น สํยุตฺตเกฯ **อญฺญานิปี**ติ เอเตน ญาณวตฺถุวิภเงฺค เอกกาทิวเสน วุตฺตานิ, อญฺญตฺถ จ ‘‘ปุพฺพเนฺต ญาณ’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๑๐๗๖) พฺรหฺมชาลาทีสุ (ที. นิ. ๑.๓๖) จ ‘‘ตยิทํ ตถาคโต ปชานาติ, อิมานิ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ เอวํ คหิตานี’’ติอาทินา วุตฺตานิ อเนกานิ ญาณปฺปเภทานิ สงฺคณฺหาติฯ ยาถาวปฏิเวธโต สยญฺจ อกมฺปิยํ ปุคฺคลญฺจ ตํสมงฺคึ เนยฺเยสุ อธิพลํ กโรตีติ อาห **“อกมฺปิยเฏฺฐน อุปตฺถมฺภนเฏฺฐน จา”**ติฯ

อุสภสฺส อิทนฺติ **อาสภํ,** (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๘) เสฏฺฐํ ฐานํฯ สพฺพญฺญุตปฏิชานนวเสน อภิมุขํ คจฺฉนฺติ, อฏฺฐ วา ปริสา อุปสงฺกมนฺตีติ **อาสภา,** ปุพฺพพุทฺธาฯ **อิทํ ปนา**ติ พุทฺธานํ ฐานํ สพฺพญฺญุตเมว วทติฯ **ติฏฺฐมาโนวา**ติ อวทโนฺตปิ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๒๒) ติฏฺฐมาโนว ปฏิชานาติ นามาติ อโตฺถฯ **อุปคจฺฉตี**ติ อนุชานาติฯ

อฏฺฐสุ ปริสาสูติ ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, อเนกสตํ ขตฺติยปริสํ…เป…. ตตฺร วต มํ ภยํ วา สารชฺชํ วา โอกฺกมิสฺสตีติ นิมิตฺตเมตํ, สาริปุตฺต, น สมนุปสฺสามี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๑) วุตฺตาสุ อฏฺฐสุ ปริสาสุฯ **อภีตนาทํ นทตี**ติ ปรโต ทสฺสิตญาณโยเคน ทสพโลหนฺติ อภีตนาทํ นทติฯ **สีหนาทสุตฺเตน ขนฺธวคฺค** (สํ. นิ. ๓.๗๘) อาคเตนฯ

‘‘เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ วตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๑) สุตฺตเสเสน สปฺปุริสูปสฺสยาทีนํ ผลสมฺปตฺติปวตฺติ, ปุริมสปฺปุริสูปสฺสยาทึ อุปนิสฺสาย ปจฺฉิมสปฺปุริสูปสฺสยาทีนํ สมฺปตฺติปวตฺติ วา วุตฺตาติ อาทิ-สเทฺทน ตตฺถ จ จกฺก-สทฺทสฺส คหณํ เวทิตพฺพํฯ วิจกฺกสณฺฐานา อสนิ เอว **อสนิวิจกฺกํ**ฯ **อุรจกฺกาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาณาสมูหาทีสุปิ จกฺก-สทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘สงฺฆเภทํ กริสฺสาม จกฺกเภท’’นฺติอาทีสุ (ปารา. ๔๐๙; จูฬว. ๓๔๓) หิ อาณา ‘‘จกฺก’’นฺติ วุตฺตา, ‘‘เทวจกฺกํ อสุรจกฺก’’นฺติอาทีสุ (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๘) สมูโหติฯ ปฏิเวธนิฏฺฐตฺตา อรหตฺตมคฺคญาณํ ปฏิเวโธติ **‘‘ผลกฺขเณ อุปฺปนฺนํ นามา’’**ติ วุตฺตํฯ เตน ปฏิลทฺธสฺสปิ เทสนาญาณสฺส กิจฺจนิปฺผตฺติ ปรสฺส พุชฺฌนมเตฺตน โหตีติ **‘‘อญฺญาตโกณฺฑญฺญสฺส โสตาปตฺติ…เป…. ผลกฺขเณ ปวตฺตํ นามา’’**ติ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ ปน ยาว ปรินิพฺพานา เทสนาญาณปฺปวตฺติ ตเสฺสว ปวตฺติตสฺส ธมฺมจกฺกสฺส ฐานนฺติ เวทิตพฺพํ ปวตฺติตจกฺกสฺส จกฺกวตฺติโน จกฺกรตนสฺส ฐานํ วิยฯ

‘‘ติฏฺฐตี’’ติ วุตฺตํ, กึ ภูมิยํ ปุริโส วิย? โนติ อาห **‘‘ตทายตฺตวุตฺติตายา’’**ติฯ **ฐาน**นฺติ เจตฺถ อตฺตลาโภ ธรมานตา จ, น คตินิวตฺตีติ อาห **‘‘อุปฺปชฺชติ เจว ปวตฺตติ จา’’**ติ ฯ ยตฺถ ปเนตํ ทสพลญาณํ วิตฺถาริตํ, ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อภิธเมฺม ปนา’’**ติอาทิมาหฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

สมาทิยนฺตีติ **สมาทานานิ,** ตานิ ปน สมาทิยิตฺวา กตานิ โหนฺตีติ อาห **‘‘สมาทิยิตฺวา กตาน’’**นฺติฯ **กมฺมเมว วา กมฺมสมาทาน**นฺติ เอเตน สมาทานสทฺทสฺส อปุพฺพตฺถาภาวํ ทเสฺสติ มุตฺตคตสเทฺท คตสทฺทสฺส วิยฯ **คตี**ติ นิรยาทิคติโยฯ **อุปธี**ติ อตฺตภาโวฯ **กาโล**ติ กมฺมสฺส วิปจฺจนารหกาโลฯ **ปโยโค**ติ วิปากุปฺปตฺติยา ปจฺจยภูตา กิริยาฯ

อคติคามินินฺติ นิพฺพานคามินึฯ วกฺขติ หิ ‘‘นิพฺพานญฺจาหํ, สาริปุตฺต, ปชานามิ นิพฺพานคามิญฺจ มคฺคํ นิพฺพานคามินิญฺจ ปฏิปท’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๕๓)ฯ พหูสุปิ มนุเสฺสสุ เอกเมว ปาณํ ฆาเตเนฺตสุ กามํ สเพฺพสํ เจตนา ตเสฺสเวกสฺส ชีวิตินฺทฺริยารมฺมณา, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ นานาการํฯ เตสุ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๑) หิ เอโก อาทเรน ฉนฺทชาโต กโรติ, เอโก ‘‘เอหิ ตฺวมฺปิ กโรหี’’ติ ปเรหิ นิปฺปีฬิโต กโรติ, เอโก สมานจฺฉโนฺท วิย หุตฺวา อปฺปฏิพาหมาโน วิจรติฯ เตสุ เอโก เตเนว กเมฺมน นิรเย นิพฺพตฺตติ, เอโก ติรจฺฉานโยนิยํ, เอโก เปตฺติวิสเยฯ ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณ เอว – ‘‘อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส นิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส ติรจฺฉานโยนิยํ, เอส เปตฺติวิสเย’’ติ ชานาติฯ นิรเย นิพฺพตฺตมานมฺปิ – ‘‘เอส มหานิรเย นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส อุสฺสทนิรเย’’ติ ชานาติฯ ติรจฺฉานโยนิยํ นิพฺพตฺตมานมฺปิ – ‘‘เอส อปาทโก ภวิสฺสติ, เอส ทฺวิปาทโก, เอส จตุปฺปโท, เอส พหุปฺปโท’’ติ ชานาติฯ เปตฺติวิสเย นิพฺพตฺตมานมฺปิ – ‘‘เอส นิชฺฌามตณฺหิโก ภวิสฺสติ, เอส ขุปฺปิปาสิโก, เอส ปรทตฺตูปชีวี’’ติ ชานาติฯ เตสุ จ กเมฺมสุ – ‘‘อิทํ กมฺมํ ปฏิสนฺธิมากฑฺฒิสฺสติ, อิทํ อเญฺญน ทินฺนาย ปฏิสนฺธิยา อุปธิเวปกฺกํ ภวิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ

ตถา สกลคามวาสิเกสุ เอกโต ปิณฺฑปาตํ ททมาเนสุ กามํ สเพฺพสมฺปิ เจตนา ปิณฺฑปาตารมฺมณาว, ตํ ปน กมฺมํ เตสํ นานาการํฯ เตสุ หิ เอโก อาทเรน กโรตีติ เสสํ ปุริมสทิสํ, ตสฺ

มา เตสุ เกจิ เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, เกจิ มนุสฺสโลเก, ตํ ตถาคโต อายูหนกฺขเณเยว ชานาติ – ‘‘อิมินา นีหาเรน อายูหิตตฺตา เอส มนุสฺสโลเก นิพฺพตฺติสฺสติ, เอส เทวโลเก, ตตฺถาปิ เอส ขตฺติยกุเล, เอส พฺราหฺมณกุเล, เอส เวสฺสกุเล, เอส สุทฺทกุเล, เอส ปรนิมฺมิตวสวตฺตีสุ, เอส นิมฺมานรตีสุ, เอส ตุสิเตสุ, เอส ยาเมสุ, เอส ตาวตึเสสุ, เอส จาตุมหาราชิเกสุ, เอส ภุมฺมเทเวสู’’ติอาทินา ตตฺถ ตตฺถ หีนปณีตสุวณฺณทุพฺพณฺณอปฺปปริวารมหาปริวารตาทิเภทํ ตํ ตํ วิเสสํ อายูหนกฺขเณเยว ชานาติฯ

ตถา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺเสว – ‘‘อิมินา นีหาเรน เอส กิญฺจิ สลฺลกฺเขตุํ น สกฺขิสฺสติ, เอส มหาภูตมตฺตเมว ววตฺถเปสฺสติ, เอส รูปปริคฺคเหเยว ฐสฺสติ, เอส อรูปปริคฺคเหเยว, เอส นามรูปปริคฺคเหเยว , เอส ปจฺจยปริคฺคเห เอว, เอส ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาย เอว, เอส ปฐมผเลเยว, เอส ทุติยผเล เอว, เอส ตติยผเล เอว, เอส อรหตฺตํ ปาปุณิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ กสิณปริกมฺมํ กโรเนฺตสฺสปิ – ‘‘อิมสฺส ปริกมฺมมตฺตเมว ภวิสฺสติ, เอส นิมิตฺตํ อุปฺปาเทสฺสติ, เอส อปฺปนํ เอว ปาปุณิสฺสติ, เอส ฌานํ ปาทกํ กตฺวา วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิสฺสตี’’ติ ชานาติฯ เตนาห **‘‘อิมสฺส เจตนา’’**ติอาทิฯ

กามนโต, กาเมตพฺพโต, กามปฏิสํยุตฺตโต จ กาโม ธาตุ **กามธาตุฯ อาทิ**-สเทฺทน พฺยาปาทธาตุ-รูปธาตุ-อาทีนํ สงฺคโหฯ **วิลกฺขณตายา**ติ วิสทิสสภาวตายฯ **ขนฺธายตนธาตุโลก**นฺติ อเนกธาตุํ นานาธาตุํ ขนฺธโลกํ อายตนโลกํ ธาตุโลกํ ยถาภูตํ ปชานาตีติ โยชนาฯ ‘‘อยํ รูปกฺขโนฺธ นาม…เป.… อยํ วิญฺญาณกฺขโนฺธ นามฯ เตสุปิ เอกวิเธน รูปกฺขโนฺธ, เอกาทสวิเธน รูปกฺขโนฺธ (วิภ. ๓๓)ฯ เอกวิเธน เวทนากฺขโนฺธ, พหุวิเธน เวทนากฺขโนฺธ (วิภ. ๓๔-๖๑)ฯ เอกวิเธน สญฺญากฺขโนฺธ, พหุวิเธน สญฺญากฺขโนฺธ (วิภ. ๖๒-๙๑)ฯ เอกวิเธน สงฺขารกฺขโนฺธ, พหุวิเธน สงฺขารกฺขโนฺธ (วิภ. ๙๒-๑๒๐)ฯ เอกวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ, พหุวิเธน วิญฺญาณกฺขโนฺธ’’ติ (วิภ. ๑๒๑-๑๔๙) เอวํ ตาว ขนฺธโลกสฺส, ‘‘อิทํ จกฺขายตนํ นาม…เป.… อิทํ ธมฺมายตนํ นามฯ ตตฺถ ทสายตนา กามาวจรา, เทฺว จาตุภูมกา’’ติอาทินา (วิภ. ๑๕๖-๑๗๑) อายตนโลกสฺส, ‘‘อยํ จกฺขุธาตุ นาม…เป.… อยํ มโนวิญฺญาณธาตุ นาม, ตตฺถ โสฬส ธาตุโย กามาวจรา, เทฺว จาตุภูมกา’’ติอาทินา (วิภ. ๑๗๒-๑๘๘) ธาตุโลกสฺส อเนกสภาวํ นานาสภาวญฺจ ปชานาติฯ น เกวลํ อุปาทิณฺณกสงฺขารโลกเสฺสว, อถ โข อนุปาทิณฺณกสงฺขารโลกสฺสปิ – ‘‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา อิมสฺส รุกฺขสฺส ขโนฺธ เสโต, อิมสฺส กาโฬ, อิมสฺส มฏฺโฐ, อิมสฺส สกณฺฏโก, อิมสฺส พหลตฺตโจ, อิมสฺส ตนุตฺตโจ, อิมสฺส ปตฺตํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เอวรูปํ, อิมสฺส ปุปฺผํ นีลํ ปีตํ โลหิตํ โอทาตํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ, อิมสฺส ผลํ ขุทฺทกํ มหนฺตํ ทีฆํ รสฺสํ วฏฺฏํ สุสณฺฐานํ ทุสฺสณฺฐานํ มฏฺฐํ ผรุสํ สุคนฺธํ ทุคฺคนฺธํ มธุรํ ติตฺตกํ กฏุกํ อมฺพิลํ กสาวํ, อิมสฺส กณฺฏโก ติขิโณ กุโณฺฐ อุชุโก กุฏิโล ตโมฺพ กาโฬ โอทาโต โหตี’’ติอาทินา ปชานาติฯ สพฺพญฺญุพุทฺธาทีนํ เอว หิ เอตํ พลํ, น อเญฺญสํฯ

นานาธิมุตฺติกตนฺติ นานาอชฺฌาสยตํฯ อธิมุตฺติ นาม อชฺฌาสยธาตุ อชฺฌาสยสภาโวฯ โส ปน หีนปณีตตาสามเญฺญน ปาฬิยํ ทุวิธาว วุโตฺตปิ หีนปณีตาทิเภเทน อเนกวิโธติ อาห **‘‘หีนาทีหิ อธิมุตฺตีหิ นานาธิมุตฺติกภาว’’**นฺติฯ ตตฺถ ตตฺถ เย เย สตฺตา ยํยํอธิมุตฺติกา, เต เต ตํตทธิมุตฺติเก เอว เสวนฺติ ภชนฺติ ปยิรุปาสนฺติ ธาตุสภาคโตฯ ยถา คูถาทีนํ ธาตุสภาโว เอโส, ยํ คูถาทีหิ เอว สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, เอวํ (ปุคฺคลานํ อชฺฌาสยเสฺสเวส สภาโว, ยํ) (วิภ. มูลฏี. ๘๑๓) หีนชฺฌาสยา ทุสฺสีลาทีหิ เอว สํสนฺทนฺติ สเมนฺติ, สมฺปนฺนสีลาทโย จ สมฺปนฺนสีลาทีเหวฯ ตํ เนสํ นานาธิมุตฺติกตํ ภควา ยถาภูตํ ปชานาตีติฯ

วุทฺธิญฺจ หานิญฺจาติ ปจฺจยวิเสเสน สามตฺถิยโต อธิกตํ อนธิกตญฺจฯ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณนิเทฺทเส (วิภ. ๘๑๔; ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓) ‘‘อาสยํ ชานาติ อนุสยํ ชานาตี’’ติ อาสยาทิชานนํ กสฺมา นิทฺทิฏฺฐนฺติ? อาสยชานนาทินา เยหิ อินฺทฺริเยหิ ปโรปเรหิ สตฺตา กลฺยาณปาปาสยาทิกา โหนฺติ, เตสํ ชานนสฺส วิภาวนโตฯ เอวญฺจ กตฺวา อินฺทฺริยปโรปริยตฺตอาสยานุสยญาณานํ วิสุํ อสาธารณตา, อินฺทฺริยปโรปริยตฺตนานาธิมุตฺติกตาญาณานํ วิสุํ พลตา จ สิทฺธา โหติฯ ตตฺถ อาสยนฺติ ยตฺถ สตฺตา นิวสนฺติ, ตํ เตสํ นิวาสฏฺฐานํ ทิฏฺฐิคตํ วา ยถาภูตญาณํ วา **อาสโยฯ อนุสโย** อปฺปหีนภาเวน ถามคโต กิเลโสฯ ตํ ปน ภควา สตฺตานํ อาสยํ ชานนฺโต เตสํ เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ, วิปสฺสนามคฺคญาณานญฺจ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติฯ วุตฺตํ เหตํ –

> ‘‘กามํ เสวนฺตํเยว ภควา ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุตฺโต’ติฯ กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุตฺโต’ติฯ เนกฺขมฺมํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติฯ พฺยาปาทํ, อพฺยาปาทํ, ถินมิทฺธํ, อาโลกสญฺญํ เสวนฺตํเยว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล ถินมิทฺธครุโก ถินมิทฺธาสโย ถินมิทฺธาธิมุตฺโต’ติ’’ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

ปฐมาทีนํ จตุนฺนํ ฌานานนฺติ รูปาวจรานํ ปฐมาทีนํ ปจฺจนีกฌาปนเฏฺฐน อารมฺมณูปนิชฺฌานเฏฺฐน จ ฌานานํฯ จตุกฺกนเยน เหตํ วุตฺตํฯ **อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขาน**นฺติ เอตฺถ ปฏิปาฏิยา สตฺต อปฺปิตปฺปิตกฺขเณ ปจฺจนีกธเมฺมหิ วิมุจฺจนโต อารมฺมเณ จ อธิมุจฺจนโต วิโมกฺขา นาม, อฏฺฐโม ปน สพฺพโส สญฺญาเวทยิเตหิ วิมุตฺตตฺตา อปคมวิโมกฺโข นามฯ จตุกฺกนยปญฺจกนเยสุ ปฐมฌานสมาธิ สวิตกฺกสวิจาโร นาม, ปญฺจกนเย ทุติยชฺฌานสมาธิ อวิตกฺกวิจารมโตฺต, นยทฺวเยปิ อุปริ ตีสุ ฌาเนสุ สมาธิ อวิตกฺกอวิจาโร, สมาปตฺตีสุ ปฏิปาฏิยา อฏฺฐนฺนํ สมาธีติปิ นามํ, สมาปตฺตีติปิ จิเตฺตกคฺคตาสพฺภาวโต, นิโรธสมาปตฺติยา ตทภาวโต น สมาธีติ นามํฯ **หานภาคิยธมฺม**นฺติ อปฺปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ กามาทิอนุปกฺขนฺทนํฯ **วิเสสภาคิยธมฺม**นฺติ ปคุเณหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐิตสฺส สญฺญามนสิการานํ ทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนํฯ อิติ สญฺญามนสิการานํ กามาทิทุติยชฺฌานาทิปกฺขนฺทนานิ หานภาคิยวิเสสภาคิยธมฺมาติ ทสฺสิตานิ, เตหิ ปน ฌานานํ ตํสภาวตา ธมฺม-สเทฺทน วุตฺตาฯ **ตสฺมา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติฯ **โวทาน**นฺติ ปคุณตาสงฺขาตํ โวทานํฯ ตญฺหิ ปฐมชฺฌานาทีหิ วุฏฺฐหิตฺวา ทุติยชฺฌานาทิอธิคมสฺส ปจฺจยตฺตา **‘‘วุฏฺฐาน’’**นฺติ วุตฺตํฯ เย (อ. นิ. ฏี. ๓.๑๐.๒๑) ปน ‘‘นิโรธโต ผลสมาปตฺติยา วุฏฺฐานนฺติ ปาฬิ นตฺถี’’ติ วทนฺติ, เต ‘‘นิโรธา วุฏฺฐหนฺตสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ผลสมาปตฺติยา อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ อิมาย **ปาฬิยา** (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) ปฏิเสเธตพฺพาฯ โย สมาปตฺติลาภี สมาโน เอว **‘‘น** ลภามห’’นฺติ, กมฺมฏฺฐานํ สมานํ เอว ‘‘น กมฺมฏฺฐาน’’นฺติ สญฺญี โหติ, โส สมฺปตฺตึเยว สมานํ ‘‘วิปตฺตี’’ติ ปเจฺจตีติ เวทิตโพฺพฯ

๑๔๙. **อปฺปน**นฺติ นิคมนํฯ **น ตถา ทฏฺฐพฺพ**นฺติ ยถา ปรวาทินา วุตฺตํ, ตถา น ทฏฺฐพฺพํฯ **สกสกกิจฺจเมว ชานาตี**ติ ฐานาฏฺฐานชานนาทึ สกํ สกํเยว กิจฺจํ กาตุํ ชานาติ, ยถาสกเมว วิสยํ ปฏิวิชฺฌตีติ อโตฺถฯ **ตมฺปี**ติ เตหิ ทสพลญาเณหิ ชานิตพฺพมฺปิฯ **กมฺมนฺตรวิปากนฺตรเมวา**ติ กมฺมนฺตรสฺสวิปากนฺตรเมว ชานาติ, เจตนาเจตนาสมฺปยุตฺตธเมฺม นิรยาทินิพฺพานคามินิปฏิปทาภูเต กมฺมนฺติ คเหตฺวา อาห **‘‘กมฺมปริเจฺฉทเมวา’’**ติฯ ธาตุนานตฺตญฺจ ธาตุนานตฺตการณญฺจ **ธาตุนานตฺตการณ**นฺติ เอกเทสสรูเปกเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ ตญฺหิ ญาณํ ตทุภยมฺปิ ชานาติ, ‘‘อิมาย นาม ธาตุยา อุสฺสนฺนตฺตา’’ติอาทินา (วิภ. อฏฺฐ.

๘๑๒) ตถา เจว สํวณฺณิตํฯ **สจฺจปริเจฺฉทเมวา**ติ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน สจฺจานํ ปริจฺฉินฺทนเมวฯ **อเปฺปตุํ น สโกฺกติ** อฏฺฐมนวมพลานิ วิย ตํสทิสํ อิทฺธิวิธญาณํ วิย **วิกุพฺพิตุํ**ฯ เอเตนสฺส พลสทิสตญฺจ นิวาเรติฯ ฌานาทิญาณํ วิย วา **อเปฺปตุํ วิกุพฺพิตุ**ญฺจฯ ยทิปิ หิ ‘‘ฌานาทิปจฺจเวกฺขณาญาณํ สตฺตมพล’’นฺติ ตสฺส สวิตกฺกสวิจารตา วุตฺตา, ตถาปิ ‘‘ฌานาทีหิ วินา ปจฺจเวกฺขณา นตฺถี’’ติ ฌานาทิสหคตํ ญาณํ ตทโนฺตคธํ กตฺวา เอวํ วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ฌานาทิกิจฺจํ วิย น สพฺพํ พลกิจฺจํ กาตุํ สโกฺกตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ฌานํ หุตฺวา อเปฺปตุํ น สโกฺกติ อิทฺธิ หุตฺวา วิกุพฺพิตุํ น สโกฺกตี’’**ติ วุตฺตํ, น ปน กสฺสจิ พลสฺส ฌานอิทฺธิภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ กิจฺจวิเสสวเสนปิ ทสพลญาณสพฺพญฺญุตญฺญาณานํ วิเสสํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิตกฺกตฺติกภูมนฺตรวเสนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิจา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปฏิปาฏิยา**ติอาทิโต ปฏฺฐาย ปฏิปาฏิยาฯ

อนุปทวณฺณนํ กตฺวา เวทิตพฺพานีติ สมฺพโนฺธฯ กิเลสาวรณํ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิ, กิเลสาวรณสฺส อภาโว อาสวกฺขยาธิคมสฺส ฐานํ, ตพฺภาโว อฏฺฐานํ, อนธิคมสฺส ปน ตทุภยํ ยถากฺกมํ อฏฺฐานญฺจ ฐานญฺจาติ ตตฺถ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โลกิย…เป…. ทสฺสนโต จา’’**ติ อาหฯ ตตฺถ โลกิยสมฺมาทิฏฺฐิยา ฐิติ อาสวกฺขยาธิคมสฺส ฐานํ กิเลสาวรณาภาวสฺส การณตฺตาฯ สา หิ ตสฺมิํ สติ น โหติ, อสติ จ โหติฯ เอเตน ตสฺสา อฏฺฐิติยา ตสฺส อฏฺฐานตา วุตฺตา เอวฯ **เนสํ** เวเนยฺยสตฺตานํฯ **ธาตุเวมตฺตทสฺสนโต**ติ กามธาตุอาทีนํ ปวตฺติเภททสฺสนโตฯ ยทเคฺคน ธาตุเวมตฺตํ ชานาติ, ตทเคฺคน จริยาวิเสสมฺปิ ชานาติฯ **ธาตุเวมตฺตทสฺสนโต**ติ วา ธมฺมธาตุเวมตฺตทสฺสนโตฯ สพฺพาปิ หิ จริยา ธมฺมธาตุปริยาปนฺนา เอวาติฯ **ปโยคํ อนาทิยิตฺวาปิ** สนฺตติมหามตฺตาทีนํ (ธ. ป. ๑๔๒) วิยฯ **ทิพฺพจกฺขุญาณานุภาวโต ปตฺตเพฺพนา**ติ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุนา ปรสฺส หทยวตฺถุสนฺนิสฺสยโลหิตวณฺณทสฺสนมุเขน ตทา ปวตฺตมานจิตฺตชานนตฺถํ ปริกมฺมกรณํ นาม สาวกานํ, ตญฺจ โข อาทิกมฺมิกานํ, ยโต ทิพฺพจกฺขุอานุภาวโต เจโตปริยญาณสฺส ปตฺตพฺพตา สิยา, พุทฺธานํ ปน ยทิปิ อาสวกฺขยญาณาธิคมโต ปเคว ทิพฺพจกฺขุญาณาธิคโม, ตถาปิ ตถา ปริกมฺมกรณํ นตฺถิ วิชฺชาตฺตยสิทฺธิยา สิชฺฌนโตฯ เสสาภิญฺญาตฺตเย เจโตปริยญาณํ ทิพฺพจกฺขุญาณาธิคเมน ปตฺตนฺติ จ วตฺตพฺพตํ ลภตีติ ตถา วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปุน เอวรูปิํ วาจํ น วกฺขามีติ จิตฺตํ อุปฺปาเทโนฺต ตํ วาจํ ปชหติ นามฯ วาจาย ปน โส อโตฺถ ปากโฏ โหตีติ **‘‘วทโนฺต’’**ติ วุตฺตํฯ **ทิฏฺฐิํ น คณฺหิสฺสามี**ติ ทิฏฺฐิคฺคาหปฏิเกฺขโปฯ ทิฏฺฐิยา อนุปฺปาทนํ ปชหนเมวาติ อาห **‘‘ปชหโนฺต’’**ติฯ **โส** อริยูปวาที **นิรเย ฐปิโตเยว,** นาสฺส นิรยูปปตฺติยา โกจิ วิพโนฺธ เอกํสิโก อยมโตฺถติ อธิปฺปาโยฯ

อสฺสาติ เอกํสิกภาวสฺสฯ สิกฺขาหิ สีลสมาธิปญฺญาหิ, ตทตฺถาย วิปสฺสนาย จ วินา อญฺญาราธนสฺส อสมฺภวโต **‘‘โลกิยโลกุตฺตรา สีลสมาธิปญฺญา เวทิตพฺพา’’**ติ วตฺวา ปุน อาสนฺนนฺตเร สีลาทิเก ทเสฺสโนฺต **‘‘โลกุตฺตรวเสเนว วินิวเตฺตตุมฺปิ วฏฺฏตี’’**ติ อาห, ตสฺมา อคฺคมคฺคปริยาปนฺนา สีลาทโย เวทิตพฺพาฯ อคฺคมคฺคฏฺฐสฺส หิ ทิเฏฺฐว ธเมฺม เอกํสิกา อญฺญาราธนา, อิตเรสํ อเนกํสิกาติฯ สมฺปชฺชนํ **สมฺปทา,** นิปฺผตฺตีติ อโตฺถ, ตสฺมา **เอวํ สมฺปทนฺ**ติ เอวํอวิรชฺฌนกนิปฺผตฺติกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เตนาห **‘‘อิมมฺปิ การณ’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **การณ**นฺติ ยุตฺติฯ ตตฺรายํ ยุตฺตินิทฺธารณา ‘‘นิรยูปโค อริยูปวาที ตทาทายสฺส อวิชฺชมานโต เสยฺยถาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐี’’ติฯ เอตฺถ จ ‘‘ตํ วาจํ อปฺปหายา’’ติอาทิวจเนน ตทาทายสฺส อปฺปหาเนน จ อริยูปวาโท อนฺตรายิโก อนตฺถาวโห จ, ปหาเนน ปน อจฺจยํ เทเสตฺวา ขมาปเนน อนนฺตรายิโก อตฺถาวโห จ ยถา ตํ วุฏฺฐิตา เทสิตา จ อาปตฺตีติ ทเสฺสติฯ

ทสพลญาณวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุเวสารชฺชญาณวณฺณนา

๑๕๐. พฺยาโมหภยวเสน (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๘) สรณปริเยสนํ สารชฺชนํ สารโท, พฺยาโมหภยํ, วิคโต สารโท เอตสฺสาติ วิสารโท, ตสฺส ภาโว **เวสารชฺชํ**ฯ ตํ ปน ญาณสมฺปทํ ปหานสมฺปทํ เทสนาวิเสสสมฺปทํ เขมํ นิสฺสาย ปวตฺตํ จตุพฺพิธํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ เตนาห **“จตูสุ ฐาเนสู”**ติอาทิฯ **ทสฺสิตธเมฺมสู**ติ วุตฺตธเมฺมสุฯ วจนมตฺตเมว หิ เตสํ, น ปน ทสฺสนํ ตาทิสเสฺสว ธมฺมสฺส อภาวโตฯ ภควตา เอว วา ‘‘อิเม ธมฺมา อนภิสมฺพุทฺธา’’ติ ปรสฺส วจนวเสน **ทสฺสิตธเมฺมสุ**ฯ ‘‘ธมฺมปฏิสมฺภิทา’’ติอาทีสุ (วิภ. ๗๑๘) วิย **ธมฺม**-สโทฺท เหตุปริยาโยติ อาห **“สหธเมฺมนาติ สเหตุนา”**ติฯ **เหตู**ติ จ อุปฺปตฺติสาธนเหตุ เวทิตโพฺพ, น การโก สมฺปาปโก จฯ **อปฺปมาณ**นฺติ อนิทสฺสนํฯ นิทสฺสนญฺหิ อนฺวยโต พฺยติเรกโต ปมาณงฺคตาย ‘‘ปมาณ’’นฺติ วุจฺจติฯ **นิมิตฺต**นฺติ โจทนาย การณํฯ ตตฺถ โจทโก โจทนํ กโรตีติ **การณํ,** ธโมฺม โจทนํ กโรติ เอเตนาติ **การณํ**ฯ เตนาห **“ปุคฺคโลปี”**ติอาทิฯ **เขม**นฺติ เกนจิ อปฺปฏิพนฺธิยภาเวน อนุปทฺทุตตํฯ

อนฺตราโย เอเตสํ อตฺถิ, อนฺตราเยวา ยุตฺตาติ **อนฺตรายิกา**ฯ เอวํภูตา ปน เต ยสฺมา อนฺตรายกรา นาม โหนฺติ, ตสฺมา อาห **“อนฺตรายํ กโรนฺตีติ อนฺตรายิกา”**ติฯ อสญฺจิจฺจ วีติกฺกโม น ตถา สาวโชฺชติ กตฺวา วุตฺตํ **“สญฺจิจฺจ วีติกฺกนฺตา”**ติฯ **สตฺต อาปตฺติกฺขนฺธา**ติอาทินิทสฺสนมตฺตํ อิตเรสมฺปิ จตุนฺนํ ‘‘อนฺตรายิกา’’ติ วุตฺตธมฺมานํ ตพฺภาเว พฺยภิจาราภาวโตฯ **อิธ ปน เมถุนธโมฺม อธิเปฺปโต**ติ อิทํ อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน วุตฺตํ **อริฏฺฐสิกฺขาปทํ** (ปาจิ. ๔๑๗-๔๒๒) วิยฯ ยสฺมา ตงฺขณมฺปิ กาเมสุ (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๘) อาทีนวํ ทิสฺวา วิรโตฺต (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๘) โหติ เจ, วิเสสํ อธิคจฺฉติ, น กาเมสุ อาสโตฺต, ตสฺมา วุตฺตํ **“เมถุนํ...เป.... อนฺตราโย โหตี”**ติฯ ตตฺถ **ยสฺส กสฺสจี**ติ น เกวลํ ปพฺพชิตเสฺสว, อถ โข ยสฺส กสฺสจิฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘เมถุนมนุยุตฺตสฺส, มุสฺสเตวาปิ สาสน’’นฺติฯ **ตสฺมิํ อนิยฺยานิกธเมฺม**ติ ตสฺมิํ ปเรน ปริกปฺปิตอนิยฺยานิกธมฺมนิมิตฺตํฯ นิมิตฺตเตฺถ หิ อิทํ กมฺมสํโยเค ภุมฺมํฯ

จตุเวสารชฺชญาณวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อฏฺฐปริสวณฺณนา

๑๕๑. ปุริสสฺส สูรตรภาโว นาม สงฺคาเม ปากโฏ โหติ, น เคเห นิสินฺนกาเล, เอวํ เวสารชฺชญาณสฺส อานุภาโว ปณฺฑิตปริสาสุ ยตฺถ กตฺถจีติ ทเสฺสโนฺต **“เวสารชฺชญาณสฺส พล ทสฺสนตฺถ”**นฺติ อาหฯ **สนฺนิปติตฺวา นิสินฺนฏฺฐาน**นฺติ ฐานสีเสน สนฺนิปติตขตฺติยปริสเมว ทเสฺสติฯ **เอเสว นโย สพฺพตฺถา**ติ อติเทเสน อาวิภาวิตมตฺถํ ทเสฺสตุํ **“มารกายิกาน”**นฺติ อาทิ วุตฺตํ สทิสตฺถวิสยตฺตา อติเทสสฺสฯ ยถา หิ ขตฺติยานํ สมูโห ขตฺติยปริสาติ อยมโตฺถ ลพฺภติ, น เอวํ ‘‘มารปริสา’’ติ เอตฺถ, มารสฺส ปริสาติ ปน มารปริสาติ อยมโตฺถ อธิเปฺปโตฯ เตนาห **“มารกายิกานํ...เป.... น มาราน”**นฺติฯ **มารกายิกาน**นฺติ มารปกฺขิยานํฯ **อุคฺคฏฺฐานทสฺสนวเสนา**ติ สารชฺชิตพฺพฏฺฐานทสฺสนวเสน, เอวํ อุคฺคา ขตฺติยา อตฺตโน ปุญฺญเตเชนาติ อธิปฺปาโยฯ **พฺราหฺมณา ตีสุ เวเทสู**ติ อิทํ อิตเรสํ อวิสยทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ เวเทสชฺฌายนฺตาปิ หิ ขตฺติยา เวสฺสา จ ตทตฺถวิจารณาย เยภุเยฺยน อสมตฺถา เอวาติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ยามาทิปริสา น คหิตาติ? ภุสํ กามาภิคิทฺธตาย โยนิโสมนสิการวิรหโตฯ ยามาทโย หิ อุฬารุฬาเร กาเม ปฏิเสวนฺตา ตตฺถาภิคิทฺธตาย ธมฺมสฺสวนาย สภาเวน จิตฺตมฺปิ น อุปฺปาเทนฺ

ติ, มหาโพธิสตฺตานํ ปน พุทฺธานญฺจ อานุภาเวน อากฑฺฒิยมานา กทาจิ เตสํ ปยิรุปาสนาทีนิ กโรนฺติ ตาทิเส มหาสมเยฯ เตเนว หิ วิมานวตฺถุเทสนาปิ ตนฺนิมิตฺตา พหุลา นาโหสิฯ มนุสฺสานํ วเสนายํ กตาฯ

ปรจกฺกวาเฬสุ จ มนุสฺสานํ วิเสสาธิคโม นตฺถีติ ปุจฺฉติ **“กึ ปน ภควา อญฺญานิ จกฺกวาฬานิปิ คจฺฉตี”**ติฯ อิตโร ยทิปิ เตสํ อริยธมฺมาธิคโม นตฺถิ, วาสนาย ปน ตตฺถ คนฺตฺวา ธมฺมํ เทเสตีติ ทเสฺสนฺโต **“อามคจฺฉตี”**ติ อาหฯ **เกยูรํ** นานาวิธรตนปริสิพฺพิตสุวณฺณชาลวินทฺธํ ภุชาภรณํฯ **องฺคทํ** นานาคนฺธคนฺธิตํ, เกวลํ วา สุวณฺณมยํ พาหุวลยํฯ **ฉินฺนสฺสรา**ติ ทฺวิธาภูตสฺสรา (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๗๒) **คคฺครสฺสรา**ติ คคฺคริกาย วิย คคฺครายมานขรสฺสรา (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๗๒; อ. นิ. ฏี. ๓.๘.๖๙)ฯ **ภาสนฺตร**นฺติ เตสํ ภาสํ (ที. นิ. ฏี. ๒.๑๗๒; อ. นิ. ฏี. ๓.๘.๖๙) สนฺธายาหฯ **“วีมํสา อุปฺปชฺชตี”**ติ สเงฺขปโต วุตฺตํ วิวริตุํ **“อิทํ วุตฺตํ โหตี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สงฺคมฺมาติ สมาคนฺตฺวาฯ อาทิโต ลาโป **อาลาโป,** วจนปฏิวจนวเสน สมํ ลาโป **สลฺลาโป**ฯ สมฺมา, สมญฺญา วา กถา สํกถา, สํกถาว **สากจฺฉา**ฯ

อฏฺฐปริสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จตุโยนิวณฺณนา

๑๕๒. ยวนฺติ ตาย สตฺตา อมิสฺสิตาปิ สมานชาติตาย มิสฺสิตา วิย โหนฺตีติ **โยนิ**ฯ สา ปน อตฺถโต อณฺฑาทิอุปฺปตฺติฏฺฐานวิสิโฏฺฐ ขนฺธานํ ภาคโส ปวตฺติวิเสโสติ อาห **“ขนฺธโกฏฺฐาโส โยนิ นามา”**ติฯ **อเณฺฑ ชาตา**ติ ปฐมาย ชาติยา วเสน วุตฺตํ, ทุติยาย ปน อเณฺฑโต, อเณฺฑ วา ภิชฺชมาเน ชาตาติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เตนาห **“อภินิพฺภิชฺช ชายนฺตี”**ติฯ **วินา**ติ เอเตหิ อณฺฑาทีหิ พาหิรปจฺจเยหิ วินาฯ **อุปฺปติตฺวา วิยา**ติ อุปฺปชฺชนวเสน ปติตฺวา วิยฯ พาหิรปจฺจยนิรเปกฺขตฺตาเยว วา อุปปตเน สาธุการิโน อุปปาติกา, เต เอว อิธ **โอปปาติกา**ติ วุตฺตาฯ **อาทิ**-สเทฺทน คพฺภมเล นิพฺพตฺตมหาปทุมกุมาราทีนํ สงฺคโหฯ นิชฺฌามตณฺหิกเปตานํ นิจฺจํ ทุกฺขาตุรตาย กามเสวนา นตฺถิ , ตสฺมา เต คพฺภเสยฺยกา น โหนฺติ, ชาลวนฺตตาย น ตาสํ กุจฺฉิยํ คโพฺภ สณฺฐาติ, ตสฺมา เต โอปปาติกาเยว สํเสทชตฺตายปิ อสมฺภวโตฯ **เนรยิกา วิยา**ติ นิทสฺสนาปเทเสน เตสมฺปิ โอปปาติกตฺตํ ทีเปติฯ **อวเสสา**ติ นิชฺฌามตณฺหิกเนรยิเก ฐเปตฺวา อวเสสา วินิปาติกาฯ ยกฺขานํ จาตุมหาราชิกตาย โอปปาติกภาเว เอว อาปเนฺน ตํ นิวเตฺตตุํ **“เอวํ ยกฺขาปี”**ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ เต น ภุมฺมเทวา น จ วินิปาติกาติฯ

จตุโยนิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจคติวณฺณนา

๑๕๓. **คนฺตพฺพา**ติ อุปปชฺชิตพฺพาฯ ยถา หิ กมฺมภโว ปรมตฺถโต อสติปิ การเก ปจฺจยสามคฺคิยา สิโทฺธ ตํสมงฺคินา สนฺตานลกฺขเณน สเตฺตน กโตติ โวหรียติ, ตถา อุปปตฺติภวลกฺขณา คติโย ปรมตฺถโต อสติปิ คมเก ตํตํกมฺมวเสน เยสํ ตานิ กมฺมานิ, เตหิ คนฺตพฺพาติ โวหรียนฺตีติฯ เอวํ สทฺทตฺถโต คตึ ทเสฺสตฺวา อตฺถุทฺธารนเยนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เยสุ นิรยาทิเภเทสุ อุปปตฺติภเวสุ คติ-สโทฺท นิรูโฬฺห, ตโต อญฺญตฺถาปิ คติ

สทฺทปฺปวตฺติ อตฺถิ, ตํ เอเกน คติ-สเทฺทน วิเสเสตฺวา อาห **“คติคตี”**ติ ยถา ‘‘ทุกฺขทุกฺขํ, (สํ. นิ. ๔.๓๒๗) รูปรูป’’นฺติ (วิสุทฺธิ. ๒.๔๔๙) จฯ อุปฺปาทาวตฺถาย คมนํ อุปคมนนฺติ **“นิพฺพตฺติคตี”**ติ วุตฺตาฯ **คติ**นฺติ จิตฺตคตึฯ เตนาห **“อชฺฌาสยคติ นามา”**ติ, อชฺฌาสยปฺปวตฺตีติ อตฺโถฯ **ตทฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๕๐๓) ปน ‘‘คตินฺติ นิปฺผตฺติ’’นฺติ อโตฺถ วุโตฺตฯ พฺรหฺมนิมนฺตนสุเตฺต (ม. นิ. ๑.๕๐๓) หิ อยํ ปาฬีติฯ **ชุติ**นฺติ อานุภาวํฯ **วิภโว**ติ วินาโสฯ โส หิ วิคโมติ อเตฺถน คติฯ เตเนว **นิพฺพานํ อรหโต คตี**ติ (ปริ. ๓๓๙) อนุปาทิเสสนิพฺพานํ อรหโต คติ วิคโม วิภโวติ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํฯ **เทฺวเยว คติโย**ติ เทฺวว นิปฺผตฺติโยติ อโตฺถติ อาห **“อยํ นิปฺผตฺติคติ นามา”**ติฯ

ยสฺส อุปฺปชฺชติ, ตํ พฺรูเหโนฺต เอว อุปฺปชฺชตีติ อโย, สุขํฯ นตฺถิ เอตฺถ อโยติ **นิรโย**ฯ ตโต เอว รมิตพฺพํ อสฺสาเทตพฺพํ ตตฺถ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“นิรติอเตฺถน นิรสฺสาทเฏฺฐน นิรโย”**ติฯ **ติริยํ อญฺจิตา**ติ เทวมนุสฺสาทโย วิย อุทฺธํ ทีฆา อหุตฺวา ติริยํ ทีฆาภิ อโตฺถฯ ปกฏฺฐโต สุขโต อยนํ อปคโม **เปจฺจภาโว,** ตํ เปจฺจภาวํ **ปตฺตานํ วิสโย**ติ เปตโยนิเมว วทติฯ **มนโส อุสฺสนฺนตฺตา**ติ สติสูรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสตาย อุกฺกฏฺฐคุณจิตฺตตายาติ อโตฺตฯ อยํ ปนโตฺถ นิปฺปริยายโต ชมฺพุทีปวาสีวเสน เวทิตโพฺพฯ ยถาห – ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ ชมฺพุทีปิกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวตึเสฯ กตเมหิ ตีหิ? สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ (อ. นิ. ๙.๒๑)ฯ เตหิ ปน สมานรูปาทิตาย สทฺธึ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเตว ปญฺญายึสุฯ โลกิยา ปน ‘‘มนุโน อปจฺจภาเวน มนุสฺสา’’ติ วทนฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน ปรมตฺถทีปนิยํ **วิมานวตฺถุสํวณฺณนายํ** (วิ. ว. อฏฺฐ. ๓) วุตฺตนเยน คเหตโพฺพฯ **อานุภาเวหี**ติ เทวานุภาวสงฺขาเตหิ อิทฺธิวิเสเสหิฯ ตตฺถ กามา เทวา กามคุเณหิ เจว อิทฺธิวิเสเสหิ จ อิตเร อิทฺธิวิเสเสเหว **ทิพฺพนฺติ** กีฬนฺติ โชตนฺติ, สรณนฺติ วา คมฺมนฺติ, อภิตฺถวิยนฺตีติ วา **เทวา**ติฯ

ติรจฺฉานโยนิญฺจาติอาทีสุติ เอตฺถ ติรจฺฉานโยนิเปตฺติวิสยคฺคหเณน ขนฺธานํ เอว คหณํ เตสํ ตาทิสสฺส ปริจฺฉินฺนสฺส โอกาสสฺส อภาวโตฯ ยตฺถ วา เต อรญฺญสมุทฺทปพฺพตาทิเก นิพทฺธวาสํ วสนฺติ, ตาทิสสฺส ฐานสฺส วเสน โอกาโสปิ คเหตโพฺพฯ นิรยูปคาทีหิ สเตฺตหิ มคฺคิตพฺพโต **มโคฺค** ปฏิปชฺชิตพฺพา **ปฏิปทา** จาติ ตํ ตํ กมฺมเมว วุตฺตนฺติ อาห **“อุภเยนปี”**ติอาทิฯ **ยถา จ ปฏิปโนฺน**ติ อิมินา ตสฺส กมฺมสฺส กตูปจิตาการมาหฯ เอตฺถ จ **นิรยคามิญฺจ มคฺคํ นิรยคามินิญฺจ ปฏิปท**นฺติ อิมินา สาธารณโต นิรยสํวตฺตนิยํ กมฺมํ วตฺวา ปุน ตํ ตํ สนฺตานปติตตาย อสาธารณตํ ทเสฺสตุํ **“ยถาปฏิปโนฺน”**ติอาทิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วินิปตนฺตี**ติ วิวสา, วิรูปํ วา นิปตนฺติฯ กสฺมา ปเนตฺถ ปญฺจคติปริเจฺฉทกญาณํ ทเสฺสโนฺต ภควา ‘‘นิพฺพานญฺจาห’’นฺติอาทิมาหาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **“อิทํ ปนา”**ติอาทิฯ น หิ ภควา อตฺตโน พุทฺธสุพุทฺธตํ วิภาเวโนฺต สาวเสสํ กตฺวา เทสนํ เทเสติฯ

ปญฺจคติวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ญาณปวตฺตาการวณฺณนา

๑๕๔. **ญาณปฺปวตฺตาการ**นฺติ ญาณสฺส ปวตฺติอาการํ, ญาณสฺส วา ปวตฺติปการํฯ **เอกนฺตทุกฺขา**ติ เอกเนฺตน ทุกฺขา อจฺจนฺตทุกฺขาฯ ตา ปน สพฺพกาลํ ทุกฺขา สุขาลเยนปิ อสมฺมิสฺสาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“นิจฺจทุกฺขา นิรนฺตรทุกฺขา”**ติฯ **พหลา**ติ อตนุกา, มหนฺตาติ อโตฺถ ฯ **ติพฺพา**ติ วา ติขิณาฯ **ขรา**ติ กกฺขฬาฯ **กฏุกา**ติ วา อนิฏฺฐาฯ กสฺสติ ขณียตีติ **กาสุ,** อาวาโฏฯ กสียติ จียตีติ **กาสุ,** ราสิฯ **ผุนนฺตี**ติ ทฺวีหิ หเตฺถหิ องฺคารานิ อุกฺขิปิตฺวา ปฏิวาตํ

โอผุนนฺติ, เตน เตสํ สกลสรีรํ ฑยฺหติฯ เตนาห **“ปริทยฺหมคตฺตา”**ติฯ ปุริสปฺปมาณํ **โปริสํฯ เอกปเถเนวา**ติ เอกมคฺคภูเตเนวฯ **อนุกฺกมนีเยนา**ติ อุกฺกมิตุํ อปกฺกมิตุํ อสกฺกุเณยฺเยนฯ

นนุ จ ทิพฺพจกฺขุญาณํ ปจฺจุปฺปนฺนวณฺณารมฺมณํ, เตน กถํ รูปนฺตรสมงฺคึ นิรเย นิพฺพตฺตสตฺตํ ‘‘อยํ โส’’ติ ชานาตีติ โจทนํ สนฺธายาห **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ ยถา กมฺมูปคญาเณน ‘‘อยํ โส’’ติ สลฺลกฺเขติ, ตสฺส ปน ทิพฺพจกฺขุอานุภาเวน ปตฺตพฺพตฺตา **“ทิพฺพจกฺขุพลํ นาม เอต**นฺติ วุตฺตํฯ

ปุริมนเยเนวาติ ‘‘คูถกูโป วิย ติรจฺฉานโยนิ ทฏฺฐพฺพา’’ติอาทินา องฺคารกาสุปมายํ วุตฺตนเยเนวฯ ทุกฺขา เวทนา พหุลา เอตาสูติ **ทุกฺขพหุลาฯ พหลปตฺตปลาโส**ติ อวิรฬตนฺวิปุลปโณฺณฯ สุขปริโภคํ มหาปาสาทํ ทเสฺสตุํ **“ทีฆปาสาโท”**ติ วุตฺตํ จตุรสฺสปาสาทาทีนํ ขุทฺทกตฺตาฯ **อุณฺณามยอตฺถรเณนา**ติ อุณฺณามยโลหิตอตฺถรเณนฯ อุตฺตรํ อุปริภาคํ ฉาเทตีติ **อุตฺตรจฺฉโท,** วิตานํฯ ตํ ปน โลหิตวิตานํ อิธาธิเปฺปตนฺติ **“รตฺตวิตาเนนา”**ติ วุตฺตํฯ

อปรภาคโยชนาติ ปาฬิยํ ‘‘อปเรน สมเยนา’’ติ วุตฺตสฺส อปรภาคสฺส โยชนาฯ สา ปน เอกเทเสน ปุริมภาเค วุเตฺต เอว สุวิเญฺญยฺยา โหตีติ **“ยถา โส”**ติอาทิมาหฯ **มคฺคารุฬฺหเมวา**ติ มคฺคํ อุปคตมตฺตเมวฯ

นิยมาภาวาติ ‘‘ทิพฺพจกฺขุนาว ปสฺสตี’’ติ นิยมสฺส อภาวาฯ **“ทิพฺพจกฺขุนาปิ ปสฺสิสฺสตี”**ติ อิทํ น อนุตฺตรสุขานุภวนสฺส ทิพฺพจกฺขุโคจรตฺตา วุตฺตํ, อนาคตสฺส ปน ตสฺส ทิพฺพจกฺขุปริภณฺฑภูเตน อนาคตํสญาเณน ทสฺสนเมวาติ การณูปจาเรน วุตฺตํฯ ปาฬิยํ ปน ‘‘เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ’’เจฺจว วุตฺตํฯ **“อตฺถโต ปน นานา โหตี”**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“เทวโลกสุขํ หี”**ติอาทิํ วตฺวา ยถาทสฺสิตอุปมาหิปิ อยมโตฺถ ปากโฏ เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“อุปมายมฺปี”**ติอาทิมาหฯ โคตฺรภุญาณุปฺปาทโต ปฏฺฐาย นิโรธํ ปสฺสิตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลปจฺจเวกฺขณวเสน เจว ปรโต ผลสมาปตฺติสมาปชฺชนวเสน จ อริยสาวโก นิโรเธ สยิโต วิย โหติ ตทปสฺสเยเนว ปวตฺตนโตติ อาห **“นิโรธสยนวรคต”**นฺติฯ เตนาห **“นิพฺพานา…เป…. ปสฺสตี”**ติฯ

ญาณปวตฺตาการวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทุกฺกรการิกาทิสุทฺธิวณฺณนา

๑๕๕. ปุจฺฉานุสนฺธิอาทิอนุสนฺธิตฺตยโต อญฺญตฺตา **“ปาฏิเยกฺกํ อนุสนฺธิวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ น เกวลํ ‘‘ทุกฺกรการิกาย สุทฺธิ โหตี’’ติ เอวํลทฺธิโก เอว, อถ โข ทุกฺกรจารีสุ อภิปฺปสโนฺนติ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **จตุกุณฺฑิโก**ติ ทฺวีหิ ปาเทหิ หเตฺถหีติ จตูหิ อเงฺคหิ กุณฺฑนโก อาหิณฺฑนโกฯ **ฉมานิกิณฺณ**นฺติ ภูมิยํ ขิตฺตํฯ **ภกฺขส**นฺติ อาหารํฯ

มจฺฉริยมลาทิปาปธมฺมวิคมนโต เมตฺตาทิคุณานุพฺรูหนโต จ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จริยนฺติ **พฺรหฺมจริยํ,** ทานํฯ ตถา หิ ตํ ภควตา ปณฺฑิตปญฺญตฺตํ วุตฺตํฯ เอวํ เสเสสุปิ ยถารหํ พฺรหฺมจริยปริยาโย นิทฺธาเรตฺวา วตฺตโพฺพฯ **กิ**นฺติ กีทิสํฯ **วต**นฺติ สมาทินฺนวตํฯ **สุจิณฺณสฺสา**ติ สุฏฺฐุ จิณฺณสฺส ปุญฺญสฺสฯ **อิทฺธี**ติ อานุภาโวฯ **ชุตี**ติ วตฺถาภรโณภาสสมุชฺชลา สรีรปฺปภาฯ **พลวีริยูปปตฺตี**ติ กายพเลน เจว อุสฺสาเหน จ สมนฺนาคโมฯ

เตน ปาณิ กามทโทติ เตน อทฺธิกานํ อุปคจฺฉนฺตานํ หตฺถํ ปสาเรตฺวา อสยฺหเสฏฺฐิโน ทานฏฺฐานทสฺสนมเยน ปุญฺเญน อิทานิ มยฺหํ หตฺถ กปฺปรุกฺโข วิย กามทโท อิจฺฉิติจฺฉิตทายี, กามทโท โหนฺต จ มธุสฺสโว อิฏฺฐวตฺถุวิสฺสชฺชนโก ชาโตฯ **เตน เม พฺรหฺมจริเยนา**ติ เตน มม ยถาวุตฺตกายเวยฺยาวฏิยกมฺมสงฺขาเตน เสฏฺฐจริเยนฯ **ปุญฺญ**นฺติ ปุญฺญผลํฯ ตมฺปิ หิ ปุชฺชสภาวโต, อุตฺตรปทโลเปน วา ''เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี''ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๘๐) ''ปุญฺญ''นฺติ วุจฺจติฯ

ปญฺจ สิกฺขาปทานิ สมาหฏานิ **ปญฺจสิกฺขาปทํ** ยถา ''ติภวํ, ติสกฏ''นฺติ จฯ **พฺรหฺมจริยสฺมิ**นฺติ ธมฺมเทสนายฯ สา หิ วิเนยฺยานํ พฺรหฺมภาวาวหนโต พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จริยํ, พฺรหฺมุโน วา ภควโต วาจสิกํ จริยนฺติ ''พฺรหฺมจริย''นฺติ วุจฺจติฯ

สหสฺสํ มจฺจุหายินนฺติ สหสฺสมตฺตา อรหตฺตสมธิคเมน มจฺจุวิสยาติกฺกเมน มจฺจุปหายิโน ชาตาฯ **พฺรหฺมจารี ภวิสฺสามา**ติ เอตฺถ เยน พฺรหฺมจริเยน เต พฺรหฺมจาริโนติ วุจฺจนฺติ, ตํ พฺรหฺมจริยํ นิทฺธาเรตฺวา อาห **''เมถุนวิรติ พฺรหฺมจริยนฺติ วุตฺตา''**ติฯ

นาติกฺกมามาติ น อติจราม อคมนียฏฺฐาเนปิ อิตรตฺถาปิ น วีติกฺกมามฯ เตนาห **''อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จรามา''**ติฯ **อมฺหน**ฺติ อมฺหากํฯ

อตฺตทมนวเสนาติ ยถาปฏิญฺญํ อรหนฺตานํ อนุกรณาการเรน ปวตฺตจิตฺตทมนวเสน, มนจฺฉฏฺฐานํ อินฺทฺริยานํ ทมเนนาติ อโตฺถฯ สิขาปฺปตฺตเสฏฺฐจริยตาย **อริยมโคฺค พฺรหฺมจริยํ**ฯ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ จรติ เอเตนาติ **พฺรหฺมจริยํ,** สตฺถุสาสนํฯ

อตรมานานนฺติ น ตรมานานํ เทสกาลํ อุทิกฺขนฺตานํฯ **ผลาสาว สมิชฺฌตี**ติ สุทฺธุลภผเลปิ อาสา สมฺมาปโยคมนฺวาย สมิชฺฌติ เอวฯ **วิปกฺกพฺรหฺมจริโยสฺมี**ติ วิเสเสน นิปฺผนฺน ปณีตชฺฌาสโย ปริปุณฺณอุฬารมโนรโถฯ โส หิ เสฏฺฐมโนสมาจารตาย พฺรหฺมจริยปริยาเยน วุโตฺตฯ

อิทเมว สุตฺตํ อาคตฏฺฐานนฺติ อธิปฺปาโย เตปิฏเก พุทฺธวจเน อิทเมว สุตฺตปทํ ''วีริยํ พฺรหฺมจริย''นฺติ อาคตฏฺฐานนฺติ อโตฺถฯ วีริยญฺหิ ตสฺมิํ วิสเย อุตฺตมํ ปรมุกฺกํสคตํ ตาทิสจริยาเหตุ จาติ พฺรหฺมจริยนฺติ อิธ วุตฺตํฯ **จตุรงฺคสมนฺนาคต**นฺติ จตุพฺพิธทุกฺกรกิริยาย สาธกสฺส จตุพฺพิธสฺส อตฺตโน ปวตฺติอาการสฺส วเสน จตุรงฺคสมนฺนาคตํฯ

โกจิ ฉินฺนภินฺนปฏปิโลติกธโร ทสนฺตยุตฺตสฺส วตฺถุสฺส อภาวโต นิเจฺจโลติ วตฺตพฺพตํ ลเภยฺยาติ ตํ นิวเตฺตโนฺต อาห **''นโคฺค''**ติฯ **เอวํ อกาสิํ,** เอวมฺปิ สตฺตปีฬา มา อโหสีติ อธิปฺปาโยฯ ยถา ''อภิหฏํ น สาทิยามี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๑๕๕) ภิกฺขาปริเยสเน อุกฺกฏฺฐจาริตาทสฺสนํ, เอวํ ''นเอหิ ภทฺทนฺติกาทิภาโวปี''ติ คเหตพฺพํฯ **ปุริสนฺตรคตายา**ติ ปุริสสมีปคตายฯ สํกิตฺตียนฺติ เอตายาติ **สํกิตฺติ,** คามวาสิอาทีหิ สมุทายวเสน กริยมานกิริยาฯ อิธ ปน ภตฺตสํกิตฺติ อธิเปฺปตาติ อาห **''สํกิเตฺตตฺวา กตภเตฺตสู''**ติฯ ททนฺติ ตายาติ **ทตฺติ**ฯ เอกาหํ อนฺตรภูตํ เอตสฺส อตฺถีติ **เอกาหิกํ**ฯ เอส นโย เสสปเทสุปิฯ **เอกาหวาเรนา**ติ เอกาหิกวาเรนฯ ''เอกาหิก''นฺติอาทินา วุตฺตวิธิเมว ปฏิปาฏิยา ปวตฺตภาวํ ทเสฺสตุํ ปุน วุตฺตํฯ เตนาห **''อิติ เอวรูป''**นฺติอาทิฯ

เอรกติณาทีนิ วาติ เอรกติณาทีนิ คนฺถิตฺวา กตนิวาสนานิ ฉวทุสฺสานิ, นิหีนทุสฺสานีติ อโตฺถฯ **ตนฺตาวุตานนฺ**ติ ตนฺตํ ปสาเรตฺวา วีตานํฯ **ปกติกณฺฏเก**ติ สลากกณฺฏเกฯ

๑๕๖. **เนกวสฺสคณสญฺชาต**นฺติ อเนกวสฺสสมูหสญฺชาตํฯ นนุ จ อิทาเนว ''สายตติยกมฺปิ อุทโกโรหนานุโยคมนุยุโตฺต''ติ วุตฺตํ, ''เนกวสฺสคณิกํ รโชชลฺลํ กาเย สนฺนิจิต''นฺติ จ, ตทุภยํ เอกสฺมิํ กถํ สมฺภวตีติ อาห **''อิทํ อตฺตโน รโชชลฺลกวตสมาทานกาลํ สนฺธาย วทตี''**ติฯ เอเตนเว ''อเจลโก โหมี''ติ วุตฺตอเจลกปฏิญฺญา, ''สาณานิปิ ธาเรมี''ติอาทินา วุตฺตฉนฺนกปฏิญฺญา, ตตฺถาปิ สาณ-มสาณ-ฉวทุสฺสาทิ-นิวตฺถ-ปฏิญฺญา จ อวิรุทฺธาติ ทฏฺฐพฺพา ตสฺมิํ ตสฺมิํ กาเล ตถา ตถา ปฏิปนฺนตฺตาฯ **เต**ติ อเจลกาฯ **สงฺฆาต**นฺติ สพฺพโส ฆาตํฯ เตนาห **''วธ''**นฺติฯ **สีลวา นาม นตฺถิ** ''อนภิสนฺธิกมฺปิ ปาปํ โหตี''ติ เอวํ ลทฺธิกตฺตาฯ **สีลํ อธิฏฺฐายา**ติ อิทํ ปฏิกฺกมนกิริยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ

ปาสณฺฑปริคฺคหณตฺถายาติ ปาสเณฺฑสุ อสารสารภาววีมํสนตฺถายฯ **ตํ ปพฺพชฺชนฺ**ติ อาชีวกปพฺพชฺชํฯ **วิกฏโภชเน**ติ วิกตโภชเน วิรูปโภชเนฯ เตนาห **''อปกติโภชเน''**ติฯ

๑๕๗. ***ภิํสนกตสฺมิ***นฺติ ภาวสาธนภาวี อิทํ ปทนฺติ อาห **''*ภิํสนกตสฺมิํ ภิํสนกกิริยา*ยา''**ติฯ ''ภิํสนกตฺตสฺมิ''นฺติ วตฺตเพฺพ เอกสฺส ต-การสฺส โลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เยภุยฺยคฺคหณํ โลมวนฺตวเสนปิ โยเชตพฺพํ, น โลมวเสนาติ อาห **''พหุตรานํ วา''**ติอาทิฯ

สฺ-สเทฺท อฺ-การสฺส โอ-การํ กตฺวา ปาฬิยํ ''โสตโตฺต''ติ วุตฺตนฺติ ตทตฺถํ วิวรโนฺต **''สุตโตฺต''**ติ อาหฯ สุฏฺฐุ อวตโตฺตติ วา **โสตโตฺตฯ โสสิโนฺน**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สุทฺธิวสนตฺถายา**ติ สํสารสุทฺธิคเวสนตฺถายฯ

วิหารสฺมินฺติ ปจฺจเตฺต ภุมฺมวจนนฺติ อาห **''วิหาโร เอว หิ 'วิหารสฺมิ'นฺติ วุโตฺต''**ติฯ **เตเนว จา**ติ เตเนว วิภตฺติวิปลฺลาสวเสนฯ **เอวํ อโตฺถ**ติ อยํ เอวํ ลิงฺควิปลฺลาสวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทุกฺขปฺปโตฺตติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **สพฺพตฺถา**ติ สุขทุเกฺข ลาภาลาภาทิเก จฯ **ตุลิโต**ติ ตุลาสทิโสฯ

ทุกฺกรการิกาทิสุทฺธิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อาหารสุทฺธิวณฺณนา

๑๕๘. **สุชฺฌิตุ**นฺติ สํสารโต สุชฺฌิตุํฯ

๑๕๙. **อาสีติกปพฺพานี**ติ อาสีติกปิฏฺฐิปพฺพานิ, ''กาฬปพฺพานี''ติ วทนฺติฯ ปพฺพานํ **มเชฺฌฯ อุนฺนตุนฺนตานี**ติ มํเส มิลาเต ทุวินฺนํ สนฺธีนํ อนฺตเร วาเตนุทฺธุมาตธมนีชาลตาย อุนฺนตานิ อุนฺนตานีติฯ **อานิสท**นฺติ อานิสทฏฺฐานํฯ **นิสินฺนฏฺฐาน**นฺติ ปํสูหิ, วาลิกาหิ วา นิจิตํ นิสินฺนฏฺฐานํฯ **สรโปงฺขนา**ติ สรสฺส โปงฺขปฺปเทเสน, สรโปงฺขสญฺญิเตน วา มเคฺคนฯ **อกฺกนฺต**นฺติ อกฺกนฺตฏฺฐานํฯ ตกฺกโคฬิกสทิสานํ, สรีรฑํสนตฺถํ กต กุรุวินฺทโคฬิกานํ วา **อาวฬิ** วฏฺฏนาหาโรฯ **วํสโต**ติ ปิฏฺฐิวํสโตฯ **มณฺฑเล**ติ ภิตฺติปาทานํ มตฺถเก ฐปิตมณฺฑลเก สีสเคฺคน **ปติฏฺฐหนฺติฯ น เอวํ ผาสุฬิโย**ติ ยถา ยถา วุตฺตโคปานสิโย ปปตา ติฏฺฐนฺติ, น เอวํ โพธิสตฺตสฺส ผาสุกาปิ ปปตา ฐิตาฯ

โอกฺขายิกาติ อวกฺขายิกา, เหฏฺฐา หุตฺวา นินฺนภาเวน ปญฺญายมานาฯ **เอวรูปา**ติ ยถาวุตฺตรูปา, นินฺนตราติ อโตฺถฯ **ยาว ปิฏฺฐิกณฺฏกํ อลฺลีนา โหตี**ติ มยฺหํ อุทรจฺฉวิ ยาว ปิฏฺฐิกณฺฏกํ, ตาว ตํ อาหจฺจ ฐิตตฺตา อลฺลีนา โหติ อุทริยสฺส ปริกฺขเยน อนฺตานญฺจ สุฏฺฐุมิลาตตายฯ **ภาริยภาริยา**ติ ครุตราฯ สหอุทรจฺฉวึ ปิฏฺฐิกณฺฏกํ, สหปิฏฺฐิกณฺฏกํ อุทรจฺฉวินฺติ โยชนาฯ **เนว นิกฺขมติ** อาหารสนฺนิสฺสยอาโปธาตุยา สพฺพโส วิสุกฺขตฺตาฯ **ปูติมูลานี**ติ โลมมูลานํ ปริพฺรูหนเก มํเส โลหิเต จ ปริกฺขีเณ ตานิ สุกฺขานิ ฐานโต ภฏฺฐานิ อภาเวเนว ‘‘ปูติมูลานี’’ติ วุตฺตานิฯ เตนาห **‘‘ตสฺส ปนา’’**ติอาทิฯ

อธิคตาติ อิทานิ อธิคตาฯ **ยถา เอตรหิ วิปสฺสนาปญฺญาย อธิคตตฺตา**ติ อิมินา กิญฺจาปิ มหาโพธิสตฺตา ปริปากคตญาณา วสีภูตชฺฌานาภิญฺญา วิปสฺสนาย ปริกมฺมํ กโรนฺติ, ยถา จ เนสํ จริมภเว วิปสฺสนาจาโร, น ตถา ตทาติ ทเสฺสติฯ **เอตเทวา**ติ ยํ เยน วุตฺตํ อตฺถชาตํ, เอตเทว **เอตฺถ** เอตสฺมึ ปาฐปเทเส **ยุตฺตํ** ปุเพฺพนาปรํ อวิรุชฺฌนโตฯ **อิตรถา**ติ ภิกฺขูหิ วุตฺตปฺปกาเรน **อนนุรูโป สิยา** ‘‘อิมิสฺสา’’ติ วุตฺตาย อณฺญเตฺตฯ

อาหารสุทฺธิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สํสารสุทฺธิอาทิวณฺณนา

๑๖๐. **สํสาเรนา**ติ อปราปรํ จวนุปปชฺชนวเสน ภเวสุ สํสรเณนฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๖๐; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๙; ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; วิภ. อฏฺฐ. ๒๒๖; สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๕๒๓; อุทา. อฏฺฐ. ๓๙; อิติวุ. อฏฺฐ. ๑๔, ๕๘; เถรคา. อฏฺฐ. ๑.๖๗, ๙๙; พุ. วํ. อฏฺฐ. ๕๘; จูฬนิ. อฏฺฐ. ๖; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๑๗; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๒๗; อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๙; สารตฺถ. ฏี. ๑.๑);

พหุกนฺติ พหุกาลํ พหุกฺขตฺตุํฯ **อุปปชฺชิตฺวา**ติ ตตฺถ ตตฺถ ภเว นิพฺพตฺติตฺวาฯ **อาวาเสนา**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ สตฺตาวาเส อาวสเนน นิพฺพตฺติตฺวา ชีวเนนฯ **ขนฺธาเยว วุตฺตา** เตสํเยว ปวตฺติวิเสสสฺส เตน เตน ปริยาเยน วุตฺตตฺตาฯ **พหุยาเค**ติ อชสูกรโคมายุวาทิเก พหุวิเธ มหายเญฺญฯ **พหุอคฺคี**ติ วาจาเปยฺยาทิวเสน อนฺตมโส ปากยญฺญาทิวเสน จ พหุเกปิ อคฺคี ปริจรเณนฯ

๑๖๑. พาลทารโกปิ ‘‘ทหโร’’ติ วุจฺจตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘ยุวา’’**ติ วุตฺตํฯ อติกฺกนฺตปฐมวยา สตฺตา สภาเวน ปลิตสิรา โหนฺตีติ ปฐมวเย ฐิตภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘สุสุกาฬเกโส’’**ติ วุตฺตํฯ **ชราชิโณฺณ**ติ ชราย ชิโณฺณ, น อกาลิเกน ชราย อภิภูโตฯ อุกฺกํสคตพุทฺธตาย **วุโทฺธ**ฯ เตนาห **‘‘วฑฺฒิตฺวา ฐิตองฺคปจฺจโงฺค’’**ติ, อาโรหปริณาหวเสน วุทฺธิรหิโตติ อโตฺถฯ **ชาติมหลฺลโก**ติ ชาติยา มหลฺลโก, น โภคปริวาราทีหีติ อโตฺถฯ **อทฺธคโต**ติ เอตฺถ **อทฺธ**-สโทฺท ทีฆกาลวาจีติ อาห **‘‘พหุอทฺธานํ คโต’’**ติฯ **วโย**ติอาทิปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ อาห **‘‘ปจฺฉิมวย’’**นฺติฯ **ปทสตมฺปิ...เป.... สมตฺถตา**ติ ปทสตมฺปิ ปทสหสฺสมฺปิ โสตปถมาคจฺฉนฺตเมว อุคฺคหณสมตฺถตา ปริคฺคเหตุํ สมตฺถตาฯ อยญฺจ คติยา พฺยาปาโรติ สกฺกาวิญฺญาตุํ คหณมตฺตภาวโตฯ **ตเทวา**ติ ปทสตมฺปิ ปทสหสฺสมฺปิฯ **อาธารณํ** อปิลาปนวเสน หทเย ธารณํฯ **อุปนิพนฺธนํ** ยถา น ปมุฏฺฐํ โหติ, ตถา อุเปจฺจ อปราปรํ นิพนฺธนํฯ อยํ ปน สติ

ยา พฺยาปาโรติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ปาฬิยญฺจ ‘‘ปรมาย คติยา จ สติยา จ ธิติยา จา’’ติ วุตฺตํ, ปรโต จ ‘‘เอวํ อธิมตฺตคติมนฺโต’’ติ วุตฺตํฯ **สมตฺถวีริยํ ธิติ นามา**ติ วิสิฏฺฐวิสยํ ทเสฺสนฺโต ยถาวุตฺตสติสมาโยคํ ตสฺส ทีเปติฯ **ตสฺสา**ติ ยถาวุตฺตคติสติธิตีหิ สุภธาตวจีปริจิตสฺส ปริยตฺติธมฺมสฺส อาคมวเสน อตฺถทสฺสนสมตฺถตา ยุตฺติวเสน การณทสฺสนสมตฺถตาฯ

ทฬฺหํ (อ. นิ. ฏี. ๓.๙.๓๘) ถิรํ ธนุ เอตสฺสาติ ทฬฺหธนฺวา, โส เอว อิธ **‘‘ทฬฺหธมฺมา’’**ติ วุตฺโตฯ ปฏิสตฺตุวิธมนตฺถํ ธนุํ คณฺหาตีติ **ธนุคฺคโห,** โส เอว อุสุํ สรํ อสติ ขิปตีติ **อิสฺสาโส**ติ อาห **‘‘ธนุํ คเหตฺวา ฐิโต อิสฺสาโส’’**ติฯ ทฺวิสหสฺสปลํ โลหาทิภารํ วหิตุํ สมตฺถํ **ทฺวิสหสฺสถามํ**ฯ เตนาห **‘‘ทฺวิสหสฺสถามํ นามา’’**ติอาทิฯ **ทเณฺฑ**ติ ธนุทเณฺฑฯ **ยาว กณฺฑปฺปมาณา**ติ ทีฆโต ยตฺตกํ กณฺฑสฺส ปมาณํ, ตตฺตเก ธนุทเณฺฑ อุกฺขิตฺตมเตฺต อาโรปิโต เจว โหติ ชิยาทโณฺฑ, โส จ ภาโร ปถวิโต มุจฺจติ, เอวํ อิทํ ‘‘ทฺวิสหสฺสถามํ นาม ธนูติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุคฺคหิตสิโปฺป**ติ อุคฺคหิตธนุสิโปฺปฯ **กตหโตฺถ**ติ ถิรตรํ ลเกฺขสุ อวิรชฺฌนสรเกฺขโปฯ อีทิโส ปน ตตฺถ วสีภูโต กตหโตฺถ นาม โหตีติ อาห **‘‘จิณฺณวสีภาโว’’**ติฯ กตํ ราชกุลาทีสุ อุเปจฺจ อสนํ เอเตน โส **กตูปาสโน**ติ อาห **‘‘ราชกุลาทีสุ ทสฺสิตสิโปฺป’’**ติฯ **เอวํ กต**นฺติ เอวํ อโนฺต สุสิรกรณาทินา สลฺลหุกํ กตํฯ

โอโลเกตีติ อุทิกฺขติฯ **เอวํ สเนฺตปิ เตสํ วาโร ปญฺญายตี**ติ เตสํ ภิกฺขูนํ ‘‘อยํ ปฐมํ ปุจฺฉติ, อยํ ทุติย’’นฺติอาทินา ปุจฺฉนวาโร ตาทิสสฺส ปญฺญวโต ปญฺญายติ สุขุมสฺส อนฺตรสฺส ลพฺภนโตฯ **พุทฺธานํ ปน วาโร**ติ อีทิเส ฐาเน พุทฺธานํ เทสนาวาโร อเญฺญสํ นปญฺญายนโต พุทฺธานํเยว ปญฺญายติฯ อิทานิ ตเมว ปญฺญายนตํ ยุตฺติโต ทเสฺสโนฺต **‘‘วิทตฺถิจตุรงฺคุลฉาย’’**นฺติอาทิมาหฯ อจฺฉราสงฺฆาฏมเตฺต ขเณ อเนก-โกฏิสหสฺส-จิตฺตปวตฺติสมฺภวโต **‘‘วิทตฺถิจตุรงฺคุลฉายํ อติกฺกมนโต ปุเรตรํเยว ภควา...เป.... กเถตี’’**ติ วตฺวา ตโต ลหุตราปิ สตฺถุ เทสนาปวตฺติ อเตฺถวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ติฏฺฐนฺตุ วา ตาว เอเต’’**ติอาทิมาหฯ อิทานิ ตตฺถ การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โสฬส ปทานิ กเถตี**ติ เอเตน โลกิยชนสฺส เอกปทุจฺจารณกฺขเณ ภควา อฏฺฐวีสสตปทานิ กเถตีติ ทเสฺสติฯ อิทานิ ตสฺสปิ การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘กสฺมา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

ธโมฺมติ ปาฬิฯ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ **ปทํ,** ตทโตฺถฯ อตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชนํ,** อกฺขรํฯ ตญฺหิ ปทวากฺยกฺขรภาเวหิ ปริจฺฉิชฺชมานํ ตํ ตํ อตฺถํ พฺยเญฺชติ ปกาเสติฯ เตนาห **‘‘ธมฺมปทพฺยญฺชนนฺติ ปาฬิยา ปทพฺยญฺชนํ, ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส พฺยญฺชนกํ อกฺขร’’**นฺติฯ เอเตน อปราปเรหิ ปทพฺยญฺชเนหิ สุจิรมฺปิ กาลํ กเถนฺตสฺส ตถาคตสฺส น กทาจิ เตสํ ปริยาทานํ อตฺถีติ ทเสฺสติฯ ปญฺหํ พฺยากโรนฺติ เอเตนาติ **ปญฺหพฺยากรณํ,** ตถาปวตฺตปฏิภานํฯ อปริกฺขยปฏิภานา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, ยโต วุตฺตํ ‘‘นตฺถิ ธมฺมเทสนาย หานี’’ติ (ที. นิ. ฏี. ๓.๑๔๑, ๓๐๕; วิภ. มูลฏี. ๑.สุตฺตนฺตภาชนียวณฺณนา)ฯ เตนาห **‘‘อิมินา กิํ ทเสฺสตี’’**ติอาทิฯ ตถา อาสนฺนปรินิพฺพานสฺสปิ ภควโต เทสนาย อิตราย จ วิเสสาตาโวติ ปฐมพุทฺธวจนมฺปิ มชฺฌิมพุทฺธวจนมฺปิ ปจฺฉิมพุทฺธวจนมฺปิ สทิสเมวฯ อาสีติกวสฺสโต ปรํ **ปญฺจโม อายุโกฏฺฐาโส**ฯ

๑๖๒. กามเญฺจตฺถ ภควตา นาคสมาลเตฺถรสฺส อจฺฉริยอพฺภุตปเวทนมุเขน อตฺตโน โลมานํ หฏฺฐภาวสฺส ปเวทิตตฺตา **‘‘โลมหํสนปริยาโย’’**ติ นามํ คหิตํ, ตถาปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิ-อนญฺญสาธารณญาณานุภาว-วิภาวนาทิวเสน โสฬสสมูหโต สีหนาทสฺส นทเนน เทสนาย ปวตฺติตตฺตา ‘‘มหาสีหนาโท’’เตฺวว สงฺคีติการมหาเถเรหิ นามํ ฐปิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. มหาทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๖๓. **ตโต ปร**นฺติ ติณฺณํ ชนานํ อุปริ สโงฺฆ จตุวคฺคกรณียาทิกเมฺมหิ ปฏิกมฺมปฺปตฺตตฺตาฯ **คามํ คโตติ วุจฺจติ** คามํ อุทฺทิสฺส คตตฺตา, เอวํ สาวตฺถึ ปวิสิตุํ วิหารโต นิกฺขนฺตา ''ปวิสึสู''ติ วุตฺตาฯ **ปริญฺญ**นฺติ ปหานปริญฺญํฯ สา หิ สมติกฺกโม, น อิตราฯ **รูปเวทนาสุปี**ติ ''รูปานํ ปริญฺญํ, เวทนานํ ปริญฺญ''นฺติ เอตฺถาปิฯ กามํ สเพฺพสํ ติตฺถิยานํ กามาทิปริญฺญาปญฺญาปนเหตุภูโต สมโย นตฺถิ, เยสํ ปน อตฺถิ, เต อุปาทาย **''สกสมยํ ชานนฺตา''**ติ วุตฺตํฯ ''ยโต ยโต โข โภ อยํ ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหิ...เป.... ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติ, เอตฺตาวตา โข โภ กามานํ ปริญฺญา โหตี''ติ เอวํ สรูปโต ปฐมชฺฌานํ วิภาเวตุํ อสโกฺกนฺตาปิ เกวลํ อจฺจนฺตปฺปหานสญฺญาย **กามานํ ปริญฺญํ ปญฺญเปยฺยุํ ปฐมชฺฌานํ วทมานา**ฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ตาทิสสฺส อาคมาธิคมสฺสาภาวโตฯ **รูปเวทนาปริญฺญาสุ**ปิ เอเสว นโยฯ **วุเจฺจถา**ติ วุเจฺจยฺยฯ **ทุติยปเทปี**ติ ''อนุสาสนิยา วา อนุสาสนิ''นฺติ เอวํ วุตฺตวาเกฺยปิฯ **เต** กิร ภิกฺขูฯ

๑๖๕. **น เจว สมฺปายิสฺสนฺตี**ติ น เจว สมฺมเทว ปกาเรหิ คเมสฺสนฺติ ญาเปสฺสนฺติฯ เตนาห **''สมฺปาเทตฺวา กเถตุํ น สกฺขิสฺสนฺตี''**ติฯ ยสฺมา อวิสเย ปโญฺห ปุจฺฉิโต โหติ, ตสฺมา อาปชฺชิสฺสนฺตีติ โยชนาฯ **สเทวเก**ติ อรูปเทวคฺคหณํฯ เต หิ โลกิยเทเวหิ ทีฆายุกตาทินา อุกฺกฏฺฐาฯ **สมารเก**ติ กามาวจรเทวคฺคหณํฯ **สพฺรหฺมเกติ** รูปาวจรพฺรหฺมคฺคหณํฯ **สสฺสมณพฺราหฺมณิยา**ติ เอตฺถ **สมณ**คฺคหเณน ปพฺพชิเต, **พฺราหฺมณ**คฺคหเณน ชาติพฺราหฺมเณ, ปุน **เทว**คฺคหเณน สมฺมุติเทเว, มนุสฺสคฺคหเณน อวสิฏฺฐมนุสฺสกายํ ปริยาทิยติฯ **โลกปชา**คฺคหเณน ปน ปโยชนํ อฎฺฐกถายํ ทสฺสิตเมวฯ **อญฺญถา อาราธนํ นาม นตฺถี**ติ อิมินา กามรูปเวทนาสุ อสฺสาทาทีนํ ยาถาวโต อวโพโธ เอว อิโต พาหิรกานํ นตฺถิ, กุโต ปเวทนาติ ทเสฺสติฯ

๑๖๖. **จิตฺตาราธน**นฺติ ยาถาวปเวทเนน ปเรสํ จิตฺตสฺส ปริโตสนํฯ **พนฺธนเฎฺฐน คุณาติ** กามราคสํโยชนสฺส ปจฺจยภาเวน วตฺถุกาเมสุปิ พนฺธนโฎฺฐ วุโตฺต, โกฎฺฐาสโฎฺฐ วา คุณโฎฺฐ ทฎฺฐโพฺพฯ **ตรยนฺตี**ติ ตรมานา ยนฺติ คจฺฉนฺติฯ อตีตาทิภินฺนปฐมาทิวยา เอว จิตฺตตาราสิภาเวน วโยคุณาติ คหิตาติ อาห **''ราสโฎฺฐ คุณโฎฺฐ''**ติฯ **จกฺขุวิเญฺญยฺยา**ติ วา จกฺขุวิญฺญาณตํทฺวาริกวิญฺญาเณหิ วิชานิตพฺพาฯ **โสตวิเญฺญยฺยา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **อิฎฺฐารมฺมณภูตา**ติ สภาเวเนว อิฎฺฐารมฺมณชาติกา, อิฎฺฐารมฺมณภาวํ วา ปตฺตาฯ **กมนียา**ติ กาเมตพฺพาฯ **มนวฑฺฒนกา**ติ มโนหราฯ เอเตน ปริกปฺปนโตปิ อิฎฺฐภาวํ คณฺหาติฯ **ปิยชาติกา**ติ ปิยายิตพฺพสภาวาฯ **กามูปสํหิตา**ติ กามราเคน อุเปจฺจ สนฺธานิยา สมฺพทฺธา (อ. นิ. ฏี. ๓.๖.๖๓) กาตพฺพาติ อาห **''อารมฺมณํ กตฺวา''**ติฯ

๑๖๗. **สญฺญํ ฐเปตฺวา**ติ ''อิมสฺมึ องฺคุลิกาทิปเพฺพ คหิเต สตํ โหติ, อิมสฺมึ สหสฺส''นฺติอาทินา สญฺญาณํ กตฺวา คณนาฯ **อจฺฉิทฺทคณนา**ติ ''เอกํ เทฺว''ติอาทินา นวนฺตวิธินา นิรนฺตรคณนาฯ **ปิณฺฑคณนา**ติ สงฺกลนปฏุปฺปาทนาทินา ปิณฺฑิตฺวา คณนาฯ เตนาห **''เขตฺตํ โอโลเกตฺวา**''ติอาทิฯ กสนํ **กสี**ติ กสิคฺคหเณน สโพฺพ กสิปฏิพโทฺธ ชีวิกูปาโย คหิโตติ อาห **''กสีติ กสิกมฺม''**นฺติฯ **ชงฺฆวณิชฺชา**ติ ชงฺฆสตฺถวเสน วณิชฺชํ อาห, **ถลวณิชฺชา**ติ สกฏสตฺถวเสนฯ **อาทิ**-สเทฺทน นาวาปณาทิวเสน โวหารํฯ **วณิปฺปโถ**ติ วณิชมโคฺค, ทานคฺคหณวเสน สํโวหาโรติ อโตฺถฯ อุสูนํ อสนกมฺมํ **อิสฺสตฺตํ,** ธนุสิเปฺปน ชีวิกา, อิธ ปน อิสฺสตฺตํ

วิยาติ **อิสฺสตฺตํ,** สพฺพอาวุธชีวิกาติ อาห **“อาวุธํ คเหตฺวา อุปฏฺฐานกมฺม”**นฺติฯ โปโรหิจฺจามจฺจกมฺมาทิ **ราชกมฺมํฯ อาทิ**-สเทฺทน รถสิปฺปขตฺตวิชฺชาสิปฺปาทิ-วุตฺตาวเสสํ มหาสิปฺปํ ขุทฺทกสิปฺปญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **สีตสฺส ปุรกฺขโต**ติ สีตสฺส ปุรโต กโตฯ โย หิ สีตกาเล ชีวิกาเหตุ สีตลปเทสํ ปกฺขนฺทติ, โส วาฬมิคาทีหิ วิย สีเตน ปริปาติยมาโน เตน ปุรโต กโต วิย โหติฯ เตนาห **“สีเตน พาธิยมาโน”**ติฯ **อุณฺหสฺส ปุรกฺขโต**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สริตฺวา**ติ สํสปฺปิตฺวาฯ **ฑํสฺสิยมาโน**ติ หึสิยมาโน พาธิยมาโนฯ อาพาธนํ **อาพาโธ,** ปีฬาติ อตฺถฯ **กามเหตุ**นฺติ วา ภาวนปุํสกนิเทฺทโส ยถา ‘‘วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๐)ฯ ตถา เสสปททฺวเยปิฯ เตเนวาห **“กามานเมว เหตู”**ติฯ **กามานํ เหตู**ติ เอตฺถ ปุริมปทาวธารณมยุตฺตํ ตทญฺญปจฺจยปฏิเกฺขปาปตฺติโต, ตถา อุตฺตรปทาวธารณํ กามานํ กทาจิ อเหตุภาวสฺสปิ สมฺภวโต, ตสฺมา **“อุปฺปชฺชติเยวา”**ติ วุตฺตํฯ

อุฏฺฐหโตติ อิมินา อุฏฺฐานวีริยํ วุตฺตนฺติ อาห **“อาชีวสมุฏฺฐาปกวีริเยนา”**ติฯ **ตํ วีริยนฺติ** อาชีวิกสมุฏฺฐาปกวีริยํฯ **ปุเพฺพนาปรํ ฆเฏนฺตสฺสา**ติ อารมฺภโต ปฏฺฐาย นิรนฺตรํ ปวเตฺตนฺตสฺสฯ **จิเตฺต อุปฺปนฺนพลวโสเกน โสจตี**ติ จิตฺตสนฺตาเปน อโนตฺต นิชฺฌายติฯ **กาเย อุปฺปนฺนทุเกฺขนา**ติ ตเสฺสว โสกสฺส วเสน กาเย อุปฺปนฺนทุเกฺขนฯ โสกุเทฺทเสน ตํ ตํ วิปฺปลเปนฺโต วา **ปริเทวติฯ อุรํ ตาเฬตฺวา**ติ วกฺขปฺปเทสํ ปหริตฺวาฯ **“โมฆ”**นฺติอาทิ ปริเทวนาการทสฺสนญฺจว สโมฺมหาปชฺชนาการทสฺสนญฺจฯ **เม**ติ วตฺวา ปุน **โน**ติ ปุถุวจนํ อตฺตโน อุภยถาปิ โวหริตพฺพโต, พฺยามูฬฺหวจนํ วา โสกวเสนฯ

๑๖๘. อิธ กามคฺคหเณน วิเสสโต วตฺถุกามา คหิตาติ กามาทิคฺคหณํ กตํ, นานนฺตริยตาย ปน กิเลสกาโมปิ คหิโต เอวฯ **อสิจมฺมมฺ**นฺติ เอตฺถ **จมฺม**คฺคหเณน น เกวลํ จมฺมมยสฺส, จมฺมปริสิพฺพิตเสฺสว วา คหณํ, อถ โข สพฺพสฺสปิ อาวุธพาธกสฺส คหณนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เขฏกผลกาทีนี”**ติ อาหฯ **อาทิ**-สเทฺทน สราทิสงฺคโหฯ **ธนุกลาปํ สนฺนยฺหิตฺวา**ติ ธนุเญฺจว ขุรปฺปตูณิญฺจ สนฺนยฺหิตฺวา, ธนุทณฺฑสฺส ชิยาย ตถาภาวกรณาทิปิ (อ. นิ. ฏี. ๓.๕.๗๖) ธนุโน สนฺนยฺหนนฺติฯ ทฺวินฺนํ เสนานํ พฺยูหสํวิธาเนน วา **อุภโตพฺยูฬฺหํฯ วิโชฺชตลเนฺตสู**ติ นิสิตปีตผลตาย วิโชฺชตนวเสน ปริวตฺตมาเนสุฯ

ปาการสมีปาติสงฺขารตาย ปาการปาทา **อุปการิโย,** ยา ‘‘อุทฺทาปา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **สตทเนฺตนา**ติ อเนกสตทนฺตเกน, ยสฺส ติขิณทนฺตานิ อเนกสตานิ มูลานิ โหนฺติฯ อติภารตาย ทสวีสมตฺตาปิ ชนา อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกนฺติ, ยนฺตวเสน ปน อุกฺขิปิตฺวา พนฺธิตฺวา ฐเปนฺติฯ เตนาห **“อฏฺฐทนฺตากาเรนา”**ติอาทิฯ **โอมทฺทนฺตี**ติ โอฏฺฐเปนฺติฯ

๑๖๙. **สนฺธิมฺปิ ฉินฺทนฺติ** โจริกาย ชีวิตุกามาฯ **นิโลฺลปนฺ**ติ นิเสฺสสวิโลปํ, เอกํ ปริตฺตํ คามํ ปริวาเรตฺวา ตตฺถ กิญฺจิปิ คยฺหูปคํ อเสเสตฺวา กรมรคฺคหณํฯ เตนาห **“มหาวิโลป”**นฺติฯ **ปนฺถทุหนกมฺมํ** อฏวิมเคฺค ฐตฺวา อทฺธิกานํ วิลุมฺปนํฯ **ปหารสาธนตฺถํ** (อ. นิ. ฏี. ๒.๒.๑) ทณฺฑปฺปหารสฺส สุขสิทฺธิอตฺถํฯ กญฺชิโต นิพฺพตฺตํ กญฺชิยํ, อารนาลํฯ ยํ ‘‘พิลงฺค’’นฺติปิ วุจฺจติ, ตํ ยตฺถ สิญฺจติ, สา **กญฺชิยอุกฺขลิกา**ฯ พิลงฺคถาลิกสทิสกรณํ **พิลงฺคถาลิยํฯ สีสกปาลํ อุปฺปาเฏตฺวา**ติ อโยคุฬปเวสนปฺปมาณํ ฉิทฺทํ กตฺวาฯ **สงฺขมุณฺฑกมฺมการณ**นฺติ สงฺขํ วิย มุณฺฑกมฺมการณํฯ

ราหุมุขกมฺมการณนฺติ ราหุมุขคต-สูริยสทิส-กมฺมการณํฯ **โชติมาลิก**นฺติ โชติมาลวนฺตํ กมฺมการณํฯ **หตฺถปโชฺชติก**นฺติ หตฺถปโชฺชตนกมฺมการณํฯ **เอรกวตฺตกมฺมการณ**นฺติ เอรกวตฺตสทิเส สรีรโต พเทฺธ อุปฺปาฏนกมฺมการณํฯ **จีรกวาสิกกมฺมการณ**นฺติ สรีรโต อุปฺ

ปาฏิตพทฺธจีรกาหิ นิวาสาปนกมฺมการณํฯ ตํ กโรนฺตา ยถา คีวโต ปฏฺฐาย พเทฺธ กนฺติตฺวา กฏิยเมว ฐเปนฺติ, เอวํ โคปฺผกโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวา กฏิยเมว ฐเปนฺติฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน **“กฏิโต ปฏฺฐาย กนฺติตฺวา โคปฺผเกสุ ฐเปนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ **เอเณยฺยกกมฺมการณ**นฺติ เอณีมิคสทิสกมฺมการณํ ฯ **อยวลยานิ ทตฺวา**ติ อยวลยานิ ปฏิมุญฺจิตฺวาฯ **อยสูลานิ โกเฏฺฏนฺตี**ติ กปฺปรชณฺณุกโกฏีสุ อยสูลานิ ปเวเสนฺติฯ นฺติ ตํ ตถากตกมฺมการณํ สตฺตํฯ

พฬิสมํสิกนฺติ พฬิเสหิ มํสุปฺปาฏนกมฺมการณํฯ **กหาปณิก**นฺติ กหาปณมตฺตโส ฉินฺทนกมฺมการณํฯ **โกเฏฺฏนฺตี**ติ ฉินฺทนฺติฯ **ขาราปตจฺฉิก**นฺติ ตเจฺฉตฺวา ขาราวสิญฺจนกมฺมการณํฯ **ปลิฆปริวตฺติก**นฺติ ปลิฆสฺส วิย ปริวตฺตนกมฺมการณํฯ **เอกาพทฺธํ กโรนฺติ** อยสูลสฺส โกฏฺฏเนนฯ **ปลาลปีฐก**นฺติ ปลาลปีฐสฺส วิย สรีรสฺส สํเวลฺลนกมฺมการณํฯ **การณิกา**ติ ฆาตนการกาฯ **ปลาลวฏฺฏึ วิย กตฺวา**ติ ยถา ปลาลปีฐํ กโรนฺตา ปลาลวฏฺฏึ กตฺวา สํเวลฺลนวเสน นํ (อ. นิ. ฏี. ๒.๒.๑) เวเฐนฺติ, เอวํ กโรนฺตีติ อโตฺถฯ **ฉาตเกหี**ติ พุภุกฺขิเตหิ โกเลยฺยกสุนเขหิฯ พลวโนฺต หิ เต ชวโยคฺคา สูรา จ โหนฺติฯ กมฺมวเสน สมฺปเรติ เอตฺถาติ สมฺปราโย, ปรโลโกฯ ตตฺถ ภโวติ **สมฺปรายิโก**ฯ

๑๗๐. ฉนฺทราโค วินียติ เจว ปหียติ จ เอตฺถาติ นิพฺพานํ **ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปฺปหานญฺจา**ติฯ เตนาห **“นิพฺพานญฺหี”**ติฯ ตตฺถ **อาคมฺมา**ติ อิทํ โย ฉนฺทราคํ วิเนติ ปชหติ, ตสฺส อารมฺมณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ตีหิ ปริญฺญาหี**ติ อิมินา ญาตตีรณปริญฺญาหิ ปริชานิสฺสนฺตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชติฯ โก ปน วาโท ปหานปริญฺญายาติ ทเสฺสติ? **ตถภาวายา**ติ ปริชานนกภาวายฯ

๑๗๑. **อปริเตฺตนา**ติ อหีเนนฯ **วิปุเลนา**ติ มหตาฯ ยทิ วณฺณสมฺปตฺติทสฺสนตฺถํ, วณฺณทสกํ กสฺมา น คหิตนฺติ อาห **“มาตุคามสฺส หี”**ติอาทิฯ โภชนสมฺปทาทีนํ อลาเภปีติ ทสฺสนตฺถํ **“ทุคฺคตกุเล นิพฺพตฺตสฺสปี”**ติ วุตฺตํฯ **โถกํ โถกํ วณฺณายตนํ ปสีทติ** มํสสฺส ปริพฺรูหนโต ถนมํสานิ วฑฺฒนฺติ ชายนฺติฯ วเณฺณติ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสโนฺต วิย โหตีติ **วโณฺณ**ฯ โส เอว สามโคฺคปโภคาทินา นิภาตีติ **นิภา**ฯ เตนาห **“วณฺณนิภาติ วโณฺณเยวา”**ติฯ

โภคฺคนฺติ อติวิย วงฺกตาย โภคฺคํฯ ตาทิสํ ปน สรีรํ ภคฺคํ วิย โหตีติ อาห **“ภคฺค”**นฺติฯ เตนาห **“อิมินาปิสฺส วงฺกภาวเมว ทีเปตี”**ติฯ ทนฺตานํ ฉินฺนภินฺนตาย เอกจฺจานํ ปตเนน จ **ขณฺฑิตทนฺตํ**ฯ เกสานํ เสตวณฺณตาย ปลิตนฺติ อาห **“ปณฺฑรเกส”**นฺติฯ เกสานํ มตฺตโส สิยเน ขลฺลาฏโวหาโรติ พหุโส สิยนํ สนฺธายาห **“มหาขลฺลาฏสีส”**นฺติฯ วสฺสสติกกาเล อุปฺปชฺชนติลกานิ สนฺธายาห **“ติลกาหตคตฺต”**นฺติฯ ตานิ ปน กานิจิ เสตานิ โหนฺติ กานิจิ กาฬานีติ อาห **“เสตกาฬติลเกหี”**ติฯ **พฺยาธิก**นฺติ สญฺจาตพฺยาธึฯ **พาฬฺหคิลาน**นฺติ มารณนฺติกเคลเญฺญน คิลานํฯ

๑๗๓. **ตสฺมึ สมเย**ติ ตสฺมึ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรณสมเยฯ **น เจเตตี**ติ น อภิสนฺทหติฯ พฺยาพาธนเฏฺฐน พฺยาพาโธ, พฺยาพาโธว พฺยาพชฺฌํ, นตฺถิ เอตฺถ พฺยาพชฺฌนฺติ **อพฺยาพชฺฌํ,** ทุกฺขรหิตํฯ เตนาห **“นิทฺทุกฺขเมวา”**ติฯ

๑๗๔. **อนิจฺจาทิอาการโร**ติ อนิจฺจาการโร ทุกฺขาการโร วิปริณามาการโร จลาทิอาการโร จฯ

๔. จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนา

๑๗๕. **สเกฺกส**ูติ เอตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ สติปฏฺฐานสุตฺตวณฺณนายํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพนฺติ ตํ เอกเทเสน ทเสฺสโนฺต **“โส หี”**ติ อาหฯ ตตฺถ เยน ราชกุมารา สกฺยา นาม ชาตา, ยโต เตสํ นิวาสฏฺฐานตาย ชนปโท ตถา วุจฺจติ, ตํ วตฺตพฺพนฺติ อาห **“สกฺยานํ ปน อุปฺปตฺติ อมฺพฏฺฐสุเตฺต อาคตาวา”**ติฯ **กปิลวตฺถูติ วุตฺตํ** ปุริมสญฺญาวเสนฯ

นานปฺปการกนฺติ ‘‘โลภธมฺมา’’ติ พหุวจนสฺส นิมิตฺตํ วทติฯ โลโภ หิ เตน เตน อวตฺถาวิเสเสน ปวตฺติอาการเภเทน ‘‘ฉโนฺท ราโคตณฺหา อาสตฺติ อเปกฺขา’’ติอาทินา อเนกปฺปเภโท, ลุพฺภนลกฺขเณน ปน ‘‘โลโภ’’เตฺวว วุจฺจติฯ เตนาห **“นานปฺปการกํ โลภํเยวา”**ติฯ ตถา ‘‘โทโส ปฏิโฆ โกโธ อุปนาโห วิโรโธ’’ติอาทินา, ‘‘มุยฺหนํ อสมเปกฺขนํ อปจฺจเวกฺขณา ทุเมฺมชฺฌํ พาลฺย’’นฺติอาทินา (ธ. ส. ๓๙๐) จ โทสโมหานํ นานปฺปการตํ สนฺธายาห **“อิตเรสุปิ ทฺวีสุ เอเสว นโย”**ติฯ **ปริยาทิยิตฺวา**ติ ปริโต สพฺพโส อาทายฯ คเหตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **“คหเณ อาคต”**นฺติฯ **ปริยาทิยตี**ติ ปริกฺขีโณติฯ ที-สทฺทญฺหิ สทฺทวิทู ขยตฺถํ วทนฺติฯ

เอกทาติ อาเมฑิตโลเปน นิเทฺทโสติ อาห **“เอเกกสฺมิํ กาเล”**ติฯ **โลภโทสโมหา**ติ ปฐมมเคฺคน ปหีนาวเสสา โลภโทสโมหาฯ **นิรวเสสา ปหียนฺติ,** อญฺญถา ทุติยมเคฺคน กิํ กตํ สิยาติ อธิปฺปาโยฯ สมุทาจารปฺปตฺตํ ปน ทิสฺวา **“อปฺปหีนํ เม อตฺถี”ติปิ ชานาติ**ฯ เอวํ กถํ นิรวเสสปฺปหานสญฺญาติ อาห **“อปฺปหีนกํ…เป…. สญฺญี โหตี”**ติฯ เอวํ ปฐมมเคฺคเนว สมุจฺฉินฺนสํสยสฺส ‘‘โก สุ นาม เม ธโมฺม อชฺฌตฺตํ อปฺปหีโนติ **เอวํ สเนฺธโห กถํ อุปฺปชฺชตี**’’ติ วตฺวา **“ปณฺณตฺติยา อโกวิทตฺตา”**ติ การณมาหฯ วินยกุกฺกุจฺจํ วิย หิ ปณฺณตฺติยํ อกุสลตาย อริยานมฺปิ กตฺถจิ วิมติมตฺตํ อุปฺปชฺชติ ยถา ตํ สพฺพโส อปฺปหีนสโมฺมหานนฺติฯ อตฺโน อวิสเย อนภิชานนํ ปณฺณตฺติโกสเลฺลน กิเมตฺถ ปโยชนํ, ปจฺจเวกฺขณามเตฺตน อยมโตฺถ สิชฺฌตีติ ทเสฺสโนฺต **“กิํ ตสฺส ปจฺจเวกฺขณา นตฺถี”**ติ อาหฯ อิตโร ‘‘นตฺถี’’ติ น สกฺกา วตฺตุนฺติ กตฺวา ‘‘อตฺถี’’ติ วตฺวา ตตฺถ ลพฺภมานวิภาคํ ทเสฺสโนฺต **“สา ปนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สา**ติ ปจฺจเวกฺขณาฯ **สเพฺพส**นฺติ สเพฺพสํ อริยานํฯ ยถา ปริปุณฺณา น โหติ, น เอวํ สพฺพโส น โหตีติ อาห **“อิมาสุ ปนา”**ติอาทิฯ

๑๗๖. **อชฺฌตฺต**นฺติ นิยกชฺฌตฺตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ตว สนฺตาเน”**ติฯ **อปฺปหีโน**ติ อนวเสสโต อปฺปหีโนฯ **ทุวิเธ**ติ วตฺถุกามกิเลสกาเมฯ กิเลสกาโมปิ หิ ยทเคฺคน อสฺสาทียติ, ตทเคฺคน ปริภุญฺชียติฯ

๑๗๗. อสฺสาทียตีติ อสฺสาโท, สุขํฯ อโปฺป อปฺปมตฺตโก อสฺสาโท เอเตสูติ **อปฺปสฺสาทา**ฯ เตนาห **“ปริตฺตสุขา”**ติฯ ปริเยสนทุกฺขาทิเหตุกํ ทิฏฺฐธมฺมิกํ ตตฺถ ทุจฺจริตจรเณน สมฺปรายิกญฺจ ทุกฺขเมตฺถ กาเมสุ พหุกนฺติ **พหุทุกฺขาฯ พหุปายาสา**ติ พหุปริกฺกิเลสาฯ เต ปน ปริกฺกิเลสา วกฺขมานนเยน พหูเยเวตฺถ ทิฏฺฐธมฺมิกาปีติ อาห **“ทิฏฺฐธมฺมิก…เป…. พหู”**ติฯ เต จ ปริกฺกิเลสา ยสฺมา ตํสมงฺคิโน หิตปฏิปตฺติยา อนฺตรายกรา อิธ เจว ปรโลเก จ อาทีนวการณญฺจ ปวตฺตนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ทิฏฺฐธมฺมิก…เป…. พหู”**ติฯ **เอวํ เจปี**ติ เอวํ ‘‘อปฺปสฺสาทา กามา’’ติอาทินา อาการเรนฯ **นเยนา**ติ ธเมฺมนฯ **การเณนา**ติ ยุตฺติยาฯ สุฏฺฐุ ทิฏฺฐํ โหตีติ สมฺพโนฺธฯ **วิปสฺสนาปญฺญายา**ติ อริยมคฺคปญฺญายฯ สา จตฺตาริปิ สจฺจานิ วิเส

สโต ปสฺสตีติ **วิปสฺสนา**ติ อธิเปฺปตาฯ เตนาห **“เหฏฺฐามคฺคทฺวยญาเณนาติ อโตฺถ”**ติฯ **ปีติสุข**นฺติ ปีติสุขวนฺตํ ฌานทฺวยํฯ **เทว มเคฺค**ติ เหฏฺฐามเคฺคฯ อาวฏฺฐานสีโล อาภุชนสีโล น โหตีติ **อนาวฏฺฏี เนว โหติ** สพฺพโส อปฺปหีนกามราคฉโนฺทฯ เตนาห **“กสฺมา”**ติอาทิฯ **โอโรธนาฎกา ปชหนปญฺญา**ติ อาทีนวานุปสฺสนาญาณมาหฯ

๑๗๙. **อสฺสาโทปิ กถิโต,** ‘‘อปฺปสฺสาทา’’ติ หิ อิมินา ยาวตโก กาเมสุ อสฺสาโท, ตํ สพฺพํ อนวเสสโต ปริคฺคเหตฺวา จสฺส ปริตฺตภาโว ทสฺสิโตติ **อาทีนโวปิ กถิโต** สเงฺขเปเนว เสสสฺสอาทีนวสฺส ทสฺสิตตฺตาฯ **ตํ กเถตฺ**นฺติ ตํ นิสฺสรณํ ‘‘เอกนฺตสุขปฏิสํเวที’’ติ อิมินา กเถตุํฯ **อิเมหิ อเนฺตหี**ติ ‘‘ปญฺจิเม, มหานาม, กามคุณา’’ติอาทินา กามคุณทสฺสนมุเขน กามสุขลฺลิกานุโยคํ ‘‘อุพฺภฏฺฐกา โหนฺติ อาสนปฏิกฺขิตฺตา’’ติอาทินา อตฺตกิลมถานุโยคญฺจ ทเสฺสตฺวา อิเมหิ ทฺวีหิ อเนฺตหิ มุตฺตํ มม สาสนนฺติ, ผลสมาปตฺติปริโยสานตฺตา สาสนสมฺปตฺติยา **“อุปริผลสมาปตฺติสีเสน สกลสาสนํ ทเสฺสตุ”**นฺติ อาหฯ คิชฺฌสทิโส กูโฏติ มเชฺฌปทโลปีสมาโส ยถา ‘‘สากปตฺถิโว’’ติ (ปาณินิ. ๒.๑.๖๐)ฯ ทุติเย ปเนตฺถ คิชฺฌวนฺตตาย คิชฺฌา กูเฏ เอตสฺสาติ **คิชฺฌกูโฏ**ฯ อุทฺธํเยว ติฏฺฐนกา นิสชฺชาย วุฏฺฐิตกาลโต ปฏฺฐาย เอกฏฺฐาเนเนว ติฏฺฐนกาฯ เตนาห **“อนิสินฺนา”**ติฯ **นิคณฺฐสฺสา**ติ นาฏปุตฺตสฺสฯ นตฺถิ เอตสฺส ปริเสสนฺติ **อปริเสสํ**ฯ เอวํ สงฺขาภวจนมตฺตมสฺสาติ อาห **“อปริเสสสงฺขาต”**นฺติฯ นิจฺจเฎฺฐน สตต-สเทฺทน อภิณฺหปฺปวตฺติ โชติตา สิยาติ **“สมิต”**นฺติ วุตฺตํฯ เตน นิรนฺตรปฺปวตฺตึ ทเสฺสตีติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ

๑๘๐. **ยํ กโรติ, ตํ ชานาตี**ติ ทุกฺขสฺส นิชฺชรณเขปนํ นาม วิญฺญูนํ กิจฺจํ, วิญฺญุนา จ ปุริเสน กตากตํ ชานิตพฺพํ, ตสฺมา ตุเมฺหหิ ปุราณานํ กมฺมานํ พฺยนฺติภาวํ กโรเนฺตหิ ปฐมํ ตาว เอตฺตกานิ ปุราณานิ กมฺมานีติ ชานิตพฺพานิ, ตโต ‘‘เอตฺตกํ กาลํ กเตน ตปสา เอตฺตกานิ ตานิ พฺยนฺติกตานิ, อิทานิ เอตฺตกานิ กาตพฺพานี’’ติอาทินา อยํ วิธิ ปุริเสน วิย อตฺตนา กาตพฺพกิจฺจํ ปริจฺฉินฺทิตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“ตุเมฺหหิปิ ตถา ญาตพฺพํ สิยา”**ติฯ **สุทฺธนฺต**นฺติ สุทฺธโกฏฺฐาสํ, อายตึ อนวสฺสวสิทฺธํ กมฺมกฺขยํ, ตโต วา ทุกฺขกฺขยนฺติ อโตฺถฯ **สุทฺธนฺตํ ปโตฺต อตฺถีติ ปุจฺฉตี**ติ อิมินา อกุสลานํ ปหานํ, กุสลานํ ภาวนา จ สเพฺพน สพฺพํ นิคณฺฐสมเย นตฺถิ สพฺพโส วิสุทฺธิภาวนาย อภาวโต, ตสฺมา กุโต ทุกฺขกฺขยสฺส สมฺภโวติ ทเสฺสติฯ

เอวํ อชานนภาเว สตีติ ‘‘อหุวเมฺหว มย’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปการสฺส อชานเน สติ, ตสฺมึ ตุเมฺหหิ อญฺญายมาเนติ อโตฺถฯ **ลุทฺทา**ติ โฆราฯ เต ปน ยสฺมา กายวาจาหิ นิหีนเมว กโรนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ลุทฺทาจารา”**ติฯ **โลหิตปาณิเตฺวว วุจฺจติ** ตชฺชากิริยาจรณโตฯ มาควิกเกวฏฺฏโจรฆาตกาทโย **มาควิกาทโยฯ กกฺขฬกมฺมา**ติ ผรุสกมฺมาฯ **เต นิคเณฺฐสุ ปพฺพชนฺตี**ติ ปุเพฺพ มหาทุกฺขสํวตฺตนิยกมฺมสฺส กตตฺตา หิ ตุเมฺห เอตรหิ อีทิสํ มหาทุกฺขํ ปจฺจนุภวถาติ ทเสฺสติฯ

วาเทติ ทิฏฺฐิยํ, สมเยติ อโตฺถฯ **สุเขน สุข**นฺติ เอตฺถ **สุเขนา**ติ ปฏิปตฺติสุเขน, สุขาย ปฏิปตฺติยาติ อโตฺถฯ **สุข**นฺติ วิโมกฺขสุขํ, อิธ โลเก สุขํ อธิคจฺฉนฺตา กสิวณิชฺชาทิทุกฺขปฏิปตฺติยาว อธิคจฺฉนฺติ, เอวํ โมกฺขสุขมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ สรีราวยวสมฺปตฺติยาปิ พิมฺพิโน สาโรติ **พิมฺพิสาโรฯ เต นิคณฺฐา...เป.... สนฺธาย วทนฺติ,** น ปน ภควโต อจฺจนฺตสนฺตปณีตํ นิพฺพานสุขปฏิเวทนํ ชานนฺติฯ **สหสา**ติ รวาฯ **อปฺปฏิสงฺขา**ติ น ปฏิสงฺขาย อวิจาเรตฺวาฯ เตนาห **“สาหสํ กตฺวา”**ติอาทิฯ

อญฺญาหิ เวทนาหิ อโวมิสฺสํ เอกนฺตํ สุขํ **เอกนฺตสุขํ,** ตสฺส ปฏิสํเวทีฯ เตนาห **“นิรนฺตรสุขปฏิสํเวที”**ติฯ **กถาปติฏฺฐาปนตฺถนฺ**ติ ‘‘เอกนฺตสุขปฏิสํเวที’’ติ เอวํ อารทฺธกถาย ปติฏฺฐาปนตฺถํฯ **ราชวาเร**ติ ราชานํ อุทฺทิสฺส อาคตเทสนาวาเรฯ **สุขํ ปุจฺฉิตุํ โหตีติ** ‘‘ยทิ สตฺต รตฺตินฺทิวานิ นปฺปโหติ, กึ ฉ รตฺตินฺทิวานิ ปโหตี’’ติอาทินา ปุจฺฉนสุขํ โหติฯ ‘‘อหํ โข’’ติอาทินา ปวโตฺต **สุทฺธวาโร** สุทฺธนิสฺสนฺทสฺส ผลสมาปตฺติสุขสฺส วเสน อาคตตฺตาฯ **อนจฺฉริยํ โหติ,** สตฺต รตฺตินฺทิวานิ ปโหนฺตสฺส เอกสฺมึ รตฺตินฺทิเว กึ วตฺตพฺพนฺติฯ **อุตฺตานตฺถเมว** วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยตฺตาฯ

จูฬทุกฺขกฺขนฺธสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. อนุมานสุตฺตวณฺณนา

๑๘๑. **วุตฺตานุสาเรนา**ติ ‘‘กุรูสุ, สเกฺกสู’’ติ จ เอตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน, ‘‘ภคฺคา นาม ชานปทิโน ราชกุมารา’’ติอาทินา นเยน วจนโตฺถ เวทิตโพฺพติ อโตฺถฯ **วตฺถุปริคฺคหทิวเส**ติ นครมาปนตฺถํ วตฺถุวิชฺชาจริเยน นครฏฺฐานสฺส ปริคฺคณฺหนทิวเสฯ **อถา**ติ ปจฺฉาฯ **นคเร นิมฺมิเต**ติ ตตฺถ อนนฺตราเยน นคเร มาปิเตฯ ตเมว สุสุมารคิรณํ สุภนิมิตฺตํ กตฺวา **“สุสุมารคิริ”เตฺววสฺส นามํ อกํสุ**ฯ สุสุมารสณฺฐานตฺตา สุสุมาโร นาม เอโก คิริ, โส ตสฺส นครสฺส สมีเป, ตสฺมา ตํ สุสุมารคิริ เอตสฺส อตฺถีติ **“สุสุมารคิรี”**ติ วุจฺจตีติ เกจิฯ **เภสกฬา**ติ วุจฺจติ ฆมฺมณฺฑคจฺฉํ, เกจิ ‘‘เสตรุกฺข’’นฺติ วทนฺติ, เตสํ พหุลตาย ปน ตํ วนํ เภสกฬาวนเนฺตว ปญฺญายิตฺถฯ **เภโส** นาม เอโก ยโกฺข อยุตฺตการี, ตสฺส ตโต คฬิตฏฺฐานตาย ตํ วนํ **เภสคฬาวนํ** นาม ชาตนฺติ เกจิฯ **อภยทินฺนฏฺฐาเน ชาตํ** วิรูฬฺหํ, สํวทฺธนฺติ อโตฺถฯ

อิจฺฉาเปตีติ ยํ กิญฺจิ อตฺตนิ ครหิตพฺพํ วตฺถุํ สพฺรหฺมจารีนํ อิจฺฉํ อุปฺปาเทติ, ตทตฺถาย เตสํ อตฺตานํ วิสฺสเชฺชตีติ อโตฺถฯ ปฐมํ ทิโนฺน หิตูปเทโส **โอวาโท,** อปราปรํ ทิโนฺน **อนุสาสนี**ฯ ปจฺจุปฺปนฺนาตีตวิสโย วา **โอวาโท,** อนาคตวิสโย **อนุสาสนี**ฯ โอติณฺณวตฺถุโก **โอวาโท,** อิตโร **อนุสาสนีฯ โส จา**ติ เอวํ ปวาเรตา โส ภิกฺขุฯ ทุกฺขํ วโจ เอตสฺมึ วิปฺปฏิกูลคฺคาเห วิปจฺจนีกสาเต อนาทเร ปุคฺคเลติ **ทุพฺพโจ**ฯ เตนาห **“ทุเกฺขน วตฺตโพฺพ”**ติฯ **อุปริ อาคเตหี**ติ ‘‘ปาปิโจฺฉ โหตี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๑๘๑) อาคเตหิ โสฬสหิ ปาปธเมฺมหิฯ ปกาเรหิ อาวหํ ปทกฺขิณํ, ตโต ปทกฺขิณโต คหณสีโล ปทกฺขิณคฺคาหี, น ปทกฺขิณคฺคาหี **อปฺปทกฺขิณคฺคาหีฯ วามโต**ติ อปสพฺยโต, วุตฺตวิปริยายโตติ อธิปฺปาโยฯ

อสนฺตสมฺภาวนปตฺถนานนฺติ อสเนฺตหิ อวิชฺชมาเนหิ คุเณหิ สมฺภาวนสฺส ปตฺถนาภูตานํฯ ปฏิ-สโทฺท ปจฺจตฺติกปริยาโย, ผรณํ วายมนํ อิธ ตถาวฏฺฐานนฺติ อาห **“ปฏิปฺผรตีติ ปฏิวิรุโทฺธ ปจฺจนีโก หุตฺวา ติฏฺฐตี”**ติฯ **อปสาเทตี**ติ ขิเปติ ตเชฺชติฯ ตถาภูโต จ ปรํ ฆเฏฺฏโนฺต นาม โหตีติ อาห **“ฆเฏฺฏตี”**ติฯ **ปฏิอาโรเปตี**ติ ยาทิเสน วุโตฺต, ตสฺส ปฏิภาคภูตํ โทสํ โจทกสฺส อุปริ อาโรเปติฯ

ปฏิจรตีติ (อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๖๘) ปฏิจฺฉาทนวเสน จรติ ปวตฺตติ, ปฏิจฺฉาทนโตฺถ เอว วา จรติ-สโทฺท อเนกตฺถตฺตา ธาตูนนฺติ อาห **“ปฏิจฺฉาเทตี”**ติฯ **อเญฺญนญฺญ**นฺติ ปฏิจฺฉาทนาการทสฺสนนฺติ อาห **“อเญฺญน การเณนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อญฺญํ การณํ วจนํ วา**ติ ยํ โจทเกน จุทิตกสฺส โทสวิภาวนํ การณํ, วจนํ วา วุตฺตํ, ตโต อเญฺญเนว การเณน, วจเนน วา ปฏิจฺฉาเทติฯ **การเณนา**ติ โจทนาย อมูลิกภาวทีปนิยา ยุตฺติยาฯ **วจเนนา**ติ ตทตฺถโพธเนนฯ **โก อาปโนฺน**ติอาทินา โจทนํ อวิสฺสเชฺชตฺวา วิเกฺขปาปชฺชนํ อเญฺญนญฺญํ ปฏิจรณนฺติ

ทเสฺสติ, พหิทฺธา กถาอปนามนํ วิสฺสชฺชตฺวาติ อยเมว เตสํ วิเสโสฯ เตนาห **“อิตฺถนฺนาม”**นฺติอาทิฯ

อปทียนฺติ โทสา เอเตน รกฺขียนฺติ, ลูยนฺติ, ฉิชฺชนฺตีติ วา **อปทานํ,** (อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๒) สตฺตานํ สมฺมา, มิจฺฉา วา ปวตฺตปโยโคฯ เตนาห **“อตฺตโน จริยายา”**ติฯ

๑๘๓. **อนุมินิตพฺพ**นฺติ อนุ อนุ มินิตโพฺพ ชานิตโพฺพฯ **อตฺตานํ อนุมินิตพฺพ**นฺติ จ อิทํ ปจฺจตฺเต อุปโยควจนํฯ เตนาห **“อนุมินิตโพฺพ ตุเลตโพฺพ ตีเรตโพฺพ”**ติฯ **อตฺตานํ อนุมินิตพฺพ**นฺติ วา อตฺตนิ อนุมานญาณํ ปวเตฺตตพฺพํฯ ตตฺรายํ นโย – อปฺปิยภาวาวหา มยิ ปวตฺตา ปาปิจฺฉตา ปาปิจฺฉาภาวโต ปรสฺมิํ ปวตฺตปาปิจฺฉตา วิยฯ เอส นโย เสสธเมฺมสุปิฯ อปโร นโย – สพฺรหฺมจารีนํ ปิยภาวํ อิจฺฉเนฺตน ปาปิจฺฉตา ปหาตพฺพา สีลวิสุทฺธิเหตุภาวโต อตฺตุกฺกํสนาทิปฺปหานํ วิยฯ เสสธเมฺมสุปิ เอเสว นโยฯ

๑๘๔. **ปจฺจเวกฺขิตโพฺพ**ติ ‘‘น ปาปิโจฺฉ ภวิสฺสามิ, น ปาปิกานํ อิจฺฉานํ วสํ คโต’’ติ อาทินา ปติ ปติ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ วา ญาณจกฺขุนา อเวกฺขิตพฺพํ, ญาณํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ อโตฺถฯ ปาปิจฺฉตาทีนํ ปหานํ ปติ อเวกฺขิตพฺพํ, อยญฺจ อโตฺถ ตพฺพ-สทฺทสฺส ภาวตฺถตาวเสน เวทิตโพฺพ, กมฺมตฺถตาวเสน ปน **อฎฺฐกถายํ “อตฺตาน”**นฺติ ปจฺจเตฺต อุปโยควจนํ กตฺวา วุตฺตํฯ **สิกฺขเนฺตนา**ติ ติโสฺสปิ สิกฺขา สิกฺขเนฺตนฯ เตนาห **“กุสเลสุ ธเมฺมสู”**ติฯ

ติลกนฺติ กาฬติลเสตติลาทิติลกํฯ **สพฺพปฺปหาน**นฺติ สพฺพปฺปการปฺปหานํฯ **ผเล อาคเต**ติ ผเล อุปฺปเนฺนฯ **นิพฺพาเน อาคเต**ติ นิพฺพานสฺส อธิคตตฺตาฯ **ภิกฺขุปาติโมกฺข**นฺติ ‘‘โส สมโณ, ส ภิกฺขู’’ติ เอวํ วุตฺตภิกฺขูนํ ปาติโมกฺขํ, น อุปสมฺปนฺนานํ เอว น ปพฺพชิตานํ เอวาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ยสฺมา จิทํ ภิกฺขุปาติโมกฺขํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“อิทํ ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุ”**นฺติอาทิฯ **อปจฺจเวกฺขิตุํ น วฎฺฎติ** อตฺตวิสุทฺธิยา เอกนฺตเหตุภาวโตฯ

อนุมานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. เจโตขิลสุตฺตวณฺณนา

๑๘๕. เจโต เตหิ ขิลยติ ถทฺธภาวํ อาปชฺชตีติ **เจโตขิลา**ฯ เตนาห **“จิตฺตสฺส ถทฺธภาวา”**ติฯ ยสฺมา เตหิ อุปฺปเนฺนหิ จิตฺตํ อุกฺลาปีชาตํ ฐานํ วิย อมนุญฺญํ เขตฺตํ วิย จ ขาณุกนิจิตํ อมหปฺผลํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **“กจวรภาวา ขาณุกภาวา”**ติฯ ‘‘จิตฺตสฺสา’’ติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **จิตฺตํ พนฺธิตฺวา**ติ ตณฺหาปวตฺติภาวโต กุสลจารสฺส อวสรจชนวเสน จิตฺตํ พทฺธํ วิย สโมโรเธตฺวาฯ เตนาห **“มุฎฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตี”**ติฯ สทฺทตฺถโต ปน เจโต วิรูปํ นิพนฺธียติ สํยมียติ เอเตหีติ **เจตโส วินิพนฺธา** ยสฺส จตุพฺพิธํ สีลํ อขณฺฑาทิภาวปฺปตฺติยา สุปริสุทฺธํ วิเสสภาคิยตฺตา อปฺปกสิเรเนว มคฺคผลาวหํ มหาสงฺฆรกฺขิตเตฺถรสฺส วิย, โส ตาทิเสน สีเลน อิมสฺมิํ ธมฺมวินเย วุทฺธิํ อาปชฺชิสฺสตีติ อาห **“สีเลน วุทฺธิ”**นฺติฯ ยสฺส ปน อริยมโคฺค อุปฺปชฺชโนฺต วิรูฬฺหมูโล วิย ปาทโป สุปฺปติฎฺฐิโต, โส สาสเน วิรูฬฺหิํ อาปโนฺนติ อาห **“มเคฺคน วิรูฬฺหิ”**นฺติฯ โย สพฺพโส กิเลสนิพฺพานปฺปโตฺต, โส อรหา สีลาทิธมฺมกฺขนฺธปาริปูริยา สติเวปุลฺลปฺปโตฺต โหตีติ อาห **“นิพฺพาเนน เวปุลฺล”**นฺติฯ ทุติยวิกเปฺป อโตฺถ วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตโพฺพฯ

พุทฺธานํ ธมฺมกาโย วิย รูปกาโยปิ อนญฺญสาธารณตาย อนุตฺตรคุณาธิฏฺฐานตาย จ อปจฺจกฺขการีนํ สํสยวตฺถุ โหติเยวาติ **“สรีเร วา คุเณ วา กงฺขตี”**ติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยถา มหาปุริสลกฺขเณน อนุพฺยญฺชนาทโย รูปกายคุณา คหิตา เอว โหนฺติ อวินาภาวโตติ **“ทฺวตฺตึสวรลกฺขณปฺปฏิมณฺฑิต”**มิเจฺจว วุตฺตํ, เอวํ อนาวรณญาเณน สเพฺพปิ อนนฺตาปริเมยฺยเภทา ธมฺมกายคุณา คหิตา เอว โหนฺตีติ **สพฺพญฺญุตญฺญาณคฺคหณเมว** กตํ นานนฺตริยภาวโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กงฺขหี**ติ ‘‘อโห วต เต คุณา น ภเวยฺยุํ, ภเวยฺยุํ วา’’ติ ปตฺถนุปฺปาทนวเสน กงฺขติฯ ปุริโม หิ วิปรีตชฺฌาสโย, อิตโร ยถาภูตญาณชฺฌาสโยฯ **วิจินโนฺต**ติ วิจยภูตาย ปญฺญาย เต วิเวเจตุกาโม ตทภาวโต กิจฺฉํ ทุกฺขํ อาปชฺชติ, กิจฺฉปฺปตฺติ จ ตตฺถ นิเจฺฉตุํ อสมตฺถตาเยวาติ อาห **“วินิเจฺฉตุํ น สโกฺกตี”**ติฯ วิคตา จิกิจฺฉาติ **วิจิกิจฺฉาฯ อธิโมกฺขํ น ปฏิลภตี**ติ ‘‘เอวเมต’’นฺติ โอกปฺปนวเสน คุเณสุ วินิจฺฉยํ นาธิคจฺฉติฯ **โอตริตฺวา**ติ ญาเณน อนุปวิสิตฺวาฯ **ปสีทิตุ**นฺติ ‘‘ปสนฺนรูปธมฺมกายคุเณหิ ภควา’’ติ ปสีทิตุํฯ **อนาวิโล** อกาลุโสฺส โหตุํ **น สโกฺกติ**ฯ ‘‘กงฺขตี’’ติ อิมินา ทุพฺพลา วิมติ วุตฺตา, ‘‘วิจิกิจฺฉตี’’ติ อิมินา มชฺฌิมา, ‘‘นาธิมุจฺจตี’’ติ อิมินา พลวตี, ‘‘น สมฺปสีทตี’’ติ อิมินา ติวิธายปิ วิมติยา วเสน อุปฺปนฺนจิตฺตกาลุสฺสิยํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อาตปฺปายาติอาทิโต ตปติ สนฺตปติ กิเลเสติ **อาตปฺปํ,** อารมฺภธาตุ, ตทตฺถายฯ **อนุโยคายา**ติ ยถา สํกิเลสธมฺมานํ อวสโร น โหติ, เอวํ อนุ อนุ ยุญฺชนํ **อนุโยโค,** นิกฺกมธาตุ, ตทตฺถายฯ เตนาห **“ปุนปฺปุนํ โยคายา”**ติฯ **สาตจฺจายา**ติ ยถา อุปรูปริ วิเสสาธิคโม โหติ, ตถา สตตสฺส นิรนฺตรปวตฺตสฺส อนุโยคสฺส ภาโว **สาตจฺจํ,** ปรกฺกมธาตุ, ตทตฺถายฯ **ปธานายา**ติ สนฺตเมวํ ติวิธธาตุสํวฑฺฒิตานุภาวํ สพฺพกิเลสวิทฺธํสนสมตฺถํ ปธานสงฺขาตํ วีริยํ, ตทตฺถายฯ เอตฺถ จ อาตปฺปาย จิตฺตํ น นมติ ยถาวุตฺตกงฺขาวเสน, ปเคว อนุโยคาทิอตฺถนฺติ ทเสฺสตุํ จตฺตาริปิ ปทานิ คหิตานิ, อนวเสสวิเสสทสฺสนตฺถํ วาฯ เกจิ ปน ‘‘อาตปฺปเววจนาเนว อนุโยคาทิปทานี’’ติ วทนฺติฯ เอตฺตาวตา ภควา สตฺถริ กงฺขาย จิตฺตสฺส ถทฺธกจวรขาณุกภาเวน อกุสลภาวาทิอาปาทนโต เจโตขิลภาวํ ทเสฺสติฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ

สิกฺขาคฺคหเณน ปฏิปตฺติสทฺธมฺมสฺส คหิตตฺตา วุตฺตํ **“ปริยตฺติธเมฺม จ ปฏิเวธธเมฺม จา”**ติฯ ปริยตฺติธเมฺม ยตฺถ กงฺขาย สมฺภโว, ตํ ทเสฺสตุํ **“จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ตยิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ ปรมฺปราย ปฏิเวธาวหภาวาทิวเสนปิ เอกจฺจานํ ตตฺถ สํสยุปฺปตฺติโตฯ ยถา จ ปฏิเวเธ กงฺขา วุตฺตา, เอวํ อธิคมธเมฺมปิ ปวตฺตตีติ เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ เอกเจฺจ ‘‘กสิณาทิภาวนาย ฌานานิ อิชฺฌนฺตี’’ติ วทนฺติฯ ‘‘กสิณนิสฺสโนฺท อารุปฺปาติ, เมตฺตาทินิสฺสโนฺท จตุตฺถพฺรหฺมวิหาโร’’ติ เอวมาทินา กงฺขติเยวาติฯ เอตฺถ จ นวโลกุตฺตเรสุ ปญฺญตฺติยํเยว กงฺขาปวตฺติ เวทิตพฺพา อสํกิเลสิกตฺตา โลกุตฺตรธมฺมานํฯ

เอวรูปนฺติ เอทิสํ สุปฺปฏิปตฺติ-อุชุปฺปฏิปตฺติ-ญายปฺปฏิปตฺติ-สามีจิปฺปฏิปตฺติ-สงฺขาตํ สมฺมาปฏิปทํฯ **อธิสีลสิกฺขา**ทโย โลกุตฺตรธมฺมสฺส อนุธมฺมภูตา เวทิตพฺพาฯ เอวญฺหิ มคฺคผลสิกฺขาหิ อิมาสํ วิเสโส สิโทฺธ โหติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สิกฺขาคฺคหเณน ปฏิปตฺติสทฺธมฺมสฺส คหิตตฺตา’’ติฯ เอตฺถ จ ยถา วิจิกิจฺฉา วตฺถุตฺตยสฺส สิกฺขาย จ คุเณสุ อนธิมุจฺจนอสมฺปสีทนวเสน อปฺปฏิปตฺติภาวโต จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว อาสปฺปนปริสปฺปนวเสน ปวตฺติยา กจวรขาณุกภาโว จ, เอวํ สพฺรหฺมจารีสุ อาฆาตจณฺฑิกฺกาทิวเสน จิตฺตสฺส ถทฺธภาโว จ อุปหนนวิรุชฺฌนาทิวเสน กจวรขาณุกภาโว จ เวทิตโพฺพฯ อริยสงฺฆวิสยา วิจิกิจฺฉา, ปุคฺคลวิสยา กาจิ นตฺถีติ สงฺฆวิสยาว คหิตา, สาสนิกวเสน จายํ เจโตขิลเทสนาติ สพฺรหฺมจารีวิสโยว โกโป คหิโตฯ

๑๘๖. ยถา วตฺถุกาโม, เอวํ กิเลสกาโมปิ อสฺสาทนีโย เอวาติ **“กิเลสกาเมปี”**ติ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา ‘‘รูปตณฺหา โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, เอตฺถ นิวิสมานา นิวิสตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๔๐๐; ม. นิ. ๑.๑๓๓; วิภ. ๒๐๓)ฯ **กามนิเทฺทเส** (มหานิ. ๑) สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา กามนียเฏฺฐน **“กามา”**ติ วุตฺตา, พลวกามราควตฺถุภูตา เยเวตฺถ กามคฺคหเณน คหิตาติฯ วินิพทฺธวตฺถุภาเวน ยถา วิสํ อตฺตโน กาโย คหิโต, ตถา ปเรสํ ตถารูปา รูปธมฺมา สมูหเฏฺฐนาติ อาห **“รูเปติ พหิทฺธารูเป”**ติฯ ยถา หิ ปญฺจกามคุณิโก ราโค ฌานาทิวิเสสาธิคมสฺส วินิพทฺธาย สํวตฺตติ, เอวํ อตฺตโน กาเย อเปกฺขา พหิทฺธา จ สกปริกฺขารญาติมิตฺตาทีสุ อเปกฺขาติฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘รูเปติ รูปชฺฌาเน’’ติอาทินา ปปเญฺจนฺติฯ ตทยุตฺตํ ฌานาธิคมวินิพทฺธานํ สีลสฺส จ สํกิเลสภูตานํ เจโตวินิพทฺธภาเวน คหิตตฺตาฯ

ยาวทตฺถนฺติ ยาว อเตฺถติ อภิกงฺขติ, ตาวฯ เตนาห **“ยตฺตกํ อิจฺฉติ, ตตฺตก”**นฺติฯ นฺติ ยาวทตฺถํ อุทรปูรํ ภุตฺตํฯ **อวเทหนโต** ปูรณโตฯ **เสยฺยสุข**นฺติ เสยฺยํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนกสุขํฯ **ปสฺสสุข**นฺติ ปสฺสานํ สมฺปริวตฺตเนน อุปฺปชฺชนกสุขํฯ **นิทฺทาสุข**นฺติ นิทฺทายเนน อุปฺปชฺชนกสุขํฯ

สีเลนาติอาทิ ปตฺถนาการทสฺสนํฯ **วตสมาทาน**นฺติ ธุตงฺคาทิวตานุฏฺฐานํฯ **ตโป**ติ วีริยารโมฺภฯ โส หิ กิเลสานํ ตปนเฏฺฐน นิคฺคณฺหนเฏฺฐน **ตปจรณ**นฺติ วุตฺตํฯ

๑๘๙. **ฉนฺทํ นิสฺสายา**ติ ฉนฺทํ ธุรํ, ฉนฺทํ เชฏฺฐกํ, ฉนฺทํ ปุพฺพงฺคมํ กตฺวา ปวตฺติวเสน ฉนฺทํ นิสฺสายฯ เชฏฺฐกเฏฺฐน ปธานภูตา, ปธานภาวํ วา ปตฺตาติ **ปธานภูตาฯ เตหิ ธเมฺมหี**ติ ฉนฺทนิสฺสเยน ปวตฺตสมาธินา เจว ‘‘ปธานสงฺขาโร’’ติ วุตฺตวีริเยน จฯ **อุเปต**นฺติ สมฺปยุตฺตํฯ อิชฺฌนเฏฺฐน **อิทฺธิ,** นิปฺผตฺติอเตฺถน ปฏิลาภเฏฺฐน จาติ อโตฺถ, ตสฺสา **อิทฺธิยา ปาทํ** ปาทกํ ปทฏฺฐานภูตํฯ อถ วา อิชฺฌนฺติ ตาย อิทฺธา วุทฺธา อุกฺกํสคตา โหนฺตีติ **อิทฺธิ,** สาว อุปริวิเสสานํ อธิฏฺฐานภาวโต **ปาโท**ฯ เตนาห **“อิทฺธิภูตํ วา ปาทนฺติ อิทฺธิปาท”**นฺติฯ **เสเสสุปี**ติ วีริยิทฺธิปาทาทีสุปิฯ **อสฺสา**ติ อิทฺธิปาทสฺสฯ **อโตฺถ ทีปิโต**ติ ทีปนตฺถํ กตํ, ตสฺมา **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๓๖๙) ตสฺส อตฺถวิจาโร คเหตโพฺพฯ อิทฺธิปาทานํ สมาธิปธานตฺตา วุตฺตํ **“วิกฺขมฺภนปฺปหานํ กถิต”**นฺติฯ เตสํ เตสํ กุสลธมฺมานํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปาทนกิริยาย อุปฺปนฺนานํ ปริพฺรูหนกิริยาย อุสฺสหนโต **อุโสฺสฬฺหี,** ถามปฺปตฺตา ปรกฺกมธาตุฯ สา ปน จตุนฺนํ อิทฺธิปาทานํ วิเสสปจฺจยภูตา เต อุปาทาย **“ปญฺจมี”**ติ วุตฺตา, สา จ ยสฺมา สมถวิปสฺสนาภาวนาสุ ตตฺถ จอาทิมชฺฌปริโยสาเนสุ สาเธตพฺพํ วีริยํ, ตสฺมา อาห **“อุโสฺสฬฺหีติ สพฺพตฺถ กตฺตพฺพวีริยํ ทเสฺสตี”**ติฯ ปุพฺพภาคิยสมถวิปสฺสนาสาธนํ ปหาตพฺพธมฺมวิภาเคน ภินฺทิตฺวา อาห **“ปญฺจ เจโตขิลปฺปหานานิ ปญฺจ วินิพนฺธปฺปหานานี”**ติฯ **ภโพฺพ**ติ ยุโตฺต อรหติ นิปฺผตฺติยาฯ **ญาเณนา**ติ มคฺคญาเณนฯ **กิเลสเภทายา**ติ กิเลสานํ สมุจฺฉินฺทนายฯ **เขมสฺสา**ติ อนุปทฺทวสฺสฯ

สมฺภาวนเตฺถติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๑; อ. นิ. ฏี. ๓.๗.๗๑) ‘‘อปิ นาเมวํ สิยา’’ติ วิกปฺปนโตฺถ สมฺภาวนโตฺถฯ เอวํ หีติ เอวํ เอกเมว สงฺขฺยํ อวตฺวา อปราย สงฺขฺยาย สทฺธึ วจนํ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหติ ยถา ‘‘เทฺว วา ตีณิ วา อุทกผุสิตานี’’ติฯ **สมฺมา อธิสยิตานี**ติ ปาทาทีหิ อตฺตนา เนสํ กิญฺจิ อุปฆาตํ อกโรนฺติยา พหิวาตาทิปริสฺสยปริหรณตฺถํ สมฺมเทว อุปริ สยิตานิฯ **อุตุํ คาหาเปนฺติยา**ติ เตสํ อลฺลสิเนหปริยาทานตฺถํ อตฺตโน กายุสฺมาวเสน อุตุํ คณฺหาเปนฺติยาฯ เตนาห **“อุสฺมีกตานี”**ติฯ **สมฺมา ปริภาวิตานี**ติ สมฺมเทว สพฺพโส กุกฺกุฏวาสนาย วาสิตานิฯ เตนาห **“กุกฺกุฏคนฺธํ คาหาปิตานี”**ติฯ อยญฺจ กุกฺกุฏคนฺธปริภาวนา สมฺมาอธิสยน

สมฺมาปริเสทนนิปฺผตฺติยา **“อนุนิปฺผาที”**ติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑๑) ทฏฺฐพฺพาฯ เตหิ ปน สทฺธึเยว อิชฺฌนโต วุตฺตํ **“ติวิธกิริยากรเณนา”**ติฯ กิญฺจาปิ น เอวํ ‘‘อโห วติเม’’ติอาทินา อิจฺฉา อุปฺปเชฺชยฺย, การณสฺส ปน สมฺปาทิตตฺตา อถ โข ภพฺพาว อภินิพฺภิชฺชิตุนฺติ โยชนา ฯ กสฺมา ภพฺพาติ อาห **“เต หิ ยสฺมา ตายา”**ติอาทิฯ เอตฺถ ยถา กปาลสฺส ตนุตา อาโลกสฺส อโนฺต ปญฺญายมานสฺส การณํ, ตถา กปาลสฺส ตนุตาย นขสิขามุขตุณฺฑกานํ ขรตาย จ อลฺลสิเนหสฺส ปริยาทานํ การณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํ, **ตสฺมา**ติ อาโลกสฺส อโนฺต ปญฺญายมานโต, สยญฺจ ปริปากคตตฺตาฯ

โอปมฺมสมฺปฏิปาทนนฺติ โอปมฺมตฺถสฺส อุปเมยฺเยน สมฺมเทว ปฏิปาทนํฯ **อเตฺถนา**ติ อุปเมยฺยเตฺถนฯ ยถา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยาย กรณํ กุกฺกุฏจฺฉาปกานํ อณฺฑโกสโต นิกฺขมนสฺส มูลการณํ, เอวํ ภิกฺขุโน อุโสฺสฬฺหีปนฺนรสานิ องฺคานิ อวิชฺชณฺฑโกสโต นิกฺขมนสฺส มูลการณนฺติ อาห **“ตสฺสา กุกฺกุฏิยา…เป…. สมนฺนาคตภาโว”**ติฯ ปฏิจฺฉาทนสามเญฺญน อวิชฺชาย อณฺฑโกสทิสตาย พลววิปสฺสนาวเสน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว, วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล วุฏฺฐานคามินิภาวาปตฺติ, ตทา จ สา มคฺคญาณคพฺภํ ธาเรนฺตีวิย โหตีติ อาห **“คพฺภคฺคหณกาโล”**ติฯ **อภิญฺญาปเกฺข**ติ โลกิยาภิญฺญาปเกฺขฯ โลกุตฺตราภิญฺญา หิ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาลิกาติฯ **คาถาย อวิชฺชณฺฑโกสํ ปหรตี**ติ เทสนาวิลาเสน วิเนยฺยสนฺตานคตํ อวิชฺชณฺฑโกสํ ฆเฏฺฏติ, ยถาฐาเน ฐาตุํ น เทติฯ

ปฏิสงฺขานปฺปหานนฺติ ตทงฺคปฺปหานปุพฺพกํ วิกฺขมฺภนปฺปหานํฯ ปุพฺพภาคิยา อิทฺธิปาทา ปาฬิยํ คหิตาติ **“อิทฺธิปาเทหิ วิกฺขมฺภนปฺปหาน”**นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘อุโสฺสฬฺหิปนฺนรสงฺคสมนฺนาคโต ภิกฺขุ ภโพฺพ อภินิพฺพิทายา’’ติอาทิวจนโต (ม. นิ. ๑.๑๘๙) โลกุตฺตริทฺธิปาทาปน สโมฺพธคฺคหเณเนว คหิตาฯ **มเคฺค อาคเต**ติ อุโสฺสฬฺหีปนฺนรสงฺคสมนฺนาคตสฺส ภิกฺขุโน วิปสฺสนํ อุสฺสุกฺกาปยโต มเคฺค อาคเต อุปฺปเนฺน, ปาฬิยํ วา อภินิพฺภิทาสโมฺพธคฺคหเณหิ **มเคฺค อาคเตฯ ผเล อาคเต**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยน อเตฺถ เวทิตโพฺพฯ นิพฺพานสฺส ปน ปาฬิยํ อนาคตตฺตา นิสฺสรณปฺปหานํ น คหิตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เจโตขิลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. วนปตฺถปริยายสุตฺตวณฺณนา

๑๙๐. วนียติ วิเวกกาเมหิ ภชียติ, วนุเต วา เต อตฺตสมฺปตฺติยา วสนตฺถาย ยาจโนฺต วิย โหตีติ วนํ, ปติฏฺฐนฺติ เอตฺถ วิเวกกามา ยถาธิเปฺปตวิเสสาธิคเมนาติ ปตฺถํ, วเนสุ ปตฺถํ คหนฏฺฐาเน เสนาสนํ **วนปตฺถํ**ฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา วตฺตตีติ **ปริยาโย,** การณนฺติ อาห **“วนปตฺถปริยายนฺติ วนปตฺถการณ”**นฺติฯ วนปตฺถญฺหิ ตํ อุปนิสฺสาย วิหรโต อุปนิสฺสยการณํฯ เตนาห ‘‘วนปตฺถํ อุปนิสฺสาย วิหรตี’’ติฯ ปริยายติ เทเสตพฺพมตฺถํ ปติฏฺฐเปตีติ **ปริยาโย,** เทสนาฯ วนปตฺถํ อารพฺภ ปวตฺตา เทสนา **วนปตฺถเทสนา,** ตํ, อุภยตฺถาปิ วนปตฺถคฺคหณํ ลกฺขณมตฺตํ คามาทีนเมฺปตฺถ การณภาวสฺส, เทสนาย วิสยภาวสฺส จ ลพฺภมานตฺตาฯ

๑๙๑. **นิสฺสายา**ติ อปสฺสาย, วิเวกวาสสฺส อปสฺสยํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **น อุปฏฺฐาตี**ติอาทีหิ ตสฺมึ วนปเตฺถ เสนาสนสปฺปายาภาวํ, อุตุปุคฺคลธมฺมสฺสวนสปฺปายาภาวมฺปิ วา ทเสฺสติฯ **ชีวิตสมฺภารา**ติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๙.๖) ชีวิตปฺปวตฺติยา สมฺภารา ปจฺจยาฯ **สมุทาเนตพฺพา**ติ สมฺมา ญาเยน อนวชฺชอุญฺฉาจริยาทินา อุทฺธํ อุทฺธํ อาเนตพฺพา ปาปุณิตพฺพาฯ เต ปน ตถา สมฺ

ทานิตา สมาหฏา นาม โหนฺตีติ อาห **“สมาหริตพฺพา”**ติฯ **ทุเกฺขน อุปฺปชฺชนฺตี**ติ สุลภุปฺปาทา น โหนฺติฯ เอเตน โภชนสปฺปายาทิอภาวํ ทเสฺสติฯ **รตฺติภาคํ วา ทิวสภาคํ วา**ติ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **“รตฺติโกฏฺฐาเส วา ทิวสโกฏฺฐาเส วา”**ติฯ **รตฺติํเยว ปกฺกมิตพฺพํ** สมณธมฺมสฺส ตตฺถ อนิปฺผชฺชนโตฯ

๑๙๒-๓. **สงฺขาปี**ติ ‘‘ยทตฺถมหํ ปพฺพชิโต, น เมตํ อิธ นิปฺผชฺชติ, จีวราทิ ปน สมุทาคจฺฉติ, นาหํ ตทตฺถํ ปพฺพชิโต, กิํ เม อิธ วาเสนา’’ติ ปฏิสงฺขายปิฯ อนนฺตรวาเร **สงฺขาปี**ติ ‘‘ยทตฺถมหํ ปพฺพชิโต, ตํ เม อิธ นิปฺผชฺชติ, จีวราทิ ปน น สมุทาคจฺฉติ, นาหํ ตทตฺถํ ปพฺพชิโต’’ติ ปฏิสงฺขายปีติ อโตฺถฯ เตนาห **“สมณธมฺมสฺส นิปฺผชฺชนภาวํ ชานิตฺวา”**ติฯ

๑๙๕-๗. **โส ปุคฺคโล อนาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพํ, นานุพนฺธิตโพฺพ**ติ ‘‘โส ปุคฺคโล’’ติ ปทสฺส ‘‘นานุพนฺธิตโพฺพ’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ ยสฺส เยน หิ สมฺพโนฺธ, ทูรเฏฺฐนปิ โส ภวติ ฯ **ตํ ปุคฺคล**นฺติ ‘‘โส ปุคฺคโล’’ติ ปจฺจตฺตวจนํ อุปโยควเสน ปริณาเมตฺวา ตํ ปุคฺคลํ อนาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพนฺติ อโตฺถฯ อตฺถวเสน หิ วิภตฺติวิปริณาโมติฯ **ตํ อาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **อาปุจฺฉา ปกฺกมิตพฺพ**นฺติ จ กตญฺญุตกตเวทิตาย นิโยชนํฯ

๑๙๘. **เอวรูโป**ติ ยํ นิสฺสาย ภิกฺขุโน คุเณหิ วุฑฺฒิเยว ปาฏิกงฺขา, ปจฺจเยหิ จ น ปริสฺสโม, เอวรูโป ทณฺฑกมฺมาทีหิ นิคฺคณฺหาติ เจปิ, น ปริจฺจชิตโพฺพติ ทเสฺสติ **“สเจปิ”**ติอาทินาฯ

วนปตฺถปริยายสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. มธุปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนา

๑๙๙. **ชาติวน**นฺติ สยํชาตํ วนํฯ เตนาห **“อโรปิม”**นฺติฯ **ปฏิสลฺลานตฺถายา**ติ เอกีภาวตฺถาย, ปุถุตฺตารมฺมณโต วา จิตฺตํ ปฏินิวเตฺตตฺวา อจฺจนฺตสเนฺต นิพฺพาเน ผลสมาปตฺติวเสน อลฺลียาปนตฺถํฯ ทโณฺฑ ปาณิมฺหิ อสฺสาติ **ทณฺฑปาณิ**ฯ ยถา โส ‘‘ทณฺฑปาณี’’ติ วุจฺจติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อยญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทณฺฑวิตฺตตายา**ติ ทเณฺฑ โสณฺฑตายฯ โส หิ ทณฺฑปสุโต ทณฺฑสิเปฺป จ สุกุสโล ตตฺถ ปากโฏ ปญฺญาโต, ตสฺมา ทณฺฑํ คเหตฺวาว วิจรติฯ **ชงฺฆากิลมถวิโนทนตฺถ**นฺติ ราชสภาย จิรนิสชฺชาย อุปฺปนฺนชงฺฆาปริสฺสมสฺส อปนยนตฺถํฯ **อธิจฺจนิกฺขมโน**ติ ยาทิจฺฉกนิกฺขมโน, น อภิณฺหนิกฺขมโนฯ **โอลุพฺภา**ติ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฐิโตฯ ยถา โส ‘‘โอลุพฺภา’’ติ วุโตฺต, ตํ ทเสฺสตุํ **“โคปาลกทารโก วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๒๐๐. วทนฺติ เอเตนาติ **วาโท,** ทิฏฺฐีติ อาห **“กิํ วาทีติ, กิํ ทิฏฺฐิโก”**ติ? **กิมกฺขายี**ติ กิมาจิกฺขโก, กีทิสธมฺมกโถ? **อจิตฺตีกาเรนา**ติ อนาทเรนฯ ตถาปุจฺฉเน การณํ ทเสฺสโนฺต **“กสฺมา”**ติอาทิมาหฯ **นสฺสเตต**นฺติ นสฺสตุ เอตํ กุลํฯ

อตฺถํ น ชานาตีติ อตฺถํ เจ เอกเทเสน ชาเนยฺย, ตํ มิจฺฉา คเหตฺวา ปฏิปฺผริตฺวาปิ ติเฏฺฐยฺยฯ ตสฺส ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขายาติ ตทสฺส อตฺถาชานนํ ภควตา อิจฺฉิตํฯ **วิคฺคาหิกกถ**นฺติ วิคฺคหกถํ, สารมฺภกถนฺติ อโตฺถฯ นนุ ภควตา สทฺธิํ โลเก ปุถู สมณพฺราหฺมณา นานาวาทา สนฺตีติ โจทนํ สนฺธายาห **“ตถาคโต หี”**ติอาทิฯ **น วิวทติ** วิวาทเหตุกานํ กามทิฏฺฐิโชฺฌสานานํ มเคฺคเนว สมุคฺฆาติตตฺตา, ตทภาวโต ปน **โลโก ตถาคเตน วิวทติ**ฯ ธมฺมวาที ยถาภูตวาที ธมฺมวาทีหิ น วิวทติ เตสํ วิวทิตุกามตาย เอว อภาวโต, อธมฺมวาที ปน ติณ

ายปิ นมญฺญมาโน เตหิ กิญฺจิ วิวทติฯ เตนาห **“น, ภิกฺขเว, ธมฺมวาที เกนจิ โลกสฺมึ วิวทตี”**ติ (สํ. นิ. ๓.๙๔)ฯ อธมฺมวาที ปน อสมุจฺฉินฺนวิวาทเหตุกตฺตา วิวทเตวฯ ตถา จาห **“อธมฺมวาทีว โข, ภิกฺขเว, วิวทตี”**ติฯ

ยถา จ ปนาติ เอตฺถ **ยถา**-สโทฺท ‘‘ยถา จ อนุปฺปนฺนสฺส กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาโท โหติ, ตญฺจ ปชานาตี’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๓.๑๒๒) วิย การณโตฺถติ อาห **“เยน การเณนา”**ติฯ การณากาโร วา อิธ ยถา-สเทฺทน วุโตฺต, โส ปน อตฺถโต การณเมวาติ วุตฺตํ **“เยน การเณนา”**ติฯ ‘‘อิทํ กถํ อิทํ กถํ’’ติ ปวตฺตนโต กถํกถา, วิจิกิจฺฉาฯ สา ยสฺส นตฺถิ, โส อกถํกถี, ตํ **อกถํกถึ**ฯ วิปฺปฏิสารกุกฺกุจฺจํ ภควตา อนาคามิมเคฺคเนว ฉินฺนํ, หตฺถปาทกุกฺกุจฺจํ อคฺคมเคฺคน อาเวณิกธมฺมาธิคมโตฯ อปราปรํ อุปฺปชฺชนกภโว **“ภวาภโว”**ติ อิธาธิเปฺปโตติ อาห **“ปุนปฺปุนพฺภเว”**ติฯ สํวราสํวโร ผลาผลํ วิย ขุทฺทกมหนฺโต ภโว **“ภวาภโว”**ติ วุโตฺตติ อาห **“หีนปณีเต วา ภเว”**ติฯ ภโว วุฑฺฒิปฺปโตฺต **“อภโว”**ติ วุจฺจติ ยถา ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๑.ติกมาติกา)ฯ **กิเลสสญฺญา**ติ กามสญฺญาทิเก วทติฯ กิเลสา เอว วา สญฺญานาเมน วุตฺตา ‘‘สญฺญา ปหาย อมตํ เอว ปาปุณาตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **อตฺตโน ขีณาสวภาวํ ทีเปตี**ติ อิมินาว ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสตีติ อยมฺปิ อโตฺถ วิภาวิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **นีหริตฺวา กีฬาเปตฺวา**ติ นีหริตฺวา เจว กีฬาเปตฺวา จ, นีหรณวเสน วา กีฬาเปตฺวาฯ **ติวิสาข**นฺติ ติภงฺคภากุฏิ วิย นลาเฏ ชาตตฺตา **นลาฏิก**ํฯ

๒๐๑. **กินฺติ นุ โข**ติ กึ การเณนาติ อโตฺถฯ **อนุสนฺธึ คเหตฺวา**ติ ปุจฺฉานุสนฺธึ อุฏฺฐเปตฺวาฯ **ยโตนิทาน**นฺติ ยํนิทานํ, ยํการณาติ วุตฺตํ โหติฯ ปุริมปเท หิ วิภตฺติ อโลปํ กตฺวา นิเทฺทโส, ฉอชฺฌตฺติกพาหิรายตนาทินิทานนฺติ อยเมว อโตฺถฯ สงฺขายนฺติ สงฺขาภาเวน ญายนฺตีติ **สงฺขา**ติ อาห **“สงฺขาติ โกฏฺฐาสา”**ติฯ กามเญฺจตฺถ มาโนปิ ปปโญฺจ, อภินนฺทน สภาเว เอว ปน คณฺหโนฺต **“ตณฺหามานทิฏฺฐิปปญฺจสมฺปยุตฺตา”**ติ อาหฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อภินนฺทิตพฺพ’’นฺติอาทิฯ **สมุทาจรนฺตี**ติ สพฺพโส อุทฺธํ อุทฺธํ ปริยาทาย ปวตฺตนฺติฯ มริยาทโตฺถ หิ อยมากาโร, เตน จ โยเคน **ปุริส**นฺติ อุปโยควจนํ ยถา ‘‘ตถาคตํ, ภิกฺขเว, อรหนฺตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ เทฺว วิตกฺกา สมุทาจรนฺตี’’ติ (อิติวุ. ๓๘)ฯ ตณฺหาทโย จ ยถาสกํ ปวตฺติอาการํ อวิลงฺฆนฺติโย อาเสวนวเสน อุปรูปริ ปวตฺตนฺติฯ ตถา หิ ตา ‘‘ปปญฺจสงฺขา’’ติ วุตฺตาฯ

การเณติ ปวตฺติปจฺจเยฯ **เอกายตนมฺปิ ...เป.... นตฺถี**ติ จกฺขายตนาทิ เอกมฺปิ อายตนํ อภินนฺทิตพฺพํ อภิวทิตพฺพํ อโชฺฌสิตพฺพญฺจ นตฺถิ เจ, นนุ นตฺถิ เอว, กสฺมา ‘‘นตฺถิ เจ’’ติ วุตฺตนฺติ? สจฺจํ นตฺถิ, อปฺปหีนาภินนฺทนาภิวทนอโชฺฌสานานํ ปน ปุถุชฺชนานํ อภินนฺทิตพฺพาทิปฺปการานิ อายตนานิ โหนฺตีติ เตสํ น สกฺกา นตฺถีติ วตฺตุํ, ปหีนาภินนฺทนาทีนํ ปน สพฺพถา นตฺถีติ ‘‘นตฺถิ เจ’’ติ วุตฺตํฯ **อหํ มมนฺติ อภินนฺทิตพฺพ**นฺติ ทิฏฺฐาภินนฺทนาย ‘‘อห’’นฺติ ตณฺหาภินนฺทนาย ‘‘มม’’นฺติ โรเจตพฺพํฯ **อภิวทิตพฺพ**นฺติ อภินิวิสนสมุฏฺฐาปนวเสน วตฺตพฺพํฯ เตนาห **“อหํ มมนฺติ วตฺตพฺพ”**นฺติฯ **อโชฺฌสิตฺวา**ติ ทิฏฺฐิ ตณฺหา วตฺถุํ อนุปวิสิตฺวา คาหทฺวยํ อนญฺญสาธารณํ วิย กตฺวาฯ เตนาห **“คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา”**ติฯ **เอเตนา**ติ ‘‘เอตฺถ เจ นตฺถี’’ติอาทิวจเนนฯ **เอตฺถา**ติ อายตเนสุฯ ตณฺหาทีนํ อวตฺถุภาวทสฺสนมุเขน **ตณฺหาทีนํเยว อปฺปวตฺตึ** กิเลสปรินิพฺพานํ กถิตนฺติฯ เตนาห ภควา **“เอเสวโนฺต”**ติอาทิ, อยเมว อภินนฺทนาทีนํ นตฺถิภาวกโร มโคฺค, ตปฺปฏิปฺปสฺสทฺธิภูตํ ผลํ, ตํนิสฺสรณํ วา นิพฺพานํ ราคานุสยาทีนํ อโนฺต อวสานํ อปฺปวตฺตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“อยํ ...เป.... อโนฺต”**ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ ‘‘เอเสวโนฺต ปฏิฆานุสยาน’’ติอาทีสุ สพฺพปเทสุฯ

อาทิยตีติ ปหารทานาทิวเสน คยฺหติฯ **มตฺถกปฺปตฺตํ กลห**นฺติ ภณฺฑนาทิมเตฺต อฏฺฐตฺวา มุขสตฺตีหิ วิตุทนาทิวเสน มตฺถกปฺปตฺตํ กลหํฯ ยาย กโรตีติ สมฺพนฺโธฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ วิรุทฺธคฺคาหวเสน **นานาคาหมตฺตํ,** ตถา วิรุทฺธวาทวเสน **นานาวาทมตฺตํฯ เอวํ ปวตฺตน**ฺติ ครุกาตเพฺพสุปิ คารวํ อกตฺวา ''ตุวํ ตุว''นฺติ เอวํ ปวตฺตํ สารมฺภกถํ, ยาย เจตนาย ยํ กโรติ, สา ตุวํ ตุวํฯ **นิสฺสายา**ติ ปฏิจฺจ, นิสฺสยาทิปจฺจเย กตฺวาติ อโตฺถฯ กิเลสานํ อุปฺปตฺตินิมิตฺตตา ตาว อายตนานํ โหตุ ตพฺภาเว ภาวโต, นิโรธนิมิตฺตตา ปน กถํฯ น เหตฺถ โลกุตฺตรธมฺมานํ สงฺคโห โลกิยานํเยว อธิเปฺปตตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห **''นิรุชฺฌมานาปี''**ติอาทิฯ นามมเตฺตน นิมิตฺตตํ สนฺธาย วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **''ยตฺถุปฺปนฺนา, ตเตฺถว นิรุทฺธา โหนฺตี''**ติ วตฺวา ตมตฺถํ สุตฺตนฺตเรน สาเธโนฺต **''สฺวายมโตฺถ''**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **สมุทยสจฺจปเณฺหนา**ติ มหาสติปฏฺฐาเน สมุทยสจฺจนิเทฺทเสนฯ โส หิ **''กตฺถ อุปฺปชฺชมานา''**ติอาทินา ปุจฺฉาวเสน ปวตฺตตฺตา ปโญฺหติ วุโตฺตฯ นนุ ตตฺถ ตณฺหาย อุปฺปตฺตินิโรธา วุตฺตา, น สพฺพกิเลสานนฺติ อีทิสี โจทนา อนวกาสาติ ทเสฺสโนฺต **''ยเถว จา''**ติอาทิมาหฯ **ลทฺธโวหาเร**ติ อิมินา ราคาทีนํ อปฺปวตฺตินิมิตฺตตาย อโนฺตติ สมญฺญา นิพฺพานสฺสาติ ทเสฺสติฯ เอเตเนว อภินนฺทนาทีนํ อภาโวติ จ อิทํ สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ กถํ ปน สพฺพสงฺขตวินิสฺสเฏ นิพฺพาเน อกุสลธมฺมานํ นิโรธสมฺภโวติ อาห **''ยญฺหิ ยตฺถ นตฺถิ, ตํ ตตฺถ นิรุทฺธํ นาม โหตี''**ติฯ ยฺวายํ อปฺปวตฺติยํ นิโรธโวหาโร วุโตฺต, สฺวายมโตฺถ นิโรธปเญฺหน ทีเปตโพฺพฯ น หิ ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา วิตกฺกวิจารา ปฏิปฺปสฺสทฺธาติ วุตฺตา, อถ โข อปฺปวตฺตา เอวาติฯ

๒๐๓. เอวํสมฺปทนฺติ เอวํสมฺปชฺชนกํ เอวํ ปสฺสิตพฺพํ อิทํ มม อเชฺฌสนํฯ เตนาห **''อีทิสนฺติ อโตฺถ''**ติฯ **ชานํ ชานาตี**ติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๑๐.๑๑๓-๑๑๖) สพฺพญฺญุตญฺญาเณน ชานิตพฺพํ สพฺพํ ชานาติฯ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน หิ อวิเสสคฺคหเณน จ ''ชาน''นฺติ อิมินา นิรวเสสํ เญยฺยชาตํ ปริคฺคณฺหาตีติ ตพฺพิสยาย ชานนกิริยาย สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว กรณํ ภวิตุํ ยุตฺตํฯ อถ วา ปกรณวเสน ''ภควา''ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน จายมโตฺถ วิภาเวตโพฺพฯ **ปสฺสิตพฺพเมว ปสฺสตี**ติ ทิพฺพจกฺขุ-ปญฺญาจกฺขุ-ธมฺมจกฺขุ-พุทฺธจกฺขุ-สมนฺตจกฺขุ-สงฺขาเตหิ ญาณจกฺขูหิ ปสฺสิตพฺพํ ปสฺสติ เอวฯ อถ วา **ชานํ ชานาตี**ติ ยถา อเญฺญ สวิปลฺลาสา กามรูปปริญฺญาวาทิโน ชานนฺตาปิ วิปลฺลาสวเสน ชานนฺติ, น เอวํ ภควาฯ ภควา ปน ปหีนวิปลฺลาสตฺตา ชานโนฺต ชานาติ เอว, ทิฏฺฐิทสฺสนสฺส จ อภาวา ปสฺสโนฺต ปสฺสติเยวาติ อโตฺถฯ **ทสฺสนปริณายกเฏฺฐนา**ติ ยถา จกฺขุ สตฺตานํ ทสฺสนตฺถํ ปริเณติ, เอวํ โลกสฺส ยาถาวทสฺสนสาธนโต ทสฺสนกิจฺจปริณายกเฏฺฐน **จกฺขุภูโต,** ปญฺญาจกฺขุมยตฺตา วา สยมฺภุญฺญาเณน ปญฺญาจกฺขุํ ภูโต ปโตฺตติ วา **จกฺขุภูโตฯ ญาณภูโต**ติ เอตสฺส จ เอวเมว อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ธมฺมา วา** โพธิปกฺขิยา เตหิ อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนโต, อนญฺญสาธารณํ วา ธมฺมํ ปโตฺตติ **ธมฺมภูโตฯ พฺรหฺมา** วุจฺจติ มโคฺค เตน อุปฺปนฺนตฺตา โลกสฺส จ ตทุปฺปาทนตฺตา, ตญฺจ สยมฺภุญฺญาเณน ปโตฺตติ **พฺรหฺมภูโต**ฯ จตุสจฺจธมฺมํ วทตีติ **วตฺตา**ฯ จิรํ สจฺจปฏิเวธํ ปวเตฺตโนฺต วทตีติ **ปวตฺตาฯ อตฺถํ นีหริตฺวา**ติ ทุกฺขาทิอตฺถํ ตตฺถาปิ ปีฬนาทิอตฺถํ อุทฺธริตฺวาฯ ปรมตฺถํ วา นิพฺพานํ ปาปยิตา, อมตสจฺฉิกิริยํ สเตฺตสุ อุปฺปาเทโนฺต อมตํ ททาตีติ **อมตสฺส ทาตาฯ** โพธิปกฺขิยธมฺมานํ ตทายตฺตภาวโต **ธมฺมสฺสามี**ฯ

๒๐๔. โส วา อุเทฺทโส อตฺตโนปิ โหตีติ เถโร **''ยํ โข โน''**ติ อาหฯ สพฺพโลกสาธารณา หิ พุทฺธานํ เทสนาติฯ อิทานิ เยหิ ทฺวาราธมฺมเณหิ ปุริสํ ปปญฺจสญฺญาสงฺขา สมุทาจรนฺติ, ตานิ ตาว ทเสฺสโนฺต ปปญฺจสญฺญาสงฺขา ทเสฺสตุํ เยน สฬายตนวิภเงฺคน นิเทฺทโส

กโต, ตสฺส อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“จกฺขุญฺจา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **นิสฺสยภาเวนา**ติ นิสฺสยปจฺจยภาเวนฯ นิสฺสยปจฺจโย จ ปสาทจกฺขุเยว โหติ, น จุทฺทสสมฺภารํ, จตุจตฺตาลีสสมฺภารํ วา สสมฺภารจกฺขุนฺติ อาห **“จกฺขุปสาทญฺจ ปฏิจฺจา”**ติฯ **อารมฺมณภาเวนา**ติ อารมฺมณปจฺจยภาเวนฯ อารมฺมณปจฺจโย จ จตุสมุฏฺฐานิกรูเปสุ ยํ กิญฺจิ โหตีติ อาห **“จตุสมุฏฺฐานิกรูเป จ ปฏิจฺจา”**ติฯ

เอตฺถ จกฺขุ เอกมฺปิ วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปายตนํ ปน อเนกเมว สํหตนฺติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ นิสฺสยภาเวน **“จกฺขุปสาทญฺจ อารมฺมณภาเวน จตุสมุฏฺฐานิกรูเป จา”**ติ วจนเภโท กโตฯ กึ ปน การณํ จกฺขุ เอกมฺปิ วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหติ, รูปํ ปน อเนกเมวาติ? ปจฺจยภาววิเสสโตฯ จกฺขุ หิ จกฺขุวิญฺญาณสฺส นิสฺสยปุเรชาตอินฺทฺริยวิปฺปยุตฺตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหนฺตํ อตฺถิภาเวเนว โหติ ตสฺมึ สติ ตสฺส ภาวโต, อสติ อภาวโต, ยโต ตํ อตฺถิอวิคตปจฺจเยหิสฺส ปจฺจโย โหตีติ วุจฺจติ, ตนฺนิสฺสิตตา จสฺส น เอกเทเสน อลฺลียนวเสน อิจฺฉิตพฺพา อรูปภาวโตฯ อถ โข ครุราชาทีสุ สิสฺสราชปุริสาทีนํ วิย ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย, อิตเร ปน ปจฺจยา เตน เตน วิเสเสน เวทิตพฺพาฯ

สจายํ ปจฺจยภาโว น เอกสฺมึ น สมฺภวตีติ เอกมฺปิ จกฺขุ จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหตีติ ทเสฺสตุํ ปาฬิยํ **“จกฺขุญฺจาวุโส, ปฏิจฺจา”**ติ เอกวจนวเสน วุตฺตํฯ รูปํ ปน ยทิปิ จกฺขุ วิย ปุเรชาตอตฺถิ-อวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจโย โหติ ปุเรตรํ อุปฺปนฺนํ หุตฺวา วิชฺชมานกฺขเณ เอว อุปการกตฺตา ตถาปิ อเนกเมว สํหตํ หุตฺวา ปจฺจโย โหติ อารมฺมณภาวโตฯ ยญฺหิ ปจฺจยธมฺมํ สภาวภูตํ, ปริกปฺปิตาการมตฺตํ วา วิญฺญาณํ วิภาเวนฺตํ ปวตฺตติ, ตทเญฺญสญฺจ สติปิ ปจฺจยภาเว โส ตสฺส สารมฺมณสภาวตาย ยํ กิญฺจิ อนาลมฺภิตฺวา ปวตฺติตุํ อสมตฺถสฺส โอลุพฺภปวตฺติการณภาเวน อาลมฺพนียโต อารมฺมณํ นาม, ตสฺส ยสฺมา ยถา ตถา สภาวูปลทฺธิ วิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจยลาโภ, ตสฺมา จกฺขุวิญฺญาณํ รูปํ อารพฺภ ปวตฺตมานํ ตสฺส สภาวํ วิภาเวนฺตเมว ปวตฺตติฯ สา จสฺส อินฺทฺริยาธีนวุตฺติกสฺส อารมฺมณสภาวูปลทฺธิ น เอกทฺวิกลาปคตวณฺณวเสน โหติ, นาปิ กติปยกลาปคตวณฺณวเสน, อถ โข อาโภคานุรูปํ อาปาถคตวณฺณวเสนาติ อเนกเมว รูปํ สํหจฺจการิตาย วิญฺญาณสฺส ปจฺจโย โหตีติ ทเสฺสโนฺต **“รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ”**นฺติ พหุวจนวเสนาหฯ

ยํ ปน **ปฏฺฐาเน** (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒ ปจฺจยนิเทฺทส) ‘‘รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณธาตุยา ตํสมฺปยุตฺตกานญฺจ ธมฺมานํ อารมฺมณปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํ, ตํ ยาทิสํ รูปายตนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส อารมฺมณปจฺจโย, ตาทิสํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กีทิสํ ปน ตนฺติ ? สมฺหิตนฺติ ปากโฏฺยมโตฺถฯ เอวญฺจ กตฺวา ยเทเก วทนฺติ ‘‘อายตนสลฺลกฺขณวเสน จกฺขุวิญฺญาณาทโย สลฺลกฺขณวิสยา, น ทฺรพฺยสลฺลกฺขณวเสนา’’ติ, ตมฺปิ สุวุตฺตเมว โหติฯ น เจตฺถ สมุทายารมฺมณตา อาสงฺกิตพฺพา สมุทายาโภคเสฺสว อภาวโต, สมฺหิตา ปน วณฺณธมฺมา อารมฺมณปจฺจยา โหนฺติฯ กถํ ปน ปเจฺจกํ อสมตฺถา สมฺหิตา อารมฺมณปจฺจยา โหนฺติฯ น หิ ปเจฺจกํ ทฏฺฐุํ อสโกฺกนฺตา อนฺธา สมฺหิตา ปสฺสนฺตีติ? นยิทเมกนฺติกํ วิสุํ วิสุํ อสมตฺถานมฺปิ สิวิกาวหนาทีสุ สมตฺถตาย ทสฺสนโตฯ เกสาทีนญฺจ ยสฺมึ ฐาเน ฐิตานํ ปเจฺจกํ วณฺณํ คเหตุํ น สกฺกา, ตสฺมึเยว ฐาเน สมฺหิตานํ ตํ คเหตุํ สกฺกาติ ภิโยฺยปิ เตสํ สํหจฺจการิตา ปริพฺยตฺตาฯ เอเตน กึ จกฺขุวิญฺญาณสฺส ปรมาณุรูปํ อารมฺมณํ, อุทาหุ ตํสมุทาโยติอาทิกา โจทนา ปฏิกฺขิตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ **“โสตญฺจ, อาวุโส, ปฏิจฺจา”**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **จกฺขุวิญฺญาณํ นามา**ติ จกฺขุนิสฺสิตรูปวิชานนลกฺขณํ จกฺขุวิญฺญาณํ นาม อุปฺปชฺชติฯ

ติณฺณํ สงฺคติยาติ จกฺขุ, รูปํ, จกฺขุวิญฺญาณนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ สงฺคติยา สโมธาเนนฯ **ผโสฺส นามา**ติ อรูปธมฺมปิ สมาโน อารมฺมเณ ผุสนากาเรเนว ปวตฺตนโต ผุสนลกฺขโณ ผโสฺส นาม ธมฺโม อุปฺปชฺชติฯ **สหชาตาทิวเสนา**ติ จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตาย สหชาตอญฺญมญฺญาทิวเสน, อนนฺตราย อนนฺตราทิวเสน, อิตราย อุปนิสฺสยวเสน ปจฺจยภาวโต **ผสฺสปจฺจยา** ผสฺสการณา **เวทนา อุปฺปชฺชติ**ฯ อนุภวนสมกาลเมว อารมฺมณสฺส สญฺชานนํ โหตีติ **''ตาย เวทนาย ยํ อารมฺมณํ เวเทติ, ตเทว สญฺญา สญฺชานาตี''**ติ วุตฺตํฯ จกฺขุทฺวาริกา ธมฺมา อิธาธิเปฺปตาติ ตทนุสาเรน ปน อปราปรุปฺปนฺนานํ เวทนาทีนํ คหเณ สติ, ยนฺติ วา การณวจนํ, ยสฺมา อารมฺมณํ เวเทติ, ตสฺมา ตํ สญฺชานาตีติ อโตฺถฯ น หิ อสติ เวทยิเต กทาจิ สญฺญุปฺปตฺติ อตฺถิฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ สญฺญาย หิ ยถาสญฺญาตํ วิชฺชมานํ, อวิชฺชมานํ วา อารมฺมณํ วิตกฺกวเสน ปริกเปฺปติ, ยถาปริกปฺปิตญฺจ ตํ ทิฎฺฐิตณฺหามานมญฺญนาหิ มญฺญมาโน ปปเญฺจตีติ วุโตฺตฯ เตเนวาห ''ปถวึ ปถวิโต สญฺชานา''ติ, ''ปถวึ ปถวิโต สญฺญตฺวา ปถวึ มญฺญตี''ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒), ''ตกฺกญฺจ ทิฎฺฐีสุ ปกปฺปยิตฺวา, สจฺจํ มุสาติ ทฺวยธมฺมมาหู''ติ (สุ. นิ. ๘๙๒; มหานิ. ๑๒๑) จฯ พลปฺปตฺตปปญฺจวเสนวายมตฺถวณฺณนา กตา, **อฎฺฐกถายํ** ปน ปริทุพฺพลวเสนฯ

จกฺขุรูปาทีหิ การเณหีติ จกฺขุวิญฺญาณผสฺสเวทนาสญฺญาวิตเกฺกหิ การณภูเตหิฯ อการณภูตานมฺปิ เตสํ อตฺถิตาย การณคฺคหณํฯ ปริญฺญาตา หิ เต อการณํฯ เตนาห **''อปริญฺญาตการณ''**นฺติฯ ตีหิปิ ปริญฺญาหิ อปริญฺญาตวตฺถุกํฯ **อภิภวนฺตี**ติ อโชฺฌตฺถรนฺติฯ **สหชาตา โหนฺตี**ติ เอตฺถ ''จกฺขุสมฺผสฺสปจฺจยา เวทนากฺขโนฺธ อตฺถิ กุสโล'ติอาทิวจนโต เวทนาสญฺญา อสหชาตาปิ คเหตพฺพาฯ **ยทิ เอว**นฺติ ''ปปเญฺจตี''ติ เอตฺถ ยทิ ปญฺจทฺวารชวนสหชาตา ปปญฺจสงฺขา อธิเปฺปตา ตาสํ ปจฺจุปฺปนฺนวิสยตฺตา, **กสฺมา อตีตานาคตคฺคหณํ กต**นฺติ โจเทติฯ อิตโร **''ตถา อุปฺปชฺชนโต''**ติอาทินา ปริหรติฯ ตตฺถ **ตถา อุปฺปชฺชนโต**ติ ยถา วตฺตมานกาเล, เอวํ อตีตกาเล อนาคตกาเล จ จกฺขุทฺวาเร ปปญฺจสงฺขานํ อุปฺปชฺชนโต อตีตานาคตคฺคหณํ กตํ, น อตีเตสุ, อนาคเตสุ วา จกฺขุรูเปสุ จกฺขุทฺวาริกานํ ตาสํ อุปฺปชฺชนโตฯ

มนญฺชาวุโส, ปฎิจฺจาติ เอตฺถ ทุวิธํ มนํ เกวลํ ภวงฺคํ, สาวชฺชนํ วาฯ ทุวิธา หิ กถาฯ อุปฺปตฺติทฺวารกถายํ ทฺวิกฺขตฺตุํ จลิตํ ภวงฺคํ มโนทฺวารํ นาม, จกฺขาทิ วิย รูปาทินา เยน ตํ ฆฎฺฎิตํ ตตฺถ อุปริ วิญฺญาณุปฺปตฺติยา ทฺวารภาวโตฯ ปจฺจยกถายํ สาวชฺชนภวงฺคํ, ''มโนสมฺผสฺสปจฺจยา อตฺถิ กุสโล''ติอาทีสุ หิ สาวชฺชนมโนสมฺผโสฺส อิจฺฉิโต, น ภวงฺคมโนสมฺผโสฺส อสมฺภวโตฯ ตตฺถ ปฐมนยํ สนฺธายาห **''มนนฺติ ภวงฺคจิตฺต''**นฺติฯ **ธเมฺมติ เตภูมกธมฺมารมฺมณ**นฺติ อิมินา สภาวธเมฺมสฺ เอว กิเลสุปฺปตฺตีติ เกจิ, ตทยุตฺตํ ตทุปาทานายปิ ปญฺญตฺติยา ธมฺมารมฺมณตาย วุตฺตตฺตาฯ อิธ ปน เตภูมกาปิ ธมฺมา ลพฺภนฺตีติ ทสฺสนตฺถํ **''เตภูมกธมฺมารมฺมณ''**นฺติ วุตฺตํ, น ปญฺญตฺติยา อนารมฺมณตฺตาฯ เอวเญฺจตํ สมฺปฎิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา อกุสลจิตฺตุปฺปาทา อนารมฺมณา นาม สิยุํฯ อุปฺปตฺติทฺวารกถายํ จกฺขุวิญฺญาณาทิ วิย อาวชฺชนมฺปิ ทฺวารปกฺขิกเมวาติ วุตฺตํ **''มโนวิญฺญาณนฺติ อาวชฺชนํ วา''**ติฯ ปจฺจยกถายํ ปน อาวชฺชนํ คหิตนฺติ **''ชวนํ วา''**ติ วุตฺตํฯ นยทฺวเย ธมฺมานํ สหชาตวิภาคํ ทเสฺสตุํ **''อาวชฺชเน คหิเต''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยุตฺตเมวา**ติ นิปฺปริยายโต ยุตฺตเมวฯ

โส ยาว น ปจฺจยปฎิเวโธ สมฺภวติ, ตาว ปญฺญตฺติมุเขเนว สภาวธมฺมา ปญฺญายนฺติ ปเญฺจกํ อปญฺญาปเนติ อาห **''ผโสฺส นาม เอโก ธโมฺม อุปฺปชฺชตี''**ติฯ **เอวํ ผสฺสปญฺญตฺตึ ปญฺญเปสฺสตี**ติ ปญฺญเปตฺวา ตพฺพิสยทสฺสนํ ญาณํ อุปฺปาเทสฺสติฯ **อิมสฺมึ สติ อิทํ โหตี**ติ

อิมสฺมึ จกฺขุอาทิเก ปจฺจเย สติ อิทํ ผสฺสาทิกํ ปจฺจยุปฺปนฺนํ โหติฯ **ทฺวาทสายตนวเสนา**ติ ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ วเสน อาคเตน ปฏิจฺจสมุปฺปาทนยวเสนฯ **ทฺวาทสายตนปฏิเกฺขปวเสนา**ติ ‘‘อิมสฺมึ อสติ อิทํ น โหตี’’ติ ปจฺจยาภาวปจฺจยุปฺปนฺนาภาวทสฺสนกฺกเม ทฺวาทสนฺนํ อายตนานํ ปฏิเกฺขปวเสนฯ

สาวเกน ปโญฺห กถิโตติ อยํ ปโญฺห สาวเกน กถิโต, อิติ อิมินา การเณน มา นิกฺกงฺขา อหุวตฺถฯ อถ วา สํขิเตฺตน วุตฺตมตฺถํ วิตฺถาเรน วิภชเนฺตน เอตทเคฺค ฐปิเตน มหาสาวเกน ปโญฺห กถิโตติ อิมินา การเณน เอตสฺมึ ปเญฺห มา นิกฺกงฺขา อหุวตฺถ, เหรญฺญิเก สติ กหาปณํ สยํ นิจฺฉินนฺตา วิย อหุตฺวา ภควโต เอว สนฺติเก นิกฺกงฺขา โหถฯ

๒๐๕. อากโรนฺติ ผลํ ตาย ตาย มริยาทาย นิพฺพเตฺตนฺตีติ **อาการา,** การณานิฯ **ปาฏิเยกฺกการเณหี**ติ ฉนฺนํ ทฺวารานํ วเสน วิสุํ วิสุํ ปปญฺจการณสฺส นิทฺทิฏฺฐตฺตา วุตฺตํฯ อถ วา ยทิปิ ยตฺตเกหิ ธเมฺมหิ ยํ ผลํ นิพฺพตฺตติ, เตสํ สมุทิตานํเยว การณภาโว สามคฺคิยาว ผลุปฺปตฺติโต, ตถาปิ ปเจฺจกํ ตสฺส การณเมวาติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ปาฏิเยกฺกการเณหี’’**ติฯ **ปเทหี**ติ นามาทิปเทหิ เจว ตํสมุทายภูเตหิ วาเกฺยหิ จฯ เตนาห **‘‘อกฺขรสมฺปิณฺฑเนหี’’**ติฯ อกฺขรานิเยว หิ อเตฺถสุ ยถาวจฺจํ ปทวากฺยภาเวน ปริจฺฉิชฺชนฺติฯ **พฺยญฺชเนหี**ติ อตฺถสฺส อภิพฺยญฺชนโต พฺยญฺชนสญฺญิเตหิ วเณฺณหิฯ ตานิ ปน ยสฺมา ปริยายสฺส อกฺขรณโต ‘‘อกฺขรานี’’ติ วุจฺจนฺติ, ตสฺมา อาห **‘‘อกฺขเรหี’’**ติฯ เอตฺถ จ อิเมหิ อากาเรหิ อิเมหิ ปทพฺยญฺชเนหิ ปปญฺจสมุทาจารสฺส วฏฺฏสฺส จ วิวฏฺฏสฺส จ ทสฺสนอโตฺถ วิภโตฺตติ โยชนาฯ **ปณฺฑิเจฺจนา**ติ ปญฺญายฯ ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, ปณฺฑิโต โหติ ? ยโต โข ภิกฺขุ ธาตุกุสโล จ โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๔) อาทิสุตฺตปทวเสน ปณฺฑิตลกฺขณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘จตูหิ วา การเณหี’’**ติอาทิมาหฯ สจฺจปฏิเวธวเสน ปณฺฑิจฺจํ ทสฺสิตนฺติ ปฏิสมฺภิทาวเสน มหาปญฺญตํ ทเสฺสตุํ **‘‘มหเนฺต อเตฺถ’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

คุฬปูวนฺติ คุเฬ มิสฺสิตฺวา กตปูวํฯ **พทฺธสตฺตุคุฬกนฺ**ติ มธุสกฺขราหิ ปิณฺฑีกตํ สตฺตุปิณฺฑํฯ **อเสจิตพฺพกํ** มธุอาทินา ปเคว เตหิ สมโยชิตพฺพตฺตาฯ **จินฺตกชาติโก**ติ ธมฺมจินฺตาย จินฺตกสภาโวฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนวสฺสา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณเนว อสฺส สุตฺตสฺส คุณํ ปริจฺฉินฺทาเปตฺวา นามํ คณฺหาเปสฺสามิฯ

มธุปิณฺฑิกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. เทฺวธาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนา

๒๐๖. **เทฺว เทฺว ภาเค**ติ เทฺว เทฺว โกฏฺฐาเส กตฺวาฯ กามเญฺจตฺถ ‘‘อิมํ เอกํ ภาคมกาสึ, อิมํ ทุติยภาคมกาสิ’’นฺติ วจนโต สเพฺพปิ วิตกฺกา สํกิเลสโวทานวิภาเคน เทฺวว ภาคา กตา, อปราปรุปฺปตฺติยา ปเนเตสํ อภิณฺหาจารํ อุปาทาย ปาฬิยํ ‘‘ทฺวิธา กตฺวา’’ติ อาเมฑิตวจนนฺติ **‘‘เทฺว เทฺว ภาเค กตฺวา’’**ติ อาเมฑิตวจนวเสเนว วุโตฺตฯ อถ วา ภาคทฺวยสฺส สปฺปฏิภาคตาย ตตฺถ ยํ ยํ ทฺวยมฺปิ โข อุชุวิปจฺจนีกํ, ตํ ตํ วิสุํ วิสุํ คเหตุกาโม ภควา อาห ‘‘ทฺวิธา กตฺวา วิตเกฺก วิหเรยฺย’’นฺติฯ เอวํ ปน จิเนฺตตฺวา ตตฺถ มิจฺฉาวิตกฺกานํ สมฺมาวิตกฺกานญฺจ อนวเสสํ อสงฺกรโต จ คหิตภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิมํ เอกํ ภาคมกาสึ, อิมํ ทุติยภาคมกาสิ’’**นฺติ อโวจฯ **กามปฏิสํยุโตฺต**ติ กามราคสงฺขาเตน กาเมน สมฺปยุโตฺต, กาเมน ปฏิพโทฺธ วาฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปน วิเสโส – พฺยาปชฺชติ จิตฺตํ เอเตนาติ **พฺยาปาโท,** โทโสฯ วิหึสติ เอตาย สเตฺต, วิหึสนํ วา เตสํ เอตนฺติ **วิหึสา,** ปเรสํ วิเหฐนากาเรน ปวตฺตสฺส กรุณาปฏิปกฺขสฺส ปาป

ธมฺมเสฺสตํ อธิวจนํฯ **อชฺฌตฺตน**ฺติ อชฺฌตฺตธมฺมารมฺมณมาหฯ **พหิทฺธา**ติ พาหิรธมฺมารมฺมณํฯ **โอฬาริโก**ติ พหลกามราคาทิปฏิสํยุตฺโตฯ ตพฺพิปริยาเยน **สุขุโมฯ วิตกฺโก อกุสลปกฺขิโกเยวา**ติ อิมินา วิตกฺกภาวสามญฺญน ตตฺถาปิ อกุสลภาวสามญฺญน เอกภาคกรณํ, น เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตาทิวเสนาติ ทเสฺสติฯ

เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ โลภาติกฺกนฺตตฺตา ปฐมชฺฌานํ, สพฺพากุสเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา สพฺพํ กุสลํฯ อิธ ปน กามวิตกฺกปฏิปกฺขสฺส อธิเปฺปตตฺตา อาห **"กาเมหิ นิสฺสโฏ เนกฺขมฺมปฏิสํยุโตฺต วิตโกฺก"**ติฯ **โส**ติ เนกฺขมฺมวิตโกฺกฯ **ยาว ปฐมชฺฌานา**ติ ปฐมสมนฺนาหารโต ปฏฺฐาย ยาว ปฐมชฺฌานํ เอตฺถุปฺปโนฺน วิตโกฺก เนกฺขมฺมวิตโกฺกเยวฯ **ปฐมชฺฌาน**นฺติ จ อิทํ ตโต ปรํ วิตกฺกาภาวโต วุตฺตํฯ น พฺยาปชฺชติ จิตฺตํ เอเตน, พฺยาปาทสฺส วา ปฏิปโกฺขติ **อพฺยาปาโท,** เมตฺตาปุพฺพภาโค เมตฺตาภาวนารโมฺภฯ น วิหึสนฺติ เอตาย, วิหึสาย วา ปฏิปโกฺขติ **อวิหึสา,** กรุณาปุพฺพภาโค กรุณาภาวนารโมฺภฯ

มหาโพธิสตฺตานํ มหาภินิกฺขมนํ นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย ลทฺธาวสรา สมฺมาสงฺกปฺปา อุปรูปริ สวิเสสํ ปวตฺตนฺตีติ อาห **"ฉพฺพสฺสานิ...เป.... ปวตฺตึสู"**ติฯ ญาณสฺส อปริปกฺกตฺตา ปุพฺพวาสนาวเสน สติสโมฺมสโต กทาจิ มิจฺฉาวิตกฺกเลโสปิ โหติเยวาติ ตํ ทเสฺสตุํ **"สติสโมฺมเสน...เป.... ติฏฺฐนฺตี"**ติ อาหฯ ยถา นิจฺจปิหิเตปิ เคเห กทาจิ วาตปาเน วิวฏมเตฺต ลทฺธาวสโร วาโต อโนฺต ปวิเสยฺย, เอวํ คุตฺตินฺทฺริเยปิ โพธิสตฺตสนฺตาเน สติสโมฺมสวเสน ลทฺธาวสโร อกุสลวิตโกฺก อุปฺปชฺชิ, อุปฺปโนฺน จ กุสลวารํ ปจฺฉินฺทิตฺวา อฏฺฐาสิ, อถ มหาสโตฺต ตมฺหุตฺตุปฺปนฺนเมว ปฏิวิโนเทตฺวา เตสํ อายตึ อนุปฺปาทาย ''อิเม มิจฺฉาวิตกฺกา, อิเม สมฺมาวิตกฺกา''ติ ยาถาวโต เต ปริจฺฉินฺทิตฺวา มิจฺฉาวิตกฺกานํ อวสรํ อเทโนฺต สมฺมาวิตเกฺก ปริวเฏฺฏสิฯ เตน วุตฺตํ **"มยฺหํ อิเม"**ติอาทิฯ

๒๐๗. ปมาโท นาม สติวิปฺปวาโสติ อาห **"อปฺปมตฺตสฺสาติ สติยา อวิปฺปวาเส ฐิตสฺสา"**ติฯ **อาตาปวีริยวนฺตสฺสา**ติ กิเลสานํ นิคฺคณฺหนวีริยวโตฯ **เปสิตจิตฺตสฺสา**ติ ภววิโมกฺขาย วิสฺสฏฺฐจิตฺตสฺส กาเย จ ชีวิเต จ นิรเปกฺขสฺสฯ **"เอวํ ปฏิปากติโก ชาโต"**ติ อตฺตโน อตฺตภาวํ นิสฺสาย ปวตฺตํ โสมนสฺสาการํ เคหสฺสิตโสมนสฺสปกฺขิกํ อกาสิ, ปญฺญามหนฺตตาย สุขุมทสฺสิตาฯ

อปริญฺญาย ฐิตสฺสาติ น ปริญฺญาย ฐิตสฺส, อปริคฺคหิตปริญฺญสฺสาติ อโตฺถฯ **วิตโกฺก...เป.... เอตานิ ตีณิ นามานิ ลภตี**ติ ตาทิสสฺส อุปฺปโนฺน มิจฺฉาวิตโกฺก ยถารหํ อตฺตพฺยาพาธโก อุภยพฺยาพาธโก จ น โหตีติ น วตฺตโพฺพ ตํ สภาวานติวตฺตนโตติ อธิปฺปาโยฯ อนุปฺปนฺนานุปฺปาทอุปฺปนฺนปริหานินิมิตฺตตาย ปญฺญํ นิโรเธตีติ **ปญฺญานิโรธิโก**ฯ เตนาห **"อนุปฺปนฺนายา"**ติอาทิฯ **นตฺถิภาวํ คจฺฉตี**ติ ปฏิสงฺขานพเลน วิกฺขมฺภนปฺปหานมาหฯ **นิรุชฺฌตี**ติอาทีหิปิ ตเทว วทติฯ **วิคตนฺตน**ฺติอาทีหิ ปน สมูลํ อุทฺธฏํ วิย ตทา อปฺปวตฺตนกํ อกาสินฺติ วทติฯ

๒๐๘. **จิตฺตวิปริณามภาโว** จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ ปกติจิตฺตวิคโมฯ **อเนกคฺคตากาโร** วิเกฺขโปฯ ตตฺถ วิตเกฺกน จิตฺตํ วิหญฺญมานํ วิย โหตีติ อาห **"ตํ คเหตฺวา วิหึสาวิตกฺกํ อกาสี"**ติฯ **การุญฺญ**นฺติ ปรทุกฺขนิมิตฺตํ จิตฺตเขทํ วทติฯ เตเนวาห – ''ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ หทยกมฺปนํ กโรตีติ กรุณา''ติ (ม. นิ. ฏี. ๑.๑; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑)ฯ นฺติ กรุณายนวเสน ปวตฺตจิตฺตปกมฺปนํ สนฺธาย **"อุปฺปชฺชติ วิหึสาวิตโกฺก"ติ อาห,** น สเตฺตสุ วิหึสา ปวตฺตตีติ อธิปฺปาโยฯ

เตน เตน จสฺสาการเรนาติ เยน เยน อาการเรน ภิกฺขุนา อนุวิตกฺกิตํ อนุวิจาริตํ, เตน เตน อาการเรนสฺส **เจตโส นติ โหติ**ฯ เตเนวาห **“กามวิตกฺกาทีสู”**ติอาทิฯ **ปหาสี**ติ กาลวิปฺลลาเสน วุตฺตนฺติ อาห **“ปชหตี”**ติฯ ปหานํ ปนสฺส สิทฺธเมว ปฏิปกฺขสฺส สิทฺธตฺตาติ ทเสฺสตุํ **“ปหาสี”**ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘อสามิโภเค คามิกาอาทียิํสู’’ติฯ **พหุลมกาสี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เอวเมวํ นมตี**ติ กามวิตกฺกสมฺปโยคาการเมว โหติ, กามวิตกฺกสมฺปยุตฺตาการเรน วา ปริณมติฯ กสนํ **กิฏฺฐํ,** กสีติ อโตฺถ, ตนฺนิพฺพตฺตตฺตา ปน การณูปจาเรน สสฺสํ ‘‘กิฏฺฐ’’นฺติ วุตฺตนฺติ อาห **“สสฺสสมฺพาเธ”**ติฯ **จตฺตาริ ภยานี**ติ วธพนฺธชานิครหานิฯ **อุปทฺทว**นฺติ อนตฺถุปฺปาทภาวํฯ **ลามก**นฺติ นิหีนภาวํฯ **ธเนฺธสู**ติ อตฺตโน ขเนฺธสุฯ **โอตาร**นฺติ อนุปฺปเวสํ กิเลสานํฯ สํกิเลสโต วิสุชฺฌนํ **วิสุทฺธิ,** สา เอว **โวทาน**นฺติ อาห **“โวทานปกฺขนฺติ อิทํ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ

๒๐๙. **สพฺพกุสลํ เนกฺขมฺมํ** สพฺพากุสลปฏิปกฺขตาย ตโต นิสฺสฏตฺตาฯ **นิพฺพานเมว เนกฺขมฺมํ** สพฺพกิเลสโต สพฺพสงฺขตโต จ นิสฺสฏตฺตาฯ **กิฏฺฐสมฺพาธํ วิย รูปาทิอารมฺมณํ** ปมาเท สติ อนตฺถุปฺปตฺติฏฺฐานภาวโตฯ **กูฏคาโว วิย กูฏจิตฺตํ** ทุทฺทมภาวโตฯ **ปณฺฑิตโคปาลโก วิย โพธิสโตฺต** อุปายโกสลฺลโยคโตฯ **จตุพฺพิธภยํ วิย มิจฺฉาวิตกฺกา** สปฺปฏิภยภาวโตฯ ปญฺญาย วุทฺธิ เอตสฺส อตฺถีติ **ปญฺญาวุทฺธิโก**ฯ วิหญฺญติ จิตฺตํ เอเตนาติ วิฆาโต, เจโตทุกฺขํ, ตปฺปกฺขิโก วิฆาตปกฺขิโก, น วิฆาตปกฺขิโกติ **อวิฆาตปกฺขิโกฯ นิพฺพานสํวตฺตนิโก** นิพฺพานวโหฯ **อุคฺฆาตีเยยฺยา**ติ อุทฺธตํ สิยา วิกฺขิตฺตญฺจ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **สณฺฐเปมี**ติ สมฺมเทว ปฏฺฐเปมิฯ ยถา ปน ฐปิตํ สณฺฐปิตํ นาม โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **“สนฺนิสีทาเปมี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สนฺนิสีทาเปมี**ติ สมาธิปฏิปเกฺข กิเลเส สนฺนิสีทาเปนฺโต จิตฺตํ โคจรชฺฌเตฺต สนฺนิสีทาเปมิฯ อพฺยคฺคภาวาปาทเกน **เอกคฺคํ กโรมิ,** ยถา อารมฺมเณ สุฏฺฐุ อปฺปิตํ โหติ, **เอวํ สมฺมา** สมฺมเทว **อาทหามิ** สมาหิตํ กโรมิ, ยสฺมา ตถาสมาหิตํ จิตฺตํ สุฏฺฐุ อารมฺมเณ อาโรปิตํ นาม โหติ, น ตโต ปริปตติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สุฏฺฐุ อาโรเปมีติ อโตฺถ”**ติฯ **มา อุคฺฆาตียิตฺถา**ติ มา หญฺญิตฺถ, มา อูหตํ อตฺถาติ อโตฺถฯ

๒๑๐. **โสเยว...เป.... วุโตฺต**ติ อิมินา กิญฺจาปิ เอกํเยว กุสลวิตกฺกํ มคฺคกฺขเณ วิย ติวิธตฺตสมฺภวโต ติวิธนามิกํ กตฺวา ทสฺสิตํ วิย โหติ, น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํฯ ปพนฺธปวตฺตญฺหิ อุปาทาย เอกตฺตนเยน **“โสเยว พฺยาปาทปจฺจนีกเฏฺฐนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เอกชาติเยสุ หิ กุสลจิเตฺตสุ อุปฺปโนฺน วิตโกฺก สมานาการตาย โส เอวาติ วตฺตพฺพตํ ลภติ ยถา ‘‘สา เอว ติตฺติรี, ตานิ เอว โอสธานี’’ติ (สํ. นิ. ฏี. ๒.๒.๑๙)ฯ น หิ ตทา มหาปุริสสฺส อสุภเมตฺตากรุณาสนฺนิสฺสยา เต วิตกฺกา เอวํ วุตฺตาติฯ

สมาปตฺติํ นิสฺสายาติ สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา, ตโต วุฏฺฐหิตฺวาติ อโตฺถฯ วิปสฺสนาปิ ตรุณาติ โยชนาฯ **กาโย กิลมติ** สมถวิปสฺสนานํ ตรุณตาย ภาวนาย ปุเพฺพนาปรํ วิเสสสฺส อลพฺภมานตฺตาฯ เตนาห **“จิตฺตํ หญฺญติ วิหญฺญตี”**ติฯ **วิปสฺสนาย พหูปการา สมาปตฺติ,** ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘สมาธิํ, ภิกฺขเว, ภาเวถ, สมาหิโต ยถาภูตํ ชานาติ ปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙; ๕.๑๐๗๑)ฯ

ยถา วิสฺสมฏฺฐานํ โยธานํ ปริสฺสมํ วิโนเทติ, ตถา ปริสฺสมวิโนทนตฺถํ ผลเกหิ กาตพฺพํ วิสฺสมฏฺฐานํ ผลกโกฏฺฐโก, สมาปตฺติยา ปน วิปสฺสนา พหุการตรา สมาธิปริปนฺถกานํ, สเพฺพสมฺปิ วา กิเลสานํ วิมถเนน ทุพฺพลภาวาปชฺชนโตฯ เตนาห **“วิปสฺสนา ถามชาตา สมาปตฺ**

ตึมฺปิ รกฺขติ, ถามชาตํ กโรตี”ติฯ นนุ เจวํ อิตรีตรสนฺนิสฺสยโทโส อาปชฺชตีติ? นยิทเมกนฺติกํ, อิตรีตรสนฺนิสฺสยาปิ กิจฺจสิทฺธิ โลเก ลพฺภตีติ ทเสฺสตุํ “**ยถา หี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ

คามนฺตํ อาหเฎสูติ คามสมีปํ อุปนีเตสุฯ **เอตาคาโวติ สติ อุปฺปาทนมตฺตเมว กาตพฺพํ** ยถา คาโว รกฺขิตพฺพา, ตทภาวโตฯ **ตทา**ติ สมถวิปสฺสนานํ ถามชาตกาเลฯ อนุปสฺสนานํ ลหุํ ลหุํ อุปฺปตฺตึ สนฺธาย “**เอกปฺปหาเรเนว อารุโฬฺหว โหตี**”ติ วุตฺตํ, กเมเนว ปน อนุปสฺสนาปฏิปาฏึ อาโรหติฯ

๒๑๕. เอวํ ภควา อตฺตโน อปฺปมาทปฏิปทํ, ตาย จ ลทฺธํ อนญฺญสาธารณํ วิเสสํ ทเสฺสนฺโต เหตุสมฺปตฺติยา สทฺธึ ผลสมฺปตฺตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สตฺตูปการสมฺปตฺตึ ทเสฺสตุํ “**เสยฺยถาปี**”ติอาทิมาหาติ เอวํ เอตฺถ อนุสนฺธิ เวทิตพฺพาฯ อรญฺญลกฺขณโยคฺคมเตฺตน **อรญฺญ**ฯ มหาวนตาย **ปวนํ**ฯ ปวทฺธญฺหิ วนํ ปวนํฯ **จตูหิ โยเคหี**ติ ชิฆจฺฉาปิปาสาภยปฏิปตฺติสงฺขาต โยเคหิฯ **เขมํ** อนุปทฺทวตํฯ สุวตฺถึ อนุปทฺทวํ อาวหตีติ **โสวตฺถิโก**ฯ ปีตึ กุฏฺฐึ คเมติ อุปเนตีติ **ปีติคมนีโย**ฯ ปีตํ ปานตีตฺถํ คจฺฉตีติ **ปีตคมนีโยฯ สาขาทีหี**ติ กณฺฏกสาขากณฺฏกลตาวเนหิฯ อนาสยคามิตาย อุทกสนฺนิรุโทฺธปิ **อมโคฺค** วุโตฺต, อิตรานิ อปีติคมนียตายปิฯ **อาทิ**-สเทฺทน คหนํ ปริคฺคณฺหาติฯ โอเกมิคลุทฺทกสฺส โคจเร จรตีติ **โอกจโร,** ทีปกมิโคฯ อรเญฺญ มิเค ทิสฺวา เตหิ สทฺธึ ปลาเยยฺยาติ **ทีฆรชฺชุพนฺธนํ**ฯ

อิธ วสนฺตีติ มิคานํ อาสยํ วทติ, ตโต อาสยโต **อิมินา มเคฺคน นิกฺขมนฺติฯ เอตฺถ จรนฺตี**ติ เอตสฺมึ ฐาเน โคจรํ คณฺหนฺติฯ **เอตฺถ ปิวนฺตี**ติ เอตสฺมึ นิปานติเตฺถ อุทกํ ปิวนฺติฯ **อิมินา มเคฺคน ปวิสนฺตี**ติ อิมินา มเคฺคน นิปานติตฺถํ ปวิสนฺติฯ **มคฺคํ ปิธายา**ติ ปกติมคฺคํ ปิทหิตฺวาฯ **น ตาว กิญฺจิ กโรติ** อนวเสเส วนมิเค ฆาเตตุกาโมฯ

อวิชฺชาย อญฺญาณา หุตฺวาติ อวิชฺชาย นิวุตตฺตา ญาณรหิตา หุตฺวา, นนฺทีราเคน อุปนีตา รูปารมฺมณาทีนิ อาพนฺธิตฺวาฯ ปโลภนโต **โอกจรํ นนฺทีราโค**ติฯ พฺยาโมหนโต **โอกจาริกํ อวิชฺชาติ กตฺวา ทเสฺสติฯ เตส**นฺติ โอกจโรกจาริกานํฯ **สาขาภเงฺคนา**ติ ตาทิเสน ลูขตรคเนฺธน สาขาภเงฺคนฯ **มนุสฺสคนฺธํ อปเนตฺวา** ตสฺส สาขาภงฺคสฺส คเนฺธนฯ **สมฺมโตฺต**ติ สมฺมชฺชิโต พฺยามุโฬฺหฯ

พุทฺธานํ เขมมคฺควิจรณํ กุมฺมคฺคปิธานญฺจ **สพฺพโลกสาธารณมฺปิ** อตฺถโต เวเนยฺยปุคฺคลาเปกฺขเมวาติ ทเสฺสโนฺต “**อญฺญาตโกณฺฑญฺญาทีนํ ภพฺพปุคฺคลาน**”นฺติ อาหฯ **อูหโต**ติ สมูหโต นีหโตติ อาห “**เทฺวธา เฉตฺวา ปาติโต**”ติฯ **นาสิตา**ติ อทสฺสนํ คมิตาติ อาห “**สเพฺพน สพฺพํ สมุคฺฆาฏิตา**”ติฯ **หิตูปจาร**นฺติ สตฺตานํ หิตจริยํฯ

เทฺวธาวิตกฺกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. วิตกฺกสณฺฐานสุตฺตวณฺณนา

๒๑๖. **ทสกุสลกมฺมปถวเสนา**ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํ วฏฺฏปาทกสมาปตฺติจิตฺตสฺสปิ อิธ อธิจิตฺตภาเวน อนิจฺฉิตตฺตาฯ เตนาห “**วิปสฺสนาปาทกอฏฺฐสมาปตฺติจิตฺต**”นฺติฯ อถ วา อนุตฺตริมนุสฺสธมฺมสงฺคหิตเมว เกวลํ ‘‘ปกติจิตฺต’’นฺติ วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต “**ทสกุสลกมฺมปถวเสน อุปฺปนฺนํ จิตฺตํ จิตฺตเมวา**”ติ วตฺวา ยเทตฺถ อธิจิตฺตนฺติ อธิเปฺปตํ, ตํ ตเทว ทเสฺสโนฺต “**วิปสฺสนาปาทกอฏฺฐสมาปตฺติจิตฺต**”นฺติ อาหฯ อิตรสฺส ปเนตฺถ วิธิ น

ปฏิเสเธตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ วิปสฺสนาย สมฺปยุตฺตํ อธิจิตฺตนฺติ เกจิฯ **อนุยุเตฺตนา**ติ อนุปฺปนฺนสฺส อุปฺปาทนวเสน, อุปฺปนฺนสฺส ปริพฺรูหนวเสน อนุ อนุ ยุเตฺตนฯ **มูลกมฺมฏฺฐาน**นฺติ ปาริหาริยกมฺมฏฺฐานํฯ **คเหตฺวา วิหรโนฺต**ติ ภาวนํ อนุยุญฺชโนฺตฯ ภาวนาย อปฺปนํ อปฺปโตฺตปิ อธิจิตฺตมนุยุโตฺตเยว ตทเตฺถปิ ตํสทฺทโวหารโตฯ

เยหิ ผลํ นาม ยถา อุปฺปชฺชนฏฺฐาเน ปกปฺปียมานํ วิย โหติ, **ตานิ นิมิตฺตานิ**ฯ เตนาห **"การณานี"**ติฯ **กาเลน กาล**นฺติ เอตฺถ **กาเลนา**ติ ภุมฺมเตฺถ กรณวจนนฺติ อาห **"สมเย สมเย"**ติฯ **นนุ จ...เป.... นิรนฺตรํ มนสิ กาตพฺพ**นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ จ ภาวนาย วีถิปฏิปนฺนตฺตา อพฺพุทนีหรณวิธึ ทเสฺสเนฺตน ภควตา **"ปญฺจ นิมิตฺตานิ กาเลน กาลํ มนสิ กาตพฺพานี"**ติ อยํ เทสนา อารทฺธาติ? "อธิจิตฺตมนุยุเตฺตนา"ติ วุตฺตตฺตา อวิเจฺฉทวเสน ภาวนาย ยุตฺตปฺปยุโตฺต อธิจิตฺตมนุยุโตฺต นามาติ โจทกสฺส อธิปฺปาโยฯ อิตโร ภาวนํ อนุยุญฺชนฺตสฺสอาทิกมฺมิกสฺส กทาจิ ภาวนุปกฺกิเลสา อุปฺปเชฺชยฺยุํ, ตโต จิตฺตสฺส วิโสธนตฺถาย ยถากาลํ อิมานิ นิมิตฺตานิ มนสิ กาตพฺพานีติ "กาเลน กาล"นฺติ สตฺถา อโวจาติ ทเสฺสโนฺต **"ปาฬิยญฺหี"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิมานี**ติ อิมานิ ปาฬิยํ อาคตานิ ปญฺจ นิมิตฺตานิฯ **อพฺพุท**นฺติ อุปทฺทวํฯ

ฉนฺทสหคตา ราคสมฺปยุตฺตาติ ตณฺหาฉนฺทสหคตา กามราคสมฺปยุตฺตาฯ **อิฏฺฐานิฏฺฐอสมเปกฺขิเตสู**ติ อิเฏฺฐสุ ปิเยสุ, อนิเฏฺฐสุ อปฺปิเยสุ, อสมํ อสมฺมา เปกฺขิเตสุฯ **อสมเปกฺขน**นฺติ เคหสฺสิตอญฺญาณุเปกฺขาวเสน อารมฺมณสฺส อโยนิโส คหณํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ – "จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา อุเปกฺขา พาลสฺส มูฬฺหสฺส ปุถุชฺชนสฺสา"ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๓๐๘)ฯ **เต** ปริวิตกฺกาฯ **ตโต นิมิตฺตโต อญฺญ**นฺติ ตโต ฉนฺทูปสํหิตาทิอกุสลวิตกฺกุปฺปตฺติการณโต อญฺญํ นวํ นิมิตฺตํฯ "มนสิกโรโต"ติ หิ วุตฺตํ, ตสฺมา อารมฺมณํ, ตาทิโส ปุริมุปฺปโนฺน จิตฺตปฺปวตฺติอากาโร วา นิมิตฺตํฯ **กุสลนิสฺสิตํ นิมิตฺต**นฺติ กุสลจิตฺตปฺปวตฺติการณํ **มนสิ กาตพฺพํ** จิเตฺต ฐเปตพฺพํ, ภาวนาวเสน จิเนฺตตพฺพํ, จิตฺตสนฺตาเน วา สงฺกมิตพฺพํฯ อสุภญฺหิ อสุภนิมิตฺตนฺติฯ สงฺขาเรสุ อุปฺปเนฺน ฉนฺทูปสํหิเต วิตเกฺกติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ เอวํ **"โทสูปสญฺหิเต"**ติ อาทีสุ ยถารหํ ตํ ตํ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ยตฺถ กตฺถจี**ติ "สเตฺตสุ สงฺขาเรสู"ติ ยตฺถ กตฺถจิฯ **ปญฺจธมฺมูปนิสฺสโย**ติ ปญฺจวิโธ ธมฺมูปสํหิโต อุปนิสฺสโยฯ

เอวํ **"ฉนฺทูปสญฺหิเต"**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **"อิมสฺส หตฺถา วา โสภนา"**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **"อสุภโต อุปสํหริตพฺพ"**นฺติ วตฺวา อุปสํหรณาการสฺส ทสฺสนํ **"กิมฺหิ สารโตฺตสี"**ติฯ **ฉวิราเคนา**ติ ฉวิราคตาย กาฬสามาทิวณฺณนิภายฯ **กุณปปูริโต**ติ ปเกฺกหิ กุณปผเลหิ ปุโณฺณฯ "กลิผลปูริโต"ติ วา ปาโฐฯ

อสฺสามิกตาวกาลิกภาววเสนาติ อิทํ ปตฺตํ อนุกฺกเมน วณฺณวิการเญฺจว ชิณฺณภาวญฺจ ปตฺวา ฉิทฺทาวฉิทฺทํ ภินฺนํ วา หุตฺวา กปาลนิฏฺฐํ ภวิสฺสติฯ อิทํ จีวรํ อนุปุเพฺพน วณฺณวิการํ ชิณฺณตญฺจ อุปคนฺตฺวา ปาทปุญฺฉนโจฬกํ หุตฺวา ยฏฺฐิโกฏิยา ฉฑฺฑนียํ ภวิสฺสติฯ สเจ ปน เนสํ สามิโก ภเวยฺย, น เนสํ เอวํ วินสฺสิตุํ ทเทยฺยาติ เอวํ อสฺสามิกภาววเสน, "อนทฺธนิยํ อิทํ ตาวกาลิก"นฺติ เอวํ ตาวกาลิกภาววเสน จ มนสิกโรโตฯ

อาฆาตวินย...เป.... ภาเวตพฺพาติ – "ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, อาฆาตปฏิวินยาฯ ยตฺถ หิ ภิกฺขุโน อุปฺปโนฺน อาฆาโต สพฺพโส ปฏิวิเนตโพฺพ"ติอาทินา นเยน อาคตสฺส **อาฆาตวินยสุตฺตสฺส** (อ. นิ. ๕.๑๖๑) เจว **กกจูปโมวาท**(ม. นิ. ๑.๒๒๒-๒๓๓) **ฉวาลาตูปมา**ทีนญฺจ (อิติวุ. ๙๑) วเสน อาฆาตํ ปฏิวิโนเทตฺวา เมตฺตา ภาเวตพฺพาฯ

ครุสํวาโสติ ครุํ อุปนิสฺสาย วาโสฯ **อุเทฺทโส**ติ ปริยตฺติธมฺมสฺส อุทฺทิสาปนเญฺจว อุทฺทิสนญฺจฯ **อุทฺทิฏฺฐปริปุจฺฉน**นฺติ ยถาอุคฺคหิตสฺส ธมฺมสฺส อตฺถปริปุจฺฉาฯ **ปญฺจ ธมฺมูปนิสฺสายา**ติ ครุสํวาสาทิเก ปญฺจ ธเมฺม ปฏิจฺจฯ **โมหธาตู**ติ โมโหฯ

อุปนิสฺสิตพฺพาติ อุปนิสฺสยิตพฺพา, อยเมว วา ปาโฐฯ **ยตฺตปฺปฏิยโตฺต**ติ ยโตฺต จ คามปฺปเวสนาปุจฺฉากรเณสุ อุสฺสุกฺกํ อาปโนฺน สชฺชิโต จ โหตีติ อโตฺถฯ **อถสฺส โมโห ปหียตี**ติ อสฺส ภิกฺขุโน เอวํ ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุตฺตสฺส ปจฺฉา โส โมโห วิคจฺฉติฯ **เอวมฺปี**ติ เอวํ อุเทฺทเส อปฺปมชฺชเนนปิฯ ปุน **เอวมฺปี**ติ อตฺถปริปุจฺฉาย กงฺขาวิโนทเนนปิฯ **เตสุ เตสุ ฐาเนสุ อโตฺถ ปากโฏ โหตี**ติ สุยฺยมานสฺส ธมฺมสฺส เตสุ เตสุ ปเทสุ ''อิธ สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา''ติ โส โส อโตฺถ วิภูโต โหติฯ อิทํ จกฺขุรูปาโลกาทิ **อิมสฺส** จกฺขุวิญฺญาณสฺส **การณํ, อิทํ** สาลิพีชภูมิสลิลาทิ **อิมสฺส** สาลิองฺกุรสฺส **การณํฯ อิทํ น การณ**นฺติ ตเทว จกฺขุรูปาโลกาทิ โสตวิญฺญาณสฺส, ตเทว สาลิพีชาทิ กุทฺรุสกงฺกุรสฺส น การณนฺติ ฐานาฏฺฐานวินิจฺฉเย เฉโก โหติฯ

อารมฺมเณสูติ กมฺมฏฺฐาเนสุฯ **อิเม วิตกฺกา**ติ กามวิตกฺกาทโยฯ สเพฺพ กุสลา ธมฺมา สพฺพากุสลปฏิปกฺขาติ กตฺวา ''ปหียนฺตี''ติ วตฺตเพฺพ น สเพฺพ สเพฺพสํ อุชุวิปจฺจนีกภูตาติ ''ปหียนฺติ เอวา''ติ สาสงฺกํ วทติฯ เตนาห **''อิมานี''**ติอาทิฯ

กุสลนิสฺสิตนฺติ กุสเลน นิสฺสิตํ นิสฺสยิตพฺพํฯ **กุสลสฺส ปจฺจยภูต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํ, กุสลุปฺปตฺติการณํ ยถาวุตฺตอสุภนิมิตฺตาทิเมว วทติฯ **สารผลเก**ติ จนฺทนมเย สารผลเกฯ **วิสมาณิ**นฺติ วิสมากาเรน ตตฺถ ฐิตํ อาณิํฯ **หเนยฺยา**ติ ปหเรยฺย นิกฺขาเมยฺยฯ

๒๑๗. **อโฏฺฏ**ติ อาตุโร, ทุคฺคนฺธพาธตาย ปีฬิโตฯ **ทุกฺขิโต**ติ สญฺชาตทุโกฺขฯ **อิมินาปิ การเณนา**ติ อโกสลฺลสมฺภูตตาย กุสลปฏิปกฺขตาย เคหสฺสิตโรเคน สโรคตาย จ **เอเต อกุสลา** วิญฺญุครหิตพฺพตาย ชิคุจฺฉนียตาย จ **สาวชฺชา** อนิฏฺฐผลตาย นิรสฺสาทสํวตฺตนิยตาย จ **ทุกฺขวิปากา**ติ เอวํ เตน เตน การเณน อกุสลาทิภาวํ **อุปปริกฺขโต**ฯ

> ''อาตุรํ อสุจิํ ปูติํ, ปสฺส นเนฺท สมุสฺสยํ;
> อุคฺฆรนฺตํ ปคฺฆรนฺตํ, พาลานํ อภินนฺทิต''นฺติฯ (อป. เถรี ๒.๔.๑๕๗) –

เอวมาทิ **กายวิจฺฉนฺทนียกถาทีหิ** วาฯ **อาทิ**-สเทฺทน –

> ''ตเสฺสว เตน ปาปิโย, โย กุทฺธํ ปฏิกุชฺฌติ;
> กุทฺธํ อปฺปฏิกุชฺฌโนฺต, สงฺคามํ เชติ ทุชฺชย''นฺติฯ (เถรคา. ๔๔๒) –

เอวมาทิ ปฏิฆวูปสมนกถาทิกาปิ สงฺคณฺหาติฯ

๒๑๘. น สรณํ **อสติ,** อนนุสฺสรณํฯ อมนสิกรณํ **อมนสิกาโรฯ กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา นิสีทิตพฺพ**นฺติ กมฺมฏฺฐานมนสิกาเรเนว นิสีทิตพฺพํฯ **อุคฺคหิโต ธมฺมกถาปพโนฺธ**ติ กมฺมฏฺฐานสฺส อุปกาโร ธมฺมกถาปพโนฺธฯ **มุฏฺฐิโปตฺถโก**ติ มุฏฺฐิปฺปมาโณ ปาริหาริยโปตฺถโกฯ **สมนฺนาเนเนฺตนา**ติ สมนฺนาหรเนฺตนฯ **โอกาโส น โหติ** อารทฺธสฺส ปริโยสาเปตพฺพโตฯ อารทฺธสฺส อนฺตคมนํ อนารโมฺภวาติ เถรวาโทฯ **ตสฺสา**ติ อุปชฺฌายสฺสฯ **ปพฺภารโสธนํ** กายกมฺมํ, อารภโนฺต เอว วิตกฺกนิคฺคณฺหนตฺถํ สํยุตฺตนิกายสชฺฌายนํ วจีกมฺมํ, ทสฺสนกิจฺจปุพฺพกมฺมกรณตฺถํ เตโชกสิณปริกมฺมนฺติ ตีณิ กมฺมานิ อาจิโนติฯ เถโร ตสฺส อาสยํ กสิณญฺจ สวิ

เสสํ ชานิตฺวา **“อิมสฺมึ วิหาเร”**ติอาทิมโวจฯ เตนสฺส ยถาธิปฺปายํ สพฺพํ สมฺปาทิตํฯ **อสติปพฺพํ นาม** อสติยา วิตกฺกนิคฺคหณวิภาวนโตฯ

๒๑๙. **วิตกฺกมูลเภทํ ปพฺพ**นฺติ วิตกฺกมูลสฺส ตมฺมูลสฺส จ เภทวิภาวนํ วิตกฺกมูลเภทํ ปพฺพํฯ วิตกฺกํ สงฺขโรตีติ วิตกฺกสงฺขาโร, วิตกฺกปจฺจโย สุภนิมิตฺตาทีสุปิ สุภาทินา อโยนิโสมนสิกาโรฯ โส ปน วิตกฺกสงฺขาโร สณฺฐิตํ เอตฺถาติ **วิตกฺกสงฺขารสณฺฐานํ,** อสุเภ สุภนฺติอาทิ สญฺญาวิปลฺลาโสฯ เตนาห **“วิตกฺกานํ มูลญฺจ มูลมูลญฺจ มนสิ กาตพฺพ”**นฺติฯ **วิตกฺกานํ มูลมูลํ คจฺฉนฺตสฺสา**ติ อุปปริกฺขนวเสน มิจฺฉาวิตกฺกานํ มูลํ อุปฺปตฺติการณํ ญาณคติยา คจฺฉนฺตสฺสฯ ยาถาวโต ชานนฺตสฺส ปุพฺเพ วิย วิตกฺกา อภิณฺหํ นปฺปวตฺตนฺตีติ อาห **“วิตกฺกจาโร สิถิโล โหตี”**ติฯ **ตสฺมึ สิถิลีภูเต มตฺถกํ คจฺฉเนฺต**ติ วุตฺตนเยน วิตกฺกจาโร สิถิลภูโต, ตสฺมึ วิตกฺกานํ มูลคมเน อนุกฺกเมน ถิรภาวปฺปตฺติยา มตฺถกํ คจฺฉเนฺตฯ **วิตกฺกา สพฺพโส นิรุชฺฌนฺตี**ติ มิจฺฉาวิตกฺกา สเพฺพปิ คจฺฉนฺติ น สมุทาจรนฺติ, ภาวนาปาริปูริยา วา อนวเสสา ปหียนฺติฯ

กณฺณมูเล ปติตนฺติ สสกสฺส กณฺณสมีเป กณฺณสกฺขลึ ปหรนฺตํ วิย อุปฺปติตํฯ ตสฺส กิร สสกสฺส เหฏฺฐา มหามูสิกาหิ ขตมหาวาฏํ อุมงฺคสทิสํ อโหสิ, เตนสฺส ปาเตน มหาสโทฺท อโหสิฯ **ปลายึสุ** ‘‘ปถวี อุทฺรียตี’’ติฯ **มูลมูลํ คนฺตฺวา อนุวิเชฺชยฺย**นฺติ ‘‘ปถวี ภิชฺชตี’’ติ ยตฺถายํ สโส อุฏฺฐิโต, ตตฺถ คนฺตฺวา ตสฺส มูลการณํ ยํนูน วีมํเสยฺยํฯ ปถวิยา ภิชฺชนฏฺฐานํ คเต ‘‘โก ชานาติ, กึ ภวิสฺสตี’’ติ สโส ‘‘น สโกฺกมิ สามี’’ติ อาหฯ อาธิปจฺจวโต หิ ยาจนํ สณฺหมุทุกํฯ **ทุทฺทุภายตี**ติ ทุทฺทุภาติ สทฺทํ กโรติฯ อนุรวทสฺสนเณฺหตํฯ **ภทฺทเนฺต**ติ มิคราชสฺส ปิยสมุทาจาโร, มิคราช, ภทฺทํ เต อตฺถูติ อโตฺถฯ **กิเมต**นฺติ กึ เอตํ, กึ ตสฺส มูลการณํ? **ทุทฺทุภ**นฺติ อิทมฺปิ ตสฺส อนุรวทสฺสนเมวฯ เอวนฺติ ยถา สสกสฺส มหาปถวีเภทนํ รวนาย มิจฺฉาคาหสมุฏฺฐานํ อมูลํ, เอวํ วิตกฺกจาโรปิ สญฺญาวิปลฺลาสสมุฏฺฐาโน อมูโลฯ เตนาห **“วิตกฺกาน”**นฺติอาทิฯ

๒๒๐. **อภิทนฺต**นฺติ อภิภวนทนฺตํ, อุปริทนฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“อุปริทนฺต”**นฺติฯ โส หิ อิตรํ มุสลํ วิย อุทุกฺขลํ วิเสสโต กสฺสจิ ขาทนกาเล อภิภุยฺย วตฺตติฯ **กุสลจิเตฺตนา**ติ พลวสมฺมาสงฺกปฺปสมฺปยุเตฺตนฯ **อกุสลจิตฺต**นฺติ กามวิตกฺกาทิสหิตํ อกุสลจิตฺตํฯ **อภินิคฺคณฺหิตพฺพ**นฺติ ยถา ตสฺส อายตึ สมุทาจาโร น โหติ, เอวํ อภิภวิตฺวา นิคฺคเหตพฺพํ, อนุปฺปตฺติธมฺมตา อาปาเทตพฺพาติ อโตฺถฯ **เก จ ตุเมฺห** สติปิ จิรกาลภาวนาย เอวํ อทุพฺพลา **โก จาหํ** มม สนฺติเก ลทฺธปฺปติเฏฺฐ วิย ฐิเตปิ อิทาเนว อปฺปติเฏฺฐ กโรเนฺต อิติ เอวํ **อภิภวิตฺวา**ฯ ตํ ปน อภิภวนาการํ ทเสฺสโนฺต **“กามํ ตโจ จา”**ติอาทินา จตุรงฺคสมนฺนาคตวีริยปคฺคณฺหนมาหฯ **อตฺถทีปิก**นฺติ เอกนฺตโต วิตกฺกนิคฺคณฺหนตฺถโชตกํฯ **อุปม**นฺติ ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, พลวา ปุริโส’’ติอาทิกํ อุปมํฯ

๒๒๑. **ปริยาทานภาชนีย**นฺติ ยํ ตํ อาทิโต ‘‘อธิจิตฺตมนุยุเตฺตน ภิกฺขุนา ปญฺจ นิมิตฺตานิ กาเลน กาลํ มนสิ กาตพฺพานี’’ติ นิทฺทิฏฺฐํ, ตตฺถ ตสฺส นิมิตฺตสฺส มนสิกรณกาลปริยาทานสฺส วเสน วิภชนํฯ นิคมนํ วา เอตํ, ยทิทํ ‘‘ยโต โข, ภิกฺขเว’’ติอาทิฯ ยถาวุตฺตสฺส หิ อตฺถสฺส ปุน วจนํ นิคมนนฺติฯ ตถาปฏิปนฺนสฺส วา วสีภาววิสุทฺธิทสฺสนตฺถํ **“ยโต โข, ภิกฺขเว”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สตฺถาจริโย**ติ ธนุเพฺพทาจริโยฯ ยถา หิ สสนโต อสตฺถมฺปิ สตฺถคฺคหเณเนว สงฺคยฺหติ, เอวํ ธนุสิปฺปมฺปิ ธนุเพฺพทปริยาปนฺนเมวาติฯ

ปริยายติ ปริวิตเกฺกตีติ **ปริยาโย**ฯ วาโรติ อาห **“วิตกฺกวารปเถสู”**ติ, วิตกฺกานํ วาเรน ปวตฺตนมเคฺคสุฯ **จิณฺณวสี**ติ อาเสวิตวสีฯ **ปคุณวสี**ติ สุภาวิตวสีฯ สมฺมาวิตกฺกํเยว ยถิจฺฉิตํ ตถาวิตกฺกนโต, อิตรสฺส ปนสฺส เสตุฆาโตเยวาติฯ

วิตกฺกสณฺฐานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ สีหนาทวคฺควณฺณนาฯ

๓. โอปมฺมวโคฺค

๑. กกจูปมสุตฺตวณฺณนา

๒๒๒. **โมฬิ**นฺติ เกสรจนํฯ **เวหายส**นฺติ อากาเสฯ **รตนจโงฺกฏวเรนา**ติ รตนสิลาม ยวรจโงฺกฏเกน สหสฺสเนโตฺต สิรสา ปฏิคฺคหิฯ ‘‘สุวณฺณจโงฺกฏกวเรนา’’ติปิ (พุ. วํ. อฏฺฐ. ๒๓ ทูเรนิทานกถา; ชา. อฏฺฐ. ๑.๒ อวิทูเรนิทานกถา) ปาโฐฯ

สาติ โมฬิฯ โมฬิ เอตสฺส อตฺถีติ โมฬิโก, โมฬิโก เอว **โมฬิโยฯ ผคฺคุโน**ติ ปน นามํฯ **สงฺขา**ติ สมญฺญาฯ เวลียติ ขณมุหุตฺตาทิวเสน อุปทิสียตีติ **เวลา,** กาโลติ อาห **‘‘ตายํ เวลา ยํ…เป…. อยํ กาลเวลา นามา**’’ติฯ เวลยติ ปริเจฺฉทวเสน ติฏฺฐตีติ **เวลา,** สีมาฯ เวลยติ สํกิเลสปกฺขํ จาลยตีติ **เวลา,** สีลํฯ อนติกฺกมนโฏฺฐปิ จสฺส สํกิเลสธมฺมนิมิตฺตํ อจลนเมวฯ วิญฺญุปุริสาภาเว ฉปญฺจวาจามตฺตํ **โอวาเท ปมาณํ นามฯ ทวสหคตํ กตฺวา**ติ กีฬาสหิตํ กตฺวาฯ

มิสฺสีภูโตติ อนนุโลมิกสํสคฺควเสน มิสฺสีภูโตฯ **‘‘อวณฺณํ ภาสตี’’**ติ สเงฺขปโต วุตฺตํ วิวริตุํ ‘‘ตาปนปจนโกฏฺฏนาทีนี’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **อธิกรณมฺปิ กโรตี**ติ เอตฺถ ยถา โส อธิกรณาย ปริสกฺกติ, ตํทสฺสนํ **‘‘อิเมสํ ภิกฺขูน**’’นฺติอาทิฯ **อธิกรณํ อากฑฺฒตี**ติ อธิกรณํ อุทฺทิสฺส เต ภิกฺขู อากฑฺฒติ, อธิกรณํ วา เตสุ อุปฺปาเทโนฺต อากฑฺฒติฯ **อุเทฺทสปทํ วา**ติ ปทโส อุเทฺทสมตฺตํ วาฯ **เนว ปิยกมฺยตายา**ติ เนว อตฺตนิ สตฺถุโน ปิยภาวกามตายฯ **น เภทาธิปฺปาเยนา**ติ น สตฺถุโน เตน ภิกฺขุนา เภทาธิปฺปาเยนฯ **อตฺถกามตายา**ติ โมฬิยผคฺคุนสฺส หิตกามตายฯ

๒๒๔. **อวณฺณภาสเน**ติ ภิกฺขุนีนํ อคุณกถเนฯ ฉนฺทาทีนํ วตฺถุภาวโต กามคุณา เคหํ วิย เคหํ, เต จ เต สิตา นิสฺสิตาติ **เคหสฺสิตา**ติ วุตฺตาฯ ตณฺหาฉนฺทาปิ ตาสํ กตฺตุกามตาปีติ อุภเยปิ **ตณฺหาฉนฺทา, ปฏิฆฉนฺทา** ปน เตสํ กตฺตุกามตา เอวฯ ผลิกมณิ วิย ปกติปภสฺสรสฺส จิตฺตสนฺตานสฺส อุปสโงฺค วิย วิปริณามการณํ ราคาทโยติ อาห **‘‘รตฺตมฺปิ จิตฺตํ วิปริณต’’**นฺติอาทิฯ **หิตานุกมฺปี**ติ กรุณาย ปจฺจุปฏฺฐาปนมาหฯ ‘‘ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา’’ติ อาทีสุ (อุทา. ๒๐) วิย **อนฺตร**-สโทฺท จิตฺตปริยาโยติ อาห **‘‘โทสนฺตโรติ โทสจิโตฺต’’**ติฯ

๒๒๕. ทุพฺพจตาย โอวาทํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต จิเตฺตเนว **ปฏิวิรุโทฺธ อฏฺฐาสิฯ คณฺหิํสุ** จิตฺตํ, หทยคาหินิํ ปฏิปชฺชิํสูติ อโตฺถฯ **ปูรยิํสุ** อชฺฌาสยนฺติ อโตฺถฯ **เอกสฺมิํ สมเย** ปฐมโพธิยํฯ เอกาสนํ โภชนสฺส **เอกาสนโภชนํ,** เอกเวลายเมว โภชนํฯ ตญฺจ โข ปุพฺพเณฺห เอวาติ อาห **‘‘เอกํ ปุเรภตฺตโภชน’’**นฺติอาทิฯ สตฺตกฺขตฺตุํ ภุตฺตโภชนมฺปิ อิมสฺมิํ สุเตฺต เอกาสนโภชนเนฺตว อธิเปฺปตํ, น เอกาสนิกตาย เอกาย เอว นิสชฺชาย โภชนํฯ ‘‘อปฺปฑํส…เป…. สมฺผสฺส’’นฺติอาทีสุ วิย **อปฺป**-สโทฺท อภาวโตฺถติ อาห **‘‘นิราพาธตํ, นิทฺทุกฺขต’’**นฺติฯ ปธานาทิวเสน สลฺลหุกํ อกิจฺฉํ อุฏฺฐานํ **สลฺลหุกอุฏฺฐานํฯ น เอกปฺปหาเรนา**ติ น เอกวาเรน, น เอกสฺมิํเยว กาเลติ อธิปฺปาโยฯ **เทฺว โภชนานี**ติ ‘‘อปรเณฺห รตฺติย’’นฺติ กาลวเสน เทฺว โภชนานิฯ **ปญฺจ คุเณ**ติ อปฺปาพาธาทิเก ปญฺจ อานิสํเสฯ **สตุปฺปาทกรณียมตฺตเมวา**ติ สตุปฺปาทมตฺตกรณียเมว, นิวาเรตพฺพสฺส ปุนปฺปุนํ สมาทปนญฺจ นาโหสิฯ

มณฺฑภูมีติ โอชวนฺตภูมิ, ยตฺถ ปริสิญฺจเนน วินา สสฺสานิ กิฏฺฐานิ สมฺปชฺชนฺติฯ ยุเค โยเชตพฺพานิ โยคฺคานิ, เตสํ อาจริโย **โยคฺคาจริโย,** เตสํ สิกฺขาปนโกฯ คามณิหตฺถิอาทโยปิ ‘‘โยคฺคา’’ติ วุจฺจนฺตีติ อาห ปาฬิยํ **‘‘อสฺสทมฺมสารถี’’**ติฯ จตูสุ มเคฺคสุ **เยน เยน มเคฺคน อิจฺฉติ**ฯ ชวสมคาทิเภทาสุ คตีสุ **ยํ ยํ คตึ**ฯ **ตํ ตํ** มคฺคํ **อารุฬฺหาว** โอติณฺณาเยวฯ **เนว วา เรตพฺพา** รสฺมิวินิคฺคณฺหเนนฯ **น วิชฺฌิตพฺพา** ปโตทลฏฺฐิยาฯ **คมนเมวา**ติ อิเม ยุตฺตา มม อิจฺฉานุรูปํ มนฺทํ คจฺฉนฺติ, สมํ คจฺฉนฺติ, สีฆํ คจฺฉนฺตีติ ขุเรสุ นิมิตฺตคฺคหณํ ปฏฺฐเปตฺวา สารถินา เตสํ คมนเมว ปสฺสิตพฺพํ โหติ, น ตตฺถ นิโยชนํ ฯ **เตหิปิ** ภิกฺขูหิฯ **ปชหึสุ** ปชหิตพฺพํฯ **สาลทูสนา**ติ สาลรุกฺขวิสนาสกาฯ **อญฺญา จ วลฺลิโย** สาลรุเกฺข วินนฺธิตฺวา ฐิตาฯ **พหิ นีหรเณนา**ติ สาลวนโต พหิ ฉฑฺฑเนนฯ **สุสณฺฐิตา**ติ สณฺฐานสมฺปนฺนา, **มริยาทํ พนฺธิตฺวา**ติ อาลวาลสมฺปาทนวเสน มริยาทํ พนฺธิตฺวาฯ **กิปิลฺลปุฏกํ** ตมฺพกิปิลฺลกปุฏกํฯ **สุกฺขทณฺฑกหรณํ** อาลวาลพฺภนฺตราฯ

๒๒๖. วิเทหรฏฺฐ ชาตสํวฑฺฒตาย **เวเทหิกา**ฯ ปณฺฑา วุจฺจติ ปญฺญา, ตาย อิตา คตา ปวตฺตาติ **ปณฺฑิตาฯ คหปตานี**ติ เคหสามินีฯ **โสรเจฺจนา**ติ สํยเมนฯ **นิวาตวุตฺตี**ติ ปณิปาตการีฯ **นิพฺพุตา**ติ นิพฺพุตทุจฺจริตปริฬาหาฯ **อุฏฺฐาหิกา**ติ อุฏฺฐานวีริยวตีฯ **กิพฺพิสา**ติ กุรูราฯ

๒๒๗. **เอวํ อกฺขนฺติยา โทสํ ทเสฺสตฺวา**ติ ‘‘คุณวโนฺต’’ติ โลเก ปตฺถฏกิตฺติสทฺทานมฺปิ อกฺขนฺตินิมิตฺตํ อยสุปฺปตฺติคุณปริหานิอาทึ อกฺขมตายอาทีนวํ ปกาเสตฺวาฯ **วจนปเถ**ติ วจนมเคฺค ยุตฺตกาลาทิเกฯ สณฺหาภาโวปิ หิ วจนสฺส ปวตฺติอากาโรติ กตฺวา ‘‘วจนปโถ’’ เตฺวว วุโตฺตฯ **เตสํเยว** กาลาทีนํฯ เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ, อุปฺปนฺนํ เมตฺตจิตฺตํ เอเตสนฺติ **อุปฺปนฺนเมตฺตจิตฺตา**ฯ ปุน ‘‘กาเลน วา, ภิกฺขเว’’ติอาทิ (ปริ. ๓๖๒, ๓๖๓) ปาฬิ ธมฺมสภาวทสฺสนวเสน ปวตฺตา ‘‘ปรํ โจทนาวเสน วทนฺตา นาม อิเมหิ อากาเรหิ วทนฺตี’’ติฯ **อธิมุญฺจิตฺวา**ติ อภิรติวเสน ตสฺมิํ ปุคฺคเล ภาวนาจิตฺตํ มุญฺจิตฺวา วิสฺสเชฺชตฺวาฯ โส ปุคฺคโล อารมฺมณํ เอตสฺสาติ **ตทารมฺมณํ,** เมตฺตจิตฺตํฯ ยทิ เอวํ ปเทสวิสยํ ตํ กถํ นิปฺปเทสวิสยํ วิย โหตีติ โจเทโนฺต **‘‘กถํ ตทารมฺมณํ สพฺพาวนฺตํ โลกํ กโรตี’’**ติ อาห, อิตโร **‘‘ปญฺจ วจนปเถ’’**ติอาทินา ปริหรติฯ อิธ **ตทารมฺมณญฺจา**ติ ตเสฺสว เมตฺตจิตฺตสฺส อารมฺมณํ กตฺวาติ ปาฬิยํ วจนเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ เตนาห **‘‘ปุน ตเสฺสวา’’**ติอาทิฯ สพฺพา สตฺตกายสงฺขาตา ปชา เอตสฺส อตฺถีติ **สพฺพาวโนฺต**ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สพฺพาวนฺต’’**นฺติ อาหฯ **วิปุเลนา**ติ มหาชนารมฺมเณนฯ มหนฺตปริยาโย หิ วิปุล-สโทฺท, มหตฺตเญฺจตฺถ พหุภาโวฯ เตนาห **‘‘อเนกสตฺตารมฺมเณนา’’**ติฯ **ตญฺจ ปุคฺคล**นฺติ ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุคฺคลํฯ **จิตฺตสฺสา**ติ เมตฺตาสหคตจิตฺตสฺสฯ เอตฺถ จ เมตฺตาสหคเตน เจตสา วิหริสฺสามาติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ กถนฺติ อาห **‘‘ตญฺจ ปุคฺคลํ สพฺพญฺจ โลกํ ตสฺส จิตฺตสฺส อารมฺมณํ กตฺวา อธิมุจฺจิตฺวา’’**ติฯ

๒๒๘. **ตทตฺถทีปก**นฺติ ยา เมตฺตํ เจโตวิมุตฺติํ สมฺมเทว ภาเวตฺวา ฐิตสฺส นิพฺพิการโตเกนจิ วิการํ น อาปาเทตพฺพตา, ตทตฺถโชติกํฯ **อปถวิ**นฺติ ปถวี น โหตีติ อปถวีฯ **นิปฺปถวิ**นฺติ สเพฺพน สพฺพํ ปถวีภาวาภาวํฯ **ติริยํ ปน อปริจฺฉินฺนา**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ จกฺกวาฬปพฺพเตหิ ตํ ตํ จกฺกวาฬํ ปริจฺฉินฺนนฺติ? น, ตทญฺญจกฺกวาฬปถวิยา เอกาพทฺธภาวโตฯ ติณฺณญฺหิ จกฺกานํ อนฺตรสทิเส ติณฺณํ ติณฺณํ โลกธาตูนํ อนฺตเรเยว ปถวี นตฺถิ โลกนฺตรนิรยภาวโตฯ จกฺกวาฬปพฺพตนฺตเรหิ สมฺพทฺธฏฺฐาเน ปถวี เอกาพทฺธาวฯ วิวฏฺฏกาเล หิ สณฺฐหมานาปิ ปถวี

ยถาสณฺฐิตปถวิยา เอกาพทฺธาว สณฺฐหติฯ เตนาห **“ติริยํ ปน อปริจฺฉินฺนา”**ติฯ อิมินาว คมฺภีรภาเวน วุตฺตปริมาณโต ปรํ นตฺถีติ ทีปิตํ โหติฯ

๒๒๙. **หลิทฺที**ติ หลิทฺทิวณฺณํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ยํ กิญฺจิ ปีตกวณฺณ”**นฺติฯ วณฺณสงฺขาตํ รูปํ อสฺส อตฺถีติ รูปี, น รูปีติ **อรูปี**ติ อาห **“อรูโป”**ติฯ เตเนวาห **“สนิทสฺสนภาวปฏิเกฺขปโต”**ติฯ

๒๓๐. ปญฺจ โยชนสตานีติ หิมวนฺตโต สมุทฺทํ ปวิฏฺฐฏฺฐานวเสน วุตฺตํ, น อโนตตฺตทหมุขโตฯ อญฺญา นทิโย อุปาทาย ลทฺธมานํ คมฺภีรตํ อปฺปเมยฺยอุทกตญฺจ คเหตฺวา **“คมฺภีรา อปฺปเมยฺยา”**ติ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ติณุกฺกาย ตาเปตพฺพตฺตาภาวทสฺสนปรเมตนฺติ วุตฺตํ **“เอเตน ปโยเคนา”**ติอาทิฯ

๒๓๑. ตูลินี วิย **ตูลินี**ติ อาห **“สิมฺพลิตูลลตาตูลสมานา”**ติฯ สสฺสรนฺติ เอวํปวโตฺต สโทฺท **สสฺสรสโทฺท**ฯ อนุรวทสฺสนเญฺหตํฯ ตถา **ภพฺภรสโทฺท**ฯ สพฺพเมตํ เมตฺตาวิหาริโน จิตฺตสฺส ทูเสตุํ อสกฺกุเณยฺยภาวทสฺสนปรํฯ อยเญฺหตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ยถา มหาปถวี เกนจิ ปุริเสน อปถวิํ กาตุํ น สกฺกา, ยถา อากาเส กิญฺจิ รูปํ ปฏฺฐเปตุํ น สกฺกา, ยถา คงฺคาย อุทกํ ติณุกฺกาย ตาเปตุํ น สกฺกา, ยถา จ พิฬารภสฺตํ ถทฺธํ ผรุสญฺจ สมฺผสฺสํ กาตุํ น สกฺกา, เอวเมวํ เมตฺตาย เจโตวิมุตฺติยา อาเสวิตาย ภาวิตาย พหุลีกตาย ปญฺจ วจนปเถ คเหตฺวา อาคตปุริเสน เกนจิ ปริยาเยน จิตฺตสฺส อญฺญถตฺตํ กาตุํ น สกฺกาติฯ

๒๓๒. **โอจรกา**ติ ปรูปฆาตวเสน หีนกมฺมการิโนฯ เตนาห **“นีจกมฺมการกา”**ติฯ **อนธิวาสเนนา**ติ อกฺขมเนนฯ **มยฺหํ โอวาทกโร น โหตี**ติ ปรมฺหิ อนตฺถการิมฺหิ จิตฺตปโทสเนน อาฆาตุปฺปาทเนน มม สาสเน สมฺมาปฏิปชฺชมาโน นาม น โหติฯ

๒๓๓. **อณุ**นฺติ อปฺปกํ ตนุ ปริตฺตกํฯ **ถูล**นฺติ มหนฺตํ โอฬาริกํฯ วจนปถสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ตํ สาวชฺชวิภาเคน คเหตพฺพนฺติ อาห **“อปฺปสาวชฺชํ วา มหาสาวชฺชํ วา”**ติฯ ขนฺติยา อิทํ ภาริยํ น โหตีติ อโวจุํ **“อนธิ…เป…. ปสฺสามา”**ติฯ **ทีฆรตฺต**นฺติ จิรกาลํ, อจฺจนฺตเมวาติ อโตฺถฯ อจฺจนฺตญฺจ หิตสุขํ นาม อญฺญาธิคเมเนวาติ อาห **“อรหเตฺตน กูฏํ คณฺหโนฺต”**ติฯ

กกจูปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. อลคทฺทูปมสุตฺตวณฺณนา

๒๓๔. **พาธยิํสู**ติ (สารตฺถ. ฏี. ปาจิตฺติย ๓.๔๑๗) หนิํสุฯ ตํตํสมฺปตฺติยา วิพนฺธนวเสน สตฺตสนฺตานสฺส อนฺตเร เวมเชฺฌ เอติ อาคจฺฉตีติ อนฺตราโย, ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอนโตฺถ, อนติกฺกมนเฏฺฐน ตสฺมิํ อนฺตราเย นิยุตฺตา, อนฺตรายํ วา ผลํ อรหนฺติ, อนฺตรายสฺส วา กรณสีลาติ **อนฺตรายิกา**ฯ เตนาห **“อนฺตรายํ กโรนฺตีติ อนฺตรายิกา”**ติฯ **อานนฺตริยธมฺมา**ติ อานนฺตริยสภาวเจตนาธมฺมาฯ ตตฺรายํ วจนโตฺถ – จุติอนนฺตรผลํ อนนฺตรํ นาม, ตสฺมิํ อนนฺตเร นิยุตฺตา, ตนฺนิพฺพตฺตเนน อนนฺตรกรณสีลา, อนนฺตรปโยชนาติ วา อานนฺตริกา, เต เอว **อานนฺตริยา**ติ วุตฺตาฯ กมฺมานิ เอว อนฺตรายิกาติ **กมฺมนฺตรายิกาฯ โมกฺขเสฺสว อนฺตรายํ กโรติ, น สคฺคสฺส** มิจฺฉาจารลกฺขณาภาวโตฯ น หิ ภิกฺขุนิยา ธมฺมรกฺขิตภาโว อตฺถิฯ ปากติกภิกฺขุนีวเสน เจตํ วุตฺตํ, อริยาย ปน ปวตฺตํ อปายสํวตฺตนิยเมวฯ นนฺทมาณวโก เจตฺถ นิทสฺสนํฯ อุภินฺ

นํ สมานจฺฉนฺทตาวเสน วา อสคฺคนฺตรายิกตา, โมกฺขนฺตรายิกตา ปน โมกฺขตฺถปฏิปตฺติยา วิทูสนโต, อภิภวิตฺวา ปน ปวตฺติยํ สคฺคนฺตรายิกตาปิ น สกฺกา นิวาเรตุนฺติฯ อเหตุกทิฏฺฐิอกิริยทิฏฺฐินตฺถิกทิฏฺฐิโยว นิยตภาวํ ปตฺตา **นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิธมฺมาฯ ปฏิสนฺธิธมฺมา**ติ ปฏิสนฺธิจิตฺตุปฺปาทมาหฯ ปณฺฑกาทิคฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ สพฺพายปิ อเหตุกปฏิสนฺธิยา วิปากนฺตรายิกภาวโตฯ ยา หิ อริเย อุปวทติ, สา เจตนา **อริยูปวาทธมฺมาฯ ตโต ปร**นฺติ ขมาปนโต อุปริฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ มหาสีหนาทสุตฺต ลีนตฺถปกาสเน วุตฺตเมวฯ **ยาว ภิกฺขุภาวํ ปฏิชานาติ** ปาราชิกํ อาปนฺโนฯ **น วุฏฺฐาติ** เสสํ ครุกาปตฺตึฯ **น เทเสติ** ลหุกาปตฺตึฯ

อยํ ภิกฺขุ อริฏฺโฐฯ **รเสน รสํ สํสนฺทิตฺวา**ติ อนวชฺชน ปจฺจยปริภุญฺชนรเสน สาวชฺชํ กามคุณปริโภครสํ สมาเนตฺวาฯ **อุปเนนฺต วิยา**ติ พนฺธนํ อุปเนนฺต วิยฯ ‘‘ฆเฏนฺต วิยา’’ติปิ ปาโฐฯ **อุปสํหรนฺต วิยา**ติ สทิสตํ อุปสํหรนฺต วิย เอกนฺตสาวเชฺช อนวชฺชภาวปเกฺขเปนฯ **ปาปก**นฺติ ลามกเฏฺฐน ทุคฺคติสมฺปาปนเฏฺฐน จ ปาปกํฯ เสตุกรณวเสน **มหาสมุทฺทํ พนฺธเนฺตน วิยฯ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน** ‘‘สาวชฺช’’นฺติ ทิฏฺฐํ ‘‘อนวชฺช’’นฺติ คหเณน เตน **ปฏิวิรุชฺฌโนฺต**ฯ เอกนฺตโต อนนฺตรายิกนฺติ คหเณน **เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหโนฺต**ฯ กามกณฺฏเกหิ อริยมคฺคสมฺมาปฏิปตฺติ น อุปกฺกิลิสฺสตีติ วทโนฺต **‘‘อริยมเคฺค ขาณุกณฺฏกาทีนิ ปกฺขิปโนฺต**’’ติ วุโตฺตฯ ปฐมปาราชิกสิกฺขาปทสงฺขาเต, ‘‘อพฺรหฺมจริยํ ปหายา’’ติ (ที. นิ. ๑.๘, ๑๙๔) อาทิเทสนาสงฺขาเต จ **อาณาจเกฺก**ฯ

ปุจฺฉมานา **สมนุยุญฺชนฺติ นาม**ฯ ปุจฺฉา หิ อนุโยโคติฯ เตนาธิคตาย ลทฺธิยา อนุวชฺชนตฺถํ ปจฺจนุภาสเนน ปุน ปฏิชานาปนํ ปติฏฺฐาปนํ, ตํ ปนสฺส อาทาย สมาทาปนํ วิย โหตีติ อาห **‘‘สมนุคาหนฺติ นามา**’’ติฯ ตสฺสา ปน ลทฺธิยา อนุยุญฺชิตาย วุจฺจมานมฺปิ การณํ การณปติรูปกเมวาติ ตสฺส ปุจฺฉนํ **สมนุภาสนํฯ อนุทหนเฏฺฐน** อนุปายปฏิปตฺติยา สมฺปติ อายติญฺจ อนุทหนเฏฺฐนฯ **มหาภิตาปนเฏฺฐน** อนวฏฺฐิตสภาวตายฯ **อิตฺตรปจฺจุปฏฺฐานเฏฺฐน** มุหุตฺตรมณียตายฯ **ตาวกาลิกเฏฺฐน** ปเรหิ อภิภวนียตายฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคปลิภญฺชนเฏฺฐน** เฉทนเภทนาทิอธิกรณภาเวนฯ อุคฺฆาฏสทิสตาย **อธิกุฏฺฏนเฏฺฐน**ฯ อวเณ วณํ อุปฺปาเทตฺวา อโนฺต อนุปวิสนสภาวตาย **วินิวิชฺฌนเฏฺฐน**ฯ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกอนตฺถนิมิตฺตตาย **สาสงฺกสปฺปฏิภยเฏฺฐนฯ ทิฏฺฐิถาเมนา**ติ ตสฺสา ทิฏฺฐิยา ถามคตภาเวนฯ **ทิฏฺฐิปรามาเสนา**ติ ทิฏฺฐิสงฺขาตปรามสเนนฯ ทิฏฺฐิเยว หิ ธมฺมสภาวํ อติกฺกมิตฺวา ปรโต อามสเนน ปรามาโสฯ **อภินิวิสฺสา**ติ ตณฺหาภินิเวสปุพฺพงฺคเมน ทิฏฺฐาภินิเวเสน ‘‘อิทเมเวตฺถ ตถ’’นฺติ อภินิวิสิตฺวาฯ **ยสฺมา หิ อภินิเวสนํ ตตฺถ อภินิวิฏฺฐํ นาม โหติฯ**ตสฺมา อาห **‘‘อธิฏฺฐหิตฺวา**’’ติฯ

๒๓๕. **นตฺถีติ วตฺตุกาโมปี**ติ อตฺตโน ลทฺธึ นิคฺเหตุกามตาย อวชานิตุกาโมปิฯ **สมฺปฏิจฺฉติ** ปฏิชานาติฯ **เทฺว กถาติ** วิสํวาทนกถํ สนฺธาย วทติฯ อภูตกถา หิ ปุเพฺพ ปวตฺตา ภูตกถาย วเสน เทฺว กถาติ วุจฺจติฯ

๒๓๖. **กสฺส โข นามา**ติ อิมินา สตฺถา ‘‘น มม ตุยฺหํ ตาทิสสฺส อตฺถาย ธมฺมเทสนา นาม ภูตปุพฺพา’’ติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘ขตฺติยสฺส วา**’’ติอาทิฯ

ญาณมยา อุสฺมา เอตสฺส อตฺถีติ อุสฺมี, ตถารูเปหิ ปจฺจเยหิ อนุสฺมีกโต ตสฺมึ อตฺตภาเว ปฏิเวธคโพฺภอปิ **อุสฺมีกโต**ติ วิกตภาวโต ปญฺญาพีชมสฺส อิมสฺมึ ธมฺมวินเย อปิ นุ อตฺถีติ ภควา ภิกฺขู ปุจฺฉติฯ เต **ปฏิกฺขิปนฺตา วทนฺติ** ฐานคเตน ทุจฺจริเตน ญาณุปหตภาวํ สมฺปสฺสนฺตาฯ **นิเตฺตชภูโต**ติ นิเตฺตชํ ภูโต เตโชหานิปฺปโตฺตฯ ตโต เอว ภิกฺขูนมฺปิ สมฺมุขา โอโล

เกตุํ อสมตฺถตาย **ปตฺตกฺขโนฺธ** อโธมุโขฯ สหธมฺมิกํ กิญฺจิ วตฺตุํ อวิสหนโต **อปฺปฏิภาโนฯ สมฺปตฺตูปคนฺติ** สมฺปตฺติอาวหํฯ **ปฏิปฺปสฺสเมฺภนฺต**ติ ปฏิเสเธนฺตฯ

๒๓๗. อนฺตรายกรลทฺธิยา สภาววิภาวเนน **ปริสํ โสเธติฯ นิสฺสาเรติ** นีหรติ อวิสุทฺธทิฏฺฐิตายฯ **กสฺสจิ** พุทฺธานุภาวํ อชานนฺตสฺสฯ ตสฺส หิ เอวํ ภเวยฺย ‘‘สหสา กถิต’’นฺติฯ น หิ กทาจิ พุทฺธานํ สหสา กิริยา นาม อตฺถิฯ **อสฺสาต**ิ ‘‘กสฺสจี’’ติ วุตฺตภิกฺขุสฺสฯ **สุตฺวาปิ ตุณฺหีภาวํ อาปเชฺชยฺยาต**ิ อถาปิ สิยาติ สมฺพโนฺธฯ **ตํ สพฺพนฺต**ิ ‘‘สเจ หี’’ติอาทินา วุตฺตํ สพฺพํ ปริกปฺปนํฯ **น กริสฺสนฺตีต**ิ ปริสาย ลทฺธิํ โสเธตีติ สมฺพโนฺธฯ **ลทฺธิํ ปกาเสนฺต**ติ มหาสาวชฺชตาวเสน ปกาเสนฺตฯ **สญฺญาวิตเกฺกหีต**ิ สุภนิมิตฺตานุพฺยญฺชนคฺคาหาทิวเสน ปวเตฺตหิ สญฺญาวิตเกฺกหิฯ เตนาห **‘‘กิเลสกามสมฺปยุเตฺตหี’’**ติฯ **เมถุนสมาจาร**นฺติ อิทํ อธิการวเสน วุตฺตํฯ ตทญฺญมฺปิ ปน – ‘‘อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนํ นหาปนํ สมฺพาหนํ สาทิยตี’’ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๕๐) อาคตํ วิสภาควตฺถุวิสยํ อามิสปริโภคํฯ ‘‘อญฺญเตฺรว กาเมหิ อญฺญตฺร กามสญฺญาหิ อญฺญตฺร กามวิตเกฺกหิ สมาจริสฺสตี’’ติ **เนตํ ฐานํ วิชฺชติ**ฯ

๒๓๘. โยนิโส ปจฺจเวกฺขเณน นตฺถิ เอตฺถ ฉนฺทราโคติ นิจฺฉนฺทราโค, ตํ **นิจฺฉนฺทราคํ**ฯ กทาจิ อุโปสถิกภาเวน สมาทินฺนสีลาปิ โหนฺติ กทาจิ โนติ **อนิพทฺธสีลานํ คหฏฺฐานํ**ฯ สีลสมาทานภาวโต **อนฺตรายกรํ**ฯ วตฺถุกามานํ **สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ**ฯ อปจฺจเวกฺขเณน **ภิกฺขูนํ อาวรณกรํ**ฯ ปจฺจยานํ **สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ**ฯ อยํ อริโฏฺฐ ทุคฺคหิตาย ปริยตฺติยา วเสน อเมฺห เจว อพฺภาจิกฺขติ, อตฺตานญฺจ ขนติ, พหุญฺจ อปุญฺญํ ปสวตีติ เอวํ สญฺญา มา โหนฺตูติ **ทุคฺคหิตาย ปริยตฺติยา โทสํ ทเสฺสนฺต อาหฯ อุคฺคณฺหนฺตีต**ิ สชฺฌายนฺติ เจว วาจุคฺคตํ กโรนฺตา ธาเรนฺติ จาติ อโตฺถฯ

สุตฺตนฺติอาทินา นวปฺปเภทมฺปิ ปริยตฺติธมฺมํ ปริยาทิยติฯ กถํ สุตฺตํ นวปฺปเภทํ? สคาถกญฺหิ สุตฺตํ **เคยฺยํ,** นิคฺคาถกํ สุตฺตํ **เวยฺยากรณํ,** ตทุภยวินิมุตฺตญฺจ สุตฺตํ อุทานาทิวิเสสสญฺญาวิรหิตํ นตฺถิ, ยํ สุตฺตงฺคํ สิยา, มงฺคลสุตฺตาทีนญฺจ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา คาถาภาวโต ธมฺมปทาทีนํ วิย, เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา สคาถกตฺตา สคาถาวคฺคสฺส วิย, ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติ? วุจฺจเต –

> สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรูฬฺหตฺตา, สหตาเญฺญน นญฺญโตฯ (ที. นิ. ฏี. ๑.นิทานกถาวณฺณนา;
> อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๖; สารตฺถ. ฏี. ๑.พาหิรนิทานกถา);

สพฺพสฺสปิ หิ พุทฺธวจนสฺส สุตฺตนฺติ อยํ **สามญฺญวิธิ**ฯ เตเนวาห อายสฺมา มหากจฺจาโน **เนตฺติยํ** (เนตฺติ. ๑.สงฺคหวาร) ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติฯ ‘‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ (ปาจิ. ๖๕๕, ๑๒๔๒), สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา; กถา. อฏฺฐ. นิทานกถา) เอวมาทิ จ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ ตเทกเทเสสุ ปน เคยฺยาทโย **วิเสสวิธโย** เตน เตน นิมิเตฺตน ปติฏฺฐิตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ วา จุณฺณิยคนฺถํ ‘‘เคยฺย’’นฺติ วทนฺติฯ คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนญฺหิ ‘‘พฺยากรณ’’นฺติ วุจฺจติ, พฺยากรณเมว เวยฺยากรณํฯ

เอวํ สเนฺต สคาถกาทีนมฺปิ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ เคยฺยาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโต, ‘‘คาถาวิรเห สตี’’ติ วิเสสิตตฺตา จฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ, สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถายุเตฺตสุ, ‘‘วุตฺตเญฺหต’’นฺติ (อิติวุ. ๑) อาทิวจนสมฺพเนฺธสุ, อพฺภุตธมฺมปฏิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถา-อุทาน-อิติวุตฺตก-อพฺภุตธมฺม-สญฺญา ปติฏฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญา, สติปิ ปญฺหวิสฺสชฺชนภาเว ส คาถกเตฺต จ เกสุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน ส คาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโยฯ ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ, ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตติฯ นนุ จ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถา เอวาติ? น ตทวตฺถา โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ ‘‘คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺต’’นฺติฯ

ยญฺจ วุตฺตํ ‘‘คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา’’ติ (ขุ. ปา. ๕.๑; สุ. นิ. ๒๖๑), ตํ น, **นิรุฬฺหตฺตา**ฯ นิรุโฬฺห หิ มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตภาโวฯ น หิ ตานิ ธมฺมปท พุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ, กินฺตุ สุตฺตภาเวเนวฯ เตเนว หิ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘สุตฺตนามก’’นฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ , ตทปิ นตฺถิ, ยสฺมา **สหตาเญฺญน**ฯ สห คาถาหีติ หิ สคาถกํ, สหภาโว จ นาม อตฺถโต อเญฺญน โหติ, น จ มงฺคลสุตฺตาทีสุ คาถาวินิมุโตฺต โกจิ สุตฺตปเทโส อตฺถิ, โย ‘‘สห คาถาหี’’ติ วุเจฺจยฺย, น จ สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิฯ ยทปิ วุตฺตํ ‘‘อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตทปิ **น อญฺญโต**ฯ อญฺญา เอว หิ ตา คาถา ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตา, อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติฯ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตโพฺพฯ

อตฺถตฺถนฺติ อตฺถภูตํ ยถาภูตํ อตฺถํฯ อนตฺถมฺปิ เกจิ วิปลฺลาสวเสน ‘‘อโตฺถ’’ติ คณฺหนฺตีติ ‘‘อตฺถตฺถ’’นฺติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **การณตฺถ**นฺติ การณภูตํ อตฺถํ, สีลํ สมาธิสฺส การณํ, สมาธิ วิปสฺสนายาติ เอวํ ตสฺส ตสฺส การณภูตํ อตฺถํฯ เตนาห **‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน สีล’’**นฺติอาทิฯ เตเนตํ ทเสฺสติ – อิมสฺมิํ ฐาเน สีลํ กถิตํ, ตญฺจ ยาวเทว สมาธตฺถํ, สมาธิ วิปสฺสนโตฺถ, วิปสฺสนา มคฺคตฺถา, มโคฺค ผลโตฺถ, วฏฺฏํ กถิตํ ยาวเทว วิวฏฺฏาธิคมตฺถนฺติ ชานิตุํ น สโกฺกนฺตีติฯ เอวํ ปาฬิยํ ‘‘อตฺถ’’นฺติ อิมินา ภาสิตตฺถปโยชนตฺถานํ คหิตตา เวทิตพฺพาฯ **น ปริคฺคณฺหนฺตี**ติ น วิจาเรนฺติ, นิชฺฌานปญฺญากฺขมา น โหนฺติ, นิชฺฌายิตฺวา ปญฺญาย โรเจตฺวา คเหตพฺพา น โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **อิติ** เอวํ เอตาย ปริยตฺติยา **วาทปฺปโมกฺขานิสํสา** อตฺตโน อุปริ ปเรหิ อาโรปิตวาทสฺส นิคฺคหสฺส โมกฺขปโยชนา หุตฺวา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติฯ **วาทปฺปโมโกฺข** วา นินฺทาปโมโกฺขฯ **ยสฺส จา**ติ ยสฺส จ สีลาทิปูรเณน ปตฺตพฺพสฺส, มคฺคสฺส วา ตทธิคเมน ปตฺตพฺพสฺส, ผลสฺส วา ตทธิคเมน ปตฺตพฺพสฺส, อนุปาทาวิโมกฺขสฺส วา อตฺถายฯ **ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ,** ญาเยน ปริยาปุณนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **นานุโภนฺติ** น วินฺทนฺติฯ **เตสํ เต ธมฺมา ทุคฺคหิตา** อุปารมฺภมานทปฺปมกฺขปฬาสาทิเหตุภาเวน **ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ**ฯ

๒๓๙. อลํ ปริยโตฺต คโท อสฺสาติ **อลคโทฺท** อนุนาสิกโลปํ ท-การาคมญฺจ กตฺวาฯ วฏฺฏทุกฺขกนฺตารโต นิตฺถรณตฺถาย ปริยตฺติ **นิตฺถรณปริยตฺติ**ฯ ภณฺฑาคาเร นิยุโตฺต ภณฺฑาคาริโก, ภณฺฑาคาริโก วิย ภณฺฑาคาริโก, ธมฺมรตนานุปาลโกฯ อญฺญํ อตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา

ภณฺฑาคาริกเสฺสว สโต ปริยตฺติ **ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ**ฯ ‘‘วํสานุรกฺขโกวา’’ติ อวธารณํ สีหาวโลกนญาเยน **ตนฺติธารโกว ปเวณิปาลโกวา**ติ ปุริมปททฺวเยปิ โยเชตพฺพํฯ

ยทิ ตนฺติธารณาทิอตฺถํ พุทฺธวจนสฺส ปริยาปุณนํ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ, กสฺมา ‘‘ขีณาสวสฺสา’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํ, นนุ เอกจฺจสฺส ปุถุชฺชนสฺสปิ อยํ นโย ลพฺภตีติ อนุโยคํ สนฺธายาห **‘‘โย ปนา’’**ติอาทิฯ **อตฺตโน ฐาเน**ติ นิตฺถรณฏฺฐาเนฯ กามํ ปุถุชฺชโน ‘‘ปเวณึ ปาเลสฺสามี’’ติ อชฺฌาสเยน ปริยาปุณาติฯ อตฺตโน ปน ภวกนฺตารโต อนิตฺติณฺณตฺตา ตสฺส สา ปริยตฺติ นิตฺถรณปริยตฺติ เอว นาม โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **‘‘ปุถุชฺชนสฺสา’’**ติอาทิฯ

นิชฺฌานํ ขมนฺตีติ นิชฺฌานปญฺญํ ขมนฺติฯ ตตฺถ ตตฺถ อาคเต สีลาทิธมฺเม นิชฺฌายิตฺวา ปญฺญาย โรเจตฺวา ยาถาวโต คเหตพฺพา โหนฺติฯ เตนาห **‘‘อิธ สีล’’**นฺติอาทิฯ น เกวลํ สุคฺคหิตํ ปริยตฺตึ นิสฺสาย มคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยา, ปรวาทนิคฺคหสกวาทปติฏฺฐาปนาทีนิปิ อิชฺฌนฺตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘ปรวาเท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห ‘‘อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหธมฺเมน สุนิคฺคหํ นิคฺคหิตฺวา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๒๖๘)ฯ **อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐาน**นฺติ ทิฏฺฐิวินิเวฐนาทิวเสน อิจฺฉิตํ อิจฺฉิตํ ปาฬิปเทสํฯ **โมเจตุ**นฺติ อปเนตุํฯ อหิตาย ทุกฺขาย อสํวตฺตนมฺปิ ตทภาเว อุปฺปชฺชนกหิตสุขสฺส การณเมว ตสฺมึ สติ ภาวโตติฯ สุคฺคหิตอลคทฺทสฺสปิ หิตาย สุขาย สํวตฺตนตา ทฏฺฐพฺพาฯ

๒๔๐. อุตฺตรนฺติ เอเตนาติ อุตฺตโร, สินนฺติ พนฺธนฺตีติ เสตุ, อุตฺตโร จ โส เสตุ จาติ **อุตฺตรเสตุ**ฯ กูลํ ปรตีรํ วหติ ปาเปตีติ **กุลฺลํฯ กลาปํ กตฺวา พโทฺธ**ติ เวฬุนฬาทีหิ กลาปวเสน พโทฺธฯ **อณฺนฺติ** อิทํ อฏฺฐสมาปตฺติอารมฺมณํ สโณฺญชนํ สนฺธาย วทติฯ **ถูล**นฺติ อิตรํฯ **ทิฏฺฐิ**นฺติ ยถาภูตทสฺสนํ, วิปสฺสนนฺติ อโตฺถฯ **เอวํ ปริสุทฺธํ เอวํ ปริโยทาต**นฺติ เตภูมเกสุ ธเมฺมสุ ญาตํ ‘‘เนตํ มม, เนโสหมสฺมิ, น เมโส อตฺตา’’ติ, เอวํ ตณฺหาทิฏฺฐิสํกิเลสาภาเวน สพฺพโส วิสุทฺธํ, ปริสุทฺธตฺตา เอว ปริโยทาตํฯ **น อลฺลีเยถา**ติ นิกนฺติวเสน น นิสฺสเยถฯ **น เกลาเยถา**ติ น มมาเยถฯ **น ธนาเยถา**ติ ธนํ ทฺรพฺยํ น กยิราถฯ **อุภยตฺถา**ติ สมเถ วิปสฺสนาย จฯ

อสทฺธเมฺมติอาทีสุ อสตํ หีนชฺฌาสยานํ ธโมฺมติ **อสทฺธโมฺม**ฯ คามวาสีนํ ธโมฺมติ **คามธโมฺม**ฯ กิเลสานํ วสฺสนสภาวตาย **วสลธโมฺม**ฯ กิเลเสหิ ทูสิตตฺตา ถูลตฺตา จ **ทุฏฺฐุโลฺล**ฯ อุทกสุทฺธิปริโยสานตาย **โอทกนฺติโก**ฯ ‘‘ธมฺมาปิ โว ปหาตพฺพา’’ติ **อิมินาปิ โอวาเทน** ภิกฺขู อุทฺทิสฺส กเถโนฺตปิ **อริฏฺฐํเยว นิคฺคณฺหาติ**ฯ

๒๔๑. **ติวิธคฺคาหวเสนา**ติ ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหวเสนฯ ยทิ เอวํ **‘‘อหํ มมาติ คณฺหาตี’’**ติ คาหทฺวยเมว กสฺมา วุตฺตนฺติ? นยิทเมวํ ตตฺถาปิ คาหตฺตยเสฺสว วุตฺตตฺตาฯ ‘‘อห’’นฺติ หิ อิมินา มานทิฏฺฐิคฺคาหา วุตฺตา ‘‘อหมสฺมี’’ติ คาหสามญฺญโตฯ **ทิฏฺฐิปิ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ** ปุริมุปฺปนฺนาย ทิฏฺฐิยา อุตฺตรทิฏฺฐิยา สกฺกายทิฏฺฐิยา สสฺสตทิฏฺฐิยา จ การณภาวโตฯ **อารมฺมณํ** ปญฺจ ขนฺธา, รูปารมฺมณาทีนิ จฯ **ทิฏฺฐิยา ปจฺจโย** อวิชฺชา-ผสฺส-สญฺญา-วิตกฺก-อโยนิโสมนสิการ-ปาปมิตฺตปรโตโฆสาทิโก ทิฏฺฐิยา อุปนิสฺสยาทิปจฺจโยฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๒๔)‘‘กตมานิ อฏฺฐ ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ อวิชฺชาปิ ผโสฺสปิ สญฺญาปิ วิตโกฺกปิ อโยนิโสมนสิกาโรปิ ปาปมิโตฺตปิ ปรโตโฆโสปิ ทิฏฺฐิฏฺฐาน’’นฺติอาทิฯ **รูปารมฺมณา**ติ รุปฺปนสภาวธมฺมารมฺมณาฯ **รูปํ ปน อตฺตาติ น วตฺตพฺพํ** อิธ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ (สํ. นิ. ๓.๘๑, ๓๔๕) อิมสฺส คาหสฺส อนธิเปฺปตตฺตาฯ โส หิ ‘‘ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิฏฺฐาน’’นฺติอาทินา ปรโต วุจฺจติฯ อิธ ปน ‘‘รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ, อตฺตนิ รูปํ, รูปสฺมึ อตฺ

ตาน''นฺติ อิเม ตโย คาหา อธิเปฺปตาติ เกจิ, ตทยุตฺตํฯ ยสฺมา รูปํ อตฺตา น โหติ, อตฺตคฺคาหสฺส ปน อาลมฺพนํ โหติ, อตฺตสภาเวเยว วา รูปาทิธมฺเม อารพฺภ อตฺตทิฏฺฐิ อุปฺปชฺชติ, น อตฺตานํ ตสฺส ปรมตฺถโต อนุปลพฺภนโต, ตสฺมา รูปาทิอารมฺมณาว อตฺตทิฏฺฐีติ กตฺวา วุตฺตํ, รูปํ ปน ''อตฺตา''ติ น วตฺตพฺพนฺติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ ''ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิฏฺฐาน''นฺติอาทินา ปน วิปสฺสนาปฏิวิปสฺสนา วิย ทิฏฺฐิอนุปสฺสนา นาม ทสฺสิตาฯ

คนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนานํ สมฺปตฺตคาหินฺทฺริยวิสยตาย ปตฺวา คเหตพฺพตาฯ ตณฺหิตสฺส อตฺตโน วิสยํ ปริภุตฺวา สมฺพนฺธํ หุตฺวา คณฺหาติฯ **อวเสสานิ สตฺตายตนานิ วิญฺญาตํ นาม** มนสา วิญฺญาตพฺพโตฯ อญฺญถา อิตเรสมฺปิ วิญฺญาตตา สิยาฯ **ปตฺต**นฺติ อธิคตํฯ **ปริเยสิต**นฺติ คเวสิตํฯ **อนุวิจริต**นฺติ จินฺติตํฯ เตนาห **''มนสา''**ติฯ เอตฺถ จ ปตฺตปริเยสนานํ อปฏิเกฺขปสฺส, วิสุํ, เอกชฺฌํ ปฏิเกฺขปสฺส จ วเสน จตุโกฺกฏิกํ ทเสฺสตฺวา ปตฺตปริเยสิเตหิ อนุวิจริตสฺส เภทํ ทเสฺสตุํ **''โลกสฺมิญฺหี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริเยสิตฺวา ปตฺตํ** ปฐมํ เจตสา ปจฺฉา กาเยน ปตฺตตฺตา **ปตฺตํ นามฯ ปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ ปริเยสิตํ นาม** เกวลํ ปริเยสิตภาวโตฯ **อปริเยสิตฺวา ปตฺตญฺจ โนปตฺตญฺจ** มนสา อนุวิจริตพฺพโต **มนสานุวิจริตํ นาม**ฯ

อยญฺจ วิกโปฺป อากุโล วิยาติ **''อถ วา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปตฺตเฏฺฐนา**ติ ปตฺตภาเวน ปตฺตตาสามเญฺญนฯ **อปริเยสิตฺวา โนปตฺตํ มนสานุวิจริตํ นาม** ปตฺติยา ปริเยสนาย จ อภาวโตฯ **สพฺพํ วา เอต**นฺติ ''ปริเยสิตฺวา ปตฺตมฺปี''ติอาทินา วุตฺตํ จตุพฺพิธมฺปิฯ **อิมินา**ติ ''ยมฺปิ ตํ ทิฏฺฐิฏฺฐานํ''ติอาทิวจเนนฯ **วิญฺญาณารมฺมณา ตณฺหามานทิฏฺฐิโย กถิตา** ปาริเสสญาเยน ฯ เอวํ ปาริเสสญายปริคฺคเห กึ ปโยชนนฺติ อาห **''เทสนาวิลาเสนา''**ติอาทิฯ เยสํ วิเนยฺยานํ เทเสตพฺพธมฺมสฺส สรูปํ อนามสิตฺวา อารมฺมณกิจฺจ-สมฺปยุตฺตธมฺม-ผลวิเสสาทิ-ปการนฺตรวิภาวเนน ปฏิเวโธ โหติ, เตสํ ตปฺปการเภเทหิ ธเมฺมหิ, เยสํ ปน เยน เอเกเนว ปกาเรน สรูเปเนว วา วิภาวเน กเต ปฏิเวโธ โหติ, เตสํ ตํ วตฺวา ธมฺมิสฺสรตฺตา ตทญฺญํ นิรวเสสาการวิภาวนญฺจ **เทสนาวิลาโส**ฯ เตนาห **''ทิฏฺฐาทิอารมฺมณวเสน วิญฺญาณํ ทสฺสิต''**นฺติฯ

ทิฏฺฐิฏฺฐานนฺติ ทิฏฺฐิ เอว ทิฏฺฐิฏฺฐานํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ ยํ รูปํ เอสา ทิฏฺฐิ ''โลโก จ อตฺตา จา''ติ คณฺหาติฯ ตํ รูปํ สนฺธาย ''โส โลโก โส อตฺตา''ติ วจนํ วุตฺตนฺติ โยชนาฯ **โส เปจฺจ ภวิสฺสามี**ติ อุทฺธมาฆาตนิกวาทวเสนายํ ทิฏฺฐีติ อาห **''โส อหํ ปรโลกํ คนฺตฺวา นิโจฺจ ภวิสฺสามี''**ติอาทิฯ **ธุโว**ติ ถิโรฯ **สสฺสโต**ติ สพฺพทาภาวีฯ **อวิปริณามธโมฺม**ติ ชรายมรเณน จ อวิปริณาเมตพฺพสภาโว, นิพฺพิกาโรติ อโตฺถฯ **ตมฺปิ ทสฺสน**นฺติ ตมฺปิ ตถาวุตฺตํ ทิฏฺฐิทสฺสนํ อตฺตานํ วิย ตณฺหาทิฏฺฐิคฺคาหวิเสเสน คณฺหาติฯ เตนาห **''เอตํ มมา''**ติอาทิฯ **ทิฏฺฐารมฺมณา**ติ ทิฏฺฐิวิสยาฯ กถํ ปน ทิฏฺฐิ ทิฏฺฐิวิสยา โหตีติ อาห **''วิปสฺสนายา''**ติอาทิฯ **ปฏิวิปสฺสนากาเล**ติ ยมกโต สมฺมสนาทิกาลํ สนฺธายาหฯ ตตฺถ อกฺขรจินฺตกานํ สเทฺท วิย, เวทชฺฌายีนํ เวทสเตฺถ วิย จ ทิฏฺฐิยํ ทิฏฺฐิคติกานํ ทิฏฺฐิคฺคาหปฺปวตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ

สมนุปสฺสตีติ ปทสฺส จ ตโสฺส สมนุปสฺสนา อโตฺถติ โยชนาฯ เตน สมนุปสฺสนา นาม จตุพฺพิธาติ ทเสฺสติฯ ตตฺถ ญาณํ ตาว สมวิสมํ สมฺมา ยาถาวโต อนุปสฺสตีติ **สมนุปสฺสนา**ฯ อิตรา ปน สํกิเลสวเสน อนุ อนุ ปสฺสนฺตีติ **สมนุปสฺสนา**ฯ ยทิ เอวํ โหตุ ตาว ทิฏฺฐิสมนุปสฺสนา มิจฺฉาทสฺสนภาวโต, กถํ ตณฺหามานาติ? ตณฺหายปิ สตฺตานํ ปาปกรเณ อุปายทสฺสนวเสน ปญฺญาปติรูปิกา ปวตฺติ ลพฺภเตว, ยาย วญฺจนนิกติสาจิโยคา สมฺภวนฺติฯ มาโนปิ เสยฺยาทินา ทสฺสนวเสเนว ตถา อตฺตานํ อูหตีติ ตณฺหามานานํ สมนุปสฺสนาปติรูปิกา ปวตฺติ ลพฺภตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อวิชฺชมาเน**ติ ''เอตํ มมา''ติ เอวํ คเหตเพฺพ ตณฺหาวตฺถุสฺมึ อชฺฌตฺตขนฺธปญฺจ

เก อนุปลพฺภมาเน วินฏฺฐฯ **น ปริตสฺสติ** ภยปริตฺตาสตณฺหาปริตฺตาสานํ มเคฺคน สมุคฺฆาติตตฺตาฯ

๒๔๒. **จตูหิ การเณหี**ติ ''อสติ น ปริตสฺสตี''ติ วุตฺตมฺปิ อิตเรหิ ตีหิ สห คเหตฺวา วุตฺตํฯ **จตูหิ การเณหี**ติ จตุโกฺกฏฺฐิกสุญฺญตากถนสฺส การเณหิฯ **พหิทฺธา อสตี**ติ พาหิเร วตฺถุสฺมิํ อวิชฺชมาเนฯ สา ปนสฺส อวิชฺชมานตา ลทฺธวินาเสน วา อลทฺธาลาเภน วาติ ปาฬิยํ – ''อหุ วต เม, ตํ วต เม นตฺถิ, สิยา วต เม, ตํ วตาหํ น ลภามี''ติ วุตฺตนฺติ ตทุภยํ ปริกฺขารวเสน วิภชิตฺวา ตตฺถ ปริตสฺสนํ ทเสฺสตุํ **''พหิทฺธา ปริกฺขารวินาเส''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยานํ** ''รโถ วยฺห''นฺติ เอวมาทิฯ **วาหนํ** หตฺถิอสฺสาทิฯ

เยหิ กิเลเสหีติ เยหิ อสนฺตปตฺถนาทีหิ กิเลเสหิฯ **เอวํ ภเวยฺยา**ติ เอวํ ''อหุ วต เม''ติ อาทินา โจทนาทิ ภเวยฺยฯ **ทิฏฺฐิฏฺฐานาธิฏฺฐานปริยุฏฺฐานาภินิเวสานุสยาน**นฺติ เอตฺถ อปราปรํ ปวตฺตาสุ ทิฏฺฐีสุ ยา ปรโต อุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิโย, ตาสํ ปุริมุปฺปนฺนา ทิฏฺฐิโย การณเฏฺฐน **ทิฏฺฐิฏฺฐานานิ**ฯ อธิกรณเฏฺฐน **ทิฏฺฐาธิฏฺฐานานิ,** ปริยุฏฺฐานปฺปตฺติยา สพฺพาปิ **ทิฏฺฐิปริยุฏฺฐานานิ**ฯ ''อิทเมว สจฺจํ โมฆมญฺญ''นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๐๒, ๔๒๗; ๓.๒๗-๒๙; อุทา. ๕๕; มหานิ. ๒๐; เนตฺติ. ๕๙) ปวตฺติยา **อภินิเวสา**ฯ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน สยนฺตีติ **อนุสยา**ติ เอวํ ทิฏฺฐิฏฺฐานาทีนํ ปทานํ วิภาโค เวทิตโพฺพฯ ตณฺหาทีหิ กมฺปนิยตาย สพฺพสงฺขาราว อิญฺชิตานีติ **สพฺพสงฺขารอิญฺชิตานิ**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ อุปธิ, ขนฺธาว อุปธิ **ขนฺธูปธิ**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ ตเทว จ อาคมฺม ตณฺหา ขียติ วิรชฺชติ นิรุชฺฌตีติ โยชนาฯ **อุจฺฉิชฺชิสฺสามิ นามสฺสู**ติอาทีสุ นิปาตมตฺตํ, สํสเย วาฯ **ตาโส**ติ อตฺตนิยาภาวํ ปฏิจฺจ ตณฺหาปริตฺตาโส เจว ภยปริตฺตาโส จฯ เตนาห **''ตาโส เหโส''**ติอาทิฯ **โน จสฺสํ, โน จ เม สิยา**ติ ''อห''นฺติ กิร โกจิ โน จสฺสํ, ''เม''ติ จ กิญฺจิ โน สิยาติฯ ตาสปฺปตีการทสฺสนเณฺหตํฯ

๒๔๓. **เอตฺตาวตา**ติ ''เอวํ วุเตฺต''ติอาทินา, ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน ปวตฺตาย ''ฉยิมานิ, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐิฏฺฐานานี''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๔๑) วาฯ สาปิ หิ อชฺฌตฺตขนฺธวินาเส ปริตสฺสนกํ ทเสฺสตฺวา อปริตสฺสนกํ ทเสฺสนฺตี ปวตฺตาติ ตสฺสนกสฺส สุญฺญตาทสฺสนํ อกิจฺจสาธกมฺปิ สุญฺญตาทสฺสนเมวาติ อิเมสํ วเสน **''จตุโกฺกฏฺฐิกา สุญฺญตา กถิตา''**ติ วุตฺตํฯ **พหิทฺธา ปริกฺขาร**นฺติ พาหิรํ สวิญฺญาณกํ อวิญฺญาณกญฺจ สโตฺตปกรณํฯ ตญฺหิ ชีวิตวุตฺติยา ปริกฺขารกเฏฺฐน ''ปริกฺขาโร''ติ วุตฺตํฯ **ปริคฺคหํ นาม กตฺวา**ติ **''มม** อิท''นฺติ ปริคฺคเหตพฺพตาย ปริคฺคหิตํ นาม กตฺวาฯ สโพฺพปิ ทิฏฺฐิคฺคาโห ''อตฺตา นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต, อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสตี''ติอาทินา อตฺตทิฏฺฐิสนฺนิสฺสโยเยวาติ วุตฺตํ **''สกฺกายทิฏฺฐิปมุขา ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิโย''**ติฯ อยาถาวคฺคาหินา อภินิเวสนปญฺญาปนานํ อุปตฺถมฺภภาวโต ทิฏฺฐิ เอว นิสฺสโยติ **ทิฏฺฐินิสฺสโยฯ ปริคฺคเณฺหยฺยา**ติ นิจฺจาทิวิเสสยุตฺตํ กตฺวา ปริคฺคเณฺหยฺยฯ กิเมวํ ปริคฺคเหตุํ สกฺกุเณยฺย ? **สพฺพตฺถา**ติ ''ตํ, ภิกฺขเว, อตฺตวาทุปาทานํ อุปาทิเยถ, ตํ, ภิกฺขเว, ทิฏฺฐินิสฺสยํ นิสฺสเยถา''ติ เอเตสุปิฯ

๒๔๔. **อตฺตนิ วา สตี**ติ ยสฺส อตฺตโน สนฺตกภาเวน กิญฺจิ อตฺตนิยนฺติ วุเจฺจยฺย, ตสฺมิํ อตฺตนิ สติ, โส เอว ปน อตฺตา ปรมตฺถโต นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ สกฺกา หิ วตฺตุํ พาหิรกปริกปฺปิโต อตฺตา ''ปรมโตฺถ''ติ? สิยา ขนฺธปญฺจกํ เญยฺยสภาวตฺตา ยถา ตํ ฆโฏ, ยทิ ปน ตทญฺญํ นาม กิญฺจิ อภวิสฺส, น ตํ นิยมโต วิปรีตํ สิยาติ? น จ โส ปรมตฺถโต อตฺถิ ปมาเณหิ อนุปลพฺภมานตฺตา ตุรงฺคมวิสาณํ วิยาติฯ **อตฺตนิเย วา ปริกฺขาเร สตี**ติ ''อิทํ นาม อตฺตโน สนฺ

ตก''นฺติ ตสฺส กิญฺจนภาเวน นิจฺฉิเต กิสฺมิญฺจิ วตฺถุสฺมึ สติฯ อตฺตโน อิทนฺติ หิ อตฺตนิยนฺติฯ **อหนฺติ สตี**ติ ''อหํ นามาย''นฺติ อหํการวตฺถุภูเต ปรมตฺถโต นิทฺธาริตสรูเป กิสฺมิญฺจิ สติ ตสฺส สนฺตกภาเวน มมาติ กิญฺจิ คเหตุํ ยุตฺตํ ภเวยฺยฯ **มมาติ สติ ''อห''**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อิติ ปรมตฺถโต อตฺตโน อนุปลพฺภมานตฺตา อตฺตนิยํ กิญฺจิ ปรมตฺถโต นเตฺถวาติ สพฺพสงฺขารานํ อนตฺตตาย อนตฺตนิยตํ, อนตฺตนิยตาย จ อนตฺตกตํ ทเสฺสติฯ **ภูตโต**ติ ภูตตฺถโตฯ **ตถโต**ติ ตถสภาวโตฯ **ถิรโต**ติ ฐิตสภาวโต นิพฺพิการโตฯ

ยสฺมา หุตฺวา น โหตีติ ยสฺมา ปุเพฺพ อสนฺตํ ปจฺจยสมวาเยน หุตฺวา อุปฺปชฺชิตฺวา ปุน ภงฺคุปคเมน น โหติ, ตสฺมา น นิจฺจนฺติ **อนิจฺจํ,** อธุวนฺติ อโตฺถฯ ตโต เอว **อุปฺปาทวยวตฺติโต**ติ อุปฺปชฺชนวเสน นิรุชฺฌนวเสน จ ปวตฺตนโตฯ สภาววิคโม อิธ **วิปริณาโม,** ขณิกตา **ตาวกาลิกตา,** นิจฺจสภาวาภาโว **เอว นิจฺจปฏิเกฺขโป**ฯ อนิจฺจธมฺมา หิ เตเนว อตฺตโน อนิจฺจภาเวน อตฺถโต นิจฺจตํ ปฏิกฺขิปนฺติ นามฯ ตถา หิ วุตฺตํ ''น นิจฺจนฺติ อนิจฺจ''นฺติฯ อุปฺปาทชราภงฺควเสน รูปสฺส นิรนฺตรพาธตาติ ปฏิปีฬนากาเรนสฺส **ทุกฺขตาฯ สนฺตาโป** ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหนํ, ตโต เอวสฺส ทุสฺสหตาย **ทุกฺขมตา**ฯ ติสฺสนฺนํ ทุกฺขตานํ สํสารทุกฺขสฺส จ อธิฏฺฐานตาย **ทุกฺขวตฺถุกตา**ฯ สุขสภาวาภาโว เอว **สุขปฏิเกฺขโป**ฯ **วิปริณามธมฺม**นฺติ ชราย มรเณน จ วิปริณมนสภาวํฯ ยสฺมา อิทํ รูปํ ปจฺจยสมวาเยน อุปฺปาทํ, อุปฺปาทานนฺตรํ ชรํ ปตฺวา อวสฺสเมว ภิชฺชติ, ภินฺนญฺจ ภินฺนเมว, นาสฺส กสฺสจิ สงฺกโมติ ภวนฺตรานุปคมนสงฺขาเตน สงฺกมาภาเวน วิปริณามธมฺมตํ ปากฏํ กาตุํ **''ภวสงฺกนฺติ อุปคมนสภาว''**นฺติ วุตฺตํฯ **ปกติภาววิชหนํ** สภาววิคโม นิรุชฺฌนเมวฯ นฺติ อนิจฺจํ ทุกฺขํ วิปริณามธมฺมํ รูปํฯ **อิมินา**ติ ''โน เหตํ, ภเนฺต''ติ รูปสฺส ตณฺหาทิคฺคาหานํ วตฺถุภาวปฏิเกฺขเปนฯ รูปญฺหิ อุปฺปนฺนํ ฐิตึ มา ปาปุณาตุ, ฐิติปฺปตฺตํ มา ชีรตุ, ชรปฺปตฺตํ มา ภิชฺชตุ, อุทยพฺพเยหิ มา กิลมิยตูติ น เอตฺถ กสฺสจิ วสีภาโว อตฺถิ, สฺวายมสฺส อวสวตฺตนโฏฺฐ อนตฺตตาสลฺลกฺขณสฺส การณํ โหตีติ อาห **''อวสวตฺตนากาเรน รูปํ, ภเนฺต, อนตฺตาติ ปฏิชานนฺตี''**ติฯ นิวาสิการกเวทกอธิฏฺฐายกวิรเหน ตโต สุญฺญตา **สุญฺญโฏฺฐ,** สามิภูตสฺส กสฺสจิ อภาโว **อสฺสามิกโฏฺฐ,** ยถาวุตฺตวสวตฺติภาวาภาโว **อนิสฺสรโฏฺฐ,** ปรปริกปฺปิตอตฺตสภาวาภาโว เอว **อตฺตปฏิเกฺขปโฏฺฐ**ฯ

ยสฺมา อนิจฺจลกฺขเณน วิย ทุกฺขลกฺขณํ, ตทุภเยน อนตฺตลกฺขณํ สุวิญฺญาปยํ, น เกวลํ, ตสฺมา ตทุภเยเนตฺถ อนตฺตลกฺขณวิภาวนํ กตนฺติ ทเสฺสโนฺต **''ภควา หี''ติ**อาทิมาหฯ ตตฺถ **อนิจฺจวเสนา**ติ อนิจฺจตาวเสนฯ **ทุกฺขวเสนา**ติ ทุกฺขตาวเสนฯ **น อุปฺปชฺชตี**ติ น ยุชฺชติฯ ตเมว อยุชฺชมานตํ ทเสฺสตุํ **''จกฺขุสฺส อุปฺปาโทปี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยสฺมา อตฺตวาที อตฺตานํ นิจฺจํ ปญฺญเปติ, จกฺขุํ ปน อนิจฺจํ, ตสฺมา จกฺขุ วิย อตฺตาปิ อนิโจฺจ อาปโนฺนฯ เตนาห **''ยสฺส โข ปนา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **เวตี**ติ วิคจฺฉติ นิรุชฺฌติฯ **อิติ จกฺขุ อนตฺตา**ติ จกฺขุสฺส อุทยพฺพยวนฺตตาย อนิจฺจตา, อตฺตโน จ อตฺตวาทินา อนิจฺจตาย อนิจฺฉิตตฺตา จกฺขุ อนตฺตาฯ

กามํ **อนตฺตลกฺขณสุเตฺต** (สํ. นิ. ๓.๕๙; มหาว. ๒๐) – ''ยสฺมา จ โข, ภิกฺขเว, รูปํ อนตฺตา, ตสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตตี''ติ รูปสฺส อนตฺตตาย ทุกฺขตา วิภาวิตา วิย ทิสฺสติ, ตถาปิ ''ยสฺมา รูปํ อาพาธาย สํวตฺตติ, ตสฺมา อนตฺตา''ติ ปากฏตาย สาพาธตาย รูปสฺส อตฺตสาราภาโว วิภาวิโต, ตโต เอว จ ''น ลพฺภติ รูเป เอวํ เม รูปํ โหตุ, เอวํ เม รูปํ มา อโหสี''ติ รูเป กสฺสจิ อนิสฺสรตา, ตสฺส จ อวสวตฺตนากาโร ทสฺสิโตติ อาห **''ทุกฺขวเสน อนตฺตตํ ทเสฺสตี''**ติฯ **ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺข**นฺติ ยํ วตฺถุ อนิจฺจํ, ตํ ทุกฺขํ อุทยพฺพยปฏิปีฬิตตฺตา, ยํ ปน นิจฺจํ ตทภาวโต, ตํ สุขํ ยถา ตํ นิพฺพานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ยํ ต**นฺติ การณนิเทฺทโสวายํ, ยสฺมา รูปํ อนิจฺจํ,

ตํ ตสฺมาติ อโตฺถฯ **ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา**ติ เอตฺถ วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อนิจฺจ**นฺติ อิมินา ฆฏาทิ วิย ปจฺจยุปฺปนฺนตฺตา รูปํ อนิจฺจนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ อิมินาว นเยน ''อนตฺตา''ติ วตฺตุํ ลพฺภมาเนปิ **''อนตฺตา''ติ วตฺตา นาม นตฺถิฯ เอวํ ทุกฺขนฺติ วทนฺตี**ติ เอตฺถาปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํ ''อกฺขิสูลาทิวิการปฺปตฺตกาเล วิย ปจฺจยุปฺปนฺนตฺตา ทุกฺขํ รูป''นฺติอาทินาฯ **ทุทฺทสํ ทุปฺปญฺญาปนํ**ฯ ตถา หิ สรภงฺคาทโยปิ สตฺถาโร นาทฺทสํสุ, กุโต ปญฺญาปนาฯ **ตยิทํ** อนตฺตลกฺขณํฯ

ตสฺมาติหาติอาทินา ติยทฺธคตรูปํ ลกฺขณตฺตยํ อาโรเปตฺวา วุตฺตนฺติ อาห **''เอตรหิ อญฺญทาปี''**ติฯ ตํ ปน ยาทิสํ ตาทิสมฺปิ ตถา วุตฺตนฺติ อชฺฌตฺตาทิวิเสโสปิ วตฺตโพฺพฯ **ปิ**-สเทฺทน วา ตสฺสาปิ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ

๒๔๕. อุกฺกณฺฐตีติ นาภิรมติฯ อญฺญตฺถ ''นิพฺพิทา''ติ พลววิปสฺสนา วุจฺจติ, สานุโลมา ปน สงฺขารุเปกฺขา ''วุฎฺฐานคามินี''ติ, สา อิธ กถํ นิพฺพิทา นาม ชาตาติ อาห **''วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนาย หี''**ติอาทิฯ อิมินา สิขาปตฺตนิเพฺพทตาย วุฎฺฐานคามินี อิธ นิพฺพิทานาเมน วุตฺตาติ ทเสฺสติฯ

''โส อนุปุเพฺพน สญฺญคฺคํ ผุสตี''ติ (ที. นิ. ๑.๔๑๔, ๔๑๕) วตฺวา ''สญฺญา โข โปฎฺฐปาท ปฐมํ อุปฺปชฺชติ, ปจฺฉา ญาณ''นฺติ (ที. นิ. ๑.๔๑๖) วุตฺตตฺตา **สญฺญคฺคนฺติ วุตฺตา** โลกิยาสุ ปหานสญฺญาสุ สิขาปตฺตภาวโตฯ **ธมฺมฎฺฐิติญาณนฺติ วุตฺตา** อิทปฺปจฺจยตาทสฺสนสฺส มตฺถกปฺปตฺตีติ กตฺวาฯ ตโต ปรญฺหิ อสงฺขตารมฺมณํ ญาณํ โหติฯ เตนาห – ''ปุเพฺพ โข สุสิม ธมฺมฎฺฐิติญาณํ, ปจฺฉา นิพฺพาเน ญาณ''นฺติ (สํ. นิ. ๒.๗๐)ฯ **ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคนฺติ วุตฺตา** มคฺคาธิคมสฺส ปริปนฺถภูตสพฺพสํกิเลสวิสุทฺธิ ปธานิกสฺส โยคิโน, ปธานภาวนาย วา ชาตํ องฺคนฺติ กตฺวาฯ **ปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ วุตฺตา** ปรมุกฺกํสคตปฎิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิภาวโตฯ **อตมฺมยต**นฺติ เอตฺถ **ตมฺมยตา นาม** ตณฺหา, กามตณฺหาทีสุ ตาย ตาย นิพฺพตฺตตฺตา ตมฺมยํ นาม เตภูมิกปฺปวตฺตํ, ตสฺส ภาโวติ กตฺวาฯ ตสฺสา ตณฺหาย ปริยาทานโต วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนา **อตมฺมยตา**ติ วุจฺจติฯ **นิสฺสายา**ติ ตํ อตมฺมยตํ ปจฺจยํ กตฺวาฯ **อาคมฺมา**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **นานตฺตา**ติ นานาสภาวา พหู อเนกปฺปการาฯ **นานตฺตสิตา**ติ นานารมฺมณนิสฺสิตา รูปาทิวิสยาฯ **เอกตฺตา**ติ เอกสภาวาฯ **เอกตฺตสิตา**ติ เอกํเยว อารมฺมณํ นิสฺสิตาฯ **ตํ นิสฺสายา**ติ ตํ เอกตฺตสิตํ อุเปกฺขํ ปจฺจยํ กตฺวาฯ **เอติสฺสา**ติ เอติสฺสา อุเปกฺขายฯ **ปหานํ โหตี**ติ อญฺญาณุเปกฺขโต ปภุติ สพฺพํ อุเปกฺขํ ปชหิตฺวา ฐิตสฺส ''อตมฺมยตา''ติ วุตฺตาย วุฎฺฐานคามินิวิปสฺสนาย อรูปาวจรสมาปตฺติอุเปกฺขาย วิปสฺสนุเปกฺขาย จ ปหานํ โหตีติ **ปริยาทานนฺติ วุตฺตา**ติฯ สพฺพสงฺขารคตสฺส มุญฺจิตุกมฺยตาปฎิสงฺขานสฺส สิขาปตฺตภาวโต วุฎฺฐานคามินี มุญฺจิตุกมฺยตา ปฎิสงฺขานนฺติ จ วุตฺตาฯ มุทฺธมชฺฌาทิวเสน ปวตฺติอาการมตฺตํ, อตฺถโต **เอกตฺถา** มุญฺจิตุกมฺยตาทโย, **พฺยญฺชนเมว นานํฯ ทฺวีหิ นาเมหี**ติ โคตฺรภุ, โวทานนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ นาเมหิฯ

วิราโคติ มโคฺค, อจฺจนฺตเมว วิรชฺชติ เอเตนาติ **วิราโค,** เตนฯ **มเคฺคน** เหตุภูเตนฯ **วิมุจฺจตี**ติ ปฎิปฺปสฺสทฺธิวิมุตฺติวเสน วิมุจฺจติฯ เตนาห **''ผลํ กถิต''**นฺติฯ

มหาขีณาสโวติ ปสํสาวจนํ ยถา ''มหาราชา''ติฯ ตถา หิ ตํ ปสํสโนฺต สตฺถา **''อยํ วุจฺจติ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ อุกฺขิตฺตปลิโฆ อิติปี''**ติอาทิมาหาติฯ ตทตฺถํ วิวริตุํ **''อิทานิ ตสฺสา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถาภูเตหี**ติ ยาถาวโต ภูเตหิฯ **ทุรุกฺขิปนเฎฺฐนา**ติ ปจฺจุรชเนหิ อุกฺขิปิตุํ อสกฺกุเณยฺยภาเวนฯ นิพฺพานนครปฺปเวเส วิพนฺธเนน ปลิโฆ วิยาติ **ปลิโฆติ วุจฺจติ**ฯ มตฺถกจฺฉิ

โนฺน ตาโล ปตฺตผลาทีนํ อนงฺคโต ตาลาวตฺถุ อสิเว ‘‘สิวา’’ติ สมญฺญา วิยฯ เตนาห **“สีสจฺฉินฺนตาโล วิย กตา”**ติฯ ปุนพฺภวสฺส กรณสีโล, ปุนพฺภวํ วา ผลํ อรหตีติ **โปโนภวิโก**ฯ เอวํภูโต ปน ปุนพฺภวํ เทติ นามาติ อาห **“ปุนพฺภวทายโก”**ติฯ **ปุนพฺภวขนฺธานํ ปจฺจโย**ติ อิมินา ชาติสํสาโรติ ผลูปจาเรน การณํ วุตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **ปริกฺขาติ วุจฺจติ** สนฺตานสฺส ปริกฺขิปนโตฯ **สํกิณฺณตฺตา**ติ สพฺพโส กิณฺณตฺตา วินาสิตตฺตาฯ **คพฺภีรานุคตเฏฺฐนา**ติ คมฺภีรํ อนุปวิฏฺฐเฏฺฐนฯ **ลุญฺจิตฺวา**ติ อุทฺธริตฺวาฯ **เอตานี**ติ กามราคสโญฺญชนาทีนิฯ **อคฺคฬาติ วุจฺจนฺติ** อวธารณเฏฺฐนฯ อคฺคมเคฺคน ปติโต มานทฺธโช เอตสฺสาติ **ปติตมานทฺธโช**ฯ อิตรภาโรโรปนสฺส ปุริมปเทหิ ปกาสิตตฺตา **“มานภารเสฺสว โอโรปิตตฺตา ปนฺนภาโรติ อธิเปฺปโต”**ติ วุตฺตํฯ **มานสํโยเคเนว วิสํยุตฺตตฺตา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ปญฺจปิ ขเนฺธ อวิเสสโต อสฺมีติ คเหตฺวา ปวตฺตมาโน ‘‘อสฺมิมาโน’’ติ อธิเปฺปโตติ วุตฺตํ **“รูเป อสฺมีติ มาโน”**ติอาทิฯ

นครทฺวารสฺส ปริสฺสยปฏิพาหนตฺถเญฺจว โสภนตฺถญฺจ อุโภสุ ปเสฺสสุ เอสิกตฺถเมฺภ นิขณิตฺวา ฐเปนฺตีติ อาห **“นครทฺวาเร อุสฺสาปิเต เอสิกตฺถเมฺภ”**ติฯ ปาการวิทฺธํสเนเนว ปริกฺขาย ภูมิสมกรณํ โหตีติ อาห **“ปาการํ ภินฺทโนฺต ปริกฺขํ สํกิริตฺวา”**ติฯ **เอวนฺ**ติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ สโนฺต สํวิชฺชมาโน กาโย ธมฺมสมูโหติ **สกฺกาโย,** อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํฯ **ทฺวตฺตึส กมฺมการณา** ทุกฺขกฺขเนฺธ อาคตาฯ อกฺขิโรคสีสโรคาทโย **อฏฺฐนวุติ โรคา**ฯ ราชภยาทีนิ **ปญฺจวีสติ มหาภยานิ**ฯ

๒๔๖. **อนธิคมนียวิญฺญาณต**นฺติ ‘‘อิทํ นาม นิสฺสาย อิมินา นาม อากาเรน ปวตฺตตี’’ติ เอวํ ทุวิเญฺญยฺยจิตฺตตํฯ **อเนฺวส**นฺติ ปจฺจเตฺต เอกวจนนฺติ อาห **“อเนฺวสโนฺต”**ติฯ **สโตฺตปิ ตถาคโตติ วุจฺจติ** ‘‘ตถาคโต ปรํ มรณา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖๕) วิยฯ สโตฺต หิ ยเถโก กมฺมกิเลเสหิ อิตฺถตฺตํ อาคโต, ตถา อปโรปิ อาคโตติ ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ **อุตฺตมปุคฺคโล**ติ ภควนฺตํ สนฺธาย วทติฯ **ขีณาสโวปี**ติ โย โกจิ ขีณาสโวปิ ‘‘ตถาคโต’’ติ อธิเปฺปโตฯ โสปิ หิ ยเถโก จตูสุ สติปฏฺฐาเนสุ สูปฏฺฐิตจิโตฺต สตฺต โพชฺฌเงฺค ยถาภูตํ ภาเวตฺวา อนุตฺตรํ อรหตฺตํ อาคโต อธิคโต, ตถา อปโรปิ อาคโตติ ‘‘ตถาคโต’’ติ วุจฺจติฯ **อสํวิชฺชมาโน**ติ ปรมตฺถโต อนุปลพฺภนีโยฯ **อวิเนฺทโยฺย**ติ น วินฺทิตโพฺพ, ทุวิเญฺญโยฺยติ อโตฺถฯ

ตถาคโต สโตฺต ปุคฺคโลติ น ปญฺญเปมิ ปรมตฺถโต สตฺตเสฺสว อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ **กึ ปญฺญเปสฺสามิ** ปญฺญตฺติอุปาทานสฺสปิ ธรมานกสฺส อภาวโตฯ ‘‘อนุปฺปาโท เขมํ, อนุปฺปตฺติ เขม’’นฺติอาทินา อสงฺขตาย ธาตุยา ปกฺขนฺธนวเสน ปวตฺตํ อคฺคผลสมาปตฺติอตฺถํ **วิปสฺสนาจิตฺตํ วา**ฯ

ตุจฺฉาติ กรเณ นิสฺสกฺกวจนนฺติ อาห **“ตุจฺฉเกนา”**ติฯ วินยตีติ วินโย, โส เอว **เวนยิโก**ฯ **ตถา ม**นฺติ ตถาภูตํ มํฯ ปรมตฺถโต วิชฺชมานสฺส หิ สตฺตสฺส อภาวํ วทโนฺต สตฺตวินาสปญฺญาปโก จ นาม สิยา, อหํ ปน ปรมตฺถโต อวิชฺชมานํ ตํ ‘‘นตฺถี’’ติ วทามิฯ ยถา จ โลโก โวหรติ, ตเถว ตํ โวหรามิ, ตถาภูตํ มํ เย สมณพฺราหฺมณา ‘‘เวนยิโก สมโณ โคตโม’’ติ วทนฺตา อสตา ตุจฺฉา มุสา อภูเตน อพฺภาจิกฺขนฺตีติ โยชนาฯ อปฺปฏิสนฺธิกสฺส ขีณาสวสฺส จริมจิตฺตํ นิรุปาทานโต อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท ปรินิพฺพุตํ อิทํ นาม นิสฺสิตนฺติ น ปญฺญายตีติ วทโนฺต กิเมตฺตาวตา อุเจฺฉทวาที ภเวยฺย, นาหํ กทาจิปิ อตฺถิ, นาปิ โกจิ อตฺถีติ วทามิฯ เอวํ สเนฺต กึ นิสฺสาย เต โมฆปุริสา สโต สตฺตสฺส นาม อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปตีติ วทนฺตา อสตา…เป.… อพฺภาจิกฺขนฺตีติ อยเมตฺถ อธิปฺปาโยฯ

มหาโพธิมณฺฑมฺหีติ โพธิมณฺฑคฺคหเณน สตฺตสตฺตาหมาหฯ เตน ธมฺมจกฺกปวตฺตน โต (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๗; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ปุเพฺพ วุตฺตํ ตนฺติเทสนํ วทติ ฯ **จตุสจฺจเมว ปญฺญเปมี**ติ เอเตน สจฺจวิมุตฺตา สตฺถุเทสนา นตฺถีติ ทเสฺสติฯ เอตฺถ จ – ‘‘ปุเพฺพ เจว เอตรหิ จ ทุกฺขเญฺจว ปญฺญเปมิ ทุกฺขสฺส จ นิโรธ’’นฺติ วทโนฺต ภควา นาหํ กทาจิปิ ‘‘อตฺตา อุจฺฉิชฺชติ, วินสฺสตี’’ติ วา, ‘‘อตฺตา นาม โกจิ อตฺถี’’ติ วา วทามิฯ เอวํ สเนฺต กึ นิสฺสาย เต โมฆปุริสา ‘‘สโต สตฺตสฺส อุเจฺฉทํ วินาสํ วิภวํ ปญฺญเปตี’’ติ อสตา ตุเจฺฉน อพฺภาจิกฺขนฺตีติ ทเสฺสติฯ **ปเร**ติ อมามกา, มม โอวาทสฺส อภาชนภูตาติ อโตฺถติ อาห **‘‘สจฺจานิ…เป…. อสมตฺถปุคฺคลา’’**ติฯ **อธิปฺปาเยนา**ติ อิมินา เตสํ อธิปฺปายมตฺตํ, โรสนวิเหสนานิ ปน ตถาคตสฺส อากาสสฺส วิลิขนํ วิย น สมฺภวนฺติเยวาติ ทเสฺสติฯ อาหนติ จิตฺตนฺติ **อาฆาโต**ฯ อปฺปตีตา โหนฺติ เอเตนาติ **อปฺปจฺจโย**ฯ จิตฺตํ น อภิราธยตีติ **อนภิรทฺธิฯ อตุฏฺฐี**ติ ตุฏฺฐิปฏิปโกฺข ตถาปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท, โกโธ เอว วาฯ

ปเรติ อเญฺญ เอกเจฺจฯ อานนฺทนฺติ ปโมทนฺติ เอเตนาติ **อานโนฺท,** ปีติยา เอเวตํ อธิวจนํฯ โสภนมนตา **โสมนสฺสํ,** เจตสิกสุขเสฺสตํ อธิวจนํฯ อุปฺปิลติ ปุริมาวตฺถาย ภิชฺชติ วิเสสํ อาปชฺชตีติ อุปฺปิลํ, ตเทว อุปฺปิลาวิตํ, ตสฺส ภาโว **อุปฺปิลาวิตตฺตํ**ฯ ยาย อุปฺปนฺนาย กายจิตฺตํ วาตปูริตภตฺตา วิย อุทฺธุมายนาการปฺปตฺตํ โหติ, ตสฺสา เคหสฺสิตาย โอทคฺคิยปีติยา เอตํ อธิวจนํฯ **สจฺจานิ ปฏิวิชฺฌิตุํ อสมตฺถา**ติ ทุกฺขเมว อุปฺปชฺชติ นิรุชฺฌติ จ, น อโญฺญ สโตฺต นาม อตฺถีติ เอวํ ชานิตุํ อสมตฺถา ‘‘อตฺตา นาม อตฺถี’’ติ เอวํทิฏฺฐิโน อปฺปหีนวิปลฺลาสาฯ อุตฺตมํ ปสาทนียฏฺฐานํ **ตถาคตมฺปิ อโกฺกสนฺติ,** กิมงฺคํ ปน ภิกฺขูติ อธิปฺปาโยฯ

๒๔๗. อนตฺตนิเยปิ ขนฺธปญฺจเก มิจฺฉาคาหวเสน อตฺตนิยสญฺญาย ปวตฺตสฺส ฉนฺทราคสฺส ปหานํฯ **อมฺหากํ เนว อตฺตา**ติ ยสฺมา รูปเวทนาทิเยว อตฺตคฺคาหวตฺถุ ตพฺพินิมุตฺตสฺส โลภเนยฺยสฺส อภาวโตฯ เอตํ ติณกฏฺฐสาขาปลาสํ น อมฺหากํ รูปํ, น วิญฺญาณํ, ตสฺมา อมฺหากํ เนว อตฺตาติ โยชนาฯ อชฺฌตฺติกสฺส วตฺถุโน เนว อตฺตาติ ปฏิกฺขิตฺตตฺตา พาหิรวตฺถุ อตฺตนิยภาเวน ปฏิกฺขิตฺตํ โหตีติ อาห **‘‘อมฺหากํ จีวราทิปริกฺขาโรปิ น โหตี’’**ติฯ **ขนฺธปญฺจกํเยวา**ติ พาหิรวตฺถุํ นิทสฺสนํ กตฺวา ขนฺธปญฺจกํเยว **น ตุมฺหากนฺติ ปชหาเปติฯ น อุปฺปาเฏตฺวา** กนฺทํ วิยฯ **น ลุญฺจิตฺวา วา** เกเส วิยาติฯ อิมินา รูปาทีนํ นามมุเขน ปหานํ อิจฺฉนฺติฯ อุลฺลิงฺคิตมตฺถํ **ฉนฺทราควินเยน ปชหาเปตี**ติ สรูปโต ทเสฺสติฯ

๒๔๘. ‘‘ตํ กึ มญฺญถ, ภิกฺขเว, รูปํ นิจฺจํ วา’’ติอาทิ เทสนา **ติปริวฏฺฏํฯ ยาว อิมํ ฐานน**ฺติ ‘‘เอวํ สฺวากฺขาโต’’ติ ยาวายํ ปาฬิปเทโสฯ สุวิเญฺญยฺยภาเวน อกฺขาตตฺตาปิ **สฺวากฺขาโต**ติ อาห **‘‘สุกถิตตฺตา เอว อุตฺตาโน วิวโฏ ปกาสิโต’’**ติฯ ติริยํ วิทารเณน **ฉินฺนํ,** ทีฆโส ผาลเนน **ภินฺนํ,** ตโต เอว ตตฺถ ตตฺถ สิพฺพิตคณฺฐิกตชิณฺณวตฺถํ ปิโลติกา, ตทภาวโต **ฉินฺนปิโลติโก,** ปิโลติกรหิโตติ อโตฺถฯ อิริยาปถ-สณฺฐปนอวิชฺชมานฌาน-วิปสฺสนานิ ฉินฺนาย อวิชฺชมานาย ปฏิปตฺติยา สิพฺพนคณฺฐิกรณสทิสานิ, ตาทิสํ อิธ นตฺถีติ อาห **‘‘น เหตฺถ…เป. … อตฺถี’’**ติฯ **ปติฏฺฐาตุํ น ลภตี**ติ เปสเลหิ สทฺธึ สํวาสวเสนปิ ปติฏฺฐาตุํ น ลภติ, วิเสสาธิคมวเสน ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

การณฺฑวํ นิทฺธมถาติ วิปนฺนสีลตาย กจวรภูตํ ปุคฺคลํ กจวรมิว นิรเปกฺขา อปเนถฯ **กสมฺพุญฺจาปกสฺสถา**ติ กสฏภูตญฺจ นํ ขตฺติยาทีนํ มชฺฌคตํ สมฺภินฺนํ ปคฺฆริตกุฏฺฐํ จณฺฑาลํ วิย อปกสฺสถ นิกฺกฑฺฒถฯ กึ การณํ? สงฺฆาราโม นาม สีลวนฺตานํ กโต, น ทุสฺสีลานํ, ยโต เอตเทวฯ **ตโต ปลาเป วาเหถ, อสฺสมเณ สมณมานิเน**ติ ยถา ปลาปา อโนฺตสารรหิตา

อตณฺฑุลา พหิ ถุเสน วีหิ วิย ทิสฺสนฺติ, เอวํ ปาปภิกฺขู อโนฺตสีลรหิตาปิ พหิ กาสาวาทิปริกฺขาเรน ภิกฺขู วิย ทิสฺสนฺติ, ตสฺมา ''ปลาปา''ติ วุจฺจนฺติ, เต ปลาเป วาเหถ โอธุนาถ วิธมถฯ ปรมตฺถโต อสฺสมเณ เวสมตฺเตน สมณมานิเน เอวํ **นิทฺธมิตฺวาน...เป.... ปติสฺสตา**ติฯ ตตฺถ **กปฺปยโวฺห**ติ กเปฺปถ, กโรถาติ วุตฺตํ โหติฯ **ปติสฺสตา**ติ ปติ ปติ สตา สมฺปชานนฺตา สุฏฺฐุ ปชานนฺตาฯ **ปติสฺสตา** วา สปฺปติสฺสา อญฺญมญฺญํ สคารวาฯ อเถวํ สุทฺธา สุเทฺธหิ สํวาสํ กเปฺปนฺตา ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน **สมคฺคา**ฯ อนุกฺกเมน ปริปากคตปญฺญตาย **นิปกา**ฯ สพฺพเสฺสวิมสฺส ทุกฺขวฏฺฏสฺส **อนฺตํ กริสฺสถ,** ปรินิพฺพานํ ปาปุณิสฺสถาติ อโตฺถฯ

วฏฺฏํ เตสํ นตฺถิ ปญฺญาปนาย สพฺพโส สมุจฺฉินฺนวฏฺฏมูลกตฺตาฯ

ธมฺมํ อนุสฺสรนฺติ, ธมฺมสฺส วา อนุสฺสรณสีลาติ **ธมฺมานุสาริโน**ฯ เอวํ **สทฺธานุสาริโน**ปิ เวทิตพฺพาฯ **ปฏิปนฺนสฺสา**ติ ปฏิปชฺชมานสฺส, โสตาปตฺติมคฺคโฏฺฐปิ อธิเปฺปโตฯ **อธิมตฺตน**ฺติ พลวํฯ **ปญฺญาวาหี**ติ ปญฺญํ วาเหติ, ปญฺญา วา อิมํ ปุคฺคลํ วหตีติ ปญฺญาวาหีติปิ วทนฺติฯ **ปญฺญาปุพฺพงฺคม**นฺติ ปญฺญํ ปุเรจาริกํ กตฺวาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล ปญฺญาสงฺขาเตน ธเมฺมน สรติ อนุสฺสรตีติ **ธมฺมานุสารี**ฯ **สทฺธาวาหี**ติ สทฺธํ วาเหติ, สทฺธา วา อิมํ ปุคฺคลํ วหตีติ สทฺธาวาหีติปิ วทนฺติฯ **สทฺธาปุพฺพงฺคม**นฺติ สทฺธํ ปุเรจาริกํ กตฺวาฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ เอวรูโป ปุคฺคโล สทฺธาย สรติ อนุสฺสรตีติ สทฺธานุสารีฯ **สทฺธามตฺตน**ฺติ ''อิติปิ โส ภควา''ติอาทินา พุทฺธสุพุทฺธตาย สทฺทหนมตฺตํฯ มตฺต-สเทฺทน อเวจฺจปฺปสาทํ นิวเตฺตติฯ **เปมมตฺตน**ฺติ ยถาวุตฺตสทฺธานุสาเรน อุปฺปนฺนํ ตุฏฺฐิมตฺตํฯ สิเนโหติ เกจิฯ **เอวํ วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนานนฺติ** กลาปสมฺมสนาทิวเสน อารทฺธวิปสฺสนานํฯ **เอกา สทฺธา**ติ วิปสฺสนานุสาเรน สฺวากฺขาตธมฺมตา สิทฺธา, ตโต เอว เอกา เสฏฺฐา อุฬารา สทฺธา อุปฺปชฺชติฯ **เอกํ เปม**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สเคฺค ฐปิตา วิย โหนฺตี**ติ เตสํ สทฺธาเปมานํ สคฺคสํวตฺตนิยตาย อพฺยภิจารีภาวมาหฯ **จูฬโสตาปโนฺนติ วทนฺติ** เอกเทเสน สจฺจานุโพเธ ฐิตตฺตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

อลคทฺทูปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. วมฺมิกสุตฺตวณฺณนา

๒๔๙. **ปิยวจน**ฺติ ปิยสมุทาจาโรฯ วิญฺญุชาติกา หิ ปรํ ปิเยน สมุทาจรนฺตา ''ภว''นฺติ วา, ''เทวานํ ปิโย''ติ วา, ''อายสฺมา''ติ วา สมุทาจรนฺติ, ตสฺมา สมฺมุขา สโมฺพธนวเสน ''อาวุโส''ติ, ติโรกฺขํ ''อายสฺมา''ติ อยมฺปิ สมุทาจาโรฯ มหากสฺสปอุรุเวลกสฺสปาทโย อเญฺญปิ กสฺสปนามกา อตฺถีติ **''กตรสฺส กสฺสปสฺสา''**ติ ปุจฺฉนฺติฯ **รญฺญา**ติ โกสลรญฺญาฯ **''สญฺชานิสู''**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **''อยํ ปนา''**ติอาทิ อารทฺธํฯ **อสฺสา**ติ กุมารกสฺสปสฺส, ''สญฺชานิสู''ติ วุตฺตสญฺชานนสฺส วาฯ **ปุญฺญานิ กโรโนฺต**ติ กปฺปสตสหสฺสํ เทเวสุ จ มนุเสฺสสุ จ นิพฺพตฺติตฺวา ทานาทีนิ ปุญฺญานิ ภาเวโนฺตฯ **โอสกฺกเนฺต**ติ ปริหายมาเนฯ **ปฐม**นฺติ กุมาริกากาเลฯ **สตฺถา อุปาลิเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสิ** ตํ อธิกรณํ วินยกเมฺมเนวสฺสา ภิกฺขุนิยา ปพฺพชฺชาย อโรคภาวํฯ

ปญฺญตฺติวิภาวนาติ ''อนฺธวน''เนฺตฺวว ปญฺญายมานสฺส วิภาวนาฯ **โอลียตี**ติ สงฺกุจติ สณิกํ วตฺตติฯ **ภาณโก**ติ สรภาณโกฯ **ยํ อตฺถิ, ตํ คเหตฺวา**ติ อิทานิ ปริเยสิตพฺพฏฺฐานํ นตฺถิ, ยถาคตํ ปน ยํ อตฺถิ, ตํ คเหตฺวาฯ **พลวคุเณ**ติ อธิมตฺตคุเณฯ กสฺสปภควโต กาเล นิรุฬฺหสมญฺญาวเสน วจนสนฺตติยา อวิเจฺฉเทน จ อิมสฺมิมฺปิ พุทฺธุปฺปาเท ตํ ''อนฺธวน''เนฺตฺวว

ปญฺญายิตฺถ, อุปรูปริวฑฺฒมานาย ปถวิยา อุปริ รุกฺขคจฺฉาทีสุ สญฺชายเนฺตสุปีติฯ **เสกฺขปฏิปทนฺ**ติ เสกฺขภาวาวหํ วิสุทฺธิปฏิปตฺตึฯ

อญฺญตร-สโทฺท อปากเฏ วิย ปากเฏปิ วตฺตติ เอก-สเทฺทน สมานตฺถตฺตาติ ทเสฺสตุํ **"อภิชานาตี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ภยเภรวทสฺสิตมฺปิ อภิกฺกนฺต-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ อิธ ทเสฺสโนฺต เอวํ เหฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ กตา อตฺถสํวณฺณนา ปรโต ตสฺมึ ตสฺมึ สุตฺตปเทเส ยถารหํ วตฺตพฺพาติ นยทสฺสนํ กโรติฯ กญฺจนสนฺนิภตฺตจตา สุวณฺณวณฺณคฺคหเณน คหิตาติ อธิปฺปาเยนาห **"ฉวิย"**นฺติฯ ฉวิคตา ปน วณฺณธาตุ เอว "สุวณฺณวโณฺณ"ติ เอตฺถ วณฺณคฺคหเณน คหิตาติ อปเรฯ วณฺณียติ กิตฺตียติ อุโคฺฆสนนฺติ **วโณฺณ,** ถุติฯ วณฺณียติ อสงฺกรโต ววตฺถปียตีติ **วโณฺณ,** กุลวโคฺคฯ วณฺณียติ ผลํ เอเตน ยถาสภาวโต วิภาวียตีติ **วโณฺณ,** การณํฯ วณฺณนํ ทีฆรสฺสาทิวเสน สณฺฐหนนฺติ **วโณฺณ,** สณฺฐานํฯ วณฺณียติ อณุมหนฺตาทิวเสน ปมียตีติ **วโณฺณ,** ปมาณํฯ วเณฺณติ วิการมาปชฺชมานํ หทยงฺคตภาวํ ปกาเสตีติ **วโณฺณ,** รูปายตนํฯ เอวํ เตน เตน ปวตฺตินิมิเตฺตน วณฺณ-สทฺทสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ อเตฺถ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

อนวเสสตฺตํ สกลตา เกวลตาฯ **เกวลกปฺปา**ติ เอตฺถ เกจิ อีสํ อสมตฺตา เกวลา เกวลกปฺปาติ วทนฺติ, เอวํ สติ อนวเสสโตฺถ เอว เกวล-สโทฺท สิยาฯ อนตฺถนฺตเรน ปน กปฺป-สเทฺทน ปทวฑฺฒนํ กตฺวา เกวลา เอว เกวลกปฺปาฯ ตถา วา กปฺปนียตฺตา ปญฺญเปตพฺพตฺตา เกวลกปฺปาฯ **เยภุยฺยตา** พหุลภาโวฯ **อพฺยามิสฺสตา** วิชาติเยน อสงฺกโร สุทฺธตาฯ **อนติเรกตา** ตํมตฺตตา วิเสสาภาโวฯ **เกวลกปฺป**นฺติ เกวลํ ทฬฺหํ กตฺวาติ อโตฺถฯ เกวลํ วุจฺจติ นิพฺพานํ สพฺพสงฺขตวิวิตฺตตฺตาฯ เตนาห **"วิสํโยคาทิอเนกโตฺถ"**ติฯ เกวลํ เอตสฺส อธิคตํ อตฺถีติ **เกวลี,** สจฺฉิกตนิโรโธ ขีณาสโวฯ

กปฺป-สโทฺท ปนายํ สอุปสโคฺค อนุปสโคฺค จาติ อธิปฺปาเยน โอกปฺปนียปเท ลพฺภมานํ โอกปฺปสทฺทมตฺตํ นิทเสฺสติ, อญฺญถา กปฺป-สทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเร โอกปฺปนียปทํ อนิทสฺสนเมว สิยาฯ **สมณกเปฺปหี**ติ วินยสิเทฺธหิ สมณโวหาเรหิฯ **นิจฺจกปฺป**นฺติ นิจฺจกาลํฯ **ปญฺญตฺตี**ติ นามํฯ นามเญฺหตํ ตสฺส อายสฺมโต, ยทิทํ กโปฺปติฯ **กปฺปิตเกสมสฺสู**ติ กตฺตริกาย เฉทิตเกสมสฺสุฯ **ทฺวงฺคุลกโปฺป**ติ มชฺฌนฺหิกเวลาย วีติกฺกนฺตาย ทฺวงฺคุลตาวิกโปฺปฯ **เลโส**ติ อปเทโสฯ อนวเสสํ ผริตุํ สมตฺถสฺสปิ โอภาสสฺส เกนจิ การเณน เอกเทสผรณมฺปิ สิยา, อยํ ปน สพฺพโสว ผรีติ ทเสฺสตุํ สมนฺตโตฺถ กปฺป-สโทฺท คหิโตติ อาห **"อนวเสสํ สมนฺตโต"**ติฯ

สมณสญฺญาสมุทาจาเรนาติ "อหํ สมโณ"ติ เอวํ อุปฺปนฺนสญฺญาสมุฏฺฐิเตน สมุทาจาเรน, ตนฺนิมิเตฺตน วา ตโพฺพหาเรนฯ **ปุพฺพโยเค**ติ ปุพฺพโยคกถายํฯ **ปปโญฺจ เอสา**ติ เอโส ตุเมฺหสุ อาคเตสุ ยถาปวโตฺต ปฏิสนฺถาโร กถาสมุทาจาโร จ อมฺหากํ ปปโญฺจฯ เอตฺตกมฺปิ อกตฺวา สมณธมฺมเมว กโรมาติ อธิปฺปาโยฯ

อริยภูมึ ปโตฺตติ อนาคามิผลํ อธิคโตฯ ปกฺกุสาติกุลปุตฺตํ สนฺธาย วทติฯ **วิภชิตฺวา**ติ วิภาคํ กตฺวาฯ **ตุริตาลปนวเสนา**ติ ตุริตํ อาลปนวเสนฯ เตน ทุลฺลโภ อยํ สมโณ, ตสฺมา สีฆมสฺส ปโญฺห กเถตโพฺพ, อิมินา จ สีฆํ คนฺตฺวา สตฺถา ปุจฺฉิตโพฺพติ ตุริตํ อาลปีติ ทเสฺสติฯ **"ยถา วา"**ติอาทินา ปน วจนาลงฺการวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ อาลปติฯ **เอวมาหา**ติ "ภิกฺขุ ภิกฺขู"ติ เอวํ ทฺวิกฺขตฺตุํ อโวจฯ

วมฺมิกปริยาเยน กรชกายํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา ทเสฺสนฺตี เทวตา **"อยํ วมฺมิโก"**ติ อาหฯ ตายปน ภาวตฺถสฺส อภาสิตตฺตา สทฺทตฺถเมว ทเสฺสโนฺต **"ปุรโต ฐิตํ...เป.... อยนฺติ อาหา"**ติ

อโวจฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **มณฺฑูกนฺ**ติ ถลมณฺฑูกํฯ โส หิ อุทฺธุมายิกาติ วุจฺจติ, น อุทก มณฺฑูโกฯ ตสฺส นิวาสโต วาโต มา โข พาธยิตฺถาติ **“อุปริวาตโต อปคมฺมา”**ติ วุตฺตํฯ กถํ ปนายํ เทวตา อิมินา นีหาเรน อิเม ปเญฺห เถรสฺส อาจิกฺขีติ? เกจิ ตาว อาหุ – ยถาสุตมตฺถํ อุปมาภาเวน คเหตฺวา อตฺตโน ปฏิภาเนน อุปเมยฺยตฺถํ มนสา จินฺเตตฺวา ตํ ภควาว อิมสฺส อาจิกฺขิสฺสติฯ สา จ เทสนา อตฺถาย หิตาย สุขาย โหตีติ ‘‘อยํ วมฺมิโก’’ติอาทินา อุปมาวเสเนว ปนฺนรส ปเญฺห เถรสฺส อาจิกฺขิฯ กสฺสปสมฺมาสมฺพุทฺธกาเล กิร พาราณสิยํ เอโก เสฏฺฐิ อโฑฺฒ มหทฺธโน มหนฺตํ นิธานํ นิทหิตฺวา ปลิฆาทิอาการานิ กานิจิปิ ลงฺคานิ ตตฺถ ฐเปสิฯ โส มรณกาเล อตฺตโน สหายสฺส พฺราหฺมณสฺส อาโรเจสิ – ‘‘อิมสฺมึ ฐาเน มยา นิธานํ นิทหิตํ, ตํ มม ปุตฺตสฺส วิญฺญุตํ ปตฺตสฺส ทเสฺสตี’’ติ วตฺวา กาลมกาสิฯ พฺราหฺมโณ สหายกปุตฺตสฺส วิญฺญุตํ ปตฺตกาเล ตํ ฐานํ ทเสฺสสิฯ โส นิขนิตฺวา สพฺพปจฺฉา นาคํ ปสฺสิ, นาโค อตฺตโน ปุตฺตํ ทิสฺวา ‘‘สุเขเนว ธนํ คณฺหตู’’ติ อปคจฺฉิฯ สฺวายมโตฺถ ตทา โลเก ปากโฏ ชาโตฯ อยํ ปน เทวตา ตทา พาราณสิยํ คหปติกุเล นิพฺพตฺติตฺวา วิญฺญุตํ ปโตฺต สตฺถริ ปรินิพฺพุเต อุรํ ทตฺวา สาสเน ปพฺพชิโต ปญฺจหิ สหายกภิกฺขูหิ สทฺธึ สมณธมฺมมกาสิฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ปญฺจ ภิกฺขู นิเสฺสณึ พนฺธิตฺวา’’ติอาทิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ยถาสุตมตฺถํ อุปมาภาเวน คเหตฺวา’’ติอาทิฯ อปเร ปน ‘‘เทวตา อตฺตโน ปฏิภาเนน อิเม ปเญฺห เอวํ อภิสงฺขริตฺวา เถรสฺส อาจิกฺขี’’ติ วทนฺติฯ **เทวปุเตฺต นิสฺสกฺกํ** เทวปุตฺตปญฺหตฺตา ตสฺส อตฺถสฺสฯ

๒๕๑. จตูหิ มหาภูเตหิ นิพฺพโตฺตติ **จาตุมหาภูติโก**ฯ เตนาห **“จตุมหาภูตมยสฺสา”**ติฯ **วมติ** อุคฺคิรโนฺต วิย โหตีติ อโตฺถฯ **วนฺตโก**ติ อุจฺฉฑฺฑกโกฯ **วนฺตุสฺสโย**ติ อุปจิกาหิ วนฺตสฺส มตฺติกาปิณฺฑสฺส อุสฺสยภูโตฯ **วนฺตสิเนหสมฺพโทฺธ**ติ วเนฺตน เขฬสิเนเหน สมฺปิณฺฑิโตฯ **อสุจิกลิมลํ วมตี**ติ เอตฺถ มุขาทีหิ ปาณกานํ นิคฺคมนโต ปาณเก วมตีติ อยมฺปิ อโตฺถ ลพฺภเตวฯ **อริเยหิ วนฺตโก**ติ กายภาวสามเญฺญน วุตฺตํฯ ทุกฺขสจฺจปริญฺญาย วา สพฺพสฺสปิ เตภูมกธมฺมชาตสฺส ปริญฺญาตตฺตา สโพฺพปิ กาโย อริเยหิ ฉนฺทราคปฺปหาเนน วโนฺต เอวฯ **ตํ สพฺพนฺ**ติ เยหิ ตีหิ อฏฺฐิสเตหิ อุสฺสิโต, เยหิ นฺหารูหิ สมฺพโทฺธ, เยหิ มํเสหิ อวลิโตฺต, เยน อลฺลจเมฺมน ปริโยนโทฺธ, ยาย ฉวิยา รญฺชิโต, ตํ อฏฺฐิอาทิสพฺพํ อจฺจนฺตเมว ชิคุจฺฉิตฺวา วิรตฺตตายวนฺตเมวฯ **“ยถา จา”**ติอาทินา วตฺตโพฺพปมโตปิ วมฺมิโก วิย วมฺมิโกติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ

สมฺภวติ เอตสฺมาติ สมฺภโว, มาตาเปตฺติโก สมฺภโว เอตสฺสาติ **มาตาเปตฺติกสมฺภโว**ฯ ตสฺสฯ อุปจิยติ เอเตนาติ อุปจโย’ โอทนกุมฺมาสํ อุปจโย เอตสฺสาติ **โอทนกุมฺมาสูปจโย**ฯ ตสฺสฯ อธุวสภาวตาย **อนิจฺจธมฺมสฺส,** เสทคูถ-ปิตฺต-เสมฺหาทิ-ธาตุโกฺขภ-ครุภาวทุคฺคนฺธานํ วิโนทนาย **อุจฺฉาเทตพฺพธมฺมสฺส,** ปริโต สมฺพาหเนน **ปริมทฺทิตพฺพธมฺมสฺส,** ขเณ ขเณ ภิชฺชนสภาวตาย **เภทนธมฺมสฺส,** ตโต เอว วิกิรณสภาวตาย **วิทฺธํสนธมฺมสฺสา**ติ ธมฺม-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ **ตนุวิเลปเนนา**ติ กายาวเลปเนน อุจฺฉาทนวิเลปเนนฯ **องฺคปจฺจงฺคาพาธวิโนทนตฺถายา**ติ ตาทิสสมุฏฺฐาน-สรีรวิการวิคมายฯ ยสฺมา สุกฺกโสณิตํ อาหาโร, อุจฺฉาทนํ ปริมทฺทนญฺจ ยถารหํ อุปฺปาทสฺส, วุฑฺฒิยา จ ปจฺจโย, ตสฺมา อาห **“มาตาเปตฺติก…เป…. กถิโต”**ติฯ **อุจฺจาวจภาโว**ติ ยถารหํ โยเชตโพฺพ – โอทนกุมฺมาสูปจย-อุจฺฉาทนปริมทฺทนคฺคหเณหิ **อุจฺจภาโว, วฑฺฒี**ฯ มาตาเปตฺติกสมฺภวคฺคหเณน **สมุทโย**ฯ อิตเรหิ **อวจภาโว, ปริหานิ, อตฺถงฺคโม** ปกาสิโตฯ องฺคปจฺจงฺคานํ สณฺฐปนมฺปิ หิ วฏฺฏปจฺจยตฺตา วฏฺฏนฺติฯ

โกโธ ธูโมติ เอตฺถ ธูมปริยาเยน โกธสฺส วุตฺตตฺตา ธูม-สโทฺท โกเธ วตฺตตีติ วุตฺตํ **"ธูโม วิย ธูโม"**ติฯ **ภสฺมนีติ ภสฺมํฯ โมสวชฺช**นฺติ มุสาวาโทฯ ธูโม เอว **ธูมายิต**ํฯ อิจฺฉา ธูมายิตํ เอติสฺสาติ **อิจฺฉาธูมายิตา,** ปชาฯ อิจฺฉาธูมายิตสทฺทสฺส ตณฺหาย วุตฺติ วุตฺตนโย เอวฯ **ธูมายโนฺต**ติ วิตกฺกสนฺตาเปน สํตเปฺปโนฺต, วิตเกฺกโนฺตติ อโตฺถฯ **ปลิโป**ติ ทุกฺกรมหากทฺทมํฯ **ติมูลน**ฺติ ตีหิ มูเลหิ ปติฏฺฐิตํ วิย อจลํ ปวตฺตนฺติ วุตฺตํฯ **รโช จ ธูโม จ มยา ปกาสิตา**ติ รชสภาวกรณเฏฺฐน ''รโช''ติ จ ธูมสภาวกรณเฏฺฐน ''ธูโม''ติ จ มยา ปกาสิตาฯ **ปกติธูโม** วิย อคฺคิสฺส กิเลสคฺคิชาลสฺส ปญฺญาณภาวโตฯ **ธมฺมเทสนาธูโม** ญาณคฺคิสนฺธีปนสฺส ปุพฺพงฺคมภาวโตฯ **อยํ รตฺติํ ธูมายนา**ติ ยา ทิวา กตฺตพฺพกมฺมเนฺต อุทฺทิสฺส รตฺติยํ อนุวิตกฺกนา, อยํ รตฺติํ ธูมายนาฯ

สตฺตนฺนํ ธมฺมานนฺติ อิทํ สุเตฺต (จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๘) อาคตนเยน วุตฺตํฯ สุตฺตญฺจ ตถา อาราธนเวเนยฺยชฺฌาสยวเสนฯ ตเทกฏฺฐตาย วา ตทญฺญกิเลสานํฯ **สุนฺทรปโญฺญ**ติ ญาตตีรณปหานปริญฺญาย ปญฺญาย สุนฺทรปโญฺญฯ

เอตนฺติ ''สตฺถ''นฺติ เอตํ **อธิวจนํ** สํกิเลสธมฺมานํ สสนโต สมุจฺฉินฺทนโตฯ นฺติ วีริยํฯ **ปญฺญาคติกเมว** ปญฺญาย หิตเสฺสว อธิเปฺปตตฺตาฯ โลกิยาย ปญฺญาย อารมฺภกาเล โลกิยวีริยํ คเหตพฺพํ, โลกุตฺตราย ปญฺญาย ปวตฺติกฺขเณ โลกุตฺตรวีริยํ คเหตพฺพนฺติ โยชนาฯ **อตฺถทีปนา**ติ อุปเมยฺยตฺถทีปนี อุปมาฯ

คามโตติ อตฺตโน วสนคามโตฯ **มเนฺต**ติ อาถพฺพนมเนฺตฯ เต หิ พฺราหฺมณา อรเญฺญ เอว วาเจนฺติ ''มา อเญฺญ อโสฺสสุ''นฺติฯ **ตถา อกาสี**ติ จตฺตาโร โกฏฺฐาเส อกาสิฯ เอวเมตฺถ วมฺมิกปญฺหเสฺสว วเสน อุปมา อาคตา, เสสานํ วเสน เหฏฺฐา วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ

ลงฺคนเฏฺฐน นิวารณเฏฺฐน **ลงฺคี,** ปลิโฆฯ **ญาณมุเข**ติ วิปสฺสนาญาณวีถิยํฯ **ปตตี**ติ ปวตฺตติฯ **กมฺมฏฺฐานอุคฺคหปริปุจฺฉาวเสนา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานสฺส อุคฺคณฺหเนน ตสฺส อตฺถปริปุจฺฉาวเสน เจว วิปสฺสนาสงฺขาต-อตฺถวินิจฺฉย-ปริปุจฺฉาวเสน จฯ สพฺพโส ญาตุํ อิจฺฉา หิ ปริปุจฺฉาฯ วิปสฺสนา จ อนิจฺจาทิโต สพฺพเตภูมกธมฺมานํ ญาตุํ อิจฺฉติฯ เอวํ วิปสฺสนาวเสน อวิชฺชาปหานมาห, อุปริกตฺตพฺพสพฺภาวโต น ตาว มคฺควเสนฯ

วลฺลิอนฺตเร วาติ **วา**-สโทฺท ปํสุอนฺตเร วา มตฺติกนฺตเร วาติ อวุตฺตวิกปฺปโตฺถฯ **จิตฺตาวิลมตฺตโกวา**ติ จิตฺตโกฺขภมตฺตโกวฯ **อนิคฺคหิโต**ติ ปฏิสงฺขานพเลน อนิวาริโตฯ **มุขวิกุลนํ** มุขสโงฺกโจฯ **หนุสโญฺจปนํ ปาเปติ** อโนฺตชปฺปนาวตฺถายํฯ **ทิสา วิโลกนํ ปาเปติ** ยตฺถ พาเธตโพฺพ ฐิโต, ตํทสฺสนตฺถํ นิวารกปริวารณตฺถํฯ **ทณฺฑสตฺถาภินิปาต**นฺติ ทณฺฑสตฺถานํ ปรสฺส อุปริ นิปาตนาวตฺถํฯ เยน โกเธน อนิคฺคหิเตน มาตาทิกํ อฆาเตตพฺพํ อุคฺฆาเตตฺวา ''อยุตฺตํ วต มยา กต''นฺติ อตฺตานมฺปิ หนติ, ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **"ปรฆาตนมฺปิ อตฺตฆาตนมฺปิ ปาเปตี"**ติฯ เยน วา ปรสฺส หญฺญมานสฺส วเสน ฆาตโกปิ ฆาตนํ ปาปุณาติ, ตาทิสสฺส วเสนายมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ โกธสามเญฺญน เหตํ วุตฺตํ **"ปรํ ฆาเตตฺวา อตฺตานํ ฆาเตตี"**ติฯ **ปรมุสฺสทคโต**ติ ปรมุกฺกํสคโตฯ ทฬฺหํ ปริสฺสยมาวหตาย **โกโธว โกธูปายาโส**ฯ เตนาห **"พลวปฺปโตฺต"**ติอาทิฯ

เทฺวธาปถสมา โหติ อปฺปฏิปตฺติเหตุภาวโตฯ

กุสลธมฺมํ น ติฏฺฐติ นีวรเณหิ นิวาริตปรมตฺตาฯ สมถปุพฺพงฺคมํ วิปสฺสนํ ภาวยโต ปฐมํ สมเถน นีวรณวิกฺขมฺภนํ โหติ, วิปสฺสนา ปน ตทงฺควเสเนว ตานิ นีหรตีติ วุตฺตํ **“วิกฺขมฺภนตทงฺควเสนา”**ติฯ

‘‘กุมฺโมว องฺคานิ สเก กปาเล’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๗) กุมฺมสฺส องฺคภาเวน วิเสสโต ปาทสีสานิ เอว วุจฺจนฺตีติ อาห **“ปเญฺจว องฺคานิ โหนฺตี”**ติฯ วิปสฺสนาจารสฺส วุจฺจมานตฺตา อธิการโต สมฺมสนียานเมว ธมฺมานํ อิธ คหณนฺติ **“สเพฺพปิ สงฺขตา ธมฺมา”**ติ วิเสสํ กตฺวาว วุตฺตํฯ เตนาห ภควา ‘‘ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติฯ

สุนนฺติ โกฏฺฏนฺติ เอตฺถาติ **สูนา,** อธิกุฏฺฏนนฺติ อาห **“สูนาย อุปรี”**ติฯ **อสินา**ติ มํสกนฺตเนนฯ **ฆาติยมานา**ติ หญฺญมานา วิพาธิยมานาฯ **วตฺถุกามานํ อุปริ กตฺวา**ติ วตฺถุกาเมสุ ฐเปตฺวา เต อจฺจาธานํ กตฺวาฯ **กนฺติตา**ติ ฉินฺทิตาฯ **โกฏฺฏิตา**ติ พิลโส วิภชิตาฯ **ฉนฺทราคปฺปหาน**นฺติ ฉนฺทราคสฺส วิกฺขมฺภนปฺปหานํฯ

สมฺมตฺตาติ มุจฺฉิตา สมฺมูฬฺหาฯ **นนฺทีราคํ อุปคมฺม วฏฺฏํ วเฑฺฒนฺตี**ติ สมฺมูฬฺหตฺตา เอวอาทีนวํ อปสฺสนฺตา นนฺทีราคสฺส อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ตํ ปริพฺรูเหนฺติฯ **นนฺทีราคพทฺธา**ติ นนฺทีราเค ลคฺคตฺตา เตน พทฺธาฯ **วเฏฺฏ ลคฺคนฺตี**ติ เตภูมเก วเฏฺฏ สชฺชนฺติฯ ตตฺถ สชฺชตฺตา เอว **ทุกฺขํ ปตฺวาปิ น อุกฺกณฺฐนฺติ** น นิพฺพินฺทนฺติฯ อิธ อนวเสสปฺปหานํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“จตุตฺถมเคฺคน นนฺทีราคปฺปหานํ กถิต”**นฺติฯ

อนงฺคณสุเตฺต (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๓) **ปกาสิโต เอว** ‘‘ฉนฺทาทีหิ น คจฺฉนฺตี’’ติอาทินาฯ **“พุโทฺธ โส ภควา”**ติอาทิ ‘‘นโม กโรหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๙, ๒๕๑) วุตฺตนมกฺการสฺส กรณาการทสฺสนํฯ **โพธายา**ติ จตุสจฺจสโมฺพธายฯ ตถา ทมถสมถตรณปรินิพฺพานานิ อริยมคฺควเสน เวทิตพฺพานิฯ สมถปรินิพฺพานานิ ปน อนุปาทิเสสวเสนปิ โยเชตพฺพานิฯ **กมฺมฏฺฐานํ อโหสี**ติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ อโหสิฯ **เอตสฺส ปญฺหสฺสา**ติ เอตสฺส ปนฺนรสมสฺส ปญฺหสฺส อโตฺถฯ เอวํ อิตเรสุปิ วตฺตพฺพํ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ ขีณาสวคุเณหิ มตฺถกํ ปาเปโนฺต ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสิ, น ปุจฺฉิตานุสนฺธินาติ อธิปฺปาโยฯ นนุ จ ปุจฺฉาวเสนายํ เทสนา อารทฺธาติ? สจฺจํ อารทฺธา, เอวํ ปน ‘‘ปุจฺฉาวสิโก นิเกฺขโป’’ติ วตฺตพฺพํ, น ‘‘ปุจฺฉานุสนฺธิวเสน นิฏฺฐปิตา’’ติฯ อนฺตรปุจฺฉาวเสน เทสนาย อปริวตฺติตตฺตา อารมฺภานุรูปเมว ปน เทสนา นิฏฺฐปิตาฯ

วมฺมิกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. รถวินีตสุตฺตวณฺณนา

๒๕๒. มหาโควินฺทน ปริคฺคหิตตากิตฺตนํ ตทา มคธราเชน ปริคฺคหิตูปลกฺขณํฯ ตสฺส หิ โส ปุโรหิโตฯ **มหาโควิโนฺท**ติ ปุราตโน เอโก มคธราชาติ เกจิฯ คยฺหตีติ คโห, ราชูนํ คโห **ราชคหํ**ฯ นคร-สทฺทาเปกฺขาย นปุํสกนิเทฺทโสฯ **อเญฺญเปตฺถ ปกาเร**ติ ราชูหิ ทิสฺวา สมฺมา ปติฏฺฐาปิตตฺตา เตสํ คหํ เคหภูตนฺติปิ **ราชคหํ**ฯ อารกฺขสมฺปตฺติอาทินา อนตฺถุปฺปตฺติเหตุตาย อุปคตานํ ปฏิราชูนํ คหํ คหภูตนฺติปิ **ราชคหํ,** อารามรามณียกาทีหิ ราชเต, นิวาสสุขตาทินา สเตฺตหิ มมตฺตวเสน คยฺหติ, ปริคฺคยฺหตีติ วา **ราชคห**นฺติ เอวมาทิเก ปกาเรฯ **พุทฺธกาเล จ จกฺกวตฺติกาเล จา**ติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ **เวฬุํหิ ปริกฺขิตฺตํ อโหสิ,** น ปน เกวลํ กฏฺฐกปวนเมวฯ รโญฺญ อุยฺยานกาเล ปติฏฺฐาปิตอฏฺฏาลกวเสน **อฏฺฏาลกยุตฺตํ**ฯ

ชนนํ ชาติ, ชาติยา ภูมิ ชาติภูมํ, ชายิ วา มหาโพธิสตฺโต เอตฺถาติ ชาติ, สา เอว ภูมีติ ชาติภูมํ, สา อิเมสํ นิวาโสติ **ชาติภูมกา**ติ อาห **“ชาติภูมกาติ ชาติภูมิวาสิโน”**ติฯ กสฺส ปนายํ ชาติภูมีติ อาห **“ตํ โข ปนา”**ติอาทิฯ เตน อนญฺญสาธารณาย ชาติยา อธิเปฺปตตฺตา สเทวเก โลเก สุปากฏภาวโต วิเสสเนน วินาปิ วิสิฏฺฐวิสโยว อิธ ชาติ-สโทฺท วิญฺญายตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **“สพฺพญฺญุโพธิสตฺตสฺส ชาตฎฺฐานสากิยชนปโท”**ติฯ ตตฺถปิ กปิลวตฺถุ สนฺนิสฺสโย ปเทโสติ อาห **“กปิลวตฺถาหาโร”**ติฯ

ครุธมฺมภาววณฺณนา

สากิยมณฺฑลสฺสาติ สากิยราชสมูหสฺสฯ ทสนฺนํ อปฺปิจฺฉกถาทีนํ วตฺถุ ทสกถาวตฺถุ, อปฺปิจฺฉตาทิฯ ตตฺถ สุปฺปติฎฺฐิตตาย ตสฺส ลาภี **ทสกถาวตฺถุลาภีฯ ตตฺถา**ติ ทสกถาวตฺถุสฺมิํฯ

ครุกรณียตาย ธโมฺม ครุ เอตสฺสาติ ธมฺมครุ, ตสฺส ภาโว **ธมฺมครุตา,** ตายฯ **“อชฺฌาสเยน เวทิตโพฺพ”**ติ วตฺวา น เกวลํ อชฺฌาสเยเนว, อถ โข กายวจีปโยเคหิปิ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **“ธมฺมครุตาเยว หี”**ติอาทิมาหฯ **ติยามรตฺติํ ธมฺมกถํ กตฺวา**ติ เอตฺถ ‘‘กุมฺภการสฺส นิเวสเน ติยามรตฺติํ วสโนฺต ธมฺมกถํ กตฺวา’’ติ เอวํ วจนเสสวเสน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อญฺญถา ยถาลาภวเสน อเตฺถ คยฺหมาเน ติยามรตฺติํ ธมฺมกถา กตาติ อาปชฺชติ, น จ ตํ อตฺถิฯ วกฺขติ หิ ‘‘พหุเทว รตฺตินฺติ ทิยฑฺฒยามมตฺต’’นฺติฯ ทสพลาทิคุณวิเสสา วิย ธมฺมคารวเหตุกา ปรหิตปฏิปตฺติปิ สพฺพพุทฺธานํ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย สทิสา เอวาติ อิมสฺส ภควโต ธมฺมคารวกิตฺตเน **“กสฺสโปปิ ภควา”**ติอาทินา กสฺสปภควโต ธมฺมคารวํ ทเสฺสติฯ

จาริกํ นิกฺขมีติ ชนปทจาริกํ จริตุํ นิกฺขมิฯ ชนปทจาริกาย อกาเล นิกฺขนฺตตฺตา โกสลราชาทโย วาเรตุํ อารภิํสุฯ ปวาเรตฺวา หิ จรณํ พุทฺธาจิณฺณํฯ ปุณฺณาย สมฺมาปฏิปตฺติํ ปจฺจาสีสโนฺต ภควา **“กิํ เม กริสฺสสี”**ติ อาหฯ

อนหาโตวาติ ธมฺมสวนุสฺสุเกฺกน สายเนฺห พุทฺธาจิณฺณํ นฺหานํ อกตฺวาวฯ อตฺตหิตปรหิตปฏิปตฺตีสุ เอกิสฺสา ทุวินฺนญฺจ อตฺถิตาสิทฺธา จตุพฺพิธตา ปฏิปตฺติกตา เอว นาม โหตีติ วุตฺตํ **“ปฏิปนฺนโก จ นาม...เป.... จตุพฺพิโธ โหตี”**ติฯ ปฏิเกฺขปปุพฺพโกปิ หิ ปฏิปโนฺน อตฺถโต ปฏิปนฺนโตฺต เอวาติฯ กามํ อตฺตหิตาย ปฏิปโนฺน ตาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สาสนํ โสภติ, น ปน สาสนํ วเฑฺฒติ อโปฺปสฺสุกฺกภาวโต, น จ การุณิกสฺส ภควโต สพฺพถา มโนรถํ ปูเรติฯ ตถา หิ ภควา ปฐมโพธิยํ เอกสฎฺฐิยา จ อรหเนฺตสุ ชาเตสุ – ‘‘จรถ, ภิกฺขเว, พหุชนหิตายา’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๘๖-๘๘; มหาว. ๓๒) ภิกฺขู ปรหิตปฏิปตฺติยํ นิโยเชสิฯ เตน วุตฺตํ **“เอวรูปํ ภิกฺขุํ ภควา น ปุจฺฉติ, กสฺมา? น มยฺหํ สาสนสฺส วุฑฺฒิปเกฺข ฐิโต”**ติฯ

สมุทาโย อปฺปเกน อูโนปิ อนูโน วิย โหตีติ พากุลเตฺถรํ จตฺตฺถราสิโต พหิ กตฺวาปิ **“อสีติมหาเถรา วิยา”**ติ วุตฺตํฯ อสีติมหาเถรสมญฺญา วา อวยเวปิ อฎฺฐสมาปตฺติสามญฺญา วิย ทฎฺฐพฺพาฯ อีทิเส ฐาเน พหูนํ เอกโต กถนํ มหตา กเณฺฐน จ กถนํ สตฺถุ จิตฺตาราธนเมวาติ เตหิ ภิกฺขูหิ ตถา ปฏิปนฺนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เต ภิกฺขู เมฆสทฺทํ สุตฺวา”**ติอาทิมาหฯ **คุณสมฺภาวนายา**ติ วกฺขมานคุณเหตุกาย สมฺภาวนาย สมฺภาวิโต, น เยน เกนจิ กิจฺจสมตฺถตาทินาฯ

ครุธมฺมภาววณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

อปฺปิจฺฉตาทิวณฺณนา

อปฺป-สทฺทสฺส ปริตฺตปริยายตํ มนสิ กตฺวา อาห **“พฺยญฺชนํ สาวเสสํ วิยา”**ติฯ เตนาห **“น หิ ตสฺสา”**ติอาทิฯ **อปฺป**-สทฺท ปเนตฺถ อภาวโตฺถติ สกฺกา วิญฺญาตุํ ‘‘อปฺปาพาธตญฺจ สญฺชานามี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๒๒๕; ๒.๑๓๔) วิยฯ

อตฺริจฺฉตา นาม (อ. นิ. ฏี. ๑.๑.๖๓) อตฺร อตฺร อิจฺฉาติ กตฺวาฯ **อสนฺตคุณสมฺภาวนตา**ติ อตฺตนิ อวิชฺชมานํ คุณานํ วิชฺชมานานํ วิย ปเรสํ ปกาสนาฯ **สโทฺธติ มํ ชโน ชานาตู**ติ วตฺตปฏิปตฺติการกวิเสสลาภีติ ชานาตุ ‘‘วตฺตปฏิปตฺติอาปาถกชฺฌายิตา’’ติ เอวมาทินาฯ **สนฺตคุณสมฺภาวนา**ติ อิจฺฉาจาเร ฐตฺวา อตฺตนิ วิชฺชมานสีลธุตธมฺมาทิคุณวิภาวนาฯ ตา ทิสฺสสฺส หิ ปฏิคฺคหเณ อมตฺตญฺญุตาปิ โหติฯ

คณฺหโนฺตเยว อุมฺมุชฺชิ อเญฺญสํ อชานนฺตานํเยวาติ อธิปฺปาโยฯ

อปฺปิจฺฉตาปธานํ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน จตุพฺพิธํ อิจฺฉาปเภทํ ทเสฺสตฺวา ปุนปิ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน จตุพฺพิธํ อิจฺฉาปเภทํ ทเสฺสโนฺต **“อปโรปิ จตุพฺพิโธ อปฺปิโจฺฉ”**ติอาทิมาหฯ **ทายกสฺส วส**นฺติ ทายกสฺส จิตฺตวสํฯ **เทยฺยธมฺมสฺส วส**นฺติ เทยฺยธมฺมสฺส อปฺปพหุภาวํฯ **อตฺตโน ถาม**นฺติ อตฺตโน ยาปนมตฺตกถามํฯ

เอกภิกฺขุปิ น อญฺญาสิ โสสานิกวเตฺต สมฺมเทว วุตฺติตฺตาฯ **อโพฺพกิณฺณ**นฺติ อวิเจฺฉทํฯ **ทุติโย มํ น ชาเนยฺยา**ติ ทุติโย สหายภูโตปิ ยถา มํ ชานิตุํ น สกฺกุเณยฺย, ตถา สฏฺฐิ วสฺสานิ นิรนฺตรํ สุสาเน วสามิ, ตสฺมา **อหํ อโห โสสานิกุตฺตโม**ฯ

ธมฺมกถาย ชนตํ โขเภตฺวาติ โลมหํสนสาธุการทานเจลุเกฺขปาทิวเสน สนฺนิปติตํ อิตรญฺจ ‘‘กถํ นุ โข อยฺยสฺส สนฺติเกว ธมฺมํ โสสฺสามา’’ติ โกลาหลวเสน มหาชนํ โขเภตฺวาฯ **คโต**ติ ‘‘อยํ โส, เตน รตฺติยํ ธมฺมกถา กตา’’ติ ชานนภเยน ปริยตฺติอปฺปิจฺฉตาย ปริเวณํ คโตฯ

ตโย กุลปุตฺตา วิยาติ ปาจีนวํสทาเย สมคฺควาสํ วุตฺถา ตโย กุลปุตฺตา วิยฯ **ปหายา**ติ ปุพฺพภาเค ตทงฺคาทิวเสน ปจฺฉา อคฺคมเคฺคเนว ปชหิตฺวาฯ

อปฺปิจฺฉตาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ทฺวาทสวิธสโนฺตสวณฺณนา

ปกติทุพฺพลาทีนํ ครุจีวราทีนิ นผาสุภาวาวหานิ สรีรเขทาวหานิ จ โหนฺตีติ ปโยชนวเสน นอตฺริจฺฉตาทิวเสน ตานิ ปริวเตฺตตฺวา ลหุกจีวรปริโภโค น สโนฺตสวิโรธีติ อาห **“ลหุเกน ยาเปโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี”**ติฯ มหคฺฆจีวรํ, พหูนิ วา จีวรานิ ลภิตฺวาปิ ตานิ วิสฺสเชฺชตฺวา ตทญฺญสฺส คหณํ ยถาสารุปฺปนเย ฐิตตฺตา น สโนฺตสวิโรธีติ อาห **“เตสํ…เป. … ธาเรโนฺตปิ สนฺตุโฏฺฐว โหตี”**ติฯ เอวํ เสสปจฺจเยสุปิ ยถาพลยถาสารุปฺปสโนฺตสนิเทฺทเสสุ อปิสทฺทคฺคหเณ อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ **ยถาสารุปฺปสโนฺตโสเยว อโคฺค** อโลภชฺฌาสยสฺส อุกฺกํสนโตฯ

ทฺวาทสวิธสโนฺตสวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ติวิธปวิเวกวณฺณนา

เอโกติ เอกากีฯ **คจฺฉตี**ติ จุณฺณิกอิริยาปถวเสน วุตฺตํฯ **จรตี**ติ วิหารโต พหิ สญฺจารวเสน, **วิหรตี**ติ ทิวาวิหาราทิวเสนฯ **กายวิเวโก**ติ จ เนกฺขมฺมาธิมุตฺตสฺส ภาวนานุโยควเสน วิเวกฏฺฐกายตา, น ฌานวิเวกมตฺตํฯ เตนาห **“เนกฺขมฺมาภิรตาน”**นฺติฯ **ปริสุทฺธจิตฺตาน**นฺติ นีวรณาทิสํกิเลสโต วิสุทฺธจิตฺตานํฯ **ปรมโวทานปฺปตฺตาน**นฺติ วิตกฺกาทิตํตํฌานปฏิปกฺขวิคเมน ปรมํ อุตฺตมํ โวทานํ ปตฺตานํฯ **นิรุปธีน**นฺติ กิเลสุปธิอาทีนํ วิคเมน นิรุปธีนํฯ

ติวิธปวิเวกวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจวิธสํสคฺควณฺณนา

สํสีทติ เอเตนาติ สํสโคฺค, ราโคฯ สวนเหตุโก, สวนวเสน วา ปวโตฺต สํสโคฺค **สวนสํสโคฺค**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **กายสํสโคฺค** ปน กายปรามาโสฯ **อิตฺถี วา**ติ วธู, ยุวตี วาฯ **สนฺธาเนตฺต**นฺติ ปุเพฺพนาปรํ ฆเฏฺตฺวฯ **โสตวิญฺญาณวีถิวเสนา**ติ อิทํ มูลภูตํ สวนํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺส ปิฏฺฐิวตฺตกมโนทฺวาริกชวนวีถีสุ อุปฺปโนฺนปิ ราโค สวนสํสโคฺคเยวฯ **ทสฺสนสํสเคฺค**ปิ เอเสว นโยฯ **อนิตฺถิคนฺธโพธิสโตฺต** ปเรหิ กถิยมานวเสน ปวตฺตสวนสํสคฺคสฺส นิทสฺสนํฯ **ติสฺสทหโร** อตฺตนา สุยฺยมานวเสนฯ ตตฺถ ปฐมํ ชาตเก เวทิตพฺพนฺติ อิตรํ ทเสฺสโนฺต **“ทหโร กิรา”**ติอาทิมาหฯ **กามราเคน วิโทฺธ**ติ ราคสเลฺลน หทเย อปฺปิโต อโนฺต อนุวิโทฺธฯ

โสติ ทสฺสนสํสโคฺคฯ **เอวํ เวทิตโพฺพ**ติ วตฺถุวเสน ปากฏํ กโรติฯ ตสฺมิํ กิร คาเมเยภุเยฺยน อิตฺถิโย อภิรูปา ทสฺสนียา ปาสาทิกา, ตสฺมา เถโร **“สเจ อโนฺตคาเม น จริสฺสสี”**ติ อาหฯ กาลเสฺสว ปวิฏฺฐตฺตา ยาคุํ อทาสิ, ตสฺมา ยาคุเมว คเหตฺวา คจฺฉนฺตํ **“นิวตฺตถ, ภเนฺต, ภิกฺขํ คณฺหาหี”ติ อาหํสุฯ ยาจิตฺวา**ติ ‘‘น มยํ, ภเนฺต, ภิกฺขํ ทาตุกามา นิวเตฺตม, อปิจ อิทํ ภเนฺต การณ’’นฺติ ยาจิตฺวาฯ

อาทิโต ลปนํ **อาลาโป,** วจนปฏิวจนวเสน ปวโตฺต ลาโป **สลฺลาโปฯ ภิกฺขุนิยา**ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตํฯ ยาย กายจิปิ อิตฺถิยา สนฺตกปริโภควเสน อุปฺปนฺนราโคปิ **สโมฺภคสํสโคฺคว**ฯ

ปญฺจวิธสํสคฺควณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

คาหคาหกาทิวณฺณนา

ภิกฺขุโน ภิกฺขูหิ กายปรามาโส กายสมฺพาหนาทิวเสนฯ **กายสํสคฺค**นฺติ กายปรามาสสํสคฺคํฯ **คาหคาหโก**ติ คณฺหนกานํ คณฺหนโกติ อโตฺถฯ **คาหมุตฺตโก**ติ อโยนิโส อามิเสหิ สงฺคณฺหนเกหิ สยํ มุจฺจนโกฯ **มุตฺตคาหโก**ติ ยถาวุตฺตสงฺคหโต มุตฺตานํ สงฺคณฺหนโกฯ **มุตฺตมุตฺตโก**ติ มุจฺจนเกหิ สยมฺปิ มุจฺจนโกฯ **คหณวเสน** สงฺคณฺหนวเสนฯ **อุปสงฺกมนฺติ** ตโต กิญฺจิ โลกามิสํ ปจฺจาสีสนฺตา, น ทกฺขิเณยฺยวเสนฯ ภิกฺขุปเกฺข **คหณวเสนา**ติ ปจฺจยลาภาย สงฺคณฺหนวเสนาติ โยเชตพฺพํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อามิเสนา’’ติอาทินา วุตฺตนเยนฯ

ฐานนฺติ อตฺตโน ฐานาวตฺถํฯ **ปาปุณิตุํ น เทติ** อุปฺปนฺนเมว ตํ ปฏิสงฺขานพเลน นีหรโนฺต วิกฺขเมฺภติฯ เตนาห **“มเนฺตนา”**ติอาทิฯ ยถา ชีวิตุกาโม ปุริโส กณฺหสเปฺปน, อมิเตฺตน วา สห น สํวสติ, เอวํ ขณมตฺตมฺปิ กิเลเสหิ สห น สํวสตีติ อโตฺถฯ

จตุปาริสุทฺธิสีลํ โลกิยํ โลกุตฺตรญฺจฯ ตถา **สมาธิ**ปิฯ วิปสฺสนาย ปาทกา **วิปสฺสนาปาทกา**ติ อฏฺฐสมาปตฺติคฺคหเณน ยถา โลกิยสมาธิ คหิโต, เอวํ วิปสฺสนาปาทกา เอเตสนฺติ **วิปสฺสนาปาทกา**ติ อฏฺฐสมาปตฺติคฺคหเณเนว โลกุตฺตโร สมาธิ คหิโตฯ ยถา หิ จตฺตาริ รูปชฺฌานานิ อธิฏฺฐานํ กตฺวา ปวโตฺต มคฺคสมาธิ วิปสฺสนาปาทโก, เอวํ จตฺตาริ อรูปชฺฌานานิ อธิฏฺฐานํ กตฺวา ปวโตฺตปิฯ สมาปตฺติปริยาโย ปน ปุพฺพโวหาเรน เวทิตโพฺพฯ ปฏิปกฺขสมุเจฺฉทเนน สมฺมา อาปชฺชนโต วา ยถา ‘‘โสตาปตฺติมโคฺค’’ติฯ เอวเมตฺถ สีลสมาธีนมฺปิ มิสฺสกภาโว เวทิตโพฺพ, น ปญฺญาย เอวฯ **วิมุตฺตีติ อริยผล**นฺติ วุตฺตํ ‘‘วิมุตฺติสมฺปโนฺน’’ติ วุตฺตตฺตาฯ ตญฺหิ นิปฺผาทนเฏฺฐน สมฺปาเทตพฺพํ, น นิพฺพานนฺติฯ

เอตฺถ จ อปฺปิจฺฉตาย ลทฺธปจฺจเยน ปริตฺตสฺสติ, สนฺตุฏฺฐตาย ลทฺธา เต อคธิโต อมุจฺฉิโต อาทีนวทสฺสี นิสฺสรณปโญฺญ ปริภุญฺชติ, เอวํภูโต จ กตฺถจิ อลคฺคมานสตาย ปวิเวกํ ปริพฺรูเหโนฺต เกนจิ อสํสโฏฺฐ วิหรติ คหเฏฺฐน วา ปพฺพชิเตน วาฯ โส เอวํ อชฺฌาสยสมฺปโนฺน วีริยํ อารภติ อปฺปตฺตสฺส ปตฺติยา, อนธิคมสฺส อธิคมายฯ อารภโนฺต จ ยถาสมาทินฺนํ อตฺตโน สีลํ ปจฺจเวกฺขติ, ตสฺส สีลสฺส สุปริสุทฺธตํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชติ อวิปฺปฏิสาโร, อยมสฺส **สีลสมฺปทา**ฯ ตสฺส อวิปฺปฏิสารมูลเกหิ ปาโมชฺชปีติปสฺสทฺธิสุเขหิ สมฺมา พฺรูหิตํ จิตฺตํ สมฺมเทว สมาธิยติ, อยมสฺส **สมาธิสมฺปทา**ฯ ตโต ยถาภูตํ ชานํ ปสฺสํ นิพฺพินฺทติ, นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ, วิราคา วิมุจฺจติ, อยมสฺส **ปญฺญาสมฺปทา**ฯ วิมุตฺตจิตฺตตา ปนสฺส **วิมุตฺติสมฺปทา,** ตโต วิมุตฺติโต **ญาณทสฺสน**นฺติ เอเตสํ ทสนฺนํ กถาวตฺถูนํ อนุปุพฺพี เวทิตพฺพาฯ ตสฺส โย ทสหิ กถาวตฺถูหิ สมนฺนาคโม, **อยํ อตฺตหิตาย ปฏิปตฺติ**ฯ ยา เนสํ ปเรสํ สํกิตฺตนํ, อยํ **ปรหิตาย ปฏิปตฺติ**ฯ ตาสุ ปุริมา ญาณปุพฺพงฺคมา ญาณสมฺปยุตฺตา จ, อิตรา กรุณาปุพฺพงฺคมา กรุณาสมฺปยุตฺตา จาติ สพฺพํ ญาณกรุณากณฺฑํ วตฺตพฺพํฯ

ทสหิ กถาวตฺถูหิ กรณภูเตหิ ภิกฺขูนํ โอวาทํ เทติ, ‘‘ภิกฺขุนา นาม อตฺริจฺฉตาทิเก ทูรโต วเชฺชตฺวา สมฺมเทว อปฺปิเจฺฉน ภวิตพฺพ’’นฺติอาทินา ตํ ตํ กถาวตฺถุํ ภิกฺขูนํ อุปทิสตีติ อโตฺถฯ อุปทิสโนฺต หิ ตานิ ‘‘เตหิ ภิกฺขู โอวทตี’’ติ วุโตฺตฯ **โอวทติเยว** สรูปทสฺสนมเตฺตนฯ **สุขุมํ อตฺถํ ปริวเตฺตตฺวา**ติ เอวมฺปิ อปฺปิจฺฉตา โหติ เอวมฺปีติ อปฺปิจฺฉตาทิวเสน อปราปรํ อปฺปิจฺฉตาวุตฺตึ ทเสฺสตฺวา ตตฺถ สุขุมนิปุณํ อปฺปิจฺฉตาสงฺขาตํ อตฺถํ ชานาเปตุํ น สโกฺกติฯ **วิญฺญาเปตี**ติ ยถาวุเตฺตหิ วิเสเสหิ วิญฺญาเปติฯ **การณ**นฺติ เยน การเณน อปฺปิจฺฉตา อิชฺฌติ, ตํ ปน ‘‘มหิจฺฉตาทีสุ เอเต โทสา, อปฺปิจฺฉตาย อยมานิสํโส’’ติอาทีนวานิสํสทสฺสนํ ทฏฺฐพฺพํฯ สมฺมา เหตุนา อปฺปิจฺฉตํ ทเสฺสตีติ **สนฺทสฺสโกฯ คาเหตุ**นฺติ ยถา คณฺหติ, ตถา กาตุํ, ตตฺถ ปฏฺฐเปตุนฺติ อโตฺถฯ **อุสฺสาหชนนวเสนา**ติ ยถา ตํ สมาทานํ นิจฺจลํ โหติ, เอวํ อุโสฺสฬฺหิยา อุปฺปาทนวเสน สมฺมเทว อุเตฺตเชตีติ **สมุเตฺตชโกฯ อุสฺสาหชาเต**ติ อปฺปิจฺฉตาย ชาตุสฺสาเหฯ **วณฺณํ วตฺวา** ตตฺถ สมฺปตฺตึ อายติญฺจ ลพฺภมานคุณํ กิเตฺตตฺวา **สมฺปหํเสติ** สมฺมเทว ปกาเรหิ โตเสตีติ **สมฺปหํสโกฯ** เอวํ สนฺตุฏฺฐิอาทีสุ ยถารหํ โยชนา กาตพฺพาฯ

คาหคาหกาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

ปญฺจลาภวณฺณนา

๒๕๓. สตฺถุ สมฺมุขา เอวํ วโณฺณ อพฺภุคฺคโตติฯ อิมินา ตสฺส วณฺณสฺส ยถาภูตคุณสมุฏฺฐิตตํ ทเสฺสติฯ **มนฺทมโนฺท วิยา**ติ อติ วิย อเฉโก วิยฯ **อพลพโล วิยา**ติ อติ วิย อพโล วิยฯ **ภากุฏิกภากุฏิโก วิยา**ติ อติ วิย ทุมฺมุโข วิยฯ **อนุมสฺสา**ติ อนุมสิตฺวา, ทส กถาวตฺถูนิ สรูปโต วิเสสโต จ อนุปริคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ ปริคฺคณฺหนํ ปน เนสํ อนุปวิสนํ วิย โหตีติ วุตฺตํ

“อนุปวิสิตฺวา”ติฯ สพฺรหฺมจารีหิ วณฺณภาสนํ เอโก ลาโภติ โยชนาฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **ปตฺถยมาโน เอวมาห** ธมฺมครุตายาติ อธิปฺปาโยฯ

ปญฺจลาภวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

จาริกาทิวณฺณนา

๒๕๔. อภิรมนํ อภิรตํ, ตเทว อนุนาสิกโลปํ อกตฺวา วุตฺตํ **“อภิรนฺต”**นฺติฯ ภาวนปุํสกเณฺจตํฯ **อนภิรติ นาม นตฺถิ, อภิรมิตฺวา จิรวิหาโรปิ นตฺถิ** สมฺมเทว ปริญฺญาตวตฺถุกตฺตาฯ สพฺพสหา หิ พุทฺธา ภควโนฺต อสยฺหลาภิโนฯ

ปุเพฺพ ธมฺมครุตากิตฺตนปสเงฺคน คหิตํ อคฺคหิตญฺจ มหากสฺสปปจฺจุคฺคมนาทิํ เอกเทเสน ทเสฺสตฺวา วนวาสิติสฺสสามเณรสฺส วตฺถุํ วิตฺถาเรตฺวา ชนปทจาริกํ กเถตุํ **“ภควา หี”**ติ อาทิ อารทฺธํฯ อากาสคามีหิ สทฺธิํ คนฺตุกาโม **“ฉฬภิญฺญานํ อาโรเจหี”**ติ อาหฯ สงฺฆกเมฺมน สิชฺฌมานาปิ อุปสมฺปทา สตฺถุ อาณาวเสเนว สิชฺฌนโต **“พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี”**ติ วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ อปเร ‘‘อปริปุณฺณวีสติวสฺสเสฺสว ตสฺส อุปสมฺปทํ อนุชานโนฺต สตฺถา **‘พุทฺธทายชฺชํ เต ทสฺสามี**’ติ อโวจา’’ติ วทนฺติฯ **อุปสมฺปาเทตฺวา**ติ ธมฺมเสนาปตินา อุปชฺฌาเยน อุปสมฺปาเทตฺวาฯ

นวโยชนสติกํ มชฺฌิมเทสปริยาปนฺนเมว, ตโต ปรํ นาธิเปฺปตํ ทนฺธตาวเสน คมนโตฯ **สมนฺตา**ติ คตคตฏฺฐานสฺส จตูสุ ปเสฺสสุฯ **อเญฺญนปิ การเณนา**ติ ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนาตรุณภาวโต อเญฺญนปิ มชฺฌิมมณฺฑเล เวเนยฺยานํ ญาณปริปากาทิการเณน นิกฺขมติ, อโนฺตมณฺฑลํ โอตรติฯ **สตฺตหิ วา**ติอาทิ **“เอกํ มาสํ วา”**ติอาทินา วุตฺตานุกฺกเมน โยเชตพฺพํฯ

สรีรผาสุกตฺถายาติ เอกสฺมิํเยว ฐาเน นิพทฺธวาเสน อุสฺสนฺนธาตุกสฺส สรีรสฺส วิเรจเนน ผาสุภาวตฺถายฯ **อฏฺฐุปฺปตฺติกาลาภิกงฺขนตฺถายา**ติ อคฺคิกฺขนฺธูปมสุตฺต (อ. นิ. ๗.๗๒) มฆเทวชาตกาทิเทสนานํ (ชา. ๑.๑.๙) วิย ธมฺมเทสนาย อฏฺฐุปฺปตฺติกาลสฺส อากงฺขเนนฯ สุราปานสิกฺขาปทปญฺญาปเน (ปาจิ. ๓๒๖) วิย **สิกฺขาปทปญฺญาปนตฺถายฯ โพธเนยฺยสเตฺต** องฺคุลิมาลาทิเก **โพธนตฺถาย**ฯ นิพทฺธวาสญฺจ ปุคฺคลํ อุทฺทิสฺส จาริกา **นิพทฺธจาริกา**ฯ

๒๕๕. อปริคฺคหภาวํ กตฺถจิ อลคฺคภาวํ ทเสฺสตุํ **“ยูถํ ปหาย…เป…. มตฺตหตฺถี วิยา”**ติ วุตฺตํฯ **อสหายกิโจฺจ**ติ สหายกิจฺจรหิโต สีโห วิยฯ เตนสฺส เอกวิหาริตํ เตชวนฺตตญฺจ ทเสฺสติฯ **ตทา ปน กายวิเวโก น สกฺกา ลทฺธุ**นฺติ อิทเมตฺถ การณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **พหูหี**ติอาทิ ปน สภาวทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ เถรสฺส ปริสา สุวินีตา จิณฺณครุวาสา ครุโน อิจฺฉานุรูปเมว วตฺตติฯ

วุตฺตการณยุเตฺต อทฺธานคมเน จาริกานํ โวหาโร สาสเน นิรุโฬฺหติ อาห **“กิญฺจาปี”**ติ อาทิฯ เกนจิเทว นิมิเตฺตน กิสฺมิญฺจิ อเตฺถ ปวตฺตาย สญฺญาย ตนฺนิมิตฺตรหิเตปิ อญฺญสฺมิํ ปวตฺติ **รุฬฺหี** นามฯ วิชิตมารตฺตา **สงฺคามวิชยมหาโยโธ วิยฯ อญฺญํ เสวิตฺวา**ติ ‘‘มม อาคตภาวํ สตฺถุ อาโรเจหี’’ติ อาโรจนตฺถํ อญฺญํ ภิกฺขุํ เสวิตฺวาฯ

ภควา ธมฺมํ เทเสโนฺต ตํตํปุคฺคลชฺฌาสยานุรูปํ ตทนุจฺฉวิกเมว ธมฺมิํ กถํ กโรตีติ ทเสฺสโนฺต **“จูฬโคสิงฺคสุเตฺต”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สามคฺคิรสานิสํส**นฺติ ‘‘กจฺจิ ปน โว, อนุรุทฺธา,

สมคฺคา สโมฺมทมานา''ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๒๖) สามคฺคิรสานิสํสํ กเถสิฯ **อาวสถานิสํสนฺติ** ''สีตํ อุณฺหํ ปฏิหนตี''ติอาทินา (จูฬว. ๒๙๕, ๓๑๕) อาวสถปฏิสํยุตฺตํ อานิสํสํฯ **สติปฏิลาภิกนฺติ** โชติปาลเตฺถเร ลามกํ ฐานํ โอติณฺณมเตฺต มหาโพธิปลฺลงฺก ปน สพฺพญฺญุตํ ปฏิวิชฺฌิตุํ ปตฺถนํ กตฺวา ปารมิโย ปูเรนฺโต อาคโตฯ ตาทิสสฺส นาม ปมาทวิหาโร น ยุโตฺตติ ยถา กสฺสโป ภควา โพธิสตฺตสฺส สตึ ปฏิลภิตุํ ธมฺมึ กถํ กเถสิ, ตถา อยํ ภควา ตเมว **ปุเพฺพนิวาสปฏิสํยุตฺตกถํ** ภิกฺขูนํ ฆฏิการสุตฺตํ (ม. นิ. ๒.๒๘๒) กเถสิฯ **จตฺตาโร ธมฺมุเทฺทเสติ** – ''อุปนียติ โลโก อทฺธุโว, อตาโณ โลโก อนภิสฺสโร, อสฺสโก โลโก สพฺพํ ปหาย คมนียํ, อูโน โลโก อติโตฺต ตณฺหาทาโส จา''ติ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) อิเม จตฺตาโร ธมฺมุเทฺทเส กเถสิฯ กาม เญฺจเต ธมฺมุเทฺทสา **รฏฺฐปาลสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๓๐๔) อายสฺมตา รฏฺฐปาลเตฺถเรน รโญฺญ โกรพฺยสฺส กถิตา, เต ปน ภควโต เอว อาหริตฺวา เถเรน ตตฺถ กถิตาติ วุตฺตํ **''รฏฺฐปาลสุเตฺต''**ติอาทิฯ ตถา หิ วุตฺตํ สุเตฺต – ''อตฺถิ โข, มหาราช, เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน จตฺตาโร ธมฺมุเทฺทสา อุทฺทิฏฺฐา''ติอาทิ (ม. นิ. ๒.๓๐๕) **ปานกานิสํสกถนฺติ** ''อคฺคิหุตฺตํ มุขํ ยญฺญา''ติอาทินา (ม. นิ. ๒.๔๐๐; สุ. นิ. ๕๗๓) อนุโมทนํ วตฺวา ปุน ปกิณฺณกกถาวเสน ปานกปฏิสํยุตฺตํ อานิสํสกถํ กเถสิฯ **เอกีภาเว อานิสํสํ กเถสิ,** ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ ภคุํ ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสสี''ติอาทิ (ม. นิ. ๓.๒๓๘)ฯ **อนนฺตนยนฺติ** อปริมาณเทสนานยํ อปฺปิจฺฉตาทิปฏิสํยุตฺตํ ธมฺมึ กถํฯ เตนาห **''ปุณฺณ, อยมฺปิ อปฺปิจฺฉกถาเยวา''**ติอาทิ พหูหิ ปริยาเยหิ นานานยํ เทเสติฯ กถํ ตถา เทสิตํ เถโร อญฺญาสีติ อาห **''ปฏิสมฺภิทาปตฺตสฺส...เป.... อโหสี''**ติฯ

จาริกาทิวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

สตฺตวิสุทฺธิปญฺหวณฺณนา

๒๕๖. **ตโต ปฏฺฐายาติ**ฯ ยทา ชาติภูมกา ภิกฺขู สตฺถุ สมฺมุขา เถรสฺส วณฺณํ ภาสึสุ, ตโต ปฏฺฐายฯ สีสานุโลกี หุตฺวา ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโต อนุพนฺธนํ เถเรน สมาคเม อาทรวเสน กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปาเฐ ''อเปฺปว นามา''ติอาทิ, ''ตรมานรูโป''ติ จฯ ยํ ปน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ ''เอกสฺมิํ ฐาเน นิลีน''**นฺติอาทิ, ตํ อการณํฯ น หิ ธมฺมเสนาปติ ตสฺส เถรสฺส นิสินฺนฏฺฐานํ อภิญฺญาญาเณน ชานิตุํ น สโกฺกติฯ ''กจฺจิ นุ โข มํ อทิสฺวาว คมิสฺสตี''ติ อยมฺปิ จินฺตา อาทรวเสเนวาติ ยุตฺตํฯ น หิ สตฺถารํ ทฏฺฐุํ อาคโต สาวโก อปิ อายสฺมา อญฺญาตโกณฺฑโญฺญ สตฺถุกปฺปํ ธมฺมเสนาปตึ ตตฺถ วสนฺตํ อทิสฺวาว คจฺฉนโก นาม อตฺถิฯ **ทิวาวิหารนฺติ** สมฺปทาเน อุปโยควจนนฺติ อาห **''ทิวาวิหารตฺถายา''**ติฯ

๒๕๗. **ปุริมกถายาติ** ปฐมาลาเปฯ **อปฺปติฏฺฐิตายาติ** นปฺปวตฺติตายฯ **ปจฺฉิมกถา น ชายตีติ** ปจฺฉา วตฺตพฺพกถาย อวสโร น โหติฯ **สตฺต วิสุทฺธิโย ปุจฺฉิ** ทิฏฺฐสํสนฺทนวเสนฯ **ญาณทสฺสนวิสุทฺธิ** นาม อริยมโคฺคฯ ยสฺมา ตโต อุตฺตริมฺปิ ปตฺตพฺพํ อเตฺถว, ตสฺมา **''จตุปาริสุทฺธิสีลาทีสุ ฐิตสฺสปิ พฺรหฺมจริยวาโส มตฺถกํ น ปาปุณาตี''**ติ วุตฺตํฯ **ตสฺมาติ** พฺรหฺมจริยวาสสฺส มตฺถกํ อปฺปตฺตตฺตาฯ **สพฺพํ ปฏิกฺขิปีติ** สตฺตมมฺปิ ปญฺหํ ปฏิกฺขิปิ, อิตเรสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ

อปฺปจฺจยปรินิพฺพานนฺติ อนุปาทิเสสนิพฺพานมาหฯ อิทานิ ปการนฺตเรนปิ อนุปาทาปรินิพฺพานํ ทเสฺสตุํ **''เทฺวธา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **คหณูปาทานนฺติ** ทฬฺหคฺคหณภูตํ อุปาทานํ ฯ เตนาห **''กามุปาทานาทิก''**นฺติฯ **ปจฺจยูปาทานนฺติ** ยํ กิญฺจิ ปจฺจยมาหฯ โส หิ อตฺตโน ผลํ อุปาทิยติ อุปาทานวเสน คณฺหตีติ **อุปาทานนฺติ** วุจฺจติฯ เตนาห **''ปจฺจยูปา**

ทานํ นาม…เป…. ปจฺจยา”ติฯ ‘‘อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตํ วิมุจฺจตี’’ติ วจนโต (มหาว. ๒๘, ๓๐) **อรหตฺตผลํ อนุปาทาปรินิพฺพานนฺติ กเถนฺติฯ น จ อุปาทานสมฺปยุตฺต**นฺติ อุปาทาเนหิ เอตํ น สหิตํ นาปิ อุปาทาเนหิ สห ปวตฺติ หุตฺวาฯ **น จ กญฺจิ ธมฺมํ อุปาทิยตี**ติ กสฺสจิ ธมฺมสฺส อารมฺมณกรณวเสน น อุปาทิยติ ฯ **ปรินิพฺพุตเนฺต**ติ อคฺคมเคฺคน กาตพฺพกิเลสปรินิพฺพานปริโยสานเนฺต ชาตตฺตาฯ **อมตธาตุเมว อนุปาทาปรินิพฺพานํ กเถนฺติ,** กเถนฺตานญฺจ ยถา ตสฺส โกจิ ปจฺจโย นาม นตฺถิ, เอวํ อธิคโตปิ ยถา โกจิ ปจฺจโย นาม น โหติ, ตถา ปรินิพฺพานํ อปจฺจยปรินิพฺพานนฺติ ทเสฺสนฺต **“อยํ อโนฺต”**ติอาทิมาหฯ **ปุนปฺปุจฺฉํ อารภิ** อนุปาทาปรินิพฺพานํ สรูปโต ปติฎฺฐาเปตุกาโมฯ

๒๕๘. **สพฺพปริวเตฺตสู**ติ สเพฺพสุ ปญฺหปริวตฺตเนสุ, ปญฺหวาเรสูติ อโตฺถฯ **สคหณธมฺมเมวา**ติ ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา คณฺหตีติ คหณํ, สห คหเณนาติ สคหณํ, อุปาทานิยนฺติ อโตฺถฯ วิวฎฺฎูสนฺนิสฺสิตสฺส อภาวโต วฎฺฎเมว อนุคโตติ **วฎฺฎานุคโต**ฯ เตนาห **“จตุปาริสุทฺธิสีลมตฺตสฺสปิ อภาวโต”**ติฯ โย ปน จตุพฺพิเธ วิวฎฺฎูปนิสฺสเย สีเล ฐิโต, โสปิ **“อญฺญตฺร อิเมหิ ธเมฺมหี”**ติ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ

สตฺตวิสุทฺธิปญฺหวณฺณนา นิฎฺฐิตาฯ

สตฺตรถวินีตวณฺณนา

๒๕๙. **นิสฺสกฺกวจนเมตํ** ‘‘ยาว เหฎฺฐิมโสปานกเฬวรา’’ติอาทีสุ วิยฯ **อโตฺถ**ติ ปโยชนํฯ จิตฺตวิสุทฺธิ เหตุ สีลวิสุทฺธึ ปโยเชติ ตสฺส ตทตฺถตฺตาฯ **สีลวิสุทฺธิกิจฺจํ กตํ นาม โหติ** สมาธิสํวตฺตนโตฯ สมาธิสํวตฺตนิกา หิ สีลวิสุทฺธิ นามฯ **สพฺพปเทสู**ติ ‘‘จิตฺตวิสุทฺธิ ยาวเทว ทิฎฺฐิวิสุทฺธตฺถา’’ติอาทีสุ สพฺพปเทสุ, ทิฎฺฐิวิสุทฺธิยํ ฐิตสฺส จิตฺตวิสุทฺธกิจฺจํ กตํ นาม โหตีติ อาทินา โยเชตพฺพํฯ

สาวตฺถินครํ วิย สกฺกายนครํ อติกฺกมิตพฺพตฺตาฯ **สาเกตนครํ วิย นิพฺพานนครํ** ปาปุณิตพฺพตฺตา ฯ **อจฺจายิกสฺส กิจฺจสฺส อุปฺปาทกาโล วิย** นวเมเนว ขเณน ปตฺตพฺพสฺส อภิสมยกิจฺจสฺส อุปาทกาโลฯ ยถา รโญฺญ สตฺตเมน รถวินีเตน สาเกเต อเนฺตปุรทฺวาเร โอรุฬฺหสฺส น ตาว กิจฺจํ นิฎฺฐิตํ นาม โหติ, สํวิธาตพฺพสํวิธานํ ญาติมิตฺตคณปริวุตสฺส สุรสโภชนปริโภเค นิฎฺฐิตํ นาม สิยา, เอวเมตํ ญาณทสฺสนวิสุทฺธิยา กิเลเส เขเปตฺวา เตสํเยว ปฎิปฺปสฺสทฺธิปหานสาธกอริยผลสมงฺคิกาเล อภิสมยกิจฺจํ นิฎฺฐิตํ นาม โหติฯ เตนาห **“โยคิโน…เป…. กาโล ทฎฺฐโพฺพ”**ติฯ ตตฺถ **ปโรปณฺณาส กุสลธมฺมา นาม** จิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนา ผสฺสาทโย ปโรปณฺณาส อนวชฺชธมฺมาฯ **นิโรธสยเน**ติ นิพฺพานสยเนฯ

‘‘วิสุทฺธิโย’’ติ วา ‘‘กถาวตฺถูนี’’ติ วา อตฺถโต เอกํ, พฺยญฺชนเมว นานนฺติ เตสํ อตฺถโต อนญฺญภาวํ ทเสฺสตุํ **“อิตี”**ติ อารทฺธํฯ **อายสฺมา ปุโณฺณ ทส กถาวตฺถูนิ วิสฺสเชฺชสี**ติ สตฺต วิสุทฺธิโย นาม วิสฺสชฺชโนฺตปิ ทส กถาวตฺถูนิ วิสฺสเชฺชสิ เตสํ อตฺถโต อนญฺญตฺตาฯ เอเตเนว ธมฺมเสนาปติ สาริปุตฺตเตฺถโร สตฺต วิสุทฺธิโย ปุจฺฉโนฺต ทส กถาวตฺถูนิ ปุจฺฉีติ อยมฺปิ อโตฺถ วุโตฺตวาติ เวทิตโพฺพฯ นฺติ ปญฺหํฯ **กึ ชานิตฺวา ปุจฺฉี**ติ วิสุทฺธิปริยาเยน กถาวตฺถูนิ ปุจฺฉามีติ กึ ชานิตฺวา ปุจฺฉิฯ ทสกถาวตฺถุลาภินํ เถรํ วิสุทฺธิโย ปุจฺฉโนฺต ปุจฺฉิตฎฺฐาเนเยว ปุจฺฉเนน กึ ติตฺถกุสโล วา ปน หุตฺวา วิสยสฺมึ ปุจฺฉิ, อุทาหุ ปานียตฺถิกมติเตฺถหิ ฉินฺนตเฎหิ ปาเตโนฺต วิย อติตฺถกุสโล หุตฺวา อปุจฺฉิตพฺพฎฺฐาเน อวิสยสฺมึ ปุจฺฉีติ โยชนาฯ อิมินา นเยน วิสฺสชฺชนปเกฺขปิ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ ยทตฺถมสฺส วิจารณา อารทฺธา, ตํ ทเสฺสเนฺตน

“ติตฺถกุสโล หุตฺวา”ติอาทึ วตฺวา วิสุทฺธิกถาวตฺถูนํ อตฺถโต อนญฺญเตฺตปิ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพติ ทเสฺสตุํ **“ยํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ตทมินา**ติ ยํ ‘‘สํขิตฺตํ, วิตฺถิณฺณ’’นฺติ จ วุตฺตํ, **ตํ** อิมินา อิทานิ วุจฺจมาเนน นเยน วิธินา เวทิตพฺพํฯ

เอกา สีลวิสุทฺธีติ วิสุทฺธีสุ วิสุํ เอกา สีลวิสุทฺธิฯ ทสสุ กถาวตฺถูสุ **จตฺตาริ กถาวตฺถูนิ หุตฺวา อาคตา** อปฺปิจฺฉตาทีหิ วินา สีลวิสุทฺธิยา อสมฺภวโตฯ **อปฺปิจฺฉกถา**ติอาทีสุ กถาสีเสน ทสกถาวตฺถุ คหิตํฯ กเถตพฺพตฺตา วา วตฺถุ **กถาวตฺถู**ติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ อุปการโต, สภาวโต วา จตุนฺนํ กถาวตฺถูนํ สีลวิสุทฺธิสงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ ติณฺณํ กถาวตฺถูนํ จิตฺตวิสุทฺธิสงฺคเหปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจ วิสุทฺธิโย**ติ นามรูปปริเจฺฉโท ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนํ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิ, วิปสฺสนุปกฺกิเลเส ปหาย อุปฺปนฺนํ วิปสฺสนาญาณํ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, อุทยพฺพยญาณาทิ นววิธญาณํ ปฏิปทาญาณทสฺสนวิสุทฺธิ, อริยมคฺคญาณํ ญาณทสฺสนวิสุทฺธีติ อิมา ปญฺจ วิสุทฺธิโยฯ

สตฺตรถวินีตวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

๒๖๐. **สโมฺมทิตุ**นฺติ อนนฺตรํ วุจฺจมาเนน สโมฺมทิตุํฯ **อฏฺฐานปริกเปฺปนา**ติ อการณสฺส วตฺถุโน ปริกปฺปเนน ตทา อสมฺภวนฺตํ อตฺถํ ปริกเปฺปตฺวา วจเนนฯ **อภิณฺหทสฺสนสฺสา**ติ นิจฺจทสฺสนสฺส, นิยตทสฺสนสฺสาติ อโตฺถฯ

อุกฺขิปีติ คุณโต กถิตภาเวน อุกฺกํเสติฯ **เถรสฺสา**ติ อายสฺมโต ปุณฺณเตฺถรสฺสฯ **อิมสฺมิํ ฐาเน** อิมสฺมิํ การเณ เอกปเทเนว สาวกวิสเย อนญฺญสาธารณคุณาวิกรณนิมิตฺตํฯ อิทานิ ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **“อมจฺจญฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อปจายมาโน**ติ ปูชยโนฺตฯ

‘‘อนุมสฺส อนุมสฺส ปุจฺฉิตา’’ติ วุตฺตตฺตา วิจารณวเสนาห **“กิํ ปน ปญฺหสฺส ปุจฺฉนํ ภาริยํ อุทาหุ วิสฺสชฺชน”**นฺติฯ **สเหตุกํ กตฺวา**ติ ยุตฺตายุตฺตํ กตฺวาฯ **สการณ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **ปุจฺฉนมฺปี**ติ เอวํ สหธเมฺมน ปุจฺฉิตพฺพมตฺถํ สยํ สมฺปาเทตฺวา ปุจฺฉนมฺปิ ภาริยํ ทุกฺกรํฯ **วิสฺสชฺชนมฺปีติ** สหธเมฺมน วิสฺสชฺชนมฺปิ ทุกฺกรํฯ เอวญฺหิ วิสฺสเชฺชโนฺต วิญฺญูนํ จิตฺตํ อาราเธตีติฯ **ยถานุสนฺธินาว เทสนา นิฏฺฐิตา**อาทิโต สปริกฺขารํ สีลํ, มเชฺฌ สมาธิํ, อเนฺต วสีภาวปฺปตฺตํ ปญฺญํ ทเสฺสตฺวา เทสนาย นิฏฺฐาปิตตฺตาติฯ

รถวินีตสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. นิวาปสุตฺตวณฺณนา

๒๖๑. นิวปฺปตีติ นิวาโป, นิวาปํ วเตฺตติ, นิวาปโภชนํ วา เอตสฺสาติ **เนวาปิโก,** นิวาเปน มิเค ปโลเภตฺวา คณฺหนกมาควิโกฯ **ติณพีชานี**ติ นิวาปติณพีชานิฯ **วปฺป**นฺติ สสฺสํ วิย วปิตพฺพเฏฺฐน วปฺปํฯ ‘‘มยํ วิย อเญฺญ เก อีทิสํ ลภิสฺสนฺตี’’ติ **มานมทํ อาปชฺชิสฺสนฺติฯ วิสฺสฏฺฐสติภาว**นฺติ อนุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตภาวํฯ ติรจฺฉานา หิ วิชาติยพลวติรจฺฉานวสนฏฺฐาเนสุ สาสงฺกา อุพฺพิคฺคหทยา อปฺปมตฺตา โหนฺติ วิเสสโต มาควิกาทิมนุสฺสูปจาเร, รสตณฺหาย ปน พทฺธา ปมาทํ อาปชฺชสฺสนฺติฯ นิวปติ เอตฺถาติ **นิวาโป,** นิวาปภูมิ นิวาปฏฺฐานํฯ เตนาห **“นิวาปฏฺฐาเน”**ติฯ ‘‘ยถากามกรณียา’’ติ วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“เอกํ กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **นีวารวนํ วิยา**ติ นีวารสฺส สมูโห วิยฯ **นีวาโร** นาม อรเญฺญ สยํชาตวีหิชาติฯ **เมฆมาลา วิยา**ติ เมฆฆฏา วิยฯ **เอกคฺฆนนฺติ** เอกชฺฌํ วิย อวิรฬฺหํฯ **ปกฺกมนฺตี**ติ อาสงฺกปริสงฺกา หุตฺวา

ปกฺกมนฺติฯ **กเณฺณ จาลยมานา**ติ อนาสงฺกนฺตานํ ปหฏฺฐาการทสฺสนํฯ **มณฺฑลคุมฺพ**นฺติ มณฺฑลกาการเรน ฐิตํ คุมฺพํฯ

๒๖๒. **กเปฺปตฺวา**ติ อุปมาภาเวน ปริกเปฺปตฺวาฯ มิเค อตฺตโน วเส วตฺตาปนํ **วสีภาโว**ฯ โส เอว อิชฺฌนเฏฺฐน **อิทฺธิ,** ปภาวนเฏฺฐน **อานุภาโว**ฯ

๒๖๓. **ภเยน โภคโต**ติ ภเยน สห สภยํ นิวาปปริโภคโตฯ **พลวีริย**นฺติ กายพลญฺจ อุฏฺฐานวีริยญฺจฯ อฏฺฐกถายํ ปน พลเมว วีริยํฯ **พล**นฺติ จ สรีรพลํ, ตญฺจ อตฺถโต มนสิการมเคฺคหิ อปราปรํ สญฺจรณกวาโตติ วุตฺตํ “**อปราปรํ สญฺจรณวาโยธาตู**”ติฯ

๒๖๔. **สิกฺขิตเกราฏิกา**ติ ปริจิตสาเฐยฺยา, วญฺจกาติ อโตฺถฯ **อิทฺธิมโนฺต วิย** อานุภาววโนฺต วิยฯ ปจุรชเนหิ ปรฏูตา ชาตาติ **ปรชนา,** มหาภูตาฯ เตนาห “**ยกฺขา**”ติฯ **สมนฺตา สปฺปเทส**นฺติ สมนฺตโต ปเทสวนฺตํ วิปุโลกาสสนฺนิวาสฏฺฐานํฯ ตสฺส ปน สปฺปเทสตา มหาโอกาสตายาติ วุตฺตํ “**มหนฺตํ โอกาส**”นฺติฯ

๒๖๕. **ฆเฏฺฏสฺสนฺตี**ติ ‘‘สภยสมุฏฺฐาน’’นฺติ สญฺญาทานวเสน จิตฺตํ เจเตสฺสนฺติ, ตาเสสฺสนฺตีติ อโตฺถฯ **ปริจฺจชิสฺสนฺตี**ติ นิพฺพิสิสฺสนฺติฯ **มหลฺลโก**ติ ชาติยา มหลฺลโก ชิโณฺณฯ **ทุพฺพโล**ติ พฺยาธิวเสน, ปกติยา วา พลวิรหิโตฯ

๒๖๗. นิวาปสทิสตาย **นิวาโปติ วา**ฯ โลกปริยาปนฺนํ หุตฺวา กิเลเสหิ อามสิตพฺพตาย **โลกามิสานีติ วา**ฯ วเฏฺฏ อามิสภูตตฺตา **วฏฺฏามิสภูตานํฯ วสํ วเตฺตตี**ติ กามคุเณหิ กามคุเณ คิเทฺธ สเตฺต ตเสฺสว เคธสฺส วเสน อตฺตโน วเส วเตฺตตีติฯ เตนาห –

> ‘‘อนฺตลิกฺขจโร ปาโส, ยฺวายํ จรติ มานโส;
> เตน ตํ พาธยิสฺสามิ, น เม สมณ โมกฺขสี’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๑๕๑; มหาว. ๓๓);

อยนฺติ ปฐมมิคชาตูปมาฯ วานปตฺถสฺส สโตว ปปญฺจปรทตฺติกาทิสปุตฺตทารนิกฺขมนํ สนฺธายาห “**สปุตฺตภริยปพฺพชฺชายา**”ติฯ

๒๖๘. กามโต จิตฺตสฺส วิมุตฺติ อิธ เจโตวิมุตฺตีติ อธิเปฺปตาติ อาห “**เจโตวิมุตฺติ นาม…เป…. อุปฺปนฺนอชฺฌาสโย**”ติฯ กาเม วิสฺสเชฺชตฺวา ปุน ตตฺถ นิมุคฺคตาย ทุติยสมณพฺราหฺมณา ทุติยมิคชาตูปมา วุตฺตาฯ

๒๖๙. ตติยสมณพฺราหฺมณา ยถาปริจฺจเตฺต กาเม ปริจฺจชิตฺวา เอวํ ฐิตา, น ทุติยา วิย ตตฺถ นิมุคฺคาติ อธิปฺปาเยน “**กึ ปน เต อกํสู**”ติ ปุจฺฉติฯ อิตเร กามํ อชฺฌกํ กามคุเณสุ น นิมุคฺคา, ปริยาเยน ปน นิมุคฺคา ทิฏฺฐิชาเลน จ อโชฺฌตฺถฏาติ ทเสฺสโนฺต “**คามนิคมชนปทราชธานิโย**”ติอาทิมาหฯ ทิฏฺฐิชาลมฺปิ ตณฺหาชาลานุคตเมวาติ อาห “**มารสฺส ปาปิมโต ทิฏฺฐิชาเลน ปริกฺขิปิตฺวา**”ติฯ

๒๗๑. ขนฺธกิเลสาภิสงฺขารมารา วา อิธ **มาร**คฺคหเณน คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อกฺขีนิ ภินฺทิ** ทฏฺฐุํ อสมตฺถภาวาปาทเนนฯ เตนาห “**วิปสฺสนาปาทกชฺฌาน**”นฺติอาทิฯ กิญฺจาปิ มาโร ยํ กิญฺจิ ฌานํ สมาปนฺนสฺสปิ ภิกฺขุโน จิตฺตํ อิมํ นาม อารมฺมณํ นิสฺสาย วตฺตตีติ น ชานาติ, อิธาธิเปฺปตสฺส ปน ภิกฺขุโน วเสน “**วิปสฺสนาปาทกชฺฌาน**”นฺติ วุตฺตํฯ **เตเนว ปริยาเยนา**ติ ‘‘น มารสฺส อกฺขีนิ ภินฺที’’ติ เอวมาทินา ยถาวุตฺตปริยาเยนฯ **อทสฺสนํ คโต**ติ เอเตฺถาปิ เอ

เสว นโยฯ จกฺขุสฺส ปทํ ปติฏฺฐาติ จ อิธ อารมฺมณํ อธิเปฺปตํ ตํ ปริคฺคยฺห ปวตฺตนโตติ อาห “**อปฺปติฏฺฐํ นิรารมฺมณ**”นฺติฯ **โส**ติ มาโรฯ **ทิสฺวา**ติ ทสฺสนเหตุฯ ยสฺมา มเคฺคน จตุสจฺจทสฺสนเหตุ อาสวา น ปริกฺขีณาฯ ผลกฺขเณ หิ เต ขีณาติ วุจฺจนฺตีติฯ

โลเกติ สตฺตโลเก สงฺขารโลเก จฯ **สตฺตวิสตฺตภาเวนา**ติ ลคฺคภาเวน เจว สวิเสสํ อาสตฺตภาเวน จฯ **อถ วา**ติอาทินา **นิเทฺทสนยวเสน** (มหานิ. ๓, จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๒, ๒๓; จูฬนิ. ขคฺควิสาณสุตฺตนิเทฺทส ๑๒๔) วิสตฺติกาปทํ นิทฺทิสติฯ **วิสตา**ติ วิตฺถฏา รูปาทีสุ เตภูมกธเมฺมสุ พฺยาปนวเสน **วิสฏา**ติ ปุริมวจนเมว ตการสฺส ฏการํ กตฺวา วุตฺตํฯ **วิสาลา**ติ วิปุลาฯ **วิสกฺกตี**ติ ปริสกฺกติ สหติฯ รโตฺต หิ ราควตฺถุนา ปาเทน ตาลิยมาโนปิ สหติฯ โอสกฺกนํ, วิปฺผนฺทนํ วา **วิสกฺกน**นฺติปิ วทนฺติฯ **วิสํหรตี**ติ ยถา ตถา กาเมสุ อานิสํสํ ทเสฺสนฺตี วิวิเธหิ อากาเรหิ เนกฺขมฺมาภิมุขปฺปวตฺติโต จิตฺตํ สํหรติ สงฺขิปติ, วิสํ วา ทุกฺขํ, ตํ หรติ อุปเนตีติ อโตฺถฯ **วิสํวาทิกา**ติ อนิจฺจาทึ นิจฺจาทิโต คณฺหาเปนฺตี วิสํวาทิกา โหติฯ ทุกฺขนิพฺพตฺตกสฺส กมฺมสฺส เหตุภาวโต **วิสมูลา,** วิสํ วา ทุกฺขทุกฺขาทิภูตา เวทนา มูลํ เอติสฺสาติ **วิสมูลา**ฯ ทุกฺขสมุทยตฺตา วิสํ ผลํ เอติสฺสาติ **วิสผลา**ฯ ตณฺหาย รูปาทิกสฺส ทุกฺขเสฺสว ปริโภโค โหติ, น อมตสฺสาติ สา “**วิสปริโภคา**”ติ วุตฺตาฯ สพฺพตฺถ นิรุตฺติวเสน สทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ โย ปเนตฺถ ปธาโน อโตฺถ, ตํ ทเสฺสตุํ ปุน “**วิสาลา วา ปนา**”ติอาทิ วุตฺตํฯ **นิตฺติโณฺณ อุตฺติโณฺณ**ติ อุปสคฺควเสน ปทํ วฑฺฒิตํฯ นิรวเสสโต วา ติโณฺณ **นิตฺติโณฺณ**ฯ เตน เตน มเคฺคน อุทฺธมุทฺธํ ติโณฺณ **อุตฺติโณฺณ**ฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

นิวาปสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. ปาสราสิสุตฺตวณฺณนา

๒๗๒. **สาธุมย**นฺติ เอตฺถ **สาธุ**-สโทฺท อายาจนโตฺถ, น ‘‘สาธาวุโส’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๘๒) วิย อภินนฺทนาทิอโตฺถติ อาห “**อายาจนฺตา**”ติฯ เตนาห ปาฬิยํ ‘‘ลเภยฺยามา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **น สโกฺกนฺติ,** กสฺมา? **พุทฺธา หิ ครู โหนฺติ,** ปรมครู อุตฺตมํ คารวฏฺฐานํ, น ยถา ตถา อุปสงฺกมนียาฯ เตนาห “**เอกจาริโก สีโห**”ติอาทิฯ

“**ปากฏกิริยายา**”ติ สเงฺขเปน วุตฺตํ วิวริตุํ “**ยํ หี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ภควา สพฺพกาลํ กิเมว มกาสีติ? น สพฺพกาลเมวมกาสิฯ ยทา ปน อกาสิ, ตํ ทเสฺสตุํ “**ภควา ปฐมโพธิย**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **มนุสฺสตฺตภาเว**ติ อิมินา ปุริสตฺตภาวํ อุลฺลิเงฺคติฯ **ธนปริจฺจาโค กโต นาม นตฺถิ** ภควโต ธรมานกาเลติ อธิปฺปาโยฯ

มาลากจวรนฺติ มิลาตมาลากจวรํฯ **รโชชลฺลํ น อุปลิมฺปติ** อจฺฉตรฉวิภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘สุขุมตฺตา ฉวิยา กาเย รโชชลฺลํ น ลิมฺปตี’’ติฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ภควา นหายตีติ อาห “**อุตุคฺคหณตฺถ**”นฺติฯ

วิหาโรติ เชตวนวิหาโรฯ **วีสติอุสภํ** คาวุตสฺส จตุโตฺถ ภาโคติ วทนฺติฯ **กทาจี**ติ กสฺมิญฺจิ พุทฺธุปฺปาเทฯ **อจลเมวา**ติ อปริวตฺตเมว อนญฺญภาวโต, มญฺจานํ ปน อปฺปมหนฺตตาหิ ปาทานํ ปติฏฺฐิตฏฺฐานสฺส หานิวฑฺฒิโย โหนฺติเยวฯ

ยนฺตนาฬิกาหิ ปริปุณฺณสุวณฺณรสธาราหิฯ **นฺหานวตฺตนฺ**ติ ‘‘ปพฺพชิเตน นาม เอวํ นฺหายิตพฺพ’’นฺติ นหานจาริตฺตํ ทเสฺสตฺวาฯ ยสฺมา ภควโต สรีรํ สุธนฺตจามีกรสมานวณฺณํ สุปริโสธิตปวาฬรุจิรกรจรณาวรํ สุวิสุทฺธนีลรตนาวฬิสทิสเกสตนุรุหํ, ตสฺมา ตหํ ตหํ วินิสฺสตชาติหิงฺคุลกรสูปโสภิตํ อุปริ มหคฺฆรตนาวฬิสญฺฉาทิตํ ชงฺคมมิว กนกคิริสิขรํ วิโรจิตฺถฯ ตสฺมิญฺจ สมเย ทสพลสฺส สรีรโต นิกฺขมิตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สมนฺตโต อสีติหตฺถปฺปมาเณ ปเทเส อาธาวนฺตี วิธาวนฺตี รตนาวฬิรตนทาม-รตนจุณฺณ-วิปฺปกิณฺณํ วิย, ปสาริตรตนจิตฺตกญฺจนปฏฺฏมิว, อาสิญฺจมานลาขารสธารา-จิตมิว , อุกฺกาสตนิปาตสมากุลมิว, นิรนฺตรํ วิปฺปกิณฺณ-กณิการ-กิงฺกิณิก-ปุปฺผมิว, วายุเวคสมุทฺธต-จินปิฏฺฐจุณฺณ-รญฺชิตมิว, อินฺทธนุ-วิชฺชุลตา-วิตานสนฺถตมิว, คคนตลํ ตํ ฐานํ ปวนญฺจ สมฺมา ผรนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘วณฺณภูมิ นาเมสา’’**ติ อาทิฯ **อตฺถนฺ**ติ อุปเมยฺยตฺถํฯ **อุปมาโยติ** ‘‘อีทิโส จ โหตี’’ติ ยถารหํ ตทนุจฺฉวิกา อุปมาฯ **การณานี**ติ อุปมุปเมยฺยสมฺพนฺธวิภาวนานิ การณานิฯ **ปูเรตฺวา**ติ วณฺณนํ ปริปุณฺณํ กตฺวาฯ **ถาโม เวทิตโพฺพ** ‘‘อติเตฺถ ปกฺขโนฺท’’ติ อวตฺตพฺพตฺตาฯ

๒๗๓. **กณฺณิกา**ติ สรีรคตพินฺทุกตานิ มณฺฑลานิฯ **ปริกฺขารภณฺฑนฺ**ติ อุตฺตราสงฺคํ สงฺฆาฏิญฺจ สนฺธาย วทติฯ กึ ปนายํ นโย พุทฺธานมฺปิ สรีเร โหตีติ? น โหติ, วตฺตทสฺสนตฺถํ ปเนตํ กตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘พุทฺธานํ ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ คมนวเสน กายสฺสาภินีหรณํ **คมนาภิหาโร**ฯ ยถาธิปฺปายาวตฺตนํ **อธิปฺปายโกปนํ**ฯ

อญฺญตราย ปารมิยาติ เนกฺขมฺมปารมิยาฯ วีริยปารมิยาติ อปเรฯ **มหาภินิกฺขมนสฺสา**ติ มหนฺตสฺส จริมภเว อภินิกฺขมนสฺสฯ ตญฺหิ มหนฺตํ โภคกฺขนฺธํ มหนฺตญฺจ ญาติปริวฏฺฏํ มหนฺตญฺจ จกฺกวตฺติสิรึ ปชหิตฺวา สเทวกสฺส โลกสฺส สมารกสฺส จ อจิเนฺตยฺยาปริเมยฺยเภทสฺส มหโต อตฺถาย หิตาย สุขาย ปวตฺตตฺตา มหนียตาย จ มหนฺตํ อภินิกฺขมนนฺติ วุจฺจติฯ

ปุริโมติ ‘‘กตมาย นุ กถาย สนฺนิสินฺนา ภวถา’’ติ เอวํ วุตฺตอโตฺถฯ **กา จ ปน โว**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท พฺยติเรเกฯ เตน ยถาปุจฺฉิตาย กถาย วกฺขมานํ วิปฺปกตภาวํ โชเตติฯ **ปน**-สโทฺท วจนาลงฺกาเรฯ ยาย หิ กถาย เต ภิกฺขู สนฺนิสินฺนา, สา เอว อนฺตรากถาภูตา วิปฺปกตา วิเสเสน ปุน ปุจฺฉียติฯ **อญฺญา**ติ อนฺตรา-สทฺทสฺส อตฺถมาหฯ อญฺญโตฺถ หิ อยํ อนฺตรา-สโทฺท ‘‘ภูมนฺตรํ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา) สมยนฺตร’’นฺติอาทีสุ วิย, **อนฺตรา**ติ วา เวมชฺฌนฺติ อโตฺถฯ **ทสกถาวตฺถุนิสฺสิตา**ติ ‘‘กึ สีลํ นาม, กถญฺจ ปูเรตพฺพํ, กานิ จสฺส สํกิเลสโวทานานี’’ติอาทินา อปฺปิจฺฉาทินิสฺสิตา สีลาทินิสฺสิตา จ กถาฯ **อริโย**ติ นิโทฺทโสฯ อถ วา อตฺถกาเมหิ อรณีโยติ **อริโย,** อริยานํ อยนฺติ วา **อริโย**ติฯ ภาวนามนสิการวเสน **ตุณฺหี** ภวนฺติ, น เอกจฺจพาหิรกปพฺพชิตา วิย มูคพฺพตสมาทาเนนฯ **ทุติยชฺฌานมฺปิ อริโย ตุณฺหีภาโว** วจีสงฺขารปหานโตฯ **มูลกมฺมฏฺฐานนฺ**ติ ปาริหาริย กมฺมฏฺฐานมฺปิฯ **ฌานนฺ**ติ ทุติยชฺฌานํฯ

๒๗๔. ‘‘สนฺนิปติตานํ โว, ภิกฺขเว, ทฺวย’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๗๓; อุทา. ๑๒, ๒๘, ๒๙) อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน เทสนา ปวตฺตาติ ตสฺสา อุปริเทสนาย สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ **‘‘เทฺวมา, ภิกฺขเว, ปริเยสนาติ โก อนุสนฺธี’’**ติ อนุสนฺธึ ปุจฺฉติฯ **อยํ ตุมฺหากํ ปริเยสนา**ติ ยา มหาภินิกฺขมนปฏิพทฺธา ธมฺมี กถา, สา ตุมฺหากํ ธมฺมปริเยสนา ธมฺมวิจารณา อริยปริเยสนา นามฯ **อปายมคฺคนฺ**ติ อนตฺถาวหํ มคฺคํฯ **อุเทฺทสานุกฺกมํ ภินฺทิตฺวา**ติ อุเทฺทสานุปุพฺพึ ลงฺฆิตฺวาฯ **ธมฺม**-สโทฺท ‘‘อโมสธมฺมํ นิพฺพาน’’นฺติอาทีสุ วิย ปกติปริยาโยฯ **ชายนสภาโว**ติ ชายนปกติโกติ อโตฺถฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ

สพฺพตฺถาติ ยถา ‘‘ปุตฺตภริย’’นฺติ ทฺวนฺทสมาสวเสน เอกตฺตํ, เอส นโย สพฺพตฺถ ‘‘ทาสิทาส’’นฺติอาทีสุ สพฺพปเทสุฯ ปรโต วิการํ อนาปชฺชิตฺวา สพฺพทา ชาตรูปเมว โหตีติ **ชาตรูปํ,** สุวณฺณํฯ ธวลสภาวตาย รญฺชียตีติ **รชตํ,** รูปิยํฯ อิธ ปน สุวณฺณํ ฐเปตฺวา ยํ กิญฺจิ อุปโภคปริโภคารหํ รชตํเตว คหิตํฯ อุปธียติ เอตฺถ ทุกฺขนฺติ **อุปธโยฯ จุตีสงฺขาตํ มรณ**นฺติ เอกภวปริยาปนฺนํ ขนฺธนิโรธสงฺขาตํ มรณมาหฯ ขณิกนิโรโธ ปน ขเณ ขเณฯ เตนาห **‘‘สตฺตานํ วิยา’’**ติฯ **สํกิลิสฺสตี**ติ ทูสวิเสน วิย อตฺตานํ ทูสิสฺสติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ปญฺจิเม, ภิกฺขเว, ชาตรูปสฺส อุปกฺกิเลสา อโย โลห’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๕.๒๓)ฯ **มลํ คเหตฺวา**ติ เยหิ สหโยคโต มลินํ โหติ, เตสํ มลินภาวปจฺจยานํ วเสน มลํ คเหตฺวาฯ ชีรณโต ชราธมฺมวาเร ชาตรูปํ คหิตนฺติ โยชนาฯ เย ปน ชาติธมฺมวาเรปิ ชาตรูปํ น ปฐนฺติ, เตสํ อิตเรสํ วิย ชีรณธมฺมวาเร สรูปโต อนาคตมฺปิ อุปธิคฺคหเณน คหิตเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปริคฺคเห ฐิตานํ ปน วเสน วุจฺจมาเน อปากฏฺฐานมฺปิ ชาติชรามรณานํ วเสน โยชนา ลพฺภเตวฯ ชาตรูปสีเสน เจตฺถ สพฺพสฺสปิ อนินฺทฺริยพทฺธสฺส คหณํ ทฏฺฐพฺพํ, ปุตฺตภริยาทิคฺคหเณน วิย มิตฺตามจฺจาทิคฺคหณํฯ

๒๗๕. อริเยหิ ปริเยสนา, อริยานํ ปริเยสนาติ วา **อริยปริเยสนา**ติ สมาสทฺวยํ ทเสฺสติ **‘‘อยํ, ภิกฺขเว’’**ติอาทินาฯ

๒๗๖. **มูลโต ปฏฺฐายา**ติ ยํ มหาภินิกฺขมนสฺส มูลภาเวสุอาทีนวทสฺสนํ, ตโต ปฏฺฐายฯ ยสฺมา เต ภิกฺขู ตตฺถ มหาภินิกฺขมนกถาย สนฺนิสินฺนา, สา จ เนสํ อนฺตรากถา วิปฺปกตา, ตสฺมา ภควา เตสํ มูลโต ปฏฺฐาย มหาภินิกฺขมนกถํ กเถตุํ อารภิฯ **อหมฺปิ ปุเพฺพ**ติ วิเสสวจนํ อปริปกฺกญาเณน สยํ จริมภเว ตีสุ ปาสาเทสุ ติวิธนาฏกปริวารสฺส ทิพฺพสมฺปตฺติสทิสาย มหาสมฺปตฺติยา อนุภวนํ, อภินิกฺขมิตฺวา ปธานปทหนวเสน อตฺตกิลมถานุโยคญฺจ สนฺธายาหฯ **อนริยปริเยสนํ ปริเยสิ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปญฺจวคฺคิยาปี**ติ ยถาสกํ คิหิโภคํ อนุยุตฺตา ตํ ปหาย ปพฺพชิตฺวา อตฺตกิลมถานุโยเค ฐิตา สตฺถุ ธมฺมจกฺกปวตฺตนเทสนาย (สํ. นิ. ๕.๑๐๘๑; มหาว. ๑๓; ปฏิ. ม. ๒.๓๐) ตมฺปิ ปหาย อริยปริเยสนํ ปริเยสึสูติฯ

๒๗๗. กามํ **ทหร**-สโทฺท ‘‘ทหรํ กุมารํ มนฺทํ อุตฺตานเสยฺยก’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๔๙๖) เอตฺถ พาลทารเก อาคโต, ‘‘ภเทฺรน โยพฺพเนน สมนฺนาคโต’’ติ ปน วกฺขมานตฺตา ยุวาวตฺถา อิธ ทหร-สเทฺทน วุตฺตาติ อาห **‘‘ตรุโณว สมาโน’’**ติฯ **ปฐมวเยน** เอกูนตึสวยตฺตาฯ ชาติยา หิ ยาว เตตฺตึสวยา ปฐมวโยฯ **อนาทรตฺเถ สามิวจนํ** ยถา ‘‘เทวทตฺตสฺส รุทนฺตสฺส ปพฺพชี’’ติฯ กามํ อสฺสุมุจฺจนํ โรทนํ, ตํ **อสฺสุมุขาน**นฺติ อิมินา ปกาสิตํ, ตํ ปน วตฺวา **‘‘รุทนฺตาน’’**นฺติ วจนํ พลวโสกสมุฏฺฐานํ อาโรทนวตฺถุํ ปกาเสตีติ อาห **‘‘กนฺทิตฺวา โรทมานาน’’**นฺติฯ **กึ กุสลนฺติ คเวสมาโน**ติ กินฺติ สพฺพโส อวชฺชรหิตํ เอกนฺต นิยฺยานิกํ ปริเยสมาโนฯ **วรปท**นฺติ วฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถิเกหิ เอกเนฺตน วรณียเฏฺฐน วรํ, ปชฺชิตพฺพเฏฺฐน ปทํฯ ตุงฺคสรีรตาย ทีโฆ, ปิงฺคลจกฺขุตาย ปิงฺคโลติ **ทีฆปิงฺคโลฯ ธโมฺม**ติ วินโย, สมโยติ อโตฺถฯ **สุตฺวาว อุคฺคณฺหิ**นฺติ เตน วุจฺจมานสฺส สวนมเตฺตเนว อุคฺคณฺหึ วาจุคฺคตํ อกาสึฯ

ปฏิลปนมตฺตเกนาติ ปุน ลปนมตฺตเกนฯ ชานาตีติ ญาโณ, ญาโณติ วาโท ญาณวาโท, ตํ **ญาณวาทํ**ฯ ‘‘วทามี’’ติ อาคตตฺตา **อฏฺฐกถายํ ‘‘ชานามี’’**ติ อุตฺตมปุริสวเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ **อเญฺญปิ พหู**ติ อเญฺญปิ พหู มม ตถาภาวํ ชานนฺตา ‘‘อยํ อิมํ ธมฺมํ ชานาตี’’ติ, ‘‘อกมฺปนียตาย ถิโร’’ติ วา เอวํ วทนฺติฯ **ลาภีติ อญฺญาสี**ติ ธมฺมสฺส อุทฺทิสเนน มหาปญฺญตาย ‘‘อยํ อตฺตนา คตมคฺคํ ปเวเทติ, น อนุสฺสุติโก’’ติ อญฺญาสิฯ **อสฺสา**ติ โพธิสตฺตสฺสฯ **เอตทโหสี**ติ เอตํ ‘‘น โข อาฬาโร กาลาโม’’ติอาทิ มนสิ อโหสิ, จินฺตสีติ อโตฺถฯ

เหฏฺฐิมสมาปตฺตีหิ วินา อุปริมสมาปตฺตีนํ สมฺปาทนสฺส อสมฺภวโต **“สตฺต สมาปตฺติโย มํ ชานาเปสี”**ติ อาหฯ **ปโยคํ กเรยฺย**นฺติ ภาวนํ อนุยุญฺเชยฺยนฺติ อโตฺถฯ **เอวมาหา**ติ เอวํ ‘‘อหํ, อาวุโส’’ติอาทิมาห, สตฺตนฺนํ สมาปตฺตีนํ อธิคมํ ปจฺจญฺญาสีติ อโตฺถฯ

อนุสูยโกติ อนิสฺสุกีฯ เตน มหาปุริเส ปสาทํ ปเวเทสิฯ โพธิสตฺตสฺส ตา สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตตฺวา ฐิตสฺส ปุริมชาติปริจเยน ญาณสฺส จ มหนฺตตาย ตาสํ คติ จ อภิสมฺปราโย จ อุปฏฺฐาสิ ฯ เตน ‘‘วฏฺฏปริยาปนฺนา เอเวตา’’ติ นิจฺฉโย อุทปาทิฯ เตนาห **“นายํ ธโมฺม นิพฺพิทายา”**ติอาทิฯ เอกจฺจานํ วิราคภาวนาสมติกฺกมาวโหปิ เนว เตสมฺปิ อจฺจนฺตาย สมติกฺกมาวโห, สยญฺจ วฏฺฏปริยาปโนฺนเยว, ตสฺมา เนว วเฏฺฏ นิพฺพินฺทนตฺถาย, ยทเคฺคน น นิพฺพิทาย, ตทเคฺคน น วิรชฺชนตฺถาย, ราคาทีนํ ปาปธมฺมานํ น นิรุชฺฌนตฺถาย, น อุปสมตฺถาย, ตสฺมา ตํ อภิเญฺญยฺยธมฺมํ น อภิชานนตฺถาย…เป.… สํวตฺตตีติ โยชนาฯ

ยาวเทว อากิญฺจญฺญายตนุปปตฺติยาติ สตฺตสุ สมาปตฺตีสุ อุกฺกฏฺฐํ คเหตฺวา วทติฯ อุฏฺฐาย สมุฏฺฐาย อจฺติธมฺมํ ปริเยสิตุํ ยุตฺตตฺตา ตญฺจ อนติกฺกนฺตชาติธมฺมเมวาติ มหาสโตฺต ปชหตีติ อาห **“ยญฺจ ฐานํ ปาเปตี”**ติอาทิฯ **ตโต ปฏฺฐายา**ติ ยทา สมาปตฺติธมฺมสฺส คติ ญฺจ อภิสมฺปรายญฺจ อพฺภญฺญาสิ, ตโต ปฏฺฐายฯ **มกฺขิกาวเสนา**ติ โภชนสฺส มกฺขิกามิสฺส ตาวเสนฯ **มนํ น อุปฺปาเทติ** ภุญฺชิตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **มหเนฺตน อุสฺสาเหนา**ติ อิทํ กติปาหํ ตตฺถ ภาวนานุโยคมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น อเญฺญสํ วิย กสิณปริกมฺมาทิกรณํฯ น หิ อนฺติมภวิก โพธิสตฺตานํ สมาปตฺตินิพฺพตฺตเน ภาริยํ นามฯ **อนลงฺกริตฺวา**ติ อนุ อนุ อลํกตฺวา ปุนปฺปุนํ ‘‘อิมินา น กิญฺจิ ปโยชน’’นฺติ กตฺวาฯ

๒๗๘. **วาจาย อุคฺคหิตมโตฺตวา**ติ เอตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตนยานุสาเรน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

๒๗๙. มหาเวลา วิย **มหาเวลา,** วิปุลวาลิกปุญฺชตาย มหโนฺต เวลาตโฏ วิยาติ อโตฺถฯ เตนาห **“มหาวาลิกราสีติ อโตฺถ”**ติฯ อุรุ มรุ สิกตา วาลุกา วณฺณุ วาลิกาติ อิเม สทฺทา สมานตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํฯ

เสนา นิคจฺฉิ นิวิสิ เอตฺถาติ **เสนานิคโม,** เสนาย นิวิฏฺฐฏฺฐานํฯ **เสนานิคาโม**ติ ปน อยํ สมญฺญา อปรกาลิกาฯ โคจรคามนิทสฺสนเญฺจตํฯ **อุปริสุตฺตสฺมิ**นฺติ มหาสจฺจกสุเตฺตฯ **อิธ ปน โพธิปลฺลโงฺก อธิเปฺปโต** อริยปริเยสนาย วุจฺจมานตฺตาฯ

๒๘๐. ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ จ เอกชฺฌํ คหิตปททฺวยวิสยวิเสสสฺส อนามฏฺฐตฺตา ‘‘เม’’ติ จ คหิตตฺตา อนวเสสเญฺยฺยาวโพธนสมตฺถเมว ญาณวิเสสํ โพเธติ, น ญาณมตฺตํ, น ทสฺสนมตฺตนฺติ อาห **“สพฺพธมฺมทสฺสนสมตฺถญฺจ เม สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อุทปาที”**ติฯ **อกุปฺปตายา**ติ วิโมกฺขนฺตตาย สพฺพโส ปฏิปกฺขธเมฺมหิ อสโงฺขภนียตายฯ เตนาห **“ราคาทีหิ น กุปฺปตี”**ติฯ อารมฺมณสนฺตตายปิ ตทารมฺมณานํ อตฺถิ วิเสโส ยถา ตํ ‘‘อาเนญฺชวิหาเร’’ติ อาห **“อกุปฺปารมฺมณตาย จา”**ติฯ **ปจฺจเวกฺขณญาณมฺปี**ติ น เกวลํ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว, อถ โข ยถาธิคเต ปฏิเวธสทฺธเมฺม เอกูนวีสติวิธปจฺจเวกฺขณญาณมฺปิฯ

๒๘๑. **ปฏิวิโทฺธติ** (ที. นิ. ฏี. ๒.๖๔; สํ. นิ. ฏี. ๑.๑.๑๗๒; สารตฺถ. ฏี. มหาวคฺค ๓.๗) สยมฺภุญาเณน ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา ปฏิมุขํ นิพฺพิชฺฌนวเสน ปโตฺต, ยถาภูตํ อวพุโทฺธติ อโตฺถฯ **คมฺภีโร**ติ มหาสมุโทฺท วิย มกสตุณฺฑสูจิยา อญฺญตฺร สมุปจิตปริปกฺกญาณสมฺภาเรหิ อเญฺญสํ ญาเณน อลพฺภเนยฺยปติโฏฺฐฯ เตนาห **“อุตฺตานภาวปฏิเกฺขปวจนเมต”**นฺติฯ โย

อลพฺภเนยฺยปติโฏฺฐ, โส โอคาหิตุมสกฺกุเณยฺยตาย สรูปโต จ ปสฺสิตุํ น สกฺกาติ อาห **“คมฺภีรตฺตาว ทุทฺทโส”**ติฯ **ทุเกฺขน ทฏฺฐโพฺพ**ติ กิเจฺฉน เกนจิเทว ทฏฺฐโพฺพฯ ยํ ปน ทฏฺฐุเมว น สกฺกา, ตสฺส โอคาเหตฺวา อนุ อนุ พุชฺฌเน กถา เอว นตฺถีติ อาห **“ทุทฺทสตฺตาว ทุรนุโพโธ”**ติฯ **ทุเกฺขน อวพุชฺฌิตโพฺพ** อวโพธสฺส ทุกฺกรภาวโตฯ อิมสฺมิํ ฐาเน – ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข ทุกฺกรตรํ วา ทุรภิสมฺภวตรํ วา’’ติ **สุตฺตปทํ** (สํ. นิ. ๕.๑๑๑๕) วตฺตพฺพํฯ สนฺตารมฺมณตาย วา **สโนฺตฯ** นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย **นิพฺพุโตฯ** ปธานภาวํ นีโตติ วา **ปณีโตฯ** อติตฺติกรเฏฺฐน **อตปฺปโก** สาทุรสโภชนํ วิยฯ เอตฺถ จ นิโรธสจฺจํ สนฺตํ อารมฺมณนฺติ **สนฺตารมฺมณํ,** มคฺคสจฺจํ สนฺตํ สนฺตารมฺมณญฺจาติ **สนฺตารมฺมณํ**ฯ อนุปสนฺตสภาวานํ กิเลสานํ สงฺขารานญฺจ อภาวโต นิพฺพุตสพฺพปริฬาหตาย สนฺตปณีตภาเวเนว จ อเสจนกตาย อตปฺปกตา ทฏฺฐพฺพาฯ เตนาห **“อิทํ ทฺวยํ โลกุตฺตรเมว สนฺธาย วุตฺต”**นฺติฯ อุตฺตมญาณวิสยตฺตา **น ตเกฺกน อวจริตโพฺพ,** ตโต เอว นิปุณญาณโคจรตาย จ **สโณฺหฯ** สุขุมสภาวตฺตา จ **นิปุโณ,** พาลานํ อวิสยตฺตา ปณฺฑิเตหิ เอว เวทิตโพฺพติ **ปณฺฑิตเวทนีโยฯ** อาลียนฺติ อภิรมิตพฺพเฏฺฐน เสวียนฺตีติ **อาลยา,** ปญฺจ กามคุณาฯ อาลยนฺติ อลฺลียนฺตี อภิรมณวเสน เสวนฺตีติ **อาลยา,** ตณฺหาวิจริตานิฯ **รมนฺตี**ติ รติํ วินฺทนฺติ กีฬนฺติ ลฬนฺติฯ **อาลยรตา**ติ อาลยนิรตาฯ

ฐานํ สนฺธายาติ ฐาน-สทฺทํ สนฺธายฯ อตฺถโต ปน **ฐาน**นฺติ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท เอว อธิเปฺปโตฯ ติฏฺฐติ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ **ฐานํ,** สงฺขาราทีนํ ปจฺจยภูตา อวิชฺชาทโยฯ อิเมสํ สงฺขาราทีนํ ปจฺจยาติ อิทปฺปจฺจยา, อวิชฺชาทโยวฯ อิทปฺปจฺจยา เอว **อิทปฺปจฺจยตา** ยถา ‘‘เทโว เอว เทวตา’’ติ, อิทปฺปจฺจยานํ วา อวิชฺชาทีนํ อตฺตโน ผลํ ปติ ปจฺจยภาโว อุปฺปาทนสมตฺถตา **อิทปฺปจฺจยตา**ฯ เตน สมตฺถปจฺจยลกฺขโณ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ทสฺสิโต โหติฯ ปฏิจฺจ สมุปฺปชฺชติ ผลํ เอตสฺมาติ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโทฯ** ปททฺวเยนปิ ธมฺมานํ ปจฺจยโฏฺฐ เอว วิภาวิโตฯ เตนาห **“สงฺขาราทิปจฺจยานํ เอตํ อธิวจน”**นฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๗๒-๕๗๓) วุตฺตนเยน เวทิตโพฺพฯ

สพฺพสงฺขารสมโถติอาทิ สพฺพนฺติ สพฺพสงฺขารสมถาทิสทฺทาภิเธยฺยํ สพฺพํ อตฺถโต **นิพฺพานเมว**ฯ อิทานิ ตสฺส นิพฺพานภาวํ ทเสฺสตุํ **“ยสฺมา หิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ นฺติ นิพฺพานํฯ **อาคมฺมา**ติ ปฏิจฺจ อริยมคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยภาวเหตุฯ **สมฺมนฺตี**ติ อปฺปฏิสนฺธิกูปสมวเสน สมฺมนฺติฯ ตถา สนฺตา สวิเสสํ อุปสนฺตา นาม โหนฺตีติ อาห **“วูปสมฺมนฺตี”**ติฯ เอเตน ‘‘สเพฺพ สงฺขารา สมฺมนฺติ เอตฺถาติ **สพฺพสงฺขารสมโถ,** นิพฺพาน’’นฺติ ทเสฺสติฯ สพฺพสงฺขตวิสํยุเตฺต จ นิพฺพาเน สพฺพสงฺขารวูปสมปริยาโย เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ **ปฏินิสฺสฏฺฐา**ติ สมุเจฺฉทวเสน ปริจฺจตฺตา โหนฺติฯ **สพฺพา ตณฺหา**ติ อฏฺฐสตปฺปเภทา สพฺพาปิ ตณฺหาฯ **สเพฺพ กิเลสราคา**ติ กามราครูปราคาทิเภทา สเพฺพปิ กิเลสภูตา ราคา, สเพฺพปิ วา กิเลสา อิธ ‘‘กิเลสราคา’’ติ เวทิตพฺพา, น โลภวิเสสา เอว จิตฺตสฺส วิปริณตภาวาปาทนโต ฯ ยถาห ‘‘รตฺตมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํ, ทุฏฺฐมฺปิ จิตฺตํ วิปริณตํ, มูฬฺหมฺปิ จิตฺตํ วิปริณต’’นฺติ (ปารา. ๒๗๑)ฯ **วิรชฺชนฺตี**ติ ปลุชฺชนฺติฯ

จิรนิสชฺชาจิรภาสเนหิ ปิฏฺฐิอาคิลายนตาลุคลโสสาทิวเสน **กายกิลมโถ** เจว **กายวิเหสา** จ เวทิตพฺพาฯ สา จ โข เทสนาย อตฺถํ อชานนฺตานํ วเสน วุตฺตา, ชานนฺตานํ ปน เทสนาย กายปริสฺสโมปิ สตฺถุ อปริสฺสโมวฯ เตนาห ภควา – ‘‘น จ มํ ธมฺมาธิกรณํ วิเหเสสี’’ติ (อุทา. ๑๐)ฯ เตเนวาห **“ยา อชานนฺตานํ เทสนา นาม, โส มม กิลมโถ อสฺสา”**ติฯ

อุภยนฺติ จิตฺตกิลมโถ เจว จิตฺตวิเหสา จาติ อุภยเมฺปตํ **พุทฺธานํ นตฺถิ** โพธิมูเลเยว สมุจฺฉินฺนตฺตาฯ

อนุพฺรูหนํ สมฺปิณฺฑนํฯ **โส**ติ ‘‘อปิสฺสู’’ติ นิปาโตฯ **ม**นฺติ ปฏิ-สทฺทโยเคน สามิอตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อาห **‘‘มมา’’**ติฯ วุทฺธิปฺปตฺตา วา อจฺฉริยา **อนจฺฉริยา**ฯ วุทฺธิอตฺโถปิ หิ อ-กาโร โหติ ยถา ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ (ธ. ส. ๑๑.ติกมาติกา)ฯ กปฺปานํ สตสหสฺสํ จตฺตาริ จ อสงฺขฺยยฺยานิ สเทวกสฺส โลกสฺส ธมฺมสํวิภาคกรณตฺถเมว ปารมิโย ปูเรตฺวา อิทานิ อธิคตธมฺมรชฺชสฺส ตตฺถ อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติทีปนตา, คาถาตฺถสฺส อจฺฉริยตา, ตสฺส วุทฺธิปฺปตฺติ จาติ เวทิตพฺพํฯ อตฺถทฺวาเรน หิ คาถานํ อนจฺฉริยตาฯ **โคจรา อเหสุ**นฺติ อุปฏฺฐเหสุํฯ อุปฏฺฐานญฺจ วิตเกฺกตพฺพตาติ อาห **‘‘ปริวิตกฺกยิตพฺพตํ ปาปุณิํสู’’**ติฯ

ยทิ สุขาปฏิปทาว, กถํ กิจฺฉตาติ อาห **‘‘ปารมีปูรณกาเล ปนา’’**ติอาทิฯ **เอวมาทีนิ** ทุปฺปริจฺจชานิ **เทนฺตสฺสฯ ห**-อิติ วา ‘‘พฺยตฺต’’นฺติ เอตสฺมิํ อตฺเถ นิปาโตฯ เอกํสตฺเถติ เกจิฯ ห พฺยตฺตํ, เอกํเสน วา อลํ นิปฺปโยชนํ เอวํ กิเจฺฉน อธิคตสฺส ธมฺมสฺส เทสิตนฺติ โยชนาฯ **หล**นฺติ วา ‘‘อล’’นฺติ อิมินา สมานตฺถํ ปทํ ‘‘หลนฺติ วทามี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ฎี. ๒.๖๕; สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๗๒) วิยฯ **ราคโทสปริผุเฏฺฐหี**ติ ผุฏฺฐวิเสน วิย สเปฺปน ราเคน โทเสน จ สมฺผุเฏฺฐหิ อภิภูเตหิฯ **ราคโทสานุคเตหี**ติ ราเคน จ โทเสน จ อนุพเนฺธหิฯ

กามราครตฺตา ภวราครตฺตา จ นีวรเณหิ นิวุตตาย, ทิฏฺฐิราครตฺตา วิปรีตาภินิเวเสนฯ **น ทกฺขนฺตี**ติ ยาถาวโต ธมฺมํ น ปฏิวิชฺฌิสฺสนฺติฯ **เอวํ คาหาเปตุ**นฺติ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติอาทินา สภาเวน ยาถาวโต ธมฺมํ ชานาเปตุํฯ ราคโทสปเรตตาปิ เนสํ สมฺมูฬฺหภาเวเนวาติ อาห **‘‘ตโมขเนฺธน อาวุฏา’’**ติฯ

๒๘๒. ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติยา การณํ วิภาเวตุํ **‘‘กสฺมา ปนา’’**ติอาทินา สยเมว โจทนํ สมุฏฺฐาเปติฯ ตตฺถ **อญฺญาตเวเสนา**ติ อิมสฺส ภควโต สาวกภาวูปคมเนน อญฺญาตรูเปนฯ ตาปสเวเสนาติ เกจิฯ โส ปน อรหตฺตาธิคเมเนว วิคเจฺฉยฺยฯ ติวิธํ การณํ อโปฺปสฺสุกฺกตาปตฺติยา ปฏิปกฺขสฺส พลวภาโว, ธมฺมสฺส คมฺภีรตา, ตตฺถ จ สาติสยํ คารวนฺติ, ตทเสฺสตุํ **‘‘ตสฺส หี’’**ติอาทิ อารทฺธํฯ (ตตฺถ **ปฏิปกฺขา** นาม ราคาทโย กิเลสา สมฺมาปฏิปตฺติยา อนฺตรายกรตฺตาฯ เตสํ พลวภาวโต จิรปริภาวนาย สตฺตสนฺตานโต ทุพฺพิโสธิยตาย เต สเตฺต มตฺตหตฺถิโน วิย ทุพฺพลปุริสํ อธิภวิตฺวา อโชฺฌตฺถริตฺวา อนยพฺยสนํ อาปาเทนฺตา อเนกสตโยชนายามวิตฺถารํ สุนิจิตํ ฆนสนฺนิเวสํ กณฺฏกทุคฺคมฺปิ อธิเสนฺติฯ ทูรปฺปเภททุเจฺฉชฺชตาหิ ทุพฺพิโสธิยตํ ปน ทเสฺสตุํ **‘‘อถสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ จ อโนฺต อมฏฺฐตาย **กญฺชิยปุณฺณา ลาพุ**ฯ จิรปาริวาสิกตาย **ตกฺกภริตา จาฏิ**ฯ เสฺนหตินฺตทุพฺพลภาเวน **วสาปีตปิโลติกา**ฯ เตลมิสฺสิตตาย **อญฺชนมกฺขิตหโตฺถ** ทุพฺพิโสธนียา วุตฺตา, หีนูปมา เจตา รูปปฺพนฺธภาวโต อจิรกาลิกตฺตา จ มลีนตาย, กิเลสสํกิเลโส เอว ปน ทุพฺพิโสธนียตโร อนาทิกาลิกตฺตา อนุสยิตตฺตา จฯ เตนาห **‘‘อติสํกิลิฏฺฐา’’**ติฯ ยถา จ ทุพฺพิโสธนียตรตาย, เอวํ คมฺภีรทุทฺทสทุรนุโพธานมฺปิ วุตฺตอุปมา หีนูปมาว)ฯ

ปฏิปกฺขวิคมเนน คมฺภีโรปิ ธโมฺม สุปากโฏ ภเวยฺยฯ ปฏิปกฺขวิคมนํ ปน สมฺมาปฏิปตฺติปฏิพทฺธํ, สา สทฺธมฺมสฺสวนาธีนาฯ ตํ สตฺถริ ธเมฺม จ ปสาทายตฺตํ, โส ครุฏฺฐานิยานํ อเชฺฌสนเหตุโกติ ปนาฬิกาย สตฺตานํ ธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา พฺรหฺมยาจนานิมิตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปิจา’’**ติอาทิมาหฯ

อุปกฺกิเลสภูตํ อปฺปํ ราคาทิรชํ เอตสฺสาติ อปฺปรชํ, อปฺปรชํ อกฺขิ ปญฺญาจกฺขุ เยสํ เต ตํสภาวาติ กตฺวา **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ อยมโตฺถ วิภาวิโต **“ปญฺญามเย”**ติอาทินาฯ อปฺปํ ราคาทิรชํ เยสํ ตํสภาวา **อปฺปรชกฺขชาติกา**ติ เอวมฺปิ สทฺทโตฺถ สมฺภวติฯ ทานาทิทส ปุญฺญกิริยวตฺถูนิ สรณคมนปรหิตปริณามเนหิ สทฺธึ (ทฺวาทส โหนฺตีติ) **“ทฺวาทสปุญฺญกิริยวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ

ราคาทิมเลน **สมเลหิ** ปูรณาทีหิ **ฉหิ สตฺถาเรหิ** สตฺถุปฏิเญฺญหิ กพฺพรจนาวเสน จินฺตากวิอาทิภาเว ฐตฺวา ตกฺกปริยาหตํ วีมํสานุจริตํ สยํปฏิภานํ **จินฺติโต**ฯ เต กิร พุทฺธโกลาหลานุสฺสเวน สญฺชาตกุตูหลํ โลกํ วเญฺจตฺวา โกหเญฺญ ฐตฺวา สพฺพญฺญุตํ ปฏิชานนฺตา ยํ กิญฺจิ อธมฺมํเยว ธโมฺมติ ทีเปสุํฯ เตนาห **“เต หิ ปุเรตรํ อุปฺปชฺชิตฺวา”**ติอาทิฯ **อปาปุเรต**นฺติ เอตํ กสฺสปสฺส ภควโต สาสนนฺตรธานโต ปภุติ ปิหิตํ นิพฺพานนครสฺส มหาทฺวารํ อริยมคฺคํ สทฺธมฺมเทสนาหเตฺถน อปาปุร วิวรฯ

เสลปพฺพโต อุโจฺจ โหติ ถิโร จ, น ปํสุปพฺพโต มิสฺสกปพฺพโต จาติ อาห **“เสเล ยถา ปพฺพตมุทฺธนี”**ติฯ **ธมฺมมยํ ปาสาท**นฺติ โลกุตฺตรธมฺมมาหฯ โส หิ สพฺพโส ปสาทาวโห, สพฺพธเมฺม อติกฺกมฺม อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ปาสาทสทิโส จฯ ปญฺญาปริยาโย วา อิธ **ธมฺม**-สโทฺทฯ สา หิ อพฺภุคฺคตเฏฺฐน ‘‘ปาสาโท’’ติ **อภิธเมฺม** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖) นิทฺทิฏฺฐาฯ ตถา จาห –

> ‘‘ปญฺญาปาสาทมารุยฺห, อโสโก โสกินึ ปชํ;
> ปพฺพตโฏฺฐว ภูมเฏฺฐ, ธีโร พาเล อเวกฺขตี’’ติฯ (ธ. ป. ๒๘);

อุเฏฺฐหีติ วา ธมฺมเทสนาย อโปฺปสฺสุกฺกตาสงฺขาตสโงฺกจาปตฺติโต กิลาสุภาวโต อุฏฺฐหฯ

๒๘๓. ครุฏฺฐานิยํ ปยิรุปาสิตฺวา ครุตรํ ปโยชนํ อุทฺทิสฺส อภิปตฺถนา อเชฺฌสนา, สาปิ อตฺถโต ยาจนาว โหตีติ อาห **“อเชฺฌสนนฺติ ยาจน”**นฺติฯ ปเทสวิสยํ ญาณทสฺสนํ อหุตฺวา พุทฺธานํเยว อาเวณิกภาวโต อิทํ ญาณทฺวยํ ‘‘พุทฺธจกฺขู’’ติ วุจฺจตีติ อาห **“อิเมสญฺหิ ทฺวินฺนํ ญาณานํ พุทฺธจกฺขูติ นาม”**นฺติฯ **ติณฺณํ มคฺคญาณาน**นฺติ เหฏฺฐิมานํ ติณฺณํ มคฺคญาณานํ **“ธมฺมจกฺขู”**ติ นามํ จตุสจฺจธมฺมทสฺสนมตฺตภาวโตฯ ยโต ตานิ ญาณานิ วิชฺชูปมภาเวน วุตฺตานิ, อคฺคมคฺคญาณํ ปน ญาณกิจฺจสฺส สิขาปฺปตฺติยา น ทสฺสนมตฺตํ โหตีติ ‘‘ธมฺมจกฺขู’’ติ น วุจฺจติ, ตโต ตํ วชิรูปมภาเวน วุตฺตํฯ **วุตฺตนเยนา**ติ ‘‘อปฺปรชกฺขา’’ติ เอตฺถ วุตฺตนเยนฯ ยสฺมา มนฺทกิเลสา **“อปฺปรชกฺขา”**ติ วุตฺตา, ตสฺมา พหลกิเลสา **“มหารชกฺขา”**ติ เวทิตพฺพาฯ ปฏิปกฺขวิธมนสมตฺถตาย **ติกฺขานิ** สูรานิ วิสทานิ, วุตฺตวิปริยาเยน **มุทูนิ**ฯ **สทฺธาทโย อาการา**ติ สทฺทหนาทิปฺปกาเร วทติฯ **สุนฺทรา**ติ กลฺยาณาฯ **สโมฺมหวิโนทนิยํ** (วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๔) ปน ‘‘เยสํ อาสยาทโย โกฏฺฐาสา สุนฺทรา, เต สฺวาการา, วิปรีตา ทฺวาการา’’ติ วุตฺตํ, ตํ อิมาย อตฺถวณฺณนาย อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ สเมตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **การณํ** นาม ปจฺจยาการโร, สจฺจานิ วาฯ

อยํ ปเนตฺถ ปาฬีติ เอตฺถ อปฺปรชกฺขาทิปทานํ อตฺถวิภาวเน อยํ ตสฺสตฺถสฺส วิภาวนี ปาฬิฯ สทฺธาทีนํ วิมุตฺติปริปาจกธมฺมานํ พลวภาโว ตปฺปฏิปกฺขานํ ปาปธมฺมานํ ทุพฺพลภาเวเนว โหติ, เตสญฺจ พลวภาโว สทฺธาทีนํ ทุพฺพลภาเวนาติ วิมุตฺติปริปาจกธมฺมานํ อตฺถิตานตฺถิตาวเสน อปฺปรชกฺขมหารชกฺขตาทโย ปาฬิยํ วิภชิตฺวา ทสฺสิตาฯ ขนฺธาทโย เอว ลุชฺชนป

ลุชฺชนเฏฺฐน **โลโก**ฯ สมฺปตฺติภวภูโต โลโก **สมฺปตฺติภวโลโก,** สุคติสงฺขาโต อุปปตฺติภโวฯ สมฺปตฺติ สมฺภวติ เอเตนาติ **สมฺปตฺติสมฺภวโลโก**ฯ สุคติสํวตฺตนิโย กมฺมภโวฯ ทุคฺคติ สงฺขาตอุปปตฺติภวทุคฺคติ สํวตฺตนิยกมฺมภวา **วิปตฺติภวโลกวิปตฺติสมฺภวโลกา**ฯ

ปุน เอกกทุกาทิวเสน โลกํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **"เอโก โลโก"**ติอาทิ วุตฺตํฯ อาหาราทโย วิย หิ อาหารฏฺฐิติกา สงฺขารา ลุชฺชนปลุชฺชนเฏฺฐน โลโกติฯ เอตฺถ **เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา**ติ ยายํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สพฺพสงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติ, ตาย สเพฺพ สงฺขารา เอโกว โลโก เอกวิโธ ปการนฺตรสฺส อภาวโตฯ **เทฺว โลกา**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ ตสฺส อโลกสภาวตฺตาฯ นนุ จ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ ปริเญฺญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ อิธ ''โลโก''ติ อธิเปฺปตตฺตาฯ อถ วา น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตีติ โย คหิโต ตถา น โหติ, โส โลโกติ ตํ-คหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตาฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ ทสายตนานี**ติ ทส รูปายตนานิฯ เสสเมตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

วิวฏฺฏชฺฌาสยสฺส อธิเปฺปตตฺตา ตสฺส จ สพฺพํ เตภูมกกมฺมํ ครหิตพฺพํ วชฺชิตพฺพญฺจ หุตฺวา อุปฏฺฐาตีติ วุตฺตํ **"สเพฺพ อภิสงฺขารา วชฺชํ, สเพฺพ ภวคามิกมฺมา วชฺช"**นฺติฯ อปฺปรชกฺขมหารชกฺขาทีสุ ปญฺจสุ ทุเกสุ เอเกกสฺมิํ ทส ทส กตฺวา **"ปญฺญาสาย อากาเรหิ อิมานิ ปญฺจินฺทฺริยานิ ชานาตี"**ติ วุตฺตํฯ อถ วา อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ปโรปริยตฺตํ ชานาตีติ กตฺวา ตถา วุตฺตํฯ เอตฺถ จ อปฺปรชกฺขาทิภพฺพาทิวเสน อาวเชฺชนฺตสฺส ภควโต เต สตฺตา ปุญฺชปุญฺชาว หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ, น เอเกกาฯ

อุปฺปลานิ เอตฺถ สนฺตีติ **อุปฺปลินี,** คโจฺฉปิ ชลาสโยปิ, อิธ ปน ชลาสโย อธิเปฺปโตติ อาห **"อุปฺปลวเน"**ติฯ ยานิ อุทกสฺส อโนฺต นิมุคฺคาเนว หุตฺวา ปุสนฺติ วฑฺฒนฺติ, ตานิ **อโนฺตนิมุคฺคโปสีนิฯ ทีปิตานีติ อฏฺฐกถายํ** ปกาสิตานิ, อิเธว วา ''อญฺญานิปี''ติอาทินา ภาสิตานิฯ

อุคฺฆฏิตญฺญูติ อุคฺฆฏิตํ นาม ญาณุคฺฆฏนํ, ญาเณ อุคฺฆฏิตมเตฺต เอว ชานาตีติ อโตฺถฯ วิปญฺจิตํ วิตฺถาริตเมว อตฺถํ ชานาตีติ **วิปญฺจิตญฺญู**ฯ อุเทฺทสาทีหิ เนตโพฺพติ **เนโยฺยฯ สห อุทาหฏเวลายา**ติ อุทาหาเร อุทาหฏมเตฺตเยวฯ **ธมฺมาภิสมโย**ติ จตุสจฺจธมฺมสฺส ญาเณน สทฺธิํ อภิสมโยฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ ''จตฺตาโร สติปฏฺฐานา''ติอาทินา นเยน สํขิเตฺตน มาติกาย ฐปิยมานาย เทสนานุสาเรน ญาณํ เปเสตฺวา อรหตฺตํ คณฺหิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล **"อุคฺฆฏิตญฺญู"**ติ วุจฺจติฯ **อยํ วุจฺจตี**ติ อยํ สํขิเตฺตน มาติกํ ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน อเตฺถ วิภชิยมาเน อรหตฺตํ ปาปุณิตุํ สมโตฺถ ปุคฺคโล **"วิปญฺจิตญฺญู"**ติ วุจฺจติฯ **อุเทฺทสโต**ติ อุเทฺทสเหตุ, อุทฺทิสนฺตสฺส, อุทฺทิสาเปนฺตสฺส วาติ อโตฺถฯ **ปริปุจฺฉโต**ติ อตฺถํ ปริปุจฺฉนฺตสฺสฯ **อนุปุเพฺพน ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ อนุกฺกเมน อรหตฺตปฺปตฺติ โหติฯ **น ตาย ชาติยา ธมฺมาภิสมโย โหตี**ติ เตน อตฺตภาเวน มคฺคํ วา ผลํ วา อนฺตมโส ฌานํ วา วิปสฺสนํ วา นิพฺพเตฺตตุํ น สโกฺกติฯ **อยํ วุจฺจติ ปุคฺคโล ปทปรโม**ติ อยํ ปุคฺคโล พฺยญฺชนปทเมว ปรมํ อสฺสาติ ปทปรโมติ วุจฺจติฯ

กมฺมาวรเณนาติ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๒๖) ปญฺจวิเธน อานนฺตริยกเมฺมนฯ **วิปากาวรเณนา**ติ อเหตุกปฏิสนฺธิยาฯ ยสฺมา ปน ทุเหตุกานมฺปิ อริยมคฺคปฏิเวโธ นตฺถิ, ตสฺมา ทุเหตุกา ปฏิสนฺธิปิ ''วิปากาวรณเมวา''ติ เวทิตพฺพาฯ **กิเลสาวรเณนา**ติ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยาฯ

อสฺสทฺธาติ พุทฺธาทีสุ สทฺธารหิตาฯ **อจฺฉนฺทิกา**ติ กตฺตุกมฺยตากุสลจฺฉนฺทรหิตาฯ อุตฺตรกุรุกา มนุสฺสา อจฺฉนฺทิกฏฺฐานํ ปวิฏฺฐาฯ **ทุปฺปญฺญา**ติ ภวงฺคปญฺญาย ปริหีนาฯ ภวงฺคปญฺญาย ปน ปริปุณฺณายปิ ยสฺส ภวงฺคํ โลกุตฺตรสฺส ปจฺจโย น โหติ, โสปิ ทุปฺปโญฺญ เอว นามฯ **อภพฺพา นิยามํ โอกฺกมิตุํ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺต**นฺติ กุสเลสุ ธมฺเมสุ สมฺมตฺตนิยามสงฺขาตํ มคฺคํ โอกฺกมิตุํ อธิคนฺตุํ อภพฺพาฯ **น กมฺมาวรเณนา**ติอาทีนิ วุตฺตวิปริยาเยน เวทิตพฺพานิฯ

นิพฺพานสฺส ทฺวารํ ปวิสนมคฺคํฯ **วิวริตฺวา ฐปิโต** มหากรุณูปนิสฺสเยน สยมฺภุญาเณน อธิคตตฺตาฯ **สทฺธํ ปมุญฺจนฺตู**ติ อตฺตโน สทฺธํ ปเวเสนฺตุ, สทฺทหนาการํ อุปฏฺฐเปนฺตูติ อโตฺถฯ สุเขน อกิเจฺฉน ปวตฺตนียตาย **สุปฺปวตฺติตํฯ น ภาสึ** น ภาสิสฺสามีติ จิเนฺตสึฯ

๒๘๔. ธมฺมํ เทเสสฺสามีติ เอวํ ปวตฺติตธมฺมเทสนาปฏิสํยุตฺตสฺส วิตกฺกสฺส สตฺตมสตฺตาหโต ปรํ อฏฺฐมสตฺตาเหเยว อุปฺปนฺนตฺตา วุตฺตํ **"อฏฺฐเม สตฺตาเห"**ติฯ น อิตรสตฺตาหานิ วิย ปฏินิยตกิจฺจลกฺขิตสฺส อฏฺฐมสตฺตาหสฺส นาม ปวตฺติตสฺส สพฺภาวาฯ

วิวฏนฺติ เทวตาวิคฺคเหน วิวฏองฺคปจฺจงฺคนิทฺทาย ชนานํ ปากฏํ วิปฺปการนฺติ อโตฺถฯ ''พุทฺธตฺตํ อนธิคนฺตฺวา น ปจฺจาคมิสฺสามี''ติ อุปฺปนฺนวิตกฺกาติสยเหตุเกน **ปถวีปริวตฺตนเจติยํ นาม ทเสฺสตฺวา**ฯ สากิยโกลิยมลฺลรชฺชวเสน **ตีณิ รชฺชานิฯ รุกฺขมูเล**ติ นิโคฺรธมูเลฯ **วตฺวา ปกฺกามิ,** ปกฺกมนฺติยา จสฺสา มหาสโตฺต อาการํ ทเสฺสสิ สุวณฺณถาลคฺคหณาย, สา ''ตุมฺหากํ ตํ ปริจฺจตฺตเมวา''ติ ปกฺกามิฯ

ทิวาวิหารํ กตฺวาติ นานาสมาปตฺติโย สมาปชฺชเนน ทิวาวิหารํ วิหริตฺวาฯ ''กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ, อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ, อุปสุสฺสตุ สรีเร มํสโลหิต''นฺติอาทินา **สุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๓๗; อ. นิ. ๒.๕; ๘.๑๓; มหานิ. ๑๗, ๑๙๖) อาคตนเยน **จตุรงฺควีริยํ อธิฏฺฐหิตฺวา**ฯ

นวโยชนนฺติ อุเพฺพธโต วุตฺตํ, ปุถุลโต ทฺวาทสโยชนา, ทีฆโต ยาว จกฺกวาฬา อายตาติ วทนฺติฯ อโชฺฌตฺถรเนฺต อุปสงฺกมิตฺวา – ''อุเฏฺฐหิ โส, สิทฺธตฺถ, อหํ อิมสฺส ปลฺลงฺกสฺส อนุจฺฉวิโก''ติ วตฺวา ตตฺถ สกฺขึ โอตาเรเนฺต อตฺตโน ปริสํ นิทฺทิสิฯ เอกปฺปหาเรเนว – ''อยเมว อนุจฺฉวิโก, อยเมว อนุจฺฉวิโก''ติ โกลาหลมกาสิ, ตํ สุตฺวา **มหาสโตฺต...เป.... หตฺถํ ปสาเรติ**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ''อเจตนายํ ปถวี, อวิญฺญาย สุขํ ทุขํ;
> สาปิ ทานพลา มยฺหํ, สตฺตกฺขตฺตุํ ปกมฺปถา''ติฯ (จริยา. ๑.๑๒๔);

ปุเพฺพนิวาสญาณํ วิโสเธตฺวาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธ สีหาวโลกนญาเยนฯ **วฏฺฏวิวฏฺฏํ สมฺมสิตฺวา**ติ จตุสจฺจมนสิการํ สนฺธายาหฯ **อิมสฺส ปลฺลงฺกสฺส อตฺถายา**ติ ปลฺลงฺกสีเสน อธิคตวิเสสํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ สิขาปฺปตฺตวิมุตฺติสุขํ อวิชหเนฺต อนุตฺตรนฺตรา จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทงฺคํ มนสิกโรเนฺต เอกปลฺลเงฺกน นิสีทิฯ **เอกจฺจาน**นฺติ ยา อธิคตมคฺคา สจฺฉิกตนิโรธา เอกเทเสน จ พุทฺธคุเณ ชานนฺติ, ตา ฐเปตฺวา ตทเญฺญสํ เทวตานํฯ **อเญฺญปิ พุทฺธตฺตกรา**ติ วิสาขาปุณฺณมโต ปฏฺฐาย รตฺตินฺทิวํ เอวํ นิจฺจสมาหิตภาวเหตุกานํ พุทฺธคุณานํ อุปริ อเญฺญปิ พุทฺธตฺตสาธกา, ''อยํ พุโทฺธ''ติ พุทฺธภาวสฺส ปเรสํ วิภาวนา ธมฺมา กึ นุ โข อตฺถีติ โยชนาฯ

อนิมิเสหีติ ธมฺมปีติวิปฺผารวเสน ปสาทวิกสิตนิจฺจลตาย นิเมสรหิเตหิฯ **รตนจงฺกเม**ติ เทวตาหิ มาปิเต รตนมยจงฺกเมฯ รตนภูตานํ สตฺตนฺนํ ปกรณานํ ตตฺถ จ อนนฺตนยสฺส ธมฺมรตนสฺส สมฺมสเนน **ตํ ฐานํ รตนฆรเจติยํ นาม ชาต**นฺติปิ วทนฺติฯ **เอวนฺติ** วกฺขมานากาเรนฯ ฉพฺพณฺณานํ รสฺมีนํ ทเนฺตหิ นิกฺขมนโต **ฉทฺทนฺตนาคกุลํ วิยา**ติ นิทสฺสนํ วุตฺตํฯ

เหฏฺฐา โลหปาสาทปฺปมาโณติ นวภูมกสฺส สพฺพปฐมสฺส โลหปาสาทสฺส เหฏฺฐา โลหปาสาทปฺปมาโณฯ **ขนฺธกฏฺฐกถายํ** (มหาว. อฏฺฐ. ๕) ปน ตตฺถ ‘‘ภณฺฑาคารคพฺภปฺปมาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ

ปจฺจเคฺฆติ อภินเวฯ ปเจฺจกํ มหคฺฆตาย **ปจฺจเคฺฆ**ติ เกจิ, ตํ น สุนฺทรํฯ น หิ พุทฺธา ภควโนฺต มหคฺฆํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ ปริภุญฺชนฺติ วาฯ **ปิณฺฑปาต**นฺติ เอตฺถ มนฺถญฺจ มธุปิณฺฑิกญฺจ สนฺธาย วทติฯ **อยํ วิตโกฺก**ติ – ‘‘กสฺส นุ โข อหํ ปฐมํ ธมฺมํ เทเสยฺย’’นฺติ อยํ ปริวิตโกฺกฯ

ปณฺฑิเจฺจนาติ สมาปตฺติปฏิลาภสํสิเทฺธน อธิคมพาหุสจฺจสงฺขาเตน ปณฺฑิตภาเวนฯ **เวยฺยตฺติเยนา**ติ สมาปตฺติปฏิลาภปจฺจเยน ปาริหาริยปญฺญาสงฺขาเตน พฺยตฺตภาเวนฯ **เมธาวี**ติ ติเหตุกปฏิสนฺธิปญฺญาสงฺขาตาย ตํตํอิติกตฺตพฺพตาปญฺญาสงฺขาตาย จ เมธาย สมนฺนาคโตติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **มหาชานิโย**ติ มหาปริหานิโกฯ **อาคมนปาทาปิ นตฺถี**ติ อิทํ ปฐมํ วตฺตพฺพํ, อถาหํ ตตฺถ คเจฺฉยฺยํ, คนฺตฺวา เทสิยมานํ ธมฺมมฺปิสฺส โสตุํ โสตปสาโทปิ นตฺถีติ โยชนาฯ กึ ปน ภควตา อตฺตโน พุทฺธานุภาเวน เต ธมฺมํ ญาเปตุํ น สกฺกาติ? อาม, น สกฺกาฯ น หิ ปรโต โฆสํ อนฺตเรน สาวกานํ ธมฺมาภิสมโย สมฺภวติ, อญฺญถา อิตรปจฺจยรหิตสฺสปิ ธมฺมาภิสมเยน ภวิตพฺพํ, น จ ตํ อตฺถิฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, ปจฺจยา สมฺมาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทาย ปรโต จ โฆโส อชฺฌตฺตญฺจ โยนิโสมนสิกาโร’’ติ (อ. นิ. ๒.๑๒๗)ฯ ปาฬิยํ รามเสฺสว สมาปตฺติลาภิตา อาคตา, น อุทกสฺส, ตํ ตสฺส โพธิสเตฺตน สมาคตกาลวเสน วุตฺตํ ฯ โส หิ ปุเพฺพปิ ตตฺถ ยุตฺตปฺปยุโตฺต วิหรโนฺต มหาปุริเสน ขิปฺปเญฺญว สมาปตฺตีนํ นิพฺพตฺติตภาวํ สุตฺวา สํเวคชาโต มหาสเตฺต ตโต นิพฺพิชฺช ปกฺกเนฺต ฆเฏโนฺต วายมโนฺต นจิรเสฺสว อฏฺฐ สมาปตฺติโย นิพฺพเตฺตสิฯ เตน วุตฺตํ **‘‘เนวสญฺญานาสญฺญายตเน นิพฺพโตฺตติ อทฺทสา’’**ติฯ เอเต อฏฺฐ พฺราหฺมณาติ สมฺพโนฺธฯ **ฉฬงฺควา**ติ ฉฬงฺควิทุโนฯ **มนฺต**นฺติ มนฺตปทํฯ ‘‘นิชฺฌายิตฺวา’’ติ วจนเสโส, มเนฺตตฺวาติ อโตฺถฯ **วิยากรึสู**ติ กเถสุํฯ

ยถามนฺตปทนฺติ ลกฺขณมนฺตสงฺขาตเวทวจนานุรูปํฯ **คตา**ติ ปฏิปนฺนาฯ ‘‘เทฺวว คติโย ภวนฺติ อนญฺญา’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๓; ๓.๑๙๙-๒๐๐; ม. นิ. ๒.๓๘๔, ๓๙๘) วุตฺตนิยาเมน นิจฺฉินิตุํ อสโกฺกนฺตา พฺราหฺมณา วุตฺตเมว ปฏิปชฺชึสุ, น มหาปุริสสฺส พุทฺธภาวปฺปตฺตึ ปจฺจาสีสึสุฯ **อิเม ปน** โกณฺฑญฺญาทโย **ปญฺจ** ‘‘เอกํสโต พุโทฺธ ภวิสฺสตี’’ติ ชาตนิจฺฉยตฺตา **มนฺตปทํ อติกฺกนฺตาฯ ปุณฺณปตฺต**นฺติ ตุฏฺฐิทานํฯ **นิพฺพิตกฺกา**ติ นิพฺพิกปฺปา, น เทฺวธา ตกฺกาฯ

วปฺปกาเลติ วปนกาเลฯ วปนตฺถํ พีชานิ นีหรณเนฺตน ตตฺถ อคฺคํ คเหตฺวา ทานํ **พีชคฺคทานํ** นามฯ **ลายนคฺคา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ธญฺญผลสฺส นาติปริณตกาเล **ปุถุกกาเลฯ ลายเน**ติ สสฺสลายเนฯ ยถา ลูนํ หตฺถกํ กตฺวา เวณิวเสน พนฺธนํ **เวณิกรณํ**ฯ เวณิโย ปน ปุริสภารวเสน พนฺธนํ **กลาโป**ฯ ขเล กลาปานํ ฐปนทิวเส อคฺคํ คเหตฺวา ทานํ **ขลคฺคํ**ฯ มทฺทิตฺวา วีหีนํ ราสิกรณทิวเส อคฺคํ คเหตฺวา ทานํ **ภณฺฑคฺคํ**ฯ โกฏฺฐาคาเร ธญฺญสฺส ปกฺขิปนทิวเส ทานํ **โกฏฺฐคฺคํฯ อุทฺธริตฺวา**ติ ขลโต ธญฺญสฺส อุทฺธริตฺวาฯ **นวนฺนํ อคฺคทานานํ ทินฺนตฺตา**ติ อิทํ ตสฺส รตฺตญฺญูนํ อคฺคภาวตฺถาย กตาภินีหารานุรูปํ ปวตฺติตสาวกปารมิยา จิณฺณเนฺต ปวตฺติตตฺตา วุตฺตํฯ ติณฺณมฺปิ หิ โพธิสตฺตานํ ตํตํปารมิยา สิขาปฺปตฺตกาเล ปวตฺ

ติตํ ปุญฺญํ อปุญฺญํ วา ครุตรวิปากเมว โหติ, ธมฺมสฺส จ สพฺพปฐมํ สจฺฉิกิริยาย วินา กถํ รตฺตญฺญูนํ อคฺคภาวสิทฺธีติฯ **พหุการา โข อิเม ปญฺจวคฺคิยา**ติ อิทํ ปน อุปการานุสฺสรณมตฺตกเมว ปริจฺจยวเสน อาฬารุทกานุสฺสรณํ วิยฯ

๒๘๕. **วิวเร**ติ มเชฺฌฯ เตนาห **“ติคาวุตนฺตเร ฐาเน”**ติฯ **อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติ** สามิวจนสฺส ปสงฺเค อนฺตรา-สทฺทโยเคน อุปโยควจนสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ เตนาห **“อนฺตราสทฺเทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กต”**นฺติฯ

สพฺพํ เตภูมกธมฺมํ อภิภวิตฺวา ปริญฺญาภิสมยวเสน อติกฺกมิตฺวาฯ **จตุภูมกธมฺมํ** อนวเสสํ เญยฺยํ สพฺพโส เญยฺยาวรณสฺส ปหีนตฺตา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน **อเวทึ**ฯ รชฺชนทุสฺสนมุยฺหนาทินา **กิเลเสน**ฯ อปฺปหาตพฺพมฺปิ กุสลาพฺยากตํ ตปฺปฏิพทฺธกิเลสมถเนน ปหีนตฺตา น โหตีติ อาห **“สพฺพํ เตภูมกธมฺมํ ชหิตฺวา ฐิโต”**ติฯ **อารมฺมณโต**ติ อารมฺมณกรณวเสนฯ

กิญฺจาปิ โลกิยธมฺมานมฺปิ ยาทิโส โลกนาถสฺส อธิคโม, น ตาทิโส อธิคโม ปรูปเทโส อตฺถิ, โลกุตฺตรธเมฺม ปนสฺส เลโสปิ นตฺถีติ อาห **“โลกุตฺตรธเมฺม มยฺหํ อาจริโย นาม นตฺถี”**ติฯ **ปฏิภาคปุคฺคโล**ติ สีลาทีหิ คุเณหิ ปฏินิธิภูโต ปุคฺคโลฯ **สเหตุนา**ติ สหธเมฺมน สปาฏิหีรกตายฯ **นเยนา**ติ อภิชานนตาทิวิธินาฯ **จตฺตาริ สจฺจานี**ติ อิทํ ตพฺพินิมุตฺตสฺส เญยฺยสฺส อภาวโต วุตฺตํฯ **สยํ พุโทฺธ**ติ สยเมว สยมฺภุญฺญาเณน พุโทฺธฯ วิคตปริฬาหตาย **สีติภูโต**ฯ ตโต เอว **นิพฺพุโตฯ อาหญฺฉนฺติ** อาหนิสฺสามิฯ เวเนยฺยานํ อมตาธิคมาย อุโคฺฆสนาทึ กตฺวา สตฺถุ ธมฺมเทสนา **อมตทุนฺทุภี**ติ วุตฺตาฯ

อนนฺตญาโณ ชิตกิเลโสติ **อนนฺตชิโนฯ เอวมฺปิ นาม ภเวยฺยา**ติ เอวํวิเธ นาม รูปรตเน อีทิเสน ญาเณน ภวิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ อยํ หิสฺส ปพฺพชฺชาย ปจฺจโย ชาโต, กตาธิกาโร เจสฯ ตถา หิ ภควา เตน สมาคมตฺถํ ปทสาว ตํ มคฺคํ ปฏิปชฺชิฯ

โกฏฺฐาสสมฺปนฺนาติ องฺคปจฺจงฺคสงฺขาตอวยวสมฺปนฺนาฯ **อฏฺฎียตี**ติ อโฏฺฏ โหติ, โทมนสฺสํ อาปชฺชตีติ อโตฺถฯ

อวิหํ อุปปนฺนาเสติ อวิเหสุ นิพฺพตฺตาฯ **วิมุตฺตา**ติ อคฺคผลวิมุตฺติยา วิมุตฺตาฯ **เต หิตฺวา มานุสํ เทหํ, ทิพฺพโยคํ อุปชฺฌคุ**นฺติ เต อุปกา ทโย มานุสํ อตฺตภาวํ ชหิตฺวา โอรมฺภาคิยสํโยชนปฺปหาเนน อวิเหสุ นิพฺพตฺตมตฺตาว อคฺคมคฺคาธิคเมน ทิพฺพโยคํ อุทฺธมฺภาคิยสํโยชนํ สมติกฺกมิํสุฯ

๒๘๖. **สณฺฐเปสุ**นฺติ ‘‘เนว อภิวาเทตโพฺพ’’ติอาทินา (มหาว. ๑๒) สณฺฐํ กิริยาการํ อกํสุฯ เตนาห **“กติกํ อกํสู”**ติฯ **ปธานโต**ติ ปุเพฺพ อนุฏฺฐิตทุกฺกรจรณโตฯ **ปภาวิต**นฺติ วาจาสมุฏฺฐานํ, วจีนิจฺฉารณนฺติ อโตฺถฯ ‘‘อยํ น กิญฺจิ วิเสสํ อธิคมิสฺสตี’’ติ **อนุกฺกณฺฐนตฺถํ**ฯ ‘‘มยํ ยตฺถ กตฺถจิ คมิสฺสามา’’ติ **มา วิตกฺกยิตฺถฯ โอภาโส**ติ วิปสฺสโนภาโสฯ **นิมิตฺต**นฺติ กมฺมฏฺฐานนิมิตฺตํฯ **เอกปเทเนวา**ติ เอกวจเนเนวฯ ‘‘อเนน ปุเพฺพปิ น กิญฺจิ มิจฺฉา วุตฺตปุพฺพ’’นฺติ **สติํ ลภิตฺวา**ฯ ยถาภูตวาทีติ **อุปฺปนฺนคารวา**ฯ

อโนฺตวิหาเรเยว อโหสิ ทหรกุมาโร วิย เตหิ ภิกฺขูหิ ปริหริโตฯ **มเล**ติ สํกิเลเสฯ คาม โต ภิกฺขูหิ นีหฏํ อุปนีตํ ภตฺตํ เอตสฺสาติ นีหฏภโตฺต, เตน **นีหฏภเตฺตน** ภควตาฯ **เอตฺตกํ**

กถามคฺคนฺติ – ‘‘เทฺวมา, ภิกฺขเว, ปริเยสนา’’ติ อารภิตฺวา ยาว – ‘‘นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ ปทํ, เอตฺตกํ เทสนามคฺคํฯ กามเญฺจตฺถ – ‘‘ตุเมฺหปิ มมเญฺจว ปญฺจวคฺคิยานญฺจ มคฺคํ อารุฬฺหา, อริยปริเยสนา ตุมฺหากํ ปริเยสนา’’ติ อฎฺฐกถาวจนํฯ เตน ปน – ‘‘โส โข อหํ, ภิกฺขเว, อตฺตนา ชาติธมฺโม สมาโน…เป.… อสํกิลิฎฺฐํ อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ นิพฺพานํ อชฺฌคมนฺติ, อถ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจวคฺคิยา ภิกฺขู มยา เอวํ โอวทิยมานา…เป.… อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ นิพฺพานํ อชฺฌคมํสุ…เป.… นตฺถิ ทานิ ปุนพฺภโว’’ติ อิมเสฺสว สุตฺตปทสฺส อโตฺถ วิภาวิโตติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ภควา ยํ ปุเพฺพ อวจ ตุเมฺหปิ มมเญฺจว ปญฺจวคฺคิยานญฺจ มคฺคํ อารุฬฺหา, อริยปริเยสนา ตุมฺหากํ ปริเยสนาติฯ อิมํ เอกเมว อนุสนฺธึ ทเสฺสโนฺต อาหรี’’**ติฯ

๒๘๗. **อนคาริยานมฺปี**ติ ปพฺพชิตานมฺปิฯ **ปญฺจกามคุณวเสน อนริยปริเยสนา โหติ** คธิตาทิภาเวน ปริภุญฺชนโตฯ มิจฺฉาชีววเสนปิ อนริยปริเยสนา โหตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ **‘‘ปญฺจกามคุณวเสนา’’**ติ วุตฺตํ สจฺฉนฺทราคปริโภคสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ อิทานิ จตูสุ ปจฺจเยสุ กามคุเณ นิทฺธาเรตุํ **‘‘ตตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริโภครโส**ติ ปริโภคปจฺจยปีติโสมนสฺสํฯ อยํ ปน รสสมานตาวเสน คหณํ อุปาทาย ‘‘รโส’’ติ วุโตฺต, น สภาวโตฯ สภาเวน คหณํ อุปาทาย ปีติโสมนสฺสํ ธมฺมารมฺมณํ สิยา, น รสารมฺมณํฯ **อปฺปจฺจเวกฺขณปริโภโค**ติ ปจฺจเวกฺขณรหิโต ปริโภโค, อิทมตฺถิกตํ อนิสฺสาย คธิตาทิภาเวน ปริโภโคติ อโตฺถฯ **คธิตา**ติ ตณฺหาย พทฺธาฯ **มุจฺฉิตา**ติ มุจฺฉํ โมหํ ปมาทํ อาปนฺนาฯ **อโชฺฌคาฬฺหา**ติ อธิโอคาฬฺหา, ตํ ตํ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา ฐิตาฯ **อาทีนวํ อปสฺสนฺตา**ติ สจฺฉนฺทราคปริโภเค โทสํ อชานนฺตาฯ อปจฺจเวกฺขิตปริโภคเหตุอาทีนวํ นิสฺสรติ อติกฺกมติ เอเตนาติ **นิสฺสรณํ,** ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ

ปาสราสินฺติ ปาสสมุทายํฯ ลุทฺทโก หิ ปาสํ โอเฑฺฑโนฺต น เอกํเยว, น จ เอกสฺมึเยว ฐาเน โอเฑฺฑติ, อถ โข ตํตํมิคานํ อาคมนมคฺคํ สลฺลเกฺขตฺวา ตตฺถ ตตฺถ โอเฑฺฑโนฺต พหูเยว โอเฑฺฑติ, ตสฺมา เต จิเตฺตน เอกโต คเหตฺวา **‘‘ปาสราสี’’**ติ วุตฺตํฯ วาคุรสฺส วา ปาสปเทสานํ พหุภาวโต **‘‘ปาสราสี’’**ติ วุตฺตํฯ

ปาสราสิสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนา

๒๘๘. **เสตปริวาโร**ติ เสตปฎิจฺฉโท, เสตวณฺณาลงฺกาโรติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ ปน ‘‘เสตาลงฺการา’’ติ อสฺสาลงฺกาโร คหิโต, อิธ จกฺกปญฺชรกุพฺพราทิรถาวยเวสุ กาตพฺพาลงฺกาโรฯ **เอวํ วุเตฺตนา**ติ เอวํ ‘‘เสตาย สุท’’นฺติอาทินา ปกาเรน สํยุตฺตมหาวเคฺค (สํ. นิ. ๕.๔) วุเตฺตนฯ **นาติมหา** ยุทฺธมณฺฑเล สญฺจารสุขตฺถํฯ โยโธ สารถีติ **ทุวินฺนํ,** ปหรณทายเกน สทฺธึ **ติณฺณํ วา**ฯ

นครํ ปทกฺขิณํ กโรติ นครโสภนตฺถํฯ อิทํ กิร ตสฺส พฺราหฺมณสฺส ชาณุโสฺสณิฎฺฐานนฺตรํ ชาติสิทฺธํ ปรมฺปราคตํ จาริตฺตํฯ เตนาห **‘‘อิโต เอตฺตเกหิ ทิวเสหี’’**ติอาทิฯ จาริตฺตวเสน นครวาสิโนปิ ตถา ตถา ปฎิปชฺชนฺติฯ ปุญฺญวาทิมงฺคลกถเน นิยุตฺตา **มางฺคลิกา**ฯ สุวตฺถิปตฺตนาย **โสวตฺถิกาฯ อาทิ**-สเทฺทน วนฺทีอาทีนํ สงฺคโหฯ **ยสสิริสมฺปตฺติยา**ติ ยสสมฺปตฺติยา สิริสมฺปตฺติยา จ, ปริวารสมฺปตฺติยา เจว วิภวโสภาสมฺปตฺติยา จาติ อโตฺถฯ

นคราภิมุโข ปายาสิ อตฺตโน ภิกฺขาจารเวลายฯ **ปณฺฑิโต มเญฺญ**ติ เอตฺถ **มเญฺญ**ติ อิทํ ‘‘มญฺญตี’’ติ อิมินา สมานตฺถํ นิปาตปทํฯ ตสฺส อิติ-สทฺทํ อาเนตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต

“ปณฺฑิโตติ มญฺญตี”ติ อาหฯ อนุมติปุจฺฉาวเสน เจตํ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“อุทาหุ โน”**ติฯ ‘‘ตํ กึ มญฺญติ ภวํ วจฺฉายโน สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติย’’นฺติ หิ วุตฺตเมวตฺถํ ปุน คณฺหโนฺต **“ปณฺฑิโต มเญฺญ”**ติ อาหฯ ตสฺมา วุตฺตํ **“ภวํ วจฺฉายโน, สมณํ โคตมํ ปณฺฑิโตติ มญฺญติ, อุทาหุ โน”**ติ, ยถา เต ขเมยฺย, ตถา นํ กเถหีติ อธิปฺปาโยฯ

อหํ โก นาม, มม อวิสโย เอโสติ ทเสฺสติฯ **โก จา**ติ เหตุนิสฺสเกฺก ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **“กุโต จา”**ติฯ ตถา จาห **“เกน การเณน ชานิสฺสามี”**ติ, เยน การเณน สมณสฺส โคตมสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ชาเนยฺยํ, ตํ การณํ มยิ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **พุโทฺธเยว ภเวยฺย,** อพุทฺธสฺส สพฺพถา พุทฺธญาณานุภาวํ ชานิตุํ น สกฺกาติฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘อปฺปมตฺตกํ โข ปเนตํ, ภิกฺขเว, โอรมตฺตกํ สีลมตฺตกํ, เยน ปุถุชฺชโน ตถาคตสฺส วณฺณํ วทมาโน วเทยฺย (ที. นิ. ๑.๗), อตฺถิ, ภิกฺขเว, อเญฺญว ธมฺมา คมฺภีรา ทุทฺทสา ทุรนุโพธา …เป…. เยหิ ตถาคตสฺส ยถาภุจฺจํ วณฺณํ สมฺมา วทมาโน วเทยฺยา’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๘) จฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘โสปิ นูนสฺส ตาทิโสวา’’ติ เอตสฺมึ ปเทฯ **ปสตฺถ ปสโตฺถ**ติ ปสเตฺถหิ อตฺตโน คุเณเหว โส ปสโตฺถ, น ตสฺส กิตฺตินา, ปสํสาสภาเวเนว ปาสํโสติ อโตฺถฯ เตนาห **“สพฺพคุณาน”**นฺติอาทิฯ **มณิรตน**นฺติ จกฺกวตฺติโน มณิรตนํฯ สเทวเก โลเก ปาสํสานมฺปิ ปาสํโสติ ทเสฺสตุํ **“ปสเตฺถหิ วา”**ติ ทุติยวิกโปฺป คหิโตฯ

อรณียโต อโตฺถ, โส เอว วสตีติ วโสติ **อตฺถวโส,** ตสฺส ตสฺส ปโยคสฺส อานิสํสภูตํ ผลนฺติ อาห **“อตฺถวสนฺติ อตฺถานิสํส”**นฺติฯ อโตฺถ วา วุตฺตลกฺขโณ วโส เอตสฺสาติ **อตฺถวโส,** การณํฯ **นาควนวาสิโก**ติ หตฺถินาคานํ วิจรณวเน เตสํ คหณตฺถํ วสนโกฯ **อนุคฺคหิตสิโปฺป**ติ อสิกฺขิตหตฺถิสิโปฺป อายตวิตฺถตสฺส ปทมตฺตสฺส ทสฺสเนน ‘‘มหา วต, โภ นาโค’’ติ นิฎฺฐาคมนโตฯ **ปรโต ปน** ภควตา วุตฺตฏฺฐาเนฯ **อุคฺคหิตสิโปฺป ปุริโส นาควนิโกติ อาคโต** อายตวิตฺถตสฺส ปทสฺส อุจฺจสฺส จ นิเสวิตสฺส พฺยภิจารภาวํ ญตฺวา ตตฺตเกน นิฎฺฐํ อคนฺตฺวา มหาหตฺถึ ทิสฺวาว นิฎฺฐาคมนโตฯ ญาณํ ปชฺชติ เอตฺถาติ **ญาณปทานิ,** ขตฺติยปณฺฑิตาทีนํ ธมฺมวินเย วินีตตฺตา วินเยหิ อธิคตชฺฌานาทีนิฯ ตานิ หิ ตถาคตคนฺธหตฺถิโน เทสนาญาเณน อกฺกนฺตฎฺฐานานิฯ **จตฺตารี**ติ ปน วิเนยฺยานํ อิธ ขตฺติยปณฺฑิตาทิวเสน จตุพฺพิธานํเยว คหิตตฺตาฯ

๒๘๙. ปุคฺคเลสุ ปญฺญาย จ นิปุณตา ปณฺฑิตสมญฺญา นิปุณตฺถสฺส ทสฺสนสมตฺถตาวเสเนวาติ อาห **“สุขุมอตฺถนฺตรปฎิวิชฺฌนสมเตฺถ”**ติฯ **กต**-สโทฺท อิธ นิปฺผนฺนปริยาโยฯ ปเร ปวทนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ **ปรปฺปวาโท,** ปรสมโยฯ ปเรหิ ปวทนํ **ปรปฺปวาโท,** วิคฺคาหิกกถาย ปรวาทมทฺทนํฯ ตทุภยมฺปิ เอกโต กตฺวา ปาฬิยํ วุตฺตนฺติ อาห **“วิญฺญาตปรปฺปวาเท เจว ปเรหิ สทฺธึ กตวาทปริจเย จา”**ติ, ปรสมเยสุ ปรวาทมทฺทเนสุ จ นิปฺผเนฺนติ อโตฺถฯ **วาลเวธิรูเป**ติ วาลเวธิปติรูเปฯ เตนาห **“วาลเวธิธนุคฺคหสทิเส”**ติฯ **วาล**นฺติ อเนกธา ภินฺนสฺส วาลสฺส อํสุสงฺขาตํ วาลํฯ **ภินฺทนฺตา วิยา**ติ ฌฎาทึ สวิคฺคหํ มุคฺคราทินา ภินฺทนฺตา วิย, ทิฎฺฐิคตานิ เอกํสโต ภินฺทนฺตาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อตฺถํ คุยฺหํ ปฎิจฺฉนฺนํ กตฺวา ปุจฺฉิสฺสามา’’ติ สงฺขตํ ปทปญฺหํ ปุจฺฉนฺตีติ ทเสฺสตุํ **“ทุปทมฺปิ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ วทนฺติ เอเตนาติ **วาโท,** โทโสฯ ปุจฺฉียตีติ **ปโญฺห,** อโตฺถฯ ปุจฺฉติ เอเตนาติ **ปโญฺห,** สโทฺทฯ ตทุภยํ เอกโต คเหตฺวา อาห **“เอวรูเป ปเญฺห”**ติอาทิฯ **“เอวํ ปุเจฺฉยฺย, เอวํ วิสฺสเชฺชยฺยา”**ติ จ ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนานํ สิขาวคมนํ ทเสฺสติฯ **เสโยฺย**ติ อุตฺตโม, ปรโม ลาโภติ อธิปฺปาโยฯ

เอวํ อตฺตโน วาทวิธมนภเยนปิ ปเร ภควนฺตํ ปญฺหํ ปุจฺฉิตุํ น วิสหนฺตีติ วตฺวา อิทานิ วาทวิธมเนน วินาปิ น วิสหนฺติ เอวาติ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **จิตฺตํ ปสีทติ** ปเร อตฺตโน อตฺตภาวมฺปิ วิสฺสชฺเชตุํ นิยฺยาเทตุกามา โหนฺติ โอธิสกเมตฺตาผรณสทิสตฺตา ตสฺส เมตฺตายนสฺสฯ **ทสฺสนสมฺปนฺนา**ติ ทฏฺฐพฺพตาย สมฺปนฺนา ทสฺสนานุตฺตริยภาวโต, อติวิย ทสฺสนียาติ อโตฺถฯ

สรณคมนวเสน สาวกาติ โลกิยสรณคมเนน สาวกา, โลกุตฺตรสรณคมเนน ปน สาวกตฺตํ ปรโต อาคมิสฺสติ, ตญฺจ ปพฺพชิตวเสน วุจฺจติ, อิธ คหฏฺฐวเสน, อุภยตฺถาปิ สรณคมเนน สาวกตฺตํ เวทิตพฺพํฯ เต หิ ปรโลกวชฺชภยทสฺสาวิโน กุลปุตฺตา, อาจารกุลปุตฺตาปิ ตาทิสา ภวนฺติฯ **โถเกนา**ติ อิมินา ‘‘มนํ อนสฺสามา’’ติ ปทสฺสตฺถํ วทติฯ

๒๙๐. อุทาหรียติ อุเพฺพคปีติวเสนาติ, ตถา วา อุทาหรณํ **อุทานํ**ฯ เตนาห **“อุทาหารํ อุทาหรี”**ติฯ **อสฺส ธมฺมสฺสา**ติ อสฺส ปฏิปตฺติสทฺธมฺมปุพฺพกสฺส ปฏิเวธสทฺธมฺมสฺสฯ **โส**ติ หตฺถิปโทปโม หตฺถิปโทปมภาเวน วุจฺจมาโน ธโมฺมฯ **เอตฺตาวตา**ติ เอตฺตเกน ปริพฺพาชเกน วุตฺตกถามคฺคมเตฺตนฯ กามํ เตน วุตฺตกถามเคฺคนปิ หตฺถิปโทปมภาเวน วุจฺจมาโน ธโมฺม ปริปุโณฺณว อรหตฺตํ ปาเปตฺวา ปเวทิตตฺตา, โส จ โข สเงฺขปโต, น วิตฺถารโตติ อาห **“น เอตฺตาวตา วิตฺถาเรน ปริปูโร โหตี”**ติฯ ยทิ ยถา วิตฺถาเรน หตฺถิปโทปโม ปริปูโร โหติ, ตถา เทสนา อารทฺธา, **อถ กสฺมา กุสโลติ น วุโตฺต**ติ โจทนาฯ

๒๙๑. **อายามโตปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน อุเพฺพเธนปิ รสฺสาติ ทเสฺสติฯ นีจกายา หิ ตา โหนฺติฯ **อุจฺจา**ติ อุจฺจกาฯ นิเสวนํ, นิเสวติ เอตฺถาติ วา **นิเสวิตํ**ฯ นิเสวนเญฺจตฺถ กณฺฑุยิตวิโนทนตฺถํ ฆํสนํฯ เตนาห **“ขนฺธปฺปเทเส ฆํสิตฏฺฐาน”**นฺติฯ **อุจฺจา**ติ อนีจา, อุเพฺพธวนฺติโยติ อโตฺถฯ **กาฬาริกา**ติ วิรฬทนฺตา, วิสงฺคตทนฺตาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ทนฺตาน”**นฺติอาทิฯ **กฬารตา ยา**ติ วิรฬตายฯ **อารญฺชิตานี**ติ รญฺชิตานิ, วิลิขิตานีติ อโตฺถฯ **กเณรุตายา**ติ กุฏฺมลสณฺฐานตายฯ **อยํ วา**ติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท สํสยิตนิจฺฉยโตฺถ ยถา อญฺญตฺถาปิ ‘‘อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๘๑)ฯ

นาควนํ วิยาติ มหาหตฺถิโน วามนิกาทีนญฺจ ปททสฺสนฏฺฐานภูตํ นาควนํ วิยฯ **อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว นีวรณปฺปหานา ธมฺมเทสนา** ตถาคตสฺส พาหิรปริพฺพาชกาทีนญฺจ ปททสฺสนภาวโตฯ **อาทิโต ปฏฺฐายา**ติ จ ‘‘ตํ สุณาหี’’ติ ปทโต ปฏฺฐายฯ **กุสโล นาควนิโก วิย โยคาวจโร** ปริเยสนวเสน ปมาณคฺคหณโตฯ **มตฺถเก ฐตฺวา**ติ อิมสฺส สุตฺตสฺส ปริโยสาเน ฐตฺวาฯ **อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน**ติ ‘‘เอวเมว โข พฺราหฺมณา’’ติอาทินา อุปเมยฺยสฺส อตฺถสฺส อุปญฺญาสนฏฺฐาเนปิฯ

สฺวายนฺติ (ที. นิ. ฏี. ๑.๑๙๐) อิธ-สทฺทมตฺตํ คณฺหาติ, น ยถาวิเสสิตพฺพํ อิธ-สทฺทํฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘กตฺถจิ ปทปูรณมตฺตเมวา’’ติฯ **โลกํ อุปาทาย วุจฺจติ** โลก-สเทฺทน สมานาธิกรณภาเวน วุตฺตตฺตาฯ เสสปททฺวเย ปน สทฺทนฺตรสนฺนิธานมเตฺตน ตํ ตํ อุปาทาย วุตฺตตา ทฏฺฐพฺพาฯ **โอกาส**นฺติ กญฺจิ ปเทสํ อินฺทสาลคุหาย อธิเปฺปตตฺตาฯ **ปทปูรณมตฺตเมว** โอกาสาปทิสนสฺสปิ อสมฺภวโตฯ

ตถาคต-สทฺทาทีนํ อตฺถวิเสโส **มูลปริยายฏฺฐกถา**(ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๒) **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาสุ** วุโตฺต เอวฯ ตถาคตสฺส สตฺตนิกายโนฺตคธตาย **“อิธ ปน สตฺตโลโก อธิเปฺปโต”**ติ วตฺวา ตตฺถายํ ยสฺมึ สตฺตนิกาเย, ยสฺมิญฺจ โอกาเส อุปฺปชฺชติ, ตํ ทเสฺสตุํ

“สตฺตโลเก อุปฺปชฺชมาโนปิ จา”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ**ติ อิมิสฺสา เอว โลกธาตุยาฯ ‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหนฺต สมฺมา สมฺพุทฺธ อปุพฺพํ อจริมํ อุปฺปเชฺชยฺยุ’’นฺติ (ที. นิ. ๓.๑๖๑; ม. นิ. ๓.๑๒๙; อ. นิ. ๑.๒๗๘; เนตฺติ. ๕๗; มิ. ป. ๕.๑.๑) เอตฺถ ชาติเขตฺตภูตา ทสสหสฺสิโลกธาตุ ‘‘เอกิสฺสา โลกธาตุ ยา’’ติ วุตฺตาฯ อิธ ปน อิมํเยว โลกธาตุํ สนฺธาย ‘‘อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ’’ติ วุตฺตํฯ ติโสฺส หิ สงฺคีติโย อารุเฬฺห เตปิฏเก พุทฺธวจเน วิสยเขตฺตํ อาณาเขตฺตํ ชาติเขตฺตนฺติ ติวิเธ เขเตฺต ฐเปตฺวา อิมํ จกฺกวาฬํ อญฺญสฺมึ จกฺกวาเฬ พุทฺธา อุปฺปชฺชนฺตีติ สุตฺตํ นตฺถิ, น อุปฺปชฺชนฺตีติ ปน อตฺถิฯ กถํ? ‘‘น เม อาจริโย อตฺถิ, สทิโส เม น วิชฺชติ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑; กถา. ๔๐๕; มิ. ป. ๔.๕.๑๑), เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑; กถา. ๔๐๕; มหาว. ๑๑) เอวมาทีนิ อิมิสฺสา โลกธาตุยา ฐตฺวา วทเนฺตน ภควตา – ‘‘กึ ปนาวุโส, สาริปุตฺต, อเตฺถตรหิ อโญฺญ สมโณ วา พฺราหฺมโณ วา ภควตา สมสโม สโมฺพธิยนฺติ เอวํ ปุฏฺฐาหํ, ภเนฺต, โนติ วเทยฺย’’นฺติ วตฺวา ตสฺส การณํ ทเสฺสตุํ – ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส, ยํ เอกิสฺสา โลกธาตุยา เทฺว อรหนฺต สมฺมาสมฺพุทฺธา’’ติ อิมํ สุตฺตํ ทเสฺสเนฺตน ธมฺมเสนาปตินา จ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ อิมํ โลกธาตุํ ฐเปตฺวา อญฺญตฺถ อนุปฺปตฺติ วุตฺตา โหตีติฯ

สุชาตายาติอาทินา วุเตฺตสุ จตูสุ วิกเปฺปสุ ปฐโม วิกโปฺป พุทฺธภาวาย อาสนฺนตรปฏิปตฺติทสฺสนวเสน วุโตฺตฯ อาสนฺนตราย หิ ปฏิปตฺติยํ ฐิโต **“อุปฺปชฺชตี”**ติ วุจฺจติ อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตา, ปเคว ปฏิปตฺติยา มตฺถเก ฐิโตฯ ทุติโย พุทฺธภาววหปพฺพชฺชโต ปฏฺฐาย อาสนฺนปฏิปตฺติทสฺสนวเสน, ตติโย พุทฺธกรธมฺมปาริปูริโต ปฏฺฐาย พุทฺธภาวาย ปฏิปตฺติทสฺสนวเสนฯ น หิ มหาสตฺตานํ ตุสิตภวูปปตฺติโต ปฏฺฐาย โพธิสมฺภารสมฺภรณํ นาม อตฺถิฯ จตุโตฺถ พุทฺธกรธมฺมสมารมฺภโต ปฏฺฐายฯ โพธิยา นิยตภาวาปตฺติโต ปภุติ หิ วิญฺญูหิ **“พุโทฺธ อุปฺปชฺชตี”**ติ วตฺตุํ สกฺกา อุปฺปาทสฺส เอกนฺติกตฺตา, ยถา ปน ‘‘ติฏฺฐนฺติ ปพฺพตา, สนฺทนฺติ นทิโย’’ติ ติฏฺฐนสนฺทนกิริยานํ อวิเจฺฉทมุปาทาย วตฺตมานปโยโค, เอวํ อุปฺปาทตฺถาย ปฏิปชฺชนกิริยาย อวิเจฺฉทมุปาทาย จตูสุ วิกเปฺปสุ **“อุปฺปชฺชติ นามา”**ติ วุตฺตํฯ **สพฺพปฐมํ อุปฺปนฺนภาว**นฺติ สเพฺพหิ อุปริ วุจฺจมาเนหิ วิเสเสหิ ปฐมํ ตถาคตสฺส อุปฺปนฺนตาสงฺขาตํ อตฺถิตาวิเสสํฯ

โส ภควาติ (อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๖๔) โย ‘‘ตถาคโต อรห’’นฺติอาทินา กิตฺติตคุโณ, โส ภควาฯ **อิมํ โลก**นฺติ นยิทํ มหาชนสฺส สมฺมุขามตฺตํ โลกํ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข อนวเสสํ ปริยาทายาติ ทเสฺสตุํ **“สเทวก”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **“อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสตี”**ติฯ **ปชาตตฺตา**ติ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพตฺตตฺตาฯ **ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปาริเสสญาเยน อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ สงฺคหิตตฺตาฯ **สเทวก**นฺติ จ อวยเวน วิคฺคโห สมุทาโย สมาสโตฺถฯ **ฉฏฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปจฺจาสตฺติญาเยนฯ ตตฺถ หิ โส ชาโต ตนฺนิวาสี จฯ **พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจตฺถิกปจฺจามิตฺตสมณพฺราหฺมณคฺคหณ**นฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อปจฺจตฺถิกานํ อสมิตาพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ สสฺสมณพฺราหฺมณิวจเนน คหิตตฺตาฯ กามํ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทิวิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสโทฺทติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํ, ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ติอาทีสุ ปน อตุลฺยโยเคปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปชาคหณนฺติ อาห **“ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณ”**นฺติฯ

อรูปิโน สตฺตา อตฺตโน อาเนญฺชวิหาเรน วิหรนฺตา ‘‘ทิพฺพนฺตีติ **เทวา**’’ติ อิมํ นิพฺพจนํ ลภนฺตีติ อาห **“สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรเทวโลโก คหิโต”**ติฯ เตเนวาห ‘‘อากาสานญฺ

จายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยต''นฺติ (อ. นิ. ๓.๑๑๗)ฯ **สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโก คหิโต** ตสฺส สวิเสสํ มารสฺส วเส วตฺตนโตฯ **รูปี พฺรหฺมโลโก คหิโต** อรูปีพฺรหฺมโลกสฺส วิสุํ คหิตตฺตาฯ **จตุปริสวเสนา**ติ ขตฺติยาทิจตุปริสวเสนฯ อิตรา ปน จตโสฺส ปริสา สมารกาทิคฺคหเณน คหิตา เอวาติฯ **อวเสสสพฺพสตฺตโลโก** นาคครุฬาทิเภโทฯ

เอตฺตาวตา ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตน เตน วิเสเสน อภาคโสว โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตุํ **"อปิเจตฺถา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทโต**ติ อุกฺกํสคติวิชานเนนฯ ปญฺจสุ หิ คตีสุ เทวโลโกว เสโฏฺฐฯ ตตฺถาปิ อรูปิโน ''ทูรสมุสฺสาริตกิเลสทุกฺขตาย, สนฺตปณีตอาเนญฺชวิหารสมงฺคิตาย, อติวิย ทีฆายุกตายา''ติ เอวมาทีหิ วิเสเสหิ อติวิย อิตเรหิ อุกฺกฏฺฐาฯ **พฺรหฺมา มหานุภาโว**ติอาทิํ ทสสหสฺสิยํ มหาพฺรหฺมุโน วเสน วทติฯ ''อุกฺกฏฺฐปริจฺเฉทโต''ติ หิ วุตฺตํฯ **อนุตฺตร**นฺติ เสฏฺฐํ นวโลกุตฺตรํฯ **ภาวานุกฺกโม** ภาววเสน ปเรสํ อชฺฌาสยวเสน ''สเทวก''นฺติอาทีนํ ปทานํ อนุกฺกโมฯ **ตีหากาเรหี**ติ เทวมารพฺรหฺมสหิตตาสงฺขาเตหิ ตีหิ ปกาเรหิฯ **ตีสุ ปเทสู**ติ ''สเทวก''นฺติอาทีสุ ตีสุ ปเทสุฯ **เตน เตนากาเรนา**ติ สเทวกตฺตาทินา เตน เตน ปกาเรนฯ เตธาตุกเมว ปริยาทินฺนนฺติ โปราณาปนาหูติ โยชนาฯ

อภิญฺญาติ ย-การโลเปนายํ นิเทฺทโส, อภิชานิตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **"อภิญฺญาย, อธิเกน ญาเณน ญตฺวา"**ติฯ **อนุมานาทิปฏิเกฺขโป**ติ อนุมานอุปมานอตฺถาปตฺติอาทิปฏิเกฺขโป เอกปฺปมาณตฺตาฯ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณาจารตาย หิ สพฺพปจฺจกฺขา พุทฺธา ภควโนฺตฯ **อนุตฺตรํ วิเวกสุข**นฺติ ผลสมาปตฺติสุขํฯ เตน วีติมิสฺสาปิ กทาจิ ภควโต ธมฺมเทสนา โหตีติ อาห **"หิตฺวาปี"**ติฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต ยสฺมิํ ขเณ ปริสา สาธุการํ วา เทติ, ยถาสุตํ วา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขติ, ตํ ขณํ ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ยถาปริเจฺฉทญฺจ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสติฯ

เทสกายเตฺตน อาณาทิวิธินา อติสชฺชนํ ปโพธนํ **เทสนา**ติ สา ปริยตฺติธมฺมวเสน เวทิตพฺพาติ อาห **"เทสนาย ตาว จตุปฺปทิกายปิ คาถายา"**ติอาทิฯ สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทิสาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ ตทงฺควินยาทิวเสน วินยนํ **สาสน**นฺติ ตํ ปฏิปตฺติธมฺมวเสน เวทิตพฺพนฺติ อาห **"สีลสมาธิวิปสฺสนา"**ติอาทิฯ **กุสลาน**นฺติ มคฺคกุสลานํ, **กุสลาน**นฺติ วา อนวชฺชานํฯ เตน ผลธมฺมานมฺปิ สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ **อาทิ**ภาโว สีลทิฏฺฐีนํ ตมฺมูลกตฺตา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมานํฯ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ กถาวธิสทฺทปฺปพโนฺธ คาถาวเสน สุตฺตวเสน จ ววตฺถิโต ปริยตฺติธโมฺม, โย อิเธว ''เทสนา''ติ วุโตฺตฯ ตสฺส ปน อโตฺถ วิเสเสน สีลาทิ เอวาติ อาห **"ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต...เป.... นิพฺพานํ ทเสฺสตี"**ติฯ ตตฺถ **สีลํ ทเสฺสตฺวา**ติ สีลคฺคหเณน สสมฺภารํ สีลํ คหิตํฯ ตถา มคฺคคฺคหเณน สสมฺภาโร มโคฺคติ ตทุภเยน อนวเสสโต ปริยตฺติอตฺถํ ปริยาทิยติฯ **เตนา**ติ สีลาทิทสฺสเนนฯ อตฺถวเสน หิ อิธ เทสนาย อาทิกลฺยาณาทิภาโว อธิเปฺปโตฯ **กถิกสณฺฐิตี**ติ กถิกสฺส สณฺฐานํ กถนวเสน สมวฏฺฐานํฯ

น โส สาตฺถํ เทเสติ นิยฺยานตฺถวิรหโต ตสฺสา เทสนายฯ **เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา**ติ สิถิลาทิเภเทสุ พฺยญฺชเนสุ เอกปฺปกาเรเนว, ทฺวิปฺปกาเรเนว วา พฺยญฺชเนน ยุตฺตา วา ทมิฬภาสา วิยฯ สพฺพตฺถ นิโรฏฺฐํ กตฺวา วตฺตพฺพตาย **สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา วา** กิราตภาสา วิยฯ สพฺพเตฺถว วิสฺสชฺชนียยุตฺตตาย **สพฺพวิสฺสฏฺฐพฺยญฺชนา วา** ยวนภาสา วิยฯ สพฺพเตฺถว สานุสารตาย **สพฺพนิคฺคหิตพฺยญฺชนา วา** ปารสิกาทิมิลกฺขภาสา วิยฯ สพฺพาเปสา

เอกเทสพฺยญฺชนวเสเนว ปวตฺติยา อปริปุณฺณพฺยญฺชนาติ กตฺวา **“อพฺยญฺชนา”**ติ วุตฺตาฯ **อมกฺเขตฺวา**ติ อปลิเจฺฉตฺวา อวินาเสตฺวา, อหาเปตฺวาติ วา อโตฺถฯ

ภควา ยมตฺถํ ญาเปตุํ เอกคาถมฺปิ เอกวากฺยมฺปิ เทเสติ, ตมตฺถํ ตาย เทสนาย สพฺพโส ปริปุณฺณเมว กตฺวา เทเสติ, เอวํ สพฺพตฺถาติ อาห **“เอกเทสนาปิ อปริปุณฺณา นตฺถี”**ติฯ **อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตนา**ติ สํกิเลสปกฺขโต วฏฺฏทุกฺขโต จ อุทฺธรณสภาวาวฏฺฐิเตน จิเตฺตนฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา สิกฺขาตฺตยสงฺคหํ สกลํ สาสนํ อิธ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ อธิเปฺปตํ, ตสฺมาฯ **พฺรหฺมจริย**นฺติ อิมินา สมานาธิกรณานิ สพฺพปทานิ โยเชตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“โส ธมฺมํ เทเสติ…เป.... ปกาเสตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพ”**ติ อาหฯ

ทูรสมุสฺสาริตมานเสฺสว สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ สมฺภวติ, น มาน ชาติกสฺสาติ อาห **“นิหตมานตฺตา”**ติฯ **อุสฺสนฺนตฺตา**ติ พหุลภาวโตฯ โภคาโรคฺยาทิวตฺถุกา มทา สุปฺปเหยฺยา โหนฺติ นิมิตฺตสฺส อนวฏฺฐานโต’ น ตถา กุลวิชฺชามทาติ ขตฺติยพฺราหฺมณกุลีนานํ ปพฺพชิตานมฺปิ ชาติวิชฺชา นิสฺสาย มานชปฺปนํ ทุปฺปชหนฺติ อาห **“เยภุเยฺยน หิ…เป.... มานํ กโรนฺตี”**ติ ฯ **วิชาติตายา**ติ นิหีนชาติตายฯ **ปติฎฺฐาตุํ น สโกฺกนฺตี**ติ สุวิสุทฺธิํ กตฺวา สีลํ รกฺขิตุํ น สโกฺกนฺติฯ สีลวเสน หิ สาสเน ปติฎฺฐาติฯ **ปติฎฺฐาตุ**นฺติ วา สจฺจปฏิเวเธน โลกุตฺตราย ปติฎฺฐาย ปติฎฺฐาตุํฯ เยภุเยฺยน หิ อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา สุชาตา เอว โหนฺติ, น ทุชฺชาตาฯ

ปริสุทฺธนฺติ ราคาทีนํ อจฺจนฺตเมว ปหานทีปนโต นิรุปกฺกิเลสตาย สพฺพโส วิสุทฺธํฯ **สทฺธํ ปฏิลภตี**ติ โปถุชฺชนิกสทฺธาวเสน สทฺทหติฯ วิญฺญุชาติกานญฺหิ ธมฺมสมฺปตฺติคหณปุพฺพิกา สทฺธาสิทฺธิ ธมฺมปมาณธมฺมปฺปสนฺนภาวโตฯ **ชายมฺปติกา วสนฺตี**ติ กามํ ‘‘ชายมฺปติกา’’ติ วุเตฺต ฆรสามิกฆรสามินิวเสน ทฺวินฺนํเยว คหณํ วิญฺญายติฯ ยสฺส ปน ปุริสสฺส อเนกา ปชาปติโย โหนฺติ, ตตฺถ กิํ วตฺตพฺพํ? เอกายปิ ตาย วาโส สมฺพาโธติ ทเสฺสนฺตํ **“เทฺว”**ติ วุตฺตํฯ ราคาทินา **สกิญฺจนเฎฺฐน,** เขตฺตวตฺถุอาทินา **สปลิโพธเฎฺฐน**ฯ ราครชาทีนํ อาคมนปถตาปิ อุปฺปชฺชนฎฺฐานตา เอวาติ เทฺวปิ วณฺณนา เอกตฺถา, พฺยญฺชนเมว นานํฯ **อลคฺคนเฎฺฐนา**ติ อสชฺชนเฎฺฐน อปฺปฏิพทฺธภาเวนฯ เอวํ อกุสลกุสลปฺปวตฺตีนํ ฐานภาเวน ฆราวาสปพฺพชฺชานํ สมฺพาธโพฺภกาสตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ กุสลปฺปวตฺติยา เอว อฎฺฐานฐานภาเวน เตสํ ตํ ทเสฺสตุํ **“อปิจา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สเงฺขปกถาติ วิสุํ วิสุํ ปทุทฺธารํ อกตฺวา สเงฺขปโต อตฺถวณฺณนาฯ **เอกมฺปิ ทิวส**นฺติ เอกทิวสมตฺตมฺปิฯ **อขณฺฑํ กตฺวา**ติ ทุกฺกฏมตฺตสฺสปิ อนาปชฺชเนน อขณฺฑิตํ กตฺวาฯ **กิเลสมเลน อมลีน**นฺติ ตณฺหาสํกิเลสาทิวเสน อสํกิลิฎฺฐํ กตฺวาฯ **ปริทหิตฺวา**ติ นิวาเสตฺวา เจว ปารุปิตฺวา จฯ อคารวาโส อคารํ อุตฺตรปทโลเปน, ตสฺส วฑฺฒิอาวหํ **อคารสฺส หิตํฯ โภคกฺขโนฺธ**ติ โภคราสิ โภคสมุทาโยฯ **อาพนฺธนเฎฺฐนา**ติ ‘‘ปุโตฺต นตฺตา’’ติอาทินา เปมวเสน สปริเจฺฉทํ สมฺพนฺธนเฎฺฐนฯ ‘‘อมฺหากเมเต’’ติ ญายนฺตีติ **ญาตี**ฯ ปิตามหปิตุปุตฺตาทิวเสน ปริวตฺตนเฎฺฐน **ปริวโฎฺฏ**ฯ

๒๙๒. สามญฺญวาจีปิ **สิกฺขา**-สโทฺท สาชีว-สทฺทสนฺนิธานโต อุปริ วุจฺจมานวิเสสาเปกฺขาย จ วิเสสนิวิโฎฺฐว โหตีติ วุตฺตํ **“ยา ภิกฺขูนํ อธิสีลสงฺขาตา สิกฺขา”**ติฯ สิกฺขิตพฺพเฎฺฐน **สิกฺขา**ฯ สห อาชีวนฺติ เอตฺถาติ **สาชีโวฯ สิกฺขนภาเวนา**ติ สิกฺขาย สาชีเว จ สิกฺขนภาเวนฯ **สิกฺขํ ปริปูเรโนฺต**ติ สีลสํวรํ ปริปูเรโนฺตฯ **สาชีวญฺจ อวีติกฺกมโนฺต**ติ – ‘‘นามกาโย ปทกาโย นิรุตฺติกาโย พฺยญฺชนกาโย’’ติ (ปารา. อฎฺฐ. ๓๙) วุตฺตสิกฺขาปทํ ภควโต วจนํ อวีติกฺกม

โนฺต หุตฺวาติ อโตฺถฯ อิทเมว จ ทฺวยํ ‘‘สิกฺขน’’นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ สาชีวานติกฺกโม สิกฺขาปาริปูริยา ปจฺจโยฯ ตโต หิ ยาว มคฺคา สิกฺขาปาริปูรี โหตีติฯ

ปชหิตฺวาติ สมาทานวเสน ปริจฺจชิตฺวาฯ **ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย...เป.... วิรโตวา**ติ เอเตน ปหานสฺส วิรติยา จ สมานกาลตํ ทเสฺสติ ฯ ยทิ เอวํ ‘‘ปหายา’’ติ กถํ ปุริมกาลนิเทฺทโสติ? ตถา คเหตพฺพตํ อุปาทายฯ ธมฺมานญฺหิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเว อเปกฺขิเต สหชาตานมฺปิ ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนภาเวน คหณํ ปุริมปจฺฉิมภาเวเนว โหตีติ คหณปวตฺติอาการวเสน ปจฺจยภูเตสุ หิโรตฺตปฺปญาณาทีสุ ปหานกิริยาย ปุริมกาลโวหาโร, ปจฺจยุปฺปนฺนาสุ จ วิรตีสุ วิรมณกิริยาย อปรกาลโวหาโร จ โหตีติ ‘‘ปหาย ปฏิวิรโต โหตี’’ติ วุตฺตํฯ **ปหายา**ติ วา สมาทานกาลวเสน วุตฺตํ, ปจฺฉา วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุสมาโยควเสน **ปฏิวิรโต**ติฯ **ปหายา**ติ วา –

> ‘‘นิหนฺตฺวาน ตโมขนฺธํ, อุทิโตยํ ทิวากโร;
> วณฺณปภาย ภาเสติ, โอภาเสตฺวา สมุคฺคโต’’ติ จฯ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๕๗๘) –

เอวมาทีสุ วิย สมานกาลวเสน เวทิตโพฺพฯ อถ วา ปาโณ อติปาตียติ เอเตนาติ **ปาณาติปาโต,** ปาณฆาตเหตุภูโต อหิริกาโนตฺตปฺปโทสโมหวิหึ สาทิโก เจตนาปธาโน สํกิเลสธโมฺม, ตํ สมาทานวเสน ปหายฯ **ตโต...เป.... วิรโตว โหตี**ติ อวธารเณน ตสฺสา วิรติยา กาลาทิวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ ยถา หิ อเญฺญ สมาทินฺนวิรติกาปิ อนวฏฺฐิตจิตฺตตาย ลาภชีวิกาทิเหตุ สมาทานํ ภินฺทเนฺตว, น เอวมยํฯ อยํ ปน ปหีนกาลโต ปฏฺฐาย โอรโต วิรโตติฯ **อทินฺนาทานํ ปหายา**ติอาทีสุปิ อิมินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

ทณฺฑนํ ทณฺฑนิปาตนํ **ทโณฺฑ**ฯ มุคฺคราทิปหรณวิเสโสปิ อิธ ปหรณวิเสโสติ อธิเปฺปโตฯ เตนาห **‘‘ฐเปตฺวา ทณฺฑํ สพฺพมฺปิ อวเสสํ อุปกรณ’’**นฺติฯ ทณฺฑนสงฺขาตสฺส ปรวิเหฐนสฺส ปริวชฺชิตภาวทีปนตฺถํ ทณฺฑสตฺถานํ นิเกฺขปวจนนฺติ อาห **‘‘ปรูปฆาตตฺถายา’’**ติ อาทิฯ **วิหึสนภาวโต**ติ วิพาธนภาวโตฯ **ลชฺชี**ติ เอตฺถ วุตฺตลชฺชาย โอตฺตปฺปมฺปิ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ ปาปชิคุจฺฉนปาปุตฺตาสรหิตํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ อตฺถิฯ ยสฺส วา ธมฺมครุตาย ธมฺมสฺส จ อตฺตาธีนตฺตา อตฺตาธิปติภูตา ลชฺชากิจฺจการี, ตสฺส โลกาธิปติภูตํ โอตฺตปฺปํ กิจฺจกรนฺติ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ ‘‘ลชฺชี’’อิเจฺจว วุตฺตํฯ **ทยํ เมตฺตจิตฺตตํ อาปโนฺน**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ **ทยา**-สโทฺท ‘‘อทยาปโนฺน’’ติอาทีสุ กรุณาย วตฺตตีติ? สจฺจเมตํ, อยํ ปน ทยา-สโทฺท อนุรกฺขณตฺถํ อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตมาโน เมตฺตาย จ กรุณาย จ ปวตฺตตีติ อิธ เมตฺตาย ปวตฺตมาโน วุโตฺตฯ มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺตา, สา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ, เมตฺตํ จิตฺตํ เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตจิโตฺต, ตสฺส ภาโว **เมตฺตจิตฺตตา,** เมตฺตาอิเจฺจว อโตฺถฯ

สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปีติ เอเตน ตสฺสา วิรติยา สตฺตวเสน อปริยนฺตตํ ทเสฺสติฯ **ปาณภูเต**ติ ปาณชาเตฯ **อนุกมฺปโก**ติ กรุณายนโกฯ ยสฺมา ปน เมตฺตา กรุณาย วิเสสปจฺจโย โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ตาย เอว ทยาปนฺนตายา’’**ติฯ เอวํ เยหิ ธเมฺมหิ ปาณาติปาตา วิรติ สมฺปชฺชติ, เตหิ ลชฺชาเมตฺตากรุณาธเมฺมหิ สมงฺคิภาโว ทสฺสิโต, สทฺธึ ปิฏฺฐิวฏฺฏกธเมฺมหีติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถาห – กสฺมา ‘‘ปาณาติปาตํ ปหายา’’ติ เอกวจนนิเทฺทโส กโต, นนุ นิรวเสสานํ ปาณานํ อติปาตโต วิรติ อิธาธิเปฺปตา? ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรตี’’ติฯ เตเนว หิ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘สเพฺพ ปาณภูเต หิเตน อนุกมฺปโก’’ติ ปุถุวจนนิเทฺทโสติ? สจฺจเมตํ, ปาณภาวสามญฺญวเสน ปเนตฺถ ปาฬิยํ อาทิโต เอกวจนนิเทฺทโส กโต, สพฺพสทฺทสนฺนิธาเนน ปุถุตฺตํ วิญฺญายมานเมวาติ สามญฺญนิเทฺทสํ อกตฺวา เภทวจนิจฺฉาวเสน ทเสฺสตุํ **อฏฺฐกถายํ** พหุวจนวเสน อโตฺถ วุโตฺตฯ กิญฺจ ภิโยฺย – สามญฺญโต สํวรสมาทานํ, ตพฺพิเสส

โต สํวรเภโทติ อิมสฺส วิเสสสฺส ทสฺสนตฺถํ อยํ วจนเภโท กโตติ เวทิตพฺพํฯ **วิหรตี**ติ วุตฺตปฺปกาโร หุตฺวา เอกสฺมึ อิริยาปเถ อุปฺปนฺนํ ทุกฺขํ อเญฺญน อิริยาปเถน วิจฺฉินฺทิตฺวา อตฺตภาวํ หรติ ปวเตฺตตีติ อโตฺถฯ เตนาห **"อิริยติ ปาเลตี"**ติฯ

น เกวลํ กายวจีปโยควเสน อาทานเมว, อถ โข อากงฺขปิสฺส ปริจฺจตฺตวตฺถุวิสยาวาติ ทเสฺสตุํ **"จิเตฺตนปี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เถเนติ เถยฺยํ กโรตีติ **เถโน,** โจโรฯ **สุจิภูเตนา**ติ เอตฺถ สุจิภาโว อธิการโต สทฺทนฺตรสนฺนิธานโต จ เถยฺยสํกิเลสวิรมณนฺติ อาห **"อเถนตฺตาเยว สุจิภูเตนา"**ติฯ กามเญฺจตฺถ ''ลชฺชี ทยาปโนฺน''ติอาทิ น วุตฺตํ, อธิการวเสน ปน อตฺถโต วา วุตฺตเมวาติ เวทิตพฺพํฯ ยถา หิ ลชฺชาทโย ปาณาติปาตปหานสฺส วิเสสปจฺจโย, เอวํ อทินฺนาทานปหานสฺสปีติ, ตสฺมา สาปิ ปาฬิ อาเนตฺวา วตฺตพฺพาฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ อถ วา **สุจิภูเตนา**ติ เอเตน หิโรตฺตปฺปาทีหิ สมนฺนาคโม, อหิริกาทีนญฺจ ปหานํ วุตฺตเมวาติ ''ลชฺชี''ติอาทิ น วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ

อเสฎฺฐจริยนฺติ อเสฎฺฐานํ จริยํ, อเสฎฺฐํ วา จริยํฯ มิถุนานํ วุตฺตาการเรน สทิสภูตานํ อยนฺติ **มิถุโน,** ยถาวุโตฺต ทุราจาโรฯ **อาราจารี เมถุนา**ติ เอเตน – ''อิธ พฺราหฺมณ, เอกโจฺจ… เป.… น เหว โข มาตุคาเมน สทฺธึ ทฺวยํทฺวยสมาปตฺตึ สมาปชฺชติ, อปิจ โข มาตุคามสฺส อุจฺฉาทนปริมทฺทนนฺหาปนสมฺพาหนํ สาทิยติ, โส ตทสฺสาเทติ, ตํ นิกาเมติ, เตน จ วิตฺตึ อาปชฺชตี''ติอาทินา (อ. นิ. ๗.๕๐) วุตฺตา สตฺตวิธเมถุนสํโยคาปิ ปฎิวิรติ ทสฺสิตาติ ทฎฺฐพฺพํฯ

สเจฺจน สจฺจนฺติ ปุริเมน วจีสเจฺจน ปจฺฉิมํ วจีสจฺจํ **สนฺทหติ** อสเจฺจน อนนฺตริกตฺตาฯ เตนาห **"โย หี"**ติอาทิฯ **หลิทฺทิราโค วิย น ถิรกโต โหตี**ติ เอตฺถ กถาย อนวฎฺฐิตภาเวน หลิทฺทิราคสทิสตา เวทิตพฺพา, น ปุคฺคลสฺสฯ **ปาสาณเลขา วิยา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สทฺธา อยติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ สทฺธาโย, สทฺธาโย เอว **สทฺธายิโก** ยถา ''เวนยิโก''ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖; อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘), สทฺธาย วา อยิตโพฺพ **สทฺธายิโก,** สเทฺธโยฺยติ อโตฺถฯ **วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ**วิสํวาทนโตติ อธิปฺปาโยฯ

อนุปฺปทาตาติ (ที. นิ. ฎี. ๑.๙; อ. นิ. ฎี. ๒.๔.๑๙๘) อนุพลปฺปทาตา, อนุวตฺตนวเสน วา ปทาตาฯ กสฺส ปน อนุวตฺตนํ ปทานญฺจาติ? ''สหิตาน''นฺติ วุตฺตตฺตา สนฺธานสฺสาติ วิญฺญายติฯ เตนาห **"สนฺธานานุปฺปทาตา"**ติฯ ยสฺมา ปน อนุวตฺตนวเสน สนฺธานสฺส ปทานํ อาธานํ, รกฺขณํ วา ทฬฺหีกรณํ โหติฯ เตน วุตฺตํ **"เทฺว ชเน สมเคฺค ทิสฺวา"**ติอาทิฯ อารมนฺติ เอตฺถาติ **อาราโม,** รมิตพฺพฎฺฐานํฯ ยสฺมา ปน อา-กาเรน วินาปิ อยมโตฺถ ลพฺภติ, ตสฺมา วุตฺตํ **"สมคฺคราโมติปิ ปาฬิ, อยเมเวตฺถ อโตฺถ"**ติฯ

เอตฺถาติ –

> ''เนลโงฺค เสตปจฺฉาโท, เอกาโร วตฺตตี รโถ;
> อนีฆํ ปสฺส อายนฺตํ, ฉินฺนโสตํ อพนฺธน''นฺติฯ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗; อุทา. ๖๕; เปฎโก. ๒๕;ที. นิ. ฎี. ๑.๙) –

อิมิสฺสา คาถายฯ สีลเญฺหตฺถ ''เนลงฺค''นฺติ วุตฺตํฯ เตเนวาห – จิโตฺต คหปติ, ''เนลงฺคนฺติ โข, ภเนฺต, สีลานเมตํ อธิวจน''นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๗; ที. นิ. ฎี. ๑.๙)ฯ **สุกุมารา**ติ อผรุสตาย มุทุกาฯ **ปุรสฺส เอสา**ติ เอตฺถ **ปุร**-สโทฺท ตนฺนิวาสีวาจโก ทฎฺฐโพฺพ ''คาโม อาคโต''ติอาทีสุ

(ที. นิ. ฏี. ๑.๙) วิยฯ เตเนวาห **“นครวาสีน”**นฺติฯ มนํ อปฺปายติ วเฑฺฒตีติ **มนาปา**ฯ เตน วุตฺตํ **“จิตฺตวุทฺธิกรา”**ติฯ

กาลวาทีติอาทิ สมฺผปฺปลาปาปฏิวิรตสฺส ปฏิปตฺติทสฺสนํฯ อตฺถสํหิตาปิ หิ วาจา อยุตฺตกาลปโยเคน อตฺถาวหา น สิยาติ อนตฺถวิญฺญาปนวาจํ อนุโลเมติ, ตสฺมา สมฺผปฺปลาปํ ปชหเนฺตน อกาลวาทิตา ปริหริตพฺพาติ วุตฺตํ ‘‘กาลวาที’’ติฯ กาเล วทเนฺตนปิ อุภยานตฺถสาธนโต อภูตํ ปริวเชฺชตพฺพนฺติ อาห **“ภูตวาที”**ติฯ ภูตญฺจ วทเนฺตน ยํ อิธโลก-ปรโลก-หิตสมฺปาทกํ, ตเทว วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ **“อตฺถวาที”**ติ วุตฺตํฯ อตฺถํ วทเนฺตนปิ โลกิยธมฺมสนฺนิสฺสิตเมว อวตฺวา โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา วตฺตพฺพนฺติ ทสฺสนตฺถํ **“ธมฺมวาที”**ติ วุตฺตํฯ ยถา จ อโตฺถ โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหติ, ตํทสฺสนตฺถํ **“วินยวาที”**ติ วุตฺตํฯ ปญฺจนฺนญฺหิ สํวรวินยานํ, ปญฺจนฺนญฺจ ปหานวินยานํ วเสน วุจฺจมาโน อโตฺถ นิพฺพานาธิคมเหตุภาวโต โลกุตฺตรธมฺมสนฺนิสฺสิโต โหตีติฯ เอวํ คุณวิเสสยุโตฺตว อโตฺถ วุจฺจมาโน เทสนาโกสเลฺล สติ โสภติ, กิจฺจกโร จ โหติ, น อญฺญถาติ ทเสฺสตุํ **“นิธานวตึ วาจํ ภาสิตา”**ติ วุตฺตํฯ อิทานิ ตํ เทสนาโกสลฺลํ วิภาเวตุํ **“กาเลนา”**ติอาทิมาหฯ ปุจฺฉาทิวเสน หิ โอติณฺณวาจาวตฺถุสฺมึ เอกํสาทิพฺยากรณวิภาคํ สลฺลเกฺขตฺวา ฐปนาเหตุอุทาหรณํ สํสนฺทนาทึ ตํตํกาลานุรูปํ วิภาเวนฺติยา ปริมิตปริจฺฉินฺนรูปาย วิปุลตร-คมฺภีโรทาร-ปรมตฺถ-วิตฺถารสงฺคาหิกาย กถาย ญาณพลานุรูปํ ปเร ยาถาวโต ธเมฺม ปติฎฺฐาเปโนฺต ‘‘เทสนากุสโล’’ติ วุจฺจตีติ เอวเมตฺถ อตฺถโยชนา เวทิตพฺพาฯ

๒๙๓. เอวํ ปฏิปาฏิยา สตฺต มูลสิกฺขาปทานิ วิภาเวตฺวา สติปิ อภิชฺฌาทิปหานอินฺทฺริยสํวรสติสมฺปชญฺญชาคริยานุโยคาทิเก อุตฺตรเทสนายํ วิภาเวตุํ ตํ ปริหริตฺวา อาจารสีลเสฺสว วิภชนวเสน ปาฬึ ปวตฺตาติ ตทตฺถํ วิวริตุํ **“พีชคามภูตคามสมารมฺภา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ พีชานํ คาโม สมูโห **พีชคาโมฯ** ภูตานํ ชาตานํ นิพฺพตฺตานํ รุกฺขคจฺฉลตาทีนํ สมูโห **ภูตคาโม**ฯ นนุ จ รุกฺขาทโย จิตฺตรหิตตาย น ชีวา, จิตฺตรหิตตา จ ปริปฺผนฺทาภาวโต ฉิเนฺน วิรุหนโต วิสทิสชาติกภาวโต จตุโยนิอปริยาปนฺนโต จ เวทิตพฺพา, วุฑฺฒิ ปน ปวาฬสิลาลวณานมฺปิ วิชฺชตีติ น เตสํ ชีวภาเว การณํ, วิสยคฺคหณญฺจ เนสํ ปริกปฺปนามตฺตํ สุปนํ วิย จิญฺจาเทนํ, ตถา โทหฬาทโย, ตตฺถ กสฺมา พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรติ อิจฺฉิตาติ? สมณสารุปฺปโต ตนฺนิวาสิสตฺตานุรกฺขณโต จฯ เตเนวาห – ‘‘ชีวสญฺญิโน หิ โมฆปุริส มนุสฺสา รุกฺขสฺมิ’’นฺติอาทิ (ปาจิ. ๘๙)ฯ

มูลเมว พีชํ **มูลพีชํ,** มูลพีชํ เอตสฺสาติปิ **มูลพีชํ**ฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **ผฬุพีช**นฺติ ปพฺพพีชํฯ ปจฺจยนฺตรสมวาเย สทิสผลุปฺปตฺติยา วิเสสการณภาวโต วิรุหณสมเตฺถ สารผเล นิรุโฬฺห พีชสโทฺท ตทตฺถสํสิทฺธิยา มูลาทีสุปิ เกสุจิ ปวตฺตตีติ มูลาทิโต นิวตฺตนตฺถํ เอเกน พีช-สเทฺทน วิเสเสตฺวา วุตฺตํ **“พีชพีช”**นฺติ ‘‘รูปรูปํ (วิสุทฺธิ. ๒.๔๔๙), ทุกฺขทุกฺข’’นฺติ (สํ. นิ. ๔.๓๒๗; ๕.๑๖๕; เนตฺติ. ๑๑) จ ยถาฯ กสฺมา ปเนตฺถ พีชคามภูตคามํ อุทฺธริตฺวา พีชคาโม เอว นิทฺทิโฎฺฐติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฎฺฐพฺพํ, นนุ อโวจุมฺห – ‘‘มูลเมว พีชํ มูลพีชํ, มูลพีชํ เอตสฺสาติปิ มูลพีช’’นฺติฯ ตตฺถ ปุริเมน พีชคาโม นิทฺทิโฎฺฐ, ทุติเยน ภูตคาโม, ทุวิโธเปส มูลพีชญฺจ มูลพีชญฺจ **มูลพีช**นฺติ สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสสนเยน วา อุทฺทิโฎฺฐติ เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห **“ปญฺจวิธสฺสา”**ติอาทิฯ **นีลติณรุกฺขาทิกสฺสา**ติ อลฺลติณสฺส เจว อลฺลรุกฺขาทิกสฺส จฯ **อาทิ**-สเทฺทน โอสธิคจฺฉลตาทีนํ สงฺคโหฯ

เอกํ ภตฺตํ เอกภตฺตํ, ตํ อสฺส อตฺถีติ **เอกภตฺติโก**ฯ โส ปน รตฺติโภชเนนปิ สิยาติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ อาห **“รตฺตูปรโต”**ติฯ เอวมฺปิ อปรณฺหโภชีปิ สิยา เอกภตฺติโกติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“วิรโต วิกาลโภชนา”**ติ วุตฺตํฯ อรุณุคฺคมนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว มชฺฌนฺหิกา อยํ พุทฺธาทีนํ อริยานํ อาจิณฺณสมาจิโณฺณ โภชนสฺส กาโล นาม, ตทโญฺญ **วิกาโล**ฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ทุติยปเทน รตฺติโภชนสฺส ปฏิกฺขิตฺตตฺตา **“อติกฺกนฺเต มชฺฌนฺหิเก ยาว สูริยตฺถงฺคมนา โภชนํ วิกาลโภชนํ นามา”**ติ วุตฺตํฯ

‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณ’’นฺติอาทินยปฺปวตฺตํ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐, ๑๑๖, ๑๒๔) ภควโต สาสนํ อจฺจนฺตราคุปฺปตฺติยา นจฺจาทิทสฺสนํ น อนุโลเมตีติ อาห **“สาสนสฺส อนนุโลมตฺตา”**ติฯ อตฺตนา ปโยชิยมานํ, ปเรหิ ปโยชาปิยมานญฺจ นจฺจํ นจฺจภาวสามเญฺญน ปาฬิยํ เอเกเนว **นจฺจ**-สทฺเทน คหิตํ, ตถา คีตวาทิต-สทฺเทน จาติ อาห **“นจฺจนนจฺจาปนาทิวเสนา”**ติฯ **อาทิ**-สทฺเทน คายนคายาปนวาทนวาทาปนานิ สงฺคยฺหนฺติฯ ทสฺสเนน เจตฺถ สวนมฺปิ สงฺคหิตํ วิรูเปกเสสนเยน ฯ ยถาสกํ วิสยสฺส อาโลจนสภาวตาย วา ปญฺจนฺนํ วิญฺญาณานํ สวนกิริยายปิ ทสฺสนสเงฺขปสพฺภาวโต **“ทสฺสนา”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ เตนาห ‘‘ปญฺจหิ วิญฺญาเณหิ น กญฺจิ ธมฺมํ ปฏิวิชานาติ อญฺญตฺร อภินิปาตมตฺตา’’ติฯ อวิสูกภูตสฺส คีตสฺส สวนํ กทาจิ วฏฺฏตีติ อาห **“วิสูกภูตา ทสฺสนา”**ติฯ ตถา หิ วุตฺตํ ปรมตฺถโชติกายํ **ขุทฺทกฏฺฐกถายํ** (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๒.ปจฺฉิมปญฺจสิกฺขาปทวณฺณนา) ‘‘ธมฺมูปสํหิตํ คีตํ วฏฺฏติ, คีตูปสํหิโต ธโมฺม น วฏฺฏตี’’ติฯ **ยํ กิญฺจี**ติ คนฺถิตํ วา อคนฺถิตํ วา ยํ กิญฺจิ ปุปฺผํฯ **คนฺธชาต**นฺติ คนฺธชาติกํฯ ตสฺสปิ ‘‘ยํ กิญฺจี’’ติ วจนโต ปิสิตสฺส อปิสิตสฺสปิ ยสฺส กสฺสจิ วิเลปนาทิ น วฏฺฏตีติ ทเสฺสติฯ

อุจฺจาติ อุจฺจ-สทฺเทน สมานตฺถํ เอกํ สทฺทนฺตรํฯ เสติ เอตฺถาติ **สยนํ**ฯ อุจฺจาสยนํ มหาสยนญฺจ สมณสารุปฺปรหิตํ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“ปมาณาติกฺกนฺตํ อกปฺปิยตฺถรณ”**นฺติฯ อาสนเญฺจตฺถ สยเนเนว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ยสฺมา ปน อาธาเร ปฏิกฺขิเตฺต ตทาธารา กิริยา ปฏิกฺขิตฺตาว โหติ, ตสฺมา ‘‘อุจฺจาสยนมหาสยนา’’อิเจฺจว วุตฺตํ, อตฺถโต ปน ตทุปโภคภูตนิสชฺชานิปชฺชเนหิ วิรติ ทสฺสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา อุจฺจาสยนมหาสยนญฺจ อุจฺจาสยนมหาสยนญฺจ **อุจฺจาสยนมหาสยน**นฺติ เอตสฺมิํ อเตฺถ เอกเสเสน อยํ นิเทฺทโส กโต ยถา ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๑๒๖; สํ. นิ. ๒.๑; อุทา. ๑), อาสนกิริยาปุพฺพกตฺตา วา สยนกิริยาย สยนคฺคหเณน อาสนมฺปิ คหิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ทารุมาสโกติ เย โวหารํ คจฺฉนฺตีติ อิติ-สทฺเทน เอวํปกาเร ทเสฺสติฯ อเญฺญหิ คาหาปเน อุปนิกฺขิตฺตสาทิยเน จ ปฏิคฺคหณโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“เนว นํ อุคฺคณฺหาติ, น อุคฺคณฺหาเปติ, น อุปนิกฺขิตฺตํ สาทิยตี”**ติฯ อถ วา ติวิธํ ปฏิคฺคหณํ กาเยน วาจาย มนสาติฯ ตตฺถ กาเยน ปฏิคฺคหณํ **อุคฺคณฺหนํ,** วาจาย ปฏิคฺคหณํ **อุคฺคหาปนํ,** มนสา ปฏิคฺคหณํ **สาทิยน**นฺติ ติวิธมฺปิ ปฏิคฺคหณํ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ‘‘ปฏิคฺคหณา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **“เนว นํ อุคฺคณฺหาตี”**ติอาทิฯ เอส นโย **อามกธญฺญปฏิคฺคหณา**ติอาทีสุปิฯ นีวาราทิอุปธญฺญสฺส สาลิอาทิมูลธญฺญโนฺตคธตฺตา วุตฺตํ **“สตฺตวิธสฺสา”**ติฯ ‘‘อนุชานามิ, ภิกฺขเว, ปญฺจ วสานิ เภสชฺชานิ อจฺฉวสํ มจฺฉวสํ สุสุกาวสํ สูกรวสํ คทฺรภวส’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา อิทํ โอทิสฺส อนุญฺญาตํ นาม, ตสฺส ปน ‘‘กาเล ปฏิคฺคหิต’’นฺติ (มหาว. ๒๖๒) วุตฺตตฺตา ปฏิคฺคหณํ วฏฺฏติฯ สติ ปจฺจเยติ อาห **“อญฺญตฺร โอทิสฺส อนุญฺญาตา”**ติฯ

สรูเปน วณฺจนํ **รูปกูฏํ,** ปติรูเปน วณฺจนาติ อโตฺถฯ อเงฺคน อตฺตโน สรีราวยเวน วณฺจนํ **องฺคกูฏํ**ฯ คหณวเสน วณฺจนํ **คหณกูฏํ**ฯ ปฏิจฺฉนฺนํ กตฺวา วณฺจนํ **ปฏิจฺฉนฺนกูฏํฯ อกฺกมตี**ติ นิปฺปีเฬติ, ปุพฺพภาเค อกฺกมตีติ สมฺพโนฺธฯ

หทยนฺติ นาฬิอาทีนํ มานภาชนานํ อพฺภนฺตรํฯ ติลาทีนํ นาฬิอาทีหิ มินนกาเล อุสฺสาปิตสิขาเยว สิขาฯ **สิขาเภโท** ตสฺสาหาปนํฯ

เกจีติ สารสมาสาจริยา, อุตฺตรวิหารวาสิโน จฯ **วโธ**ติ มุฏฺฐิปหารกสาตาฬนาทีหิ วิเหสนํ, วิพาธนนฺติ อโตฺถฯ วิเหฐนโตฺถปิ หิ วธ-สโทฺท ทิสฺสติ ‘‘อตฺตานํวธิตฺวา วธิตฺวา โรทตี’’ติ อาทีสุ (ปาจิ. ๘๗๙, ๘๘๑)ฯ ยถา หิ อปริคฺคหภาวสามเญฺญ สติปิ ปพฺพชิเตหิ อปฺปฏิคฺคหิตพฺพวตฺถุวิภาคสนฺทสฺสนตฺถํ อิตฺถิกุมาริทาสิทาสาทโย วิภาเคน วุตฺตาฯ เอวํ ปรสฺส หรณภาวโต อทินฺนาทานภาวสามเญฺญ สติปิ ตุลากูฏาทโย อทินฺนาทานวิเสสภาวทสฺสนตฺถํ วิภาเคน วุตฺตา, น เอวํ ปาณาติปาตปริยายสฺส วธสฺส ปุน คหเณ ปโยชนํ อตฺถิ, ตตฺถ สยํกาโร, อิธ ปรํกาโรติ จ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ฉปฺปโยคา’’ติ วจนโตฯ ตสฺมา ยถาวุโตฺต เอเวตฺถ อโตฺถ ยุโตฺตฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน **‘‘วโธติ มารณ’’**นฺติ วุตฺตํ, ตมฺปิ โปถนเมว สนฺธายาติ จ สกฺกา วิญฺญาตุํ มารณ-สทฺทสฺสปิ วิหึสเน ทิสฺสนโตฯ

๒๙๔. จีวรปิณฺฑปาตานํ ยถากฺกมํ กายกุจฺฉิปริหรณมตฺตโชตนายํ อวิเสสโต อฏฺฐนฺนํ ปริกฺขารานํ อนฺตเร ตปฺปโยชนตา สมฺภวตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เต สเพฺพปี’’**ติอาทิมาหฯ **เอเตปี**ติ นวปริกฺขาริกาทโยปิ อปฺปิจฺฉาว สนฺตุฏฺฐาวฯ น หิ ตตฺถเกน มหิจฺฉตา, อสนฺตุฏฺฐิตา วา โหตีติฯ

จตูสุ ทิสาสุ สุขํ วิหรติ, ตโต เอว สุขวิหารฏฺฐานภูตา จตโสฺส ทิสา อสฺส สนฺตีติ วา **จาตุทฺทิโส**ฯ ตตฺถ จายํ สเตฺต วา สงฺขาเร วา ภเยน น ปฏิหญฺญตีติ **อปฺปฏิโฆ**ฯ ทฺวาทสวิธสฺส สโนฺตสสฺส วเสน สนฺตุสฺสนโก **สนฺตุสฺสมาโนฯ อิตรีตเรนา**ติ อุจฺจาวเจนฯ **ปริสฺสยานํ** พาหิรานํ สีหพฺยคฺฆาทีนํ, อพฺภนฺตรานญฺจ กามจฺฉนฺทาทีนํ กายจิตฺตุปทฺทวานํ อภิภวนโต ปริสฺสยานํ **สหิตา**ฯ ถทฺธภาวกรภยาภาเวน **อจฺฉมฺภีฯ เอโก** อสหาโยฯ ตโต เอว ขคฺคมิคสิงฺคสทิสตาย **ขคฺควิสาณกโปฺป** จเรยฺยาติ อโตฺถฯ

ฉินฺนปโกฺข , อสญฺชาตปโกฺข วา สกุโณ คนฺตุํ น สโกฺกตีติ **‘‘ปกฺขี สกุโณ’’**ติ ปกฺขิ-สเทฺทน วิเสเสตฺวา สกุโณ ปาฬิยํ วุโตฺตติ อาห **‘‘ปกฺขยุโตฺต สกุโณ’’**ติฯ ยสฺส สนฺนิธิการปริโภโค กิญฺจิ ฐเปตพฺพํ สาเปกฺขาย ฐปนญฺจ นตฺถิ, ตาทิโส อยํ ภิกฺขูติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ’’**ติอาทิมาหฯ อริยนฺติ อเปนฺติ ตโต โทสา, เตหิ วา อารกาติ **อริโย**ติ อาห **‘‘อริเยนาติ นิโทฺทเสนา’’**ติฯ **อชฺฌตฺต**นฺติ อตฺตนิฯ **นิโทฺทสสุข**นฺติ นิรามิสสุขํ กิเลสวชฺชรหิตตฺตาฯ

๒๙๕. ยถาวุเตฺต สีลสํวเร ปติฏฺฐิตเสฺสว อินฺทฺริยสํวโร อิจฺฉิตโพฺพ ตทธิฏฺฐานโต, ตสฺส จ ปริปาลกภาวโตติ วุตฺตํ **‘‘โส อิมินา อริเยน สีลกฺขเนฺธน สมนฺนาคโต ภิกฺขู’’**ติฯ **เสสปเทสู**ติ ‘‘น นิมิตฺตคฺคาหี โหตี’’ติอาทีสุ ปเทสุฯ ยสฺมา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๕) วุตฺตํ, ตสฺมา ตสฺส **ลีนตฺถปฺปกาสินิยํ สํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๕) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ รูปาทีสุ นิมิตฺตาทิคฺคาหปริวชฺชนลกฺขณตฺตา อินฺทฺริยสํวรสฺส กิเลเสหิ อนวสิตฺตสุขตา อวิกิณฺณสุขตา จสฺส วุตฺตาฯ

๒๙๖. ปจฺจยสมฺปตฺตินฺติ ปจฺจยปาริปูรึฯ **อิเม จตฺตาโร**ติ สีลสํวโร สโนฺตโส อินฺทฺริยสํวโร สติสมฺปชญฺญนฺติ อิเม จตฺตาโร อรญฺญวาสสฺส สมฺภาราฯ **ติรจฺฉานคเตหิ วตฺตพฺพตํ อาปชฺชติ** อิสิสิงฺคสฺส ปิตุอาทโย วิยฯ **วนจรเกหี**ติ วนจรกมาตุคาเมหิฯ **เภรวสทฺทํ สาเวนฺติ,** ตาวตา อปลายนฺตานํ **หเตฺถหิ สีสํ...เป.... กโรนฺติ**ฯ ปณฺณตฺติวีติกฺกมสงฺขาตํ **กาฬกํ วา**ฯ มิจฺฉาวิตกฺกสงฺขาตํ **ติลกํ วาฯ ต**นฺติ ปีตึ วิภูตภาเวน อุปฏฺฐานโต **ขยโต สมฺมสโนฺต**ฯ

วิวิตฺตนฺติ ชนวิวิตฺตํฯ เตนาห **"สุญฺญ"**นฺติฯ สา จ วิวิตฺตตา นิสฺสทฺทภาเวน ลกฺขิตพฺพาติ อาห **"อปฺปสทฺทํ อปฺปนิโคฺฆส"**นฺติฯ อาวสถภูตํ เสนาสนํ วิหริตพฺพเฏฺฐน **วิหารเสนาสนํ**ฯ มสารกาทิ มญฺจปีฐํ ตตฺถ อตฺถริตพฺพํ ภิสิอุปธานญฺจ มญฺจปีฐสมฺพนฺธิโต **มญฺจปีฐเสนาสนํ**ฯ จิมิลิกาทิ ภูมิยํ สนฺถริตพฺพตาย **สนฺถตเสนาสนํ**ฯ รุกฺขมูลาทิ ปฏิกฺกมิตพฺพฏฺฐานํ จงฺกมนาทีนํ โอกาสภาวโต **โอกาสเสนาสนํ**ฯ

"อนุจฺฉวิกํ ทเสฺสโนฺต"ติ วตฺวา ตเมว อนุจฺฉวิกภาวํ วิภาเวตุํ **"ตตฺถ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อจฺฉนฺน**นฺติ อิฏฺฐกฉทนาทินา อนุตมโส รุกฺขสาขาหิปิ น ฉนฺนํฯ

ภตฺตสฺส ปจฺฉโตติ ภตฺตภุญฺชนสฺส ปจฺฉโตฯ **อูรุพทฺธาสน**นฺติ อูรูนํ อโธพนฺธนวเสน นิสชฺชํฯ เหฏฺฐิมกายสฺส อนุชุกฏฺฐปนํ นิสชฺชาวจเนเนว โพธิตนฺติฯ **อุชุํ กาย**นฺติ เอตฺถ **กาย**-สโทฺท อุปริมกายวิสโยติ อาห **"อุปริมํ สรีรํ อุชุกํ ฐเปตฺวา"**ติฯ ตํ ปน อุชุกฏฺฐปนํ สรูปโต ปโยชนโต จ ทเสฺสตุํ **"อฏฺฐารสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น ปณมนฺตี**ติ น โอณมนฺติฯ **น ปริปตนฺตี**ติ น วิคจฺฉติ, วีถึ น วิลเงฺฆติฯ ตโต เอว ปุเพฺพนาปรํ วิเสสปฺปตฺติยา กมฺมฏฺฐานํ **วุทฺธึ ผาตึ อุปคจฺฉติฯ มุขสมีเป**ติ มุขสฺส สมีเป นาสิกเคฺค วา อุตฺตโรเฏฺฐ วาฯ อิธ **ปริ**-สโทฺท อภิ-สเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **"กมฺมฏฺฐานาภิมุข"**นฺติ, พหิทฺธา ปุถุตฺตารมฺมณโต นิวาเรตฺวา กมฺมฏฺฐานํเยว ปุรกฺขตฺวาติ อโตฺถฯ **ปรีติ ปริคฺคหโฏฺฐ** ''ปริณายิกา''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑๖) วิยฯ **นิยฺยานโฏฺฐ** ปฏิปกฺขโต นิคฺคมนโฏฺฐ, ตสฺมา **ปริคฺคหิตนิยฺยานสติ**นฺติ สพฺพถา คหิตาสโมฺมสํ ปริจฺจตฺตสโมฺมสํ สตึ กตฺวา, ปรมํ สติเนปกฺกํ อุปฏฺฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ

วิกฺขมฺภนวเสนาติ เอตฺถ วิกฺขมฺภนํ อนุปฺปาทนํ อปฺปวตฺตนํ น ปฏิปเกฺขน สุปฺปหีนตาฯ **ปหีนตฺตา**ติ จ ปหีนสทิสตํ สนฺธาย วุตฺตํ ฌานสฺส อนธิคตตาฯ ตถาปิ นยิทํ จกฺขุวิญฺญาณํ วิย สภาวโต วิคตาภิชฺฌํ, อถ โข ภาวนาวเสนฯ เตนาห **"น จกฺขุวิญฺญาณสทิเสนา"**ติฯ **เอเสว นโย**ติ ยถา จกฺขุวิญฺญาณํ สภาเวน วิคตาภิชฺฌํ อพฺยาปนฺนญฺจ, น ภาวนาย วิกฺขมฺภิตตฺตา, น เอวมิทํฯ อิทํ ปน จิตฺตํ ภาวนาย ปริโสธิตตฺตา อพฺยาปนฺนํ วิคตถินมิทฺธํ อนุทฺธตํ นิพฺพิจิกิจฺฉญฺจาติ อโตฺถฯ **อิทํ อุภย**นฺติ สติสมฺปชญฺญมาหฯ

๒๙๗. อุจฺฉินฺทิตฺวา ปาเตนฺตีติ เอตฺถ อุจฺฉินฺทนํ ปาตนญฺจ ตาสํ ปญฺญานํ อนุปฺปนฺนานํ อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานเมวฯ อิติ มหคฺคตานุตฺตรปญฺญานํ เอกจฺจาย จ ปริตฺตปญฺญาย อนุปฺปตฺติเหตุภูตา นีวรณา ธมฺมา อิตราย จ สมตฺถตํ วิหนนฺติเยวาติ **ปญฺญาย ทุพฺพลีกรณา** วุตฺตาฯ อิทมฺปิ ปฐมชฺฌานํ เวเนยฺยสนฺตาเน ปติฏฺฐาปิยมานํ ญาณํ ปชฺชติ เอตฺถาติ **ญาณปทํ**ฯ ญาณํ วฬญฺชติ เอตฺถาติ **ญาณวฬญฺชํ**ฯ

๒๙๙. น ตาว นิฏฺฐํ คโต พาหิรกานํ ญาเณน อกฺกนฺตฏฺฐานานิปิ สิยุนฺติฯ ยทิ เอวํ อนญฺญสาธารเณ มคฺคญาณปเท กถํ น นิฏฺฐงฺคโตติ อาห **"มคฺคกฺขเณปี"**ติอาทิฯ **ตีสุ รตเนสุ นิฏฺฐํ คโต โหตี**ติ พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติตญฺจ อารพฺภ

ญาเณน นิฏฺฐํ นิจฺฉยํ อุปคโต โหติฯ กามเญฺจตฺถ ปฐมมคฺเคเนว สพฺพโส วิจิกิจฺฉาย ปหีนตฺตา สพฺพสฺสปิ อริยสาวกสฺส กงฺขา วา วิมติ วา นตฺถิ, ตตฺถ ปน ยถา ปญฺญาเวปุลฺลปฺปตฺตสฺส อรหโต สวิสเย ญาณํ สวิเสสํ โอคาหติ, น ตถา อนาคามิอาทีนนฺติ รตนตฺตเย สาติสยํ ญาณนิจฺฉยคมนํ สนฺธาย ''อคฺคมคฺควเสน ตตฺถนิฏฺฐาคมนํ วุตฺต''นฺติ วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. มหาหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนา

๓๐๐. **ชงฺคลาน**นฺติ เอตฺถ โย นิปิจฺฉเลน อมฺทุโก นิรุทกตาย ถทฺธลูขภูมิปฺปเทโส, โส ''ชงฺคโล''ติ วุจฺจติฯ ตพฺพหุลตาย ปน อิธ สโพฺพ ภูมิปฺปเทโส ชงฺคโล, ตสฺมึ ชงฺคเล ชาตา, ภวาติ วา ชงฺคลา, เตสํ ชงฺคลานํฯ เอวญฺหิ นทีจรานมฺปิ หตฺถีนํ สงฺคโห กโต โหติฯ สโมธาตพฺพานํ วิย หิ สโมธายกานมฺปิ ชงฺคลคฺคหเณน คเหตพฺพโตฯ **ปถวีตลจารีน**นฺติ อิมินา ชลจาริโน น นิวเตฺตติ อทิสฺสมานปาทตฺตาฯ **ปาณาน**นฺติ สาธารณวจนมฺปิ ''ปทชาตานี''ติ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน วิเสสนิวิฏฺฐเมว โหตีติ อาห **''สปาทกปาณาน''**นฺติฯ ''มุตฺตคต''นฺติ อาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๑๙; อ. นิ. ๙.๑๑) คต-สโทฺท อนตฺถนฺตโร วิย, **ชาต**-สโทฺท อนตฺถนฺตโรติ อาห **''ปทชาตานีติ ปทานี''**ติฯ **สโมธาน**นฺติ สมวโรธํ, อโนฺตคมํ วาฯ **มหนฺตเตฺตนา**ติ วิปุลภาเวนฯ

กุสลา ธมฺมาติ อนวชฺชสุขวิปากา ธมฺมา, น อนวชฺชมตฺตธมฺมาฯ กุสลตฺติเก อาคตนเยน หิ อิธ กุสลา ธมฺมา คเหตพฺพา, น พาหิติกสุเตฺต อาคตนเยนฯ **จตุพฺพิโธ สงฺคโห**ติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ เอกวิโธเวตฺถ สงฺคโห อธิเปฺปโตติ? น, อตฺถํ อคฺคเหตฺวา อนิทฺธาริตตฺถสฺส สทฺทเสฺสว คหิตตฺตาฯ สงฺคห-สโทฺท ตาว อตฺตโน อตฺถวเสน จตุพฺพิโธติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ อโตฺถปิ วา อนิทฺธาริตวิเสโส สามเญฺญน คเหตพฺพตํ ปโตฺต ''สงฺคหํ คจฺฉตี''ติ เอตฺถ สงฺคห-สเทฺทน วจนียตํ คโตติ น โกจิ โทโส, นิทฺธาริเต วิเสเส ตสฺส เอกวิธตา สิยา, น ตโต ปุเพฺพติฯ **สชาติสงฺคโห**ติ สมานชาติยา, สมานชาติกานํ วา สงฺคโหฯ ธาตุกถาวณฺณนายํ ปน **''ชาติสงฺคโห''**อิเจฺจว วุตฺตํ, ตํ ชาติ-สทฺทสฺส สาเปกฺขสทฺทตฺตา ชาติยา สงฺคโหติ วุเตฺต อตฺตโน ชาติยาติ วิญฺญายติ สมฺพนฺธารหสฺส อญฺญสฺส อวุตฺตตฺตาติ กตฺวา วุตฺตํฯ อิธ ปน **รูปกณฺฑวณฺณนายํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๕๙๔) วิย ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''สชาติสงฺคโห''**อิเจฺจว วุตฺตํฯ สญฺชายนฺติ เอตฺถาติ สญฺชาติ, สญฺชาติยา สงฺคโห **สญฺชาติสงฺคโห,** สญฺชาติเทสวเสน สงฺคโหติ อโตฺถฯ ''สเพฺพ รถิกา''ติ วุเตฺต สเพฺพ รถโยธา รเถน ยุชฺฌนกิริยาย เอกสงฺคโหติฯ ''สเพฺพ ธนุคฺคหา''ติ วุเตฺต สเพฺพ อิสฺสาสา ธนุนา วิชฺฌนกิริยาย เอกสงฺคโหติ อาห **''เอวํ กิริยวเสน สงฺคโห''**ติฯ **รูปกฺขเนฺธน สงฺคหิต**นฺติ รูปกฺขเนฺธน เอกสงฺคหํ รูปกฺขโนฺธเตว คณิตํ, คหณํ คตนฺติ อโตฺถฯ

ทิยฑฺฒเมว สจฺจํ ภชติ มคฺคสจฺจทุกฺขสเจฺจกเทสภาวโตฯ สเจฺจกเทสโนฺตคธมฺปิ สจฺจโนฺตคธเมว โหตีติ อาห **''สจฺจานํ อโนฺตคธตฺตา''**ติฯ อิทานิ ตมตฺถํ สาสนโต จ โลกโต จ อุปมํ อาห ริตฺวา ทีเปตุํ **''ยถา หี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สาธิกมิทํ, ภิกฺขเว, ทิยฑฺฒสิกฺขาปทสต**นฺติ อิทํ ยสฺมึ กาเล ตํ สุตฺตํ เทสิตํ, ตทา ปญฺญตฺตสิกฺขาปทวเสน วุตฺตํ, ตโต ปรํ ปน สาธิกานิ เทฺวสตานิ สิกฺขาปทานีติฯ **สิกฺขานํ อโนฺตคธตฺตา** อธิสีลสิกฺขายฯ เอตฺถ จ ''สีลํ สิกฺขโนฺตปิ ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขตี''ติ วิสโมยํ อุปญฺญาโสฯ ตตฺถ หิ โย ปหาตพฺพํ ปชหติ, สํวริตพฺพโต สํวรํ อาปชฺชติ, อยมสฺส **อธิสีลสิกฺขา**ฯ โย ตตฺถ เจตโส อวิเกฺขโป, อยมสฺส **อธิ**

จิตฺตสิกฺขาฯ ยา ตตฺถ วีมํสา, อยมสฺส **อธิปญฺญาสิกฺขา**ฯ อิติ โส กุลปุตฺโต สรูปโต ลพฺภมานา เอว ติโสฺส สิกฺขา สิกฺขตีติ ทีปิโต, น สิกฺขานํ อโนฺตคธตามเตฺตนฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** ‘‘โย ตถาภูตสฺส สํวโร, อยเมตฺถ อธิสีลสิกฺขา, โย ตถาภูตสฺส สมาธิ, อยเมตฺถ อธิจิตฺตสิกฺขา, ยา ตถาภูตสฺส ปญฺญา, อยํ อธิปญฺญาสิกฺขาฯ อิมา ติโสฺส สิกฺขา ตสฺมิํ อารมฺมเณ ตาย สติยา เตน มนสิกาเรน สิกฺขติ อาเสวติ ภาเวติ พหุลีกโรตี’’ติฯ อิธ ปน สจฺจานํ อโนฺตคธตฺตา สจฺจ-สทฺทาภิเธยฺยตามเตฺตน จตูสุ สเจฺจสุ คณนโนฺตคธา โหนฺตีติ? น, ตตฺถาปิ หิ นิปฺปริยายโต อธิสีลสิกฺขาว ลพฺภติ, อิตรา ปริยายโตติ กตฺวา **‘‘สิกฺขานํ อโนฺตคธตฺตา’’**ติ วุตฺตํฯ

จตูสุ อริยสเจฺจสุ สงฺคหํ คจฺฉนฺตีติ จ ตโต อมฺุจิตฺวา ตเสฺสว อโนฺตคธตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ยถา จ เอกสฺส หตฺถิปทสฺสา’’ติอาทินา ทสฺสิตา หตฺถิปโทปมา สมตฺถิตา ทฏฺฐพฺพาฯ **เอกสฺมิมฺปิ ทฺวีสุปิ ตีสุปิ สเจฺจสุ คณนํ คตา ธมฺมา**ติ อิทํ น กุสลตฺติกวเสเนว เวทิตพฺพํ, อถ โข ติกทุเกสุ ยถารหํ ลพฺภมานปทวเสน เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ เอกสฺมิํ สเจฺจ คณนํ คโต ธโมฺม อสงฺขตธโมฺม ทฏฺฐโพฺพ, ทฺวีสุ สเจฺจสุ คณนํ คตา กุสลา ธมฺมา, ตถา อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา จ ธมฺมา, ตีสุ สเจฺจสุ คณนํ คตา สงฺขตา ธมฺมา, เอวํ อเญฺญสมฺปิ ติกทุกปทานํ วเสน อยมโตฺถ ยถารหํ วิภชิตฺวา วตฺตโพฺพฯ เตนาห **‘‘เอกสฺมิมฺปิ…เป…. คตาว โหนฺตี’’**ติฯ เอกเทโส หิ สมุทายโนฺตคธตฺตา วิเสโส วิย สามเญฺญน สมูเหน สงฺคหํ ลภติฯ เตนาห **‘‘สจฺจานํ อโนฺตคธตฺตา’’**ติฯ **เทสนานุกฺกโม**ติ อริยสจฺจานิ อุทฺทิสิตฺวา ทุกฺขสจฺจนิเทฺทสวเสน ปญฺจนฺนํ อุปาทานกฺขนฺธานํ วิภชนํฯ ตตฺถ จ รูปกฺขนฺธนิเทฺทสวเสนอาทิโต อชฺฌตฺติกาย ปถวีธาตุยา วิภชนนฺติฯ อยํ อิมิสฺสา เทสนาย อนุกฺกโมฯ

๓๐๑. ตํ ปเนตํ อุปมาหิ วิภาเวตุํ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุชาต**นฺติ สุนฺทรํ, สุสณฺฐิตํ สุปริณตญฺจาติ อธิปฺปาโยฯ **เปสิโย**ติ วิลีเวฯ มุทุภาวโต **กุจฺฉิภาคํ อาทายฯ อิตเร จ จตฺตาโร โกฏฺฐาเส**ติ ปญฺจธา ภินฺนโกฏฺฐาเสสุ อิตเร จ จตฺตาโร โกฏฺฐาเสฯ **อิตเร จ ตโย โกฏฺฐาเส**ติอาทิโต จตุธา ภินฺนโกฏฺฐาเสสุ อิตเร จ ตโย โกฏฺฐาเสฯ

ราชปุตฺตูปมายาติ รโญฺญ เชฏฺฐปุตฺตอุปมายฯ นฺติ ปิฬนฺธนํฯ อุเร วายามชนิตอริยชาติยา **โอรโสฯ มุขโต ชาโต**ติ มุขโต นิคฺคตธมฺมเทสนาย ชาโต, พุทฺธานํ วา ธมฺมกายสฺส มุขภูตอริยธมฺมโต ชาโตฯ ตโต เอว **ธมฺมโช ธมฺมนิมฺมิโต**ฯ สตฺถุ ธมฺมทายาทเสฺสว คหิตตฺตา **ธมฺมทายาโท**ฯ เตนาห **‘‘โน อามิสทายาโท’’**ติฯ นฺติ ‘‘ภควโต ปุโตฺต’’ติอาทิวจนํฯ มหาปญฺญตาทิคุเณหิ สาติสยํ อนุปุพฺพภาเว ฐิตตฺตา **สมฺมา** ยถาภูตํ **วทมาโน** วเตฺตุํ สโกฺกโนฺต **วเทยฺย**ฯ

อกุโตภยํ นิพฺพานํ นิพฺพานคามินิญฺจฯ ราครชาทีนํ วิคเมน วิคตรชํ ธมฺมํ เทเสนฺตํ สุคตํ สมฺมาสมฺพุทฺธํ ภิกฺขูนํ ปโรสหสฺสํ ปยิรุปาสตีติ โยชนาฯ

‘‘เสเวถ ภชถา’’ติ วตฺวา ตตฺถ การณมาห **‘‘ปณฺฑิตา ภิกฺขู อนุคฺคาหกา’’**ติฯ ปณฺฑิตาปิ สมานา น อปฺปสฺสุตา, อถ โข โอวาทานุสาสนีหิ อนุคฺคาหกาติ ปุริมา อุปมา เถรเสฺสว วเสน อุทาหฏา, ทุติยา ปน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺสปิ วเสน อุทาหฏาฯ

๓๐๒. **อชฺฌตฺติกา**ติ สตฺตสนฺตานปริยาปนฺนาฯ **อชฺฌตฺตํ ปจฺจตฺต**นฺติ ปททฺวเยนปิ ตํตํปาฏิปุคฺคลิกธมฺมา วุจฺจนฺตีติ อาห **‘‘อุภยเมฺปตํ นิยกาธิวจนเมวา’’**ติฯ สสนฺตติปริยาปนฺนตาย ปน อตฺตาติ คเหตพฺพภาวูปคมนวเสน อตฺตานํ อธิกิจฺจ อุทฺทิสฺส ปวตฺตํ **อชฺฌตฺตํ,** ตํตํสตฺตสนฺตานปริยาปนฺนตาย **ปจฺจตฺตํ**ฯ เตนาห **อฏฺฐกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๑.๓๐๗) ‘‘อตฺตนิ

ปวตฺตตฺตา อชฺฌตฺตํ, อตฺตานํ ปฏิจฺจ ปฏิจฺจ ปวตฺตตฺตา ปจฺจตฺต’’นฺติฯ **กกฺขฬ**นฺติ กถินํฯ ยสฺมา ตํ ถทฺธภาเวน สหชาตานํ ปติฏฺฐา โหติ, ตสฺมา **“ถทฺธ”**นฺติ วุตฺตํฯ **ขริคต**นฺติ ขรสภาเวสุ คตํ ตปฺปริยาปนฺนํ, ขรสภาวเมวาติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน ขรสภาวํ ผรุสากาเรน อุปฏฺฐานโต ผรุสาการํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“ผรุส”**นฺติฯ **อุปาทินฺนํ** นาม สรีรฏฺฐกํฯ ตตฺถ ยํ กมฺมสมุฏฺฐานํ, ตํ นิปฺปริยายโต **“อุปาทินฺน”**นฺติ วุจฺจติ, อิตรํ **อนุปาทินฺนํ**ฯ ตทุภยมฺปิ อิธ ตณฺหาทีหิ อาทินฺนคหิตปรามฏฺฐวเสน อุปาทินฺนเมวาติ ทเสฺสตุํ **“สรีรฏฺฐกณฺหี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อาทินฺน**นฺติ อภินิวิฏฺฐํฯ มมนฺติ **คหิตํ**ฯ อหนฺติ **ปรามฏฺฐํ** ฯ **ธาตุกมฺมฏฺฐานิกสฺสา**ติ จตุธาตุววตฺถานวเสน ธาตุกมฺมฏฺฐานํ ปริหรนฺตสฺสฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมิํ ธาตุกมฺมฏฺฐาเนฯ **ตีสุ โกฏฺฐาเสสู**ติ ติปฺปกาเรสุ โกฏฺฐาเสสุฯ น หิ เต ตโย จตฺตาโร โกฏฺฐาสาฯ

วุตฺตปฺปการาติ ‘‘เกสา โลมา’’ติอาทินา วุตฺตปฺปการาฯ **นานาสภาวโต**ติ สติปิ กกฺขฬภาวสามเญฺญ สสมฺภารวิภตฺติโต ปน เกสาทิสงฺฆาตคตนานาสภาวโตฯ **อาลโย**ติ อเปกฺขาฯ **นิกนฺตี**ติ นิกามนาฯ **ปตฺถนา**ติ ตณฺหาปตฺถนาฯ **ปริยุฏฺฐาน**นฺติ ตณฺหาปริยุฏฺฐานํฯ **คหณ**นฺติ กามุปาทานํฯ **ปรามาโส**ติ ปรโต อามสนา มิจฺฉาภินิเวโสฯ **น พลวา** อาลยาทิฯ ยทิ เอวํ กสฺมา วิภเงฺค พาหิราปิ ปถวีธาตุ วิตฺถาเรเนว วิภตฺตาติ? ยถาธมฺมเทสนตฺตา ตตฺถ วิตฺถาเรเนว เทสนา ปวตฺตา, ยถานุโลมเทสนตฺตา ปเนตฺถ วุตฺตนเยน เทสนา สํขิตฺตาฯ

โยเชตฺวา ทเสฺสตีติ เอกชฺฌํ กตฺวา ทเสฺสติฯ **สา**ติ อชฺฌตฺติกา ปถวีธาตุฯ **สุขปริคฺคโห โหติ** ‘‘น เม โส อตฺตา’’ติฯ สิเทฺธ หิ อนตฺตลกฺขเณ ทุกฺขลกฺขณํ อนิจฺจลกฺขณญฺจ สิทฺธเมว โหติ สงฺขตธเมฺมสุ ตทวินาภาวโตติฯ **วิสูกายตี**ติ วิสูกํ วิรูปกิริยํ ปวเตฺตติฯ สา ปน อตฺถโต วิปฺผนฺทนเมวาติ อาห **“วิปฺผนฺทตี”**ติฯ **อสฺสา**ติ อชฺฌตฺติกาย ปถวีธาตุยาฯ **อเจตนาภาโว ปากโฏ โหติ** ธาตุมตฺตตาย ทสฺสนโตฯ **ตํ อุภยมฺปี**ติ ตํ ปถวีธาตุทฺวยมฺปิฯ

ตโต วิเสสตเรนาติ ตโต พาหิรมหาปถวิโต วิเสสวนฺตตเรน, ลหุตเรนาติ อโตฺถฯ **กุปฺปตี**ติ ลุปฺปติฯ **วิลียมานา**ติ ปกติอุทเก โลณํ วิย วิลยํ คจฺฉนฺตีฯ **อุทกานุคตา**ติ อุทกํ อนุคตา อุทกคติกาฯ เตนาห **“อุทกเมว โหตี”**ติฯ อภาโว **เอว อภาวตา,** น ภวตีติ วา อภาโว, ตถาสภาโว ธโมฺมฯ ตสฺส ภาโว **อภาวตา**ฯ วโย วินาโส ธโมฺม สภาโว เอตสฺสาติ วยธโมฺม, ตสฺส ภาโว **วยธมฺมตา,** อตฺถโต ขโย เอวฯ เสสปเทสุปิ เอเสว นโยฯ เตนาห **“สเพฺพหิปิ อิเมหิ ปเทหิ อนิจฺจลกฺขณเมว วุตฺต”**นฺติฯ วิทฺธํสนภาวสฺส ปน ปเวทิตพฺพตฺตา กามํ อนิจฺจลกฺขณเมว วุตฺตํ สรูปโต, อิตรานิปิ อตฺถโต วุตฺตาเนวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ยํ ปนา”**ติอาทิฯ

มตฺตํ ขณมตฺตํ ติฏฺฐตีติ มตฺตโฏฺฐ, อปฺปมตฺตโฏฺฐ **มตฺตฏฺฐโก,** อติอิตฺตรขณิโกติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปริตฺตฏฺฐิติกสฺสา”**ติฯ **ฐิติปริตฺตตายา**ติ เอกจิตฺตปวตฺติมตฺตตาฐานลกฺขณสฺส อิตรภาเวน ฯ เอกสฺส จิตฺตสฺส ปวตฺติกฺขณมเตฺตเนว หิ สตฺตานํ ปรมตฺถโต ชีวนกฺขโณ ปริจฺฉิโนฺนฯ เตนาห **“อยํ หี”**ติอาทิฯ

ชีวิตนฺติ ชีวิตินฺทฺริยํฯ **สุขทุกฺขา**ติ สุขทุกฺขา เวทนาฯ อุเปกฺขาปิ หิ สุขทุกฺขาเสฺวว อโนฺตคธา อิฏฺฐานิฏฺฐภาวโตฯ **อตฺตภาโว**ติ ชีวิตเวทนาวิญฺญาณานิ ฐเปตฺวา อวสิฏฺฐธมฺมา วุตฺตาฯ **เกวลา**ติ อตฺตนิจฺจภาเวน อโวมิสฺสาฯ **เอกจิตฺตสมายุตฺตา**ติ เอเกน จิเตฺตน สหิตา เอกจิตฺตกฺขณิกาฯ **ลหุโส วตฺตเต ขโณ**ติ ตาย เอว เอกกฺขณิกตาย ลหุโก อติอิตฺตโร ชีวิตาทีนํ ขโณ วตฺตติ วีติวตฺตตีติ อโตฺถฯ **อิท**นฺติ คาถาวจนํฯ

ยสฺมา สตฺตานํ ชีวิตํ อสฺสาสปสฺสาสานํ อปราปรสญฺจรณํ ลภมานเมว ปวตฺตติ, น อลภมานํ, ตสฺมา **อสฺสาสปสฺสาสูปนิพทฺธํ**ฯ ตถา มหาภูตานํ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติฯ ปถวีธาตุยา หิ อาโปธาตุอาทีนํ วา อญฺญตรปโกเปน พลสมฺปนฺโนปิ ปุริโส ปตฺถทฺธกาโย วา, อติสาราทิวเสน กิลินฺนปูติกาโย วา, มหาฑาหปเรโต วา, สญฺฉิชฺชมานสนฺธิพนฺธโน วา หุตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาปุณาติฯ กพฬีการาหารานํ ยุตฺตกาเล ลภนฺตเสฺสว ชีวิตํ ปวตฺตติ, อลภนฺตสฺส ปริกฺขยํ คจฺฉติ, วิญฺญาเณ ปวตฺตมาเนเยว จ ชีวิตํ ปวตฺตติ, น ตสฺมึ อปฺปวตฺตมาเนฯ **ชีวิต**นฺติ เอตฺถ **อิติ**-สเทฺทน อิริยาปถูปนิพทฺธตาสีตุณฺหูปนิพทฺธตาทีนํ สงฺคโหฯ จตุนฺนญฺหิ อิริยาปถานํ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ชีวิตํ ปวตฺตติ, อญฺญตรสฺส ปน อธิมตฺตตาย อายุสงฺขารา อุปจฺฉิชฺชนฺติ, สีตุณฺหานมฺปิ สมวุตฺติตํ ลภมานเมว ปวตฺตติ, อติสีเตน ปน อติอุเณฺหน วา อภิภูตสฺส วิปชฺชตีติฯ

ตณฺหุปาทินฺนสฺสาติ อิมินา หิ ปจฺจยุปฺปนฺนตากิตฺตเนน สรสปภงฺคุตํเยว วิภาเวติฯ ทุกฺขานุปสฺสนาย ตณฺหาคฺคาหสฺส อนิจฺจานุปสฺสนาย มานคฺคาหสฺส อนตฺตานุปสฺสนาย ทิฏฺฐิคฺคาหสฺส อุชุวิปจฺจนีกภาวโต เอกํเสเนว ตีหิ อนุปสฺสนาหิ คาหาปิ วิคจฺฉนฺตีติ อาห **“โนเตว โหตี”**ติฯ **เอกํเยว อาคตํ** พาหิราย ปถวีธาตุยา อนฺตรธานทสฺสนปวตฺตโชตนายฯ

ปริคฺคหนฺติ ธาตุปริคฺคหณํฯ **ปฏฺฐเปโนฺต**ติ อารภโนฺต เทเสโนฺตฯ โสตทฺวาเร พลํ ทเสฺสตีติ โยชนาฯ กมฺมฏฺฐานิกสฺส พลทสฺสนาปเทเสน กมฺมฏฺฐานสฺส อานุภาวํ ทเสฺสติฯ **วาจาย ฆฏฺฏนเมว วุตฺตํ** โสตทฺวาเร พลทสฺสนภาวโตฯ **พลนฺ**ติ จ พาหิราย วิย อชฺฌตฺติกายปิ ปถวีธาตุยา อเจตนาภาวทสฺสเนน รุกฺขสฺส วิย อโกฺกสเนฺตปิ ปหรเนฺตปิ นิพฺพิการตาฯ **สมฺปติวตฺตมานุปฺปนฺนภาเวนา**ติ ตทา ปจฺจุปฺปนฺนภาเวนฯ **สมุทาจารุปฺปนฺนภาเวนา**ติ อาปาถคเต ตสฺมึ อนิฏฺฐ สทฺทารมฺมเณ อารมฺมณกรณสงฺขาตอุปฺปตฺติวเสน โสตทฺวาเร ชวนเวทนา ทุกฺขาติ วจนโตฯ ตถา หิ **“อุปนิสฺสยวเสนา”**ติ วุตฺตํฯ **เวทนาทโยปี**ติ “เวทนา อนิจฺจา”ติ เอตฺถ วุตฺตเวทนา เจว สญฺญาทโย จฯ เต หิ ผเสฺสน สมานภูมิกา น ปุเพฺพ วุตฺตเวทนาฯ **ธาตุสงฺขาตเมว อารมฺมณ**นฺติ ยถาปริคฺคหิตํ ปถวีธาตุสงฺขาตเมว วิสยํฯ **ปกฺขนฺทตี**ติ วิปสฺสนาจิตฺตํ อนิจฺจนฺติปิ ทุกฺขนฺติปิ อนตฺตาติปิ สมฺมสนวเสน อนุปวิสติฯ เอเตน พหิทฺธาวิเกฺขปาภาวมาห, **ปสีทตี**ติ ปน อิมินา กมฺมฏฺฐานสฺส วีถิปฏิปนฺนตํฯ **สนฺติฏฺฐตี**ติ อิมินา อุปรูปริ วิเสสาวหภาเวน อวตฺถานํ ปฏิปกฺขาภิภเวน นิจฺจลภาวโตฯ **วิมุจฺจตี**ติ อิมินา ตณฺหามานทิฏฺฐิคฺคาหโต วิเสเสน มุจฺจนํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน สมุฏฺฐานวเสน อโตฺถ วุโตฺต **“อธิโมกฺขํ ลภตี”**ติฯ **โสตทฺวารมฺหิ อารมฺมเณ อาปาถคเต**ติ อิทํ มูลปริญฺญาย มูลทสฺสนํฯ โสตทฺวาเรหิ อาวชฺชนโวฏฺฐพฺพนานํ อโยนิโส อาวชฺชยโต โวฏฺฐพฺพนวเสน อิฏฺฐ อารมฺมเณ โลโภ, อนิฏฺฐ จ ปฏิโฆ อุปฺปชฺชติ, มโนทฺวาเร ปน “อิตฺถี, ปุริโส”ติ รชฺชนาทิ โหติ, ตสฺส ปญฺจทฺวารชวนํ **มูลํ,** สพฺพํ วา ภวงฺคาทิฯ เอวํ มโนทฺวารชวนสฺส มูลวเสน **ปริญฺญา**ฯ **อาคนฺตุกตาวกาลิกปริญฺญา** ปน ปญฺจทฺวารชวนเสฺสว อปุพฺพภาววเสน อิตรภาววเสน จ เวทิตพฺพาฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน สติปฏฺฐานสํวณฺณนายํ วุโตฺต เอวฯ

ยาถาวโต ธาตูนํ ปริคฺคณฺหนวเสน กตปริคฺคหสฺสปิ อนาทิกาลภาวนาวเสน **อโยนิโส อาวชฺชนํ สเจปิ อุปฺปชฺชติฯ โวฏฺฐพฺพนํ ปตฺวา**ติ โวฏฺฐพฺพนกิจฺจตํ ปตฺวาฯ **เอกํ เทฺว วาเร อาเสวนํ ลภิตฺวา, น** อาเสวนปจฺจยํฯ น หิ อุเปกฺขาสหคตาเหตุกจิตฺตํ อาเสวนปจฺจยภูตํ อตฺถิฯ ยทิ สิยา, ปฏฺฐาเน กุสลตฺติเก ปฏิจฺจวาราทีสุ “น มคฺคปจฺจยา อาเสวเน เทฺว, อาเสวนปจฺจยา น มเคฺค เทฺว”ติ จ วตฺตพฺพํ สิยา, “น มคฺคปจฺจยา อาเสวเน เอกํ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๒๒๑), อาเสวนปจฺจยา น มเคฺค เอก”นฺติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๑๕๒) จ ปน วุตฺตํฯ **เอกํ เทฺว**

วาเรติ เอตฺถ จ เอกคฺคหณํ วจนสิลิฏฺฐตาย วเสน วุตฺตํฯ น หิ ทุติเย โมฆวาเร เอกวารเมว โวฏฺฐพฺพนํ ปวตฺตติฯ ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ตสฺส ปวตฺติํ สนฺธาย เอกวารคฺคหณํ, ติกฺขตฺตุํ ปวตฺติํ สนฺธาย เทฺววารคฺคหณํฯ ตตฺถ ทุติยํ ตติยญฺจ ปวตฺตมานํ ลทฺธาเสวนํ วิย โหติฯ ยสฺมา ปน ‘‘โวฏฺฐพฺพนํ ปตฺวา เอกํ เทฺว วาเรอาเสวนํ ลภิตฺวา จิตฺตํ ภวงฺคเมว โอตรตี’’ติ อิทํ ทุติยโมฆวารวเสน วุตฺตํ ภเวยฺยฯ โส จ อารมฺมณทุพฺพลตาย เอว โหตีติ **อภิธมฺมฏฺฐกถายํ** นิยมิโตฯ อิธ ปน ติกฺขานุปสฺสนานุภาเวน อกุสลุปฺปตฺติยา อสมฺภววเสน อโยนิโสว อาวชฺชโต อโยนิโส ววตฺถานํ สิยา, น โยนิโส, ตสฺมิญฺจ ปวเตฺต มหติ อติมหติ วา อารมฺมเณ ชวนํ น อุปฺปเชฺชยฺยาติ อยมโตฺถ วิจาเรตฺวา คเหตโพฺพฯ

เอตเสฺสว วา สติปิ ทฺวิธตาปริกปฺปเน โส จ ยทิ อนุโลเม เวทนาตฺติเก ปฏิจฺจวาราทีสุ ‘‘อาเสวนปจฺจยา น มเคฺค เทฺว, น มคฺคปจฺจยา อาเสวเน เทฺว’’ติ จ วุตฺตํ สิยา, (ลเพฺภยฺย), น จ วุตฺตํฯ ยทิ ปน โวฏฺฐพฺพนมฺปิ อาเสวนปจฺจโย สิยา, กุสลากุสลานมฺปิ สิยาฯ น หิ อาเสวนปจฺจยํ ลทฺธุํ ยุตฺตสฺส อาเสวนปจฺจยตาปิ ธโมฺม อาเสวนปจฺจโย โหตีติ อวุโตฺต อตฺถิ, โวฏฺฐพฺพนสฺส ปน กุสลากุสลานํ อาเสวนปจฺจยภาโว อวุโตฺต – ‘‘กุสลํ ธมฺมํ ปฏิจฺจ กุสโล ธโมฺม อุปฺปชฺชติ นาเสวนปจฺจยาฯ อกุสลํ…เป…. นาเสวนปจฺจยา’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๙๓-๙๔) วจนโต ปฏิกฺขิโตฺต จฯ อถาปิ สิยา อสมานเวทนานํ วเสเนว วุตฺตนฺติ จ, เอวมฺปิ ยถา – ‘‘อาวชฺชนา กุสลานํ ขนฺธานํ อกุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) วุตฺตํ, เอวํ ‘‘อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติปิ วตฺตพฺพํ สิยาฯ ตํ ชาติเภทา น วุตฺตนฺติ เจ? ภูมิภินฺนสฺส กามาวจรสฺส รูปาวจราทีนํ อาเสวนปจฺจยภาโว วิย ชาติภินฺนสฺสปิ ภเวยฺยาติ วตฺตโพฺพ เอว สิยา, อภินฺนชาติกสฺส จ วเสน ยถา – ‘‘อาวชฺชนา สเหตุกานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติ วุตฺตํ, เอวํ ‘‘อาเสวนปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติปิ วตฺตพฺพํ สิยา, น จ วุตฺตํฯ ตสฺมา เวทนาตฺติเกปิ ‘‘อาเสวนปจฺจยา น มเคฺค เอกํ, น มคฺคปจฺจยา อาเสวเน เอก’’นฺติ เอวํ คณนาย นิทฺธาริยมานาย โวฏฺฐพฺพนสฺส อาเสวนปจฺจยตฺตสฺส อภาวา อยํ โมฆวาโร อุปปริกฺขิตฺวา คเหตโพฺพฯ

โวฏฺฐพฺพนํ ปน วีถิวิปากสนฺตติยา อาวฏฺฏนโต อาวชฺชนา, ตโต วิสทิสสฺส ชวนสฺส กรณโต มนสิกาโรติ จ วตฺตพฺพตํ ลเภยฺย, เอวญฺจ กตฺวา **ปฏฺฐาเน** ‘‘โวฏฺฐพฺพนํ กุสลานํ ขนฺธานํ อนนฺตรปจฺจเยน ปจฺจโย’’ติอาทิ น วุตฺตํ, ‘‘อาวชฺชนา’’อิเจฺจว (ปฏฺฐา. ๑.๑.๔๑๗) วุตฺตํ, ตมฺปิ โวฏฺฐพฺพนโต ปรํ จตุนฺนํ ปญฺจนฺนํ วา ชวนานํ อารมฺมณปุเรชาตํ ภวิตุํ อสโกฺกนฺตํ รูปาทิํ อารพฺภ ปวตฺตมานํ โวฏฺฐพฺพนํ ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวา ภวงฺคํ โอตรติฯ **ชวนฏฺฐาเน ฐตฺวา**ติ จ ชวนสฺส อุปฺปชฺชนฏฺฐาเน ทฺวิกฺขตฺตุํ ปวตฺติตฺวาติ อโตฺถ, น ชวนภาเวนาติฯ **อาเสวนํ ลภิตฺวา**ติ เจตฺถ อาเสวนํ วิย อาเสวนนฺติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ วิปฺผาริกตฺตา จสฺส ทฺวิกฺขตฺตุํ วา ติกฺขตฺตุํ วา ปวตฺติเยว เจตฺถ อาเสวนสทิสตาฯ วิปฺผาริกตาย หิ วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปกตา จสฺส วุจฺจติฯ วิปฺผาริกมฺปิ ชวนํ วิย อเนกกฺขตฺตุํ อปฺปวตฺติยา อสุปฺปติฏฺฐิตตาย จ น นิปฺปริยายโต อาเสวนภาเวน วตฺตตีติ น อิมสฺส อาเสวนตฺถํ วุตฺตํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ผลจิเตฺตสุ มคฺคปริยาโย วิย ปริยายวเสน วุตฺตํฯ

อยนฺติ ‘‘สเจปี’’ติอาทินา วุโตฺต เอกวารมฺปิ ราคาทีนํ อนุปฺปาทนวเสน วิปสฺสนาย กมฺมํ กโรโนฺต โยคาวจโรฯ **โกฏิปฺปโตฺต**ติ มตฺถกํ ปโตฺตฯ ปฏิปเกฺขหิ อนภิภูตตฺตา วิสทวิปสฺสนาญาณตาย **ติกฺขวิปสฺสโกฯ อารมฺมณํ ปริคฺคหิตเมว โหติ** ‘‘เอวํ เม ชวนํ ชวิต’’นฺติ สารมฺมณสฺส ชวนสฺส หุตฺวา อภาววฺวตฺถาปนสฺส กมฺมฏฺฐานภาวโต, ตถา อาวชฺชนวเสน วา ตํ อารมฺมณํ วิสฺสเชฺชตฺวา ตาวเทว มูลกมฺมฏฺฐานภูตํ อารมฺมณํ ปริคฺคหิตเมว โหติฯ **ทุติยสฺส**

ปน วเสนาติ ‘‘อปรสฺส ราคาทิวเสน เอกวารํ ชวนํ ชวตี’’ติอาทินา วุตฺตสฺส นาติติกฺขวิปสฺสกสฺส วเสน ‘‘ตสฺส ธาตารมฺมณเมว จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี’’ติอาทินา อิมสฺมึ สุตฺเต อาคตตฺตาฯ ‘‘ตเมนํ อุปธิปหานาย ปฏิปนฺนํ อุปธิปฏินิสฺสคฺคาย กทาจิ กรหจิ สติสมฺโมสา อุปธิปฏิสํยุตฺตา สรสงฺกปฺปา สมุทาจรนฺติฯ ทนฺโธ อุทายิ สตุปฺปาโท, อถ โข นํ ขิปฺปเมว ปชหติ วิโนเทติ พฺยนฺตีกโรติ อนภาวํ คเมตี’’ติ **ลฏุกิโกปเม**ฯ ตสฺส หิ **อฏฺฐกถายํ** ‘‘โสตาปนฺนาทโย ตาว ปชหนฺตุ, ปุถุชฺชโน กถํ ปชหตี’’ติ โจทนํ ปฏฺฐเปตฺวา ‘‘อารทฺธวิปสฺสโก หิ สติสมฺโมเสน สหสา กิเลเส อุปฺปนฺเน ‘มาทิสสฺส นาม ภิกฺขุโน กิเลโส อุปฺปนฺโน’ติ สํเวคํ กตฺวา วีริยํ ปคฺคยฺห วิปสฺสนํ วฑฺเฒตฺวา มคฺเคน กิเลเส สมุคฺฆาเตติ, อิติ โส ปชหติ นามา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ตสฺส ธาตารมฺมณเมว จิตฺตํ ปกฺขนฺทตีติอาทินา อิมสฺมึ สุตฺเต อาคตตฺตา’’ติอาทิฯ **อินฺทฺริยภาวเน จ** มชฺฌิมสฺส วเสน **อยมโตฺถ เวทิตโพฺพ**ฯ

ปริคฺคหวเสนาติ ธาตุปริคฺคหวเสนฯ มมฺมเจฺฉทนาทิวเสน ปวตฺตอโกฺกสนาทึ อนิฏฺฐํ อารมฺมณํ ปตฺวา **โสตทฺวาเร กิลมติ** ปุคฺคโล, ตถา โปถนปหรณาทิกํ อนิฏฺฐํ อารมฺมณํ ปตฺวา **กายทฺวาเร กิลมติ**ฯ

สมุทาจรนฺตีติ สพฺพโส อุทฺธํ อาจรนฺติฯ ตยิทํ อมนาเปหิ สมุทาจรณํ นาม โปถนปหรณาทิวเสน อุปกฺกมนเมวาติ อาห **‘‘อุปกฺกมนฺตี’’**ติ, พาธนฺตีติ อโตฺถฯ **ตถาสภาโว**ติ ยถา ปาณิปฺปหาราทีหิ ฆฏฺฏิตมโตฺต วิการํ อาปชฺชติ, ตถาสภาโวฯ ‘‘อุภโตทณฺฑเกน เจปิ, ภิกฺขเว, กกเจนา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๓๒) โอวาททานํ นาม อนญฺญสาธารณํ พุทฺธานํเยว อาเวณิกนฺติ อาห **‘‘วุตฺตํ โข ปเนตํ ภควตาติ อนุสฺสรโนฺตปิ…เป…. กกจูปโมวาทํ อนุสฺสรโนฺตปี’’**ติ วุตฺตํฯ ตสฺสปิ ปริยตฺติธมฺมภาวโตติ เกจิ ฯ ยํ ปน กกโจกนฺตเกสุปิ มนุเสฺสสุ อปฺปทุสฺสนํ นิพฺพิการํ, ตํ สตฺถุสาสนํ อนุสฺสรโนฺตปิ สมฺมาปฏิปตฺติลกฺขณํ ธมฺมํ อนุสฺสรติเยวาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ภิกฺขุโน คุณ**นฺติ อริยธมฺมาธิคมนสิทฺธํ คุณมาหฯ โส จ สเพฺพสมฺปิ อริยานํ คุโณติ ตํ อนุสฺสรโนฺตปิ สงฺฆํ อนุสฺสรติ เอวาติ วุตฺตํฯ

วิปสฺสนุเปกฺขา อธิเปฺปตา, ตสฺมา อุเปกฺขา กุสลนิสฺสิตา น สณฺฐาตีติ วิปสฺสนาวเสน สพฺพสฺมิมฺปิ สงฺขารคเต อชฺฌุเปกฺขนํ น ลภตีติ อโตฺถฯ **ฉฬงฺคุเปกฺขา**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขา วิย ฉฬงฺคุเปกฺขา อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ นิพฺพิการตาสามเญฺญน ฯ เตนาห **‘‘สา ปเนสา’’**ติอาทิฯ **ฉฬงฺคุเปกฺขาฐาเน ฐเปติ** ‘‘ลาภา วต เม, สุลทฺธํ วต เม’’ติอาทินา อตฺตมนตํ อาปชฺชโนฺตฯ

๓๐๓. **อาโปคต**นฺติ อาพนฺธนวเสน อาโป, ตเทว อาโปสภาวํ คตตฺตา อาโปคตํ, สภาเวเนว อาโปภาวํ วา ปตฺตนฺติ อโตฺถฯ ยสฺมา ปน โส อาโปภาวสงฺขาโต อลฺลยูสภาโว สสมฺภารปถวีสสมฺภารอุทกาทิคเต สพฺพสฺมิมฺปิ อาปสฺมึ วิชฺชติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘สพฺพอาเปสุ คตํ อลฺลยูสภาวลกฺขณ’’**นฺติ, ทฺรวภาวลกฺขณนฺติ อโตฺถฯ ‘‘ปกุปฺปตี’’ติ ปากติกปโกปํ สนฺธายาห **‘‘โอฆวเสน วฑฺฒตี’’**ติฯ เตนาห **‘‘อยมสฺส ปากติโก ปโกโป’’**ติฯ อิตรํ ปน ทเสฺสตุํ **‘‘อาโปสํวฏฺฏกาเล ปนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โอคจฺฉนฺตี**ติ เอตฺถ โอคมนนฺติ ปริยาทานํ อธิเปฺปตํ, น อโธคมนมตฺตนฺติ อาห **‘‘อุทฺธเน…เป…. ปาปุณนฺตี’’**ติฯ

๓๐๔. **สพฺพเตเชสุ คต**นฺติ อินฺธนาทิวเสน อเนกเภเทสุ สเพฺพสุ เตโชโกฏฺฐาเสสุ คตํ ปวตฺตํฯ ยถา ปีติ เอว ปีติคตํ, เอวํ **เตโช เอว เตโชคตํ,** เตชนวเสน ปวตฺติมตฺตนฺติ อโตฺถฯ เอวํ อาโปคตํ, วาโยคตญฺจ เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘ปุริเม’’**ติอาทิฯ **เอกาหิกชราทิภาเวนา**ติ เอกาหิกาทิชราเภเทนฯ **อุสฺมชาโต**ติ อุสฺมาภิภูโตฯ **ชีรตี**ติ ชิโณฺณ โหติฯ เตโชธาตุวเสน ลพฺภมานา อิมสฺมึ กาเย ชราปวตฺติ ปากฏชราวเสน เวทิตพฺพาติ ทเสฺสตุํ **‘‘อินฺทฺริยเวก

ลฺลตฺต’’นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **วลิปลิตาทิภาว**นฺติ วลิตปลิตภาวํ, องฺคปจฺจงฺคานํ สิถิลภาวญฺจฯ **กุปฺปิเตนา**ติ ขุภิเตนฯ สตกฺขตฺตุํ ตาเปตฺวา ตาเปตฺวา สีตูทเก ปกฺขิปิตฺวา อุทฺธฏสปฺปิ **สตโธตสปฺปี**ติ วทนฺติฯ สรีเร ปกติอุสฺมํ อติกฺกมิตฺวา อุณฺหภาโว **สนฺตาโป,** สรีรสฺส ทหนวเสน ปวโตฺต มหาทาโห **ปริทาโห**ติ อยเมว เตสํ วิเสโสฯ **อสิต**นฺติ สุตฺตํฯ **ขายิต**นฺติ ขาทิตํฯ **สายิต**นฺติ อสฺสาทิตํฯ **สมฺมา ปริปากํ คจฺฉตี**ติ สมเวปากินิยา คหณิยา วเสน วุตฺตํฯ อสมฺมา ปริปาโกปิ วิสมปากินิยา คหณิยา วเสน เวทิตโพฺพฯ **รสาทิภาเวนา**ติ รสรุธิรมํสเมทนฺหารุอฏฺฐิอฏฺฐิมิญฺชสุกฺกภาเวนฯ **วิเวก**นฺติ ปุถุภาวํ อญฺญมญฺญํ วิสทิสภาวํฯ อสิตาทิเภทสฺส อาหารสฺส ปริณาเม รโส โหติ, ตํ ปฏิจฺจ รสธาตุ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ เอวํ รสสฺส ปริณาเม ‘‘รุธิร’’นฺติอาทินา สพฺพํ เนตพฺพํฯ

หริตนฺตนฺติ หริตเมว, อนฺต-สเทฺทน ปทวฑฺฒนํ กตํ ยถา ‘‘วนนฺตํ สุตฺตนฺต’’นฺติฯ **จมฺมนิเลฺลขนํ** จมฺมํ ลิขิตฺวา ฉฑฺฑิตกสฏํฯ

๓๐๕. **อุจฺคารหิกฺการาที**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อุเทฺทกขีปนาทิปวตฺตกวาตานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อุจฺจารปสฺสาวาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปิตฺตเสมฺหลสิกาทินีหรณวาตสฺส เจว อุสฺมวาตสฺส จ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ ยทิปิ **กุจฺฉิ**-สโทฺท อุทรปริยาโย, โกฏฺฐ-สเทฺทน ปน อพฺภนฺตรสฺส วุจฺจมานตฺตา ตทวสิโฏฺฐ อุทรปเทโส อิธ กุจฺฉิ-สเทฺทน วุจฺจตีติ อาห **‘‘กุจฺฉิสยา วาตาติ อนฺตานํ พหิวาตา’’**ติฯ **สมิญฺชนปสารณาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อาโลกนวิโลกนอุทฺธรณาทิกา สพฺพา กายิกกิริยา สงฺคหิตาฯ อวสวติ อุทกํ เอตสฺมาติ **โอสฺสวนํ,** ฉทนโนฺตฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ ฐาเนฯ

๓๐๖. **นิสฺสตฺตภาว**นฺติ อนตฺตกตํฯ ยถาทสฺสิตา หิ จตโสฺส ธาตุโย อนตฺตนิยํ เกวลํ ธาตุมตฺตา นิสฺสตฺตนิชฺชีวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสติฯ **ปริวาริโต**ติ ปริวาริตภาเวน ฐิโต ปริวุโตฯ เตนาห **‘‘เอตานี’’**ติอาทิ, กฏฺฐาทีนิ สนฺนิเวสวิเสสวเสน ฐปิตานีติ อธิปฺปาโยฯ อญฺญถา อคารสมญฺญาย ภาวโตฯ เตนาห **‘‘กฏฺฐาทีสุ ปนา’’**ติอาทิฯ ยทตฺถํ ปาฬิยํ ‘‘เสยฺยถาปิ, อาวุโส’’ติอาทิ อารทฺธํ, ตมตฺถํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘ยถา กฏฺฐาทีนี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

กามํ เหฏฺฐา ‘‘มตฺตฏฺฐกสฺส กายสฺสา’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๐๒) อวิภาเคน เอกเทเสน จ อุปาทารูปมฺปิ กถิตํ, ตถา เวทนาทโย ขนฺธภาเวน ปริคฺคเหตฺวา น กถิตา, ตถา ตณฺหาปิ สมุทยสจฺจภาเวนฯ อิตรานิ ปน สจฺจานิ สเพฺพน สพฺพํ น กถิตานิฯ เตเนวาห **‘‘เหฏฺฐา…เป. … น กถิตานี’’**ติฯ **จกฺขุปสาเท นิรุเทฺธ**ติ จกฺขุปสาเท วินเฏฺฐฯ **อุปหเต**ติ ปุพฺพกิมิอาทีหิ อุปทฺทุเตฯ **ปลิพุเทฺธ**ติ ปุพฺพาทิอุปฺปตฺติยา วินา ปฏิจฺฉาทิเตฯ **ตโชฺช**ติ ตสฺสานุรูโป, จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺติยา อนุรูโปติ อโตฺถฯ จกฺขุสฺส รูปารมฺมเณ อาปาถคเต อุปฺปชฺชนมนสิกาโร หทยสนฺนิสฺสโยปิ จกฺขุมฺหิ สติ โหติ, อสติ น โหตีติ กตฺวา **‘‘จกฺขุํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนมนสิกาโร’’**ติ วุโตฺตฯ ภวงฺคาวฏฺฏนํ ตสฺส ยถา อารมฺมณปจฺจเย, เอวํ ปสาทปจฺจเยปิ โหตีติ วุตฺตํ **‘‘จกฺขุญฺจ รูเป จ ปฏิจฺจา’’**ติฯ นฺติ จกฺขุทฺวาเร กิริยมโนธาตุจิตฺตํฯ **อญฺญวิหิตสฺสา**ติ อญฺญารมฺมณปสุตสฺสฯ **ตทนุรูปสฺสา**ติ เตสํ จกฺขุรูปตทาโภคานํ อนุรูปสฺสฯ

จตฺตาริ สจฺจานิ ทเสฺสติ สรูปโต อตฺถาปตฺติโต จาติ อธิปฺปาโยฯ ตปฺปกาโร ภูโต, ตปฺปการํ วา ปโตฺต **ตถาภูโต,** ตสฺส, ยถา จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติ, ตาทิสสฺส ปจฺจยาการสมเวตสฺสาติ อโตฺถฯ **ติสมุฏฺฐานรูป**นฺติ อุตุกมฺมาหารสมุฏฺฐานรูปํฯ อิทญฺจ สติปิ ตทา ภวงฺคาวฏฺฏนจิตฺตสมุฏฺฐานรูเป เกวลํ จกฺขุวิญฺญาณสมุฏฺฐิตรูปสฺส อภาวมตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **สงฺคหํ คจฺฉตี**ติ นครํ วิย รเชฺช รูปกฺขเนฺธ สงฺคเหตพฺพตํ คเหตพฺพตํ คจฺฉติฯ ‘‘ตถาภูตสฺสา’’ติ

วุตฺตตฺตา **เวทนาทโย จกฺขุวิญฺญาณสมฺปยุตฺตาว, วิญฺญาณมฺปิ จกฺขุวิญฺญาณเมวฯ สงฺขาราติ เจตนาว วุตฺตา** เจตนาปธานตฺตา สงฺขารกฺขนฺธสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ ปน ผสฺสชีวิตินฺทฺริยมนสิการจิตฺตฏฺฐิติโยปิ สงฺขารกฺขนฺธธมฺมาวฯ **เอกโต สงฺคโห** ''ปญฺจกฺขนฺธา''ติ เอกโต คณนาฯ **สมาคโมติ** ยถาสกํ ปจฺจยวเสน สโมธานํฯ **สมวาโย**ติ อญฺญมญฺญสฺส ปจฺจยภาเวน สมเวตตาย สมฺทิตภาโวฯ

ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมํ ปฏิจฺจ สมฺปฺปชฺชติ เอตสฺมาติ **ปฏิจฺจสมุปฺปาโท,** ปจฺจยากาโรฯ ปจฺจยธมฺมํ ปสฺสนฺโตปิ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมํ ปสฺสติ, เต ปสฺสนฺโตปิ ปจฺจยธมฺมํ ปสฺสตีติ วุตฺตํ **''โย ปฏิจฺจสมุปฺปาท''**นฺติอาทิฯ **ฉนฺทกรณวเสนา**ติ ตณฺหายนวเสนฯ **อาลยกรณวเสนา**ติ อเปกฺขากรณวเสนฯ **อนุนยกรณวเสนา**ติ อนุรชฺชนวเสนฯ **อโชฺฌคาหิตฺวา**ติ อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย คิลิตฺวา วิย นิฏฺฐเปตฺวา วิย ทฬฺหคฺคหณวเสนฯ ฉนฺทราโค วินยติ ปหียติ เอตฺถาติ **ฉนฺทราควินโย ฉนฺทราคปหานญฺจา**ติ วุจฺจติ นิพฺพานํฯ **อาหริตฺวา**ติ ปาฬิยํ สรูปโต อนาคตมฺปิ อตฺถโต อาเนตฺวา สงฺคณฺหนวเสน คเหตพฺพํฯ อาหรณวิธึ ปน ทเสฺสนฺโต **''ยา อิเมสู''**ติอาทิมาหฯ **อิเมสุ ตีสุ ฐาเนสู**ติ ยถาวุเตฺตสุ สุขทุกฺขาทีสุ ตีสุ อภิสมยฏฺฐาเนสุฯ **ทิฏฺฐี**ติ ปริญฺญาภิสมยาทิวเสน ปวตฺตา สมฺมาทิฏฺฐิ ยาถาวทสฺสนํฯ เอวํ สงฺกปฺปาทโยปิ ยถารหํ เวทิตพฺพาฯ **ภาวนาปฏิเวโธ**ติ ภาวนาวเสน ปฏิเวโธ, น อารมฺมณกรณมเตฺตนฯ **อยํ มโคฺค**ติ อยํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ ปฏิวิชฺฌนวเสน ปวโตฺต อฏฺฐงฺคิโก มโคฺคฯ **เอตฺตาวตาปี**ติ เอวํ เอกสฺมึ จกฺขุทฺวาเร วตฺถุ ปริคฺคหมุเขนปิ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานสฺส มตฺถกํ ปาปเนน **พหุํ** วิปุลํ ปริปุณฺณเมว **ภควโต สาสนํ กตํ** อนุฏฺฐิตํ **โหติ**ฯ

อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธเมว ภวงฺคจิตฺตํ อาวชฺชนจิตฺตสฺส ปจฺจโย ภวตีติ วุตฺตํ **''ตํ นิรุทฺธมฺปี''**ติฯ **มนุทฺธามคตเมวา**ติ มหติยา นิทฺทาย อภิภูตสฺส วเสน วุตฺตํ, กปิมิทฺธปเรตสฺส ปน ภวงฺคจิตฺตํ กทาจิ อาวชฺชนสฺส ปจฺจโย ภเวยฺยาติฯ **ภวงฺคสมเยเนวา**ติ ภวงฺคเสฺสว ปวตฺตนสมเยน ปคุณชฺฌานปคุณกมฺมฏฺฐานปคุณคเนฺถสุ เตสํ ปคุณภาเวเนว อาโภเคน วินาปิ มนสิกาโร ปวตฺตติฯ ตถา หิ ปคุณํ คนฺถํ ปคุณภาเวเนว นิรนฺตรํ วิย อชฺฌยมาเน อญฺญวิหิตตาย ''เอตฺตโก คโนฺถ คโต, เอตฺตโก อวสิโฏฺฐ''ติ สลฺลกฺขณา น โหติฯ **จตุสมุฏฺฐานมฺปี**ติ สพฺพํ จตุสมุฏฺฐานรูปํ, น ปุเพฺพ วิย ติสมุฏฺฐานเมวาติ อธิปฺปาโยฯ ปุพฺพงฺคมตฺตา โอฬาริกตฺตา จ ผสฺสเจตนาว สงฺขารกฺขโนฺธติ คหิตา, น อเญฺญสํ อภาวาฯ **เอกเทสเมว สมฺมสโนฺต**ติ ยถาอุทฺทิฏฺฐํ อตฺถํ เหฏฺฐา อนวเสสโต อนิทฺทิสิตฺวา เอกเทสเมว นิทฺทิสนวเสน เทสนาย อามสโนฺตฯ **อิมสฺมึ ฐาเน**ติ ยถาอุทฺทิฏฺฐสฺส อตฺถสฺส ''อชฺฌตฺติกเญฺจว, อาวุโส, จกฺขุ''นฺติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๐๖) ฉทฺวารวเสน นิทฺทิสนฏฺฐาเนฯ **เหฏฺฐา ปริหีนเทสน**นฺติ – ''ยํ อุปาทารูปํ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา อุปริ ตีณิ อริยสจฺจานี''ติ นิเทฺทสวเสน ปริหีนํ อตฺถชาตํ สพฺพํฯ **ตํตํทฺวารวเสนา**ติ จกฺขุทฺวาราทิกํ ตํตํทฺวารวเสนฯ จตุสจฺจวเสน อารทฺธา เทสนา จตุสเจฺจเนว ปริโยสาปิตาติ อาห **''ยถานุสนฺธินาว สุตฺตนฺตํ นิฏฺฐเปสี''**ติฯ

มหาหตฺถิปโทปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. มหาสาโรปมสุตฺตวณฺณนา

๓๐๗. **นจิรปกฺกเนฺต**ติ น จิรํ ปกฺกเนฺต, ปกฺกนฺตสฺส สโต น จิรเสฺสวฯ **สลิเงฺคเนวา**ติ มุณฺฑิยกาสายคฺคหณาทินา อตฺตโน ปุริมลิเงฺคเนวฯ **ปาฏิเยเกฺก ชาเต**ติ วิปนฺนาจารทิฏฺฐิตาย ปกาสนียกมฺมกรณโต ปรํ อญฺญติตฺถิยสทิเส วิสุํ ภูเตฯ **กุลปุโตฺต**ติ ชาติมเตฺตน กุลปุโตฺตฯ **อสมฺภินฺนายา**ติ สเมฺภทรหิตาย, ชาติสงฺกรวิรหิตายาติ อโตฺถฯ ชาติสีเสน อิธ ชาติว

ตฺถุกํ ทุกฺขํ วุตฺตนฺติ อาห **“โอติโณฺณติ ยสฺส ชาติ อโนฺต อนุปวิฏฺฐา”**ติฯ ชาโต หิ สโตฺต ชาตกาลโต ปฏฺฐาย ชาตินิมิเตฺตน ทุเกฺขน อโนฺต อนุปวิโฏฺฐ วิย วิพาธียติฯ **ชรายา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ จตฺตาโร ปจฺจยา ลพฺภนฺตีติ ลาภา, จตุนฺนํ ปจฺจยานํ ลพฺภมานานํ สุกตภาโว สุฏฺฐุ อภิสงฺขตภาโวฯ **วณฺณภณน**นฺติ คุณกิตฺตนํฯ **อปญฺญาตา**ติ สมฺภาวนาวเสน น ปญฺญาตาฯ ลาภาทินิพฺพตฺติยาภาวทสฺสนเมฺหตํฯ เตนาห **“ฆาสจฺฉาทนมตฺตมฺปิ น ลภนฺตี”**ติฯ **อเปฺปสกฺขา**ติ อปฺปานุภาวาฯ สา ปน อเปฺปสกฺขตา อธิปเตยฺยสมฺปตฺติยา จ ปริวารสมฺปตฺติยา จ อภาเวน ปากฏฺา โหติฯ ตตฺถ ปริวารสมฺปตฺติยา อภาวํ ทเสฺสโนฺต **“อปฺปปริวารา”**ติ อาหฯ

สาเรนปิ เกจิ อชานเนน อญฺญาลาเภน วา อสารภูตมฺปิ กตฺตพฺพํ กโรนฺตีติ ตโต วิเสสนตฺถํ ‘‘สาเรน สารกรณีย’’นฺติ วุตฺตนฺติ ตํ ทเสฺสโนฺต **“อกฺขจกฺกยุคนงฺคลาทิก”**นฺติ อาหฯ **พฺรหฺมจริยสฺสา**ติ สิกฺขาตฺตยสงฺคหสฺส สาสนพฺรหฺมจริยสฺสฯ มหารุกฺขสฺส มคฺคผลสารสฺส ญาณทสฺสนเผคฺคุกสฺส สมาธิตจสฺส สีลปปฏิกสฺส จญฺจลสภาวา สํสปฺปจารีติ จ **จตฺตาโร ปจฺจยา สาขาปลาสํ นามฯ เตเนวา**ติ ลาภสกฺการสิโลกนิพฺพตฺตเนเนวฯ **สาโร เม ปโตฺต**ติ อิมสฺมิํ สาสเน อธิคนฺตพฺพสาโร นาม อิมินา ลาภาทินิพฺพตฺตเนน อนุปฺปโตฺตติ โวสานํ นิฏฺฐิตกิจฺจํ อาปโนฺนฯ

๓๑๐. **ญาณทสฺสน**นฺติ ญาณภูตํ ทสฺสนํ วิสยสฺส สจฺฉิกรณวเสน ปวตฺตํ อภิญฺญาญาณํฯ **สุขุมํ รูป**นฺติ เทวาทีนํ, อญฺญมฺปิ วา สุขุมสภาวํ รูปํฯ เตนาห **“อนฺตมโส…เป.… วิหรนฺตี”**ติ, ทิพฺพจกฺขุ หิ อิธ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ‘‘ญาณทสฺสน’’นฺติ คหิตํฯ

๓๑๑. **อสมยวิโมกฺขํ อาราเธตี**ติ เอตฺถ อธิเปฺปตํ อสมยวิโมกฺขํ ปาฬิยา เอว ทเสฺสตุํ **“กตโม อสมยวิโมโกฺข”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อฏฺฐนฺนญฺหิ สมาปชฺชนสมโยปิ อตฺถิ อสมโยปิ, มคฺควิโมเกฺขน ปน วิมุจฺจนสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถิฯ ยสฺส สทฺธา พลวตี, วิปสฺสนา จ อารทฺธา, ตสฺส คจฺฉนฺตสฺส ติฏฺฐนฺตสฺส นิสีทนฺตสฺส ภุญฺชนฺตสฺส จ มคฺคผลปฏิเวโธ นาม น โหตีติ น วตฺตพฺพํ, อิติ มคฺควิโมเกฺขน วิมุจฺจนฺตสฺส สมโย วา อสมโย วา นตฺถีติ โส **อสมยวิโมโกฺข**ฯ เตนาห **“โลกิยสมาปตฺติโย หี”**ติอาทิฯ

น กุปฺปติ, น นสฺสตีติ **อกุปฺปา,** กทาจิปิ อปริหานสภาวาฯ สพฺพสํกิเลเสหิ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน เจตโส วิมุตฺตีติ **เจโตวิมุตฺติ**ฯ เตนาห **“อรหตฺตผลวิมุตฺตี”**ติฯ อยมโตฺถ ปโยชนํ เอตสฺสาติ **เอตทตฺถํ,** สาสนพฺรหฺมจริยํ, ตสฺส **เอสา** ปรมโกฏิฯ ยถารทฺธสฺส สาโรปเมน ผเลน เทสนา นิฏฺฐาปิตาติ อาห **“ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสี”**ติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาสาโรปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. จูฬสาโรปมสุตฺตวณฺณนา

๓๑๒. **ปิงฺคลธาตุโก**ติ ปิงฺคลสภาโว ปิงฺคลจฺฉวิโก, ปิงฺคลโกฺขติ วา อโตฺถฯ **ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโต สโงฺฆ,** น สีลาทิคุเณหิ สงฺคหิตพฺพภาเวนฯ สโงฺฆ เอเตสํ อตฺถิ ปริวารภูโตติ **สงฺฆิโนฯ เสฺววา**ติ โส เอว ปพฺพชิตสมูหสงฺขาโตฯ **อาจารสิกฺขาปนวเสนา**ติ อตฺตนา ปริกปฺปิตอเจลวตาทิอาจารสิกฺขาปนวเสนฯ **ปญฺญาตา**ติ ยถาสกํ สมาทินฺนวตวเสน เจว วิญฺญาตลทฺธิวเสน จ ปญฺญาตาฯ **ลทฺธิกรา**ติ ตสฺสา มิจฺฉาทิฏฺฐิยา อุปฺปาทกาฯ **พหุชนสฺสา**ติ

ปุถุชนสฺสฯ ตสฺส ปน อาคมสมฺปทาปิ นาม นตฺถิ, กุโต อธิคโมติ เอกํสโต อนฺธปุถุชฺชโน เอวาติ อาห **“อสฺสุตวโต อนฺธพาลปุถุชฺชนสฺสา”**ติฯ น หิ วิญฺญู อปฺปสาทนีเย ปสีทนฺติฯ มงฺคเลสุ กาตพฺพทาสกิจฺจกโร ทาโส **มงฺคลทาโส**ฯ

ตนฺตาวุตานนฺติ ตเนฺต ปสาเรตฺวา วีตานํฯ **คณฺฐนกิเลโส**ติ สํสาเร พนฺธนกิเลโสฯ **เอวํวาทิตายา**ติ เอวํ ปฏิญฺญตาย, เอวํ ทิฏฺฐิตาย วาฯ **นิยฺยานิกา**ติ นิยฺยานคติสปฺปาฏิหีรกา อนุปารมฺภภูตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ โน เจ นิยฺยานิกาติ อาเนตฺวา โยชนาฯ เตสํ สพฺพญฺญุปฏิญฺญาย อภูตตฺตา ตสฺสา อภูตภาวกถเนน ตสฺส พฺราหฺมณสฺส น กาจิ อตฺถสิทฺธีติ อาห **“เนสํ อนิยฺยานิกภาวกถเนน อตฺถาภาวโต”**ติฯ

๓๑๘. นิหีนโลกามิเส ลีโน อชฺฌาสโย เอตสฺส, น ปน นิพฺพาเนติฯ **ลีนชฺฌาสโยฯ สาสนํ สิถิลํ กตฺวา คณฺหาติ** สิกฺขาย น ติพฺพคารวตฺตาฯ

๓๒๓. **เหฏฺฐา**ติ อนนฺตราตีตสุเตฺต มหาสาโรปเมฯ **ปฐมชฺฌานาทิธมฺมา วิปสฺสนาปาทกา**ติ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภูตาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ จูฬสาโรปเม อาคตาฯ **นิโรธปาทกา**ติ อนาคามิโน, อรหโนฺต วา นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตุํ สมตฺถาฯ **ตสฺมา**ติ นิโรธปาทกตฺตาฯ ปฐมชฺฌานาทิธมฺมา ญาณทสฺสนโต **อุตฺตริตรา**ติ เวทิตพฺพาฯ

จูฬสาโรปมสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ โอปมฺมวคฺควณฺณนาฯ

๔. มหายมกวคฺค

๑. จูฬโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๒๕. ญาตีนํ (อ. นิ. ฏี. ๓.๖.๑๙) นิวาสฏฺฐานภูโต คาโม ญาติโก, โส เอว **นาติโก**ฯ โส กิร คาโม เยสํ สนฺตโก, เตสํ ปุพฺพปุริเสน อตฺตโน ญาตีนํ สาธารณภาเวน นิเวสิโต, เตน ‘‘นาติโก’’ติ ปญฺญายิตฺถฯ อถ ปจฺฉา ตตฺถ ทฺวีหิ ทายาเทหิ ทฺวิธา วิภชิตฺวา ปริภุตฺโตฯ เต นาห **‘‘ทฺวินฺนํ จูฬปิติมหาปิติปุตฺตานํ เทฺว คามา’’**ติฯ คิญฺชกา วุจฺจนฺติ อิฏฺฐกา, คิญฺชกา หิเยว กโต อาวสโถ **คิญฺชกาวสโถ**ฯ ตสฺมิํ กิร ปเทเส มตฺติกา สกฺขรมรุมฺพวาลิกาทีหิ อสมฺมิสฺสา อกฐินา สณฺหา สุขุมา, ตาย กตานิ กุลาลภาชนานิปิ สิลามยานิ วิย ทฬฺหานิ, ตสฺมา เต อุปาสกา ตาย มตฺติกาย ทีฆปุถุลอิฏฺฐกา กาเรตฺวา ตาหิ ฐเปตฺวา ทฺวารพาหวาตปานกวาฏตุลาโย เสสํ สพฺพํ ทพฺพสมฺภาเรน วินา อิฏฺฐกาหิ เอว ปาสาทํ กาเรสุํฯ เตนาห **‘‘อิฏฺฐกาเหวา’’**ติอาทิฯ

โคสิงฺคสาลวนทายนฺติ โคสิงฺคสาลวนนฺติ ลทฺธนามํ รกฺขิตํ อรญฺญํฯ **เชฏฺฐกรุกฺขสฺสา**ติ วนปฺปติภูตสฺส สาลรุกฺขสฺสฯ **สามคฺคิรส**นฺติ สมคฺคภาวาทิคุณํ วิเวกสุขํฯ **อุปริปณฺณาสเก** อุปกฺกิเลสสุตฺต (ม. นิ. ๓.๒๓๗-๒๓๘) ปุถุชฺชนกาโล กถิโต, **อิธ** จูฬโคสิงฺคสุตฺเต **ขีณาสวกาโล กถิโต**ฯ กตกิจฺจาปิ หิ เต มหาเถรา อตฺตโน ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารํ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติํ อาปชฺชนญฺจ สมฺปสฺสนฺตา ปรมญฺจ วิเวกํ อนุพฺรูหนฺตา สามคฺคิรสํ อนุภวมานา ตตฺถ วิหรนฺติฯ **ตทา**ติ ตสฺมิํ อุปกฺกิเลสสุตฺตเทสนากาเลฯ **เต**ติ อนุรุทฺธปฺปมุขา กุลปุตฺตาฯ **ลทฺธสฺสาทา**ติ วิปสฺสนาย วีถิปฏิปตฺติยา อธิคตสฺสาทาฯ วิปสฺสนา หิ ปุเพฺพนาปรํ วิเสสํ อาวหนฺตี ปวตฺตมานา สาติสยํ ปีติโสมนสฺสํ อาวหติฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภติ ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

ลทฺธปติฏฺฐา มคฺคผลาธิคมเนนฯ สติ หิ มคฺคผลาธิคเม สาสเน ปติฏฺฐา ลทฺธา นาม โหติ, โน อญฺญถาฯ

กามํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาปิ มหาสาวกปริยาปนฺนาว, อคฺคสาวกภาเวน ปน เนสํ วิเสสทสฺสนตฺถํ **‘‘ธมฺมเสนาปติมหาโมคฺคลฺลานเตฺถเรสุ วา’’**ติ วิสุํ คหณํฯ สติปิ หิ สามญฺญโยเค วิเสสวโนฺต วิสุํ คยฺหนฺติ ยถา ‘‘พฺราหฺมณา อาคตา, วาสิโฏฺฐปิ อาคโต’’ติฯ เตสุ ปน วิสุํ คหิเตสุปิ **‘‘อสีติมหาสาวเกสู’’**ติ **อสีติ**คฺคหณํ อปฺปกํ อูนมธิกํ วา คณนุปคํ น โหตีติฯ **อนฺตมโส**ติ อิทํ ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส อุปฏฺฐากภาเวน อาสนฺนจาริตาย วุตฺตํฯ **อนีกา**ติ หตฺถานีกา, หตฺถานีกโต หตฺถิสมูหโตติ อโตฺถฯ กาฬสีโห เยภุเยฺยน ยูถจโรติ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘ยูถานิสฺสโฏ กาฬสีโห วิยา’’**ติฯ เกสรี ปน เอกจโรวฯ **วาตจฺฉิโนฺน วลาหโก วิยา**ติ วาตจฺฉิโนฺน ปพฺพตกูฏปฺปมาโณ วลาหกเจฺฉโท วิยฯ **เตสํ ปคฺคณฺหนฺโต**ติ ยถา นาม ชิฆจฺฉิตสฺส โภชเน, ปิปาสิตสฺส ปานีเย, สีเตน ผุฏฺฐสฺส อุเณฺห, อุเณฺหน ผุฏฺฐสฺส สีเต, ทุกฺขิตสฺส สุเข อภิรุจิ อุปฺปชฺชติ, เอวเมวํ ภควโต โกสมฺพเก ภิกฺขู อญฺญมญฺญํ วิวาทาปเนฺน ทิสฺวา อปเร สมคฺควาสํ วสเนฺต อาวชฺชิตสฺส อิเม ตโย กุลปุตฺตา อาปาถํ อาคมิํสุ, อถ เน ปคฺคณฺหิตุกาโม อุปสงฺกมิ, เอวายํ ปฏิปตฺติอนุกฺกเมน โกสมฺพกานํ ภิกฺขูนํ วินยนุปาโย โหตีติฯ เตนาห ‘‘เตสํ ปคฺคณฺหนฺโต’’ติฯ เอเตเนว **ปจฺฉิมชนตํ อนุกมฺปนฺโต**ติ อิทมฺปิ การณํ เอกเทเสน

สํวณฺณิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุกฺกํสิตฺวา**ติ ยถาภูเตหิ คุเณหิ สมฺปหํสเนน วิเสเสตฺวา วิสิเฏฺฐ กตฺวา ปสํสาวเสน เจตํ อาเมฑิตวจนํฯ

ตํ อรญฺญํ รกฺขติ วนสามินา อาณตฺโตฯ รกฺขิตโคปิตํ วนสณฺฑํ, น มหาวนาทิ วิย อปริคฺคหิตํฯ สีลาทิปฺปเภทาย อตฺตตฺถาย ปฏิปนฺนา **อตฺตกามา,** น อปริจฺจตฺตสิเนหาติ อาห **"อตฺตโน หิตํ กามยมานา"**ติฯ เตนาห **"โย หี"**ติอาทิฯ **ภิเนฺทยฺยา**ติ วินาเสยฺยฯ

ทุพฺพลมนุสฺสาติ ปญฺญาย ทุพฺพลา อวิทฺทสุโน มนุสฺสาฯ **ตานี**ติ อภิชาติอาทีสุ อุปฺปนฺนปาฏิหาริยานิฯ **จีวรคเพฺภน ปฏิจฺฉาเทตฺวา**ติ จีวรสงฺขาเต โอวรเก นิคูหิตฺวา วิยฯ น หิ จีวรปารุปนมเตฺตน พุทฺธานุภาโว ปฏิจฺฉโนฺน โหติฯ "มา สุธ โกจิมํ พุทฺธานุภาวํ อญฺญาสี"ติ ปน ตถารูเปน อิทฺธาภิสงฺขาเรน ตํ ฉาเทตฺวา คโต ภควา ตถา วุโตฺตฯ เตนาห **"อญฺญาตกเวเสน อคมาสี"**ติฯ

อภิกฺกมถาติ ปทํ อภิมุขภาเวน วิธิมุเขน วทตีติ อาห **"อิโต อาคจฺฉถา"**ติฯ พุทฺธานํ กาโย นาม สุวิสุทฺธชาติมณิ วิย โสภโน, กิญฺจิ มลํ อปเนตพฺพํ นตฺถิ, กิมตฺถํ ภควา ปาเท ปกฺขาเลสีติ อาห **"พุทฺธาน"**นฺติอาทิฯ

๓๒๖. **อนุรุทฺธา**ติ วา เอกเสสนเยน วุตฺตํ วิรูเปกเสสสฺสปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตา, เอวญฺจ กตฺวา พหุวจนนิเทฺทโสปิ สมตฺถิโต โหติฯ **อิริยาปโถ ขมตี**ติ สรีรสฺส ลหุฏฺฐานตาย จตุพฺพิโธปิ อิริยาปโถ สุขปฺปวตฺติโกฯ **ชีวิตํ ยาเปตี**ติ ยาปนาลกฺขณํ ชีวิตํ อิมํ สรีรยนฺตํ ยาเปติ สุเขน ปวเตฺตติฯ **อุฬุงฺกยาคุํ วา กฏจฺฉุภิกฺขํ วา**ติ อิทํ มกรวุตฺติยา มิสฺสกภเตฺตน ยาปนํ วตฺตนฺติ กตฺวา วุตฺตํฯ เตนาห **"ภิกฺขาจารวตฺตํ ปุจฺฉตี"**ติฯ

อญฺญมญฺญํ สํสนฺทตีติ สติปิ อุภเยสํ กลาปานํ ปรมตฺถโต เภเท ปจฺจุรชเนหิ ทุวิเญฺญยฺยนานตฺตํ ขีโรทกสโมฺมทิตํ อจฺจนฺตเมว สํสฏฺฐํ วิย หุตฺวา ติฏฺฐติฯ เตนาห **"วิสุํ น โหติ, เอกตฺตํ วิย อุเปตี"**ติฯ ปิยภาวทีปนานิ จกฺขูนิ **ปิยจกฺขูนิ**ฯ ปิยายติ, ปิยายิตโพฺพติ วา **ปิโย**ติฯ สมคฺควาสสฺส ยํ เอกนฺตการณํ, ตํ ปุจฺฉโนฺต ภควา **"ยถา กถํ ปนา"**ติอาทิมาหาติ **"กถนฺติ การณปุจฺฉา"**ติ วุตฺตํฯ โย เนสํ เมตฺตาสหิตานํเยว กมฺมาทีนํ อญฺญมญฺญสฺมึ ปจฺจุปฏฺฐานากาโร, ตํ สนฺธาย **"กถ"**นฺติ ปุจฺฉาฯ ตถา หิ ปรโต "เอวํ โข มยํ, ภเนฺต"ติอาทินา เถเรหิ วิสฺสชฺชนํ กถิตํฯ

มิตฺตํ เอตสฺส อตฺถีติ **เมตฺตํ,** กายกมฺมํฯ **อาวี**ติ ปกาสํฯ **รโห**ติ อปฺปกาสํฯ ยญฺหิ อุทฺทิสฺส เมตฺตํ กายกมฺมํ ปจฺจุปฏฺฐเปติ, ตํ ตสฺส สมฺมุขา เจ, ปกาสํ โหติ, ปรมฺมุขา เจ, อปฺปกาสํฯ เตนาห **"อาวิ เจว รโห จาติ สมฺมุขา เจว ปรมฺมุขา จา"**ติฯ **อิตรานี**ติ ปรมฺมุขา กายวจีกมฺมานิฯ **"ตตฺถา"**ติอาทินา สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **"ยํ หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ สมฺมชฺชนาทิวเสน **ปฏิชคฺคิตพฺพยุตฺตํ ฐานํ วา**ฯ **ตเถวา**ติ ยถา สมฺมุขา กเต เมตฺตากายกเมฺม วุตฺตํ, ตเถว ฯ "กจฺจิ ขมนีย"นฺติ เอวมาทิกา กถา **สโมฺมทนียกถา**ฯ ยถา ปเรหิ สทฺธึ อตฺตโน ฉิทฺทํ น โหติ, ตถา ปฏิสนฺถารวเสน ปวตฺตา กถา **ปฏิสนฺถารกถา**ฯ "อโห ตทา เถเรน มยฺหํ ทิโนฺน โอวาโท, ทินฺนา อนุสาสนี"ติ เอวํ กาลนฺตเร สริตพฺพยุตฺตา, ฉสารณียปฏิสํยุตฺตา วา กถา **สารณียกถา**ฯ สุตฺตปทํ นิกฺขิปิตฺวา ตสฺส อตฺถนิเทฺทสวเสน สีลาทิธมฺมปฏิสํยุตฺตา กถา **ธมฺมีกถา**ฯ สเรน สุตฺตสฺส อุจฺจารณํ **สรภญฺญํ**ฯ ปญฺหสฺส ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส อตฺถสฺส ปุจฺฉนํ **ปญฺหปุจฺฉนํ**ฯ ตสฺส ยถาปุจฺฉิตสฺสอาทิสนํ **ปญฺหวิสฺสชฺชนํ**ฯ **เอวํ สมนฺนาหรโต**ติ เอวํ มนสิกโรโต, เอวํ เมตฺตํ อุปสํหรโตติ อโตฺถฯ

เอกโต กาตุํ น สกฺกา, ตสฺมา **นานาฯ หิตเฏฺฐนา**ติ อตฺตโน วิย อญฺญมญฺญสฺส หิตภาเวนฯ **นิรนฺตรเฏฺฐนา**ติ อนฺตราภาเวน เภทาภาเวนฯ **อวิคฺคหเฏฺฐนา**ติ อวิโรธภาเวนฯ **สมคฺคเฏฺฐนา**ติ สหิตภาเวนฯ **ปริภณฺฑํ กตฺวา**ติ พหลตนฺมตฺติกาเลเปหิ ลิเมฺปตฺวาฯ **จีวรํ วา โธวนฺตี**ติ อตฺตโน จีวรํ วา โธวนฺติฯ **ปริภณฺฑํ วา**ติ อตฺตโน ปณฺณสาลาย ปริภณฺฑํ วา กโรนฺติฯ

๓๒๗. **ปฏิวิรุทฺธา เอวา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘เยภุยฺเยนา’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เตสํ อปฺปมาทลกฺขณ**นฺติ เตสํ อปฺปมชฺชนสภาวํฯ **กจฺจิ ปน โว อนุรุทฺธา สมคฺคา**ติ เอตฺถาปิ **โว**ติ นิปาตมตฺตํ, ปจฺจตฺตวจนํ วา, กจฺจิ ตุเมฺหติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สมฺมคฺคปาติ**นฺติ สมฺคปฺปฏิสทิสํ ปาติํฯ

ปณฺณสาลายํ อโนฺต พหิ จ สมฺมชฺชเนน โสธิตงฺคณตา **วตฺตปฏิปตฺติฯ ปฏิวิสมตฺตเมวา**ติ อตฺตโน ยาปนปฏิวิสมตฺตเมวฯ **โอสาเปตฺวา**ติ ปกฺขิปิตฺวาฯ **ปมาณเมวา**ติ อตฺตโน ยาปนปมาณเมวฯ **วุตฺตนเยน ชหิตฺวา**ติ ปาฬิยํ วุตฺตนเยน ชหิตฺวาฯ

หเตฺถน หตฺถํ สํสิพฺพนฺตาติ อตฺตโน หเตฺถน อิตรสฺส หตฺถํ ทฬฺหคฺคหณวเสน พนฺธนฺตาฯ วิลเงฺฆติ เทสนฺตรํ ปาเปติ เอเตนาติ วิลงฺฆโก, หโตฺถฯ หโตฺถ เอว วิลงฺฆโก หตฺถวิลงฺฆโก, เตน **หตฺถวิลงฺฆเกน**ฯ

ตํ อขณฺฑํ กตฺวาติ ตํ ตีสุปิ ทิวเสสุ ธมฺมสฺสวนํ ปวตฺตนวเสน อขณฺฑิกํ กตฺวาฯ **เอต**นฺติ ‘‘ปญฺจาหิกํ โข ปนา’’ติอาทิวจนํฯ ปญฺจเม ปญฺจเม อหนิ ภวตีติ **ปญฺจาหิกํฯ ภควตา ปุจฺฉิเตน** อนุรุทฺธเตฺถเรนฯ **ปมาทฏฺฐาเนสุเยวา**ติ อเญฺญสํ ปมาทฏฺฐาเนสุเยวฯ **‘‘ปมาทฏฺฐาเนสุเยวา’’**ติ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘อเญฺญสญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปปญฺจกรณฏฺฐานานี**ติ กถาปปญฺจสฺส กรณฏฺฐานานิ วิสฺสฏฺฐกถาปวตฺตเนน กมฺมฏฺฐาเน ปมชฺชนฏฺฐานานิฯ ตตฺถาปิ ‘‘มยํ, ภเนฺต, กมฺมฏฺฐานวิรุทฺธํ น ปฏิปชฺชามา’’ติ สิขาปฺปตฺตํ อตฺตโน อปฺปมาทลกฺขณํ เถโร ทเสฺสติฯ **เอตฺตกํ ฐานํ มุญฺจิตฺวา**ติ ปน อิทํ ตทา วิหารสมาปตฺตีนํ วฬญฺชาภาเวน วุตฺตํฯ

๓๒๘. ฌานสฺส อธิเปฺปตตฺตา **‘‘อลมริยญาณทสฺสนวิเสโส’’**อิเจฺจว วุตฺตํฯ อตฺตโน สมฺมาปฏิปนฺนตาย สตฺถุ จิตฺตาราธนตฺถํ ตสฺส จ วิเสสาธิคมสฺส สตฺถุ ปจฺจกฺขภาวโต เถโร **‘‘กิญฺหิ โน สิยา, ภเนฺต’’**ติ อาหฯ **ยาวเทวา**ติ ยตฺตกํ กาลํ เอกํ ทิวสภาคํ วา สกลรตฺติํ วา ยาว สตฺต วา ทิวเสฯ

๓๒๙. **สมติกฺกมายา**ติ สมฺมเทว อติกฺกมนายฯ สติ หิ อุปริ วิเสสาธิคเม เหฏฺฐิมชฺฌานํ สมติกฺกนฺตํ นาม โหติ ปฏิปฺปสฺสทฺธิ จฯ เตนาห **‘‘ปฏิปฺปสฺสทฺธิยา’’**ติฯ **ญาณทสฺสนวิเสโส**ติ การณูปจาเรน วุโตฺตติ เวทิตโพฺพฯ **เวทยิตสุขโต**ติ เวทนาสหิตชฺฌานสุขโต วา ผลสุขโต วาฯ **อเวทยิตสุข**นฺติ นิพฺพานสุขํ วิย เวทนารหิตํ สุขํฯ **อเวทยิตสุข**นฺติ จ นิทสฺสนมตฺตเมตํ, ตํ ปน อผสฺสํ อสญฺญํ อเจตนนฺติ สพฺพจิตฺตเจตสิกรหิตเมวฯ ตโต จ สติปิ รูปธมฺมปฺปวตฺติยํ ตสฺส อเจตนตฺตา สพฺพโส สงฺขารทุกฺขวิรหิตตาย สนฺตตรา ปณีตตรา จ นิโรธสมาปตฺตีติ วุจฺจเตฯ เตนาห **‘‘อเวทยิตสุขํ สนฺตตรํ ปณีตตรํ โหตี’’**ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อิมมฺหา จา’’ติอาทิฯ

๓๓๐. **สามคฺคิรสานิสํสเมว เนสํ ภควา กเถสิ** อชฺฌาสยานุกูลตฺตา ตสฺสฯ **อนุสาเวตฺวา**ติ อนุปคมนวเสน สมฺมเทว อาโรเจตฺวาฯ ‘‘อนุสํสาเวตฺวา’’ติ วา ปาโฐ, โส เอวโตฺถฯ **ตโต ปฏินิวตฺติตฺวา**ติ เอตรหิ ภควโต เอกวิหาเร อชฺฌาสโยติ สตฺถุ มนํ คณฺหนฺตา ‘‘อิเธว ติฏฺฐถา’’ติ วิสฺสชฺชิตฏฺฐานโต นิวตฺติตฺวา ฯ **ปพฺพชฺชาทีนี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อุปสมฺปทา-วิสุทฺธิ-ธุตกมฺมฏฺฐานานุโยค-ฌานวิโมกฺข-สมาปตฺติ-ญาณทสฺสน-มคฺคภาวนา-ผลสจฺฉิกิริยาทิเก สงฺคณฺหาติฯ **อธิคนฺตฺวาปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ยถาธิคตานมฺปิฯ **อตฺตโน คุณกถาย อฏฺฏิยมานา**ติ ภควนฺตํ นิสฺสาย อธิคนฺตฺวาปิ ธมฺมาธิกรณํ สตฺถุวิเหสาภาวทีปเน ภควโต ปากฏคุณานํ กถาย อฏฺฏิยมานาปีติ โยชนาฯ **เทวตา**ติ ตํตํสมาปตฺติลาภินิโย เทวตาฯ **มุขํ เม สชฺชน**ฺติ มุขํ เม กถเน สมตฺถํ, กถเน โยคฺยนฺติ อโตฺถฯ

๓๓๑. **เอวํ อาคโต**ติ เอวํ อาฎานาฏิยสุเตฺต อาคโตฯ **ปลิเวเฐนฺต**ิ โจเทนฺตฯ **มจฺฉรายนฺตี**ติ อตฺตโน คุณานํ ภควโตปิ อาโรจนํ อสหมานา มจฺฉรายนฺตีติ โส จิเนฺตตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ

๐๑ เตสํ ลาภาติ เตสํ วชฺชิราชูนํ วชฺชิรฏฺฐวาสีนญฺจ มนุสฺสตฺตํ, ปติรูปเทสวาสาทิโก, ภควโต ติณฺณญฺจ กุลปุตฺตานํ ทสฺสนวนฺทนทานธมฺมสฺสวนาทโย ลาภาฯ สุลทฺธา ลาภาติ โยชนาฯ **ปสนฺนจิตฺตํ อนุสฺสเรยฺยา**ติ ตํ กุลเณฺหตํ สีลาทิคุเณ จิตฺตํ ปสาเทตฺวา อนุสฺสเรยฺยฯ วุตฺตํ เตสํ ‘‘อนุสฺสรณมฺปาหํ, ภิกฺขเว, เตสํ ภิกฺขูนํ พหูปการํ วทามี’’ติ (อิติวุ. ๑๐๔; สํ. นิ. ๕.๑๘๔)ฯ

จูฬโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. มหาโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนา

๓๓๒. **โกจิเทวา**ติ โคสิงฺคสาลวนสามนฺตโต นิวิเฏฺฐสุ โย โกจิ คาโม โคจรคาโม ภวิสฺสติ, ตสฺมา อนิพทฺธภาวโต โคจรคาโม น คหิโต, วสนฏฺฐานเมว ปริทีปิตํ, ตโต เอว อรญฺญนิทานกํ นาเมตํฯ **สพฺพตฺถา**ติ เทวโลเก มนุสฺสโลเก จฯ **ถิรการเกหี**ติ สาสเน ถิรภาวการเกหิฯ **สวนฺเต ชาตตฺตา**ติ จตุสจฺจคพฺภสฺส ธมฺมสฺสวนสฺส ปริโยสาเน อริยาย ชาติยา ชาตตฺตาฯ ยถา ปฏิเวธพาหุสจฺจํ อิชฺฌติ, ตถา ธมฺมสฺส สวนโต สาวกา ฯ **สูริโย วิย** ภาสุรคุณรํสิตาย โมหนฺธการวิธมนโตฯ **จโนฺท วิย** รมณียมโนหรสีตลคุณตาย กิเลสปริฬาหวูปสมโตฯ **สาคโร วิย** คมฺภีรถิรวิปุลาเนกคุณตาย ฐิตธมฺมสภาวโตฯ คุณมหนฺตตาย เถรสฺส อภิญฺญาตตา, คุณมหนฺตตา จ สุเตฺตสุ อาคตนเยเนว ญาตพฺพาติ ตํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **‘‘น เกวล’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ **สีหนาทสุตฺต**นฺติ มชฺฌิมนิกาเย อาคตํ มหาสีหนาทสุตฺตํ (ม. นิ. ๑.๑๔๖)ฯ **เถรปญฺหสุตฺต**นฺติ สุตฺตนิปาเต อฏฺฐกวคฺค อาคตํ **สาริปุตฺตสุตฺตํ** (สุ. นิ. ๙๖๑-๙๘๑)ฯ **เถรสีหนาทสุตฺต**นฺติ อิมสฺส จ เถรสฺส ชนปทจาริกาย สตฺถุ สมฺมุขา **สีหนาทสุตฺตํ**ฯ **อภินิกฺขมน**นฺติ เถรเสฺสว มหตา ญาติปริวเฏฺฏน มหตา จ โภคปริวเฏฺฏน สห ฆราวาสปริจฺจาโค อภินิกฺขมนํฯ เอส นโย อิโต ปเรสุปิฯ **ยทิทน**ฺติ นิปาโต, โย อยนฺติ อโตฺถฯ

มหาปเญฺญ ภิกฺขู คเหตฺวาติ อายสฺมโต กิร สาริปุตฺตเตฺถรสฺส ปริวารภิกฺขูปิ มหาปญฺญา เอว อเหสุํฯ ธาตุโส หิ สตฺตา สํสนฺทนฺติฯ **สยํ อิทฺธิมา**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อยํ ปนโตฺถ **ธาตุสํยุเตฺตน** (สํ. นิ. ๒.๙๙) ทีเปตโพฺพ – คิชฺฌกูฏปพฺพเต คิลานเสยฺยาย นิสิโนฺน ภควา อารกฺขตฺถาย ปริวาเรตฺวา วสเนฺตสุ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานาทีสุ เอกเมกํ อตฺตโน ปริสาย สทฺธึ จงฺกมนฺตํ โวโลเกตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘ปสฺสถ โน ตุเมฺห, ภิกฺขเว, สาริปุตฺตํ สมฺ

พหุเลหิ ภิกฺขูหิ สทฺธึ จงฺกมนฺตนฺติฯ เอวํ, ภเนฺตฯ สเพฺพ โข เอเต, ภิกฺขเว, ภิกฺขู มหาปญฺญา''ติ สพฺพํ วิตฺถาเรตพฺพํฯ

วนเนฺตติ อุปวนเนฺตฯ **เมฆวณฺณายา**ติ นีลาภายฯ สมุทฺทกุจฺฉิโต อุคฺคจฺฉนฺตสฺส วิย อุปฏฺฐานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ จกฺกวาฬปพฺพตมตฺถกสมีเป อาภาผรณวเสน ปวตฺติยา **"ปาจีนจกฺกวาฬปพฺพตมตฺถเก"**ติ วุตฺตํ, น จกฺกวาฬปพฺพตมตฺถเก จนฺทมณฺฑลสฺส วิจรณโตฯ ตถา สติ โลกนฺตริกนิรเยสุปิ จนฺทิมสูริยานํ อาภา ผเรยฺยฯ อุเพฺพธวเสน หิ จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมชฺฌโต จนฺทิมสูริยา วิจรนฺติฯ สาลกุสุมปภานํ อติรตฺตตาย วุตฺตํ **"ลาขารเสน สิญฺจมานํ วิยา"**ติฯ **อุปคายมานา วิยา**ติ ปยิรุปาสนวเสน อุเปจฺจ คายมานา วิย ฯ **กาย นุ โข อชฺช รติยา**ติ อชฺช ฌานสมาปตฺติรติยา เอว นุ โข, อุทาหุ ธมฺมสากจฺฉารติยา ธมฺมเทสนารติยาติ จิเนฺตสิฯ

เทฺว จนฺทมณฺฑลานิ วิย ปรมโสภคฺคปฺปตฺตาย กนฺติยาฯ **เทฺว สูริยมณฺฑลานิ วิย** อติวิย สุวิสุทฺธสมุชฺชลาย คุณวิภูติยาฯ **เทฺว ฉทฺทนฺตนาคราชาโน วิย** มหานุภาวตายฯ **เทฺว สีหา วิย** เตชุสฺสทตายฯ **เทฺว พฺยคฺฆา วิย** อโนลีนวุตฺติตายฯ **สพฺพปาลิผุลฺลเมวาติ** สพฺพเมว สมนฺตโต วิกสิตํฯ

๓๓๓. กถา อุปจรติ ปวตฺตติ เอตฺถาติ กถาอุปจาโร, สวนูปจาโร ปเทโส, ตํ **กถาอุปจารํ**ฯ รมณียเมว **รามเณยฺยกํ**ฯ **อุชฺชงฺคเล**ติ ลูขปเทเส กฐินปเทเสฯ โทเสหิ อิตา อปคตาติ **โทสินา** ต-การสฺส น-การํ กตฺวาฯ **ทิพฺพา มเญฺญ คนฺธา**ติ เทวโลเก คนฺธา วิยฯ ทิวิ ภวาติ **ทิพฺพา**ฯ **เทฺว เถรา**ติ สาริปุตฺตเตฺถรอานนฺทเตฺถราฯ อานนฺทเตฺถโร ตาว มมายตุ อขีณาสวภาวโต, สาริปุตฺตเตฺถโร กถนฺติ? น อิทํ มมายนํ เคหสฺสิตเปมวเสน, อถ โข คุณภตฺติวเสนาติ นายํ โทโสฯ

อนุมติยา ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉา,** อนุมติคฺคหณตฺถํ ปุจฺฉนํฯ ตตฺถ ยสฺมา อธมฺมิกมฺปิ วุทฺธสฺส อนุมตึ อิตโร ปฏิกฺขิปิตุํ น ลภติ, เตน สา อนุชานิตพฺพาว โหติ, ตสฺมา สงฺฆขุทฺทกโต ปฏฺฐาย อนุมติ ปุจฺฉิตพฺพาฯ เตนาห **"อนุมติปุจฺฉา นาเมสา"**ติอาทิฯ **ขุทฺทกโต ปฏฺฐายา**ติ กณิฏฺฐโต ปฏฺฐายฯ ปฏิภาติ อุปฏฺฐาตีติ ปฏิภานํ, ยถาธิเปฺปโต อโตฺถ, **ตํ ปฏิภานํฯ สิขาปฺปตฺตา เวปุลฺลปฺปตฺตา น ภวิสฺสติ** ปเทสญาเณ ฐิเตหิ ภาสิตตฺตาฯ **สิขาปฺปตฺตา เวปุลฺลปฺปตฺตา ภวิสฺสติ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สํสนฺทิตตฺตาฯ วุตฺตเมวตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปจฺจตฺถิกา อฏฺฏียนฺติ ทุกฺขายนฺติ เอเตนาติ **อโฏฺฏ,** วินิจฺฉิตพฺพโวหาโรฯ **คามโภชก**นฺติ ยสฺมึ คาเม โส อุปฺปโนฺน, ตํ คามโภชกํฯ **ชนปทโภชก**นฺติ ยสฺมึ ชนปเท โส อุปฺปโนฺน, ตํ ชนปทโภชกํฯ **มหาวินิจฺฉยอมจฺจ**นฺติ ยสฺมึ รเชฺช โส ชนปโท, ตสฺส ราชธานิยํ มหาวินิจฺฉยอมจฺจํฯ **เสนาปติ**นฺติ ยสฺส รโญฺญ โส อมโจฺจ, ตสฺส เสนาปตึฯ ตถา **อุปราช**นฺติ ฯ อิทํ ปเนตฺถ ปกติจาริตฺตวเสน วุตฺตํ อุปเมยฺยตฺถานุรูปโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อปราปรํ น สญฺจรติ** วินิจฺฉยนารเหน วินิจฺฉิตภาวโตฯ

ปกฏฺฐานํ (อ. นิ. ฏี. ๒.๔.๒๒) อุกฺกฏฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต, สภาวนิรุตฺติวเสน พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฏฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬีติ **ปาฬิ,** ปริยตฺติธโมฺมฯ ปุริมสฺส อตฺถสฺส ปจฺฉิเมน อเตฺถน อนุสนฺธานํ **อนุสนฺธิ**ฯ อตฺถมุเขน ปน ปาฬิปเทสานมฺปิ อนุสนฺธิ โหติเยว, โส จ ปุพฺพาปรานุสนฺธิ-ปุจฺฉานุสนฺธิ-อชฺฌาสยานุสนฺธิ-ยถานุสนฺธิวเสน จตุพฺพิโธฯ ตํตํเทสนานํ ปน ปุพฺพาปรสํสนฺทนํ **ปุพฺพาปรํ**ฯ ปาฬิวเสน อนุสนฺธิวเสน ปุพฺพาปรวเสนาติ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ **อุคฺคหิต**นฺติ พฺยญฺชนโส อตฺถโส จ อุทฺธํ อุทฺธํ คหิตํ, ปริยาปุณนวเสน

เจว ปริปุจฺฉาวเสน จ หทเยน คหิตนฺติ อโตฺถฯ วฏฺฏทุกฺขนิสฺสรณตฺถิเกหิ โสตพฺพโต สุตํ, ปริยตฺติธมฺมํ, ตํ ธาเรตีติ **สุตธโร**ฯ โย หิ สุตธโร, สุตํ ตสฺมึ ปติฏฺฐิตํ โหติ สุปฺปติฏฺฐิตํ, ตสฺมา วุตฺตํ “**สุตสฺส อาธารภูโต**”ติฯ เตนาห “**ยสฺส หี**”ติอาทิฯ เอกปทํ เอกกฺขรมฺปิ อวินฏฺฐํ หุตฺวา สนฺนิจียตีติ สนฺนิจโย, สุตํ สนฺนิจโย เอตสฺมินฺติ **สุตสนฺนิจโยฯ อโชฺฌสายา**ติ อนุปวิสิตฺวาฯ **ติฏฺฐตี**ติ น มุสฺสติฯ

ฐิตา ปคุณาติ ปคุณา วาจุคฺคตาฯ **นิจฺจลิต**นฺติ อปริวตฺติตํฯ **สํสนฺทิตฺวา**ติ อเญฺญหิ สํสนฺทิตฺวาฯ **สมนุคฺคาหิตฺวา**ติ ปริปุจฺฉาวเสน อตฺถํ โอคาเหตฺวาฯ ปพนฺธสฺส วิพนฺธาภาวโต **คงฺคาโสตสทิสํ,** ‘‘ภวงฺคโสตสทิส’’นฺติ วา ปาโฐ, อกิตฺติมํ สุขปฺปวตฺตีติ อโตฺถฯ สุเตฺตกเทสสฺส สุตฺตสฺส จ วจสา ปริจโย อิธ นาธิเปฺปโต, วคฺคาทิวเสน ปน อธิเปฺปโตติ อาห “**สุตฺตทสก...เป.... สชฺฌายิตา**”ติ, ‘‘ทส สุตฺตานิ คตานิ, ทส วคฺคาคตา’’ติอาทินา สลฺลเกฺขตฺวา วาจาย สชฺฌายิตาติ อโตฺถฯ มนสา อนุ อนุ เปกฺขิตา ภาคโส นิชฺฌายิตา จินฺติตา **มนสานุเปกฺขิตาฯ รูปคตํ วิย ปญฺญายตี**ติ รูปคตํ วิย จกฺขุสฺส วิภูตํ หุตฺวา ปญฺญายติฯ **สุปฺปฏิวิทฺธา**ติ นิชฺชฏํ นิคฺคุมฺพํ กตฺวา สุฏฺฐุ ยาถาวโต ปฏิวิทฺธาฯ

ปชฺชติ อโตฺถ ญายติ เอเตนาติ **ปทํ,** ตเทว อตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชน**นฺติ อาห “**ปทเมว อตฺถสฺส พฺยญฺชนโต ปทพฺยญฺชน**”นฺติฯ อกฺขรปาริปูริยา ปทพฺยญฺชนสฺส ปริมณฺฑลตา, สา ปน ปาริปูรี เอวํ เวทิตพฺพาติ อาห “**ทสวิธพฺยญฺชนพุทฺธิโย อปริหาเปตฺวา**”ติฯ **อญฺญํ อุปารมฺภกร**นฺติ ยถานิกฺขิตฺตสุตฺตโต อญฺญํ ตสฺส อนนุโลมกํ สุตฺตํ อาหรติฯ **ตทตฺถํ โอตาเรตี**ติ ตสฺส อาหฏสุตฺตเสฺสว อตฺถํ วิจาเรติฯ **ตสฺส กถา อปริมณฺฑลา นาม โหติ** อตฺถสฺส อปริปุณฺณภาวโตฯ ยถานิกฺขิตฺตสฺส สุตฺตสฺส อตฺถสํวณฺณนาวเสเนว สุตฺตนฺตรมฺปิ อาเนโนฺต **พหิ เอกปทมฺปิ น คจฺฉติ นามฯ อมเกฺขโนฺต**ติ อวินาเสโนฺตฯ ตํ ตํ อตฺถํ สุฏฺฐุ ววตฺถิตํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **ตุลิกาย ปริจฺฉินฺทโนฺต วิย**ฯ คมฺภีรตรมตฺถํ คเมโนฺต **คมฺภีรมาติกาย อุทกํ เปเสโนฺต วิยฯ** อุตฺตานมาติกาย หิ มริยาทํ โอตฺถริตฺวา อุทกํ อญฺญถา คเจฺฉยฺยฯ เอกํเยว ปทํ อเนเกหิ ปริยาเยหิ ปุนปฺปุนํ สํวเณฺณโนฺต ปทํ **โกเฏฺฏโนฺต สินฺธวาชานีโย วิย**ฯ โส หิ วคฺคิตาย คติยา ปเท ปทํ โกเฏฺฏโนฺต คจฺฉติฯ กถามเคฺคน **ตสฺส กถา ปริมณฺฑลา นาม โหติ** ธมฺมโต อตฺถโต อนุสนฺธิโต ปุพฺพาปรโต อาจริยุคฺคหโตติ สพฺพโส ปริปุณฺณภาวโตฯ

อนุปฺปพเนฺธหีติ วิสฺสเฏฺฐหิ อาสชฺชมาเนหิฯ นาติสีฆํ นาติสณิกํ นิรนฺตรํ เอกรสญฺจ กตฺวา ปริสาย อชฺฌาสยานุรูปํ ธมฺมํ กเถโนฺต วิสฺสฏฺฐาย กถาย กเถติ นาม, น อญฺญถาติ ทเสฺสโนฺต “**โย ภิกฺขู**”ติอาทิมาหฯ **อรณึ มเนฺถโนฺต วิย, อุณฺหขาทนียํ ขาทโนฺต วิยา**ติ สีฆํ สีฆํ กถนสฺส อุทาหรณํ, **คหิตํ คหิตเมวา**ติอาทิ ลเงฺฆตฺวา กถนสฺสฯ ปุราณปณฺณนฺตเรสุ หิ ปริปาติยมานโคธา กทาจิ ทิสฺสติ, เอวเมกจฺจสฺส อตฺถวณฺณนา กตฺถจิ น ทิสฺสติฯ **โอหายา**ติ ฐเปตฺวาฯ **โยปี**ติอาทินา เอกรูเปน กถาย อกถนํ ทเสฺสติฯ **เปตคฺคิ** นิชฺฌามตณฺหิกเปตสฺส มุขโต นิจฺฉรณกอคฺคิฯ **วิตฺถายตี**ติ อปฺปฏิภานตมาปชฺชติฯ เกนจิ โรเคน ทุกฺขํ ปโตฺต วิย **นิตฺถุนโนฺตฯ กนฺทโนฺต วิยา**ติ อุกฺกุฏฺฐึ กโรโนฺต วิยฯ **อปฺปพนฺธา นาม โหติ** สุเขน อปฺปวตฺตภาวโตฯ **อาจริเยหิ ทินฺนนเย ฐิโต**ติ อาจริยุคฺคหํ อมุญฺจโนฺต, ยถา จ อาจริยา ตํ ตํ สุตฺตํ สํวเณฺณสุํ, เตเนว นเยน สํวเณฺณโนฺตติ อโตฺถฯ **อจฺฉินฺนธารํ กตฺวา**ติ ‘‘นาติสีฆํ นาติสณิก’’นฺติอาทินา เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อวิจฺฉินฺนํ กถาปพนฺธํ กตฺวาฯ **อนุสยสมุคฺฆาตายา**ติ อิมินา ตสฺสา กถาย อรหตฺตปริโยสานตํ ทเสฺสติ ฯ **เอวรูเปนา**ติ นยิทํ เอกวจนํ ตตฺตกวเสน คเหตพฺพํ, อถ โข ลกฺขเณ ปวตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต “**ตถารูเปเนว ภิกฺขุสเตน ภิกฺขุสหเสฺสน**

วา”ติ วุตฺตํฯ **ปลฺลงฺเกนา**ติ ปลฺลงฺกปเทเสน, ปลฺลงฺกาสนเนฺตนาติ อโตฺถฯ **อิมินา นเยนา**ติ วารนฺตรสาธารณํ อตฺถํ อติทิสติ, อสาธารณํ ปน วกฺขเตวาติฯ

๓๓๔. อารมติ เอเตนาติ **อาราโม**ฯ

๓๓๕. **ธุวเสวน**นฺติ นิยตเสวิตํฯ **ปาสาทปริเวเณ**ติ ปาสาทงฺคเณฯ **นาภิยา ปติฏฺฐิต วาน**นฺติ นาภิยา ภูมิยํ ปติฏฺฐิตานํฯ **อรนฺตรานี**ติ อรวิวรานิ ตํตํอรานํ เวมชฺฌฏฺฐานานิฯ

๓๓๖. **สมาทินฺนอรญฺญธุตโงฺค อารญฺญิโก,** น อรญฺญวาสมเตฺตนฯ

๓๓๗. **น โอสาเทนฺตี**ติ น อวสาเทนฺติ, น อวสาทนาเปกฺขา อญฺญมญฺญํ ปญฺหํ ปุจฺฉนฺ ตีติ อโตฺถฯ **ปวตฺตินี**ติ ปคุณาฯ

๓๓๘. **โลกุตฺตรา วิหารสมาปตฺติ** นาม เถรสฺส อรหตฺตผลสมาปตฺติโย, ปริยายโต ปน นิโรธสมาปตฺติปิ เวทิตพฺพาฯ

๓๓๙. **สาธุกาโร อานนฺทเตฺถรสฺส ทิโนฺน**ฯ เตนาห ภควา ‘‘ยถา ตํ อานโนฺทว สมฺมา พฺยากรมาโน พฺยากเรยฺยา’’ติอาทิฯ **สมฺมา**ติ สุฏฺฐุ, ยถาอชฺฌาสยนฺติ อธิปฺปาโยฯ เยน หิ ยํ ยถาจิตฺตํ กถิตํ, ตํ สมฺมา กถิตํ นาม โหติฯ สมฺปตฺตวเสน หิ ยถาการี ตถาวาที โสภติฯ เต นาห **“อตฺตโน อนุจฺฉวิกเมวา”**ติอาทิฯ พหุสฺสุโต ภิกฺขุ ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต สีลาทีนํ อา คตฏฺฐาเน เตสํ สุวิทิตตฺตา ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาโน ตานิ ปริปูเรตีติ อาห **“สีลสฺส อา คตฏฺฐาเน**”ติอาทิฯ มคฺคาทิปสวนาย **วิปสฺสนาคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา** ปริปากํ คเมตฺวาติ อ โตฺถฯ

๓๔๐. ‘‘เอเสว นโย’’ติ อติเทสวเสน สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต **“อายสฺมา หิ เรว โต**”ติอาทิมาหฯ

๓๔๒. **อปเรปิ นานปฺปกาเร กิเลเส**ติ อปเรปิ นานปฺปกาเร โทสโมหาทิกิเลเสฯ **ธุนิตฺ วา**ติ วิธเมตฺวาฯ

๓๔๓. อายสฺมา มหาโมคฺคลฺลาโน เอวํ พฺยากาสีติ สมฺพโนฺธฯ สกลมฺปิ จกฺขุวิญฺญาณวี ถิคตํ จิตฺตํ จกฺขุวิญฺญาณนฺติ อคฺคเหตฺวา จกฺขุสนฺนิสฺสิตเมว ปน วิญฺญาณํ จกฺขุวิญฺญาณํ, ต ทนนฺตรํ สมฺปฏิจฺฉนํ, ตทนนฺตรํ สนฺตีรณนฺติอาทินา สณฺหํ สุขุมํ อติอิตฺตรขณวนฺตํ **จิตฺตนฺตรํ** จิตฺตนานตฺตํฯ ขนฺธาทีนญฺจ นานตฺตสงฺขาตํ **ขนฺธนฺตราทิ**ฯ ปถวีกสิเณ ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺ ชิตฺวา ตเถว ตติยํ ฌานนฺติอาทินา อารมฺมณํ อนุกฺกมิตฺวา ฌานเสฺสว เอกนฺตริกภาเวน อุกฺ กมนํ **ฌาโนกฺกนฺติกํ** นามฯ ปถวีกสิเณ ปฐมํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ปุน ตเทว เตโชกสิเณติ อาทินา ฌานํ อนุกฺกมิตฺวา อารมฺมณเสฺสว เอกนฺตริกภาเวน อุกฺกมนํ **อารมฺมโณกฺกนฺติกํ** นามฯ ‘‘ปฐมชฺฌานํ ปญฺจงฺคิก’’นฺติอาทินา ยาว เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ทุวงฺคิกนฺติ ฌาน งฺคมตฺตเสฺสว ววตฺถาปนํ **องฺคววตฺถานํ**ฯ ‘‘อิทํ ปถวีกสิณํ…เป.… อิทํ โอทาตกสิณ’’นฺติ อา รมฺมณมตฺตเสฺสว ววตฺถาปนํ **อารมฺมณววตฺถานํ**ฯ ปถวีกสิเณ ปฐมํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ต เตฺถว อิตเรสมฺปิ สมาปชฺชนํ **องฺคสงฺกนฺติ**ฯ ปถวีกสิเณ ปฐมํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวา ตเทว อา โปกสิเณติ เอวํ สพฺพกสิเณสุ เอกเสฺสว ฌานสฺส สมาปชฺชนํ **อารมฺมณสงฺกนฺติฯ เอก โตวฑฺฒนํ อุภโตวฑฺฒน**นฺติ อิทํ ขนฺธาทิเทสนายํ ลพฺภติฯ อภิธมฺมภาชนีเย หิ เวทนากฺ ขนฺธํ ภาเชโนฺต ภควา ติเก คเหตฺวา ทุเกสุ ปกฺขิปิ, ทุเก คเหตฺวา ติเกสุ ปกฺขิปิ, อิทํ **เอก**

โตวฑฺฒนํฯ ติเก จ ทุเก จ อุภโตวฑฺฒนนีหาเรน กเถสิ, อิทํ **อุภโตวฑฺฒนํ**ฯ เอวํ เสสขนฺเธสุ ธาตายตนาทีสุ จ ยถารหํ **วิภงฺคปฺปกรเณ** (วิภ. ๓๒-๓๓; ๑๕๕-๑๕๖, ๑๘๓-๑๘๔) อภิธมฺมภาชนีเย อาคตนเยน เวทิตพฺพํฯ เตนาห **“อาภิธมฺมิกธมฺมกถิกเสฺสว ปากฏ”**นฺติฯ ขนฺธาทีสุ สภาวธเมฺมสุ ตีสุ ลกฺขเณสุ ปญฺญตฺติยํ สมยนฺตเรสุ จ โกสลฺลาภาวโต **อยํ สกวาโท อยํ ปรวาโทติ น ชานาติ**ฯ ตโต เอว **สกวาทํ...เป.... ธมฺมนฺตรํ วิสํวาเทติ**ฯ ขนฺธาทีสุ ปน กุสลตาย **อาภิธมฺมิโก สกวาทํ...เป.... น วิสํวาเทติ**ฯ

๓๔๔. **จิตฺตํ อตฺตโน วเส วเตฺตตุํ สโกฺกติ** ปฏิสงฺขานภาวนาพเลหิ ปริคฺคณฺหน สมตฺถตฺตาฯ อิทานิ ตมตฺถํ พฺยติเรกโต อนฺวยโต จ วิภาเวตุํ **“ทุปฺปโญฺญ หิ”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **สพฺพานสฺสา**ติ สพฺพานิ อสฺสฯ **วิเสวิตวิปฺผนฺทิตานี**ติ กิเลสวิสูกายิกานิ เจว ทุจฺจริตวิปฺผนฺทิตานิ จฯ **ภณฺชิตฺวา**ติ มทฺทิตฺวาฯ **พหี**ติ กมฺมฏฺฐานโต พหิ ปุถุตฺตารมฺมเณฯ

๓๔๕. **ปริยาเยนา**ติ เอตฺถ **ปริยาย**-สโทฺท ‘‘อตฺถิ เขฺวส, พฺราหฺมณ, ปริยาโย’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๓-๙) วิย การณโตฺถติ อาห **“โสภนการณํ อตฺถี”**ติฯ ยทิ ภควา – ‘‘อิธ, สาริปุตฺต, ภิกฺขุ ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกโนฺต’’ติอาทินา อตฺตโน มหาโพธิปลฺลงฺกํ สนฺธายาห, เอวํ สเนฺต สมฺมาสมฺพุเทฺธเหว สงฺฆาราโม โสเภตโพฺพ, น อเญฺญหีติ อาปนฺนนฺติ อาห **“อปิจ ปจฺฉิมํ ชนต”**นฺติอาทิฯ นิพฺพานตฺถาย ปฏิปตฺติสารํ เอตสฺสาติ ปฏิปตฺติสาโร, ตํ **ปฏิปตฺติสารํฯ นิปฺปริยาเยเนวา**ติ เกนจิ ปริยาเยน เลเสน วินา มุเขฺยน นเยเนวฯ โย ‘‘อรหตฺตํ อปฺปตฺวา น วุฏฺฐหิสฺสามี’’ติ ทฬฺหสมาทานํ กตฺวา นิสีโนฺน ตํ อธิคนฺตฺวาว อุฏฺฐหติฯ เอวรูเปน อิทํ โคสิงฺคสาลวนํ โสภติ, สาสเน สพฺพารมฺภานํ ตทตฺถตฺตาติ อโตฺถฯ อาสวกฺขยาวหํ ปฏิปตฺตึ อารภิตฺวา อาสวกฺขเยเนว เทสนาย ปริโยสาปิตตฺตา **ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐเปสี**ติฯ

มหาโคสิงฺคสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. มหาโคปาลกสุตฺตวณฺณนา

๓๔๖. **ตตฺถา**ติ โคปาลกสุเตฺตฯ **ติโสฺส กถา**ติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๑๑.๑๗) ติโสฺส อฏฺฐกถา, ติวิธา สุตฺตสฺส อตฺถวณฺณนาติ อโตฺถฯ เอเกกํ ปทํ นาฬึ มูลํ เอติสฺสาติ เอวํสญฺญิตา **เอกนาฬิกา,** เอเกกํ วา ปทํ นาฬํ อตฺถนิคฺคมนมโคฺค เอติสฺสาติ **เอกนาฬิกา**ฯ เตนาห **“เอเกกปทสฺส อตฺถกถน”**นฺติฯ จตฺตาโร อํสา ภาคา อตฺถสลฺลกฺขณูปายา เอติสฺสาติ **จตุรสฺสา**ฯ เตนาห **“จตุกฺกํ พนฺธิตฺวา กถน”**นฺติฯ นิยมโต นิสิโนฺนสฺส อารทฺธสฺส วโตฺต สํวโตฺต เอติสฺสา อตฺถีติ **นิสิโนฺนวตฺติกา,** ยถารทฺธสฺส อตฺถสฺส วิสุํ วิสุํ ปริโยสาปิกาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ปณฺฑิตํ โคปาลกํ ทเสฺสตฺวา”**ติอาทิฯ **เอเกกปทสฺสา**ติ ปิณฺฑตฺถทสฺสนวเสน พหูนํ ปทานํ เอกชฺฌํ อตฺถํ อกเถตฺวา เอกเมกสฺส ปทสฺส อตฺถวณฺณนาฯ อยํ สพฺพเตฺถว ลพฺภติฯ **จตุกฺกํ พนฺธิตฺวา**ติ กณฺหปกฺข อุปมูปเมยฺยทฺวยํ, ตถา สุกฺกปเกฺขติ อิทํ จตุกฺกํ โยเชตฺวาฯ อยํ อีทิเสสุ เอว สุเตฺตสุ ลพฺภติฯ **ปริโยสานคมน**นฺติ เกจิ ตาว อาหุ – ‘‘กณฺหปเกฺข อุปมํ ทเสฺสตฺวา อุปมา จ นาม ยาวเทว อุปเมยฺยสมฺปฏิปาทนตฺถาติ อุปเมยฺยตฺถํ อาหริตฺวา สํกิเลสปกฺขนิเทฺทโส จ โวทานปกฺขวิภาวนตฺถายาติ สุกฺกปกฺขมฺปิ อุปมูปเมยฺยวิภาเคน อาหริตฺวา สุตฺตตฺถสฺส ปริโยสาปน’’นฺติฯ กณฺหปเกฺข อุปเมยฺยํ ทเสฺสตฺวา ปริโยสานคมนาทีสุปิ เอเสว นโยฯ อปเร ปน ‘‘กณฺหปเกฺข สุกฺกปเกฺข จ ตํตํอุปมูปเมยฺยตฺถานํ วิสุํ วิสุํ ปริโยสาเปตฺวาว กถนํ ปริโยสานคมน’’นฺติ วทนฺติฯ **อยนฺ**ติ นิสิโนฺนวตฺติกาฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ โคปาลกสุเตฺตฯ **สพฺ**

พาจริยานํ อาจิณฺณาติ สเพฺพหิปิ ปุพฺพาจริเยหิ อาจริตา สํวณฺณิตา, ตถา เจว ปาฬิ ปวตฺตาติฯ

องฺคียนฺติ อวยวภาเวน ญายนฺตีติ **องฺคานิ,** ภาคาฯ ตานิ ปเนตฺถ ยสฺมา สาวชฺชสภาวานิ, ตสฺมา อาห **“อเงฺคหีติ อคุณโกฏฺฐาเสหี”**ติฯ **โคมณฺฑล**นฺติ โคสมูหํฯ **ปริหริตุ**นฺติ รกฺขิตุํฯ ตํ ปน ปริหรณํ ปริคฺคเหตฺวา วิจรณนฺติ อาห **“ปริคฺคเหตฺวา วิจริตุ”**นฺติฯ **วฑฺฒิ**นฺติ คุนฺนํ พหุภาวํ พหุโครสตาสงฺขาตํ ปริวุทฺธิํฯ ‘‘เอตฺตกมิท’’นฺติ รูปียตีติ **รูปํ,** ปริมานปริเจฺฉโทปิ สรีรรูปมฺปีติ อาห **“คณนโต วา วณฺณโต วา”**ติฯ **น ปริเยสติ** วินฏฺฐภาวเสฺสว อชานนโตฯ **นีลา**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน เสตสพลาทิวณฺณํ สงฺคณฺหาติฯ

ธนุสตฺติสูลาทีติ เอตฺถ อิสฺสาสาจริยานํ คาวีสุ กตํ **ธนุลกฺขณํ**ฯ กุมารภตฺติคณานํ คาวีสุ กตํ **สตฺติลกฺขณํ**ฯ อิสฺสรภตฺติคณานํ คาวีสุ กตํ **สูลลกฺขณ**นฺติ โยชนาฯ **อาทิ**-สเทฺทน รามวาสุเทวคณาทีนํ คาวีสุ กตํ ผรสฺจกฺกาทิลกฺขณํ สงฺคณฺหาติฯ

นีลมกฺขิกาติ ปิงฺคลมกฺขิกา, ขุทฺทมกฺขิกา เอว วาฯ สฏติ รุชติ เอตายาติ สาฏิกา, สํวทฺธา สาฏิกาติ **อาสาฏิกา**ฯ เตนาห **“วฑฺฒมนฺตี”**ติอาทิฯ

วาเกนาติ วากปเตฺตนฯ **จีรเกนา**ติ ปิโลติเกนฯ **อโนฺตวเสฺส**ติ วสฺสกาลสฺส อพฺภนฺตเรฯ **นิคฺคาห**นฺติ สุสุมาราทิคฺคาหรหิตํฯ **ปีต**นฺติ ปานียสฺส ปีตภาวํฯ สีหพฺยคฺฆาทิปริสฺสเยน **สาสโงฺก สปฺปฏิภโย**ฯ

ปญฺจ อหานิ ภูตานิ เอตสฺสาติ ปญฺจาหิโต, โส เอว วาโรติ **ปญฺจาหิกวาโร**ฯ เอวํ **สตฺตาหิกวาโร**ติ เวทิตโพฺพฯ **จิณฺณฏฺฐาน**นฺติ จริตฏฺฐานํ โคจรคฺคหิตฏฺฐานํฯ

ปิตฺฏฺฐานนฺติ ปิตรา กาตพฺพฏฺฐานํ, ปิตรา กาตพฺพกรณนฺติ อโตฺถฯ **ยถารุจิํ คเหตฺวา คจฺฉนฺตี**ติ คุนฺนํ รุจิอนุรูปํ โคจรภูมิยํ วา นทิปารํ วา คเหตฺวา คจฺฉนฺติฯ **โคภตฺต**นฺติ กปฺปาสฏฺฐิกาทิมิสฺสํ โคภุญฺชิตพฺพํ ภตฺตํ, ภตฺตคฺคหเณเนว ยาคุปิ คหิตาฯ

๓๔๗. **“ทฺวีหากาเรหี”**ติ วุตฺตํ อาการทฺวยํ ทเสฺสตุํ **“คณนโต วา สมุฏฺฐานโต วา”**ติ วุตฺตํฯ **เอวํ ปาฬิยํ อาคตา**ติ ‘‘อุปจโย สนฺตตี’’ติ ชาติํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา หทยวตฺถุํ อคฺคเหตฺวา ‘‘ทส อายตนานิ ปญฺจทส สุขุมรูปานี’’ติ เอวํ รูปกณฺฑปาฬิยํ (ธ. ส. ๖๕๑-๖๕๕) อาคตาฯ **ปญฺจวีสติ รูปโกฏฺฐาสา**ติ สลกฺขณโต อญฺญมญฺญสงฺกราภาวโต รูปภาคาฯ **รูปโกฏฺฐาสา**ติ วา วิสุํ วิสุํ อปฺปวตฺติตฺวา กลาปภาเวเนว ปวตฺตนโต รูปกลาปาฯ **โกฏฺฐาสา**ติ จ อํสา, อวยวาติ อโตฺถฯ **โกฏฺฐ**นฺติ วา สรีรํ, ตสฺส อํสา เกสาทโย โกฏฺฐาสาติ อเญฺญปิ อวยวา โกฏฺฐาสา วิย **โกฏฺฐาสาฯ เสยฺยถาปี**ติ อุปมาสํสนฺทนํฯ ตตฺถ **รูปํ ปริคฺคเหตฺวา**ติ ยถาวุตฺตํ รูปํ สลกฺขณโต ญาเณน ปริคฺคณฺหิตฺวาฯ **อรูปํ ววตฺถเปตฺวา**ติ ตํ รูปํ นิสฺสาย อารมฺมณญฺจ กตฺวา ปวตฺตมาเน เวทนาทิเก จตฺตาโร ขเนฺธ ‘‘อรูป’’นฺติ ววตฺถเปตฺวาฯ **รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวา**ติ ปุน ตตฺถ ยํ รุปฺปนลกฺขณํ, ตํ รูปํ, ตทญฺญํ อรูปํ, อุภยวินิมุตฺตํ กิญฺจิ นตฺถิ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วาติ เอวํ รูปารูปํ ปริคฺคเหตฺวาฯ ตทุภยญฺจ อวิชฺชาทินา ปจฺจเยน สปฺปจฺจยนฺติ **ปจฺจยํ สลฺลเกฺขตฺวา** อนิจฺจาทิลกฺขณํ **อาโรเปตฺวา** โย กลาปสมฺมสนาทิกฺกเมน กมฺมฏฺฐานํ มตฺถกํ ปาเปตุํ น สโกฺกติ, โส น วฑฺฒตีติ โยชนาฯ

เอตฺตกํ รูปํ เอกสมุฏฺฐานนฺติ จกฺขายตนํ, โสตฆานชิวฺหากายายตนํ อิตฺถินฺทฺริยํ ปุริสินฺทฺริยํ ชีวิตินฺทฺริยนฺติ อฏฺฐวิธํ กมฺมวเสน, กายวิญฺญตฺติ วจีวิญฺญตฺตีติ อิทํ ทฺวยํ จิตฺตวเสนาติ เอตฺตกํ รูปํ เอกสมุฏฺฐานํฯ สทฺทายตนเมกํ อุตุจิตฺตวเสน **ทฺวิสมุฏฺฐานํ**ฯ รูปสฺส ลหุตา มุทุตา กมฺมญฺญตาติ เอตฺตกํ รูปํ อุตุจิตฺตาหารวเสน **ติสมุฏฺฐานํ**ฯ รูปคนฺธรสโผฏฺฐพฺพายตนํ อากาสธาตุ อาโปธาตุ กพฬีการาโร อาหาโรติ เอตฺตกํ รูปํ อุตุจิตฺตาหารกมฺมวเสน **จตุสมุฏฺฐานํ**ฯ อุปจโย สนฺตติ ชรตา รูปสฺส อนิจฺจตาติ **เอตฺตกํ** รูปํ **น กุโตจิ สมุฏฺฐาตีติ น ชานาติ**ฯ **สมุฏฺฐานโต รูปํ อชานนฺโต**ติอาทีสุ วตฺตพฺพํ ‘‘คณนโต รูปํ อชานนฺโต’’ติอาเทสุ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

กมฺมลกฺขโณติ อตฺตนา กตํ ทุจฺจริตกมฺมํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ กมฺมลกฺขโณ, พาโลฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, พาลสฺส พาลลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ? ทุจฺจินฺติตจินฺตี โหติ, ทุพฺภาสิตภาสี, ทุกฺกฏกมฺมการีฯ อิมานิ โข…เป.… ลกฺขณานี’’ติ (อ. นิ. ๓.๒; เนตฺติ. ๑๑๖)ฯ อตฺตนา กตํ สุจริตกมฺมํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ **กมฺมลกฺขโณ,** ปณฺฑิโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ – ‘‘ตีณิมานิ, ภิกฺขเว, ปณฺฑิตสฺส ปณฺฑิตลกฺขณานิฯ กตมานิ ตีณิ? สุจินฺติตจินฺตี โหติ, สุภาสิตภาสี, สุกตกมฺมการีฯ อิมานิ โข…เป.… ปณฺฑิตลกฺขณานี’’ติ (ม. นิ. ๓.๒๕๓; อ. นิ. ๓.๓; เนตฺติ. ๑๑๖)ฯ เตนาห **‘‘กุสลากุสลํ กมฺมํ ปณฺฑิตมาลลกฺขณ’’**นฺติฯ **พาเล วเชฺชตฺวา ปณฺฑิเต น เสวตี**ติ ยํ พาลปุคฺคเล วเชฺชตฺวา ปณฺฑิตเสวนํ อตฺถกาเมน กาตพฺพํ, ตํ น กโรติฯ ตถาภูตสฺส อยมาทีนโวติ ทเสฺสตุํ ปุน **‘‘พาเล วเชฺชตฺวา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยํ ภควตา ‘‘อิทํ โว กปฺปตี’’ติ อนุญฺญาตํ, ตทนุโลมเญฺจ, ตํ **กปฺปิยํ**ฯ ยํ ‘‘อิทํ โว น กปฺปตี’’ติ ปฏิกฺขิตฺตํ, ตทนุโลมเญฺจ, ตํ **อกปฺปิยํ**ฯ ยํ โกสลฺลสมฺภูตํ, ตํ **กุสลํ,** ตปฺปฏิปกฺขํ **อกุสลํ**ฯ ตเทว **สาวชฺชํ,** กุสลํ **อนวชฺชํ**ฯ อาปตฺติโต อาทิโต เทฺว อาปตฺติกฺขนฺธา **ครุกํ,** ตทญฺญํ **ลหุกํ**ฯ ธมฺมโต มหาสาวชฺชํ **ครุกํ,** อปฺปสาวชฺชํ **ลหุกํ**ฯ สปฺปฏิการํ **สเตกิจฺจํ,** อปฺปฏิการํ **อเตกิจฺฉํ**ฯ ธมฺมตานุคตํ **การณํ,** อิตรํ **อการณํ**ฯ **ตํ อชานนฺโต**ติ กปฺปิยากปฺปิยํ ครุกลหุกํ สเตกิจฺฉาเตกิจฺฉํ อชานนฺโต สุวิสุทฺธํ กตฺวา สีลํ รกฺขิตุํ น สโกฺกติ, กุสลากุสลํ สาวชฺชานวชฺชํ การณาการณํ อชานนฺโต ขนฺธาทีสุ อกุสลตาย รูปารูปปริคฺคหมฺปิ กาตุํ น สโกฺกติ, กุโต ตสฺส กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วฑฺฒนาฯ เตนาห **‘‘กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา วเฑฺฒตุํ น สโกฺกตี’’**ติฯ

โควณสทิเส อตฺตภาเว อุปฺปชฺชิตฺวา ตตฺถ ทุกฺขุปฺปตฺติเหตุโต มิจฺฉาวิตกฺกา อาสาฏิกา วิยาติ **อาสาฏิกา**ติ อาห **‘‘อกุสลวิตกฺกํ อาสาฏิกํ อหาเรตฺวา’’**ติฯ

‘‘คโณฺฑติ โข, ภิกฺขเว, ปญฺจเนฺนตํ อุปาทานกฺขนฺธานํ อธิวจน’’นฺติ วจนโต (อ. นิ. ๘.๕๖) ฉหิ วณมุเขหิ วิสฺสนฺทมานยูโส คโณฺฑ วิย ปิโลติกขเณฺฑน ฉหิ ทฺวาเรหิ วิสฺสนฺทมานกิเลสาสุจิ อตฺตภาววโณ สติสํวเรน ปิทหิตโพฺพ, อยํ ปน เอวํ น กโรตีติ อาห **‘‘ยถา โส โคปาลโก วณํ น ปฏิจฺฉาเทติ, เอวํ สํวรํ น สมฺปาเทตี’’**ติฯ

ยถา ธูโม อินฺธนํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชมาโน สโณฺห สุขุโม ตํ ตํ วิวรํ อนุปวิสฺส พฺยาเปโนฺต สตฺตานํ ฑํสมกสาทิปริสฺสยํ วิโนเทติ, อคฺคิชาลสมุฏฺฐานสฺส ปุพฺพงฺคโม โหติ, เอวํ ธมฺมเทสนาญาณสฺส อินฺธนภูตํ รูปารูปธมฺมชาตํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชมานา สณฺหา สุขุมา ตํ ตํ ขนฺธนฺตรํ อายตนนฺตรญฺจ อนุปวิสฺส พฺยาเปติ, สตฺตานํ มิจฺฉาวิตกฺกาทิปริสฺสยํ วิโนเทติ, ญาณคฺคิชาลสมุฏฺฐานสฺส ปุพฺพงฺคโมติ ธูโม วิยาติ **ธูโม**ติ อาห **‘‘โคปาลโก ธูมํ วิย ธมฺมเทสนาธูมํ น กโรตี’’**ติฯ อตฺตโน สนฺติกํ อุปคนฺตฺวา นิสินฺนสฺส กาตพฺพา ตทนุจฺฉวิกา ธมฺมกถา **อุปนิสินฺนกถา**ฯ กตสฺส ทานาทิปุญฺญสฺส อนุโมทนกถา **อนุโมทนา**ฯ **ตโต**ติ ธมฺมกถาทีนํ อกรณโตฯ

“พหุสฺสุโต คุณวา”ติ น ชานนฺตีติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ อตฺตโน ชานาปนตฺถํ ธมฺมกถาทิ น กาตพฺพเมวาติ? สจฺจํ, น กาตพฺพเมว, สุทฺธาสเยน ปน ธเมฺม กถิเต ตสฺส คุณชานนตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘นาภาสมานํ ชานนฺติ, มิสฺสํ พาเลหิ ปณฺฑิตํ;
> ภาสเย โชตเย ธมฺมํ, ปคฺคเณฺห อิสินํ ธช’’นฺติฯ (สํ. นิ. ๒.๒๔๑);

ตรนฺติ เอตฺถาติ **ติตฺถํ,** นทีตฬากาทีนํ นหานาทิอตฺถํ โอตรณฏฺฐานํฯ ยถา ปน ตํ อุทเกน โอติณฺณสตฺตานํ สรีรมลํ ปวาเหติ, ปริสฺสมํ วิโนเทติ, วิสุทฺธึ อุปฺปาเทติ, เอวํ พหุสฺสุตา อตฺตโน สมีปํ โอติณฺณสตฺตานํ ธมฺมูทเกน จิตฺตมลํ ปวาเหนฺติ, ปริสฺสมํ วิโนเทนฺติ, วิสุทฺธึ อุปฺปาเทนฺติ, ตสฺมา เต ติตฺถํ วิยาติ **ติตฺถํ**ฯ เตนาห **“ติตฺถภูเต พหุสฺสุตภิกฺขู”**ติฯ **พฺยญฺชนํ กถํ โรเปตพฺพ**นฺติ, ภเนฺต, อิทํ พฺยญฺชนํ อยํ สโทฺท กถํ อิมสฺมึ อเตฺถ โรเปตโพฺพ, เกน ปกาเรน อิมสฺส อตฺถสฺส วาจโก ชาโตฯ ‘‘นิรูเปตพฺพ’’นฺติ วา ปาโฐ, นิรูเปตพฺพํ อยํ สภาวนิรุตฺติ กถเมตฺถ นิรุฬฺหาติ อธิปฺปาโยฯ **อิมสฺส ภาสิตสฺส โก อโตฺถ**ติ สทฺทตฺถํ ปุจฺฉติฯ **อิมสฺมึ ฐาเน**ติ อิมสฺมึ ปาฬิปเทเสฯ **ปาฬิ กึ วเทตี**ติ ภาวตฺถํ ปุจฺฉติฯ **อโตฺถ กึ ทีเปตี**ติ ภาวตฺถํ วา สเงฺกตตฺถํ วาฯ **น ปริปุจฺฉตี**ติ วิมติเจฺฉทนปุจฺฉาวเสน สพฺพโส ปุจฺฉํ น กโรติฯ **น ปริปณฺหตี**ติ ปริ ปริ อตฺตโน ญาตุํ อิจฺฉํ น อาจิกฺขติ น วิภาเวติฯ เตนาห **“น ชานาเปตี”**ติฯ **เต**ติ พหุสฺสุตภิกฺขูฯ **วิวรณํ** นาม อตฺถสฺส วิภชิตฺวา กถนนฺติ อาห **“ภาเชตฺวา น ทเสฺสนฺตี”**ติฯ **อนุตฺตานีกต**นฺติ ญาเณน อปากฏีกตํ คุยฺหํ ปฏิจฺฉนฺนํฯ **น อุตฺตานีกโรนฺตี**ติ สิเนรุมูลกํ วาลิกํ อุทฺธรโนฺต วิย ปถวีสนฺธาโรทกํ วิวริตฺวา ทเสฺสโนฺต วิย จ อุตฺตานํ น กโรนฺติฯ เอวํ ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน พหุสฺสุตา ‘‘ติตฺถ’’นฺติ วุตฺตา ปริยายโต, อิทานิ ตเมว ธมฺมํ นิปฺปริยายโต ติตฺถนฺติ ทเสฺสตุํ **“ยถา จา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ธโมฺม หิ ตรนฺติ เอเตน นิพฺพานํ นาม ตฬากนฺติ **“ติตฺถ”**นฺติ วุจฺจติฯ เตนาห ภควา สุเมธภูโต –

> ‘‘เอวํ กิเลสมลโธวํ, วิชฺชเนฺต อมตนฺตเฬ;
> น คเวสติ ตํ ตฬากํ, น โทโส อมตนฺตเฬ’’ติฯ (พุ. วํ. ๒.๑๔);

ธมฺมเสฺสว นิพฺพานโสฺสตรณติตฺถภูตสฺส โอตรณปการํ อชานโนฺต **“ธมฺมติตฺถํ น ชานาตี”**ติ วุโตฺตฯ

ปีตาปีตนฺติ โคคเณ ปีตํ อปีตญฺจ โครูปํ น ชานาติ น วินฺทติฯ อวินฺทโนฺต หิ น ลภตีติ วุโตฺตฯ **“อานิสํสํ น วินฺทตี”**ติ วตฺวา ตสฺส อวินฺทนาการํ ทเสฺสโนฺต **“ธมฺมสฺสวนคฺคํ คนฺตฺวา”**ติอาทิมาหฯ

อยํ โลกุตฺตโรติ ปทํ สนฺธายาห **“อริย”**นฺติฯ ปจฺจาสตฺติญาเยน อนนฺตรวิธิปฺปฏิเสโธ วา, อริย-สโทฺท วา นิโทฺทสปริยาโย ทฏฺฐโพฺพฯ **อฏฺฐงฺคิก**นฺติ จ วิสุํ เอกชฺฌญฺจ อฏฺฐงฺคิกํ อุปาทาย คเหตพฺพํ, อฏฺฐงฺคตา พาหุลฺลโต จฯ เอวญฺจ กตฺวา สตฺตงฺคสฺสปิ อริยมคฺคสฺส สงฺคโห สิโทฺธ โหติฯ

จตฺตาโร สติปฏฺฐาเนติอาทีสุ อวิเสเสน สติปฏฺฐานา วุตฺตาฯ ตตฺถ กายเวทนาจิตฺตธมฺมารมฺมณา สติปฏฺฐานา โลกิยา, ตตฺถ สโมฺมหวิทฺธํสนวเสน ปวตฺตา นิพฺพานารมฺมณา โลกุตฺตราติ เอวํ **อิเม โลกิยา, อิเม โลกุตฺตราติ ยถาภูตํ น ปชานาติ**ฯ

อนวเสสํ ทุหตีติ ปฏิคฺคหเณ มตฺตํ อชานนฺโต กิสฺมิญฺจิ ทายเก สทฺธาหานิยา กิสฺมิญฺจิ ปจฺจยหานิยา อนวเสสํ ทุหติฯ วาจาย อภิหาโร **วาจาภิหาโร**ฯ ปจฺจยานํ อภิหาโร **ปจฺจยาภิหาโร**ฯ

อิเม อเมฺหสุ ครุจิตฺตีการํ น กโรนฺตีติ อิมินา นวกานํ ภิกฺขูนํ ธมฺมสมฺปฏิปตฺติยา อภาวํ ทเสฺสติ อาจริยุปชฺฌาเยสุ ปิตุเปมสฺส อนุปฏฺฐาปนโตฯ เตน จ สิกฺขาคารวตาภาวทีปเนน สงฺคหสฺส อภาชนภาวํ, เตน เถรานํ เตสุ อนุคฺคหาภาวํฯ น หิ สีลาทิคุเณหิ สาสเน ถิรภาวปฺปตฺตา อนนุคฺคเหตพฺเพ สพฺรหฺมจารี อนุคฺคณฺหนฺติ, นิรตฺถกํ วา อนุคฺคหํ กโรนฺติฯ เตนาห **“นวเก ภิกฺขู”**ติฯ **ธมฺมกถาพนฺธ**นฺติ ปเวณิอาคตํ ปกิณฺณกธมฺมกถามคฺคํฯ สจฺจสตฺตปฏิสนฺธิปจฺจยาการปฏิสํยุตฺตํ สุญฺญตาทีปนํ **คุยฺหคนฺถํ**ฯ **วุตฺตวิปลฺลาสวเสนา**ติ ‘‘น รูปญฺญู’’ติ อาทีสุ วุตฺตสฺส ปฏิเสธสฺส ปฏิเกฺขปวเสน อคฺคหณวเสนฯ **โยเชตฺวา**ติ ‘‘รูปญฺญู โหตีติ คณนาโต วา วณฺณโต วา รูปํ ชานาตี’’ติอาทินา, ‘‘ตสฺส โคคโณปิ น ปริหายติ, ปญฺจโครสปริโภคโตปิ น ปริพาหิโร โหตี’’ติอาทินา จ อตฺถํ โยเชตฺวาฯ **เวทิตโพฺพ**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ปเทเส ยถารหํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

มหาโคปาลกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. จูฬโคปาลกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๐. **เจลุกฺกาหี**ติ เจลมยาหิ อุกฺกาหิฯ อุกฺกภูตานิ เจลานิ เอตฺถาติ **อุกฺกเจลา,** นครํฯ **สพฺพา คงฺคา ปากฏา หุตฺวา ปญฺญายตี**ติ ปกติจกฺขุสฺส ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, ทิพฺพจกฺขุสฺส ปน สมนฺตจกฺขุสฺส วา ยตฺถ กตฺถจิ นิสินฺนสฺสปิ ภควโต ปากฏา หุตฺวา ปญฺญายเตวฯ **โสตฺถี**ติ อนุปทฺทโวฯ **วฑฺฒี**ติ อปริหานิฯ **อาโรคฺย**นฺติ อโรคตา อาพาธาภาโวฯ

มคโธ ชนปโท นิวาโส เอตสฺสาติ มาคโธ, มาคโธว **มาคธิโก**ฯ ปญฺญาย นาม ทุฎฺธุภาโว นตฺถิ เอกนฺตานวชฺชตาย, ตสฺมา **ทุ**-สโทฺท อภาววาจี ‘‘ทุสฺสีโล’’ติอาทีสุ วิย, **ชาติ**-สโทฺท จ สภาวโตฺถติ อาห **“นิปฺปญฺญสภาโว”**ติฯ -สโทฺท อารมฺภโตฺถติ อาห **“ปตาเรสีติ ตาเรตุํ อารภี”**ติ ปรตีรํ คาวีนํ อปฺปตฺตตฺตาฯ **สุวิเทหาน**นฺติ สุนฺทรวิเทหานํฯ วิเทหรฏฺฐํ กิร ภูมิภาคทสฺสนสมฺปตฺติยา จ วนรามเณยฺยกาทินา จ สุนฺทรํฯ **อามณฺฑลิกํ กริตฺวา**ติ อาวเตฺตปติตา เตมณฺฑลาการาเรน ปริพฺภมิตฺวาฯ กติปยาปิ คาวิโย อเสเสตฺวา นทีโสเตน วูฬฺหตฺตา วุตฺตํ **“อวฑฺฒิํ วินาสํ ปาปุณิํสู”**ติฯ กติปยาสุปิ หิ อวสิฏฺฐาสุ คาวีสุ อนุกฺกเมนปิ สิยา โคคณสฺส วฑฺฒีติฯ **วิสุสมฏฺฐาน**นฺติ ปริสุสมวิโนทนฏฺฐานํฯ **ติตฺถา ภฏฺฐา**ติ คเหตุํ อสมตฺถตาย ติตฺถํ อปฺปตฺตาฯ **อโรโค นาม นาโหสี**ติ โลมมตฺตมฺปิ อเสเสตฺวา สพฺพา คาวิโย นทีโสเต วินฏฺฐาติ อโตฺถฯ

เยสุ ขนฺธายตนธาตูสุ อิธ โลกสมญฺญา, เต อชานนฺตา ‘‘อกุสลา อิมสฺส โลกสฺสา’’ติ วุตฺตาติ อาห **“อิธโลเก ขนฺธธาตายตเนสุ อกุสลา อเฉกา”**ติฯ อยเมว นโย ‘‘อกุสลา ปรสฺส โลกสฺสา’’ติ เอตฺถาปีติ อาห **“ปรโลเกปิ เอเสว นโย”**ติฯ มาโร เอตฺถ ธียตีติ **มารเธยฺยํ**ฯ **มาโร**ติ เจตฺถ กิเลสมาโร เวทิตโพฺพฯ ขนฺธาภิสงฺขารา หิ ตสฺส ปวตฺตนภาเวน คหิตา, มจฺจุมาโร วิสุํ คหิโต เอว, กิเลสมารวเสเนว จ เทวปุตฺตมารสฺส กามภเว อาธิปจฺจนฺติฯ **เตส**นฺติ เย อิธโลกาทีสุ อเฉกา, เตสํฯ เต ปน อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน ทเสฺสนฺโต อาห **“อิมินา ฉ สตฺถาโร ทสฺสิตา”**ติฯ

๓๕๑. **พลวคาโว**ติ พลวเนฺต โครูเปฯ เต ปน ทมฺมตํ อุปคตโคณา เจว เธนุโย จาติ อาห “**ทนฺตโคเณ เจว เธนุโย จา**”ติ ฯ **อวิชาตคาโวติ น** วิชาตคาวิโยฯ **วจฺฉเก**ติ ขุทฺทก วเจฺฉฯ อปฺปโตฺถ หิ อยํ ก-สโทฺทฯ เตนาห “**ตรุณวจฺฉเก**”ติฯ **กิสาพลเก**ติ ทุพฺพเลฯ

๓๕๒. **มารสฺส ตณฺหาโสตํ เฉตฺวา**ติ ขนฺธมารสมฺพนฺธีตณฺหาสงฺขาตํ โสตํ สมุจฺฉินฺทิตฺวาฯ **ตโย โกฏฺฐาเส เขเปตฺวา ฐิตา**ติ อนาคามิโน สนฺธายาหฯ **สพฺพวาเรสู**ติ สกทาคามิ โสตาปนฺนอฏฺฐมกวาเรสุฯ ตตฺถ ปน ยถากฺกมํ จตุมคฺควชฺฌานํ กิเลสานํ เทฺว โกฏฺฐาเส เข เปตฺวา ฐิตา, เอกโกฏฺฐาสํ เขเปตฺวา ฐิตา, ปฐมํ โกฏฺฐาสํ เขเปโนฺตติ วตฺตพฺพํฯ ธมฺมํ อนุสฺส รนฺติ, ธมฺมสฺส วา อนุสฺสรณสีลาติ **ธมฺมานุสาริโนฯ ธโมฺม**ติ เจตฺถ ปญฺญา อธิเปฺปตาฯ สทฺธํ อนุสฺสรนฺติ, สทฺธาย วา อนุสฺสรณสีลาติ **สทฺธานุสาริโน**ฯ

ชานตาติ เอตฺถ ชานนกิริยาวิสยสฺส อวิเสสิตตฺตา อธิการวเสน อนวเสสเญฺยยฺยวิเสสา อธิเปฺปตาติ อาห “**สพฺพธเมฺม ชานเนฺตนา**”ติฯ อโนฺตสารวิรหโต อพฺภุคฺคตเฏฺฐน จ นโฬ วิยาติ **นโฬ,** มาโนติ อาห “**วิคตมานนฬํ กต**”นฺติฯ **เขมํ ปเตฺถถา**ติ เอตฺถ จตูหิ โยเคหิ อนุปทฺทวตฺตา ‘‘เขม’’นฺติ อรหตฺตํ อธิเปฺปตํฯ **ปตฺถนา** จ ฉนฺทปตฺถนา, น ตณฺหาปตฺถนาติ อาห “**กตฺตุกมฺยตาฉเนฺทน อรหตฺตํ ปเตฺถถา**”ติฯ **ปตฺตาเยว นาม** ตสฺส ปตฺติยา น โกจิ อนฺตราโยฯ โสตฺถินา ปารคมนํ อุทฺทิสฺส เทสนํ อารภิตฺวา เขมปฺปตฺติยา เทสนาย ปริโยสาปิ ตตฺตา **ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฏฺฐาเปสี**ติฯ

จูฬโคปาลกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. จูฬสจฺจกสุตฺตวณฺณนา

๓๕๓. **หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนนา**ติ หํสวฏฺฏกปฏิจฺฉเนฺนน, หํสมณฺฑลากาเรนาติ อโตฺถฯ

วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, มโคฺคฯ กึ วทนฺติ? อุตฺตรํฯ วาทานํ สตานิ **วาทสตานิ**ฯ ‘‘นิคโณฺฐ ปญฺจวาทสตานิ, นิคณฺฐี ปญฺจวาทสตานี’’ติ เอวํ **นิคโณฺฐ จ นิคณฺฐี จ ปญฺจ ปญฺจ วาทสตานิ อุคฺคเหตฺวา วิจรนฺตา**ฯ กิริยโต เต **ปุจฺฉิํสุ,** ลิงฺคโต ปน นิคณฺฐภาโว ญาโตฯ เตนาห “**อหํ วาทํ อาโรเปสฺสามี**”ติฯ

ชคฺคโนฺต สมฺมชฺชนาทิวเสนฯ **ทิวาตร**นฺติ อติทิวํฯ ‘‘กสฺส ปุจฺฉา, กสฺส วิสฺสชฺชนํ โหตู’’ติ ปริพฺพาชิกาหิ วุเตฺต เถโร อาห “**ปุจฺฉา นาม อมฺหากํ ปตฺตา**”ติฯ ปุจฺฉา วาทานํ ปุพฺพปโกฺข, ยสฺมา ตุเมฺห วาทปสุตา วาทาภิรตา ธชํ ปคฺคยฺห วิจรถ, ตสฺมา วาทานํ ปุพฺพป โกฺข อมฺหากํ ปโตฺต, เอวํ สเนฺตปิ ตุมฺหากํ มาตุคามภาวโต ปุพฺพปกฺขํ เทมาติ อาห “**ตุเมฺห ปน มาตุคามา นาม ปฐมํ ปุจฺฉถา**”ติฯ **ตา** ปริพฺพาชิกา เอเกกา อฑฺฒเตยฺยสตวาทมคฺคํ ปุจฺฉนฺติโย **วาทสหสฺสํ ปุจฺฉิํสุ**ฯ ยถา นิสิตสฺส ขคฺคสฺส กุมุทนาฬเจฺฉทเน กิมตฺถิ ภาริยํ, เอวํ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตสฺส สาวเกสุ ปญฺญวนฺตานํ อคฺคภาเว ฐิตสฺส ธมฺมเสนาปติโน ปุถุชฺชนปริก ปฺปิตปญฺหวิสฺสชฺชเน กิมตฺถิ ภาริยํฯ เตนาห “**เถโร ขเคฺคนา**”ติอาทิฯ ตตฺถ **นิชฺชฏํ นิคฺคณฺฐิํ กตฺวา**ติ ยถา ตา ปุน ตตฺถ ชฏํ คณฺฐิํ กาตุํ น วิสหนฺติ, ตถา วิชเฏตฺวา กเถสิฯ อยํ เถโร จตุรงฺคสมนฺนาคเต อนฺธกาเร สหสฺสวฏฺฏิกํ ทีเปโนฺต วิย อเญฺญสํ อวิสเย อนฺธการภูเต ปเญฺห ปุจฺฉิตมเตฺตเยว วิสฺสเชฺชสีติ เถรสฺส ปญฺญาเวยฺยตฺติยํ ทิสฺวา สยญฺจ อนฺติมภวิกตาย โกหเญฺญ ฐาตุํ อสโกฺกนฺติโย “**เอตฺตกเมว, ภเนฺต, มยํ ชานามา**”ติ อาหํสุฯ **เถรสฺส วิสย**นฺติ เถรสฺส ปญฺญาวิสยํฯ

เนว อนฺตํ น โกฏึ อทฺทสํสูติ เอกนฺติ วตฺตพฺพสฺส พหุภาวโต ตสฺสา ปุจฺฉาย อโตฺถ เอวมโนฺต เอวมวสานโกฏีติ น ปสฺสึสุ น ชานึสุฯ เถโร ตาสํ อชฺฌาสยํ โอโลเกโนฺต ปพฺพชฺชารุจึ ทิสฺวา อาห **“อิทานิ กึ กริสฺสถา”**ติ? **อุตฺตริตรปโญฺญ**ติ วาทมคฺคปริจเยน เมธาวิตาย จ ยาทิสา ตาสํ ปญฺญา, ตโต อุตฺตริตรปโญฺญฯ

กถามโคฺคติ วาทมโคฺคฯ ตสฺมา เตหิ เตหิ ปรปฺปวาทาทีหิ ภสฺสํ วาทมคฺคํ ปกาเรหิ วเทตีติ **ภสฺสปฺปวาทโกฯ ปณฺฑิตวาโท**ติ อหํ ปณฺฑิโต นิปุโณ พหุสฺสุโตติ เอวํวาทีฯ **ยํ ยํ นกฺขตฺตาจาเรน อาทิสตี**ติ นกฺขตฺตคติยา กาลญาเณน ‘‘อสุกทิวเส จนฺทคฺคาโห ภวิสฺสติ, สูริยคฺคาโห ภวิสฺสตี’’ติอาทินา ยํ ยํ อาเทสํ ภณติฯ **สาธุลทฺธิโก** ญาณสมฺปตฺติยา สุนฺทโรฯ **อาโรปิโต**ติ ปฏิญฺญาเหตุนิทสฺสนาทิโทสํ อุปริ อาโรปิโต วาโท สฺวาโรปิโตฯ โทสปทํ อาโรเปเนฺตน วาทินา ปรวาทิมฺหิ อภิภุยฺย ตสฺส ธาตุโกฺขโภปิ สิยา, จิตฺตวิเกฺขเปน เยน โทโส เตน สงฺกปฺปิโต สมฺปเวธิโตติฯ **ถูณ**นฺติ สรีรํ โขภิตนฺติ กตฺวาฯ **ถูณ**นฺติ หิ โลหิตปิตฺตเสมฺหานํ อธิวจนํ สพฺพงฺคสรีรธารณโตฯ อปิจ ถูณปโท นาม อตฺถิ กถามโคฺค วาทมคฺคํ คณฺหนฺตานํฯ สจฺจโก ปน โกหเญฺญ ฐตฺวา อตฺตโน วาทปฺปเภทวเสน ปเร วิมฺหาเปโนฺต **“ถูณํ เจ ปาห”**นฺติอาทิมาหฯ สาวกานํ วินยํ นาม สิกฺขาปทํ, ตญฺจ ธมฺมเทสนา โหตีติ เอสา เอว จสฺส อนุสาสนีติ วินยนาทิมุเขน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส มตํ สาสนํ ปุจฺฉโนฺต สจฺจโก **“กถํ ปน, โภ, อสฺสชี”**ติอาทิมาหฯ อถสฺส เถโร ‘‘ลกฺขณตฺตยกถา นาม อนญฺญสาธารณา พุทฺธาเวณิกา ธมฺมเทสนา, ตตฺร จ มยา อนิจฺจกถาย สมุฏฺฐาปิตาย ตํ อสหโนฺต สจฺจโก ตุจฺฉมาเนน ปฏปฏายโนฺต กุรุมาโน ลิจฺฉวี คเหตฺวา ภควโต สนฺติกํ อาคมิสฺสติ, อถสฺส ภควา วาทํ มทฺทิตฺวา อนิจฺจนฺติ ปติฏฺฐเปโนฺต ธมฺมํ กเถสฺสติ, ตทา ภวิสฺสติ วิชหิตวาโท สมฺมาปฏิปตฺติยา ปติฏฺฐิโต’’ติ จิเนฺตตฺวา อนิจฺจานตฺตลกฺขณปฏิสํยุตฺตํ ภควโต อนุสาสนํ ทเสฺสโนฺต **“เอวํ, โภ, อคฺคิเวสฺสนา”**ติอาทิมาหฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ทุกฺขลกฺขณํ อคฺคหิตนฺติ อาห **“เถโร ปนา”**ติอาทิฯ **“อุปารมฺภสฺส โอกาโส โหตี”**ติ สเงฺขปโต วุตฺตํ วิวริตุํ **“มคฺคผลานี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ปริยาเยนา**ติ สงฺขารทุกฺขตาปริยาเยนฯ **อยนฺ**ติ สจฺจโกฯ **นยิทํ ตุมฺหากํ สาสนํ นามา**ติ ยตฺถ ตุเมฺห อวฏฺฐิตา, อิทํ ตุมฺหากํ สพฺพญฺญุสาสนํ นาม น โหติ ทุกฺขโต อนิสฺสรณตฺตา, อถ โข **มหาอาฆาตนํ นาเมตํ,** มหาทุกฺขนิทฺทิฏฺฐตฺตา ปน **นิรยุสฺสโท นาม** อุสฺสทนิรโย นาม, ตสฺมา **นตฺถิ** นาม **ตุมฺหากํ สุขาสาฯ อุฏฺฐายุฏฺฐายา**ติ อุสฺสุกฺกํ กตฺวา, **ทุกฺขเมว ชีราเปนฺตา** สพฺพโส ทุกฺขเมว อนุภวนฺตา, **อาหิณฺฑถ** วิจรถาติฯ สพฺพมิทํ ตสฺส มิจฺฉาปริกปฺปิตเมวฯ กสฺมา? ทุกฺขสจฺจูปสญฺหิตาเยว เหตฺถ นิปฺปริยายกถา นามฯ ตสฺส หิ ปริญฺญตฺถํ ภควติ พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติฯ มคฺคผลานิ สงฺขารภาเวน ‘‘ยทนิจฺจํ, ตํ ทุกฺข’’นฺติ ปริยายโต ทุกฺขํ, น นิปฺปริยายโตฯ เตนาห **“ตสฺมา”**ติอาทิฯ **โสตุํ อยุตฺตํ** มิจฺฉาวาทตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

๓๕๔. สห อตฺถานุสาสนํ อคารนฺติ สนฺธาคารํ, ราชกุลานํ สนฺถาปนอคารนฺติปิ สนฺธาคารํ, ตสฺมึ **สนฺถาคาเร**ติ อโตฺถฯ เอกสฺมึ กาเล ตาทิเส กาเล ราชกิจฺจานํ สนฺถานเมตฺถ วิจาเรนฺตีติ สนฺธาคารํ, ตสฺมึ **สนฺถาคาเร**ติปิ อโตฺถฯ **ปติฏฺฐิต**นฺติ ‘‘อนิจฺจํ อนตฺตา’’ติ จ ปฏิญฺญาตํฯ **อิทาเนว ปิฏฺฐึ ปริวเตฺตโนฺต**ติ ภควโต นลาฏํ อโนโลเกตฺวา วิมุขภาวํ อาปชฺชโนฺตฯ **สุราฆเร**ติ สุราสมฺปาทกเคเหฯ **ปิฏฺฐกิลญฺช**นฺติ ปิฏฺฐฐปนกิฬญฺชํฯ **วาล**นฺติ จงฺควารํฯ **สาณสาฏกกรณตฺถ**นฺติ สาณสาฏกํ กโรนฺติ เอเตนาติ **สาณสาฏกกรณํ,** สุตฺตํ, ตทตฺถํฯ สาณวากา เอเตสุ สนฺตีติ **สาณวากา,** สาณทณฺฑาฯ เต คเหตฺวา สาณานํ โธวนสทิสํ กีฬิตชาตํ ยถา ‘‘อุทฺทาลปุปฺผภญฺชิกา, สาณภญฺชิกา’’ติ จฯ **กึ โส ภวมาโน**ติ กีทิโส หุตฺวา โส

ภวมาโน, กึ โหโนฺต โลเก อคฺคปุคฺคลสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส วาทาโรปนํ นาม ตโต อุตฺตริต รสูรคฺโณ เอว ยกฺขาทิภาเวน โส ภวมาโน อภิสมฺภุเณยฺยฯ อยํ ปน อปฺปานุภาวตาย ปิสาจรู โป กึ เอตฺตกํ กาลํ นิทฺทายโนฺต อชฺช ปพุชฺฌิตฺวา เอวํ วทตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“กึ ย โกฺข”**ติอาทิฯ

๓๕๕. **มหามชฺฌนฺหิกสมเย**ติ มหติ มชฺฌนฺหิกกาเล, คคนมเชฺฌ สูริยคตเวลายฯ **ทิวาปธานิกา** ปธานานุยุญฺชกาฯ **วตฺตํ ทเสฺสตฺวา**ติ ปจฺฉาภตฺตํ ทิวาวิหารูปคมนโต ปุเพฺพ กาตพฺพวตฺตํ ทเสฺสตฺวา ปฏิปชฺชิตฺวาฯ **ภควนฺตํ ทเสฺสโนฺต**ติ ภควติ คารวพหุมานํ วิภาเว โนฺต อุโภ หเตฺถ กมลมกุลากาเร กตฺวา อุกฺขิปฺป ภควนฺตํ ทเสฺสโนฺตฯ

ตํ สนฺธายาติ ตํ อปริจฺฉินฺนคณนํ สนฺธาย เอวํ ‘‘มหติยา ลิจฺฉวิปริสายา’’ติ วุตฺตํฯ กึ สี เสน ภูมึ ปหรเนฺตเนว วนฺทนา กตา โหติ? **เกราฏิกา**ติ สฐาฯ **โมเจนฺตา**ติ ภิกฺขาทานโต โม เจนฺตาฯ **อวกฺขิตฺตมตฺติกาปิโณฺฑ วิยา**ติ เหฏฺฐาขิตฺตมตฺติกาปิโณฺฑ วิยฯ **ยตฺถ กตฺถจี**ติ อตฺตโน อนุรูปํ วจนํ อสลฺลเปโนฺต ยตฺถ กตฺถจิฯ

๓๕๖. ทิสฺสติ ‘‘อิทํ อิมสฺส ผล’’นฺติ อปทิสฺสติ เอเตนาติ **เทโส,** การณํ, ตเทว ตสฺส ปวตฺติฏฺฐานตาย โอกาโสติ อาห **“กญฺจิเทว เทสนฺติ กญฺจิ โอกาสํ กิญฺจิ การณ”**นฺติฯ โอกาโส ฐานนฺติ จ การณํ วุจฺจติ ‘‘อฏฺฐานเมตํ อนวกาโส’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๑๖๑; ม. นิ. ๓.๑๒๘-๑๓๑; อ. นิ. ๑.๒๖๘-๒๙๕; วิภ. ๘๐๙)ฯ **ยทากงฺขสีติ น วทนฺติ** อนวเสสธมฺมวิสย ตฺตา ปฏิญฺญายฯ **ตุมฺหนฺติ** ตุมฺหากํฯ **ยกฺข...เป.... ปริพฺพาชกาน**นฺติ เอตฺถ ‘‘ปุจฺฉาวุโส, ย ทากงฺขสี’’ติอาทีนิ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. อาฬวกสุตฺต) ปุจฺฉาวจนานิ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพา นิฯ

ญตฺวา สยํ โลกมิมํ ปรญฺจาติ อิทํ มหาสโตฺต นิรยํ สคฺคญฺจ เตสํ ปจฺจกฺขโต ทเสฺสตฺ วา อาหฯ

ตคฺฆ เต อหมกฺขิสฺสํ, ยถาปิ กุสโล ตถาติ ยถา ปกาเรน สุกุสโล สพฺพญฺญู ชานาติ กเถติ, ตถา อหํ กเถสฺสามิฯ ตสฺส ปน การณํ อการณญฺจ อวิชานโนฺต ราชานํ กโรตุ วา มา วา, อหํ ปน เต อกฺขิสฺสามีติ อาห **“ราชา จ โข...เป.... น วา”**ติฯ

กถิตนิยาเมเนว กเถโนฺตติ เตปริวฏฺฏกถาย ทุกฺขลกฺขณเมฺปส กเถสฺสติ, อิธ ปน อญฺญถา สาวเกน อสฺสชินา กถิตํ, อญฺญถา สมเณน โคตเมนาติ วจโนกาสปริหรณตฺถํ ทุกฺ ขลกฺขณํ อนามสิตฺวา เถเรน กถิตนิยาเมเนว อนิจฺจานตฺตลกฺขณเมว กเถเนฺตน ภควตา – ‘‘รูปํ อนตฺตา ยาว วิญฺญาณํ อนตฺตา’’ติ วุเตฺต สจฺจโก ตํ อสมฺปฏิจฺฉโนฺต อุปมาย อตฺถญาปเน อุปมาปมาณํ ยถา ‘‘โค วิย ควโย’’ติ อตฺตานํ อุปเมยฺยํ กตฺวา อุปมาปมาเณน ปติฏฺฐาเปตุกาโม อาห **“อุปมา มํ, โภ โคตม, ปฏิภาตี”**ติ, อุปมํ เต กริสฺสามิ, อุปมายปิเธก เจฺจ วิญฺญู ปุริสา ภาสิตสฺส อตฺถํ อาชานนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ภควา อุปมาสเตน, อเนฺญน วาปิ ปมาเณน ตว อตฺตา ปติฏฺฐาเปตุํ น ลพฺภา อตฺตโน วิย ปมาณสฺสปิ อนุปลพฺภนโตติ อาห **“ปฏิภาตุ ตํ อคฺคิเวสฺสนา”**ติฯ ยถา หิ อตฺตา นาม โกจิ ปรมตฺถโต น อุปลพฺภติ เอกํเสน อนุปลทฺธิโต, เอวสฺส ญาปกปุคฺคลํ ปมาณมฺปิ น อุปลพฺภติฯ เตนาห **“อาหร ตํ อุปมํ วิสฺส โตฺถ”**ติ, น เตน ตว อตฺตวาโท ปติฏฺฐํ ลภตีติ อธิปฺปาโยฯ

ยํ ทิฏฺฐํ กายิกํ วา ปุญฺญาปุญฺญํ ปุริสปุคฺคเล อุปลพฺภติ, เตน วิญฺญายติ **รูปตฺตายํ ปุริสปุคฺคโล,** ตถา ยํ ทิฏฺฐํ สุขทุกฺขปฏิสํเวทนํ ปุริสปุคฺคเล อุปลพฺภติ, ยํ ทิฏฺฐํ นีลาทิสญฺชานนํ, ยํ ทิฏฺฐํ รชฺชนทุสฺสนาทิ, ยํ ทิฏฺฐํ อารมฺมณปฏิวิชานนํ ปุริสปุคฺคเล อุปลพฺภติ, เตน วิญฺญายติ **วิญฺญาณตฺตายํ ปุริสปุคฺคโล**ติฯ เอวํ รูปาทิลกฺขโณ อตฺตา ตตฺถ ตตฺถ กาเย กลฺยาณปาปกานํ กมฺมานํ วิปากํ สุขทุกฺขํ ปฏิสํเวเทติ, เอวเญฺจตํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา กมฺมผลสมฺพนฺโธ น ยุชฺเชยฺยาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“อิมินา กิํ ทีเปตี”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เต**ติ สตฺตาฯ **ปติฏฺฐายา**ติ นิสฺสายฯ ‘‘รูปตฺตายํ ปุริสปุคฺคโล’’ติอาทินา รูปาทิธเมฺม ‘‘อตฺตา’’ติ วตฺวา ปุน ‘‘รูเป ปติฏฺฐายา’’ติอาทิํ วทโนฺต อยํ นิคโณฺฐ อตฺตโน วาทํ ภินฺทติ ปติฏฺฐานสฺส, ปติฏฺฐายกสฺส จ อเภททีปนโตฯ รูปาทโย เวทนาทิสภาวา อตฺตา ตนฺนิสฺสเยน ปุญฺญาทิกิริยาสมุปลทฺธิโต อิธ ยํ นิสฺสาย ปุญฺญาทิกิริยา สมุปลพฺภติ, เต รูปาทโย สตฺตสญฺญิตา อตฺตสภาวา ทิฏฺฐา ยถา ตํ เทวตาทีสุ, เย ปน สตฺตสญฺญิตา ตโต อเญฺญ อสตฺตสภาวา ทิฏฺฐา ยถา ตํ กฏฺฐกลิงฺคราทีสูติ เอวํ สาเธตพฺพํ อตฺถํ สเหตุํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต นิคโณฺฐ นิทสฺสนํ อาเนสีติ อาห **“อติวิย สการณํ กตฺวา อุปมํ อาหรี”**ติฯ ตสฺส ปน ‘‘พลกรณียา’’ติ วุตฺตปุริสปฺปโยคาวิย พีชคามภูตคามาปิ สชีวา เอวาติ ลทฺธีติ เต สทิสูทาหรณภาเวน วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ สเจ ปน เย ชีวสฺส อาธารณภาเวน สหิเตน ปวเตฺตตพฺพภาเวน สลฺลเกฺขตพฺพา, เต สชีวาติ อิจฺฉิตา, น เกวเลน ปวเตฺตตพฺพภาเวนฯ เอวํ สติ ‘‘พลกรณียา กมฺมนฺตา’’ติ วทเนฺตน วิสทิสูทาหรณภาเวน อุปนีตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

สมโตฺถ นาม นตฺถิ อตฺตวาทภญฺชนสฺส อนตฺตตาปติฏฺฐาปนสฺส จ สุคตาเวณิกตฺตาฯ ยํ ปเนตรหิ สาสนิกา ยถาสตฺติ ตทุภยํ กโรนฺติ, ตํ พุเทฺธหิ ทินฺนนเย ฐตฺวา เตสํ เทสนานุสารโตฯ **นิวเฎฺฐตฺวา**ติ นีหริตฺวา, วิสุํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **สกลํ เวสาลิ**นฺติ สพฺพเวสาลิวาสินํ ชนํ นิสฺสยูปจาเรน นิสฺสิตํ วทติ ยถา ‘‘คาโม อาคโต’’ติฯ **สํวฎฺฎิตฺวา**ติ สมฺปิณฺฑิตฺวา, เอกชฺฌํ คเหตฺวาติ อโตฺถฯ

๓๕๗. **ปติฏฺฐเปตฺวา**ติ ยถา ตํ วาทํ น อวชานาติ, เอวํ ปฏิญฺญํ กาเรตฺวาติ อโตฺถฯ **ฆาติ**-สโทฺท หิํสนโตฺถ, ตโต จ สทฺทวิทู อรหตฺถํ ตาย-สทฺทํ อุปฺปาเทตฺวา ฆาเตตายนฺติ รูปสิทฺธิํ อิจฺฉนฺตีติ อาห **“ฆาตารห”**นฺติฯ **ชาเปตาย**นฺติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ **วตฺติตุญฺจ มรหตี**ติ ม-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **วิเสเสตฺวา ทีเปตี**ติ ‘‘วตฺตติ’’อิเจฺจว อวตฺวา ‘‘วตฺติตุญฺจ มรหตี’’ติ ทุติเยน ปเทน ภควตา วุตฺตํ วิเสเสตฺวา ทีเปติฯ

ปาสาทิกํ อภิรูปนฺติ อภิมตรูปสมฺปนฺนํ สพฺพาวยวํฯ ตโต เอว สุสชฺชิตํ สพฺพกาลํ สุฏฺฐุ สชฺชิตาการเมวฯ **เอวํวิธ**นฺติ ยาทิสํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตํ ทเสฺสติ **“ทุพฺพณฺณ”**นฺติอาทินาฯ **อิมสฺมิํ ฐาเน**ติ ‘‘วตฺตติ เต ตสฺมิํ รูเป วโส’’ติ เอตสฺมิํ การณคฺคหเณฯ การณเญฺหตํ ภควตา คหิตํ ‘‘วตฺตติ…เป.… มา อโหสี’’ติฯ เตเนตํ ทเสฺสติ รูปํ อนตฺตา อวสวตฺตนโต, ยญฺหิ วเส น วตฺตติ, ตํ อนตฺตกเมว ทิฏฺฐํ ยถา ตํ สมฺปตฺติฯ **วาท**นฺติ โทสํ นิคฺคหํ อาโรเปสฺสติฯ **สตฺตธา มุทฺธา ผลตี**ติ สหธมฺมิกสากจฺฉาหิ ตถาคเต, ปุจฺฉเนฺต อพฺยากรเณน วิเหสาย กยิรมานตฺตา ตติเย วาเร ธมฺมตาวเสน วิเหสกสฺส สตฺตธา มุทฺธา ผลติ ยถา ตํ สพฺพญฺญุปฏิญฺญาย ภควโต สมฺมุขภาวูปคมเนฯ วชิรปาณิ ปน กสฺมา ฐิโต โหตีติ? ภควา วิย อนุกมฺปมาโน มหนฺตํ ภยานกํ รูปํ มาเปตฺวา ตาเสตฺวา อิมํ ทิฏฺฐิํ วิสฺสชฺชาเปมีติ ตสฺส ปุรโต อากาเส วชิรํ อาหรโนฺต ติฏฺฐติ, น มุทฺธํ ผาเลตุกาโมฯ น หิ ภควโต ปุรโต กสฺสจิ อนโตฺถ นาม โหติฯ ยสฺมา ปน ภควา เอกํสโต สหธมฺมิกเมว ปญฺหํ ปุจฺฉติ, ตสฺมา **อฏฺฐกถายํ “ปุจฺฉิเต”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ

อาทิตฺตนฺติ ทิปฺปมานํฯ **อกฺขินาสาทีนีติ อาทิ**-สเทฺทน เอพักสีสสทิสเกสมสฺสุอาทีนํ สงฺคณฺหาติฯ **“ทิฏฺฐิวิสุสชฺชาปนตฺถ”**นฺติ วตฺวา นยิทํ ยทิจฺฉาวเสน อาคมนํ, อถ โข อาทิโต มหาพฺรหฺมานํ ปุรโต กตฺวา อตฺตนา กตปฏิญฺญาวเสนาติ ทเสฺสนฺโต **“อปิจา”**ติอาทิมาหฯ นฺติ วชิรปาณิํฯ **ตํ** สจฺจกสฺส ปฏิญฺญาย ปริวตฺตน**การณํฯ อเญฺญปิ นุ โข**ติอาทิ สจฺจกสฺส วีมํสกภาวทสฺสนํฯ อวีมํสเกน หิ ตํ ทิสฺวา มหายโกฺขติ วเทยฺย, เตนสฺส อสารุปฺปํ สิยา, อยํ ปน อเญฺญสํ อภีตภาวํ อุปธาเรตฺวา ‘‘อทฺธาเม ยกฺขํ น ปสฺสนฺติ, ตสฺมา มยฺหเมว ภยํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ตีเรตฺวา ยุตฺตปฺปตฺตวเสน ปฏิปชฺชิฯ

๓๕๘. **อุปธาเรตฺวา**ติ พฺยากาตพฺพมตฺถํ สลฺลเกฺขตฺวาฯ **เอเสว นโย**ติ สงฺขารวิญฺญาเณสุปิ สญฺญาย วิย นโยติ อโตฺถฯ **วุตฺตวิปริยาเยนา**ติ ‘‘อกุสลา ทุกฺขา เวทนา มา อโหสิ, อกุสลา โทมนสฺสสมฺปยุตฺตา สญฺญา มา อโหสี’’ติอาทินา นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **สปฺปทฎฺฐวิส**นฺติ สพฺพสตฺตานํ สปฺปทฏฺฐฏฺฐาเน สรีรปเทเส ปติตํ วิสํฯ **อลฺลีโน**ติ สํสิลิโฏฺฐฯ **อุปคโต**ติ น อปคโตฯ **อโชฺฌสิโต**ติ คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา ฐิโตฯ **ปริโต ชาเนยฺยา**ติ สมนฺตโต สพฺพโส กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา ชาเนยฺยฯ **ปริเกฺขเปตฺวา**ติ อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนวเสน สพฺพโส เขเปตฺวาฯ ตถาภูโต จสฺส ขยวยํ อุปเนติ นามาติ อาห **“ขยํ วยํ อนุปฺปาทํ อุปเนตฺวา”**ติฯ

๓๕๙. อตฺตโน วาทสฺส อสารภาวโต, ยถาปริกปฺปิตสฺส วา สารสฺส อภาวโต อโนฺตสารวิรหิโต **ริโตฺตฯ วิปฺปการ**นฺติ ทิฏฺฐิยา สีลาจารสฺส จ วเสน วิรูปตํ สาปราธตํ สาวชฺชตํ เตสํ อุปริ อาโรเปตฺวาฯ **สินฺนปโตฺต**ติ ตนุกปโตฺตฯ **วิผาริต**นฺติ วิผาฬิตํฯ

อสารกรุกฺขปริจิโตติ ปลาสาทิอสารรุกฺขโกฏฺฐเน กตปริจโยฯ **ถทฺธภาว**นฺติ วิปกฺกภาวํ, ติกฺขภาวนฺติ อโตฺถฯ **นตฺถี**ติ สทา นตฺถีติ น วตฺตพฺพํฯ **ปริสตี**ติ จตุปริสมเชฺฌ ฯ ตถา หิ **“คณฺฐิกํ ปฏิมุญฺจิตฺวา ปฏิจฺฉนฺนสรีรา”**ติ วุตฺตํฯ **ยนฺตารุฬฺหสฺส วิยา**ติ พฺยากรณตฺถํ วายมยนฺตํ อารุฬฺหสฺส วิยฯ

๓๖๐. **ทิฏฺฐิวิสูกานี**ติ ทิฏฺฐิกิญฺจกานิฯ **ทิฏฺฐิสญฺจริตานี**ติ ทิฏฺฐิตาฬนานิฯ **ทิฏฺฐิวิปฺผนฺทิตานี**ติ ทิฏฺฐิอิญฺชิตานิฯ **เตสํ อธิปฺปายํ ญตฺวา**ติ เตสํ ลิจฺฉวิกุมารานํ อิญฺชิเตเนว อชฺฌาสยํ ชานิตฺวาฯ เตนาห **“อิเม”**ติอาทิฯ

๓๖๑. ยสฺมิํ อธิคเต ปุคฺคโล สตฺถุสาสเน วิสารโท โหติ ปเรหิ อสํหาริโย, ตํ ญาณํ วิสารทสฺส ภาโวติ กตฺวา **เวสารชฺช**นฺติ อาห **“เวสารชฺชปฺปโตฺตติ ญาณปฺปโตฺต”**ติฯ ตโต เอวมสฺส น ปโร ปเจฺจตโพฺพ เอตสฺส อตฺถีติ **อปรปฺปจฺจโย**ฯ น ปโร ปตฺติโย สทฺทหาตโพฺพ เอตสฺส อตฺถีติ **อปรปฺปตฺติโย**ฯ กามํ สจฺจโก เสกฺขภูมิ อเสกฺขภูมีติ อิทํ สาสนโวหารํ น ชานาติฯ ปสฺสตีติ ปน ทสฺสนกิริยาย วิปฺปกตภาวสฺส วุตฺตตฺตา ‘‘น เอตฺตาวตา ภิกฺขุกิจฺจํ ปริโยสิต’’นฺติ อญฺญาสิ, ตสฺมา ปุน ‘‘กิตฺตาวตา ปนา’’ติ ปุจฺฉํ อารภิฯ เตน วุตฺตํ **“ปสฺสตีติ วุตฺตตฺตา”**ติอาทิฯ

ยถาภูตํ ปสฺสตีติ ทสฺสนํ, วิสิฏฺฐเฏฺฐน อนุตฺตริยํ, ทสฺสนเมว อนุตฺตริยนฺติ **ทสฺสนานุตฺตริยํ,** ทสฺสเนสุ วา อนุตฺตริยํ **ทสฺสนานุตฺตริยํฯ โลกิยปญฺญา**ติ เจตฺถ วิปสฺสนาปญฺญา เวทิตพฺพาฯ สา หิ สพฺพโลกิยปญฺญาหิ วิสิฏฺฐเฏฺฐน ‘‘อนุตฺตรา’’ติ วุตฺตาฯ โลกิยปฏิปทานุตฺตริเยสุปิ เอเสว นโยฯ อิทานิ นิปฺปริยายโตว ติวิธมฺปิ อนุตฺตริยํ ทเสฺสตุํ **“สุทฺธโลกุตฺตรเมวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ สติปิ สเพฺพสมฺปิ โลกุตฺตรธมฺมานํ อนุตฺตรภาเว อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน อคฺ

คมฺคปญฺญา ตโต อุตฺตริตรสฺส อภาวโต **ทสฺสนานุตฺตริยํ**ฯ เตนาห **“อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐี”**ติฯ **เสสานิ มคฺคงฺคานี**ติ เสสานิ อรหตฺตมคฺคงฺคานิฯ ตานิ หิ มตฺถกปฺปตฺตานิ นิพฺพานคามินี ปฏิปทาติฯ **อคฺคผลวิมุตฺตี**ติ อคฺคมคฺคสฺส ผลวิมุตฺติ อรหตฺตผลํฯ **ขีณาสวสฺสา**ติ สพฺพโส ขียมานาสวสฺสฯ **นิพฺพานทสฺสน**นฺติ อคฺคมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา สจฺฉิกิริยาภิสมยมาหฯ ตตฺถ **มคฺคงฺคานี**ติ อฏฺฐ มคฺคงฺคานิฯ จตุสจฺจโนฺตคธตฺตา สพฺพสฺส เญยฺยธมฺมสฺส **“จตฺตาริ สจฺจานิ พุโทฺธ”**ติ วุตฺตํฯ สจฺจานุคตสโมฺมหวิทฺธํสเนเนว หิ ภควโต สพฺพโส เญยฺยาวรณปฺปหานํฯ **นิพฺพิเสวโน**ติ นิรุทฺธกิเลสวิเสวโนฯ

๓๖๒. **ธํสี**ติ อนุทฺธํสนสีลาฯ **อนุปหต**นฺติ อวิกฺขิตฺตํฯ **สกล**นฺติ อนูนํฯ **กายงฺค**นฺติ กายเมว องฺคนฺติ วทนฺติ, กายสงฺขาตํ องฺคํ สีสาทิอวยวนฺติ อโตฺถฯ ตถา ‘‘โหตุ, สาธู’’ติ เอวมิทํ วาจาย อวยโว **วาจงฺค**นฺติฯ

๓๖๓. **อาหรนฺตี**ติ อภิหรนฺติฯ **ปุญฺญ**นฺติ ปุญฺญผลสงฺขาโต อานุภาโวฯ ปุญฺญผลมฺปิ หิ อุตฺตรปทโลเปน ‘‘ปุญฺญ’’นฺติ วุจฺจติ – ‘‘กุสลานํ, ภิกฺขเว, ธมฺมานํ สมาทานเหตุ เอวมิทํ ปุญฺญํ ปวฑฺฒตี’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๘๐)ฯ เตนาห **“อายตึ วิปากกฺขนฺธา”**ติฯ **ปุญฺญมหี**ติ มหติ ปุญฺญผลวิภูติ เสตจฺฉตฺตมกุฏจามราทิฯ เตน วุตฺตํ **“วิปากกฺขนฺธานํเยว ปริวาโร”**ติฯ ลิจฺฉวีหิ เปสิเตน ขาทนียโภชนีเยน สมโณ โคตโม สสาวกสโงฺฆ มยา ปริวิสิโต, ตสฺมา ลิจฺฉวีนเมว ตํ ปุญฺญํ โหตีติฯ เตนาห **“ตํ ทายกานํ สุขาย โหตู”**ติฯ ยสฺมา ปน ภควโต ภิกฺขุสงฺฆสฺส จ สจฺจเกน ทานํ ทินฺนํ, น ลิจฺฉวีหิ, ตสฺมา ภควา สจฺจกสฺส สตึ ปริวเตฺตโนฺต **“ยํ โข”**ติอาทิมาหฯ เตน วุตฺตํ **“อิติ ภควา”**ติอาทิฯ **นิคณฺฐสฺส มเตน วินาเยวา**ติ สจฺจกสฺส จิเตฺตน วินา เอว ตสฺส ทกฺขิณํ เขตฺตคตํ กตฺวา ทเสฺสติฯ เตนาห **“อตฺตโน ทินฺนํ ทกฺขิณํ… เป.… นิยฺยาเตสี”**ติฯ

จูฬสจฺจกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. มหาสจฺจกสุตฺตวณฺณนา

๓๖๔. **เอกํ สมยํ ภควา เวสาลิยํ วิหรตี**ติ อิมินา ตทา ภควโต เวสาลิยํ นิวาสปริจฺฉิโนฺน ปุพฺพณฺหาทิเภโท สโพฺพ สมโย สาธารณโต คหิโต, ตถา **เตน โข ปน สมเยนา**ติ จ อิมินาฯ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ ปน อิมินา ตพฺพิเสโส, โย ภิกฺขาจารตฺถาย ปจฺจเวกฺขณกาโลฯ **อฑฺฒกถายํ** ปน **“ตีหิ ปเทหิ เอโกว สมโย วุโตฺต”**ติ วุตฺตํ วิเสสสฺส สามญฺญโนฺตคธตฺตาฯ มุขโธวนสฺส ปุพฺพกาลกิริยาภาวสามญฺญโต วุตฺตํ **“มุขํ โธวิตฺวา”**ติฯ มุขํ โธวิตฺวา เอว หิ วาสธุโร เจ, เวลํ สลฺลเกฺขตฺวา ยถาจิณฺณํ ภาวนานุโยคํ, คนฺถธุโร เจ, คนฺถปริจเย กติปเย นิสชฺชวาเร อนุยุญฺชิตฺวา ปตฺตจีวรํ อาทาย วิตกฺกมาฬํ อุปคจฺฉติฯ

การณํ ยุตฺตํ, อนุจฺฉวิกนฺติ อโตฺถฯ ปุเพฺพ ยถาจินฺติตํ ปญฺหํ อปุจฺฉิตฺวา อญฺญํ ปุจฺฉโนฺต มคฺคํ ฐเปตฺวา อุมฺมคฺคโต ปริวเตฺตโนฺต วิย โหตีติ อาห **“ปเสฺสน ตาว ปริหรโนฺต”**ติฯ

๓๖๕. **อูรุกฺขโมฺภปิ นาม ภวิสฺสตี**ติ เอตฺถ **นาม**-สโทฺท วิมฺหยโตฺถติ กตฺวา วุตฺตํ **“วิมฺหยตฺถวเสนา”**ติอาทิฯ ‘‘อโนฺธ นาม ปพฺพตํ อภิรุหิสฺสตี’’ติอาทีสุ วิย วิมฺหยวาจีสทฺทโยเคน หิ ‘‘ภวิสฺสตี’’ติ อนาคตวจนํฯ **กายนฺวย**นฺติ กายานุคตํฯ ‘‘อยมฺปิ โข กาโย เอวํธโมฺม เอวํภาวี เอวํอนตีโต’’ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๙; ม. นิ. ๑.๑๑๒; ม. นิ. ๓.๑๕๔) กายสฺส อสุภานิจฺจาทิตาย อนุปสฺสนา กายภาวนาติ อาห **“กายภาวนาติ ปน วิปสฺสนา วุจฺจตี”**ติฯ

อนาคตรูปนฺติ อภีเต อเตฺถ อนาคตสทฺทาโรปนํ อนาคตปฺปโยโค น สเมติฯ **อโตฺถปี**ติ ''อูรุกฺขโมฺภปิ นาม ภวิสฺสตี''ติ วุตฺตอโตฺถปิ น สเมติฯ **อยน**ฺติ อตฺตกิลมถานุโยโคฯ **เตสน**ฺติ นิคณฺฐานํฯ

๓๖๖. อตฺตโน อธิเปฺปตกายภาวนํ วิตฺถาเรโนฺต วิตฺถารโต ทเสฺสโนฺต เย ตํ อนุยุตฺตา, เต นามโคตฺตโต วิภาเวโนฺต **''นโนฺท วโจฺฉ''**ติอาทิมาหฯ **กิลิฏฺฐตปาน**นฺติ กายสฺส กิเลสนตปานํ ปุคฺคลานํฯ **ชาตเมทน**ฺติ เมทภาวาปตฺติวเสน อุปฺปนฺนเมทํฯ **ปุริมํ ปหายา**ติ กาลปริเจฺฉทเทน อนาหารอปฺปาหารตาทิวเสน กายสฺส อปจินนํ เขทนํ ปริจฺจชิตฺวาฯ **กายภาวนาปน น ปญฺญายตี**ติ นิยมํ ปรมตฺถโต กายภาวนาปิ ตว ญาเณน น ญายติ, เสสโตปิ น ทิสฺสติฯ

๓๖๗. **อิมสฺมิํ ปน ฐาเน**ติ ''กายภาวนมฺปิ โข ตฺวํ, อคฺคิเวสฺสน, น อญฺญาสิ, กุโต ปน ตฺวํ จิตฺตภาวนํ ชานิสฺสสี''ติ อิมสฺมิํ ฐาเนฯ ตถา ''โย ตฺวํ เอวํ โอฬาริกํ ทุพฺพลํ กายภาวนํ น ชานาสิ, โส ตฺวํ กุโต สนฺตสุขุมํ จิตฺตภาวนํ ชานิสฺสสี''ติ เอตสฺมิํ อตฺถวณฺณนาฐาเนฯ **อพุทฺธวจนํ นาเมตํ ปท**นฺติ กายภาวนาสญฺญิตวิปสฺสนาโต จิตฺตภาวนา สนฺตา, วิปสฺสนา ปน ปาทกชฺฌานโต โอฬาริกา เจว ทุพฺพลา จาติ อยญฺจ เอตสฺส ปทสฺส อโตฺถฯ ''อพุทฺธวจนํ นาเมตํ วจนํ สิยา''ติ วตฺวา เถโร ปกฺกมิตุํ อารภติฯ อถ นํ มหาสีวเตฺถโร ''วิปสฺสนา นาเมสา น อาทิโต สุพฺรูหิตา พลวตี ติกฺขา วิสทา โหติ, ตสฺมา ตรุณวเสนายมโตฺถ เวทิตโพฺพ''ติ ทเสฺสโนฺต **''ทิสฺสติ, ภิกฺขเว''**ติ สุตฺตปทํ (สํ. นิ. ๒.๖๒) อาหริฯ ตตฺถ **อาทาน**นฺติ ปฏิสนฺธิฯ **นิเกฺขปน**นฺติ จุติฯ **โอฬาริก**นฺติ อรูปธเมฺมหิ ทุฏฺฐุลฺลภาวตฺตา โอฬาริกํฯ **กาย**นฺติ จตุสนฺตติรูปสมูหภูตํ กายํฯ **โอฬาริก**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, โอฬาริกากาเรนาติ อโตฺถฯ เตเนว วุตฺตํ **''อาทานมฺปิ นิเกฺขปนมฺปี''**ติฯ

๓๖๘. **สุขสาราเคน สมนฺนาคโต**ติ สุขเวทนาย พลวตรราเคน สมงฺคีภูโตฯ **ปฏิฐาเน ปฏิสิทฺธา** อวจเนเนวฯ **ตสฺมา**ติ สุเข ฐิเต เอว ทุกฺขสฺสานุปฺปชฺชนโตฯ **เอวํ วุตฺต**นฺติ ''สุขาย เวทนาย นิโรธา อุปฺปชฺชติ ทุกฺขา เวทนา''ติ เอวํ วุตฺตํ, น อนนฺตราว อุปฺปชฺชนโตฯ **เขเปตฺวา**ติ กุสลานิ เขเปตฺวาฯ **คณฺหิตฺวา** อตฺตโน เอว โอกาสํ คเหตฺวาฯ **อุภโตปกฺขํ หุตฺวา**ติ ''กทาจิ สุขเวทนา, กทาจิ ทุกฺขเวทนา''ติ ปกฺขทฺวยวเสนปิ เวทนา จิตฺตสฺส ปริยาทาย โหติ ยถากฺกมํ อภาวิตกายสฺส อภาวิตจิตฺตสฺสฯ

๓๖๙. **วิปสฺสนา จ สุขสฺส ปจฺจนีกา**ติ สุกฺขวิปสฺสกสฺสอาทิกมฺมิกสฺส มหาภูตปริคฺคหาทิกาเล พหิ จิตฺตจารํ นิเสเธตฺวา กมฺมฏฺฐาเน เอว สติํ สํหรนฺตสฺส อลทฺธสฺสาทํ กายสฺขํ น วินฺทติ, สมฺพาเธ วเช สนฺนิรุโทฺธ โคคโณ วิย วิหญฺญติ วิปฺผนฺทติ, อจฺจาสนฺนเหตุกญฺจ สรีเร ทุกฺขํ อุปฺปชฺชเตวฯ เตน วุตฺตํ **''ทุกฺขสฺส อาสนฺนา''**ติฯ เตนาห **''วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา''**ติอาทิฯ **อทฺธาเน คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต**ติ มหาภูตปริคฺคหาทิวเสน กาเล คจฺฉเนฺตฯ **ตตฺถ ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ สรีรปเทเสฯ **ทุกฺขํ ทูราปคตํ โหติ** สมาปตฺติพเลน วิกฺขมฺภิตตฺตา อปฺปนาภาวโตฯ **อนปฺปกํ** วิปุลํฯ **สุข**นฺติ ฌานสุขํ ฯ **โอกฺกมตี**ติ ฌานสมุฏฺฐานปณีตรูปวเสน รูปกายํ อนุปฺปวิสติ, นามกาโยกฺกมเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ กายปสฺสทฺธิกมฺมิกสฺสปิ สมฺมสนภาวนา ปฏฺฐเปตฺวา นิสินฺนสฺส กสฺสจิ อาทิโตว กายกิลมถจิตฺตุปฺฆาตาปิ สมฺภวนฺติ, สมาธิสฺส ปน อปจฺจนีกตฺตา สินิทฺธภาวโต จ น สุกฺขวิปสฺสนา วิย สุขสฺส วิปจฺจนีโก, อนุกฺกเมน จ ทุกฺขํ วิกฺขเมฺภตีติ อาห **''ยถา สมาธี''**ติฯ ยถา สมาธิ, วิปสฺสนาย ปเนตํ นตฺถีติ อาห **''น จ ตถา วิปสฺสนา''**ติฯ **เตน วุตฺต**นฺติ ยสฺมา วิปสฺสนา สุขสฺส ปจฺจนีกา, สา จ กายภาวนา, เตน วุตฺตํ

“**อุปฺปนฺนาปิ สุขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ภาวิตตฺตา กายสฺสา**”ติฯ ตถา ยสฺมา สมาธิ ทุกฺขสฺส ปจฺจนีโก, โส จ จิตฺตภาวนา, เตน วุตฺตํ “**อุปฺปนฺนาปิ ทุกฺขา เวทนา จิตฺตํ น ปริยาทาย ติฏฺฐติ, ภาวิตตฺตา จิตฺตสฺสา**”ติ โยชนาฯ

๓๗๐. **คุเณ ฆเฏฺฏตฺวา**ติ อปเทเสน วินา สมีปเมว เนตฺวาฯ ตํ วต มม จิตฺตํ อุปฺปนฺนา สุขา เวทนา ปริยาทาย ฐสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตีติ โยชนาฯ

๓๗๑. ***กึ น ภวิสฺสติ*,** สุขาปิ ทุกฺขาปิ เวทนา ยถาปจฺจยํ อุปฺปชฺชเตวาติ อโตฺถฯ **ตมตฺถ**นฺติ สุขทุกฺขเวทนานํ อุปฺปตฺติยา อตฺตโน จิตฺตสฺส อนภิภวนียตาสงฺขาตํ อตฺถํฯ **ตตฺถ** ตาว ปาสราสิสุตฺเต **โพธิปลฺลงฺเก นิสชฺชา** ‘‘ตเตฺถว นิสีทิ’’นฺติ วุตฺตาฯ **อิธ** มหาสจฺจกสุตฺเต **ทุกฺกรการิกาย** ทุกฺกรจรเณ **นิสชฺชา** ‘‘ตเตฺถว นิสีทิ’’นฺติ วุตฺตาฯ

๓๗๔. **ฉนฺทกรณวเสนา**ติ ตณฺหายนวเสนาติ อโตฺถฯ **สิเนหกรณวเสนา**ติ สิเนหนวเสนฯ **มุจฺฉากรณวเสนา**ติ โมหนวเสน ปมาทาปาทเนนฯ **วิปาสากรณวเสนา**ติ ปาตุกมฺยตาวเสนฯ **อนุทหนวเสนา**ติ ราคคฺคินา อนุทหนวเสนฯ **โลกุตฺตรมคฺคเววจนเมว** วฏฺฏนิสฺสรณสฺส อธิเปฺปตตฺตาฯ

อลฺลคฺคหเณน กิเลสานํ อสมุจฺฉินฺนภาวํ ทเสฺสติ, สเสฺนหคฺคหเณน อวิกฺขมฺภิตภาวํ, อุทเก ปกฺขิตฺตภาวคฺคหเณน สมุทาจาราวตฺถํ, อุทุมฺพรกฏฺฐคฺคหเณน อตฺตภาวสฺส อสารกตฺตํฯ **อิมินาว นเยนา**ติ ‘‘อลฺลํ อุทุมฺพรกฏฺฐ’’นฺติอาทินา วุตฺตนเยนฯ **สปุตฺตภริยปพฺพชฺชายา**ติ ปุตฺตภริเยหิ สทฺธึ กตปริพฺพาชกปพฺพชฺชาวเสน เวทิตพฺพาฯ กุฏีจกพหูทกหํส-ปรมหํสาทิเภทา **พฺราหฺมณปพฺพชฺชา**ฯ

๓๗๖. กุโตปิ อิมสฺส อาโปสิเนโห นตฺถีติ **โกฬาปํ**ฯ เตนาห “**ฉินฺนสิเนหํ นิราป**”นฺติฯ **โกฬ**นฺติ วา สุกฺขกลิงฺครํ วุจฺจติ, โกฬํ โกฬภาวํ อาปนฺนนฺติ **โกฬาปํ**ฯ ปฏิปนฺนสฺส อุปกฺกมมหตฺตนิสฺสิตตฺตา ปกติยา กิเลเสหิ อนภิภูตตายฯ **อตินฺตตา** ปฏิปกฺขภาวนายฯ ตถา หิ สุกฺขโกฬาปภาโว, อารกา อุทกา ถเล นิกฺขิตฺตภาโว จ นิทสฺสิโตฯ **โอปกฺกมิกาหี**ติ กิเลสอตินิคฺคณฺหนุปกฺกมปฺปภวาหิฯ **เวทนาหี**ติ ปฏิปตฺติเวทนาหิฯ ทุกฺขา ปฏิปทา หิ อิธาธิเปฺปตาฯ

๓๗๗. **กึ ปน น สมโตฺถ,** ยโต เอวํ ปเรหิ จินฺติตุมฺปิ อสกฺกุเณยฺยํ ทุกฺกรจริยํ ฉพฺพสฺสานิ อกาสีติ อธิปฺปาโยฯ **กตฺวาปิ อกตฺวาปิ สมโตฺถว** การณสฺส นิปฺผนฺนตฺตาฯ ‘‘ยถาปิ สเพฺพสมฺปิ โข โพธิสตฺตานํ จริมภเว อนฺตมโส สตฺตาหมตฺตมฺปิ ธมฺมตาวเสน ทุกฺกรจริยา โหติเยว, เอวํ ภควา สมโตฺถ ทุกฺกรจริยํ กาตุํ, เอวญฺจ นํ อกาสิ, น ปน ตาย พุโทฺธ ชาโต, อถ โข มชฺฌิมาย เอว ปฏิปตฺติยา’’ติ ตสฺสา พฺยติเรกมุเขน สเทวกสฺส โลกสฺส โพธาย อมคฺคภาวทีปนตฺถํ, อิมสฺส ปน ภควโต กมฺมวิปากวเสน ฉพฺพสฺสานิ ทุกฺกรจริยา อโหสิฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อวจาหํ โชติปาโล, กสฺสปํ สุคตํ ตทา;
> กุโต นุ โพธิ มุณฺฑสฺส, โพธิ ปรมทุลฺลภาฯ
>
> เตน กมฺมวิปาเกน, อจรึ ทุกฺกรํ พหุํ;
> ฉพฺพสฺสานุรุเวลายํ, ตโต โพธิมปาปุณึฯ
>
> นาหํ เอเตน มเคฺคน, ปาปุณึ โพธิมุตฺตมํ;
> กุมเคฺคน คเวสิสฺสํ, ปุพฺพกเมฺมน วาริโต’’ติฯ

ทุกฺกรจริยาย โพธาย อมคฺคภาวทสฺสนตฺถํ ทุกฺกรจริยํ อกาสีติ เกจิฯ อถ วา โลกนาถสฺส อตฺตโน ปรกฺกมสมฺปตฺติทสฺสนตฺถาย ทุกฺกรจริยาฯ ปณีตาธิมุตฺติยา หิ ปรมุกฺกํสคตภาวโต อภินีหารานุรูปํ สโมฺพธิยํ ติพฺพฉนฺทตาย สิขาปฺปตฺติยา ตทตฺถํ อีทิสมฺปิ นาม ทุกฺกรจริยํ อกาสีติ โลเก อตฺตโน วีริยานุภาวํ วิภาเวตุํ – ‘‘โส จ เม ปจฺฉา ปีติโสมนสฺสาวโห ภวิสฺสตี’’ติ โลกนาโถ ทุกฺกรจริยํ อกาสิฯ เตนาห **‘‘สเทวกสฺส โลกสฺสา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **วีริยนิมฺมถนคุโณ**ติ วีริยสฺส สํวฑฺฒนสมฺปาทนคุโณฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **‘‘ปาสาเท’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สงฺคาเม เทฺว ตโย สมฺปหาเร**ติ ทฺวิกฺขตฺตุํ ติกฺขตฺตุํ วา ปรเสนาย ปหารปโยเคฯ **ปธานวีริย**นฺติ สมฺมปฺปธาเนหิ อาเสวนวีริยํ, สพฺพํ วา ปุพฺพภาควีริยํฯ

อภิทนฺตนฺติ อภิภวนทนฺตํ, อุปริทนฺตนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อุปริทนฺต’’**นฺติฯ โส หิ อิตรํ มุสลํ วิย อุทุกฺขลํ วิเสสโต กสฺสจิ ขาทนกาเล อภิภุยฺย วตฺตติฯ **กุสลจิเตฺตนา**ติ พลวสมฺมาสงฺกปฺปยุเตฺตน กุสลจิเตฺตนฯ **อกุสลจิตฺต**นฺติ กามวิตกฺกาทิสหิตํ อกุสลจิตฺตํฯ อกุสลจิตฺตสฺส ปวตฺติตุํ อปฺปทานํ **นิคฺคโห**ฯ ตํตํปฏิเกฺขปวเสน วิโนทนํ **อภินิปฺปีฬนํ**ฯ วีริยตาเปน วิกฺขมฺภนํ **อภิสนฺตาปนํฯ สทรโถ**ติ สปริฬาโหฯ **ปธาเนนา**ติ ปทหเนน, กายสฺส กิลมถุปฺปาทเกน วีริเยนาติ อโตฺถฯ **วิทฺธสฺสา**ติ ตุทสฺสฯ **สโต**ติ สมานสฺสฯ

๓๗๘. **สีสเวฐน**นฺติ สีสํ รชฺชุยา พนฺธิตฺวา ทณฺฑเกน ปริวตฺตกเวฐนํฯ **อรหนฺต นาม เอวรูปา โหนฺตี**ติ อิมินา ยถายํ, เอวํ วิสญฺญีภูตาปิ หุตฺวา วิหรนฺตีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **‘‘มตกสทิสา’’**ติ, เวทนาปฺปตฺตา วิย โหนฺตีติ อโตฺถฯ **สุปินปฺปฏิคฺคหณโต ปฏฺฐายา**ติ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ เสตวารณสุปินํ ปสฺสิตฺวา พฺราหฺมเณหิ พฺยากตกาลโต ปฏฺฐายฯ

๓๗๙. ธมฺมสรีรสฺส อโรคภาเวน สาธูติ มริสนิโยติ **มาริโส,** ปิยายนวจนเมตํฯ เตนาห **‘‘สมฺปิยายมานา’’**ติอาทิฯ **อชชฺชิต**นฺติ เอวํ อภุญฺชิตํ ภการสฺส ชการาเทสํ กตฺวาฯ เตนาห **‘‘อโภชน’’**นฺติฯ **เอวํ มา กริตฺถา**ติ ‘‘โลมกูเปหิ อโชฺฌหาเรสฺสาม อนุปฺปเวเสสฺสามา’’ติ ยถา ตุเมฺหหิ วุตฺตํ, เอวํ มา กริตฺถฯ กสฺมา? **ยาเปสฺสามห**นฺติ อหญฺจ ยาวทตฺถํ อาหารมตฺตํ ภุญฺชโนฺต ยถา ยาเปสฺสามิ, เอวํ อาหารํ ปฏิเสวิสฺสามิฯ

๓๘๐-๘๑. **เอตาว ปรม**นฺติ เอตฺตกํ ปรมํ, น อิโต ปรํ โอปกฺกมิกทุกฺขเวทนาเวทิยนํ อตฺถีติ อโตฺถฯ รโญฺญ คเหตพฺพนงฺคลโต อญฺญานิ สนฺธาย **‘‘เอเกน อูน’’**นฺติ วุตฺตํฯ ตํ สุวณฺณปริกฺขตํ, อิตรานิ รชตปริกฺขตานิฯ เตนาห **‘‘อมจฺจา เอเกนูนอฎฺฐสตรชตนงฺคลานี’’**ติฯ อาฬารุทกสมาคเม ลทฺธชฺฌานานิ วฎฺฎปาทกานิ, อานาปานสมาธิ ปน กายคตาสติปริยาปนฺนตฺตา สเพฺพสญฺจ โพธิสตฺตานํ วิปสฺสนาปาทกตฺตา ‘‘โพธาย มโคฺค’’ติ วุโตฺตฯ **พุชฺฌนตฺถายา**ติ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ, สพฺพเสฺสว วา เญยฺยธมฺมสฺส อภิสมฺพุชฺฌนาย ฯ สติยา อนุสฺสรณกวิญฺญาณํ **สตานุสาริวิญฺญาณํ**ฯ กสฺสา ปน สติยาติ ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘นยิท’’**นฺติ อาทิ วุตฺตํฯ

๓๘๒. **ปจฺจุปฎฺฐิตา**ติ ตํตํวตฺตกรณวเสน ปติอุปฏฺฐิตา อุปฏฺฐายกาฯ เตนาห **‘‘ปญฺญสาลา’’**ติอาทิฯ **ปจฺจยพาหุลฺลิโก**ติ ปจฺจยานํ พาหุลฺลาย ปฏิปโนฺนฯ **อาวโตฺต**ติ ปุเพฺพ ปจฺจยเคธปฺปหานาย ปฏิปโนฺน, อิทานิ ตโต ปฏินิวโตฺตฯ เตนาห **‘‘รสคิโทฺธ…เป…. อาวโตฺต’’**ติฯ **ธมฺมนิยาเมนา**ติ ธมฺมตายฯ ตเมว ธมฺมตํ ทเสฺสตุํ **‘‘โพธิสตฺตสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ **พาราณสิเมว** ตตฺถาปิ จ สพฺพพุทฺธานํ อวิชหิตธมฺมจกฺกปวตฺตนฎฺฐานเมว **อคมํสุ**ฯ ปญฺจวคฺคิยา กิร วิสาขมาสสฺส อทฺธมาสิยํ คตาฯ เตนาห **‘‘เตสุ คเตสุ อฑฺฒมาสํ กายวิเวกํ ลภิตฺวา’’**ติฯ

๓๘๗. ‘‘อทฺธาโภโต โคตมสฺส สาวกาจิตฺตภาวนานุโยคมนุยุตฺตา วิหรนฺติ, โน กายภาวน’’นฺติ อิมํ สนฺธายาห **‘‘เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ’’**นฺติฯ **อิมํ ธมฺมเทสน**นฺติ ‘‘อภิชานามิ โข ปนาห’’นฺติอาทิกํ ธมฺมเทสนํฯ **อสลฺลีโน** ตณฺหาทิฏฺฐิกิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตา เตหิ สพฺพโส น ลิโตฺตฯ **อนุปลิโตฺต**ติ ตเสฺสว เววจนํ ตณฺหานนฺทิยา อภาเวนฯ **โคจรชฺฌตฺตเมวา**ติ โคจรชฺฌตฺตสญฺญิเต ผลสมาปตฺติยา อารมฺมเณ, นิพฺพาเนติ อโตฺถฯ ยํ สนฺธาย ปาฬิยํ ‘‘ปุริมสฺมิํ สมาธินิมิเตฺต’’ติ วุตฺตํ **สนฺนิสีทาเปมี**ติ ผลสมาปตฺติสมาธินา อจฺจนฺตสมาทานวเสน จิตฺตํ สมฺมเทว นิสีทาเปมิฯ **ปุพฺพาโภเคนา**ติ สมาปชฺชนโต ปุเพฺพ ปวตฺตอาโภเคนฯ **ปริจฺฉินฺทิตฺวา**ติ สมาปชฺชนกฺขณํ ปริจฺฉินฺทิตฺวาฯ เตนาห **‘‘สาธุการ...เป.... อวิจฺฉิเนฺนเยวา’’**ติฯ เอวมสฺส ปริจฺฉินฺนกาลสมาปชฺชนํ ยถาปริจฺฉินฺนกาลํ วุฏฺฐานญฺจ พุทฺธานํ น ภาริยํ วสีภาวสฺส ตถาสุปฺปคุณภาวโตติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘พุทฺธานํ หิ’’**ติอาทิฯ ธมฺมสมฺปฏิคฺคาหกานํ **อสฺสาสวาเร** วาฯ ตทา หิ เทสิยมานํ ธมฺมํ อุปธาเรตุํ น สโกฺกนฺติ, ตสฺมา ตสฺมิํ ขเณ เทสิตเทสนา นิรตฺถกา สิยาฯ น หิ พุทฺธานํ นิรตฺถกา กิริยา อตฺถิฯ

โอกปฺปนียเมตนฺติ ‘‘ตสฺสา เอว กถายา’’ติอาทินา วุตฺตํ อติวิย อจฺฉริยคตํ อฏฺฐุปฺปตฺติํ สุตฺวา อีทิสี ปฏิปตฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธเสฺสว โหตีติ อุปวาทวเสน วทติ, น สภาเวนฯ เตนาห **‘‘สตฺถริ ปสาทมตฺตมฺปิ น อุปฺปนฺน’’**นฺติฯ **กายทรโถ**ติ ปจฺจยวิเสสวเสน รูปกายสฺส ปริสฺสมากาโรฯ **อุปาทิเนฺนเก**ติ อินฺทฺริยพเทฺธฯ **อนุปาทิเนฺนเก**ติ อนินฺทฺริยพเทฺธฯ **วิกสนฺติ** สูริยรสฺมิสมฺผเสฺสนฯ ตทภาเวน **มกุลานิ โหนฺติฯ เกสญฺจิ** ตินฺตินิกาทิรุกฺขานํ ฯ **ปตีลียนฺติ** นิสฺสยรูปธมฺมอวิปฺผาริกตายฯ อรูปธมฺมตาย ปญฺจวิญฺญาณานเญฺจว กิริยามยวิญฺญาณานญฺจ อปฺปวตฺติสญฺญิตา อวิปฺผาริกตา โหติ, ยตฺถ นิทฺทาสมญฺญาฯ เตนาห **‘‘ทรถวเสน ภวงฺคโสตญฺจ อิธ นิทฺทาติ อธิเปฺปต’’**นฺติฯ ตตฺถ **ทรถวเสนา**ติ ทรถวเสเนว, น ถินมิทฺธวเสนาติ อวธารณํ อวธารณผลญฺจ นิทฺธาเรตพฺพํฯ **ตํ สนฺธายา**ติ กายสฺส ทรถสงฺขาตสรีรคิลานเหตุกํ นิทฺทํ สนฺธายฯ สรีรคิลานญฺจ ภควโต นตฺถีติ น สกฺกา วตฺตุํ ‘‘ปิฏฺฐิ เม อาคิลายตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๐; ม. นิ. ๒.๒๒; จูฬว. ๓๔๕) วจนโตฯ **สโมฺมหวิหารสฺมิ**นฺติ ปจฺจเตฺต เอตํ ภุมฺมวจนนฺติ อาห **‘‘สโมฺมหวิหาโรติ วทนฺตี’’**ติ, **สโมฺมหวิหารสฺมิํ** วา ปริยาปนฺนํ เอตํ วทนฺติ, ยทิทํ ทิวา นิโทฺทกฺกมนนฺติ โยชนาฯ

๓๘๙. **อุปนีเตหี**ติ โทสมคฺคํ นินฺทาปถํ อุปนีเตหิฯ **อภินนฺทิตฺวา**ติ สมฺปิยายิตฺวาฯ เตนาห **‘‘จิเตฺตน สมฺปฏิจฺฉโนฺต’’**ติฯ **อนุโมทิตฺวา**ติ ‘‘สาธุ สาธู’’ติ เทสนาย โถมนวเสน อนุโมทิตฺวาฯ เตนาห **‘‘วาจายปิ ปสํสโนฺต’’**ติฯ **สมฺปเตฺต กาเล**ติ ปพฺพชฺชาโยเคฺค กาเล อนุปฺปเตฺตฯ

คณํ วิโนเทตฺวาติ คณํ อปเนตฺวา คณปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวาฯ **ปปญฺจ**นฺติ อวเสสกิเลสํฯ **‘‘ปุญฺญวา ราชปูชิโต’’**ติ วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘ตสฺมิญฺหิ กาเล’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ฉนฺทวาสหรเณน **อุโปสถกมฺมํ กโรโนฺต**ฯ

สกลํ รตฺติํ พุทฺธคุณานํเยว กถิตตฺตา เถรสฺส ญาณํ เทสนาวิภวญฺจ วิภาเวโนฺต อาห **‘‘เอตฺตกาว, ภเนฺต, พุทฺธคุณา’’**ติฯ อิมาย, ภเนฺต, ตุมฺหากํ ธมฺมกถาย อนวเสสโต พุทฺธคุณา กถิตา วิย ชายนฺติ, เอวํ สเนฺตปิ อนนฺตาปริเมยฺยาว เต, กิํ อิโต ปเรปิ วิชฺชเนฺตวาติ เถรํ ตตฺถ สีหนาทํ นทาเปตุกาโม อาห **‘‘อุทาหุ อเญฺญปิ อตฺถี’’**ติอาทิฯ รชฺชสฺส ปเทสิกตฺตา, ยถาวุตฺตสุภาสิตสฺส จ อนคฺฆตฺตา วุตฺตํ **‘‘อยํ เม ทุคฺคตปณฺณาการโร’’**ติฯ **ติโยชนสติก**นฺติ อิทํ ปริเกฺขปวเสน วุตฺตํ, ตญฺจ โข มนุสฺสานํ ปริโภควเสนาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๗. จูฬตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา

๓๙๐. **ตตฺรา**ติ ตสฺมึ ปุพฺพารามมิคารมาตุปาสาทานํ อตฺถวิภาวเน **อยํ** อิทานิ วุจฺจมานา **อนุปุพฺพี กถาฯ มณีน**นฺติ เอตฺถ ปทุมราคมณีนํ อธิเปฺปตตฺตา อาห **“อเญฺญหิ จา”**ติฯ เตน อินฺทนีลาทิมณีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ นีลปีตโลหิโตทาตมญฺชิฎฺฐปภสฺสรกพรวณฺณวเสน **สตฺตวเณฺณหิ**ฯ

ตณฺหา สพฺพโส ขียนฺติ เอตฺถาติ **ตณฺหาสงฺขโย** (อ. นิ. ฎี. ๓.๗.๖๑), ตสฺมิํฯ **ตณฺหาสงฺขเย**ติ จ วิสเย อิทํ ภุมฺมนฺติ อาห **“ตํ อารมฺมณํ กตฺวา”**ติฯ **วิมุตฺตจิตฺตตายา**ติ สพฺพสํกิเลเสหิ วิมุตฺตจิตฺตตายฯ อปรภาคปฎิปทา นาม อริยสจฺจาภิสมโย, สา สาสนจาริโคจรา ปจฺจตฺตํ เวทิตพฺพโตติ อาห **“ปุพฺพภาคปฺปฎิปทํ สํขิเตฺตน เทเสถาติ ปุจฺฉตี”**ติฯ อกุปฺปธมฺมตาย ขยวยสงฺขาตํ อนฺตํ อตีตาติ อจฺจนฺตา, โส เอว อปริหานสภาวตฺตา อจฺจนฺตานิฎฺฐา เอตสฺสาติ **อจฺจนฺตนิโฎฺฐ**ฯ เตนาห **“เอกนฺตนิโฎฺฐ สตตนิโฎฺฐติ อโตฺถ”**ติฯ น หิ ปฎิวิทฺธสฺส โลกุตฺตรธมฺมสฺส ทสฺสนํ กุปฺปนํ นาม อตฺถิฯ อจฺจนฺตเมว จตูหิ โยเคหิ เขโม เอตสฺส อตฺถีติ **อจฺจนฺตโยคเกฺขมี**ฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส วุสิตตฺตา, ตสฺส จ อปริหานสภาวตฺตา อจฺจนฺตํ พฺรหฺมจารีติ **อจฺจนฺตพฺรหฺมจารี**ฯ เตนาห **“นิจฺจพฺรหฺมจารีติ อโตฺถ”**ติฯ **ปริโยสาน**นฺติ พฺรหฺมจริยสฺส ปริโยสานํฯ

เวคายตีติ ตุริตายติฯ **สลฺลเกฺขสี**ติ จิเนฺตสิ, อตฺตนา ยถา สุตาย สตฺถุ เทสนาย อนุสฺสรณวเสน อุปธาเรสิฯ **อนุคฺคณฺหิตฺวาวา**ติ อตฺถวินิจฺฉยวเสน อนุคฺคเหตฺวา เอวฯ ฉสุ ทฺวาเรสุ นิยุตฺตาติ **ฉทฺวาริกา,** เตหิฯ

ปญฺจกฺขนฺธาติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ สกฺกายสพฺพญฺหิ สนฺธาย อิธ **“สเพฺพ ธมฺมา”**ติ วุตฺตํ วิปสฺสนาวิสยสฺส อธิเปฺปตตฺตา, ตสฺมา อายตนธาตุโยปิ ตคฺคติกา เอว ทฎฺฐพฺพาฯ เตนาห ภควา ‘‘นาลํ อภินิเวสายา’’ติฯ **น ยุตฺตา อภินิเวสาย** ‘‘เอตํ มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ อโชฺฌสานายฯ ‘‘อลเมว นิพฺพินฺทิตุํ อลํ วิรชฺชิตุ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๗๒; สํ. นิ. ๒.๑๒๔-๑๒๕, ๑๒๘, ๑๓๔, ๑๔๓) วิย **อลํ**-สโทฺท ยุตฺตโตฺถปิ โหตีติ อาห **“น ยุตฺตา”**ติฯ **สมฺปชฺชนฺตี**ติ ภวนฺติฯ ยทิปิ ‘‘ตติยา, จตุตฺถี’’ติ อิทํ วิสุทฺธิทฺวยํ อภิญฺญาปญฺญา, ตสฺสา ปน สปฺปจฺจยนามรูปทสฺสนภาวโต, สติ จ ปจฺจยปริคฺคเห สปฺปจฺจยตฺตา (นามรูปสฺส อนิจฺจตา, อนิจฺจํ ทุกฺขํ, ทุกฺขญฺจ อนตฺตาติ อตฺถโต) ลกฺขณตฺตยํ สุปากฎเมว โหตีติ อาห **“อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ ญาตปริญฺญาย อภิชานาตี”**ติฯ **ตเถว ตีรณปริญฺญายา**ติ อิมินา อนิจฺจาทิภาเวน นาลํ อภินิเวสายาติ นามรูปสฺส อุปสํหรติ, น อภิญฺญาปญฺญานํ สมฺภารธมฺมานํฯ ปุริมาย หิ อตฺถโต อาปนฺนลกฺขณตฺตยํ คณฺหาติ สลกฺขณสลฺลกฺขณปรตฺตา ตสฺสา, ทุติยาย สรูปโต ตสฺสา ลกฺขณตฺตยาโรปนวเสน สมฺมสนภาวโตฯ เอกจิตฺตกฺขณิกตาย อภินิปาตมตฺตาย จ **อปฺปมตฺตกมฺปิ**ฯ รูปปริคฺคหสฺส โอฬาริกภาวโต **อรูปปริคฺคหํ ทเสฺสติ**ฯ ทเสฺสโนฺต จ เวทนาย อาสนฺนภาวโต, วิเสสโต สุขสาราคิตาย, ภวสฺสาทคธิตมานสตาย จ **สกฺกสฺส เวทนาวเสน นิพฺพเตฺตตฺวา ทเสฺสติ**ฯ

อุปฺปาทวยเฎฺฐนาติ อุทยพฺพยสภาเวน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุชฺฌเนนฯ **อนิจฺจา**ติ อทฺธุ วาฯ อนิจฺจลกฺขณํ อนิจฺจตา อุทยวยตาฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา ปญฺจนฺนํ ขนฺธานํ ขยโต วยโต ทสฺสนญาณํ อนิจฺจานุปสฺสนา, ตํสมงฺคี จ ปุคฺคโล อนิจฺจานุปสฺสี , ตสฺมาฯ **ขยวิราโค**ติ ขยสงฺขา

โต วิราโค สงฺขารานํ ปลุชฺชนาฯ ยํ อาคมฺม สพฺพโส สงฺขาเรหิ วิรชฺชนา โหติ, ตํ นิพฺพานํ **อจฺจนฺตวิราโคฯ นิโรธานุปสฺสิมฺหิปี**ติ นิโรธานุปสฺสิปเทปิฯ **“เอเสว นโย”**ติ อภิทิสิตฺวา ตํ เอกเทเสน วิวรโนฺต **“นิโรโธปิ หิ...เป.... ทุวิโธเยวา”**ติ อาหฯ สพฺพาสวสํวเร วุตฺตโวสฺสโคฺคว อิธ ‘‘ปฏินิสฺสโคฺค’’ติ วุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต **“ปฏินิสฺสโคฺค วุจฺจติ โวสฺสโคฺค”**ติอาทิมาหฯ **ปริจฺจาคโวสฺสโคฺค** วิปสฺสนาฯ ปกฺขนฺทนวเสน อปฺปนโต **ปกฺขนฺทนโวสฺสโคฺค** มโคฺคอญฺญสฺส ตทภาวโตฯ **โส**ติ มโคฺคฯ **อารมฺมณโต**ติ กิจฺจสาธนวเสน อารมฺมณกรณโตฯ เอวญฺหิ มคฺคโต อเญฺญสํ นิพฺพานารมฺมณานํ ปกฺขนฺทนโวสฺสคฺคาภาโว สิโทฺธ โหติฯ ปริจฺจชเนน ปกฺขนฺทเนน จาติ **ทฺวีหิปิ วา การเณหิ**ฯ สเพฺพสํ ขนฺธานํ โวสฺสชฺชนํ ตปฺปฏิพทฺธสํกิเลสปฺปหาเนน ทฏฺฐพฺพํฯ **จิตฺตํ ปกฺขนฺทตี**ติ มคฺคสมฺปยุตฺตํ จิตฺตํ สนฺธายาหฯ **อุภยเมฺปตํ** โวสฺสชฺชนํฯ **ตทุภยสมงฺคี**ติ วิปสฺสนาสมงฺคี มคฺคสมงฺคี จฯ ‘‘อนิจฺจานุปสฺสนาย นิจฺจสญฺญํ ปชหตี’’ติอาทิวจนโต (ปฏิ. ม. ๑.๕๒) ยถา วิปสฺสนาย กิเลสานํ ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค ลพฺภติ, เอวํ อายตึ เตหิ กิเลเสหิ อุปฺปาเทตพฺพขนฺธานมฺปิ ปริจฺจาคปฏินิสฺสโคฺค วตฺตโพฺพ, ปกฺขนฺทนปฏินิสฺสโคฺค ปน มเคฺค ลพฺภมานาย เอกนฺตการณภูตาย วุฏฺฐานคามินิวิปสฺสนายวเสน เวทิตโพฺพ, มเคฺค ปน ตทุภยมฺปิ ญายาคตเมว นิปฺปริยายโตว ลพฺภมานตฺตาฯ เตนาห **“ตทุภยสมงฺคี ปุคฺคโล”**ติอาทิฯ

ปุจฺฉนฺตสฺส อชฺฌาสยวเสน ‘‘น กิญฺจิ โลเก อุปาทิยตี’’ติ เอตฺถ กามุปาทานวเสน อุปาทิยนํ ปฏิกฺขิปียตีติ อาห **“ตณฺหาวเสน น อุปาทิยตี”**ติฯ ตณฺหาวเสน วา อสติ อุปาทิยเน ทิฏฺฐิวเสน อุปาทิยนํ อนวกาสเมวาติ **“ตณฺหาวเสน”**อิเจฺจว วุตฺตํฯ **น ปรามสตี**ติ นาทิยติ, ทิฏฺฐิปรามาสวเสน วา ‘‘นิจฺจ’’นฺติอาทินา **น ปรามสติฯ สํขิเตฺตเนว ขิปฺปํ กเถสี**ติ ตสฺส อชฺฌาสยวเสน ปปญฺจํ อกตฺวา กเถสิฯ

๓๙๑. **อภิสมาคนฺตฺวา**ติ อภิมุขญาเณน เญยฺยํ สมาคนฺตฺวา ยาถาวโต วิทิตฺวาฯ เตนาห **“ชานิตฺวา”**ติฯ **ยถาปริสวิญฺญาปกตฺตา**ติ ยถาปริสํ ธมฺมสมฺปฏิคฺคาหิกาย มหติยา, อปฺปกาย วา ปริสาย อนุรูปเมว วิญฺญาปนโตฯ **ปริยนฺตํ น นิจฺฉรตี**ติ น ปวตฺตติฯ **มา นิรตฺถกา อคมาสี**ติ อิทํ ธมฺมตาวเสน วุตฺตํ, น สตฺถุ อชฺฌาสยวเสนฯ เอกเณฺหตํ สตฺถุ วจีโฆสสฺส อฏฺฐสุ อเงฺคสุ, ยทิทํ ปริสปริยนฺตตาฯ **ฉิทฺทวิวโรกาโส**ติ ฉิทฺทภูโต, วิวรภูโต วา โอกาโสปิ นตฺถิ, ภควโต สทฺทาสวนการณํ วุตฺตเมวฯ **ตสฺมา**ติ ยถาวุตฺตการณโตฯ

ปญฺจ องฺคานิ เอตสฺสาติ ปญฺจงฺคํ, ปญฺจงฺคํ เอว **ปญฺจงฺคิกํ**ฯ มหตีอาทิ วีณาวิเสโสปิ อาตตเมวาติ **“จมฺมปริโยนเทฺธสู”**ติ วิเสสิตํฯ **เอกตลํ** กุมฺภถูณททฺทราทิฯ จมฺมปริโยนทฺธํ หุตฺวา ตนฺติพทฺธํ **อาตตวิตตํ**ฯ เตนาห **“ตนฺติพทฺธปณวาที”**ติฯ โคมุขีอาทีนมฺปิ เอเตฺถว สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **วํสาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน สงฺขสิงฺคาทีนํ สงฺคโหฯ **สมฺมาที**ติ สมฺมตาฬกํสตาฬสิลาสลากตาฬาทิฯ ตตฺถ **สมฺมตาฬํ** นาม ทณฺฑมยตาฬํฯ **กํสตาฬํ** โลหมยํฯ สิลาย อโยปเตฺตน จ วาทนตาฬํ **สิลาสลากตาฬํฯ สมปฺปิโต**ติ สมฺมา อปฺปิโต อุเปโตฯ เตนาห **“อุปคโต”**ติฯ อุปฏฺฐานวเสน ปญฺจหิ ตูริยสเตหิ อุเปโตฯ เอวํภูโต จ ยสฺมา เตหิ อุปฏฺฐิโต สมนฺนาคโต นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สมงฺคีภูโตติ ตเสฺสว เววจน”**นฺติฯ **ปริจาเรตี**ติ ปริโต จาเรติฯ กานิ ปน จาเรติ, กถํ วา จาเรตีติ อาห **“สมฺปตฺตึ...เป.... จาเรตี”**ติฯ ตตฺถ **ตโต ตโต**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ วาทิเต ตตฺถ ตตฺถ จ วาทกชเนฯ **อปเนตฺวา**ติ วาทกชเน นิเสเธตฺวาฯ เตนาห **“นิสฺสทฺทานิ การาเปตฺวา”**ติฯ **เทวจาริกํ คจฺฉติเยว** เทวตานํ มนุสฺสานญฺจ อนุกมฺปายฯ สฺวายมโตฺถ **วิมานวตฺถูหิ** (วิ. ว. ๑) ทีเปตโพฺพฯ

๓๙๒. **อเปฺปว สเกน กรณีเยนา**ติ มาริส, โมคฺคลฺลาน, มยํ สเกน กรณีเยน อเปฺปว พหุกิจฺจาปิ น โหม ฯ **อปิจ เทวานํเยวา**ติ อปิจ โข ปน เทวานํเยว ตาวตึสานํ กรณีเยน วิเสส โต พหุกิจฺจาติ อตฺถโยชนา ฯ ภุมฺมฏฺฐกเทวตานมฺปิ เกจิ อฏฺฐา สเกฺกน วินิจฺฉิตพฺพา โหนฺตีติ อาห **“ปกติโต ปฏฺฐายา”**ติ ฯ **นิยเมโนฺต**ติ อวธาเรโนฺต ฯ ตํ ปน กรณียํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **“เท วานํ หี”**ติอาทิ วุตฺตํ ฯ **ตาส**นฺติ เทวธีตุเทวปุตฺตปาทปริจาริกานํ ฯ **มณฺฑนปสาธนการิกา**ติ มณฺฑนปสาธนสํวิธายิกา ฯ **อฏฺฏกรณํ นตฺถิ** สํสยเสฺสว อภาวโต ฯ

ยนฺติ สวนฺคฺคหณาทิวเสน สุปริจิตมฺปิ ยํ อตฺถชาตํ ฯ **น ทิสฺสติ,** ปญฺญาจกฺขุโน สพฺพโส น ปฏิภาตีติ อโตฺถ ฯ **เกจี**ติ สารสมาสาจริยา ฯ **โสมนสฺสสํเวค**นฺติ โสมนสฺสสมุฏฺฐานํ สํเวคํ, น จิตฺตสนฺตาสํ ฯ

สมุปพฺยูโฬฺหติ ยุชฺฌนวเสน สหปติโต สโมคาโฬฺห ฯ เอวํภูโต จ ยสฺมา สมูหวเสน สมฺปิณฺฑิโต โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“สนฺนิปติโต ราสิภูโต”**ติ ฯ **อนนฺตเร อตฺตภาเว**ติ อิทํ ทุติยํ สกฺกตฺตภาวํ ตโต อนนฺตราตีเตน สกฺกตฺตภาเวน สกฺกตฺตภาวสามญฺญโต เอกมิว กตฺวา คหณวเสน วุตฺตํ, อญฺญถา ‘‘ตติเย อตฺตภาเว’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา ฯ มฆตฺตภาโว หิ อิโต ตติโย ติ ฯ อถ วา ยสฺมึ อตฺตภาเว โส เทวาสุรสงฺคาโม อโหสิ, ตสฺส อนนฺตรตฺตา มฆตฺตภาวสฺส วุตฺตํ **“อนนฺตเร อตฺตภาเว”**ติ ฯ สตฺตานํ หิเตสิตาย มาตาปิตุอุปฏฺฐานาทินา จริยาหิ **โพธิ สตฺตจริยา วิยสฺส จริยา อโหสิ ฯ สตฺต วตปทานี**ติ สตฺต วตโกฏฺฐาเส ฯ

มหาปานนฺติ มหนฺตํ สุราปานํ ฯ **คณฺฑปาน**นฺติ คณฺฑสุราปานํ, อธิมตฺตปานนฺติ อโตฺถ ฯ **ปริหรมานา**ติ ปริวาเรนฺตา ฯ **เวทิกาปาทา**ติ สิเนรุสฺส ปริยเนฺต เวทิกาปริเกฺขปา ฯ **ปญฺจสุ ฐาเนสู**ติ ปญฺจสุ ปริภณฺฑฏฺฐาเนสุ นาคเสนาทีหิ **อารกฺขํ ฐเปสิ** ฯ

๓๙๓. **รามเณยฺยก**นฺติ รมณียภาวํ ฯ **มสารคลฺลตฺถเมฺภ**ติ กพรมณิมเย ถเมฺภ ฯ **สุว ณฺณาทิมเย ฆฏเก**ติ ‘‘รชตตฺถเมฺภสุ สุวณฺณมเย, สุวณฺณตฺถเมฺภสุ รชตมเย’’ติอาทินา สุว ณฺณาทิมเย ฆฏเก วาฬรูปกานิ จ ฯ ปพาฬฺหํ มโตฺตติ **ปมโตฺต** ฯ เตนาห **“อติวิย มโตฺต”**ติ ฯ **นาฏกปริวาเรนา**ติ อจฺฉราปริวาเรน ฯ

อจฺฉริยพฺภุตนฺติ ปททฺวเยนปิ วิมฺหยนากาโรว วุโตฺต, ตสฺมา สญฺชาตํ อจฺฉริยพฺภุตํ วิมฺหยนากาโร เอเตสนฺติ **สญฺชาตอจฺฉริยอพฺภุตา,** ตถา ปวตฺตจิตฺตุปฺปาทา ฯ อจฺฉริยพฺภุต เหตุกา สญฺชาตา ตุฏฺฐิ เอเตสนฺติ **สญฺชาตตุฏฺฐิโน ฯ สํวิคฺค**นฺติ สญฺชาตสํเวคํ ฯ สฺวายํ สํเว โค ยสฺมา ปุริมาวตฺถาย จิตฺตสฺส จลนํ โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“จลิต”**นฺติ ฯ

๓๙๔. **ตมํ วิโนทิต**นฺติ ปาฏิหาริยทสฺสเนน ‘‘อโห เถรสฺส อิทฺธานุภาโว’’ติ สมฺมา ปฏิปตฺติยํ สญฺชาตพหุมาโน, อีทิสํ นาม สาสนํ ลภิตฺวาปิ มยํ นิรตฺถเกน โภคมเทน สมฺมตฺตา ภวามาติ โยนิโส มนสิการุปฺปาทเนน สโมฺมหตมํ วิโนทิตํ วิธมิตํ ฯ **เอเต**ติ มหาเถโร สโกฺก จาติ เต เทฺวปิ สมานพฺรหฺมจริยตาย **สพฺรหฺมจาริโน** ฯ

๓๙๕. **ปญฺญาตาน**นฺติ ปากฏานํ จาตุมหาราช-สุยาม-สนฺตุสิต-ปรนิมฺมิตวสวตฺติมหา พฺรหฺมานํ อญฺญตโร, น เยสํ เกสญฺจีติ อธิปฺปาโย ฯ อารทฺธธมฺมวเสเนว ปริโยสาปิตตฺตา **ยถานุสนฺธินาว นิฏฺฐเปสิ** ฯ

จูฬตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตา ฯ

๘. มหาตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนา

๓๙๖. **ลทฺธิมตฺต**นฺติ มิจฺฉาคาหมตฺตํ, น ทิฏฺฐาภินิเวโสฯ **สสฺสตทิฏฺฐี**ติ นิจฺจาภินิเวโสฯ **โส**ติ อริโฏฺฐ ภิกฺขุฯ กเถตฺวา สโมธาเนนฺตนฺติ โยชนาฯ **สโมธาเนนฺต**นฺติ จ นิคเมนฺตนฺติ อโตฺถฯ **ตตฺถ ตเตฺถวา**ติ เตสุ เตสุ เอว ภเวสุ **นิรุชฺฌนฺติ,** น ภวนฺตรํ สงฺกมนฺติฯ **วิญฺญาณํ ปน** อภินฺนสภาวํ อนญฺญนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อิธโลกโต**ติ อิมสฺมา อตฺตภาวาฯ **ปรโลกนฺติ** ปรภวสญฺญิตํ อตฺตภาวํฯ **สนฺธาวตี**ติ นิจฺจตาย เกนจิ อสมฺพทฺธํ วิย คจฺฉติฯ เตน อิธโลกโต ปรโลกคมนมาหฯ **สํสรตี**ติ อิมินา ปรโลกโต อิธาคมนํฯ **สนฺธาวตี**ติ วา ภวนฺตรสงฺกมนมาหฯ **สํสรตี**ติ ตตฺถ ตตฺถ อปราปรสญฺจรณํฯ

‘‘ปจฺจเย สติ ภวตี’’ติอาทินา วิญฺญาณสฺส อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนภาวํ ทเสฺสโนฺต สสฺสตภาวํ ปฏิกฺขิปติฯ **พุเทฺธน อกถิตํ กเถสี**ติ อิมินา ‘‘ยํ อภาสิตํ อลปิตํ ตถาคเตน, ตํ ภาสิตํ ลปิตํ ตถาคเตนาติ ทีเปตี’’ติ (จูฬว. ๓๕๒, ๓๕๓) อิมสฺมิํ เภทกรวตฺถุสฺมิํ สนฺทิสฺสตีติ ทเสฺสติฯ **ชินจเกฺก ปหารํ เทตี**ติ ‘‘ตเทวิทํ วิญฺญาณํ…เป.… อนญฺญ’’นฺติ นิจฺจตํ ปฏิชานโนฺต – ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา (ธ. ป. ๒๗๗), รูปํ, ภิกฺขเว, อนิจฺจ’’นฺติ (สํ. นิ. ๓.๙๓-๙๔) จ อาทินยปฺปวเตฺต สตฺถุ ธมฺมจเกฺก ขีลํ อุปฺปาเทโนฺต ปหารํ เทติฯ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน อนิจฺจนฺติ ทิฏฺฐํ ปเวทิตญฺจ วิญฺญาณํ นิจฺจนฺติ ปฏิชานโนฺต **เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหติฯ โสตุกามํ ชน**นฺติ อริยธมฺมาธิคมสฺส เอกนฺตอุปายภูตํ วิปสฺสนามคฺคํ โสตุกามํ ชนํ นิจฺจคฺคาหปคฺคณฺหเนน **วิสํวาเทติ**ฯ ตโต เอว **อริยปเถ** อริยธมฺมวีถิยํ ตสฺสา ปฏิกฺขิปเนน **ติริยํ นิปติตฺวา**ฯ

๓๙๘. วิญฺญาณสีเสน อตฺตนา คหิตํ อตฺตานํ วิภาเวโนฺต **‘‘ยฺวายํ, ภเนฺต’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วโท เวเทโยฺย**ติอาทโย สสฺสตทิฏฺฐิยา เอว อภินิเวสาการาฯ วทตีติ **วโท,** วจีกมฺมสฺส การโกติ อโตฺถฯ อิมินา หิ การกภาวุปายิกสตฺตานํ หิตสุขาวโพธนสมตฺถตํ อตฺตโน ทเสฺสติฯ เวทิโยว **เวเทโยฺย,** ชานาติ อนุภวติ จาติ อโตฺถฯ อีทิสานญฺหิ ปทานํ พหุลา กตฺตุสาธนตํ สทฺทวิทู มญฺญนฺติฯ **เวทยตี**ติ ตํ ตํ อนุภวิตพฺพํ อนุภวติฯ **ตหิํ ตหิ**นฺติ เตสุ เตสุ ภวโยนิคติฐิติสตฺตาวาสสตฺตนิกาเยสุฯ

๓๙๙. ตํ วาทํ ปคฺคยฺห ฐิตตฺตา สาติสฺส ฉินฺนปจฺจยตา อวิรุฬฺหธมฺมตา จ เวทิตพฺพาฯ **เหฏฺฐา**ติ อลคทฺทสุตฺตสํวณฺณนํ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๓๖-๒๓๗) สนฺธายาหฯ ปรโต **เหฏฺฐา**ติ วุตฺตฏฺฐาเนปิ เอเสว นโยฯ **ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี**ติ ตีหิปิ อนุสนฺธีหิ อโวมิโสฺส วิสุํเยเวโก อนุสนฺธิฯ นนุ จายมฺปิ สาติสฺส อชฺฌาสยวเสน ปวตฺติตตฺตา อชฺฌาสยานุสนฺธิเยวาติ? น, นิยฺยานมุเขน อปฺปวตฺตตฺตาฯ นิยฺยานญฺหิ ปุรกฺขตฺวา ปุจฺฉาทิวเสน ปวตฺตา อิตรา เทสนาปุจฺฉานุสนฺธิอาทโยฯ อิธ ตทภาวโต วุตฺตํ **‘‘ปาฏิเยโกฺก อนุสนฺธี’’**ติฯ **ปริสาย ลทฺธิํ โสเธโนฺต**ติ ยาทิสี สาติสฺส ลทฺธิ, ตทภาวทสฺสนวเสน ปริสาย ลทฺธิํ โสเธโนฺต, ปริสาย ลทฺธิโสธเนเนว สาติ คณโต นิสฺสาริโต นาม ชาโตฯ

๔๐๐. **ยํ ยเทวา**ติ อิทํ ยทิปิ อวิเสสโต ปจฺจยธมฺมคฺคหณํ, ‘‘วิญฺญาณเนฺตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉตี’’ติ ปน วุตฺตตฺตา ตํตํวิญฺญาณสฺส สมญฺญานิมิตฺตปจฺจยชาตํ คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตน วุตฺตํ ปาฬิยํ – ‘‘จกฺขุวิญฺญาณเนฺตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉตี’’ติอาทิฯ อถ วา ตํตํทฺวารนิยตํ อิตรมฺปิ สพฺพํ ตสฺส ตสฺส วิญฺญาณสฺส ปจฺจยชาตํ อิธ ‘‘ยํ ยเทวา’’ติ คหิตํ, ตตฺถ ปน ยํ อสาธารณํ, เตน สมญฺญาติ ‘‘จกฺขุวิญฺญาณเนฺตฺววา’’ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทฺวารสงฺกนฺติยา อภาว**นฺติ วิญฺญาณสฺส ทฺวารนฺตรสงฺกมนสฺส อภาวํฯ สฺวายํ โอฬาริกนเยน มนฺทพุทฺธีนํ สุขาวโพธนตฺถํ นยทสฺ

สนวเสน วุโตฺตฯ น หิ กทาจิ ปจฺจุปฺปนฺนํ วิญฺญาณํ วิคจฺฉนฺตํ อนนฺตรวิญฺญาณํ สงฺกมติ อนนฺตราทิปจฺจยาลาเภ ตสฺส อนุปฺปชฺชนโตฯ

เอวเมวาติ ยถา อคฺคิ อุปาทานํ ปฏิจฺจ ชลนฺโต อนุปาทาโน ตเตฺถว นิพฺพายติ, น กตฺถจิ สงฺกมติ, เอวเมวฯ **“ปจฺจยเวกเลฺลน ตเตฺถว นิรุชฺฌตี”**ติ กสฺมา วุตฺตํ, น เหตฺถ อนุปฺปาทนิโรโธ อิจฺฉิโต ตาทิสสฺส นิโรธสฺส อิธ อนธิเปฺปตตฺตา, อถ โข ขณนิโรโธ, โส จ สาภาวิกตฺตา น ปจฺจยเวกลฺลเหตุโก? สจฺจเมตํ, ตํตํทฺวาริกสฺส ปน วิญฺญาณสฺส ทฺวารนฺตรํ อสงฺกมิตฺวา ตตฺถ ตเตฺถว นิรุชฺฌนํ อิธาธิเปฺปตํฯ เยสญฺจ ปจฺจยานํ วเสน ทฺวารนฺตริกวิญฺญาเณน ภวิตพฺพํ, เตสํ ตทภาวโต ปจฺจยเวกลฺลคฺคหณํ, ตสฺมา ปจฺจยเวกเลฺลน น โสตาทีนิ สงฺกมิตฺวา โสตวิญฺญาณนฺติอาทิ สงฺขฺยํ คจฺฉตีติ โยชนาฯ เอเตน ยํ วิญฺญาณํ จกฺขุรูปาทิปจฺจยสามคฺคิยา วเสน จกฺขุวิญฺญาณสงฺขฺยํ คจฺฉติ, ตตฺถ ตเตฺถว นิรุชฺฌติ ตาวกาลิกภาวโต, ตสฺส ปน โสตสทฺทาทิปจฺจยาภาวโต กุโต โสตวิญฺญาณาทิสมญฺญา, เอวมปฺปวตฺติโต ตสฺส กุโต สงฺกโมติ ทสฺสิตํ โหติฯ **วิญฺญาณปฺปวเตฺต**ติ วิญฺญาณปฺปวตฺติยํฯ **ทฺวารสงฺกนฺติมตฺตน**ฺติ ทฺวารนฺตรสงฺกมนมตฺตมฺปิ น วทามิ ตตฺถ ตเตฺถว ภิชฺชนโต ปจฺจยสฺส อุปฺปาทวนฺตโต สติ จ อุปฺปาเท อวสฺสํภาวี นิโรโธติ หุตฺวา อภาวเฏฺฐน อนิจฺจตา ทีปิตา โหตีติฯ

๔๐๑. ‘‘ปฏิจฺจสมุปฺปนฺนํ วิญฺญาณํ วุตฺตํ มยา, อญฺญตฺร ปจฺจยา นตฺถิ วิญฺญาณสฺส สมฺภโว’’ติ ปาฬิยา อนฺวยโต จ พฺยติเรกโต จ วิญฺญาณสฺส สงฺขตตาว ทสฺสิตาติ อาห **“สปฺปจฺจยภาวํ ทเสฺสตฺวา”**ติฯ เหตุปจฺจเยหิ ชาตํ นิพฺพตฺตํ ‘‘ภูต’’นฺติ อิธาธิเปฺปตํ, ตํ อตฺถโต ปญฺจกฺขนฺธา ตพฺพินิมุตฺตสฺส สปฺปจฺจยสฺส อภาวโต, ยญฺจ ขนฺธปญฺจกํ อตฺตโน เตสญฺจ ภิกฺขูนํ, ตํ ‘‘ภูตมิท’’นฺติ ภควา อโวจาติ อาห **“อิทํ ขนฺธปญฺจก”**นฺติฯ อตฺตโน ผลํ อาหรตีติ อาหาโร, ปจฺจโยฯ สมฺภวติ เอตสฺมาติ สมฺภโว, อาหาโร สมฺภโว เอตสฺสาติ **อาหารสมฺภวํ**ฯ เตนาห **“ปจฺจยสมฺภว”**นฺติฯ **ตสฺส ปจฺจยสฺส นิโรธา**ติ เยน อวิชฺชาทินา ปจฺจเยน ขนฺธปญฺจกํ สมฺภวติ, ตสฺส ปจฺจยสฺส อนุปฺปาทนิโรธาฯ ขณนิโรโธ ปน การณนิรเปโกฺขฯ

โนสฺสูติ สํสยโชตโน นิปาโตติ อาห **“ภูตํ นุ โข อิทํ, น นุ โข ภูต”**นฺติฯ **ภูตมิทํ โนสฺสู**ติ จ อิมินา ขนฺธปญฺจกเมว นุ โข อิทํ, อุทาหุ อตฺตตฺตนิยนฺติ เอวํชาติโก สํสยนากาโร คหิโตฯ **ตทาหารสมฺภวํ โนสฺสู**ติ ปน อิมินา สเหตุกํ นุ โข อิทํ ภูตํ, อุทาหุ อเหตุกนฺติ ยถา อเหตุกภาวาปโนฺน สํสยนากาโร คหิโต, เอวํ วิสมเหตุกภาวาปโนฺนปิ สํสยนากาโร คหิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ วิสมเหตุโนปิ ปรมตฺถโต ภูตสฺส อเหตุกภาวโตฯ วิสมเหตุวาโทหิปิ ปเรหิ ปริกปฺปิตมตฺตตาย สภาวนิยติยทิจฺฉาทิวาเทหิ สมานโยคกฺขโมติฯ **นิโรธธมฺมํ โนสฺสู**ติ อิมินา ยถา อนิจฺจํ นุ โข อิทํ ภูตํ, อุทาหุ นิจฺจนฺติ อนิจฺจตํ ปฏิจฺจ สํสยนากาโร คหิโต, เอวํ ทุกฺขํ นุ โข, อุทาหุ น ทุกฺขํ, อนตฺตา นุ โข, อุทาหุ น อนตฺตาติปิ สํสยนากาโร คหิโตเยวาติ ทฏฺฐพฺพํ อนิจฺจสฺส ทุกฺขภาวาทิอวสฺสํภาวโต, นิเจฺจ จ ตทุภยาภาวโตฯ **ยาถาวสรสลกฺขณโต**ติ อวิปรีตสรสโต สลกฺขณโต จ, กิจฺจโต เจว สภาวโต จาติ อโตฺถฯ วิปสฺสนาย อธิฏฺฐานภูตาปิ ปญฺญา วิปสฺสนา เอวาติ วุตฺตํ **“วิปสฺสนาปญฺญายา”**ติฯ **สรสโต**ติ จ สภาวโตฯ **สลกฺขณโต**ติ สามญฺญลกฺขณโตฯ เตนาห **“วิปสฺสนาปญฺญาย สมฺมา ปสฺสนฺตสฺสา”**ติฯ **วุตฺตนเยเนวา**ติ ‘‘ยาถาวสรสลกฺขณโต’’ติ วุตฺตนเยเนวฯ **เย เย**ติ ตสฺสํ ปริสายํ เย เย ภิกฺขูฯ **สเลฺลกฺขสุ**นฺติ สมฺมเทว อุปธาเรสุํฯ

เตหีติ เตหิ ภิกฺขูหิฯ **ตตฺถา**ติ ติสฺสํ วิปสฺสนาปญฺญายํฯ **นิตฺตณฺหภาว**นฺติ ตณฺหาภาวํ ‘‘เอตํ มม’’นฺติ ตณฺหาคฺคาหสฺส ปหีนตํฯ เอเตนปิ ภควา ‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ธเมฺมสุปิ ตณฺหา

ปหานเมว วเณฺณมิ, สาติ ปน โมฆปุริโส อตฺตภาเวปิ ตณฺหาสํวทฺธนึ วิปรีตทิฏฺฐึ ปคฺคยฺห ติฏฺฐตี''ติ สาติํ นิคฺคณฺหาติฯ **สภาวทสฺสเนนา**ติ ธมฺมานํ อวิปรีตสภาวทสฺสเนนฯ **ปจฺจยทสฺสเนนา**ติ การณทสฺสเนน อนวเสสโต เหตุโน ปจฺจยสฺส จ ทสฺสเนนฯ **อลฺลีเยถา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน นิสฺสเยถฯ เตนาห **''ตณฺหาทิฏฺฐีหี''**ติฯ **เกลาเยถา**ติ ปริหรณเกฬิยา ปริหเรยฺยาถฯ เตนาห **''กีฬมานา วิหเรยฺยาถา''**ติฯ **ธนํ วิย อิจฺฉนฺตา**ติ ธนํ วิย ทฺรพฺยํ วิย อิจฺฉํ ตณฺหํ ชเนนฺตาฯ เตนาห **''เคธํ อาปชฺชยฺยาถา''**ติฯ **มมตฺตํ อุปฺปาเทยฺยาถา**ติ ''มมมิท''นฺติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน อภินิเวสํ ชเนยฺยาถฯ นิกนฺติวเสนปิ คหณตฺถาย โน เทสิโต, ตสฺสวา สณฺหสุขุมสฺส วิปสฺสนาธมฺมสฺส คหณํ นาม นิกนฺติยา เอว สิยา, น โอฬาริกตณฺหายาติ วุตฺตํ **''นิกนฺติวเสนา''**ติฯ

๔๐๒. ปฏิจฺจ เอตสฺมา ผลํ เอตีติ **ปจฺจโย,** สโพฺพ การณวิเสโสติ อาห **''ขนฺธานํ ปจฺจยํ ทเสฺสนฺต''**ติฯ ยาว อวิชฺชา หิ สโพฺพ เนสํ การณวิเสโส อิธ ทสฺสิโตฯ ปุน อาทิโต ปฏฺฐาย ยาว ปริโยสานา, อนฺตโต ปฏฺฐาย ยาว อาทีติ อนุโลมโต ปฏิโลมโต จ วฏฺฏวิวฏฺฏทสฺสนวเสน นานานเยหิ ปฏิจฺจสมุปฺปาโท ทสฺสิโต, นิจฺจคฺคาหสฺส นิมิตฺตภูโต กิเลโสปิ อิธ นตฺถีติ ทีเปติฯ **ตมฺปิ วุตฺตตฺถเมวา**ติ ตมฺปิ ''อิเม จ, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อาหารา''ติอาทิ ยาว ''ตณฺหาปภวา''ติ ปาฬิปทํ, ตาว วุตฺตตฺถเมว **สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตวณฺณนายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๙)ฯ เสสํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกถาภาวโต **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๕๗๐) **วิตฺถาริตาวา**ติ อิมินาว สงฺคหิตํฯ

๔๐๔. **อิมสฺมิํ สติ อิทํ โหตี**ติอาทีสุ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรมตฺถทีปนิยํ **อุทานฏฺฐกถายํ** (อุทา. อฏฺฐ. ๑) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

๔๐๗. **ปฏิธาวนา**ติ ปฏิสรณํ, ปุเพฺพ อตฺตโน อาคตํ อตีตํ อทฺธานํ อุทฺทิสฺส ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปฏิคมนนฺติ อโตฺถฯ นนุ วิจิกิจฺฉาวเสน ปาฬิยํ ปฏิธาวนา อาคตาติ? สจฺจํ อาคตา, สา ปน ตณฺหาทิฏฺฐิเหตุกาติ ''ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา''ติ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ ยถาธิคเต ญาณทสฺสเนฯ

นิจฺจลภาวนฺติ สุปฺปติฏฺฐิตภาวํ, ติตฺถิยวาทวาเตหิ อกมฺปิยภาวญฺจฯ **ครู**ติ ครุคุณยุโตฺตฯ **ภาริโก** ปาสาณจฺฉตฺตสทิโสฯ **อกามา อนฺวตฺติตโพฺพ**ติ สทฺธามตฺตเกเนว อนฺวตฺตนมาห, น อเวจฺจปฺปสาเทนฯ **กิจฺจ**นฺติ สตฺถุกิจฺจํฯ **พฺราหฺมณาน**นฺติ ชาติมนฺตพฺราหฺมณานํฯ **วตสมาทานานี**ติ มควตาทิวตสมาทานานิฯ **ทิฏฺฐิกุตูหลานี**ติ ตํตํทิฏฺฐิคฺคาหวเสน ''อิทํ สจฺจํ, อิทํ สจฺจ''นฺติอาทินา คเหตพฺพกุตูหลานิฯ **เอวํ นิสฺสฏฺฐานี**ติ ยถา มยา ตุมฺหากํ โอวาโท ทิโนฺน, เอวํ นิสฺสฏฺฐานิ วตาทีนิ ตํ อติกฺกมิตฺวา กิํ คเณฺหยฺยาถฯ **สยํ ญาเณน ญาต**นฺติ ปรเนยฺยตํ มุญฺจิตฺวา อตฺตโน เอว ญาเณน ยาถาวโต ญาตํฯ เอวํภูตญฺจ สยํ ปจฺจกฺขโต ทิฏฺฐํ นาม โหตีติ อาห **''สยํ ปญฺญาจกฺขุนา ทิฏฺฐ''**นฺติฯ **สยํ วิภาวิต**นฺติ เตหิ ภิกฺขูหิ ตสฺส อตฺถสฺส ปจฺจตฺตํ วิภูตภาวํ อาปาทิตํฯ **อุปนีตา**ติ อุปกฺกเมน ธมฺมเทสนานุสาเรน นีตาฯ **มยา**ติ กตฺตริ กรณวจนํฯ **ธเมฺมนา**ติ การเณนฯ **เอตํ วจน**นฺติ เอตํ ''สนฺทิฏฺฐิโก''ติอาทิวจนํฯ

๔๐๘. **ตํ** สโมฺมหฏฺฐานํ **อสฺส** โลกสฺสฯ **สโมธาเนนา**ติ สมาคเมนฯ คพฺภติ อตฺตภาวภาเวน วตฺตตีติ **คโพฺภ,** กลลาทิอวโตฺถ ธมฺมปพโนฺธ, ตนฺนิสฺสิตตฺตา ปน สตฺตสนฺตาโน ''คโพฺภ''ติ วุโตฺต ยถา ''มญฺจา อุกฺกุฏฺฐิํ กโรนฺตี''ติฯ ตนฺนิสฺสยภาวโต มาตุกุจฺฉิ ''คโพฺภ''ติ เวทิตโพฺพ, คโพฺภ วิยาติ วาฯ ยถา หิ นิวาสฏฺฐานตาย สตฺตานํ โอวรโก ''คโพฺภ''ติ วุจฺจติ, เอวํ คพฺภเสยฺยกานํ ยาว อภิชาติ นิวาสฏฺฐานตาย มาตุกุจฺฉิ ''คโพฺภ''ติ วุโตฺตติฯ

ยเมกรตฺตินฺติ ยสฺสํ เอกรตฺติยํฯ ภุมฺมเตฺถ หิ อิทํ อุปโยควจนํ, อจฺจนฺตสํโยเค วาฯ **ปฐม**นฺติ สพฺพปฐมํ ปฏิสนฺธิกฺขเณฯ **คเพฺภ**ติ มาตุกุจฺฉิยํฯ **มาณโว**ติ สโตฺตฯ เยภุเยฺยน สตฺตา รตฺติยํ ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺตีติ รตฺติคฺคหณํฯ **อพฺภุฏฺฐิโตวา**ติ อุฏฺฐิตอโพฺภ วิย, อภิมุขภาเวน วา อุฏฺฐิโต เอว มรณสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **โส ยาตี**ติ โส มาณโว ยาติ ปฐมกฺขณโต ปฏฺฐาย คจฺฉเตวฯ **ส คจฺฉํ น นิวตฺตตี**ติ โส เอวํ คจฺฉโนฺต ขณมตฺตมฺปิ น นิวตฺตติ, อญฺญทตฺถุ มรณเมว อุปคจฺฉตีติ คาถาย อโตฺถฯ

อุตฺสมยํ สนฺธาย วุตฺตํ, น โลกสมญฺญาตรชสฺส ลคฺคนทิวสมตฺตํฯ อิทานิ วุตฺตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **"มาตุคามสฺส กิร ยสฺมิ"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **ตตฺถา**ติ ตสฺมิํ คพฺภาสเยฯ **สณฺฐหิตฺวา**ติ นิพฺพตฺติตฺวาฯ **ภิชฺชิตฺวา**ติ อคฺคหิตคพฺภา เอว ภินฺนา หุตฺวาฯ อยญฺหิ ตสฺสา สภาโวฯ **วตฺถุ สุทฺธํ โหตี**ติ ปคฺฆริตโลหิตตฺตา อนามยตฺตา จ คพฺภาสโย สุโทฺธ โหติฯ สุทฺธวตฺถุตฺตา ตโต ปรํ กติปยทิวสานิ **เขตฺตเมว โหติ** คพฺภสณฺฐหนสฺส ปริตฺตสฺส โลหิตเลสสฺส วิชฺชมานตฺตาฯ สมฺภวสฺส ปน กถํ สพฺภาโวติ อาห **"ตสฺมิํ สมเย"**ติอาทิฯ อิตฺถิสนฺตาเนปิ สุกฺกธาตุ ลพฺภเตวฯ เตนาห **"องฺคปรามสเนนปิ ทารโก นิพฺพตฺตติเยวา"**ติฯ ยถา ปาริกาย นาภิปรามสเนน สามสฺส โพธิสตฺตสฺส, ทิฏฺฐมงฺคลิกาย นาภิปรามสเนน มณฺฑพฺยสฺส นิพฺพตฺติฯ **คนฺธโพฺพ**ติ คนฺธนโต อุปฺปชฺชนคติยา นิมิตฺตุปฏฺฐาปเนน สูจนโต คโนฺธติ ลทฺธนาเมน ภวคามิกมฺมุนา อพฺพติ ปวตฺตตีติ **คนฺธโพฺพ,** ตตฺถ อุปฺปชฺชนกสโตฺตฯ เตนาห **"ตตฺรูปคสโตฺต"**ติฯ **กมฺมยนฺตยนฺติโต**ติ ตตฺรูปปตฺติอาวเหน กมฺมสงฺขาเตน เปลฺลนกยเนฺตน ตถตฺตาย เปลฺลิโต อุปนีโตฯ **มหเนฺตน ชีวิตสํสเยนา**ติ วิชายนปริกฺกิเลเสน "ชีวิสฺสามิ โข, น นุ โข ชีวิสฺสามิ อหํ วา, ปุโตฺต วา เม"ติ เอวํ ปวเตฺตน ชีวิตสํสเยน วิปุเลน ครุตเรน สํสเยนฯ **ตํ ฐาน**นฺติ ถนปฺปเทสมาหฯ กีฬนฺติ เตนาติ กีฬนํ, กีฬนเมว **กีฬนกํ**ฯ

๔๐๙. **สารชฺชตี**ติ สารตฺตจิโตฺต โหติฯ **พฺยาปชฺชตี**ติ พฺยาปนฺนจิโตฺต โหติฯ **กาเย** เกสาทิทฺวตฺติํสาสุจิสมุทาเย ตํสภาวารมฺมณา **สติ กายสติฯ อนุปฏฺฐเปตฺวา**ติ อนุปฺปาเทตฺวา, ยถาสภาวโต กายํ อนุปธาเรตฺวาติ อโตฺถฯ **ปริตฺตเจตโส**ติ กิเลเสหิ ปริโต ขณฺฑิตจิโตฺตฯ เตนาห **"อกุสลจิโตฺต"**ติฯ **เอเต** อกุสลธมฺมาฯ **นิรุชฺฌนฺตี**ติ นิโรธํ ปตฺตา โหนฺติฯ **ตณฺหาวเสน อภินนฺทตี**ติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน อภิมุขํ หุตฺวา นนฺทติฯ **อภิวทตี**ติ ตณฺหาวเสน ตํ ตํ อารมฺมณํ อภินิวิสฺส วทติฯ **อโชฺฌสายา**ติ อนญฺญสาธารณํ วิย อารมฺมณํ ตณฺหาวเสน อนุปวิสิตฺวาฯ เตนาห **"คิลิตฺวา ปรินิฏฺฐเปตฺวา"**ติฯ **ทุกฺขํ กถํ อภินนฺทตี**ติ เอตฺถ ทุกฺขเหตุกํ อภินนฺทโนฺต ทุกฺขํ อภินนฺทติ นามาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน ยาวตา ยสฺส ทุเกฺขทิฏฺฐิตณฺหา อภินนฺทนา อปฺปหีนา, ตาวตายํ ทุกฺขํ อภินนฺทติ นามาติ ทเสฺสตุํ **"อหํ ทุกฺขิโต มม ทุกฺขนฺติ คณฺหโนฺต อภินนฺทติ นามา"**ติ วุตฺตํฯ เตน คาหทฺวยเหตุกา ตตฺถ อภินนฺทนาติ ทเสฺสติฯ **ปุน เอกวาร**นฺติ ปุนปิ เอกวารํฯ ผลเหตุสนฺธิเหตุผลสนฺธิวเสน **ทฺวิสนฺธี**ฯ "คพฺภสฺสาวกฺกนฺติ โหตี"ติอาทินา อตฺถโต สรูปโต จ เอตรหิ ผลสเงฺขปสฺสฯ **สรูเปเนว** จ อิตรทฺวยสฺส เทสิตตฺตา อาห **"ติสเงฺขป"**นฺติฯ

๔๑๐-๔๑๔. สมถยานิกสฺส ภิกฺขุโน เวทนามุเขน สเงฺขเปเนว ยาว อรหตฺตา กมฺมฏฺฐานํ อิธ กถิตนฺติ อาห **"สํขิเตฺตน ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติํ ธาเรถา"**ติฯ "อิมํ ตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติ"นฺติ จ ภควา ยถาเทสิตํ เทสนํ อโวจาติ วุตฺตํ **"อิมํ...เป.... วิมุตฺติเทสน"**นฺติ ฯ ยทิ เอวํ กถํ เทสนา วิมุตฺตีติ อาห **"เทสนา หิ...เป.... วิมุตฺตีติ วุตฺตา"**ติฯ ยสฺสา ตณฺหายวเสน สาติ ภิกฺขุ สสฺสตคฺคาหมหาสงฺฆาฏปฏิมุโกฺก, สา สพฺพพุทฺธานํ เทสนา หตฺถาวลมฺพมาเนปิ ทุรุคฺฆาฏิยา ชาตาติ อาห **"มหาตณฺหาชาลตณฺหาสงฺฆาฏปฏิมุกฺก"**นฺติฯ **มหา**

ตณฺหาชาเลติ มหนฺต ตณฺหาชเฏฯ **ตณฺหาสงฺฆาเฏ**ติ ตณฺหาย สงฺฆาเฏฯ ตถาภูโต จ ตสฺส อพฺภนฺตเร กโต นาม โหตีติ อาห **"อนุปวิโฏฺฐ อโนฺตคโธ"**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาตณฺหาสงฺขยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. มหาอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนา

๔๑๕. ชานปทิโนติ ชนปทวโนฺต, ชนปทสฺส วา อิสฺสรา ราชกุมารา โคตฺตวเสน **องฺคา นาม**ฯ เตสํ นิวาโส ยทิ เอโก ชนปโท , กถํ พหุวจนนฺติ อาห **"รุฬฺหีสเทฺทนา"**ติฯ อกฺขรจินฺตกา หิ อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยุเตฺต วิย สลิงฺควจนานิ (ปาณินิ ๑.๒.๕๑) อิจฺฉนฺติฯ อยเมตฺถ รุฬฺหี ยถา ''กุรูสุ วิหรติ, มเลฺลสุ วิหรตี''ติ จฯ ตพฺพิเสสเน ปน ชนปทสเทฺท ชาติสเทฺท เอกวจนเมวฯ เตนาห **"อเงฺคสุ ชนปเท"**ติฯ อสฺสา วุจฺจนฺติ ปาสาณานิ, ตานิ สุนฺทรานิ ตตฺถ สนฺตีติ **"อสฺสปุร"**นฺติ โส นิคโม วุโตฺตติ เกจิฯ อปเร ปน อาชานีโย อโสฺส รโญฺญ ตตฺถ คหณํ อุปคโตติ **"อสฺสปุร"**นฺติ วุโตฺตติ วทนฺติฯ กึ เตหิ, นามเมตํ ตสฺส นิคมสฺสฯ ยสฺมา ปน ตตฺถ ภควโต นิพทฺธวสนฏฺฐานํ กิญฺจิ นาโหสิ, ตสฺมา **"ตํ โคจรคามํ กตฺวา วิหรติ"**เจฺจว วุตฺตํฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ''อสฺสปุรํ นาม องฺคานํ นิคโม''ติ โคจรคามกิตฺตนเมว กตํฯ

เอวรูเปน สีเลนาติอาทีสุ สีลคฺคหเณน วาริตฺตสีลมาหฯ เตน สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีเวทเสฺสติฯ อาจารคฺคหเณน จาริตฺตสีลํฯ เตน ปริสุทฺธํ กายวจีสมาจารํฯ ปฏิปตฺติคฺคหเณน สมถวิปสฺสนามคฺคผลสงฺคหํ สมฺมาปฏิปตฺตึฯ **ลชฺชิโน**ติ อิมินา ยถาวุตฺตสีลาจารมูลการณํฯ **เปสลา**ติ อิมินา ปาริสุทฺธึฯ **อุฬารคุณา**ติ อิมินา ปฏิปตฺติยา ปาริปูรึฯ **ภิกฺขุสงฺฆเสฺสว วณฺณํ กเถนฺตี**ติ อิทํ เตสํ อุปาสกานํ เยภุเยฺยน ภิกฺขูนํ คุณกิตฺตนปสุตตาย วุตฺตํฯ เต ปน สทฺธเมฺมปิ สมฺมาสมฺพุเทฺธปิ อภิปฺปสนฺนา เอวฯ เตนาห **"พุทฺธมามกา ธมฺมมามกา"**ติฯ วตฺถุตฺตเย หิ เอกสฺมึ อภิปฺปสนฺนา อิตรทฺวเย อภิปฺปสนฺนา เอว ตทวินาภาวโตฯ **ปิณฺฑปาตาปจายเน**ติ ลกฺขณวจนเมตํ ยถา ''กาเกหิ สปฺปิ รกฺขิตพฺพ''นฺติ, ตสฺมา ปจฺจยปฏิปูชเนติ วุตฺตํ โหติฯ ปจฺจยทายกานญฺหิ การสฺส อตฺตโน สมฺมาปฏิปตฺติยา มหปฺผลภาวสฺส กรณํ อิธ ''ปิณฺฑปาตาปจายน''นฺติ อธิเปฺปตํฯ

สมณกรณาติ สมณภาวกรา, สมณภาวสฺส การกาติ อโตฺถฯ เต ปน เอกนฺตโต อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทิตา วฑฺฒิตา จ โหนฺตีติ อาห **"สมาทาย ปริปูริตา"**ติฯ **สมณ**คฺคหณเญฺจตฺถ สมณวเสน, น สามญฺญมเตฺตนาติ อาห **"สมิตปาปสมณ"**นฺติฯ **พฺราหฺมณกรณา**ติ เอตฺถาปิ วุตฺตนเยเนวโตฺถ เวทิตโพฺพฯ พฺยญฺชนโต เอว จายํ เภโท, ยทิทํ สมณพฺราหฺมณาติ , น อตฺถโตฯ **สมเณน กตฺตพฺพธมฺมา**ติ สมณธเมฺม ฐิเตน สมฺปาเทตพฺพธมฺมาฯ โย หิ เหฏฺฐิมสิกฺขาสงฺขาตสมณภาเว สุปฺปติฏฺฐิโต, เตน เย อุปริสิกฺขาสงฺขาตสมณภาวา สมฺปาเทตพฺพา, เตสํ วเสเนว วุตฺตสมเณน กตฺตพฺพธมฺมา วุตฺตาติฯ ตถา หิ เตสํ สมณภาวาวหตํ สนฺธายาห **"เตปิ จ สมณกรณา โหนฺติเยวา"**ติฯ **อิธ ปนา**ติ มหาอสฺสปุเรฯ **หิโรตฺตปฺปาทิวเสน เทสนา วิตฺถาริตา**ติ หิโรตฺตปฺป-ปริสุทฺธกายวจีมโนสมาจาราชีวอินฺทฺริยสํวร-โภชเนมตฺตญฺญุต- ชาคริยานุโยคสติสมฺปชญฺญ-ฌานวิชฺชาวเสน สมณกรณธมฺมเทสนา วิตฺถารโต เทสิตา, น ติกนิปาเต วิย สเงฺขปโตฯ **ผล**คฺคหเณเนว วิปากผลํ คหิตํ, ตํ ปน อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน จตุพฺพิธํ สามญฺญผลํ ทฏฺฐพฺพํฯ **อานิสํส**คฺคหเณน ปิยมนาปตาทิอุทฺรโยฯ **ตเสฺสว อโตฺถ**ติ ตเสฺสว อวญฺจาปทเสฺสว อตฺถนิเทฺทโสฯ **"ยสฺสา หี"**ติอาทินา พฺยติเรกวเสน อตฺถํ วทติฯ **เอตฺตเกน ฐาเนนา**ติ เอตฺตเกน ปาฬิปเทเสนฯ **หิโรตฺตปฺปาทีนํ** อุปริ ปาฬิยํ วุจฺจมานานํ สมณกรณ**ธมฺมานํฯ วณฺณํ กเถสี**ติ คุณํ อานิสํสํ อภาสิฯ **สติปฏฺฐาเน วุตฺตน**

เยนาติ ‘‘อปิจ วณฺณภณนเมต’’นฺติอาทินา **สติปฏฺฐานวณฺณนายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๐๖) วุตฺตนเยนฯ

๔๑๖. **ยํ หิรียตี**ติ เยน ธมฺเมน เหตุภูเตน วา ชิคุจฺฉติฯ กรเณ เหตํ ปจฺจตฺตวจนํฯ **ยนฺ**ติ วา ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺโต, ธโมฺมติ อโตฺถฯ **หิรียิตเพฺพนา**ติ อุปโยคเตฺถ กรณวจนํ, หิรียิตพฺพยุตฺตกํ กายทุจฺจริตาทินฺติ อโตฺถฯ **โอตฺตปฺปิตเพฺพนา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อชฺฌตฺตํ นิยกชฺฌตฺตํ ชาติอาทิ สมุฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานา หิรี,** พหิทฺธา อตฺตโต พหิภูโต ปรสโตฺต สมุฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **พหิทฺธาสมุฏฺฐานํ โอตฺตปฺปํ**ฯ อตฺตาธิปติโต อาคตา **อตฺตาธิปเตยฺยา,** อตฺตานํ อธิปตึ กตฺวา ปวตฺตาฯ **ลชฺชาสภาวสณฺฐิตา**ติ ปาปชิคุจฺฉนสภาวฏฺฐายินีฯ สปฺปติสฺสวลกฺขณตฺตา ครุนา กิสฺมิญฺจิ วุเตฺต คารววเสน ปติสฺสวนํ ปติสฺสโว, สห ปติสฺสเวนาติ **สปฺปติสฺสวํ,** ปติสฺสวภูตํ ตํสภาวญฺจ ยํ กิญฺจิ คารวํฯ ชาติอาทิมหตฺตตาปจฺจเวกฺขเณน อุปฺปชฺชมานา จ หิรี ตตฺถ คารววเสน ปวตฺตตีติ สปฺปติสฺสวลกฺขณาติ วุจฺจติฯ **ภยสภาวสณฺฐิต**นฺติ ปาปโต ภายนสภาวฏฺฐายี, วชฺชภีรุกภยทสฺสาวิลกฺขณตฺตา วชฺชํ ภายติ ตํ ภยโต ปสฺสตีติ **วชฺชภีรุกภยทสฺสาวี,** เอวํสภาวํ โอตฺตปฺปํฯ อชฺฌตฺตสมุฏฺฐานาทิตา จ หิโรตฺตปฺปานํ ตตฺถ ตตฺถ ปากฏภาเวเนว วุจฺจติ, น ปเรสํ กทาจิ อญฺญมญฺญวิปฺปโยคาฯ น หิ ลชฺชนํ นิพฺภยํ, ปาปภยํ วา อลชฺชนํ โหตีติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, วิตฺถาโร ปน **อฏฺฐสาลินิยํ** (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑.พลราสิวณฺณนา) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ โลกมริยาทสฺส ปาลนโต **โลกปาลธมฺมา นามฯ สุกฺกา**ติ โอทาตา ปภสฺสรภาวการกา, สุกฺกาภิชาติเหตุตาย **วา สุกฺกาฯ สเมฺภท**นฺติ อาจารมริยาทาสงฺกรํฯ เทวภาวาวหา ธมฺมาติ **เทวธมฺมา**ฯ

สุกฺกธมฺมสมาหิตาติ ยถาวุตฺตสุกฺกธมฺมสมงฺคิโนฯ **สโนฺต**ติ วูปสนฺตโทสาฯ **สปฺปุริสา**ติ สนฺตชนาฯ สปรหิตสาธกา หิ สาธโวฯ

อวยววินิมุตฺตสฺส สมุทายสฺส อภาวโต, อวยเวน จ สมุทายสฺส อปทิสิตพฺพโต โอวาทูปสมฺปทาวหโอวาเทกเทโส **โอวาทูปสมฺปทา**ติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ อสฺสปุเรฯ **เอเต** หิโรตฺตปฺปธมฺมาฯ **สมณธมฺมา นามาติ ทสฺสิตา** มูลภูตสมณภาวกรา ธมฺมาติ กตฺวาฯ ตถา หิ เตสํ อาทิโต คหณํฯ

ยสฺส อธิคเมน นิปฺปริยายโต สมณา นาม โหนฺติ, โส อริยมโคฺค ‘‘สมณสฺส กมฺมํ ปฏิปทา’’ติ กตฺวา สามญฺญํ, ตสฺส ปน ผลภาวโต, อารมฺมณกรณวเสน อรณียโต ผลนิพฺพานานิ **สามญฺญโตฺถ**ฯ ราคํ เขเปตีติ **ราคกฺขโย,** อริยมโคฺคฯ ราโค ขียติ เอตฺถาติ **ราคกฺขโย,** นิพฺพานํฯ ผลํ ปน การณูปจาเรน **ราคกฺขโย** ทฏฺฐโพฺพฯ **โทสกฺขโย โมหกฺขโย**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ สามญฺญภูโต อโตฺถ **สามญฺญโตฺถ,** มโคฺค, สามญฺญสฺส อโตฺถติ **สามญฺญโตฺถ,** ผลนฺติ อาห **‘‘มคฺคมฺปิ ผลมฺปิ เอกโต กตฺวา สามญฺญโตฺถ กถิโต’’**ติฯ ตยิทํ อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน วุตฺตํฯ สีลาทิปุพฺพภาคปฏิปทาปิ หิ อิธ ‘‘สามญฺญโตฺถ’’ติ คหิตาฯ เตเนวาห ‘‘สติ อุตฺตริกรณีเย’’ติฯ **ปฏิเวทยามี**ติ ปุนปฺปุนํ ญาเปมิฯ

๔๑๗. **กมฺมปถวเสเนวา**ติ อกุสลกมฺมปถภาเวเนว, ตโต ตาทิสมฺปิ อกุสลกมฺมํ ภิกฺขุสฺส กาตุํ น ยุตฺตนฺติ ทุฏฺฐุลฺลภาเวเนว ตโต โอรมตีติ อธิปฺปาโยฯ **สิกฺขาปทพเทฺธนา**ติ สิกฺขาปทปญฺญาปเนนฯ **ปาณียฆเฏ วา ปเตฺต วา กากานํ หตฺถํ วา ทณฺฑํ วา เลฑฺฑุํ วา**ติ สพฺพมิทํ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ ยตฺถ กตฺถจิ หิ ฐิตานํ อเญฺญสมฺปิ ปาณีนํ อุฏฺฐาปนาทิ สพฺพํ อนิฏฺฐกรณํ อิธ อปริสุทฺธกายสมาจารภาเวเนว สงฺคหิตนฺติฯ **อุตฺตาโน**ติ อุทฺธมุทฺธํ ตโนตีติ อุตฺตาโนฯ เอวํภูโต จ เกนจิ อนุปฺปาทภูมิยํ สญฺชาตสาลกลฺยาณีขโนฺธ วิย อุปรูปริ อุคฺ

คตฺคฺคโต ปากโฏ จ โหตีติ อาห **“อุคฺคโต ปากโฏ”**ติฯ **อนาวโฏ**ติ อนิวุโตฯ เตนาห **“อสญฺฉนฺโน”**ติ, นจฺฉาเทตพฺพตีติ อโตฺถฯ **เอกสทิโส** วิสุทฺธภาเวนฯ **อนุตฺตรนฺตเร ฉิทฺทรหิโต** ปุเพฺพนาปรํ สมฺมาปฏิปตฺติยา สนฺธาเนนฯ **สํวุโต** กายิกสฺส สํวรสฺส อนุปกฺกิเลสโตฯ เตนาห **“กิเลสานํ ทฺวารํ ปิทหเนนา”**ติฯ

๔๑๘. เอตฺถ ยถา ลหุกตรํ กากุฎฺฐาปนาทิกายกมฺมํ กายสมาจารสฺส อปริสุทฺธภาววาวหํ สเลฺลขวิโกปนโต, มิจฺฉาวิตกฺกนมตฺตญฺจ มโนสมาจารสฺส, เอวํ ยํ กิญฺจิ อนิยฺยานกถากถนมตฺตํ วจีสมาจารสฺส อปริสุทฺธภาววาวหํ สเลฺลขวิโกปนโต, น หสาธิปฺปาเยน มุสากถนนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ หสาธิปฺปาเยน หิ มุสากถนํ สิกฺขาปทพเทฺธเนว ปฏิกฺขิตฺตนฺติฯ

๔๒๐. อาชีโวปิ เอกโจฺจ กมฺมปถวเสน วาริโต ลพฺภติฯ โส ปน อติโอฬาริโก กายวจีสมาจารวาเรสุ วุตฺตนโย เอวาติ น คหิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ เย ปน ‘‘ตาทิโส ภิกฺขูนํ อโยคฺยโต น คหิโต’’ติ วทนฺติ, ตํ มิจฺฉา ตถา สติ กายวจีสมาจารวาเรปิ ตสฺส อคฺคเหตพฺพภาวาปตฺติโตฯ ‘‘ขาทถ ปิวถา’’ติ ปุจฺฉา อตฺตโน ขาทิตุกามตาทีปเนน, ปริยายกถาภาวโต ปเนสา สเลฺลขวิโกปนา ชาตาฯ

๔๒๒. อเนสนํ ปหาย ธเมฺมน สเมน ปจฺจเย ปริเยสโนฺต **ปริเยสนมตฺตญฺญู** นามฯ ทายกสฺส เทยฺยธมฺมสฺส อตฺตโน จ ปมาณญฺญุตาปฏิคฺคณฺหโนฺต **ปฏิคฺคหณมตฺตญฺญู** นามฯ โยนิโส ปจฺจเวกฺขิตฺวา ปริภุญฺชโนฺต **ปริโภคมตฺตญฺญู** นามฯ

๔๒๓. **เอกสฺมิํ โกฎฺฐาเส**ติ มชฺฌิมยามสญฺญิเต เอกสฺมิํ โกฎฺฐาเสฯ **“วาเมน ปเสฺสน เสนฺตี”**ติ เอวํ วุตฺตาฯ **ทกฺขิณปเสฺสน สยาโน นาม นตฺถิ** ทกฺขิณหตฺถสฺส สรีรคฺคหณาทิปโยคกฺขมโตฯ ปุริสวเสน เจตํ วุตฺตํฯ

เตชุสฺสทตฺตาติ อิมินา สีหสฺส อภีรุกภาวํ ทเสฺสติฯ ภีรุกา หิ เสสมิคา อตฺตโน อาสยํ ปวิสิตฺวา สนฺตาสปุพฺพกํ ยถา ตถา สยนฺติ, สีโห ปน อภีรุกภาวโต สโตการี ภิกฺขุ วิย สติํ อุปฎฺฐเปตฺวาว สยติฯ เตนาห **“เทฺว ปุริมปาเท”**ติอาทิฯ เสติ อพฺยาวฎภาเวน ปวตฺตติ เอตฺถาติ **เสยฺยา,** จตุตฺถชฺฌานเมว เสยฺยาฯ กิํ ปน ตํ จตุตฺถชฺฌานนฺติ? อานาปานจตุตฺถชฺฌานํฯ ตตฺถ หิ ฐตฺวา วิปสฺสนํ วเฑฺฒตฺวา ภควา อนุกฺกเมน อคฺคมคฺคํ อธิคโต ตถาคโต ชาโตติ เกจิ, ตยิทํ ปทฎฺฐานํ นาม น เสยฺยาฯ อปเร ปน ‘‘จตุตฺถชฺฌานสมนนฺตรา ภควา ปรินิพฺพายี’’ติ วุตฺตปทํ คเหตฺวา ‘‘โลกิยจตุตฺถชฺฌานสมาปตฺติ ตถาคตเสยฺยา’’ติ วทนฺติ, ตถา สติ ปรินิพฺพานกาลิกา ตถาคตเสยฺยาติ อาปชฺชติ, น จ ภควา จตุตฺถชฺฌานํ สมาปชฺชนพหุโล วิหาสิ, อคฺคผลฌานํ ปเนตฺถ ‘‘จตุตฺถชฺฌาน’’นฺติ อธิเปฺปตํฯ ตตฺถ ยถา สตฺตานํ นิทฺทุปคมนลกฺขณา เสยฺยา ภวงฺคจิตฺตวารวเสน โหติ, ตญฺจ เตสํ ปฐมชาติสมนฺวยํ เยภุยฺยวุตฺติกํ, เอวํ ภควโต อริยชาติสมนฺวยํ เยภุยฺยวุตฺติกํ อคฺคผลภูตํ จตุตฺถชฺฌานํ ‘‘ตถาคตเสยฺยา’’ติ เวทิตพฺพํฯ **สีหเสยฺยา**ติ เสฎฺฐเสยฺยาติ อาห **“อุตฺตมเสยฺยา”**ติฯ

๔๒๖. **วิคตนฺตานี**ติ อิณมูลานิฯ **เตสนฺ**ติ อิณมูลานํฯ **ปริยโนฺต**ติ อวเสโสฯ

ปวตฺตินิวารเณน **จตุอิริยาปถํ ฉินฺทโนฺตฯ อาพาธตี**ติ ปีเฬติฯ **ทุกฺขิโต**ติ สญฺชาตทุโกฺขฯ อปฺปํ พลํ **พลมตฺตา**ฯ อปฺปโตฺถ หิ อยํ **มตฺตา**-สโทฺท ‘‘มตฺตาสุขปริจฺจาคา’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๒๙๐) วิย, พลวโตฺถ ปน **มตฺตา**-สโทฺท อนตฺถนฺตโรฯ **เสสนฺ**ติ ‘‘ตสฺส หิ พนฺธนา มุโตฺตมฺหีติ อาวชฺชยโต ตทุภยํ โหตี’’ติอาทินา วตฺตพฺพํ สนฺธายาหฯ **สพฺพปเทสู**ติ วุตฺตาวสิเฎฺฐ

สุ สพฺพปเทสุฯ เยนกามํ ยถารุจิ คจฺฉตีติ **เยนกามํคโม**ติ อนุนาสิกโลปํ อกตฺวา นิเทฺทโสฯ ภุโช อตฺตโน ยถาสุขวินิโยโค อิโสฺส อิจฺฉิตโพฺพ เอตฺถาติ **ภุชิโสฺส,** สามิโกฯ โส ปน อปรสนฺตกตาย **"อตฺตโน สนฺตโก"**ติ วุโตฺตฯ ทุลฺลภอาปตาย กํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตาโร**ติ อาห **"นิรุทกํ ทีฆมคฺค"**นฺติฯ

วินาเสตีติ ขาทนทุพฺพินิโยชนาทีหิ ยถา อิณมูลํ กิญฺจิ น โหติ, ตถา กโรติฯ **ยมฺหิ** ราควตฺถุมฺหิฯ **โส** ปุคฺคโลฯ **เตน** ราควตฺถุนา, ปุริโส เจ อิตฺถิยา, อิตฺถี เจ ปุริเสนฯ **อิณํ วิย กามจฺฉนฺโท ทฏฺฐโพฺพ** ปีฬาสมานโตฯ

น วินฺทตีติ น ชานาติฯ **อุปทฺทเวถา**ติ สุขวิหารสฺส อุปทฺทวํ กโรถ, วิพาเธถาติ อโตฺถฯ **โรโค วิย พฺยาปาโท ทฏฺฐโพฺพ** สุขภญฺชนสมานโตฯ

นานาวิธเหตูปายาลงฺกตตาย ขนฺธายตนธาตุปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิธมฺมนีติวิจิตฺตตาย จ **วิจิตฺตนเยฯ ธมฺมสฺสวเน**ติ ธมฺมกถายํฯ กถา หิ โสตพฺพเฏฺฐน ''สวน''นฺติ วุตฺตาฯ เอวเมตฺถ สีลํ วิภตฺตํ, เอวํ ฌานาภิญฺญา, เอวํ วิปสฺสนามคฺคผลานีติ **เนว ตสฺส** ธมฺมสฺสวนสฺส **อาทิมชฺฌปริโยสานํ ชานาติฯ อุฏฺฐิเต**ติ นิฏฺฐิเตฯ **อโห การณ**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิญฺญานุรูเปน นิกฺขิตฺตสาธนวเสน คหิตการณํฯ **อโห อุปมา**ติ ตเสฺสว การณสฺส ปติฏฺฐาปนวเสน อนฺวยโต พฺยติเรกโต จ ปติฏฺฐํ อุทาหรณาทิฯ **พนฺธนาคารํ วิย ถินมิทฺธํ ทฏฺฐพฺพํ** ทุกฺขโต นิยฺยานสฺส วิพนฺธนโตฯ

ยสฺมา กุกฺกุจฺจนีวรณํ อุทฺธจฺจรหิตํ นตฺถิ, ยสฺมา วา อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ สมานกิจฺจาหารปฏิปกฺขํ, ตสฺมา กุกฺกุจฺจสฺส วิสยํ ทเสฺสโนฺต **"วินเย อปกตญฺญุนา"**ติอาทิมาหฯ ยถา หิ อุทฺธจฺจํ สตฺตสฺส อวูปสมกรํ, ตถา กุกฺกุจฺจมฺปิฯ ยถาปิ อุทฺธจฺจสฺส ญาติวิตกฺกาทิ อาหาโร, ตถา กุกฺกุจฺจสฺสปิฯ ยถา จ อุทฺธจฺจสฺส สมโถ ปฏิปโกฺข, ตถา กุกฺกุจฺจสฺสปีติฯ **ทาสพฺยํ วิย อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจํ ทฏฺฐพฺพํ** อเสริภาวาปาทนโตฯ

โสฬสวตฺถุกา วิจิกิจฺฉา อฏฺฐวตฺถุกํ วิจิกิจฺฉํ อนุปวิฏฺฐาติ อาห **"อฏฺฐสุ ฐาเนสุ วิจิกิจฺฉา"**ติฯ **วิจิกิจฺฉโนฺต**ติ สํสยโนฺตฯ **อธิมุจฺจิตฺวา**ติ ปตฺติยาเยตฺวาฯ **คณฺหิตุ**นฺติ สเทฺธยฺยวตฺถุํ ปริคฺคเหตุํฯ อภิมุขํ สปฺปนํ **อาสปฺปนํ,** ปริโต สปฺปนํ **ปริสปฺปนํ**ฯ ปททฺวเยนปิ จิตฺตสฺส อนิจฺฉนาการเมว วทติฯ เขมนฺตคามิมคฺคํ น ปริโยคาหติ เอเตนาติ **อปริโยคาหนํ,** อุสฺสงฺกิตปริสงฺกิตภาเวน ฉมฺภิตํ โหติ จิตฺตํ ยสฺส ธมฺมสฺส วเสน, โส ธโมฺม **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ วิจิกิจฺฉนาการมาหฯ เตนาห **"จิตฺตสฺส อุปฺปาทยมานา"**ติฯ **กนฺตารทฺธานมโคฺค วิยา**ติ สาสงฺกกนฺตารทฺธานมโคฺค วิย **ทฏฺฐพฺพา** อปฺปฏิปตฺติเหตุภาวโตฯ

นตฺถิ เอตฺถ อิณนฺติ อณโณ, ตสฺส ภาโว **อาณณฺยํ,** กสฺสจิ อิณสฺส อธารณํฯ **สมิทฺธกมฺมโนฺต**ติ นิปฺผนฺนชีวิกปฺปโยโคฯ ปริพุนฺธติ อุปโรเธตีติ ร-การสฺส ล-การํ กตฺวา ปลิโพโธ, อเสริวิหาโร, ตสฺส มูลํ การณนฺติ **ปลิโพธมูลํฯ ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา**ติ อสุภนิมิตฺตคฺคาหาทิเก ฉ ธเมฺม อุปฺปาเทตฺวา วเฑฺฒตฺวาฯ **ฉ ธเมฺม ภาเวตฺวา**ติ จ เมตฺตานิมิตฺตคฺคาหาทโย จ ตตฺถ ตตฺถ ฉ ธมฺมาติ วุตฺตาติ เวทิตโพฺพฯ **ปชหตี**ติ วิกฺขมฺภนวเสน ปชหติฯ เตนาห **"อาจารปณฺณตฺติอาทีนิ สิกฺขาปิยมาโน"**ติอาทิฯ **ปรวตฺถุมฺหี**ติ วิสภาควตฺถุสฺมิํ, ปรวิสเย วาฯ ปรวิสยา เหเต ภิกฺขุโน, ยทิทํ ปญฺจ กามคุณาฯ **อาณณฺยมิว กามจฺฉนฺทปฺปหานํ อาห** ปิยวตฺถุอภาวาวหโตฯ

อาจารวิปตฺติปฏิพาหกานิ สิกฺขาปทานิ **อาจารปณฺณตฺติอาทีนิ**ฯ อาโรคฺยมิว **พฺยาปาทปฺปหานํ อาห** กายจิตฺตานํ ผาสุภาววาวหโตฯ

พนฺธนา โมกฺขมิว ถินมิทฺธปฺปหานํ อาห จิตฺตสฺส นิคฺคหิตภาววาวหโตฯ

ภุชิสฺสํ วิย อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจปฺปหานํ อาห จิตฺตสฺส เสริภาววาวหโตฯ

ติณํ วิยาติ ติณมิว กตฺวาฯ **อคเณตฺวา**ติ อจินฺเตตฺวาฯ **เขมนฺตภูมึ วิย วิจิกิจฺฉาปหานํ อาห** อนุสฺสงฺกิตาปริสงฺกิตภาเวน สมฺมาปฏิปตฺติเหตุภาวโตฯ

๔๒๗. กิรียติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๕.๒๘-๒๙) คพฺภาสเย ขิปียตีติ กโร, สมฺภโว, กรโต ชาโตติ **กรโช,** มาตาเปตฺติกสมฺภโวติ อโตฺถฯ มาตุยา หิ สรีรสณฺฐาปนวเสน กรโต ชาโตติ **กรโช**ติ อปเรฯ อุภยถาปิ **กรชกาย**นฺติ จตุสนฺตติรูปมาหฯ **เตเมตี**ติ ตินฺตํ กโรติฯ โก ปเนตฺถ ตินฺตภาโวติ อาห **“เสฺนเหตี”**ติ, ปีติเสฺนเหน ปีณนํ กโรตีติ อโตฺถฯ เตนาห **“สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติสุขํ กโรตี”**ติฯ ปีติสมุฏฺฐานปณีตรูเปหิ สกลสฺส กรชกายสฺส ปริผุฏฺตาย เจตฺถ ตํสมุฏฺฐาปกปีติสุขานํ สพฺพตฺถ ปวตฺติ โชติตาฯ **ปริสเนฺทตี**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถาปิ หิ ‘‘สมนฺตโต สเนฺทติ เตเมติ เสฺนเหติ, สพฺพตฺถ ปวตฺตปีติสุขํ กโรตี’’ติอาทินา ยถารหํ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปริปูเรตี**ติ วายุนา ภสฺตํ วิย อิมํ กรชกายํ ปีติสุเขน ปูเรติฯ **สมนฺตโต ผุสตี**ติ อิมํ กรชกายํ ปีติสุเขน ผุสติฯ **สพฺพาวโต**ติ อ-การสฺส อา-กาโร กโต, สพฺพาวยววโตติ อโตฺถติ อาห **“สพฺพโกฏฺฐาสวโต”**ติ, มํสาทิสพฺพาภาควโตติ อโตฺถฯ **อผุฏํ นาม น โหติ** ปีติสุขสมุฏฺฐาเนหิ รูเปหิ สพฺพตฺถกเมว พฺยาปิตตฺตาฯ กาตุเณฺจว โยเชตุญฺจ เฉโก สเนฺนตุํ ปฏิพโลติ โยชนาฯ นฺหานียจุณฺณานํ ปริมทฺทนวเสน ปิณฺฑํ กโรเนฺตน หเตฺถน ภาชนํ นิปฺปีเฬตพฺพํ โหตีติ อาห **“สเนฺนนฺตสฺส ภิชฺชตี”**ติฯ **อนุคตา**ติ อนุปวิฏฺฐาฯ **ปริคตา**ติ ปริโต สมนฺตโต ตินฺตาฯ ตินฺตภาเวเนว สมํ อนฺตรํ พาหิรญฺจ เอติสฺสาติ **สนฺตรพาหิราฯ สพฺพตฺถกเมวา**ติ สพฺพเตฺถวฯ **น จ ปคฺฆรินี** ปมาณยุตฺตเสฺสว อุทกสฺส สิตฺตตฺตาฯ เอตฺถ จ นฺหานียปิณฺฑํ วิย กรชกาโย, ตํ เตเมตฺวา สมฺปิณฺฑิตปมาณยุตฺตอุทกํ วิย ปฐมชฺฌานสุขํ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๒๘. **เหฏฺฐา อุพฺภิชฺชิตฺวา อุคฺคจฺฉนอุทโก**ติ รหทสฺส อโธตูลธาราวเสน อุพฺภิชฺชอุฏฺฐหนอุทโกฯ **อโนฺตเยว อุพฺภิชฺชนอุทโก**ติ รหทสฺส อพฺภนฺตเรเยว ถูลธารา อหุตฺวา อุฏฺฐิตอุทกสิรามุเขหิ อุพฺภิชฺชนโกฯ **อาคมนมโคฺค**ติ นทีตฬากกนฺทรสรอาทิโต อาคมนมโคฺคฯ

๔๒๙. อุปฺปลคจฺฉานิ เอตฺถ สนฺตีติ **อุปฺปลินี** (อ. นิ. ฏี. ๓.๕.๒๘-๒๙), วาริฯ **อยเมตฺถ วินิจฺฉโย,** ตถา หิ โลเก รตฺตกฺขิโก ‘‘ปุณฺฑรีกโกฺข’’ติ วุจฺจติฯ เกจิ ปน ‘‘รตฺตํ ปทุมํ, เสตํ ปุณฺฑรีก’’นฺติ วทนฺติฯ อุปฺปลาทีนิ วิย กรชกาโย, อุทกํ วิย ตติยชฺฌานสุขนฺติ อยมฺปิ อโตฺถ **“ปุริมนเยนา”**ติ อติเทเสเนว วิภาวิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๓๐. **นิรุปกฺกิเลสเฏฺฐนา**ติ รโชชลฺลาทินา อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย อมลีนภาเวนฯ อมลีนมฺปิ กิญฺจิ วตฺถุ ปภสฺสรสภาวํ โหตีติ วุตฺตํ **“ปภสฺสรเฏฺฐนา”**ติฯ **อุตุผรณ**นฺติ อุณฺหอุตุผรณํฯ สพฺพตฺถกเมว ฌานสุเขน ผุโฏฺฐ กรชกาโย ยถา อุตุนา ผุฏฺฐวตฺถสทิโสติ อาห **“วตฺถํ วิย กรชกาโย”**ติฯ **ตสฺมา**ติ ‘‘วตฺถํ วิยา’’ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ เหตุภาเวน ปจฺจามสติ, กรชกายสฺส วตฺถสทิสตฺตา จตุตฺถชฺฌานสุขสฺส จ อุตุผรณสทิสตฺตาติ อโตฺถฯ สนฺตสภาวตฺตา ญาณุตฺตรตฺตา เจตฺถ อุเปกฺขาปิ สุเข สงฺคหิตาติ จตุตฺถชฺฌาเนปิ สุขคฺคหณํ กตํฯ ‘‘ปริสุทฺ

ธน ปริโยทาเตน ผริตฺวา นิสิโนฺน โหตี’’ติ วจนโต จตุตฺถชฺฌานจิตฺตสฺส วตฺถสทิสตา วุตฺตาฯ จตุตฺถชฺฌานสมุฏฺฐานรูเปหิ ภิกฺขุโน กายสฺส ผุฏฺภาวํ สนฺธาย **“ตํสมุฏฺฐานรูปํ อุตุผรณํ วิยา”**ติ วุตฺตํฯ ปุริสสฺส กาโย วิย ภิกฺขุโน กรชกาโยติ อยํ ปนโตฺถ ปากโฏฺติ น คหิโต, คหิโต เอว วา ‘‘ยถา หิ กตฺถจิ…เป…. กาโย ผุโฏฺ โหตี’’ติ วุตฺตตฺตาฯ

๔๓๑. **ปุเพฺพนิวาสญาณอุปมาย**นฺติ ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส ทสฺสิตอุปมายํฯ **ตํทิวสํก ตกิริยา**คหณํ ปากติกสตฺตสฺสปิ เยภุเยฺยน ปากฏา โหตีติ ทสฺสนตฺถํฯ **ตํทิวสคตคามตฺตย**คฺคหเณเนว มหาภินีหาเรหิ อเญฺญสมฺปิ ปุเพฺพนิวาสญาณลาภีนํ ตีสุ ภเวสุ กตา กิริยา เยภุเยฺยน ปากฏา โหตีติ ทีปิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๔๓๒. **สมฺมุขทฺวารา**ติ อญฺญมญฺญสฺส อภิมุขทฺวาราฯ **อปราปรํ สญฺจรนฺต**ติ ตํตํกิจฺจวเสน อิโต จิโต จ สญฺจรเนฺตฯ **อิโต ปน เคหา…เป…. ปวิสนวเสนปี**ติ อิทํ จุตูปปาตญาณสฺส วิสยทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ **ทฺวินฺนํ เคหานํ อนฺตเร ฐตฺวา**ติ ทฺวินฺนํ เคหทฺวารานํ สมฺมุขฏฺฐานภูเต อนฺตรวีถิยํ เวมเชฺฌ ฐตฺวาฯ เตสุ หิ เอกสฺส เจ ปาจีนมุขทฺวารํ อิตรสฺส ปจฺฉิมมุขํ, ตสฺส สมฺมุขํ อุภินฺนํ อนฺตรวีถิยํ ฐิตสฺส ทกฺขิณามุขสฺส, อุตฺตรามุขสฺส วา จกฺขุมโต ปุริสสฺส ตตฺถ ปวิสนกนิกฺขมนกปุริสา ยถา สุเขเนว ปากฏา โหนฺติ, เอวํ ทิพฺพจกฺขุญาณสมงฺคิโน จวนกอุปปชฺชนกปุริสาฯ ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อเญฺญเนว ขเณน ปวิสนฺตสฺส ทสฺสนํ, อเญฺญน นิกฺขมนฺตสฺส ทสฺสนํ, เอวํ อิมสฺสปิ อเญฺญเนว ขเณน จวมานสฺส ทสฺสนํ, อเญฺญน อุปปชฺชมานสฺส ทสฺสนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ญาณสฺส ปากฏาติ อาเนตฺวา สมฺพโนฺธฯ **ตสฺสา**ติ ญาณสฺสฯ

๔๓๓. ปพฺพตสิขรํ เยภุเยฺยน สํขิตฺตํ สงฺกุจิตํ โหตีติ อิธ ปพฺพตมตฺถกํ **“ปพฺพตสเงฺขโป”**ติ วุตฺตํ, ปพฺพตปริยาปโนฺน วา ปเทโส **ปพฺพตสเงฺขโปฯ อนาวิโล**ติ อกาลุโสฺสฯ สาจสฺส อนาวิลตา กทฺทมาภาเวน โหตีติ อาห **“นิกฺกทฺทโม”**ติฯ **ฐิตาสุปิ นิสินฺนาสุปิ** คาวีสุฯ **วิชฺชมานาสู**ติ ลพฺภมานาสุฯ **อิตรา** ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ **จรนฺตีติ วุจฺจนฺติ** สหจรณญาเยนฯ **ติฏฺฐนฺตเมว,** น กทาจิปิ จรนฺตํฯ **ทฺวย**นฺติ สิปฺปิสมฺมุกํ มจฺฉคุมฺพนฺติ อิมํ อุภยํ **ติฏฺฐนฺตนฺติ วุตฺตํ,** จรนฺตมฺปีติ อธิปฺปาโยฯ กึ วา อิมาย สหจริยาย, ยถาลาภคฺคหณํ ปเนตฺถ ทฏฺฐพฺพํฯ สกฺขรกถลสฺส หิ วเสน ‘‘ติฏฺฐนฺต’’นฺติ, สิปฺปิสมฺพุกสฺส มจฺฉคุมฺพสฺส จ วเสน ‘‘ติฏฺฐนฺตมฺปิ, จรนฺตมฺปี’’ติ โยชนา กาตพฺพาฯ

๔๓๔. ***ภิกฺขู***ติ ภินฺนกิเลโสติ ภิกฺขุฯ โส หิ ปรมตฺถโต สมโณตินามโกฯ ตตฺถ อริยมเคฺคน สพฺพโส ปาปานํ สมิตาวีติ **สมโณ**ฯ เตนาห **“สมิตปาปตฺตา”**ติฯ เสฏฺฐเฏฺฐน พฺรหฺมา วุจฺจติ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, ตโต อาคโตติ พฺรหฺมา, อริยมโคฺค, ตํ อสโมฺมหปฏิเวธวเสน อญฺญาสีติ **พฺราหฺมโณ**ฯ ตํสมงฺคิตาย หิสฺส ปาปานํ พาหิตภาโวฯ เตนาห **“พาหิตปาปตฺตา พฺราหฺมโณ”**ติฯ อฏฺฐงฺคิเกน อริยมคฺคชเลน นฺหาตวา นิโทฺธตกิเลโสติ **นฺหาตโกฯ คตตฺตา**ติ ปหานาภิสมยวเสน ปฏิวิทฺธตฺตาฯ เตนาห **“วิทิตตฺตา”**ติฯ **นิสฺสุตตฺตา**ติ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สนฺตานโต สพฺพโส นิหตตฺตาฯ เตนาห **“อปหตตฺตา”**ติ, มริยาทวเสน กิเลสานํ หึสิตตฺตา อริยมเคฺคหิ โอธิโส สพฺพโส กิเลสานํ สมุจฺฉินฺนตฺตาติ อโตฺถฯ เตนาห **“หตตฺตา”**ติฯ **อารกตฺตา**ติ สุปฺปหีนตาย วิปฺปกฏฺฐภาวโตฯ เตนาห **“ทูรีภูตตฺตา”**ติฯ อุภยมฺปิ อุภยตฺถ โยเชตพฺพํ – กิเลสานํ อารกตฺตา หตตฺตา ทูรีภูตตฺตา จ **อริโย,** ตถา **อรหนฺ**ติฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ อุตฺตานตฺถตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. จูฬอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนา

๔๓๕. **ปุริมสทิสเมวา**ติ ‘‘อสฺสปุรวาสีนํ ภิกฺขุสเงฺฆ คารวพหุมานํ นิปจฺจการญฺจ ทิสฺวา ภิกฺขู ปิณฺฑปาตาปจายเน นิโยเชนฺต อิทํ สุตฺตํ อภาสี’’ติ ปุริมสุเตฺต มหาอสฺสปุเร (ม. นิ. อฎฺฐ. ๒.๔๑๕) วุตฺตสทิสเมวฯ **สมณานํ อนุจฺฉวิกา**ติ สมณานํ สมณภาวสฺส อนุจฺฉวิกา ปติรูปาฯ **สมณานํ อนุโลมปฺปฏิปทา**ติ สมณานํ สามญฺญสงฺขาตสฺส อริยมคฺคสฺส อนุกูลปฺปฏิปทาฯ

๔๓๖. **เอเต ธมฺมา**ติ เอเต ปาฬิยํ อาคตา อภิชฺฌาพฺยาปาทาทโย ปาปธมฺมาฯ **อุปฺปชฺชมานา**ติ อุปฺปชฺชมานา เอว, ปเคว สนฺตาเน ภาวิตาฯ **มลิเน**ติ มลวเนฺต กิลิเฎฺฐฯ **มลคฺคหิเต**ติ คหิตมเล สญฺชาตมเลฯ **สมณมลา**ติ สมณานํ สมณภาวสฺส มลาฯ **ทุสฺสนฺตี**ติ วิปชฺชนฺติ วินสฺสนฺติฯ **สมณโทสา**ติ สมณานํ สมณภาวทูสนาฯ **กสเฎ**ติ อสาเรฯ **นิโรเช**ติ นิเตฺตเชฯ อยโต สุขโต อเปตาติ อปายา, นิรยาทโย, ตํ ผลํ อรหนฺติ, ตํ ปโยชนํ วา เอเตสนฺติ **อาปายิกาฯ ฐานานิ** อภิชฺฌาทโยฯ เตนาห **‘‘อปาเย’’**ติอาทิฯ การณภาเวน ทุคฺคติปริยาปนฺนาย เวทนาย หิตานีติ **ทุคฺคติเวทนิยานิ**ฯ เตน วุตฺตํ **‘‘ทุคฺคติยํ วิปากเวทนาย ปจฺจยาน’’**นฺติฯ **ติขิณํ อย**นฺติ เวกนฺตกสทิสํ สารอยํฯ **อเยนา**ติ อโยฆํสเกนฯ โกญฺจสกุณานํ กิร กุจฺฉิยํ นิวุตฺถํ ยํ กิญฺจิ ขรํ ติขิณญฺจ โหติฯ ตถา หิ เตสํ วจฺจํ อฎฺฐิมฺปิ ปาสาณมฺปิ วิลียาเปติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘โกญฺจสกุเณ ขาทาเปนฺตี’’**ติฯ ตํ กิร อยจุณฺณํ อคฺคินาปิ กิเจฺฉน ทยฺหติ, เภสชฺชพเลน ปน สุเขน ทเยฺหยฺยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘สุสิกฺขิตา จ นํ อยการา พหุหตฺถกมฺมมูลํ ลภิตฺวา กโรนฺตี’’**ติอาทิฯ **อติติขิณํ โหติ**, อญฺญตรํ อโยพนฺธนํ เผคฺคุทณฺฑํ วิย สุเขเนว ฉินฺทนฺติฯ สสพิฬารจเมฺมหิ สงฺฆฎิตเฎฺฐน **สงฺฆาฎี**ติ วุจฺจติ อาวุธปริจฺฉโทติ อาห **‘‘สงฺฆาฎิยาติ โกสิยา’’**ติฯ **ปริโยนทฺธ**นฺติ ปริโต โอนทฺธํ ฉาทิตํฯ **สมนฺตโต เวฐิตนฺติ** สพฺพโส ปิหิตํฯ

๔๓๗. **รโช**ติ อาคนฺตุกรโชฯ **ชลฺล**นฺติ สรีเร อุฎฺฐานกโลณาทิมลํฯ รโชชลฺลญฺจ วตสมาทานวเสน อนปนีตํ เอตสฺส อตฺถีติ **รโชชลฺลิโก,** ตสฺสฯ เตนาห **‘‘รโชชลฺลธาริโน’’**ติฯ **อุทกํ โอโรหนฺตสฺสา**ติอาทีนมโตฺถ มหาสีหนาทสุตฺตวณฺณนายํ วุโตฺตเยวฯ **สพฺพเมต**นฺติ อาทีสุ สพฺพโสปิ วตสมาทานวเสนาติ อธิปฺปาโยฯ ยสฺมา สพฺพเมตํ พาหิรสมยวเสเนว กถิตํ, ตสฺมา **สงฺฆาฎิกสฺสา**ติ ปิโลติกขเณฺฑหิ สงฺฆฎิตตฺตา ‘‘สงฺฆาฎี’’ติ ลทฺธนามวตฺถธาริโนติ อโตฺถฯ ตถา หิ ปาฬิยํ ‘‘สงฺฆาฎิกสฺส’’อิเจฺจว วุตฺตํ, น ‘‘ภิกฺขุโน’’ติฯ เตนาห **‘‘อิมสฺมิํ หี’’**ติอาทิฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภควตา สงฺฆาฎิกตฺตาทีนิเยว วตสมาทานานิ ปฎิกฺขิตฺตานีติ? นยทสฺสนเมตํ อเญฺญสมฺปิ ปญฺจาตปมูควตาทีนํ ตปฺปฎิเกฺขเปเนว ปสิทฺธิโตฯ อปเร ปน ภณนฺติ – ‘‘นาหํ, ภิกฺขเว, สงฺฆาฎิกสฺส สงฺฆาฎิธารณมเตฺตน สามญฺญํ วทามี’’ติ วุเตฺต ตตฺถ นิสิโนฺน โกจิ ติตฺถนฺตรลทฺธิโก อเจลกตฺตํ นุ โข กถนฺติ จิเนฺตสิ, อปเร รโชชลฺลกตฺตํ นุ โข กถนฺติ, เอวํ ตํ ตํ จิเนฺตนฺตานํ อชฺฌาสยวเสน ภควา อิมาเนว วตสมาทานานิ อิธ ปฎิกฺขิปีติฯ **สงฺฆาฎิก**นฺติ นิวาสนปารุปนวเสน สงฺฆาฎิวนฺตํฯ เตนาห **‘‘สงฺฆาฎิกํ วตฺถ’’**นฺติอาทิฯ อตฺตโน รุจิยา มิตฺตาทโย **สงฺฆาฎิกํ กเรยฺยุํ,** ปจฺฉา วิญฺญุตํ ปตฺตกาเล สงฺฆาฎิกเตฺต สมาทเปยฺยุํฯ

๔๓๘. **อตฺตานํ วิสุชฺฌนฺตํ ปสฺสติ** อภิชฺฌาทีนํ สมุทาจาราภาวโตฯ มเคฺคน อสมุจฺฉินฺนตฺตา **วิสุโทฺธติ ปน น วตฺตโพฺพฯ ปาโมชฺช**นฺติ ตรุณปีติมาหฯ ตสฺส หิ อตฺตโน สมฺมาปฎิปตฺติยา กิเลสานํ วิกฺขมฺภิตตฺตา จิตฺตสฺส วิสุทฺธตํ ปสฺสนฺตสฺส ปาโมชฺชํ ชายติ, ตํ ตุฎฺฐาการํฯ เตนาห **‘‘ตุฎฺฐากาโร’’**ติฯ **ปีตี**ติ ปสฺสทฺธิอาวหา พลวปีติฯ **นามกาโย ปสฺสมฺภตี**ติ อิ

มินา อุภยมฺปิ ปสฺสทฺธิํ วทติฯ **เวทิยตี**ติ อนุภวติ วินฺทติฯ อิทานิ เตน นีวรเณหิ จิตฺตสฺส วิโสธนตฺตํ ลทฺธนฺติ อาห **“อปฺปนาปฺปตฺตํ วิย โหตี”**ติฯ อญฺญตฺถ อุฎฺฐิตา อญฺญํ ฐานํ อุปคตาติ เอตฺตเกน อุปมาภาเวน อุจฺจนีจตาสามเญฺญน เหฎฺฐา อสทฺธมฺมานํ ปฎิปกฺขวเสน เทสนาย ปริโยสาปิตตฺตา วุตฺตํ **“ยถานุสนฺธินา”**ติฯ **มหาสีหนาทสุเตฺต มโคฺค โปกฺขรณิยา อุปมิโต** ‘‘เสยฺยถาปิ, สาริปุตฺต, โปกฺขรณี’’ติอาทิํ (ม. นิ. ๑.๑๕๔) อารภิตฺวา อุปมาสํสนฺทเน ‘‘ตถายํ ปุคฺคโล ปฎิปโนฺน, ตถา จ อิริยติ, ตญฺจ มคฺคํ สมารุโฬฺห, ยถา อาสวานํ ขยา’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๕๔) วุตฺตตฺตาฯ ยถา หิ ปุรตฺถิมาทิทิสาหิ อาคตา ปุริสา ตํ โปกฺขรณิํ อาคมฺม วิสุทฺธรูปกายา วิคตปริฬาหา จ โหนฺติ, เอวํ ขตฺติยาทิกุลโต อาคตา ตถาคตปฺปเวทิตํ ธมฺมวินยํ สาสนํ อาคมฺม วิสุทฺธนามกายา วิคตกิเลสปริฬาหา จ โหนฺติฯ ตสฺมา **สพฺพกิเลสานํ สมิตตฺตา ปรมตฺถสมโณ โหตี**ติฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬอสฺสปุรสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฎฺฐิตา จ มหายมกวคฺควณฺณนาฯ

๕. จูฬยมกวโคฺค

๑. สาเลยฺยกสุตฺตวณฺณนา

๔๓๙. มหาชนกาเย สนฺนิปติเตติ เกจิ ‘‘ปหํสนวิธึ ทเสฺสตฺวา ราชกุมารํ หาเสสฺสามา’’ติ, เกจิ ‘‘ตํ กีฬนํ ปสฺสิสฺสามา’’ติ เอวํ มหาชนสมูเห สนฺนิปติเตฯ **เทวนฏ**นฺติ ทิพฺพคนฺธพฺพํฯ **กุสลํ กุสลนฺติ วจนํ อุปาทายา**ติ ‘‘กจฺจิ กุสลํ? อาม กุสล’’นฺติ วจนปฏิวจนวเสน ปวตฺตกุสลวาทิตาย เต มนุสฺสา อาทิโต กุสลาติ สมญฺญํ ลภึสุฯ เตสํ กุสลานํ อิสฺสราติ ราชกุมารา **โกสลา**ฯ โกสเล ชาตาฯ เตสํ นิวาโสติ สพฺพํ ปุเพฺพ วุตฺตนยเมวฯ เตนาห **‘‘โส ปเทโส โกสลาติ วุจฺจตี’’**ติฯ

จาริกํ จรมาโนติ สามญฺญวจนมฺปิ ‘‘มหตา…เป.… ตทวสรี’’ติ วจนโต วิเสสํ นิวิฏฺฐเมวาติ อาห **‘‘อตุริตจาริกํ จรมาโน’’**ติฯ **มหตา**ติ คุณมหเตฺตนปิ สงฺขฺยามหเตฺตนปิ มหตาฯ ตสฺมิญฺหิ ภิกฺขุสมูเห เกจิ อธิสีลสิกฺขาวเสน สีลสมฺปนฺนา, ตถา เกจิ สีลสมาธิสมฺปนฺนา, เกจิ สีลสมาธิปญฺญาสมฺปนฺนาติ คุณมหเตฺตนปิ โส ภิกฺขุสมูโห มหาติฯ ตํ อนามสิตฺวา สงฺขฺยามหตฺตเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘สตํ วา’’**ติอาทิมาหฯ อญฺญคามปฏิพทฺธชีวิกาวเสน สโมสรนฺติ เอตฺถาติ **สโมสรณํ, คาโม** นิวาสคาโมฯ นฺติ สาลํ พฺราหฺมณคามํฯ **วิหาโร**ติ ภควโต วิหรณฏฺฐานํฯ **เอตฺถา**ติ เอตสฺมึ **สาเลยฺยกสฺเตฺตฯ อนิยมิโต**ติ อสุกสฺมึ อาราเม ปพฺพเต รุกฺขมูเล วาติ น นิยมิโต, สรูปคฺคหณวเสน น นิยมิตฺวา วุโตฺตฯ **ตสฺมา**ติ อนิยมิตตฺตาฯ อตฺถาปตฺติสิทฺธมตฺถํ ปริกปฺปนวเสน ทเสฺสโนฺต **‘‘วนสโณฺฑ ภวิสฺสตี’’**ติ อาห, อทฺธา ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ

อุปลภึสูติ (สารตฺถ. ฏี. ๑.๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; ที. นิ. ฏี. ๑.๒๕๕; อ. นิ. ฏี. ๒.๓.๖๔) สวนวเสน อุปลภึสูติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘โสตทฺวาร…เป.… ชานึสู’’**ติ อาหฯ อวธารณผลตฺตา สพฺพมฺปิ วากฺยํ อโนฺตคธาวธารณนฺติ อาห **‘‘ปทปูรณมเตฺต วา นิปาโต’’**ติฯ **อวธารณเตฺถ**ติ ปน อิมินา อิฏฺฐตฺถาวธารณตฺถํ โข-สทฺทคฺคหณนฺติ ทเสฺสติฯ ‘‘อโสฺสสุ’’นฺติ ปทํ โข-สเทฺท คหิเต เตน ผุลฺลิตมณฺฑิตวิภูสิตํ วิย โหนฺตํ ปูริตํ นาม โหติ, เตน จ ปุริมปจฺฉิมปทานิ สํสิลิฏฺฐานิ โหนฺติ, น ตสฺมึ อคฺคหิเตติ อาห **‘‘ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวา’’**ติฯ **มตฺต**-สโทฺท วิเสสนิวตฺติอโตฺถฯ เตนสฺส อนตฺถนฺตรทีปนตํ ทเสฺสติ, **เอว**-สเทฺทน ปน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาย เอกนฺติกตํฯ สาลายํ ชาตา สํวฑฺฒกา **สาเลยฺยกา** ยถา ‘‘กเตฺตยฺยกา อุเพฺภยฺยกา’’ติฯ

สมิตปาปตฺตาติ อจฺจนฺตํ อนวเสสโต สวาสนํ สมิตปาปตฺตาฯ เอวญฺหิ พาหิรกวีตราคเสกฺขาเสกฺขปาปสมนโต ภควโต ปาปสมนํ วิเสสิตํ โหติฯ อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ อิธ อนุสฺสวโตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **‘‘ขลูติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโต’’**ติฯ **อาลปนมตฺต**นฺติ ปิยาลาปวจนํฯ ปิยสมุทาหารา เหเต ‘‘โภ’’ติ วา ‘‘อาวุโส’’ติ วา ‘‘เทวานํปิยา’’ติ วาฯ **โคตฺตวเสนา**ติ เอตฺถ ตํ ตายตีติ **โคตฺตํ**ฯ โคตโมติ หิ ปวตฺตมานํ อภิธานํ พุทฺธิญฺจ เอกํสิกวิสยตาย ตายติ รกฺขตีติ **โคตมโคตฺตํ**ฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส ตานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ โส ปน อตฺถโต อญฺญกุลปรมฺปราสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อุจฺจากุลปริทีปนํ** อุทิโตทิตวิปุลขตฺติยกุลวิภาวนโตฯ สพฺพขตฺติยานญฺหิ อาทิภูตมหาสมฺมตมหาราชโต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนํ อุฬารตมํ สกฺยราชกุลํฯ **เกนจิ ปาริชุเญฺญนา**ติ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิปิ ปาริชุเญฺญน ปริหานิยา **อนภิภูโต** อนโชฺฌตฺถโฏฯ ตถา

หิ กทาจิปิ ตสฺส กุลสฺส ตาทิสปาริชุญฺญาภาโว, อภินิกฺขมนกาเล จ ตโต สมิทฺธตมภาโว โลเก ปากโฏ ปญฺญาโตติฯ **สกฺยกุลา ปพฺพชิโต**ติ อิทํ วจนํ ภควโต **สทฺธาปพฺพชิตภาวทีปนํ** วุตฺตํ มหนฺตํ ญาติปริวฏฺฏํ มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ปพฺพชิตภาวทีปนโตฯ เอตฺถ จ **สมโณ**ติ อิมินา ปริกฺขกชเนหิ ภควโต พหุมตภาโว ทสฺสิโต สมิตปาปตาทีปนโต, **โคตโม**ติ อิมินา โลกิยชเนหิ อุฬารตมกุลีนตาทีปนโตฯ

อพฺภุคฺคโตติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน, ตํโยคโต ปน ‘‘ภวนฺตํ โคตม’’นฺติ อุปโยควจนํ สามิอเตฺถปิ สมานํ อิตฺถมฺภูตโยคทีปนโต **‘‘อิตฺถมฺภูตาขฺยานเตฺถ’’**ติ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อโตฺถ’’**ติฯ **กลฺยาโณ**ติ ภทฺทโกฯ สา จสฺส กลฺยาณตา อุฬารวิสยตายาติ อาห **‘‘กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต’’**ติฯ ตํวิสยตา เหตุ สมนฺนาคโมฯ **เสโฏฺฐ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ยถา ‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐ’’นฺติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา; วิสุทฺธิ. ๑.๑๔๒; อุทา. อฏฺฐ. ๑; อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา; มหานิ. อฏฺฐ. ๕๐)ฯ ‘‘ภควา อรห’’นฺติอาทินา คุณานํ สํกิตฺตนโต สํสทฺทนโต จ กิตฺติสโทฺท วโณฺณติ อาห **‘‘กิตฺติเยวา’’**ติฯ กิตฺติปริยาโยปิ หิ สทฺท-สโทฺท ยถา ตํ ‘‘อุฬารสทฺทา อิสโย คุณวโนฺต ตปสฺสิโน’’ติฯ **ถุติโฆโส**ติ อภิตฺถวุทาหาโรฯ **อโชฺฌตฺถริตฺวา**ติ ปฏิปกฺขาภาเวน อนญฺญสาธารณตาย จ อภิภวิตฺวาฯ

โส ภควาติ โย โส สมตึส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควาติ ลทฺธนาโม, โส ภควาฯ ‘‘ภควา’’ติ หิ อิทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กต’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๑๔๙, ๑๙๘, ๒๑๐; จูฬนิ. อชิตมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒)ฯ ปรโต ปน ‘‘ภควา’’ติ คุณกิตฺตนเมวฯ เอวํ ‘‘อรห’’นฺติอาทีหิ ปเทหิ เย สเทวเก โลเก อติวิย ปญฺญาตา พุทฺธคุณา, เต นานปฺปการโต วิภาวิตาติ ทเสฺสตุํ ปเจฺจกํ อิติปิ-สโทฺท โยเชตโพฺพติ อาห **‘‘อิติปิ อรหํ, อิติปิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ...เป.... อิติปิ ภควา’’**ติฯ ‘‘อิติเปตํ ภูตํ, อิติเปตํ ตจฺฉ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖) วิย หิ อิธ **อิติ**-สโทฺท อาสนฺนปจฺจกฺขการณโตฺถ, **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ เตน เตสํ คุณานํ พหุภาวทีปนโตฯ ตานิ คุณสลฺลกฺขณการณานิ สทฺธาสมฺปนฺนานํ วิญฺญุชาติกานํ ปจฺจกฺขานิ เอวาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติอาทิฯ **ตโต วิสุทฺธิมคฺคโตฯ เตส**นฺติ ‘‘อรห’’นฺติอาทีนํฯ **วิตฺถาโร** อตฺถนิเทฺทโส **คเหตโพฺพ**ฯ ตโต เอว ตํสํวณฺณนายํ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๓๐) วุโตฺต ‘‘อารกาติ อรหํ สุวิทูรภาวโต, อารกาติ อรหํ อาสนฺนภาวโต, รหิตพฺพสฺส อภาวโต, สยญฺจ อรหิตพฺพโต, นตฺถิ เอตสฺส รโหคมนํ คตีสุ ปจฺจาชาติ, ปาสํสภาวโต วา อรห’’นฺติอาทินา ‘‘อรห’’นฺติอาทีนํ ปทานํ อโตฺถ วิตฺถารโต เวทิตโพฺพฯ

ภวนฺติ เจตฺถ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๓๐; สารตฺถ. ฏี. ๑.เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา) –

‘‘สมฺมา นปฺปฏิปชฺชนฺติ, เย นิหีนาสยา นรา;
อารกา เตหิ ภควา, ทูเร เตนารหํ มโตฯ

เย สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ, สุปฺปณีตาธิมุตฺติกา;
ภควา เตหิ อาสโนฺน, เตนาปิ อรหํ ชิโนฯ

ปาปธมฺมา รหา นาม, สาธูหิ รหิตพฺพโต;
เตสํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา, ภควา อรหํ มโตฯ

เย สจฺฉิกตสทฺธมฺมา, อริยา สุทฺธโคจรา;
น เตหิ รหิโต โหติ, นาโถ เตนารหํ มโตฯ

รโห วา คมนํ ยสฺส, สํสาเร นตฺถิ สพฺพโส;
ปหีนชาติมรโณ, อรหํ สุคโต มโตฯ

คุเณหิ สทิโส นตฺถิ, ยสฺมา โลเก สเทวเก;
ตสฺมา ปาสํสิยตฺตาปิ, อรหํ ทฺวิปทุตฺตโมฯ

อารกา มนฺทพุทฺธีนํ, อาสนฺนา จ วิชานตํ;
รหานํ สุปฺปหีนตฺตา, วิทูนมรเหยฺยโต;
ภเวสุ จ รหาภาวา, ปาสํสา อรหํ ชิโน''ติฯ

สุนฺทรนฺติ ภทฺทกํฯ ตญฺจ ปสฺสนฺตสฺส หิตสุขาวหภาเวน เวทิตพฺพนฺติ อาห **''อตฺถาวหํ สุขาวห''**นฺติฯ ตตฺถ **อตฺถาวห**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถสญฺหิตหิตาวหํฯ **สุขาวห**นฺติ ตปฺปริยาปนฺนติวิธสุขาวหํฯ **ตถารูปาน**นฺติ ตาทิสานํฯ ยาทิเสหิ ปน คุเณหิ ภควา สมนฺนาคโต, เตหิ จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส สพฺพถาปิ อจฺจนฺตาย ปสาทนีโยติ ทเสฺสตุํ **''อเนเกหิปี''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ยถาภูต...เป.... อรหต**นฺติ อิมินา ธมฺมปฺปมาณานํ ลูขปฺปมาณานํ สตฺตานํ ภควโต ปสาทาวหตมาห, อิตเรน อิตเรสํฯ **ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตี**ติ เอตฺถ โกสิยสกุณสฺส วตฺถุ กเถตพฺพํฯ **เอกํ ปทมฺปิ โสตุํ ลภิสฺสาม, สาธุตรํเยว ภวิสฺสตี**ติ เอตฺถ มณฺฑูกเทวปุตฺตวตฺถุ กเถตพฺพํฯ

อิมินา นเยน อคาริกปุจฺฉา อาคตาติ อิทํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ เยภุเยฺยน หิ อคาริกา เอวํ ปุจฺฉนฺติฯ **อนคาริกปุจฺฉายปิ** เอเสว นโยฯ **ยถา น สโกฺกนฺติ...เป.... วิสฺสเชฺชโนฺต**ติ อิมินา สตฺถุ เตสํ พฺราหฺมณคหปติกานํ นิคฺคณฺหนวิธึ ทเสฺสติฯ เตสญฺหิ สํขิตฺตรุจิตาย สเงฺขปเทสนา, ตาย อตฺถํ อชานนฺตา วิตฺถารเทสนํ อายาจนฺติ, สา จ เนสํ สํขิตฺตรุจิตา ปณฺฑิตมานิตาย, โส จ มาโน ยถาเทสิตสฺส อตฺถสฺส อชานเนฺต อปฺปติโฎฺฐ โหติ , อิติ ภควา เตสํ มานนิคฺคหวิธึ จิเนฺตตฺวา สเงฺขเปเนว ปญฺหํ วิสฺสเชฺชสิ, น สพฺพโส เทสนาย อสลฺลกฺขณตฺถํฯ เตนาห **''ปณฺฑิตมานิกา หี''**ติอาทิฯ **ยสฺมา มํ ตุเมฺห ยาจถ,** สํขิเตฺตน วุตฺตมตฺถํ น ชานิตฺถาติ อธิปฺปาโยฯ

๔๔๐. ''เอกวิเธน ญาณวตฺถุ''นฺติอาทีสุ (วิภ. ๗๕๑) วิย โกฎฺฐาสโตฺถ **วิธ**-สโทฺท, โส จ วิภตฺติวจนวิปลฺลาสํ กตฺวา ปจฺจเตฺต กรณวจนวเสน **''ติวิธ''**นฺติ วุโตฺตฯ อโตฺถ ปน กรณปุถุวจนวเสน ทฎฺฐโพฺพติ อาห **''ติวิธนฺติ ตีหิ โกฎฺฐาเสหี''**ติฯ ปการโตฺถ วา **วิธ**-สโทฺท, ปการตฺถตฺตาเยว ลพฺภมานํ อธมฺมจริยาวิสมจริยาภาวสามญฺญํ, กายทฺวาริกภาวสามญฺญํ วา อุปาทาย เอกตฺตํ เนตฺวา **''ติวิธ''**นฺติ วุตฺตํฯ ปการเภเท ปน อเปกฺขิเต ''ติวิธา''อิเจฺจว วุตฺตํ โหติฯ **กาเยนา**ติ เอตฺถ **กาโย**ติ โจปนกาโย อธิเปฺปโต, โส จ อธมฺมจริยาย ทฺวารภูโต เตน วินา ตสฺสา อปฺปวตฺตนโตฯ **กาเยนา**ติ จ เหตุมฺหิ กรณวจนํฯ กิญฺจาปิ หิ อธมฺมจริยาสงฺขาตเจตนาสมุฎฺฐานา สา วิญฺญตฺติ, น จ สา ปฎฺฐาเน อาคเตสุ จตุวีสติยา ปจฺจเยสุ เอเกนปิ ปจฺจเยน เจตนาย ปจฺจโย โหติ, ตสฺสา ปน ตถาปวตฺตมานาย กายกมฺมสญฺญิตาย เจตนาย ปวตฺติ โหตีติ เตน ทฺวาเรน ลกฺขิตพฺพภาวโต ตสฺสา การณํ วิย จ สโพฺพหารมตฺตํ โหติฯ **กายทฺวาเรนา**ติ วา กาเยน ทฺวารภูเตน กายทฺวารภูเตนาติ ตํ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ กรณวจนํฯ อธมฺมํ จรติ เอตายาติ **อธมฺมจริยา,** ตถาปวตฺตา เจตนาฯ **อธโมฺม**ติ ปน ตํสมุฎฺฐาโน ปโยโค ทฎฺฐ

โพฺพฯ ธมฺมโต อนเปตาติ ธมฺมา, น ธมฺมาติ อธมฺมา, อธมฺมา จ สา จริยา จาติ **อธมฺมจริยา**ฯ ปจฺจนีกสมนเฏฺฐน สมํ, สมานํ สทิสํ ยุตฺตนฺติ วา สมํ, สุจริตํฯ สมโต วิคตํ, วิรุทฺธํ วา ตสฺสาติ วิสมํ, ทุจฺจริตํฯ สา เอว วิสมา จริยาติ **วิสมจริยาฯ สเพฺพสุ กณฺหสุกฺกปเทสู**ติ ''จตุพฺพิธํ วาจาย อธมฺมจริยาวิสมจริยา โหตี''ติอาทินา อุเทฺทสนิเทฺทสวเสน อาคเตสุ สเพฺพสุ กณฺหปเทสุ – ''ติวิธํ โข คหปตโย กาเยน ธมฺมจริยาสมจริยา โหตี''ติอาทินา อุเทฺทสนิเทฺทสวเสน อาคเตสุ สเพฺพสุ สุกฺกปเทสุ จฯ

โรเทติ กุรูรกมฺมนฺตตาย ปรปฺปฏิพเทฺธ สเตฺต อสฺสูนิ โมเจตีติ รุโทฺท, โส เอว **ลุโทฺท** ร-การสฺส ล-การํ กตฺวาฯ **กกฺขโฬ**ติ ลุโทฺทฯ **ทารุโณ**ติ ผรุโสฯ **สาหสิโก**ติ สาหสฺสการีฯ **สเจปิ น ลิปฺปนฺติ**ฯ **ตถาวิโธ** ปเรสํ ฆาตนสีโล **โลหิตปาณีเตฺวว วุจฺจติ** ยถา ทานสีโล ปเรสํ ทานตฺถํ อโธตหโตฺถปิ ''ปยตปาณี''เตฺวว วุจฺจติฯ ปหรณํ ปหารทานมตฺตํ **หตํ,** ปวุทฺธํ ปหรณํ ปรสฺส มารณํ **ปหต**นฺติ ทเสฺสโนฺต **''หเต''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **นิวิโฏฺฐ**ติ อภินิวิโฏฺฐ ปสุโตฯ

ยสฺส วเสน ''ปรสฺสา''ติ สามินิเทฺทโส, ตํ สาปเตยฺยํฯ ยญฺหิ สามญฺญโต คหิตํ, ตํ เตเนว สามินิเทฺทเสน ปกาสิตนฺติ อาห **''ปรสฺส สนฺตก''**นฺติฯ ปรสฺสปรวิตฺตูปกรณนฺติ วา เอกเมเวตํ สมาสปทํ, ยํ กิญฺจิ ปรสนฺตกํ วิเสสโต ปรสฺส วิตฺตูปกรณํ วาติ อโตฺถฯ **เตหิ ปเรหี**ติ เยสํ สนฺตกํ, เตหิฯ ยสฺส วเสน ปุริโส ''เถโน''ติ วุจฺจติ, ตํ เถยฺยนฺติ อาห **''อวหรณจิตฺตเสฺสตํ อธิวจน''**นฺติฯ **เถยฺยสงฺขาเตน,** น วิสฺสาสตาวกาลิกาทิวเสนาติ อโตฺถฯ

มเต วาติ **วา**-สโทฺท อวุตฺตวิกปฺปโตฺถฯ เตน ปพฺพชิตาทิภาวํ สงฺคณฺหาติฯ **เอเตนุปาเยนา**ติ ยํ มาตริ มตาย, นฏฺฐาย วา ปิตา รกฺขติ, สา **ปิตุรกฺขิตา**ฯ ยํ อุโภสุ อสเนฺตสุ ภาตา รกฺขติ, สา **ภาตุรกฺขิตา**ติ เอวมาทึ สนฺธายาหฯ **สภาคกุลานี**ติ อาวาหกิริยาย สภาคานิ กุลานิฯ ทสฺสุกฺวิธึ วา อุทฺทิสฺส **ฐปิตทณฺฑา**ราชาทีหิฯ **สมฺมาทิฏฺฐิสุเตฺต** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๙) ''อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนา''ติ เอวํ **วุตฺตมิจฺฉาจารลกฺขณวเสน**ฯ

หตฺถปาทาทิเหตูติ หตฺถปาทาทิเภทนเหตุฯ **ธนเหตู**ติ ธนสฺส ลาภเหตุ ชานิเหตุ จฯ **ลาโภ**ติ ฆาสจฺฉาทนานิ ลพฺภตีติ ลาโภฯ **กิญฺจิกฺข**นฺติ กิญฺจิมตฺตกํ อามิสชาตํฯ เตนาห **''ยํ วา''**ติอาทิฯ **ชานโนฺตเยวา**ติ มุสาภาวํ ตสฺส วตฺถุโน อตฺถิ, ตํ ชานโนฺต เอวฯ

อณฺฑกาติ วุจฺจติ รุเกฺข อณฺฑสทิสา คณฺฐิโยฯ ยถา ถทฺธา วิสมา ทุพฺพินีตา จ โหนฺติ, เอวเมวํ ขุํสนวมฺภนวเสน ปวตฺตวาจาปิ หิ ''อณฺฑกา''ติ วุตฺตาฯ เตนาห **''ยถา สโทเส รุเกฺข''**ติอาทิฯ **กกฺกสา**ติ ผรุสา เอว, โส ปนสฺสา กกฺกสภาโว พฺยาปาทนิมิตฺตตาย ตโต ปูติกาติฯ เตนาห **''ยถา นามา''**ติอาทิฯ **กฏุกา**ติ อนิฏฺฐาฯ **อมนาปา**ติ น มนวฑฺฒนี, ตโต เอว **โทสชนนี,** จิตฺตสโนฺทสุปฺปตฺติการิกาฯ **มเมฺมสู**ติ ฆฏฺฏเนน ทุกฺขุปฺปตฺติโต มมฺมสทิเสสุ ชาติอาทีสุฯ **ลคฺคนการี**ติ เอวํ วทนฺตสฺส เอวํ วทามีติ อตฺถาธิปฺปาเยน ลคฺคนการี, น พฺยญฺชนวเสนฯ **โกธสฺส อาสนฺนา** ตสฺส การณภาวโตฯ **สโทสวาจายา**ติ อตฺตโน สมุฏฺฐาปกโทสสฺส วเสน สโทสวาจาย **เววจนานิ**ฯ

อกาเลนาติ อยุตฺตกาเลนฯ **อการณนิสฺสิต**นฺติ นิปฺผลํฯ ผลญฺหิ การณนิสฺสิตํ นาม ตทวินาภาวโตฯ อการณนิสฺสิตํ นิปฺผลํ, สมฺผนฺติ อโตฺถฯ **อสภาววตฺตา**ติ อยาถาววาทีฯ **อสํวรวินยปฏิสํยุตฺตสฺสา**ติ สํวรวินยรหิตสฺส, อตฺตโน สุณนฺตสฺส จ น สํวรวินยาวหสฺส **วตฺตา**ฯ **หทยมญฺชูสายํ นิเธตุ**นฺติ อหิตสํหิตตฺตา จิตฺตํ อนุปฺปวิเสตฺวา นิเธตุํ ฯ **อยุตฺตกาเล**ติ ธมฺมํ

กเถเนฺตน โย อโตฺถ ยสฺมึ กาเล วตฺตโพฺพ, ตโต ปุเพฺพ ปจฺฉา ตสฺส อกาโล, ตสฺมึ อยุตฺตกาเล **วตฺตา โหติฯ อนปเทส**นฺติ ภควตา อสุกสุเตฺต เอวํ วุตฺตนฺติ สุตฺตาปเทสวิรหิตํฯ **อปริเจฺฉท**นฺติ ปริเจฺฉทรหิตํ ฯ ยถา ปน วาจา ปริเจฺฉทรหิตา โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"สุตฺตํ วา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปลพฺภ**นฺติ อนุโยคํฯ **พาหิรกถํเยวา**ติ ยํ สุตฺตํ, ชาตกํ วา นิกฺขิตฺตํ, ตสฺส สรีรภูตํ กถํ อนามสิตฺวา ตโต พหิภูตํเยว กถํฯ **สมฺปชฺชิตฺวา**ติ วิรุฬฺหํ อาปชฺชิตฺวาฯ **ปเวณิชาตกาวา**ติ อนุชาตปาโรหมูลานิเยว ติฏฺฐนฺติฯ **อาหริตฺวา**ติ นิกฺขิตฺตสุตฺตโต อญฺญมฺปิ อนุโยคอุปมาวตฺถุวเสน ตทนุปโยคินํ อาหริตฺวาฯ **ชานาเปตุ**นฺติ เอตทตฺถมิทํ วุตฺตนฺติ ชานาเปตุํ โยสโกฺกติฯ **ตสฺส กเถตุ**นฺติ ตสฺส ตถารูปสฺส ธมฺมกถิกสฺส พหุมฺปิ กเถตุํ วฎฺฎติฯ **น อตฺถนิสฺสิต**นฺติ อตฺตโน ปเรสญฺจ น หิตาวหํฯ

อภิชฺฌายนํ เยภุเยฺยน ปรสนฺตกสฺส ทสฺสนวเสน โหตีติ **"อภิชฺฌาย โอโลเกตา โหตี"**ติ วุตฺตํฯ อภิชฺฌายโนฺต วา อภิชฺฌายิตํ วตฺถุํ ยตฺถ กตฺถจิ ฐิตมฺปิ ปจฺจกฺขโต ปสฺสโนฺต วิย อภิชฺฌายตีติ วุตฺตํ **"อภิชฺฌาย โอโลเกตา โหตี"**ติฯ **กมฺมปถเภโท น โหติ,** เกวลํ โลภมโตฺตว โหติ ปริณามนวเสน อปฺปวตฺตตฺตาฯ ยถา ปน กมฺมปถเภโท โหติ, ตํ ทเสฺสตุํ **"ยทา ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปริณาเมตี**ติ อตฺตโน สนฺตกภาเวน ปริคฺคยฺห นาเมติฯ

วิปนฺนจิโตฺตติ พฺยาปาเทน วิปตฺติํ อาปาทิตจิโตฺตฯ เตนาห **"ปูติภูตจิโตฺต"**ติฯ พฺยาปาโท หิ วิสํ วิย โลหิตสฺส จิตฺตํ ปูติภาวํ ชเนติฯ **โทเสน ทุฎฺฐจิตฺตสงฺกโปฺป**ติ วิเสน วิย สปฺปิอาทิโกเปน ทูสิตจิตฺตสงฺกโปฺปฯ **ฆาตียนฺตู**ติ หนียนฺตุฯ **วธํ ปาปุณนฺตู**ติ มรณํ ปาปุณนฺตุฯ **มา วา อเหสุ**นฺติ สเพฺพน สพฺพํ น โหนฺตุฯ เตนาห **"กิญฺจิปิ มา อเหสุ"**นฺติ, อนวเสสวินาสํ ปาปุณนฺตูติ อโตฺถฯ **หญฺญนฺตูติ อาทิจินฺตเนเนวา**ติ เอกนฺตโต วินาสจินฺตาย เอวฯ

มิจฺฉาทิฎฺฐิโกติ อโยนิโส อุปฺปนฺนทิฎฺฐิโกฯ โส จ เอกนฺตโต กุสลปฎิปกฺขทิฎฺฐิโกติ อาห **"อกุสลทสฺสโน"**ติฯ **วิปลฺลตฺถทสฺสโน**ติ ธมฺมตาย วิปริยาสคฺคาหีฯ **นตฺถิ ทินฺน**นฺติ เทยฺยธมฺมสีเสน ทานํ วุตฺตนฺติ อาห **"ทินฺนสฺส ผลาภาวํ สนฺธาย วทตี"**ติฯ ทินฺนํ ปน อนฺนาทิวตฺถุํ กถํ ปฎิกฺขิปติฯ เอส นโย **"ยิฎฺฐํ หุต"**นฺติ เอตฺถาปิฯ **มหายาโค**ติ สพฺพสาธารณํ มหาทานํฯ **ปเหณกสกฺกาโร**ติ ปาหุนกานํ กตฺตพฺพสกฺกาโรฯ **ผล**นฺติ อานิสํสผลญฺจ นิสฺสนฺทผลญฺจฯ **วิปาโก**ติ สทิสํ ผลํฯ **ปรโลเก ฐิตสฺส อยํ โลโก นตฺถี**ติ ปรโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ อยํ โลโก น โหติฯ **อิธโลเก ฐิตสฺสปิ ปรโลโก นตฺถี**ติ อิธโลเก ฐิตสฺส กมฺมุนา ลทฺธโพฺพ ปรโลโก น โหติฯ ตตฺถ การณมาห **"สเพฺพ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺตี"**ติ ฯ อิเม สตฺตา ยตฺถ ยตฺถ ภวโยนิคติอาทีสุ ฐิตา ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนฺติ นิรุทยวินาสวเสน วินสฺสนฺติฯ **ผลาภาววเสนา**ติ มาตาปิตูสุ สมฺมาปฎิปตฺติมิจฺฉาปฎิปตฺตีนํ ผลสฺส อภาววเสน ''นตฺถิ มาตา, นตฺถิ ปิตา''ติ วทติ, น มาตาปิตูนํ, นาปิ เตสุ สมฺมาปฎิปตฺติมิจฺฉาปฎิปตฺตีนํ อภาววเสน เตสํ โลกปจฺจกฺขตฺตาฯ พุพฺพุฬกสฺส วิย อิเมสํ สตฺตานํ อุปฺปาโท นาม เกวโลว, น จวิตฺวา อาคมนปุพฺพโกติ ทสฺสนตฺถํ ''นตฺถิ สตฺตา โอปปาติกา''ติ วุตฺตนฺติ อาห **"จวิตฺวา อุปปชฺชนกสตฺตา นาม นตฺถีติ วทตี"**ติฯ สมเณน นาม ยาถาวโต ชานเนฺตน กสฺสจิ กิญฺจิ อกเถตฺวา สญฺญเตน ภวิตพฺพํ, อญฺญถา อโหปุริสิกา นาม สิยา, กึ ปโร ปรสฺส กริสฺสติ, ตถา อตฺตโน สมฺปาทนสฺส กสฺสจิ อวสโร เอว นตฺถิ ตตฺถ ตเตฺถว อุจฺฉิชฺชนโตติ อาห **"เย อิมญฺจ...เป.... ปเวเทนฺตี"**ติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ''นตฺถิ ทินฺน''นฺติอาทินา พฺยปเทเสนฯ **ทสวตฺถุกา**ติ ปฎิกฺขิปิตพฺพานิ ทส วตฺถูนิ เอติสฺสาติ ทสวตฺถุกาฯ

๔๔๑. **อนภิชฺฌาทโย** เหฏฺฐา อตฺถโต ปกาสิตตฺตา **อุตฺตานตฺถาเยว**ฯ

๔๔๒. สห พฺยยติ คจฺฉตีติ สหโพฺย, สหวตฺตนโก, ตสฺส ภาโว **สหพฺยตา,** สหปวตฺตีติ อาห **"สหภาวํ อุปคเจฺฉยฺย"**นฺติฯ พฺรหฺมานํ กาโย สมูโหติ พฺรหฺมกาโย, ตปฺปริยาปนฺนตาย ตตฺถ คตาติ **พฺรหฺมกายิกา**ฯ กามํ เจตาย สพฺพสฺสปิ พฺรหฺมนิกายสฺส สมญฺญาย ภวิตพฺพํ, ''อาภาน''นฺติอาทินา ปน ทุติยชฺฌานภูมิกาทีนํ อุปริ คหิตตฺตา โคพลีพทฺทญาเยน ตทวเสสานํ อยํ สมญฺญาติ อาห **"พฺรหฺมกายิกานํ เทวานนฺติ ปฐมชฺฌานภูมิเทวาน"**นฺติฯ **อาภา นาม วิสุํ** เทวา **นตฺถิ,** ปริตฺตาภาทีนํเยว ปน อาภาวนฺตตาสามเญฺญน เอกชฺฌํ คเหตฺวา ปวตฺตํ เอตํ อธิวจนํ, ยทิทํ ''อาภา''ติ ยถา ''พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมานํ พฺรหฺมกายิกา''ติฯ **ปริตฺตาภานนฺติอาทิ ปนา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อปฺปมาณาภานํ เทวานํ อาภสฺสรานํ เทวานนฺติ อิมํ ปาฬึ สงฺคณฺหาติฯ **เอกโต อคฺคเหตฺวา**ติ อาภาติ วา, เอกตฺตกายนานตฺตสญฺญาติ วา เอกโต อคฺคเหตฺวาฯ **เตสํเยวา**ติ อาภาติ วุตฺตเทวานํเยวฯ **เภทโต คหณ**นฺติ การณสฺส หีนาทิเภทภินฺนตาทสฺสนวเสน ปริตฺตาภาทิคฺคหณํฯ **อิติ ภควา อาสวกฺขยํ ทเสฺสตฺวา**ติ เอวํ ภควา ธมฺมจริยํ, สมจริยํ, วฏฺฏนิสฺสิตํ สุคติคามิปฏิปทํ, วิวฏฺฏนิสฺสิตํ อาสวกฺขยคามิปฏิปทํ กตฺวา ติภวภญฺชนโต อาสวกฺขยํ ทเสฺสตฺวา **อรหตฺตนิกูเฏน เทสนํ นิฏฺฐเปสิ**ฯ

อิธ ฐตฺวาติ อิมสฺมึ ธมฺมจริยาสมจริยาย นิเทฺทเส ฐตฺวาฯ **เทวโลกา สมาเนตพฺพา**ติ ฉพฺพีสติปิ เทวโลกา สโมธาเนตพฺพาฯ **วีสติ พฺรหฺมโลกา**ติ ตํตํภวปริยาปนฺนนิกายวเสน วีสติ พฺรหฺมโลกา, วีสติ พฺรหฺมนิกายาติ อโตฺถฯ **ทสกุสลกมฺมปเถหี**ติ ยถารหํ ทสกุสลกมฺมปเถหิ กมฺมูปนิสฺสยปจฺจยภูเตหิ เกวลํ อุปนิสฺสยภูเตหิ จ **นิพฺพตฺติ ทสฺสิตา**ฯ

ติณฺณํ สุจริตานนฺติ ติณฺณํ กามาวจรสุจริตานํฯ กามาวจรคฺคหณเญฺจตฺถ มโนสุจริตาเปกฺขายฯ **วิปาเกเนวา**ติ อิมินา วิปากุปฺปาเทเนว นิพฺพตฺติ โหติ, น อุปนิสฺสยตามเตฺตนาติ ทเสฺสติฯ **"อุปนิสฺสยวเสนา"**ติ วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **"ทส กุสลกมฺมปถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทุติยาทีนิ ภาเวตฺวา**ติอาทีสุปิ ''สีเล ปติฏฺฐายา''ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ กสฺมา ปเนตฺถ ''อุปนิสฺสยวเสนา''ติ วุตฺตํ, นนุ **ปฏิสมฺภิทามเคฺค** (ปฏิ. ม. ๑.๔๑) – ''ปฐเมน ฌาเนน นีวรณานํ ปหานํ สีลํ, เวรมณิ สีลํ, เจตนา สีลํ, สํวโร สีลํ, อวีติกฺกโม สีล''นฺติอาทินา สเพฺพสุปิ ฌาเนสุ สีลํ อุทฺธฏนฺติ ตสฺส วเสน อุปริเทวโลกานมฺปิ วิปาเกน นิพฺพตฺติ วตฺตพฺพาติ? น, ตสฺส ปริญฺญาย เทสนตฺตา, ปริญฺญาย เทสนตา จสฺส ''ยตฺถ จ ปหาน''นฺติอาทินา **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนาย**ญฺจ (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๘๓๗, ๘๓๙) ปกาสิตา เอวฯ ตถา หิ อิธาปิ ''ทส กุสลกมฺมปถา หิ สีล''นฺติอาทินา สีลสฺส รูปารูปภวานํ อุปนิสฺสยตา วิภาวิตา, น นิพฺพตฺตกตายฯ กสฺมา ปเนตฺถ ภาวนาลกฺขณาย ธมฺมจริยาย ภววิเสเส วิภชิยมาเน อสญฺญภโว น คหิโตติ อาห **"อสญฺญภโว ปน...เป.... น นิทฺทิโฏฺฐ"**ติฯ พาหิรกา หิ อยถาภูตทสฺสิตาย อสญฺญภวํ ภววิปฺปโมกฺขํ มญฺญมานา ตทุปคชฺฌานํ ภาเวตฺวา อสเญฺญสุ นิพฺพตฺตนฺติฯ อยเมตฺถ สเงฺขโป, ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **พฺรหฺมชาลฏฺฐกถายํ ตํสํวณฺณนาย**ญฺจ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๖๘-๗๓; ที. นิ. ฏี. ๑.๖๘-๗๓) วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

สาเลยฺยกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๒. เวรญฺชกสุตฺตวณฺณนา

๔๔๔. **เวรญฺชวาสิโน**ติ เวรญฺชคามวาสิโนฯ เกจิ ปน ‘‘วิวิธรฏฺฐวาสิโน เวรญฺชกา’’ติ เอตมตฺถํ วทนฺติ, เตสํ มเตน ‘‘เวรชฺชกา’’ติ ปาฬิยา ภวิตพฺพนฺติฯ **อนิยมิตกิเจฺจนา**ติ ‘‘อิมินา นามา’’ติ เอวํ น นิยมิเตน กิเจฺจนฯ **อยํ วิเสโส**ติ อยํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานธมฺมาธิฏฺฐานกโต อิเมสุ ทฺวีสุ สุเตฺตสุ เทสนาย วิเสโส, อโตฺถ ปน เทสนานโย จ มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณํ วิย อวิสิโฏฺฐติ ทเฏฺฐพฺพํฯ กสฺมา ปน ภควา กตฺถจิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานเทสนํ เทเสติ, กตฺถจิ ธมฺมาธิฏฺฐานนฺติ? เทสนาวิลาสโต เวเนยฺยชฺฌาสยโต จฯ เทสนาวิลาสปฺปตฺตา หิ พุทฺธา ภควโนฺต, เต ยถารุจิ กตฺถจิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กตฺวา, กตฺถจิ ธมฺมาธิฏฺฐานํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺติฯ เย ปน เวเนยฺยา สาสนกฺกมํ อโนติณฺณา, เตสํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานเทสนํ เทเสนฺติฯ เย โอติณฺณา, เตสํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ สมฺมุติสจฺจวิสยา ปุคฺคลาธิฏฺฐานา, อิตรา ปรมตฺถสจฺจวิสยาฯ ปุริมา กรุณานุกูลา, อิตรา ปญฺญานุกูลาฯ สทฺธานุสาริโคตฺตานํ วา ปุริมาฯ เต หิ ปุคฺคลปฺปมาณา, ปจฺฉิมา ธมฺมานุสารีนํฯ สทฺธาจริตตาย วา โลกาธิปตีนํ วเสน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา, ปญฺญาจริตตาย ธมฺมาธิปตีนํ วเสน ธมฺมาธิฏฺฐานาฯ ปุริมา จ เนยฺยตฺถา, ปจฺฉิมา นีตตฺถาฯ อิติ ภควา ตํ ตํ วิเสสํ อเวกฺขิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ทุวิธํ เทสนํ เทเสตีติ เวทิตพฺพํฯ

เวรญฺชกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๓. มหาเวทลฺลสุตฺตวณฺณนา

๔๔๙. ครุภาโว คารวํ, ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกรณียตาฯ สห คารเวนาติ สคารโว, ครุนา กิสฺมิญฺจิ วุเตฺต คารววเสน ปติสฺสวนํ ปติสฺสโว, สห ปติสฺสเวน สปฺปติสฺสโว, ปติสฺสวภูตํ ตํสภาคญฺจ ยํ กิญฺจิ ครุกรณํฯ สคารเว สปฺปติสฺสวจนํ **สคารวสปฺปติสฺสวจนํ**ฯ ครุกรณํ วา คารโว, สคารวสฺส สปฺปติสฺสวจนํ **สคารวสปฺปติสฺสวจนํ**ฯ เอเตน สภาเวเนว สคารวสฺส ตถาปวตฺตํ วจนนฺติ ทเสฺสติฯ อญฺญตฺถ **ทุ**-สโทฺท ครหโตฺถปิ โหติ ‘‘ทุกฺขํ ทุปฺปุโตฺต’’ติอาทีสุ วิย, อิธ ปน โส น สมฺภวติ กุจฺฉิตาย ปญฺญาย อภาวโตติ อาห **‘‘ปญฺญาย ทุฏฺฐํ นาม นตฺถี’’**ติฯ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติอาทีสุ วิย อภาวโตฺถ **ทุ**-สโทฺทติ วุตฺตํ **‘‘อปฺปโญฺญ นิปฺปโญฺญติ อโตฺถ’’**ติฯ **กิตฺตเกนา**ติ เกน ปริมาเณนฯ ตํ ปน ปริมาณํ ยสฺมา ปริเมยฺยสฺส อตฺถสฺส ปริจฺฉินฺทนํ โหติ, **นุ**-สโทฺท จ ปุจฺฉาย โชตโก, ตสฺมา **‘‘กิตฺตาวตา นุ โขติ การณปริเจฺฉทปุจฺฉา’’**ติ วตฺวา **‘‘กิตฺตเกน นุ โข เอวํ วุจฺจตีติ อโตฺถ’’**ติ อาหฯ ‘‘การณปริเจฺฉทปุจฺฉา’’ติ อิมินา ‘‘กิตฺตาวตา’’ติ สามญฺญโต ปุจฺฉาภาโว ทสฺสิโต, น วิเสสโต, ตสฺส ปุจฺฉาวิเสสภาวญาปนตฺถํ มหานิเทฺทเส อาคตา สพฺพาว ปุจฺฉา อตฺถุทฺธารนเยน ทเสฺสติ **‘‘ปุจฺฉา จ นามา’’**ติอาทินาฯ อทิฏฺฐํ โชตียติ เอตายาติ **อทิฏฺฐโชตนา,** ปุจฺฉาฯ **ทิฏฺฐสํสนฺทนา** สากจฺฉาวเสน วินิจฺฉยกรณํฯ วิมติ ฉิชฺชติ เอตายาติ **วิมติเจฺฉทนา**ฯ อนุมติยา ปุจฺฉา **อนุมติปุจฺฉา**ฯ ‘‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว’’ติอาทิปุจฺฉาย หิ ‘‘กิํ ตุมฺหากํ อนุมตี’’ติ อนุมติ ปุจฺฉิตา โหติฯ กเถตุํ กมฺยตาย ปุจฺฉา **กเถตุกมฺยตาปุจฺฉา**ฯ

ลกฺขณนฺติ ญาตุํ อิจฺฉิโต โย โกจิ สภาโวฯ **อญฺญาต**นฺติ เยน เกนจิ ญาเณน อญฺญาตภาวํ อาหฯ **อทิฏฺฐ**นฺติ ทสฺสนภูเตน ปจฺจกฺขํ วิย อทิฏฺฐตํฯ **อตุลิต**นฺติ ‘‘เอตฺตกํ อิท’’นฺติ ตุลนภูเตน อตุลิตตํฯ **อตีริต**นฺติ ตีรณภูเตน อกตญาณกิริยาสมาปนตํฯ **อวิภูต**นฺติ ญาณสฺส อปากฏภาวํฯ **อวิภาวิต**นฺติ ญาเณน อปากฏีกตภาวํฯ **อิธ ทิฏฺฐสํสนฺทนาปุจฺฉา อธิเปฺปตา,** น อทิฏฺฐโชตนา วิมติเจฺฉทนา จาติฯ

กถมยํ อโตฺถ วิญฺญายตีติ อาห **‘‘เถโร หี’’**ติอาทิฯ **สยํ วินิจฺฉินโนฺต**ติ สยเมว เตสํ ปญฺหานํ อตฺถํ วิเสเสน นิจฺฉินโนฺตฯ **อิทํ สุตฺต**นฺติ อิทํ ปญฺจวีสติปญฺหปฏิมณฺฑิตสุตฺตํ, น ยํ กิญฺจิ

อนวเสเสเนว มตฺถกํ ปาเปสีติฯ ‘‘สยเมว ปญฺหํ สมุฏฺฐาเปตฺวา สยํ วินิจฺฉินโนฺต’’ติ เอตฺถ จตุโกฺกฏฺฐิกํ ภวตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอกโจฺจ หี’’**ติอาทิมาหฯ **ปญฺหํ สมุฏฺฐาเปตฺเยว สโกฺกตี**ติ ปุจฺฉนวิธิํเยว ชานาติฯ **น นิเจฺฉตุ**นฺติ นิเจฺฉตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสชฺชนวิธิํ น ชานาตีติ อโตฺถฯ **วิเสสฏฺฐาน**นฺติ อเญฺญหิ อสทิสฏฺฐานํฯ **เถเรน สทิโส**ติ เถเรน สทิโส สาวโก นตฺถิฯ

สํสนฺทิตฺวาติ สํโยเชตฺวา สมานํ กตฺวา, ยถา ตตฺถ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปวตฺตํ, ตถา ตํ อวิโลเมตฺวาติ อโตฺถฯ **ลีฬฺหายโนฺต**ติ ลีฬํ กโรโนฺตฯ ธมฺมกถิกตาย อคฺคภาวปฺปตฺติยา ตตฺถ อปฺปฏิหตญาณตาย พุทฺธลีฬฺหาย วิย จตุนฺนํ ปริสานํ คมนํ คณฺหโนฺต ธมฺมกถํ กเถติฯ

อิโต วา เอโตฺต วา อนุกฺกมิตฺวาติ อุคฺคหิตกถามคฺคโต ยตฺถ กตฺถจิ อีสกมฺปิ อนุกฺกมิตฺวา อุคฺคหิตนิยาเมเนวาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ยฏฺฐิโกฏิ’’**นฺติอาทิฯ **เอกปทิก**นฺติ เอกปทนิเกฺขปมตฺตํฯ **ทณฺฑกเสตุ**นฺติ เอกทณฺฑกมยํ เสตุํฯ เหฏฺฐา จ อุปริ จ สุตฺตปทานํ อาหรเณน **เตปิฏกํ พุทฺธวจนํ เหฏฺฐุปริยํ กโรโนฺต**ฯ ชาตสฺสรสทิสญฺจ คาถํ, สุตฺตปทํ วา นิกฺขิปิตฺวา ตตฺถ นานาอุปมาการณานิ อาหรโนฺต ตานิ จ เตหิ สุตฺตปเทหิ โพเธโนฺต สมุฏฺฐาเปโนฺต **‘‘ชาตสฺสเร ปญฺจวณฺณานิ กุสุมานิ ผุลฺลาเปโนฺต วิย สิเนรุมตฺถเก วฏฺฏิสหสฺสํ ชาเลโนฺต วิยา’’**ติ วุโตฺตฯ

เอกปทุทฺธาเรติ เอกสฺมิํ ปทุทฺธารณกฺขเณฯ ปทวเสน **สฏฺฐิ ปทสตสหสฺสานิ** คาถาวเสน **ปนฺนรส คาถาสหสฺสานิฯ อากฑฺฒิตฺวา คณฺหโนฺต วิยา**ติ ปเจฺจกํ ปุปฺผานิ อโนจินิตฺวา วลฺลิเมว อากฑฺฒิตฺวา เอกชฺฌํ ปุปฺผานิ กตฺวา คณฺหโนฺต วิยฯ เตนาห **‘‘เอกปฺปหาเรน วา’’**ติฯ **คติมนฺตาน**นฺติ อติสยาย ญาณคติยา ยุตฺตานํฯ **ธิติมนฺตาน**นฺติ ธารณพเลน ยุตฺตานํฯ

อนนฺตนยุสฺสทนฺติ ปจฺจยุปฺปนฺนภาสิตตฺถนิพฺพานวิปากกิริยาทิวเสน อนนฺตปเภเท วิสเย ปวตฺติยา อนนฺตนเยหิ อุสฺสนฺนํ อุปจิตํฯ จตุโรฆนิตฺถรณตฺถิกานํ ติเตฺถ ฐปิตนาวา วิยาติ โยชนาฯ **สหสฺสยุตฺตอาชญฺญรโถ**ติ เวชยนฺตรถํ สนฺธาย วทติฯ

ยสฺมา ปุจฺฉายํ พฺยาปนิจฺฉานเยน ‘‘ทุปฺปโญฺญ ทุปฺปโญฺญ’’ติ อาเมฑิตวเสน วุตฺตํ, ตสฺมา ธมฺมเสนาปติ ปุจฺฉิตมตฺถํ วิสฺสเชฺชโนฺต ปุจฺฉาสภาเคน ‘‘นปฺปชานาติ นปฺปชานาตี’’ติ อาเมฑิตวเสเนวาหฯ ตตฺถ อิติ-สโทฺท การณโตฺถติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยสฺมา นปฺปชานาติ, ตสฺมา ทุปฺปโญฺญติ วุจฺจตี’’**ติ อาหฯ **อิทํ ทุกฺข**นฺติ อิทํ อุปาทานกฺขนฺธปญฺจกํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํฯ ตญฺจ โข รุปฺปนํ เวทิยนํ สญฺชานนํ อภิสงฺขรณํ วิชานนนฺติ สเงฺขปโต **เอตฺตกํฯ อิโต อุทฺธํ** กิญฺจิ ธมฺมชาตํ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ นาม **นตฺถีติ ยาถาวสรสลกฺขณโต** ปวตฺติกฺกมโต เจว ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามลกฺขณโต จ ยถาภูตํ อริยมคฺคปญฺญาย **นปฺปชานาติ**ฯ อวเสสปจฺจยสมาคเม อุทยติ อุปฺปชฺชติ, สฺวายํ สมุทโย สํสารปวตฺติภาเวนาติ อาห **‘‘ปวตฺติทุกฺขปภาวิกา’’**ติ, ทุกฺขสจฺจสฺส อุปฺปาทิกาติ อโตฺถฯ **ยาถาวสรสลกฺขณโต**ติ ยถาภูตํ อนุปเจฺฉทกรณรสโต เจว สมฺปิณฺฑนนิทานสํโยคปลิโพธลกฺขณโต จฯ

อิทํ นาม ฐานํ ปตฺวาติ อิทํ นาม อปฺปวตฺติการณํ อาคมฺมฯ **นิรุชฺฌตี**ติ อนุปฺปาทนิโรธวเสน นิรุชฺฌติ, เตนาห **‘‘อุภินฺนํ อปฺปวตฺตี’’**ติฯ **ยาถาวสรสลกฺขณโต**ติ ยถาภูตํ อจฺจุติรสโต เจว นิสฺสรณวิเวกาสงฺขตามตลกฺขณโต จฯ **อยํ ปฏิปทา**ติ อยํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทิกา สโมธานลกฺขณา ปฏิปชฺชติ เอตายาติ ปฏิปทาฯ **ทุกฺขนิโรธํ คจฺฉตี**ติ ทุกฺขนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน คจฺฉติ อารพฺภ ปวตฺตติฯ **ยาถาวสรสลกฺขณโต**ติ ยถาภูตํ กิเลสปฺ

ปหานกรณสรสโต เจว นิยฺยานเหตุทสฺสนาธิปเตยฺยลกฺขณโต จ นปฺปชานาติฯ **อนนฺตร วาเร**ติ ทุติยวาเรฯ **อิมินาว นเยนา**ติ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตกํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา ปฐมวาเร วุตฺตน เยนฯ ตตฺถ หิ ทุปฺปญฺญนิเทฺทสตฺตา ปชานนปฏิเกฺขปวเสน เทสนา อาคตา, อิธ ปญฺญวนฺตนิ เทฺทสตฺตา ปชานนวเสนาติ อยเมว วิเสโสฯ **เอตฺถา**ติ ทุติยวาเรฯ

สวนโตติ กมฺมฏฺฐานสฺส สวนโต อุคฺคณฺหาติฯ คนฺถสวนมุเขน หิ ตทตฺถสฺส อุคฺคหณํฯ **ฐเปตฺวา ตณฺห**นฺติอาทิ ตสฺส อุคฺคหณาการนิทสฺสนํฯ **อภินิวิสตี**ติ วิปสฺสนาภินิเวสวเสน อภิ นิวิสติ วิปสฺสนากมฺมฏฺฐานํ ปฏฺฐเปติฯ **โน วิวฏฺเฏ**ติ วิวฏฺเฏ อภินิเวโส น โหติ อวิสยตฺตาฯ **อย**นฺติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิโกฯ

ปญฺจกฺขนฺธาติ ปญฺจุปาทานกฺขนฺธาฯ ขนฺธวเสน วิปสฺสนาภินิเวสสฺส จกฺขาทิวเสน เวทนาทิวเสน จ สติปิ อเนกวิธเตฺต สุกรํ สุวิเญฺญยฺยนฺติ จตุธาตุมุเขน ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ธาตุ กมฺมฏฺฐานวเสน โอตริตฺวา’’**ติ อาหฯ **รูปนฺติ ววตฺถเปตี**ติ รุปฺปนเฏฺฐน รูปนฺติ อสงฺกรโต ปริจฺฉินฺทติฯ **ตทารมฺมณา**ติ ตํ รูปํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตนกาฯ **นาม**นฺติ เวทนาทิจตุกฺกํ นม นเฏฺฐน นามนฺติ ววตฺถาเปติฯ **ยมกตาลกฺขนฺธํ ภินฺทโนฺต วิย** ยมกํ ภินฺทิตฺวา ‘‘อรูปํ, รูปญฺ จา’’ติ **เทฺวว อิเม ธมฺมา,** น เอตฺถ โกจิ อตฺตา วา อตฺตนิยํ วาติ **นามรูปํ ววตฺถเปติ** ปริจฺฉินฺทติ ปริคฺคณฺหาติฯ เอตฺตาวตา ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ ทสฺสิตาฯ **ตํ ปเนตํ** นามรูปํ **น อเหตุกํ**ฯ ยสฺมา สพฺพํ สพฺพตฺถ สพฺพทา จ นตฺถิ, ตสฺมา **สเหตุกํ**ฯ กีทิเสน เหตุนา? น อิสฺสราทิวิสมเหตุนาฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมคฺคสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๔๔๗) วุตฺตนเยน ค เหตพฺพํฯ สเหตุกตฺตา เอว **สปจฺจยํ**ฯ **อวิชฺชาทโย**ติ อวิชฺชาตณฺหุปาทานกมฺมาหาราทโยฯ **เอว**นฺติ ‘‘ตํ ปเนต’’นฺติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรน อวิชฺชาทิเก **ปจฺจเย เจว** รูปเวทนาทิเก **ปจฺจ ยุปฺปนฺนธเมฺม จ ววตฺถเปตฺวา** ปริจฺฉินฺทิตฺวา ปริคฺคเหตฺวาฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อวิชฺชาสมุทยา รูปสมุทโย, ตณฺหาสมุทยา รูปสมุทโย’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๐)ฯ เอตฺตาวตา กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิํ ท เสฺสติฯ

หุตฺวาติ เหตุปจฺจยสมวาเย อุปฺปชฺชิตฺวาฯ **อภาวเฏฺฐนา**ติ ตทนนฺตรเมว วินสฺสนเฏฺฐนฯ **อนิจฺจา**ติ อนิจฺจา อทฺธุวาฯ **อนิจฺจลกฺขณํ อาโรเปตี**ติ เตสุ ปญฺจสุ ขเนฺธสุ อนิจฺจตาสงฺ ขาตํ สามญฺญลกฺขณํ นิโรเปติฯ **ตโต**ติ อนิจฺจลกฺขณาโรปนโต ปรํ, **ตโต** วา อนิจฺจภาวโตฯ **อุทยพฺพยปฺปฏิปีฬนากาเรนา**ติ อุปฺปาทนิโรเธหิ ปติ ปติ อภิกฺขณํ ปีฬนากาเรน เหตุนา **ทุกฺขา** อนิฏฺฐา, ทุกฺขมา วาฯ **อวสวตฺตนากาเรนา**ติ กสฺสจิ วเสน อวสวตฺตนากาเรนฯ **อนตฺ ตา**ติ น สยํ อตฺตา, นาปิ เนสํ โกจิ อตฺตา อตฺถีติ อนตฺตาติฯ **ติลกฺขณํ อาโรเปตฺวา**ติ เอวํ อนิจฺจสฺส ทุกฺขภาวโต, ทุกฺขสฺส จ อนตฺตภาวโต ขนฺธปญฺจเก ติวิธมฺปิ สามญฺญลกฺขณํ อาโร เปตฺวาฯ **สมฺมสโนฺต**ติ อุทยพฺพยญาณุปฺปตฺติยา อุปฺปเนฺน วิปสฺสนุปกฺกิเลเส ปหาย มคฺคาม คฺคํ ววตฺถเปตฺวา อุทยพฺพยญาณาทิวิปสฺสนาปฏิปาฏิยา สงฺขาเร สมฺมสโนฺต โคตฺรภุญาณ านนฺตรํ **โลกุตฺตรมคฺคํ ปาปุณาติ**ฯ

เอกปฏิเวเธนาติ เอเกเนว ญาเณน ปฏิวิชฺฌเนนฯ **ปฏิเวโธ** ปฏิฆาตาภาเวน วิสเย นิสฺ สงฺคจารสงฺขาตํ นิพฺพิชฺฌนํฯ **อภิสมโย** อวิรชฺฌิตฺวา อธิคมนสงฺขาโต อวโพโธฯ ‘‘อิทํ ทุกฺขํ, เอตฺตํ ทุกฺขํ, น อิโต ภิโยฺย’’ติ ปริจฺฉินฺทิตฺวา ยาถาวโต ชานนเมว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **ปริ ญฺญาปฏิเวโธ,** อิทญฺจ ยถา ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติํ คเหตฺวา วุตฺตํ, น ปน มคฺคญาณสฺส ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา ปวตฺตนโตฯ เตนาห **‘‘ตสฺมิญฺจสฺส ขเณ’’**ติอาทิฯ ปหีนสฺส ปุน อปหาตพฺพตาย ปกฏฺฐํ หานํ จชนํ สมุจฺ

ฉินฺทนํ ปหานํ, ปหานเมว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **ปหานปฏิเวโธ**ฯ อยมฺปิ เยน กิเลเสน อปฺปหียมาเนน มคฺคภาวนาย น ภวิตพฺพํ, อสติ จ มคฺคภาวนาย โย อุปฺปเชฺชยฺย, ตสฺส ปทฆาตํ กโรนฺตสฺส อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทนฺตสฺส ญาณสฺส ตถาปวตฺติยา ปฏิฆาตาภาเวน นิสฺสงฺคจารํ อุปาทาย เอวํ วุตฺโตฯ สจฺฉิกิริยา ปจฺจกฺขกรณํ อนุสฺสวาการปริวิตกฺกาทิเก มุญฺจิตฺวาว สรูปโต อารมฺมณกรณํ ‘‘อิทํ ต’’นฺติ ยาถาวสภาวโต คหณํ, สา เอว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ **สจฺฉิกิริยาปฏิเวโธ**ฯ อยมฺปิ ยสฺส อาวรณสฺส อสมุจฺฉินฺทนโต ญาณํ นิโรธํ อาลมฺพิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺส สมุจฺฉินฺทนโต ตํ สรูปโต วิภาวิตเมว ปวตฺตตีติ เอวํ วุตฺโตฯ

ภาวนา อุปฺปาทนา วฑฺฒนา จฯ ตตฺถ ปฐมมเคฺค อุปฺปาทนฏฺเฐน ภาวนา, ทุติยาทีสุ วฑฺฒนฏฺเฐน, อุภยตฺถาปิ วา อุภยํ เวทิตพฺพํฯ ปฐมมโคฺคปิ หิ ยถารหํ วุฏฺฐานคามินิยํ ปวตฺตํ ปริชานนาทึ วเฑฺฒโนฺต ปวโตฺตติ ตตฺถาปิ วฑฺฒนฏฺเฐน ภาวนาติ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ ทุติยาทีสุปิ อปฺปหีนกิเลสปฺปหานโต ปุคฺคลนฺตรสาธนโต จ อุปฺปาทนฏฺเฐน ภาวนา, สา เอว วุตฺตนเยน ปฏิเวโธติ ***ภาวนาปฏิเวโธ***ฯ อยมฺปิ ยถา ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา มคฺคธมฺมานํ สรูปปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺตึ คเหตฺวา วุโตฺตฯ ติฎฺฐนฺตุ ตาว ยถาธิคตา มคฺคธมฺมา, ยถาปวเตฺตสุ ผเลสุปิ อยํ ยถาธิคตสจฺจธเมฺมสุ วิย วิคตสโมฺมโหว โหติ เสโกฺขปิ สมาโนฯ เตน วุตฺตํ – ‘‘ทิฏฺฐธโมฺม ปตฺตธโมฺม วิทิตธโมฺม ปริโยคาฬฺหธโมฺม’’ติ (มหาว. ๒๗)ฯ ยถา จสฺส ธมฺมา ตาสํ โชติตา ยถาธิคตสจฺจธมฺมาวลมฺพินิโย มคฺควีถิโต ปรโต มคฺคผลปหีนาวสิฏฺฐกิเลสนิพฺพานานํ ปจฺจเวกฺขณา ปวตฺตนฺติฯ ทุกฺขสจฺจธมฺมา หิ สกฺกายทิฏฺฐิอาทโยฯ อยญฺจ อตฺถวณฺณนา **ปริญฺญาภิสมเยนา**ติอาทีสุปิ วิภาเวตพฺพาฯ **กิจฺจโต**ติ อสโมฺมหโตฯ **นิโรธํ อารมฺมณโต**ติ เอตฺถ ‘‘อารมฺมณโตปี’’ติ ปิ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฎฺฐ ทฎฺฐโพฺพ นิโรเธปิ อสโมฺมหปฏิเวธสฺส ลพฺภนโตฯ **เอตสฺสา**ติ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานิกสฺส ปุคฺคลสฺสฯ

ปญฺญวาติ นิทฺทิโฎฺฐ นิปฺปริยายโต ปญฺญวนฺตตาย อิธ อธิเปฺปตตฺตาฯ **ปาฬิโต**ติ ธมฺมโตฯ **อตฺถโต**ติ อฎฺฐกถาโตฯ **อนุสนฺธิโต**ติ ตสฺมึ ตสฺมึ สุเตฺต ตํตํอนุสนฺธิโตฯ **ปุพฺพาปรโต**ติ ปุเพฺพนาปรสฺส สํสนฺทนโตฯ สงฺคีติกฺกเมน เจตฺถ ปุพฺพาปรตา เวทิตพฺพาฯ ตํตํเทสนายเมว วา ปุพฺพภาเคน อปรภาคสฺส สํสนฺทนโตฯ **วิญฺญาณจริโต**ติ วิชานนจริโต วีมํสนจริโต เตปิฏเก พุทฺธวจเน วิจารณาจารเวปุลฺลโตฯ **ปญฺญวาติ น วตฺตโพฺพ** มเคฺคนาคตาย ปญฺญาย อภาวโตฯ **อชฺช อเชฺชว อรหตฺต**นฺติ อิตฺตรํ อติขิปฺปเมวาติ อธิปฺปาโยฯ **ปญฺญวาปกฺขํ *ภชติ*** เสกฺขปริยายสพฺภาวโตฯ **สุเตฺต ปน ปฏิเวโธว กถิโต** สจฺจาภิสมยวเสน อาคตตฺตาฯ

เอสาติ อนนฺตเร วุโตฺต อริยปุคฺคโลฯ **กมฺมการกจิตฺต**นฺติ ภาวนากมฺมสฺส ปวตฺตนกจิตฺตํ ฯ **สุขเวทนมฺปิ วิชานาตี**ติ โก เวทิยติ, กสฺส เวทนา, กึการณา เวทนา, โสปิ กสฺสจิ อภาวคฺคหณมุเขน สุขํ เวทนํ สภาวโต สมุทยโต อตฺถงฺคมโต อสฺสาทโต อาทีนวโต จ ยถาภูตํ ปริจฺฉินฺทโนฺต ปริคฺคณฺหโนฺต สุขํ เวทนํ วิชานาติ นามฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ยสฺมา **“สติปฏฺฐาเน”**ติ อิมินา สติปฏฺฐานกถํ อุปลเกฺขติฯ ตาย หิ ตทโตฺถ เวทิตโพฺพ, ตสฺมา ตํสํวณฺณนายมฺปิ (ที. นิ. ฏี. ๒.๓๘๐) วุตฺตนเยน ตสฺสโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ กามเญฺจตํ วิญฺญาณํ เวทนาโต อญฺญมฺปิ อารมฺมณํ วิชานาติ, อนนฺตรวาเร ปน รูปมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสสฺส ทสฺสิตตฺตา อิธ อรูปมุเขน ทเสฺสตุํ ‘‘สุขนฺติปิ วิชานาตี’’ติอาทินา นิทฺทิฏฺฐํ, ปุจฺฉนฺตสฺส วา อชฺฌาสยวเสนฯ

สํสฏฺฐาติ สมฺปยุตฺตาฯ เตนาห **“เอกุปฺปาทาทิลกฺขเณน สํโยคฏฺเฐนา”**ติฯ **วิสํสฏฺฐา**ติ วิปฺปยุตฺตาฯ ***ภินฺทิตฺวา***ติ อญฺญภูมิกสฺส อญฺญภูมิทสฺสเนเนว วินาเสตฺวา, สํภินฺ

ทิตฺวา วาฯ **สํสฏฺฐภาวํ ปุจฺฉตีติ** ตํจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนานํ ปญฺจวิญฺญาณานํ สํสฏฺฐภาวํ ปุจฺฉติฯ ยทิ เอวํ กถํ ปุจฺฉาย อวสโร วิสํสฏฺฐภาวาสงฺกาย เอว อภาวโต? น, จิตฺตุปฺปา ทนฺตรคตานํ มคฺคปญฺญามคฺควิญฺญาณานํ วิปสฺสนาปญฺญาวิปสฺสนาวิญฺญาณานญฺจ โวมิสฺสกสํสฏฺฐภาวสฺส ลพฺภมานตฺตาฯ **วินิวเฏฺฏตฺวา**ติ อญฺญมญฺญโต วิเวเจตฺวาฯ **นานากรณํ ทเสฺสตุํ น สกฺกา**ติ อิทํ เกวลํ สํสฏฺฐภาวเมว สนฺธาย วุตฺตํ, น สภาวเภทํ, สภาวเภทโต ปน นานากรณํ เนสํ ปากฏเมวฯ เตนาห **''อารมฺมณโต วา วตฺถุโต วา อุปฺปาทโต วา นิโรธโต วา''**ติฯ อิทานิ ตเมว สภาวเภทํ วิสยเภเทน สุฏฺฐุ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุํ **''เตสํ เตสํ ปนา''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ **วิสโย**ติ ปวตฺติฏฺฐานํ อิสฺสริยภูมิ, เยน จิตฺตปญฺญานํ ตตฺถ ตตฺถ ปุพฺพงฺคมตา วุจฺจติฯ

กามญฺจ วิปสฺสนาปิ ปญฺญาวเสเนว กิจฺจการี, มโคฺคปิ วิญฺญาณสหิโตว, น เกวโล, ยถา ปน โลกิยธเมฺมสุ จิตฺตํ ปธานํ ตตฺถสฺส โธรยฺหภาเวน ปวตฺติสพฺภาวโตฯ ตถา หิ ตํ ''ฉทฺวาราธิปติ ราชา''ติ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๘๑) วุจฺจติ, เอวํ โลกุตฺตรธเมฺมสุ ปญฺญา ปธานา ปฏิปกฺขวิธมนสฺส วิเสสโต ตทธีนตฺตาฯ ตถา หิ มคฺคธเมฺม สมฺมาทิฏฺฐิ เอว ปฐมํ คหิตาฯ อยญฺจ เนสํ วิสยวเสน ปวตฺติเภโท, ตถา จ ปญฺญาปนวิธิ น เกวลํ เถเรเหว ทสฺสิโต, อปิจ โข ภควตาปิ ทสฺสิโตติ วิภาเวโนฺต **''สมฺมาสมฺพุโทฺธปี''**ติอาทิมาหฯ ยตฺถ ปญฺญา น ลพฺภติ, ตตฺถ จิตฺตวเสน ปุจฺฉเน วตฺตพฺพเมว นตฺถิ ยถา ''กิํจิโตฺต ตฺวํ ภิกฺขู''ติอาทีสุ (ปารา. ๑๓๒-๑๓๕)ฯ ยตฺถ ปน ปญฺญา ลพฺภติ, ตตฺถาปิ จิตฺตวเสน โชตนา โหติ ยถา – ''อชฺฌตฺตเมว จิตฺตํ สณฺฐเปติ สนฺนิสาเทติ เอโกทิํ กโรติ สมาทหติ (สํ. นิ. ๔.๓๓๒), ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๑)ฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน โลกิยธเมฺมสุ จิตฺตวเสน, โลกุตฺตรธเมฺมสุ ปญฺญาวเสน โจทนํ พฺยติเรกมุเขน ทเสฺสตุํ **''กตมา เต ภิกฺขุ ปญฺญา อธิคตา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ เยภุยฺยวเสน เจตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ กตฺถจิ โลกิยธมฺมา ปญฺญาสีเสนปิ นิทฺทิสียนฺติ – ''ปฐมสฺส ฌานสฺส ลาภิโน กามสหคตา สญฺญามนสิการา สมุทาจรนฺติ หานภาคินี ปญฺญา''ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๑)ฯ สญฺญาสีเสนปิ – ''อุทฺธุมาตกสญฺญาติ วา เสสรูปารูปสญฺญาติ วา อิเม ธมฺมา เอกตฺถา, อุทาหุ นานตฺถา''ติอาทีสุ (ปารา. อฏฺฐ. ๔๕.ปทภาชนียวณฺณนา)ฯ ตถา โลกุตฺตรธมฺมาปิ กตฺถจิ จิตฺตสีเสน นิทฺทิสียนฺติ – ''ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ จิตฺตํ ภาเวตี''ติ (ธ. ส. ๒๗๗), ตถา ผสฺสาทิสีเสนปิ – ''ยสฺมิํ สมเย โลกุตฺตรํ ผสฺสํ ภาเวติ, เวทนํ สญฺญํ เจตนํ ภาเวตี''ติอาทีสุ (ธ. ส. ๒๗๗)ฯ

จตูสุ โสตาปตฺติยเงฺคสูติ สปฺปุริสเสวนา, สทฺธมฺมสฺสวนํ, โยนิโสมนสิกาโร, ธมฺมานุธมฺมปฏิปตฺตีติ อิเมสุ จตูสุ โสตาปตฺติมคฺคสฺส การเณสุฯ กามํ เจเตสุ สติอาทโยปิ ธมฺมา อิจฺฉิตพฺพาว เตหิ วินา เตสํ อสมฺภวโต, ตถาปิ เจตฺถ สทฺธา วิเสสโต กิจฺจการีติ เวทิตพฺพาฯ สโทฺธ เอว หิ สปฺปุริเส ปยิรุปาสติ, สทฺธมฺมํ สุณาติ, โยนิโส จ มนสิ กโรติ, อริยมคฺคสฺส จ อนุธมฺมํ ปฏิปชฺชติ, ตสฺมา วุตฺตํ **''เอตฺถ สทฺธินฺทฺริยํ ทฏฺฐพฺพ''**นฺติฯ อิมินา นเยน เสสินฺทฺริเยสุปิ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **จตูสุ สมฺมปฺปธาเนสู**ติ จตุพฺพิธสมฺมปฺปธานภาวนายฯ **จตูสุ สติปฏฺฐาเนสู**ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ เอตฺถ จ โสตาปตฺติยเงฺคสุ สทฺธา วิย สมฺมปฺปธานภาวนาย วีริยํ วิย จ สติปฏฺฐานภาวนาย – ''สติมา วิเนยฺย โลเก อภิชฺฌาโทมนสฺส''นฺติ (ที. นิ. ๒.๓๗๓; ม. นิ. ๑.๑๐๖; สํ. นิ. ๕.๓๘๔, ๔๐๗) วจนโต ปุพฺพภาเค กิจฺจโต สติ อธิกา อิจฺฉิตพฺพาฯ เอวํ สมาธิกมฺมิกสฺส สมาธิ, ''อริยสจฺจภาวนา ปญฺญาภาวนา''ติ กตฺวา ตตฺถ ปญฺญา ปุพฺพภาเค อธิกา อิจฺฉิตพฺพาติ ปากโฏยมโตฺถ, อธิคมกฺขเณ ปน สมาธิปญฺญานํ วิย สเพฺพสมฺปิ อินฺทฺริยานํ สทฺธาทีนํ สมรสตาว อิจฺฉิตพฺพาฯ ตถา หิ **''เอตฺถ สทฺธินฺทฺริย''**นฺติ อาทินา ตตฺถ ตตฺถ เอตฺถคฺคหณํ กตํฯ **เอว**นฺติ ยํ ฐานํ, ตํ อินฺทฺริยสมตฺตาทิํ ปจฺจามสติฯ **ส**

วิสยสฺมิํเยวาติ อตฺตโน อตฺตโน วิสเย เอวฯ **โลกิยโลกุตฺตรา ธมฺมา กถิตา**ติ โลกิยธมฺมา โลกุตฺตรธมฺมา จ เตน เตน ปวตฺติวิเสเสน กถิตาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สทฺธาปญฺจเมสุ อินฺทฺริเยสุ สห ปวตฺตมาเนสุ ตตฺถ ตตฺถ วิสเย สทฺธาทีนํ กิจฺจาธิกตาย ตสฺส ตเสฺสว ทฏฺฐพฺพตา วุตฺตา, น สเพฺพสํฯ เอวํ อเญฺญปิ โลกิยโลกุตฺตรา ธมฺมา ยถาสกํ วิสเย ปวตฺติวิเสสวเสน โพธิตาติฯ

อิทานิ สทฺธาทีนํ อินฺทฺริยานํ ตตฺถ ตตฺถ อติเรกกิจฺจตํ อุปมาย วิภาเวตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺริทํ อุปมาสํสนฺทนํ ราชปญฺจมา สหายา วิย วิมุตฺติปริปาจกานิ ปญฺจินฺทฺริยานิฯ เนสํ กีฬนตฺถํ เอกชฺฌํ วีถิโอตรณํ วิย อินฺทฺริยานํ เอกชฺฌํ วิปสฺสนาวีถิโอตรณํฯ สหาเยสุ ปฐมาทีนํ ยถาสกเคเหว วิจารณา วิย สทฺธาทีนํ โสตาปตฺติองฺคาทีนิ ปตฺวา ปุพฺพงฺคมตาฯ สหาเยสุ อิตเรสํ ตตฺถ ตตฺถ ตุณฺหีภาโว วิย เสสินฺทฺริยานํ ตตฺถ ตตฺถ ตทนฺวยตาฯ ตสฺส ปุพฺพงฺคมภูตสฺส อินฺทฺริยสฺส กิจฺจานุคตตาฯ น หิ ตทา เตสํ สสมฺภารปถวีอาทีสุ อาปาทีนํ วิย กิจฺจํ ปากฏํ โหติ, สทฺธาทีนํเยว ปน กิจฺจํ วิภูตํ หุตฺวา ติฏฺฐติ ปุเรตรํ ตถาปจฺจเยหิ จิตฺตสนฺตานสฺส อภิสงฺขตตฺตาฯ เอตฺถ จ วิปสฺสนากมฺมิกสฺส ภาวนา วิเสสโต ปญฺญุตฺตราติ ทสฺสนตฺถํ ราชานํ นิทสฺสนํ กตฺวา ปญฺญินฺทฺริยํ วุตฺตํฯ **อิตี**ติอาทิ ยถาธิคตสฺส อตฺถสฺส นิคมนํฯ

มคฺควิญฺญาณมฺปีติ อริยมคฺคสหคตํ อปจยคามิวิญฺญาณมฺปิฯ **ตเถว ตํ วิชานาตี**ติ สจฺจธมฺมํ ‘‘อิทํ ทุกฺข’’นฺติอาทินา นเยเนว วิชานาติ เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตฺตา มคฺคานุกูลตฺตา จฯ **ยํ วิชานาตี**ติ เอตฺถ วิชานนปชานนานิ วิปสฺสนาจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนานิ อธิเปฺปตานิ, น ‘‘ยํ ปชานาตี’’ติ เอตฺถ วิย มคฺคจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนาติ อาห **“ยํ สงฺขารคต”**นฺติอาทิฯ **ตเถวา**ติ ‘‘อนิจฺจ’’นฺติอาทินา นเยนฯ เอกจิตฺตุปฺปาทปริยาปนฺนตฺตา วิปสฺสนาภาวโต จ สมานปจฺจเยหิ สห ปวตฺติกตา **เอกุปฺปาทตา,** ตโต เอว เอกชฺฌํ สเหว นิรุชฺฌนํ **เอกนิโรธตา,** เอกํเยว วตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺติ **เอกวตฺถุกตา,** เอกํเยว อารมฺมณํ อารพฺภ ปวตฺติ **เอการมฺมณตา**ฯ เหตุมฺหิ เจตํ กรณวจนํฯ เตน เอกุปฺปาทาทิตาย สํสฏฺฐภาวํ สาเธติฯ อนวเสสปริยาทานเญฺจตํ, อิโต ตีหิปิ สมฺปยุตฺตลกฺขณํ โหติเยวฯ

มคฺคปญฺญํ สนฺธาย วุตฺตํ, สา หิ เอกนฺตโต ภาเวตพฺพา, น ปริเญฺญยฺยา, ปญฺญาย ปน ภาเวตพฺพตาย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ตคฺคติกาว โหนฺตีติ อาห **“ตํสมฺปยุตฺตํ ปนา”**ติอาทิฯ กิญฺจาปิ วิปสฺสนาปญฺญาย ภาวนาวเสน ปวตฺตนโต ตํสมฺปยุตฺตวิญฺญาณมฺปิ ตเถว ปวตฺตติ, ตสฺส ปน ปริเญฺญยฺยภาวานติวตฺตนโต ปริเญฺญยฺยตา วุตฺตาฯ เตเนวาห – ‘‘ยมฺปิ ตํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ตมฺปิ ขยธมฺมํ วยธมฺมํ วิราคธมฺมํ นิโรธธมฺม’’นฺติฯ

๔๕๐. เอวํ สเนฺตปีติ เวทนาติ เอวํ สามญฺญคฺคหเณ สติปิฯ **เตภูมิกสมฺมสนจารเวทนาวา**ติ ภูมิตฺตยปริยาปนฺนา, ตโต เอว สมฺมสนญาณสฺส โคจรภูตา เวทนา เอว อธิเปฺปตา สพฺรหฺมจารีนํ อุปการาวหภาเวน เทสนาย อารทฺธตฺตาฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘จตุโรฆนิตฺถรณตฺถิกาน’’นฺติอาทิ ฯ เอส นโย ปญฺญายปิฯ อิธ สุขาทิสทฺทา ตทารมฺมณวิสยาติ อิมมตฺถํ สุเตฺตน สาเธตุํ **“รูปญฺจ หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกนฺตทุกฺข**นฺติ เอกเนฺตเนว อนิฏฺฐํ, ตโต เอว ทุกฺขมตาย ทุกฺขํฯ อารมฺมณกรณวเสน ทุกฺขเวทนาย อนุปติตํ, โอติณฺณญฺจาติ **ทุกฺขานุปติตํ, ทุกฺขาวกฺกนฺตํ**ฯ สุเขน อนวกฺกนฺตํ อภวิสฺสาติ โยชนาฯ **นยิท**นฺติ เอตฺถ **อิท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **สารเชฺชยฺยุ**นฺติ สาราคํ อุปฺปาเทยฺยุํฯ **สุข**นฺติ สภาวโต จ อิฏฺฐํฯ **สาราคา สํยุชฺชนฺตี**ติ พหลราคเหตุ ยถารหํ ทสหิปิ สํโยชเนหิ สํยุชฺชนฺติฯ **สํโยคา สํกิลิสฺสนฺตี**ติ ตถา สํยุตฺตตาย ตณฺหาสํกิเลสาทิวเสน สํกิลิสฺสนฺติ, วิพาธียนฺติ อุปตาปียนฺติ จาติ อโตฺถฯ **อารมฺมณ**นฺ

ติ อิฏฺฐํ, อนิฏฺฐํ, มชฺฌตฺตญฺจ อารมฺมณํ ยถากฺกมํ สุขํ, ทุกฺขํ, อทุกฺขมสุขนฺติ กถิตํฯ เอวํ อวิเสเสน ปญฺจปิ ขเนฺธ สุขาทิอารมฺมณภาเวน ทเสฺสตฺวา อิทานิ เวทนา เอว สุขาทิอารมฺมณภาเวน ทเสฺสตุํ **"อปิจา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ปากติกปจุรชนวเสนายํ กถิตาติ กตฺวา **"ปุริมํ สุขํ เวทนํ อารมฺมณํ กตฺวา"**ติ วุตฺตํฯ วิเสสลาภี ปน อนาคตมฺปิ สุขํ เวทนํ อารมฺมณํ กโรเตวฯ **วุตฺตเมตํ** สติปฏฺฐานวณฺณนายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๘๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๙)ฯ เวทนาย หิ อารมฺมณํ เวทิยนฺติยา ตํสมงฺคีปุคฺคโล เวเทตีติ โวหารมตฺตํ โหติฯ

สพฺพสญฺญายาติ สพฺพายปิ จตุภูมิกสญฺญายฯ **สพฺพตฺถกสญฺญายา**ติ สพฺพสฺมิํ จิตฺตุปฺปาเท ปวตฺตนกสญฺญายฯ **วเตฺถ วา**ติ **วา**-สเทฺทน วณฺณธาตุํ สงฺคณฺหาติ ฯ **ปาเปนฺต**ติ ภาวนํ อุปจารํ วา อปฺปนํ วา อุปเนนฺตฯ **อุปฺปชฺชนกสญฺญาปี**ติ ''นีลํ รูปํ, รูปารมฺมณํ นีล''นฺติ อุปฺปชฺชนกสญฺญาปิฯ

อสพฺพสงฺคาหิกตฺตาติ สเพฺพสํ เวทนาสญฺญาวิญฺญาณานํ อสงฺคหิตตฺตาฯ **ตกฺกคตนฺ**ติ สุตฺตกนฺตนกตกฺกมฺหิ, สุตฺตวตฺตนกตกฺกมฺหิ วา เวฐนวเสน ฐิตํฯ **ปริวฏฺฏกาทิคต**นฺติ สุตฺตเวฐนปริวฏฺฏกาทิคตํฯ **วิสุํ สฏฺฐตฺตาว น คหิตา,** ยทเคฺคน ปญฺญา วิญฺญาเณน สทฺธิํ สมฺปโยคํ ลภาปิตา, ตทเคฺคน เวทนาสญฺญาหิปิ สมฺปโยคํ ลภาปิตา เอวาติฯ **ตเทว สญฺชานาติ** สํสฏฺฐภาวโตฯ

สญฺชานาติ วิชานาตีติ เอตฺถ ''ปชานาตี''ติ ปทํ อาเนตฺวา วตฺตพฺพํ ปชานนวเสนปิ วิเสสสฺส วกฺขมานตฺตาฯ **ชานาตี**ติ อยํ สโทฺท จ ลทฺธโตเยเวตฺถ อวิเสโส, อตฺถโต ปน วิเสสโต อิจฺฉิตโพฺพฯ อเนกตฺถตฺตา หิ ธาตูนํ เตน อาขฺยาตปเทน นามปเทน จ วุตฺตมตฺถํ อุปสคฺคปทํ โชตกภาเวน วิเสเสติ, น วาจกภาเวนฯ เตนาห **"ตสฺสปิ ชานนเตฺถ วิเสโส เวทิตโพฺพ"**ติ ฯ เอเตน สญฺญาวิญฺญาณปญฺญาปทานิ อโนฺตคธชานนเตฺถ ยถาสกํ วิสิฏฺฐวิสเย จ นิฏฺฐานีติ ทเสฺสติฯ เตเนวาห **"สญฺญา หี"**ติอาทิฯ **สญฺชานนมตฺตเมวา**ติ เอตฺถ **มตฺต**-สเทฺทน วิเสสนิวตฺติอเตฺถน วิชานนปชานนากาเร นิวเตฺตติ, **เอว**-สเทฺทน กทาจิปิ อิมิสฺสา เต วิเสสา นเตฺถวาติ อวธาเรติฯ เตเนวาห **"อนิจฺจํ ทุกฺข"**นฺติอาทิฯ ตตฺถ วิญฺญาณกิจฺจมฺปิ กาตุํ อสโกฺกนฺตี สญฺญา กุโต ปญฺญากิจฺจํ กเรยฺยาติ **"ลกฺขณปฏิเวธํ ปาเปตุํ น สโกฺกติ"**เจฺจว วุตฺตํ, น วุตฺตํ ''มคฺคปาตุภาว''นฺติฯ

อารมฺมเณ ปวตฺตมานํ วิญฺญาณํ น สญฺญา วิย นีลปีตาทิมตฺตสญฺชานนวเสน ปวตฺตติ, อถ โข ตตฺถ อญฺญมฺปิ ตาทิสํ วิเสสํ ชานนฺตเมว ปวตฺตตีติ อาห **"วิญฺญาณ"**นฺติอาทิฯ กถํ ปน วิญฺญาณํ ลกฺขณปฏิเวธํ ปาเปตีติ? ปญฺญาย ทสฺสิตมเคฺคนฯ ลกฺขณารมฺมณิกวิปสฺสนาย หิ อเนกวารํ ลกฺขณานิ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ปวตฺตมานาย ปคุณภาวโต ปริจยวเสน ญาณวิปฺปยุตฺตจิเตฺตนปิ วิปสฺสนา สมฺภวติ, ยถา ตํ ปคุณสฺส คนฺถสฺส อชฺฌยเน ตตฺถ ตตฺถ คตาปิ วารา น อุปธารียนฺติฯ ''ลกฺขณปฏิเวธ''นฺติ จ ลกฺขณานํ อารมฺมณกรณมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ปฏิวิชฺฌนํฯ **อุสฺสกฺกิตฺวา**ติ อุทยพฺพยญาณาทิญาณปฏิปาฏิยา อารภิตฺวาฯ **มคฺคปาตุภาวํ ปาเปตุํ น สโกฺกติ** อสโมฺพธสภาวตฺตาฯ **อารมฺมณมฺปิ สญฺชานาติ** อวพุชฺฌนวเสเนว, น สญฺชานนมเตฺตนฯ ตถา **ลกฺขณปฏิเวธมฺปิ ปาเปติ,** น วิชานนมเตฺตน, อตฺตโน ปน อญฺญาสาธารเณน อานุภาเวน อุสฺสกฺกิตฺวา มคฺคปาตุภาวมฺปิ ปาเปติฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ อุปมาย วิภาเวตุํ **"ยถา หี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อชาตพุทฺธี**ติ อสญฺชาตพุยวหารพุทฺธิฯ **อุปโภคปริโภค**นฺติ อุปโภคปริโภคารหํ, อุปโภคปริโภควตฺถูนํ ปฏิลาภโยเคฺคนฺติ อโตฺถฯ **กูโฏ**ติ กหาปณปติรูปโก ตมฺพกํสาทิมโยฯ **เฉโก**ติ มหาสาโรฯ

กรโตติ อฑฺฒสาโรฯ **สโณฺห**ติ มุทุชาติโก สมสาโรฯ **อิติ**-สโทฺท อาทิอตฺโถฯ เตน ปาทสารปโรปาทสารอฑฺฒสาราทีนํ สงฺคโหฯ **ชานนฺโต จ ปน นํ รูปํ ทิสฺวาปิ...เป.... อสุกาจริเยน กโตติปิ ชานาติ** ตถา เหรญฺญิกคนฺถสฺส สุคฺคหิตตฺตาฯ **เอวเมว**นฺติอาทิ อุปมาสํสนฺทนํฯ สญฺญาวิภาคํ อกตฺวา ปิณฺฑวเสเนว อารมฺมณสฺส คหณโต ทารกสฺส กหาปณทสฺสนสทิสา วุตฺตาฯ ตถา หิ สา ยถาอุปฏฺฐิตวิสยปทฏฺฐานา วุจฺจติฯ วิญฺญาณํ อารมฺมเณ เอกจฺจวิเสสคฺคหณสมตฺถภาวโต คามิกปุริสกหาปณทสฺสนสทิสํ วุตฺตํฯ ปญฺญา ปน อารมฺมเณ อนวเสสาวโพธโต เหรญฺญิกกหาปณทสฺสนสทิสา วุตฺตาฯ **เนส**นฺติ สญฺญาวิญฺญาณปญฺญานํ ฯ **วิเสโส**ติ สภาววิเสโสฯ **ทุปฺปฏิวิชฺฌ** ปกติปญฺญายฯ อิมินาว เนสํ อจฺจนฺตสุขุมตํ ทเสฺสติฯ

เอการมฺมเณ ปวตฺตมานานนฺติ เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ ปวตฺตมานานํฯ เตน อภินฺนวิสยาภินฺนกาลตาทสฺสเนน อวินิโพฺภควุตฺติตํ วิภาเวโนฺต ทุปฺปฏิวิชฺฌตํเยว อุลฺลิเงฺคติฯ **ววตฺถาน**นฺติ อสงฺกรโต ฐปนํฯ **อยํ ผโสฺส...เป.... อิทํ จิตฺต**นฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํฯ **อิติ**-สโทฺท วา อาทิอตฺโถฯ เตน เสสธมฺมานมฺปิ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **อิท**นฺติ อรูปีนํ ธมฺมานํ ววตฺถานกรณํฯ **ตโต**ติ ยํ วุตฺตํ ติลเตลาทิอุทฺธรณํ, ตโตฯ ยทิ ทุกฺกรตรํ, กถํ ตนฺติ อาห "***ภควา ปนา***"ติ อาทิฯ

๔๕๑. นิสฺสเฏฺฐนาติ นิกฺขเนฺตน อตํสมฺพเนฺธนฯ **ปริจฺจเตฺตนา**ติ ปริจฺจตฺตสทิเสน ปจฺจยภาวานุปคมเนน ปจฺจยุปฺปนฺนสมฺพนฺธาภาวโตฯ **นิสฺสกฺกวจนํ** อปาทานทีปนโตฯ **กรณวจนํ** กตฺตุอตฺถทีปนโตฯ กามาวจรมโนวิญฺญาณํ น นิยมโต "อิทํ นาม ปญฺจทฺวาริกาสมฺพนฺธา"ติ สกฺกา วตฺตุํ, รูปาวจรวิญฺญาณํ ปน น ตถาติ, ตเสฺสว ปญฺจหิ อินฺทฺริเยหิ นิสฺสฏตา วุตฺตาติ อาห "**รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานจิเตฺตนา**"ติฯ จตุตฺถชฺฌานคฺคหณํ ตเสฺสว อรูปาวจรสฺส ปทฏฺฐานภาวโตฯ **ปริสุเทฺธนา**ติ วิเสสโต อสํกิเลสิกตฺตาวฯ ตญฺหิ วิคตูปกฺกิเลสตาย วิเสสโต ปริสุทฺธํฯ เตนาห "**นิรุปกฺกิเลเสนา**"ติฯ **ชานิตพฺพํ เนยฺยํ,** สปรสนฺตาเนสุ อิทํ อติสยํ ชานิตพฺพโต พุชฺฌิตพฺพํ โพเธตพฺพํ วาติ อโตฺถฯ **เนยฺยน**ฺติ วา อตฺตโน สนฺตาเน เนตพฺพํ ปวเตฺตตพฺพนฺติ อโตฺถฯ เตนาห "**นิพฺพเตฺตตุํ สกฺกา โหติฯ เอตฺถ ฐิตสฺส หิ สา อิชฺฌตี**"ติฯ **ปาฏิเยกฺกน**ฺติ วิสุํ วิสุํ, อนุปทธมฺมวเสนาติ อโตฺถฯ **อภินิเวสาภาวโต**ติ วิปสฺสนาภินิเวสสฺส อสมฺภวโตฯ **กลาปโต นยโต**ติ กลาปสมฺมสนสงฺขาตโต นยวิปสฺสนโตฯ **ภิกฺขุโน**ติ สาวกสฺสฯ สาวกเสฺสว หิ ตตฺร อนุปทธมฺมวิปสฺสนา น สมฺภวติ, น สตฺถุฯ เตนาห "**ตสฺมา**"ติ อาทิฯ **วิสฺสเชฺชสี**ติ ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหติฯ

หตฺถคตตฺตาติ หตฺถคตสทิสตฺตา, อาสนฺนตฺตาติ อโตฺถฯ ยทา หิ โลกนาโถ โพธิมูเล อปราชิตปลฺลเงฺก นิสิโนฺน – "กิจฺฉํ วตายํ โลโก อาปโนฺน"ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๕๗; สํ. นิ. ๒.๔, ๑๐) ปฏิจฺจสมุปฺปาทมุเขน วิปสฺสนาภินิเวสํ กตฺวา อธิคนฺตพฺพสพฺพญฺญุตญฺญาณานุรูปํ ฉตฺติํสโกฏิสหสฺสมุเขน มหาวชิรญาณํ นาม มหาโพธิสตฺตสมฺมสนํ ปวเตฺตโนฺต อเนกาการสมาปตฺติธมฺมสมฺมสเน อนุปทเมว เนวสญฺญานาสญฺญายตนธเมฺมปิ อปราปรํ สมฺมสิฯ เตนาห "***ภควา ปนา***"ติอาทิฯ **ปโรปญฺญาสา**ติ เทฺวปญฺญาสํฯ กามเญฺจตฺถ เกจิ ธมฺมา เวทนาทโย ผสฺสปญฺจมกาทีสุ วุตฺตาปิ ฌานโกฏฺฐาสาทีสุปิ สงฺคหิตา, ตํตํปจฺจยภาววิสิเฏฺฐน ปน อตฺถวิเสเสน ธมฺมนฺตรานิ วิย โหนฺตีติ เอวํ วุตฺตํฯ ตถา หิ โลกุตฺตรจิตฺตุปฺปาเทสุ นวินฺทฺริยตา วุจฺจติฯ **องฺคุทฺธาเรนา**ติ ตตฺถ ลพฺภมานฌานงฺคโพชฺฌงฺคมคฺคงฺคานํ อุทฺธรเณนฯ **องฺค**-สโทฺท วา โกฏฺฐาสปริยาโย, ตสฺมา **องฺคุทฺธาเรนา**ติ ผสฺสปญฺจมกาทิโกฏฺฐาสานํ สมุทฺธรเณนฯ **ยาวตา สญฺญาสมาปตฺติโย**ติ ยตฺตกา สญฺญาสหคตา ฌานสมาปตฺติโย, ตาหิ วุฏฺฐาย อธิคนฺธพฺพตฺตา ตาวติกา เวเนยฺยานํ **อญฺญาปฏิเวโธ** อรหตฺตสมธิคโมฯ

ทสฺสนปริณายกเฏฺฐนาติ อนฺธสฺส ยฏฺฐิโกฏึ คเหตฺวา มคฺคเทสโก วิย ธมฺมานํ ยถาสภาวทสฺสนสงฺขาเตน ปริณายกภาเวนฯ ยถา วา โส ตสฺส จกฺขุภูโต, เอวํ สตฺตานํ ปญฺญาฯ เตนาห **"จกฺขุภูตาย ปญฺญายา"**ติฯ สมาธิสมฺปยุตฺตา ปญฺญา **สมาธิปญฺญา**ฯ สมาธิ เจตฺถ อารุปฺปสมาธีติ วทนฺติ, สมฺมสนปโยโค ปน โกจิ ฌานสมาธีติ ยุตฺตํฯ วิปสฺสนาภูตา ปญฺญา **วิปสฺสนาปญฺญา**ฯ สมาธิปญฺญาย อโนฺตสมาปตฺติยํ **กิจฺจโต ปชานาติ,** "สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี"ติ ปน วจนโต (สํ. นิ. ๓.๕; ๔.๙๙-๑๐๐; ๓.๕.๑๐๗๑-๑๐๗๒; เนตฺติ. ๔๐; มิ. ป. ๒.๑.๑๔) **อสโมฺมหโต ปชานาติ**ฯ ตตฺถ **กิจฺจโต**ติ โคจรชฺฌตฺต อารมฺมณกรณกิจฺจโตฯ **อสโมฺมหโต**ติ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ สโมฺมหวิธมนโต ยถา ปีติปฏิสํเวทนาทีสุฯ **กิมตฺถิยา**ติ กึปโยชนาติ อาห **"โก เอติสฺสา อโตฺถ"**ติฯ **อภิเญฺญยฺย ธเมฺม**ติ ยาถาวสรสลกฺขณาวโพธวเสน อภิมุขํ เญยฺย ชานิตเพฺพ ขนฺธายตนาทิธเมฺมฯ **อภิชานาตี**ติ สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ อภิมุขํ อวิรชฺฌนวเสน ชานาติฯ เอเตน ญาตปริญฺญาพฺยาปารมาหฯ **ปริเญฺญยฺย**ติ อนิจฺจาติปิ ทุกฺขาติปิ อนตฺตาติปิ ปริจฺฉิชฺช ชานิตเพฺพฯ **ปริชานาตี**ติ "ยํ กิญฺจิ รูปํ…เป…. อนิจฺจํ ขยเฏฺฐนา"ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๔๘) ปริจฺฉินฺทิตฺวา ชานาติฯ อิมินา ตีรณปริญฺญาพฺยาปารมาหฯ **ปหาตเพฺพ ธเมฺม**ติ นิจฺจสญฺญาทิเก ยาว อรหตฺตมคฺควชฺฌา สเพฺพ ปาปธเมฺมฯ **ปชหติ** ปกฏฺฐโต ชหติ, วิกฺขเมฺภติ เจว สมุจฺฉินฺทติ จาติ อโตฺถฯ อิมินา ปหานปริญฺญาพฺยาปารมาหฯ สา ปเนสา ปญฺญา โลกิยาปิ ติปฺปการา โลกุตฺตราปิ, ตาสํ วิเสสํ สยเมวาหฯ **กิจฺจโต**ติ อภิชานนวเสน อารมฺมณกิจฺจโตฯ **อสโมฺมหโต**ติ ยถาพลํ อภิเญฺญยฺยาทีสุ สโมฺมหวิธมนโตฯ นิพฺพานมารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตนโต อภิเญฺญยฺยาทีสุ วิคตสโมฺมหโต เอวาติ อาห **"โลกุตฺตรา อสโมฺมหโต"**ติฯ

๔๕๒. กมฺมสฺสกตา สมฺมาทิฏฺฐิ จ วฏฺฏนิสฺสิตตฺตา อิธ นาธิเปฺปตา, วิวฏฺฏกถา เหสาติ วุตฺตํ **"วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิยา จ มคฺคสมฺมาทิฏฺฐิยา จา"**ติฯ **ปรโต โฆโส**ติ ปรโต สตฺถุโต, สาวกโต วา ลพฺภมาโน ธมฺมโฆโสฯ เตนาห **"สปฺปายธมฺมสฺสวน"**นฺติฯ ตญฺหิ สมฺมาทิฏฺฐิยา ปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกติ, น โย โกจิ ปรโตโฆโสฯ **อุปายมนสิกาโร**ติ เยน นามรูปปริคฺคหาทิ สิชฺฌติ, ตาทิโส ปถมนสิกาโรฯ อยญฺจ สมฺมาทิฏฺฐิยา ปจฺจโยติ นิยมปกฺขิโก, น สพฺพสํคาหโกติ ทเสฺสโนฺต **"ปเจฺจกพุทฺธานํ ปนา"**ติอาทิมาหฯ **โยนิโสมนสิการสฺมิํเยวา**ติ อวธารเณน ปรโตโฆสเมว นิวเตฺตติ, น ปทฏฺฐานวิเสสํ ปฏิโยคีนิวตฺตนตฺถตฺตา เอวสทฺทสฺสฯ

ลทฺธุปการาติ (อ. นิ. ฏี. ๓.๕.๒๕) ยถารหํ นิสฺสยาทิวเสน ลทฺธปจฺจยาฯ วิปสฺสนาสมฺมาทิฏฺฐิยา อนุคฺคหิตภาเวน คหิตตฺตา มคฺคสมฺมาทิฏฺฐีสุ จ **อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิ,** อนนฺตรสฺส หิ วิธิ, ปฏิเสโธ วาฯ อคฺคผลสมาธิมฺหิ ตปฺปริกฺขารธเมฺมสุเยว จ เกวโล เจโตปริยาโย นิรุโฬฺหติ **สมฺมาทิฏฺฐีติ อรหตฺตมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิฯ ผลกฺขเณ**ติ อนนฺตเร กาลนฺตเร จาติ ทุวิเธ ผลกฺขเณฯ ปฏิปฺปสฺสทฺธิวเสน สพฺพสํกิเลเสหิ เจโต วิมุจฺจติ เอตายาติ **เจโตวิมุตฺติ,** อคฺคผลปญฺญํ ฐเปตฺวา อวเสสา ผลธมฺมาฯ เตนาห **"เจโตวิมุตฺติ ผลํ อสฺสา**ติฯ **เจโตวิมุตฺติสงฺขาตํ ผลํ อานิสํโส"**ติ, สพฺพสํกิเลเสหิ เจตโส วิมุจฺจนสงฺขาตํ ปฏิปฺปสฺสมฺภนสญฺญิตํ ปหานํ ผลํ อานิสํโส จาติ โยชนาฯ อิธ จ เจโตวิมุตฺติ-สเทฺทน ปหานมตฺตํ คหิตํ, ปุเพฺพ ปหายกธมฺมา, อญฺญถา ผลธมฺมา เอว อานิสํโสติ คยฺหมาเน ปุนวจนํ นิรตฺถกํ สิยาฯ

ปญฺญาวิมุตฺติผลานิสํสาติ เอตฺถาปิ เอวเมว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สมฺมาวาจากมฺมนฺตาชีวา สีลสภาวตฺตา วิเสสโต สมาธิสฺส อุปการา, ตถา สมฺมาสงฺกโปฺป ฌานสภาวตฺตาฯ ตถา

หิ โส ‘‘อปฺปนา’’ติ นิทฺทิโฏฺฐฯ สมฺมาสติสมฺมาวายามา ปน สมาธิปกฺขิยา เอวาติ อาห **‘‘อวเสสา ธมฺมา เจโตวิมุตฺตีติ เวทิตพฺพา’’**ติฯ **จตุปาริสุทฺธิสีล**นฺติ อริยมคฺคาธิคมสฺส ปทฏฺฐานภูตํ จตุปาริสุทฺธิสีลํฯ **สุตา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ อตฺตโน จิตฺตปฺปวตฺติอาโรจนวเสน สหกถนํ สํกถา, สํกถาว **สากจฺฉา**ฯ อิธ ปน กมฺมฏฺฐานปฏิพทฺธาติ อาห **‘‘กมฺมฏฺฐาเน…เป.… กถา’’**ติฯ ตตฺถ กมฺมฏฺฐานสฺส เอกวารํ วีถิยา อปฺปฏิปชฺชนํ ขลนํ, อเนกวารํ ปกฺขลนํ, ตทุภยสฺส วิเจฺฉทนีกถา **ขลนปกฺขลนเฉทนกถาฯ ปูเรนฺตสฺสา**ติ วิวฏฺฏนิสฺสิตํ กตฺวา ปาเลนฺตสฺส พฺรูเหนฺตสฺส จฯ **สุณนฺตสฺสา**ติ ‘‘ยถาอุคฺคหิตกมฺมฏฺฐานํ ผาตึ คมิสฺสตี’’ติ เอวํ สุณนฺตสฺสฯ เตเนว หิ **‘‘สปฺปายธมฺมสฺสวน’’**นฺติ วุตฺตํฯ **กมฺมํ กโรนฺตสฺสา**ติ ภาวนานุโยคกมฺมํ กโรนฺตสฺสฯ

ปญฺจสุปิ ฐาเนสุ **อนฺต**-สโทฺท เหตุอตฺถโชตโน ทฏฺฐโพฺพฯ เอวญฺหิ **‘‘ยถา หี’’**ติอาทินา วุจฺจมานา อมฺพุปมา จ ยุเชฺชยฺยฯ **อุทกโกฏฺฐก**นฺติ อาลวาลํฯ **ถิรํ กตฺวา พนฺธตี**ติ อสิถิลํ ทฬฺหํ นาติมหนฺตํ นาติขุทฺทกํ กตฺวา โยเชติฯ **ถิรํ กโรตี**ติ อุทกสิญฺจนกาเล ตโต ตโต วิสฺสริตฺวา อุทกสฺส อนิกฺขมนตฺถํ อาลวาลํ ถิรตรํ กโรติฯ **สุกฺขทณฺฑโก**ติ ตเสฺสว อมฺพคจฺฉกสฺส สุโกฺข สาขาสีสโกฯ **กิปิลฺลิกปุโฏ**ติ ตมฺพกิปิลฺลิกกุฏฺชํฯ **ขณิตฺติ**นฺติ กุทาลํฯ **โกฏฺฐกพนฺธนํ วิย สีลํ** สมฺมาทิฏฺฐิยา วฑฺฒนุปายสฺส มูลภาวโตฯ **อุทกสิญฺจนํ วิย ธมฺมสฺสวนํ** ภาวนาย ปริพฺรูหนโตฯ **มริยาทาย ถิรภาวกรณํ วิย สมโถ** ยถาวุตฺตภาวนาธิฏฺฐานาย สีลมริยาทาย ทฬฺหภาวาปาทนโตฯ สมาหิตสฺส หิ สีลํ ถิรตรํ โหติฯ **สมีเป วลฺลิอาทีนํ หรณํ วิย กมฺมฏฺฐาเน ขลนปกฺขลนเจฺฉทนํ** อิชฺฌิตพฺพภาวนาย วิพนฺธาปนยนโตฯ **มูลขณนํ วิย สตฺตนฺนํ อนุปสฺสนานํ ภาวนา** ตสฺสา วิพนฺธสฺส มูลกานํ ตณฺหามานทิฏฺฐีนํ ปลิขณนโตฯ เอตฺถ จ ยสฺมา สุปริสุทฺธสีลสฺส กมฺมฏฺฐานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส สปฺปายธมฺมสฺสวนํ อิจฺฉิตพฺพํ, ตโต ยถาสุเต อเตฺถ สากจฺฉาสมาปชฺชนํ, ตโต กมฺมฏฺฐานวิโสธเนน สมถนิปฺผตฺติ, ตโต สมาหิตสฺส อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาปาริปูริฯ ปริปุณฺณวิปสฺสโน มคฺคสมฺมาทิฏฺฐึ ปริพฺรูเหตีติ เอวเมเตสํ องฺคานํ ปรมฺปราย สมฺมุขา จ อนุคฺคณฺหนโต อยมานุปุพฺพี กถิตาติ เวทิตพฺพํฯ

๔๕๓. อิธ กึ ปุจฺฉตีติ อิธ เอวํ อรหตฺตผลํ ปาปิตาย เทสนาย ‘‘กติ ปนาวุโส, ภวา’’ติ ภวํ ปุจฺฉโนฺต กีทิสํ อนุสนฺธึ อุปาทาย ปุจฺฉตีติ อโตฺถฯ เตเนว หิ **‘‘มูลเมว คโต อนุสนฺธี’’**ติ วตฺวา อธิปฺปายํ ปกาเสโนฺต **‘‘ทุปฺปโญฺญ’’**ติอาทิมาหฯ **ทุปฺปโญฺญ**ติ หิ อิธ อปฺปฏิวิทฺธสโจฺจ อธิเปฺปโต, น ชโฬ เอวฯ **กามภโว**ติอาทีสุ กโมฺมปปตฺติเภทโต ทุวิโธปิ ภโว อธิเปฺปโตติ ทเสฺสโนฺต **‘‘กามภวูปคํ กมฺม’’**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ **วิสุทฺธิมเคฺค ตํสํวณฺณนายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๖๔๗; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๖๔๖-๖๔๗) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพํฯ **ปุนพฺภวสฺสา**ติ ปุนปฺปุนํ อปราปรํ ภวนโต ชายนโต ปุนพฺภโวติ ลทฺธนามสฺส วฏฺฏปพนฺธสฺสฯ เตนาห **‘‘อิธ วฏฺฏํ ปุจฺฉิสฺสามี’’**ติฯ **อภินิพฺพตฺตี**ติ ภวโยนิคติอาทิวเสน นิพฺพตฺติฯ **ตหึ ตหึ** ตสฺมึ ตสฺมึ ภวาทิเกฯ **อภินนฺทนา**ติ ตณฺหาอภินนฺทนเหตุฯ **คมนาคมนํ โหตี**ติอาทินา ภวาทีสุ สตฺตานํ อปราปรํ จุติปฏิสนฺธิโย ทเสฺสติฯ **ขยนิโรเธนา**ติ อจฺจนฺตขยสงฺขาเตน อนุปฺปาทนิโรเธนฯ **อุภยเมตํ น วตฺตพฺพํ** ปหานาภิสมยภาวนาภิสมยานํ อจฺจาสนฺนกาลตฺตาฯ วตฺตพฺพํ ตํ เหตุผลธมฺมูปจารวเสนฯ ยถา หิ ปทีปุชฺชลนเหตุโก อนฺธการวิคโม, เอวํ วิชฺชุปฺปาทเหตุโก อวิชฺชานิโรโธ, เหตุผลธมฺมา จ สมานกาลาปิ ปุพฺพาปรกาลา วิย โวหรียนฺติ ยถา – ‘‘จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔, ๔๐๐; ม. นิ. ๓.๔๒๐, ๔๒๕, ๔๒๖; สํ. นิ. ๒.๔๓-๔๕; ๒.๔.๖๐; กถา. ๔๖๕, ๔๖๗) ปจฺจยปจฺจยุปฺปนฺนกิริยาฯ **คมนํ อุป**

จฺฉิชฺชติ อิธ กามภเว ปรินิพฺพาเนนฯ **อาคมนํ อุปจฺฉิชฺชติ** ตตฺถ รูปารูเปสุ ปรินิพฺพาเนนฯ **คมนาคมนํ อุปจฺฉิชฺชติ** สพฺพโส อปราปรุปฺปตฺติยา อภาวโตฯ

๔๕๔. วิวฏฺฏกถาย ปรโต โชติตํ ปฐมํ ฌานํ วิวฏฺฏํ ปตฺวา ฐิตสฺส อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสน อุภโตภาควิมุตฺตสฺส นิโรธสาธกํ วิภาวิตุํ ยุตฺตนฺติ อาห **"กตมํ ปนาวุโสติ อิธ กึ ปุจฺฉตี"**ติ อาทิฯ ตถา หิ อนนฺตรํ นิโรธสมาปชฺชนเกน ภิกฺขุนา ชานิตพฺพานิ ปฐมสฺส ฌานสฺส สมฺปโยคปหานงฺคานิ ปุจฺฉิตานิฯ **องฺคววตฺถาน**นฺติ ฌานงฺคววตฺถานํฯ **โกฏฺฐาสปริเจฺฉโท**ติ ตตฺถ ลพฺภมานผสฺสปญฺจมกาทิธมฺมโกฏฺฐาสปริเจฺฉโท ชานิตโพฺพฯ อิมสฺมึ ฌาเน เอตฺตกา ธมฺมา สํวิชฺชนฺติ, เอตฺตกา นิโรธิตาติ ชานิตพฺพํฯ **อุปการานุปการานิ องฺคานี**ติ นิโรธสมาปตฺติยา อุปการานิ จ อนุปการานิ จ องฺคานิฯ นิโรธสมาปตฺติยา หิ โสฬสหิ ญาณจริยาหิ นวหิ สมาธิจริยาหิ จ ปตฺตพฺพตฺตา ตํตํญาณสฺส สมาธิจริยาหิ สมติกฺกมิตพฺพา ธมฺมา อนุปการกงฺคานิ, สมติกฺกมกา อุปการกงฺคานิฯ เตสญฺหิ วเสน ยถานุปุพฺพํ อุปสนฺตุปสนฺตโอฬาริกภาวาย ภวคฺคสมาปตฺติยา สงฺขาราวเสสสุขุมตํ ปตฺตา จิตฺตเจตสิกา ยถาปริจฺฉินฺนํ กาลํ นิรุชฺฌนฺติ, อปฺปวตฺตึ คจฺฉนฺติฯ **ตสฺสา**ติ นิโรธสฺสฯ **อนนฺตรปจฺจย**นฺติ อนนฺตรปจฺจยสทิสํฯ น หิ นิโรธสฺส โกจิ ธโมฺม อนนฺตรปจฺจโย นาม อตฺถิฯ ยญฺหิ ตทา จิตฺตเจตสิกานํ ตถา นิรุชฺฌนํ, ตํ ยถาวุตฺตปุพฺพาภิสงฺขารเหตุกาย เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยา อโหสีติ สา ตสฺส อนนฺตรปจฺจโย วิย โหตีติ ตํ วุตฺตํฯ **ฉ สมาปตฺติโย**ติ สุตฺตนฺตนเยน วุตฺตสุตฺตนฺตปิฏกสํวณฺณนาติ กตฺวาฯ ''สตฺต สมาปตฺติโย''ติ ปน วตฺตพฺพํ, อญฺญถา อิทํ ''จตุรงฺคิก''นฺติ น วตฺตพฺพํ สิยาฯ **นยํ วา ทเสฺสตฺวา**ติ อาทิอนฺตทสฺสนวเสน นยทสฺสนํ กตฺวาฯ

๔๕๕. เอวํ นิโรธสฺส ปาทกํ วิภาเวตฺวา อิทานิ อโนฺตนิโรเธ อนุปพนฺธภาวโต ปญฺจนฺนํ ปสาทานํ ปจฺจยปุจฺฉเน ปฐมํ ตาว เต สรูปโต อาเวณิกโต อาเวณิกวิสยโต ปฏิสฺสรณโต จ ปุจฺฉนวเสน ปาฬิ ปวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **"วิญฺญาณนิสฺสเย ปญฺจ ปสาเท ปุจฺฉโนฺต"**ติ อาหฯ **โคจรวิสย**นฺติ เอตฺถ กามํ ตพฺพหุลจาริตาเปกฺขํ โคจรคฺคหณํ, อนญฺญตฺถภาวาเปกฺขํ วิสยคฺคหณนฺติ อเตฺถว โคจรวิสยภาวานํ วิเสโส, วิวริยมานํ ปน อุภยมฺปิ อารมฺมณสภาวเมวาติ อาห **"โคจรภูตํ วิสย"**นฺติฯ **เอเกกสฺสา**ติ เอโก เอกสฺส, อโญฺญ อญฺญสฺสาติ อโตฺถฯ อญฺญโตฺถ หิ อยํ **เอก**-สโทฺท ''อิเตฺถเก อภิวทนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๒๗) วิยฯ **สเจ หี**ติ อาทิ อภูตปริกปฺปนวจนเมตํฯ ตตฺถ **สโมธาเนตฺวา**ติ เอกชฺฌํ กตฺวาฯ **วินาปิ มุเขนา**ติอาทินา อตฺถสลฺลาปิกนิทสฺสนํ นาม ทเสฺสติฯ ยถา วิญฺญาณาธิฏฺฐิตเมว จกฺขุ รูปํ ปสฺสติ, น เกวลํ, เอวํ จกฺขุนิสฺสยเมว วิญฺญาณํ ตํ ปสฺสติ, น อิตรนฺติ อาห **"จกฺขุปสาเท อุปเนหี"**ติฯ เตน เตสํ ตตฺถ สํหจฺจการิตํ ทเสฺสติฯ **ยทิ วา นีลํ ยทิ วา ปีตก**นฺติ อิทํ นีลปีตาทิสภาวชานนมตฺตํ สนฺธายาหฯ **นีลํ ปีตก**นฺติ ปชานนํ จกฺขุวิญฺญาณสฺส นเตฺถว อวิกปฺปกภาวโตฯ **เอเตสํ** จกฺขุวิญฺญาณาทีนํฯ นิสฺสยสีเสน นิสฺสิตปุจฺฉา เหสา, เอวญฺหิ วิสยานุภวนโจทนา สมตฺถิตา โหติฯ เตนาห **"จกฺขุวิญฺญาณํ หี"**ติอาทิฯ ยถาสกํ วิสยํ รชฺชนาทิวเสน อนุภวิตุํ อสมตฺถานิ จกฺขุวิญฺญาณาทีนิ, ตตฺถ สมตฺถตาเยว จ นตฺถิ, น กิญฺจิ อตฺถโต ปฏิสรนฺตานิ วิย โหนฺตีติ วุตฺตํ **"กึ เอตานิ ปฏิสรนฺตี"**ติฯ **ชวนมโน ปฏิสรณ**นฺติ ปญฺจทฺวาริกํ อิตรญฺจ สาธารณโต วตฺวา ปุน ยาย'สฺส รชฺชนาทิปวตฺติยา ปฏิสรณตา, สา สวิเสสา ยตฺถ ลพฺภติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **"มโนทฺวาริกชวนมโน วา"**ติ อาหฯ **เอตสฺมึ ปน ทฺวาเร**ติ จกฺขุทฺวาเร ชวนํ รชฺชติ วา ทุสฺสติ วา มุยฺหติ วา, ยโต ตตฺถ อญฺญาณาทิอสํวโร ปวตฺตติฯ

ตตฺราติ ตสฺมึ ชวนมนเสฺสว ปฏิสรณภาเวฯ **ทุพฺพลโภชกา**ติ หีนสามตฺถิยา ราชโภคฺคาฯ เสวกานํ คณนาย โยชิตทิวเส ลพฺภมานกหาปโณ **ยุตฺติกหาปโณ**ฯ อนุทฺพนฺธเนน

พทฺธสฺส วิสฺสชฺชเนน ลพฺภมานกหาปโณ **พนฺธกหาปโณ**ฯ กิญฺจิ ปหรเนฺต มา ปหรนฺตูติ ปฏิกฺขิปโต ทาตพฺพกโณฺฑ **มาปหารกหาปโณ**ฯ โส สโพฺพปิ ปริตฺตเกสุ คามิกมนุเสฺสสุ ตถา ลพฺภมาโน เอตฺตโก โหตีติ อาห **“อฑฺฒกหาปโณ วา”**ติอาทิฯ **สตวตฺถุกนฺ**ติ สตกรีสวตฺถุกํฯ เอส นโย เสสปททฺวเยปิฯ **ตตฺถา**ติอาทิ อุปมาสํสนฺธนํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

๔๕๖. อโนฺตนิโรธสฺมิํ ปญฺจ ปสาเทติ นิโรธสมาปนฺนสฺส ปวตฺตมาเน ปญฺจ ปสาเทฯ **กิริยมยปวตฺตสฺมินฺ**ติ ชวนาทิกิริยานิพฺพตฺตกธมฺมปฺปวตฺติยํฯ **พลวปจฺจยา โหนฺตี**ติ ปจฺฉาชาตวิปฺปยุตฺตอตฺถิอวิคตปจฺจเยหิ ปจฺจยา โหนฺติ, อุปตฺถมฺภกภาเวน พลวปจฺจยา โหนฺติฯ **ชีวิตินฺทฺริยํ ปฏิจฺจา**ติ อินฺทฺริยอตฺถิอวิคตปจฺจยวเสน ปจฺจยภูตํ ชีวิตินฺทฺริยํ ปฏิจฺจ ปญฺจวิโธปิ ปสาโท ติฏฺฐติฯ **ชีวิตินฺทฺริเยน วินา น ติฏฺฐติ** ชีวิตินฺทฺริยรหิตสฺส กมฺมสมุฏฺฐานรูปกลาปสฺส อภาวโตฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา อนุปาลนลกฺขเณน ชีวิเตน อนุปาลิตา เอว อุสฺมา ปวตฺตติ, น เตน อนนุปาลิตา, ตสฺมา อุสฺมา อายุํ ปฏิจฺจ ติฏฺฐติฯ **ชาลสิขํ ปฏิจฺจ อาภา ปญฺญายตี**ติ ชาลสิขาสงฺขาตภูตสงฺฆาตํ สเหว ปวตฺตมานํ นิสฺสาย ‘‘อาภา’’ติ ลทฺธนามา วณฺณธาตุ ‘‘อุชฺชลติ, อนฺธการํ วิธมติ, รูปคตานิ จ วิทํเสตี’’ติอาทีหิ ปกาเรหิ ญายติฯ **ตํ อาโลกํ ปฏิจฺจา**ติ ตํ วุตฺตปฺปการํ อาโลกํ ปจฺจยํ ลภิตฺวาฯ **ชาลสิขา ปญฺญายตี**ติ ‘‘อปฺปิกา, มหตี, อุชุ, กุฏิลา’’ติอาทินา ปากฏา โหติฯ

ชาลสิขา วิย กมฺมชเตโช นิสฺสยภาวโตฯ **อาโลโก วิย ชีวิตินฺทฺริยํ** ตนฺนิสฺสิตภาวโตฯ อิทานิ อุปโมปมิตพฺพานํ สมฺพนฺธํ ทเสฺสตุํ **“ชาลสิขา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อาโลกํ คเหตฺวาว อุปฺปชฺชตี**ติ อิมินา ยถา ชาลสิขาย สเหว อาโลโก อุปฺปชฺชติ, เอวํ กมฺมชุสฺมนา สเหว ชีวิตินฺทฺริยํ อุปฺปชฺชตีติ ทเสฺสติฯ ชาลสิขาสนฺนิสฺสโย ตสฺสา สติเยว โหโนฺต อาโลโก ตาย อุปฺปาทิโต วิย โหตีติ อาห **“อตฺตนา ชนิตอาโลเกเนวา”**ติฯ อุสฺมา นาเมตฺถ กมฺมสมุฏฺฐานา เตโชธาตุ ตนฺนิสฺสิตญฺจ ชีวิตินฺทฺริยํ ตทนุปาลกญฺจาติ อาห **“กมฺมชมหาภูตสมฺภเวน ชีวิตินฺทฺริเยน อุสฺมาย อนุปาลน”**นฺติฯ น เกวลํ ขณฏฺฐิติยา เอว, อถ โข ปพนฺธานุปเจฺฉทสฺสาปิ ชีวิตินฺทฺริยํ การณนฺติ อาห **“วสฺสสตมฺปิ กมฺมชเตชปวตฺตํ ปาเลตี”**ติฯ อุสฺมา อายุโน ปจฺจโย โหโนฺต เสสภูตสหิโต เอว โหตีติ อาห **“มหาภูตานี”**ติฯ ตถา อายุปิ สหชาตรูปํ ปาเลนฺตเมว อุสฺมาย ปจฺจโย โหตีติ วุตฺตํ **“มหาภูตานิ ปาเลตี”**ติฯ

๔๕๗. อายุ เอว อินฺทฺริยปจฺจยาทิวเสน สหชาตธมฺมานํ อนุปาลนวเสน สงฺขรณโต **อายุสงฺขาโร**ฯ พหุวจนนิเทฺทโส ปน อเนกสตสหสฺสเภเทสุ รูปกลาเปสุ ปวตฺติยา อเนกเภทนฺติ กตฺวาฯ อารมฺมณรสํ อนุภวนฺตีติ **เวทนิยา** ยถา ‘‘นิยฺยานิกา’’ติฯ เตนาห **“เวทนา ธมฺมา วา”**ติฯ สุขาทิเภทภินฺนตฺตา พหุวจนนิเทฺทโสฯ อิเมสํ อายุสงฺขารเวทนานํ เอกนฺตนิโรธํ สมาปนฺนสฺส มรเณน ภวิตพฺพํ เวทนาย นิรุทฺธตฺตาฯ อายุสงฺขารานํ ตถา อนิรุทฺธตฺตา นิโรธสฺส สมาปชฺชนเมว น สิยา, กุโต วุฏฺฐานํฯ เตน วุตฺตํ ปาฬิยํ ‘‘เต จ หาวุโส’’ติอาทิฯ **วุฏฺฐานํ ปญฺญายติ** สญฺญาเวทนาทีนํ อุปฺปตฺติยาฯ อิทานิ ตมตฺถํ วิตฺถารโต อุปมาย วิภาเวตุํ **“โย หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุกฺกณฺฐิตฺวา**ติ นานารมฺมณาปาตโต นิพฺพินฺทิตฺวาฯ **ยถาปริจฺฉินฺนกาลวเสนา**ติ ยถาปริจฺฉิเนฺน กาเล สมฺปเตฺตฯ **รูปชีวิตินฺทฺริยปจฺจยา**ติ อินฺทฺริยปจฺจยภูตา ฯ **ชาลาปวตฺตํ วิย อรูปธมฺมา** เตชุสฺสทภาวโต วิสโยภาสนโต จฯ อุทกปฺปหาโร วิย นิโรธสมาปตฺติยา ปุพฺพาภิสงฺขาโรฯ **ปิหิตองฺคารา วิย รูปชีวิตินฺทฺริยํ** อุสฺมามตฺตตาย อโนภาสนโตฯ **ยถาปริจฺฉินฺนกาลาคมนนฺ**ติ ยถาปริจฺฉินฺนกาลสฺส อุปคมนํฯ อนุรูปปตฺติวเสเนว **รูปปวตฺติคฺคหณํ**ฯ **อิมํ รูปกายํ ชหนฺตี**ติ อิมสฺมา รูปกายา กเฬวรา วิคจฺฉนฺติ นปฺปวตฺตนฺติฯ

กาเยน สงฺขรียนฺตีติ **กายสงฺขารา** ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตายฯ วาจํ สงฺขโรนฺตีติ **วจีสงฺขารา**ฯ วิตกฺเกตฺวา วิจาเรตฺวา หิ วาจํ ภินฺทติ กเถติฯ จิเตฺตน สงฺขรียนฺตีติ **จิตฺตสงฺขารา** ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติโตฯ จิตฺตสงฺขารนิโรธโจทนาย รูปนิโรโธ วิย จิตฺตนิโรโธ อโจทิโต เตสํ ตโต อญฺญตฺตาติ น จิตฺตสมฺปยุตฺตนิโรโธ เอกนฺติโก วิตกฺกาทินิโรเธ ตทภาวโตฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘วาจา อนิรุทฺธา โหตี’’ติ, ตมฺปิ นฯ วาจํ สงฺขโรนฺตีติ หิ วจีสงฺขารา, เตสุ นิรุทฺเธสุ กถํ วาจาย อนิโรโธฯ จิตฺตํ ปน นิรุทฺเธสุปิ จิตฺตสงฺขาเรสุ เตหิ อนภิสงฺขตตฺตา วิตกฺกาทินิโรโธ วิย ปวตฺตติเยวาติ อยเมตฺถ ปรสฺส อธิปฺปาโยฯ อานนฺตริยกมฺมํ กตํ ภเวยฺย, จิตฺตสฺส อนิรุทฺธตฺตา ตํ นิสฺสาย จ รูปธมฺมานํ อนปคตตฺตา เต ชีวนฺติ เอว นามาติฯ **พฺยญฺชเน อภินิเวสํ อกตฺวา**ติ ‘‘จิตฺตสงฺขารา นิรุทฺธา’’ติ วจนโต เตว นิรุทฺธา, น จิตฺตนฺติ เอวํ เนยฺยตฺถํ สุตฺตํ ‘‘นีตตฺถ’’นฺติ อภินิเวสํ อกตฺวาฯ **อาจริยานํ นเย ฐตฺวา**ติ ปรมฺปราคตานํ อาจริยานํ อธิปฺปาเย ฐตฺวาติ อโตฺถฯ **อุปปริกฺขิตโพฺพ**ติ สุตฺตนฺตราคมโต สุตฺตนฺตรปทสฺส อวิปรีโต อโตฺถ วีมํสิตโพฺพฯ ยถา หิ ‘‘อสญฺญภโว’’ติ วจนโต ‘‘สญฺญาว ตตฺถ นตฺถิ, อิตเร ปน จิตฺตเจตสิกา สนฺตี’’ติ อยเมตฺถ อโตฺถ น คยฺหติฯ ยถา จ ‘‘เนวสญฺญานาสญฺญายตน’’นฺติ วจนโต ‘‘สญฺญาว ตตฺถ ตาทิสี, น ผสฺสาทโย’’ติ อยเมตฺถ อโตฺถ น คยฺหติ สญฺญาสีเสน เทสนาติ กตฺวา, เอวมิธาปิ ‘‘จิตฺตสงฺขารา นิรุทฺธา’’ติ, ‘‘สญฺญาเวทยิตนิโรโธ’’ติ จ เทสนาสีสเมวฯ สเพฺพปิ ปน จิตฺตเจตสิกา ตตฺถ นิรุชฺฌเนฺตวาติ อยเมตฺถ อวิปรีโต อโตฺถ เวทิตโพฺพ, ตถาปุพฺพาภิสงฺขาเรน สเพฺพสํเยว จิตฺตเจตสิกานํ ตตฺถ นิรุชฺฌนโตฯ เอเตน ยํ ปุเพฺพ ‘‘อญฺญตฺตา, ตทภาวโต’’ติ จ ยุตฺติวจนํ, ตทยุตฺตํ อธิปฺปายานวโพธโตติ ทสฺสิตํ โหติฯ เตนาห **‘‘อโตฺถ หิ ปฏิสรณํ, น พฺยญฺชน’’**นฺติฯ

อุปหตานีติ พาธิตานิฯ **มกฺขิตานี**ติ ธํสิตานิฯ อารมฺมณฆฏฺฏนาย อินฺทฺริยานํ กิลมโถ จกฺขุนา ภาสุรรูปสฺสุมรชทสฺสเนน วิภาเวตโพฺพฯ ตถา หิ อุณฺหกาเล ปุรโต อคฺคิมฺหิ ชลเนฺต ขรสฺสเร จ ปณเว อาโกฏฺเต อกฺขีนิ เภทานิ วิย น สหนฺติ โสตานิ ‘‘สิขเรน วิย อภิหญฺญนฺตี’’ติ วตฺตาโร โหนฺติฯ

๔๕๘. รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานเมว รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺตํ อรูปชฺฌานนฺติ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ วิสุํ เชฺชโนฺต ธมฺมเสนาปติ ‘‘สุขสฺส จ ปหานา’’ติอาทินา วิสุํ เชฺชสิฯ อปคมเนน วิคเมน ปจฺจยา **อปคมนปจฺจยา** สุขาทิปฺปหานานิฯ **อธิคมปจฺจยา** ปน กสิเณสุ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ เหฏฺฐิมา ตโย จ อารุปฺปาฯ น หิ สกฺกา ตานิ อนธิคนฺตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนมธิคนฺตุํฯ **นิโรธโต วุฏฺฐานกผลสมาปตฺติ**นฺติ นิโรธโต วุฏฺฐานภูตํ อนิจฺจานุปสฺสนาสมุทาคตผลสมาปตฺติํฯ สา หิ ‘‘อนิมิตฺตา เจโตวิมุตฺตี’’ติ วุจฺจติฯ ยถา สมถนิสฺสโนฺท อภิญฺญา, เมตฺตากรุณามุทิตาพฺรหฺมวิหารนิสฺสโนฺท อุเปกฺขาพฺรหฺมวิหาโร, กสิณนิสฺสโนฺท อารุปฺปา, สมถวิปสฺสนานิสฺสโนฺท นิโรธสมาปตฺติ, เอวํ วิปสฺสนาย นิสฺสนฺทผลภูตํ สามญฺญผลนฺติ อาห **‘‘วิปสฺสนานิสฺสนฺทาย ผลสมาปตฺติยา’’**ติฯ อารมฺมณา นาม สารมฺมณธมฺมานํ วิเสสโต อุปฺปตฺตินิมิตฺตนฺติ อาห **‘‘สพฺพนิมิตฺตานนฺติ รูปาทีนํ สพฺพารมฺมณาน’’**นฺติฯ นตฺถิ เอตฺถ กิญฺจิ สงฺขารนิมิตฺตนฺติ **อนิมิตฺตา,** อสงฺขตา ธาตูติ อาห **‘‘สพฺพนิมิตฺตาปคตาย นิพฺพานธาตุยา’’**ติฯ **ผลสมาปตฺติสหชาตํ มนสิการํ สนฺธายาห,** น อาวชฺชนมนสิการํฯ น เหตฺถ ตสฺส สมฺภโว อนุโลมานนฺตรํ อุปฺปชฺชนโตฯ

อิมสฺมิํ ฐาเนติ อิธ วุตฺตนิโรธสฺส อาทิมชฺฌปริโยสานานํ คหิตานํ อิมสฺมิํ ปริโยสานสฺส คหิตฏฺฐาเนฯ **ทฺวีหิ พเลหี**ติ สมถวิปสฺสนาพเลหิฯ **ตโย จ สงฺขาราน**นฺติ กายสงฺขาราทีนํ ติณฺณํ สงฺขารานํฯ **โสฬสหิ ญาณจริยาหี**ติ อนิจฺจานุปสฺสนา, ทุกฺขา, อนตฺตา, นิพฺพิทา, วิ

ราคา, นิโรธา, ปฏินิสฺสคฺคา, วิวฏฺฏานุปสฺสนา, โสตาปตฺติมคฺค…เป…. อรหตฺตผลสมาปตฺตีติ อิมาหิ โสฬสหิ ญาณจริยาหิฯ **นวหิ สมาธิจริยาหี**ติ ปฐมชฺฌานสมาธิอาทีหิ นวหิ สมาธิจริยาหิฯ โย ยถาวุตฺตาสุ จริยาสุ ปุคฺคลสฺส วสีภาโว, สา **วสีภาวตาปญฺญา**ฯ อสฺสา สา กถิตาติ โยชนาฯ **วินิจฺฉยกถา**ติ วินิจฺฉยวเสน ปวตฺตา **อฏฺฐกถา** กถิตาฯ ตสฺมา **วิสุทฺธิมคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๘๖๘-๘๖๙) **ตํสํวณฺณนายญฺจ** (วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๒.๘๖๘) วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ

วลญฺชนสมาปตฺติ อริยวิหารวเสน วิหรณสมาปตฺติฯ **ฐิติยา**ติ เอตฺถ ปพนฺธฏฺฐิติ อธิเปฺปตา, น ขณฏฺฐิติฯ กสฺมา? สมาปชฺชนตฺตาฯ เตนาห **“ฐิติยาติ จิรฏฺฐิตตฺถ”**นฺติฯ **อทฺธานปริเจฺฉโท**ติ เอตฺตกํ กาลํ สมาปตฺติยา วีตินาเมสฺสามีติ ปเคว กาลปริเจฺฉโทฯ **รูปาทินิมิตฺตวเสนา**ติ กมฺมกมฺมนิมิตฺตคตินิมิเตฺตสุ ยถารหํ ลพฺภมานรูปาทินิมิตฺตวเสนฯ ตตฺถ ยสฺมา กมฺมนิมิเตฺต ฉพฺพิธมฺปิ อารมฺมณํ ลพฺภติ, ตสฺมา **“สพฺพนิมิตฺตาน”**นฺติ วุตฺตํ, น สเพฺพสํ อารมฺมณานํ เอกชฺฌํ, เอกนฺตโต วา มนสิกาตพฺพโตฯ ลกฺขณวจนเญฺหตํ ยถา ‘‘ทาตพฺพเมตํ เภสชฺชํ, ยทิ เม พฺยาธิตา สิยุ’’นฺติฯ

๔๕๙. นีลมฺปิ สญฺชานาตีติอาทินา นีลาทิคฺคหณมุเขน ตํวณฺณานํ สตฺตานํ สญฺชานนํ อเวราทิภาวมนสิกรณํ โชติตนฺติ อาห **“เอตสฺมิญฺหิ ฐาเน อปฺปมาณา เจโตวิมุตฺติ กถิตา”**ติฯ เอตฺถ อากิญฺจญฺญํ กถิตนฺติ สมฺพนฺโธฯ **“เอตฺถ สุญฺญตา”ติ, “เอตฺถ อนิมิตฺตา”**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ นฺติ ‘‘อิธ อญฺญํ อภินวํ นาม นตฺถี’’ติอาทินา วุตฺตํ อตฺถวจนํฯ **เอตา**ติ อปฺปมาณเจโตวิมุตฺติอาทโยฯ **เอกนามกา**ติ เอเกกนามกา, เย นานาพฺยญฺชนาติ อธิเปฺปตาฯ **เอโก ธโมฺม**ติ อรหตฺตผลสมาปตฺติฯ **จตุนามโก**ติ อปฺปมาณเจโตวิมุตฺติอาทินามโกฯ **เอต**นฺติ เอตมตฺถํฯ **อปฺปมาณา**ติ อโนธิโส, โอธิโสปิ วา ‘‘เอตฺตกา’’ติ อปริมิตาฯ **อเสเสตฺวา**ติ อสุภสมาปตฺติ วิย เอกเสฺสว อคฺคหณโตฯ

กิญฺจาปิ อสุภนิมิตฺตารมฺมณมฺปิ กิญฺจนํ โหติ, อารมฺมณสงฺฆฏฺฏนสฺส กิญฺจนสฺส อสุภสมาปตฺตีนมฺปิ ปฏิภาคนิมิตฺตสงฺขาตํ อารมฺมณํ สพิมฺพํ วิย วิคฺคหํ กิญฺจนํ หุตฺวา อุปฏฺฐาติ, น ตถา อิมสฺสาติฯ นนุ พฺรหฺมวิหารปฐมารุปฺปานมฺปิ ปฏิภาคนิมิตฺตภูตํ กิญฺจิ อารมฺมณํ นตฺถีติ? สจฺจํ นตฺถิ, อยํ ปน ปฐมารุปฺปวิญฺญาณํ วิย น ปฏิภาคนิมิตฺตภูตอารมฺมณตาย เอวํ วุตฺตาฯ **อเตฺตนา**ติ อตฺตนาฯ ภวติ เอเตน อตฺตาติ อภิธานํ พุทฺธิ จาติ **ภาโว,** อตฺตาฯ **ภาว**-สโทฺทปิ อตฺตปริยาโยติ อาห **“ภาวโปสปุคฺคลาทิสงฺขาเตนา”**ติฯ **เนสํ** อปฺปมาณสมาธิอาทีนํ จตุนฺนํฯ **“นานตา ปากฏาวา”**ติ วุตฺตํ นานตฺตํ ภูมิโต อารมฺมณโต จ ทเสฺสตุํ **“อโตฺถ ปนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ ปริตฺตาทิภาเวน อตีตาทิภาเวน อชฺฌตฺตาทิภาเวน จ น วตฺตพฺพํ อารมฺมณํ เอติสฺสาติ **นวตฺตพฺพารมฺมณา** นิพฺพานารมฺมณผลสมาปตฺติภาวโตฯ

เอเตฺตโกติ ราคาทีหิ สํกิลิฏฺฐตาย เอตฺตกปฺปมาโณ, อุตฺตาโน ปริตฺตเจตโสติ อโตฺถฯ นิพฺพานมฺปิ อปฺปมาณเมว ปมาณกรณานํ อภาเวนาติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ **อกุปฺปาติ อรหตฺตผลเจโตวิมุตฺติ** ปฏิปเกฺขหิ อโกปนียตายฯ **กิญฺจตี**ติ กตฺตริ ปฐิโต ธาตุ มทฺทนโตฺถติ อาห **“กิญฺจติ มทฺทตี”**ติฯ ตสฺส ปโยคํ ทเสฺสตุํ **“มนุสฺสา กิรา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

สมูหาทิฆนวเสน สกิจฺจปริเจฺฉทตาย จ สวิคฺคหา วิย อุปฏฺฐิตา สงฺขารา นิจฺจาทิคฺคาหสฺส วตฺถุตาย **“นิจฺจนิมิตฺตํ สุขาทินิมิตฺต”**นฺติ จ วุจฺจติฯ วิปสฺสนา ปน ตตฺถ ฆนวินิโพฺภคํ กโรนฺตี นิจฺจาทิคฺคาหํ วิธเมนฺตี ‘‘นิมิตฺตํ สมุคฺฆาเตตี’’ติ วุตฺตา ฆนนิมิตฺตสฺส อารมฺมณภูตสฺส อภาวาฯ **น คหิตา**ติ เอกตฺถปทนิเทฺทเส ปาฬิยํ กสฺมา น คหิตา? **สา**ติ สุญฺญตา เจโตวิมุตฺ

ติฯ **สพฺพตฺถา**ติ อปฺปมาณาเจโตวิมุตฺติอาทินิเทฺทเสสุฯ **อารมฺมณวเสนา**ติ อารมฺมณวเสน ปิ เอกตฺถา, น เกวลํ สภาวสรสโตวฯ **อิมินา ปริยาเยนา**ติ อปฺปมาณโตติอาทินา อารมฺมณโต ลทฺธปริยาเยนฯ **อญฺญสฺมึ ปน ฐาเน**ติ อากิญฺจญฺญาทิสทฺทปวตฺติเหตุโต อเญฺญน เหตุนา อปฺปมาณาติสทฺทปฺปวตฺติยํ เอตสฺส เจโตวิมุตฺติยา โหนฺติฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **อิมินา ปริยาเยนา**ติ อิมินา ตาย ตาย สมญฺญาย โวหริตพฺพตาปริยาเยนฯ สจฺจานํ ทสฺสนมุเขน วฏฺฏวเสน อุฎฺฐิตเทสนํ อรหเตฺตน กูฎํ คณฺหโนฺต **ยถานุสนฺธินาว เทสนํ นิฎฺฐเปสิ**ฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

มหาเวทลฺลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๔. จูฬเวทลฺลสุตฺตวณฺณนา

๔๖๐. อยํ เทสนา ยสฺมา ปุจฺฉาวิสฺสชฺชนวเสน ปวตฺตา, ตสฺมา ปุจฺฉกวิสฺสชฺชเก ปุจฺฉานิมิตฺตญฺจ สมุทายโต วิภาเวตุํ **“โก ปนาย”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อุปาสกตฺตน**นฺติ อมคฺคาคตํ อุปาสกตฺตํฯ **เตส**นฺติ เอกาทสนหุตานํฯ มคฺคาคเตน อุปสเมน **สนฺตินฺทฺริโย สนฺตมานโส**ฯ

‘‘กึ นุ โข อชฺช ภวิสฺสติ อยฺยปุโตฺต’’ติ **วีถึ โอโลกยมานาฯ โอลมฺพนตฺถ**นฺติ ตสฺส หตฺถาวลมฺพนตฺถํ ปุพฺพาจิณฺณวเสน อตฺตโน หตฺถํ ปสาเรสิฯ **พหิทฺธา**ติ อตฺตนา อญฺญํ วิสภาควตฺถุํ สนฺธาย วทติฯ **ปริเภทเกนา**ติ เปสุญฺญวาทินาฯ

อธิคมปฺปิจฺฉตาย ‘‘น ปกาเสตพฺพ’’ติ **จิเนฺตสิ**ฯ ปุน ตํ อนุกมฺปโนฺต **“สเจ โข ปนาห”**นฺติอาทึ จิเนฺตสิฯ **เอโส ธโมฺม**ติ เอโส โลกุตฺตรธโมฺมฯ วิวฎฺฏํ อุทฺทิสฺส อุปจิตํ นิเพฺพธภาคิยํ กุสลํ **อุปนิสฺสโย**ฯ ‘‘ยทิ เม อุปนิสฺสโย อตฺถิ, สกฺกา เอตํ ปฎิลทฺธุํฯ สเจปิ นตฺถิ, อายตึ อุปนิสฺสโย ภวิสฺสตี’’ติ จิรกาลปริภาวิตาย ฌเฎ ปทีปชาลา วิย อพฺภนฺตเร ทิปฺปมานาย เหตุสมฺปตฺติยา โจทิยมานา อาห **“เอวํ สเนฺต มยฺหํ ปพฺพชฺชํ อนุชานาถา”**ติฯ

ลาภสกฺกาโร อุปฺปชฺชิ สุจิรกาลํ กตูปจิตปุญฺญตายฯ **อภินีหารสมฺปนฺนตฺตา**ติ สุชาตเตฺถรสฺส ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต อคฺคสาวกสฺส นิปจฺจการํ กตฺวา – ‘‘ตุเมฺหหิ ทิฎฺฐธมฺมสฺส ภาคี อสฺส’’นฺติ นิเพฺพธภาคิยํ ทานํ ทตฺวา กตปตฺถนาสงฺขาตสมฺปนฺนาภินีหารตฺตาฯ **นาติจิรํ กิลมิตฺถา**ติ กมฺมฎฺฐานํ ภาเวนฺตี วิปสฺสนาย ปริปากวเสน จิรํ น กิลมิตฺถฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตุํ **“อิโต ปฎฺฐายา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ทุติยคมเนนา**ติ ปพฺพาชนตฺถํ คมนโต ทุติยคมเนนฯ

อุปเนตฺวาติ ปญฺหสฺส อตฺถภาเวน อุปเนตฺวาฯ **สกฺกาย**นฺติ สกายํฯ **อุปนิกฺขิตฺตํ** กิญฺจิวตฺถุํ **สมฺปฎิจฺฉมานา, วิย** สมฺปฎิจฺฉนฺตี วิยฯ เอโก เอว ปาโส เอติสฺสาติ **เอกปาสกา,** คณฺฐิฯ สา หิ สุโมจิยา, อเนกปาสา ปน ทุโมฺมจิยา, เอกปาสคฺคหณํ วิสฺสชฺชนสฺส สุกรภาวทสฺสนตฺถํ ฯ **ปฎิสมฺภิทาวิสเย ฐตฺวา**ติ เอเตน เถริยา ปภินฺนปฎิสมฺภิทตํ ทเสฺสติฯ **ปจฺจยภูตา**ติ อารมฺมณาทิวเสน ปจฺจยภูตาฯ

เถริยา วิเสสาธิคมสฺส อตฺตโน อวิสยตาย วิสาโข **“น สกฺกา”**ติอาทินา จิเนฺตสีติ ทฎฺฐพฺพํฯ **สจฺจวินิโพฺภคปญฺหพฺยากรเณนา**ติ สจฺจปริยาปนฺนสฺส ธมฺมสฺส ทสฺสนโต อญฺญานญฺญตฺถนิทฺธารณเภทนาสงฺขาตสฺส วินิโพฺภคปญฺหสฺส วิสฺสชฺชเนนฯ **เทฺว สจฺจานี**ติ ทุกฺขสมุทยสจฺจานิฯ **ปฎินิวเตฺตตฺวา**ติ ปริวเตฺตตฺวาฯ **คณฺฐิปญฺห**นฺติ ทุพฺพินิเพฺพธตาย คณฺฐิภูตํ ปญฺหํฯ

น ตํเยว อุปาทานํ เต ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา เอกเทสสฺส สมุทายตาภาวโต, สมุทาย สฺส จ เอกเทสตาภาวโตฯ **นาปิ อญฺญตฺร ปญฺจหิ อุปาทานกฺขเนฺธหิ อุปาทานํ** ตสฺส ตเท กเทสภาวโตฯ น หิ เอกเทโส สมุทายวินิมุตฺโต โหติฯ **ยทิ หิ ตเณฺญวา**ติอาทินา อุภยป เกฺขปิ โทสํ ทเสฺสติฯ **รูปาทิสภาวมฺปี**ติ รูปเวทนาสญฺญาวิญฺญาณสภาวมฺปิ, ผสฺสเจตนาทิ สภาวมฺปิ **อุปาทานํ สิยาฯ อญฺญตฺร สิยา**ติ ปญฺจหิ อุปาทานกฺขเนฺธหิ วิสุํเยว อุปาทานํ ยทิ สิยาฯ **ปรสมเย**ติ นิกายวาเทฯ **จิตฺตวิปฺปยุโตฺต อนุสโย**ติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ นิกายวาเท จิตฺ ตสภาวาภาววิญฺญาณาทีนมฺปิ จิตฺตวิปฺปยุตฺตภาวปฏิชานนโตฯ **เอวํ พฺยากาสี**ติ ‘‘น โข, อาวุโส’’ติอาทินา ขนฺธคตฉนฺทราคภาเวน พฺยากาสิฯ อตฺถธมฺมนิจฺฉยสมฺภวโต **อสมฺพเนฺ ธน**ฯ เตสุ กตฺถจิปิ อสมฺมุยฺหนโต **อวิตฺถายเนฺตน**ฯ ปุจฺฉาวิสเย โมหนฺธการวิคมเนน **ปทีป สหสฺสํ ชาเลเนฺตน วิย**ฯ สอุปาทานุปาทานฏฺฐานํ อนุตฺตานตาย ปจุรชนสฺส **คูฬฺห**ฯ อคฺ คหิตสเงฺกตานํ เกสญฺจิ ปฏิจฺฉาทิตสทิสตฺตา **ปฏิจฺฉโนฺน**ฯ ติลกฺขณพฺภาหตธมฺมวิสยตาย **ติลกฺขณาหโต**ฯ คมฺภีรญาณโคจรตาย **คมฺภีโร**ฯ **ลทฺธปติฏฺฐา** อริยสจฺจสมฺปฏิเวธนโตฯ เอวํ ทิฏฺฐธมฺมาทิภาวโต **เวสารชฺชปฺปตฺตา**ฯ สพฺพโส นิวุตฺถพฺรหฺมจริยตาย ติณฺณํ ภวา นมฺปิ อปรภาเค นิพฺพาเน นิวุตฺถวตีติ **ภวมตฺถเก ฐิตา**ฯ

๔๖๑. **‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’**ติ ปทุทฺธารํ กตฺวา **‘‘อิเธกโจฺจ’’**ติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๑๓๐) ปฏิสมฺภิทาปาเฐน ตทตฺถํ วิวรติฯ ตตฺถ **อตฺตโต สมนุปสฺสตี**ติ อตฺตาติ สมนุปสฺสติ, อตฺตภาเวน สมนุปสฺสติฯ **อหนฺ**ติ อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ อหํพุทฺธินิพนฺธนญฺหิ อตฺตานํ อตฺตวาที ปญฺญเปติ, ตสฺมา **ยํ รูปํ โส อห**นฺติ ยเทตํ มม รูปํ นาม, โส อหนฺติ วุจฺจมาโน มม อตฺตา ตํ มม รูปนฺติ **รูปญฺจ อตฺตญฺจ อทฺวยํ** อนญฺญํ **สมนุปสฺสติ**ฯ ตถา ปสฺสโต จ อตฺตา วิย รูปํ, รูปํ วิย วา อตฺตา อนิโจฺจติ อาปนฺนเมว ฯ **อจฺจี**ติ ชาลสิขาฯ สา เจ วโณฺณ, จกฺขุวิเญฺญยฺยาว สิยา, น กายวิเญฺญยฺยา, วโณฺณปิ วา กายาทิวิเญฺญโยฺย อจฺจิยา อนญฺญตฺตาติ อุปเมยฺยํ วิย อุปมาปิ ทิฏฺฐิคติกสฺส อยุตฺตาวฯ **ทิฏฺฐิปสฺสนายา**ติ มิจฺฉาทิฏฺฐิสงฺขาตาย ปสฺสนาย ปสฺสติ, น ตณฺหามานปญฺญานุปสฺสนายฯ อรูปํ เวทนาทิํ อตฺตาติ คเหตฺวา ฉายาย รุกฺขาธีนตาย **ฉายาวนฺตํ รุกฺขํ วิย,** รูปสฺส สนฺตกภาเวน อตฺตาธีนตาย **รูปวนฺตํ อตฺตานํ สมนุปสฺสติ**ฯ ปุปฺ ผาธีนตาย **ปุปฺผสฺมิํ คนฺธํ วิย** อาเธยฺยภาเวน อตฺตาธีนตาย รูปสฺส **อตฺตนิ รูปํ สมนุปสฺสติ**ฯ ยถา กรโณฺฑ มณิโน อาธาโร, เอวํ รูปมฺปิ อตฺตโน อาธาโรติ กตฺวา **อตฺตานํ รูปสฺมิํ สมนุปสฺ สติฯ เอเสว นโย**ติ อิมินา อตฺตโน เวทนาทีหิ อนญฺญตฺตํ เตสญฺจาธารณตํ นิสฺสิตตญฺจ ยถา วุตฺตํ อติทิสติฯ

อรูปํ อตฺตาติ กถิตํ ‘‘เวทนาวนฺต’’นฺติอาทีสุ วิย รูเปน โวมิสฺสกตาย อภาวโตฯ **รูปารู ปมิสฺสโก อตฺตา กถิโต** รูเปน สทฺธิํ เสสารูปธมฺมานํ อตฺตาติ คหิตตฺตาฯ **อุเจฺฉททิฏฺฐิ กถิ ตา** รูปาทีนํ วินาสทสฺสนโตฯ เตเนวาห ‘‘รูปํ อตฺตาติ โย วเทยฺย, ตํ น อุปปชฺชติ, อตฺตา เม อุปฺปชฺชติ จ เวติ จาติ อิจฺจสฺส เอวมาคตํ โหตี’’ติอาทิฯ **อวเสเสสู**ติ ปนฺนรสสุ ฐาเนสุฯ **สสฺสตทิฏฺฐิ กถิตา** รูปวนฺตาทิภาเวน คหิตสฺส อนิทฺธาริตรูปตฺตาฯ

ทิฏฺฐิคติโก ยํ วตฺถุํ อตฺตาติ สมนุปสฺสติ, เยภุเยฺยน ตํ นิจฺจํ สุขนฺติ จ สมนุปสฺสเตวฯ สาว โก ปน ตปฺปฏิเกฺขเปน สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตาติ สุทิฏฺฐตฺตา รูปํ อตฺตาติ น สมนุปสฺสติ, ตถาภู โต จ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตาติ สมนุปสฺสติ, ตถา เวทนาทโยติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น รูปํ อตฺตโต’’**ติ อาทิมาหฯ เอวํ ภวทิฏฺฐิปิ อวิชฺชาภวตณฺหา วิย วฏฺฏสฺส สมุทโยเยวาติ ทิฏฺฐิกถายํ **‘‘เอตฺต เกน คมนํ โหตี’’**ติอาทิฯ ทิฏฺฐิปฺปหานกถายญฺจ **‘‘เอตฺตเกน คมนํ น โหตี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๖๒. เหฏฺฐา วุตฺตมตฺถเมว ปุจฺฉิตฺตฺตา **“เถริยา ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิสฺสเชฺชตโพฺพ”**ติ วตฺวา ปฏิปุจฺฉนวิธึ ทเสฺสตุํ **“อุปาสกา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ปฏิปตฺติวเสนา**ติ สกฺกายนิโรธคามินิปฏิปทาภาเวนฯ สงฺขตาสงฺขตวเสน โลกิยโลกุตฺตรวเสน สงฺคหิตาสงฺคหิตวเสนาติ ‘‘วเสนา’’ติ ปทํ ปเจฺจกํ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ กามํ อสงฺขโต นาม มโคฺค นตฺถิ, กึ สงฺขโต, อุทาหุ อสงฺขโตติ ปน ปุจฺฉาวเสน ตถา วุตฺตํ? ‘‘อริโย’’ติ วจเนเนว มคฺคสฺส โลกุตฺตรโต สิทฺธา, สงฺคาหกขนฺธปริยาปนฺนานํ ปน มคฺคธมฺมานมฺปิ สิยา โลกิยตาติ อิธ โลกิยคฺคหณํฯ กิญฺจาปิ สงฺคหิตปทเมว ปาฬิยํ อาคตํ, น อสงฺคหิตปทํ, เย ปน สงฺคาหกภาเวน วุตฺตา, เต สงฺคหิตา น โหนฺตีติ **อฏฺฐกถายํ** อสงฺคหิตคฺคหณํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สงฺขโต**ติอาทีสุ สเมจฺจ สมฺภุยฺย ปจฺจเยหิ กโตติ **สงฺขโต**ฯ ตถาภูโต จ ตํสมงฺคิโน ปุคฺคลสฺส ปุพฺพภาคเจตนาติ มยฺหํ มโคฺค อฏฺฐงฺคิโก โหตุ สตฺตงฺคิโก วาติ เจติตภาเวน **เจติโต**ฯ สหชาตเจตนายปิ เจติโตว ตสฺสา สหการีการณภาวโต, ตโต เอว **ปกปฺปิโต อายูหิโต**ฯ ปจฺจเยหิ นิปฺผาทิตตฺตา **กโต นิพฺพตฺติโต** จฯ **สมาปชฺชเนฺตน** อตฺตโน สนฺตาเน สมฺมเทว อาปชฺชเนฺตน อุปฺปาเทเนฺตนฯ อิติ สตฺตหิปิ ปเทหิ ปจฺจยนิพฺพตฺติตํเยว อริยมคฺคสฺส ทเสฺสติฯ

อสงฺคหิโต ขนฺธานํ ปเทโส เอตสฺส อตฺถีติ **มโคฺค สปฺปเทโส**ฯ นตฺถิ เอเตสํ ปเทสาติ **ขนฺธา นิปฺปเทสา**ฯ ปทิสฺสติ เอเตน สมุทาโยติ หิ **ปเทโส,** อวยโวฯ **อย**นฺติ มโคฺคฯ **สปฺปเทสตฺตา** เอกเทสตฺตาฯ **นิปฺปเทเสหิ** สมุทายภาวโต นิรวเสสปเทเสหิฯ ยถา นครํ รเชฺชกเทสภูตํ ตทโนฺตคธตฺตา รเชฺชน สงฺคหิตํ, เอวํ อริยมโคฺค ขนฺธตฺตเยกเทสภูโต ตทโนฺตคธตฺตา ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคหิโตติ ทเสฺสติ **“นครํ วิย รเชฺชนา”**ติ อิมินาฯ **สชาติโต**ติ สมานชาติตาย, สมานสภาวตฺตา เอวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ สีลกฺขเนฺธ ‘‘นว โกฏิสหสฺสานี’’ติอาทินา (วิสุทฺธิ. ๑.๒๐; อป. อฏฺฐ. ๒.๕๕.๕๕; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๗) วุตฺตปเภทวเสน เจว สมฺปตฺตสมาทานวิรติอาทิวเสน จ คยฺหมาโน นิปฺปเทโส, มคฺคสีลํ ปน อาชีวฏฺฐมกเมว สมุเจฺฉทวิรติมตฺตเมวาติ สปฺปเทสํฯ สมาธิกฺขเนฺธ ปริตฺตมหคฺคตาทิวเสน เจว อุปจารปฺปนาสมาธิวเสน จ อเนกเภทตาย นิปฺปเทโส, มคฺคสมาธิ ปน โลกุตฺตโรว , อปฺปนาสมาธิ เอวาติ สปฺปเทโสฯ ตถา ปญฺญากฺขเนฺธ ปริตฺตมหคฺคตาทิวเสน เจว สุตมยญาณาทิวเสน จ อเนกเภทตาย นิปฺปเทโส, มคฺคปญฺญา ปน โลกุตฺตราว, ภาวนามยา เอวาติ สปฺปเทสาฯ **อตฺตโน ธมฺมตายา**ติ สหการีการณํ อนเปกฺขิตฺวา อตฺตโน สภาเวน อตฺตโน พเลน **อเปฺปตุํ น สโกฺกติ** วีริเยน อนุปตฺถมฺภิตํ, สติยา จ อนุปฏฺฐิตํฯ **ปคฺคหกิจฺจ**นฺติ ยถา โกสชฺชปเกฺข น ปติตา จิตฺตฏฺฐิติ, ตถา ปคฺคณฺหนกิจฺจํฯ **อปิลาปนกิจฺจ**นฺติ ยถา อารมฺมเณ น ปิลวติ, เอวํ อปิลาปนกิจฺจํฯ

เอกโต ชาตาติ สหชาตาฯ **ปิฏฺฐึ ทตฺวา โอนตสหาโย วิย วายาโม** สมาธิสฺส อารมฺมเณ อปฺปนาย วิเสสปจฺจยภาวโตฯ **อํสกูฏํ ทตฺวา ฐิตสหาโย วิย สติ** สมาธิสฺส อารมฺมเณ ทฬฺหปวตฺติยา ปจฺจยภาวโตฯ **กิริยโต**ติ อุปการกิริยโตฯ

อาโกเฏตฺวาติ อารมฺมณํ อาหนิตฺวาฯ ตถา หิ วิตโกฺก ‘‘อาหนนรโส’’ติ, โยคาวจโร จ ‘‘กมฺมฏฺฐานํ ตกฺกาหตํ วิตกฺกปริยาหตํ กโรตี’’ติ วุจฺจติฯ **อิธาปี**ติ สมฺมาทิฏฺฐิสงฺกปฺปสุฯ **กิริยโต**ติ วุตฺตปฺปการอุปการกิริยโตฯ

สุภสุขาทินิมิตฺตคฺคาหวิธมนํ **จตุกิจฺจสาธนํฯ ปจฺจยเตฺตนา**ติ สหชาตาทิปจฺจยภาเวนฯ **จตุกิจฺจสาธนวเสเนวา**ติ อิทํ มคฺควีริยเสฺสว คหิตภาวทสฺสนํฯ ตญฺหิ เอกํเยว หุตฺวา จตุกิจฺจํ ยถาวุตฺตอุปการกสภาเวน จ ปริวารเฏฺฐน ปริกฺขาโร โหติฯ **มคฺคสมฺปยุตฺตธมฺ**

มานนฺติ อิมินา มคฺคธมฺมานมฺปิ คหณํ, น ตํสมฺปยุตฺตผสฺสาทีนํเยวฯ **เอกจิตฺตกฺขณิกา**ติ มคฺคจิตฺตุปฺปาทวเสน เอกจิตฺตกฺขณิกาฯ

สตฺตหิ ญาเณหีติ ปรมุกฺกํสคเตหิ สตฺตหิ ชวเนหิ สมฺปยุตฺตญาเณหิ, สตฺตหิ วา อนุปสฺสนาญาเณหิฯ อาทิโต เสวนา **อาเสวนา,** ตโต ปรํ วฑฺฒนา **ภาวนา,** ปุนปฺปุนํ กรณํ **พหุลีกมฺมนฺ**ติ อธิปฺปาเยนาห **"อเญฺญน จิเตฺตนา"**ติอาทิฯ อธิปฺปายวเสน นิทฺธาเรตฺวา คเหตพฺพตฺถํ **สุตฺตํ เนยฺยตฺถํ**ฯ ยถารุตวเสน คเหตพฺพตฺถํ **นีตตฺถํฯ เอวํ สเนฺต**ติ ยทิ อิทํ สุตฺตํ นีตตฺถํ, อาเสวนาทิ จ วิสุํ วิสุํ จิเตฺตหิ โหติ, เอวํ สเนฺตฯ อาเสวนาทิ นาม จิตฺตสฺส อเนกวารํ อุปฺปตฺติยา โหติ , น เอกวารเมวาติ อาห **"เอกํ จิตฺต"**นฺติอาทิฯ ตตฺรายํ สเงฺขปโตฺถ – อาเสวนาวเสน ปวตฺตมานํ จิตฺตํ สุจิรมฺปิ กาลํ อาเสวนาวเสเนว ปวเตฺตยฺย, ตถา ภาวนาพหุลีกมฺมวเสน ปวตฺตมานานิปิ, น เจตฺถ เอตฺตกาเนว จิตฺตานิ อาเสวนาวเสน ปวตฺตนฺติ, เอตฺตกานิ ภาวนาวเสน, พหุลีกมฺมวเสนาติ นิยโม ลพฺภติฯ อิติ อเนกจิตฺตกฺขณิกอริยมคฺคํ วทนฺตสฺส ทุนฺนิวาริโยวายํ โทโสฯ ยถา ปน ปุพฺพภาเคปิ นานาจิเตฺตสุ ปวตฺตปริญฺญาทิกิจฺจานํ สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ ปฏิเวธกาเล ยถารหํ จตุกิจฺจสาธนํ, เอกจิตฺตกฺขณิกา จ ปวตฺติ, เอวํ วิปสฺสนาย ปวตฺตาภิสงฺขารวเสน อาเสวนาภาวนาพหุลีกมฺมานิ ปฏิเวธกาเล เอกจิตฺตกฺขณิกาเนว โหนฺตีติ วทนฺตานํ อาจริยานํ น โกจิ โทโส อาเสวนาทีหิ กาตพฺพกิจฺจสฺส ตทา เอกจิตฺตกฺขเณเยว สิชฺฌนโตฯ เตนาห **"เอกจิตฺตกฺขณิกาวา"**ติอาทิฯ **สเจ สญฺชานาตี**ติ สเจ สญฺญตฺติํ คจฺฉติฯ **ยาคุํ ปิวาหีติ อุโยฺยเชตโพฺพ** ธมฺมสากจฺฉาย อภพฺพภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

๔๖๓. ปุญฺญาภิสงฺขาราทีสูติ อาทิ-สเทฺทน กายสเญฺจตนาทิ ลกฺขเณ กายสงฺขาราทิเกปิ สงฺคณฺหาติ, น อปุญฺญาเนญฺชาภิสงฺขาเร เอวฯ **กายปฏิพทฺธตฺตา กาเยน สงฺขรียติ,** น กายสมุฏฺฐานตฺตาฯ จิตฺตสมุฏฺฐานา หิ เต ธมฺมาติฯ **นิพฺพตฺตียตี**ติ จ อิทํ กาเย สติ สพฺภาวํ , อสติ จ อภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **วาจนฺ**ติ วจีโฆสํฯ **สงฺขโรตี**ติ ชเนติฯ เตนาห **"นิพฺพเตฺตตี"**ติฯ น หิ ตํ วิตกฺกวิจารรหิตจิตฺตํ วจีโฆสํ นิพฺพเตฺตตุํ สโกฺกติฯ **จิตฺตปฏิพทฺธตฺตา**ติ เอเตน จิตฺตสฺส นิสฺสยาทิปจฺจยภาโว จิตฺตสงฺขารสงฺขรณนฺติ ทเสฺสติฯ **อญฺญมญฺญมิสฺสา**ติ อตฺถโต ภินฺนาปิ กายสงฺขาราทิวจนวจนียภาเวน อญฺญมญฺญมิสฺสิตา อภินฺนา วิย, ตโต เอว **อาลุฬิตา** สํกิณฺณา **อวิภูตา** อปากฏา **ทุทฺทีปนา** ทุวิญฺญาปยาฯ **อาทานคฺคหณมุญฺจนโจปนานี**ติ ยสฺส กสฺสจิ กาเยน อาทาตพฺพสฺส อาทานสงฺขาตํ คหณํ, วิสฺสชฺชนสงฺขาตํ มุญฺจนํ, ยถาตถาจลนสงฺขาตํ โจปนนฺติ อิมานิ **ปาเปตฺวา** สาเธตฺวา **อุปฺปนฺนา**ฯ กายโต ปวตฺตา สงฺขารา, กาเยน สงฺขรียนฺตีติ จ **กายสงฺขาราเตฺวว วุจฺจนฺติฯ หนุสํโจปนนฺ**ติ หนุสญฺจลนํฯ **วจีเภทนฺ**ติ วาจานิจฺฉารณํฯ วาจํ สงฺขโรนฺตีติ กตฺวา อิธ **วจีสงฺขาราเตฺวว วุจฺจนฺติ**ฯ

๔๖๔. สมาปชฺชิสฺสนฺติ ปทํ นิโรธสฺส อาสนฺนานาคตภาววิสยํ อาสนฺนํ วชฺชตฺวา ทูรสฺส คหเณ ปโยชนาภาวโตฯ นิโรธปาทกสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนจิตฺตสฺส จ คหณโต ปฏฺฐาย นิโรธํ สมาปชฺชติ นามาติ อธิปฺปาเยน **"ปททฺวเยน เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติกาโล กถิโต"**ติ วุตฺตํฯ **ตถา จิตฺตํ ภาวิตํ โหตี**ติ เอตฺถ อทฺธานปริเจฺฉทจิตฺตคฺคหณํ อิตเรสํ นานนฺตริยภาวโตฯ น หิ พลทฺวยญาณสมาธิจริยานํ วสีภาวาปาทนจิเตฺตหิ วินา อทฺธานปริเจฺฉทจิตฺตํ อจิตฺตกภาวาย โหติฯ

เสสสงฺขาเรหีติ กายสงฺขารจิตฺตสงฺขาเรหิฯ **ทุติยชฺฌาเนเยว นิรุชฺฌติ** อนุปฺปตฺตินิโรเธนฯ อิตเรสุปิ เอเสว นโยฯ **วุฏฺฐหิสฺสนฺ**ติ ปทํ วุฏฺฐหนสฺส อาสนฺนานาคตภาววิสยํ อา

สนฺนํ วเชฺชตฺวา ทูรสฺส คหเณ ปโยชนาภาวโตฯ นิโรธโต วุฏฺฐานสฺส จ จิตฺตุปฺปาเทน ปริจฺฉินฺนตฺตา ตโต โอรเมวาติ อาห **“ปทหฺวเยน อโนฺตนิโรธกาโล กถิโต”**ติฯ ตถา **จิตฺตํ ภาวิตํ โหตี**ติ ยถา ยถาปริจฺฉินฺนกาลเมว อจิตฺตกภาโว, ตโต ปรํ สจิตฺตกภาโว โหติ, ตถา นิโรธสฺส ปริกมฺมจิตฺตํ อุปฺปาทิตํ โหติฯ

ปฏิสงฺขาติ ปฏิสงฺขาย อิทเมว กาตพฺพํ ชานิตฺวา อปฺปวตฺติมตฺตํฯ **สมาปชฺชนฺตี**ติ อจิตฺตกภาวํ สมฺปเทว อาปชฺชนฺติฯ อถ กสฺมา สตฺตาหเมว สมาปชฺชนฺตีติ? ยถากาลปริเจฺฉทกรณโต, ตญฺจ เยภุเยฺยน อาหารูปชีวีนํ สตฺตานํ อุปาทินฺนกปวตฺตสฺส เอกทิวสํ ภุตฺตาหารสฺส สตฺตาหเมว ยาปนโตฯ

สพฺพา ผลสมาปตฺติ อสฺสาสปสฺสาเส น สมุฏฺฐาเปตีติ อิทํ นตฺถีติ อาห **“สมุฏฺฐาเปตี”**ติฯ ยา ปน น สมุฏฺฐาเปติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **“อิมสฺส ปน…เป…. น สมุฏฺฐาเปตี”**ติ อาหฯ ตตฺถ **อิมสฺสา**ติ อิธ ปาฬิยํ วุตฺตนิโรธสมาปชฺชนภิกฺขุโนฯ ตสฺส ปน ผลสมาปตฺติ จตุตฺถชฺฌานิกาวาติ นิยโม นตฺถีติ อาห **“กิํ วา เอเตนา”**ติอาทิฯ **อโพฺพหาริกา**ติ สุขุมตฺตภาวปฺปตฺติยา ‘‘อตฺถี’’ติ โวหริตุํ อสกฺกุเณยฺยาติ เกจิฯ นิโรธสฺส ปน ปาทกภูตาย จตุตฺถชฺฌานาทิสมาธิจริยาย วเสน อจตุตฺถชฺฌานิกาปิ นิโรธานนฺตรผลสมาปตฺติ อสฺสาสปสฺสาเส น สมุฏฺฐาเปตีติ อภาวโต เอว เต อโพฺพหาริกา วุตฺตาฯ เอวญฺจ กตฺวา สญฺชีวเตฺถรวตฺถุมฺหิ อานีตสมาปตฺติผลนิทสฺสนมฺปิ สุฏฺฐุ อุปปชฺชติฯ เตนาห **“ภวงฺคสมเยเนเวตํ กถิต”**นฺติฯ **กิริยมยปวตฺตวฬญฺชนกาเล**ติ เอตฺถ กิริยมยปวตฺตํ กายวจีวิญฺญตฺติวิปฺผาโร, ตสฺส วฬญฺชนกาเล ปวตฺตนสมเยฯ **วาจํ อภิสงฺขาตุํ น สโกฺกนฺติ** อวิญฺญตฺติชนกตฺตา เตสํ วิตกฺกวิจารานํฯ

สคุเณนาติ สรเสน, สภาเวนาติ อโตฺถฯ **สุญฺญตา นาม ผลสมาปตฺติ** ราคาทีหิ สุญฺญตฺตาฯ ตถา ราคนิมิตฺตาทีนํ อภาวา **อนิมิตฺตา,** ราคปณิธิอาทีนํ อภาวา **อปฺปณิหิตา**ติ อาห **“อนิมิตฺตอปฺปณิหิเตสุปิ เอเสว นโย”**ติฯ อนิมิตฺตํ อปฺปณิหิตญฺจ นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปนฺนผลสมาปตฺติยํ ผโสฺส อนิมิโตฺต ผโสฺส อปฺปณิหิโต ผโสฺส นามาติ อิมมตฺถํ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา อติทิสติฯ

อตฺตสุญฺญตาทสฺสนโต อนตฺตานุปสฺสนา สุญฺญตา, นิจฺจนิมิตฺตุคฺฆาฏนโต อนิจฺจานุปสฺสนา อนิมิตฺตา, สุขปฺปณิธิปฏิเกฺขปโต ทุกฺขานุปสฺสนา อปฺปณิหิตาติ อาห – **“สุญฺญตา… เป…. วิปสฺสนาปิ วุจฺจตี”**ติฯ **อนิจฺจโต วุฏฺฐาตี**ติ สงฺขารานํ อนิจฺจาการคฺคาหินิยา วุฏฺฐานคามินิยา ปรโต เอกโตวุฏฺฐานอุภโตวุฏฺฐาเนหิ นิมิตฺตปวตฺตโต วุฏฺฐาติฯ **อนิจฺจโต ปริคฺคเหตฺวา**ติ จ อิทํ ‘‘น เอกนฺติกํ เอวมฺปิ โหตี’’ติ กตฺวา วุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ อปฺปณิหิตวิปสฺสนาย มโคฺคติอาทินา, สุญฺญตวิปสฺสนาย มโคฺคติอาทินา จ โยชนํ สนฺธายาห **“เอเสว นโย”**ติฯ **วิกโปฺป อาปเชฺชยฺย** อาคมนสฺส ววตฺถานสฺส อภาเวน อววตฺถานกรตฺตาฯ **เอวญฺหิ ตโย ผสฺสา ผุสนฺตี**ติ เอวํ สคุณโต อารมฺมณโต จ นามลาเภ สุญฺญตาทินามกา ตโย ผสฺสา ผุสนฺตีติ อนิยมวจนํฯ **สเมติ** ยุชฺชติ เอกเสฺสว ผสฺสสฺส นามตฺตยโยคโตฯ

สพฺพสงฺขตวิวิตฺตตาย **นิพฺพานํ วิเวโก นาม** อุปธิวิเวโกติ กตฺวาฯ **นินฺนตา** ตปฺปฏิปกฺขวิมุขสฺส ตทภิมุขตาฯ **โปณตา** โอนมนํ, **ปพฺภารตา** ตโต วิสฺสฏฺฐภาโวฯ

๔๖๕. จกฺขาทิโต รูปาทีสุ ปวตฺตรูปกายโต อุปฺปชฺชนโต **ปญฺจทฺวาริกํ สุขํ กายิกํ นาม, มโนทฺวาริกํ** เจโตผสฺสชาตาย **เจตสิกํ นามฯ สภาวนิเทฺทโส** สุขยตีติ กตฺวาฯ **มธุร**

ภาวทีปกนฺติ อิฏฺฐภาวโชตนํฯ **เวทยิตภาวทีปก**นฺติ เวทกภาววิภาวกํฯ เวทนา เอว หิ ปรมตฺถโต อารมฺมณํ เวเทติ, อารมฺมณํ ปน เวทิตพฺพนฺติฯ ทุกฺขนฺติ สภาวนิเทฺทโสติเอวมาทิ อตฺถวจนํ สนฺธายาห **“เอเสว นโย”**ติฯ **ฐิติสุขา**ติ ฐิติยา ธรมานตาย สุขา, น ฐิติกฺขณมเตฺตนฯ เตนาห **“อตฺถิภาโว สุข”**นฺติฯ **วิปริณามทุกฺขา**ติ วิปริณมเนน วิคมเนน ทุกฺขา, น นิโรธกฺขเณนฯ เตนาห **“นตฺถิภาโว ทุกฺข”**นฺติฯ อปริญฺญาตวตฺถุกานญฺหิ สุขเวทนุปรโม ทุกฺขโต อุปฏฺฐาติฯ สฺวายมโตฺถ ปิยวิปฺปโยเคน ทีเปตโพฺพฯ **ฐิติทุกฺขา วิปริณามสุขา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เตนาห **“อตฺถิภาโว ทุกฺขํ, นตฺถิภาโว สุข”**นฺติฯ ทุกฺขเวทนุปรโม หิ สตฺตานํ สุขโต อุปฏฺฐาติฯ เอวญฺหิ วทนฺติ – ‘‘ตสฺส โรคสฺส วูปสเมน อโห สุขํ ชาต’’นฺติฯ **ชานนภาโว**ติ ยาถาวสภาวโต อวพุชฺฌนํฯ อทุกฺขมสุขญฺหิ เวทนํ ชานนฺตสฺส สุขํ โหติ ตสฺส สุขุมภาวโต, ยถา ตทเญฺญ ธเมฺม สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต จ สมฺมเทว อวโพโธ ปรมํ สุขํฯ เตเนวาห –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;
> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานต’’นฺติฯ (ธ. ป. ๓๗๔);

อชานนภาโวติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทุกฺขญฺหิ สโมฺมหวิหาโรติฯ อปโร นโย **ชานนภาโว**ติ ชานนสฺส ญาณสฺส สพฺภาโวฯ ญาณสมฺปยุตฺตา หิ ญาโณปนิสฺสยา จ อทุกฺขมสุขา เวทนา สุขา อิฏฺฐาการาฯ ยถาห ‘‘อิฏฺฐา เจว อิฏฺฐผลา จา’’ติฯ **อชานนภาโว ทุกฺข**นฺติ เอตฺถ วุตฺตวิปริยาเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

กตโม อนุสโย อนุเสตีติ กามราคานุสยาทีสุ สตฺตสุ อนุสเยสุ กตโม อนุสโย อนุสยวเสน ปวตฺตติ? อปฺปหีนภาเวน หิ สนฺตาเน อนุสยนฺตีติ **อนุสยา,** อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ เอเตน การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนารหตา เนสํ ทสฺสิตาฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนฺติฯ เตนาห **“อปฺปหีนเฏฺฐน สยิโต วิย โหตี”**ติฯ เต จ นิปฺปริยายโต อนาคตา กิเลสา ทฏฺฐพฺพา, อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติฯ น หิ ธมฺมานํ กาลเภเทน สภาวเภโท อตฺถิฯ ยทิ อปฺปหีนโฏฺฐ อนุสยโฏฺฐ, นนุ สเพฺพปิ กิเลสา อปฺปหีนา อนุสยา ภเวยฺยุนฺติ? น มยํ อปฺปหีนตามเตฺตน อนุสยฏฺฐํ วทาม, อถ โข ปน อปฺปหีนเฏฺฐน ถามคตา กิเลสา อนุสยาฯ อิทํ ถามคมนญฺจ ราคาทีนเมว อาเวณิโก สภาโว ทฏฺฐโพฺพ, ยโต อภิธเมฺม – ‘‘ถามคตํ อนุสยํ ปชหตี’’ติ วุตฺตํฯ **โส**ติ ราคานุสโยฯ **อปฺปหีโน**ติ อปฺปหีนภาวมุเขน อนุสยนฏฺฐมาหฯ โส จ อปริญฺญาตกฺขนฺธวตฺถุโต, ปริญฺญาเตสุ ปติฏฺฐํ น ลภติฯ เตนาห **“น สพฺพาย สุขาย เวทนาย โส อปฺปหีโน”**ติฯ อารมฺมณวเสน จายํ อนุสยโฏฺฐ อธิเปฺปโตฯ เตนาห **“น สพฺพํ สุขํ เวทนํ อารพฺภ อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถ”**ติฯ

วตฺถุวเสนปิ ปน อนุสยโฏฺฐ เวทิตโพฺพ, โย ‘‘ภูมิลทฺธ’’นฺติ วุจฺจติฯ เตน หิ **อฏฺฐกถายํ** (วิสุทฺธิ. ๒.๘๓๔) วุตฺตํ –

‘‘ภูมีติ วิปสฺสนาย อารมฺมณภูตา เตภูมกา ปญฺจกฺขนฺธาฯ ภูมิลทฺธํ นาม เตสุ ขเนฺธสุ อุปฺปตฺติรหํ กิเลสชาตํฯ เตน หิ สา ภูมิลทฺธา นาม โหติ, ตสฺมา ภูมิลทฺธนฺติ วุจฺจติ, สา จ โข น อารมฺมณวเสนฯ อารมฺมณวเสน หิ สเพฺพปิ อตีตานาคเต ปริญฺญาเตปิ จ ขีณาสวานํ ขเนฺธ อารพฺภ กิเลสา อุปฺปชฺชนฺติ มหากจฺจานอุปฺปลวณฺณาทีนํ ขเนฺธ อารพฺภ โสเรยฺยเสฏฺฐินนฺทมาณวกาทีนํ วิยฯ ยทิ จ ตํ ภูมิลทฺธํ นาม สิยา, ตสฺส อปฺปเหยฺยโต น โกจิ ภวมูลํ ปชเหยฺย, วตฺถุวเสน ปน ภูมิลทฺธํ เวทิตพฺพํฯ ยตฺถ ยตฺถ หิ วิปสฺสนาย อปริญฺญาตา ขนฺธา อุปฺปชฺชนฺติ,

ตตฺถ ตตฺถ อุปฺปาทโต ปภุติ เตสุ วฏฺฏมูลํ กิเลสชาตํ อนุเสติฯ ตํ อปฺปหีนฏฺเฐน ภูมิลทฺธนฺติ เวทิตพฺพ’’นฺติอาทิฯ

เอส นโย สพฺพตฺถาติ อิมินา ‘‘น สพฺพาย ทุกฺขาย เวทนาย โส อปฺปหีโน, น สพฺพํ ทุกฺขํ เวทนํ อารพฺภ อุปฺปชฺชตี’’ติอาทึ อติทิสติฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ ‘‘โย อนุสโย ยตฺถ อนุเสติ , โส ปหียมาโน ตตฺถ ปหีโน นาม โหตี’’ติ ตตฺถ ตตฺถ ปหานปุจฺฉา, ตํ สนฺธายาห **‘‘กึ ปหาตพฺพนฺติ อยํ ปหานปุจฺฉา นามา’’**ติฯ

เอเกนเว พฺยากรเณนาติ ‘‘อิธาวุโส, วิสาข, ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๓๗๔) เอเกนเว วิสฺสชฺชเนนฯ **เทฺว ปุจฺฉา**ติ อนุสยปุจฺฉา ปหานปุจฺฉาติ เทฺวปิ ปุจฺฉา วิสฺสเชฺชสิฯ ‘‘ราคํ เตน ปชหตี’’ติ อิทเมกํ วิสฺสชฺชนํ, ‘‘น ตตฺถ ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ อิทเมกํ วิสฺสชฺชนํ, ปุจฺฉานุกฺกมเณฺจตฺถ อนาทิยิตฺวา ปหานกฺกเมน วิสฺสชฺชนา ปวตฺตา ฯ **‘‘เทฺว ปุจฺฉา วิสฺสเชฺชสี’’**ติ สงฺเขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘อิธา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **ตถาวิกฺขมฺภิตเมว กตฺวา**ติ อิมินา โย ราคํ วิกฺขเมฺภตฺวา ปุน อุปฺปชฺชิตุํ อปฺปทานโต ตถาวิกฺขมฺภิตเมว กตฺวา มเคฺคน สมุคฺฆาเตติ, ตสฺส วเสน ‘‘ราคํ เตน ปชหติ, น ตตฺถ ราคานุสโย อนุเสตี’’ติ วตฺตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ กาโมฆาทีหิ จตูหิ โอเฆหิ สํสารภโวเฆเนว วา เวคสา วุยฺหมาเนสุ สเตฺตสุ ตํ อุตฺตริตฺวา ปตฺตพฺพํ, ตสฺส ปน คาธภาวโต **ปติฏฺฐานภูตํ**ฯ เตนาห ภควา – ‘‘ติโณฺณ ปารงฺคโต ถเล ติฏฺฐติ พฺราหฺมโณ’’ติ (สํ. นิ. ๔.๒๓๘; อิติวุ. ๖๙; ปุ. ป. ๑๘๗)ฯ

สุญฺญตาทิเภเทน อเนกเภทตฺตา ปาฬิยํ ‘‘อนุตฺตเรสู’’ติ พหุวจนนิเทฺทโสติ **‘‘อนุตฺตรา วิโมกฺขา’’**ติ วตฺวา ปุน เตสํ สเพฺพสมฺปิ อรหตฺตภาวสามเญฺญน **‘‘อรหเตฺต’’**ติ วุตฺตํฯ วิสเย เจตํ ภุมฺมํฯ **ปตฺถนํ ปฏฺฐเปนฺตสฺสา**ติ ‘‘อโห วตาหํ อรหตฺตํ ลเภยฺย’’นฺติ ปตฺถนํ อุปฏฺฐเปนฺตสฺส, ปเตฺถนฺตสฺสาติ อโตฺถฯ **ปฏฺฐเปนฺตสฺสา**ติ เจตฺถ เหตุมฺหิ **อนฺต**สโทฺทฯ กถํ ปน อรหตฺตวิสยา ปตฺถนา อุปฺปชฺชตีติ? น กาจิ อรหตฺตํ อารมฺมณํ กตฺวา ปตฺถนา อุปฺปชฺชติ อนธิคตตฺตา อวิสยภาวโตฯ ปริกปฺปิตรูปํ ปน ตํ อุทฺทิสฺส ปตฺถนา อุปฺปชฺชติฯ **‘‘อุปฺปชฺชติ ปิหาปจฺจยา’’ติ วุตฺตํ** ปรมฺปรปจฺจยตํ สนฺธาย, อุชุกํ ปน ปจฺจยภาโว นตฺถีติ วุตฺตํ **‘‘น ปตฺถนาย ปฏฺฐปนมูลกํ อุปฺปชฺชตี’’**ติฯ **อิทํ ปน เสวิตพฺพํ โทมนสฺสํ** อกุสลปฺปหานสฺส กุสลาภิวุฑฺฒิยา จ นิมิตฺตภาวโตฯ เตนาห ภควา – ‘‘โทมนสฺสมฺปาหํ, เทวานมินฺท, ทุวิเธน วทามิ เสวิตพฺพมฺปิ อเสวิตพฺพมฺปี’’ติ (ที. นิ. ๒.๓๕๙-๓๖๒)ฯ ตีหิ มาเสหิ สมฺปชฺชนกา **เตมาสิกา**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ **อิมสฺมึ วาเร**ติ อิมสฺมึ ปวารณวาเรฯ **วิสุทฺธิปวารณ**นฺติ ‘‘ปริสุโทฺธ อห’’นฺติ เอวํ ปวตฺตํ วิสุทฺธิปวารณํฯ อรหนฺตานเมว เหส ปวารณาฯ

น กทาจิ ปหาตพฺพสฺส ปหายกตา อตฺถีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘น โทมนเสฺสน วา’’**ติอาทึ วตฺวา ปริยาเยเนตํ วุตฺตํ, ตํ วิภาเวโนฺต **‘‘อยํ ปนา’’**ติอาทิมาหฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ ปรโต วิตฺถาเรน อาคมิสฺสติฯ **ปฏิปทํ คเหตฺวา** ปตฺถนํ กตฺวา ปตฺถนํ ฐเปตฺวาฯ **ปฏิสญฺจิกฺขตี**ติ โอวาทวเสน อตฺตานํ สมุเตฺตเชโนฺต กเถติฯ **สีเลน หีนฏฺฐาน**นฺติ อเญฺญหิ อรหตฺตาย ปฏิปชฺชเนฺตหิ สีเลน หีนฏฺฐานํ กึ ตุยฺหํ อตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **สุปริสุทฺธ**นฺติ อขณฺฑาทิภาวโต สุโธตชาติมณิ วิย สุฏฺฐุ ปริสุทฺธํฯ **สุปคฺคหิต**นฺติ กทาจิปิ สโงฺกจาภาวโต วีริยํ สุฏฺฐุ ปคฺคหิตํฯ **ปญฺญา**ติ วิปสฺสนาปญฺญา ปฏิปเกฺขหิ อนธิภูตตาย อกุณฺฐา ติกฺขวิสทา สงฺขารานํ สมฺมสเน **สูรา หุตฺวา วหติ** ปวตฺตติฯ **ปริยาเยนา**ติ ตสฺส โทมนสฺสสฺส อรหตฺตุปนิสฺสยตาปริยาเยนฯ อารมฺมณวเสน อนุสยนํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘น ตํ อารพฺภ อุปฺปชฺชตี’’**ติฯ อนุปฺปชฺชนเมตฺถ ปหานํ นามาติ วุตฺตํ **‘‘ปหีโนว ตตฺถ ปฏิฆานุสโยติ อโตฺถ’’**ติฯ ตติยชฺฌาเนน วิกฺขเมฺภตพฺพา อ

วิชฺชา, สา เอว อริยมคฺเคน สมุจฺฉินฺทียตีติ **“อวิชฺชานุสยํ วิกฺขเมฺภตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํ, อนุสยสทิสตาย วาฯ ‘‘ราคานุสยํ วิกฺขเมฺภตฺวา’’ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **จตุตฺถชฺฌาเน นานุเสติ นาม** ตตฺถ กาตพฺพกิจฺจาภาวโตฯ

๔๖๖. **ตสฺมา**ติ ปจฺจนีกตฺตา สภาวโต กิจฺจโต ปจฺจยโต จาติ อธิปฺปาโยฯ **วิสภาคปฏิภาโค กถิโต** ‘‘กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาคา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิยฯ **อนฺธการา**ติ อนฺธการสทิสา อปฺปกา สภาวโตฯ **อวิภูตา** อปากฏา อโนฬาริกภาวโตฯ ตโต เอว **ทุทฺทีปนา** ทุวิญฺญาปนาฯ **ตาทิสาวา**ติ อุเปกฺขาสทิสาวฯ ยถา อุเปกฺขา สุขทุกฺขานิ วิย น โอฬาริกา, เอวํ อวิชฺชา ราคโทสา วิย น โอฬาริกาฯ อถ โข อนฺธการา อวิภูตา ทุทฺทีปนา ทุวิญฺญาปนาติ อโตฺถฯ **สภาคปฏิภาโค กถิโต** ‘‘ปณิธิ ปฏิโฆโส’’ติอาทีสุ วิยฯ **ยตฺตเกสุ ฐาเนสู**ติ ทุกฺขาทีสุ ยตฺตเกสุ ฐาเนสุ, ยตฺถ วา เญยฺยฏฺฐาเนสุฯ **วิสภาคปฏิภาโค**ติ อนฺธการสฺส วิย อาโลโก วิฆาตกปฏิภาโคฯ **วิชฺชา**ติ มคฺคญาณํ อธิเปฺปตํ, **วิมุตฺตี**ติ ผลนฺติ อาห **“อุโภเปเต ธมฺมา อนาสวา”**ติฯ **อนาสวเฏฺฐนา**ติอาทีสุ ปณีตเฏฺฐนาติปิ วตฺตพฺพํฯ โสปิ หิ วิมุตฺตินิพฺพานานํ สาธารโณ, วิมุตฺติยา อสงฺขตเฏฺฐน นิพฺพานสฺส วิสภาคตาปิ ลพฺภเตวฯ **ปญฺหํ อติกฺกมิตฺวา คโตสิ,** อปุจฺฉิตพฺพํ ปุจฺฉโนฺตติ อธิปฺปาโยฯ **ปญฺหานํ ปริเจฺฉทปมาณํ คเหตุํ** ยุตฺตฏฺฐาเน อฎฺฐตฺวา ตโต ปรํ ปุจฺฉโนฺต **นาสกฺขิ** ปญฺหานํ ปริยนฺตํ คเหตุํฯ **อปฺปฏิภาคธมฺมสฺสา**ติ นิปฺปริยายโต สภาคปฏิภาเคน อปฺปฏิภาคธมฺมสฺสฯ อนาคตาทิปริยาเยน นิพฺพานสฺส สภาคปฏิภาโค วุโตฺต, วิสภาเค จ อเตฺถว สงฺขตธมฺมา, ตสฺมา นิปฺปริยายโต กิญฺจิ สภาคปฏิภาคํ สนฺธาย ปุจฺฉตีติ กตฺวา **“อจฺจยาสี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ อสงฺขตสฺส หิ อปฺปติฏฺฐสฺส เอกนฺตนิจฺจสฺส สโต นิพฺพานสฺส กุโต นิปฺปริยาเยน สภาคสฺส สมฺภโวฯ เตนาห **“นิพฺพานํ นาเมต”**นฺติ อาทิฯ

วิรโทฺธติ เอตฺถ สภาคปฏิภาคํ ปุจฺฉิสฺสามีติ นิจฺฉยาภาวโต ปุจฺฉิตมตฺถํ วิรชฺฌิตฺวาว ปุจฺฉิ, น อชานิตฺวาติ อโตฺถฯ เอเตน เหฎฺฐา สพฺพปุจฺฉา ทิฏฺฐสํสนฺทนนเยน ชานิตฺวาว ปวตฺตาติ ทีปิตํ โหติฯ เถรี ปน ตํ ตํ ปุจฺฉิตมตฺถํ สภาวโต วิภาเวนฺตี สตฺถุ เทสนาญาณํ อนฺคนฺตฺวาว วิสฺสเชฺชสิฯ **นิพฺพาโนคธ**นฺติ นิพฺพานํ โอคาหิตฺวา ฐิตํ นิพฺพานโนฺตคธํฯ เตนาห **“นิพฺพานพฺภนฺตรํ นิพฺพานํ อนุปวิฏฺฐ”**นฺติฯ **อสฺสา**ติ พฺรหฺมจริยสฺสฯ

๔๖๗. **ปณฺฑิเจฺจน สมนฺนาคตา**ติ เอตฺถ วุตฺตปณฺฑิจฺจํ ทเสฺสตุํ **“ธาตุกุสลา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนวาห – ‘‘กิตฺตาวตา นุ โข, ภเนฺต, ปณฺฑิโต โหติ? ยโต โข, อานนฺท, ภิกฺขุ ธาตุกุสโล จ โหติ, อายตนกุสโล จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทกุสโล จ ฐานาฏฺฐานกุสโล จฯ เอตฺตาวตา นุ โข, อานนฺท, ภิกฺขุ ปณฺฑิโต โหตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๔)ฯ **ปญฺญามหตฺตํ** นาม เถริยา อเสกฺขปฺปฏิสมฺภิทปฺปตฺตาย ปฏิสมฺภิทาโย ปูเรตฺวา ฐิตตาติ ตํ ทเสฺสตุํ **“มหเนฺต อเตฺถ”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ราชยุเตฺตหี**ติ รโญฺญ กเมฺม นิยุตฺตปุริเสหิฯ **อาหจฺจวจเนนา**ติ สตฺถารา กรณาทีนิ อาหนิตฺวา ปวตฺติตวจเนนฯ ยเทตฺถ อตฺถโต น วิภตฺตํ, ตํ เหฎฺฐา วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

จูฬเวทลฺลสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๕. จูฬธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนา

๔๖๘. **ธโมฺมติ คหิตคหณานี**ติ ธโมฺม วา โหตุ อิตโร วา, ธโมฺมติ ปคฺคหิตคฺคาหปฺปวตฺตา จริยาวฯ **อายูหนกฺขเณ**ติ ตสฺส ธโมฺมติ คหิตสฺส ปวตฺตนกฺขเณฯ **สุข**นฺติ

อกิจฺฉํฯ เตนาห **“สุกร”**นฺติฯ **ทุกฺขวิปาก**นฺติ อนิฏฺฐผลวิปจฺจนํฯ

๔๖๙. ยถา จกฺขาทีนํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ยถาสกํ วิสยคฺคหณํ สภาวสิทฺธํ, เอวํ มโนปิฯ เต จ วิสยา อิฏฺฐาการโต คหเณ น โกจิ โทโส, ปุริสตฺตภาเว น จ เต โทสํ ปวเตฺตนฺตีติ อยํ เตสํ สมณพฺราหฺมณานํ ลทฺธีติ อาห **“วตฺถุกาเมสุปิ กิเลสกาเมสุปิ โทโส นตฺถี”**ติ, อสฺสาเทตฺวา วิสยปริโภเค นตฺถิ อาทีนโว, ตปฺปจฺจยา น โกจิ อนฺตราโยติ อธิปฺปาโยฯ **ปาตพฺยตํ อาปชฺชนฺตี**ติ ปริภุญฺชนกตํ อุปคจฺฉนฺติฯ ปริโภคโตฺถ หิ อยํ **ปา**-สโทฺท กตฺตุสาธโน จ **ตพฺย**-สโทฺท, ยถารุจิ ปริภุญฺชนฺตีติ อโตฺถฯ กิเลสกาโมปิ อสฺสาทิยมาโน วตฺถุกามโนฺตคโธเยว, กิเลสกามวเสน ปน เนสํ อสฺสาเทตพฺพตาติ อาห **“วตฺถุกาเมสุ กิเลสกาเมน ปาตพฺยต”**นฺติฯ **กิเลสกาเมนา**ติ กรณเตฺถ กรฺณวจนํฯ **ปาตพฺยตํ ปริภุญฺชิตพฺพตน**ฺติ เอตฺถาปิ กตฺตุวเสเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โมฬึ กตฺวา**ติ เวณิพนฺธวเสน โมฬึ กตฺวาฯ **ตาปสปริพฺพาชิกาหี**ติ ตาปสปพฺพชฺชูปคตาหิฯ **ปริญฺญํ ปญฺญเปนฺตี**ติ อิทํ ‘‘ปหานมาหํสู’’ติ ปทเสฺสว เววจนนฺติ **“ปหานํ สมติกฺกมํ ปญฺญเปนฺตี”**ติ วุตฺตํฯ เตน กามา นาเมเต อนิจฺจา ทุกฺขา วิปริณามธมฺมาติ ยาถาวโต ปริชานนํ อิธ ‘‘ปหาน’’นฺติ อธิเปฺปตํ, น วินาภาวมตฺตนฺติ ทเสฺสติฯ **มาลุวาสิปาฏิกา**ติ มาลุวาวิทลํ มาลุวาผเล โปฺปฏฺฏลิกาฯ **สนฺตาสํ อาปเชฺชยฺยา**ติ สาเล อธิวตฺถเทวตาย ปวตฺตึ คเหตฺวา วุตฺตํฯ ตทา หิ ตสฺสา เอวํ โหติฯ **โกวิฬารปตฺตสทิเสหี**ติ มหาโกวิฬารปตฺตสณฺฐาเนหิฯ สณฺฐานวเสน เหตํ วุตฺตํ, มาลุวาปตฺตา ปน โกวิฬารปเตฺตหิ มหนฺตตรานิ เจว ฆนตรานิ จ โหนฺติฯ วิปุลพหฺฆนครุปตฺตตาย **มหนฺตํ ภารํ ชเนตฺวาฯ สาตี** มาลุวาลตาฯ **โอฆน**นฺติ เหฏฺฐโต โอลมฺพนเหตุภูตํ ฆนภาวํฯ

อนฺธวนสุภควนคฺคหณํ เตสํ อภิลกฺขิตภาวโตฯ **นาฬิเกราทีสุ** ติณชาตีสุฯ ขาทนฺปลกฺขณํ อุปจิกานํ อุฏฺฐหนคฺคหณนฺติ อาห **“อุฏฺฐเหยฺยุ”**นฺติฯ **เกฬึ กโรนฺตี วิยา**ติ วิลมฺพนนฺที วิย เกฬึ กโรนฺตีฯ อิทานิ อหํ ตํ อโชฺฌตฺถรินฺติ ปโมทมานา วิย อิโต จิโต จ วิปฺผนฺทมานา **วิลมฺพนฺตีฯ สมฺผโสฺสปิ สุโข** มุทุตลุณโกมลภาวโตฯ **ทสฺสนมฺปิ สุขํ** ฆนพหลปตฺตสํหตตายฯ **โสมนสฺสชาตา**ติ ปุเพฺพ อนุสฺสววเสน ภวนวินาสภยา สนฺตาสํ อาปชฺชิ, อิทานิ ตสฺสา สมฺปตฺติทสฺสเนน ปโลภิตา โสมนสฺสชาตา อโหสิฯ

วิฏภึ กเรยฺยาติ อาตานวิตานวเสน ชเฏนฺตี ชาลํ กเรยฺยฯ ตถาภูตา จ ฆนปตฺตสญฺฉนฺนตาย ฉตฺตสทิสี โหตีติ อาห **“ฉตฺตาการเรน ติเฏฺฐยฺยา”**ติฯ **สกลํ รุกฺข**นฺติ อุปริ สพฺพสาขาปสาขํ สพฺพรุกฺขํฯ **ภสฺสมานา**ติ ปลิเวฐนวเสเนว โอตรมานาฯ **ยาว มูลา โอติณฺณสาขาหี**ติ มาลุวา ภาเรน โอนมิตฺวา รุกฺขสฺส ยาว มูลา โอติณฺณสาขาหิ ปุน อภิรุหมานาฯ **สพฺพสาขา**ติ เหฏฺฐา มเชฺฌ อุปริ จาติ สพฺพาปิ สาขาโย ปลิเวเฐนฺตีฯ **สํสิพฺพิตฺวา** ชาลสนฺตานกนิยาเมน ชเฏตฺวาฯ เอวํ อปราปรํ สํสิพฺพเนน **อโชฺฌตฺถรนฺตีฯ สพฺพสาขา เหฏฺฐา กตฺวา สยํ อุปริ ฐตฺวา** มหาภารภาเวน **วาเต วา วายเนฺต เทเว วา วสฺสเนฺต ปทาเลยฺยฯ สาขฏฺฐกวิมาน**นฺติ สาขาปฏิพทฺธํ วิมานํฯ ยสฺมา อิธ สตฺถารา ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว’’ติอาทินา ภูตปุพฺพเมว วตฺถุ อุปมาภาเวน อาหฏํ, ตสฺมา **“อิทํ ปน วิมาน”**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

๔๗๑. **พหลราคสภาโว**ติ ปจฺจเวกฺขณาหิ นีหริตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย พลวา หุตฺวา อภิภวนราคธาตุโกฯ **ราคช**นฺติ ราคนิมิตฺตชาตํฯ **ทิเฏฺฐ ทิเฏฺฐ อารมฺมเณ**ติ ทิเฏฺฐ ทิเฏฺฐ วิสภาคารมฺมเณฯ **นิมิตฺตํ คณฺหาตี**ติ กิเลสุปฺปตฺติยา การณภูตํ อนุพฺยญฺชนโส นิมิตฺตํ คณฺหาติ, สิกฺขาคารเวน ปน กิเลเสหิ นิสฺสิตํ มคฺคํ น ปฏิปชฺชติ, ตโต เอว อาจริยุปชฺฌาเยหิ อาณตฺตํ ทณฺฑกมฺมํ กโรเตวฯ เตนาห **“น เตฺวว วีติกฺกมํ กโรตี”**ติฯ **หตฺถปรามาสาทีนี**ติ – ‘‘เอหิ

ตาว ตยา วุตฺตํ มยา วุตฺตญฺจ อมุตฺร คนฺตฺวา วีมํสิสฺสามา’’ติอาทินา หตฺถคฺคหณาทีนิ กโร นฺเต, น กรุณาเมตฺตานิทานวเสนฯ **โมหชาติโก**ติ พหลโมหสภาโวฯ

๔๗๒. **กมฺมนิยาเมนา**ติ ปุริมชาติสิเทฺธน โลภุสฺสทตาทินิยมิเตน กมฺมนิยาเมนฯ อิ ทานิ ตํ โลภุสฺสทตาทึ วิภาเคน ทเสฺสตุํ **“ยสฺส หี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ ตตฺถ **กมฺมายู หนกฺขเณ**ติ กมฺมกรณเวลายฯ **โลโภ พลวา**ติ ตชฺชาย สามคฺคิยา สามตฺถิยโต โลโภ อธิโก โหติฯ **อโลโภ มโนฺท**ติ ตปฺปฏิปกฺข อโลโภ ทุพฺพโล โหติฯ กถํ ปเนเต โลภาโลภา อญฺญมญฺญํ อุชุวิปจฺจนีกภูตา เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺติ? น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ ‘‘เอกกฺขเณ ปวตฺตนฺตี’’ติ, นิกนฺติกฺขณํ ปน อายูหนกฺขณเมว กตฺวา เอวํ วุตฺตํฯ เอส นโย เสเสสุฯ **ปริยา ทาตุ**นฺติ อภิภวิตุํ น สโกฺกติฯ โย หิ ‘‘เอวํสุนฺทรํ เอวํวิปุลํ เอวํมหคฺฆญฺจ น สกฺกา ปรสฺส ทาตุ’’นฺติอาทินา อมุตฺตจาคตาทิวเสน ปวตฺตาย เจตนาย สมฺปยุโตฺต อโลโภ สมฺมเทว โลภํ ปริยาทาตุํ น สโกฺกติฯ โทสโมหานํ อนุปฺปตฺติยํ ตาทิสปจฺจยลาเภเนว **อโทสาโมหา พลว นฺตฯ ตสฺมา**ติ โลภาโทสาโมหานํ พลวภาวโต อโลภโทสโมหานญฺจ ทุพฺพลภาวโตติ วุตฺตเมว การณํ ปจฺจามสติฯ **โส**ติ ตํสมงฺคีฯ **เตน กเมฺมนา**ติ เตน โลภาทิอุปนิสฺสยวตา กุสล กมฺมุนาฯ **สุขสีโล**ติ สขิโลฯ ตเมวตฺถํ **อโกฺกธโน**ติ ปริยาเยน วทติฯ

มนฺทา อโลภาโทสา โลภโทเส ปริยาทาตุํ น สโกฺกนฺติ, **อโมโห ปน พลวา** โมหํ ปริ ยาทาตุํ สโกฺกตีติ เอวํ ยถารหํ ปฐมวาเร วุตฺตนเยเนว อติเทสโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ปุริมนเยเน วา**ติ ปุเพฺพ วุตฺตนยานุสาเรนฯ **ทุโฏฺฐ**ติ โกธโนฯ **ทโนฺธ**ติ มนฺทมโนฺญฯ **สุขสีลโก**ติ สุขสี โลฯ

เอตฺถ จ โลภวเสน, โทสโมห-โลภโทส-โลภโมห-โทสโมห-โลภโทสโมหวเสนาติ ตโย เอกกา, ตโย ทุกา, เอโก ติโกติ โลภาทิอุสฺสทวเสน อกุสลปเกฺข เอว สตฺต วารา, ตถา กุสลปเกฺข อโลภาทิอุสฺสทวเสนาติ จุทฺทส วารา ลพฺภนฺติฯ ตตฺถ อโลภโทสโมหา, อโลภา โทสโมหา, อโลภโทสาโมหา พลวโนฺตติ อาคเตหิ กุสลปเกฺข ตติยทุติยปฐมวาเรหิ โท สุสฺสทโมหุสฺสทโทสโมหุสฺสทวารา คหิตา เอว โหนฺติฯ ตถา อกุสลปเกฺข โลภาโทสาโม หา, โลภโทสาโมหา, โลภาโทสโมหา พลวโนฺตติ อาคเตหิ ตติยทุติยปฐมวาเรหิ อโทสุสฺส ทอโมหุสฺสทอโทสาโมหุสฺสทวารา คหิตา เอวาติ อกุสลกุสลปเกฺขสุ ตโย ตโย วาเร อ โนฺตคเธ กตฺวา อเฏฺฐว วารา ทสฺสิตาฯ เย ปน อุภยสมฺมิสฺสตาวเสน โลภาโลภุสฺสทวาราท โย อปเร เอกูนปญฺญาส วารา กามํ ทเสฺสตพฺพา, เตสํ อสมฺภวโต เอว น ทสฺสิตาฯ น หิ ‘‘เอกสฺมึ สนฺตาเน อนฺตเรน อวตฺถนฺตรํ โลโภ จ พลวา อโลโภ จา’’ติอาทิ ยุชฺชติฯ ปฏิปกฺขว เสน วาปิ เอเตสํ พลวทุพฺพลภาโว สหชาตธมฺมวเสน วาฯ ตตฺถ โลภสฺส ตาว ปฏิปกฺขวเสน อนภิภูตตาย พลวภาโว, ตถา โทสโมหานํ อโทสาโมเหหิฯ อโลภาทีนํ ปน โลภาทิอนภิภวน โตฯ สเพฺพสญฺจ สมานชาติยสมธิภูยฺย ปวตฺติวเสน สหชาตธมฺมโต พลวภาโวฯ เตน วุตฺตํ **อฏฺฐกถายํ** (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๗๒) – ‘‘โลโภ พลวา, อโลโภ มโนฺทฯ อโทสาโมหา พลว โนฺต, โทสโมหา มนฺทา’’ติอาทิ, โส จ เนสํ มนฺทพลวภาโว ปุริมูปนิสฺสยโต ตถา อาสยสฺส ปริภาวิตตาย เวทิตโพฺพฯ เตเนวาห **‘‘กมฺมนิยาเมนา’’**ติฯ เสสํ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเม วาติฯ

จูฬธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๖. มหาธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนา

๔๗๓. เอวํ อิทานิ วุจฺจมานากาโร กาโม กามนํ อิจฺฉา เอเตสนฺติ **เอวํกามา**ฯ เอวํ ฉ โนฺท ฉนฺทนํ โรจนํ อชฺฌาสโย เอเตสนฺติ **เอวํฉนฺทา**ฯ อภิมุขํ, อภินิวิสฺส วา ปกาเรหิ เอติ อุป คจฺฉตีติ อธิปฺปาโย, ลทฺธิฯ สา หิ ลทฺธพฺพวตฺถุํ อภิมุขํ ‘‘เอวเมต’’นฺติ อภินิวิสนฺตี เตน เตน ปกาเรน อุปคจฺฉติ, หตฺถคตํ กตฺวา ติฏฺฐติ น วิสฺสเชฺชติฯ เอวํ วุจฺจมานากาโร อธิปฺปาโย เอ เตสนฺติ **เอวํอธิปฺปายา**ฯ ภควา มูลํ การณํ เอเตสํ ยาถาวโต อธิคมายาติ **ภควํมูลกา**ฯ เต นาห **‘‘ภควนฺตญฺหิ นิสฺสาย มยํ อิเม ธมฺเม อาชานาม ปฏิวิชฺฌามา’’**ติฯ **อมฺหากํ ธมฺมา**ติ เตหิ อตฺตนา อธิคนฺตพฺพตาย วุตฺตํฯ เสวิตพฺพานญฺหิ ยาถาวโต อธิคมญาณานิ อธิคจฺฉ นกสมฺพนฺธีนิ, ตานิ จ สมฺมาสมฺพุทฺธมูลกานิ อนญฺญวิสยตฺตาฯ เตนาห **‘‘ปุพฺเพ กสฺสปสมฺพุเทฺธนา’’**ติอาทิฯ ภควา เนตา เตสนฺติ **ภควํเนตฺติกาฯ เนตา**ติ เสวิตพฺพธมฺเม วิเนยฺยสนฺ ตานํ ปาเปตาฯ **วิเนตา**ติ อเสวิตพฺพธมฺเม วิเนยฺยสนฺตานโต อปเนตาฯ ตทงฺควินยาทิวเสน วา **วิเนตาฯ อนุเนตา**ติ อิเม ธมฺมา เสวิตพฺพา, อิเม น เสวิตพฺพาติ อุภยสมฺปาปนาปนยนตฺถํ ปญฺญเปตาฯ เตนาห **‘‘ยถาสภาวโต’’**ติอาทิฯ

ปฏิสรนฺติ เอตฺถาติ ปฏิสรณํ, ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ภควํปฏิสรณา**ฯ ปฏิสรติ สภาว สมฺปฏิเวธวเสน ปเจฺจกมุปคจฺฉตีติ วา ปฏิสรณํ, ภควา ปฏิสรณํ เอเตสนฺติ **ภควํปฏิสรณาฯ ปฏิเวธวเสนา**ติ ปฏิวิชฺฌิตพฺพตาวเสนฯ อสติปิ มุเข อตฺถโต เอวํ วทโนฺต วิย โหตีติ อาห **‘‘ผโสฺส อาคจฺฉติ, อหํ ภควา กึ นาโม’’**ติฯ **ปฏิภาตู**ติ เอตฺถ ปฏิ-สทฺทาเปกฺขาย ‘‘ภควนฺ ต’’นฺติ อุปโยควจนํ, อโตฺถ ปน สามิวจนวเสเนว เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ภควโต’’**ติ **ปฏิภาตู**ติ จ ภควโต ภาโค โหตุฯ ภควโต หิ เอส ภาโค, ยทิทํ ธมฺมสฺส เทสนา, อมฺหากํ ปน ภาโค สวนนฺติ อธิปฺปาโยฯ เกจิ ปน **ปฏิภาตู**ติ ปทิสฺสตูติ อตฺถํ วทนฺติ, ญาเณน ทิสฺสตุ, เทสี ยตูติ วา อโตฺถฯ **อุปฏฺฐาตู**ติ จ ญาณสฺส ปจฺจุปฏฺฐาตุฯ

๔๗๔. **นิสฺสยิตเพฺพ**ติ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนวเสน อปสฺสยิตเพฺพฯ ตติยจตุตฺถ ธมฺมสมาทานานิ หิ อปสฺสาย สตฺตานํ เอตรหิ อายติญฺจ สมฺปตฺติโย อภิวฑฺฒนฺติฯ **ภชิต เพฺพ**ติ ตเสฺสว เววจนํฯ **เสวิตเพฺพ**ติ วา สปฺปุริสุปสฺสยสทฺธมฺมสฺสวนโยนิโสมนสิกาเร สนฺธา ยาหฯ **ภชิตเพฺพ**ติ ตปฺปจฺจเย ทานาทิปุญฺญธเมฺมฯ

๔๗๕. **อุปฺปฏิปาฏิอาการเนา**ติ ปฐมํ สํกิเลสธเมฺม ทเสฺสตฺวา ปจฺฉา โวทานธมฺมทสฺ สนํ สตฺถุ เทสนาปฏิปาฏิ, ยถา – ‘‘วามํ มุญฺจ, ทกฺขิณํ คณฺหา’’ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๔๙๘; วิสุทฺธิ. มหาฏี. ๑.๑๔), ตถา อุปฺปฏิปาฏิปกาเรน, สา จ โข ปุริเมสุ ทฺวีสุ ธมฺมสมาทาเนสุ , ปจฺฉิเมสุ ปน ปฏิปาฏิยาว มาติกา ปฏฺฐปิตาฯ **ยถาธมฺมรเสเนวา**ติ ปหาตพฺพปหายกธมฺมานํ ยถา สภาเวเนวฯ สภาโว หิ ยาถาวโต รสิตพฺพโต ชานิตพฺพโต ‘‘รโส’’ติ วุจฺจติฯ ปฐมํ ป หาตพฺพธเมฺม ทเสฺสตฺวา ตทนนฺตรํ ‘‘อิเม ธมฺมา เอเตหิ ปหียนฺตี’’ติ ปหายกธมฺมทสฺสนํ เท สนานุปุพฺพีฯ **คหณํ** อาทิยนํ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนํฯ

๔๗๘. วธทณฺฑาทีหิ ภีตสฺส อุปสงฺกมเน, มิจฺฉา จริตฺวา ตถา อปคมเน จ ปุพฺพาปรเจ ตนานํ วเสน มิจฺฉาจาโร ทุกฺขเวทโน โหติ, ตถา อิสฺสานินฺทาทีหิ อุปทฺทุตสฺส อปรเจตนาว เสน, เอวํ อภิชฺฌามิจฺฉาทิฏฺฐีสุปิ ยถารหํ เวทิตพฺพํฯ **ติสฺสนฺนมฺปิ เจตนาน**นฺติ ปุพฺพาปรสนฺ นิฏฺฐาปกเจตนานํฯ อทินฺนาทานํ มุสาวาโท ปิสุณวาจา สมฺผปฺปลาโปติ อิเมสํ จตุนฺนํ สนฺ นิฏฺฐาปกเจตนานํ สุขสมฺปยุตฺตา วา อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตา วาติ อยํ นโย อิธ อธิกตตฺตา น อุทฺ ธโฏฯ **โทมนสฺสเมว เจตฺถ ทุกฺข**นฺติ อิทํ ปุพฺพภาคาปรภาคเจตนาปิ เจตฺถ อาสนฺนา โท มนสฺสสหคตา เอว โหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ อนาสนฺนา ปน สนฺธาย **‘‘ปริเยฏฺฐึ วา อาปชฺ**

ชนฺตสฺสา”ติอาทิ วุตฺตํฯ เตเนว มิจฺฉาจาราภิชฺฌามิจฺฉาทิฏฺฐีนํ ปุพฺพภาคาปรภาคเจตนา อาสนฺนา สนฺนิฏฺฐาปกเจตนาคติกาวาติ ทสฺสิตํ โหตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปริเยฏฺฐิ**นฺติ มิจฺฉาจาราทีสุ วีติกฺกมิตพฺพวตฺถุมาลาคนฺธาทิปริเยสนํฯ ปาณาติปาตาทีสุ มาเรตพฺพวตฺถุอาวุธาทิปริเยสนํ **อาปชฺชนฺตสฺส**ฯ อกิเจฺฉนปิ เตสํ ปริเยสนํ สมฺภวตีติ “**วฏฺฏติเยวา**”ติ สาสงฺกํ วทติฯ

๔๗๙. **สุขเวทนา โหนฺตี**ติ สุขเวทนาปิ โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ ตาสํ เจตนานํ อสุขเวทนตาปิ ลพฺภตีติ “**สุขเวทนาปิ โหนฺติเยวา**”ติ สาสงฺกวจนํฯ **โสมนสฺสเมว เจตฺถ สุข**นฺติ อิทํ ปุพฺพภาคาปรภาคเจตนาปิ โสมนสฺสสหคตา เอว โหนฺตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ ตญฺจ โข มิจฺฉาจารวชฺชานํ ฉนฺนํ วเสนฯ มิจฺฉาจารสฺส ปน ปุพฺพาปรภาคสฺส วเสน “**กายิกํ สุขมฺปิ วฏฺฏติเยวา**ติ สาสงฺกวจนํฯ

๔๘๐. โทสชปริฬาหวเสนสฺส สิยา กายิกมฺปิ ทุกฺขนฺติ อธิปฺปาเยน “**โส คณฺหโนฺตปิ ทุกฺขิโต**”ติ วุตฺตํฯ เจโตทุกฺขเมว วา สนฺธาย ตสฺส อปราปรุปฺปตฺติทสฺสนตฺถํ “**ทุกฺขิโต โทมนสฺสิโต**”ติ วุตฺตํฯ

๔๘๑. **ทสสฺปิ ปเทสู**ติ ทสสฺปิ โกฏฺฐาเสสุ, วาเกฺยสุ วาฯ อุเปกฺขาสมฺปยุตฺตตาปิ สมฺภวตีติ “**สุขสมฺปยุตฺตา โหนฺติเยวา**”ติ อิธ สาสงฺกวจนํฯ ปาณาติปาตา ปฏิวิรตสฺส กาโยปิ สิยา วิคตทรถปริฬาโหติ ปาณาติปาตาเวรมณิอาทิปจฺจยา กายิกปฏิสํเวทนาปิ สมฺภวตีติ **สหาปิ สุเขนา**ติ เอตฺถ กายิยสุขมฺปิ วฏฺฏติเยวฯ

๔๘๒. **ติตฺตกาลาพู**ติ อุปภุตฺตสฺส อุมฺมาทาทิปาปเนน กุจฺฉิตติตฺตกรโส อลาพุฯ **นรุจฺจิสฺสติ** อนิฏฺฐรสตาย อนิฏฺฐผลตาย จฯ

๔๘๓. **รสํ เทตี**ติ รสํ ทเสฺสติ วิภาเวติฯ

๔๘๔. **ปูติมุตฺต**นฺติ ปูติสภาวมุตฺตํฯ **ตรุณ**นฺติ ธาราวเสน นิปตนฺตํ หุตฺวา อุณฺหํฯ เตนสฺส อุปริมุตฺตตมาหฯ มุตฺตญฺหิ ปสฺสาวมคฺคโต มุจฺจมานํ กายุสฺมาวเสน อุณฺหํ โหติฯ

๔๘๕. **ยํ ภคนฺทรสํสฏฺฐํ โลหิตํ ปกฺขนฺทตี**ติ ภคนฺทรพฺยาธิสหิตาย โลหิตปกฺขนฺทตาย วเสน ยํ โลหิตํ วิสฺสวติฯ ปิตฺตสํสฏฺฐํ โลหิตํ ปกฺขนฺทตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺโธฯ

๔๘๖. **อุพฺพิเทฺธ**ติ ทูเรฯ อพฺภมหิกาทิอุปกฺกิเลสวิคเมน หิ อากาสํ อุตฺตุงฺคํ วิย ทูรํ วิย จ ขายติฯ เตนาห “**ทูรีภูเต**”ติฯ ตมํเยว **ตมคตํ** ‘‘คูถคตํ มุตฺตคต’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๑๙; อ. นิ. ๙.๑๑) ยถาฯ **ภาสเต จ ตปเต จ วิโรจเต** จ อิทํ จตุตฺถํ ธมฺมสมาทานํ วิภชเนฺตน กุสลกมฺมปถสฺส วิภชิตฺวา ทสฺสิตตฺตาฯ

สงฺครรุโกฺข กนฺทมาทสโปวฯ **สรภญฺญวเสนา**ติ อตฺถํ อวิภชิตฺวา ปทโส สรภญฺญวเสนฯ **โอสาเรนฺตสฺสา**ติ อุจฺจาเรนฺตสฺสฯ **สเทฺท**ติ โอสารณสเทฺทฯ อธิคตวิเสสํ อนาโรเจตุกามา **เทวตา ตเตฺถว อนฺตรธายิฯ ตํ ทิวส**นฺติ สตฺถารา เทสิตทิวเสฯ อิติ อตฺตโน วิเสสาธิคมนิมิตฺตตาย อยํ เทวตา อิมํ สุตฺตํ ปิยายติฯ เสสํ อุตฺตานเมวฯ

มหาธมฺมสมาทานสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๗. วีมํสกสุตฺตวณฺณนา

๔๘๗. **อตฺถวีมํสโก**ติ อตฺตตฺถปรตฺถาทิอตฺถวิชานนโกฯ **สงฺขารวีมํสโก**ติ สงฺขตธมฺม สลกฺขณโต สามญฺญลกฺขณโต วา อายตนาทิวิภาคโต จ วีมํสโกฯ **สตฺถุวีมํสโก**ติ ''สตฺถา นาม คุณโต เอทิโส เอทิโส จา''ติ สตฺถุ อุปปริกฺขโกฯ **วีมํสโก**ติ วิจารโกฯ ยํ เจตโส สราคาทิวิภาคโต ปริจฺฉินฺทนํ, ตํ **เจโตปริยาโย**ฯ เตนาห **''จิตฺตปริเจฺฉท''**นฺติฯ ยสฺมา เจโตปริยายญาณลาภี – ''อิทํ จิตฺตํ อิโต ปรํ ปวตฺตํ อิทมิโต ปร''นฺติ ปรสฺส จิตฺตุปฺปตฺตึ ปชานาติ, ตสฺมา วุตฺตํ ''**เจโตปริยายนฺติ จิตฺตวาร**''นฺติฯ วารเตฺถปิ หิ **ปริยาย**-สโทฺท โหติ – ''กสฺส นุ โข, อานนฺท, ปริยาโย อชฺช ภิกฺขุนิโย โอวทิตุ''นฺติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๙๘)ฯ จิตฺตจารนฺติปิ ปาโฐ, จิตฺตปวตฺตินฺติ อโตฺถฯ **เอวํ วิชานนตฺถายา**ติ อิทานิ วุจฺจมานากาเรน วีมํสนตฺถายฯ

๔๘๘. **กลฺยาณมิตฺตูปนิสฺสย**นฺติ กลฺยาณมิตฺตสงฺขาตํ พฺรหฺมจริยวาสสฺส พลวสนฺนิสฺสยํฯ **อุปฑฺฒํ อตฺตโน อานุภาเวนา**ติ อิมินา ปุคฺคเลน สมฺปาทิยมานสฺส พฺรหฺมจริยสฺส อุปฑฺฒภาคมตฺตํ อตฺตโน วิมุตฺติปริปาจกธมฺมานุภาเวน สิชฺฌติฯ **อุปฑฺฒํ กลฺยาณมิตฺตานุภาเวนา**ติ อิตโร ปน อุปฑฺฒภาโค ยํ นิสฺสาย พฺรหฺมจริยํ วุสฺสติ, ตสฺส กลฺยาณมิตฺตสฺส อุปเทสานุภาเวน **โหติ,** สิชฺฌตีติ อโตฺถฯ โลกสิโทฺธ เอว อยมโตฺถฯ โลกิยา หิ –

> ''ปาโท สิโทฺธ อาจริยา, ปาโท หิสฺสานุภาวโต;
> ตํวิชฺชาเสวกา ปาโท, ปาโท กาเลน ปจฺจตี''ติฯ –

วทนฺติฯ **อตฺตโน ธมฺมตายา**ติ อตฺตโน สภาเวน, ญาเณนาติ อโตฺถฯ **กลฺยาณมิตฺตตา**ติ กลฺยาโณ ภโทฺร สุนฺทโร มิโตฺต เอตสฺสาติ กลฺยาณมิโตฺต, ตสฺส ภาโว **กลฺยาณมิตฺตตา,** กลฺยาณมิตฺตวนฺตตาฯ สีลาทิคุณสมฺปเนฺนหิ กลฺยาณปุคฺคเลเหว อยนํ ปวตฺติ **กลฺยาณสหายตา**ฯ เตสฺ เอว จิเตฺตน เจว กาเยน จ นินฺนโปณปพฺภารภาเวน ปวตฺติ **กลฺยาณสมฺปวงฺกตาฯ มาเหว**นฺติ เอวํ มา อาห, ''อุปฑฺฒํ พฺรหฺมจริยสฺสา''ติ มา กเถหีติ อโตฺถฯ **ตทมินา**ติ เอตฺถ นฺติ นิปาตมตฺตํ ท-กาโร ปทสนฺธิกโร อิ-การสฺส อ-การํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ **อิมินาปี**ติ อิทานิ วุจฺจมาเนนปีติ อโตฺถฯ **ปริยาเยนา**ติ การเณนฯ อิทานิ ตํ การณํ ทเสฺสตุํ **''มมํ หี''**ติ อาทิ วุตฺตํฯ

ยถา เจตฺถ, อเญฺญสุปิ สุเตฺตสุ กลฺยาณมิตฺตุปนิสฺสยเมว วิเสโสติ ทเสฺสโนฺต **''*ภิกฺขูนํ* พาหิรงฺคสมฺปตฺตึ กเถโนฺตปี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **วิมุตฺติปริปาจนิยธเมฺม**ติ วิมุตฺติยา อรหตฺตสฺส ปริปาจกธเมฺมฯ **ปจฺจเย**ติ คิลานปจฺจยเภสเชฺชฯ **มหาชโจฺจ**ติ มหากุลีโนฯ

กายิโก สมาจาโรติ อภิกฺกมปฏิกฺกมาทิโก สติสมฺปชญฺญปริกฺขโต ปากติโก จฯ **วีมํสกสฺส** อุปปริกฺขกสฺสฯ **จกฺขุวิเญฺญโยฺย นาม** จกฺขุทฺวารานุสาเรน วิญฺญาตพฺพตฺตาฯ **โสตวิเญฺญโยฺย**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สํกิลิฏฺฐา**ติ ราคาทิสํกิเลสธเมฺมหิ วิพาธิตา, อุปตาปิตา วิทูสิตา มลีนา จาติ อโตฺถฯ เต ปน เตหิ สมนฺนาคตา โหนฺตีติ อาห **''กิเลสสมฺปยุตฺตา''**ติฯ ยทิ น จกฺขุโสตวิเญฺญยฺยา, ปาฬิยํ กถํ ตถา วุตฺตาติ อาห **''ยถา ปนา''**ติอาทิฯ **กายวจีสมาจาราปิ สํกิลิฏฺฐาเยว นาม** สํกิลิฏฺฐจิตฺตสมุฏฺฐานโตฯ ภวติ หิ ตํเหตุเกปิ ตทุปจาโร ยถา ''เสโมฺห คุโฬ''ติฯ ''มา เม อิทํ อสารุปฺปํ ปโร อญฺญาสี''ติ ปน **ปฏิจฺฉนฺนตาย น น อุปลพฺภนฺติฯ ''น โข มยํ, *ภเนฺต*, *ภควโต* กิญฺจิ ครหามา''**ติ วตฺวา ครหิตพฺพาภาวํ ทเสฺสโนฺต **''*ภควา* หี''**ติอาทิมาหฯ อภาวิตมคฺคสฺส หิ ครหิตพฺพตา นาม สิยา, น ภาวิตมคฺคสฺสฯ **เอส** อุตฺตโร มาณโว ''พุทฺธมฺปิ ครหิตฺวา ปกฺกมิสฺสามี''ติ กตฺวา อนุพนฺธิฯ **เอวํ จิเนฺตสิ** มหาภินิกฺขมนทิวเส อตฺตโน วจเน อฏฺฐิตตฺตาฯ **กิญฺจิ วชฺชํ อปสฺสโนฺต** มาโร เอวมาห –

‘‘สตฺต วสฺสานิ ภควนฺตํ, อนุพนฺธึ ปทาปทํ;
โอตารํ นาธิคจฺฉิสฺสํ, สมฺพุทฺธสฺส สตีมโต’’ติฯ (สุ. นิ. ๔๔๘);

กาเล กณฺหา, กาเล สุกฺกาติ ยถาสมาทินฺนํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ปริสุทฺธํ กตฺวา ปวเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตสฺส กทาจิ กณฺหา อปริสุทฺธา กายสมาจาราทโย, กทาจิ สุกฺกา ปริสุทฺธาติ เอวํ อนฺตรนฺตรา พฺยามิสฺสวเสน **โวมิสฺสกาฯ นิกฺกิเลสา**ติ นิรุปกฺกิเลสา อนุปกฺกิลิฏฺฐาฯ

อนวชฺชํ วชฺชรหิตตฺตาฯ **ทีฆรตฺตน**ฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **สมาปโนฺน**ติ สมฺมา อาปโนฺน สมงฺคีภูโตฯ เตนาห **‘‘สมนฺนาคโต’’**ติฯ อตฺตนา กตสฺส อสารุปฺปสฺส ปฏิจฺฉาทน ตฺถํ **อารญฺญโก วิย หุตฺวาฯ ตสฺส ปริหาร**นฺติ อุฬาเรหิ ปูชาสกฺกาเรหิ มนุเสฺสหิ ตสฺส ปริหริยมานตํฯ **อติทปฺปิโต**ติ เอวํ มนุสฺสานํ สมฺภาวนาย อติวิย ทโตฺต คพฺพิโตฯ

น อิตฺตรสมาปโนฺนติ ชานาติฯ กสฺมา? สีลํ นาม ทีเฆน อทฺธุนา ชานิตพฺพํ, น อิตฺตเรนฯ อิทานิ อเนกชาติสมุทาจารวเสน ตถาคโต อิมํ กุสลํ ธมฺมํ ทีฆรตฺตํ สมาปโนฺน, ตญฺจสฺส อติวิย อจฺฉริยนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘อนจฺฉริยํ เจต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ

อรญฺญคามเกติ อรญฺญปเทเส เอกสฺมึ ขุทฺทกคาเมฯ ตตฺถ เนสํ ทิวเส ทิวเส ปิณฺฑาย จรณสฺส อวิจฺฉินฺนตํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปิณฺฑาย จรนฺตี’’**ติ วุตฺตํฯ **ปิวนฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ทุลฺลภโลโณ โหติ** สมุทฺทสฺส ทูรตายฯ

ตทา กิร วิเทหรเฏฺฐ โสฬส คามสหสฺสานิ มหนฺตาเนวฯ เตนาห – **‘‘หิตฺวา คามสหสฺสานิ, ปริปุณฺณานิ โสฬสา’’**ติฯ อิทานิ กสฺมา **‘‘สนฺนิธึ ทานิ กุพฺพสี’’**ติ มํ ฆเฏฺฏถาติ วตฺถุกาโม ตํ อนาวิกตฺวา **‘‘โลณ...เป.... น กโรถา’’**ติ อาหฯ คนฺธาโร ตสฺสาธิปฺปายํ วิภาเวตุกาโม **‘‘กึ มยา กตํ เวเทหีสี’’**ติ อาหฯ

อิตโร อตฺตโน อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **‘‘หิตฺวา’’**ติ คาถมาหฯ อิตโร **‘‘ธมฺมํ ภณามี’’**ติ คาถนฺติ เอวํ สพฺพาปิ เนสํ วจนปฏิวจนคาถาฯ ตตฺถ **ปสาสสี**ติ ฆเฏฺฏโนฺต วิย อนุสาสสิฯ **น ปาปมุปลิมฺปติ** จิตฺตปฺปโกปาภาวโตฯ **มหตฺถิย**นฺติ มหาอตฺถสํหิตํฯ **โน เจ อสฺส สกา พุทฺธี**ติอาทิ เวเทหอิสิโน – ‘‘อาจริโย มม หิเตสิตาย ฐตฺวา ธมฺมํ เอว ภณตี’’ติ โยนิโส อุมฺมุชฺชนาการทสฺสนํฯ เตนาห **‘‘เอวญฺจ ปน วตฺวา’’**ติอาทิฯ

‘‘ญตฺตา’’ติ โลเก ญายติ วิสฺสุโตติ ญาโต, ญาตสฺส ภาโว **ญตฺตํฯ อชฺฌาปโนฺน**ติ อุปคโตฯ ญตฺต-คฺคหเณน ปตฺถฏยสตา วิภาวิตาติ อาห **‘‘ยสญฺจ ปริวารสมฺปตฺติ’’**นฺติฯ **กิน**ฺติ กิํปโยชนํ, โก เอตฺถ โทโสติ อธิปฺปาโยฯ

ตตฺถ ตตฺถ วิชฺฌโนฺตติ ยสมเทน ปริวารมเทน จ มโตฺต หุตฺวา คาเมปิ วิหาเรปิ ชนวิวิเตฺตปิ สงฺฆมเชฺฌปิ อเญฺญ ภิกฺขู ฆเฏฺฏโนฺต ‘‘มยฺหํ นาม ปาทา อิตเรสํ ปาทผุสนฏฺฐานํ ผุสนฺตี’’ติ อผุสิตุกามตาย อคฺคปาเทน ภูมึ ผุสโนฺต วิย จรติฯ **โอนมตี**ติ นิวาตวุตฺติตาย อวนมติ อนุทฺธโต อตฺถโทฺธ โหติฯ **อกิญฺจนภาว**นฺติ ‘‘ปพฺพชิเตน นาม อกิญฺจนญาเณน สมปริคฺคเหน ภวิตพฺพ’’นฺติ อกิญฺจนชฺฌาสยํ ปฏิอเวกฺขิตฺวาฯ **ลาเภปิ ตาที, อลาเภปิ ตาที**ติ ยถา อลาภกาเล ลาภสฺส ลทฺธกาเลปิ ตเถวาติ ตาที เอกสทิโสฯ **ยเส** สติปิ มหาปริวารกาเลปิฯ

อภโย หุตฺวา อุปรโตติ นิพฺภโย หุตฺวา ภยสฺส อภาเวเนว โอรมิตพฺพโต อุปรโต ภยเหตูนํ ปหีนตฺตาฯ ตญฺจ โข น กติปยกาลํ, อถ โข อจฺจนฺตเมว อุปรโตติ **อจฺจนฺตูปรโต**ฯ อถ โข

ภายิตพฺพวตฺถุํ อเวกฺขิตฺวา ตโต **ภเยน อุปรโต**ฯ กิเลสา เอว ภายิตพฺพโต **กิเลสภยํ**ฯ เอส นโย เสเสสุปิฯ **สตฺต เสกฺขา**ติ สตฺต เสกฺขาปิ ภยูปรตา, ปเคว ปุถุชฺชโนติ อธิปฺปาโยฯ

ถณฺฑิลปีฐกนฺติ ถณฺฑิลมญฺจสทิสํ ปีฐกนฺติ อโตฺถฯ **นิสฺสายา**ติ อปสฺสาย ตํ อปสฺสายํ กตฺวาฯ ทฺวินฺนํ มเชฺฌ ถณฺฑิลปีฐกา ทฺวาเร ฐตฺวา โอโลเกนฺตสฺส เนวาสิกภิกฺขุสฺส น ปญฺญายิฯ **อสญฺญตนีหาเรนา**ติ น สญฺญตากาเรนฯ ‘‘มํ ภายโนฺต เหฏฺฐามญฺจํ ปวิโฏฺฐ ภวิสฺสตี’’ติ เหฏฺฐามญฺจํ **โอโลเกตฺวาฯ อุกฺกาสิ** ‘‘พหิ คจฺฉโนฺต อโกฺกสิตฺวา มา อปุญฺญํ ปสวี’’ติฯ **อธิวาเสตุ**นฺติ ตาทิสํ อิทฺธานภาวํ ทิสฺวาปิ ปฏฺปฏายโนฺต อตฺตโน โกธํ อธิวาเสตุํ อสโกฺกโนฺตฯ

ขเยเนวาติ ราคสฺส อจฺจนฺตกฺขเยเนว วีตราคตฺตาฯ **น ปฏิสงฺขาย วาเรตฺวา**ติ น ปฏิสงฺขานพเลน ราคปริยุฏฺฐานํ นิวาเรตฺวา วีตราคตฺตาฯ **เอวํ** วุตฺตปฺปกาเรนฯ กายสมาจาราทีนํ สํกิลิฏฺฐานํ วีติกฺกมิยานญฺจ อภาวํ อาจารสฺส โวทานํ จิรกาลสมาจิณฺณตาย ญาตสฺส สหิตภาเวปิ อนุปกฺกิลิฏฺฐตาย อภยูปรตภาวสมเนฺนสนาย อากรียติ ญาเปตุํ อิจฺฉิโต อโตฺถ ปการโต ญาปียติ เอเตหีติ **อาการา,** อุปปตฺติสาธนการณานิฯ ตานิ ปน ยสฺมา อตฺตโน ยถานุมตสฺส อตฺถสฺส ญาปกภาเวน ววตฺถียนฺติ, ตสฺมา ตานิ เตสํ มูลการณภูตานิ อนุมานญาณานิ จ ทเสฺสโนฺต ภควา – ‘‘เก ปนายสฺมโต อาการา เก อนฺวยา’’ติ อโวจาติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต **‘‘อาการาติ การณานิ, อนฺวยาติ อนุพุทฺธิโย’’**ติ อาหฯ ยถา หิ โลเก ทิเฏฺฐน ธูเมน อทิฏฺฐํ อคฺคิํ อเนฺวติ อนุมานโต ชานาติ, เอวํ วีมํสโก ภิกฺขุ – ‘‘ภควา เอเกกวิหาเรสุ สุปฺปฏิปเนฺนสุ ทุปฺปฏิปเนฺนสุ จ ยถา เอกสทิสตาทสฺสเนน อภยูปรตตํ อเนฺวติ อนุมานโต ชานาติ, สุปฺปฏิปนฺนทุปฺปฏิปนฺนปุคฺคเลสุ อนุสฺสาทนานปสาทนปฺปตฺตาย สตฺถุ อวิปรีตธมฺมเทสนตาย สมฺมาสมฺพุทฺธตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ อเนฺวติ อนุมานโต ชานาติ, เอวํ ชานโนฺต จ อภยูปรโต ตถาคโต สพฺพธิ วีตราคตฺตา, โย ยตฺถ วีตราโค, น โส ตนฺนิมิตฺตํ กิญฺจิ ภยํ ปสฺสติ เสยฺยถาปิ พฺรหฺมา กามภวนิมิตฺตํ, ตถา สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา อวิปรีตธมฺมเทสนตฺตา, สฺวาขาโต ธโมฺม เอกนฺตนิยฺยานิกตฺตา, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ อเวจฺจปฺปสนฺนตฺตา’’ติ วตฺถุตฺตยํ คุณโต ยาถาวโต ชานาติฯ

คณพนฺธเนนาติ ‘‘มม สทฺธิวิหาริกา มม อเนฺตวาสิกา’’ติ เอวํ คเณ อเปกฺขาสงฺขาเตน พนฺธเนน พทฺธา ปยุตฺตาฯ **ตาย ตาย ปฏิปตฺติยา**ติ ‘‘สุคตา ทุคฺคตา’’ติ วุตฺตาย สุปฺปฏิปตฺติยา ทุปฺปฏิปตฺติยา จฯ **อุสฺสาทนา**ติ คุณวเสน อุกฺกํสนาฯ **อปสาทนา**ติ หีฬนาฯ อุภยตฺถ **เคหสฺสิตวเสนา**ติ อิมินา สมฺมาปฏิปตฺติยา ปเรสํ อุโยฺยชนตฺถํ – ‘‘ปณฺฑิโต, ภิกฺขเว, มหากจฺจาโน’’ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๒๐๕; ๓.๒๘๕, ๓๒๒) คุณโต อุกฺกํสนมฺปิ อายติํ สํวราย ยถาปราธํ ครหณมฺปิ น นิวาเรติฯ

๔๘๙. วีมํสกสฺสปิ อธิปฺปาโย วีมํสนวเสน ปวโตฺตฯ **มูลวีมํสโก** เหตุวาทิตายฯ คณฺฐิวีมํสกสฺส อนุสฺสุติภาวโต วุตฺตํ **‘‘ปรเสฺสว กถาย นิฏฺฐงฺคโต’’**ติฯ เตนาห ภควา – ‘‘ปรสฺส เจโตปริยายํ อชานเนฺตนา’’ติฯ **ตถาคโตว ปฏิปุจฺฉิตโพฺพ**ติ อิมินา ปุเพฺพ สาธารณโต วุตฺตํ อนุมานํ อุกฺกํสํ ปาเปตฺวา วทติฯ อุกฺกํสคตเญฺหตํ อนุมานํ, ยทิทํ สพฺพญฺญุวจนํ อวิสํวาทํ สามญฺญโต อปุถุชฺชนโคจรสฺส อตฺถสฺส อนุมานโตฯ ติวิโธ หิ อโตฺถ, โกจิ ปจฺจกฺขสิโทฺธ, โย รูปาทิธมฺมานํ ปจฺจตฺตเวทนิโย อนิทฺทิสิตพฺพาการโรฯ โกจิ อนุมานสิโทฺธ, โย ฆฏาทีสุ ปสิเทฺธน ปจฺจยายตฺตภาเวน สาธิยมาโน สทฺทาทีนํ อนิจฺจตาทิอาการโรฯ โกจิ โอกปฺปนสิโทฺธ, โย ปจฺรชนสฺส อจฺจนฺตมทิโฏฺฐ สทฺธาวิสโย ปรโลกนิพฺพานาทิฯ ตตฺถ ยสฺส สตฺถุโน

วจนํ ปจฺจกฺขสิเทฺธ อนุมานสิเทฺธ จ อเตฺถ น วิสํวาเทติ อวิปรีตปฺปวตฺติยา, ตสฺส วจเนน ส เทฺธยฺยตฺถสิทฺธิ, สเทฺธยฺยรูปา เอว จ เยภุเยฺยน สตฺถุคุณา อจฺจนฺตสมฺภวโตฯ

เอส มยฺหํ ปโถติ ยฺวายํ อาชีวฏฺฐมกสีลสงฺขาโต มยฺหํ โอรมตฺตโก คุโณ, เอส อปรจิตฺตวิทุโน วีมํสกสฺส ภิกฺขุโน มม ชานนปโถ ชานนมคฺคฯ **เอส โคจโร**ติ เอโส เอตฺตโก เอว ตสฺส มยิ โคจโร, น อิโต ปรํฯ ตถา หิ **พฺรหฺมชาเลปิ** (ที. นิ. ๑.๗) ภควตา อาชีวฏฺฐมกสีลเมว นิทฺทิฏฺฐํฯ **เอตาปาโถ**ติ เอตฺตกาปาโถฯ โย สีเล ปติฏฺฐิโต ‘‘เอตํ มมา’’ติ, ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติ ตณฺหาย ปรามสโนฺต, ตสฺส วิเสสภาคิยตาย, นิเพฺพธภาคิยตาย วา อการเณน ตณฺหํ อนติวตฺตนโต โส ตมฺมโย นามฯ เตนาห **‘‘น ตมฺมโย น สตโณฺห’’**ติอาทิฯ

สุตฺตสฺส อุปรูปริ วิเสสาวหภาเวน **อุตฺตรุตฺตรเญฺจว** ตสฺส จ วิเสสสฺส อนุกฺกเมน ปณีตตรภาวโต **ปณีตตรญฺจ กตฺวา เทเสติฯ สวิปกฺขนฺติ** ปหาตพฺพปหายกภาเวน สปฺปฏิปกฺขํฯ **กณฺหํ ปฏิพาหิตฺวา สุกฺกนฺ**ติ อิทํ ธมฺมชาตํ กณฺหํ นาม, อิมสฺส ปหายกํ อิทํ สุกฺกํ นามาติ เอวํ กณฺหํ ปฏิพาหิตฺวา สุกฺกํฯ **สุกฺกํ ปฏิพาหิตฺวา กณฺหนฺ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อิธ ปน ‘‘อิมินา ปหาตพฺพ’’นฺติ วตฺตพฺพํฯ **สอุสฺสาหนฺ**ติ สพฺยาปารํฯ กิริยมยจิตฺตานญฺหิ อนุปจฺฉินฺนาวิชฺชาตณฺหามานาทิเก สนฺตาเน สพฺยาปารตา สอุสฺสาหตา, สวิปากธมฺมตาติ อโตฺถฯ **ตสฺมิํ เทสิเต ธเมฺม**ติ ตสฺมิํ สตฺถารา เทสิเต โลกิยโลกุตฺตรธเมฺมฯ **เอกจฺจํ** เอกเทสภูตํ มคฺคผลนิพฺพานสงฺขาตํ **ปฏิเวธธมฺมํ อภิญฺญาย** อภิวิสิฏฺฐาย มคฺคปญฺญาย ชานิตฺวาฯ **ปฏิเวธเมฺมน มเคฺคนฯ เทสนาธเมฺม**ติ เทสนารุเฬฺห ปุพฺพภาคิเย โพธิปกฺขิยธเมฺม **นิฏฺฐํ คจฺฉติ** – ‘‘อทฺธา อิมาย ปฏิปทาย ชรามรณโต มุจฺจิสฺสามี’’ติฯ ปุเพฺพ โปถุชฺชนิกสทฺธายปิ ปสโนฺน, ตโต **ภิโยฺยโสมตฺตาย** อวิปรีตธมฺมเทสโน **สมฺมาสมฺพุโทฺธ โส ภควาติ สตฺถริ ปสีทติฯ นิยฺยานิกตฺตา**ติ วฏฺฏทุกฺขโต เอว ตโต นิยฺยานาวหตฺตาฯ **วงฺกาที**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อญฺญํ อสามีจิปริยายํ สพฺพํ โทสํ สงฺคณฺหาติฯ

๔๙๐. อิเมหิ สตฺถุวีมํสนการเณหีติ ‘‘ปริสุทฺธกายสมาจารตาทีหิ เจว อุตฺตรุตฺตริปณีตปณีตอวิปรีตธมฺมเทสนาหิ จา’’ติ อิเมหิ ยถาวุเตฺตหิ สตฺถุอุปปริกฺขนการเณหิฯ **อกฺขรสมฺปิณฺฑนปเทหี**ติ เตสํเยว การณานํ สโมฺพธเนหิ อกฺขรสมุทายลกฺขเณหิ ปเทหิฯ **อิธ วุเตฺตหิ อกฺขเรหี**ติ อิมสฺมิํ สุเตฺต วุเตฺตหิ ยถาวุตฺตสฺส อตฺถสฺส อภิพฺยญฺชนโต พฺยญฺชนสญฺญิเตหิ อกฺขเรหิฯ **โอกปฺปนา**ติ สเทฺธยฺยวตฺถุํ โอกฺกนฺติตฺวา ปสีทนโต โอกปฺปนลกฺขณาฯ **สทฺธาย มูลํ นามา**ติ อเวจฺจปฺปสาทภูตาย สทฺธาย มูลํ นาม การณนฺติ สทฺทหนสฺส การณํ ปริสุทฺธกายสมาจาราทิกํฯ **ถิรา** ปฏิปกฺขสมุเจฺฉทเนน สุปฺปติฏฺฐิตตฺตาฯ **หริตุํ น สกฺกา**ติ อปเนตุํ อสกฺกุเณยฺยาฯ อิตเรสุ สมณพฺราหฺมณเทเวสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **‘‘สมิตปาปสมเณน วา’’**ติอาทิฯ

‘‘พุทฺธานํ เกสญฺจิ สาวกานญฺจ วิพาธนตฺถํ มาโร อุปคจฺฉตี’’ติ สุตปุพฺพตฺตา **‘‘อยํ มาโร อาคโต’’**ติ จิเนฺตสิฯ อานุภาวสมฺปเนฺนน อริยสาวเกน ปุจฺฉิตตฺตา **มุสาวาทํ กาตุํ นาสกฺขิฯ เอเต**ติ ยถาวุเตฺต สมิตปาปสมณาทโย ฐเปตฺวาฯ **สภาวสมเนฺนสนา**ติ ยาถาวสมเนฺนสนา อวิปรีตวีมํสาฯ **สภาเวเนวา**ติ สพฺภาเวเนว ยถาภูตคุณโต เอวฯ **สุฏฺฐุ** สมฺมเทวฯ **สมเนฺนสิโต**ติ อุปปริกฺขิโตฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวาติฯ

วีมํสกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๘. โกสมฺพิยสุตฺตวณฺณนา

๔๙๑. **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โกสมฺพรุกฺขวตี, ตสฺมา นครํ โกสมฺพีติสงฺขมคมาสิฯ กุสมฺพสฺส วา อิสิโน นิวาสภูมิ โกสมฺพี, ตสฺสาวิทูเร ภวตฺตา นครํ **โกสมฺพี**ฯ

โฆสิตเสฏฺฐินา การิเต อาราเมติ เอตฺถ โก โฆสิตเสฏฺฐิ, กถญฺจาเนน อาราโม การิโตติ อโนฺตลีนาย โจทนาย วิสฺสชฺชเน สมฺทาคมโต ปฏฺฐาย โฆสิตเสฏฺฐึ ทเสฺสตุํ **“อทฺทิลรฏฺฐํ นาม อโหสี”**ติอาทิ อารทฺธํฯ **เกทารปริจฺฉินฺน**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ เกทารภูมิยา ปริจฺฉินฺนํฯ **คจฺฉโนฺต**ติ เกทารปาฬิยา คจฺฉโนฺตฯ **ปหูตปายส**นฺติ ปหูตตรํ ปายสํ, ตํ ปน ครุ สินิทฺธํ อนฺตรามเคฺค อปฺปาหารตาย มนฺทคหณิโก สมาโน ชีราเปตุํ นาสกฺขิฯ เตนาห **“ชีราเปตุํ อสโกฺกโนฺต”**ติอาทิฯ ยสวติ รูปวติ **กุลฆเร นิพฺพตฺติฯ โฆสิตเสฏฺฐิ นาม ชาโต**ติ เอวเมตฺถ สเงฺขเปเนว โฆสิตเสฏฺฐิวตฺถุํ กเถติ, วิตฺถาโร ปน **ธมฺมปทวตฺถุมฺหิ** (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.สามาวตีวตฺถุ) วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ

อุปสํกปฺปนวเสนาติ อุปสงฺกปฺปนนิยาเมนฯ **อาหารปริกฺขีณกายสฺสา**ติ อาหารนิมิตฺตปริกฺขีณกายสฺส, อาหารกฺขเยน ปริกฺขีณกายสฺสาติ อโตฺถฯ **สุญฺญาคาเร**ติ ชนวิวิเตฺต ผาสุกฏฺฐาเนฯ

กลหสฺส ปุพฺพภาโค ภณฺฑนํ นามาติ กลหสฺส เหตุภูตา ปริภาสา ตํสทิสี จ อนิฏฺฐกิริยา ภณฺฑนํ นามฯ **หตฺถปรามาสาทิวเสนา**ติ กุชฺฌิตฺวา อญฺญมญฺญสฺส หเตฺถ คเหตฺวา ปรามสนอจฺจนฺตพนฺธนาทิวเสนฯ ‘‘อยํ ธโมฺม’’ติอาทินา วิรุทฺธวาทภูตํ อาปนฺนาติ **วิวาทาปนฺนา**ฯ เตนาห **“วิรุทฺธภูต”**นฺติอาทิฯ มุขสนฺนิสฺสิตตาย วาจา อิธ ‘‘มุข’’นฺติ อธิเปฺปตาติ อาห **“มุขสตฺตีหีติ วาจาสตฺตีหี”**ติฯ **สญฺญตฺติ**นฺติ สญฺญาปนํ ‘‘อยํ ธโมฺม, อยํ วินโย’’ติ สญฺญาเปตพฺพตํฯ **นิชฺฌตฺติ**นฺติ ยาถาวโต ตสฺส นิชฺฌานํฯ **อฏฺฐกถายํ** ปน **“สญฺญตฺติเววจนเมเวต”**นฺติ วุตฺตํฯ

สเจ โหติ เทเสสฺสามีติ สุพฺพจตาย สิกฺขากามตาย จ อาปตฺตึ ปสฺสิฯ **นตฺถิ เต อาปตฺตี**ติ อนาปตฺติปโกฺขปิ เอตฺถ สมฺภวตีติ อธิปฺปาเยนาหฯ สา ปนาปตฺติ เอวฯ เตนาห – **“ตสฺสา อาปตฺติยา อนาปตฺติทิฏฺฐิ อโหสี”**ติฯ

๔๙๒. **กลหภณฺฑนวเสนา**ติ กลหภณฺฑนสฺส นิมิตฺตวเสนฯ **ยถานุสนฺธินาว คต**นฺติ กลหภณฺฑนานํ สารณียธมฺมปฏิปกฺขตฺตา ตทุปสมาวหา เหฏฺฐาเทสนาย อนุรูปาว อุปริเทสนาติ ยถานุสนฺธินาว อุปริสุตฺตเทสนา ปวตฺตาฯ **สริตพฺพยุตฺตา**ติ อนุสฺสรณารหาฯ **สพฺรหฺมจารีน**นฺติ สหธมฺมิกานํฯ ปิยํ ปิยายิตพฺพํ กโรนฺตีติ **ปิยกรณา**ฯ ครุํ ครุฏฺฐานิยํ กโรนฺตีติ **ครุกรณาฯ สงฺคหณตฺถายา**ติ สงฺคหวตฺถุวิเสสภาวโต สพฺรหฺมจารีนํ สงฺคณฺหนาย สํวตฺตนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **อวิวาทนตฺถายา**ติ สงฺคหวตฺถุภาวโต เอว น วิวาทนายฯ สติ จ อวิวาทนเหตุภูตสงฺคาหณเตฺต เตสํ วเสน สพฺรหฺมจารีนํ สมคฺคภาโว เภทาภาโว สิโทฺธเยวาติ อาห **“สามคฺคิยา”**ติอาทิฯ มิชฺชติ สินิยฺหติ เอตายาติ เมตฺตา, มิตฺตภาโว, เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ **เมตฺตํ,** กายกมฺมํฯ ตํ ปน ยสฺมา เมตฺตาสหคตจิตฺตสมุฏฺฐานํ, ตสฺมา วุตฺตํ **“เมตฺตจิเตฺตน กตฺตพฺพํ กายกมฺม”**นฺติฯ **อิมานิ** เมตฺตกายกมฺมาทีนิ ***ภิกฺขูนํ* วเสน อาคตานิ** ปาเฬ ภิกฺขูหิ ปจฺจุปฏฺฐเปตพฺพตาวจนโตฯ ***ภิกฺขุ***คฺคหเณเนว เจตฺถ เสสสหธมฺมิกานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ ภิกฺขุโน สพฺพมฺปิ อนวชฺชกายกมฺมํ อาภิสมาจาริกกมฺมโนฺตคธเมวาติ อาห – **“เมตฺตจิเตฺตน…เป…. กายกมฺมํ นามา”**ติฯ วตฺตวเสน ปวตฺติยมานา เจติยโพธีนํ วนฺทนา

เมตฺตาสหิสีติ กตฺวา ตทตฺถาย คมนํ เมตฺตํ กายกมฺมนฺติ วุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน เจติยโพธิภิกฺขูสุ วุตฺตาวเสสอปจายนาทึ เมตฺตาวเสน ปวตฺตํ กายิกํ กิริยํ สงฺคณฺหาติฯ

เตปิฏกมฺปิ พุทฺธวจนํ กถิยมานนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ตีณิ สุจริตานิ** กายวจีมโนสุจริตานิฯ **จินฺตน**นฺติ อิมินา เอวํ จินฺตนมตฺตมฺปิ เมตฺตํ มโนกมฺมํ, ปเคว วิธิปฏิปนฺนา ภาวนาติ ทเสฺสติฯ

สหายภาวูปคมนํ เตสํ ปุรโตฯ เตสุ กโรเนฺตสุเยว หิ สหายภาวูปคมนํ **สมฺมุขา กายกมฺมํ นาม** โหติฯ เกวลํ ''เทโว''ติ อวตฺวา คุเณหิ ถิรภาวโชตนํ **เทวเตฺถโร**ติ วจนํ **ปคฺคยฺห วจนํ**ฯ มมตฺตโพธนํ วจนํ **มมายนวจนํ**ฯ เอกนฺตติโรกฺขกสฺส มโนกมฺมสฺส สมฺมุขตา นาม วิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปนวเสเนว โหติ, ตญฺจ โข โลเก กายกมฺมนฺติ ปากฏํ ปญฺญาตํ หตฺถวิการาทึ อนามสิตฺวา เอว ทเสฺสโนฺต **"นยนานิ อุมฺมีเลตฺวา"**ติ อาหฯ ตถา หิ วจีเภทวเสน ปวตฺติ น คหิตาฯ

ลทฺธปจฺจยา ลพฺภนฺตีติ **ลาภา,** ปริสุทฺธาคมนา ปจฺจยาฯ น สมฺมา คยฺหมานานาปิ น ธมฺมลทฺธา นาม น โหนฺตีติ ตปฺปฏิเสธนตฺถํ ปาฬิยํ **"ธมฺมลทฺธา"**ติ วุตฺตํฯ เทยฺยํ ทกฺขิเณยฺยญฺจ อปฺปฏิวิภตฺตํ กตฺวา ภุญฺชตีติ **อปฺปฏิวิภตฺตโภคี**ฯ เตนาห **"เทฺว ปฏิวิภตฺตานิ นามา"**ติอาทิฯ **จิเตฺตน วิภชน**นฺติ เอเตน – ''จิตฺตุปฺปาทมเตฺตนปิ วิภชนํ ปฏิวิภตฺตํ นาม, ปเคว ปโยคโต''ติ ทเสฺสติฯ

ปฏิคฺคณฺหโนฺตว...เป.... ปสฺสตีติ อิมินา อาคมนโต ปฏฺฐาย สาธารณพุทฺธึ อุปฏฺฐาเปติฯ เอวํ หิสฺส สาธารณโภคิตา สุกรา, สารณียธโมฺม จสฺส สุปูโร โหติฯ **วตฺต**นฺติ สารณียธมฺมปูรณวตฺตํฯ

ทาตพฺพนฺติ อวสฺสํ ทาตพฺพํฯ อตฺตโน ปลิโพธวเสน สปลิโพธเสฺสว ปูเรตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา โอทิสฺสกทานมฺปิสฺส น สพฺพตฺถ วาริตนฺติ ทเสฺสตุํ **"เตน ปนา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อทาตุมฺปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน ทุสฺสีลสฺสปิ อตฺถิกสฺส สติ สมฺภเว ทาตพฺพนฺติ ทเสฺสติฯ ทานญฺหิ นาม กสฺสจิ น นิวาริตํฯ

มหาคิริคาโม นาม นาคทีปปเสฺส เอโก คาโมฯ **สารณียธโมฺม เม, ภเนฺต, ปูริโต...เป.... ปตฺตคตํ น ขียตี**ติ อาห เตสํ กุกฺกุจฺจวิโนทนตฺถํฯ ตํ สุตฺวา เตปิ เถรา ''สารณียธมฺมปูรโก อย''นฺติ อพฺภญฺญํสุฯ ทหรกาเล เอว กิเรส สารณียธมฺมปูรโก อโหสิ, ตสฺสา จ ปฏิปตฺติยา อวณฺณภาววิภาวนตฺถํ **"เอเต มยฺหํ ปาปุณิสฺสนฺตี"**ติ อาหฯ

อหํ สารณียธมฺมปูริกา, มม ปตฺตปริยาปเนฺนนปิ สพฺพาปิมา ภิกฺขุนิโย ยาเปสฺสนฺตีติ อาห **"มา ตุเมฺห เตสํ คตภาวํ จินฺตยิตฺถา"**ติฯ

สตฺตสุ อาปตฺติกฺขเนฺธสุ อาทิมฺหิ วา อเนฺต วา, เวมเชฺฌติ จ อิทํ อุเทฺทสาคตปาฬิวเสน วุตฺตํฯ น หิ อโญฺญ โกจิ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อนุกฺกโม อตฺถิฯ **ปริยเนฺต ฉินฺนสาฏโก วิยา**ติ วตฺถเนฺต, ทสเนฺต วา ฉินฺนวตฺถํ วิยฯ **ขณฺฑ**นฺติ ขณฺฑวนฺตํ, ขณฺฑิตํ วาฯ **ฉิทฺท**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย ฯ วิสภาควเณฺณน อุปฑฺฒํ, ตติยภาคํ วา สมฺภินฺนวณฺณํ **สพลํ,** วิสภาควเณฺณเหว ปน พินฺทูหิ อนฺตรนฺตรา วิมิสฺสํ **กมฺมาสํ,** อยํ อิเมสํ วิเสโสฯ **ตณฺหาทาสพฺยโต โมจน**วจเนเนว เตสํ สีลานํ วิวฏฺฏูปนิสฺสยตมาหฯ **ภุชิสฺสภาวกรณโต**ติ อิมินา ภุชิสฺสกรานิ ภุชิสฺสานีติ อุตฺตรปทโลเปนายํ นิเทฺทโสติ ทเสฺสติฯ อวิญฺญูนํ อปฺปมาณตาย

“วิญฺญุปฺปสตฺถานี”ติ วุตฺตํฯ **ตณฺหาทิฏฺฐีหิ อปรามฏฺฐตฺตา**ติ – ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว วา ภวิสฺสามิ เทวญฺญตโร วา’’ติ ตณฺหาปรามาเสน – ‘‘อิมินาหํ สีเลน เทโว หุตฺวา ตตฺถ นิโจฺจ ธุโว สสฺสโต ภวิสฺสามี’’ติ ทิฏฺฐิปรามาเสน จ อปรามฏฺฐตฺตาฯ **ปรามฏฺฐุ**นฺติ โจเทตุํฯ สีลํ นาม อวิปฺปฏิสาราทิปารมฺปริเยน ยาวเทว สมาธิสมฺปาทนตฺถนฺติ อาห **“สมาธิสํวตฺตกานี”**ติฯ สมานภาโว สามญฺญํ, ปริปุณฺณจตุปาริสุทฺธิภาเวน มเชฺฌ ภินฺนสุวณฺณสฺส วิย เภทาภาวโต สีเลน สามญฺญํ สีลสามญฺญํ, ตํ คโต อุปคโตติ **สีลสามญฺญคโต**ฯ เตนาห **“สมานภาวูปคตสีโล”**ติฯ

ยายํ ทิฏฺฐีติ ยา อยํ ทิฏฺฐิ มยฺหเญฺจว ตุมฺหากญฺจ ปจฺจกฺขภูตาฯ จตุสจฺจทสฺสนเฏฺฐน ทิฏฺฐิ, ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา, สเพฺพ สงฺขารา ทุกฺขา, สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ, ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวาขาโต ภควตา ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ’’ติ จ ทิฏฺฐิยา สามญฺญํ **สมานทิฏฺฐิภาวํ**ฯ **อคฺคํ** อิตเรสํ สารณียธมฺมานํ ปธานภาวโตฯ เอตสฺมิํ สติ สุขสิทฺธิโต เตสํ สงฺคาหิกํ, ตโต เอว เตสํ สงฺฆาฏนิกํ โคปานสิโย อปริปตเนฺต กตฺวา สงฺคณฺหาติ ธาเรตีติ **สงฺคาหิกํ**ฯ **สงฺฆาฏ**นฺติ อคฺคภาเวน สงฺฆาฏภาวํฯ สงฺฆาฏนํ เอเตสํ อตฺถีติ **สงฺฆาฏนิกํ,** สงฺฆาฏนิยนฺติ วา ปาโฐ, สงฺฆาฏเน นิยุตฺตนฺติ วา สงฺฆาฏนิกํ, ก-การสฺส ย-การํ กตฺวา **สงฺฆาฏนิยํ**ฯ สามญฺญโต เอว คหิตตฺตา นปุํสกนิเทฺทโสฯ

๔๙๓. ปฐมมคฺคสมฺมาทิฏฺฐิปิ เอวํสภาวา, อญฺญมคฺคสมฺมาทิฏฺฐีสุ วตฺตพฺพเมว นตฺถีติ อาห **“ยายํ โสตาปตฺติมคฺคทิฏฺฐี”**ติฯ **เอตฺตาวตาปี**ติ เอตฺตเกนปิ ราคาทีสุ เอเกเกน ปริยุฏฺฐิตจิตฺตตายปิ **ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตเยว นาม โหติ,** ปเคว ทฺวีหิ, พหูหิ วา ปริยุฏฺฐิตจิตฺตตายฯ **สพฺพตฺถา**ติ สเพฺพสุ อฏฺฐสุปิ วาเรสุฯ **สุฏฺฐุ ฐปิต**นฺติ ยถา มคฺคภาวนา อุปริ สจฺจาภิสโมฺพโธ โหติ, เอวํ สมฺมา ฐปิตํฯ เตนาห **“สจฺจานํ โพธายา”**ติฯ **ตํ ญาณ**นฺติ ‘‘นตฺถิ โข เม ตํ ปริยุฏฺฐาน’’นฺติอาทินา ปวตฺตํ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **อริยานํ โหตี**ติ อริยานเมว โหติฯ เตสญฺหิ เอกเทสโตปิ ปหีนํ วตฺตพฺพตํ อรหติฯ เตนาห **“น ปุถุชฺชนาน”**นฺติฯ **อริยนฺติ วุตฺตํ** ‘‘อริเยสุ ชาต’’นฺติ กตฺวาฯ โลกุตฺตรเหตุกตาย **โลกุตฺตรนฺติ วุตฺตํ**ฯ เตเนวาห **“เยสํ ปนา”**ติ อาทิฯ ตถา หิสฺส ปุถุชฺชเนหิ อสาธารณตาฯ เตนาห **“ปุถุชฺชนานํ ปน อภาวโต”**ติฯ **สพฺพวาเรสู**ติ สเพฺพสุ อิตเรสุ ฉสุ วาเรสุฯ

๔๙๔. **ปจฺจตฺต**นฺติ ปาฏิเยกฺกํ อตฺตนิ มม จิเตฺตเยวฯ เตนาห **“อตฺตโน จิเตฺต”**ติฯ ‘‘ปจฺจตฺตํ อตฺตโน จิเตฺต นิพฺพุติํ กิเลสวูปสมํ ลภามี’’ติ อิมมตฺถํ **“เอเสว นโย”**ติ อิมินา อติทิสติฯ

๔๙๕. **ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา**ติ อิทํ ‘‘ยถารูปาย ทิฏฺฐิยา สมนฺนาคโต’’ติ อิมสฺส อตฺถสฺส ปจฺจามสนนฺติ อาห **“ตถารูปาย ทิฏฺฐิยาติ เอวรูปาย โสตาปตฺติมคฺคทิฏฺฐิยา”**ติฯ

๔๙๖. **สภาเวนา**ติ นิยตปญฺจสิกฺขาปทตาทิสภาเวนฯ **สงฺฆกมฺมวเสนา**ติ มานตฺตจริยาทิสงฺฆกมฺมวเสนฯ **ทหโร**ติ พาโลฯ **กุมาโร**ติ ทารโกฯ ยสฺมา ทหโร ‘‘กุมาโร’’ติ จ ‘‘ยุวา’’ติ จ วุจฺจติ, ตสฺมา **มโนฺท**ติ วุตฺตํฯ มนฺทินฺทฺริยตาย หิ **มโนฺท**ฯ เตนาห **“จกฺขุโสตาทีนํ มนฺทตายา”**ติฯ เอวมฺปิ ยุวาวตฺถาปิ เกจิ มนฺทินฺทฺริยา โหนฺตีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **“อุตฺตานเสยฺยโก”**ติ วุตฺตํฯ ยทิ อุตฺตานเสยฺยโก, กถมสฺส องฺคารกฺกมนนฺติ? ยถา ตถา องฺคารสฺส ผุสนํ อิธ ‘‘อกฺกมน’’นฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **“อิโต จิโต จา”**ติอาทิฯ **มนุสฺสาน**นฺติ มหลฺลกมนุสฺสานํฯ **น สีฆํ หโตฺถ ฌายติ** กถินหตฺถตายฯ **ขิปฺปํ ปฏิสํหรติ** มุทุตลุณสรีรตายฯ **อธิวาเสติ** กิญฺจิ ปโยชนํ อเปกฺขิตฺวาฯ

๔๙๗. **อุจฺจาวจานี**ติ มหนฺตานิ เจว ขุทฺทกานิ จฯ **ตเตฺถวา**ติ สุธากมฺมาทิมฺหิเยวฯ **กสาวปจนํ** สุธาทิสงฺขรณตฺถํ, **อุทกานยนํ** โธวนาทิอตฺถํ, หลิทฺทิวณฺณธาตุเลปนตฺถํ **กุจฺฉกรณํฯ พหลปตฺถโน**ติ ทฬฺหฉโนฺทฯ **วจฺฉกนฺ**ติ นิพฺพตฺตเธนุปกวจฺฉํฯ **อปจินาตี**ติ อปวินฺทติ, อาโลเกตีติ อโตฺถฯ เตนาห **"อปโลเกตี"**ติฯ **ตนฺนิโนฺน โหตี**ติ อธิสีลสิกฺขาทินิโนฺนว โหติ อุจฺจาวจานมฺปิ กึกรณียานํ จาริตฺตสีลสฺส ปูรณวเสเนว กรณโต, โยนิโสมนสิการวเสเนว จ เตสํ ปฎิปชฺชนโตฯ **เถรสฺส สนฺติเก อฎฺฐาสิ** โยนิโสมนสิการาภาวโต "ตํ ตํ สมฺลฺลปิสฺสามี"ติฯ

๔๙๘. พลํ เอว **พลตา**ติ อาห **"พเลน สมนฺนาคโต"**ติฯ **อตฺถิกภาวํ กตฺวา**ติ เตน ธเมฺมน สวิเสสํ อตฺถิกภาวํ อุปฺปาเทตฺวาฯ **สกลจิเตฺตนา**ติ เทสนายอาทิมฺหิ มเชฺฌ ปริโยสาเนติ สพฺพเตฺถว ปวตฺตตาย สกเลน อนวเสเสน จิเตฺตนฯ

๕๐๐. **สภาโว**ติ อริยสาวกสฺส ปุถุชฺชเนหิ อสาธารณตาย อาเวณิโก สภาโวฯ **สุฎฺฐุ สมเนฺนสิโต**ติ สมฺมเทว อุปปริกฺขิโตฯ **โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยายา**ติ โสตาปตฺติผลสฺส สจฺฉิกรเณน, สจฺฉิกตภาเวนาติ อโตฺถฯ เตนาห **"โสตาปตฺติผลสจฺฉิกตญาเณนา"**ติฯ ปฐมมคฺคผลสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณวิเสสา เหเต ปวตฺติอาการภินฺนาฯ เตเนวาห **"สตฺตหิ มหาปจฺจเวกฺขณญาเณหี"**ติฯ **อยํ ตาว อาจริยานํ สมานกถา**ติ "อิทมสฺส ปฐมํ ญาณ"นฺติ อาทินา วุตฺตานิ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, น มคฺคญาณานีติ เอวํ ปวตฺตา ปรมฺปราคตา ปุพฺพาจริยานํ สมานา สาธารณา อิมิสฺสา ปาฬิยา **อฎฺฐกถา** อตฺถวณฺณนาฯ ตตฺถ การณมาห **"โลกุตฺตรมโคฺค หิ พหุจิตฺตกฺขณิโก นาม นตฺถี"**ติฯ ยทิ โส พหุจิตฺตกฺขณิโก สิยา นานาภิสมโย, ตถา สติ สํโยชนตฺตยาทีนํ เอกเทสปฺปหานํ ปาปุณาตีติ อริยมคฺคสฺส อนนฺตรผลตฺตา เอกเทสโสตาปนฺนตาทิภาโว อาปชฺชติ, ผลานํ วา อเนกภาโว, สพฺพเมตํ อยุตฺตนฺติ ตสฺมา เอกจิตฺตกฺขณิโกว อริยมโคฺคฯ

ยํ ปน สุตฺตปทํ นิสฺสาย วิตณฺฑวาที อริยมคฺคสฺส เอกจิตฺตกฺขณิกตํ ปฎิกฺขิปติ, ตํ ทเสฺสโนฺต **"สตฺต วสฺสานีติ หิ วจนโต"**ติ อาหฯ **กิเลสา ปน ลหุ...เป.... ฉิชฺชนฺตี**ติ วทเนฺตน หิ ขิปฺปํ ตาว กิเลสปฺปหานํ, ทนฺธปวตฺติกา มคฺคภาวนาติ ปฎิญฺญาตํ โหติฯ ตตฺถ สเจ มคฺคสฺส ภาวนาย อารทฺธมตฺตาย กิเลสา ปหียนฺติ, เสสา มคฺคภาวนา นิรตฺถกา สิยา, อถ ปจฺฉา กิเลสปฺปหานํ, กิเลสา ปน ลหุ ฉิชฺชนฺตีติ อิทํ มิจฺฉา, "โสตาปตฺติผลสจฺฉิกิริยายา"ติ วกฺขตีติฯ **ตโต** สุตฺตปฎิชานนโตฯ **มคฺคํ อภาเวตฺวา**ติ อริยมคฺคํ ปริปุณฺณํ กตฺวา อภาเวตฺวาฯ **อตฺถรสํ วิทิตฺวา**ติ สุตฺตสฺส อวิปรีโต อโตฺถ เอว อตฺถรโส, ตํ ยาถาวโต ญตฺวาฯ เอวํ วิตณฺฑวาทิวาทํ ภินฺทิตฺวา วุตฺตเมวตฺถํ นิคเมตุํ **"อิมานิ สตฺต ญาณานี"**ติอาทิ วุตฺตํฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

โกสมฺพิยสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๙. พฺรหฺมนิมนฺตนิกสุตฺตวณฺณนา

๕๐๑. "สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา"ติ (ที. นิ. ๑.๓๐) เอวํ ปวตฺตา ทิฎฺฐิ **สสฺสตทิฎฺฐิ** (สํ. นิ. ฎี. ๑.๑.๑๗๕)ฯ **สห กาเยนา**ติ สห เตน พฺรหฺมตฺตภาเวนฯ **พฺรหฺมฎฺฐานนฺ**ติ อตฺตโน พฺรหฺมวตฺถุํฯ **"อนิจฺจํ นิจฺจ"นฺติ วทติ** อนิจฺจตาย อตฺตโน อปญฺญายมานตฺตาฯ **ถิรนฺ**ติ ทฬฺหํ, วินาสาภาวโต สารภูตนฺติ อโตฺถฯ อุปฺปาทวิปริณามาภาวโต **สทา วิชฺชมานํฯ เกวลนฺ**ติ ปริปุณฺณํฯ เตนาห **"อขณฺฑ"**นฺติฯ **เกวลนฺ**ติ วา ชาติอาทีหิ อมิสฺสํ, วิรหิตนฺติ อธิปฺปาโยฯ อุปฺปาทาทีนํ อภาวโต เอว **อจวนธมฺมํฯ โกจิ ชายนโก วา...เป.... อุปปชฺชนโก**

วา นตฺถิ นิจฺจภาวโตฯ ฐาเนน สทฺธึ ตนฺนิวาสีนํ นิจฺจภาวญฺหิ โส ปฏิชานาติฯ **ติโสฺส ฌาน ภูมิโย**ติ ทุติยตติยจตุตฺถชฺฌานภูมิโยฯ จตุตฺถชฺฌานภูมิวิเสสา หิ อสญฺญสุทฺธาวาสารุปฺปภ วาฯ **ปฏิพาหตี**ติ สนฺตํเยว สมานํ อชานนฺโตว นตฺถีติ ปฏิกฺขิปติฯ **อวิชฺชาย คโต**ติ อวิชฺชาย สห คโต ปวโตฺตฯ สหโยเค หิ อิทํ กรณวจนํฯ เตนาห **"สมนฺนาคโต"**ติฯ **อญฺญาณี**ติ อวิทฺ วาฯ ปญฺญาจกฺขุวิรหโต อนฺโธ ภูโต, อนฺธภาวํ วา ปโตฺตติ **อนฺธีภูโต**ฯ

๕๐๒. ตทา ภควโต สุภควเน วิหรณสฺส อวิจฺฉินฺนตํ สนฺธาย วุตฺตํ **"สุภควเน วิหรตีติ ญตฺวา"**ติฯ ตตฺถ ปน ตทาสฺส ภควโต อทสฺสนํ สนฺธายาห **"กตฺถ นุ โข คโตติ โอโลเก นฺโต"**ติฯ **พฺรหฺมโลกํ คจฺฉนฺตํ ทิสฺวา**ติ อิมินา กติปยจิตฺตวารวเสน ตทา ภควโต พฺรหฺม โลกคมนํ ชาตํ, น เอกจิตฺตกฺขเณนาติ ทเสฺสติฯ น เจตฺถ กายคติยา จิตฺตปริณามนํ อธิเปฺปตํ – ''เสยฺยถาปิ นาม พลวา ปุริโส สมิญฺชิตํ วา พาหํ ปสาเรยฺยา''ติอาทิวจนโต (ม. นิ. ๑.๕๐๑)ฯ ยํ ปเนตฺถ วตฺตพฺพํ, ตํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ **วิฉนฺทนฺ**ติ ฉนฺทวิคมํฯ **อปสาทิโต**ติ ทิฏฺฐิ ยา คาหสฺส วิปริวตฺตเนน สนฺตชฺชิโตฯ ''เมตมาสโท''ติ วจเนน **อุปตฺถโมฺภ หุตฺวา**ฯ

อนฺวาวิสิตฺวาติ อาวิสนวเสน ตสฺส อตฺตภาวํ อธิภวิตฺวาฯ ตถา อภิภวโต หิ ตสฺส สรีรํ ป วิโฏฺฐ วิย โหตีติ วุตฺตํ **"สรีรํ ปวิสิตฺวา"**ติฯ ยญฺหิ สตฺตํ เทวยกฺขนาคาทโย อาวิสนฺติ, ตสฺส ปากติกกิริยมยํ จิตฺตปฺปวตฺตึ นิวาเรตฺวา อตฺตโน อิทฺธานุภาเวน ยํ อิจฺฉิตํ หสิตลปิตาทิ, ตํ เตน การาเปนฺติ, กาเรนฺตา จ อาวิฏฺฐปุคฺคลสฺส จิตฺตวเสน กาเรนฺติฯ ''อตฺตโนวา''ติ น วตฺตพฺพเมตํ อจิเนฺตยฺยตฺตา กมฺมชสฺส อิทฺธานุภาวสฺสาติ เกจิฯ อปเร ปน ยถา ตทา จกฺขุวิญฺ ญาณาทิปวตฺติ อาวิฏฺฐปุคฺคลเสฺสว, เอวํ กิริยมยจิตฺตปวตฺติปิ ตเสฺสว, อาเวสกานุภาเวน ปน สามญฺญตา ปริวตฺตติฯ ตถา หิ มหานุภาวํ ปุคฺคลํ เต อาวิสิตุํ น สโกฺกนฺติ, ติกิจฺฉาวุฏฺฐาปเน ปน ฉวสรีรํ อนุปวิสิตฺวา สตนฺตํ กโรติ วิชฺชานุภาเวนฯ โกรขตฺติยาทีนํ ปน ฉวสรีรสฺส อุฏฺฐานํ วจีนิจฺฉารณญฺจ เกวลํ พุทฺธานุภาเวนฯ อจิเนฺตยฺยา หิ พุทฺธานํ พุทฺธานุภาวาติฯ **อภิภวิตฺวา ฐิโต**ติ สกลโลกํ อตฺตโน อานุภาเวน อภิภวิตฺวา ฐิโตฯ **เชฏฺฐโก**ติ ปธาโน, ตาทิสํ วา อานุ ภาวสมฺปนฺนตฺตา อุตฺตโมฯ ปสฺสตีติ **ทโส**ฯ วิเสสวจนิจฺฉาย อภาวโต อนวเสสวิสโย ทโส-ส โทฺทติ อาห **"สพฺพํ ปสฺสตี"**ติฯ **สพฺพชน**นฺติ ลทฺธนามํ สพฺพสตฺตกายํฯ **วเส วเตฺตติ,** เสฏฺฐตฺตา นิมฺมาปกตฺตา จ อตฺตโน วเส วเตฺตติฯ โลกสฺส อีสนสีลตาย **อิสฺสโร**ฯ สตฺตานํ กมฺมสฺส การกภาเวน **กตฺตา**ฯ ถาวรชงฺคมวิภาคํ สกลํ โลกํ นิมฺมาเนตีติ **นิมฺมาตา**ฯ

คุณวิเสเสน โลเก ปาสํสตฺตา **เสโฏฺฐ**ฯ ตาทิโส จ อุกฺกฏฺฐตโม โหตีติ อาห **"อุตฺต โม"**ติฯ สตฺตานํ นิมฺมานํ ตถา ตถา สชนํ วิสชนํ วิย โหตีติ อาห **"ตฺวํ ขตฺติโย"**ติอาทิฯ ฌาน าทีสุ อตฺตโน จิเตฺต จ จิณฺณวสิตฺตา **วสีฯ ภูตาน**นฺติ นิพฺพตฺตานํฯ ภวํ อภิชาตํ อรหนฺตีติ ภพฺ ยา, สมฺภเวสิโน, เตสํ **ภพฺยานํ**ฯ เตนาห **"อณฺฑชชลาพุชา สตฺตา"**ติอาทิฯ

ปถวีอาทโย นิจฺจา ธุวา สสฺสตาฯ เย เตสํ ''อนิจฺจา''ติอาทินา ครหกา ชิคุจฺฉา สตฺตา, เต อยถาภูตวาทิตาย มตกาเล อปายนิฏฺฐา อเหสุํฯ เย ปน ปถวีอาทีนํ ''นิจฺจา ธุวา''ติอาทิ นา ปสํสกา, เต ยถาภูตวาทิตาย พฺรหฺมกายูปคา อเหสุนฺติ มาโร ปาปิมา อนฺวยโต พฺยติเรก โต จ ปถวีอาทิมุเขน สงฺขารานํ ปริญฺญาปญฺญาปเน อาทีนวํ วิภาเวติ ตโต วิเวเจตุกาโมฯ เต นาห **"ปถวีครหกา"**ติอาทิฯ เอตฺถ จ มาโร ปถวีอาทิธาตุมหาภูตคฺคหเณน มนุสฺสโลกํ, ภูต คฺคหเณน จาตุมหาราชิเก, เทวคฺคหเณน อวเสสกามเทวโลกํ, ปชาปติคฺคหเณน อตฺตโน ฐานํ, พฺรหฺมคฺคหเณน พฺรหฺมกายิเก คณฺหิฯ อาภสฺสราทโย ปน อวิสยตาย เอว อเนน อคฺคหิ ตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตณฺหาทิฏฺฐิวเสนา**ติ ตณฺหาภินนฺทนาย ทิฏฺฐาภินนฺทนาย จ วเสนฯ ''เอตํ

มม, เอโส เม อตฺตา’’ติ **อภินนฺทิโน** อภินนฺทกา, อภินนฺทนสีลา วาฯ **พฺรหฺมุโน โอวาเท ฐิตานํ อิทฺธานุภาวํ ทเสฺสตี**ติ เตสํ ตตฺถ สนฺนิปติตพฺรหฺมานํ อิทฺธานุภาวํ ตสฺส มหาพฺรหฺมุโน โอวาเท ฐิตตฺตา นิพฺพตฺตํ กตฺวา ทเสฺสติฯ **ยเสนา**ติ อานุภาเวนฯ **สิริยา**ติ โสภายฯ **มํ พฺรหฺมปริสํ อุปเนสี**ติ ยาทิสา พฺรหฺมปริสา อิสฺสริยาทิสมฺปตฺติยา, ตตฺถ มํ อุโยฺยเชสิฯ **มหาชนสฺส มารณโต**ติ มหาชนสฺส วิวฏฺฏูปนิสฺสยคุณวินาสเนน อานุภาเวน มารณโตฯ **อยส**นฺติ ยสปฏิปกฺขํ อกิตฺติกมฺมานุภาวญฺจาติ อโตฺถฯ

๕๐๓. **กสิณํ อายุ**นฺติ วสฺสสตํ สนฺธาย วทติฯ อุปนิสฺสาย เสตีติ อุปสโย, อุปสโยว **โอปสายิโก** ยถา ‘‘เวนยิโก’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๔๖; อ. นิ. ๘.๑๑; ปารา. ๘) อาห **‘‘สมีปสโย’’**ติฯ **สย**คฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘มํ คจฺฉนฺต’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ อเนกตฺถตฺตา ธาตูนํ วตฺตนโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **มม วตฺถุสฺมิํ สยนโก**ติ มยฺหํ ฐาเน วิสเย วตฺตนโกฯ **พาหิตฺวา**ติ นีจํ กตฺวา, อภิภวิตฺวา วาฯ **ชชฺฌริกาคุมฺพโต**ติ เอตฺถ **ชชฺฌริกา** นาม ปถวิํ ปตฺถริตฺวา ชาตา เอกา คจฺฉชาติฯ

อิมินาติ ‘‘สเจ โข ตฺวํ ภิกฺขู’’ติอาทิวจเนนฯ **เอส** พฺรหฺมาฯ **อุปลาเปตี**ติ สงฺคณฺหาติฯ **อปสาเทตี**ติ นิคฺคณฺหาติฯ **เสสปเทหี**ติ วตฺถุสายิโก ยถากามกรณีโย พาหิเตโยฺยติ อิเมหิ ปเทหิฯ **มยฺหํ อารกฺขํ คณฺหิสฺสสี**ติ มม อารกฺขโก ภวิสฺสสิฯ **ลกุณฺฑกตร**นฺติ นีจตรํ นิหีนวุตฺติสรีรํฯ

ผุสิตฺวมฺปิ สมตฺถํ กิญฺจิ น ปสฺสติ, ปเคว ญาณวิภวนฺติ อธิปฺปาโยฯ **นิปฺผตฺติ**นฺติ นิปฺผชฺชนํ, ผลนฺติ อโตฺถฯ ตญฺหิ การณวเสน คนฺตพฺพโต อธิคนฺตพฺพโต **คตี**ติ วุจฺจติฯ **อานุภาว**นฺติ ปภาวํฯ โส หิ โชตนเฏฺฐน วิโรจนเฏฺฐน **ชุตี**ติ วุจฺจติฯ มหตา อานุภาเวน ปเรสํ อภิภวนโต มเหโสติ อกฺขายตีติ **มเหสโกฺข**ฯ ตยิทํ อภิภวนํ กิตฺติสมฺปตฺติยา ปริวารสมฺปตฺติยา จาติ อาห **‘‘มหายโส มหาปริวาโร’’**ติฯ

ปริหรนฺตีติ สิเนรุํ ทกฺขิณโต กตฺวา ปริวตฺตนฺติฯ **ทิสา**ติ ภุมฺมเตฺถ เอตํ ปจฺจตฺตวจนนฺติ อาห **‘‘ทิสาสุ วิโรจมานา’’**ติฯ อตฺตโน ชุติยา ทิพฺพมานาย วาฯ **เตหี**ติ จนฺทิมสูริเยหิฯ **ตตฺตเกน ปมาเณนา**ติ ยตฺตเก จนฺทิมสูริเยหิ โอภาสิยมาโน โลกธาตุสงฺขาโต เอโก โลโก, ตตฺตเกน ปมาเณนฯ อิทํ จกฺกวาฬํ พุทฺธานํ อุปฺปตฺติฏฺฐานภูตํ เสฏฺฐํ อุตฺตมํ ปธานํ, ตสฺมา เยภุเยฺยน เอตฺถุปฺปนฺนา เทวตา อเญฺญสุ จกฺกวาเฬสุ เทวตา อภิภุยฺย วตฺตนฺติฯ ตถา หิ พฺรหฺมา สหมฺปติ ทสสหสฺสพฺรหฺมปริวาโร ภควโต สนฺติกํ อุปคจฺฉิฯ เตนาห **‘‘เอตฺถ จกฺกวาฬสหเสฺส ตุยฺหํ วโส วตฺตตี’’**ติฯ อิทานิ **‘‘เอตฺถ เต วตฺตเต วโส’’**ติ วุตฺตํ วเส วตฺตนํ สรูปโต ทเสฺสตุํ **‘‘ปโรปรญฺจ ชานาสี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐมคาถายํ วุตฺตํ **เอตฺถ**-สทฺทํ อาเนตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต **‘‘เอตฺถ จกฺกวาฬสหเสฺส’’**ติ อาหฯ **อุจฺจนีเจ**ติ ชาติกุลรูปโภคปริวาราทิวเสน อุฬาเร จ อนุฬาเร จฯ **อยํ อิโทฺธ อยํ ปกติมนุโสฺส**ติ อิมินา ‘‘สรูปโต เอวสฺส สตฺตานํ ปโรปรชานนํ, น สมุทาคมโต’’ติ ทเสฺสติฯ ยํ ปน วกฺขติ **‘‘สตฺตานํ อาคติํ คติ**นฺติ, ตํ กามโลเก สตฺตานํ อาทานนิเกฺขปชานนมตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, น กมฺมวิปากชานนํฯ ยทิ หิ สมุทาคมโต ชาเนยฺย, อตฺตโนปิ ชาเนยฺย, น จสฺส ตํ อตฺถีติ, ตถา อาห **‘‘อิตฺถมฺภาโวติ อิทํ จกฺกวาฬ’’**นฺติอาทิฯ ราคโยคโต ราโค เอตสฺส อตฺถีติ วา ราโค, วิรชฺชนสีโล วิราคี, **ตํ ราควิราคินํฯ สหสฺสิพฺรหฺมา นาม ตฺวํ** จูฬนิยา เอว โลกธาตุยา ชานนโตฯ **ตยา**ติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํฯ **จตุหตฺถายา**ติ อเนกหเตฺถน สาณิปาการเรน กาตพฺพปฏิปฺ

ปมาณํ ทีฆโต จตุหตฺถาย, วิตฺถารโต ทฺวิหตฺถาย ปิโลติกาย กาตุํ วายมโนฺต วิย โคปฺผเก อุทเก นิมุชฺชิตุกาโม วิย จ ปมาณํ อชานโนฺต วิหญฺญตีติ นิคฺคณฺหาติฯ

๕๐๔. **ตํ กาย**นฺติ ตเทว นิกายํฯ **ชานิตพฺพฏฺฐานํ ปตฺวาปี**ติ อนญฺญสาธารณา มยฺหํ สีลาทโย คุณวิเสสา ตาว ติฏฺฐนฺตุ, อีทิสํ โลกิยํ ปริตฺตกํ ชานิตพฺพฏฺฐานมฺปิ ปตฺวาฯ อยํ อิเมสํ อติสเยน นีโจติ นีเจโยฺย, ตสฺส ภาโว **นีเจยฺย**นฺติ อาห **“ตยา นีจตรภาโว ปน มยฺหํ กุโต”**ติฯ

เหฏฺฐูปปตฺติโกติ อุปรูปริโต จวิตฺวา เหฏฺฐา ลทฺธูปปตฺติโกฯ เอวํ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต ทเสฺสตุํ **“อนุปฺปเนฺน พุทฺธุปฺปาเท”**ติ อาหฯ **เหฏฺฐูปปตฺติกํ กตฺวา**ติ เหฏฺฐูปปตฺติกํ ปตฺถนํ กตฺวาฯ ยถา เกนจิ พหูสุ อานนฺตริเยสุ กเตสุ ยํ ตตฺถ ครุตรํ พลวํ, ตเทว ปฏิสนฺธึ เทติ, อิตรานิ ปน ตสฺส อนุพลปฺปทายกานิ โหนฺติ, น ปฏิสนฺธิทายกานิ, เอวํ จตูสุ รูปชฺฌาเนสุ ภาวิเตสุ ยํ ตตฺถ ครุตรํ ฉนฺทปณิธิอธิโมกฺขาทิวเสน สาภิสงฺขารญฺจ, ตเทว จ ปฏิสนฺธึ เทติ, อิตรานิ ปน อลโทฺธกาสตาย ตสฺส อนุพลปฺปทายกานิ โหนฺติ, น ปฏิสนฺธิทายกานิ, ตนฺนิพฺพตฺติตชฺฌาเนเนว อายตึ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติ โหตีติ อาห **“ตติยชฺฌานํ ปณีตํ ภาเวตฺวา”**ติฯ **ตตฺถา**ติ สุภกิณฺหพฺรหฺมโลเกฯ ปุน **ตตฺถา**ติ อาภสฺสรพฺรหฺมโลเกฯ **ปฐมกาเล**ติ ตสฺมิํ ภเว ปฐมสฺมิํ กาเลฯ **อุภย**นฺติ อตีตํ อตฺตโน นิพฺพตฺตฏฺฐานํ, ตตฺถ นิพฺพตฺติยา เหตุภูตํ อตฺตโน กตกมฺมนฺติ อุภยํฯ **ปมุสฺสิตฺวา** กาลสฺส จิรตรภาวโตฯ **วีตินาเมติ ปฏิปชฺชนฺตี**ติ จ ตทาตสฺสา กิริยาย ปวตฺติกฺขณํ อุปาทาย ปวตฺตมานปโยโคฯ

อปาเยสีติ ปาเยสิฯ **ปิปาสิเต**ติ ตสิเตฯ **ฆมฺมนี**ติ ฆมฺมกาเลฯ **สมฺปเรเต**ติ ฆมฺมปริฬาเหน ปิปาสาย อภิภูเตฯ นฺติ ปานียทานํฯ **วตสีลวตฺต**นฺติ สมาทานวเสน วตภูตํ จาริตฺตสีลภาเวน สมาจิณฺณตฺตา สีลวตฺตํฯ **สุตฺตปฺปพุโทฺธว อนุสฺสรามี**ติ สุปิตฺวา ปพุทฺธมโตฺต วิย สุปินํ ตว ปุพฺพนิวุตฺถํ มม ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาเณน อนุสฺสรามิ, สพฺพญฺญุตญฺญาเณน วิย ปจฺจกฺขโต ปสฺสามีติ อโตฺถฯ

กรมเรติ วิลุมฺปิตฺวา อานีเตฯ **กมฺมสชฺช**นฺติ ยุทฺธสชฺชํ, อาวุธาทายินินฺติ อโตฺถฯ

เอณีกูลสฺมินฺติ เอณีมิคพาหุเลฺลน ‘‘เอณีกูล’’นฺติ สงฺขํ คเต คงฺคาย ตีรปฺปเทเสฯ **คยฺหก นียมาน**นฺติ คยฺหวเสน กรมรภาเวน โจเรหิ อตฺตโน ฐานํ นียมานํฯ

อาวาหวิวาหวเสน **มิตฺตสนฺถวํ กตฺวา**ฯ ‘‘เอวํ อเมฺหสุ กีฬเนฺตสุ คเงฺคยฺยโก นาโค กุปิโต’’ติ **มยิ สญฺญมฺปิ น กโรนฺตี**ติฯ **สุสุการ**นฺติ สุสูติ ปวตฺตํ เภรวนาคนิสฺสาสํฯ

คหีตนาวนฺติ วิเหเฐตุกามตาย คตินิวารณวเสน คหิตํ นิคฺคหิตํ นาวํฯ **ลุเทฺทนา**ติ กุรูเรนฯ **มนุสฺสกปฺปา**ติ นาวาคตานํ มนุสฺสานํ วิเหเฐตุกามตายฯ

พทฺธจโรติ ปฏิพทฺธจริโยฯ เตนาห **“อเนฺตวาสิโก”**ติฯ **ตํ นิสฺสาเยวา**ติ รญฺญา อุปฏฺฐิยมาโนปิ ราชานํ ปหาย ตํ กปฺปํ อเนฺตวาสิํ นิสฺสาเยวฯ

สมฺพุทฺธิมนฺตํ วตินํ อมญฺญีติ อยํ สมฺมเทว พุทฺธิมา วตสมฺปโนฺนติ อมญฺญิ สมฺภาเวสิจฯ

นานตฺตภาเวสูติ นานา วิสุํ วิสุํ อตฺตภาเวสุฯ

อทฺธาติ เอกํเสนฯ **มเมตมายุ**นฺติ มยฺหํ เอตํ ยถาวุตฺตํ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปวตฺตํ อายุํฯ น เกวลํ มม อายุเมว, อถ โข **อญฺญมฺปิ** สพฺพเญฺญยฺยํ **ชานาสิ,** น ตุยฺหํ อวิทิตํ นาม อตฺถิฯ **ตถา หิ พุโทฺธ** สมฺมาสมฺพุโทฺธ ตุวํฯ โน เจ กถมยมโตฺถ ญาโต? **ตถา หิ** สมฺมาสมฺพุทฺธตฺตา **เอว เต อยํ ชลิโต** โชตมาโน **อานุภาโว โอภาสยํ** สพฺพมฺปิ **พฺรหฺมโลกํ** โอภาเสโนฺต ทิพฺพมาโน **ติฏฺฐตี**ติ สตฺถุ อสมสมตํ ปเวเทสิฯ

ปถวเตฺตนาติ ปถวีอเตฺตนฯ เตนาห **“ปถวีสภาเวนา”**ติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา – ‘‘สพฺพสงฺขารสมโถติ’’อาทินา (มหาว. ๗; ที. นิ. ๒.๖๔, ๖๗; ม. นิ. ๑.๒๘๑; สํ. นิ. ๑.๑๗๒) สาธารณโต, ‘‘ยตฺถ เนว ปถวี’’ติ อสาธารณโต จ ปถวิยา อสภาเวน นิพฺพานสฺส คเหตพฺพตา อตฺถิ, ตํ นิวเตฺตตฺวา ปถวิยา อนญฺญสาธารณํ สภาวํ คเหตุํ **“ปถวิยา ปถวเตฺตนา”**ติ วุตฺตํฯ **นาปโหสิ**นฺติ น ปาปุณิํฯ อิธ ปถวิยา ปาปุณนํ นาม ‘‘เอตํ มมา’’ติอาทินา คหณนฺติ อาห **“ตณฺหาทิฏฺฐิมานคฺคาเหหิ น คณฺหิ”**นฺติฯ

วาทิตายาติ วาทสีลตายฯ **สพฺพนฺติ อกฺขรํ นิทฺทิสิตฺวา**ติ ‘‘สพฺพํ โข อหํ พฺรเหฺม’’ติ อาทินา ภควตา วุตฺตํ สพฺพ-สทฺทํ – ‘‘สเจ โข เต มาริส สพฺพสฺส สพฺพเตฺตน อนนุภูต’’นฺติ ปจฺจนุภาสนวเสน นิทฺทิสิตฺวาฯ **อกฺขเร โทสํ คณฺหโนฺต**ติ ภควตา สกฺกายสพฺพํ สนฺธาย สพฺพ-สเทฺท คหิเต สพฺพสพฺพวเสน ตทตฺถปริวตฺตเนน สพฺพ-สทฺทวจนียตาสามเญฺญน จ โทสํ คณฺหโนฺตฯ เตนาห **“สตฺถา ปนา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ยทิ สพฺพํ อนนุภูตํ ‘‘นตฺถิ สพฺพ’’นฺติ โลเก อนวเสสํ ปุจฺฉติฯ สเจ สพฺพสฺส สพฺพเตฺตน อนวเสสสภาเวน อนนุภูตํ อปฺปตฺตํ, ตํ คคนกุสุมํ วิย กิญฺจิ น สิยาฯ **อถสฺส อนนุภูตํ อตฺถี**ติ อสฺส สพฺพเตฺตน อนนุภูตํ ยทิ อตฺถิ, ‘‘สพฺพ’’นฺติ อิทํ วจนํ มิจฺฉา, สพฺพํ นาม ตํ น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ เตนาห **“มา เหว เต ริตฺตกเมวา”**ติอาทิฯ

อหํ สพฺพญฺจ วกฺขามิ, อนนุภูตญฺจ วกฺขามีติ อหํ ‘‘สพฺพ’’นฺติ จ วกฺขามิ, ‘‘อนนุภูต’’นฺติ จ วกฺขามิ, เอตฺถ โก โทโสติ อธิปฺปาโยฯ **การณํ อาหรโนฺต**ติ สพฺพสฺส สพฺพเตฺตน อนนุภูตสฺส อตฺถิภาเว การณํ นิทฺทิสโนฺตฯ **วิชานิตพฺพ**นฺติ มคฺคผลปจฺจเวกฺขณญาเณหิ วิเสสโต สพฺพสงฺขตวิสิฏฺฐตาย ชานิตพฺพํฯ **อนิทสฺสน**นฺติ อิทํ นิพฺพานสฺส สนิทสฺสนทุเก ทุติยปทสหิตตาทสฺสนนฺติ อธิปฺปาเยน **“จกฺขุวิญฺญาณสฺส อาปาถํ อนุปคมนโต อนิทสฺสนํ นามา”**ติ วุตฺตํฯ สพฺพสงฺขตวิธุรตาย วา นตฺถิ เอตสฺส นิทสฺสนนฺติ **อนิทสฺสนํ**ฯ นตฺถิ เอตสฺส อโนฺตติ **อนนฺตํ**ฯ เตน วุตฺตํ **“ตยิท”**นฺติอาทิฯ

ภูตานีติ ปจฺจยสมฺภูตานิฯ **อสมฺภูต**นฺติ ปจฺจเยหิ อสมฺภูตํ, นิพฺพานนฺติ อโตฺถฯ อปภสฺสรภาวเหตูนํ สพฺพโส อภาวา สพฺพโต ปภาติ **สพฺพโตปภํ**ฯ เตนาห **“นิพฺพานโตหี”**ติอาทิฯ ตถา หิ วุตฺตํ – ‘‘ตโม ตตฺถ น วิชฺชตี’’ติฯ (เนตฺติ. ๑๐๔) **ปภูตเมวา**ติ ปกฏฺฐภาเวน อุกฺกฏฺฐภาเวน วิชฺชมานเมวฯ อรูปีภาเวน อเทสิกตฺตา สพฺพโต ปภวติ วิชฺชตีติ **สพฺพโตปภํ**ฯ เตนาห **“ปุรตฺถิมทิสาทีสู”**ติอาทิฯ ปวิสนฺติ เอตฺถาติ ปวิสํ, ตเทว ส-การสฺส ภ-การํ, วิ-การสฺส จ โลปํ กตฺวา วุตฺตํ **“ปภ”**นฺติฯ เตนาห **“ติตฺถสฺส นาม”**นฺติฯ **วาทํ ปติฏฺฐเปสี**ติ เอวํ มยา สพฺพญฺจ วุตฺตํ, อนนุภูตญฺจ วุตฺตํ, ตตฺถ ยํ ตยา อธิปฺปายํ อชานเนฺตน สหสา อปฺปฏิสงฺขาย โทสคฺคหณํ, ตํ มิจฺฉาติ พฺรหฺมานํ นิคฺคณฺหโนฺต ภควา อตฺตโน วาทํ ปติฏฺฐเปสิฯ

คหิตคหิตนฺติ ‘‘อิทํ นิจฺจ’’นฺติอาทินา คหิตคหิตํ คาหํฯ ตตฺถ ตตฺถ โทสทสฺสนมุเขน นิคฺคณฺหเนฺตน **สตฺถารา วิสฺสชฺชาปิโต กิญฺจิ คเหตพฺพํ** อตฺตโน ปฏิสรณํ **อทิสฺวา** ปราชยํ ปฏิจฺฉาเทตุํ **ลฬิตกํ กาตุกาโม** วาทํ ปหาย อิทฺธิยา ปาฏิหาริยลีฬํ ทเสฺสตุกาโมฯ **ยทิ สโกฺ**

กสิ มยฺหํ อนุตรธายิตุํ, น ปน สกฺขิสฺสสีติ อธิปฺปาโยฯ **มูลปฏิสนฺธิํ คนฺตุกาโม**ติ อตฺตโน ปากติเกน อตฺตภาเวน ฐาตุกาโมฯ โส หิ ปฏิสนฺธิกาเล นิพฺพตฺตสทิสตาย มูลปฏิสนฺธีติ วุตฺโตฯ **อเญฺญสนฺ**ติ เหฏฺฐา อญฺญกายิกานํ พฺรหฺมูนํฯ **น อทาสิ** อภิสงฺขตกาเยเนวายํ ติฏฺฐตุ, น ปากติกรูเปนาติ จิตฺตํ อุปฺปาเทสิฯ เตน โส อภิสงฺขตกายํ อปเนตุํ อวิสหโนฺต อตฺตภาวปฏิจฺฉาทกํ อนฺธการํ นิมฺมินิตุํ อารภิฯ สตฺถา ตํ ตมํ วิทฺธํเสติฯ เตน วุตฺตํ **“มูลปฏิสนฺธิํ วา”**ติ อาทิฯ

ภเววาหนฺติ ภเว เอว อหํฯ อยญฺจ เอว-สโทฺท อฏฺฐานปยุโตฺตติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อหํ ภเว ภยํ ทิสฺวาเยวา”**ติ, สพฺพสฺมิํ ภเว ชาติอาทิภยํ ญาณจกฺขุนา ยาถาวโต ทิสฺวาฯ **สตฺตภว**นฺติ สตฺตสงฺขาตํ ภวํฯ กมฺมภวปจฺจเย หิ อุปฺปตฺติภเว สตฺตสมญฺญาฯ **วิภว**นฺติ วิมุตฺติํฯ ปริเยสมานมฺปิ อุปายสฺส อนธิคตตฺตา ***ภเวเยว ทิสฺวา***ฯ ***ภวญฺจ วิภเวสินํ*** วิภวํ นิพฺพุติํ เอสมานานํ สตฺตานํ ภวํ, ภเวสุ อุปฺปตฺติญฺจ ทิสฺวาติ เอวํ วา เอตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ ***น อภิวทิ***นฺติ ‘‘อโห วต สุข’’นฺติ เอวํ อภิวทาปนาการาภาวโต น อภินิวิสิํ, ลกฺขณวจนเมตํฯ คาหโตฺถ เอว วา อภิวาท-สโทฺทติ อาห **“นาภิวทิ”**นฺติ, **“น คเวสิ”**นฺติฯ ***ภว***คฺคหเณเนตฺถ ทุกฺขสจฺจํ, **นนฺที**คหเณน สมุทยสจฺจํ, **วิภว**คฺคหเณน นิโรธสจฺจํ, **นนฺทิญฺจ น อุปาทิยินฺติ** อิมินา มคฺคสจฺจํ ปกาสิตนฺติ อาห **“อิติ จตฺตาริ สจฺจานิ ปกาเสโนฺต”**ติฯ ตทิทํ จตุนฺนํ อริยสจฺจานํ คาถาย วิภาวนทสฺสนํฯ สตฺถา ปน เตสํ พฺรหฺมูนํ อชฺฌาสยานุรูปํ สจฺจานิ วิตฺถารโต ปกาเสโนฺต วิปสฺสนํ ปาเปตฺวา อรหเตฺตน เทสนาย กูฏํ คณฺหิฯ เต จ พฺรหฺมาโน เกจิ โสตาปตฺติผเล, เกจิ สกทาคามิผเล, เกจิ อนาคามิผเล, เกจิ อรหเตฺต จ ปติฏฺฐหิํสุฯ เตน วุตฺตํ **“สจฺจานิ ปกาเสโนฺต สตฺถา ธมฺมํ เทเสสี”**ติอาทิฯ **อจฺฉริยชาตา**ติ สญฺชาตจฺฉริยาฯ ***สมูลํ ภว***นฺติ ตณฺหาวิชฺชาหิ สมูลํ ภวํฯ

๕๐๕. **มม วสํ อติวตฺติตานี**ติ สพฺพโส กามธาตุสมติกฺกมนปฏิปทาย มยฺหํ วิสยํ อติกฺกมิตานิฯ กถํ ปนายํ เตสํ อริยภูมิสโมกฺกมนํ ชานาตีติ? นยคฺคาหโต – ‘‘สมโณ โคตโม ธมฺมํ เทเสโนฺต สํสาเร อาทีนวํ, นิพฺพาเน จ อานิสํสํ ปกาเสโนฺต เวเนยฺยชนํ นิพฺพานํ ทิฏฺฐเมว กโรติ, ตสฺส เทสนา อวญฺฌา อโมฆา อิเนฺทน วิสฺสฏฺฐวชิรสทิสา, ตสฺส จ อาณาย ฐิตา สํสาเร น ทิสฺสเนฺตวา’’ติ นยคฺคาเหน อนุมาเนน ชานาติฯ **สเจ ตฺวํ เอวํ อนุพุโทฺธ**ติ ยถา ตฺวํ ปเรสํ สจฺจาภิสโมฺพธํ วทติ, เอวํ ตฺวํ อตฺตโน อนุรูปโต สยมฺภุญาเณน พุโทฺธ ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา ฐิโตฯ **ตํ ธมฺมํ มา อุปนยสี**ติ ตยา ปฏิวิทฺธธมฺมํ มา สาวกปฏิเวธํ ปาเปสิฯ **อิท**นฺติ อิทํ อนุตฺตรํ วุตฺตํ พฺรหฺมโลเก ปติฏฺฐานํเยว สนฺธาย มาโร วทติ, เต ทเสฺสโนฺต **“อนุปฺปเนฺน หี”**ติอาทิมาหฯ อปายปติฏฺฐานํ ปน อาชีวกนิคณฺฐาทิปพฺพชฺชํ อุปคเต ติตฺถกเร, เย เกจิ วา ปพฺพชิตฺวา มิจฺฉาปฏิปเนฺน ชเน สนฺธาย วทติฯ **อนุปฺปเนฺน**ติ อสญฺชาเต, อปฺปเตฺตติ อโตฺถฯ **อนุลฺลปนตายา**ติ ยถา มาโร อุปริ กิญฺจิ อุตฺตรํ ลปิตุํ น สโกฺกติ, เอวํ ตถา อุตฺตรภาสเนนฯ **นิมนฺตนวจเนนา**ติ วิญฺญาปนวจเนนฯ พฺรหฺมํ เสฏฺฐํ นิมนฺตนํ, พฺรหฺมุโน วา นิมนฺตนํ เอตฺถ อตฺถีติ **พฺรหฺมนิมนฺตนิกํ,** สุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ อตฺถโต อวิภตฺตํ, ตํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

พฺรหฺมนิมนฺตนิกสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

๑๐. มารตชฺชนียสุตฺตวณฺณนา

๕๐๖. **โกฏฺฐมนุปวิโฏฺฐ**ติ อาสโย วจฺจคุตฺตฏฺฐานตาย โกฏฺฐํ, ตสฺส อพฺภนฺตรเญฺหตฺถ โกฏฺฐํฯ อนุรูโป หุตฺวา ปวิโฏฺฐ อนุปวิโฏฺฐฯ สุขุมญฺหิ ตทนุจฺฉวิกํ อตฺตภาวํ มาเปตฺวา อยํ ตตฺถ ปวิโฏฺฐฯ **ครุคโร วิยา**ติ ครุกครุโก วิยฯ อุ-การสฺส หิ โอ-การํ กตฺวา อยํ นิเทฺทโส, อติ

วิย ครุโก มเญฺญติ อโตฺถฯ ครุครุ วิย อิเจฺจว วา ปาโฐฯ มาสภตฺตํ มาโส อุตฺตรปทโลเปน, มาสภเตฺตน อาจิตํ ปูริตํ **มาสาจิตํ มเญฺญ**ฯ เตนาห **“มาสภตฺตํ ภุตฺตสฺส กุจฺฉิ วิยา”**ติฯ อุตฺตรปทโลเปน วินา อตฺถํ ทเสฺสตุํ **“มาสปูริตปสิพฺพโก วิยา”**ติ วุตฺตํฯ **ตินฺตมาโส วิยา**ติ ตินฺตมาโส ปสิพฺพโก วิยฯ กึ นุ โข เอตํ มม กุจฺฉิยํ ปุพฺพํ ภาริกตฺตํ, กึ นุ โข กถํ นุ โข ชาตนฺติ อธิปฺปาโย? **อุปาเยนา**ติ ปเถน ญาเยนฯ พฺยติเรกโต ปนสฺส อนุปายํ ทเสฺสตุํ **“สเจ ปนา”**ติ อาทิ วุตฺตํฯ อตฺตานเมว วา สนฺธาย **“มา ตถาคตํ วิเหเสสี”**ติ อาหฯ ยถา หิ อริยสโงฺฆ ‘‘ตถาคตํ เทวมนุสฺสปูชิตํ, สงฺฆํ นมสฺสาม สุวตฺถิ โหตู’’ติอาทีสุ (ขุ. ปา. ๖.๑๘; สุ. นิ. ๒๔๑) **ตถาคโต**ติ วุจฺจติ, เอวํ ตปฺปริยาปนฺนา อริยปุคฺคลา, ยถา จ ปุริมกา ทุติยอคฺคสาวกา กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกํ เอกํ อสเงฺขยฺยํ ปารมิโย ปูเรตฺวา อาคตา, อยมฺปิ มหาเถโร ตถา อาคโตติ **ตถาคโต**ติฯ **ปติอคฺคเฬว อฏฺฐาสี**ติ อคฺคฬสฺส พหิภาเค อฏฺฐาสิฯ

๕๐๗. รุกฺขเทวตา นาม จาตุมหาราชิเกสุ นิหีโน กาโย, ตสฺมา เนสํ มนุสฺสคโนฺธ ปริจิตตฺตา นาติเชคุจฺฉติ อาห **“อากาสฏฺฐเทวตาน”**นฺติฯ **อาพาธํ กโรตี**ติ ทุกฺขํ ชเนติฯ **นาคริโก**ติ สุกุมาโรฯ **ปริโจโกฺข**ติ สพฺพโส สุจิรูโปฯ **ญาติโกฏฺฐ**นฺติ ญาติภาคํฯ อนาทิมติ หิ สํสาเร ญาติภาครหิโต นาม สโตฺต กสฺสจิปิ นตฺถีติ อธิปฺปาโยฯ **อิท**นฺติ ‘‘โส เม ตฺวํ ภาคิเนโยฺย โหสี’’ติ อิทํ วจนํฯ **ปเวณิวเสนา**ติ ตทา มยฺหํ ภาคิเนโยฺย หุตฺวา อิทานิ มารฏฺฐาเน ฐิโตติ อิมิสฺสา ปเวณิยา วเสน วุตฺตํฯ อญฺญสฺส วา เวสมํ ธุโร **วิธุโร**ฯ เตนาห **“อเญฺญหิ สทฺธึ อสทิโส”**ติฯ **อปฺปทุเกฺขนา**ติ สุเขเนวฯ ปนฺถานํ อวนฺติ คจฺฉนฺตีติ **ปถาวิโนฯ เอตฺตเกนา**ติ เอตฺตาวตา จิตกสนฺนิสเยนฯ **อุทกเลณ**นฺติ อุทกนิสฺสนฺทนเลณํฯ **สมาปตฺติโต**ติ นิโรธสมาปตฺติโตฯ **สมาปตฺติผล**นฺติ นิโรธสมาปตฺติผลํฯ

๕๐๘. **ทสหิ อโกฺกสวตฺถูหี**ติ ทสหิปิ อโกฺกสวตฺถูหิ, ตโต กิญฺจิ อหาเปนฺตาฯ **ปริภาสถา**ติ ครหถฯ **ฆเฏฺฏถา**ติ อนูนาหิ กถาหิ อิเมสุ โอวิชฺฌถฯ **ทุกฺขาเปถา**ติ จิเตฺต ทุกฺขํ ชเนถฯ **เอเตส**นฺติ เตสํ ภิกฺขูนํ ตุมฺหากํ อโกฺกสนาทีหิ ภิกฺขูนํ กิเลสุปฺปตฺติยาฯ เตเนตฺถ **ทูสีมาโร** โอตารํ ลภติ นามาติ อธิปฺปาโยฯ อุปฺปฏฺฐาตพฺพํ อิภํ อรหนฺตีติ อิพฺภา, หตฺถิภณฺฑกา, หีนชีวิกตาย เหเต อิพฺภา วิยาติ **อิพฺภา,** เต ปน สทฺติยกวเสน **“คหปติกา”**ติ วุตฺตาฯ **กณฺหา**ติ กณฺหาภิชาติกาฯ ปาทโต ชาตตฺตา **ปาทานํ อปจฺจาฯ อาลสิยชาตา**ติ กสิวณิชฺชาทิกมฺมสฺส อกรเณน สญฺชาตาลสิยาฯ **คูถนิทฺธมนปนาฬี**ติ วจฺจกูปโต คูถสฺส นิกฺขมปเทโสฯ

มนุสฺสานํ อกุสลํ น ภเวยฺย เตสํ ตาทิสาย อภิสนฺธิยา อภาวโตฯ อาเวสกสฺส อานุภาเวน อาวิฏฺฐสฺส จิตฺตสนฺตติ วิปริวตฺตตีติ วุโตฺตวายมโตฺถฯ **วิสภาควตฺถุ**นฺติ ภิกฺขูนํ สนฺติเก อิตฺถิรูปํ, ภิกฺขุนีนํ สนฺติเก ปุริสรูปนฺติ อีทิสํ, อญฺญํ วา ปพฺพชิตานํ อสารุปฺปํ วิสภาควตฺถุํฯ **วิปฺปฏิสารารมฺมณ**นฺติ ปสฺสนฺตานํ วิปฺปฏิสารสฺส ปจฺจยํฯ **เลปยฏฺฐิ**นฺติ เลปลิตฺตํ วากุรยฏฺฐึฯ

๕๑๐. **โสมนสฺสวเสนา**ติ เคหสฺสิตโสมนสฺสวเสนฯ **อญฺญถตฺต**นฺติ อุปฺปิลาวิตตฺตํฯ **ปุริมนเยเนวา**ติ ‘‘สเจ มาโร มนุสฺสานํ สรีเร อธิมุจฺจิตฺวา’’ติอาทินา ปุเพฺพ วุตฺตนเยนฯ ยทิ มาโรว ตถา กเรยฺย, มนุสฺสานํ กุสลํ น ภเวยฺย, มารเสฺสว ภเวยฺย, สรีเร ปน อนธิมุจฺจิตฺวา ตาทิสํ ปสาทนียํ ปสาทวตฺถุํ ทเสฺสสิฯ เตนาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ

๕๑๑. **อสุภสญฺญาปริจิเตนา**ติ สกลํ กายํ อสุภนฺติ ปวตฺตาย สญฺญาย สหคตชฺฌานํ อสุภสญฺญา, เตน ปริจิเตน ปริภาวิเตนฯ **เจตสา** จิเตฺตนฯ **พหุล**นฺติ อภิณฺหํฯ **วิหรโต**ติ วิหรนฺตสฺส, อสุภสมาปตฺติพหุลสฺสาติ อโตฺถฯ **ปติลียตี**ติ สงฺกุจติ ตตฺถ ปฏิกูลตาย สณฺฐิตตฺ

ตาฯ **ปติกุฏฺตีติ** อปสกฺกติฯ **ปติวตฺตตีติ** นิวตฺตติฯ ตโต เอว **น สมฺปสาริยติฯ รสตณฺหายาติ** มธุราทิรสวิสยาย ตณฺหายฯ

สพฺพโลเก อนภิรติสญฺญาติ ตีสุปิ ภเวสุ อรุจฺจนวเสน ปวตฺตา วิปสฺสนาภาวนาฯ นิพฺพิทานุปสฺสนา เหสาฯ **โลกจิเตฺรสูติ** หตฺถิอสฺสรถปาสาทกูฏาคาราทิเภเทสุ เจว อารามรามเณยฺยกาทิเภเทสุ จ โลเก จิตฺตวิจิเตฺตสุฯ **ราคสนฺตานิ** วูปสนฺตราคานิฯ **โทสโมหสนฺตานีติ** เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ อิเมสํ เอวํ กมฺมฏฺฐานคฺคหณํ สเพฺพสํ สปฺปายภาวโตฯ

๕๑๒. **สกฺขรํ คเหตฺวาติ** สกฺขราสีเสน ตตฺตกํ ภินฺนปาสาณมุฏฺฐินฺติ อาห **“อโนฺตมุฏฺฐิยํ ติฏฺฐนปมาณํ ปาสาณ”**นฺติฯ มุฏฺฐิปริยาปนฺนนฺติ อโตฺถฯ อยญฺหิ ปาสาณสฺส เหฏฺฐิมโกฏิฯ **หตฺถินาโคติ** มหาหตฺถีฯ มหนฺตปริยาโย **นาค**-สโทฺทติ เกจิฯ อหินาคาทิโตวา วิเสสนตฺถํ หตฺถินาโคติ วุตฺตํฯ สกลสรีเรเนว นิวตฺติตฺวา อปโลเกสีติ วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **“ยถา หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **น วายนฺติ** เอตฺถ **วา**-สโทฺท อวธารณโตฺถติ อาห **“เนว ปมาณํ อญฺญาสี”**ติฯ **สหาปโลกนายาติ จ วจนโตติ** อิมินา วจเนน อิมํ วจนมตฺถํ คเหตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ **อุฬาเรติ** อุฬารคุเณฯ ภควนฺตญฺหิ ฐเปตฺวา นตฺถิ ตทา สเทวเก โลเก ตาทิโส คุณวิเสสยุโตฺตติฯ

วิสุํ วิสุํ ปจฺจตฺตเวทนิโย อยสูเลน สทฺธิํ ภูตานิ ฉ ผสฺสายตนานิ เอตสฺสาติ ฉ ผสฺสายตนํ, ทุกฺขํฯ ตํ เอตฺถ อตฺถีติ **ฉ ผสฺสายตนิโก,** นิรโยฯ เตนาห **“ฉสุ ผสฺสา...เป.... ปจฺจโย”**ติฯ สมาหนตีติ สมาหโต, อเนกสตเภโท สงฺกุสมาหโต เอตฺถ อตฺถีติ **สงฺกุสมาหโต,** นิรโยฯ วิเสสปจฺจยตาย เวทนาย ฐิโตติ เวทนิโย, การณาการเกน วินา ปจฺจตฺตํ สยเมว เวทนิโยติ **ปจฺจตฺตเวทนิโยฯ อยสูเลน สทฺธิํ อยสูลนฺติ** ปาทปเทสโต ปฏฺฐาย นิรนฺตรํ อภิหนนวเสน อาคเตน ปณฺณาสาย ชเนหิ คหิเตน อยสูเลน สห สีสปเทสโต ปฏฺฐาย อาคตํฯ อยสูลภาวสามเญฺญน เจตํ เอกวจนํ, สตมตฺตานิ ปติตานิ สูลานิฯ **อิมินา เต ฐาเนน จิเนฺตตฺวาติ** นิสฺสิตโวหาเรน นิสฺสยํ วทติฯ **เอวํ วุตฺตนฺติ** ‘‘ตทา ชาเนยฺยาสิ วสฺสสหสฺสํ เม นิรเย ปจฺจมานสฺสา’’ติ เอวํ วุตฺตํฯ **วุฏฺฐานิมนฺติ** วุฏฺฐาเน ภวํ, อนฺติมนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **“วิปากวุฏฺฐานเวทน”**นฺติ, วิปากสฺส ปริโยสานํ เวทนนฺติ อโตฺถฯ **ทุกฺขตรา โหติ** ปทีปสฺส วิชฺฌายนกฺขเณ มหนฺตภาโว วิยฯ

๕๑๓. **ฆฏฺฏยิตฺวา** โปเถตฺวาฯ **ปาฏิเยกฺกเวทนาชนกาติ** ปเจฺจกํ มหาทุกฺขสมฺปฺปาทกาฯ อยโต อปคโต **นิรโย,** โส **เทวทูตสุเตฺตน** (ม. นิ. ๓.๒๖๑) ทีเปตโพฺพฯ อตฺถวณฺณนาปนสฺส ปรโต สยเมว อาคมิสฺสติฯ อิมํ ปน อตีตวตฺถุํ อาหริตฺวา อตฺตโน ญาณานุภาวทีปนมุเขน มารํ สนฺตเชฺชโนฺต มหาเถโร **“โย เอตมภิชานาตี”**ติ คาถมาหฯ ตสฺสโตฺถ – **โย** มหาภิโญฺญ **เอตํ** กมฺมํ กมฺมผลญฺจ หตฺถตเล ฐปิตํ อามลกํ วิย อภิมุขํ กตฺวา ปจฺจกฺขโต ชานาติฯ สพฺพโส ภินฺนกิเลสตาย **ภิกฺขุ** สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส อคฺคสาวโก, **ตาทิสํ** อุฬารคุณํ **อาสชฺช** ฆฏฺฏยิตฺวา เอกนฺตกาฬเกหิ ปาปธเมฺมหิ สมนฺนาคตตฺตา **กณฺห** มาร อายติํ มหาทุกฺขํ วินฺทิสฺสสิฯ

อุทกํ วตฺถุํ กตฺวาติ ตตฺถ นิพฺพตฺตนกสตฺตานํ สาธารณกมฺมผเลน มหาสมุทฺทอุทกเมว อธิฏฺฐานํ กตฺวาฯ ตถา หิ ตานิ กปฺปฏฺฐิติกานิ โหนฺติฯ เตนาห **“กปฺปฏฺฐายิโน”**ติฯ **เตสนฺติ** วิมานานํฯ **เอตํ** ยถาวุตฺตวิมานวตฺถุํ ตาสํ อจฺฉรานํ สมฺปตฺติํ, ตสฺส จ การณํ อตฺตปจฺจกฺขํ กตฺวา **ชานาติฯ ปาทงฺคุเฏฺฐน กมฺปยีติ** ปุพฺพาราเม วิสาขาย มหาอุปาสิกาย การิตํ สหสฺสคพฺภปฏิมณฺฑิตมหาปาสาทํ อตฺตโน ปาทงฺคุเฏฺฐน กเมฺปสิฯ เตนาห **“อิทํ ปาสา

ทกมฺปนสุเตฺตน ทีเปตพฺพ''นฺติฯ อิทนฺติ ''โย เวชยนฺต''นฺติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถชาตํ **จูฬตณฺหาสงฺขยวิมุตฺติสุเตฺตเนว** (ม. นิ. ๑.๓๙๓) **ทีเปตพฺพํ**ฯ

ตสฺส พฺรหฺมคณสฺส ตถาจินฺตนสมนนฺตรเมว ตสฺมึ พฺรหฺมโลเก สุธมฺมํ พฺรหฺมสภํ คนฺตฺวาฯ **เตปี**ติ มหาโมคฺคลฺลานาทโยฯ **ปเจฺจกํ ทิสาสู**ติ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถโร ปุรตฺถิมทิสายํ, มหากสฺสปเตฺถโร ทกฺขิณทิสายํ, มหากปฺปินเตฺถโร ปจฺฉิมทิสายํ, อนุรุทฺธเตฺถโร อุตฺตรทิสายนฺติ เอวํ จตฺตาโร เถรา พฺรหฺมปริสมตฺถเก มเชฺฌ นิสินฺนสฺส ภควโต สมนฺตโต จตุทฺทิสา นิสีทึสุฯ **คาถา วุตฺตา**ติ ''โย พฺรหฺมํ ปริปุจฺฉตี''ติ คาถา วุตฺตาฯ **อญฺญตรพฺรหฺมสุเตฺตนา**ติ – ''เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺส พฺรหฺมุโน เอวรูปํ ปาปกํ ทิฏฺฐิคตํ อุปฺปนฺนํ โหตี''ติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๑๗๖) มหาวเคฺค อาคเตน อญฺญตรพฺรหฺมสุเตฺตนฯ

ฌานวิโมเกฺขน ผุสีติ ฌานวิโมกฺขสนฺนิสฺสเยน อภิญฺญาญาเณน ผสฺสยิฯ วนนฺติ ชมฺพุทีปํ อผสฺสยีติ สมฺพโนฺธฯ ชมฺพุทีโป หิ วนพหุลตาย อิธ ''วน''นฺติ วุโตฺตฯ เตนาห ''ชมฺพุสณฺฑสฺส อิสฺสโร''ติฯ **ปุพฺพวิเทหานํ ทีป**นฺติ ปุพฺพวิเทหวาสีนํ ทีปํ, ปุพฺพวิเทหทีปนฺติ อโตฺถฯ **ภูมิสยา นรา** นาม อปรโคยานกา อุตฺตรกุรุกา จฯ ยสฺมา เต เคหปริคฺคหาภาวโต ภูมิยํเยว สยนฺติ, น ปาสาทาทีสุฯ **ปฏิลภี**ติ อุปฺปาเทสิฯ **เอตํ อาสํ มา อกาสี**ติ เอสา ยถา ปุเพฺพ ทูสิมารสฺส, เอวํ ตุยฺหํ อาสา ทีฆรตฺตํ อนตฺถาวหา, ตสฺมา เอทิสํ อาสํ มา อกาสีติ มารสฺส โอวาทํ อทาสิฯ เสสํ สพฺพตฺถ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปปญฺจสูทนิยา มชฺฌิมนิกายฏฺฐกถาย

มารตชฺชนียสุตฺตวณฺณนาย ลีนตฺถปฺปกาสนา สมตฺตาฯ

นิฏฺฐิตา จ จูฬยมกวคฺควณฺณนาฯ

มูลปณฺณาสฏีกา สมตฺตาฯ

ทุติโย ภาโค นิฏฺฐิโตฯ